

ISSN 2181-1709 (P)
ISSN 2181-1717 (E)

2025/№3

**ТА'ЛИМ ВА
INNOVATION
TADQIQOTLAR**

**ОБРАЗОВАНИЕ И
ИННОВАЦИОННЫЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ**

**EDUCATION AND
INNOVATIVE
RESEARCH**

TA'LIM VA INNOVATSION TADQIQOTLAR
ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
EDUCATION AND INNOVATIVE RESEARCH

№ 3/2025
MART

Muassis:

Buxoro davlat universiteti
 Fan va ta'lim MChJ

Bosh muharrir: Ma'murov Bahodir Baxshulloyevich, Buxoro davlat pedagogika instituti rektori

Jamoatchilik kengashi raisi: Xamidov Obidjon Xafizovich, Buxoro davlat universiteti rektori

Mas'ul kotib: Akramova Gulbahor Renatovna

Texnik muxarrir: Davronov Ismoil Ergashevich

Tahririyat manzili: Buxoro shahar, Q.Murtazoyev ko'chasi, 16-uy

E-mail:
 eirjurnal2020@gmail.com

Jurnalning elektron sayti:
 www.interscience.uz

Jurnal OAK Rayosatining 2021 yil 30 sentyabrdagi 306/6-son Qarori bilan **PEDAGOGIKA,**

PSIXOLOGIYA, FILOLOGIYA, TARIX FANLARI bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ruyxatiga kiritilgan

Bosishga ruxsat etildi: 04.04.2025 y.

Qog'oz bichimi 60x84 1/8. b/t.12,5.

Buyurtma raqami №0324 «FAN VA TA'LIM» nashriyotida chop etildi. Buxoro shahar <https://interscience.uz/> saytida joylashtirildi

Jurnal 28.07.2021 yilda 9305 raqami bilan O'zbekiston Ommaviy axborot vositalari davlat ro'yxatidan o'tgan

Jurnal 2020 yilda tashkil topdi va 2 oyda 1 marta chop etildi. 2021 yil noyabr oyidan boshlab har oyda 1 marta o'zbek, rus va ingliz tillarida chop etiladi

«Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar» xalqaro ilmiy-metodik jurnalidan ko'chirib bosish tahririyatning roziligi bilan amalga oshiriladi

Maqolada keltirilgan faktlarning to'g'riligi uchun muallif mas'uldir

07.00.00 – TARIX FANLARI	
Shodiyeva Sh. S. Rossiya imperiyasining Buxoro amirligida inglizlar ta'sirining kuchayib borishini oldini olishga qaratilgan siyosati xususida	8
Соипов Б. И. БААning boshqaruv strukturasi va uning o'ziga xos xususiyatlari	12
Turayeva S. R. Rossiya imperiyasining Turkiston mintaqasidagi tog'-konchilik sohasiga oid mustahkamlachilik siyosati	21
To'rayev A. I. Buxoro amirligi davrida hunarmandchilik ustaxonalari faoliyati va an'anaviy milliy kiyim-kechaklarni o'ziga xosligi	28
Asadova R. B., Xolturayeva M. N. O'zbekiston respublikasida kimyo va gaz-kimyo sanoati rivojlanishida xalqaro hamkorlik aloqalari tarixi (Muborak gqiz, Sho'rtan gkm misolida)	33
Abduvohidova R. D., Madrahimov Z. Sh. Temuriylar osmonida porlagan yulduz yohud Mirzo Ulug'bek	37
Esanova N. O'zbekistonning mustaqillik yillarida xorijiy davlatlar bilan oziq-ovqat sanoatining rivojlanishi	42
Karimov N. Sadr, Fuod va Lubb tuzilmasi — Termiziy modelining asosiy jihatlari	46
10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI	
Axrorova M. N. The effectiveness of podcasts in teaching english listening skills	50
Абдуллаева Б. К. Проблемы молодежи в современной русской литературе	58
Aliqulova F. A. Koreys tilida zid ma'nolilik va uning turlari	61
Baxronova Z. R. Ingliz tilini an'anaviy va noan'anaviy darslarda muammoli ta'lim texnologiyasi asosida o'qitish metodikasi	66
Bekmurodova L. B. Jane Eyre: A Journey Of Self-Discovery.	71
Bo'riyeva M. O. Usmon Nosir va Sergey Yesenin ijodida she'riyat mavzusi va tematikasi.	75
Boboqulova Sh. B. Bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilarining sotsiologiyistik kompetensiyasini rivojlantiruvchi ijodiy mashqlarni qo'llash usullari	78
Бекназарова Г. Б., Хужанова О. Т. Будущее через призму русской фантастики: от 19 века до современности	86
Iskandarova N. I. The Evolution Of Metadrama In The Plays Of Caryl Churchill	91
Mannonova F. Sh. Uilyam Bleyk jahon adabiyotshunoslari nigohida	95
Muhammadiyeva N. X. O'zbek tilidagi gastronomiya sohasi terminologiyasining funksional-semantik xususiyatlari	99
Nazarov S. M. Symbol in artistic discourse and its linguocultural characteristics	104
Nematova Z. T. Method Of Developing Language Skills Through Authentic Medical Patient Histories In Teaching English	109
Nosirova D. M. Masallarning Omon Muxtor Tarjimasida Ifodalanishi	112
Qurbonova E. Sh. O'zbek yuridik terminlari maxsus lug'atchiligi: turlari, xususiyatlari	115

Rajabov E. E. "Iltifot" nutqiy aktining badiiy matnda voqelanishining lingvistik xususiyatlari.	120
Sadinov O. Z. O. Henry va Abdulla Qahhor hikoyalarining lingvomadaniy tafovutlari	123
Safarova Z. Z. Xronotop shakllarining adabiy asarlar syujeti va kompozitsiyasiga ta'siri.	127
Sharipova L. F. She'riyatda o'z ovozi, o'z o'rniga ega shoir...	131
Sharipova M. X. Madhiyaviy ruhdagi she'rda shaxs va davr munosabati: tahlil va talqin	133
Toshpulatov B.B. Bayron ijodida elegik frazeologiya	140
Tangriyev V. A. Classification of nonverbal communication tools	143
Yoriyeva Z. X. Jon Steynbekning "Konserva qatori" (inglizcha "Cannery Row") romanida badiiy xronotop va obrazlilik masalasi	147
Кинжаева Г.С. Узлуксиз таълим жараёнида рақамли технологиялар орқали чет тилларни ўқитиш ва ўрганишнинг имкониятлари: Рақамли компетенциядан когнитив компетенция, когнитив компетенциядан коммуникатив компетенция сари	150
Xamdamova G. X., Vohidova V. The study of Faulkner's works in linguistic research	157
Халикова Б. Б. Предсказание как важный инструмент в психологизме женской прозы на примере произведений «Невидимая дева» Т.Толстой и «Зулейха открывает глаза» Г.Яхиной	160
Mirxanova G. Terminologiyaning genezisi va evolyutsion rivojlanish tamoyillari	163
13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
Abdullayeva F. N., Iskandarova Sh. B., O'qish savodxonligi darslarida badiiy asarlarni o'rgatishda fanga oid kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasi	166
Abdullayeva M.D. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishga ta'sir etuvchi ijtimoiy va psixologik faktorlar	170
Ashurov N. O. Oliy ta'lim muassasalarida turizmning turlari va shakllarini scaffolding metodi asosida o'rgatish metodikasini takomillashtirish	174
Boboqulova M. A. Talabalarni o'quv-bilish faoliyatini faollashtirish modeli	180
Baydjanov B. X. Blokcheyn texnologiyalarining talabalarda informatsion-analitik kompetentlikni rivojlantirishdagi o'rni	184
Davronova D. S. Milliy va ma'naviy tarbiyaning qadimiy va zamonaviy ijtimoiy - pedagogik tamoyillari	190
Ergashaliyeva, N. E. Dzyudochilarning umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik nisbatini optimallashtirish uslubi samaradorligini tajriba usuli asosida aniqlash	194
Ergashev A. R. Pedagogik ma'naviy-axloqiy tarbiyada qadriyatlarining o'rni	199
Ergashev N. G'. Talabalarining amaliy faoliyatga tayyorlik darajasini aniqlashning pedagogik mexanizmlari	202
Eshmuratova D.N., Mahmadmurodov B. N., Ernazarov F. N. Qadimgi davrda O'rta Osiyodagi ta'lim-tarbiya tizimi: ustoz-shogird an'anasining ilk shakllari.	208
Eshmurodov A. G'. Gidravlika fanidan mustaqil ishlarini tashkil etishda web 2.0 texnologiyalarini joriy etish imkoniyatlari	213
Egamova G. I. Ekologik tarbiya va talabalarining ekologik ongini rivojlantirishda integrativ yondashuvning roli	217
Hamroyev Q. Y., Razzokova M B., Gravitatsiyaning fundamental qonun sifatidagi ahamiyati	222
Ibragimov F. O. Kredit - modul tizimida mustaqil ta'lim mashg'ulotlarini tashkil etishning nazariy-metodik asoslari	227
Ismoilov H. Sportning ijtimoiy harakatchanlikdagi roli	230
Ismatullayeva S. R. Dzyudochi qizlarning texnik va tezkor-kuch tayyorgarligi asimmetriyasini tahlil qilish maqsadida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari	235
Jamolova D. Gidlik faoliyatiga tayyorgarlik ko'rish va uni amalga oshirish bo'yicha mulohazalar	240
Jumayev S. B. Boshlang'ich tayyorgarlik bosqichida shug'ullanuvich 11-12 yoshli kurashchilarning jismoniy tayyorgarligining o'ziga xos xususiyatlari	244

Каримова Г. Қ. Ватанпарварликнинг таърифи ва унинг таълимдаги ўрни	250
Karimjonova M. I. Xizmat itlarida fiziologik omillar asosida zaruriy ko'nikmalarni shakllantirish metodikasi	257
Kilichev N. A. Konstruktor-elektron kursi markazida shaxs turgan informatika ta'limini amalga oshirish vositasi sifatida	265
Musurmonova G. O. Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayoniga qo'yiladigan talablar	269
Mamatqulov M. X. O'quvchilarda milliy o'zlikni anglashning jismoniy tarbiya mashg'ulotlaridagi ishtirokiga ta'sirini psixopedagogik tahlil qilish.	272
Murodillayev B. B. Boosting eagerness and motivation in vocabulary learning through mobile technology	276
No'monxonova M. N. Bo'lajak filologlarni kasbiy kompetensiyalarini umumiy pedagogika fani orqali rivojlantirishning metodik parametrlari	281
Qayumov X. M. Erkin kurashchilarning texnik-taktik tayyorgarligini takomillashtirish va musobaqa samaradorligini oshirish	285
Qosimova M. A. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida o'quvchilarning hamkorlik qobiliyatlarini aniqlash usullari	289
Qurbonova N. B. Sadridin Ayniy qarashlarida boshlang'ich ta'lim, yangi maktab o'quvchilari hamda oila tarbiyasiga oid fikrlar ifodasi.	294
Qurbonov G'. G'. , To'yboyeva Z. A. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida interaktiv mashg'ulotlarni tashkil etish	298
Rajabov S. B. Biznespedagogikada konsalting va keys metodlarining qo'llanilishi	304
Rashidov A. A. Ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning loyihalash kompetentlik sifatlarini rivojlantirishda integratsion yondashuv	309
Rashidov Sh. A. Ta'limda o'yin texnologiyalari: o'qituvchilarning kasbiy o'sishini yaxshilash uchun elektron tizimlar orqali o'qitish usullarini ishlab chiqish va baholash	315
Rasulova I., Khurramova B. D. Technology and tradational culture: new opportunities and challenges	319
Rustamova R. B. Prezident maktablari tajribasi asosida o'quvchilarda soft skil (yumshoq ko'nikma) larni rivojlantirishning samarali mexanizmlari (andijon shahridagi prezident maktabi misolida)	322
Raximova M. X. Zamonaviy ta'lim muammolari va innovatsion yondashuvlar	327
Salimova M. A. Bo'lajak o'qituvchilarni pedagogik faoliyatga tayyorlash metodikasi	331
Sharapov A. A. Oliy ta'lim tizimini modeli boshqarishning pedagogik, nazariy va amaliy tahlili	335
Shaxriddinova L. N. Sog'lomlashtiruvchi gimnastika mashg'ulotlarida vosita usullarini qo'llanilishi va mazmuni.	340
Shaynazarov R. M. Gidrotexnika inshootlari va nasos stansiyalaridan foydalanish" ixtisosligi talabalariga modellastirish dasturlaridan foydalanish metodikasi	344
Sulaymonova N. O'. Ta'lim va tarbiya jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning bola tarbiyasida oila, maktab va pedagoglarning o'zaro hamkorligidagi roli	349
Suyarov N. T. Madaniy o'ziga xoslik va etnik madaniy kompetensiyani shakllantirishda tasviriy san'at o'qituvchilarining o'rni.	352

Toshpulatov O. N. Ijtimoiy munosabatlarda amoralizm va immoralizmni oldini olishda mavjud me'yorlarning ahamiyati	256
Tosheva G. Dj. Ilg'or muhandislik maktablarida innovatsion texnologiyalarni qo'llash imkoniyatlari	359
Jurayev E. X. Elektron ta'limiy resurslar orqali geografiyani o'qitishning afzalliklari	365
Umaraliev M. A. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limning konseptual jihatlari	370
Ustamova N. M. Bo'lajak pedagoglarning kreativlik potensialini shakllantiruvchi omillar	375
Usanova R. A. Ta'limni modernizatsiyalash jarayonida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash omillari	378
Xakimova G. S. Nodavlat ta'lim muassasalarida talim sifatini oshirishni mazmuni va metodlari (boshlang'ich ta'lim misolida)	383
Xamrayev N. Z. Talabalarga texnika fanlari amaliyotida virtual reallikdan foydalanishning zamonaviy aspektlari	388
Хайдаров Ш. Ш., Хужанийзов Б. Ш., Раматуллаев Б. С. Информационная компетентность будущих учителей биологии: сущность понятия и компоненты	383
Xudoyberdiyeva X. Z. Talabalarda naqsh kompozitsiyalarini tuzishga oid kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish	397
Xodjayev A. Z. Og'ir atletikada ko'krakdan siltab ko'tarish mashqini o'rgatish uslubiyati	401
Xazratov F. X. Oliy ta'lim muassasalari talabalarining dasturlashga oid kompetensiyalarini tizimli-algoritmik yondashuv asosida rivojlantirish	408
Дадашев Б.А. Апробированный подход к оценке знаний студентов экономических направлений подготовки	415
G'uzarov O'. U. Burhoniddin An-Nasafiyning didaktik g'oyalarini pedagogik tizimga integratsiya qilish usullari	419
Yaqubov A. M. Жисмоний тарбия ўқитувчисининг профессионал маҳорати – дарс самарадорлигининг асоси	424
Hakimova M.X. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini raqamli savodxonligini rivojlantirish metodikasi	429
19.00.00 – PSIXOLOGIYA FANLARI	
Ashirova S. B. Oilaning katta avlodi va ularning o'ziga xos psixologik xususiyatlari	432
Абдумуталова М.А. Этнопедагогические и этнопсихологические традиции узбекской нации	437
Душанова С. М. Современные теоретические взгляды ученых на гендер и пол	441
Haydarova S. Talabalarning guruhdagi statusi shakllanishiga ijtimoiy psixologik munosabatlarning eksperimental tadqiqi	446
Musinova N. M. Oilada bola shaxsini tarbiyalashda milliy qadriyatlarning ta'siri	450
Orunbayev A. Talabalarning jismoniy tayyorgarligi va psixologik holati o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqlik	454
Saribayeva U. S. O'zbek oilalarida gender stereotiplarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari	462
Raximova E. R. Psixologiya fanida mulqotdagi qiyinchilik tushunchasining mazmuni	471
Рахманова Д. Р. Релевантные международные стандарты и их роль в обеспечении психологического благополучия в высших образовательных учреждениях Узбекистана	474
Ismoilova N. Z. Yoshlarda informatsion stress namoyon bo'lishining psixologik manbalari	483
Mamatqulova K. Boshqaruv faoliyatining: tarixiy, ilmiy-nazariy va psixologik tahlili	486

ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

ЧЛЕНЫ ОБЩЕСТВЕННОГО СОВЕТА

- Джурраев Рисбой Хайдарович*, доктор педагогических наук, академик АНРУз
Шамсутдинов Рустамбек Темирович, профессор Андиганского государственного университета, заслуженный работник культуры Узбекистана, доктор исторических наук
Мажидов Ином Урушевич, доктор технических наук, профессор, Национальный университет Узбекистана им. Мирзо Улугбека
Олимов Кахрамон Танзилович, доктор педагогических наук, профессор, Ташкентский филиал Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена
Таджиходжаев Зокирхужа Абдусатторович, доктор технических наук, профессор
Мусурмонова Ойнисо, доктор педагогических наук, профессор
Сафарова Рохат Гайбуллоевна, доктор педагогических наук, профессор, Узбекский научно-исследовательский институт педагогических наук имени Т. Н. Кори-Ниязи
Ибрагимов Холбой Ибрагимович, доктор педагогических наук, академик АНРУз

РЕДАКЦИОННО-ИЗДАТЕЛЬСКИЙ СОВЕТ ЗАРУБЕЖНЫЕ УЧЕНЫЕ

- Артамонова Екатерина Иосифовна*, доктор педагогических наук, профессор, Московского государственного педагогического университета. Президент Международной академии педагогических наук
Емельянова Ирина Евгеньевна, доктор педагогических наук, профессор, Южно-уральский государственный гуманитарно-педагогический университет, Россия
Кузьменко Галина Анатольевна, доктор педагогических наук, профессор, Московский государственный педагогический университет, Институт физической культуры, спорта и здоровья
Сафаралиев Бозор Сафаралиевич, доктор педагогических наук, профессор кафедры социально-культурной деятельности Челябинской государственной академии
Кулишов Владимир Васильевич, доктор педагогических наук, профессор, Государственный университет экономики и технологий, Кривой Рог, Украина
Тиларенко Ирина Рудольфовна, доктор педагогических наук, профессор, Ректор Алтайского государственного педагогического университета, Россия
Филиппова Оксана Геннадьевна, доктор педагогических наук, профессор, Южно-уральский государственный гуманитарно-педагогический университет, Россия
Христо Кючюков, доктор педагогических наук. Профессор общего языкознания и психолингвистики. Свободный университет Берлина, Институт тюркологии. Редактор Международного журнала психолингвистики и социоллингвистики, Германия
Кумсков Михаил Иванович, доктор физико-математических наук, профессор Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова
Максименко Сергей Дмитриевич, академик, доктор психологических наук, профессор, Академик Национальной академии педагогических наук Украины
Падалка Олег Семенович, доктор педагогических наук, профессор, Национального педагогического университета имени М.П. Драгоманова, Украина
Хазретали Турсун, доктор исторических наук, профессор Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмада Яссави
Мамедова Ирада, PhD по историческим наукам, доцент, заведующий институтом истории Национальной Академии Азербайджана
Тимур Хужаугли, лингвист и литературовед. Профессор Мичиганского университета (США)
Nisettin Hatipoğlu, Assoc. доктор, университет Зонгулдак Бюлент Эджевит, факультет искусств и наук, исторический факультет (Турция)
Муллоджанов Сайфулло Кучакович, доктор исторических наук, профессор, Национальный университет Таджикистана
Гушко Сергей Владимирович, доктор экономических наук, профессор, проректор Государственного экономико-технологического университета, Кривой Рог, Украина

УЧЕНЫЕ УЗБЕКИСТАНА

История

- Азамат Зиё*, доктор исторических наук, академик, директор Института истории Академии наук Узбекистана
Раджабов Кахрамон Кенжаевич, доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории Академии наук Узбекистана

Филология

- Маджидова Рано Уришевна*, доктор филологических наук, профессор, Узбекский государственный университет мировых языков
Шарилова Лайло Фрунзеевна, доктор филологических наук, Бухарский государственный университет
Нигматова Лолахан Хамидовна, доктор филологических наук, Бухарский государственный университет
Юсупова Хилола Уктамовна, кандидат филологических наук, доцент, Бухарский государственный педагогический институт
Акрамова Сураё Ренатовна, доктор философских наук, доцент, Бухарский государственный педагогический институт

Педагогика

- Толипов Уткир Каршиевич*, доктор педагогических наук, профессор, Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами.
Олимов Ширинбой Шарофович, доктор педагогических наук, профессор, Бухарский государственный университет
Тилавова Матлаб Мухаммадовна, кандидат педагогических наук, доцент, Бухарский государственный педагогический институт
Дилова Наргиза Гайбуллаевна, доктор педагогических наук (DSc), профессор, Бухарский государственный университет
Сохибов Акрам Рустамович, кандидат педагогических наук, доцент, Каршинский государственный университет
Умаров Бахтиулло Джурраевич, кандидат педагогических наук, доцент, Бухарский государственный педагогический институт
Хасанова Гулноз Касимовна, кандидат педагогических наук, доцент, Бухарский государственный педагогический институт
Иноятов Абдулло Шодиевич, доктор философских наук (PhD) по педагогических наук, доцент, Бухарский государственный университет
Давронов Нурзод Исмоилович, PhD по педагогическим наукам, доцент, Бухарский государственный педагогический институт

Психология

- Умаров Бахриддин Мингбаевич*, доктор психологических наук, профессор, Ташкентский государственный педагогический университет
Бафиев Мухиддин Мухаммадович, PhD по психологическим наукам, Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами

Экономика

- Куролов Кобулжон Кулманович*, доктор экономических наук, профессор, Директор сетевого центра переподготовки и повышения квалификации педагогов Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова
Маманазаров Абдухаким Бозорович, доктор педагогических наук (DSc), доцент, Ташкентский филиал Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова

Философия

- Намозов Бобир Бағриевич*, доктор философских наук, Бухарский государственный университет

Биология

- Артикова Хафиза Тоймуродовна*, доктор биологических наук, профессор, Бухарский государственный педагогический институт

EDUCATION AND INNOVATIVE RESEARCH

MEMBERS OF THE PUBLIC COUNCIL

- Risboy Haydarovich Djuraev**, doctor of Pedagogical Sciences, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan
Rustambek Temirovich Shamsutdinov, professor of Andijan State University, Honored Worker of Culture of Uzbekistan, Doctor of Historical Sciences
Inom Urushevich Majidov, doctor of Technical Sciences, Professor. National University of Uzbekistan.
Kahramon Tanzilovich Olimov, doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Tashkent branch of the Russian State Pedagogical University named after AI Gertsen
Zokirkhoja Abdusattorovich Tadjikhodjaev, doctor of Technical Sciences, Professor
Oyniso Musurmonova, doctor of pedagogical sciences, professor
Rohat Gaybulloevna Safarova, doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Uzbek Scientific Research Institute of Pedagogical Sciences named after TN Qori-Niyazi.
Kholboy Ibragimovich Ibragimov, doctor of Pedagogical Sciences, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan

MEMBERS OF EDITPRIAL COUNCIL

- Ekaterina Iosifovna Artamonova**, doctor of Pedagogical Sciences, Professor, President of the Moscow State Pedagogical University, International Academy of Pedagogical Sciences
Irina Evgeneevna Emelyanova, doctor of Pedagogical Sciences, Professor, South Ural State Humanitarian Pedagogical University. Russia
Galina Anatolevna Kuzmenko, doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Moscow State Pedagogical University, Institute of Physical Culture, Sports and Health
Bozor Safaralievich Safaraliev, doctor of pedagogical sciences, professor. Chelyabinsk State Academy
Vladimir Vasilevich Kulishov, doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Vice-Rector of the State University of Economics and Technology, Krivoy Rog, Ukraine
Irina Rudolfovna Lazarenko, doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Rector of Altai State Pedagogical University, Russia
Okšana Gennadevna Filippova, doctor of Pedagogical Sciences, Professor. South Ural State Humanitarian Pedagogical University. Russia
Christo Kyuchukov, doctor of Pedagogical Sciences. Professor of General Linguistics Psycholinguistics. Free University of Berlin, Institute of Turkology. Founder and editor of the International Journal of Psycholinguistics and Sociolinguistics, Germany
Mikhail Ivanovich Kumskov, doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor. M.V. Lomonosov Moscow State University
Sergey Dmitriyevich Maksimenko, academician, doctor of psychological sciences, professor. Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
Oleg Semenovich Padalka, doctor of Pedagogical Sciences, Professor, National Pedagogical University named after M.P. Dragomanova, Ukraine
Tursun Hazretili, doctor of Historical Sciences, Professor of the International Kazakh-Turkish University named after Khoja Ahmad Yassavi
Khuzhaugli Timur, linguist and literary critic. Professor at the University of Michigan (USA)
Hatunoğlu Nurettin, Assoc. Dr., Zonguldak Bulent Ecevit University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History (Turkey)
Mullojanov Sayfullo Kuchakovich, doctor of Historical Sciences, Professor. National University of Tajikistan
Gushko Sergey Vladimirovich, doctor of Economics, Professor, Vice-Rector of the State University of Economics and Technology, Krivoy Rog, Ukrain

SCIENTISTS OF UZBEKISTAN

History

- Azamat Ziyov**, doctor of Historical Sciences, Academician, director of the Institute of History of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Rajabov Kakhramon Kenjayevich, doctor of Historical Sciences, Professor; main researcher of the Institute of History of the Academy of Sciences of Uzbekistan

Philology

- Majidova Rano Urishevna**, doctor of Philology, Professor, Uzbek State University of World Languages
Sharipova Laylo Frunzeyevna, professor, Doctor of Philology. Bukhara State University
Nigmatova Lolaxon Xamidovna, doctor of Philology. Bukhara State University
Yusupova Khilola Oktamovna, candidate of philological sciences, associate professor. Bukhara Engineering and Technology Institute
Akramova Surayo Renatovna, doctor of Philosophy, Associate Professor. Bukhara State Pedagogical Institute

Pedagogy

- Tolipov Utkir Karshiyevich**, doctor of Pedagogy, Professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami.
Olimov Shirinboy Sharofovich, doctor of pedagogical sciences, professor. Bukhara State University
Tilavova Matlab Muhammadovna, candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State Pedagogical Institute
Dilova Nargiza Gaybullayevna, doctor of pedagogical sciences (DSc), Professor. Bukhara State University
Sohibov Akram Rustamovich, candidate of pedagogical sciences, associate professor. Karshi State University
Umarov Bakhshullo Djurayevich, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State Pedagogical Institute
Khasanova Gulnoz Kasimovna, candidate of pedagogical sciences, associate professor. Bukhara State Pedagogical Institute
Inoyatov Abdullo Shodievich, doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State University
Davronov Nurzod Ismoilovich, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State Pedagogical Institute

Psychology

- Umarov Bakhridin Mingbayevich**, doctor of Psychology, Professor. Tashkent State Pedagogical University
Bafaev Muhiddin Mukhamadovich, PhD in Psychological Sciences. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

Economy

- Kurolov Kobuljon Kulmanovich**, doctor of Economics, Professor. Director of the network center for retraining and advanced training of teachers of the Tashkent State Technical University named after Islam Karimov
Mamanazarov Abdukhakim Bozorovich, doctor of pedagogical sciences (DSc), associate professor. Tashkent branch of Moscow State University. M.V. Lomonosov

Philosophy

- Namozov Bobir Baxriyevich**, doctor of Philosophy. Bukhara State University

Biology

- Artikova Khafiza Tuymurodovna**, doctor of Biological Sciences, Associate Professor. Bukhara State Pedagogical Institute

07.00.00 – TARIX FANLARI

ROSSIYA IMPERIYASINING BUXORO AMIRLIGIDA INGLIZLAR TA'SIRINING KUCHAYIB BORISHINI OLDINI OLISHGA QARATILGAN SIYOSATI XUSUSIDA

<https://orcid.org/0000-0002-8548-8775>

Shodiyeva Shahlo Soliyevna

Buxoro davlat universiteti t.f.f.d., (PhD), dotsent

Annotatsiya. Mazkur maqolada Buxoro amirligi va Rossiya hukmron doiralari o'rtasida savdo-iqtisodiy, diplomatik munosabatlarning yo'lga qo'yilishi bilan bog'liq ma'lumotlar tahlil qilingan. Shuningdek, Rossiya ma'murlari tomonidan Buxoro hukumatida Angliya davlatiga nisbatan ishonchsizlik ruhini uyg'otish, har qanday yo'l orqali oraga nifoq solish va Rossiya Buxoro uchun ko'proq ahamiyat kasb etishiga ishontirish kabi xatti-harakatlarni amalga oshirilganligini ko'rish mumkin. Rossiya elchilik missiyalari Buxoro amirligi bilan Rossiya o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilash va o'zaro iqtisodiy aloqalarni kengaytirish uchun yuborilganday ko'rinsada mohiyatiga ko'ra Buxoro amirligida Angliyaning siyosiy ta'sirining kuchayishiga yo'l qo'ymaslik, Rossiyaning bu yerdagi ham iqtisodiy, ham siyosiy mavqeini mustahkamlashni nazarda tutgan.

Kalit so'zlar: Orenburg general-gubernatori, A.Berns, P.A.Demezson, Ya.V. Vitkevich, kapitan Kovalevskiy, Mulla Muqimbek Muhammadsaid.

О ПОЛИТИКЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ, НАПРАВЛЕННОЙ НА ПРЕДОТВРАЩЕНИЕ УСИЛЕНИЯ ВЛИЯНИЯ АНГЛИЧАН В БУХАРСКОМ ЭМИРАТЕ

Аннотация. В данной статье анализируются сведения, связанные с установлением торгово-экономических и дипломатических отношений между Бухарским эмиратом и правящими кругами России. Также видно, что российские власти совершали такие действия, как внушение правительству Бухары духа недоверия к британскому государству, создание разногласий любыми способами и убеждение России стать более важной для Бухары. Миссии российского посольства вроде бы были направлены для улучшения отношений между Бухарским эмиратом и Россией и расширения взаимных экономических связей, но по сути они имели целью не допустить усиления политического влияния Англии в Бухарском эмирате, а также укрепить экономическое и политическое положение России здесь.

Ключевые слова: Оренбургский генерал-губернатор, А. Бернс, П.А. Демезон, Я.В. Виткевич, капитан Ковалевский, мулла Мукумбек Мухаммадсаид.

ON THE POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE AIMED AT PREVENTING THE STRENGTHENING OF THE INFLUENCE OF THE BRITISH IN THE EMIRATE OF BUKHARA

Summary. This article analyzes information related to the establishment of trade, economic and diplomatic relations between the Emirate of Bukhara and the ruling circles of Russia. It also shows that the Russian authorities committed such actions as instilling in the government of Bukhara a spirit of mistrust towards the British state, creating discord by any means and convincing Russia to become more important for Bukhara. The missions of the Russian embassy were supposedly aimed at improving relations between the Emirate of Bukhara and Russia and expanding mutual economic ties, but in fact they were aimed at preventing the strengthening of England's political influence in the Emirate of Bukhara, as well as strengthening Russia's economic and political position here.

Key words: Orenburg Governor-General, A. Burns, P.A. Demezson, Ya.V. Vitkevich, Captain Kovalevsky, Mullah Mukimbek Muhammadsaid.

Kirish. Buxoro amirligining Rossiya davlati bilan diplomatik munosabatlari juda qadim zamonlarga borib taqalib, uning dastlabkilari savdo-sotiq munosabatlar bilan bog'liq bo'lgan. Markaziy Osiyo bilan Rossiya o'rtasidagi savdogarchilikning ildizlari uzoq o'tmishga ega ekanligiga esa 1850-1855-yillar davomida Rossiyaning Ryazan, Smolensk, Yaroslav, Qozon va boshqa guberniyalarida IX-XI asrlarga oid ko'p miqdorda Somoniylar pullarining topilganligi dalil bo'la oladi[4.35,8. 3].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Hindiston milliy arxivi materialli tahlili, XIX asrning 30-40 yillarida Buxoro amirligiga tashrif buyurgan rus elchilik missiyalari vakillaridan P.A.Demezov va Ya.V. Vitkevich hisobotlari asosida Buxoro amirligi bilan Rossiya o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilash va o'zaro iqtisodiy aloqalarni kengaytirish borasidagi harakatlar tahlil etilgan.

Ma'lumotlarni dalillashda qiyosiy tahlil, xronologik izchillik kabi metodlar qo'llanilgan.

Muhokama va natijalar. Inglizlarning Buxoro amirligi bilan yaqindan diplomatik aloqalari o'rnatishi, Buxorodan Rossiyaga elchilar borib turishidan qattiq nazar, Rossiya hukmron doiralari orasida bezovtalik keltirib chiqargan[6. 60, 3.31-32, 1. 54, 2. 111-112, 15. 54, 8. 160, 13. 5-16, 14. 10-46, 7. 64]. Jumladan, Orenburg general-gubernatori V.A.Perovskiy 1833-yilning 17-avgustida Osiyo departamenti direktori K.K.Radofinikina xavotirlanib yozib yuborgan xatida shunday deyiladi: "Yaqinda inglizlar Markaziy Osiyo xonliklari bilan muntazam savdo-sotiq aloqalarini o'rnatadi va natijada bu yerdagi bizning mollarga bo'lgan ehtiyojga o'rin qolmaydi. So'ng Xiva va Buxoro yaqinida Trapezun (Turkiya)da tashkil topgan Angliya savdo kompaniyasi orqali Eron hududidan Angliya mollari bilan ta'minlanadi"[5. 135-137, 9. 158]. A.Byorns Markaziy Osiyo savdogarlarini Rossiyaning Nijegorod yarmarkasiga jalb qilish uchun kelgusida ko'riladigan ingliz yarmarkasiga Hind daryosining o'rta oqimidagi Derag'ozixon mavzini belgilagan edi[7. 67]. Buxoro davlatini o'z tasarrufiga olishga qaror qilib qo'ygan Rossiya imperiyasi Angliyaga nisbatan Markaziy Osiyoda o'z geosiyosiy ta'sirini yo'qolib qolishidan hamda Buxoro amirligi bilan munosabatlarini sustlashib ketishidan juda tashvishga tushadi. Shu tufayli Rossiya muntazam suratda Buxoroga o'z harbiy vakillarini jo'nata boshlaydi. Rossiyaning bu harakatlaridan asosiy maqsadi – Buxoro hukumatida Angliya davlatiga nisbatan ishonchsizlik ruhini uyg'otish, qaysi yo'l bilan bo'lsa ham o'rtaga nifoq solish va Rossiya Buxoro uchun ko'proq ahamiyat kasb etishiga ishontirish edi.

O'z maqsadlarini amalga oshirish niyatida Rossiya hukumati 1834-yilda Mirza Jafar nomi bilan baron P.A.Demezov[10. 22] va 1835-yilda Ya.V. Vitkevich larni Buxoroga yuboradi. Ularga Rossiyaning Markaziy Osiyo bilan shug'ullanuvchi Orenburg general-gubernatori tomonidan maxsus ayg'oqchilik vazifasini o'tash, jumladan Buxoroda o'z siyosiy ta'sirini kuchaytirayotgan Britaniya vakillari, ularning xonlik bilan o'zaro diplomatik munosabatlari rivoji va Buxoro amirligining harbiy kuch - qudrati, uning harbiy-iqtisodiy ahvoli kabi masalalar haqida ma'lumot yig'ish vazifalari topshiriladi[13. 8,135].

Hindiston Milliy Arxividagi tashqi ishlar departamentining maxfiylik tamg'asi bosilgan 1834-yildagi hujjatida Rus vakili P.Demezov missiyasi haqida quydagilarni keltiradi "Buxoroda inglizlarning maxsus agenti Doktor Martin Hongbergerning inglizlarning afg'onistondagi vakili Karamataliga yuborgan xabaridan quydagilar ma'lum bo'ldi Buxoroga Mirzo Jafar nomi bilan Rossiyadan elchi keldi. Bu elchi Rossiyaning Xiva xonligiga hujum qilish rejasidan Buxoro amirini xabar qilib bu rejaga amirning fikrini bilish niyatida Orenburg general gubernatorligi tomonidan jo'natilgan"[4. 34].

N.A.Xalfining yozishicha, harbiy gubernator Markaziy Osiyodagi Britaniya vakillari faoliyatiga alohida e'tibor beradi. Shu sababdan elchilarga buxoroliklar inglizlar, jumladan Sharqiy Hindiston kompaniyasi haqida qanday fikrda ekanligi, Buxoroga kelgan inglizlarning faoliyatlari nimalardan iborat bo'lganligi, Buxoroga bir yil davomida inglizlar tomonidan Turkiya va Eron orqali qancha mol jo'natgan, ularning sifati qanaqa bo'lgan va qancha bahoda sotilgan degan masalalarni aniqlashtirish to'g'risida ko'rsatma berilgan[14. 238, 13. 130]. Rus vakillari, uning butun xonlik bo'ylab yiqqan ma'lumotlarini e'tiborga olmaganda, rasmiy jihatdan hech qanday natijaga erishmay, o'z yurtlariga qaytganlar.

P.I. Demezov va Ya.V. Vitkevichlarning ma'lumotlariga qaraganda, Buxoro amirligi inglizlar bilan muntazam ravishda siyosiy aloqalar bog'lab turgan, hattoki inglizlarning ayrim vakillari

Buxoro hududida bema'lol yashash va ruslar to'g'risida ma'lumotlar yig'ish, har qanday vaziyatda Buxoroga siyosiy va iqtisodiy ko'mak berib turish mas'uliyatini o'z zimmalariga olgan edilar. Yana P.I. Demezoning yozishicha, inglizlar Rossiyaning Eron taxti vorisi shahzoda Abbas Mirzo bilan til birlashtirib, rus korpusining kuchlari yordamida Buxoro va Xivani bosib olishni rejalashtirayotgani, buning uchun esa dastlab Hirotni bosib olishga harakat qilayotganidan juda bezovta bo'lganlar, shu sababdan inglizlar 1808-yilda Angliyaga qochib borgan sobiq afg'on shohi Shuja ul-Mulkni Afg'onistonga qaytarib, taxtga ko'tarishga, afg'on shohi Do'st Muhammadni esa taxtdan tushirishga harakat qilganlar[4. 30-37].

Bu davrga kelganda Rossiya bilan Buxoro o'rtasidagi elchilik aloqalari faqatgina savdo-sotiq bilan cheklanib qolmay, fan-texnika sohasini ham qamrab olgandi. Jumladan, amir Nasrullohxon 1838-yilda Rossiyaga Boltaqulbek Chig'atoybegi qirqni elchi qilib yuborib, u orqali rus hukumatidan Buxoro hududidagi yer osti qazilma boyliklarini izlab topish va ulardan foydalanishni yo'lga qo'yish uchun Buxoroga tog' - kon muhandislari yuborishini iltimos kiladi [3. 7-8]. Hindiston Milliy Arxividagi ma'lumoti ham 1838-yilda Buxorodan Rossiyaga sovg'a salomlar bilan, sovg'alar orasida 1837-yil Buxoro amiriga Afg'on amiri Do'st Muhammad tomonidan yuborgan bir fil ham bo'lgan, elchi kelganligini tasdiqlaydi. Elchi ramazon oyida Orenburg orqali yetib kelgan va xuddi shu oyi Xivadan Buxoroga ham elchilar tashrif buyurgan. Hujjatlar ma'lumotiga qaraganda elchilar maqsadi Buxoroni Kaspiy bo'yidan Xivaga hujim qilish ehtimolidan xabardor qilish va harbiy ko'mak so'rash bo'lgan[4. 35]. Rossiya armiyasi Kaspiy dengizi qirg'og'ida bir necha sonli bug'li kemalarni Xivadan 3-4 kunlik yo'l bo'lgan Kir (Sitrol) tomonga jo'natishga tayorlagan bu bevosita Xiva hukumatini xavotirga solgan edi[4. 30-37].

Rossiya hukumati go'yoki Buxoro amirining elchi orkali aytirib yuborgan iltimosiga ko'ra, Buxoroga 1839-yilning aprel oyida tog' -kon muhandisi kapitan Kovalevskiy boshchiligida maxsus ekspeditsiya yuboradi[7. 81, 11. 149]. Aslida esa bu ekspeditsiya faqatgina Buxoro amiri iltimos qilganligi tufayli emas, balki Rossiya hukumatining Buxoro amirligi bilan savdo aloqalarini mustahkamlab, bu yerda Rossiya ta'sirini kuchaytirish, inglizlarning Buxoroga kirib kelishlariga yo'l qo'ymaslik maqsadlarida yuborilgan edi.

N. Zalesovning yozishicha, ekspeditsiya boshlig'i Kovalevskiy uchta maxsus instruktsiya bilan ta'minlangan. Birinchi instruktsiya yer osti qazilma boyliklari, jumladan, qimmatbaho metallar va metall savdosiga oid ma'lumotlar to'plashi lozim edi. Ikkinchi instruktsiya Buxoroning tashqi savdosiga oid ma'lumotlar to'plash belgilangan.

Uchinchisi asosiy instruktsiya bo'lib, unga muvofiq ekspeditsiyaga quyidagi vazifalar topshirilgandi: a) Buxoroda rus savdogarlaridan olinadigan bojni qisqartirish; b) Rossiyaning Buxoroda doimiy konsulligini joriy etish to'g'risida Buxoro hukmron doiralarning fikrini aniqlash; v) Buxoro bozorlarida ingliz sanoat mollari va ularning hajmi, sifati, narx-navosi, rus mollariga nisbatan qanchalik raqobat ko'rsatayotgani haqida ma'lu motlar yig'ish; g) Buxoro xonligidagi rus qullarini ozod qilish; d) Buxoro orqali Afg'oniston va Amudaryoning so'l qirg'og'iga joylashgan boshqa xonliklar bilan savdo-sotiqni kengaytirish imkoniyatlarini aniqlash; ye) Buxoro xonligi va unga qo'shni bo'lgan davlatlar to'g'risida har xil statistik va topografik ma'lumotlar to'plash[3. 9-10]. Lekin bu missiya ham natijasiz tugaydi Buxoro Rossiyaga aniq ma'lumotlar olishga imkoniyat bermaydi.

Oradan bir yil o'tib Buxoro amirligidan 1840-yilda yuborilgan Mulla Muqimbek Muhammadsaid boshchiligidagi elchilikka javoban 1841-yilda Rossiyadan tog' - kon muhandisi mayor K. Butenov boshchiligida diplomatik missiya yuboriladi[8. 169]. Uning boshlig'i ham Tog' - kon sanoati boshqarmasi, Tashqi savdo departamenti va Tashqi ishlar vazirligidan ochiq va maxfiy instruktsiyalar bilan ta'min etilib, Tog' sanoati boshqarmasi va Tashqi savdo departamentidan berilgan instruktsiyalar 1839-yilda Buxoroga yuborilgan ekspeditsiyaga topshirilgan instruktsiyalardan farq qilmas edi[7. 90].

Tashqi ishlar vazirligi tomonidan berilgan ochiq va maxfiy instruktsiyada esa missiya a'zolariga Buxoro va unga qo'shni bo'lgan xonliklar to'g'risida aniq ma'lumotlar to'plash hamda Buxoro amiri bilan Rossiya-Buxoro munosabatlarining ba'zi bir tomonlarini belgilab beradigan shartnoma tuzish kabi masalalar topshirilganligi yozilgandi[3. 15-16].

Garchi yuzaki qaraganda bu missiya Buxoro amirligi bilan Rossiya o'rtasidagi munosabatlarni

yaخشilash va o'zaro iqtisodiy aloqalarni kengaytirish uchun yuborilganday ko'rinsada mohiyatiga ko'ra Buxoro amirligida Angliyaning siyosiy ta'sirining kuchayishiga yo'l qo'ymaslik, Rossiyaning bu yerdagi ham iqtisodiy, ham siyosiy mavqei mustahkamlashni nazarda tutar edi. Butenov boshchiligidagi bu missiyani M.M. Solovyev "Buxoro xonligini iqtisodiy va siyosiy tomondan bo'ysundirish uchun yuborilgan"[12. 14] deb juda to'g'ri ta'kidlagan edi.

K. Butenov elchiligi 1841-yilning oktyabr oyida amir Nasrullohxon tomonidan qabul qilinadi. Muzokaralar davomida amir ingliz agentlari Stoddart va Konollini missiya bilan birga Rossiyaga yuborishni va'da qiladi. Rus qullarini Rossiyaga qaytarish talablariga esa ularning evaziga biror narsa hadya qilinmaguncha vatanlariga qaytarilmasligini aytadi [3. 26].

Biroq, bu paytda amir Qo'qonga yurishga tayorlanayotgani sababli elchilar bilan keyingi barcha masalalarni o'zining bosh vaziri - qushbegiga topshiradi. Qushbegi rus elchilari bilan masalalarni butunlay boshqacha hal etadi. Unga ko'ra o'zaro shartnoma tuzish masalasiga amir Nasrullohxon avval Rossiya imperatori shartnomaga imzo chekib, Buxoro elchisi orqali berib yuborgandan so'ng uni tasdiqlashini, Buxorodagi rus qullarini bo'shatish masalasiga ushbu shartnoma tuzilgandan keyin ularni o'z vatanlariga yuborilishini aytgan edi. Savdo bojini kamaytirish masalasida, avval Rossiyada Buxoro savdogarlaridan olinadigan boj qisqartirilgandan so'ng Buxoroda ham rus savdogarlaridan olinadigan bojni qisqartirishini bildiradi. Angliya agentlari Stoddart va Konolli masalasida esa amir Angliya qirolichasiga xat yozib yuborgani va xatiga javob olganidan so'ng ularni to'g'ri Angliyaga yuborishini aytadi [3. 26-27].

Xulosa. Umuman olganda K. Butenov boshchiligidagi Buxorodagi Rus missiyasi hech qanaqangi siyosiy-diplomatik muvofaqqiyatga erishmadi. Ammo missiya ilmiy ma'lumotlar to'plashga erishadi. Ushbu missiyaning erishgan ilmiy natijalari keyinchalik uning ishtirokchilari N. Xanikov, A. Leman, A. Bogoslovskiy, K. Butenov asarlarida o'z aksini topgan. Bular orasida A. Bogoslovskiy Buxoro xududida foydali yer osti qazilma boyliklari haqida yozadi. Bu davrga kelganda Rossiya bilan Buxoro o'rtasidagi elchilik aloqalari faqatgina savdo-sotiq bilan cheklanib qolmay, fan-texnika sohasini ham qamrab oladi. Rossiya hukumati tomonidan Buxoro amirligida Angliyaning siyosiy ta'sirining kuchayishiga yo'l qo'ymaslik borasida olib borgan siyosatining natijasini XIX asrning 2-yarmida Buxoro amiri Nasrulloxonning diplomatik munosabatlarda inglizlardan uzoqlashish va Rossiya hukmron doiralari qaytarilishida ko'rish mumkin.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Григорьев, В.В. Кабулистан и Кафиристан / В.В. Григорьев. - СПб., 1867 - С. 883
- Жуковский, Сергей Валентинович. Сношения России с Бухарой и Хивой за последнее трехсотлетие / С.В. Жуковский. - Петроград: Типо-лит. Н.И. Евстифеева, 1915. -VII, 214, [1] с.
- Залесов Н. Очерк дипломатических отношений России с Бухарою с 1836 по 1843 год // Военный сборник. 1862, № 9. С. 3-32.
- Исроилов, С.Ш. Об отношениях Бухарского эмирата с Российской империей при Насруллахане / С.Ш.Исроилов // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Гуманитарные науки.2020.-№ 1 (62). – С. 30-37
- Кушева Е. Н. Среднеазиатский вопрос и русская буржуазия в 40-е годы XIX в. "Исторический сборник", Т. 3, Л., 1939.
- Мирзо Салимбек. Кашкули Салимий (Таворихи мутакаддимийи ва муттахайирийи) Форс Тожики тилидан таржима, кириш сўзи, изоҳ ва кўрсаткичлар тарихи фанлари номзоиди Нарзулло Йўлдошевники. – Бухоро: Бухоро нашриёти, 2003.
- Мухаммаджонов, А.Р. Бухоро ва Хеванинг Россия билан муносабатлар тарихига доир баъзи манбалар / А.Р. Мухаммаджонов, Т. Неъматов. – Тошкент.: Фан, 1957. - 320 с.
- Мухаммаджонов, А. XIX асрнинг 20-50-йилларида Бухоро хонлиги билан Россия ўртасидаги муносабатларга оид нашр этилган асосий манбалар характеристикаси: Тарих фанлари номзоиди дисс / А.Мухаммаджонов. – Тошкент, 1955. – 170 с.
- Неъматов, Т. Хева билан Россия ўртасидаги муносабатла / Т. Неъматов. – Тошкент.: Фан, 1957. – 200 с.
- Савельев П. Бухара в 1835 году: Бухара в тысяча восемьсот тридцать пятом году С присоединением известий обо всех европейских путешественниках, посещавших этот город до 1835 года включительно / [Соч.] П. Савельева. — Санкт-Петербург : тип. Н. Греча, 1836. – 26 с.
- Свенеже К.О. Обзорение главнейших путешествий и географических открытий в десятилетие с 1838 г. по 1848 г. // Вестник Императорского Русского Географического Общества (ВИРГО).-1851.-Кн.1. – С.149; Исроилов, С.Ш. Об отношениях Бухарского эмирата с Российской империей при Насруллахане / С.Ш.Исроилов // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Гуманитарные науки.2020.-№ 1 (62). – С. 30-37
- Соловьев, М.М. Экспедиция в Бухару в 1841-1842 гг. при участии натуралиста А.Лемана. – Москва - Ленинград: Наука, 1936. – 120 с.
- Халфин Н.А. Записки о Бухарском ханстве (Отчеты П.И. Демезона и И.В. Виткевича) / Под ред. Н.А. Халфина. М.: Наука, 1983. - 149 с.
- Халфин Н.А. Россия и ханства Средней Азии (первая половина XIX века). М.: Наука, 1974. – 406 с;
- Шепелев А. Материалы для Хивинского похода 1873 года. Очерк военных и дипломатических сношений России с Средней Азией, 1879. – 87 с

BAANING BOSHQARUV STRUKTURASI VA UNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Соупов Беҳзод Икрамбекович,

Тошкент давлат шарқшунослик университети тадқиқотчиси

Annotatsiya: Ushbu maqola Birlashgan Arab Amirliklarining (BAA) siyosiy boshqaruv tuzilishini o‘rganib, uning o‘ziga xos xususiyatlarini ta’kidlaydi. BAA har biri o‘z monarxi tomonidan boshqariladigan yetti amirlikdan iborat federal mutlaq monarxiya. Prezident – Abu-Dabi hukmdori va Vitse-prezident – Dubay hukmdori muhim siyosiy ta’sirga ega. Yetti amirlik hukmdoridan iborat Federal Oliy Kengash eng yuqori qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat organi hisoblanadi. BAA boshqaruvi an’anaviy qabilaviy elementlarni zamonaviy davlat tuzilmalari bilan uyg‘unlashtirib, uning siyosiy barqarorligi va iqtisodiy farovonligiga hissa qo‘shadi. Asosiy xususiyatlarga amirliklar o‘rtasida hokimiyat taqsimoti, Federal Milliy Kengashning maslahatchi roli va rahbariyat tomonidan boshqariladigan strategik iqtisodiy siyosat kiradi. Ushbu gibril model mahalliy avtonomiyani hurmat qilgan holda markazlashtirilgan qarorlar qabul qilishni osonlashtiradi, milliy birlikka va jadal rivojlanishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: Birlashgan Arab Amirliklari, siyosiy boshqaruv, federalizm, maslahatlashuv, konsensus, Federal Oliy Kengash, Federal Milliy Kengash, taraqqiyot, demokratiya.

Аннотация: В данной статье исследуется структура политического управления Объединенных Арабских Эмиратов (ОАЭ), подчеркивая ее отличительные особенности. ОАЭ – федеральная абсолютная монархия, состоящая из семи эмиратов, каждый из которых управляется своим монархом. Президент, обычно правитель Абу-Даби, и вице-президент, правитель Дубая, обладают значительным влиянием. Федеральный верховный совет, в состав которого входят семь правителей эмиратов, является высшим законодательным и исполнительным органом власти. Управление ОАЭ сочетает традиционные племенные элементы с современными государственными структурами, способствуя политической стабильности и экономическому процветанию. Ключевые аспекты включают распределение власти между эмиратами, консультативную роль Федерального Национального Совета и стратегическую экономическую политику, проводимую руководством. Эта гибридная модель облегчает централизованное принятие решений при уважении местной автономии, способствуя как национальному единству, так и быстрому развитию.

Ключевые слова: Объединенные Арабские Эмираты, политическое управление, федерализм, консультации, консенсус, Федеральный Верховный Совет, Федеральный Национальный Совет, развитие, демократия.

Abstract: This article explores the political management structure of the United Arab Emirates (UAE), emphasizing its distinctive features. The UAE is a federal absolute monarchy consisting of seven emirates, each ruled by its own monarch. The President, typically the ruler of Abu Dhabi, and the Vice President, the ruler of Dubai, hold significant influence. The Federal Supreme Council, comprising the seven emirate rulers, is the highest legislative and executive authority. The UAE’s governance blends traditional tribal elements with modern state frameworks, contributing to its political stability and economic prosperity. Key aspects include the distribution of power among the emirates, the advisory role of the Federal National Council, and the strategic economic policies driven by leadership. This hybrid model facilitates centralized decision-making while respecting local autonomy, promoting both national unity and rapid development.

Keywords: United Arab Emirates, political management, federalism, consultation, consensus, Federal Supreme Council, Federal National Council, development, democracy

KIRISH/BВЕДЕНИЕ/INTRODUCTION: Birlashgan Arab Amirliklari an’anaviy qabila yetakchiligini zamonaviy davlat boshqaruvi bilan uyg‘unlashtirgan boshqaruvning o‘ziga xos modelini namoyish etadi. Har biri o‘z monarxi tomonidan boshqariladigan yetti amirlik federatsiyasi sifatida BAA murakkab va juda samarali siyosiy boshqaruv tuzilmasini ishlab

chiqqan. Tarixiy va zamonaviy boshqaruv amaliyotlarining uyg'unligi muhim siyosiy barqarorlik va tez iqtisodiy rivojlanishga yordam berdi va BAAni Fors ko'rfazi mintaqasida yetakchi davlat sifatida namoyon etdi. BAA siyosiy boshqaruv tuzilmasini tushunish bir necha sabablarga ko'ra juda muhimdir. Birinchidan, u boshqaruvning an'anaviy shakllari zamonaviy davlat institutlari bilan qanday birga ishlashi mumkinligi haqida tushuncha beradi va shunga o'xshash muammolar bilan kurashayotgan boshqa davlatlar uchun qimmatli misollarni taqdim etadi. Ikkinchidan, BAAning siyosiy modeli uning iqtisodiy muvaffaqiyatida hal qiluvchi rol o'ynadi, bu esa uni siyosatchilar va boshqaruv, iqtisodiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi munosabatlarga qiziqqan olimlar uchun tegishli mavzuga aylantiradi. Shuningdek, BAA ham mintaqaviy, ham global miqyosda sezilarli ta'sir ko'rsatishda davom etar ekan, uning ichki siyosiy dinamikasini tushunish xalqaro munosabatlar va global strategik rejalashtirish uchun juda muhimdir. Ushbu maqolada BAA siyosiy boshqaruv tuzilmasining o'ziga xos jihatlari, jumladan, amirliklar o'rtasida hokimiyat taqsimoti, Federal Milliy Kengashning roli va iqtisodiy siyosatning ta'siri ko'rib chiqiladi. Ushbu elementlarni o'rganib chiqib, maqola BAAning o'ziga xos boshqaruv modelini ta'minlovchi va uning barqarorligi va farovonligiga hissa qo'shadigan mexanizmlarni yoritishni maqsad qilgan.

TADQIQOT USULLARI/METODY/METHODS: Ushbu ilmiy maqolani yozish davomida sifatli tadqiqot usulidan foydalangan holda BAA hukumati saytlari, BAA konstitutsiyasi, ilmiy tadqiqotchilarning maqolalaridan keng foydalanildi.

MUHOQAMA/OBСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION: Birlashgan Arab Amirliklari G'arbiy Osiyo va Yaqin Sharqda joylashgan davlat. Arabiston yarim orolining sharqiy qismida joylashgan, Ummon va Saudiya Arabistoni bilan chegaradosh; shuningdek, Fors ko'rfazida Qatar va Eron bilan dengiz chegaralari mavjud. 2024-yil 9-iyun holatiga ko'ra, BAA aholisi 9587263 kishini tashkil qiladi. Amirlik fuqarolari aholining taqriban 12 foizini tashkil qiladi; qolganlari chet elliklar, aksariyati janubiy osiyoliklardir. Islom dini mamlakatning rasmiy din va arab tili davlatning rasmiy tilidir. Abu-Dabi mamlakatning poytaxti, eng ko'p aholisi bo'lgan Dubay esa xalqaro markaz hisoblanadi.

Birlashgan Arab Amirliklarining neft va tabiiy gaz zaxiralari bo'yicha dunyoda oltinchi va yettinchi o'rinlarda turadi. Abu-Dabi hukmdori va mamlakatning birinchi prezidenti Zayd bin Sulton Al Nahayon neftdan tushgan daromadlarni sog'liqni saqlash, ta'lim va infratuzilmaga sarmoya kiritish orqali Amirliklar rivojlanishini nazorat qilgan. Mamlakat Fors ko'rfazi hamkorlik kengashi a'zolari orasida eng ko'p diversifikatsiyalangan iqtisodiyotga ega. XXI asrda BAA neft va gazga kamroq qaram bo'lib qoldi va iqtisodiy jihatdan turizm va biznesga e'tibor qaratmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Arab Ligasi, Islom hamkorlik tashkiloti, OPEC, Qo'shilmaslik harakati, Jahon savdo tashkiloti, Fors ko'rfazi hamkorlik kengashi va BRICS a'zosi. BAA, shuningdek, Shanxay Hamkorlik Tashkilotining muloqot bo'yicha hamkori hisoblanadi.

Birlashgan Arab Amirliklari shayxlik deb nomlangan yetti qabila monarxiyasiga xos siyosiy birliklardan iborat federatsiyadan tashkil topgan federal konstitutsiyaviy monarxiya. U Abu Dabi, Ajman, Fujayra, Sharja, Dubay, Ras al-Xayma va Umm al-Kuvayn hukmron shayxlaridan tashkil topgan Federal Oliy Kengash tomonidan boshqariladi. Federal hukumat zimmasiga yuklanmagan barcha mas'uliyatlar individual amirlikka tegishli.

BAA alohida amirliklar hukmdorlariga nisbatan amir o'rniga Shayx unvonidan foydalanadi. Bu unvon Arabiston qabilalarining madaniyatiga rioya qilgan holda shayxlik uslubidagi boshqaruv tizimi tufayli qo'llaniladi, shayx o'z davomchilari bilan birgalikda qaror qabul qilishda ishtirok etadigan yetakchi, oqsoqol yoki qabila boshlig'ini anglatadi. Prezident va vitse-prezident Federal Oliy Kengash tomonidan saylanadi. Odatda, Abu Dabida joylashgan Al Nahayon oilasining boshlig'i prezidentlik, Dubayda joylashgan Al Maktum oilasining boshlig'i esa bosh vazirlik lavozimini egallaydi. BAA hokimiyati quyidagilardan tashkil topgan:

- BAA Oliy Kengashi;
- BAA Prezidenti va uning o'rinbosari;
- BAA Vazirlar Kengashi;
- BAA Milliy Kengashi;
- BAA sud tizimi.

BAA Konstitutsiyasining IV bo'lim, I qism, 46-50-moddalarida BAA Oliy Kengashi haqida so'z boradi. BAA Oliy Kengashi BAAdagi eng yuqori hokimiyat organi hisoblanadi. U BAA tarkibiga kiruvchi barcha Amirliklarning hukmdorlaridan yoki ular yo'q bo'lganda yoki ular

ishtirok etishdan ozod qilingan taqdirda o‘z Amirliklarida hukmdorlarning o‘rinbosarlaridan iborat bo‘lishi kerak. Kengash muhokamalarida har bir amirlik bitta ovozga ega. BAA Oliy Kengashi quyidagi masalalarni hal qiladi :

BAA Konstitutsiyasi bilan BAAga kiritilgan barcha masalalar bo‘yicha umumiy siyosatni shakllantirish va BAA maqsadlariga erishishga va a‘zo Amirliklarning umumiy manfaatlariga olib keladigan barcha masalalarni ko‘rib chiqish;

Birlashgan Arab Amirliklarining turli qonunlarini e‘lon qilishdan oldin, shu jumladan Yillik umumiy byudjet va Yakuniy hisoblar to‘g‘risidagi qonunlarni sanksiyalash;

Davlat Konstitutsiyasi qoidalariga ko‘ra Oliy Kengash tomonidan tasdiqlanishi yoki kelishilishi kerak bo‘lgan masalalarga oid farmonlarning sanksiyalash. Bunday sanksiya BAA Prezidenti tomonidan ushbu farmonlar e‘lon qilinishidan oldin amalga oshiriladi;

Shartnomalar va xalqaro shartnomalarni ratifikatsiya qilish. Bunday ratifikatsiya farmon bilan amalga oshiriladi;

BAA Prezidentining taqdimiga binoan BAA Vazirlar Kengashi Raisini tayinlashga rozilik berish, uning iste‘fosini qabul qilish va uni lavozimidan chetlashtirish;

BAA Oliy sudi raisi va sudyalarni tayinlashga rozilik berish, ularning iste‘folarini qabul qilish va Konstitutsiyada nazarda tutilgan hollarda ularni lavozimidan ozod etish. Bunday harakatlar farmonlar bilan amalga oshiriladi;

BAA ishlarini to‘liq oliy nazorat qilish;

Konstitutsiyada yoki BAA qonunlarida nazarda tutilgan boshqa tegishli masalalarni nazorat qilish.

Oliy Kengash o‘z nizomini belgilaydi, unda uning ish yuritish tartibi va qarorlari bo‘yicha ovoz berish tartibi keltiriladi. Kengash muhokamalari yashirin tarzda o‘tkaziladi. Oliy Kengash o‘z vazifalarini bajarishda ko‘maklashish uchun tegishli miqdordagi mansabdor shaxslardan iborat Bosh kotibiyat tuzadi. Oliy Kengashning muhim masalalar bo‘yicha qarorlari, agar bu Abu-Dabi va Dubay amirliklarining ko‘p ovozlari o‘z ichiga olgan bo‘lsa, uning besh a‘zosining ko‘p ovozi bilan qabul qilinadi. Kengashning protsessual masalalar bo‘yicha qarorlari ko‘p ovoz bilan qabul qilinadi. Bunday masalalar Kengash nizomida belgilanadi. Oliy Kengashning sessiyalari BAA poytaxtida o‘tkaziladi. Biroq, sessiyalar oldindan kelishilgan boshqa har qanday joyda o‘tkazilishi mumkin .

BAA Konstitutsiyasining IV bo‘lim, II qism, 51-54-moddalarida BAA Prezidenti va uning o‘rinbosari haqida so‘z boradi. BAA Oliy Kengashi o‘z a‘zolari orasidan BAA prezidenti va vitse-prezidentini saylaydi. Birlashgan Arab Amirliklari vitse-prezidenti biron bir sababga ko‘ra prezident bo‘lmagan taqdirda uning barcha vakolatlarini amalga oshiradi. Prezident va vitse-prezidentning vakolat muddati besh Grigorian yilni tashkil etadi. Ular bir xil lavozimlarga qayta saylanish huquqiga ega . Prezident yoki uning o‘rinbosari o‘limi yoki iste‘foga chiqishi sababli yoki ulardan biri biron-bir sababga ko‘ra o‘z amirligida hukmdor bo‘lishni to‘xtatganligi sababli lavozimi bo‘sh qolganda, Oliy Kengash BAA Konstitutsiyasining 52-moddasida nazarda tutilgan muddatga bo‘sh turgan lavozimga vorisi saylash uchun o‘sha kundan e‘tiboran bir oy muddatda majlisga chaqiriladi. Oliy Kengash Prezidenti va uning o‘rinbosarining ikki lavozimi bir vaqtning o‘zida bo‘shab qolgan taqdirda; Kengash o‘z a‘zolaridan biri yoki BAA Vazirlar Kengashining Raisi tomonidan zudlik bilan yig‘ilib, ikkita bo‘sh o‘rinni egallash uchun yangi Prezident va vitse-prezidentni saylash uchun chaqiriladi.

BAA Prezidenti quyidagi vakolatlarni o‘z zimmasiga oladi :

Oliy Kengashga raislik qilish va uning muhokamasiga rahbarlik qilish;

Oliy Kengashning sessiyasiga raislik qilish va Kengash o‘z nizomini qabul qiladigan reglamentga muvofiq uning sessiyalarini tugatish. Kengash a‘zolaridan biri chaqiriq qilgan taqdirda uni sessiyalarga chaqirishi shart;

Zarurat tug‘ilganda Oliy Kengash va Vazirlar Kengashini qo‘shma majlisga chaqirish;

BAA qonunlarini, Oliy Kengash tomonidan tasdiqlangan farmon va qarorlarni imzolash va e‘lon qilish;

Oliy Kengash roziligi bilan Bosh vazirni tayinlash, uning iste‘fosini qabul qilish va lavozimidan ozod etish. U, shuningdek, Bosh vazir o‘rinbosari va vazirlarni tayinlaydi va ularning iste‘folarini

qabul qiladi, BAA Bosh vazirining taklifiga binoan ularni lavozimidan ozod qiladi;

BAAning xorijiy davlatlardagi diplomatik vakillarini va BAAning boshqa yuqori mansabdor shaxslarini ham fuqarolik, ham harbiy xizmatga tayinlash (BAA Oliy sudi raisi va sudyalari bundan mustasno) hamda BAA Vazirlar Kengashining roziligi bilan ularning iste'folarini qabul qilish va lavozimidan ozod etish. Bunday tayinlash, iste'folarni qabul qilish, ishdan bo'shatish farmonlar va BAA qonunlariga muvofiq amalga oshiriladi;

BAAning xorijiy davlatlar va tashkilotlardagi diplomatik vakillarining ishonch yorliqlarini imzolash va xorijiy davlatlarning BAAdagi diplomatik va konsullik vakillarining ishonch yorliqlarini qabul qilish. Shuningdek, u vakillarni tayinlash va ishonch yorliqlarini imzolaydi;

BAA Vazirlar Kengashi va vakolatli vazirlar orqali BAA qonunlari, farmon va qarorlarining bajarilishini nazorat qilish;

BAA hududida, boshqa davlatlar oldida va barcha xalqaro munosabatlarda vakillik qilish;

BAA Konstitutsiyasi va BAA qonunlari qoidalariga muvofiq afv etish, jazoni yengillashtirish va o'lim jazosini tasdiqlash huquqidan foydalanish;

Ordenlar va medallar bilan bog'liq qonunlarga muvofiq fuqarolar va harbiylarni orden va medallar bilan taqdirlash;

Oliy Kengash tomonidan berilgan yoki BAA Konstitutsiyasi yoki BAA qonunlariga muvofiq berilgan boshqa har qanday vakolatni amalga oshirish.

BAA Konstitutsiyasining IV bo'lim, III qism, 55-67-moddalarida BAA Vazirlar Kengashi haqida so'z boradi. BAA Vazirlar kengashi Bosh vazir, uning o'rinbosari va bir qator vazirlardan iborat. Vazirlar malakasi va tajribasi bilan tanilgan BAA fuqarolari orasidan saylanadi. Qonun vazirlarning yurisdiksiyasini va har bir vazirning vakolatlarini belgilaydi. Birlashgan Arab Amirliklarining birinchi Vazirlar Kengashi quyidagi vazirlardan iborat: Tashqi ishlar; Ichki ishlar; Mudofaa; Moliya, Iqtisodiyot va sanoat; Adliya; Ta'lim; Jamoat salomatligi; Jamoat ishlari va qishloq xo'jaligi; Aloqa, pochta, telegraf va telefon aloqalari; Mehnat va ijtimoiy masalalar; Axborot; Rejalashtirish.

Vazirlar Kengashi majlislarida Bosh vazir raislik qiladi. U sessiyaga chaqiradi, vazirlik munozaralarini boshqaradi, vazirlar faoliyatini kuzatib boradi va BAAning turli vazirliklari va barcha ijroiya organlari o'rtasidagi ishlarni muvofiqlashtirishni nazorat qiladi. Bosh vazirning o'rinbosari biron sababga ko'ra Bosh vazir bo'lmagan taqdirda uning barcha vakolatlarini amalga oshiradi.

Vazirlar Kengashi, BAAning ijro etuvchi hokimiyati sifatida BAA Prezidenti va Oliy Kengashning oliy nazorati ostida BAA Konstitutsiyasi va BAA qonunlariga muvofiq BAA vakolatiga kiruvchi barcha ichki va tashqi ishlar bilan shug'ullanish uchun javobgardir.

Bosh vazir quyidagi vakolatlarni o'z zimmasiga oladi :

BAA hukumatining ichki va tashqi siyosatining umumiy siyosatini amalga oshirishni kuzatib borish;

Federal qonunlar loyihalarini ishlab chiqish va ularni Oliy Kengashga ruxsat berish uchun BAA Prezidentiga taqdim etishdan oldin BAA Milliy Kengashiga taqdim etish;

Birlashgan Arab Amirliklarining yillik umumiy byudjetini va yakuniy hisoblarini tuzish;

Farmonlar va turli qarorlar loyihalarini tayyorlash;

BAA qonunlarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan normativ hujjatlarni bunday qoidalarga o'zgartirishlar kiritmasdan yoki ularni to'xtatib turmasdan yoki ularning bajarilishidan ozod qilmasdan chiqarish. Shuningdek, politsiya to'g'risidagi nizomlar va davlat xizmatlarini va ma'muriyatni tashkil etish bilan bog'liq boshqa normativ hujjatlarni BAA Konstitutsiyasi va BAA qonunlari doirasida chiqarish. Qonunning maxsus qoidasi yoki Vazirlar Kengashi BAA vakolatli vaziriga yoki boshqa ma'muriy organga bunday qoidalarning ayrimlarini e'lon qilishni topshirishi mumkin;

BAA qonunlari, farmonlari, qarorlari va qoidalarining BAA yoki Amirlikdagi barcha manfaatdor organlari tomonidan bajarilishini nazorat qilish;

BAA sudlari tomonidan chiqarilgan hukmlarning ijrosini va BAA tomonidan tuzilgan xalqaro shartnomalar va bitimlarning bajarilishini nazorat qilish;

BAA xodimlarini qonun hujjatlariga muvofiq lavozimga tayinlash va ishdan bo'shatish, qachonki ularni tayinlash va ishdan bo'shatish uchun farmon chiqarish kerak bo'lmasa;

Birlashgan Arab Amirliklari bo‘limlari va davlat xizmatlarida ish olib borilishini va umuman BAA xodimlarining xulq-atvori va intizomini nazorat qilish;

Qonun yoki Oliy Kengash tomonidan BAA Konstitutsiyasi doirasida unga berilgan boshqa har qanday vakolatga ega.

Vazirlar Kengashining muhokamalari maxfiy hisoblanadi. Uning qarorlari a‘zolarining ko‘pchilik ovozi bilan qabul qilinadi. Ovoz berish teng taqsimlangan taqdirda Bosh vazir ovoz bergan taraf ustunlik qiladi. Ozchilik ko‘pchilikning fikriga bo‘ysunadi. Bosh vazir, uning o‘rinbosari yoki BAA vaziri o‘z vazifasini bajarayotib, hech qanday professional, tijorat yoki moliyaviy faoliyat bilan shug‘ullanishi yoki BAA hukumati yoki Amirlik hukumatlari bilan tijorat bitimlarini tuzishi yoki har qanday moliyaviy yoki tijorat kompaniyasining direktorlar kengashi a‘zoligini o‘z idorasi bilan birlashtirish mumkin emas. Bundan tashqari, ular Amirliklarning birortasida bir nechta rasmiy lavozimlarni o‘z idoralari bilan birlashtira olmaydilar va agar mavjud bo‘lsa, boshqa barcha mahalliy rasmiy lavozimlardan voz kechishadi. Vazirlar Kengashi a‘zolari o‘z ishlarida BAA manfaatlariga, jamoat farovonligini oshirishga xizmat qilishlari va shaxsiy manfaatlardan butunlay voz kechishlari kerak. Ular o‘zlarining Bosh vazirlik lavozimini suiiste‘mol qilmasliklari kerak va vazirlar BAAning ichki va tashqi siyosatini amalga oshirish uchun BAA Prezidenti va BAA Oliy Kengashi oldida birgalikda siyosiy javobgar bo‘ladilar. Ularning har biri BAA Prezidenti va Oliy Kengash oldida o‘z vazirligi yoki idorasi faoliyati uchun shaxsan javobgar bo‘ladi. Bosh vazirning iste‘foga chiqishi, uning lavozimidan chetlatilishi, vafoti yoki biron-bir sababga ko‘ra lavozimini bo‘shatishi butun Vazirlar Mahkamasining iste‘foga chiqishini nazarda tutadi. Birlashgan Arab Amirliklari Prezidenti vazirlardan yangi Vazirlar Mahkamasi shakllanmagunga qadar vaqtincha o‘z lavozimlarida qolishlarini, zudlik bilan boshqaruvni amalga oshirishni talab qilishi mumkin. Har bir moliyaviy yil boshida Vazirlar Kengashi BAA Prezidentiga Oliy Kengashga taqdim etish uchun ichki yutuqlar to‘g‘risida, Birlashgan Arab Amirliklarining boshqa davlatlar va xalqaro tashkilotlar bilan munosabatlari, Vazirlar Mahkamasining BAA poydevorini mustahkamlash, uning xavfsizligi va barqarorligini mustahkamlash, maqsadlariga erishish va barcha sohalarida taraqqiyotning eng yaxshi va amaliy vositalari bo‘yicha tavsiyalari bilan birgalikda batafsil hisobot taqdim etadi. Vazirlar Kengashi o‘z nizomlarini, shu jumladan ish tartibi qoidalarini ishlab chiqadi. Vazirlar Kengashi o‘z faoliyatini yuritishda ko‘maklashish uchun bir qator xodimlar bilan ta‘minlangan Bosh kotibiyatni tuzadi. Bosh vazir, uning o‘rinbosarlari va boshqa vazirlarning maoshlari qonun bilan belgilanadi .

BAA Konstitutsiyasining IV bo‘lim, IV qism, 68-93-moddalarida BAA Milliy Kengashi haqida so‘z boradi. Federal Milliy Kengash – maslahat kengashi, BAAning parlament organi. U BAA Konstitutsiyasi qoidalariga muvofiq tuzilgan . BAA Konstitutsiyasining 89-92-moddalariga muvofiq uning asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi:

Federal qonun loyihalarini, shu jumladan moliyaviy qonun loyihalarini qabul qilish, o‘zgartirish yoki rad etish;

Yillik umumiy byudjet to‘g‘risidagi qonun loyihagini va yakuniy hisoblar to‘g‘risidagi qonun loyihagini ekspertizadan o‘tkazish;

Xalqaro shartnomalar va bitimlarni muhokama qilish;

Federatsiya ishlariga oid umumiy mavzuni muhokama qilish va tavsiyalar berish.

Federal Milliy Kengash Xalqaro parlament ittifoqi hamda Arab parlament ittifoqining a‘zosi hisoblanadi.

Konstitutsiyaning 45-moddasiga ko‘ra, Federal Milliy Kengash beshta federal hokimiyatning to‘rtinчисidir. Konstitutsiyaning 68-93-moddalar uning tashkil etilishi va yurisdiksiyasiga oid qo‘shimcha qoidalarini belgilaydi. 72-moddaga ko‘ra, Federal Milliy Kengash a‘zosi birinchi yig‘ilish o‘tkazilgan kundan boshlab to‘rt yil davomida o‘z lavozimini egallaydi. Konstitutsiyaning 77-moddasiga ko‘ra, Federal Milliy Kengash a‘zosi faqat Federal Milliy Kengashda vakili bo‘lgan amirlikni emas, balki BAAning butun aholisining maqsad va manfaatlarini ifodalaydi. 81-moddada ko‘rsatilishicha, Federal Milliy Kengash a‘zolari Federal Milliy Kengashda yoki qo‘mitalarda o‘z vazifalarini bajarish paytida bildirgan har qanday fikr yoki qarashlar uchun javobgar emas. BAA Konstitutsiyasining 68-moddasiga ko‘ra, Federal Milliy Kengash 40 nafar a‘zodan iborat. Har bir amirlikka ajratilgan o‘rinlar soni uning aholisiga mutanosib ravishda quyidagicha: Abu-Dabi

uchun 8 o'rin, Dubay uchun 8 o'rin, Sharja uchun 6 o'rin, Ajman uchun 4 o'rin, Umm Al Quvayn uchun 4 o'rin, Ras al-Xayma uchun 6 o'rin, Fujayra uchun 4 o'rin .

BAA Konstitutsiyasining IV bo'lim, V qism, 94-109-moddalarida BAA sud tizimi haqida so'z boradi. Federal sud tizimi BAA hukumatining beshta federal organlaridan biridir. Unga Federal Oliy sud, federal sudlar va prokuratura kiradi. Unga BAA'dagi eng yuqori sud organi sifatida Federal Oliy sud raislik qiladi. BAA Konstitutsiyasining 45-moddasiga muvofiq Federal sud tizimi BAA hukumatining federal organlaridan iborat beshta organdan biridir. Amirlik sud tizimining mustaqilligi mamlakat barqarorligi va farovonligini qo'llab-quvvatlaydi. BAA sud tizimi butunlay mustaqil va sudyalarning qonun ustuvorligi va ularning vijdonidan boshqa hech qanday hokimiyatga bo'ysunmaydi. Ishlar BAA sudlari tomonidan adolatli va hech qanday kuchning aralashuvisiz ko'rib chiqiladi. Birlashgan Arab Amirliklari Konstitutsiyasi va Prezidenti adolat missiyasining qadr-qimmatini va sudyalarning va sud organlariga hurmatni kafolatlaydi. Konstitutsiyaning 94-moddasida: "Adolat – hokimiyat asosidir. Sudyalarning o'z vazifalarini bajarishda mustaqil bo'lib, hech qanday hokimiyatga emas, balki qonunga va o'z vijdoniga bo'ysunadilar ." Barcha ayblanuvchilar, xoh Amirlik fuqarolari, xoh chet elliklar bo'lsin adolatli sudlovdan foydalanish huquqidan foydalanadilar va bu huquq BAA qonunlarida aniq himoyalangan.

BAA'dagi huquqiy tuzilma ikki tizimda ishlaydi: BAA'dagi oliy sud organi sifatida Federal Oliy sud raislik qiladigan Federal sud tizimi va mahalliy hukumat darajasidagi mahalliy sud departamentlari. Federal darajada Adliya vazirligi BAA bo'ylab sudlar va prokuratura bo'limlarini nazorat qiladi. U sudyalarni tayinlaydi va advokatlar, ekspertlar va yuridik tarjimonlarga litsenziya beradi. BAA Konstitutsiyasining 94-109-moddalari ushbu ikki tizimning umumiy tamoyillarini tavsiflaydi va tafsilotlarni mahalliy sud organlarining ixtiyoriga qoldiradi. Yetti amirlikning har biri federal sud tizimida ishtirok etish yoki o'zining mahalliy sud tizimini saqlab qolish huquqini saqlab qoladi. Sharja, Ajman, Fujayra va Umm Al-Quvayn amirliklari federal sud tizimiga amal qiladi. Biroq, mahalliy darajada, Abu-Dabidagi Abu-Dabi sud departamenti, Dubaydagi Dubay sudlari va Ras-al-Xaymadagi sudlar Konstitutsiyaga muvofiq Federal sud tizimiga yuklanmagan masalalarda yurisdiksiyaga ega bo'lgan o'zlarining mustaqil sud departamentlariga ega.

Konstitutsiyaning 105-moddasi federal qonun bilan mahalliy amirlik sudining yurisdiksiyasining to'liq yoki bir qismini birinchi instansiya federal sudlariga topshirishga ruxsat beradi. Biroq, mahalliy amirlik sudi federal suddan yurisdiksiyani olib qo'yishi mumkin emas. Konstitutsiyada yozilishicha, ba'zi nizolar mahalliy yoki amirlik darajasida emas, balki Federal Oliy sud tomonidan federal darajada ko'rib chiqilishi kerak. Bular Konstitutsiyaning 99 va 102-moddalarida batafsil bayon etilgan. 2019-yil 10-sonli Federal qonuni federal va mahalliy sud organlari o'rtasidagi sud munosabatlarini tartibga soladi .

Federal darajada Adliya vazirligi BAA bo'ylab sudlar va prokuratura bo'limlarini nazorat qiladi. U sudyalarni tayinlaydi va advokatlar, ekspertlar va yuridik tarjimonlarga litsenziya beradi. Fuqarolik va jinoiy sud ishlarini yuritish qoidalariga odil sudlov manfaatlariga xizmat qiladigan tuzatishlar kiritishni taklif qiladi va amalga oshiradi. 1972-yildagi 1-sonli "Vazirliklarning yurisdiksiyalari va vazirlarning vakolatlari to'g'risida"gi Federal qonunining 6-moddasiga binoan uning yurisdiksiyasi quyidagilarni o'z ichiga oladi :

Federal sudlarning ma'muriy va moliyaviy ishlarini tartibga solish va nazorat qilish;

Federal sudlar, federal davlat prokuraturasi, federal sudlar tomonidan chiqarilgan hukmlardan umumiy amnistiya bilan bog'liq qonun loyihalarini tayyorlash;

Turli federal vazirliklardagi ish ehtiyojlari uchun zarur bo'lgan tadqiqotlar, fatvolar va boshqa barcha huquqiy ishlarni o'rganish;

Ko'chmas mulk to'g'risidagi qonunlar, davlat manfaatlarini ko'zlab ekspropriatsiya qilish to'g'risidagi qonunlar, jinoiy qonunlar, fuqarolik va xo'jalik protsessual qonunlari, kompaniyalar to'g'risidagi qonunlar, fuqarolik va jinoiy sudlar oldidagi tartiblar, adabiy, badiiy va sanoat mulkini himoya qilish qonunlari, mualliflik huquqlari va jinoyatchilarni ekstraditsiya qilish qonunlari bilan bog'liq asosiy qonun loyihalarini tayyorlash.

Oliy sud faqat quyidagilar bilan shug'ullanadi :

A'zo amirliklar o'rtasidagi yoki bir yoki bir nechta amirliklar va federal hukumat o'rtasidagi nizolar;

Federal qonunlarning konstitutsiyaviyligi va mahalliy amirliklar tomonidan qabul qilingan

qonunlarning konstitutsiyaviy qonuniyligi, agar ular federal qonunlar yoki Konstitutsiya tomonidan e'tiroz bildirilsa;

Qonunlarning konstitutsiyaviy qonuniyligini tekshirish, agar bunday so'rov federal organ yoki biron bir amirlik tomonidan so'ralsa, har qanday shtat sudining konstitutsiyaviy talqini bilan berilgan bo'lsa;

Federal Oliy Kengash ruxsati asosida vazirlar va yuqori lavozimli federal amaldorlarni tergov qilish;

Federatsiya manfaatlariga bevosita daxldor jinoyatlar (ichki yoki tashqi xavfsizlik bilan bog'liq jinoyatlar, rasmiy hujjatlarni yoki muhrlarni qalbakilashtirish kabi);

Federal sud hokimiyati va mahalliy sud hokimiyati o'rtasidagi yurisdiksiya ziddiyatlari

Bir amirlikdagi sud hokimiyati va boshqa amirlikdagi sud hokimiyati o'rtasidagi yurisdiksiya ziddiyatlari va federal qonunda unga tegishli prinsiplarning klassifikatsiyasi.

Oliy sudning qarorlari qat'iy va hamma uchun majburiydir.

NATIJALAR/PEZUYJBTATY/RESULTS: Ushbu qismda amirliklarning federal tuzilishini va ularning tarixiy rivojlanishini o'rganamiz, ularning individual trayektoriyalari BAAni birlashgan davlat sifatida qanday shakllantirganini ko'rib chiqamiz.

Abu-Dabi. Eng yirik va eng boy amirlik bo'lgan Abu-Dabi XVIII asrda mintaqada istiqomat qilgan Bani Yas qabilasiga chuqur ildiz otgan tarixga ega. 1950-yillarda neftning topilishi Abu-Dabini oddiy baliq ovlash va dengiz tubidan marvarid oluvchi jamiyatdan boy va zamonaviy shaharga aylantirdi. Abu-Dabi hukmdori Shayx Zayd bin Sulton Al Nahayon BAAning shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynadi va uning birinchi prezidenti bo'ldi. Abu-Dabi BAAning federal tuzilmasida muhim ta'sirga ega. Abu-Dabi hukmdori an'anaviy ravishda BAA prezidenti lavozimini egallaydi, bu lavozimda hozirda Shayx Muhammad bin Zayd Al Nahayon o'z faoliyatini olib bormoqda. Amirlikning neft daromadlaridagi boyligi unga butun mamlakat uchun foydali bo'lgan federal loyihalar va tashabbuslarni moliyalashtirishda muhim rol o'ynashga imkon berdi. Abu-Dabining strategik qarashlari BAA "Vision 2021" va "Centennial 2071" rejasi kabi milliy maqsadlarga moslashgan holda iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, infratuzilmani rivojlantirish va barqaror o'sishga qaratilgan.

Dubay: Tadbirkorlik ruhi bilan tanilgan Dubay Arabiston ko'rfazi bo'ylab strategik joylashuvi tufayli yirik savdo markazi sifatida tarixga ega. Hozir ham hukmronlik qilayotgan Al Maktum oilasi XIX asr boshlarida Dubayda o'z hukmronligini o'rnatgan. Abu-Dabidan farqli o'laroq, Dubayning rivojlanishiga neft kamroq ta'sir ko'rsatdi, iqtisodiyotiga ko'proq savdo, ko'chmas mulk va turizm ta'sir ko'rsatdi. Shayx Rashid bin Said Al Maktumning istiqbolli rahbariyati Dubayni osmono'par binolari, savdo markazlari va sayyohlik diqqatga sazovor joylari bilan mashhur global shaharga aylantirdi. Dubay hukmdori an'anaga ko'ra BAA vitse-prezidenti va Bosh vaziri bo'lib, hozirda Shayx Muhammad bin Rashid Al Maktum tomonidan boshqariladi. Dubayning iqtisodiy siyosati uning global biznes markazi maqomini saqlab qolishga qaratilgan. Amirlikning ko'chmas mulk, turizm, moliya va logistika kabi sohalarga e'tibor qaratilishi federatsiya ichida muvozanatli iqtisodiy landshaft yaratadi. Dubayning innovatsion boshqaruv amaliyoti, jumladan, erkin hududlarni tashkil etish va aqlli shahar tashabbuslarini qabul qilish uning istiqbolli yondashuvini aks ettiradi.

Sharja: Uchinchi yirik amirlik bo'lgan Sharja boy madaniy merosga ega va tarixan savdo va ta'lim markazi bo'lgan. Al Qosimiylar oilasi Sharjani XVIII asrdan beri boshqarib keladi. Qo'shnilaridan farqli o'laroq, Sharja madaniy, ma'rifiy va ekologik tashabbuslarga katta e'tibor qaratdi. Bu e'tibor YuNESKO tomonidan arab dunyosining madaniy poytaxti sifatida e'tirof etilishiga sabab bo'ldi. Sharjaning BAA federal tuzilishiga qo'shgan hissasi madaniy va ma'rifiy ko'lamlari bilan ajralib turadi. Amirlikda ko'plab muzeylar, madaniyat markazlari va universitetlar mavjud bo'lib, ular federatsiya doirasida san'at va ta'limni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Sharja hukmdori Shayx Sulton bin Muhammad Al Qosimiy ko'plab madaniy tashabbuslarni qo'llab-quvvatlagan, bu amirlikning intellektual o'sishni qo'llab-quvvatlagan holda o'z merosini asrab-avaylash majburiyatini aks ettiradi.

Ajman: Ajman, hududi bo'yicha eng kichik amirlik, Al Nuaymi qabilasi tomonidan tashkil etilgan XVIII asrga borib taqaladigan tarixga ega. Kichik hududiga qaramay, Ajman iqtisodiyotini

rivojlantirish uchun strategik joylashuvi va tabiiy resurslaridan foydalangan. Qo'shni amirliklarda neftning topilishi Ajmanda iqtisodiy o'sishni rag'batlantirdi, keyinchalik u ishlab chiqarish va ko'chmas mulk kabi sohalarga tarqaldi. Ajmanning BAA federal tuzilmasidagi roli sanoatni rivojlantirish va shaharlarni kengaytirishga qaratilganligi bilan tavsiflanadi. Ajman hukmdori Shayx Humayd bin Rashid Al Nuaymi iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va infratuzilmani rivojlantirishga yordam beruvchi siyosatni amalga oshirdi. Ajman erkin zonasi xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va biznes o'sishini rag'batlantirish orqali amirlik iqtisodiyotiga muhim hissa qo'shdi.

Umm Al-Quvayn. Umm Al-Quvayn unchalik mashhur bo'lmagan amirliklardan biri bo'lib, baliq ovlash, dengiz tubidan marvarid olish va dengiz savdosiga asoslangan tarixga ega. Al Mualla oilasi Umm Al-Quvaynni XVIII asrdan beri boshqarib keladi. Amirlikning iqtisodi tarixan qo'shnilariga nisbatan kamtarona bo'lib, o'zining tabiiy resurslari va an'anaviy sanoat tarmoqlariga tayangan. Umm Al-Quvaynning federal tuzilishga qo'shgan hissasi barqaror rivojlanish va tabiatni muhofaza qilishga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Hukmdor Shayx Saud bin Rashid Al Mualla atrof-muhitni asrash va ekoturizmni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratdi. Amirlikning barqaror amaliyotga sodiqligi BAAning atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror o'sish bo'yicha kengroq maqsadlariga mos keladi.

Fujayra. Ummon ko'rfazi bo'ylab to'liq sharqiy sohilda joylashgan yagona amirlik bo'lgan Fujayra o'ziga xos geografik va iqtisodiy profilga ega. Al Sharqiy oilasi Fujayrani XIX asrdan beri boshqarib keladi. Amirlikning iqtisodiyoti an'anaviy ravishda qishloq xo'jaligi, baliqchilik va dengiz savdosiga asoslangan bo'lib, yaqinda turizm, tog'-kon sanoati va logistika kabi tarmoqlarga diversifikatsiya qilingan. Fujayraning strategik joylashuvi va tabiiy resurslari uni BAA federal tuzilmasida muhim o'yinchiga aylantiradi. Hukmdor Shayx Hamad bin Muhammad Al Sharqiy iqtisodiy o'sishni oshirish uchun amirlikning infratuzilmasi, portlari va erkin zonalarini rivojlantirishga e'tibor qaratgan. Fujayra port inshootlari BAAning savdo va logistika sektorlari uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, federatsiyaning aloqadorligi va iqtisodiy barqarorligini oshiradi.

Ras al-Xayma. Qadim zamonlardan boshlangan tarixga ega Ras al-Xayma o'zining strategik joylashuvi va tabiiy bandargohi tufayli muhim savdo markazi bo'lgan. Sharja hukmdorlari bilan bog'liq bo'lgan Al Qosimiylar oilasi XVIII asrdan beri Ras al-Xaymani boshqarib keladi. Amirlik iqtisodiyoti qishloq xo'jaligi va baliqchilik kabi an'anaviy tarmoqlardan ishlab chiqarish, turizm va ko'chmas mulkni o'z ichiga olgan diversifikatsiyalangan. Ras al-Xaymaning BAAning federal tuzilishiga qo'shgan hissasi sanoatni rivojlantirish va iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga alohida e'tibor qaratilishi bilan ajralib turadi. Hukmdor Shayx Saud bin Saqr Al Qosimiy xorij sarmoyasini jalb qiluvchi va iqtisodiy o'sishga yordam beruvchi siyosatni amalga oshirdi. Amirlikning sanoat zonalarini va erkin savdo shartnomalari Ras al-Xaymani biznes va investitsiyalar uchun raqobatbardosh joy sifatida namoyon qildi.

XULOSA/ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION: Birlashgan Arab Amirliklari o'zining federal tabiati, islomiy merosi va modernizatsiyaga sodiqligini aks ettiruvchi noyob va rivojlanayotgan siyosiy boshqaruv tuzilmasiga ega. Tizim federal hukumat va alohida amirliklar o'rtasidagi vakolatlar muvozanati bilan tavsiflanadi, bunda maslahatlashuv, konsensus yaratish va qonun ustuvorligiga katta e'tibor beriladi. BAA siyosiy boshqaruvining asosiy o'ziga xos jihatlari shariat qonunlari va an'anaviy urf-odatlarining ta'siri, mahalliy kengashlar va amirlarning roli, hukumatning iqtisodiy rivojlanish va xavfsizlikka e'tiborini o'z ichiga oladi. BAA o'zining moslashuvchan siyosiy tizimi orqali turli qiyinchiliklarni, jumladan federal-mahalliy munosabatlar va mintaqaviy beqarorlikni muvaffaqiyatli yengib chiqdi. O'zining kuchli tomonlariga qaramay, BAAning siyosiy boshqaruv tuzilmasi doimiy muammolar va imkoniyatlarga duch kelmoqda. Ular orasida demokratik institutlarni yanada mustahkamlash, siyosiy ishtirokni rag'batlantirish va mintaqaviy geosiyosiy keskinliklarni bartaraf etish zarur. BAAning siyosiy boshqaruv tuzilmasini tushunish mamlakat barqarorligi, iqtisodiy o'sishi va mintaqaviy ta'sirini tushunish uchun juda muhimdir. BAA tajribasi an'analar, zamonaviylik va samarali boshqaruvni muvozanatlashtirmoqchi bo'lgan boshqa mamlakatlar uchun qimmatli saboqlar beradi. BAA rivojlanishda davom etar ekan, uning siyosiy boshqaruv tuzilmasi, shubhasiz, yangi chaqiriqlar va imkoniyatlarni qondirishga moslashadi. Innovatsiyalarni qabul qilish, inklyuzivlikni qo'llab-quvvatlash va o'zining asosiy

tamoyillariga sodiqlikni saqlab qolish orqali BAA o‘z millatining uzoq muddatli barqarorligi va farovonligini ta’minlashi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- About Fujairah <https://ied.fujairah.ae/en/index.php?action=from-fujairah&id=10>
 About Umm-Al Quwain <https://visituqa.ae/discover-uaq/ABOUT-UAQ---2>
 Antwi-Boateng, O., & Binhuwaidin, M. (2017). “Beyond rentierism: the United Arab Emirates’ exceptionalism in a turbulent region.” *Contemporary Arab Affairs*, 10(4), 522–536.
 Article 6 of Federal Law No. 1 of 1972 on the Jurisdictions of the Ministries and the Competences of the Ministers
 Beena Salim Saji. (2017). “Sharjah: a heritage destination in its growth and development.” *Emerald Emerging Markets Case Studies*, 7(2), pp:1-11.
 Constitution of UAE
 Federal Decree-Law No. (10) of 2019 On the Protection Against Domestic Violence
 Functions of the Federal Supreme Court <https://www.tamimi.com/law-update-articles/functions-of-the-federal-supreme-court/>
 Gouher Ahmed, Nabeel Al Amiri. (2022). “The Transformational leadership of the founding leaders of the united arab emirates: Sheikh Zayed Bin Sultan Al Nahyan and Sheikh Rashid Bin Saeed Al Maktoum”. *International Journal of Technology, Innovation and Management* 2(1), pp:23-32.
 Hazem Shayah. (2015). “Development of Free Zones in United Arab Emirates.” *International Review of Research in Emerging Markets and the Global Economy*, 1(2), pp:286-294.
 Heard-Bey, F. (2005). “The United Arab Emirates: Statehood and Nation-Building in a Traditional Society.” *Middle East Journal*, 59(3), 357–375.
 Heard-Bey, F. (2017). “Abu Dhabi’s Greatest Ancestor: Shaikh Zayed bin Khalifah.” *Abu Dhabi, the United Arab Emirates and the Gulf Region: Fifty Years of Transformation*, Gerlach Press, pp:131–136.
 Heard-Bey, F. (2017). “The Oil-Industry in Abu Dhabi: A Changing Role.” *Abu Dhabi, the United Arab Emirates and the Gulf Region: Fifty Years of Transformation*, Gerlach Press, pp:137–165.
 President’s powers of the UAE <https://u.ae/en/about-the-uae/the-uae-government/the-president-and-his-deputy>
 Responsibilities of Federal Supreme Council <https://uaecabinet.ae/en/federal-supreme-council>
 Sharjah: The Cultural Capital of the UAE <https://www.go-globe.com/sharjah-the-cultural-capital-of-the-uae/>
 The Prime Minister’s roles and responsibilities of the UAE <https://uaecabinet.ae/en/roles-responsibilities>
 UAE Relations With Foreign Affairs <https://prezi.com/amjua0ff157m/uae-relations-with-foreign-affairs/>
 UAE granted dialogue partner status in Shanghai Cooperation Organisation | Gulf News <https://gulfnnews.com/uae/government/uae-granted-dialogue-partner-status-in-shanghai-cooperation-organisation-1.95587561>
 Ulrichsen, K. C. (2020). “The political economy of Dubai.” *Dubai’s role in facilitating corruption and global illicit financial flows*, Carnegie Endowment for International Peace, pp:13-22.
 United Arab Emirates – Country Commercial Guide | International Trade Administration <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/united-arab-emirates-oil-and-gas>
 United Arab Emirates Population (2024) | Worldometers <https://www.worldometers.info/world-population/united-arab-emirates-population/>
 Watson, W. D. (1992). “Economic prospects for the Gulf Cooperation Council.” *The Journal of Energy and Development*, 17(2), pp:173-207.
 What is the UAE Centennial 2071 plan and why is it important? <https://www.thenationalnews.com/uae/2024/01/01/what-is-the-uae-centennial-2071-plan-and-why-is-it-important/>

ROSSIYA IMPERIYASINING TURKISTON MINTAQASIDAGI TOG'-KONCHILIK SOHASIGA OID MUSTAHKAMLACHILIK SIYOSATI

Turayeva Sayyora Rustambayevna,

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizlik universiteti professori tarix fanlari doktori (DSc)

Annotatsiya: Ushbu maqolada Turkiston hududiga tabiiy boyliklarini o'rganish, tabiiy konlarning joylashgan hududidini, tabiiy boylik zahirasini miqdorini aniqlash maqsadlarida Rossiya imperiyasi tomonidan tashkil etilgan ekspeditsiyalar haqida ma'lumot berilgan. XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida Turkiston o'lkasi, Buxoro amirligi va Xiva xonliklari hududida tashkil etilgan turli jamiyatlar qatorida tog'-kon sohasiga tegishli bir qancha aksionerlik jamiyatlari ham tuzilib, Rus geografiya jamiyati tashkil etgan ekspeditsiyalar tufayli Turkiston o'lkasining geologik xaritasining tuzilishi haqidagi ma'lumotlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Turkiston, tog'-kon ishi, ekspeditsiyalar, oltin, qimmatbaho metallar, kumush, geologik tadqiqotlar.

ПОЛИТИКА РАЗВИТИЯ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В ОТНОШЕНИИ ГОРНОДОБЫВАЮЩЕЙ ОБЛАСТИ В РЕГИОНЕ ТУРКЕСТАНА

Тураева, Сайёра Рустамбаевна

доктор исторических наук, профессор Университета общественной безопасности Республики Узбекистан

Аннотация: В статье приводятся сведения об экспедициях, организованных Российской империей на территорию Туркестана с целью изучения его природных богатств, определения местонахождения природных рудников, количества запасов природных ресурсов. Во второй половине XIX - начале XX века среди различных обществ, возникших на территории Туркестанского края, Бухарского эмирата и Хивинского ханства, образовался ряд акционерных обществ, связанных с горнодобывающей отраслью, а благодаря экспедициям, организованным Русским географическим обществом, были проанализированы сведения о строении геологической карты Туркестана.

Ключевые слова. Туркестан, горное дело, экспедиции, золото, драгоценные металлы, серебро, геологические исследования.

DEVELOPMENT POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE REGARDING THE MINING FIELD IN THE REGION OF TURKESTAN

Turaeva Sayyora Rustambaevna,

Doctor of History (DSc), Professor of Public Security University of the Republic of Uzbekistan

Abstract: This article provides information about the expeditions organized by the Russian Empire to the territory of Turkestan for the purpose of studying its natural resources, determining the location of natural deposits, the amount of natural resources reserves. In the second half of the 19th and early 20th centuries, various societies, driving the territory of Turkestan, Bukhara Emirate and Khiva Khanate, formed a number of joint-stock societies, connected with mining companies, thanks to the expedition organized by the Russian Geographical Society, with the analysis of data on the structure of the geological map of Turkestan.

Keywords. Turkestan, mining, expeditions, gold, precious metals, silver, geological research.

XVII asrning boshlaridayoq Turkiston mintaqasining tabiiy boyliklarini egallashga bo'lgan intilishi Rossiya imperiyasining mintaqaga hududiga bostirib kirishga urinishlariga sabab bo'ldi. Rossiya hukmdori Petr I (1672-1725) tomonidan urushlarning uzluksiz davom ettirilishi davlat xazinasiga sezilarli putur etkazgan edi. Natijada imperiyaning oltinga bo'lgan ehtiyoji kuchayib bordi. Petr I urush xarajatlarini qoplash va armiyani ta'minlash maqsadida senatga "Oltin davlatning qon tomiridir", deb xat yozib, oltin-kumush konlarini qidirib topish zarurligini uqtirib o'tdi. Huddi shu vaqtda, ya'ni 1713 yil Nasafxo'ja ismli turkman Astraxanga borib, Amudaryodan

oltin qum olinishi va o'tmish zamonlarda uning Kaspiy dengiziga quyilganligini aytgan. Ayni zamonda, Petr Iga Sibir general-gubernatori Gagarin Sharqiy Turkistonning Yorkent shahridan o'tadigan daryoda ham oltin qumi borligi haqida ma'lumot beradi [1].

1714 yilda Petr I Sibir orqali Yorkentga harbiy yurish uyushtirish haqida Sibir general-gubernatoriga farmon beradi. Shu yilning o'zidayoq A. Bekovich-Cherkasskiy boshchiligidagi harbiy ekspeditsiya Xorazm hududidan oltin, kumush izlashga yuboriladi. Bu haqida "Firdavs ul- iqbol" asarida quyidagicha yoziladi : "tovuq yili o'ris to'ralaridan Davlat Girey va Andrey gubernot o'ttuz ming o'rus bila Shiyx Jalil tog'ikim, oltin va kumush ma'danidur, aning orzusi, balki, Xorazm fathining istagi bila Orol hududig'a nuzul qildi"[2].

XVIII asr oxirida Toshkent xoni YUnusxon (1784-1809 y.) «o'z erida oltinning ko'pligini tekshirish uchun» ma'danlar bo'yicha bilimdon odamlarni yuborish iltimosi bilan Rossiya podshohiga murojaat qilgan. Shundan so'ng O'rta Osiyodagi mutaxassislar tomonidan mineral-xom ashyo resurslarini o'rganish ishlari boshlangan. 1794 yilda Omskdan Toshkentga serjant Burnashev jo'nab ketgan. Ammo "Buxoro deb nomlangan mahalliy shaharda o'sha er egasi SHamrat Bek (SHohmurodxon, 1785-1800 y.) uzoqroq yurishga ruxsat bermagan" va shu sababli yuborilganlar orqaga qaytishga majbur bo'lganlar[3].

1797 yil iyun oyida Yunusxon rus podshohiga yo'llagan maktubida "menga hukmronligim ostidagi hududdan topilgan beshta konni sinab ko'rish uchun metallurgiyada mahoratli ikki kishini yuborishingizni iltimos qilaman" deb yozgan edi. Kansler Bezborodov o'z javobida "sizning talabingizni qondirish uchun siz talab qilgan mohir mineralologlar rasmiy kishilaringiz hamrohligida yuboriladi", deb yozadi.

Xuddi shunga o'xshash, Turkiston xonliklarining Rossiya hukumatiga yo'llagan, kon va metallurgiya sohasidagi bilimdon shaxslarni mintaqaga yuborish haqidagi iltimoslari XIX asrning birinchi yarmida tez-tez uchraydi. Jumladan, 1831 yilda Qo'qon xoni rus podshosidan "oltin va kumushni eritishni biladigan ikki mutaxassisni" yuborishini so'ragan. Biroq, ushbu iltimosning natijasi, Qo'qon xonligiga kim va qachon yuborilganligi yoki umuman bu talab qondirilganligi haqidagi ma'lumotlar mavjud emas.

1838 yilda Nikolay I Buxoro xoni yuborgan elchining iltimosiga binoan, u erga konchilik mutaxassislarini yuborishga qaror qilgan. 1839 yil noyabrda shu maqsadda uyushtirilgan ekspeditsiya karvon ko'rinishida Buxoroga yo'l olgan. Ushbu ekspeditsiyani mayor Kovalevskiy boshqargan. U bilan birga kon muhandisi Gengross, tarjimon Shtayger, ikkita hunarmand va to'rt kazak borganlar. Ular xonning iltimosiga ko'ra mahalliy rudalarni, qimmatbaho toshlarni qidirishlari kerak edi. Biroq, yo'lda qaroqchilar hujumiga uchragan ekspeditsiya O'rta Osiyoga etib kela olmagan va ortga qaytishga majbur bo'lgan[4]. Rossiya hukumati mintaqaga bunday ekspeditsiyalarni uzluksiz yuborib turganligi haqida ma'lumotlar ko'p.

1841-1842 yillarda tog'-kon muhandisi K.F. Butenev Buxoroga yuborilgan. Unga «Buxorodan topilgan foydali metall va toshlarni, rudalarni, ma'danlarni o'rganish» vazifasi topshirilgan. Zarafshon daryosi yuqori oqimida tog'-kon muhandisi toshko'mir konlari, kvarsli qo'rg'oshin, temir kuporosili konlarni aniqlagan. Ish natijasi bir necha maqolalarda o'z aksini topgan[5].

K.F. Butenev: «Buxoroda o'sha davrga nisbatan hunarmandchilik ham juda past darajada turgan paytda, zavod ishi yo'q, qachonki mahalliy hukumat shu yo'sinda harakatsiz turar ekan, bo'lishi ham mumkin emas», – degan fikrni bildirgan. U mahalliy hokimiyatni "davlat hisobidan bunday tabiiy boyliklarni qayta ishlash zavodlarini qurish nechog'lik foydali ekanligini ko'ra olmaslikda" ayblagan. Shuningdek, xususiy tadbirkorlar zavodlar qurishga jur'at eta olmasligini, chunki uning foydasi davlat g'aznasiga olib qo'yilishi mumkinligidan cho'chishini qayd etgan. K.F. Butenev Buxoroning meneral boyliklarini baholar ekan: "Shu paytgacha Buxoroning tog'-kon boyliklari umuman ishlatilmagan", – degan fikrni ta'kidlaydi.

Yu. Skayler o'z kitobida 1841-1842 yillarda tog'-kon muhandislari missiyasi tarkibida Buxoroga kelgan A.A. Leman aynan shu davrda Raboti Malikda ham bo'lib, uning rasmlarini chizib qoldirganligini eslatib o'tgan[6].

O'rta Osiyo xonlari mintaqada tog'-kon ishlari bo'yicha mutaxassislar yo'qligi sababli qo'shni rivojlangan davlatlar hukmdorlariga murojaat qilib, malakali konchilik muhandislarini yuborishlarini so'raganlar. Hatto kon ishidan yuzaki xabardor bo'lgan qo'shni davlatlar mahbuslari

mehnatidan ham foydalanishga harakat qilganlar. Bunday tashabbuslar doimo kutilgan natijani beravermagan. Shu maqsadda 1794-1795 yillarda Buxoroga tog'-kon muhandisi T. S. Burnashev kelgan edi [7]. U o'zining qaydnomalarida Buxoroga mis, temir, qalayning Rossiyadan olib kelinishini, bu erda oz miqdorda bo'lsa-da, qo'rg'oshin, oltingugurt, mis kuporosi, nashvadil, achchiqtosh, selitra va tuz qazib olinishini qayd etgan edi.

1800 yilda Toshkent hukmdori Yunusxo'janing taklifi bilan T. S. Burnashev M. Pospelov bilan birgalikda Toshkentga kelgan. Ular bu erda oltingugurt olishni tashkil etish hamda Toshkent yaqinida konlar qidirish ishlariga jalb etilgan. Biroq, bunday sa'y-harakatlar O'rta Osiyoda konchilik ishining rivojlanishiga olib kelmagan edi.

Geologik tadqiqotlar O'zbekistonning tarixiy hududida XIX asrning 30-yillaridan boshlangan bo'lsa-da, XIX asrning oxirida, Rossiya imperiyasining O'rta Osiyoga bosqinidan keyin yanada jadallashgan. 1839 yilda Buxoro xoni Nasrullohxon (1826-1860 y.) Nikolay I huzuriga Boltaqulibek Raxmatbekovni elchi qilib yuborgan. Elchi "Buxoro erlariga bu erdagi foydali ma'danlar, metall ruda va qimmatbaho toshlar mavjud joylarni qidirish uchun tog'-kon injenerlaridan yuborishini" so'rashga yo'naltirilgan mazmundagi maktub bilan murojaat etgan. Shundan so'ng Buxoroga rus tog'-kon muhandisi – kapitani Kovalevskiy jo'natilgan. Ammo u Xivaga qarshi Rossiya harbiy yurishlari boshlanganligi tufayli o'ziga yuklatilgan vazifani bajara olmagan. 1840 yil oxirida Rossiya elchilari O'rta Osiyo xonliklari hukmdorlari bilan muzokaralar olib borganlar. Shundan so'ng mahalliy hududni o'rganish va kuzatuvlar olib borish ishlari uchun mas'ul guruh tuzilgan. O'sha paytda Orenburgda bo'lgan markaziy shtab kapitani Nikiforov ushbu missiyaga rahbar etib tayinlangan. U Rossiyaning Xivadagi muvaqqat agenti bo'lishi lozim edi. Rossiyaning doimiy agenti etib, Orenburg chegara komissiyasining poruchigi Aitov yuborilgan bo'lib, "bu kishi xonga yaqin amaldoriga qarindoshlik rishtalarini bog'lab, Nikiforovga foydali shaxs bo'lishiga shubha yo'q" edi. Mazkur shaxslar Buxoro va Xivaning Rossiyadan qaytayotgan elchilari hamrohligida 1841 yil 1 mayda Orenburgdan yo'lga chiqishi ko'zda tutilgan edi. Orenburg general-gubernatori V.A. Perovskiy yana bir missiya uyushtirishga qaror qilgan. Ushbu missiya tarkibida Rossiya hukumatiga sodiq xizmatda bo'lgan bir necha qirg'iz va ikki yuz kazaklar kiritilgan. Bu missiyaga rahbar etib tog'-kon muhandisi mayor K.F. Butenev (1805-1869 y.) tayinlagan. Ushbu xizmati evaziga K.F. Butenevga podpolkovnik unvoni berilgan edi.

1841 yil 11 fevralda tog'-kon muxandislari Korpusining boshqaruvchisi K.F. Butenevga maxfiy ko'rsatma berilganligi qayd etiladi. Maxfiy ko'rsatmaning mazmuni quyidagicha bo'lgan: "O'tgan yili (1840 yil) Buxoro xonining iltimosiga ko'ra, tog'-kon tekshiruvchi hamda foydali ma'danlar, metall ruda, qimmatbaho toshlar mavjud konlarni aniqlash maqsadida ekspeditsiya yuborilgan edi. Ushbu ekspeditsiya Xivaga harbiy harakatlar bo'lganligi bois, Orenburgga qaytib kelgan. Rossiya hukmdori Buxoroga xon bilan kelishuvga binoan shu yil (ya'ni, 1841 yil) bahorda yana ekspeditsiya jo'natish maqsadida ekanligini bildiradi" [8].

Ekspeditsiya tarkibida 2 ta tog'-kon muhandisi, bitta shteyger (kon ishini boshqaruvchi mutaxassis) va 2 ta tog'-kon korpusi ma'muriyatidan ustalar, tarjimon, topograf, oltita kazak, Tashqi ishlar vazirligi va Orenburg harbiy gubernatori tomonidan tavsiya etilgan sakkizta qog'oqlar bo'lgan. Qolgan shaxslarga ekspeditsiya a'zolarini buyumlari bilan chegaragacha kuzatish vazifasi topshirilgan.

K.F. Butakov missiyasining 1841-1842 yillarda O'rta Osiyoda bo'lganligini mahalliy manbalar ham tasdiqlaydi. Mazkur davrda Buxoro xoni Nasrullohxon ingliz harbiy zobiti Stoddart va Kanollini zindonband (1838-1842 y.) etgan edi. Ularni Afg'onistonga yuborishlarini so'rab, Angliya ma'muriyati Rossiya hukumat doiralari bilan muzokaralar uyushtirgan. Inglizlar K.F. Butakov vositachiligida ushbu harbiy zobitlarni ozod qilishga uringanlar. Ammo bu ishlar natija bermagan. Xususan, Mirzo Olim Maxdum hoji o'zining "Tarixi Turkiston" asarida bu voqeani quyidagicha qalamga olgan: "... Bu ishdin xabar olib, ingliz hukumati Rusiya davlatiga murojaat qilib, boshqa maslahat ila Buxoroga yuborilmish Rusiya ma'muri janob Butaquf/ Butakov vositasi ila polkovnik Sutud Dorat ozod qilinib, afg'on sarhadiga yuborilmog'ini talab qildi. Bu xususda janob Butaqufga Pitrograddin amr berildi. Lekin amir Nasrullohxon Rusiyaning iltimosiga ham quloq solmagan. Hattoki, Rusiya elchisi Butaqufni talab qilgan, ot ustuda ko'rushib qoldi...." [9].

1841-1842 yillarda Buxoroga kelgan K.F. Butakov missiyasiga Rossiya ma'muriyati qator maqsad va vazifalarni belgilab bergan edi. Rossiyalik olim A.V. Postnikov o'z tadqiqotlarini buni

chuqur tahlil qilib, quyidagi ma'lumotlarni keltirgan. Rossiya imperiyasining tashqi siyosiy arxivida saqlanayotgan hujjatlarning dalolat berishicha, Tashqi ishlar vazirligi tomonidan K.F.Butakovga maxfiy ko'rsatmalar beriladi. Unga ko'ra, "shu yilning (1841) mart oyi oxiridan kechiktirmay janob harbiy gubernator general-adyutant Perovskiyni murojaat qiling, u sizni sayohat uchun zarur bo'lgan barcha narsalar bilan ta'minlagandan so'ng jo'nab ketasiz".

K.F.Butakovga tog'-kon muhandislari korpusining boshqaruvchisi tomonidan (shaxsi ko'rsatilmagan) quyidagicha yozma ko'rsatma berilgan: "Buxoroga etib borganingizda, Buxoro hukumati hoxishiga ko'ra va ko'rsatmalarga binoan foydali va eng muhim qimmatli foydali qazilma konlarini qidirish va iloji boricha ularni qazib olishni tashkil etish bilan shug'ullanasiz, harakatlaringizni mahalliy sharoit va mintaqa usullarini hisobga olib bajaring. Mahalliy usullardan shu paytgacha biz uchun umuman noma'lumlarini kuzating. Ammo, Buxoro haqida allaqachon umumiy bo'lgan ma'lumotlarga ko'ra, sizning tog'-kon tadqiqotingizning asosiy mavzusi ushbu mamlakatda oltin qazib chiqarishni joriy etish bo'lishi kerak deb taxmin qilish mumkin. Siz va sizning yordamchingiz leytenant F. Bogoslovskiy II mahorat bilan ishlatadigan ba'zi oddiy mexanik va gidravlik qurilmalar tashkil etilishi ayniqsa foydali ko'rinishi mumkin. Va nihoyat, po'latini qayta ishlashga e'tibor bering, Buxoroda u azaldan ma'lum bo'lgan, bizning mamlakatda bu yaqinda Zlatoustda ishlov berish sezilarli darajada yaxshilangan. Shuning uchun u erdan sizga ushbu ish bilan band bo'lgan bitta hunarmand tayinlangan. Shu jumladan, Osiyo departamenti tasarrufiga maxsus miqdordagi mablag' ajratilgan bo'lib, yana Zlatoust zavodining po'lat qurollarining ba'zi namunalaridan sovg'a tariqasida o'zingiz bilan olib ketasiz. Buxoroda bo'lganingizda, iloji boricha Buxoro tuprog'ining geologik tuzilishi, ushbu mamlakatning ajoyib iqlimi va tabiiy holati to'g'risida ma'lumot to'plashga harakat qilishingiz kerak; uning tog'-kon boyliklari ayniqsa, qimmatbaho metallar va toshlari haqida hamda qo'shni davlatlar bilan ularning savdosi, masalan feruza toshi savdosi holati haqida ma'lumotlar to'plang. Mahalliy tog'-kon mahsulotlarini ishlab chiqarish holati, buxoroliklarga yaxshi ma'lum po'latga ishlov berishning Xuroson va hindcha usullari, yana bir qancha yaxshi ma'lum mahalliy usullari sirini o'rganishga harakat qiling. Buxoroda metallar va bizning tog'-kon zavodlarimiz mahsulotlarimiz savdosi to'g'risida; - bu bizning (Rossiyaning) mahalliy narxlarimizga nisbatan mahalliy narxlar to'g'risida; - bu sotiladigan joylar to'g'risida; - ushbu bozorni kengaytirish vositalari haqida: sotish narxlarini pasaytirish, bu joylarga tog'-kon mahsulotini olib kelib sotish va ishlab chiqarishni takomillashtirish, yoki osiyoliklar didi va ushbu mamlakatlarning ehtiyojlariga muvofiq mahsulot ishlab chiqarish yo'llarini axtarish lozimligi, nihoyat, Buxoro va unga qo'shni erlarda sotish uchun yangi va foydali mahsulotni yaratishi mumkin bo'lgan tog'-kon fabrikalarimizning ishlari to'g'risida ma'lumot to'plashga astoydil sa'iy harakat qiling. Siz, ayniqsa, Buxoro va qo'shni mamlakatlarning savdo aloqalarida Ural yoki Sibirdan yashirin yo'llar bilan oltin savdosi amalga oshirilmaydimi va agar u mavjud bo'lsa, unda qanday asosiy yo'llar bor va uni qay darajada ahamiyatli deb hisoblash mumkin? Siz bizning Osiyo bilan savdo-sotig'imiz haqida ma'lumotlar to'plang va bu erda manufaktura Departamentining kaysi buyumlarga asosan maxsus ko'rsatmalar tavsiya etilishiga e'tibor qarating. Imkoniyat paydo bo'lganda, siz menga asosiy faoliyatingiz va muvaffaqiyatlaringiz haqida hisobot berib turing. Rossiyaga qaytib kelganingizdan so'ng, siz yuqorida keltirilgan barcha ma'lumotlarni, shuningdek o'zingizning ishingiz davomida to'liq hisobotni va tog'-kon ishlarida erishilgan yutuqlarni taqdim etasiz, unga butun ish safari davomida kun sayin saqlashingiz kerak bo'lgan sayohat jurnalini ilova qilasiz. Tashqi ishlar vazirligi va ishlab chiqarish vazirligidan olinadigan ko'rsatmalar bo'yicha hisobot, tegishli ravishda alohida ravishda topshirilishi kerak. Sizni yuqoridagi topshiriqni bajarishingiz uchun alohida ehtiyotkorlik, kuzatuvchanlik va tezkorlik talab qilinadi. Sizni tanlaganimizdan va siz uni muvaffaqiyatli bajarish uchun barcha xohishingiz va maxsus qobiliyatingizni ishlatishingizga ishonaman"[10].

Mazkur hujjatda keltirilishicha, xizmat o'tayotgan joyidan Rossiyaning chegarasiga qaytib kelguniga qadar K.F.Butakovga 50 chervon, leytenant Bogoslavskiyga 30 chervon, 2ta tog'-kon muhandisi va shteyger (kon ishini boshqaruvchi mutaxassis)ga – 5 chervondan, ikkita tog'-kon korpusi ma'muriyati ustalariga – 3 chervondan ish haqi berilishi belgilangan. Bundan tashqari, har bir ekspeditsiya a'zosiga chet elda ishlaganlik uchun maoshining yarim yilligi ushlab qolinmasdan berilishi lozim bo'lgan.

Ekspeditsiya a'zolari Buxoroning tabiiy boyliklarini o'rganish va o'zlashtirish bilan bog'liq tadqiqotlari bilan bir qatorda, savdo bozorlarining holati, tovarlarning harakati, O'rta Osiyoda rus mahsulotlariga bo'lgan ehtiyoj, shuningdek, Hindiston orqali Buyuk Britaniyada ishlab chiqarilgan tovarlarning Osiyo bozorlariga kirib kelishi masalalariga ham e'tibor qaratishlari kerak edi. Bu vazifalarning barchasi Rossiya Tashqi ishlar vazirligi tomonidan 1841 yil 6 martda Nikolay I tomonidan tasdiqlangan "Buxoroga kon muhandislari korpusi tomonidan yuborilgan podpolkovnik Butenevga ko'rsatma" deb nomlangan hujjatda qayd etilgan edi.

K. Butenev ekspeditsiyasiga ikki xil topshiriq berilgan: 1) Buxoro xonligi va uning tasarrufidagi erlar, boyliklar to'g'risida ishonchli va ijobiy ma'lumotlarni to'plash; 2) Buxoro hukmdori bilan Rossiya-Buxoro hukumatlarining o'zaro munosabatlari to'g'risidagi qarorning ba'zi shartlarini ishlab chiqish.

K.F. Butenev Zarafshon daryosining yuqori oqimidagi toshko'mir konlari, kvarsli qo'rg'oshin, temir kuporosili konlarni aniqlagan. Ish natijasi bir necha maqolalarda o'z aksini topgan[11].

K.F. Butenevning missiyasi tarkibiga "buxoroliklar xarakteriga va Rossiyaning O'rta Osiyodagi ehtiyojlariga yaqin bo'lgan amaldorni" kiritish to'g'risida ham buyruq berilgan. SHarqshunos olim N.V.Ханыков (1822-1878 y.) ana shunday mansabdor shaxs sifatida tayinlangan. N.V.Ханыков Tashqi ishlar vazirligining Osiyo bo'limida ishlagan, O'rta Osiyo mavzusini uzoq vaqt o'rgangan va bundan tashqari, fors tilini yaxshi bilgan.

SHunday qilib, 1841-1842 yillarda Orenburgdan Sirdaryoga ikkita missiya harakatlangan: bittasi – kapitan Nikiforov boshchiligida Xivaga; boshqasi – kon muhandisi K. Butenev qo'mondonligi ostida Buxoro borganlar. Ularga I.F. Blaramberg (1800-1878.) boshchiligidagi topograflar guruhi hamrohlik qilgan.

Ekspeditsiya tugagach, kerakli ma'lumotlar yig'ilgan va shundan so'ng 1852 yilda Qo'qon xonligi chegaralariga Rossiya imperiyasi armiyasining jangovor harakatlari boshlangan.

Rossiyalik tadqiqotchilar tomonidan O'rta Osiyo mintaqasiga uyushtirilgan yana bir missiya Hisor ekspeditsiyasi bo'lib, 1875 yilda tashkil etilgan. Uning tarkibida N.A. Maev, F. SHvars, D.M. Vishnevskiy, tarjimon YU. Kazbekov, fotograf G.E. Krivsevlar bor edi. 1875 yil sentyabrda Hisor tizma tog'laridan to Amudaryoga qadar bo'lgan erlarni o'rganish uchun Samarqanddan 5 kishilik ekspeditsiya yo'lga chiqqan. Ekspeditsiya 1875 yil 14 noyabrda 40 kunlik safardan keyin poyoniga etgan[12].

Ushbu mintaqani tizimli tadqiq etishga asos solgan birinchi geolog taniqli rus olimi I.V. Mushketov bo'lib, u Turkiston general-gubernatori K.P. Kaufman tomonidan moliyalashtirilgan ekspeditsiyalarni uyushtirgan. 1874 yildan boshlab u Samarqand va Toshkent o'rtasidagi Sirdaryo vodiysini o'rganishni boshlagan. Keyinchalik, 1876 yilda Qo'qon xonligi Rossiyaga qo'shilib, Oltoy vodiysi va undan keyin Pomirga yo'l ochilganda, I.V. Mushketov Farg'onaning Oloy va oloy orti tizmalaridagi tog'larda va boshqa ko'plab viloyatlarda bo'lgan. Yo'l-yo'lakay u ushbu hududlarning geologik tuzilishini o'rgangan. Safari davomida ilgari ma'lum bo'lgan ruda va ko'mir konlarini o'rganib chiqib, yangi konlarni qidirish bilan shug'ullangan. U Konsay daryosi vodiysida er po'stlog'ining bir nechta qo'rg'oshin rudali tomirlarini topgan. Bu davrda G.D. Romanovskiy Sirdaryoning o'rta oqimi hududlarida geologik tadqiqotlar olib borgan edi.

Shu tariqa, I.V. Mushketov[13] va G.D. Romanovskiy[14] o'z davrida Turkiston o'lkasining geologiyasi borasidagi bilimlarning kengayishiga katta hissa qo'shganlar. Bundan tashqari, 1881 yilda ular birgalikda "Turkiston o'lkasining geologik xaritasi" ni yaratganlar. SHunisi e'tiborga loyiqliki, bu ikki olim O'rta Osiyo hududlarining geologik va geografik tuzilishini ilk bor zamonaviy qarashlar asosida tadqiq etganlar. Bu bilan geologik jihatdan murakkab mintaqa hisoblangan O'rta Osiyo er po'stining tuzilish xususiyatlari to'g'risidagi ma'lumotlarni yanada boyitgan edilar.

V.N. Veberning turli xil geologik tadqiqotlari ham O'rta Osiyo hududlarini geologik jihatdan o'rganish ishlariga katta hissa qo'shgan edi[15]. Olimning Turkiston minerallariga bag'ishlangan kitobida hududda uchragan tabiiy qazilmalarning tavsifi keltirilgan. V.N. Veberning izlanishlari haqida to'xtalib, O'rta Osiyoning eng yirik tadqiqotchilaridan biri B.N. Nasledov shunday yozgan edi: "u birinchilar qatorida O'rta Osiyoda ma'dan tarkibining xilma-xilligi va muammolariga e'tibor qaratdi va birinchi marta inqilob boshlanguniga qadar O'rta Osiyodagi konlarni hisobga olish bo'yicha juda katta ishlarni amalga oshirdi. ..."

D. V. Nalivkin geolog bo'lmasa-da, shaxsiy kuzatuvlari natijasida Pomirning tuzilishi to'g'risida

tasavvurga ega bo'lgan birinchi tadqiqotchilardan bo'lgan edi. O'zidan oldingi ma'lumotlarning tahlili va shaxsiy tadqiqotlari natijalari asosida D.V. Nalivkin Pomir tuzilishining birinchi tektonik sxemasini yaratgan. Mazkur xaritada birinchi marta nisbatan yosh cho'kindi jinslarning shimoliy chiziqlar bo'ylab yuqori paleozoy, mezozoy va kaynozoy davrlarida tarqalishini ko'rsatgan.

D.V. Nalivkin Sovuqsoy, Arzing, Vanch, Yazgulem, Kudara va Tanim daryolari havzalarida oltin qazib olish sohaslarini qisqacha tavsiflab bergan edi. 1916 yilda uning "1915 yil yozida tog'li Buxoro va G'arbiy Pomirga sayohati to'g'risida dastlabki hisobot" maqolasi chop etilgan.

XIX asrning so'nggi choragi – XX asr boshlarida Rossiya geografiya jamiyatining tashabbusi bilan N.M.Prjevalskiy, V.I.Roborovskiy, M.V. Pevsov, G.N. Potanin, V.A. Obruchev, G.E. Grum-Grjimaylo, P.K. Kozlov va boshqa qator olimlar O'rta Osiyo mintaqasini ilmiy jihatdan o'rganishlar[16]. Rus geografiya jamiyati Sankt-Peterburg shahrida Nikolay I ning buyrug'i asosida 1845 yil 18 avgustda tashkil etilgan[17]. Jamiyatning birinchi raisi Nikolay I ning ikkinchi o'g'li Buyuk knyaz Konstantin (1821-1892 y.) edi.

Rus geografiya jamiyati ekspeditsiyalari tufayli O'rta Osiyoning zamonaviy fizik xaritasi yaratildi. SHu bilan birga, mintaqaga kelgan olimlarning maxsus tadqiqotlari zoologiya, botanika, ornitologiya, geologiya, metrologiya, iqlimshunoslik, gidrologiya, arxeologiya, paleontologiya, etnografiya kabi fanlarni sezilarli darajada boyitgan. Ekspeditsiyalar tarkibida mintaqaga kelgan geologlar O'rta Osiyo hududlarining geologik tuzilishi, tabiiy qazilma boyliklarini o'rganibgina qolmay, mintaqaxalqlarining geologiyaga oid bilimlari va tabiiy boyliklardan foydalanish usullari haqidagi ma'lumotlarni yig'ib, tahlil etganlar.

Rus geografiya jamiyati doirasida 1877-1878 yillarda Turkiston general-gubernatori K.P. fon Kaufmannning tashabbusi va moliyaviy ko'magi hisobiga bir qator katta-kichik ekspeditsiyalar amalga oshirildi. Masalan, 1878 yilda G'arbiy Sibir general-gubernatori N.G Kaznakov mablag'lari hisobiga Pevsovning Kuku-Xotodagi ekspeditsiyasi tashkil etilgan. 1879 yilda Maevning Buxoro xonligiga safari Turkiston general-gubernatorligi hisobidan va uning topshirig'i bilan amalga oshirilgan[18].

Jamiyat Ichki ishlar vazirligi huzurida tashkil etilgan bo'lib, uning davlat maqomi va maqsadlarining strategik ahamiyati ta'kidlangan.

Xullas, keyinchalik aniq bo'lishicha, sof ilmiy tadqiqotlar olib borishdan tashqari, Rus geografiya jamiyati harbiy razvedka va Rossiya imperiyasining boshqa mintaqalardagi, shu jumladan Turkiston mintaqasidagi strategik va geosiyosiy manfaatlarini o'rnatishda eng to'g'ridan-to'g'ri ishtirok etdi. XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida Turkiston o'lkasi, Buxoro amirligi va Xiva xonliklari hududida tashkil etilgan turli jamiyatlar qatorida tog'-kon sohasiga tegishli bir qancha aksionerlik jamiyatlari ham tuzilgan. Ushbu jamiyatlar metropoliya vakillarining o'lka tabiiy boyliklarini istaganicha tasarruf etishi hisobiga konchilik sohasini rivojlantirish va mintaqadagi tabiiy boyliklarni o'zlashtirish evaziga mustamlakachi sarmoyadorlarning boyishiga xizmat qilgan.

Adabiyotlar ro'yxati.

Зиёев Ҳ. Туркистонда Россия тажовузи ва ҳукмронлигига қарши кураш. – Тошкент. "Шарқ", 1998., - Б. 54.

Мунис ва Огаҳий. Фирдавс ул- иқбол. (Бахту саодат жаннати) . Араб ёзувидан табдил этган, кириш ва изоҳлар муаллифлари Ш. Воҳидов, И. Бекчанов ва Н. Полвонов. – Т. 2010. – Б. 99.

Бубнова М.А. Добыча полезных ископаемых в Средней Азии в XVI-XIX вв. – М.1976 –С. 18.

Бубнова М.А. Добыча полезных ископаемых в Средней Азии в XVI-XIX вв. – М.1976 –С. 20

Бутенев К.Ф. Заводское дело в Бухарии // Горный журнал Ч.IV. Кн. XI. – СПб. 1842. – С. 148-154; Монетное дело в Бухарии // ўша жойда – С. 154-156; Об увеличении сбыта изделий русских горных заводов в Бухарию. // ўша жойда – С. 168-175.

Южин Скайлер. Туркистон: Россия Туркистони, Қўқон, Бухоро ва Ғулжага саёҳат қайдлари./ кириш, инглиз тилидан қисқартирилган таржима, изоҳлар ва кўрсаткичлар

муаллифи- т.ф.н., доц. З.А.Саидбобоев – Тошкент «О'ЗБЕКISTON». 2019. – Б. 309.

Путешествие от сибирской линии до города Бухары в 1794 году и обратно в 1795 году Т. Бурнашева. / История Узбекистана в источниках известия путешественников, географов и ученых XVI-первой половины XIXв // составитель Б.В.Лунин – Т. :“Фан”. 1988. – С.141.

Постников А.В. О целях и задачах российской мисси 1841-1842 гг. в Бухару // Проблемы востоковедения 2012. № 3. С.82-86.

Мирзо Олим Махдум хожи. Тарихи Туркистон. – Тошкент. “Янги аср авлоди”наширети, 2009. - Б. 186.

Постников А.В. О целях и задачах российской мисси 1841-1842 гг. в Бухару // Проблемы востоковедения 2012. № 3. С.82-86.

Бутенев К.Ф. Заводское дело в Бухарии // Горный журнал Ч.IV. Кн. XI. – СПб. 1842. – С. 148-154; Монетное дело в Бухарии // ўша жойда – С. 154-156; Об увеличении сбыта изделий русских горных заводов в Бухарию. // ўша жойда – С. 168-175.

Маев Н.А. Бухоро хонлиги очерклари // таржимон т.ф.н. И. Ботиров. – Т.: “ Fan va texnologiya”, 2012. – Б. 7.

Мушкетов И.В. Туркестан. Геологическое и орографические описание по данным собранным во время путешествий с 1874 по 1880 г. Т.1. В двух частях. – СПб., Типография М.М.Стасюлевича,1886.

Романовский Г.Д. Материалы для геологии Туркестана. Вып. 1. СПб., 1878. (Ушбу асар немис тилида ҳам чоп этилган.); Шу муаллиф. Материалы для геологии Туркестана. Вып. II. СПб., 1884. Шу муаллиф. Материалы для геологии Туркестана. Вып. III. СПб., 1890.

Вебер В.Н. Геологические исследования в Сирдарынской области в 1904 году (Предварительный отчет). Известия Геологического Комитета. 1905 г. Том 24. СПб.: Типо-литография К. Биркемфельда, 1905. С. 347 – 369.

А. И. Андреев. Российские экспедиции в Центральное Азии (1870- 1920- е годы) : научные и военно – политические аспекты. // Научно – технические ведомости –СПб, ГПУ. Гуманитарные и общественные науки. № 4. 2012. – С. 103. С. 103-109.

Павлов К.А. Русское географическое общество: история и современность. // Современные проблемы сервиса и туризма. №1. 2010. – С. 4. С- 4-8.

Яковлева М.Ю. «Азиатские экспедиции императорского русского географического общества в годы правления Александра II» // Теория и практика общественного развития (2013, № 12).

BUXORO AMIRLIGI DAVRIDA HUNARMANDCHILIK USTAXONALARI FAOLIYATI VA AN'ANAVIY MILLIY KIIYIM-KECHAKLARNI O'ZIGA XOSLIGI

To 'rayev Anvar Ismoilovich

Buxoro davlat universiteti Arxeologiya va Buxoro tarixi kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Buxoro amirligi boshqaruvi davrida mang'it hukumdorlari va saroyda faoliyat yuritib kelgan a'yon va amaldorlarga tegishli bo'lgan zardo'zi, zarbof kabi qimmatbaho kiyim-bosh tikishga ixtisoslashgan hunarmandchilik ustaxonalari faoliyati atroficha yoritib o'tilgan. Shuningdek, maqolada milliy kiyim-boshlarning tayyorlash bilan bog'liq texnologiyalar, aholining qaysi ijtimoiy qatlamga daxldor ekanligini belgilab berishda milliy kiyim-kechaklarning o'rni, ko'rsatib o'tilgan. Qo'li gul chevarlar tomonidan tikilgan milliy kiyim-boshlarning hududlar kesimida nomlanishi, ularni bichimidagi o'xshash va farqli xususiyatlar manbalar orqali bayon qilib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Zardo'zi kashta, rangli adras, shoyi, histori mato, ustaxona, ko'ylak, lozim, chopon, mursak, to'n, peshmat, kamzul, nimcha, paranji, chachvon, qora satin.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РЕМЕСЛЕННЫХ МАСТЕРСКИХ И САМОБЫТНОСТЬ ТРАДИЦИОННОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ОДЕЖДЫ В ПЕРИОД БУХАРСКОГО ЭМИРАТА

Тураев Анвар Исмаилович

Бухарский государственный университет Старший преподаватель кафедры Археологии и истории Бухары

Аннотация. В данной статье подробно освещена деятельность ремесленных мастерских, специализировавшихся на пошиве дорогостоящей одежды, такой как золотошвейные и парчовые изделия, предназначенной для мангытских правителей и придворной знати в период правления Бухарского эмирата. Также в статье рассматриваются технологии изготовления национальной одежды, её роль в определении социальной принадлежности населения к различным слоям общества. Изложены названия национальной одежды, сшитой искусными мастерами, в разрезе регионов, а также сходные и отличительные особенности их кроя на основе источников.

Ключевые слова: золотошвейная вышивка, цветной адрас, шёлковая ткань, гисари (гиссарская) ткань, мастерская, платье, лозим (женские штаны), чапан (национальный халат), mursak, peshmat, kamzol (жилет), nimcha, parandja, chadra (chachvon), чёрный сатин.

THE ACTIVITIES OF CRAFT WORKSHOPS AND THE DISTINCTIVENESS OF TRADITIONAL NATIONAL CLOTHING DURING THE PERIOD OF THE BUKHARA EMIRATE

Turaev Anvar Ismailovich

Bukhara State University Senior Lecturer of the Department of Archaeology and History of Bukhara

Abstract. This article provides a detailed analysis of the activities of craft workshops that specialized in the production of luxurious garments, such as gold embroidery and brocade items, intended for the Manghit rulers and court nobility during the reign of the Bukhara Emirate. The article also examines the technologies involved in the making of traditional clothing and its role in identifying the social affiliation of the population to different strata of society. It presents the regional names of national garments sewn by skilled artisans, as well as the similar and distinctive features of their cut, based on historical sources.

Keywords: gold embroidery, colored adras, silk fabric, Hisari (Gissar) fabric, workshop, dress, lozim (women's trousers), chapan (traditional robe), mursak, peshmat, kamzul (vest), nimcha, paranja, chachvan (veil), black satin.

Kirish. Etnologiyada kiyimlar kiyishning yoshiga qarab bolalar, kattalar, keksalar libosi; odamning jinsiga mos ravishda erkaklar va ayollar kiyimi; kiyinish maqsadiga muvofiq bayram, marosim, kundalik va ish kiyimlari; insonning ijtimoiy holatiga qarab boy va kambag'al kiyimi; hududiy va tabiiy-iqlimiy sharoitiga qarab tog'liklar, dasht hududida yashovchilar, shaharliklar va qishloqliklar kiyimi; mavsumga mos tarzda bahorgi, yozgi, kuzgi va qishki kiyimlarga bo'linadi [9,14].

An'anaviy xalq kiyimlarini tarixiy etnologik nuqtai nazardan tahlil etish jarayonida va ayniqsa, kiyimlardagi o'ziga xos hamda etnik xususiyatlarni yoritishda ijtimoiy tabaqalar, turli yoshlarga xos bo'lgan kiyimlar bilan birga turli jinslarga oid kiyimlar tahlili ham muhim ilmiy nazariy ahamiyat kasb etadi. Qolaversa, ushbu muammolarning yechilishi ma'lum bir xalq yoki bitta tarixiy etnografik mintaqada yashovchi bir necha xalqlar etnik tarixi, madaniy an'analari va etnomadaniy aloqalarini tahlil etishda ham qimmatli ma'lumotlar beradi [11,2].

Asosiy qism. Xalqimizning qadimiy va milliy kiyim-boshlarini o'zida mujassamlashtirgan Buxoro vohasi aholisi kiyimlari etnografik va faktik materiallarga boyligi bilan ajralib turadi. Buxoro liboslari serhasham va bashangroq bo'lgan. Liboslar zardo'zi kashta va boshqa gazmolni qo'shib tikish yo'li bilan bezatilgan. Jumladan, XIX asr oxiri–XX asr boshlarida Buxoro kashtalari, asosan, yo'rma usulida bajarilgan. Kashtalar oq qarbos, rangli adras, shoyi va histori matolarga bajarilgan [7,17]. Buxoro vohasidagi kiyimlar boshqa hudud kiyimlari bilan zardo'zi kiyimlari bilan ajralib turadi. Chunki XIX–XX asr boshlarida Buxoroda hukmronlik qilgan mang'itlarning oxirgi sulolasiga taalluqli zarbof kiyimlar yagona yodgorliklari nusxasi saqlanganligi yuqoridagi fikrimizning dalili hisoblanadi. 1800-1826 yillarda Haydarxon podsho zamonasida ishlangan zardo'zi mahsi (1810-yilda ishlangan) saqlanib qolgan. 1827-1860-yillarda Amir Nasrulloxon juda ko'p zarbof kiyimlar saqlanib qolingan. 1885-1911-yillarda hukmronlik qilgan Abdulahadxonga mansub juda ko'p zardo'zlik kiyimlar ko'p saqlanib, o'sha davr zardo'zlik san'ati gullab yashnagan davr hisoblanadi. Amirlik davrida Buxoroda 350 ga yaqin zardo'z ustalar bo'lgan. Buxoroda saroy zardo'zlik ustaxonalari bo'lib, ular arkda, podshoh binolarida, oliy davlat amaldorlarining hovlilarida joylashgan, amir xazinasi tomonidan ta'minlanib turilgan. Shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, 1860-1885 yillarda saroyda bitta, 1885-1911 yillarda esa saroyda ikkita ustaxona bo'lgan [2,303]. Birinchi ustaxona davlatning bosh vaziri – qushbегining podshohlik uyida, ikkinchisi amirning moliya hamda soliq ishlarini yurituvchi zakotchining uyida faoliyat yuritgan. Qozi Kalon Badriddinning uyida ham zardo'zlik ustaxonasi bor bo'lgan [3,70]. Ularning faoliyatiga podshoh ruxsat berib, saroy ustaxonalari darajasida huquqqa ega bo'lgan. Qozi Badriddinning uy ustaxonasida amirning maxsus ruxsatnomasi bilan har xil sovg'a-salom tayyorlanib kelingan.

Muhokama qismi. 1894-yili amir Abdulahadning Karmanaga butunlay ko'chib o'tishi, saroy ustaxonasi faoliyatini to'xtatdi. 1915-yil Olimxon davrida Buxoroda qushbegi Mirzo Urganjiyning uyida podshohlik ustaxonasi tashkil etilgan. Bu ustaxona qushbegi ixtiyorida bo'lgan.

Podshohning zardo'zlik ustaxonasidan tashqari yana xususiy ustaxonalar ham bo'lib, ularning soni 25 tagacha etgan. Amir Abdulahad hukmronlik qilgan davrda zardo'zlik san'ati gullab yashnagan [1,15].

Qimmatbaho matodan tayyorlanadigan zardo'zi kiyimlar mahalliy aholining turli tabaqalari o'rtasida keng tarqalgan. Bu kiyim-kechaklar asosan amir saroyidagilar, shahar boylari uchun tikilgan. Ustalar saroy ahllari uchun belbog', salla, kamzul, chakmon, chalvor, poyafzal, quloq va jul tikishganlar. Bu kiyimlar xon buyurtmasi yoki yaqinlari tomonidan bironta oilaviy tantana yoki bayram munosabati bilan tayyorlash buyurilgan. Hech kim, hatto eng katta amaldorlardan birortasi ham yuqorida aytib o'tilgan kiyimlardan hech birini o'ziga buyurtirishga haqqi yo'q edi, ular zarbof kiyimlarni amir sovg'a qilgandagina kiyishlari mumkin bo'lgan. Ayollar va bolalarning zardo'zi kiyimlari faqat badavlat xonadonlarning an'analari dagina kiyilgan, kiyimlarni ular birorta oilaviy tantana yoki bayram munosabati bilan kiyishgan. Boy xonadonlarning 8-10 yoshdan katta bo'lmagan o'g'il bolalarga sunnat to'yi munosabati bilan zarbof to'n kiydirishganlar [4,54].

Yuqorida keltirib o'tgan ma'lumotlardan kelib chiqqan holda xulosa qilish mumkinki, zardo'zi kiyimlarimiz o'zining bejirimligi, ko'rkamligi, turli xil andozalarda tikilganligi va ularning yuqori uslubda zamindozlik qilganligi ham buning isboti bo'la oladi desak mubolag'a qilmagan bo'lamiz.

Buxoro ayollarining an'anaviy kiyim-boshlari ko'ylak, lozim, chopon, mursak, to'n, peshmat,

kamzul, nimcha, paranji – chachvon (ayollarning majburiy ustki kiyimi hisoblanib, ko‘chaga chiqqan paytlarida ularni boshga yopinib yurganlar) lardan hamda xilma-xil ro‘mollar, rang-barang do‘ppilardan iborat bo‘lgan. Oyoq kiyimlari esa mahsi, boshmoq kabi charmdan qilingan hamda rezinadan quyilgan kalishlardan tashkil topgan. Buxoro ayollarining ko‘ylagining chuqur old yoqa o‘mizi yuqorisida bitta katta tugma qadaladigan, bo‘yi sal qisqargan, poychasi toraygan lozimi ko‘ringan. Yoqa o‘mizining chetlari zarbof tasma (peshkurta) va kashta bilan bezatilgan. Ko‘ylaklarning yirmochi ko‘ndalang yoki “yelka yoqa”, “qozoqi yoqa”, “vaqvaqa yoqa”, “qaytarma yoqa” turlarini ko‘proq qariyalar va kelinlar kiyganlar[8,29]. Yelka yoqa ko‘ylaklar yirmochining chekkalariga turli xil jiyak, chiroz, tasma yoki turli rangdagi ipak iplardan yo‘rma usulda kashta tikib chiqilgan. Kiyim shakllari milliy yo‘l-yo‘l sidirg‘a va gulli matolar bilan moslashgan, old etagi, yeng uchi, yoqasi gulli jiyak bilan hoshiyalangan.

XX asr o‘rtalariga kelib ayollar choponi o‘rmini kamzul egallab, chopon faqat keksa ayollar ustki kiyimi sifatida saqlanib qolgan.

Choponning yana bir turi-mursaklar ham kiyilgan. Aslida mursak arabcha murassa’ so‘zidan olingan bo‘lib, mursak arablarning qadimiy ust kiyim turidan bo‘lib, u qimmatli tosh va zarlar bilan bezatilgan. Shuning uchun ham arablar bu kiyimga murassa’ (ziynatlangan, bezatilgan) deb nom qo‘yganlar. Arabcha murassa’ so‘zi o‘zbek tilining fonetik xususiyatlariga muvofiq mursak deb talaffuz qilinadi. Mursak XIII asrlardan to XVI-XVII asrlargacha paranji yuzaga kelguncha ayollar uchun ham yopinchiq ham ustki kiyim vazifasini o‘tagan. Buxoro va Shahrisabzda-kaltacha, Toshkentda-mursak, Xorazmda- misak, Samarqandda -kaltacha, Farg‘onada -munisak, munsak nomlari bilan atashgan. Mursak 3 qismdan-bo‘y, yon va yenglardan iborat bo‘lib, yon qismi to‘g‘ri, uzun, qo‘ltiq ostiga to‘plangan, to‘plangan qism “cho‘chcha” deb atalgan. Mursakning choponidan farqi shuki, unda yeng ostidan burma qilinib, barlari ulama qiyiq hisobiga kengaytirilgan bo‘ladi, etaklar xuddi chopon barlariga o‘xshab, birining ustiga biri tushib turadi, yon tomonlarda yo‘rmoch bo‘lgan. Mursak paxta solinib qavilgan bo‘lishi ham mumkin.

XIX asr ikkinchi yarmiga qadar Toshkent ayollari kiyadigan mursakning yenglari oddiy choponlarning yenglaridan birmuncha kaltaroq bo‘lgan. Keyinchalik mursakning yenglari tirsakkacha uzaytirilgan. Samarqand mursaklarining yenglari qo‘l panjalarigacha tushib turgan. Buxoro va Qashqadaryoda mursak yenglari keng tikilgan [10,28]. Xorazmda esa mursak chopondan faqat yenglari bilan farqlangan.

Qadimda mursak ayollarining odatdagi qishlik ust kiyimi bo‘lgan bo‘lsa, XX asr boshlariga kelib mursak ta’ziya marosimlarida ustidan belbog‘ bog‘lanib kiyiladigan kiyimga aylangan. Samarqandda mursak to‘y marosimlar va mehmondorchilikda kiyilgan. Keyinchalik mursak har bir ayol sandig‘ida o‘limlik libosi sifatida saqlanib, vafot etganida ustiga yopib qo‘yiladigan bo‘lgan.

Rossiya O‘rta Osiyoni bosib olgach, o‘lkada yangi bir shakldagi kiyim- kamzul (kamzukur, kamzur, peshmat) an‘ana tusiga kira boshlagan. Kamzul belga biroz yopishib turadigan, kalta, tor yengli, chuqur o‘mizli qaytarma yoqali, ba‘zan belbandli, yonlarida ba‘zan ko‘krak qismidan cho‘ntagi bo‘lgan chopondir. Kamzullarni ko‘pincha yorqin rangli yo‘l-yo‘l beqasamdan, rangli baxmaldan, tukli duxobadan va boshqa xil chetdan keltirilgan gazmollardan tikilgan.

Ayni o‘sha davrda Toshkentda yengsiz, kalta nimchalar, Farg‘onada esa kamzullar paydo bo‘lgan. Nimchani ko‘proq qora baxmaldan tikishgan. Qiz bolalar qora satindan tikilgan etagiga kashtali nimcha kiyishgan. Nimcha ayollar milliy kiyimining zaruriy bo‘lagiga aylanib borgan.

Azaldan o‘zbek xalqining an‘anaviy kiyim-kechaklari turli xil tarixiy shart-sharoitlar natijasi o‘laroq rivojlanib, shakllanib borgan. Jumladan, shu yuqorida to‘xtalib o‘tganimizdek ayollarning kiyim - kechaklari turli vohalarda turlicha nomlar bilan atalib va ulardan yaqin-yaqinlargacha xalqimiz foydalanib kelishgan. Xuddi shunday kiyimlardan biri paranjidir. Paranj-arabcha forajiya, ko‘pligi farojot so‘zidan olingan. Bu nom arablarda din ahllari, ulamolalar, sultonlarning qimmatbaho matodan keng qilib tikilgan ustki kiyimini anglatgan. Paranjining qaysi kiyimdan kelib chiqqani haqida etnograflar turlicha talqin qiladilar. Chunonchi, 1) paranji arablarning ustki kiyimining o‘zgargan formasi deyilgan nuqtai-nazar; 2) paranji, mursak, kaltacha, yelak (jelak), jegda kabi kiyim-yopinchiqlarining o‘zgargan shakli degan mulohazalar ham mavjud.

Paranji ayollar milliy kiyimining biri bo‘lib, shaharlik ayollar hamda boy qishloq xotin-

qizlarining ko'chaga kiyib chiqadigan yopinchig'i bo'lgan. Paranji soxta yengli, to'nsimon, uzun yoping'ichdan iborat bo'lib, otning dum qilidan to'qilgan to'r parda-chachvon betga tugilib, ustiga paranji yopilgan [6,43]. Chachvonning cheti odatda qora satin hoshiyadan tikilib, tikuv mashinasida choklangan. Paranji ayolning butun bo'yi, qaddi-qommatini boshidan to' oyog'igacha yashirib turgan.

Dastlab paranji Misrda paydo bo'lib, u yerdan o'zga mamlakatlarga tarqalgan. O'zbek ayollari kiyim-kechagining tarkibiy qismlaridan yana biri-bosh kiyimdir. Eng an'anaviy bosh kiyim juda xilma-xil uslubda o'raladigan chorsi, ya'ni to'g'ri burchak shaklidagi ro'moldir. Buxoroda katta qiyiq ro'molni-rido, Farg'ona vodiysida-qalgay, Xorazmda-ipak ro'mol deb atashgan.

Qadim zamonlarda ayollar bosh kiyimidan yana biri salla-dastor o'rash rasm bo'lgan. Ayollar sallasi kiygich yoki do'ppi va o'ramdan iborat bo'lgan. Odatda o'ramning har xil turi bo'lgan. Boy ayollar 14 metr matodan, kambag'allar 6 metr matodan salla o'rashgan. Kambag'allar yaxlit mato topolmasalar kalta latta va paxta ishlatishganlar. Salla uchun ko'k yoki qizil rang ishlatish urf bo'lgan. Salla o'rami ustidan to'rtadan tortib yettitagacha ro'mol bog'langan ("boy bosh"), kambag'allar esa bitta qizil ro'mol o'rab qo'ya qolishgan. Ma'rakalarda katta yoshdagi ayollar 10 metr oq matodan salla o'rab, ustidan oq ro'mol bog'lashgan. O'rta yosh va yosh juvonlar esa 10 metr havorang satin salla o'rashgan [5,92]. Ko'pgina ayollar dastorni maxsus bosh kiyim – lachak ustidan o'rashgan. Lachak ayollar yuzini o'rab, ko'krakni yopib turgan. Ayrim o'zbek urug'larida, xususan, Amudaryo bo'ylarida yashaydigan urug'larda lachak boshga o'raladigan bir parcha matodan iborat bo'lib, orqa qismi burchak shaklida yelka ortiga tashlangan. Kaltaroq qismi yelka oldi va ko'krakning bir tomonini yopib turgan, yuz ko'rinib turishi uchun maxsus qiyiq joyi bo'lgan. Lachak iyakni qisib, quloqlarni ochiq qoldiradi, ustidan kulta, ya'ni kalta chopon tashlangan. Lachak qozoq va qoraqalpoq ayollarining bosh kiyimi –kimishekni eslatib turgan.

O'zbeklarning an'anaviy kiyim-boshlari ichida erkaklarning milliy liboslari alohida ajralib turadi. Kiyimlari (to'n, ko'ylak, yaktak, ishton va b.) yaxlit bichimli, bichimi to'g'ri, keng va uzun bo'lib, eni buzilmagan bir bo'lak mato yarmidan bir-biriga ulab uzunasiga tikilgan, yon qismi esa etagiga qarab kengayib borgan. Dastlab erkaklar ko'ylagi uzun, tizzadan pastga, keyinroq esa belning yarmiga tushadigan qilib tikilgan. Umuman, O'zbekiston hududida erkaklar orasida bir nusxadagi to'n, ko'ylak – yaktak, ishton, do'ppi, salla, telpak, kavush-mahsi, etik, choriq, turli yordamchi kiyimlar kiyilgan, erkaklar ko'ylagi Farg'ona vodiysida uzun, tik yirmoch – qiyiq joyi uzunroq mato bo'lagidan bichilib, burchak-burchak qilib, ikki qiyiq kesilgan hamda uchlarini keng olinib tikilgan. Boshqa xil bichimdagi ko'ylaklarda yirmoch yotiq, u yelkadan bu yelkagacha olingan. Bunday ko'ylaklar "mullavachcha" ko'ylak deyilgan. XIX asr oxiri–XX asr boshlarida mamlakatning turli mintaqalarida kalta, tik yoqali "no'g'oy yoqa ko'ylak", "bo'g'ma yoqa" ko'ylaklar kiyish ommalashgan bo'lib, bu ko'ylakni dastlab shahar aholisi, ayniqsa, savdo ahli kiygan. O'zbeklar orasida bo'z, ipak, ip gazlamalardan tikilgan oldi ochiq yaktak ko'ylaklarni yoshlar va qarilar birdek yoqtirib kiyishgan. Erkaklar ishtoni yuqori qismi keng, poychalari torroq tikilib, to'piqqacha tushib turadi, yuqori qismiga ishtonbog' o'tkazish uchun milkiga gir aylana baya-chok qilingan. Sovuq fasllarda ishton ustidan astarli yoxud astarsiz shim kiyilgan, u asosan, ip gazlama va jun gazmollardan tikilgan. Chavandozlar, ovchilar namat-kigizdan, jun-mo'ynadan oshlangan teridan tikilgan cholvor kiyishgan. Chopon (to'n), jomakor, kamzul, jelak, chakmon erkaklarning mavsumiy kiyimlari qatoriga kirgan. To'n (chopon) lar avra-astarli holda paxta solib qavilgan. Oldi ochiq, uzun bo'lgan. Yurganda, otga minganda, yerda chordona qurib o'tirganda qulay, ixcham bo'lishi uchun yon tomonlariga kesik-yirmoch qo'yilgan, belbog' bog'langan. To'nlar avrasi beqasam, kimxob, baxmal, shoyi, satin, chit va boshqa matolardan tikiladi.

To'nlar mahalliy xususiyatlariga ko'ra ham farqlangan. Farg'ona vodiysi, Toshkent va Xorazmda gavdaga yopishib turadigan sirma - qavima choponlar ko'proq rasm bo'lgan bo'lsa, Buxoro, Samarqand, Shahrisabz va boshqa joylarda qimmatbaho matolardan zardo'z to'nlar tikilib, yoqasi, etagi va yeng uchlariga turli rangdagi zar iplarda kashta tikib, atrofiga gavhar toshlar qadab bezatilgan. Bunday to'nlarini xon va amaldorlarga sovg'a qilishgan. Umuman, xalqimiz orasida hurmatli kishilarga, ustozlarga, quda va kuyovlar, aziz mehmonlar va boshqalarga to'n kiygizish udumi saqlanib qolgan.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, barcha voha aholisi kiyimlarini ma'lum bir tarixiy-etnografik mintaqaga misolida, qolaversa, keng hududlar kesimida o'rganish xalqimizning boy milliy

merosini, o‘zligini va o‘tmishini tadqiq etishda muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Mustaqillikdan so‘ng tariximiz, milliy an‘analarimiz va rasm - rusumlarimizga, milliy liboslarimizga bo‘lgan e‘tibor keskin oshdi. Ayniqsa, ayollar milliy matolar–shoyi, atlas, adras, baxmallardan tikilgan kiyimlar kiya boshladilar. Hozirgi zamon liboslarida yevropacha uslubi bo‘lsa-da, milliy an‘analarning davomiyligi saqlanib qolmoqda. Masalan, shahar va qishloqdagi ayollar zamonaviy ko‘ylaklarni an‘anaviy xonatlardan tikib kiyishmoqda. Erkaklar do‘ppisi, chopon an‘anaviy ustki libosga aylangan desak yanglishmagan bo‘lamiz.

ADABIYOTLAR:

- Бинафша Н. Бухоро зардўзлик санъати // Санъат. 2005. -№1 -Б. 35.
 Булатов С. Ўзбек халқ амалий безак санъати. –Т.: Меҳнат. 1991. -Б. 502.
 Гончарова П. Бухоро зардўзлик санъати. –Т.: Гафур Ғулум номидаги Адабиёт санъат нашриёти. 1986. -Б. 212.
 Гончарова П. Бухоро зардўзлик санъати. –Т.: Гафур Ғулум номидаги Адабиёт санъат нашриёти. 1986. -Б. 212.
 Дониёров. А., Бўриев О., Аширов А. Марказий Осиё халқлари этнографияси, этногенези ва этник тарихи. –Т.: Янги нашр. 2011. -Б. 257.
 Жабборов И. Ўзбеклар: турмуш тарзи ва маданияти . –Т.: Ўқитувчи. 2000. -Б. 242.
 Жумаев Қ . XIX аср охири XX аср Ғиждувон анъанавий каштачилиги .// Санъат. 2002. -№2. -Б. 39.
 Иброҳимова М. Либосларда халқ руҳи //Мулоқот. 2001. -№ 5. -Б. 42.
 Исмоилов Ҳ. Анъанавий ўзбек кийимлари. –Т.: Фан. 1979. -Б. 192.
 10. Содиқова Н. Либослар тарихдан сўзлайди. //Саодат. 2004. -№ 6. -Б. 39.
 11. Содиқова Н. Ўзбек миллий кийимлари XIX –XX асрлар. –Т.: Шарқ. 2003. -Б. 215.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA KIMYO VA GAZ-KIMYO SANOATI RIVOJLANISHIDA XALQARO HAMKORLIK ALOQALARI TARIXI (MUBORAK GQIZ, SHO'RTAN GKM MISOLIDA)

*Asadova Ra'no Baymanovna,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti "Tarix va ijtimoiy fanlar" kafedrasida*

*Xolturayeva Muhayyo Norsafarovna,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti magistranti.*

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola O'zbekiston Respublikasida kimyo va gaz-kimyo sanoatining rivojlanishida xalqaro hamkorlik aloqalarining o'rni va ahamiyatini tahlil qiladi. Muborak GQIZ va Sho'rtan GKM kabi yirik gaz-kimyo korxonalarida misolida O'zbekistonda amalga oshirilgan xalqaro hamkorlik, texnologiya transferi, investitsiyalar va mahsulot ishlab chiqarish jarayonlarining optimallashtirilishiga oid ma'lumotlar keltirilgan. Maqolada shu bilan birga, O'zbekistonning xalqaro hamkorlik aloqalari orqali kimyo sanoatining jahon bozoridagi raqobatbardoshligini oshirish yo'llari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, kimyo sanoati, gaz-kimyo sanoati, xalqaro hamkorlik, Muborak GQIZ, Sho'rtan GKM, texnologiya transferi, investitsiyalar, sanoat rivoji, jahon bozori, eksport salohiyati.

ИСТОРИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ В РАЗВИТИИ ХИМИЧЕСКОЙ И ГАЗОХИМИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН (НА ПРИМЕРЕ МУБОРАК ГКИЗ И ШОРТАН ГKM)

*Асадова Раъно Баймановна,
Доцент кафедры «История и социальные науки» Университет экономики и педагогика Кандидат исторических наук*

*Холтураева Мухайё Норсафаровна,
Магистрант Университета экономики и педагогика*

Аннотация: Данная научная статья анализирует роль и значение международного сотрудничества в развитии химической и газохимической промышленности Республики Узбекистан. На примере крупных газохимических предприятий, таких как Муборак ГКИЗ и Шортан ГKM, приведены данные о международном сотрудничестве, передаче технологий, инвестициях и оптимизации процессов производства. В статье также рассмотрены пути повышения конкурентоспособности химической промышленности Узбекистана на мировом рынке через международное сотрудничество.

Ключевые слова: Узбекистан, химическая промышленность, газохимическая промышленность, международное сотрудничество, Муборак ГКИЗ, Шортан ГKM, передача технологий, инвестиции, развитие промышленности, мировой рынок, экспортный потенциал.

HISTORY OF INTERNATIONAL COOPERATION IN THE DEVELOPMENT OF THE CHEMICAL AND GAS-CHEMICAL INDUSTRIES OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN (THE CASE OF MUBORAK GQIZ AND SHO'RTAN GKM)

*Asadova Ra'no Baymanovna,
Associate Professor of the Department of «History and Social Sciences» University of Economics and Pedagogy Ph.D. in History*

*Kholturayeva Muhayyo Norsafarovna,
Master's student at the University of Economics and Pedagogy*

Abstract: This scientific article analyzes the role and significance of international cooperation in the development of the chemical and gas-chemical industries in the Republic of Uzbekistan.

Using the examples of large gas-chemical enterprises such as Muborak GQIZ and Sho'rtan GKM, the article presents data on international cooperation, technology transfer, investments, and optimization of production processes. Additionally, the article explores ways to enhance the global competitiveness of Uzbekistan's chemical industry through international cooperation.

Keywords: Uzbekistan, chemical industry, gas-chemical industry, international cooperation, Muborak GQIZ, Sho'rtan GKM, technology transfer, investments, industrial development, global market, export potential.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi kimyo va gaz-kimyo sanoatining tarixiy rivojlanishi va uning xalqaro hamkorlikdagi o'rni mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Ushbu sanoat sohasining o'sishi, yangi texnologiyalarni joriy etish, yangi zavodlar va ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish, shuningdek, xalqaro hamkorlik aloqalari bilan bevosita bog'liq. Kimyo sanoati O'zbekistonda 20-asrning o'rtalarida, sovet davrida keng rivojlanishni boshlagan. Xususan, gaz va kimyo sanoati asosan tabiiy gazni qayta ishlash va turli xil kimyoviy moddalar ishlab chiqarish bilan shug'ullangan. Muborak GQIZ (Gazni Qayta Ishlash Zavodi) va Sho'rtan GKM (Gaz Kimyo Majmuasi) kabi yirik korxonalar O'zbekistonning gaz-kimyo sanoatining rivojlanishida muhim o'rin tutgan.

Muborak GQIZ O'zbekistonning eng yirik tabiiy gazni qayta ishlash zavodlaridan biri bo'lib, u 1970-yillardan buyon faoliyat yuritmoqda. Zavod O'zbekistonning gaz resurslarini qayta ishlashda va kimyoviy mahsulotlar ishlab chiqarishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, u xalqaro bozor uchun mahsulotlar ishlab chiqarish orqali mamlakatning eksport salohiyatini oshirishga katta hissa qo'shadi.

Sho'rtan GKM - bu O'zbekistondagi eng yirik gaz-kimyo majmualaridan biri bo'lib, u yirik kimyoviy va gaz mahsulotlarini ishlab chiqaradi. Ushbu majmua O'zbekistonning gaz resurslaridan foydalanishni samarali tashkil etish bilan birga, xalqaro hamkorlikni rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega.

O'zbekistonning kimyo va gaz-kimyo sanoatida xalqaro hamkorlik aloqalari tobora kuchayib bormoqda. Ushbu hamkorliklar texnologiyalarni import qilish, xalqaro bozorlar bilan savdo aloqalarini rivojlantirish, hamda yangi loyihalar va investitsiyalarni jalb qilish orqali amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi kimyo va gaz-kimyo sanoati mamlakatning sanoat tarmoqlarining asosiy qismini tashkil etadi. O'zbekistonning tabiiy gaz resurslari, sanoat quvvatlari va xom ashyo bazasi bu sohaning rivojlanishiga asos bo'lib, xalqaro hamkorlik esa yangi texnologiyalarni o'zlashtirish va eksport salohiyatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Muborak GQIZ va Sho'rtan GKM kabi korxonalar ushbu sohadagi yirik loyihalardan biri bo'lib, xalqaro hamkorlik aloqalarining rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu ilmiy adabiyotlar tahlilida O'zbekistondagi kimyo va gaz-kimyo sanoatining rivojlanishi, muborak GQIZ va Sho'rtan GKM misolida xalqaro hamkorlikning o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi.

O'zbekistonning kimyo va gaz-kimyo sanoatining rivojlanishiga oid bir qator ilmiy ishlanmalar mavjud. Bu sohaning rivojlanishi, asosan, tabiiy gazni qayta ishlash va turli kimyoviy mahsulotlar ishlab chiqarish bilan bog'liq. O'zbekiston Respublikasining gaz va kimyo sanoatida amalga oshirilgan texnologik yangilanishlar va xalqaro hamkorlik, ayniqsa, sohaning eksport salohiyatini oshirishga katta ta'sir ko'rsatdi.

O'zbekistonning gaz-kimyo sanoati tarixiga oid ko'plab ilmiy maqolalarda, asosan, tabiiy gazdan foydalanish va uni qayta ishlash jarayonlari haqida so'z yuritilgan. Xususan, Abdullaev va Azizov (2018) o'z ilmiy ishlarida O'zbekistondagi gaz-kimyo sanoatining rivojlanish dinamikasini, yangi texnologiyalarning joriy etilish jarayonlarini tahlil qilgan. Ular gazni qayta ishlash zavodlarining sifat va samaradorlikni oshirish uchun xorijiy investitsiyalar va texnologiyalarni jalb qilishni ko'rsatdilar [1, 57-b].

Islomov (2020) o'z maqolalarida O'zbekistonning gaz va kimyo sanoatidagi xalqaro hamkorlikning ahamiyatini ta'kidlashadi. Ular Muborak GQIZ va Sho'rtan GKM kabi yirik ishlab chiqarish quvvatlari orqali O'zbekistonning xalqaro bozorlarda o'z o'rnini mustahkamlashga intilishlari haqida yozadilar. Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasining Rossiya, Qozog'iston

va Xitoy kabi davlatlar bilan hamkorligi sanoatning zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlanishiga yordam berdi [2, 82-b].

Muborak GQIZ va Sho'rtan GKM O'zbekistonning gaz-kimyoo sanoatidagi asosiy va eng yirik ishlab chiqarish majmualaridan hisoblanadi. Ushbu korxonalarining xalqaro hamkorlik aloqalarini rivojlantirishdagi tajribalari tahlil qilinadi [4, 57-b].

Muborak GQIZ xalqaro hamkorlikni amalga oshirishda, xususan, texnologiya transferi va qayta ishlash jarayonlarini modernizatsiya qilishda muhim rol o'ynadi. *Jabborov (2019)*ning ilmiy ishida Muborak GQIZning xalqaro hamkorlikdagi ahamiyati va xorijiy investitsiyalarni jalb qilishdagi muvaffaqiyatlari yoritilgan. Jumladan, Rossiya va Qozog'iston kabi davlatlar bilan olib borilgan hamkorliklar natijasida, zavod samaradorligi oshdi, ishlab chiqarish jarayonlari optimallashtirildi va mahsulot sifatining yaxshilanishiga erishildi [5, 101-b].

Sho'rtan GKM ham xalqaro bozorlar uchun mahsulotlar ishlab chiqarishning asosiy markazlaridan biridir. Sattarov (2021) Sho'rtan GKMning xalqaro hamkorlikdagi rolini o'rganishda, shu majmuada amalga oshirilgan investitsion loyihalar va texnologik yangilanishlarni tahlil qilgan. Ularning yozishicha, Sho'rtan GKM Xitoy va Turkiya bilan hamkorlikni rivojlantirish orqali o'z ishlab chiqarish quvvatlarini oshirib, xalqaro bozorga chiqishni yanada kengaytirdi [6, 57-b].

Kimyo va gaz-kimyoo sanoatining rivojlanishida innovatsion texnologiyalarning o'rni alohida ta'kidlanadi. O'zbekistonning Muborak GQIZ va Sho'rtan GKM kabi korxonalari, yangi texnologiyalarni import qilish va ishlab chiqarish jarayonlarini zamonaviylashtirishda xalqaro hamkorlikni samarali yo'lga qo'ygan.

*Mirodilov va Xodjayeva (2020)*ning ilmiy maqolasida texnologiyalarni import qilishning o'ziga xos jihatlari tahlil qilinadi. Muborak GQIZ va Sho'rtan GKMDa joriy etilgan innovatsion texnologiyalar, xususan, tabiiy gazni qayta ishlash jarayonini takomillashtirishda va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynadi. Shu bilan birga, ekotexnologiyalarni joriy etish orqali ekologik ta'sirlarni kamaytirish maqsadida xalqaro tajribadan foydalanildi. O'zbekistonning kimyo va gaz-kimyoo sanoatidagi xalqaro hamkorlik aloqalarining rivojlanishi O'zbekistonda yirik sanoat loyihalarini amalga oshirish va yangi texnologiyalarni o'zlashtirishda muhim omil bo'ldi. Muborak GQIZ va Sho'rtan GKM kabi zavodlar xalqaro hamkorlik orqali texnologiyalarni takomillashtirish va mahsulotlarni xalqaro bozorga chiqarish jarayonlarini muvaffaqiyatli amalga oshirdilar. Kelajakda bu sohada xalqaro hamkorlikni rivojlantirish orqali O'zbekistonning gaz-kimyoo sanoatini yangi bosqichga olib chiqish imkoniyatlari mavjud [7, 57-b].

Muborak GQIZ, ayniqsa, xalqaro kompaniyalar bilan hamkorlikni yo'lga qo'ygan. Ular orasida Rossiya, Qozog'iston va boshqa mintaqaviy davlatlar bilan hamkorlikda yangi texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish hamda sifatni oshirish bo'yicha keng ko'lamli dasturlar amalga oshirilmoqda.

Sho'rtan GKM ham Xitoy, Turkiya va boshqa davlatlar bilan gaz-kimyoo sanoatiga oid yirik loyihalar bo'yicha hamkorlik qilmoqda. Shu bilan birga, Sho'rtan GKM O'zbekistonning asosiy eksport bozorlariga chiqariladigan mahsulotlar ishlab chiqarishda ishtirok etmoqda.

Kimyo va gaz-kimyoo sanoatida innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va raqobatbardoshlikni kuchaytirish maqsad qilinmoqda. Xalqaro hamkorlik orqali yangi texnologiyalar, jumladan, ekologik jihatdan toza va energiya tejamkor texnologiyalarni o'zlashtirishga katta e'tibor berilmoqda. O'zbekistonning kimyo sanoatiga joriy etilgan yangi texnologiyalar, masalan, Sho'rtan GKMDa o'rnatilgan zamonaviy texnologiyalar va ekotexnologiyalar, xalqaro hamkorlik orqali amalga oshirilgan. Kelajakda O'zbekistonning kimyo va gaz-kimyoo sanoatida xalqaro hamkorlik aloqalarining yanada rivojlanishi kutilmoqda. Mamlakat, ayniqsa, gaz resurslaridan samarali foydalanish va ularni qayta ishlashda yangi investitsiyalarni jalb qilishga qaratilgan loyihalarni amalga oshirishda davom etmoqda.

Xulosa. O'zbekiston Respublikasida kimyo va gaz-kimyoo sanoatining rivojlanishida xalqaro hamkorlik aloqalarining o'rni juda muhimdir. Muborak GQIZ va Sho'rtan GKM kabi yirik zavodlar mamlakatning sanoat salohiyatini oshirishda va global bozorga chiqishda asosiy o'rin tutadi. Kelajakda ushbu sohada xalqaro hamkorlikning yanada kuchayishi, yangi texnologiyalar va investitsiyalarni jalb qilish orqali O'zbekistonning gaz-kimyoo sanoatining rivojlanishi yanada

yuqori darajaga ko'tarilishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullaev, A., & Azizov, N. (2018). O'zbekiston Respublikasida gaz-kimyo sanoati rivoji va innovatsion texnologiyalarni joriy etish. Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti. Betlar: 25-40.
2. Islomov, R. (2020). O'zbekistonda kimyo sanoati va xalqaro hamkorlik. Nukus: Nukus Davlat Universiteti. Betlar: 50-65.
3. Jabborov, B. (2019). Muborak GQIZ: Xalqaro hamkorlik va texnologiya transferi. Tashkent: Kimyo va Energetika Instituti. Betlar: 102-115.
4. Mirodilov, S., & Xodjayeva, D. (2020). Kimyo sanoatida innovatsion texnologiyalar va xalqaro hamkorlik. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi. Betlar: 71-85.
5. Sattarov, R. (2021). Sho'rtan GKM: Gaz-kimyo majmuasining xalqaro hamkorlikdagi o'rni. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti. Betlar: 90-105.
6. Xodjayeva, D., & Karimov, A. (2022). Gazni qayta ishlash sanoatida yangi texnologiyalar va uning eksport salohiyati. Tashkent: O'zbekiston Sanoat Inshootlari Akademiyasi. Betlar: 135-150.
7. Ismoilov, Z. (2020). O'zbekiston gaz-kimyo sanoatida xalqaro hamkorlik va o'zgarishlar. Nukus: Qarakalpog'iston Davlat Universiteti. Betlar: 32-47.

TEMURIYLAR OSMONIDA PORLAGAN YULDUZ YOHUD MIRZO ULUG'BEK

*Abduvohidova Ruxshona Doniyorbek qizi,
Namangan davlat universiteti, Tarix yo'nalishi talabasi*

*Ilmiy rahbar: Madrahimov Zoxid Sharofovich
Namangan davlat universiteti, Tarix kafedrasasi dotsenti, t.f.n.*

Anotatsiya: Ushbu maqolada davlatchiligimiz tarixida muhim ahamiyat kasb etgan Temuriylar sulolasining ko'zga ko'ringan vakili, hukmdor va olim Mirzo Ulug'bekning hayot yo'li, hukmronlik davri, ilm-fan oldidagi ijodi va unga qo'shgan hissasi haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: Mirzo Ulug'bek Tarag'ay, Amir Temur, Saroymulxonim, Shohruh Mirzo, Gavharshodbegim. Abdulatif, Qorabog', Movarounnahr, Turkiston, Qandahor, Damashq jangi, rasadxona, madrasa, sekstant, "Zij".

Аннотация: В данной статье представлены сведения о жизненном пути, периоде правления, творчестве и вкладе в науку Мирзо Улугбека, видного представителя династии Тимуридов, правителя и ученого, имевшего большое значение в истории нашей государственности.

Ключевые слова: Мирзо Улугбек Тарагай, Амир Темур, Сараймулханым, Шахрух Мирзо, Гавхаршадбегим. Абдулатиф, Карабах, Моваруннахр, Туркестан, Кандагар, Битва за Дамаск, обсерватория, медресе, секстант, «Зидж».

Anotation: This article contains a prominent representative of the Timurid dynasty, the ruler and the rule of the ruling, the reign of science, and the contribution of the Ruler and Scientistry, which played an important role in the history of our state history.

Keywords: Mirzo Ulugbek Tarajay, Amir Temur, palace, Shahrukh Mirzo, Gavharshodbegim. Abdulatif, Karabakh, Movarounnahr, Turkistan, Kandahar, Observation, Observatory, Madrasa, Sextant, «Zij.»

Tarixdan bizga ma'lumki, Amir Temur 35 yil (1370-1405) davomida Temuriylar saltanatini boshqarib, yirik harbiy yurishlarni amalga oshirgan. Bu yurishlar natijasida sohibqiron ulkan saltanat barpo etishga muvaffaq bo'lgan. Uning davlati tarkibiga Movarounnahr, Xorazm, Kaspiy atrofidagi viloyatlar, hozirgi Afg'oniston, Eron, Turkiya, Hindiston, Iroq, Janubiy Rossiya, Kavkaz va G'arbiy Osiyoning bir qator mamlakatlari kirgan. Amir Temur vafotidan so'ng uning vorislari ushbu ulkan saltanatning kattagina qismini o'z qo'llarida saqlab qolishga erishdilar. Temuriy hukmdorlar orasida Mirzo Ulug'bek hukmronligi davrida davlatchilik boshqaruvi o'ziga xos jihatlari bilan ajralib turadi [1. – B. 67.].

Mirzo Ulug'bekning asl ismi Muhammad Tarag'ay bo'lib, u 1394-yil 22-martda Amir Temurning Yaqin Sharqqa besh yillik yurishlari vaqtida, Sultoniya shahrida tavallud topgan. Dastlabki tarbiyani buvisi Saroymulxonim va onasi Gavharshodbegimdan olgan Ulug'bek 4 yoshidan boshlab Qissaxon Xamza ibn Ali (Shayx Ozariy) tarbiyasida bo'ladi. Sohibqironning boshqa nabiralari qatori Ulug'bek ham Amir Temurning harbiy yurishlari va saroy tadbirlarida ishtirok etgan [2. – B. 67-68.]. Ulug'bekning onasi Gavharshod og'o Chig'atoy amirlaridan G'iyosiddin Tarxonning qizi edi. G'iyosiddinning yana ikkita qizi 1392-yili Umarshayxning o'g'illariga turmushga chiqqan edi. Shohruh 1388-yiliyoq, ya'ni 10 yoshdaligida uylangan bo'lib, lekin u o'shanda Gavharshodga uylanganmi yoki boshqa xotiniga uylanganmi, bizga ma'lum emas. Shunday bo'lsa ham Gavharshod og'o keyinchalik Shohruhning hayotida uning boshqa xotinlariga nisbatan muhim o'rin tutadi.

Ulug'bekning ilk bolalik yillari Qorabog' bilan bog'liq. Bu yer Temur davrigacha sharqda Arron deb atalardi. XIV asr oxirgi choragida, Amir Temurning "besh yillik" yurishi davridan boshlab Qorabog' deb atala boshlaydi. Amir Temur odatda u yerda qish paytlarida dam olar edi. Ulug'bek tug'ilganidan keyin, Amir Temur ko'zi yorigan kelinchakni o'g'ruq bilan birga 1394-yilning may oyidayoq bu yerga keltiradi. O'sha yilning kuzida ular Sultoniya qaytadilar, qishda esa yana Amir Temurning oldiga keladilar. Undan tashqari Ulug'bek Saroymulxonim bilan o'g'ruqda "yetti yillik" yurish davridagi 1399-1400, 1401-1402, 1403-1404- yillar qishlarini Qorabog'da o'tkazadi. Shahzodalar va xonimlar 1404-yili Samarqandga butunlay qaytib keladilar [3. – B. 3-4.].

Ulug'bek 10 yoshidan keyin asosan Samarqandda yashaydi. Amir Temur 1404-yili kuzida "7 yillik" yurishdan qaytib kelganidan umrining oxirigacha bo'lgan saroy hayotida Ulug'bek ham amirning boshqa nabiralari kabi faol ishtirok etadi. U Xitoy va Ispaniya elchilari qabulining guvohi bo'ladi. Bu elchilarning qabul marosimida Amir Temur nabiralarning vazifasi elchilarning qo'lidan ular shohlarining yorliqlarini olib, Temurga eltib berish, so'ng ularning o'zini boshqarib, Amir Sohibqironning taxti yoniga kuzatib borish edi. O'sha yilning kuzida Amir Temur 9 yoshdan 17 yoshgacha bo'lgan besh nabirasini uylantiradi. Ular orasida 10 yashar Ulug'bek ham bor edi. Uning qaylig'i Muhammad Sultonning qizi O'gabegim edi.

1404-yil Sohibqiron tirikligidagi eng osuda yil bo'ldi. Bundan keyin tashvishli yillar boshlandi. Temuriylar saroyida xizmat qilgan tarixchi Fasix Havofiy Amir Temurdan keyin tirik qolgan uning farzand va nabiralari sanab, ular 36 kishi ekanligini eslatadi. Ular orasida Shohruhni juda yuqori baholaydi [3. –B. 5.].

Amir Temur o'limi oldidan qilgan vasiyatiga ko'ra, Samarqand taxtiga o'sha vaqtda Qandahorda turgan nabirasi Pirmuhammad o'tirishi kerak edi. Sohibqiron dafn etilgandan so'ng, uning amir-umarolari, jumladan Berdibek Sari Bug'a, Shayx Nuriddin, Shohmalik, Xoji Yusuf va boshqalar Qur'on ustida qasam ichib, buyuk sohibqironning vasiyatlariga sodiq qolishlarini, shahzodalar va amirlar o'rtasida muholifatga yo'l qo'ymasliklarini va u boshlagan Xitoy yurishini davom ettirish lozimligini ta'kidlaydilar. Biroq amirlar va shahzodalar bu qasamni unutib, hokimiyat uchun kurashni boshlab yuboradilar. Bundan tashqari valiahd Pirmuhammad Samarqandga yetib kelguniga qadar Amir Temurning o'limi haqidagi xabarni sir tutishga qaror qiladilar. Biroq bu mash'um xabar tezda tarqaladi. Natijada shahzodalar va amirlar o'rtasida munosabat tez o'zgaradi. 1405-yil 18-martida Xalil Sulton Mirzo Amir Temur vasiyatini buzib, Samarqandda hokimiyatni egallaydi. Ayni shu vaqtda Amir Temurning kichik o'g'li Shohruh Mirzo Xuroson taxtini egallaydi va uning Eron va Iroqdagi hukmronlik davri boshlanadi. Bu vaqealar Xitoyga yurishni davom etishiga to'sqinlik qiladi. Butun lashkar amir va umarolar bilan birga Samarqandga yo'l oladi. Ulug'bek lashkarning amir Shohmalik boshqarayotgan o'ng qo'lida boradi. Bundan keyin amir Shohmalik to Ulug'bek voyaga yetguniga qadar, ya'ni 1411-yilgacha uning otalig'i va homiysi bo'lib qoladi. Ulug'bek Hirotga kelishi bilan Xurosonning harbiy-siyosiy hayotida faol ishtirok eta boshlaydi. U 1406-yil boshidayoq o'z otabegi Shohmalik bilan birgalikda Balx va Shibirg'on atroflariga bostirib kirgan Xalil Sultonga qarshi jangda ishtirok etadi. 1406-yil sentabrda Shohruh Ulug'bekni Xurosonning Tus, Nishopur, Sabzavor, Xabushon, Abivard, Niso, Mashhad, Jarmug'on va Qalat shaharlarining hokimi etib tayinlagan. O'sha yilning qishini Ulug'bek Shohmalik bilan birga Astrobodda – Jurjon dengizining janubi-sharqida o'tkazadi. 1407-yil bahorida Shohruh Ulug'bekning mulkiga Astrobodni o'z ichiga olgan Mozandaron viloyatini ham qo'shib beradi.

Xalil Sultonning qilmishlari tufayli Shohruhni bezovta qilayotgan Movarounnahrda tashvishli holatga ham tez orada chek qo'yiladi. 1409-yil 30-martidagi Xalil Sulton Samarqand yaqinida, Amir Xudodod Xusayniy tomonidan hibsga olinadi. O'sha payt Shohruh katta lashkar bilan Ulug'bek va Shohmalik ishtirokida Amudaryo bo'yida tayyor bo'lib turgan edi. Xalil Sultonning ahvoli unga ayon bo'lgach, Shohmalik darhol daryodan o'tib, 1409-yil 13-mayida Ulug'bek bilan birga Samarqandga kirib boradi. Movarounnahrda harbiy siyosiy vaziyatni yumshatish bilan bog'liq masalalar tufayli Shohruh o'sha yilning oxirigacha Movarounnahrda qoldi. Ulug'bekni Movarounnahr va Turkiston hokimi, Shohmalikni esa uning homiysi va maslahatchisi etib tayinladi va o'zi 1409-yil Hirotga qaytib ketdi. Shu paytdan boshlab Ulug'bek hukmdor sifatida to'liq nom bilan Abdulfath Muhammad Tarag'ay Ulug'bek deb ataladi [4. – B. 10-12.].

Mirzo Ulug'bek garchi Movarounnahr va Turkistonning hokimi deb e'lon qilinsa-da, aslida uning hokimiyati chegaralari dastavval faqat Samarqand, Buxoro, Nasaf viloyatlari bilangina cheklanardi. Chunki Shohruh tomonidan Farg'onadan to O'zgangacha – Amirak Ahmad, Histori Shodmon esa Muhammad Jahongir ixtiyoriga berilgan edi. Turkiston Shayx Nuriddinning tasarrufida edi. O'sha vaqtda u na Ulug'bek va na Shohruhni tan olar edi. Shuning uchun ham mamlakat notinch edi.

Shayx Nuriddin Turkiston bilan qanoatlanmaydi. 1410-yil 20-aprelda Samarqand yaqinida Qizilravot mavzeyida Shayx Nuriddin boshchiligidagi isyonkor ittifoqchilar bilan Mirzo Ulug'bek qo'shinlari o'rtasida jang bo'ladi. Jangda Ulug'bek mag'lubiyatga uchrab, Kalifga tomon chekinadi. Shohruh Samarqandga yetib kelib, Shayx Nuriddin isyonini bostiradi. 1412-yildan boshlab

Movarounnahr va Turkistonni to'liq boshqarish 18 yashar Mirzo Ulug'bek qo'liga o'tadi. 1413-yilda Shohruh tomonidan Xorazm Oltin O'rda xonlari tasarrufidan qaytarib olingach, Ulug'bek davlatining g'arbiy va janubiy chegaralarining xavfsizligi barqarorlashgan bo'lsa-da, ammo uning shimoli-g'arbiy va shimoli-sharqiy tomonlari hali ham havotirli edi. 1414-yil Farg'ona va Qoshg'arni egallaydi [5. – B. 133-134.]. 1419-yili Ulug'bek Dasht o'zbeklariga qarshi yurish qiladi. Shahzoda Baroqxon (Amir Temur bilan urush qilgan O'rusxonning nabirasi) Ulug'bek oldiga yordan so'rab keladi. Ulug'bek unga yetarlicha askar berib, jo'natib yuboradi. O'zi esa Samarqandda o'z dorug'asini qoldirib, asosiy harbiy kuchlari bilan uning ortidan yo'lga tushadi. Lashkar Samarqanddan avgustning oxirlarida chiqadi. 5-sentabr kuni Chinoz yaqinida Sirdaryodan o'tadi va Toshkentdan uzoq bo'lmagan Burloq mavzesiga yetganida o'zbek qo'shinlari tarqalganligi haqida xabar keladi. Shu sababli yurishni to'xtatib, 22-oktabr kuni poytaxtga qaytib keladi. Haqiqatdan ham Baroqxon Ulug'bekdan olgan yordamchi kuchning o'zi bilanoq Movarounnahr asosiy kuchlarining ishtirokisiz o'z maqsadiga erishadi. 1423-yili Baroqning Muhammadjonni yengani va O'zbek ulusininig xoni bo'lgani haqidagi xabar Shohruhga ham yetadi. Biroq uzil-kesil g'alabaga erishgani haqidagi xabar Ulug'bekka 1425-yil boshida yetib keladi.

Baroqxonning Oltin O'rda taxtiga chiqishi Ulug'bek olib borgan siyosatning katta bir g'alabasi edi. Chunki Baroqxon Ulug'bek tayinlagan xon bo'lib, uning izmida edi. Bundan keyin Ulug'bek Dasht o'zbeklari tomonidan huruj bo'lmasligiga ishonch hosil qilib, bor e'tiborini Mo'g'ulistonga qaratadi [3. – B. 10.].

Ulug'bek otasining rizosi bilan 1425-yilning erta bahorida Mo'g'uliston ustiga yurish boshlaydi. Issiqko'l yaqinida sodir bo'lgan to'qnashuvda Ulug'bek mo'g'ullar ustidan g'alaba qozonadi va mahalliy muholifatchi kuchlarni bartaraf etib, mamlakat sharqiy chegaralarini mustahkamlaydi. Qo'lga kiritilgan o'ljalor orasida ikki bo'lak nefrit toshi ham bor edi. Keyinchalik bu nefritdan Amir Temur maqbarasi uchun qabrtoshi yasattirildi. Mo'g'ulistonda bo'lgan bu urushda Ulug'bek qozongan g'alabaning nishoni tarzida Jizzax yaqinida Ilono'tti darasi ichida hijriy 828-yil (1425-yil)da Ulug'bek tomonidan qoyatoshga "Zafarnoma" yozdiriladi. Bu o'ziga xos "Zafarnoma" hozirgi kungacha saqlangan. [5. – B. 134.]. 1427-yilda u Dashti Qipchoqqa harbiy yurish qildi va mag'lubiyatga uchradi. Bu mag'lubiyat Ulug'bekka shunday ta'sir qildiki, u Shohruh Mirzoning o'limiga qadar shaxsan o'zi bosh bo'lgan yurishlarni amalga oshirmadi. Mirzo Ulug'bek davridagi o'zbek xalqi davlatchiligi tarixi boshqaruv tizimining yanada takomillashuvi, ichki va tashqi siyosatdagi barqarorlik, pul va soliq islohotlari o'tkazilishi va eng muhimi, fan va madaniyat ravnaqi bilan izohlanadi. Davlatshoh Samarqandiyning yozishicha, Ulug'bek davrida Movarounnahrda soliqlar miqdori ancha kamaytirildi. Undan tashqari, 1428-yilda Ulug'bek tomonidan amalga oshirilgan pul islohoti Movarounnahrda pul muomalasi barqarorlashuvida, savdo-sotiqda, umuman, iqtisodiy hayotda muhim ahamiyatga ega bo'ldi [1. – B. 69.].

Shohruhning tiriklik paytida uning xotini, malika Gavharshodbegim davlat ishlariga katta ta'sir o'tkazar edi. Hirotdagi valiahdlik masalasida u shohruhning 3-o'gli Boysung'ur Mirzoning o'g'li va sevikli nabirasi Alouddavla moyil edi. Shohruhning o'zi bu haqda ochiq aytmagan bo'lsa-da, u 5-o'g'li Jo'kini valiahd deb hisoblar edi. Ulug'bekning katta o'g'li Abdullatifni ham hisobdan chiqarib bo'lmas edi, chunki u doim Hirotda turib, bu yerda otasining manfaatini himoya qilar edi. Biroq 1444-yilda Jo'ki vafot etadi va Shohruhning vafoti arafasida o'g'illaridan faqat Ulug'bek tirik qoladi. Shohruhning vafoti 1447-yil 12-martda ya'ni isyon ko'targan nabirasi Sulton Muhammadga qarshi o'z mulkining g'arbiy qismi tomon yurish qilayotgan paytida yuz beradi. O'sha kezlarda Gavharshodbegim bilan Abdullatif u bilan birga edilar. Alouddavla esa poytaxtda qoldirilgan edi. Gavharshodbegimning maslahati bilan Abdullatif lashkarga boshqichilik qiladi. Shu bilan birga, Gavharshodbegim sodir bo'lgan voqea haqida Alouddavla maxfiy xabar yuboradi. Ulug'bek bu voqea haqida eshitishi bilanoq lashkar to'plab, Amudaryo uzra yo'l oladi va daryodan o'tib, Balxni ishg'ol qiladi. Balx va uning atrofidagi yerlar hokimi Jo'kning o'g'li Abu Bakrni hibsga olib, Samarqandga yuboriladi va qatl etiladi. Abdullatif butun Shohruh lashkarining amiri bo'lganidan so'ng o'zining lashkarboshilari va qarindoshlari Abulqosim Bobur va boshqalarga qarshi kurashishga majbur bo'lgan edi. Chunki ular lashkardan ajralib, uning o'g'ruqini talagan va Xurosonga qochgan edilar. Bu isyonda Abdullatif buvisi Gavharshodbegimdan shubhalanib, uni qamoqqa oladi. O'zi esa lashkar bilan Nishopurga keladi. Bundan xabar topgan Alouddavla Shohruh xazinasini askarlariga ulashib, Nishopurga yo'l oladi. 1447-yil aprel oyi oxirlarida Alouddavla Abdullatifning qo'shinlariga

hujum qilib, uni yengadi va Abdulatifni Ixtiyoriddin qal'asiga qamab qo'yadi. O'zi esa Ulug'bekka qarshi yurish qiladi [4. – B. 15-16.]. Alouddavla va Mirzo Ulug'bek o'rtasida sulh tuziladi. Unga ko'ra, Ulug'bek Hirot va Xurosonga bo'lgan da'vosidan voz kechadi, Abdulatif esa ozod qilinadi. Biroq ko'p o'tmay sulh buziladi. 1448-yilning bahorida Ulug'bek Abdulatifning 90 ming kishilik birlashgan qo'shini Hirotga yurish qiladi. Tarnob yaqinida bo'lgan jangda Alouddavla qo'shini tormor etilib, Hirot qo'lga kiritiladi. Ulug'bek Xurosonda Abdulatifni qoldirib, o'zi esa Samarqandga qaytadi. Chunki Movarounnahrda Ulug'bekka qarshi isyon boshlangan edi.

Abdulatif, garchi bobosi Shohruxning Hirotidagi taxtiga o'tirishga muyassar bo'lsa-da, ammo unda otasiga nisbatan adovat paydo bo'ladi. G'alab to'g'risida tevarak-atrofga yuborilgan fatxonmalarda Abdulatifning nomi inisi Abdulazizdan keyin tilga olingani, Ixtiyoriddin qal'asidagi xazina Ulug'bek tomonidan olib qo'yilgani o'ta shuhratparast hamda mol-dunyoga o'ch Abdulatif uchun bahona bo'ldi. U otasining dushmanlari bilan yashirincha ittifoq tuzib, zimdan Ulug'bekka qarshi harakat boshlaydi. Abdulatif Hirotda 15 kun hokimlik qiladi. Abulqosim Bobur qo'shinining shaharga yaqinlashib kelayotganidan xabar topib poytaxtni jangsiz bo'shatib, Movarounnahr tomon qochadi. Ulug'bek farmoni bilan Balxga noib qilib tayinlangach, viloyatda "tamg'a" solig'ini bekor qilin, savdogarlarni o'z tarafiga og'dirib oladi. Otasidan norozi bo'lgan amirlarni atrofga to'playdi. Abdulatif o'z otasiga qarshi ochiqdan ochiq dushmanlik yo'liga o'tadi [5. – B. 135.].

Rivoyatlarga qaraganda, Mirzo Ulug'bek eski kitoblarni varaqlab o'tirib, g'aroyib bir hikoyaga ko'zi tushadi. Kunlardan bir kuni dong'i olamga ketgan hind podshosi o'zining eng yaqin mahramlari bilan ovga chiqqanmish. Mahramlari orasida yolg'iz o'g'li ham bor ekan. Podsho yelkasiga suyukli qora burgutini qo'ndirib, daryo yoqalab ot chotirib borarkan. Orqadan amirlar va navkarlar kelarkan. Podsho uzoqlashib ketayotganini ko'rgan navkarlardan biri: "Podshohi olam, to'xtang, bu to'qaylar xatarli, qamishzorlarda yo'lbars bor", deb qichqiribdi. Lekin podsho uning gapiga quloq solmay oldinga intilibdi. Arg'umog'iga achchiq qamchi bosib, to'qayzorga ot solibdi. Banogoh ot tuyoqlari tagidan ikkita tillarang tulki chiqib qoldi. Podsho arg'umog'ining boshini qo'yib, quvib borarkan, tulkilar to'rttaga, keyin sakkiztaga aylanib borgan emish. Shunda podsho darg'azab bo'lib, qanot qoqib talpingan suyukli burgutini qo'yib yuboribdi. Lekin osmonga chiqqan burguti ot oyoqlari ostidagi tulkilarga emas, uning o'ziga hamla qilibdi. Podsho jon achchig'ida xanjarini burgutiga o'qtalibdi. Ammo burgut chap berib, uning ko'zini o'yib olibdi-yu, keyin chap ko'ziga chang solibdi. Podsho dodlab, bir ko'zi bilan qarasa, qora burgut burgut emas, qora libos kiyib, burgut qiyofasiga kirgan o'z farzandi bo'lib chiqdi... [6. – B. 55.]. Mirzo Ulug'bekning bu o'qigan hikoyasi tez-tez tushlariga ham kirib chiqadigan bo'ldi. Keyinroq esa, Ulug'bek Abdulatifning asl maqsadini payqadi.

Davlatning yaxlitligini saqlab qolmoq uchun Ulug'bekda o'zining isyonkor va makkor o'g'liga qarshi yurish qilishdan boshqa iloji qolmadi. Ammo mamlakatda siyosiy vaziyat keskinlashib, Ulug'bekning ahvolini yanada mushkullashtiradi. Hirotidan Samarqandga qaytar ekan, Ulug'bek old tomondan Dashti Qipchoq ko'chmanchilarining hujumiga duchor bo'ladi. Ular o'shanda Toshkent, Shohruhiya, Samarqand va Buxoro tevaragidagi qishloqlarni talab, vayron qilgan edilar. Ikki tarafdin kelgan dushmanlar bilan bo'lgan to'qnashuvdan Ulug'bek qo'shini shikast topadi. Shu vaqtda Samarqandda vaqtinchalik noib qilib qoldirilgan kichik o'g'li Abdulazizga qarshi Samarqand amirlarining noroziligi kuchayib, Ulug'bek uni bartaraf qilishga majbur bo'ladi. Otasining qiyin ahvolidan Abdulatif foydalanadi. U bosh ko'taradi va Amudaryodan kechib o'tib, Termiz, Shahrisabz va Xuzorni osongina zabt etadi. So'ngra Samarqandga yuradi. 1449-yil oktabrda Damashq qishlog'i yaqinida qattiq jang bo'ladi. Bu jangda Ulug'bek yengiladi, Samarqand amiri Mironshoh Qavchin Ulug'bekni shahar ichkarisiga kiritmaydi. U Shohruhiyaga ham kirolmaydi va Abdulatifga taslim bo'lishga majbur bo'ladi. Shahar qozisi Shamsiddin Muhammad Miskinning qarshiligiga qaramay, Abdulatif jaholatparast ulamolarning yashirin fatvosini chiqartirib, otasining o'ldirilishini uyushtiradi. 1449-yil 27-oktabrda Mirzo Ulug'bek 55 yoshida fojiali halok bo'ladi [5. – B. 135.].

Mirzo Ulug'bek boshqa Temuriy shahzodalarga qaraganda, bobosining bunyodkorlik, homiylik ishlarini davom ettirib, Samarqandning, umuman, Temuriylar davlatining shon-shuhratini yuksak cho'qqilarga ko'targan shaxs edi. Uning hukmronligi davrida Samarqandda 2 ta madrasa qurildi. Ularda diniy bilimlar qatori dunyoviy fanlardan ham saboq berilgan. Boshqa mashhur olimlar bilan birga o'zi ham haftada bir marotaba madrasalarda yoshlarga ta'lim bergan. Keyin Buxoro va G'ijduvonda ham ham madrasalar qurdirgan. Ulug'bek ko'p qirrali iste'dod sohibi edi. U ayniqsa,

adabiyot, tarix, matematika, astronomiya sohalariga qiziqqan. Uning eng buyuk ishlaridan biri-Samarqandda Akademiya tashkil etganligidir. U yerda 200 dan ortiq olim Ulug'bek boshchiligida fanning turli sohaları bo'yicha izlanishlar olib borgan. Qozizoda Rumiy, G'iyosiddin Jamshid Koshoniy, Ali Qushchi, Mavlono Havofiy kabi olimlarning aniq fanlar sohasidagi tadqiqotlari va ilmiy xulosalari salmoqli bo'lgan. Ular Xorazm Ma'mun akademiyasi an'analari muvaffaqiyatli davom ettirganlar [7. – B. 186.]. 1420-yilda ochilgan Samarqand madrasasi 2 qavatli, 50 hujrali bo'lgan. Har bir hujra 3 xonaga: qaznoq (omborxonona), yotoqxonona va darsxonalariga bo'lingan. Madrasada Shamsiddin Muhammad Xavofiy yetakchi mudarris bo'lgan. Qozizoda Rumiy, G'iyosiddin Jamshid Koshoniy, Mirzo Ulug'bek va uning shogirdi Ali Qushchilar turli fanlardan dars o'tganlar. Madrasa ochilgan kuni 1-darsni Shamsiddin Muhammad Xavofiy o'qigan, darsda tolibi ilmlardan 90 nafqari qatnashgan. Ilmi hay'at (astronomiya)dan darsni Qozizoda Rumiy bergan. Madrasada kamida 15-16 yil tahsil olib, uning dasturi bo'yicha fanlarni to'la o'zlashtirgan va imtihonlarda o'z bilimini namoyish qila olgan tolibi ilmlarga sanad (shahodatnoma) yozib berilgan [5. – B. 147.].

Ulug'bek madrasasi nafaqat madrasai oliya sifatida ta'lim maskani, balki ilmiy tadqiqotlar, xususan, Yer kurrasi, sayyoralar, yulduzlar holatini kuzatishga bag'ishlangan ishlarni tashkil etish markazi – rasadxonaga ham ega bo'lgani ma'lum. Rasadxona 1424-1429-yillarda Samarqand yaqinidagi Obirahmat anhuri bo'yida qurilgan. Uning balandligi 31 metr bo'lgan. G'iyosiddin Jamshid boshchiligida rasadxonaning asosiy o'lchov asbob-uskunasi - sekstant o'rnatilgan. Samarqand sekstanti Sharqda ma'lum bo'lgan sekstantlarning eng kattasi hisoblangan. Ulug'bek rasadxonasi qoshida zamonasining boy kutubxonasi ham tashkil etilgan. Kutubxonada fanning deyarli barcha sohasiga tegishli qariyb 15 ming kitob saqlangan. Rasadxonada Ulug'bek bilan birga Qozizoda Rumiy (“Aflotuni zamon”), G'iyosiddin Jamshid Koshoniy, Ali Qushchi (“o'z davrining Ptolomeyi”) va ko'pgina olimlar ilmiy kuzatishlar olib borgan. Rasadxonada olib borilgan kuzatish va tadqiqotlar tufayli 1018 ta qo'zg'almas yulduzlarning o'rni va holati aniqlanib, ularning astronomik jadvali tuzildi. Ulug'bekning shoh asari “Zij” bo'lib, u 2 qismdan: kenh muqaddima va 1018 ta qo'zg'almas yulduzlarning o'rni va holatiga bag'ishlangan jadvallardan iborat. Ulug'bekning yil hisobini hozirgi hisob kitoblarga solishtiradigan bo'lsak, u bor yo'g'i 1 minut-u 2 sekundga farq qiladi. Bu XV asr uchun g'oyat yuksak aniqlik edi.

Shuningdek, Mirzo Ulug'bek “Tarixi arba' ulus” nomli tarixiy asar hamda musiqa ilmiga bag'ishlangan 5 ta risola ham yozgan. Uning astronomiya maktabi o'z davrining o'ziga xos akademiyasi edi. Mashhur fransuz faylasufi, yozuvchi va tarixchi olim Volter (1694-1778): “Ulug'bek Samarqandda bo'lib akademiya asos soldi. Yer sharini o'lchashni buyurdi va astronomiyaga oid jadvallarni tuzishda ishtirok etdi”, deb yozgan edi. Ulug'bekning astronomiya maktabi o'rta asr musulmon Sharqi astronomiyasining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi [5. – B. 148-149.].

Xulosa qilib shuni ayta olamanki, darhaqiqat, Mirzo Ulug'bek o'rta asrlarning ham shohi, ham qomusiy olimidir. Amir Temurdan keyin Buyuk Temuriylar davlatini ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy-ma'rifiy tomondan yuksaltira oldi. Mirzo Ulug'bek ilm-fanga ishtiyoqi juda kuchli bo'lganligi uchun ham mamlakat aholisi ilmli, savodli bo'lishini xoxladi. Jang-u jadallarga unchalik xushi yo'q edi, lekin hukmdor bo'lgani uchun davlat xavsizligiga befarq ham qarab tura olmas edi. Hozirgi kunda butun dunyo Mirzo Ulug'bek nomini hurmat ila yodga oladi. Uning bugungi kun uchun yaratib ketgan ishlari oldida bosh egamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Salixov Sh.I., Gulyamov S.S. Mirzo Ulug'bekning jahon ilm-fani rivojiga qo'shgan hissasi. – Toshkent-Samarqand, O'zb.Res.FA, Fan nashriyoti, 2009.
2. Muhammadjonov A. R. Temur va Temuriylar saltanati. – T.: Qomuslar bosh tahririyati, 1994.
3. Ahmedov A. Ulug'bek Muhammad Tarag'ay. – T.: O'zbekiston, 2011.
4. Pasilov B. Ulug'bek. – T.: Abu Matbuot-Konsalt, 2011.
5. Muhammadjonov A. O'zbekiston tarixi: IV asrdan XV asr boshlarigacha. – T.: Sharq, 2017.
6. Yoqubov Odil. Ulug'bek xazinasi. – T.: Ilm-ziyo-zakovat, 2019.
7. Asqarov A. va boshqalar. O'zbekiston tarixi (IX jild). – T.: O'zbekiston, 2023.

O‘ZBEKISTONNING MUSTAQILLIK YILLARIDA XORIJIY DAVLATLAR BILAN OZIQ-OVQAT SANOATINING RIVOJLANISHI

Esanova Nilufar,

katta o‘qituvchi, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. O‘zbekiston Respublikasida yangi oziq-ovqat sanoat tarmoqlarining yuzaga kelishi, rivojlanishi va mazkur jarayondagi imkoniyatlar, oziq-ovqat sanoati sohasi bo‘yicha horijiy mamlakatlar bilan aloqalar ilmiy manbalar asosida tarixiy tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: Sanoat, oziq-ovqat sanoati, zavod, un sanoati, vino sanoati, yog‘ sanoati, yengil sanoat, sabzavot konserva sanoati, kadrlar siyosati .

РАЗВИТИЕ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УЗБЕКИСТАНА В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ И СОТРУДНИЧЕСТВО С ЗАРУБЕЖНЫМИ СТРАНАМИ

Эсанова Нилуфар,

старший преподаватель, Университет экономики и педагогики, Карши

Аннотация. Исторически на основе научных источников анализируются возникновение и развитие новых пищевых производств в Республике Узбекистан и возможности в этом процессе, отношения с зарубежными странами в области пищевой промышленности.

Ключевые слова: Промышленность, пищевая промышленность, заводы, мукомольная промышленность, винодельческая промышленность, нефтяная промышленность, легкая промышленность, овощеконсервная промышленность, кадровая политика.

THE DEVELOPMENT OF THE FOOD INDUSTRY IN UZBEKISTAN DURING ITS YEARS OF INDEPENDENCE AND ITS RELATIONS WITH FOREIGN COUNTRIES CAN BE SUMMARIZED AS FOLLOWS

Esanova Nilufar,

Senior Lecturer, University of Economics and Pedagogy, Qarshi

Abstract. The emergence and development of new food industries in the Republic of Uzbekistan and opportunities in this process, relations with foreign countries in the field of food industry are analyzed historically based on scientific sources.

Key words: Industry, food industry, factory, flour industry, wine industry, oil industry, light industry, vegetable canning industry, personnel policy.

Jahon iqtisodiyotida insoniyat taraqqiyotining avvalgi davrlariga xos bo‘lmagan yangi tendensiyalar vujudga keldi. Iqtisodiyotning ma’no-mazmuni va xarakteri tubdan o‘zgardi. Jahon mamlakatlarida sanoatning jadal taraqqiy etishi, davlatlararo iqtisodiy munosabatlar sohasining chuqurlashishi, xalqaro miqyosida faoliyat ko‘rsatuvchi BMTning Sanoatni rivojlantirish tashkiloti faoliyati va soha tarixiga qiziqish ortib, u bilan bo‘lgan tadqiqotlar keng ko‘lamda olib borilmoqda. Jahonning turli ilmiy-tadqiqot markazlari, ixtisoslashgan ilmiy muassasa hamda oliy o‘quv yurtlarida sanoat sohasi tarixi va uning yangi tarmoqlari bo‘yicha keng ko‘lamdagi ilmiy izlanishlar, tadqiqotlar amalga oshirilmoqda.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda iqtisodiy islohotlar tufayli mamlakat sanoat ishlab chiqarish tizimida tarkibiy o‘zgarishlar amalga oshirilib, zamonaviy sanoat taraqqiyoti uchun keng yo‘l ochildi. Iqtisodiy hayotni demokratlashtirish, soha siyosiy tizimida tub o‘zgarishlar yasash, boshqarishda yangi shaklni tashkil etish va sanoat korxonalariga egalik qilishning turli shakllarini tarkib toptirish, soha kadrlarini tayyorlash borasida qator muvaffaqiyatlar qo‘lga kiritilmoqda [1, 24].

Oziq-ovqat xavfsizligi butun dunyo mamlakatlari oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biridir. BMT ham bugun oziq-ovqat mahsulotlarini yetishtirish va ularni taqsimlash bo‘yicha yondashuvni mutlaqo o‘zgartirish vaqti kelganini ta’kidlayapti. Zero, ideal holatda qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaliklari barchani oziq-ovqat bilan to‘liq ta’minlash va odamlar uchun

risoladagidek daromad manbaini yaratib berishga qodir. Boz ustiga, bunday holatda inson manfaatlari yo'lida ham qishloq xo'jaligi rivojlanadi, ham atrof muhitni muhofaza qilish bo'yicha chora-tadbirlar ijrosi ta'minlanadi [2, 5].

Nega bashariyat farovonligi va kelajagiga xizmat qiluvchi mana shunday nufuzli tashkilot bu boradagi nuqtayi nazarlarni yangilash g'oyasini ilgari surmoqda? Sababi, bugungi kunda tabiatga befarq munosabat, unga antropogen ta'sirning kuchayib borishi, isrofgarchilik, ilg'or va rivojlanayotgan davlatlar o'rtasidagi oziq-ovqat balansi bo'yicha farqning o'sayotgani, iqlim o'zgarishlari qator salbiy omillarni keltirib chiqaryapti. Noz-ne'matlarimiz, chuchuk suv, ummonlar, o'rmonlar, biologik xilma-xillik keskin sur'atlarda kamayib bormoqda, yer unumdorligi pasayib, tuproq degradatsiyaga uchrayotir.

BMT ma'lumotlariga ko'ra, hozirda jahon aholisining 815 million nafari och qolayotgan bo'lsa, 2050-yilga borib bu soni 2 mlrd. kishiga yetadi. Ularning 12,9 foizi rivojlanayotgan mamlakatlarda yashaydi. Besh yoshgacha bo'lgan bolalar o'rtasidagi o'limning 45 foizi aynan to'yib ovqat yemaslik natijasida kelib chiqayotir. Hozirgi kunda har yili 3,1 nafar bola aynan shu sabab hayotdan ko'z yummoqda [3, 104].

Qolaversa, sayyoramizdagi har to'rt bolaning bir nafari o'z yoshiga nisbatan o'smay qolgani aniqlangan. Maktab yoshidagi 66 mln. o'g'il-qiz darslarga beixtiyor och keladi. Shulardan 23 mln. i Afrikada istiqomat qiladi. Masalaning yana bir tomoni. Qishloq xo'jaligi dunyodagi eng katta ish beruvchi tarmoqdir. Bugun kurrai zamin aholisining 40 foizi aynan shu soha orqali tirikchilik qiladi. Bu qashshoq qishloqlardagi oilalar uchun daromad keltiruvchi va bandlikni ta'minlovchi asosiy manbadir.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda asosan lalmi bo'lgan besh million kichik fermer xo'jaliklari oziq-ovqatning 80 foizini yetkazib beradi. Shunday ekan, mazkur jabhaga investitsiya kiritish aholi qatlamlari oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash qatorida mahalliy va tashqi bozorlarga mahsulot yetkazib berish bo'yicha mamlakat imkoniyatlarini oshiradi. Yaqinda BMT tomonidan sohada yana bir tashabbusga qo'l urildi [4, 45].

Ya'ni oziq-ovqat mahsulotlari isrofgarchiligiga qarshi kurashish bo'yicha global kampaniya e'lon qilindi. Bu ham aynan oziq-ovqat xavfsizligiga xizmat qiladi. Ushbu tuzilmaning Atrof-muhit bo'yicha tashkiloti (YUNEP) ma'lumotiga ko'ra, har yili dunyo bo'yicha 1,3 mlrd. tonna oziq-ovqat mahsulotlari tashlab yuborilar ekan. (Bunga qaysidir ma'noda o'zimiz ham to'ylarimizdagi isrofgarchiliklar orqali "hissa" qo'shmoqdamiz. Bejizga bunday tadbirlarni ixchamlashtirish bo'yicha ishlar olib borilmayapti). Ne'matlarning bunday isrof qilinishidek mantiqsiz holatga barham berish uchun birinchi navbatda ularni saqlash sharoitlarini o'zgartirish taklif etilyapti.

"Qotgan non? Bir yog'i chirigan olma? Mog'or bosgan pishloq? Bunday mahsulotlar bilan nima qilish kerak? Ko'pchilik ularni tashlab yuboradi. Dunyodagi oziq-ovqat mahsulotlarining uchdan bir qismi chiqindi idishlarida yotadi. Jahon iqtisodiyoti bundan har yili qariyb trillion dollar zarar ko'ryapti", - deb yozadi BMT [5, 12].

Tashkilot ma'lumotiga ko'ra, dunyoda har yili qariyb to'rt mlrd. tonna oziq-ovqat ishlab chiqariladi, agar ulardan oqilona foydalanilib, taqsimlansa, bu aslida sayyora ahlining barchasiga yetgan bo'lardi. Yuqoridagi kabi omillar tufayli dunyo oziq-ovqat bozorlarida narx-navo ko'tarilib boryapti. Oxirgi o'n yilda kuzatilgan jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi esa mazkur muammoning keskin tus olishiga sabab bo'ldi. Uning asoratlari hamon sezilyapti. Zero, oziq-ovqat xavfsizligi mamlakat aholisini shu kabi asosiy mahsulotlar bilan o'zini o'zi, mustaqil ta'minlashga qodirligini ifodalaydi. Shuningdek, oziq-ovqat importiga o'ta bog'liqlikdan xalos bo'lganligini anglatadi. Davlatning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash siyosati qachon samara beradi? Qachonki, mahsulot ishlab chiqarish va import qilish darajalari oqilona uyg'unlashtirilsa, bu borada aholi uchun kafolatlangan imkoniyatlar yaratilsa, xalqaro pragmatik hamkorlik aloqalarni rivojlantirilsa, davriy ravishda yangilanib turadigan oziq-ovqat zaxirasini yaratishga ham qaratilgan bo'lsa.

Shunday ekan, oziq-ovqat xavfsizligini masalasi barcha davlatlar qatori O'zbekistonning ham mustaqilligi, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy barqarorligini ta'minlash garovi hisoblanadi. Yurtimizda bu muammo hamon o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Zero, ayni paytda oziq-ovqat mahsulotlapiga bo'lgan talab oshyapti, aholi con o'sishi asnosida jon boshiga icte'mol ko'paymoqda. Binobarin, so'nggi uch yilda mamlakatimizda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, qishloq xo'jaligi mahsulotlari sifatini va eksport salohiyatini oshirishga bo'lgan yondashuv mutlaqo o'zgardi,

davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishiga aylantirildi.

Maʼlumki, Oʻzbekistonda qishloq xoʻjaligi iqtisodiyotning yetakchi tarmogʻi sanaladi. Unda 3,6 million kishi, yaʼni iqtisodiyotda band boʻlganlarning 27 foizi ishlaydi. YAIMda tarmoq ulushi 32 foizga teng boʻlsa, sohada foydalaniladigan yer maydonlari respublika hududining 45 foizini egallaydi [6, 2].

Hozirgi vaqtda 180 dan ortiq turdagi qishloq xoʻjaligi va oziq-ovqat mahsulotlari 80 dan ortiq mamlakatga eksport qilinayotgani diqqatga sazovor albatta. Yana bir eʼtiborli jihati, qishloq xoʻjaligida ishlab chiqarishning klaster usuli yoʻlga qoʻyilib, u keng quloq yoʻzapti. Ular bilan qishloq xoʻjaligi yer maydonlarining 62 foizi paxta-toʻqimachilikda, 8 foizi chorvachilikda va 7,5 foizi meva-sabzavotchilikda qamrab olingani buning tasdigʻidir. Shular qatorida sohani yanada rivojlantirish, fermerlar daromadini oshirish, oziq-ovqat xavfsizligini taʼminlash hamda tabiiy resurslardan barqaror foydalanish borasida foydalanilmayotgan bir qator imkoniyatlar mavjud. Davlat rahbarining 2018-yil 16-yanvardagi “Mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini yanada taʼminlash chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi Farmoni va ayni paytda ishlab chiqilayotgan Oʻzbekiston qishloq xoʻjaligini rivojlantirishning 2020—2030-yillarga moʻljallangan strategiyasi shu nuqtai-nazardan dolzarbdir [7, 4].

Aslida oziq-ovqat xavfsizligi juda keng tushuncha boʻlib, u, eng avvalo, aholi ehtiyojini fiziologik meʼyorlarga mos ravishda isteʼmol tovarlari bilan taʼminlashni nazarda tutadi. Biroq keyingi paytda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining oʻsishi aholi soni va ehtiyojlarining ortishidan orqada qolayotgani, ayniqsa, qishloq xoʻjaligi hamda qayta ishlash sanoati rivoji uchun yetarli sharoit mavjud boʻlmagan mamlakatlarda muammo tobora chuqurlashib borayotgani tashvishlanarlidir. Shunday murakkab bir paytda Oʻzbekistonimizda aholining muhim kundalik isteʼmol tovarlariga boʻlgan talabi toʻliq qondirilibgina qolmay, katta miqdorda eksport qilinayotgani tahsinga loyiq. Gap shundaki, yurtimizda jon boshiga qariyb 300 kilogramm sabzavot, 75 kilogramm kartoshka va 44 kilogramm uzum toʻgʻri kelmoqda. Bu optimal, yaʼni maqbul deb hisoblanadigan isteʼmol meʼyoridan uch barobar koʻpdir. Qolaversa, 180 turdan ortiq sarxil meva-sabzavot va ularni qayta ishlash asosida tayyorlangan mahsulotlar dunyoning 80 ta davlatiga eksport qilinayotgani kimni quvontirmaydi deysiz?!

BMTning Oziq-ovqat va qishloq xoʻjaligi tashkiloti bosh direktori Joze Gratsianu da Silva 2014 yilning 5-6 iyun kunlari Toshkent shahrida oʻtkazilgan “Oʻzbekistonda oziq-ovqat dasturini amalga oshirishning muhim zaxiralari” mavzuidagi xalqaro -konferensiyada soʻzlagan nutqida mamlakatimizda mazkur jabhada qoʻlga kiritilayotgan yutuqlarga alohida toʻxtalib, jumladan, shunday degan edi: “2000 yillarning boshlaridan bugungi kungacha Oʻzbekiston qishloq xoʻjaligi sohasida hamda oziq-ovqat xavfsizligini taʼminlash borasida ulkan taraqqiyotga erishdi. 2000 yildan boshlab qishloq xoʻjaligi ishlab chiqarishi va hosildorlik muttasil oshirib kelinayotgani bunday hayratlanarli yutuqlarning bosh omilidir” [8, 4].

Shu bilan birga, Oʻzbekiston sabzavot, poliz ekinlari va kartoshkachilik ilmiy-tadqiqot institutining seleksioner olimlari tomonidan har xil muddatda pishadigan hosildor, yuqori sifatli hamda kasalliklarga chidamli sabzavot ekinlarining 41, polizning 5 ta, kartoshkaning 6 ta yangi navi yaratildi [9, 65].

Keyingi yillarda dunyo boʻyicha iqlim oʻzgarishi oqibatida yuzaga kelayotgan ekologik omillar seleksionerlar oldiga yangi talablarni qoʻymoqda. Ilmiy asoslangan, taj-ribada sinalgan, suv tanqisligi va qurgʻoqchil sharoitga moslashuvchan, turli -zararkunandayu kasalliklarga chidamli, yuqori hosilli navlarni koʻpaytirishni hayotning oʻzi taqozo etmoqda. Shu maʼnoda, oʻtgan yili akademik M. Mirzayev nomidagi bogʻdorchilik, uzumchilik va vinochilik ilmiy-tadqiqot institutida Markaziy Osiyoda yagona boʻlgan “Invitro” laboratoriyasi ishga tushirilgach, viruslardan xoli boʻlgan meva va uzum koʻchatlarini yetishtirish imkoniyati yuzaga keldi. Umuman olganda, urugʻchilik tizimini rivojlantirish, meva-sabzavot mahsulotlarini qayta ishlash, saqlash boʻyicha ilgʻor texnologiyalar joriy etilishi hisobiga oxirgi 5 yilda qayta ishlangan mahsulotlar hajmi qariyb 5 marotaba oshdi. Maʼlumki, aholining oziq-ovqat mahsulotlariga boʻlgan talabini taʼminlovchi asosiy tarmoqlardan yana biri chorvachilikdir [10, 53].

Chunki ishlab chiqarilayotgan qishloq xoʻjaligi mahsulotlarining 42,2 foizi mazkur soha hissasiga toʻgʻri keladi. Ushbu jabhada erkin bozor mexanizmlari shakllantirilgani, koʻplab

imtiyozlar taqdim etilayotgani natijasida chorva mollari soni hamda go'sht va sut mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi muttasil ravishda ortib borayapti. 2015 yil yakunlariga ko'ra, barcha toifadagi xo'jaliklarda qoramollar soni 1991 yildagiga nisbatan 2,4 barobarga, jumladan, sigirlar soni 2 barobar, parrandalar soni 1,8 marta ko'paygani shunday deyishimizga to'la asos bo'la oladi [11, 102].

Zotan, Prezidentimiz ta'kidlaganidek, "Xalqimiz salomatligini mustahkamlash, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, biz uchun hayotiy muhim masaladir. Takror aytaman, tinchlik va sog'likni ta'minlasak, qolgan hamma narsaga erishamiz. Qishloq xo'jaligidagi islohotlardan maqsad – iqtisodiy foyda ko'rish bilan birga, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, xalq farovonligini oshirishdan iboratdir. Buni hech qachon esimizdan chiqarmasligimiz zarur" [12, 4].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2016. - 56 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. -Toshkent: O'zbekiston, 2017.- 48 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 488 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. - 104 b.
5. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – Toshkent.: O'zbekiston, 2018. – 508 b.
6. Tadbirkorlikni jadal va yanada keng rivojlantirish uchun barcha sharoitlarni yaratish-eng muhim vazifamizdir" O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning mamlakatimiz tadbirkorlari bilan ochiq muloqot shaklidagi uchrashuvida so'zlagan nutqi. "Xalq so'zi" gazetasi, 2021-yil 21 avgust.
7. Prezident Shaykat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining 30 yillik bayramiga bag'ishlangan marosimdagi nutqi. review.uz
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. www. lex.uz.
9. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2017.
10. O'zbekistonning eng yangi tarixi xrestomatiyasi. Mas'ul muharrir: A.Sabirov, S.Po'latova. – Toshkent, 2014.
11. Mustaqil O'zbekiston tarixi. Mas'ul muharrir A.Sabirov. - Toshkent: Akademiya, 2013.
12. O'zbekistonning eng yangi tarixidan ocherklar: Metodologiya, tarixshunoslik va manbashunoslik masalalari. Mas'ul muharrir: A.Sabirov. – T. 2014.:

SADR, FUOD VA LUBB TUZILMASI — TERMIZIY MODELINING ASOSIY JIHATLARI

Karimov N.

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tasavvuf tafakkurining yirik namoyandalaridan biri bo'lgan Hakim Termiziy tomonidan ilgari surilgan "qalb xaritasi" konsepsiyasining asosiy jihatlari tahlil qilinadi. Xususan, qalbning ichki tuzilishi bo'yicha taklif qilingan to'rtta darajadan — sadr, qalb, fuod va lubb — uch asosiy bosqich: sadr, fuod va lubb chuqur ko'rib chiqiladi. Mazkur struktura Qur'oni karimdagi ma'naviy-psixologik terminologiyaga asoslangan bo'lib, inson qalbining ilohiy haqiqat sari bo'lgan ichki sayrini aks ettiradi.

Sadr darajasi — qalbning eng tashqi qatlami bo'lib, unda inson nafs bilan ilk bor kurashga kirishadi. Bu darajada ma'naviy uyg'onish boshlanadi, biroq qalb hali ilohiy nurlarga to'liq ochilmagan bo'ladi. Fuod esa qalbning teranroq qatlamini ifodalaydi, bu bosqichda qalb ilohiy nur va ilhomni qabul qila boshlaydi, ongli tafakkur, sezgi va ma'rifat shakllanadi. Lubb — qalbning eng chuqur va pok holati bo'lib, unda bandaning Allohga bo'lgan ichki yaqinligi, tafakkurdagi sof birlik va ruhiy mukammallik gavdalanadi.

Maqolada shuningdek, ushbu tuzilma islom psixologiyasi shakllanishidagi o'rni, uning tasavvufdagi ma'naviy shakllanish modeli sifatidagi ilmiy-ruhiy ahamiyati yoritiladi. Termiziy yondashuvi orqali inson qalbi nafaqat ruhiy idrok markazi, balki ilohiy haqiqatlar bilan bog'lovchi metafizik makon sifatida tushuntiriladi. Bu yondashuv tasavvuf psixologiyasi va islomiy ruhiy tahlil metodologiyasining ilk nazariy asoslaridan biri sifatida qadrlanadi.

Kalit so'zlar: tasavvuf, qalb, sadr, fuod, lubb, Hakim Termiziy modeli, islom psixologiyasi, ma'naviy shakllanish.

Tasavvuf tafakkurida qalb — insonning ichki olami, ma'naviy intilishlari va ilohiy haqiqatlarga ochiqqligi ramzi sifatida talqin qilinadi. U nafaqat insoniy tuyg'ular va tafakkurning markazi, balki ilohiy ilhomni qabul qiluvchi metafizik maydon sifatida tushuniladi. Qalbni shunday murakkab va ko'p qatlamli holatda tahlil qilgan mutasavviflar orasida Hakim Termiziy (IX asr) alohida o'ringa ega. U o'zining chuqur tafakkuri va Qur'oni karimdagi ruhiy tushunchalarni semantik tahlil qilishi orqali tasavvufiy psixologiya tarixida asos soluvchilardan biri sifatida tanilgan.

Hakim Termiziy inson qalbining ruhiy taraqqiyoti va ilohiy haqiqat sari ichki sayrini tushuntirish maqsadida qalbning to'rtta ichki qatlami — sadr, qalb, fuod va lubb — dan iborat bo'lgan nazariy modelni ilgari suradi. Ushbu tuzilma ilk bor uning mashhur asari "Bayon al-farq bayn as-sadr valqalb val fuad val lubb" ("Ko'ks, qalb, fuad va lubb orasidagi farq bayoni")da mukammal tarzda izohlangan. Termiziy bu model orqali tasavvufdagi qalb haqidagi ma'naviy-metamorfik tasavvurni aniq bosqichlarga ajratgan holda, uni nazariy asosga ko'chiradi.

Mazkur maqolada aynan ushbu qalb xaritasining uch asosiy komponenti — sadr, fuod va lubb — tahlil qilinadi. Ularning o'zaro bog'liqligi, ma'naviy shakllanishdagi roli va Qur'oni karimdagi semantik ildizlari asosida Termiziy modelining islom psixologiyasi shakllanishidagi ilmiy-ruhiy ahamiyati yoritiladi.

Sadr – ichki kurash va zohiriylik bosqichi

Hakim Termiziy tomonidan ishlab chiqilgan qalb tuzilmasining birinchi va eng tashqi qatlami bu — sadrdir. Arab tilidagi "sadr" so'zi lug'aviy jihatdan "ko'krak", "old qism", "boshlanish nuqtasi" kabi ma'nolarni anglatadi. Qur'oni karimda bu atama ko'plab oyatlarda insonning ruhiy holatiga ishora qiluvchi kontekstda ishlatiladi. Masalan, "Alloh kimni hidoyat qilmoqni iroda qilsa, uning ko'ksini Islomga ochib qo'yadir..." (An'am, 125) oyatida "sharh as-sadr" — qalbning ochilishi, ilohiy hidoyatni qabul qilishga tayyorligi ifodalanadi. Aksincha, "Kimni zalolatga ketkazishni iroda qilsa, uning ko'ksini xuddi osmonga ko'tarilayotgandek, tor va tang qilib qo'yadir..." (An'am, 125) kabi oyatlarda esa "ziyq as-sadr" orqali ruhiy torlik, zulmat va inqiroz holati nazarda tutiladi.

Termiziy tafsirida sadr — bu ruhiy shakllanishning boshlanish nuqtasi bo'lib, qalb va nafs o'rtasidagi ilk ichki kurash shu bosqichda boshlanadi. Inson bu darajada hali o'z ma'naviy dunyosini chuqur idrok etmagan bo'ladi, uning barcha diniy amallari tashqi shakl, ya'ni zohiriy

Islom bilan cheklangan bo'ladi. Tashqi amal ichki e'tiqodga aylanmagan, qalb esa hali ilohiy nurlarga ochilmagan. Sadr — bu sinov, inkor va e'tirof o'rtasidagi ruhiy ziddiyat makoni. Termiziy nazarida, sadr darajasida inson qalbi hali o'zining haqiqiy qutlug' maqsadlariga yo'nalmagan, lekin bu bosqichda ruhiy uyg'onish boshlanadi, qalb hayoti sezila boshlaydi, ilohiy nurning ilk nurafshonliklari ko'zga tashlanadi.

Sadr bosqichi, shuningdek, nafsning hukmronligi kuchli bo'lgan holatdir. Insonning ichki olamida halovat yo'q, uning qalbi vasvasa, shubha, g'afolat va nafsiy istaklar bilan to'lib-toshgan bo'ladi. Qur'onda Shaytonning sadrga "vasvasa solishi" (An-Naas, 5–6) haqida ochiq ta'kidlanadi. Demak, bu bosqichda inson qalbi hali ilohiy nurdan yiroq, lekin ayni paytda ruhiy uyg'onish, haqiqatni izlash va poklanish istagi paydo bo'lishi mumkin. Termiziy buni "sadrda qalbning ichki chaqnashi" deb tasvirlaydi.

Sadr shuningdek, ruhiy tayyorgarlikning mezoni sifatida ham talqin qilinadi. Inson ushbu bosqichda zohiriy amalni ichki iymon bilan uyg'unlashtirishni boshlaydi. Bu amal e'tiqod bilan birlashgachgina, inson qalbi keyingi bosqich — qalb va undan keyin fuod sari harakatlana boshlaydi. Termiziy bu bosqichni ruhiy shakllanishdagi muhim sinov bosqichi sifatida talqin qilgan: bu yerda inson nafs bilan kurash olib boradi, va agar u g'olib chiqsa, qalb ochiladi, agar mag'lub bo'lsa, sadr yana torayadi va zulmat ichida qoladi.

Termiziy ning sadr haqidagi tafakkuri nafaqat Qur'on oyatlarining semantik tahliliga, balki tasavvufiy tajribaning chuqur anglanishiga ham tayangan. U sadrni ruhiy sayrning muhim manzili sifatida qaraydi. Bu bosqichdan o'ta olgan shaxsgina qalbining ichki manbai — ilohiy haqiqat bilan uchrashish yo'liga kiradi. Shunday qilib, sadr — tashqi dunyo va botin o'rtasidagi ruhiy eshik, qalbning ilohiy haqiqat sari yo'nalishidagi ilk va zaruriy bosqichdir.

Fuod – ichki sezgi va ilohiy nur markazi

Hakim Termiziy tomonidan ishlab chiqilgan qalbning to'rtta darajasidan biri — fuod — insonning ruhiy hayotida eng muhim ichki burilish nuqtasidir. Termiziy ta'rifiga ko'ra, fuod qalbning sadrdan chuqurroq joylashgan qatlami bo'lib, bu qatlamda ilohiy nur, ya'ni Allohdan keluvchi ilhom va haqiqatni idrok etish kuchi joylashadi. U sadrdan farqli o'laroq, faqat tashqi amal va zohiriy hislar bilan emas, balki qalbning ma'nodagi idroki, ya'ni botiniy sezgi va tafakkur bilan bog'liq.

Qur'oni karimda fuod so'zi bir necha marta ishlatilgan bo'lib, u ong, tushunish, his etish, ruhiy ta'sirlanish ma'nolarida keladi. Jumladan, "Yer yuzida yurmaydilar, shunda ularda aql yuritadigan qalblaryoki eshitadigan quloqlar bo'lardi. Zero, albatta ko'zlar ko'r bo'lmas, ko'kslardagi qalblar ko'r bo'lur". (Haj, 46) oyatida fuod idrok va anglashning qalbgga xos shakli sifatida tilga olinadi. Bu orqali Qur'on insonning haqiqiy ko'rish va eshitish kuchi uning tashqi a'zolarida emas, balki ichki qalbiy sezgilarida ekanini ta'kidlaydi.

Termiziy nazarida, fuod — qalbiy ilhomning markazi bo'lib, bu qatlamda inson nafaqat ilohiy haqiqatlarni his qiladi, balki ularni qalban anglay boshlaydi. Ruhiy sayr (suluk)ning aynan shu bosqichida Alloh bilan aloqa yanada yaqinroq va sezgirroq tus oladi. Insonning qalbi fuod orqali kashfiyotga ochiladi, tushunchalar chuqurlashadi, ma'nolar ochiladi. Fuodda tushunish — intellektual ong emas, balki qalbiy kashf va ma'naviy sezgi bilan bog'liqdir. Bu bosqichda ilm faqatgina o'rganilgan ma'lumotlar emas, balki ichki ilhom va qalbiy tafakkurga aylanadi.

Termiziy fuodni nafaqat sezgi vositasi, balki ruhiy tafakkurning faol maydoni sifatida ham talqin qiladi. Unga ko'ra, haqiqat faqatgina zohiriy tafsir va dalillar orqali emas, balki qalbning ichki yoritilishi orqali anglanadi. Shuning uchun, fuod — qalbning ilohiy haqiqatlar bilan birinchi bevosita aloqa o'rnatuvchi qatlamidir. Bu yerda inson shunchaki ma'lumotlarni o'rganmaydi, balki haqiqatni qalbida his qiladi va hayotiy tajriba bilan bog'laydi. Bu holat Termiziy tafsirida "qalbning nurlanishi", ya'ni tajalliy bilan ifodalanadi.

Shuningdek, Termiziy ning yondashuvida fuod ruhiy tarbiyaning asosiy maqsadlaridan biri sifatida ko'riladi. U insonni hayotda tafakkur, hushyorlik va ma'naviy sezgirlik sari yetaklaydi. Sadr bosqichida nafs bilan kurashgan inson fuod darajasida o'z qalbining botiniy kuchini kashf etadi, uni faoliyatga jalb qiladi va ilohiy haqiqatlarga chuqur intilish bilan yashay boshlaydi.

Fuod — Termiziy modelida ruhiy sayrning markaziy qatlami bo'lib, unda inson qalban anglash, sezish va ilhom olish orqali ilohiy haqiqatga yaqinlashadi. Bu bosqich, sadrda boshlangan ichki

uygʻonishning teran maʼnoga ega boʻlgan davomidir. Fuod qalbga nisbatan chuqurroq daraja boʻlib, u nafaqat ong, balki ruhiy koʻz sifatida talqin qilinadi. Termiziy bu bosqichda haqiqatga yaqinlashishni nafaqat bilim, balki qalbiy tafakkur va ichki nurning hosilasi sifatida tushuntiradi.

Lubb - haqiqatning markazi va sof tafakkur darajasi

Qalbning Termiziy modeli doirasida eng chuqur, eng oliy va eng kamyob bosqichi bu — lubbdir. “Lubb” arab tilida “magʻz”, “mohiyat”, “ichki mazmun” yoki “sof aql” maʼnolarini anglatadi. Bu atama nafaqat nutqiy jihatdan, balki semantik jihatdan ham ichki poklik, fikrning chuqurligi va qalbning mutlaq haqiqat bilan aloqasini bildiradi. Termiziyga koʻra, lubb qalbning ichki yuragidir — bu darajaga yetgan inson faqatgina nafsiy va ruhiy tozalikni emas, balki ilohiy birlikni chin qalbdan idrok etish darajasini ham egallaydi.

Qurʼoni karimda “lubb” atamasi koʻplab oyatlarda tafakkur, idrok va chuqur aql egalariga nisbatan ishlatiladi. Masalan: “...Albatta, aql egalarigina eslarlar”. (Zumar, 9) oyati insonni tafakkurga, haqiqatni faqat zohiriy koʻz bilan emas, balki qalbdagi sof tafakkur bilan koʻrishga daʼvat etadi. Qurʼonda “ulu al-albab” deb atalgan guruh — aynan ushbu lubb maqomiga erishgan, yaʼni har qanday holatda ham haqiqatni qalban anglaydigan, nur bilan toʻlgan aql egalari deb talqin qilinadi.

Hakim Termiziy ushbu bosqichni qalbning mukammallik holati, yaʼni nafsdan tozalanib, faqat Alloh bilan bogʻlangan ruhiy markaz sifatida tasvirlaydi. Unga koʻra, lubb darajasiga erishgan inson Allohni faqat ilmiy dalillar bilan emas, balki bevosita qalbiy idrok, yoritilgan qalb, ilohiy nur orqali anglaydi. Bu — riyozat, mujahada, nafs bilan kurash, sabr, ibodat va ruhiy yetuklik orqali bosib oʻtiladigan ruhiy sayrning yakuniy manzilidir.

Termiziy lubbni inson qalbining chin haqiqat bilan aloqasi uzilmas darajasi deb biladi. Unga koʻra, bu maqomda insonning qalbi butunlay maʼnaviy hayotga, ilohiy haqiqatga, Allohning razosiga yoʻnaltirilgan boʻladi. Inson bu holatda nafsdan butunlay xalos boʻladi, dunyoviy manfaatlar unga taʼsir qilmaydi, qalb shaytoniy vasvasalardan holi boʻladi. Lubdda qalb faqat toʻgʻrilik, xolislik, ixlos va tafakkur bilan yashaydi.

Termiziy bu maqomga erishgan zotlarni “ahl al-lubb” — yaʼni, sof aql egalari deb ataydi. Bu darajadagi shaxslar haqiqatni nafaqat tushunadi, balki uni ong bilan yashaydi. Ular tafakkur egasi boʻlish barobarida, qalbiy sezgi va nur egalari. Lubb bu maʼnoda nafaqat ruhiy yuksalishning eng oliy choʻqqisi, balki tawhid — Allohning birligi haqidagi eʼtiqodning chin maʼnodagi hayotiy tajribaga aylangan bosqichidir.

Demak, lubb — bu inson qalbining eng sof, eng yuksak, eng haqiqatga yaqinlashgan holatidir. U nafaqat tafakkurning markazi, balki nurga toʻlgan, Allohga bogʻlangan qalbning chin mohiyatidir. Termiziy yondashuvida, ruhiy sayrning eng soʻnggi va eng oliy bosqichi boʻlgan lubb — nafsiy qobiqdan tozalanib, haqiqatga yadro darajasida yetgan insoniy mavjudlikning ramzidir. Shu sababli ham Termiziy modelida lubb — qalb shakllanishining nihoyatdagi maqsadi va ruhiy mukammallikning timsolidir.

Hakim Termiziy tomonidan ilgari surilgan sadr, fuod va lubb tuzilmasi tasavvufiy tafakkurda inson qalbining bosqichma-bosqich ruhiy sayrini ifodalovchi konseptual model sifatida shakllangan. Ushbu tuzilma orqali Termiziy qalbni oddiy biologik aʼzo emas, balki ilohiy haqiqat sari intiluvchi metafizik va ruhiy makon sifatida talqin etadi. Unga koʻra, sadr — zohiriy amal va nafsiy kurashlar bosqichi; fuod — ilohiy nurni qalban his qilish, ichki tafakkur va ruhiy sezgi markazi; lubb esa — tozalangan, nurlangan qalbning ilohiy haqiqat bilan bevosita aloqasini ifodalovchi eng sof va oliy maqomdir.

Bu modelning ahamiyati shundaki, u tasavvufdagi qalb konsepsiyasini tizimlashtirib, uni psixologik va pedagogik yondashuvlar bilan uygʻunlashtirishga imkon beradi. Chunki Termiziy taʼriflagan bosqichlar ruhiy tarbiyaning asosiy tamoyillarini, yaʼni nafsni jilovlash, tafakkurni shakllantirish, qalbni poklash va maʼrifatga erishish bosqichlarini nazariy asosda tushuntiradi. Shu boisdan, Termiziy modeli nafaqat diniy yoki tasavvufiy maktablar doirasida, balki islom psixologiyasi, ruhiy yetuklik nazariyasi va maʼnaviy pedagogika uchun ham fundamental manba sifatida eʼtirof etiladi.

Ushbu yondashuv islom tafakkurida qalbni oddiy diniy timsol emas, balki murakkab ruhiy-insoniy tuzilma sifatida tushunishga yoʻl ochgan. Termiziyning bu nazariyasi islom

psixologiyasining dastlabki poydevorini tashkil qilib, keyingi mutasavviflar (al-G'azzoliy, Ibn Arabiy va boshqalar) uchun g'oyaviy asos bo'lib xizmat qilgan.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. al-Tirmidhi A. H. Bayan al-Farq bayn al-Sadr wa-al-Qalb wa-al-Fu'ad wa-al-Lubb //Cairo: Isa al-Babi al-Halabi. – 1958.
2. Pavlis N. A. An early Sufi concept of qalb: Hakim al-Tirmidhi's map of the heart. – 2001.
3. Izutsu T. God and Man in the Qur'an: Semantics of the Qur'anic Weltanschauung. – Kuala Lumpur: Islamic Book Trust, 2002. – 305 p.
4. Nasr S.H. The Garden of Truth: The Vision and Promise of Sufism, Islam's Mystical Tradition. – New York: HarperOne, 2006. – 320 p.
5. Chittick, W.C. The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-'Arabi's Metaphysics of Imagination. – Albany: SUNY Press, 1989. – 412 p.
6. Murata S.; Chittick, W.C. The Vision of Islam. – St. Paul, MN: Paragon House 1994. – 384 p.
7. Schimmel, A. Mystical Dimensions of Islam. – Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1975. – 512 p.
8. Kalin I. Knowledge in Later Islamic Philosophy: Mulla Sadra on Existence, Intellect, and Intuition. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 288 p.
9. Al-Qushayrī, Abū al-Qāsim. Al-Risāla al-Qushayriyya fī 'Ilm al-Taşawwuf (The Qushayriyyan Epistle on Sufism) / Tr. by Alexander Knysh. – Reading: Garnet Publishing, 2007. – 276 p.
10. Qur'oni Karim. O'zbekiston Musulmonlari Idorasi tarjimasi. – Toshkent: Hilol-nashr, 2004. – 604 p.
11. Sa'di Shirazi. Golestān (The Rose Garden). – Tehran: Nashr-e Markaz, 2006. – 240 p.
12. Knysh A. Islamic Mysticism: A Short History. – Leiden: Brill, 2000. – 260 p.
13. Sells M. Early Islamic Mysticism: Sufi, Qur'an, Miraj, Poetic and Theological Writings. – Mahwah, NJ: Paulist Press, 1996. – 400 p.

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

THE EFFECTIVENESS OF PODCASTS IN TEACHING ENGLISH LISTENING SKILLS

Axrorova Munisaxon Nodirxon qizi

Student at the Tourism faculty of Chirchik state pedagogical university

Annotation: This study explores the effectiveness of podcasts in teaching English as a foreign language, specifically focusing on listening skills. Conducted as a qualitative case study in a Tashkent high school, it examines the benefits and challenges of using podcasts in a tenth-grade classroom. Data were gathered through interviews, questionnaires, and pre/post listening assessments. The findings suggest that podcast-based instruction improves student engagement, listening comprehension, and vocabulary acquisition. However, challenges such as technological constraints, inconsistent audio quality, and varying student proficiency levels were identified. To maximize effectiveness, the study recommends extended implementation with carefully selected materials tailored to diverse learner needs. While most students responded positively to this method, some found it difficult due to fast speech and unfamiliar accents. Despite these challenges, podcasts offer a valuable tool for authentic language exposure and improved auditory comprehension.

Key words: listening comprehension, authentic materials, student-centered learning, language practice, student engagement, active listening, qualitative study, language learning strategy, language acquisition, learner motivation.

PODKASTLARNING INGLIZ TILIDA TINGLASH KO'NIKMALARINI O'RGATISHDA SAMARADORLIGI

Axrorova Munisaxon Nodirxon qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Turizm fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot podkastlarning ingliz tilini chet tili sifatida o'rgatishdagi samaradorligini o'rganadi, xususan tinglash qobiliyatiga e'tibor beradi. Toshkentdagi o'rta maktabda sifatli misol tariqasida o'tkazilgan u o'ninchi sinf sinfida podkastlardan foydalanishning afzalliklari va muammolarini o'rganadi. Ma'lumotlar intervyular, so'rovnomalar va tinglashdan oldin / keyin baholash orqali to'plangan. Topilmalar shuni ko'rsatadiki, podkastga asoslangan o'qitish talabalarning faolligini, tinglab tushunishni va so'z boyligini o'zlashtirishni yaxshilaydi. Biroq, texnologik cheklovlar, nomuvofiq audio sifati va o'quvchilarning turli darajadagi malakalari kabi muammolar aniqlandi. Samaradorlikni oshirish uchun tadqiqot o'quvchilarning turli ehtiyojlariga moslashtirilgan diqqat bilan tanlangan materiallar bilan kengaytirilgan amaliyotni tavsiya qiladi. Aksariyat talabalar bu usulga ijobiy javob bergan bo'lsalar, ba'zilariga tez nutq va notanish urg'u tufayli qiyinchilik tug'dirdi. Ushbu qiyinchiliklarga qaramay, podkastlar tilni haqiqiy ta'sir qilish va eshitish qobiliyatini yaxshilash uchun qimmatli vositani taklif qiladi.

Kalit so'zlar: tinglab tushunish, haqiqiy materiallar, o'quvchiga yo'naltirilgan ta'lim, til amaliyoti, o'quvchilarning faolligi, faol tinglash, sifatli o'rganish, til o'rganish strategiyasi, tilni o'zlashtirish, o'quvchilar motivatsiyasi.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПОДКАСТОВ В ОБУЧЕНИИ НАВЫКАМ АУДИРОВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Ахророва Мунисахон Нодирхон кизи

Студентка факультета туризма Чирчикского государственного педагогического университета

Аннотация: В этом исследовании изучается эффективность подкастов в преподавании английского языка как иностранного, уделяя особое внимание навыкам аудирования. Проведенное как качественное исследование в средней школе Ташкента, оно изучает преимущества и проблемы использования подкастов в классе десятого класса. Данные собирались с помощью

интервью, анкетирования и оценок до/после аудирования. Результаты показывают, что обучение на основе подкастов улучшает вовлеченность учащихся, понимание на слух и приобретение словарного запаса. Однако были выявлены такие проблемы, как технологические ограничения, непостоянное качество звука и различные уровни владения языком учащимися. Для максимальной эффективности исследование рекомендует расширенную реализацию с тщательно отобранными материалами, адаптированными к различным потребностям учащихся. Хотя большинство учащихся положительно отреагировали на этот метод, некоторым он показался сложным из-за быстрой речи и незнакомых акцентов. Несмотря на эти проблемы, подкасты предлагают ценный инструмент для аутентичного восприятия языка и улучшения слухового восприятия.

Ключевые слова: аудирование, аутентичные материалы, обучение, ориентированное на учащихся, языковая практика, вовлеченность учащихся, активное слушание, качественное обучение, стратегия изучения языка, усвоение языка, мотивация учащихся.

INTRODUCTION. Within the context of English language education in Uzbekistan, where English is taught as a foreign language (EFL), developing effective listening skills is recognized as a fundamental component of language acquisition and proficiency. Success in EFL education increasingly depends on learners' ability to comprehend authentic spoken English, which represents a critical outcome of the language learning process. This emphasis on listening proficiency is supported by numerous scholars including J. Field [Field, 2008], G. Buck [Buck, 2001], M. Rost [Rost, 2011], L. Vandergrift [Vandergrift & Goh, 2012], and S. Graham [Graham, 2017], and aligns with J. Harmer's assertion that listening skills form the foundation for developing other language competencies, encompassing vocabulary acquisition, pronunciation modeling, and discourse comprehension [Harmer, 2007; 133]. Furthermore, L. Flowerdew and J. Miller highlight how proficient listening serves as a key indicator of students' overall English language competence and their readiness for real-world communication [Flowerdew & Miller, 2005]. However, mastering listening comprehension is widely acknowledged as one of the most challenging aspects of language learning. This difficulty stems from various factors including the ephemeral nature of spoken language, the need for immediate processing, and the complexity of authentic speech patterns, as noted by C. Goh [Goh, 2000; 57]. Additionally, factors such as limited exposure to authentic English, anxiety during listening activities, lack of effective listening strategies, and insufficient metacognitive awareness all contribute to students' struggles in developing adequate listening skills, as emphasized by N. Gilakjani and M. Ahmadi [Gilakjani & Ahmadi, 2011; Renandya & Farrell, 2011]. Essentially, students often experience considerable frustration and anxiety when confronted with authentic English listening materials that contain natural speech rates, colloquialisms, and varied accents. According to preliminary observations conducted at senior high schools in Chirchiq, Tashkent region before initiating this research, numerous challenges in listening comprehension were identified. The findings revealed that many students demonstrated significant difficulties in understanding authentic English speech, often becoming disengaged during listening activities. Some students exhibited anxiety and lack of confidence when participating in listening exercises, while others struggled to maintain focus during extended listening tasks. Additionally, there is consensus among educators that students require more exposure to diverse, authentic listening materials that reflect real-world communication rather than the artificial, carefully articulated recordings typically found in traditional textbooks. Thus, there is a recommendation to introduce innovative instructional technologies and methodologies that both satisfy curriculum requirements and address students' individual listening development needs. Moreover, it is emphasized by T. Nguyen and W. Bohlke that creating an engaging listening environment that incorporates authentic materials and promotes active processing strategies is essential for developing proficient listeners [Nguyen & Newton, 2020; Bohlke, 2014; 126]. Given these challenges, it is crucial to employ effective teaching approaches and technologies to address these issues. Within the realm of listening instruction, podcast-based learning has emerged as a promising approach to meet these demands, particularly in creating an optimal learning environment for EFL students to enhance their listening comprehension, connecting them with authentic English content and meaningful contexts [Rosell-Aguilar, 2007; 489]. According to several studies conducted by M. Abdous [Abdous et al., 2009], F. O'Bryan and V. Hegelheimer [O'Bryan & Hegelheimer, 2007], and Y. Hasan and M. Hoon [Hasan &

Hoon, 2013], podcasts offer valuable opportunities for extensive listening practice with authentic materials that can be accessed both inside and outside the classroom, thereby extending learning beyond traditional instructional settings. According to various researchers, podcast-based instruction is implemented in educational contexts through diverse methodological frameworks [Chan et al., 2011; Farangi et al., 2015; 78]. Typically, these frameworks consist of three main phases that guide the progression of podcast-enhanced listening lessons. A. Ramli delineates podcast instruction into pre-listening, while-listening, and post-listening phases [Ramli, 2018]. Similarly, K. Qasim and A. Al-Fadda organize podcast implementation into preparation, engagement, and extension stages [Qasim & Fadda, 2013]. The elements within these instructional frameworks provide educators with structured approaches to effectively integrate podcasts into listening instruction, offering sequences distinct from traditional listening methodologies [Yeh, 2013; 135]. The initial phase of podcast-based instruction is the pre-listening stage, which encompasses both topic introduction and listening preparation. This phase aims to activate students' schema and prepare them for comprehension in a manner conducive to learning. According to M. Rost, it is essential to establish context and purpose before engaging with the listening text [Rost, 2011; 146]. This stage typically occurs at the outset of the lesson, where various activities are organized to engage students' interest and activate relevant background knowledge before podcast engagement [Vandergrift & Goh, 2012; 176]. The second phase, termed the while-listening stage, pertains to the array of methodological options available to teachers during actual podcast engagement. This stage encompasses various approaches and techniques used for processing the listening input. It prompts students to actively engage with the content while focusing on specific comprehension goals [Lynch, 2009]. This serves as a pivotal period in which students utilize various listening strategies while working individually or collaboratively to construct meaning from the audio input. During this phase, students are encouraged to apply their comprehension abilities while the teacher provides guidance, scaffolding, and actively monitors their progress. The post-listening phase, delineated by L. Vandergrift [Vandergrift, 2004] and J. Field [Field, 2008], involves examining and extending comprehension, focusing on both content and language features. This stage encompasses two primary activities: comprehension consolidation and language extension. Comprehension consolidation activities encourage students to reflect on their understanding and evaluate their interpretation of the podcast content. Conversely, language extension activities aim to utilize the podcast content as a springboard for developing other language skills such as speaking, writing, or critical thinking. During this stage, the teacher introduces activities to reinforce previously processed content, enabling students to respond to the material both orally and in written form. Furthermore, several studies have explored the application of podcasts in teaching listening skills in various nations where English is taught as a non-native language. One of the influential studies in the field of podcast-based instruction, conducted in the Iranian context by M. Farangi, revealed that podcast implementation contributed significantly to enhanced listening comprehension among students [Farangi et al., 2015; 84]. Additionally, it highlights the contextual relevance of podcasts in language learning worldwide. Another empirical investigation conducted in the Turkish context by S. Kavaliauskienė [Kavaliauskienė & Anusienė, 2009] confirmed that podcast implementation resulted in improvements in students' listening abilities and fostered greater autonomy in the learning process. Similarly, a study conducted in a Chinese context by C. Li [Li, 2010], found that podcast implementation facilitated increased student engagement and played a crucial role in boosting students' confidence and motivation in developing listening skills within the classroom setting. Moreover, research has explored the utilization of podcasts in enhancing listening comprehension within the Central Asian context, where English is taught to non-native speakers, demonstrating the successful implementation of podcast-based instruction in developing listening skills. This success is attributed to podcasts' ability to create an accessible environment for students to engage with authentic oral communication, resulting in heightened confidence in comprehending spoken English both inside and outside the classroom. Subsequently, a relevant study by P. Rajpal indicated a notable enhancement in students' metacognitive awareness and self-efficacy regarding listening tasks [Rajpal et al., 2020]. Moreover, there was an observable trend of increased student autonomy and motivation in the listening development process. As mentioned earlier, empirical research has explored the application and outcomes of podcast-based instruction on listening skills within the EFL context. However, there is a

shortage of research concentrating on the application of podcasts, particularly in teaching listening comprehension at the senior high school level in Uzbekistan. While existing studies have primarily been conducted at university levels or in Western educational contexts, this study endeavors to examine the benefits and limitations of employing podcast-based instruction to develop listening skills in senior high school settings in Chirchiq, Tashkent region, with particular attention to its impact on comprehension, motivation, and autonomous learning practices.

METHODOLOGY

This study investigates the effectiveness of podcast-based instruction in teaching English listening skills, focusing on both its advantages and challenges. A qualitative case-study design was employed, as it allowed for an in-depth exploration of real-life classroom experiences in an authentic educational setting. The interpretive research paradigm guided this study, emphasizing the analysis of participants' perspectives and experiences in their natural learning environment (Creswell & Poth, 2018).

Research Setting and Participants: The study was conducted at a public senior high school in Chirchiq, Tashkent region, Uzbekistan. This school was chosen based on two primary factors:

1. The English teacher's proactive interest in implementing podcast-based instruction and prior experience in technology-enhanced language learning.
2. Accessibility, including ease of obtaining research permissions and proximity to the research team's location.

The participants consisted of 11th-grade students, selected due to their engagement in English language learning within a non-English-speaking environment. The sample included students from diverse socioeconomic backgrounds and varying levels of prior English proficiency. The inclusion of students from both urban and rural areas enriched the study by incorporating a range of experiences and perspectives.

Instructional Approach: Podcast-Based Learning

Podcast-based instruction was implemented as the primary pedagogical approach, emphasizing engagement with authentic audio materials. This approach aimed to:

- Improve students' listening comprehension and aural proficiency.
- Expose students to real-life English speech patterns and diverse accents.
- Promote active listening strategies and independent learning.

The instructional process followed a structured three-phase model to guide students through the podcast-based learning experience:

1. Pre-listening phase – Activating schema, preparing relevant vocabulary, and establishing the listening purpose.
2. While-listening phase – Engaging in guided listening tasks with focus questions, note-taking, and comprehension exercises.
3. Post-listening phase – Conducting comprehension checks, discussions, reflections, and extension activities to reinforce learning.

Data Collection Methods: To ensure a comprehensive understanding of students' experiences and the impact of podcast-based instruction, multiple data collection techniques were employed:

1. Classroom Observations
 - Conducted during podcast-based lessons to document student engagement, listening strategies, and comprehension responses.
 - Observations focused on students' ability to understand and process audio materials effectively.
2. Semi-Structured Interviews
 - Conducted with both the teacher and selected students to gather insights into their experiences, perceived benefits, and challenges.
 - Teacher interviews examined pedagogical strategies, implementation difficulties, and student progress.
 - Student interviews explored their listening comprehension improvements and challenges faced in using podcasts.
3. Questionnaires
 - Open-ended questionnaires were distributed to all student participants, addressing:
 - Prior experience with podcasts.
 - Attitudes towards podcast-based learning.

- Self-assessment of listening improvements.
- Specific challenges encountered in listening activities.

4. Pre-test and Post-test Listening Assessments

• Pre-test and post-test assessments were administered to measure students' listening comprehension progress.

- Tests focused on evaluating:
 - Main idea recognition.
 - Identifying specific details.
 - Understanding speaker intentions and different accents.

• The comparison of results provided quantifiable evidence of the effectiveness of podcast-based instruction.

Data Analysis: The collected data were analyzed through a systematic process, including:

1. Transcription – Audio-recorded interviews were transcribed verbatim.
2. Coding and Categorization – Thematic coding was applied to identify key patterns.
 - Deductive codes were based on existing literature.
 - Inductive codes emerged from students' responses.

3. Interpretation – Findings were synthesized to explore the benefits and challenges of podcast-based learning.

4. Triangulation – Data from different sources (observations, interviews, questionnaires, and assessments) were cross-verified to enhance validity and reliability.

Ethical Considerations: To ensure ethical integrity, the study followed strict research ethics protocols:

- Informed consent was obtained from all participants, including parental consent for minors.
- Confidentiality and anonymity were maintained throughout the study.

• Participants were informed about the voluntary nature of their involvement and their right to withdraw at any time.

- The selected podcast materials were reviewed for age-appropriateness and cultural sensitivity.

By employing a qualitative case study approach, supplemented with quantitative assessments, this research provides an in-depth understanding of the impact of podcast-based instruction on English listening skills. The integration of multiple data collection methods ensured reliable and triangulated findings, allowing for a well-rounded evaluation of both the advantages and limitations of this instructional approach.

RESULTS AND DISCUSSION

The analysis of this study focuses on two primary aspects: (1) the benefits of integrating podcasts into English listening instruction and (2) the challenges associated with their implementation. Based on the findings, three key advantages of using podcasts for teaching listening skills were identified: (a) enhancement of students' listening comprehension, (b) fostering autonomous learning and engagement, and (c) increased exposure to authentic language input. However, the study also revealed three main limitations: (a) technical and accessibility issues, (b) variations in students' proficiency levels, and (c) the need for structured guidance to maximize learning outcomes.

Advantages of Integrating Podcasts for Enhancing Listening Proficiency: Based on the findings and discussion in this study, two major benefits emerge from utilizing podcasts as a tool for teaching English listening skills:

1. Improvement in students' listening comprehension and retention.
2. Encouragement of independent learning and increased motivation.

Facilitating Student Engagement and Active Participation in the Learning Process: The preliminary observations of this study indicate that prior to the incorporation of podcasts, students demonstrated limited engagement in listening activities. Many struggled to understand spoken English, particularly when encountering fast speech, unfamiliar vocabulary, or different accents. In traditional listening exercises, students often relied heavily on written transcripts, and they faced difficulties in comprehending authentic spoken dialogues. Additionally, the lack of real-life listening exposure made it challenging for students to develop effective listening strategies. The following excerpts illustrate students' initial listening comprehension challenges before the implementation of podcast-

based learning. Pauses or gaps in responses are indicated by slashes (/), and misinterpretations are enclosed in brackets (()).

First listening task:

Audio: "Welcome to today's episode! We'll be discussing the impact of climate change on global ecosystems."

Student responses:

S1: "Umm... They are talking about... umm... climate? // I think it's about the weather?"

S2: "I heard (impact) and (change), but I don't know what they mean together."

S3: "The speaker talks too fast. I only understood (global)."

Second listening task:

Audio: "Hi everyone, thanks for tuning in. Today, we're going to explore some common idioms used in business English."

Student responses:

S4: "I understand (business), but the other words are too fast."

S5: "The speaker said (idioms), but I don't know what that means."

S6: "I think they are talking about work, but I'm not sure what exactly."

The initial findings suggest that before implementing podcasts, students struggled with comprehension due to a lack of exposure to diverse accents, varying speech speeds, and context-based vocabulary. They often required multiple replays to grasp the main ideas, and their listening confidence remained low. After integrating podcasts into the curriculum, significant improvements were observed in students' listening comprehension and engagement. The following transcriptions showcase students' responses after engaging in structured podcast-based listening activities.

First listening task (Post-podcast implementation):

Audio: "Welcome to today's episode! We'll be discussing the impact of climate change on global ecosystems."

Student responses:

S1: "The episode is about how climate change affects nature."

S2: "I heard them mention (global warming), which means Earth is getting hotter."

S3: "The speaker explained the effects on different animals and plants."

Second listening task (Post-podcast implementation):

Audio: "Hi everyone, thanks for tuning in. Today, we're going to explore some common idioms used in business English."

Student responses:

S4: "The episode explains phrases used in work conversations."

S5: "Now I know that (break the ice) means to start a conversation in a friendly way."

S6: "The speaker gave examples, and it helped me understand better."

The findings suggest that after exposure to podcasts, students demonstrated improved listening comprehension, better retention of new vocabulary, and increased confidence in interpreting spoken English. Podcasts provided repeated exposure to authentic speech, enabling students to develop a better understanding of pronunciation patterns, intonation, and contextual meanings. Moreover, students exhibited greater enthusiasm and autonomy in their learning. Many reported listening to additional podcast episodes outside the classroom, reinforcing their listening skills independently. This aligns with research by R.Ogata & Y.Matsumoto [Ogata & Matsumoto, 2019; 189], which highlights the role of digital audio resources in fostering self-directed language learning.

Developing Listening Proficiency through Authentic Language Exposure: Preliminary research findings reveal that many students struggle with listening comprehension, particularly when it comes to understanding different accents, fast speech, and unfamiliar vocabulary. Most students rely on scripted textbook dialogues, which do not fully reflect real-life conversations. As a result, they find it difficult to grasp spoken English in natural settings. The following excerpts illustrate the students' challenges before the introduction of podcasts:

First Student Pair:

A: I don't understand when native speakers talk fast.

B: Yes, they speak very quickly, and I can't catch the words.

A: Sometimes, I understand the words, but I don't get the meaning.

B: Me too! They use a lot of informal expressions that we don't learn in class.

Second Student Pair:

A: When I listen to English, I hear words, but I don't understand the full sentence.

B: I think it's because we don't practice listening to real conversations.

A: Yes, our lessons are slow, and real conversations are much faster.

B: I wish we had more practice with natural English.

These conversations highlight that students initially faced significant challenges in processing spoken English at a natural pace. However, after the implementation of podcasts as a learning tool, there was a noticeable improvement in their comprehension skills. The students became more familiar with natural speech patterns, developed better strategies for identifying key information, and improved their ability to follow spoken dialogues.

The following excerpts demonstrate students' progress after using podcasts in their listening practice:

First Student Pair (After Podcast Exposure):

A: I listened to a podcast about traveling, and now I understand more phrases!

B: Me too! At first, it was difficult, but after listening a few times, I could follow better.

A: Yes, and I learned new expressions that native speakers use in daily life.

Second Student Pair (After Podcast Exposure):

A: I like using podcasts because I can pause and replay when I don't understand.

B: Same! It helps me recognize different accents and pronunciation styles.

A: Now, I feel more confident when I hear English outside of class.

These findings suggest that incorporating podcasts into the learning process significantly improves students' listening skills. By providing exposure to diverse speakers and real-life conversations, podcasts help learners develop more natural listening comprehension strategies.

Encouraging Student Motivation and Engagement in Learning: The study also revealed that podcasts enhance students' motivation and engagement in the listening process. Many students reported that traditional listening exercises felt repetitive and unengaging, whereas podcasts introduced a sense of novelty and real-world application. The following excerpts from student feedback highlight their experiences:

Excerpt #1: "I enjoy listening to podcasts because they cover interesting topics. Unlike textbook exercises, they feel more like real conversations."

Excerpt #2: "Podcasts make learning fun. I can choose topics that I like, and it doesn't feel like a boring lesson."

Excerpt #3: "I used to get nervous about listening tests, but now I feel more confident because I've practiced with different voices and accents."

In addition, teachers observed a positive change in students' attitudes toward listening practice. One teacher noted:

Excerpt #4 (Teacher's Interview): "After integrating podcasts into our lessons, I noticed that students became more engaged. They started discussing what they listened to and even recommended podcasts to each other. This was a significant improvement from their previous passive approach to listening exercises." These findings indicate that using podcasts as a listening tool fosters a more interactive and enjoyable learning experience. Students feel more motivated to listen actively, which leads to greater improvement in their skills.

Challenges of Using Podcasts in Listening Comprehension: Despite the benefits, the study identified several challenges students face when using podcasts for listening practice. The three main difficulties include:

1. Understanding native speaker accents: Some students struggled with different accents, making it difficult to comprehend certain podcast episodes.

2. Keeping up with fast speech: Many learners found it challenging to follow podcasts where speakers talked too quickly, especially when they used informal language.

3. Technical accessibility: Some students experienced difficulties accessing podcasts due to a lack of internet connectivity or unfamiliarity with podcast platforms.

Student Feedback on Challenges:

- “I sometimes find it hard to understand when the speaker has a strong accent.”
- “Some podcasts are too fast for me. I have to listen many times to catch everything.”
- “I don’t always have internet access, so I can’t listen to podcasts as often as I’d like.”

To address these challenges, teachers provided transcripts, introduced slower-paced podcasts for beginners, and recommended offline listening options. These adjustments helped students overcome their difficulties and maximize the benefits of podcast-based learning.

RECOMMENDATIONS

The study highlights both the benefits and challenges of using podcasts for teaching listening skills. Based on the findings, the following conclusions were drawn:

- Podcasts positively impact students’ listening comprehension, vocabulary acquisition, pronunciation awareness, and confidence in understanding spoken English.
- Students benefit from interactive tasks such as note-taking, summarizing, and discussing podcast content with peers. Self-evaluation methods, such as listening journals and recorded responses, help students track their progress.
- However, technical challenges, time constraints, and differences in listening proficiency limit the full potential of podcasts in English language learning.
- To improve the effectiveness of podcasts, teachers need training in digital literacy, effective lesson planning, and strategies for differentiated instruction.

• Future research should include students from different educational backgrounds and cultural contexts to gain a broader understanding of how podcasts can be optimized for diverse learning needs.

By addressing these limitations, podcasts can become a more effective tool in developing students’ English listening skills, fostering greater engagement and long-term language retention.

CONCLUSION

This study explored the effectiveness of podcast-based instruction in enhancing English listening skills among EFL learners in secondary schools in Chirchiq, Tashkent region. The findings indicate that podcasts significantly contribute to students’ listening comprehension, vocabulary retention, and overall engagement in language learning. By providing exposure to authentic spoken English, diverse accents, and real-world conversational contexts, podcasts enabled students to develop stronger aural skills and become more confident listeners. Furthermore, the research demonstrated that podcast-based instruction fosters independent learning, as many students actively engaged with podcast materials outside the classroom, leading to increased motivation and self-directed learning habits. However, despite the clear advantages, several challenges were identified, including difficulties in understanding fast speech and unfamiliar accents, technical accessibility issues, and variations in students’ listening proficiency. To mitigate these challenges, teachers implemented supportive strategies such as using transcripts, selecting level-appropriate podcasts, and incorporating guided listening exercises. The study underscores the importance of structured guidance in maximizing the benefits of podcast-based learning.

In conclusion, while podcasts prove to be a valuable tool in improving EFL students’ listening skills, their effectiveness depends on careful selection of materials, appropriate scaffolding, and accessibility considerations. Future research should expand on these findings by examining podcast-based instruction across diverse educational settings and proficiency levels to develop more inclusive and adaptive learning methodologies.

REFERENCES:

- Abdous, M., Facer, B. R., & Yen, C. J. (2009). “Attitudes toward podcasts: An assessment of faculty and students’ perceptions.” *Journal of Computer Assisted Learning*, 25(3), 215-227. https://www.semanticscholar.org/paper/Academic-effectiveness-of-podcasting%3A-A-comparative-Abdous-Facer/e20f80f1c127126ab8e87154efd6b03f730fa304?utm_source=chatgpt.com
- Bohlke, W. (2014). *Listening and notetaking skills*. Cambridge University Press. https://www.amazon.com/Listening-Notetaking-Skills-Fourth/dp/1305493427?utm_source=chatgpt.com
- Buck, G. (2001). *Assessing listening*. Cambridge University Press.
- Chan, W. M., Chi, S. W., Chin, K. N., & Lin, C. Y. (2011). “Students’ perceptions of and attitudes toward the use of podcasts in an EFL classroom.” *Computers & Education*, 57(1), 451-458. https://e-flt.nus.edu.sg/v8s12011/chan.pdf?utm_source=chatgpt.com
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). SAGE Publications.

ПРОБЛЕМЫ МОЛОДЕЖИ В СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Абдуллаева Барно Кадыровна,

старший преподаватель кафедры русского языка и литературы Факультета филологии и искусств Ургенчского государственного университета

Аннотация. В статье рассматриваются основные проблемы, с которыми сталкивается молодежь в произведениях современной русской литературы. Анализируются темы поиска смысла жизни, одиночества, конфликта поколений, влияния цифровых технологий и социальной нестабильности. Приводятся примеры из произведений Дмитрия Данилова, Александра Снегирёва, Захара Прилепина и других авторов. Подчёркивается роль литературы как средства осмысления внутреннего мира молодых людей и их места в обществе.

Ключевые слова: молодёжь, современная русская литература, проблемы молодёжи, идентичность, одиночество, конфликт поколений, цифровая реальность, социальная нестабильность, Данилов, Прилепин, Снегирёв.

Проблемы молодежи — одна из ключевых тем в современной русской литературе. Авторы всё чаще обращаются к внутреннему миру молодых людей, их переживаниям, конфликтам с обществом и попыткам найти своё место в жизни.

Современная русская литература всё чаще обращается к теме молодежи — к её внутреннему миру, поискам себя, мечтам и страхам. Молодой человек XXI века живёт в стремительно меняющемся мире, где свобода выбора соседствует с неуверенностью, а технический прогресс — с эмоциональной отстранённостью. Эти противоречия и стали основой для многих произведений современных русских писателей.

Одной из ключевых тем является поиск смысла жизни и своей идентичности. Молодёжь нередко чувствует себя потерянной, не понимая, в чём её предназначение. Так, в романе Дмитрия Данилова «Синий город» герой погружается в монотонную реальность, пытаясь найти в ней хоть какой-то смысл. Его внутренние размышления отражают экзистенциальный кризис, знакомый многим молодым людям.

Другой важной темой становится одиночество и отчуждение. Современные технологии, несмотря на обилие способов общения, всё чаще приводят к изоляции. В книге Александра Снегирёва «Вера» показана героиня, чьи отношения в интернете подменяют живые чувства. Она теряется между реальным и виртуальным, не находя настоящей связи с окружающими.

Не менее актуальной остаётся и проблема конфликта поколений. Родители часто не понимают стремлений молодёжи, считая их наивными или бесперспективными. В этом контексте стоит упомянуть роман Захара Прилепина «Санька», где молодой герой выбирает путь сопротивления обществу. Его протест — это крик о помощи, желание быть услышанным и изменить мир вокруг себя.

Современная литература также поднимает тему социальной и экономической нестабильности. Молодые герои сталкиваются с нехваткой денег, невозможностью устроиться на хорошую работу или купить жильё. Это вызывает тревожность, апатию и иногда — агрессию. Однако писатели не просто фиксируют эти проблемы, но и стремятся найти в них путь к надежде и росту личности.

Одним из самых злободневных произведений, посвященных этой теме, является, по моему, роман Ч. Айтматова «Плаха». Роман отличается постановкой острых идеологических и философских вопросов, вставших перед нами в последние годы. Главное действующее лицо в книге — Авдий Каллистратов, молодой человек, не отличающийся особенно физической силой и красотой, но с ясно выраженной жизненной позицией, целеустремленный и способный на непоколебимую смелость, обусловленную верой в свои убеждения, пусть даже и спорные.

Авдий — человек верующий, он считает, что Бог есть в каждом человеке, но только не все люди понимают это. Он отличается философской направленностью мышления, отлично знает историю церкви и философию христианства, ведь юноша окончил высшее духовное

учебное заведение православной церкви.

Обращение Ч. Айтматова к герою, который является деятелем церкви, по-моему, не случайно. Ч. Айтматов, один из известнейших писателей-реалистов, сам отличается философской постановкой вопросов нашей действительности. Он не мог “просто так”, “случайно” изобразить деятеля церкви выходцем из молодежной среды, вступившим в лоно церкви еще в ранней молодости, сознательно. Определенные предпосылки для этого создавались в нашей действительности. Это прежде всего возникновение отчуждения среди некоторой части молодежи, выразившегося в употреблении наркотиков, разочаровании в прежних идеалах и т. д. Все эти вопросы молодежной действительности анализируются автором. Авдий отвергает в конце концов философию религии, выдвигая требование ревизии церкви. Увлеченный идеей служения Отечеству, он устраивается на работу в редакцию одной из провинциальных газет, пытаясь в своих корреспонденциях отразить реальное положение дел в стране.

Вначале его заметки являются действительным примером гласности, но очерк о наркоманах в казахстанских степях не привлекает должного внимания. Видимо, кому-то не понравились правдивые высказывания автора. Авдий оказывается в сложном положении. Вновь в его жизни встают вопросы: “Что делать? Как жить дальше?” Трудность выбора дальнейшего пути, сложность жизни приводят Авдия к осознанию необходимости перевоспитания людей с помощью религии. И вновь Каллистратов в степях Казахстана пытается ввести наркоманов, охотящихся за анашой, в лоно церкви. Но эти нелюди, в упор расстреливающие беззащитных животных, думающие лишь о собственном благе, уничтожающие природу, в конце концов убивают и Авдия.

Если в романе “Плаха” исследуются в основном идеологические и этические проблемы, то в романе В. Липатова “И это все о нем” поднимаются вопросы нравственности в производственной сфере, актуальные в наши дни. Молодой герой романа Евгений Столетов — выходец из рабочей семьи. Он человек честных, прямых убеждений, можно сказать, передовая личность среди рабочих. Совесть Столетова всегда чиста. Но, используя его, многие люди пытаются злоупотреблять служебным положением в личных целях. Таков мастер Гасилов, занимающийся приписками. Не желая мириться с нарушениями законности на участке, Столетов выступает на собрании против Гасилова и “гасиловщины”. Этим термином автор обозначает всю ту систему правонарушений, которая оформилась не только на данной лесосеке, но и по всей стране. Именно “гасиловщина” поставила Женьку в безвыходное положение, косвенно оказалась причастной к его смерти.

В последние годы усилилось внимание поэтов к изображению современной молодежной действительности. Целое поколение поэтов, которых по возрасту нельзя отнести к молодежи, является молодежным по духу, по гражданской и общественной активности. Поэт Андрей Вознесенский в своем знаменитом стихотворении “Прорабы духа” призывает молодых более активно участвовать в духовном строительстве нового общества. Он утверждает, что обществу нужны не те, кто разрушал Петергофы, а те, кто их строил. Вознесенский предупреждает молодежь, что на ее пути могут встретиться многочисленные препятствия, что молодым в наши дни нелегко.

Интересно обращение к молодежной теме и трудностям молодежи группы “поющих поэтов”, так называемых бардов. У известного автора-исполнителя А. Розенбаума есть песня “Гулливвер”. Она написана явно про наше время. Гулливеру “плевать на то, что негде жить в домишках лилипутских”. Он пытается всем, чем может, помочь лилипутам в их войне с островом Блефуску, но:

Казалось бы — наоборот:
От щедрости щедрют,
Но — удивительный народ —
Чем больше Гулливер дает,
Тем лилипуты злее.

В этом стихотворении описаны чисто житейские проблемы, так характерные для нашей молодежи, особенно отсутствие жилья у многих молодых людей.

Как видим, проблема, которая обозначена темой моего сочинения, разрабатывается

отечественной литературой подробно и обстоятельно. Среди причин того, почему молодежь сталкивается с трудностями, называются и экономические, и политические, и социальные. Многие писатели говорят и пишут, что молодым жить нелегко и быть нелегко, но только молодым решать, в каком обществе и как им жить. Таким образом, современная русская литература глубоко и многогранно отражает проблемы молодежи. Эти произведения не только показывают трудности, с которыми сталкиваются молодые люди, но и помогают читателям понять себя, найти отклик в чужом опыте. Литература становится пространством диалога между поколениями, а значит — важным инструментом понимания и преодоления кризисов, с которыми сталкивается современная молодежь.

Список литературы

1. Аверин В.А. Психология детей и подростков: уч. пособие – 2-е издание, перераб. – Спб: изд-во Михайлова В.А., 1998. – 379с.
2. «Литературная газета» №37 от 17-23 сентября 2008 года.
3. Зои Сагг «Девушка online»– Москва: АСТ, 2015. – 352 с.
4. Учителям и родителям о психологии подростка./ Сост. Г.Г Аракелов и др. М., Высш. шк., 1990. - 304 с.
5. Фельдштейн Д. И. «Психологические аспекты изучения современного подростка». Вопросы психологии, 1985, № 1. – с. 34-43

KOREYS TILIDA ZID MA'NOLILIK VA UNING TURLARI

Alikulova Feruza Abror qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Koreys filologiyasi kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Fikrni ifodalashda beqiyos o'ringa ega bo'lgan qarama-qarshilikni ifodalovchi birliklar tadqiqoti filologiya sohasida doim muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Ushbu maqolada qarama-qarshilikning lingvistik ifodachisi bo'lgan hodisalar koreys tili doirasida ko'rib o'tiladi.

Kalit so'zlar: semantik munosabat, leksik munosabat, qarama-qarshilik, ziddiyat, antonimiya, enantiosemiya.

ПРОТИВОПОЛОЖНОЕ ЗНАЧЕНИЕ И ЕГО ВИДЫ В КОРЕЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аликулова Феруза Аброр кизи

Узбекский государственный университет мировых языков, преподаватель кафедры корейской филологии

Аннотация. Изучение единиц противоположности, которые занимают важное место в выражении мысли, всегда имело большое значение в области лингвистики. В данной статье средства, являющиеся языковым выражением оппозиции, рассматриваются в рамках корейского языка.

Ключевые слова: семантическая связь, лексическая связь, противоречие, конфликт, антонимия, энантиосемия.

OPPOSITE MEANING AND ITS TYPES IN THE KOREAN LANGUAGE

Alikulova Feruza Abror kizi

Uzbek State University of World Languages, Teacher at the department of Korean Philology

Abstract. The study of units representing opposition, which have an incomparable place in the expression of thought, has always been of great importance in the field of philology. In this article, phenomena that are the linguistic expression of opposition are considered within the framework of the Korean language.

Keywords: semantic relationship, lexical relationship, opposition, conflict, antonymy, enantiosemia.

Ziddiyat umumfalsafiy kategoriya bo'lib, u inson hayotining barcha sohalarida namoyon bo'ladi va u dunyoning o'zgarish va rivojlanish manbai, harakatlantiruvchi kuchi va taraqqiyotining asosiy mezonidir. Har bir fan o'zining tadqiq predmetidan kelib chiqqan holda ziddiyatni o'rganadi. Falsafa doirasida ko'radigan bo'lsak, ziddiyat masalasi antik davrlardanoq faylasuflar e'tiborini tortgan, ular ushbu qarama-qarshilik va ziddiyatlarning mohiyatini tushunish hamma narsani – borliqdagi o'zaro uyg'unlik, nizolar va o'zgarishlarni tushunishni ta'minlab beradi deb ishonganlar. Masalan, B.Spinoza «Etika» asarida his-tuyg'ularning tabiatini ochishda qarshilantirishdan unumli foydalanadi va ularning ifodasini so'zlarni qarshilantirish orqali tushuntiradi. Faylasuf hodisalarga kontrast asosida yondashayotganini quyidagi fikri orqali asoslaydi: “Aniqlash – bu qarshi qo'yish demakdir” [1]. Koreys madaniyatida ham borliqdagi ziddiyat masalasiga oid “Ying va Yang” nazariyasi muhim o'rin tutadi:

“음양(陰陽)은 천지 만물의 모든 것을 이루며 서로 상반되는 두 가지 기운의 균형을 이루고 있다고 믿는 사상이다. 고대 중국인들은 모든 환경을 이 음양을 가지고 해석한 것은 물론, 세계의 만물은 음과 양으로 이루어져 있으며, 양분된 개념이기는 하나, 음양이 서로 공존하면서 균형을 이루며 조화를 통해 세계가 유지된다고 생각했다고 한다. 그러면서, 이 음양은 만물과 천지의 근본이자 기강인 것은 물론, 변화의 부모이자 곧 생살(生殺)의 시작이며 신명의 집이라는 말도 있으며, 이 음양은 만물과 모든 현상의 생성과 변화, 그리고 등에 결정적 영향을 준다고 하는데, 다르게 보면 음양을 통해 모든 만물과 현상은 생성되고, 변화되며, 없어진다고 볼 수가 있다. 만약, 이 두가지 기운 중 한 쪽으로만 지나치게 치우치면 만물의 균형이 깨지면서, 세상의 이치를 거스르게 되니, 살아가는 데에도 문제가 발생한다고 한다” [2].

“Ying va Yang” nazariyasi osmon va yerdagi barcha narsa ikki qarama-qarshi energiya bilan muvozanatlanganligiga ishonadigan g‘oyadir. Qadimgi xitoyliklar atroflaridagi mavjud muhitni ying va yang nuqtayi nazaridan talqin qilishgan va ular dunyodagi hamma narsa ying va yangdan iborat ekanligiga ishonishgan, ularning fikricha, ying va yang alohida-alohida tushunchalarni ifodalasa-da, ular bir-birini uyg‘unlikda to‘ldiradi va dunyoda muvozanatni saqlab turadi. Shuningdek, aytiladiki, ying va yang nafaqat osmon va yer, barcha narsaning asosi, balki ular o‘zgarishlarning onasi, hayot va o‘limning boshlanishi va Xudoning uyidir. Boshqacha aytganda, ying va yang barcha voqea-hodisalarning yaratilish, o‘zgarish va yo‘qolish asosidir. Ushbu ikki energiyaning biri ikkinchisiga qaraganda ko‘payib ketsa, ya‘ni ular orasida nomutanosiblik yuzaga kelsa, dunyo tamoyillariga zid tarzda barcha narsa orasidagi muvozanat buziladi va bu yashashda muammolar tug‘diradi”.

Demak, ziddiyat masalasi dastlab falsafa va mantiq doirasida o‘rganilgan bo‘lsa, keyinchalik ziddiyatning tilda aks etishi lingvistik aspektida tadqiq qilina boshladi. Tildagi har bir sathda o‘ziga xos tarzda qarama-qarshilik munosabati mavjud, lekin leksik sath birliklari o‘rtasidagi ziddiyat qarama-qarshilik kategoriyasining markazini tashkil etadi [3]. Qarama-qarshilik hodisasi lingvistikada, asosan, antonimiya nomi ostida beriladi [4]. Ammo, qarama-qarshilik hodisasi antonimiyaga nisbatan keng ma‘noda qo‘llaniladi va antonimiya uning tarkibiy qismlaridan biri sanaladi.

Koreys tilida qarama-qarshilik ma‘nosi muammosi keng doiradagi turli yechimlar, shu jumladan, qarama-qarshilik semantikasi va uni ifodalash usullariga turlicha yondashuvda namoyon bo‘ladi. Jumladan, tilshunos olim Do Jae-hak so‘zlar orasidagi semantik munosabatni ichki va tashqi munosabatlarga bo‘ladi. Olim birinchi turga polisemiyaning bir turi sifatida enantiosemiya hodisasini kiritadi. Tashqi munosabatli so‘zlarni esa sintagmatik va paradigmatic aloqasiga ko‘ra sinonimiya, antonimiya, omonimiya va giponimik (sintagmatik munosabatli), birikmali, birikmali bo‘lmagan, xulosalovchi munosabatli so‘zlar (paradigmatik munosabatli) kabi turlarga ajratadi [5].

Yana bir koreys tilshunos olimi Chon Su-te zid ma‘nolilik haqida quyidagi fikrlarni berib o‘tadi:

«우리가 일상의 언어 생활에서 소박하게 느낄 수 있는 반의어에 대한 인식은 ‘가다/오다’, ‘아침/저녁’ 같은 어근만의 반의에 그치는 것이 아니고, ‘보다/보이다’와 같은 주동 대 사동, ‘먹다/먹히다’와 같은 능동 대 피동, 더 나아가 ‘먹이다/먹히다’와 같은 사동 대 피동 같은 경우도 범주에 포함시킬 수 있다. 또 ‘가다/가시다’와 같은 평어 대 경어, ‘권투/복싱’과 같은 한자어 대 외래어, ‘머리/대가리’와 같은 표준어 대 비어, ‘전과/별’과 같은 표준어 대 은어의 경우나 ‘자다/안 자다’, ‘가다/못 가다’, ‘하다/아니하다’ 등의 경우도 어떤 의미로는 반의어로 상정할 만하다» [6].

“Biz kundalik hayotimizda bilgan zidlik “bormoq-kelmoq”, “ertalab-kechqurun” kabi asos so‘zlar bilan chegaralanib qolmay, balki “ko‘rmoq-ko‘rsatmoq” kabi aniq va orttirma nisbat, “yemoq-yeyilmoq” holatida aniq va majhul nisbat yoki “yedirmoq va yeyilmoq” kabi orttirma va majhul nisbat doirasida ham uchraydi. Shuningdek, eng ko‘p qo‘llaniladigan “boradi-boradilar” kabi asos so‘z va hurmat so‘z, ‘권투/복싱’ (boks) kabi Hanja va chet tilidan o‘zlashgan so‘zlar, ‘머리 – 대가리’ (bosh; kalla) kabi adabiy so‘z va vulgar so‘zlar, ‘전과/별’ (jinoyat; yulduz) adabiy so‘z va jargon so‘zlar, “uxlamoq – uxlamaslik”, “bormoq-bora olmaslik”, qilmoq-qila olmaslik” kabi darak va inkor shakldagi so‘zlar ham qandaydir ma‘noda zid ma‘nolilikni o‘zida aks ettiradi”.

Koreys tilida qarama-qarshilik munosabatini aks ettiruvchi birliklar yuzasidan tadqiqotlar, asosan, antonimiya doirasida olib borilgan bo‘lib, antonimlarni turlarga ajratishda ham bir qancha farqlar uchraydi. Antonimlar yuzasidan tadqiqot olib borgan olimlar sifatida Li Sin-myong, Pak Yu-jong, Kim Ju-boe, Im Ji-ryong, Chon Su-te, Nam Gyong-van, Ham Ge-im, Pak Yon-sun, Kim Gvan-he [7] kabilarni sanab o‘tishimiz mumkin. Ularning ishlarini umumlashtirgan holda ko‘rib o‘tadigan bo‘lsak, hozirgi koreys tilida antonimik ma‘nolar yoki qarama-qarshi ma‘noli leksik birliklarga bevosita aloqador bo‘lgan quyidagi to‘rt guruh alohida qayd etiladi, bular:

- 1) 반대어 – qarama-qarshi ma‘noga ega bo‘lgan so‘zlar;
- 2) 대립어 – kontrastlovchi ma‘noli so‘zlar;
- 3) 상대어 – nisbiy oppozitiv munosabatga ega bo‘lgan so‘zlar;

4) 반의어 – qarama-qarshi ma'noli so'zlar

Ushbu guruhlar ham ma'lum bir tasnif me'zonlariga asoslangan holda o'z ichida kichik guruhlariga bo'linadi. Ushbu tasnif mezonlari sifatida zidlanayotgan narsalarning soni, bir-biriga zid bo'lgan narsalarning tabiati va ziddiyatli narsalarning semantik xususiyatlari umumlashtiriladi. Olim Li Sin-myong antonim so'zlarni vaziyatga ko'ra zidlanuvchi (민주주의 demokratiya - 공산주의 kommunistizm), ikki a'zoli (binar) zidlanish (사랑하다 sevmok - 미워하다 nafratlanmok), ko'p sonli zidlanish (색상어들 ranglar), munosabatlarga ko'ra zidlanish (부모 ota-ona - 자식 farzand), hajmiga ko'ra zidlanuvchi (크다 katta - 작다 kichkina), makon-zamonga ko'ra zidlanish (전 avval - 후 keyin), teskari munosabatli (사다 sotmok - 팔다 sotib olmok), qarama-qarshi ma'noli (살다 yashamok - 죽다 o'lmok), kontrastlanuvchi ma'noli (산 tog' - 바다 dengiz) deb tasniflashni taklif etadi [7]. Kim Ju-boe esa, so'zlarni semantik xususiyatlariga ko'ra komplimentar zidlanuvchi (남자 erkak - 여자 ayol), darajaga ko'ra zidlanuvchi (높다 baland - 낮다 past), baholanish xususiyatiga ko'ra zidlanuvchi (안전하다 xavfsiz - 위험하다 xavfli), munosabatlarga ko'ra zidlanuvchi (남편 er - 부인 xotin), yo'nalishga ko'ra zidlanuvchi (위 tepa - 아래 past) kabi turlarga bo'ladiki [8]. Nam Gyong-vanning "Koreys so'zlari semantik munosabatlarini polisemantik tahlil orqali o'rganish" ilmiy ishida yuqorida sanab o'tilgan tasniflarga qo'shimcha tarzda daraja-tartibiga ko'ra zidlanuvchi (수-우-미-양-가 zo'r - juda yaxshi - yaxshi - ortacha-yomon), siklik zidlanuvchi (월-화-수-목-금-토-일 hafta kunlari), kesishgan qarama-qarshilik (동-서-남-북 sharq-g'arb-janub-shimol), iyerarxik zidlanuvchi (덥다-따뜻하다-서늘하다-춥다 issiq-iliq-salqin-sovuq) kabi turlarni keltirib o'tadi [9]. Aynan shu kabi tadqiqotlar antonimlar yuzasidan juda ko'p olib borilgan bo'lsa-da, yana bir ziddiyat turi hisoblangan enantiosemiya hodisasi bugungi kungacha faqat Do Jae-hak, Li Min-u, Li son-yong [10] ning ishlaridagina uchraydi.

Enantiosemiya - bir so'zda ikki qarama-qarshi ma'noning aks etish hodisasi. Ushbu atama tilshunoslikka 1883-yilda rus olimi V.Shchersl tomonidan olib kirilgan (yunoncha en - "ichdagi", anti - "qarama-qarshi, sema - "belgi"). Enantiosemiya hodisasi koreys tilida 대립의관계, 모순어, 모순성 어휘, 자체대립관계, 단어 내적 반의어 nomlari bilan o'rganilgan.

Tilshunos olim Min Hyon-shik asl ma'nosi ijobiy yo neytral bo'lgan, ma'no taraqqiyoti tufayli salbiy ma'noga ega bo'lgan so'zlarni tahlil qilar ekan, ularning asl ma'nosi va qarama-qarshi ma'nosini keltirib chiqaruvchi sabablarni tahlil qiladi va bu koreys tilidagi ushbu ishlar ichida eng dastlabki tadqiqot hisoblanadi. Keyingi yillarda esa, Cho Hang-bom ma'lum bir sintaktik birlik bilan qo'shib kelish natijasida ma'nosida o'zgarishlar kuzatilgan so'zlarni o'rganadi va ushbu hodisani "전염" deb ataydi. Masalan, "주책" so'zi aslida "belgilangan odob-axloq me'yorlari" ma'nosini anglatgan, ammo bu so'z bilan birga qo'llanilgan 없다 inkor so'zi ta'sirida vaqt o'tib "axloqsiz, bema'ni harakat" qarama-qarshi ma'nosiga ega bo'lgan [11].

Boshqa bir koreys tilshunosi Chve Hyong-yong esa so'zni ijobiy ma'nodan salbiy ma'noga o'zgarib borishi, va, aksincha, salbiy ma'nodan ijobiy ma'noga o'tib borishini o'rganar ekan, bu jarayonda kinoya va matnning ta'siriga urg'u beradi. Masalan, 점입가경 so'zi "chidab bo'lmas, yashab bo'lmas yomon holat" ma'nosidan "borgan sari yaxshilanib borish" ma'nosiga ega bo'lgan bo'lsa, 타산지석 iborasi (타산 - boshqa tog'dagi tosh) "birovning xatosidan o'ziga xulosa chiqarmoq" ma'nosida ijobiy bahoga ega bo'lib borgan [12].

Li Min-u koreys tilidagi so'z ichidagi zid ma'nolilikni ma'no jihatidan 3 turga bo'ladiki:

- 1) 상보 대립 - komplimentar qarama-qarshiliklar ("지다" so'zi bir

vaqtning o‘zida “paydo bo‘lish”, “yaralish” va “yo‘q bo‘lib ketish” ma‘nolari mavjud);

2) 반의 대립 - qarama-qarshi ma‘nolik (“너무” “juda” so‘zi ham ijobiy ham salbiy ma‘noni bildirib kela oladi);

3) 방향 대립 - vektorli zid ma‘nolilik (“앞” “oldin”, “ilgari” so‘zi ham o‘tmishga nisbatan ham kelajakka nisbatan qo‘llanilishi mumkin). Shuningdek, olim enantiosemiyani shakliy jihatiga ko‘ra lug‘aviy enantiosemiya, grammatik enantiosemiya va kontekstual enantiosemiyaga ajratadi [13].

Li Song-yon bir vaqtning o‘zida ikki zid ma‘noga ega bo‘lgan so‘zlarni “모순어” (kontronim) deb ataydi va ularni keltirib chiquvchi sabablar sifatida ikki ma‘nolilik, ma‘no taraqqiyoti, birikma so‘zning ta‘siri kabilarni keltiradi. Olim enantiosemiya hodisasini faqat tuzilish jihatidan turlarga ajratib o‘rganadi [14].

Do Jae-hak ma‘noni yuzaga chiqish tabiatiga ko‘ra asosiy ma‘no, kontekstual ma‘noga bo‘lib, o‘z ichida qarama-qarshi ma‘no kuzatiladigan so‘zlarni 상보적 대립 (komplimentar zidlik), 상반적 대립 (qarama-qarashi ma‘noli zidlik), 상관적 대립 (aloqadorlik asosidagi zidlik), 정도적 대립 (gradual zidlik) kabi 4 turga bo‘lib o‘rganadi [15]. Quyida ushbu turlar asosida koreys tilida uchraydigan enantiosemiyalardan misollar keltirib o‘tamiz.

1. 상보적 대립 (komplimentar zidlik) - “값없다”

1) 가치가 없다 (qiymati yo‘q, qadrsiz, arzon)

이따위 물건은 값없어.

Bunday mahsulotning qiymati yo‘q.

2) 가치가 있다 (juda qiymatli, bebaho, qimmat)

이건 아무데서나 살 수 없는 값있는 물건이야.

Bu narsa hamma yerda ham sotib olishni iloji bo‘lmaydigan juda qiymatli buyum.

2. 상반적 대립 (qarama-qarashi ma‘noli zidlik) - “앞”

1) 이미 지나간 시간 (allaqachon o‘tib bo‘lgan vaqt, o‘tmish)

우리는 앞에 간 사람들보다 먼저 도착하였다.

Biz ertaroq ketib bo‘lgan odamlardan ko‘ra birinchi bo‘lib yetib keldik.

2) 장차 올 시간 (kelajak)

일 년 앞을 내다보다.

Bir yildan keyin nima bo‘lishini taxmin qilib ko‘raylik.

3. 상관적 대립 (qarama-qarashi ma‘noli zidlik) - “임대하다”

1) 빌리다 (ijaraga olmoq)

정호는 과건 근무가 끝날 때까지 당분간 아파트를 임대해서 생활하기로 했다.

Chonho xizmat safari tugagunga qadar bir muddat biror kvartirani ijaraga olib yashashga qaror qildi.

2) 빌려주다 (ijaraga bermoq)

건물주는 건물 전체를 은행에 임대하였다.

Bino egasi binoning barcha qismini bankka ijaraga berdi.

4. 정도적 대립 (gradual zidlik) - “돈푼”

1) 어느 정도 되는 돈, 또는 꽤 많은 돈 (ko‘p miqdordagi pul)

그는 예전에 돈푼까나 만졌다.

U avvallari anchagina boy edi.

2) 얼마 되지 않는 돈 (kam miqdordagi pul)

왕한은 돈푼이나 더 출까 하고 그 학생의 얼굴만 쳐다보았다.

Vanghan yana biroz pul bersammikan deb o‘quvchining yuziga tikildi [16].

Xulosa qilib aytganda, koreys tilida zid ma‘no ifodalovchi birliklar mavzusi murakkab va shu bilan birga qiziqarli bo‘lib, bu zid ma‘no ifodalovchi birliklar va ularning tasnifiga ko‘ra yondashuvlar turlicha ekanligi bilan belgilanadi. Koreys tilida qarama-qarshilikni yuzaga keltiruvchi hodisalar sifatida antonimiya va enantiosemiya hodisalari keltiriladi. Ular orasidan

antonimlar bilan bog'liq izlanishlar yetakchilik qilsa-da, enantiosemiya hodisasi bilan bog'liq tadqiqotlar sanoqli bo'lib, ushbu mavzu yuzasidan yangi izlanishlar olib borish o'quv jarayonida va leksikografik amaliyotda foydadan xoli bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

Bu haqida qarang: D.A. Abdullayeva. O'zbek tilida antisemiya. Filol. Fanlari nomzodi dis. ... avtoref. – Toshkent, 2010. 5-bet.

<https://namu.wiki/w/%EC%9D%8C%EC%96%91> 음양

Л.А. Новиков. Избранные труды. Т.1: Проблемы языкового значения. М.: Изд-во РУДН. 2001. – С. 239.

D.A. Abdullayeva. Ko'rsatilgan avtoreferat. 23-b.

도재학. 대립적 의미 관계에 대하여. 국어학 66권, 국어학회, 2013. - 41-77 쪽.

전수태. 국어 반의어의 의미 구조. - 서울: 박이정, 1997. - 53 쪽.

이승명. 국어 어휘의 의미구조에 대한 연구. - 서울: 형설출판사, 1980; 박유정. 한국어 상대어의 한 고찰, 동국대학교 석사학위논문. - 1988; 김주보. 국어 의미대립어 연구, 성균관대학교 석사학위논문. - 1989; 임지룡. 국어의미론. - 서울: 탐출판사, 2005.

- 386 쪽; 전수태. 국어 반의어의 의미 구조. - 서울: 박이정, 1997. - 308 쪽; 남경완. 다의 분석을 통한 국어 어휘의 의미 관계 연구, 고려대학교 석사학위논문. - 2000;

함계임. 한국어 대립 연결어에 관한 인지 언어학적 연구. - 서울: 한국외국어대학교, 2013; 박영순. 한국어의론. 서울: 고려대학교 출판부. - 2004; 김광해. 국어 어휘론

개설. 서울: 집문당. - 1993.

김주보. Ko'rsatilgan asar. 25-39 쪽.

남경완. Ko'rsatilgan asar. 13-17 쪽.

도재학. 현대 국어 다의어의 대립적 의미관계 연구, 고려대학교 석사학위논문, 2011;

이민우. 어휘 의미의 자체대립 유형 연구, <<어문논집>> 11, 중앙어문학회, 2011;

이선영. 국어의 모순어의 대하여, <<국어학>> 61, 국어학회, 2011.

민현식. 어휘의미의 부정가치화 현상에 대하여 // 한일어학논총. - 서울: 국학자료원, 1995. - No.85 - 105 쪽.

최형용. 가치평가에서의 의미 변화에 대하여 // 텍스트언어학 (한국텍스트언어학회). - 2007. - No.22. - 201-221 쪽.

이민우. 어휘 의미의 자체대립 유형 연구. // 어문논집. 중앙어문학회, 2011. - 55-74 쪽.

이선영. 국어의 모순어의 대하여. // 국어학. 국어학회, 2011. - No.61. - 265-289 쪽.

도재학. 현대 국어 다의어의 대립적 의미관계 연구, 고려대학교 석사학위논문, 2011. 109 쪽.

Bu haqida qarang: T.S. Kim, F.A. Aliqulova. Koreys tilida enantiosemiya hodisasi // O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. – Toshkent, 2022. - №14. 402-405-bet.

INGLIZ TILINI AN'ANAVIY VA NOAN'ANAVIY DARSLARDA MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA O'QITISH METODIKASI

Baxronova Zulfiya Ravshanovna

Buxoro davlat Pedagogika instituti tayanch doktoranti, Xorijiy tillarni o'qitish metodikasi kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Berilgan maqolada muammoli ta'limni tashkil etish, muammoni hal qilish jarayonining o'rganish bosqichlari, o'quvchilarning muammoli masalalarni yechish ko'nikmalari, o'qituvchilarning muammoli vaziyatlarni hal qilish jarayonini boshqarish ko'nikmalari hamda muammoli ta'limdagi yondashlar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: muammoli o'qitish, strategiya, yondashuv, konsepsiya, dogmatik, kashfiyotchi, reproduktiv fikrlash, metod, teksturali predmet, bilimlar shablони

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ta'lim tizimini chuqur isloh qilish, ta'limning yangi shakllarining paydo bo'lishi, yangi turdagi ta'lim muassasalarining paydo bo'lishi, ta'limning umumiy yo'nalishi o'quvchi shaxsini rivojlantirishga, uning intellektual, axloqiy fazilatlarini va ma'naviy salohiyatini shakllantirishga qaratilgan. "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi", "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi", 2022-2026 yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"[1], shuningdek, "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida", "Innovation faoliyat to'g'risida", "Ta'lim to'g'risida"gi qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Ta'lim muassasalarida chet tillarni o'qitishning sifatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 610-son qarori kabi me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalar ijrosining ta'minlanishida muayyan darajada xizmat qilish ingliz tili o'qituvchi pedagoglari uchun bu islohotlar yangi tadqiq etilishi kerak bo'lgan ilmiy muammolarni keltirib chiqaradi. Ular ta'lim mazmuni, o'quv jarayonini tashkil etish shakllari, o'qitish usullari va boshqalar bilan bog'liq. Shu nuqtai nazardan, tadqiqotchilar turli xil o'qitish konsepsiyalari va pedagogika fanining turli sohalarini imkoniyatlariga tobora ko'proq murojaat qilmoqdalar. Olimlar aqliy harakatlarni bosqichma-bosqich shakllantirish nazariyasi, loyihaga asoslangan, dasturlashtirilgan, muammoli ta'lim kabi ta'lim nazariyalarini tahlil qilishga katta e'tibor berishadi. Shu bilan birga, tadqiqotchilar an'anaviy o'qitishning afzalliklarini ta'kidlaydilar.

Chet tillarni o'qitish metodikasi uchun muammoli ta'limning rivojlanish bosqichlari bilan bog'liq masalalar muhim ahamiyatga ega. Shunday qilib, psixologik, didaktik va uslubiy tadqiqotlar integratsiyasi bilan bog'liq muammoli ta'limning hozirgi rivojlanish bosqichidagi tendentsiya ilgari qo'llanilgan muammoli ta'limning ko'plab qoidalari va kontsepsiyalarini qayta ko'rib chiqish uchun yetarli asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Shunday qilib, A.V. Petrovskiyning fikriga ko'ra muammoli ta'limni "nostandart masalalarni yechishni o'rganish deb atash mumkin, bunda "o'quvchilar yangi bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'ladilar. [2].

T.V. Kudryavtsev, uning nuqtai nazari bo'yicha muammoli ta'lim - bu o'quv tizimi bo'lib, unda o'quvchi muammoli vaziyatlarni hal qilish orqali nafaqat bilim oladi, balki ularni hal qilish usullarini ham o'zlashtiradi.

M.I. Maxmutov ta'kidlaydiki, muammoli ta'lim o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga asoslangan ta'lim turi bo'lib, bu jarayonda muammoni yechish orqali nafaqat bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish, balki, ayniqsa, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish amalga oshiriladi.

Demak, muammoli ta'limning maqsadi o'quvchilarning yangi bilim, ko'nikma va malakalarni egallash jarayonida o'qituvchi tomonidan yaratilgan muammoli vaziyatlar asosida tafakkurini faollashtirish orqali ularning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishdan iborat. Muammoli ta'lim umumta'lim tizimi doirasida mavjud bo'lib, bu yerda ta'limning muammoli bo'lmagan turi hamon hukmronlik qilayotganini hisobga olib, muammosiz va muammoli "ta'lim turlarining xususiyatlarini aniqlash zarur. Bunday qiyosiy tahlil ushbu ta'lim turlari o'rtasidagi bog'liqlikni, ularning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni va rolini aniqlashga yordam berishi kerak.

Ayrim mualliflar dars jarayonini tashkil etishning maqsadi va tamoyillariga ko'ra an'anaviy va

muammoli ta'lim turdagi mashg'ulotlarni bir-biriga qarama-qarshi qo'yishadi. N.F. Talyzinaning so'zlariga ko'ra, an'anaviy o'qitishda «muloqot - axborot, dogmatik», chunki o'quv jarayonida xabardorlik ob'yekti muammoli ta'limda xabardorlik ob'yekti bo'lgan muammolar emas, balki qoidalar, vositalardir. A.V. Brushlinskiy, shuningdek, agar muammosiz o'rganishning maqsadi faqat o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishi uchun bo'lsa, muammoli ta'limning maqsadi o'quvchini «o'rganish» holatiga qo'yish, «kashfiyotchi» qilish, o'zi uchun mumkin bo'lgan savollar va muammolarga duch keladigan «tadqiqotchi». Shu bilan birga, informatsion ta'lim jarayoni, A.V. Brushlinskiy ta'kidlaganidek shunday tashkil etilganki, o'qituvchi tayyor bilimlarni taqdim etadi va talaba uni «passiv» o'zlashtiradi va keyin uni muammoni hal qilish jarayonida qo'llaydi. Muammoli ta'lim sharoitida o'quvchilar amaliy va nazariy masalalarni yechish jarayonining o'zi haqida mustaqil bilim oladilar, o'qituvchining vazifasi esa muammoli vaziyatlarni tashkil etishdan iboratdir. Shunday qilib, A.V. Brushlinskiy asosiy farqni «ta'lim faoliyatida muammoni hal qilish jarayoni qanday o'rin egallashida» ko'radi [3].

Shubhasiz, yuqoridagi pozitsiyaga berilgan tanqidiy baho I.Ya. Lerneriga ko'ra, muammosiz o'rganishni «passiv» deb atash mumkin emas, chunki har qanday o'rganish faol bo'lishi kerak. Faqatgina ushbu faoliyatning darajalari farqlanadi, bu muammoli ta'lim sharoitida aniq yuqoriroqdir. Shuni ham ta'kidlash joizki, muammoli ta'lim o'quvchiga mustaqil bilim olish va «kashfiyotchi» bo'lishga imkon bersa-da, uning asosiy maqsadi «yangi ilmiy qonuniyatlarni ochish emas, balki ijodiy faoliyat tajribasini egallashdir». [4]. Shunday qilib, o'qitish usullarini mazmun tarkibiy qismlari, o'quvchi pozitsiyasi va faoliyat strategiyasi bilan tavsiflangan o'qitish usullari bilan bog'lovchi V.Okon tasnifiga asoslanib, muammoli ta'lim yangi bilimlarni o'zlashtirishga asoslanadi, degan xulosaga kelishimiz mumkin. Yuqoridagi fikrlardan ko'rinib turibdiki, bir qator mualliflar o'qitishning ikki turi o'rtasida keskin qarama-qarshilik ko'rsatmasdan, baribir o'zlarining maqsadlari va tashkil etish tamoyillaridagi farqlarini ko'rsatadilar.

Ana'anaviy ta'lim turining asosiy maqsadi –ilmiy bilimlar natijalarini o'zlashtirish, o'quvchilarni bilim bilan qurollantirish, ularga tegishli ko'nikmalarni singdirishdan iboratdir. Muammoli ta'limning kengroq maqsadi - bu nafaqat ilmiy bilimlarning natijalarini, balki yo'lning o'zini, bu natijalarni olish jarayonini ham o'z ichiga oladi o'quvchining bilim mustaqilligini shakllantirish va uning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish; . Bu erda asosiy e'tibor tafakkurni rivojlantirishga, xususan, o'quvchilarning fikrlash va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Muammoli ta'lim nazariyotchilarining ko'pchiligining fikricha, muammosiz ta'lim tizimli tashkil etiladi – o'qituvchi tayyor bilimlarni yetkazadi, o'quvchilar uni o'zlashtiradilar, so'ngra mashg'ulotlar davomida amalda qo'llaydilar. Bunday sharoitda talaba ko'proq pedagogik ta'sir ob'yekti hisoblanadi. Muammoli ta'lim turlicha tashkil etiladi - o'qituvchi muammolarni qo'yish orqali muammoli vaziyatlarni yaratadi, ularni hal qilish jarayonida o'quvchilar bilimlarni, uni egallash va qo'llash usullarini o'zlashtiradilar. Muammoli ta'lim doirasida talaba birinchi navbatda o'rganish sub'yekti hisoblanadi, chunki u o'quv jarayonida sifat jihatidan boshqa darajada faol ishtirok etadi.

Muammoli ta'limni tashkil etishning turli maqsad va tamoyillari to'g'risidagi yuqoridagi qoidalarni chet tillarini o'qitish metodikasiga qo'llagan holda shuni ta'kidlash kerakki, chet tillarini o'qitishning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda til akademik fan sifatida, bu erda til o'qitishning maqsadi va vositasi sifatida o'qitishning ikkala turi ham qo'llanilishi kerak. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, chet tilini o'qitish amaliyotida yuqorida qayd etilgan psixologik-didaktik qoidalar har doim ham e'tiborga olinmaydi, bu yerda o'qitishning muammosiz turi ba'zan hukmronlik qiladi. Bunday salbiy tajribani faqat ikkala turdagi mashg'ulotlarni tashkil etishning maqsad va tamoyillarini bilish asosida bartaraf etish mumkin. Masalan, muammoli ta'limdan foydalanish fikrlash va xotirani aktiv faollashtirish va shu asosda chet tilidagi nutqni o'zlashtirish jarayonini optimallashtirish imkonini beradi. Ta'lim jarayonini tashkil etishga kelsak, muammosiz ta'lim doirasida o'quvchi pedagogik ta'sir ob'yekti bo'lsa, muammoli ta'lim sharoitida u muammoli o'zaro ta'sir sub'yektiga aylanadi.

Shunday qilib, ba'zi mualliflar muammoli ta'limni muammoli bo'lmagan ta'limga qarama-qarshi qo'yishadi, boshqalari esa muammoli va muammoli bo'lmagan ta'lim turlarining kombinatsiyasini yoqlaydilar. Ko'rinib turibdiki, muammoli ta'limning o'rni va roli haqidagi

qarashlardagi farqlar olimlarning fikrlashning o'ziga xos xususiyatiga nisbatan pozitsiyasi bilan belgilanadi - bir tomondan, faqat samarali fikrlash mavjudligini tan olish (A.V. Brushlinskiy), boshqa tomondan. - nafaqat samarali yoki ijodiy, balki reproduktiv fikrlash mavjudligi bilan namoyon bo'ladi. (L.A.Karpenko, I.Ya.Lerner).

Ingliz tilini o'qitishda samarali an'anaviy metodlar orasida bir nechta asosiy usullar mavjud bo'lib, ular asrlar davomida til o'rganish jarayonini yengillashtirish va samarali qilishga yordam bergan. Quyidagi metodlar o'qituvchilar tomonidan keng qo'llanilib, o'quvchilarga ingliz tilini to'liq o'rganishda yordam beradi.

Grammatika-o'qitish metodi (Grammar-Translation Method) birinchi navbatda grammatik qoidalarni va lug'atni o'rganishga asoslanadi. Bu metodda o'qituvchi grammatik qoidalarini tushuntiradi, so'zlarning ma'nosini izohlaydi va o'quvchilarni turli xil tarjimalar bilan mashq qiladi. Bunday metod o'quvchilarga tilning rasmiy tuzilishini va qoidalarini yaxshi tushunishga yordam beradi, shuningdek, tilni yozma tarzda o'rganishda samarali bo'ladi. Biroq, bu metod so'zlashuv qobiliyatini rivojlantirishda kamchiliklarga olib keladi, chunki o'quvchilar asosan tarjima qilishga yo'naltirilgan bo'lib, muloqot qilishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin.

To'g'ridan-to'g'ri metod (Direct Method) esa ona tilidan foydalanmasdan to'g'ridan-to'g'ri ingliz tilida o'qitishga asoslanadi. Ushbu metodda o'qituvchi o'quvchilarga to'g'ridan-to'g'ri ingliz tilida tushuntiradi va o'quvchilardan ham faqat ingliz tilida javob berishlarini talab qiladi. To'g'ridan-to'g'ri metod muloqotga asoslangan bo'lib, o'quvchilarning tilni tabiiy usulda o'rganishini ta'minlaydi. Bunda ko'rgazmali vositalar, rasm va predmetlar yordamida tushuntirishlar beriladi. Bu metod juda samarali, chunki o'quvchilar tezda ingliz tilida gaplashish va eshitish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Biroq, grammatika va nazariy bilimlarga yetarlicha e'tibor berilmaydi, bu esa ba'zida tilni to'g'ri yozishda yoki grammatik jihatdan aniq ifodalashda muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Trening mashqlar metodi (Drill Method) esa tilni o'rganishda repetitsiya va mashqlarni bajarishga asoslanadi. O'quvchilar grammatik qoidalarni, talaffuzni va so'zlarni takrorlash orqali ularni o'zlashtiradilar. Bu metod o'quvchilarning til ko'nikmalarini avtomatlashtirishga yordam beradi, ya'ni ular tilni to'g'ri va tez ishlatishni o'rganadilar. Ushbu metodning afzalligi shundaki, o'quvchilar xatolarni tuzatish va tilni to'g'ri qo'llashda tezlashtirishadi. Biroq, bunday yondashuv o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini cheklashi mumkin, chunki ular asosan repetitiv mashqlarni bajaradilar va o'qish yoki yozishdagi erkinlikka ega bo'lmaydilar.

Albatta, quyida ingliz tilini muammoli o'qitishda no'an'anaviy metodlarni ham ko'rib chiqamiz. Bu usullar talabalarning o'rganish jarayonini qiziqarli, interaktiv va samarali qilishga yordam beradi.

1. Tashqi muhitda o'qitish (Outdoor Learning) Bunda darslarni sinf xonasidan tashqarida, real muhitda tashkil qilish. Bu usul talabalarni ingliz tilini hayotiy vaziyatlarda ishlatishga o'rgatadi. Masalan: talabalar bilan parkda yurib, tabiat haqidagi lug'atni o'rganishi yoki bozorda yoki kafeda mahsulotlarga narx so'rash va xarid qilish kabi vaziyatlarni amalda bajarishi mumkin. Natijada talabalarning real hayotda ingliz tilini ishlatishga bo'lgan ishonch ortadi.

2. Pantomima metodi. Ushbu metodda so'z va buyruqlarni harakatlar bilan bog'lash orqali tilni o'rganish. Bu usul yangi boshlovchilar va kichik yoshdagi o'quvchilar uchun ayniqsa samaralidir. Bunda o'qituvchi buyruq beradi: «Stand up», «Jump», «Turn around». Talabalar esa so'zlarni imo-ishora yordamida tushuntirish, masalan, «run» so'zini yugurishni ko'rsatib harakat orqali bajaradi. Bu usul bolalar va kinestetik o'rganuvchilar uchun samarali.

3. Hikoya yaratish metodi (Storytelling). Talabalar o'qituvchi rahbarligida hikoyalar tuzadilar. Hikoyalar ularning til boyligini va ijodkorligini rivojlantiradi.

Masalan, o'qituvchi hikoya boshlaydi: «Once upon a time, there was a little boy...» va talabalar uni davom ettiradi. Yoki rasm yoki so'zlar to'plamiga asoslangan holda hikoya tuzish usulidan foydalanish mumkin. Ushbu metod talabalarning so'z boyligini oshiradi, ijodiy tafakkurni rivojlantiradi va grammatikaga oid bilimlarni mustahkamlaydi.

4. Jim-jitlikda so'zlashuv metodi (Silent Conversation) Talabalar gaplashmasdan, yozuv yoki chizmalar orqali bir-biri bilan muloqot qiladilar. Masalan: qog'ozga savollar va javoblar yozish yoki matn orqali munozara olib borish mumkin. Ushbu usul orqali yozma muloqot qobiliyatini

rivojlantiradi. Shovqinsiz dars muhiti yaratiladi.

7. Kunlik hayotiy vazifalar (Task-Based Learning). Talabalarga real hayotdagi vazifalar berilib, ularga ingliz tilida yechim topish so'raladi. Masalan xarid qilish ro'yxati yaratish va do'konda foydalanish, rasmiy xat yozish yoki mehmonxona uchun bron qilish. Bunda ingliz tilini amaliyotda qo'llash imkonini beradi. Talabalarni hayotiy muammolarni hal qilishga o'rgatadi.

8. Ko'p hissiyotli o'qitish (Multisensory Learning) O'qitishda bir vaqtning o'zida eshitish, ko'rish, teginish va hatto ta'm bilish hissiyotlaridan foydalaniladi. Turli teksturali predmetlarni ingliz tilida nomlash, yoki musiqiy san'at asarlaridan foydalanib yangi so'zlarni o'rgatish. Metodning samarali jihati shundaki turli o'quv uslublariga moslashadi va talabalarning yodlash jarayoni intensivlashadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida ta'lim jarayoni tashkil etilganda bilim egallashning bir qancha bir-biriga bog'liq bo'lgan bosqichlari mavjud bo'lib, tayyor bilimlarni o'quvchi-talabalar ongiga yetkazish, xotiralash, xotirada saqlash, qayta xotiralash, so'zlab berish, yozma ifodalash kabi holatlar bilish, tushunish darajasini ifodalaydi. An'anaviy pedagogik usuldagi – bilimlardan muammoga qarab – o'quvchilar mustaqil ilmiy izlanish ko'nikma va malakalarini hosil qila olmaydi, chunki ularga o'zlashtirish uchun tayyor natijalar taqdim etiladi. Muammoning yechimi ijodiy fikrlashni taqozo etadi. O'zlashtirilgan bilimlar shablonlarini takrorlash bilan bog'liq bo'lgan reproduktiv psixik jarayonlar, muammoli vaziyatlarda hech qanday samara bermaydi. Agar inson muntazam tayyor bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishga o'rgatilgan bo'lsa, uning tabiiy ijodiy qobiliyatini so'ndirish ham mumkin; u mustaqil fikrlashni «esdan chiqaradi» Fikrlash jarayoni muammoli masalalarni yechishda a'lo darajada namoyon bo'ladi va rivojlanadi. Muammoli o'qitishda kechadigan jarayonlarning psixologik mexanizmi quyidagicha bo'ladi: inson ziddiyatli, yangi, noma'lum muammoga (muammo – murakkab nazariy yoki amaliy masala bo'lib, yashirin ziddiyatlarni qamrab oladi, uning yechimi turli, hatto muqobil vaziyatlarni talab etadi) duch keladi, unda hayratlanish, ajablanish holati paydo bo'ladi, «gap nimada?» degan savol tug'iladi. O'quvchi noma'lum yechimni topish uchun mustaqil yoki o'qituvchi yordamida izlanadi.

Yuqoridagi fikrlardan shuni anglash mumkinki, talabalarning ingliz tiliga oid kompetensiyalarni shakllantirishda muammoli o'qitish texnologiyasi an'anaviy o'qitish usulidan ko'ra ancha samaraliroq natija ko'rsata oladi. Ammo tilning o'ziga xos grammatik yoki so'zlashuvga oid asosiy jihatlarini an'anaviy usullardan voz kechgan holda talabalarda shakllantirib bo'lmaydi. Shundan ma'lum bo'ladiki, ingliz tili o'qituvchilari fanni o'qitishda uning mavzusi va dars maqsadidan kelib chiqib muammoli o'qitishning an'anaviy va noan'anaviy usullaridan o'z o'rnida foydalanishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 2022-2026-yillarda O'zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2022-yil 6-iyuldagi PF-165-sonli Farmoniga 1-ilova. Elektron manba: <https://lex.uz/ru/docs/-6102462>. Murojaat sanasi: 11.11.2022-y.

2. Основы педагогики и психологии высшей школы/Под ред. А.В. Петровского. М.: Изд-во МГУ, 1986. - 303 с.

3. Брушшинский А.В. Психология мышления и проблемное обучение. М.: Знание, 1983. — 96 с. - (Новое в жизни, науке и технике. Сер. «Педагогика и психология», № 6).

4. Лернер И.Я. Педагогическая литература в проблемном обучении. М.: , 1983. Вып. 6.-47 с.

5. Baxronova Z.R. Specific Features of Using Problem-Based Learning in Teaching Foreign Language Teaching. Excellencia: international multi-disciplinary journal of education <https://multijournals.org/index.php/excellencia-imje/article/view/2392>

6. Baxronova Z.R. Talabalarni ta'lim ko'nikmalarini shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik ahamiyati. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar 2024/№9

7. Baxronova Z.R. Muammoli ta'lim texnologiyasini qo'llashda muammoli topshiriqni shakllantirishning nazariy asoslari. Pedagogika ilmiy-nazariy, metodik jurnal 2025, 1-son

8. Baxronova Z.R. Ingliz tili o'qitish jarayonida muammoli ta'limni qo'llash dolzarb muammo

sifatida. Inter education and global study, ISSUE 1, 429 ISSN 2992-9024 (online) 2025, №1
<https://cyberleninka.ru/article/n/ingliz-tili-o-qitish-jarayonida-muammoli-ta-limni-qo-llash-dolzarb-muammo-sifatida>

9. Baxronova Z.R. The Pedagogical Characteristics of Implementing Problem-Based Learning Technologies in Teaching English Methodology. Current research journal of Pedagogics, (ISSN: 2767-3278), Vol.06, Issue01 2025, DOI: - 10.37547/pedagogics-crjp-06-01-13, Page: - 53-57

<https://masterjournals.com/index.php/crjp/article/view/2001>

JANE EYRE: A JOURNEY OF SELF-DISCOVERY

*Bekmurodova Laylo Bakhodir qizi,
student of Bukhara state pedagogical institute.*

Annotation. In this article, main idea of the novel, the struggle for female independence and freedom, love and moral principles between Jane and Rochester, social divisiveness, Jane Eyre image, her character, Mr. Rochester's character, realistic and feminist approach and the matters of what importance this book has are discussed. It analyzes how Jane embarks on a journey towards self-awareness, independence and moral integrity within restricted social framework of Victorian England.

Key words. Orphaned girl, social barriers, love, independence, patience, significance.

JANE EYRE: O'ZINI ANGLASH

*Bekmurodova Laylo Bahodir qizi,
Buxoro davlat pedagogika instituti talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada roman asosiy g'oyasi – ayollar mustaqilligi va erkinligi uchun kurash, Jeyn va Rochester o'rtasidagi sevgi va axloqiy prinsiplar, ijtimoiy tafovutlar, Jeyn Eyrening obrazi va xarakteri, janob Rochesterning xarakteri, asarning realistik va feministik yondashuvi hamda ushbu asarning ahamiyati muhokama qilinadi. Maqolada Jeynning Viktoriya davri Angliya jamiyatining cheklangan doirasida o'zini anglash, mustaqillikka erishish va axloqiy poklik sari bo'lgan sayohati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar. Yetim qiz, ijtimoiy to'siqlar, sevgi, mustaqillik, sabr-toqat, ahamiyat.

JANE EYRE: ПУТЬ К САМОПОЗНАНИЮ

*Бекмуродова Лайло Бахадир кызы,
Студентка Бухарского государственного педагогического института*

Аннотация. В данной статье рассматриваются основная идея романа, борьба женщины за независимость и свободу, любовь и моральные принципы в отношениях Джейн и Рочестера, социальное неравенство, образ Джейн Эйр и ее характер, характер мистера Рочестера, а также реалистический и феминистский подходы и значение этого произведения. Анализируется, как Джейн отправляется в путь самопознания, стремясь к независимости и нравственной целостности в условиях ограниченного социального уклада викторианской Англии.

Ключевые слова. Сирота, социальные барьеры, любовь, независимость, терпение, значимость.

Introduction. Jane Eyre novel of Charlotte Bronte published first in 1847 and still remains as one of the most highly-rated and influential novels in whole English literature. This piece is a multi-layered narrative that compiles features of romance, fiction, reality, social criticism, segregation and feminist approach. This book narrates the story of a girl whose name is Jane Eyre and the one who struggles for freedom, independence and overcome difficult circumstances through logical sense more than emotions despite of what comes in front of her.

Literature Review and methodology. Most of the time, scholars have often interpreted this novel as a feminist narrative dedicated to represent struggles of a woman who always seeks for independence and identity despite of restrictions of society for women in Victorian England. Sandra Gilbert and Susan Gubar, in their book named *Madwoman in the attic*, written in 1979, say that the story narrated by Jane is reflection of tensions that female writers faced in 19th century. Besides, Jane Eyre book is investigated from a feminist perspective by Elaine Showalter, emphasizing how strong Jane persuades equality and how much spiritual fulfillment she has. From psychoanalytic approach, Jane's life is viewed through lens of psychological development. According to Karen. E. Rowe, each step in Jane's life – Gateshead, Lowood school, Thornfield Hall, Moor House and Ferndean – reflects distinctive stages in her path to self-respect and self-

awareness. The methodological approach in descriptive as well as interpretative, intending to reveal the way Bronte constructs Jane's identity through symbolism and character development. Beyond that, the study considers social and historical contexts to make the reader have better understanding of challenges Jane faced with as a woman in Victorian society.

Discussion. The happenings and events in *Jane Eyre* concentrate mainly on the life journey of a heroine character. At her very young age, she loses her parents and is raised by her cruel aunt Mrs. Reed at Gateshead Hall. In this place she receives harsh, unfair and cruel treatment not only from her aunt, but also from her children – Jane's cousins. On top of that, emotional neglect that little girl feels and faces makes her fed up with living in Gateshead and decide to leave here for Lowood School. From the beginning of the book, Jane is demonstrated as a girl who cannot stand injustice. This is shown by the punishments that she gets because of her talking backs when she comes across with unfairness.

When she is ten years old, she is sent to Lowood school, a school that is run by charities and in which orphaned girls are educated, kept. However, conditions in the school were terrible with inadequate food, shortage of both hot and cold water, severe discipline, cold rooms and cold classrooms leading to diseases among schoolgirls making them vulnerable. Not every girl was strong and patient enough to stand to these conditions. As a result, they started witnessing deaths of their friends. At the time of such hardships, Jane becomes close friend with a girl whose name is Helen Burns. Helen Burns manages to leave a lifelong impression on Jane with her tolerance, friendly nature, sense, spiritual beauty and strong soul. Sudden and unexpected death of Helen due to poor consumption and cold conditions highlights harsh realities of that time and makes Jane hopeless for long time. Till the end of her life, Jane always misses Helen. Probably because, she cannot find any girl like her who can get and always understands what Jane is feeling and going to say even without words sometimes. Over the years, Jane studies at Lowood school struggling for herself and eventually becomes a teacher.

With the purpose of gaining new experiences, she applies for a governess for a young French girl, Adele, at Thornfield Hall. There Jane meets Edward Rochester, who is mysterious and brooding man owning all this estate. In spite of their social disparities, there appears a really deep emotional bond developing between Jane and Rochester. This connection deepens more especially after Jane's saving his life from a fire set by mad woman. After Rochester's proposal, these relationships goes toward marriage of these two. But all turns back when Jane discovers that he is already married to an ill woman, Betta Mason kept in the attic of Thornfield Hall.

Despaired and devastated, she makes a choice to leave Thornfield Hall rather than becoming Rochester's mistress. Alone and destitute, she barely finds refuge at Rivers' home and later it will be clear for her that Rivers are her cousins from childhood. Subsequently, she is inherited a fortune from her deceased uncle by Rivers and Jane rejects the proposal of St. John Rivers. For the reason that she knows his real purpose – wishing to marry her owing to business duties rather than love taking advantage of Jane's intelligence and sense. Eventually, Eventually, Jane returns to Thornfield and finds that this place is destroyed by fire. Rochester is now not able to see losing his eyesight at attempt to save Bertha from fire. Deep bond, strong love that is living in Jane's heart makes her stay and reunite with him.

One of the most captivating subjects in the novel of *Jane Eyre* is the aim towards the independence and privileges of women. This matter is illustrated well by *Jane Eyre's* character, her struggle for not being conquered by social expectations or the men she meets in her life. She is considered as a pioneering figure in entire feminist literature and it is not an exaggeration to say that this is because of her consistent insistence on self-respect, freedom and moral integrity. In England in 19th-century when women were seen as people who had limited rights and whose lives were almost completely controlled by their husbands, fathers or other male relatives. Nevertheless, regardless of what social condition of that time looked like, Jane always insisted on equality and rejected to admit the idea that women are inferior to men. Her this nature can be seen by her famous words in novel:

“I am not a bird and no net ensnares me. I am a free human being with an independent will.

The love, feelings and relationships are at the core of the novel, however it is way far from a

typical romance. The relationship between Jane and Rochester is accompanied by moral dilemmas and power imbalances. The time when Jane decides to leave Rochester after discovering that he already has a legal marriage with another woman shows how strongly she is committed to her moral beliefs. Jane's decision to leave Rochester upon discovering his existing marriage demonstrates her commitment to her moral beliefs. Even if she loves that man, she prefers leaving him to becoming a mistress. These events are given to demonstrate that real and true love must be based on equality, mutual respect and mutual understanding, not domination and deceit over one another.

By this novel, author, Charlotte Bronte aims to show set class system existed in Victorian reign. Jane holds a social status as an orphaned girl and governess and this makes her have a place at lower end of social hierarchy, but she demands respect through her intelligence and moral. Mr. Rochester owns an estate and holds fairly high social power. Despite of his social status and wealth, he is described as a man who is experiencing inner conflicts and dependent on Jane, her character, moral strength. With this subject matter, novel questions the assumption that a person's worth is determined by wealth that he owns and social class that he holds.

To come back to Jane Eyre character, she is portrayed as a woman who is complicated and multi-featured. She manages to embody stubbornness, resilience, intelligence, strong sense, cohesion and unwavering sense of self-love and self-worth. This can be proven by the fact that from childhood, she refuses injustice and cannot stand to accept mistreatment passively. Jane Eyre is portrayed as a complex and multi-dimensional character. She embodies resilience, intelligence, and an unwavering sense of self-worth. From childhood, Jane is acutely aware of injustice and refuses to accept mistreatment passively. Her battles with Mrs. Reed and Mr. Brocklehurst show remarkable bravery, courage and resilience Jane carries. As a mature adult also, she puts her independence and freedom in the first place, valuing it more than anything. Especially, her refusal John River's proposal is as essential as her rejection towards being Rochester's mistress. Jane Eyre is a woman who is against to marry or start a relationship without love and can be happy only when relationships are based on mutual respect and equality.

As far as the character of Edward Rochester is concerned, at the beginning, he is portrayed as an aloof, brooding and mysterious man with complicated emotional feelings. As novel goes further and deeper, however, signs of remorsefulness, kindness are revealed. He is always chased and haunted by his past due to his mentally ill wife, Bertha Mason. Perhaps, because of this, his moral is ambiguous making him difficult to understand at times. He feels like being cleansed of his sins only after losing his sight to attempt to save Bertha Mason and Thornfield is destroyed. But, to look at this matter honestly, it is not Rochester's fault to marry with an ill-fated woman. For the reason that he had no idea of her such disease and lied by Bertha's relatives who tried to show her as a healthy person to Rochester. All of this happened owing to his estate. After discovering her illness, Rochester had a chance to get rid of her, but he decided to look after his ill wife by hiring a nurse. This is able to show Rochester's gentle, kind and noble nature. In addition, he is worth of Jane's love.

To go into novel's genre and literary style, it includes several gothic tropes, such as secret Thornfield Hall, madwoman kept in the attic of house, suspicious and frightening acts of that woman, fire set in Rochester's room at sleep and so on. These elements is capable of making the novel more intense emotionally taking reader into events deeply as if they feel they are in another world completely different from their own.

Results. This book incorporates personal experiences, too reflecting hardships author experienced, severe conditions at her school and her experience of working as a governess. Jane's resilient nature, struggles to equality and freedom are Charlotte Bronte's inner voice, in fact. She has written what she could not show or say explicitly. By Jane's character, author tries to express her objection toward limitations, inequalities and unfairness imposed on women at her time. With its such features, this novel still remains as a masterpiece in feminist literature advocating for women's rights to independence, education, respect, freedom and emotional fulfillment.

With regard to novel's historical and literary significance, it is a revolutionary masterpiece of its time with a female protagonist who not only advocated women's rights, but also narrated her own experience with cohesive organization, intelligence and emotion. For these properties,

undoubtedly, protagonist took a irreplaceable place in the hearts of writers as well as readers of this book as long as expanding the first-person narratives in literature reflecting on the works of subsequent novelists.

In the context of 19th-century literature, among novelists Charlotte Bronte came up with her this novel as a proponent of women's inner life and unstoppable struggles against social norms pertaining to class, gender, marriage, wealth, discrimination. This novel managed to show people, especially women of that time a world in which women could possess their own independence, rights, aspirations without any control and pressure of their husbands, fathers or male relatives.

Even in the present day, the novel remains relevant with its themes of self-discovery, self-love, self-determination, equality, moral integrity and respect that are able to still encourage readers to go into that time deeper and understand norms of Bronte's era. Jane Eyre is today capable of provoking debates and discussions about gender, social justice and equality.

Conclusion. To conclude, Jane Eyre is not just a romance, it is more than a love story. Jane Eyre is a tremendous exploration of self-identity, social equality, mutual respect between marriage participants, morality, humbleness and humanism. The woman that Charlotte Bronte portrayed who is intelligent and has strong insistence on respect, freedom and equality was groundbreaking. It, without any doubt, continues to thrive and resonate with abundant eager readers. From a contemporary perspective, Jane's journey through the novel can be considered as emblematic of obstacles and berries many women may continue to encounter in their path to identify their values, rights, positions and voices. To add more, by this novel, Charlotte Bronte messages the idea that a person must not sacrifice his or her morality for love, underestimate their values for others and reject freedom for security. Her such remarkable and meaningful message remains as powerful, influential and commanding as it was before.

REFERENCES:

1. Bronte, Charlotte. Jane Eyre. London: Smith, Elder & Co., 1847.
2. Gilbert, Sandra M., and Susan Gubar. The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination. New Haven: Yale University Press, 1979.
3. Eagleton, Terry. Myths of Power: A Marxist Study of the Brontës. London: Palgrave Macmillan, 2005.
4. Shuttleworth, Sally. Charlotte Brontë and Victorian Psychology. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
5. Akhmedovna, Bakhronova M. «Life Lessons and Literary Works.» International Journal on Integrated Education, vol. 5, no. 6, 2022, pp. 213-217.
6. Akhmedovna, Bakhronova Matluba, and Nesmelova Olga Olegovna. «The use of diseases in the works of Jack London.» Ustozlar uchun 18 (2023): 81-85.
7. Axmedovna, Baxronova Matluba. «Badiiy asarlarga ko'chgan hayot saboqlari. Conferencea, 401-404.» 2022
8. Kaplan, Carla. «Girl Talk: Jane Eyre and the Romance of Women's Narration.» Novel: A Forum on Fiction, vol. 30, no. 1, 1996, pp. 5-31.
9. Beaty, Jerome. «Jane Eyre and the Secrets of Furious Lovemaking.» Nineteenth-Century Literature, vol. 57, no. 1, 2002, pp. 1-24.
10. The Victorian Web <https://victorianweb.org>
11. Bloom's Guides: Jane Eyre
12. Akhmedovna, Bakhronova Matluba. «Representation of diseases as symbols of social issues in realism in English Literature.» International journal of social science & interdisciplinary research ISSN: 2277-3630 Impact factor: 8.036 12.05 (2023): 26-29.
13. Saidakhmedovna, Uraeva Darmon, and Bakhronova Matluba Akhmedovna. «the usage of disease names in literature and their derivation.» international journal of social science & interdisciplinary research ISSN: 2277-3630 Impact factor: 8.036 12.06 (2023): 21-24.
14. Matluba, Baxronova. «Edgar Allan Po hikoyalarida ruhiy kasalliklar.» Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti jurnali 2.2 (2022).

USMON NOSIR VA SERGEY YESENIN IJODIDA SHE'RIYAT MAVZUSI VA TEMATIKASI

*Bo'riyeva Muhabbat Oynazarovna
BuxDPI katta o'qituvchisi.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Usmon Nosir va Sergey Yesenin ijodida she'riyat mavzusi va tematikasi adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: hayot materiali, problema, o'y-mushohadalar, fikr-tuyg'ular, izhor, o'xshashlik, farqlar, ijtimoiy tuzum, milliy mustaqillik, hissiyot, faraz va hokazo.

Аннотация: В данной статье научно анализируются поэтические темы и мотивы в творчестве Усмона Носира и Сергея Есенина с точки зрения литературоведения.

Ключевые слова: материалы жизни, проблема, размышления, мысли и чувства, выражение, сходства, различия, социальный строй, национальная независимость, эмоции, предположения и т.д.

Abstract: This article provides a literary analysis of the themes and motifs in the poetry of Usmon Nosir and Sergey Yesenin from the perspective of literary studies.

Keywords: life material, problem, reflections, thoughts and emotions, expression, similarities, differences, social order, national independence, feelings, assumptions, and so on.

Kirish: Badiiy asar ijodkorning borliq bilan munosabati mahsuli o'laroq dunyoga keladi. Ya'ni borliqda yashayotgan individ sifatida ijodkorni muayyan muammolar o'ylatadi, tashvishga soladi. Ijodkor o'sha muammoni idrok etishga intilishi ichki ehtiyojga aylangani uchun ham asarga qo'l uradi.

Ijodkor o'zini o'ylatgan, tashvishga solgan muammolarni badiiy idrok etish uchun qulay va keng imkon beruvchi hayot materialini tanlab tasvirlaydiki, shu asar mavzusidir. Ya'ni "asarda tasvirlangan va badiiy idrok etilgan narsa farqlanishi kerak" degan qarashdan kelib chiqqan holda birinchisini "mavzu", ikkinchisini "problema" deb ataymiz. Holbuki, bu yo'sin farqlashimizda muayyan shartlilik bor: "problema" bilan "mavzu" bir narsaning ikki tomoni, ularni farqlashimiz esa o'rganishni osonlashtirish uchun, xolos. Zero, bir tomoni, hayot materiali problemaga muvofiq tanlansa, ikkinchi tomoni va uning asosida badiiy idrok etiladi. Haqiqatda "problema" bilan "mavzu" birligi badiiy asar mazmunining bitta qirrasini – tematik asosni tashkil qiladi.

Adabiyotlar tahlili: "Badiiy asar odamlarning dilidagi, tili uchidagi gaplarni aytish, ko'ngil rozlarini ifodalash bilan cheklanmay, ko'pchilikning xayoliga kelmagan o'y-mushohadalar, fikr-tuyg'ular izhori orqali qalblarni zabt etishi orqali qalblarni zabt etishi, kitobxonni o'zi yashayotgan davr hodisalari va muhimi, o'zi, qalbi haqida bilgan-anglaganlarini butunlay o'zgartirib yuborishi, binobarin, ko'ngillarga g'alayon solishi, hayotiy jarayonlarga kuchli ta'sir ko'rsatishi mumkin" (1.B-28).

Usmon Nosir va Sergey Yesenin she'riyati turli madaniy va ijtimoiy muhitlarda shakllangan bo'lsa-da, ularning ijodini qiyosiy tahlil qilish orqali ko'plab o'xshashlik va farqlarni aniqlash mumkin. Quyida ushbu ikki shoirning ijodi qiyosiy tahlil qilinadi.

Usmon Nosir: Usmon Nosir (1912–1944) O'zbekistonning milliy uyg'onish davri shoirlaridan biridir. U bolsheviklar davrida yashagan bo'lib, uning ijodida yangi ijtimoiy tuzum va milliy mustaqillik uchun intilishlar aks etgan. Shoir o'z zamonasining ziddiyatlari, inson qalbidagi kurash va erkinlik intilishlarini mahorat bilan tasvirlay olgan.

Sergey Yesenin: Sergey Yesenin (1895–1925) Rossiyada inqilob davrida yashagan va ijod qilgan shoirdir. Uning ijodi qishloq hayotiga bo'lgan sog'inch, tabiatni ulug'lash va shaxsiy iztiroblarni aks ettiradi. Yesenin o'z davrida «yangi» dunyo va eskirgan qadriyatlar o'rtasidagi ziddiyatlarni teran his qilgan.

Har bir badiiy asarda voqea – hodisalar yozuvchining shaxsiy nuqtai – nazari bilan ochilishini unutmash kerak. Har bir ijodkor voqelikni turlicha idrok qilib, ularning hayot, inson va taqdir haqidagi qarashlari turf axil bo'ladi.

Asar yozuvchining hayot, tabiat, jamiyat voqeliklari, inson umri, tiriklik mas'uliyati va

mohiyati haqidagi shaxsiy kechinma – o‘ylari, kayfiyati, muhokama-mulohazalari tarzida yozilgan. Unda inson qalbining anglab bo‘lmas sir- sinoatlari, noma‘lum va chigal taqdirleri, tushunarsiz psixologik holatlari falsafiy – estetik sajiya bilan tasvir etiladi. Jon Steynbek asarlari hissiyot idrokining teran tafakkur yog‘dusi bilan yoritilgan.

Usmon Nosirning uslubi; Usmon Nosir o‘z she‘rlarida shijoatli, harakatga to‘la obrazlarni yaratadi. Uning she‘rlari o‘tkir hissiyot va dinamikaga ega. U nafaqat tabiat go‘zalligini, balki jamiyatdagi o‘zgarishlarni ham tasvirlashga alohida e‘tibor bergan. Uning poetikasi ba‘zan falsafiy ohangda namoyon bo‘ladi.

Sergey Yeseninining uslubi; Yesenin she‘riyati musiqiy, lirizmga boy va juda hissiyotli. U shoirlik san‘atini yuksak darajada egallagan bo‘lib, metaforalar va qiyoslarni mahorat bilan ishlatgan. Uning she‘rlari ko‘pincha rus xalq qo‘shiqlari uslubiga yaqin bo‘lib, o‘quvchini qishloq hayotiga olib kiradi.

“Badiiy asarlarda peyzaj tasviri qahramonlar ruhiyatiga monand aks ettirilib, obrazlarning kayfiyatini ochishga qaratiladi”(3.B-128).

Usmon Nosirning she‘rlarida ko‘tarinki ruh, ijobiylik va optimizm kuchli seziladi. U insonning kelajakka bo‘lgan ishonchi va jamiyat uchun kurashish intilishlarini targ‘ib qiladi.

Yesenin she‘rlari ko‘pincha qayg‘uli, melancholik kayfiyat bilan yo‘g‘rilgan. Unda yo‘qotish va o‘tkinchilikka nisbatan iztirob, ruhiy izlanishlar ko‘zga tashlanadi.

Har ikki ijodkor she‘riyatida “Ma‘noning salmoqdorligi va chuqurligi, so‘zning aniq va muhimligi asarning qimmatini belgilaydi”(2.B-82).

Nosirning she‘riyati ko‘proq an‘anaviy shaklda yozilgan bo‘lsa-da, u modernizm unsurlarini ham o‘z ichiga oladi. Shoirning ba‘zi she‘rlari qat‘iy ritm va qafiya asosida qurilgan. Yesenin erkin she‘r yozish uslubida faol bo‘lib, lirik ohangga katta e‘tibor qaratgan. Uning she‘rlari shoirning ichki iztiroblarini tabiiy va erkin shaklda ifodalashga yo‘naltirilgan.

Har ikki ijodkorlarning she‘rlarida hech qanday murakkab syujet, favqulodda hodisa yo‘q. Oddiy hayotiy voqealar hikoya qilinadi. Biroq bu kichik voqealar fonida muallif ko‘plab kishilarning yorqin obrazlarini, hatto aytish mumkinki, xarakterlarini yarata olgan. Uning asarlaridagi syujet kitobxonga diqqat hamda sezgirlik bilan nazar tashlashga, kundalik turmushda bo‘lib turadigan oddiy hodisalarning mohiyati haqida o‘ylashga majbur qiladi.

Nosirning qisqa va fojiali hayoti uning ijodida o‘z aksini topgan. U bolsheviklar rejimi davrida ta‘qibga uchragan va qamoqda hayotdan ko‘z yumgan. Shoirning ijodiy jasorati va o‘ziga xos ovozi bugungi kunda ham o‘quvchilarni ilhomlantiradi. Yesenin ham qisqa umr ko‘rgan bo‘lsa-da, uning ijodi rus adabiyoti klassik qismiga aylangan. U shaxsiy iztiroblari sababli o‘z joniga qasd qilgan. Yesenin o‘zining hissiyotlarga boy she‘rlari orqali rus xalqining qalbida chuqur iz qoldirgan.

Har qanday badiiy ijod qizg‘in va muttasil izlanishlar mevasidir. Ayrim hajviy asarlarning yuzaki ta‘sirchanligi bilan emas, ma‘lum va aniq maqsadga qaratilgan ma‘nosi bilan ajralib turishi o‘zgacha estetik zavq bag‘ishlaydi. Jon Steynbekning asarida zo‘rma- zo‘raki kulgu momentlarini izlash emas, balki tasvirlanayotgan hodisalarga nihoyatda sezgirlik bilan yondashish, hayotimizda uchrab turadigan kamchiliklar ustida jiddiy mas‘uliyat va qayg‘urish hissi bilan mulohaza yuritishga da‘vat qiladi. Ularni fosh etishda adib yangi satirik usullar topishga harakat qiladi.

Usmon Nosir va Sergey Yesenin she‘riyatida inson va tabiatning tasviri muhim o‘rin egallaydi. Ularning ijodida ushbu mavzu har xil tarixiy va madaniy sharoitlarda shakllangan bo‘lsa-da, inson va tabiat o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni aks ettirishda o‘xshashlik va farqlar kuzatiladi.

Real hayotdagi voqea - hodisalar san‘at tiliga ko‘chganda orada farqlanish bo‘lishi tabiiy. Yozuvchi tarixchi emas. Demoqchimizki, badiiy talqinda ijodkorning o‘z olami, o‘z qarashlari go‘zallik qonuniyatlari negizida aks etadi. Shu sabab badiiy talqin bilan hayotdagi voqelik orasiga tenglik alomatini qo‘yish o‘ta jo‘nlik sanaladi. O‘quvchi, kitobxon, borinki, tadqiqotchi badiiy matn ichiga kirib, asar qahramonlari bilan bir havodan nafas olib, ularning sarguzashtlariga yo‘ldosh bo‘lib yurgani holda voqelikni o‘z hayotiy tajribasi bilan solishtirishi mumkin. Bu qiyoslar nochor, soda, qotib qolgan va jonlashgan qarashdan ancha yuksalgan, badiyat, san‘atdagi ilmiy ehtimollar darajasiga ko‘tarilgan bo‘lishi lozim. Zero, obrazli tafakkur tarzi, badiylik qonuniyati va ilmiy talqin ta‘limoti qaysidir ma‘noda shuni ham talab etadi.

Usmon Nosirning she'rlarida inson va tabiat o'rtasidagi bog'liqlik o'ziga xos tarzda, ko'proq falsafiy va ijtimoiy jihatdan ifodalanadi. Uning she'rlarida tabiat insonga ilhom manbai sifatida ko'rsatiladi. Masalan, «Daryo» she'rida daryo hayotiylik va shijoat timsoli sifatida tasvirlanadi. Tabiat, ko'pincha, insonning ichki kuch va g'ayratini namoyon etish uchun bir vosita bo'lib xizmat qiladi.

Sergey Yesenin tabiatni inson hayotining ajralmas qismi sifatida tasvirlaydi. Uning ijodida tabiat tasviri tinchlik, sog'inch va zavq manbai sifatida gavdalanadi. Yesenin she'rlarida qishloq manzaralari va mavsumiy o'zgarishlar insonning his-tuyg'ulari bilan uyg'unlashadi. «Qor bo'roni haqida qo'shiq» kabi she'rlarida qishki landshaft shoirning ruhiy iztiroblarini ifodalash uchun ishlatilgan.

Badiiy asarni har kim o'zicha angelaydi, har kim o'z dunyoqarashiga moslab har kim o'zicha angelaydi, har kim o'z dunyoqarashiga moslab tushunadi va tushuntiradi; haqiqiy san'at namunasini muayan yasama tizimli qoliplarga solib, yaqranglikka mahkum etish san'at asarini siyqalashtiradi. Ijodkor ilgari surgan g'oyaga, badiiy talqiniga muvofiq bo'lgan ilmiy talqinning yuzaga kelishi badiiy - g'oyaviy birlik va ilmiylik, yozuvchi va talqinchi orasidagi muvozanatni ta'min etadi. Yozuvchining estetik idealini ham, asar mohiyatidagi nafosatni ham aniq- tiniq tushungan holda, siyosatning moneliklari tufayli ularni tushuntirishning imkoni bo'lmasa, albatta, g'ayritabiiy talqinlar paydo bo'ladi.

Xulosa: Usmon Nosir va Sergey Yesenin she'riyati o'ziga xos tarixiy va madaniy sharoitlardan kelib chiqqan bo'lsa-da, ularning ijodida inson qalbidagi izlanishlar, tabiatga bo'lgan munosabat va erkinlik uchun intilish kabi umumiy mavzularni ko'rish mumkin. Usmon Nosir she'riyati ko'tarinki ruh va milliy uyg'onishni ifodalasa, Yesenin she'rlari lirizm va iztiroblar bilan yo'g'rilgan. Ikkala shoir ham o'z zamonasining yetakchi ovozi sifatida adabiyotda muhim o'rin egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Норматов У. Ижод сеҳри. Тошкент.Шарқ. 2007.Б-128.
- 2.Қўчқорова М.Бадий сўз ва руҳият манзаралари. Тошкент. Мухаррир.2011.Б-82.
- 3.Қўшжонов М. Маъно- бадийликнинг асоси..Тошкент.Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти.1977. Б-23.

BO‘LAJAK INGLIZ TILI FANI O‘QITUVCHILARINING SOTSIOLINGVISTIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRUVCHI IJODIY MASHQLARNI QO‘LLASH USULLARI

*Boboqulova Shahnoza Baxridinovna
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti*

Annotatsiya. Maqolada bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilarining sotsiolingvistik kompetensiyasini rivojlantiruvchi ijodiy mashqlarni qo‘llash usullari, ularning o‘ziga xos jihatlari, pedagogik va psixologik xususiyatlari haqida ilmiy ma‘lumotlar hamda sotsiolingvistik kompetentlikni rivojlantirish bosqichlarida ijodiy mashqlardan foydalanishga oid tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: sotsiolingvistik kompetensiya, ijodiy mashq, hamkorlik, muloqotchanlik, ijobiy va ijodiy muhit, ta‘lim sifati, nutq madaniyati, pedagogik va psixologik xususiyatlar, ijtimoiylashuv.

Аннотация. В статье представлена научная информация о методах применения творческих упражнений, развивающих социолингвистическую компетентность будущих учителей английского языка, их специфике, педагогических и психологических особенностях, а также рекомендации по использованию творческих упражнений на этапах развития социолингвистической компетентности. Ключевые слова: социолингвистическая компетентность, творческое упражнение, сотрудничество, коммуникабельность, позитивная и творческая среда, качество образования, культура речи, педагогические и психологические особенности, социализация.

Annotation. The article provides recommendations on the methods of applying creative exercises that develop sociolinguistic competence of future teachers of English, scientific information about their specifics, pedagogical and psychological characteristics, and the use of creative exercises at the stages of developing sociolinguistic competence. Keywords: sociolinguistic competence, creative exercise, collaboration, communicability, positive and creative environment, quality of Education, speech culture, pedagogical and psychological characteristics, socialization.

Kirish. Hozirgi kunda mamlakatimizda oliy ta‘lim mazmunining sifat kategoriyasini yuqori bosqichga olib chiqish «amalda bo‘lajak yuqori malakali mutaxasislarni tayyorlash tizimini yo‘lga qo‘yishda barcha oliy ta‘lim yo‘nalishlari qatorida filologik oliy ta‘lim muxitida talabalarga zamonaviy axborot kommunikasiya, pedagogik texnologiyalar, turli yondashuvlar, metodlarni nazariy va amaliy tadqiqotlar natijalariga tayangan holda tadbiiq etish dolzarb ahamiyatga ega» [1] ekanligini ko‘rsatmoqda.

Oliy ta‘lim muassasalarida chet tillarini o‘qitish metodikasida ommaviy mediamatnlardan foydalanish muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 10-dekabrda «Chet tillarini o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish choratadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-1875 qarorida ham ayni vaqtda chet tillarini o‘rganish tizimida» ilg‘or axborot va media-texnologiyalardan foydalanish» talab darajasida emasligini inobatga olib bu masalaga alohida e‘tibor berish zarur ekanligi qayd etilgan. Shu bois bo‘lajak ingliz tili mutaxassislari sotsiolingvistik kompetensiyasini shakllantirishda media-texnologiyalardan foydalanish dolzarb didaktik muammo hisoblanadi. T.G.Dobrosklonskaya tadqiqotida ommaviy axborot vositasi bilan ommaviy kommunikatsiyani tenglashtirish noto‘g‘ri bo‘ladi, chunki ommaviy axborot vositasi – ma‘lumotning ommaviy tarqatilishida ishtirok etadigan texnik vositalar, jamoat tashkilotlari va inson resurslarining jamlanmasidir. Ushbu ta‘riflar ichida mediamatnlarning ommaviy auditoriyaga nisbatan yo‘nalganligini alohida e‘tirof etish maqsadga muvofiqdir. A.N.Bogomolovning fikricha, muloqotning ommaviy xususiyati uning yirik o‘lcham va auditoriyaning elementar kayfiyati, to‘g‘ridanto‘g‘ri ikki tomonlama aloqaning yo‘qligi va muloqotning bir tomonlama xususiyatlari bilan xarakterlanadi.

Mavzu muhokamasi. Bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilarining sotsiolingvistik kompetensiyasini rivojlantirishda ijodiy mashqlar muhim rol o‘ynaydi. Sotsiolingvistik kompetensiya tilni ijtimoiy kontekstda qo‘llash, turli ijtimoiy vaziyatlarda tilning moslashuvchanligini va tilning madaniy

xususiyatlarini bilish qobiliyatini anglatadi. Quyida bunday kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan ijodiy mashqlar va ularni qo'llash usullarini keltiramiz (1-jadvalga qarang).

1-jadval.

Bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilarining sotsiolingvistik kompetensiyasini rivojlantirish

№	Usullar	Qo'llash vaziyati	Qo'llash mazmuni usullarini
1	Rolli o'yinlar	Turli ijtimoiy vaziyatlar	O'qituvchilarga turli ijtimoiy vaziyatlar (masalan, rasmiy uchrashuv, do'stona suhbat, savdo muzokaralari) uchun mos keladigan til birliklari va nutq uslublarini qo'llashni o'rgatish uchun rolli o'yinlardan foydalanish
		Madaniy farqlar	Turli madaniyat vakillarining o'rtasidagi muloqotni modellashtirish orqali madaniy farqlarni hisobga olgan holda muloqot qilishni o'rgatish. Masalan, ingliz tilida gapirishda tan tili va odob-axloq qoidalari, turli mamlakatlarning madaniy xususiyatlarini hisobga olgan holda tilni qo'llash.
2	Muammoli vaziyatlarni hal qilish	Kommunikativ muammolar	O'qituvchilarga turli kommunikativ muammolar (masalan, tushunmovchilik, noto'g'ri tushunish, konflikt) ni hal qilish strategiyasini o'rgatish uchun muloqotga oid muammoli vaziyatlar taqdim etiladi. Ular vaziyatlarni tahlil qilishi va muammoni hal qilish uchun eng mos keladigan til birliklari va strategiyasini tanlashlari kerak
		Madaniy sensitivlik	Madaniy jihatdan nozik vaziyatlarni (masalan, diniy yoki siyosiy mavzular) muloqotda qanday hisobga olish kerakligini o'rgatish
3	Kuzatishlar va tahlillar	Haqiqiy hayot muloqotlarini kuzatish	Haqiqiy hayotdagi ingliz tilidagi muloqotlarni (masalan, filmlar, televideniye ko'rsatuvlari, video yozuvlar) kuzatish va tahlil qilish orqali turli ijtimoiy vaziyatlarda tilning qo'llanilishini o'rganish. Kuzatishlar natijalarini muhokama qilish va xulosalar chiqarish
		Tilning ijtimoiy kontekstiga ta'sirini tahlil qilish	Tilning ijtimoiy kontekstga ta'sirini (masalan, ijtimoiy mavqe, yoshi, jinsi, madaniyati) tahlil qilish va turli ijtimoiy guruhlarda tilning xususiyatlarini o'rganish.
4	Ijodiy yozma ishlar	Hikoya yozish	Turli ijtimoiy vaziyatlarni aks ettiruvchi hikoyalar yozish orqali o'qituvchilarning tilning moslashuvchanligini va ijtimoiy kontekstni hisobga olish qobiliyatini rivojlantirish.
		Insholar yozish	Tilning ijtimoiy funksiyalari va madaniy xususiyatlari haqida insholar yozish
		Dialoglar yaratish	Turli ijtimoiy vaziyatlar uchun dialoglar yaratish
5	Taqdimotlar va munozaralar	Kuzatishlar va tahlillar asosida taqdimotlar	Kuzatishlar va tahlillar asosida tayyorlangan taqdimotlar orqali o'qituvchilar o'zlarining bilimlarini boshqalarga etkazish va muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.
		Munozaralar	Sosiolingvistik mavzular bo'yicha munozaralar o'tkazish orqali fikrlash va muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish

Qo'llash usullari:

-kichik guruhlarda ishlash - o'qituvchilar kichik guruhlarda ishlashi va birgalikda ijod qilishi ularning hamkorlik qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

-o'zaro baholash - o'qituvchilar bir-birlarining ishlarini baholashi ularning tanqidiy fikrlash va -o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

-o'qituvchi tomonidan fikr-mulohaza - o'qituvchi o'qituvchilarga ularning ishlari bo'yicha fikr-mulohazalar berishi ularning rivojlanishiga yordam beradi. Quyida ushbu mashqlardan namunalar keltirildi:

Story 1

Letter to My Brother

Hello, dear brother! I miss you very much. Just the other day, you taught me how to read and write. Now, I've started to read and write freely. I am writing this letter independently. I read your letter to my grandmother myself. You used to call me lazy and sleepy. Now, I've given up laziness and sleepiness, and I'm preparing my lessons with enthusiasm. You were always by my side. That's why I miss you a lot. I spend hours gazing at the pictures you drew. And I always want to draw pictures too. Perhaps because of this, I love the art lessons more than anything else.

Today, our teacher gave us information on the topic "Man and Nature" and allowed us to draw according to our wishes. I drew a picture of our country's nature in the colors you taught me; in the vast, beautiful landscapes, I drew the figures of two people. The first person is thin and tall, but his arms are very short. The second person is plump, muscular, and I depicted his arms coiled like springs, with claws at the ends.

The teacher, observing the students' work, scolded me, saying: «Have you ever seen a person in your life?» I stood up and described the people in my drawing:

«Last night, my father and his friend were talking about two people. One was poor, with extremely short arms. He couldn't even reach the bread on the table. The other person was so strong that, if he extended his arms, they would reach across the world. A person's arms must be long, and they should be stretched like a spring,» I thought.

My teacher smiled gently and patted my head. My classmates burst out laughing. I believe you will also like the picture I drew if you see it.

Dear brother, please write to me frequently about yourself. Mother will be very happy.

Best regards, your brother Alisher.

By Ziyodullo Latipov

Activities

Match words with suitable definitions.

1	Household chores	A	To toss so as to cause to turn over
2	Argue	B	Rules or laws
3	Regulations	C	To disagree in words
4	Flip	D	To bother or interrupt
5	Interfere	E	To bend forward
6	Stoop	F	Wide, universal
7	Versatile	G	Sadness, regret
8	Conscience	H	Feeling inconvenient and shy
9	Sorrow	I	Moral
10	Embarrass	J	Domestic duties

Activity 2

Discussion: Explain the meaning of the given part of the story.

«Last night, my father and his friend were talking about two people. One was poor, with extremely short arms. He couldn't even reach the bread on the table. The other person was so strong that, if he extended his arms, they would reach across the world. A person's arms must be long, and they should be stretched like a spring,» I thought.

Activity 3

Classify given sentences into YES, NO and NOT Given.

The boy learned how to read and write with the help of his grandmother _____

The boy's brother always considered him as lazy and sleepy _____

The boy hates art classes _____

The boy depicted two men in his picture with dissimilar shape and lengths of

arms

The boy wrote the letter to his brother as he was at hospital _____

Story 2

The Bag

«The death of a horse is the celebration of a dog.» - Uzbek Proverb

Hazrat finished his household chores and washed his hands and face. As he was wiping his hands, the noise of a crowd from the street caught his attention. He looked out the door. Women, children, and men were arguing over something. Hazrat was curious: «Is everything peaceful?» he wondered and turned towards the street.

«Put a million down, I'll give you five hundred thousand in cash... I'm speaking out of fairness. If your one som is not burned...»

«Look, Hazrat is coming. We'll sort it out with him...»

«Hubby,» the woman said, excited and happily turning to her husband, «Hubby, give me a reward. I found a bag on the road... You can't even imagine what's inside it. There's a laptop in it.»

As Hazrat took the bag from his wife's hand, he walked towards the iron bed placed on the left side of the door. He sat down carefully on the bed, and then began to inspect the items inside the bag one by one. «Regulations on Continuous Methodical Service,» educational and training methodologies, work journals, notebooks...

From among the items, he pulled out a large green notebook and began flipping through it. After seeing the name, position, and phone number of the owner of the bag, he felt much more at ease. He turned to his grandson, who was wandering among the people:

«Son, take my phone from the windowsill in the room.»

The wife, worried by her husband's actions, said, «Hubby, what are you planning to do? I found the item, and I'll decide what to do with it. Don't interfere with my business.»

Hazrat Aka, glancing at his wife and the villagers, felt his heart heavy with some unknown pain.

«Wife, today I don't even recognize you. Everyone in the neighborhood knows about your versatile activities, your generosity, kindness, and open-handedness. Unfortunately, I didn't know you would stoop so low over an item of little value. Well, let's say you sold this item. What would change in your life? Nothing would change in your way of living. But now, in front of these neighbors, your tongue will be short. Your face will redden. And before your conscience, you'll face endless suffering. Have you thought about the owner of this bag? What thoughts are crossing their mind right now? If there is no mutual respect, trust, and hope between people, who would be hopeful about finding something lost among strangers, wife?»

Turning to the neighbors, big and small, in front of him, he continued, «Why are you standing there like passive spectators? Could this item also be yours? People's hearts are planted with love, mutual trust, and hope. This is what they call conscience, faith, and honor. How is it that such sacred feelings don't exist in your hearts? Your actions today bring sorrow and fear to the human heart. You've shown the younger generation such negative examples around you. Unfortunately, have you thought about how your children will behave when they grow up and witness such incidents? Some may consider this a mistake, a flaw. But this is a major sin.»

The grandson, looking confused, came to his grandfather. Hazrat took the phone from his grandson's hand. While quietly repeating the phone number from the green notebook, his face reddened, and veins bulged on his hands, which were noticeably trembling. He dialed the number and paused for a moment.

The neighbors around, lowering their heads, either turned red, smiled faintly, or carelessly scattered. The wife, now embarrassed by her husband's actions, stood motionless for a moment. Then, either feeling ashamed of what she had done or regretting missing out on the reward, she walked home with her head lowered.

By Ziyodullo Latipov

Activities

Activity 1

Match words with suitable definitions.

1 Household chores A To toss so as to cause to turn over

- 2 Argue B Rules or laws
- 3 Regulations C To disagree in words
- 4 Flip D To bother or interrupt
- 5 Interfere E To bend forward
- 6 Stoop F Wide, universal
- 7 Versatile G Sadness, regret
- 8 Conscience H Feeling inconvenient and shy
- 9 Sorrow I Moral
- 10 Embarrass J Domestic duties

Activity 2

Discussion: Explain the meaning of the given part of the story.

«The death of a horse is the celebration of a dog.»

«Hubby,» the woman said, excited and happily turning to her husband, «Hubby, give me a reward. I found a bag on the road...

Nothing would change in your way of living. But now, in front of these neighbors, your tongue will be short. Your face will redden.

Activity 3

Classify given sentences into YES, NO and NOT Given.

Hazrat did not finish his household chores when he heard noise coming from the street

Hazrat's wife found a bag on the road and did not want to return it to the owner _____

The bag was belonged to an English teacher _____

Hazrat criticized his wife against her commitment _____

Hazrat's grandson did not bring the phone to call the owner of the bag _____

The wife was happy when Hazrat started to call the owner of the bag _____

Story 3

«Let it be as you said, My Son»

Tokson, returning to his birthplace, felt that its entire appearance had changed. As he looked around, his eyes filled with joy. «Goodness!» he whispered, and couldn't take his eyes off the vast fields, orchards, concrete canals, ditches, smooth roads, endless cozy houses, and large mansion-like buildings. «The changes are quite significant,» he thought, comparing the time he lived in with the present state of his village.

«Don't you see the long procession of colorful cars on the smooth, wide roads? The city is proud of its beautiful buildings, while the village has its clean air and nature that pleases the eye,» he said, settling under the historical sycamore tree, which was considered the pride of the village. On the edge of the road, a tall young man, with a strong build, broad shoulders, and a handsome figure, walked briskly with his shoulders back, arms wide, and taking confident steps. As he passed by the old man, the latter looked at him with admiration.

«These are the defenders of the homeland,» the old man whispered.

As the young man walked on, he noticed the old man looking him up and down. The young man, dressed in fine clothes, observed the old man's every move. After a while, the old man raised his voice slightly and said with a hint of irony:

«Wa'alaykum assalam,» he said, stretching the greeting.

The young man stopped and turned to the old man.

«Are you mocking me?» he asked.

«No, not at all. There is no need to mock you, my son. The angels on your shoulders whispered to me, 'Assalamu alaykum.' I replied to them, 'Wa'alaykum assalom,» the old man explained.

The young man's face turned red, and he became self-conscious. His posture faltered, and his hands fell to his sides. He pressed his hands to his chest and said:

«Sorry, old man. I was lost in thought... Assalamu alaykum, welcome to our village,» he said.

A smile appeared on the old man's face. He replied joyfully:

«Wa'alaykum assalom, may you always have blessings in your life. May it always be like this, my son,» he said, raising his hands in a prayer.

By Latif Ziyo

Activities

Activity 1

Match words with suitable definitions.

1	Whisper	A	Comfortable
2	Cozy	B	Actively
3	Orchards	C	Imply, point
4	Procession	D	To speak softly
5	Briskly	E	A group moving forward
6	Admiration	F	Garden
7	Hint	G	Feeling of respect and approval
8	Mock	H	A general way of holding the body
9	Falter	I	To walk unsteadily
10	Posture	J	To tease or laugh at somebody

Activity 2

Discussion: Explain the meaning of the given part of the story.

After a while, the old man raised his voice slightly and said with a hint of irony:

«Wa'alaykum assalam,» he said, stretching the greeting.

The young man stopped and turned to the old man.

«Are you mocking me?» he asked.

Activity 3

Classify given sentences into YES, NO and NOT Given.

After returning to his birthplace, Tokson felt that nothing about the city had changed

After comparing old and new city appearance, Tokson concluded that the change was significant _____

sycamore tree was considered as city pride by the local people _____

The young man did not greet with Tokson, as he had problem with his vision _____

Tokson himself started to greet with the young man first _____

The young man worked as policemen in the city.

Answers Stor

Activity 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
D	A	B	C	H	F	E	G	J	I

Activity 2

Students provide own answers

Activity 3

1	2	3	4	5
NO	YES	NO	YES	NOT GIVEN

Story 2**Activity 1**

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
J	C	B	A	D	E	F	I	G	H

Activity 2

Students provide own answers.

Activity 3

1	2	3	4	5	6
NO	YES	NOT GIVEN	YES	NO	NO

Story 3**Activity 1**

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
D	A	F	E	B	G	C	J	I	H

Activity 2

Students provide own answers.

Activity 3

1	2	3	4	5	6
NO	YES	YES	NO	YES	NOT GIVEN

Ushbu ijodiy mashqlarni turli usullar bilan birlashtirish va o'qituvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. Maqsad - o'qituvchilarning sotsiolingvistik kompetensiyasini har tomonlama rivojlantirish va ularni zamonaviy ta'lim talablariga moslashtirishdan iborat.

Xulosa. Bugungi kunda sotsiolingvistika til va millatning o'zaro ta'sirlashuvi; til va madaniyatning aloqasi va o'zaro ta'sirlashuvi; bilingvizm (ikki tillilik) va diglossiya (bir tilning biriga ijtimoiy qarshi qo'yilgan turli xil kichik tizimlarining o'zaro ta'siri) ning ijtimoiy jihatlari muammosi; til siyosati muammosi (davlat, ijtimoiy guruhlar tomonidan tillarning yoki til tizimchalarining funksional taqsimlanishini o'zgartirish yoki saklab qolishga e'tibor qaratishi zarur bo'lgan eng muhim muammolardan biri sanalib, bunda bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilari o'ziga xos vazifani bajarishlari belgilab berilgan. Dunyoda o'qituvchilarning til o'rganish qobiliyatini rivojlantirish, ularning ijtimoiy kommunikativligi va ijtimoiy lingvistik tayyorgarligini oshirish, ularning sotsiolingvistik kompetensiyani rivojlanganlik darajasini aniqlash, o'qitishda

innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish yo'nalishidagi monografiyalarga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'quvchilarning sotsiolingvistik kompetensiyasini rivojlantirishda ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish, loyihalashtirish, ingliz tilida kreativ fikrlashni o'rgatish, muloqotni to'g'ri, aniq va ravon olib borish, til bilish texnikasini chuqur egallash kabi indikatorlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Xolmanova Z.T. Tilshunoslikka kirish. Toshkent, 2007. – 177 b.

Беликов В. И., Крысин Л.П. Социоллингвистика. Москва, 2001. – 317 с.

Запорожец М.Н. Социоллингвистика. – Тольятти: Изд-во ТГУ, 2014. – 139 с.

Германова Н.Н. Актуальные направления современного языкознания: Социоллингвистика. – М.: ФГБОУ ВО МГЛУ, 2018. – Ч. 1: Социоллингвистика как раздел языкознания. Проблемы варьирования языка. – 98 с.

Crystal D. Liturgical language in sociolinguistic perspective. – 146 p. 6. <https://www.semanticscholar.org/paper/Macro-Sociolinguistics%3A-InsightLanguage-Sangia/0d0f7f475d2047c71780a0d2940b74a33b635e41>

БУДУЩЕЕ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РУССКОЙ ФАНТАСТИКИ: ОТ 19 ВЕКА ДО СОВРЕМЕННОСТИ

Бекназарова Галина Болтаевна,
Докторант Термезский государственный университет

Хужанова Озода Тоъжиевна,
PhD, доцент Термезский Государственный университет

Annotatsiya. Maqola 19-asrdan hozirgi kungacha rus fantastikasida kelajak haqidagi g'oyalar evolyutsiyasini tahlil qilishga bag'ishlangan. 19-asrning falsafiy tafakkurlari va utopik tasavvurlaridan 20-asrning texnokratik va antiutopik g'oyalari orqali 20-asrning oxiri va 21-asrning boshidagi postmodernistik va virtual voqeliklargacha bo'lgan janrning asosiy rivojlanish bosqichlari ko'rib chiqilmoqda. Gogol, Dostoyevskiy, Strugatskiy, Zamyatin, Pelevin va Gluxovskiy kabi ijodkorlar ijodiga alohida e'tibor qaratildi. Maqolada, shuningdek, fantastika jamiyatning xavotir va umidlarini aks ettirgan holda hozirgi kunning ko'zgusi sifatida xizmat qilishi ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: rus fantastikasi, utopiya, distopiya, texnokratik taraqqiyot, postmodernizm, virtual voqelik, falsafa, ijtimoiy o'zgarishlar.

Аннотация. Статья посвящена анализу эволюции представлений о будущем в русской фантастике с 19 века до современности. Рассматриваются ключевые этапы развития жанра, начиная от философских размышлений и утопических представлений XIX века, через технократические и антиутопические идеи 20 века, до постмодернистских и виртуальных реалий конца XX и начала XXI века. Особое внимание уделено творчеству таких авторов, как Гоголь, Достоевский, Стругацкие, Замятин, Пелевин и Глуховский, чьи произведения стали важными вехами в осмыслении будущего через призму технологических, социальных и моральных изменений. В статье также рассматривается, как фантастика служит зеркалом настоящего, отражая опасения и надежды общества.

Ключевые слова: русская фантастика, утопия, антиутопия, технократический прогресс, постмодернизм, виртуальная реальность, философия, социальные изменения.

Abstract. The article analyses the development of ideas about the future in Russian fiction from the 19th century to the present. It considers the key stages in the genre's development, from philosophical reflections and utopian ideas of the 19th century, through technocratic and anti-utopian ideas of the 20th century, to postmodern and virtual realities of the late 20th and early 21st centuries. Particular attention is paid to the work of authors such as Gogol, Dostoevsky, Strugatsky, Zamyatin, Pelevin and Glukhovsky, whose works have become important milestones in thinking about the future through the prism of technological, social and moral change. The article also examines how fiction serves as a mirror of the present, reflecting society's fears and hopes.

Keywords: Russian fiction, utopia, dystopia, technocratic progress, postmodernism, virtual reality, philosophy, social change.

Введение. Русская фантастика — это не только уникальный жанр, но и отражение эволюции социальной и культурной мысли страны. От первых шагов в жанре научной фантастики в 19 веке до современных произведений, русские писатели и философы всегда пытались заглянуть в будущее, разглядывая его через призму личных, общественных и технологических изменений. В этой статье мы рассмотрим, как представление о будущем менялось в русской фантастике с XIX века и до наших дней.

Методология исследования:

Исследование темы «Будущее через призму русской фантастики: от 19 века до современности» предполагает комплексный подход, включающий несколько методологических методов:

Историко-литературный метод. Этот метод позволяет рассматривать эволюцию фантастического жанра в русской литературе с точки зрения исторических, культурных и социальных изменений, происходящих в России с 19 века до современности. Важным элементом здесь будет анализ становления научной фантастики и ее взаимодействие с исторической реальностью.

Литературоведческий анализ. Анализ произведений русских авторов с точки зрения жанровой специфики фантастики, характеристик повествования, образов будущего, технологий, социальной утопии и антиутопии. Метод литературного анализа позволит детально изучить ключевые особенности произведений каждого периода, их сюжетные линии, философские и социальные проблемы.

Сравнительный анализ. Для выявления изменений в изображении будущего в фантастике, важно провести сравнение разных эпох. Например, как менялось восприятие технологий, идеалов и утопий от романов Михаила Булгакова и Александра Беляева до произведений современных авторов, таких как Дмитрий Глуховский или Сергей Лукьяненко.

Социокультурный анализ. Этот метод поможет понять, как влияние исторических процессов, научных открытий, философских течений и социальных движений отразилось на представлениях о будущем в русской фантастике.

Психоаналитический подход. В данном контексте может быть полезен для анализа образов будущего как проекций подсознательных страхов и желаний, например, в произведениях, касающихся социальных изменений и диктатуры в утопиях и антиутопиях.

Литература: В этом произведении Булгаков М. А. – «Мастер и Маргарита» изображены различные формы утопии и антиутопии, а также вопросы власти, свободы, ответственности и смысла жизни.

Беляев А. – «Голова профессора Доуэля». Один из самых известных российских научно-фантастических романов, который поднимает вопросы о границах человеческой природы и возможностях науки.

Стругацкие А. и Б. – «Трудно быть богом», «Пикник на обочине». Работы Стругацких оказали огромное влияние на развитие русской фантастики. Их произведения сочетали элементы научной фантастики с философским осмыслением проблем человека и общества.

Глуховский Д. – «Метро 2033», «Сумерки». Эти произведения современного автора поднимают вопросы выживания в постапокалиптическом мире и современного восприятия угроз будущего.

Лукьяненко С. – «Дозоры». В этих книгах фантастика сосредоточена вокруг борьбы сил света и тьмы в современном мире, что является метафорой для взаимодействия человека с технологическими и моральными вызовами будущего.

Толстой Л. Н. – «Война и мир». Несмотря на то что это не традиционная фантастика, произведение поднимает вопросы о человеке и его месте в истории, что можно интерпретировать как философский аспект будущего.

Братья Гримм, Ф. Энгельс – как влияние на формирование ранних русских фантастических мифов и сказок, которые стали основой для последующих литературных форм.

Подходы, выбранные в методологии, позволят раскрыть эволюцию образов будущего в русской фантастике и выявить, как изменения в обществе, науке и культуре влияли на восприятие возможных вариантов будущего.

Результаты

В ходе исследования было выявлено, что русская фантастика, начиная с 19 века и до современности, отражает изменения в восприятии будущего, которые, в свою очередь, тесно связаны с социальными, философскими и технологическими изменениями в России. В результате анализа можно выделить несколько ключевых выводов.

Эволюция представлений о будущем в контексте исторических изменений. В русской фантастике 19 века будущее часто изображалось через призму утопии или антиутопии, при этом основное внимание уделялось моральным и этическим вопросам. Например, в произведениях Михаила Булгакова и Льва Толстого будущее воспринимается как место испытаний и поиска смысла жизни, в котором человек сталкивается с внутренними и внешними конфликтами. Это отражает философские и социальные настроения того

времени, связанные с поиском идеала и духовной свободы.

Научно-технический прогресс как основа фантастических образов. С развитием науки и технологий в 20 веке российские авторы начинают более активно включать в свои произведения образы технического прогресса и социальных изменений, вызванных этим прогрессом. Так, в работах Александра Беляева, например, в романе «Голова профессора Доуэля», научные достижения становятся источником как потенциала, так и угроз, что является характерной чертой научной фантастики той эпохи. В произведениях братьев Стругацких, таких как «Трудно быть богом» и «Пикник на обочине», будущее описывается как пространство, в котором технологии и научные открытия могут изменить не только общественные структуры, но и моральные ориентиры человечества.

Возрастание внимания к социальной и политической утопии/антиутопии. С развитием жанра в советский период, фантастика приобретает черты, характерные для антиутопии. В произведениях, таких как «Мы» Евгения Замятина и «1984» Джорджа Оруэлла (хотя не русский автор, тем не менее произведение имело влияние), будущее изображается как тоталитарное, контролируемое государством, что отражает страхи и политические реалии того времени. В то же время, через идеи борьбы с системой и поиска человеческой свободы эти произведения отражают поиск выхода из социальных и политических кризисов.

Постмодернистская фантастика и новые формы будущего. Современные авторы, такие как Дмитрий Глуховский и Сергей Лукьяненко, предлагают совершенно другие представления о будущем. В их произведениях постапокалиптические миры, где человек оказывается в условиях выживания, часто сопровождаются глубокими философскими размышлениями о природе человека, морали и жизни в условиях социальной разрухи. Будущее в этих произведениях представляется скорее как цикл, в котором человечество сталкивается с теми же проблемами, что и в прошлом — поиском идентичности, моральных ориентиров и взаимоотношений в обществе.

Психологический и философский аспект будущего. В русской фантастике важное внимание уделяется не только внешним, материальным изменениям, но и внутренним переживаниям персонажей, которые сталкиваются с прогрессом, социальной адаптацией и философскими вопросами. Примером этого является «Мастер и Маргарита» Булгакова, где изображение будущего связано с личностными выборами и духовными исканиями героев.

Будущее как проекция человеческих страхов и надежд. В русской фантастике будущее часто выступает как метафора для самопознания человека, его слабостей и силы в условиях неопределенности. Например, в произведениях, таких как «Метро 2033» Глуховского, будущее не только отражает последствия экологических катастроф, но и внутренние переживания людей, пытающихся сохранить моральные ориентиры в условиях разрушенного мира.

Русская фантастика представляет собой сложный и многогранный жанр, который на протяжении более двух столетий изменялся в зависимости от исторической, культурной и социальной обстановки. В частности, изображения будущего в русском фантастическом творчестве прошли путь от утопий и социальных идеалов до антиутопий и постапокалиптических миров, что связано с изменениями в восприятии науки, власти и индивидуальности. Современная фантастика продолжает развивать эти темы, раскрывая вопросы о будущем через призму технологий, социальных изменений и философских размышлений.

ОБСУЖДЕНИЕ. 1. Фантастика 19 века: философские поиски и утопические мечты

Русская фантастика начала свое развитие в 19 веке, в эпоху бурных социальных изменений и растущего интереса к науке. Одним из первых произведений, рассматривающих будущее через призму научных открытий и новых технологий, является роман Александра Грибоедова «Горе от ума». Хотя этот текст не является классической фантастикой, его содержание затрагивает важные темы прогресса, разума и человеческих стремлений, что станет основой многих произведений о будущем.

Однако настоящими пионерами в жанре можно назвать Николая Гоголя и Ивана Тургенева, чьи произведения также часто пересекаются с элементами фантастики. Например, в своем рассказе «Ночь перед Рождеством» Гоголь использует магию и сверхъестественные

элементы, изображая будущие изменения и их последствия. Также стоит отметить Федора Достоевского, который через свои философские работы, такие как «Братья Карамазовы» и «Записки из подполья», поднимал вопросы о возможных нравственных последствиях научного прогресса.

На рубеже 19 и 20 веков, в условиях научно-технической революции, фантастика становилась все более популярной. В этот период появляется огромное количество утопических и антиутопических произведений, исследующих будущее через призму социальных изменений. Здесь можно выделить работы Константина Циолковского, который был не только ученым, но и философом, создавшим множество научно-фантастических произведений, предсказывающих полет в космос и основывающихся на реальных достижениях науки.

2. Фантастика 20 века: технократическая утопия и постапокалипсис

В начале 20 века русская фантастика постепенно начинает эволюционировать. В условиях революционных перемен, потрясений и создания нового социального порядка фантастика начинает тесно взаимодействовать с политическими и философскими темами. Алексей Толстой в своем романе «Гиперболой удачи» рассматривает возможности научного прогресса и их опасности, предсказывая будущее, в котором человечество столкнется с новыми, непредсказуемыми вызовами.

Однако наибольшую популярность в это время приобретает Евгений Замятин с его антиутопией «Мы», которая изображает общество, ставшее полностью рационализированным и контролируемым. Это произведение можно считать одним из первых шагов к созданию жанра антиутопии в советской и мировой литературе. Замятин создает картину общества, где каждый человек — лишь часть механизма, что, по его мнению, может стать следствием утопических стремлений к рационализации и контролю.

Многочисленные произведения Аркадия и Бориса Стругацких, таких как «Трудно быть богом» и «Обитаемый остров», также представляют собой мощные философские размышления о будущем, технократическом прогрессе и его последствиях. Стругацкие погружаются в миры, где технические достижения не приводят к утопии, а наоборот — обостряют проблемы человеческой природы и этики.

3. Фантастика конца 20 — начала 21 века: постмодернизм и виртуальная реальность

С конца 20 века и в начале 21 века русская фантастика переживает новую волну интереса, что связано с технологическими достижениями и глобализацией. В это время фантастика все больше начинает размывать границы между реальностью и вымыслом, а также между различными жанрами, включая киберпанк, научную фантастику и фантастику ужасов.

Виктор Пелевин в своем романе «Чапаев и Пустота» показывает мир, где границы реальности и вымысла становятся прозрачными, а личная идентичность поддается сомнению. В этом произведении будущее рассматривается через призму кризиса самоидентификации и технологических изменений, что становится характерной чертой поздней постмодернистской фантастики.

Дмитрий Глуховский с его циклом романов «Метро 2033» и «Метро 2034» создает мрачное будущее, в котором человечество существует в условиях ядерной катастрофы, пытаясь выжить в подземных туннелях. В этих произведениях будущее изображено как место, где не только наука, но и человеческие отношения и мораль стали жертвами катастрофы.

Еще один важный тренд — это использование технологий, таких как виртуальная реальность, и их влияние на будущее общества. К примеру, в произведениях Павла Шмидта и Романа Злотникова часто рассматривается тема виртуальных миров, в которых человек может создать альтернативную реальность. Эти произведения становятся метафорами нарастающих технологических изменений и вызовов, с которыми человечество будет сталкиваться в ближайшем будущем.

Заключение:

Русская фантастика всегда была связана с поиском смысла человеческого существования и размышлениями о возможных путях развития цивилизации. От утопий 19 века до антиутопий и киберпанков 21 века будущее в русской фантастике — это зеркало, в котором

отражаются страхи, надежды и мечты самого общества. Будущее, как и вся фантастика, — это не просто фантазия, но и способ осмыслить настоящий момент, понять, куда мы идем и что нас ждет.

Сегодня, как и в прошлом, писатели продолжают искать ответы на важнейшие вопросы: Каковы границы человеческого прогресса? Какие технологические достижения могут стать опасными для общества? И как изменится сам человек в условиях непрерывного роста научных и технологических возможностей? Ответы на эти вопросы могут быть разные, но русская фантастика продолжает оставаться важным инструментом для осмысления будущего, как в политическом, так и в моральном плане.

Список используемой литературы

- 1.Бахтин М.М. Литературно-критические статьи. – М., 1986. – 543 с. 2.Бахтин М.М. Литературно-критические статьи. Формы времени и хронотопа в романе. – М., 1986.
- 3.Бекназарова, Г. Б. 2023. Основные разновидности научной фантастики. Proceedings of International Conference on Educational Discoveries and Humanities, vol. 2, No. 6, ст. 168-170
- 4.Гиздулин, Э. Ф. 2024. Научная фантастика и реальность. Research and education, 3(1), ст. 97-101

THE EVOLUTION OF METADRAMA IN THE PLAYS OF CARYL CHURCHILL

Iskandarova Navbakhor Ilkhomovna
Teacher at Mamun university, Khiva, Khorezm

Abstract: Metadrama, as a theatrical device, has evolved significantly, especially throughout the 20th century, reflecting the shifting relationship between reality, art, and cultural heritage. This paper examines the role of metadrama in the works of Caryl Churchill, a key figure in modern British theater, whose plays are marked by complex experimentation with dramatic form. Churchill's plays resist easy categorization, addressing a broad spectrum of issues through an evolving metadramatic lens. By tracing the stages of Churchill's creative development post-1972, the study outlines how metadrama functions as a crucial component of her ongoing theatrical experimentation. The paper highlights how Churchill's works transcend traditional boundaries of theater, engaging in dynamic interactions between the realities of everyday life and the constructed nature of artistic representation.

Keywords: Metadrama, Caryl Churchill, Theatrical Experimentation, Postmodern Theater, Dramatic Form, Art and Reality, Cultural Heritage, Contemporary Theater, Creative Evolution.

«KERIL CHERCHILL» ASARLARIDA METADRAMA EVOLYUTSIYASI

Iskandarova Navbahor Ilhomovna
Mamun universiteti o'qituvchisi, Xiva, Xorazm

Abstract: Ushbu maqolada zamonaviy Britaniya teatrlarining yetakchi namoyandasi Keril Cherchillning ijodida metadramaning o'rni tahlil qilinadi, u pyesalarida dramatik shakllar bilan tajribalar o'tkazishga intiladi. Cherchillning asarlari osonlikcha ma'lum toifalarga ajratilmaydi, balki metadramatik yondashuv orqali keng qamrovli masalalarni ko'rib chiqadi. Tadqiqot, Cherchillning 1972-yildan keyingi ijodiy faoliyatining rivojlanish bosqichlarini o'rganib, metadramaning uning teatrdagi tajribasining ajralmas qismiga qanday aylanganini ko'rsatadi. Maqolada Cherchill asarlari teatrlarining an'anaviy chegaralarini buzib, kundalik hayot va voqealarning o'rtasidagi dinamik o'zaro ta'sirni yaratishga intilishi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: Metadrama, Keril Cherchill, teatr eksperimenti, postmodern teatr, dramatik shakl, san'at va reallik, madaniy meros, zamonaviy teatr, ijodiy evolyutsiya.

ЭВОЛЮЦИЯ МЕТАДРАМЫ В ПЬЕСАХ КЕРИЛА ЧЕРЧИЛЛА

Искандарову Навбахор Ильхомовну
Преподаватель университета Маъмун, Хива, Хорезм

Аннотация: Метадрама как театральное средство значительно эволюционировала, особенно на протяжении всего XX века, отражая меняющиеся отношения между реальностью, искусством и культурным наследием. В данной работе рассматривается роль метадрaмы в произведениях Кэрилла Черчилля, ключевой фигуры современного британского театра, чьи пьесы отмечены сложными экспериментами с драматической формой. Пьесы Черчилля сопротивляются легкой категоризации, затрагивая широкий спектр вопросов через развивающуюся метадраматическую линзу. Следуя этапам творческого развития Черчилль после 1972 года, в исследовании описывается, как метадрама функционирует как важнейший компонент ее текущих театральных экспериментов. В статье подчеркивается, как произведения Черчилля выходят за традиционные рамки театра, участвуя в динамичных взаимодействиях между реалиями повседневной жизни.

Ключевые слова: Метадрама, Кэрил Черчилль, Театральный эксперимент, Постмодернистский театр, Драматическая форма, Искусство и реальность, Культурное наследие, Современный театр, Творческая эволюция.

Introduction. Metadrama as a theatrical device has a long history, yet the activation of existing forms and the development of numerous new types of metadrama in the 20th century is not coincidental. This period saw the emergence of questions concerning the relationship between

reality and art, the great myths and everyday life, and, especially in the postmodern era, the way contemporary life is refracted through the lens of literary and cultural heritage of the past. (R. Hornby, 1986)

We have analyzed the functioning and evolution of metadrama in the works of one of the first dramatists of modern Britain, Caryl Churchill. The playwright's works are quite difficult to categorize due to the variety of issues they address and her relentless experimentation with the form of dramatic writing. However, if we examine the writer's works from the perspective of a consistent metadramatic experiment, it is possible to distinguish the following global stages of the dramatist's creative development (plays written by C. Churchill in the «pre-professional» period – from 1957 to 1972 – are not included in this classification).

The proposed scheme is convenient for understanding the overall dynamics of the evolution of metadrama in the works of Caryl Churchill, but it undoubtedly requires some clarification.

Metadrama is one of the key threads of Caryl Churchill's ongoing creative experiment, allowing the playwright to explore new potentials of theatricality and even transcend the boundaries of theater, provoking intriguing interactions between life's facts and the realities of art.

The functional aspect of metadrama in the author's plays is variable and influenced by several factors: the phase of the playwright's creative evolution, the dynamics of Churchill's engagement with the artistic system of postmodernism and feminist aesthetics, and the thematic aspects of her works.

As one of the key figures of postmodernism in British drama, Caryl Churchill makes a significant contribution to the development of contemporary metadrama. Her ironic approach to historical or literary plots often allows unexpected parallels to be drawn between the current state of affairs and problematic aspects of the past. In Churchill's postmodern plays, rich in various forms of metadrama, existing dramatic traditions—such as domestic comedy, farce, and the theater of the absurd—are also ironically reworked.

A vivid example of metadrama being used at several levels of a dramatic work's structure is the play *Top Girls*, which creates an incredibly “multilayered” metadrama in the first act (the layering of literary, historical, and legendary plots of the play's female characters) and offers interesting examples of role metadrama (through the significant multiple distribution of roles). For the gradual revelation of the socio-philosophical meaning of the play, the playwright also uses metadrama in the construction of the plot, defining a non-chronological order of the acts (Шилова.Е, 2011).

One of the phenomena that is persistently “historicized” and problematized in Churchill's metadrama is undoubtedly feminism. Seeking to demonstrate the limiting power of social and gender political constructs, the author invents a unique metadramatic technique that would become a lasting hallmark of Churchill's theater—the cross-gender/cross-racial distribution of roles among the members of the acting troupe. The specificity of this technique lies in the clear dissonance between the actor's age, race, and gender characteristics and the role they play. For example, in one of the playwright's most famous feminist plays, *Cloud 9*, the role of a boy is played by an adult woman, a girl is portrayed by a mature actor, and the Victorian ideal of femininity is embodied by a man.

Even when considering Caryl Churchill's metadramatic innovations solely in the context of postmodern aesthetics, the playwright's striking ability to continuously renew her drama is evident. During the period of so-called «late» postmodernism, Churchill introduces several new characteristics into the poetics of her plays (Keyssar, H. 1984). Firstly, there is a clear convergence between her works created during this period and performance art—she visually emphasizes the theatricality of her productions. For instance, in the play *Blue Heart*, the characters have the opportunity to «replay» the same situation several times (with different outcomes) or «rewind» previously viewed scenes. Secondly, there is a certain parallelism between the work of the younger generation of «new wave» British playwrights, emerging in the mid-1990s, and Churchill's further theatrical experiments. In particular, she employs vertical organization in her dramatic texts, which are not divided into individual character lines. Thirdly, the playwright activates linguistic metadrama, deconstructing the play at the lexical and syntactic levels.

Two plays from the 1990s, written in the genre of metadrama, present certain difficulties for classification—*Top Girls* and *The Life of the Great Poisoners*. The world of these works, their system of images, plot, and role solutions (as in her earlier play *The Trap*) are characterized by a deliberate, repeatedly emphasized theatricality. At the same time, both *Top Girls* and *The Life of the Great Poisoners* are created within the framework of synthetic theater. These works combine dramatic text, performance, and professional vocal elements. None of the three registers in these «synthetic» plays can be considered dominant, and the deepest perception of the work implies attending the performance, not merely reading the text (Шилова.Е, 2011).

The metadrama genre creates a particular world image in these three aforementioned dramatic works, characterized by the problematic relationship between the fictional and the real, as well as the blurring of boundaries between the world of theater and «real» life.

Churchill's plays, written in the metadrama genre, actively rework foreign texts: precedent literary works and plots, which become genre-forming factors for these plays; paintings and visual art; biographical, autobiographical data, and correspondence of historical figures. Elements from these texts and various plotlines intertwine with one another through a complex system of intratextual references, which sometimes disrupt the causal relationship between the events depicted on stage.

The issue of classification arises because *Top Girls* was written in 1986, while the fascination with the synthesis of the arts is more characteristic of Churchill's work in the 1990s. However, in general, this piece fully fits within the complex, developed metadrama of Churchill's works from 1972 to 1990.

The characteristic doubling of reality, typical of the world image in metadrama, in Churchill's plays expands the boundaries of the artistic world of the work and allows its problems to be examined in a broader context. This departure of theater from its own limits seems logical and determined by the world's nature in metadrama, with its flexible boundaries. However, works in the metadrama genre, which marked an important stage in the creative evolution of Churchill, have not appeared among her more recent works.

An analysis of the playwright's later political works demonstrates two trends in Churchill's recent metadrama: «minimization» of metadramatic techniques and increasingly active interaction between theater and audience, with art spilling into life (Шилова.Е, 2011). «Minimized» metadrama in Caryl Churchill's work involves a significant reduction of the plot and (concurrently) a reduction in the tonal and verbal structure of the play. Given the fluidity of the narrative, metadramatic aspects of plot construction and conditionally nominative commentary take center stage. Verbal frames become important, providing the opportunity to assess the climax of the work despite the extreme vagueness of the plot. Furthermore, metatheatrical elements—titles read aloud or projected onto a screen—set the analytical perception of the unfolding action on stage.

This Is a Chair (the play that concludes the second stage of Churchill's work) already demonstrates the main tendencies of this period, not in the spirit of art synthesis, but in the direction of minimalism. The researcher is also drawn to the author's linguistic metadramatic experiment—a partial deconstruction of the speech aspect of the play, allowing the audience or reader to grasp the overall tone and emotional coloring of the conversation between the characters, but not its content.

The most recent examples of metadrama by Caryl Churchill vividly demonstrate the specifics of engaging the audience in an intellectual dialogue with the playwright, establishing «feedback» with the viewers. The playwright's works often transfer political conflicts into the artistic realm and subsequently become the subject of political debates, or even provoke the reading audience to create plays that argue with the viewpoint expressed by Churchill. This assertion is particularly relevant to the playwright's most recent work, *Seven Jewish Children*. The play also demonstrates the mechanism of «minimized» metadrama, reducing the traditional structure of a dramatic text: virtually all of the author's comments, the system of characters, and the plot. In this case, metadrama becomes of crucial importance in shaping the plot—through it, the playwright illuminates many chapters of the thousand-year history of the Jewish people in just 10 minutes of stage action.

Conclusion. Thus, Caryl Churchill's metadrama allows the playwright to, on one hand, combine and creatively explore the worlds of other artists, and on the other, «spill out» from the stage into

life. The conclusions we reached through analyzing the playwright's works allow us to conclude that metadrama is the creative line that connects all the elements of the playwright's theatrical experiments into one. Churchill's metadrama evolves both quantitatively and qualitatively at different periods: the examples of metadrama connected to the phenomena of postmodernist «classics,» «late» postmodernism, and the overcoming of postmodernism in art are strikingly dissimilar. However, through these variations of metadrama, Caryl Churchill sharpens the most pressing questions, forcing the audience to acknowledge the problematic aspects of reality. By opening new theatrical possibilities through metadrama, the playwright seems to offer the audience a chance to change their perception of the world, to see its theatrical features and new possibilities.

References:

Horby, Richard. Drama, Metadrama and Perception. Lewisburgh, PA: Bucknell University Press, 1986.

Hornby, R. (1986). Drama, metatheatre and theatre. London: Associate University Press.

Hornby, R. (2003). Metatheatre. *The Hudson Review*, 56(3), 507-513.

Keyssar, H. (1984). Feminist theatre: An introduction to plays of contemporary British and American women. London: Macmillan.

Lionel, Abel. Metatheatre: A New View of Dramatic Form. New York: Hill and Wang, 1963.

Stoll, Annita K. "Teaching Golden Age Drama: Metatheater as Organizing Principle." *Hispania* 75.5 (1992): 1343-47.

Surtz, Ronald. The Birth of a Theater. Princeton: Princeton University Press, 1979.

Rejapov I.O. (2023). Symbolics of numbers in Alisher Navai's "Lison-ut-tair" epic and J. Milton's «Paradise lost»// EPRA International Journal of Socio-Economic and Environmental Outlook(SEEEO) ISSN: (2348-4101), Volume: 10 Issue: 11 November 2023, 31-34

Шилова Евгения Николаевна, Метадрама в творчестве кэрил черчилл, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук Екатеринбург - 2011

UILYAM BLEYK JAHON ADABIYOTSHUNOSLARI NIGOHIDA

Mannonova Feruzabonu Sherali qizi,
katta o'qituvchi Ingliz tili 3- fakulteti O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Orchid: <https://orcid.org/0000-0003-2173-4698>

Annotatsiya. Jahon adabiyotshunosligida Bleykning ijodi bugungi kunda ham aktual bo'lib, u haqida turli xil ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Zamonaviy tahlillar Bleykni postkolonializm, gender nazariyalari va ekologik adabiyot doirasida qayta talqin qilishga qaratilgan. Uilyam Bleykning ijodiyoti insoniyatning ruhiy va intellektual izlanishlarida muhim manba bo'lib qolaveradi. Shuningdek, uning ijodi falsafiy mushohadalar, diniy izlanishlar va adabiyotning yangi qirralarini ochishda hali ham olimlar uchun cheksiz imkoniyatlar yaratmoqda. Ushbu maqola yuqoridagi masalalar ochib berilgan va Uilyam Bleykning jahon adabiyotida o'rganilishi tanqidiy tahlil etilgan.

Tayanch so'zlar: romantizm, mistik adabiyot, tabiat, obraz, diniy qarashlar, klastizm, sovet adabiyotshunosligi.

WILLIAM BLAKE IN THE EYES OF WORLD LITERARY SCHOLARS

Mannonova Feruzabonu Sherali qizi,
Senior Lecturer Faculty of English Philology 3 Uzbekistan State World Languages University

Abstract. William Blake's works remain relevant in global literary studies, with ongoing scholarly research dedicated to his legacy. Contemporary analyses reinterpret Blake through the lenses of postcolonialism, gender theories, and ecological literature. His creative works continue to serve as a vital source for humanity's spiritual and intellectual quests. Moreover, his writings provide endless opportunities for scholars to explore new dimensions of literature, philosophical reflections, and religious inquiries. This article examines these aspects and critically analyzes the study of William Blake in world literature.

Keywords: Romanticism, mystical literature, nature, imagery, religious views, classicism, Soviet literary criticism.

УИЛЬЯМ БЛЕЙК ВО ВЗГЛЯДАХ МИРОВЫХ ЛИТЕРАТУРОВЕДОВ

Маннонова Ферузабону Шерали кизи,
старшая преподавательница Факультет английского языка №3
Узбекский государственный университет мировых языков

Аннотация. Творчество Уильяма Блейка остается актуальным в мировой литературоведении, и на сегодняшний день продолжают различные научные исследования, посвященные ему. Современные анализы переосмысливают Блейка в контексте постколониализма, гендерных теорий и экологической литературы. Его произведения продолжают служить важным источником духовных и интеллектуальных поисков человечества. Кроме того, его творчество открывает бесконечные возможности для исследователей в области философских размышлений, религиозных исканий и новых аспектов литературы. В данной статье рассматриваются эти вопросы и проводится критический анализ изучения творчества Уильяма Блейка в мировой литературе.

Ключевые слова: романтизм, мистическая литература, природа, образы, религиозные взгляды, классицизм, советское литературоведение.

Kirish. XVIII asr oxirlaridan 1830-yillargacha bo'lgan davni o'z ichiga olgan Yevropa romantizmi va mistik adabiyoti gullab yashnagan davri sifatida tilgan olinar ekan, bu davrning ilk romantik ijodkori Uilyam Bleyk sanaladi. Uning nomi Angliya romantizmining birinchi davri "Ko'l maktabi" shoirlari U.Vordsvort, S.T.Kolridj va R.Sauti nomlari bilan bog'liqdir.

Uilyam Bleyk 1757 yilda Londonda, paypoq sotuvchisining oltita bolasidan biri bo'lib tug'ilgan. U boshidanoq "boshqacha" bo'lgan hayoliy bola edi, shuning uchun u maktabga jo'natilmadi, balki uyda o'qitildi. U juda yoshligidanoq o'ziga g'ayri oddiy tuyulgan voqealar haqida so'zlab beradi. Masalan, 10 yoshda u shahar tashqarisida qishloqlarni kezib yurgan paytda farishtalar bilan to'lgan bir daraxtni ko'rdi va bu haqida o'z she'rlarida keyinchalik aks ettiradi. U Miltonni bolalik paytlarida o'qib chiqdi va "Poeziy eskizlar"ni 13 yoshida yozishni boshladi. Shuningdek, u bolaligida rasm va chizish bilan ham qiziqib qoldi, lekin ota-onasi san'at maktabiga ega bo'lmagandi, shuning uchun u

14 yoshida gravyuraga qo'shildi.

18-asrning ikkinchi yarmida Yevropada "Romantik Tiklanish" nomli yangi adabiy harakat boshlandi. Bu harakat klassitsizm cheklovlariga qarshi kurash va o'rta asr adabiyotiga yangicha qiziqish bilan ajralib turardi. Angliyada bu harakat she'riyatda Pre-romantizm oqimi shaklida namoyon bo'ldi. Ushbu harakatning mashhur yozuvchilaridan biri Uilyam Bleyk edi. Uilyam Bleyk dunyo sahnasida serqirra ijodkor elatoni bo'la oldi desak mubolag'a bo'lmaydi. U dunyo san'atida shoir va rassom sifatida tan olinadi.

Adabiy sharx. 18-asr an'analaridan farqli ravishda Uilyam Bleyk she'riyatda metrika va qofiya bilan tajribalar o'tkazdi, o'z davrdoshlarining she'riyatida uchramaydigan jasur metrik yangiliklarni kiritdi. Bleyk she'rlarini oddiy va ravon til bilan yozadi. Uning she'rlari ko'pincha katta ma'no siqilishiga ega bo'lgan lirika go'zalligini o'zida mujassam etadi.

Uilyam Bleykning 1783 yilda chop etilgan she'rlar birinchi to'plami she'riy eskizlar - to'rt yoshgacha bo'lgan yosh shoir shoirning ishilarini to'plami bo'lgan. Uning eng sevimli to'plamlari "Ma'sumlik qo'shiqlari" (1789) va "Tajriba qo'shiqlari" kitoblari bo'lib, ikkalasi ham "qo'lda ishlangan" kitoblar sifatida nashr etilgandir. Keyingi o'rinda, fransuz inqilobining g'alayonidan keyingi ishi Amerika (1793), "Albion qizi" (1793) va "Yevropada bashorat" (1794) singari kitoblarda urush va zulmga qarshi siyosiy va allegorik, norozilikning bir shakli bo'ldi.

Uilyam Bleykning 18-asrda yaratgan "Ma'sumlik qo'shiqlari", "Tajriba qo'shiqlari", Jannat va Do'xaning nikohi" asarlari uni mashxurlik cho'qqisiga olib chiqdi va o'ziga turli yo'nalishlarni - romantizm, universalizm, mistika- jamlagan takrorlanmas asarlar dunyo adabiyoti xazimasini ingliz tafakkuriga qarshi isyon manbai sifatida Bleyk g'oyalari ifodaladi. Uning she'rlarida romantikga mos keladigan ko'p narsa bor - universalizm, panteizm, dunyoni har tomonlama ma'naviy idrok etishga intilish. Shunga qaramasdan, uning zamondoshlari uni mistik -simvolizmni haddan ortiq ko'p ishlatilgan degan fikrlarga duch kelmaydi. Bu bilan uning asarlari o'z yo'nalishida bebaho ekani shubhasizdir.

Metodologiya. Bleyk mavhumlikka ishonmasdan, o'z qarashlarini ko'rinarli obrazlar bilan ifodalashga moyil edi. Uning she'rlari keng ko'lamli ramzlar bilan ajralib turadi. Masalan, "Qo'zichoq" she'rida Bleyk "kichkina qo'zichoq" obrazidan odamlarni nazarda tutish uchun foydalanib, insonlarning Xudo tomonidan yaratilganini ifodalagan va bu diniy qarashlarini aks ettirgan.

"Ah Kungaboqar" she'rida Bleyk "kungaboqar" tasviri orqali insonning tug'ilishi, qarishi va o'limi kabi tabiiy jarayonlarni idrok etdi. "Urizen kitobi" she'rida esa Bleyk o'z xayolotida yashirin va mavhum dunyo yaratib, unda o'zining Xudosini tasvirlagan, u doimo yaratgan ulkan o'rmoniga qarab turar edi. Ushbu dunyo Bleykning o'ziga xos diniy qarashlarini va ajoyib tasavvurlarini mujassam etgan.

Uilyam Bleyk shoir va rassom sifatida maqsadi butparastlik va nasroniylik komponentlatiga asoslangan o'ziga xos mifologiya yaratish edi. Bunda Bleyk osmon va yerni birlashtirish orqali ilohiy odamni imon tojiga aylantishni ko'zlagan edi.

Bleykshunoslik Rossiyada esa 1834-yildan 1991-yilgacha bo'lgan davrni qamrab olgan, biroq hali ham rus tilida to'liq bibliografiya mavjud bo'lmagan. Bu davrda Bleykning o'rganilish doirasi Sovet ommasiga qisqa sharhlar dissertatsiya va monografiyalarda keltirilgan.

1947 yilda Bleyk ilk bor Sovet matbuotida N. Bentley tomonidan tarjima qilingan maqolada tilga olinadi: "O'sha davrning juda kam sonli illyustratorlari Uilyam Bleyk kabi kuchli intellekt va ijodiy tasavvurga ega edi. Uning ko'plab asarlari mistik poeziyasi bilan uzviy bog'liq bo'lib, aynan shu ijod orqali u mashhur bo'ldi".

Keying yillarda Rus adabiyotida Bleykka qiziqish kengaya bordi va 1956 yilda A.A. Anikstning Ingliz adabiyoti tarixi darsligida Bleykka bag'ishlangan sahifa chop etiladi. Anikst uning diniy qarashlariga tanqidiy yondashgan holda shunday yozadi: «Uning poeziyasi hayotni boshqaruvchi sirli kuchlarning diniy-mistik hissiyotiga to'la». Biroq, u shoirning demokratik g'oyalari ham alohida ta'kidlaydi: «Bleykning uslubi ramziy ifodadan xoli emas va bu ramzlar chuqur progressiv va demokratik g'oyalarni ifodalash vositasi bo'lib xizmat qiladi».

Xalqaro Bleykshunoslik ushbu davrda oldinga siljib, Uilyam Bleykning matnlari va rassomlik asarlarini tahlil qilishning yangi usullarini taklif qildi. Uning ijodi mistik va diniy ta'limotlar bilan bog'liq holda o'rganildi. AQShda Bleyk ijodiga bag'ishlangan ikkita nashr faoliyat boshladi: Blake studies jurnali va Blake newsletter gazetasi (keyinchalik jurnalga aylantirilgan va Blake / An Illustrated Quarterly deb nomlangan).

Hozirgi paytda ham Uilyam Bleyk ijodi o'rganilishda jadal davom etmoqda. Jumladan, Professor Otto, Melburn Universitetining Redmond Barri nomidagi Ingliz adabiyoti bo'yicha taniqli professori, Uilyam Bleykning she'riyati, rasmlari va nasriy asarlari bilan bir qatorda uning maktublari va daftarlarini ham chuqur o'rgangan. Ushbu materiallar Bleyk arxivi, Britaniya kutubxonasi va Kembriy universitetidagi Fitzvilliam muzeyi kabi turli to'plamlardan olingan.

Bleykning ijodida so'z va tasvir bir butun ijodiy tovush sifatida uyg'unlashadi. Relief etsa texnikasi bo'yicha Bleykning mohirligi unga mis plastinkalarda bir vaqtning o'zida yozish va chizish imkonini bergan. Professor Otto o'tkazgan tadqiqot avvalgi izlanishlardan farqli o'laroq, Bleykning so'zlariga va tasvirlariga teng e'tibor qaratadi va ularning bir-biri bilan qanday bog'liqligini tahlil qiladi.

Shimoliy Virjiniya Kommuniti Kolleji lektori Keyren Dodson zamonaviy Jahon adabiyoti modulida Uilyam Bleyk ijodiga ko'plab murojaat etgan izlanuvchilardan biri sifatida, shoir haqida quyidagicha fikrlar bildirgan edi: "Uilyam Bleykning ijodi ko'pincha uning ilk she'riy to'plamlari — "Ma'sumlik qo'shiqlari" va "Tajriba qo'shiqlari" orqali keng ommaga tanish. Ushbu ikki to'plam qarama-qarshi juftlik sifatida tashkil etilgan bo'lib, Bleyk avval dunyoni begunoh bola ko'zi bilan tasvirlaydi, so'ngra esa zulm va shafqatsizlikka qarshi norozilik ohangi bilan aks etuvchi yetuk ovoz bilan yondashadi. Bleykning barcha asarlarida biror ijtimoiy yoki siyosiy bayonot mavjud bo'lib, ba'zan u nozik, ba'zan esa juda aniq ifodalanadi. Bleyk nafaqat shoir, balki tasavvurga boy rassom sifatida ham tirikchilik qilgan. Uning betakror illyustratsiya va rasmlari bugungi kunda dunyoning eng nufuzli muzeylarida saqlanib kelmoqda."

Uilyam Bleykning "Ma'sumlik qo'shiqlari" asari va undagi obrazlari turli olimlar tomonidan keng tadqiq qilingan va turli yondashuvlar asosida tahlil etilgan. Ulardan biri Kanadalik adabiyotshunos va tanqidchi Nortrop Fraydir. U 1947 – yilda yozilgan tomonidan yozilgan "Fearful Symmetry" (Daxshatli Simmetriya) ilmiy asarida Uilyam Bleykning poeziyasiga yangi nazariy yondashuvni taqdim etgan va Bleykning adabiy merosini qayta baholashda muhim rol o'ynagan. "Fearful Symmetry" Bleykning murakkab asarlarini tushunishga yordam bergan ilmiy manba sifatida adabiyotshunoslar orasida katta hurmat qozongan. Nortrop Frayning ushbu asari Bleykshunoslikning rivojlanishiga turtki bo'lgan va adabiyot nazariyasida muhim o'rin egallagan.

Nortrop Fray o'zining bu asarida qo'zi, cho'pon va bola obrazlarini diniy hamda ilohiylik nuqtai nazaridan tahlil qilib, ularni beg'uborlik va tajriba o'rtasidagi qarama-qarshilikni tushunish uchun muhim deb biladi. Nortrop Fray Bleykning asarlarida arxetipik obrazlarni o'rgangan. Nortrop Fray bu obrazlarning Bleyk dunyoqarashidagi ramziy ahamiyatini chuqur anglab, ularni diniy tasavvurlar bilan bog'laydi.

Amerikalik adabiyotshunos, Yale Universiteti professori Harold Blum esa bu obrazlarni inson va ilohiylik o'rtasidagi munosabatlar kontekstida tahlil qiladi. U bolalarni sof inso niylik timsoli sifatida ko'rsatsa, cho'pon va qo'zini ma'naviy ideallikning ifodasi deb baholaydi.

Harold Blum Uilyam Bleyk haqida o'zining "Uilyam Bleyk (Zamonaviy tanqidiy qarashlar seriyasi)", "G'arb qomusi", "Ta'sir qo'rquvi" va "Ilhomkor shoirlar jamiyati: Ingliz Romantik poeziyasiga nazariya" bir qancha asarlarida yozgan. Ushbu ilmiy asarlar orasida va "Ilhomkor shoirlar jamiyati: Ingliz Romantik poeziyasiga nazariya" da olim ingliz romantik she'riyatini o'rganadi va Bleykning ijodiy obrazlari, allegorik poetikasi haqida chuqur tahlil beradi.

"G'arb qomusi" esa kitobda Bleyk G'arb adabiyotining muhim ijodkori sifatida ko'rsatilgan. Blum Bleykning «Songs of Innocence and of Experience» (Beg'uborlik va Tajriba qo'shiqlari) asarini ham eslatib o'tadi.

Blum o'zining "Uilyam Bleykning Beg'uborlik va Tajriba qo'shiqlari" she'riy to'plamiga chuqur tahlil beradi. Bu to'plam Bleykning eng mashhur va ta'sirchan asarlaridan biri bo'lib, inson ruhiyatidagi beg'uborlik va hayot tajribasi o'rtasidagi ziddiyatlarni aks ettiradi. Blum o'z asarida Bleykning she'rlarida aks etgan diniy, falsafiy va ma'naviy ma'nolarni o'rganadi. U bolalar, cho'pon va quzular obrazlarini sof insoniylik va ilohiy ideallar timsoli sifatida talqin qiladi. Blum Bleykning bu obrazlar orqali inson va ilohiylik o'rtasidagi munosabatni ko'rsatganini ta'kidlaydi. Ushbu ilmiy asar Bleykning ijodiy dahosi va uning ijodidagi ramziy ma'nolarni chuqurroq anglashga yordam beradi. Bloomning yondashuvi Bleykning asarlarini nafaqat romantik davr kontekstida, balki zamonaviy adabiyot nazariyasida ham qayta tahlil qilish uchun muhim yo'nalish yaratgan.

Amerika Bleykshunoslik maktabi vakillaridan yana biri Devid Erdman esa Bleykning obrazlarini ijtimoiy va siyosiy kontekstda ko'rib chiqib, bola va tabiat obrazlarini ijtimoiy adolatsizlik hamda ma'naviy poklikni ta'kidlovchi ramz sifatida tahlil qiladi. Bunday yondashuv orqali Erdman Bleykning

zamonaviy davr bilan bogʻliq tanqidiy fikrlarini ochib beradi. Uning eng mashhur asarlaridan biri “Blake: Prophet Against Empire” boʻlib, unda Bleykning asarlaridagi inqilobiy va ijtimoiy mazmun batafsil ochib berilgan.

Erdmannning zamondoshi ingliz adabiyotshunosi Jeffri Keyns 1957 – yilda “The Complete Writings of William Blake” ilmiy asarini yozadi va bu orqali Bleyk ijodiga yondashuvni yangi bosqichga olib chiqadi. Bleykning grafiklari va sheʼriyati oʻrtasidagi aloqani chuqur oʻrgangan boʻlib, ayniqsa bolalar va farishtalar obrazlariga vizual tasvirlar orqali chuqur mazmun yuklaydi.

Yanabir Uilyam Bleykning ijodi boʻyicha muhim ilmiy ishlar qilgan mashhur ingliz adabiyotshunosi va tadqiqotchi John Bir boʻlib, U 1968-yilda nashr etilgan “Blake’s Humanism” asarida Bleykning asarlaridagi insoniylik, ruhiy tajribalar va metafizik tushunchalarni chuqur tahlil qilgan. Biring tadqiqotlari Bleykning sheʼrlari va tasvirlarida inson ruhining sof va ilohiy qismi sifatida tasvirlangan obrazlarni psixologik va falsafiy kontekstda oʻrganishga qaratilgan. U ayniqsa Bleykning insoniyatni cheklovchi jamiyatga qarshi tanqidiy yondashuvini va uning falsafiy qarashlarining evolyutsiyasini yoritgan. Biring yondashuvi Bleyk ijodiga yangicha, chuqurroq qarash imkoniyatini bergan. Olim oʻz tadqiqotlarida Biring asarida Bleykning sheʼrlari va tasviriy sanʼatida inson ruhining sof, erkin qismi sifatida aks etgan obrazlar tahlil qilinadi. Bir bu obrazlarni insonning oʻz tabiatini anglash va cheklovlardan qutulishga boʻlgan intilishi nuqtai nazaridan oʻrganadi. Shuningdek, Bir Bleykning ijodida mavjud boʻlgan jamiyatga nisbatan tanqidiy yondashuvni, ayniqsa ijtimoiy va diniy cheklovlarga qarshi qarashlarini tahlil qiladi. Bu asar Bleykning ijodiga yangicha nazar tashlagan va uning insoniylikka asoslangan falsafasini zamonaviy adabiy va falsafiy muhokamalarga kiritishga yordam bergan ilmiy asarlardan biridir.

Sharq va Osiyo adabiyotshunosligida Uilyam Bleyk ijodini oʻrgangan Sharq olimlari haqida aniq maʼlumot topish qiyin. Biroq, Sharq adabiyoti va madaniyati bilan shugʻullangan baʼzi olimlar Gʻarb adabiyotiga ham qiziqish bildirgan. Masalan, eron yozuvchisi va filologi Sodiq Hidoyat Tehrondagi oʻquv yurtida, Belgiya va Fransiyada (1926—1930) taʼlim olgan. Xorij adabiyoti, jumladan, Edgar Po, Gogol, Mopassan va Uilyam Bleyk ijodini oʻrgangan. Biroq, Sodiq Hidoyat Uilyam Bleyk ijodiga bagʻishlangan alohida asar yaratmagan, balki “Kafka nomasi”, “Yevropada Islom missiyasi” kabi ilmiy izlanishlari va tarjimalari orasida shoir ijodidan namunalar topish mumkin.

Xulosa. Uilyam Bleykning sheʼriyati ijtimoiy tanqidga asoslangan boʻlib, siyosiy zulm, iqtisodiy ekspluatatsiya, feodal cherkov va oʻz davridagi boshqa yovuzliklar va qorongʻu haqiqatlarni fosh etadi. Bleykning ijodidagi asosiy mavzulardan biri ozodlik, tenglik va birodarlik uchun kurashdir, ayniqsa, shaxsning ichki ruhiy erkinligi va tengligi muhim oʻrin tutadi.

Bleykning eng diqqatga sazovor sheʼriy asarlari orasida uning «Tajriba qoʻshiqlari» (Songs of Experience) toʻplami alohida oʻrin egallaydi. Ushbu asarlarda u oʻz davridagi achchiq ijtimoiy tanqidni aks ettirib, hukmron sinfnings xayriya niqobini ochib tashlaydi va ularning haddan tashqari shafqatsizligi va korrupsiyasini keskin qoralaydi.

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqan holda shuni xulosa qilish mumkinki, Bleykning sheʼriyati mavzularining xilma-xilligi va ijodiy uslublarining oʻziga xosligi tufayli uning sheʼrlari dunyo boʻylab qadrlanadi va tarixiy hamda makoniy chegaralarni kesib oʻtib mashhur boʻlib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

G. Bentley. Bleyk qaydnomalari. Clarendon Press (Oxford University Press). 2004.

Harold Bloom. Gʻarb qomusi. Harcourt Brace. 1994.

Hutchings, Kevin (2007). «William Blake and the Music of the Songs». Romanticism on the Net (45).

Jeannie Campe. 19- asrning anglanmagan ijodkori. Ilmiy izlanuvchilar jurnali. 2004.

M. Mahmudova. Jahon adabiyoti. Buzoro. 2024.

U. Hamdamov. A. Qosimov. Jahon adabiyoti. Toshkent. 2017.

V. Serdechnaya. Uilyam Bleyk sovet qabulida: «Inqilobiy romantik» obrazining shakllanishi. perm universiteti axborotnomasi: rus va xorijiy filologiya. 2020. 12-tom, 4-son. 136- bet

Yiling Wang. Uilyam Bleyk sheʼriyatida ijtimoiy haqiqatning ochilishi. BCP taʼlim va Psixologiya. 7- son.

O'ZBEK TILIDAGI GASTRONOMIYA SOHASI TERMINOLOGIYASINING FUNKSIONAL-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

*Muhammadiyeva Nodira Xudoyor qizi
O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti doktoranti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbek tilidagi gastronomiya terminlarining funksional-semantik xususiyatlari tahlil etiladi. Tadqiqot doirasida gastronomiya sohasiga oid terminlarning kelib chiqishi, shakllanishi, ma'noviy guruhlanishi va ularning turli nutqiy muhitlardagi qo'llanilishi o'rganiladi. Shuningdek, xalqaro va mahalliy terminlarning o'zaro aloqasi, tarjima muammolari hamda terminlarning zamonaviy til tizimidagi o'rni tahlil qilinadi. Maqola natijalariga ko'ra, O'zbek tilidagi gastronomiya terminlari tarixiy, madaniy va lingvistik omillarning ta'sirida shakllanganligi, ularning funksional xususiyatlari esa kontekstga qarab o'zgarishi aniqlanadi. Ushbu tadqiqot gastronomiya terminologiyasining rivojlanishi va standartlashtirish jarayonlariga hissa qo'shish imkoniyatini beradi.

Kalit so'zlar: O'zbek tilidagi gastronomiya sohasi terminologiyasining funksional xususiyatlari, turizm va gastronomik brending "organik mahsulot", "mahalliy taomlar", madaniy kommunikatsiya vositasi, "O'zbekiston oshxona haftaligi", Globalizatsiya va madaniy raqobat.

FUNCTIONAL-SEMANTIC FEATURES OF GASTRONOMY TERMINOLOGY IN THE UZBEK LANGUAGE

*Muhammadiyeva Nodira Xudoyor qizi
The Doctorate of the Uzbek State University of World Languages*

Abstract: This article analyzes the functional-semantic characteristics of gastronomic terms in the Uzbek language. The research examines the origin, formation, and semantic categorization of gastronomy-related terms, as well as their usage in various speech contexts. Additionally, the study explores the interrelationship between international and local terms, translation challenges, and the role of these terms in the modern linguistic system. The findings reveal that gastronomic terms in the Uzbek language have been shaped by historical, cultural, and linguistic factors, with their functional features varying depending on the context. This research contributes to the development and standardization processes of gastronomic terminology.

Key words: Functional features of gastronomic terminology in the Uzbek language, tourism, and gastronomic branding: «organic products,» «local dishes,» «a means of cultural communication, «Uzbekistan Culinary Week,» and «Globalization and cultural competition.»

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГАСТРОНОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

*Мухаммадиева Нодира Худоёр кызы
Докторант Узбекского государственного университета мировых языков*

Аннотация: В данной статье анализируются функционально-семантические особенности гастрономических терминов в узбекском языке. В исследовании рассматриваются происхождение, формирование и семантическая классификация гастрономических терминов, а также их использование в различных речевых контекстах. Кроме того, в исследовании рассматриваются взаимосвязь между международными и местными терминами, проблемы перевода и роль этих терминов в современной языковой системе. Результаты показывают, что гастрономические термины в узбекском языке формировались под влиянием исторических, культурных и лингвистических факторов, причем их функциональные особенности варьировались в зависимости от контекста. Данное исследование способствует развитию и стандартизации гастрономической терминологии.

Ключевые слова: Функциональные особенности гастрономической терминологии в узбекском языке, туризме и гастрономическом брендинге: «органические продукты,»

«местные блюда,» «средство культурного общения,» «Неделя кулинарии Узбекистана» и «Глобализация и культурное соревнование.»

O‘zbek tilidagi gastronomiya sohasi terminologiyasi milliy madaniyatning muhim bir bo‘lagi bo‘lib, bu sohada ishlatiladigan atamalar milliy oshxonaning boyligi va xilma-xilligini aks ettiradi. Ushbu terminlar faqatgina taom va ichimliklarning nomlarini ifodalash bilan cheklanmay, balki ularning tarkibi, tayyorlanish texnologiyasi, estetikasi va iste‘mol qilish madaniyatini ham yoritadi. Funktsional jihatdan bu terminologiya madaniy aloqalarni o‘rnatish, iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish va milliy o‘zlikni saqlashda muhim rol o‘ynasa, semantik jihatdan esa ularning shakllanishida tarixiy, lingvistik va mintaqaviy omillar yaqqol namoyon bo‘ladi. Gastronomik terminologiyaning funksional-semantik xususiyatlarini tahlil qilish orqali uning lingvistik hodisa sifatidagi mohiyati va jamiyat hayotidagi ahamiyatini chuqur anglash mumkin.

O‘zbek tilida gastronomiya sohasining terminologiyasi funksional va semantik jihatdan juda keng va qiziqarli mavzudur. Ushbu sohalarni har biri o‘z ichiga bir qator guruhlanishlarni, yo‘nalishlarni oladi. Quyida ushbu soha bilan bog‘liq asosiy tushunchalarni yoritib beraman. Dastlab o‘zbek tilidagi gastronomiya sohasi terminologiyasining funksional xususiyatlarini ko‘rib chiqsak.

Amaliy jihatlari. Gastronomiya sohasiga oid terminlar ovqat tayyorlash, iste‘mol qilish, taomlarni tavsiflash, shuningdek, oziq-ovqat texnologiyalari bilan bog‘liq bo‘lgan jarayonlarda ishlatiladi. Masalan, “osh”, “manti”, “somsa”, “sho‘rva” kabi terminlar O‘zbekiston oshxonasida keng qo‘llanilib kelinadi. O‘zbek tilidagi gastronomiya terminologiyasining amaliy ahamiyatlarini tahlil qilar ekanmiz uni madaniy, iqtisodiy, ilmiy va kommunikativ jihatlarda ham muhim rol o‘ynashiga guvohi bo‘lamiz. Quyida ushbu fikrning tahlilini batafsil ko‘rib chiqamiz:

Madaniy ahamiyati. Eng avvalo milliy o‘zlikni aks ettirish jihatiga e‘tibor qaratsak: Gastronomiya terminologiyasi orqali milliy oshxona madaniyati va urf-odatlarini saqlanadi. Bunga misol qilib “osh”, “samarqand noni”, “norin” kabi terminlarni keltirish mumkin va ular nafaqat taomlarni, balki taom tayyorlanish uslubi, tarixi va urf-odatlarini ham ifodalaydi.

Bundan tashqari gastronomiya sohasiga oid terminlar madaniyatlararo aloqa vositasi sifatida ham gavdalanadi. O‘zbek milliy taomlari boshqa xalqlar tomonidan tanilishi va tushunilishi uchun terminologiya muhimdir. Masalan, xalqaro gastronomik tadbirlarda “palov” va “shashlik” kabi so‘zlar tarjima qilinmasdan ishlatiladi, bu ularning global miqyosda tan olinganligini ko‘rsatadi.

Iqtisodiy ahamiyati. Gastronomiya terminlari turizm va gastronomik brending kabi sohalarda ham keng qo‘llanilib kelinadi. Milliy oshxonaning terminlari turizmni rivojlantirishda asosiy vositalardan biri hisoblanadi va bu borada restoran va kafelar menyusida ishlatiladigan terminlar (masalan, “mastava”, “somsa”, “lag‘mon”) chet ellik turistlarni milliy taomlarga jalb qilishda xizmat qiladi.

Gastronomik terminlar shu bilan bir qatorda iste‘molchi bilan aloqani o‘rnatish uchun ham xizmat qiladi. Mahsulot va xizmatlarni reklama qilishda aniq terminlar muhim hisoblanib, atamalar iste‘molchilarni jalb qilishda qo‘llaniladi. Masalan, “organik mahsulot”, “mahalliy taomlar” kabi atamalar shular jumlasidandir.

Qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat sanoati sohasida ham gastronomiya sohasi terminologiyasi zarurdir. Mahalliy oziq-ovqat mahsulotlarining nomlari, masalan, “Farg‘ona gilos”, “Andijon qovunlari”, “Qo‘qon somsasi”, eksport qilishda iqtisodiy ahamiyat kasb etadi.

Ilmiy va ta‘limiy ahamiyati. Til va madaniyat tadqiqotlarida gastronomik terminlar juda keng doirada qo‘llanilib kelinadi. Gastronomik terminlarni o‘rganish orqali tilning rivojlanishi va o‘zlashmalar tarixi haqida ma‘lumot olish mumkin. Masalan, o‘zbek tilidagi arab va fors tillaridan o‘zlashgan terminlar orqali tarixiy madaniy aloqalar o‘rganiladi.

Shu bilan bir qatorda ushbu terminlar ta‘limda ham keng foydalaniladi. O‘zbek milliy taomlarining terminologiyasi maktab va oliy ta‘lim dasturlarida madaniy merosni o‘rgatishda qo‘llaniladi.

Kommunikativ ahamiyati. Gastronomik terminlar taomlarning tuzilishi, masalliqalari va tayyorlanish jarayonini aniq ifodalaydi va bu o‘z navbatida milliy oshxonani tasvirlashda aniqlikni yuqori darajaga olib chiqadi. Masalan, “sho‘rva” va “manti” terminlari turli taomlarni tavsiflashda

chalkashlikni oldini oladi.

Gastronomiya sohasi terminlari reklama va marketingda ham ko'p qo'llanilib kelinadi. Mahsulot va xizmatlarni bozorda targ'ib qilishda terminlarning to'g'ri ishlatilishi iste'molchilarni jalb qilishda yordam beradi. Masalan, "yog" bilan tayyorlangan non" yoki "an'anaviy uslubda tayyorlangan lag'mon" kabi iboralar iste'molchilar e'tiborini tortadi.

O'zbek tilidagi gastronomik terminlar nafaqat milliy oshxonaning muhim qismini tashkil etadi, balki ularning amaliy qo'llanilishi madaniyatni targ'ib qilish, iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash, va xalqaro aloqalarni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Bu terminologiyani chuqurroq o'rganish milliy madaniyatni saqlash va targ'ib qilish yo'lidagi muhim qadamlardan biridir.

Madaniy kommunikatsiya vositasi. Gastronomiyaga oid terminlar orqali turli xalqlar oshxonasi madaniyatlari o'zaro aloqaga kirishadi va milliy taomlar boshqa tillarga tarjima qilinadi. O'zbek tilidagi gastronomiya terminologiyasi madaniy kommunikatsiya vositasi sifatida milliy oshxona madaniyatini targ'ib qilish, xalqlar o'rtasida madaniy aloqalarni o'rnatish va o'zlikni saqlashda muhim rol o'ynaydi. Quyida ushbu mavzuni kengroq tahlil qilib chiqamiz.

Madaniyatni targ'ib qilish vositasi. O'zbek tilidagi gastronomik terminlar milliy oshxona madaniyatining o'ziga xosligini ifodalaydi. Masalan, "palov", "manti", "norin", "somsa" kabi so'zlar nafaqat taomni, balki uning tayyorlanish uslubi va tarixini ham aks ettiradi. Ushbu terminlar O'zbekistonning milliy brendi sifatida va o'zbek milliy oshxona timsoli dunyoga tanitmoqda.

Ayrim gastronomik terminlar, masalan, "palov", "shashlik", "lag'mon", tarjima qilinmasdan boshqa tillarga o'zlashgan. Bu so'zlar O'zbek madaniyatining global miqyosda tan olinganligini ko'rsatadi va shuningdek, xalqaro tan olingan terminlar sifatida e'tirof etilib kelinmoqda.

Madaniy aloqalarni rivojlantirish: Xalqlar o'rtasidagi madaniy almashinuv jarayonlarida ham gastronomik terminlar muhim rol o'ynaydi. O'zbek gastronomiyasi festivallari va xalqaro tadbirlarda ishlatiladigan terminlar boshqa xalqlarni o'zbek oshxonasi bilan tanishtiradi. Masalan, "O'zbekiston oshxona haftaligi" tadbirlarida terminlar yordamida taomlar haqida tushuncha beriladi.

Chet el turistlari bilan aloqa o'rnatish jarayonlarida o'zbek tilidagi gastronomik terminlar turistlarga milliy oshxona madaniyatini tushuntirishda vosita bo'lib xizmat qiladi. Masalan, restoranlar menyusida "tandir kabob", "sho'rva", "chalop" kabi terminlarning ishlatilishi turistlar uchun qiziqish uyg'otadi.

Tarixiy va madaniy merosni saqlash. Ko'plab gastronomik terminlar tarixiy va madaniy qadriyatlarni o'zida mujassam etib, an'analar va urf-odatlarining ifodasini aks ettirmoqda. Masalan, "navro'z palovi" yoki "hayit somsasi" kabi atamalar o'zbek xalqining diniy va milliy bayramlari bilan bog'liq urf-odatlarini aks ettiradi.

O'zbek tilidagi gastronomik terminlar turli hududlarda o'ziga xoslikka ega bo'lib, ularning tahlili natijasida mahalliy dialektlarning naqadar xilma-xil va boyligiga guvohi bo'lishimiz mumkin. Masalan, Toshkentda "osh" deb ataladigan taom Samarqandda "palov" deb nomlanadi. Ushbu dialektal farqlar madaniy xilma-xillikni ifodalaydi.

Globalizatsiya va madaniy raqobat. Zamonaviy global sharoitda o'zbek tilidagi gastronomik terminlar xalqaro restoranlar tarmog'ida ishlatilmoqda va bu o'z naavbaatida mahalliy oshxonaning global bozorga chiqishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Masalan, "Uzbek pilaf" yoki "Samsa" kabi nomlar ko'plab chet elliklar tomonidan tan olinmoqda.

Boshqa madaniyatlarning oshxonasi bilan raqobatlashishda o'zbek gastronomik terminlari milliy madaniyatning o'ziga xosligini saqlashda muhim rol o'ynaydi va bu madaniy raqobatda o'zlikni saqlash uchun yordam beradi.

San'at va adabiyotda aks etishi. Gastronomik terminlar o'zbek xalqining she'riyat va qo'shiqlarida tez-tez uchraydi. Masalan, "palov" yoki "non" so'zlari xalq og'zaki ijodida ko'p marotaba tilga oilnadi va bu milliy qadriyatlarni ifodalaydi.

Bundan tashqari, o'zbek yozuvchilari va shoirlari o'z asarlarida gastronomik terminlardan foydalanib, milliy oshxona madaniyatini tasvirlaydi. Masalan, Abdulla Qodiriy yoki Oybek kabi yozuvchilarning asarlarida oshxona bilan bog'liq tasvirlar ko'p uchraydi.

Reklama va marketingda ahamiyati. Milliy oshxonaga xos terminlar mahalliy va xalqaro bozorda brend sifatida ishlatilmoqda. Masalan, "Toshkent palovi", "Andijon somsasi", "Buxoro

tandir go'shti" kabi nomlar o'ziga xos gastronomik mahsulotlarni taqdim etadi va bu o'z navbatida brend yaratish vositasi sifatida xizmat qiladi[1]

Shuningdek, gastronomiya sohasi terminologiyasi orqali reklama matnlarida ishlatiladigan so'zlar iste'molchilarda milliy oshxonaga bo'lgan qiziqishni kuchaytiradi.

O'zbek tilidagi gastronomiya terminologiyasi milliy oshxona madaniyatini dunyoga tanitish, tarixiy va madaniy qadriyatlarni saqlash, hamda xalqlar o'rtasida madaniy aloqalarni mustahkamlashda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Ushbu terminlar nafaqat taomlarni ifodalaydi, balki o'zbek xalqining o'ziga xos madaniy merosini ham aks ettiradi.

Shuningdek, o'zbek tilidagi gastronomiya terminologiyasining ijodiy va reklama sohasidagi o'rni muhim ahamiyatga ega, chunki bu so'zlar orqali milliy oshxonaning o'ziga xosligi targ'ib qilinadi, brendlar yaratiladi va iste'molchilarni jalb qilishning samarali usullari qo'llaniladi. Quyida ushbu mavzu batafsil yoritiladi:

1. Ijodiy sohadagi o'rni. a) Adabiyot va san'atda aks etishi. Gastronomiya terminlari o'zbek adabiyotida milliy oshxona madaniyatini tasvirlashda keng qo'llaniladi. Bunga misol qilib Abdulla Qodiriy yoki Cho'lpon asarlarini keltirib o'tishimiz mumkin, ushbu asarlarda "osh", "somsa", "norin" kabi terminlar o'sha davrning ijtimoiy va madaniy muhitini aks ettirgan.

Milliy oshxonaga xos so'zlar xalq og'zaki ijodida, she'r va qo'shiqlarda ham keng qo'llaniladi. Masalan, "non" yoki "palov" kabi so'zlar turli bayramlar va urf-odatlar bilan bog'liq tuyg'ularni ifodalashda ishlatiladi.

b) O'ziga xos ijodiy g'oyalar yaratish. Gastronomik terminlar ijodkorlarga yangi loyihalar yaratishda ilhom beradi. Masalan, taomlar nomlari yoki ularning tayyorlanish jarayoni asosida filmlar, teatr sahnalari yoki san'at asarlari yaratiladi.

Shu bilan bir qatorda, gastronomiya terminlari menyularning dizaynlarini ishlab chiqishda ham xizmat qiladi. Restoran va kafelar menyusi terminologiyadan ijodiy foydalanish orqali iste'molchilar e'tiborini jalb qiladi. Masalan, "Qo'qoncha somsalar", "Buxoro kaboblari" kabi nomlar o'ziga xos bo'lgan jihatlarni ta'kidlaydi.

2. Reklama sohasidagi o'rni. a) Mahsulot va xizmatlarni targ'ib qilish. O'zbek gastronomik terminlari reklama materiallarida iste'molchilarga tanish va qiziqarli bo'lgan ifodalarni yaratishda ishlatiladi. Masalan, "An'anaviy lag'mon", "Uyda tayyorlangan somsa", "Navro'z palovi" kabi iboralar iste'molchilarni jalb qiladi.

Bundan tashqari gastronomiya sohasi terminologiyasi orqali restoranlar va oziq-ovqat mahsulotlariga brend nomlari beriladi. Masalan, "Toshkent oshxonasi", "Farg'ona lag'moni", "Buxoro kaboblari" kabi nomlar mahalliy oshxonaning o'ziga xosligini ifodalaydi.

Xalqaro reklama va marketing. O'zbek oshxonasiga xos terminlar, masalan, "pilaf", "samsa", "shashlik", xalqaro reklamalarda ishlatiladi. Bu mahsulotlarni eksport qilish yoki chet ellik turistlarni jalb qilishda samarali vosita hisoblanadi hamda gastronomik terminologiya turistlar uchun milliy oshxonani tanishtiruvchi vosita sifatida ishlatiladi. Masalan, "O'zbek palovi festivali" kabi nomlar milliy oshxonaning targ'ibotiga xizmat qiladi.

3. Reklama matnlarida terminlarning roli. a) Qiziqish uyg'otish. Gastronomik terminlar reklama matnlarini esda qolarli va jozibador qilishda ham keng qo'llaniladi. Masalan, "Tandirda pishgan issiq somsalar" kabi iboralar iste'molchida taomga bo'lgan qiziqishni uyg'otadi va xaridor uni xarid qilish uchun xohish bildiradi. Hozirgi kunda reklama matnlarida ishlatilini kelinayotgan "mahalliy", "organik", "an'anaviy" kabi terminlar iste'molchilarning e'tiborini mahsulot xaridi tomon jalb qilayotgani ham ushbu fikrimizning dalilidir.

b) Auditoriyani jalb qilish. Milliy terminlardan foydalanish reklamaning maqsadli auditoriyasini aniqlashga yordam beradi. Masalan, "Hayit lag'moni" yoki "Navro'z shirinliklari" kabi terminlar o'zbek madaniyatiga oid mijozlar e'tiborini jalb qiladi.

4. Mahsulot va xizmatlar brendlashda qo'llanilishi. Mahalliy terminlardan foydalanish: Taom nomlarini tijorat maqsadida brendlash orqali mahsulotlarni tanib olish osonlashadi. Masalan, "Buxoro lag'moni" yoki "Samarqand somsasi" kabi nomlar taomning kelib chiqishi haqida tushuncha beradi.

Qadoqlash dizayni: Gastronomik terminlar mahsulot qadoqlarida milliylik va sifatini

ta'kidlashda muhim vosita hisoblanadi. Masalan, "Farg'ona anori" yoki "Qo'qon qovuni" kabi terminlar mahsulotning noyobligini ko'rsatadi.

5. Zamonaviy media va raqamli marketingda foydalanish. Ijtimoiy tarmoqlarda foydalanish: Milliy gastronomik terminlar ijtimoiy tarmoqlarda foydalanuvchilarni jalb qilishda keng qo'llaniladi. Masalan, #palov, #somsa yoki #uzbekcuisine kabi hashtaglar milliy oshxonani xalqaro auditoriyaga tanitadi.

Shuningdek, o'zbek tilidagi gastronomik terminlar bloglar va video kontentlarda ham faol ishlatilini kelinadi. O'zbek oshxonasiga oid terminlar video bloglar va kontentlarda milliy oshxonani ommalashtirish uchun ishlatiladi. Misol uchun, "O'zbekcha palov tayyorlash retsepti" kabi videolar mashhur bo'lib, millionlab ko'rishlarni to'playdi[2].

O'zbek tilidagi gastronomiya terminologiyasi ijodiy va reklama sohalarida milliy oshxonani targ'ib qilish, brendlarni yaratish va iste'molchilar e'tiborini jalb qilishning muhim vositasi hisoblanadi. Bu terminlar madaniyatni saqlash va rivojlantirish bilan birga, iqtisodiy va kommunikativ jihatlarida ham katta ahamiyatga ega. Reklama va ijodiy loyihalarda to'g'ri terminologiyadan foydalanish milliy oshxonaning jozibasini oshirishga va xalqaro miqyosda tan olinishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

Холбобоева А.Ш. Туризмга оид рекламаларда риторик аспектнинг чоғиштирма тадқиқи (инглиз ва ўзбек тиллари мисолида). Фил. фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация:10.00.06. - Б. 67.

Toshboyeva L. J. Ingliz va o'zbek tillarida turizm terminlarining chog'ishtirma tadqiqi va tarjima muammolari. –Zamonaviy ta'lim, 2023, Issue 3. 6-bet.

3. Sanakulova, Maftuna Qahramon qizi. "Ingliz va o'zbek gastronomik diskurslarining semiotik xususiyatlari." Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences, 2023.

4. Mahmudova, Umida Ural qizi va Qayumova, Nargiza Rahmatqul qizi. "Oziq-ovqat terminologiyasining tarkibiy-mazmuniy tarjima qilish masalalari." Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences, 2023.

5. "Filologik ta'limni takomillashtirish muammolari." O'zbekiston Milliy Universiteti, 2021. Ushbu to'plamda o'zbek tilidagi sifatlarning semantik-uslubiy xususiyatlari haqida maqola mavjud.

6. Mahmudova, Umida Ural qizi va Qayumova, Nargiza Rahmatqul qizi. "Oziq-ovqat terminologiyasining tarkibiy-mazmuniy tarjima qilish masalalari." Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences, 2023.

7. Mayliyeva, G.B. "Ingliz tilida sifatning semantik turlari." Xorazm Ma'mun Akademiyasi Axborotnomasi, 2023.

8. Muhammadieva N.X. "Sociolinguistic features of the process of terminology in the sphere of gastronomy". JMEA: Journal of Modern Educational Achievements. Volume 11, 2024. <https://scopusacademia.org/>

9. Muhammadieva N.X. "Basic Concepts and Principles of the Terminology of the Field of Gastronomy". International Journal of Trend in Scientific Research and Development. Special Issue on Advancing Multidisciplinary Research and Analysis-Exploring Innovations/ April 2024. www.ijstrd.com.

10. Yusupov, K. "O'zbek adabiy tilining leksik-semantik va stilistik xususiyatlari (XX asrning birinchi yarmi vaqtli matbuoti materiallari asosida)." Fan, 1986.

SYMBOL IN ARTISTIC DISCOURSE AND ITS LINGUOCULTURAL CHARACTERISTICS

Nazarov Suyunbek Mashrab o'g'li
International o'quv markazi o'qituvchisi, Toshkent

Abstract. Symbol in artistic discourse is a significant linguocultural phenomenon that enriches the textual meaning and conveys multiple interpretations. Symbols are deeply intertwined with national-cultural thinking, historical traditions, and worldview, expanding the semantic layers of a literary work. This article examines the concept of symbol in artistic discourse, its linguocultural characteristics, and its national and universal aspects. The role of symbols in literary works of different languages, methods of their analysis, and translation challenges are also discussed.

Keywords: artistic discourse, symbol, linguoculturology, semantics, translation, poetic symbol, cultural code.

BADIIY DISKURSDA SIMVOL VA UNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Badiiy diskursda ramz – matn mazmunini boyituvchi, ko'p ma'noli ifodalarga ega bo'lgan lingvistik va madaniy fenomenlardan biridir. Ramzlar milliy-madaniy tafakkur, tarixiy an'analar va dunyoqarash bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ular badiiy asarlarning semantik qatlamlarini kengaytiradi. Ushbu maqolada badiiy diskursda ramz tushunchasi, uning lingvokulturologik o'ziga xosliklari, milliy va universal jihatlari tahlil qilinadi. Turli tillardagi badiiy asarlarda ramzlarning o'rni, ularning tahlil metodlari va tarjima jarayonidagi muammolar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: badiiy diskurs, ramz, lingvokulturologiya, semantika, tarjima, poetik ramz, madaniy kod.

СИМВОЛ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ И ЕГО ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Аннотация. Символ в художественном дискурсе является важным лингвокультурным явлением, обогащающим содержание текста и передающим многозначные смыслы. Символы тесно связаны с национально-культурным мышлением, историческими традициями и мировоззрением, расширяя семантические пласты литературного произведения. В данной статье рассматривается понятие символа в художественном дискурсе, его лингвокультурные особенности, национальные и универсальные аспекты. Анализируется роль символов в художественных произведениях разных языков, методы их интерпретации и проблемы перевода.

Ключевые слово: художественный дискурс, символ, лингвокультурология, семантика, перевод, поэтический символ, культурный код.

INTRODUCTION. Literary texts are one of the forms of culture in which meanings are preserved and transmitted. They are the property of the national universal culture. And the meaning contained in them “bears a sign of belonging to a particular culture”. A person living in a certain culture is a bearer of both personal and universal values. The personal values of the bearer of a certain national culture are determined by the values of this culture, recorded, in particular, in symbols and archetypes. “All cultures contain systems of meanings”. Full development of native culture is inextricably linked with immersion in the world of spiritual values of the native people, with the formation of students' abilities for an interested perception of national culture, the need for personal participation in the creative process of cognition. One of the features that makes a literary text a repository of cultural information is the presence of symbolic images. There are three levels of meaning of a symbolic image: direct, figurative and symbolic (mythological, archetypal).

MATERIALS AND METHODS

Type of Symbol	Description	Example
Natural Symbols	Derived from nature and universally understood.	Water (purification, renewal)
Cultural Symbols	Specific to a certain culture or historical period.	Dragon (strength in Chinese culture, evil in European myths)
Personal Symbols	Created by an author within a specific literary work.	The green light in <i>The Great Gatsby</i> (hope, unattainable dreams)

RESULTS AND DISCUSSION

The perception of the value meanings of the image-symbol and the entire artistic text as a whole depends on the degree of development of the “semantic sphere” of the recipient, on the level of development of the communicative and cultural competences of the reader / listener.

“The personality acts as a generator and transformer of meanings.” The process of achieving personal knowledge is learning. The effectiveness of continuous learning requires “learning to learn,” which is associated with the development of the ability to control and rebuild the very processes of constructing meanings in certain periods of life. “Learning to learn” for the purpose of comprehending the semantic system of the intellectual fund of culture is possible primarily through language. Therefore, the modern period of development of the methodology of teaching the Russian language is characterized by an increased interest in the culture-bearing (cumulative) function of language, in language as a means of familiarization with culture. In the process of teaching the Russian language, it is necessary to form a value view of the Russian language, because the native language is a special historical and cultural phenomenon for the individual. The cultural studies direction in the methodology of teaching Russian as a native language has been actively developing since the early 90s of the last century. Researchers emphasize that language is a cultural and historical environment, a product of the people’s thoughts. Language is capable of becoming a «culture-generating and spirit-creating» environment, forming spirituality and influencing the state of material culture.

The meaning of symbols often depends on cultural and linguistic contexts. A single symbol can have different interpretations in various cultures:

Symbol	Meaning in Eastern Culture	Meaning in Western Culture
Lotus	Purity, enlightenment, divine wisdom	Beauty, rebirth, overcoming obstacles
Snake	Wisdom, hidden knowledge	Deception, evil, danger
Owl	Knowledge, mysticism	Death, darkness, foreboding

Symbols are often deeply embedded in a nation’s folklore, religious traditions, and historical

narratives, influencing their usage in literature.

A solution to this problem can be the introduction of the study of images-symbols of a work of art, built in line with such a modern scientific direction as linguacultural studies, into the system of working with the text [1].

Careful work with the word (its etymology, development of meaning, semantic and stylistic role in the text) allows you to apply the knowledge obtained in Russian language lessons when analyzing a work of art. The use of linguacultural analysis of images-symbols of a literary text in school practice has great potential for integrating the humanities (world artistic culture, fine arts, music). Therefore, the study of classical and modern works of Russian literature using this approach has great potential not only for education, but also for development. This approach to the study of Russian literature, demonstrating its power and depth, allows us to cultivate a sense of pride in the national language, national literature and culture as a whole. Awareness of one's spiritual origins becomes the basis for the spiritual growth of an individual. Thus, linguacultural analysis of images-symbols of a literary text allows us to form a value-based view of the native language as a national phenomenon, since «respect for the native language is a reflection of respect for the native land, native people, their history, their spirituality, that is, a form of national self-awareness; it is through the native language that the peculiarities of the character, being, development of the native people, their mentality are comprehended.»

Each nation has its own national fairy tales, its own plots, but there are international plots known to everyone. To some extent, a fairy tale is a symbol of the unity of peoples. A fairy tale is universal, everyone understands it, the fairy tale played a huge role in the formation and development of European literature. F.I. Buslaev believed that it is in the deep past that the moral image of a people is formed. Researchers distinguish several groups of fairy tales: magic, animal tales, everyday, cumulative, etc. Each of the groups was formed under the influence of some extremely important rite for society, a ritual accompanied by myths, which later, having detached themselves from the rite, turned into fairy tales. Magic tales are associated primarily with the initiation rite. «At the center of a fairy tale is the problem of moral choice. Here the hero wins – the bearer of high human thoughts, aspirations, impulses, but not devoid of ordinary human weaknesses.» The world of the fairy tale turns out to be incredible, but not due to the distortion of reality, but due to the addition of a reality of a different order to it. Extensive ethnographic material, used for comparison, helps to establish what kind of reality is reflected in fairy-tale magical fantasy. This is the reality of the primitive era in the form of rituals, beliefs, tribal institutions and customs. Yu. I. Yudin asserts: «Traditional Russian folklore is twofold: on the one hand, it is addressed to reality, on the other, it is turned towards mythology [2].

Symbols in artistic discourse serve as powerful linguistic tools that transcend their literal meanings and convey deeper, often abstract concepts. A symbol is not merely a decorative element in a literary work but a significant means of expressing emotions, ideologies, and philosophical reflections. Writers across different cultures use symbols to encapsulate cultural beliefs, historical experiences, and universal human conditions, thereby enriching the narrative and providing layers of meaning to the text.

Symbolism plays a crucial role in literature by enabling authors to communicate complex ideas subtly and effectively. For instance, in classical literature, the symbol of light is often associated with knowledge, truth, and enlightenment, while darkness frequently represents ignorance, evil, or the unknown. Similarly, the river in many cultures symbolizes the passage of time, the journey of life, and the inevitability of change. These symbols, while carrying universal meanings, may also take on unique interpretations depending on the cultural and linguistic context in which they are used [3].

Symbolism in artistic discourse is often closely tied to the socio-historical background of a nation. For example, in Russian literature, the birch tree is a national symbol representing purity, resilience, and the soul of Russia, while in Western literature, it may not hold the same depth of meaning. Similarly, in Eastern literature, the lotus flower is a recurring symbol of purity, enlightenment, and divine wisdom, especially in Buddhist and Hindu traditions. In contrast, in Western literature, it may be more commonly associated with beauty, rebirth, or struggle against

adversity.

The function of symbolism in artistic discourse extends beyond mere representation. It serves to enhance the emotional impact of a text, create an immersive atmosphere, and engage readers in a process of interpretation. Readers are encouraged to uncover the hidden meanings behind symbols, making their experience of the literary work more dynamic and thought-provoking. Symbolism also allows for ambiguity and multiple interpretations, giving literary texts a timeless and universal appeal.

The meaning of symbols is deeply embedded in cultural contexts, and their interpretation varies significantly across different linguistic and cultural traditions. What may be a positive symbol in one culture could have negative connotations in another. The linguocultural aspect of symbolism explores the way in which language and cultural identity shape the perception and use of symbols in artistic discourse [4].

Symbols are not universally fixed in meaning but rather evolve within the traditions, folklore, religious beliefs, and collective consciousness of a particular society. For example, in many Western cultures, the owl is associated with wisdom and intelligence, likely due to its connection to the Greek goddess Athena. However, in some Asian cultures, the owl is viewed as a harbinger of bad luck or even death. Similarly, the color white in Western traditions symbolizes purity and innocence, whereas in many Eastern cultures, it is associated with mourning and death.

The interpretation of symbols can also change over time within the same culture. In medieval Europe, the snake was predominantly seen as a representation of evil and deception due to its biblical associations. However, in modern medical and pharmaceutical symbols, the snake is now seen as a sign of healing and transformation, as depicted in the Rod of Asclepius. Such shifts in meaning demonstrate how cultural evolution and historical influences shape the understanding of symbolic elements in artistic discourse [5].

Symbols in literature can be classified into two broad categories: national symbols and universal symbols. National symbols are those that carry specific cultural or historical significance to a particular nation or ethnic group. These symbols often reflect the unique heritage, traditions, and values of a community. For instance, in Uzbek literature, the tulip symbolizes beauty, love, and the renewal of nature, whereas in Persian and Turkish poetry, it may also hold political or mystical meanings.

Universal symbols, on the other hand, are those that transcend cultural and linguistic boundaries, carrying similar meanings across different traditions. Elements such as fire, water, the sun, the moon, and the tree of life are widely recognized symbols in various civilizations. Fire often symbolizes destruction and rebirth, water signifies life and purification, and the moon frequently represents change and femininity [6].

Symbols play a crucial role in shaping and preserving cultural identity. They act as carriers of collective memory, linking past traditions with contemporary narratives. In artistic discourse, symbols serve as bridges between historical events and present realities, allowing writers to reflect on national identity and social change [7].

For example, in Russian literature, winter and snow are frequently used as metaphors for hardship, emotional isolation, or existential struggle. These symbols reflect the harsh climatic conditions of Russia and resonate with themes of endurance and survival in the face of adversity. In contrast, in Arabic and Persian literature, the desert is often used as a symbol of spiritual journey, solitude, and the search for divine wisdom.

The linguocultural approach to symbolism emphasizes that meaning is not solely derived from textual analysis but must be considered in relation to cultural background, linguistic traditions, and societal values. Understanding the cultural roots of symbols helps readers and translators interpret literary texts more accurately and appreciate the depth of artistic expression.

The translation of symbolic elements presents significant challenges due to differences in cultural perceptions and linguistic expressions. A symbol in one language may not have a direct equivalent in another, requiring translators to choose between preserving the original symbol, adapting it to the target culture, or providing additional explanations.

There are three main strategies used in the translation of symbols:

Literal Translation – Retaining the original form and meaning of the symbol, which works best

when the symbol has a universal or widely understood connotation.

Cultural Adaptation – Replacing the original symbol with a culturally relevant equivalent in the target language.

Explanatory Translation – Adding footnotes or additional descriptions to clarify the meaning of the symbol for the target audience.

For example, in Shakespeare's plays, the rose often symbolizes beauty and love. However, in Chinese culture, the plum blossom carries a similar symbolic meaning, representing resilience and perseverance. A translator may choose to retain «rose» in translation or replace it with «plum blossom» to better align with the cultural context [8].

Similarly, in Uzbek literature, the pomegranate is a common symbol of prosperity, fertility, and unity. If translated into English without cultural adaptation, its deeper symbolic meaning may be lost. Therefore, translators must carefully analyze the implications of symbols within both source and target cultures to ensure accurate transmission of meaning.

CONCLUSION

Symbolism in artistic discourse is a profound and multifaceted phenomenon that reflects the intricate relationship between language, culture, and literary expression. It serves as a bridge between abstract ideas and tangible realities, enriching the meaning of texts and engaging readers in interpretative processes.

The linguocultural characteristics of symbols highlight the diversity of meaning across different traditions and underscore the importance of cultural awareness in literary analysis. Symbols carry both national and universal significance, shaping cultural identity and preserving collective memory.

Translating symbolic elements requires careful consideration of linguistic and cultural nuances. The challenges of interpreting symbols in different languages emphasize the need for a balanced approach that respects both the original text and the target audience's understanding.

Ultimately, symbolism remains a crucial aspect of artistic discourse, allowing literature to transcend linguistic barriers and foster a deeper appreciation of human experiences across cultures.

REFERENCES

- Barthes, R. (2012). *Mythologies*. New York: Hill & Wang.
- Lotman, Y. M. (2010). *Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture*. London: I.B. Tauris.
- Jakobson, R. (2019). *On Linguistic Aspects of Translation*. Cambridge: Harvard University Press.
- Eco, U. (2014). *Semiotics and the Philosophy of Language*. Bloomington: Indiana University Press.
- Hall, S. (2017). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage.
- Vygotsky, L. S. (2018). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Turner, V. (2017). *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. Ithaca: Cornell University Press.
- Firth, J. R. (2018). *Selected Papers of J.R. Firth 1952-1959*. London: Longman.

METHOD OF DEVELOPING LANGUAGE SKILLS THROUGH AUTHENTIC MEDICAL PATIENT HISTORIES IN TEACHING ENGLISH

Nematova Zebo Tursunboevna,
ESP teacher, Bukhara State Medical Institute named after Abu Ali ibn Sino

Abstract: This article explores the use of authentic medical patient histories as an effective method for developing language skills in English, particularly within medical contexts. It highlights the value of these real-world materials in enhancing both medical vocabulary and practical communication skills for healthcare professionals. By engaging with patient histories, learners are exposed to specialized terminology, complex language structures, and real-life scenarios, which foster better comprehension and application of medical English. The article discusses the pedagogical advantages of integrating these materials into language instruction, such as improving cultural sensitivity, promoting critical thinking, and supporting the development of communication skills crucial for healthcare professionals.

Keywords: Medical English, language learning, authentic materials, patient histories, medical vocabulary, healthcare communication.

МЕТОД РАЗВИТИЯ ЯЗЫКОВЫХ НАВЫКОВ С ПОМОЩЬЮ ПОДЛИННЫХ МЕДИЦИНСКИХ ИСТОРИЙ ПАЦИЕНТОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация: В этой статье рассматривается использование подлинных медицинских историй пациентов как эффективного метода развития языковых навыков на английском языке, особенно в медицинском контексте. Подчеркивается ценность этих реальных материалов для улучшения как медицинской лексики, так и практических коммуникативных навыков для медицинских работников. Работая с историями пациентов, обучающиеся сталкиваются с специализированной терминологией, сложными языковыми структурами и реальными ситуациями, что способствует лучшему пониманию и применению медицинского английского. В статье обсуждаются педагогические преимущества интеграции этих материалов в языковое обучение, такие как улучшение культурной чувствительности, развитие критического мышления и поддержка развития коммуникативных навыков, которые имеют важное значение для медицинских работников.

Ключевые слова: Медицинский английский язык, изучение языка, подлинные материалы, истории пациентов, медицинская лексика, медицинская коммуникация.

INGLIZ TILINI O'RGATISHDA AUTENTIK TIBBIY BEMOR TARIXLARI ORQALI TIL KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH USULI

Annotatsiya: Ushbu maqola, tibbiy kontekstlarda, xususan ingliz tilini o'rganishda til ko'nikmalarini rivojlantirishning samarali usuli sifatida autentik tibbiy bemor tarixlarini ishlatishni o'rganadi. Ushbu haqiqiy materiallarning tibbiy lug'at va amaliy kommunikatsiya ko'nikmalarini oshirishdagi ahamiyati ta'kidlanadi. Bemor tarixlariga murojaat qilish orqali, o'rganuvchilar maxsus terminologiya, murakkab til strukturalari va haqiqiy hayotiy vaziyatlarga duch keladilar, bu esa tibbiy ingliz tilini yaxshiroq tushunish va qo'llashni rag'batlantiradi. Maqola, bu materiallarni til ta'limiga integratsiya qilishning pedagogik afzalliklarini, masalan, madaniy sezgirlikni oshirish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va tibbiy mutaxassislar uchun muhim bo'lgan kommunikatsiya ko'nikmalarini qo'llab-quvvatlashni muhokama qiladi.

Keywords: Tibbiy ingliz tili, til o'rganish, autentik materiallar, bemor tarixlari, tibbiy lug'at, tibbiy kommunikatsiya.

INTRODUCTION. Language learning is a dynamic process that involves acquiring not only vocabulary and grammar but also the ability to engage with authentic, context-rich situations. One of the most effective ways to hone language skills, particularly in medical English, is through

the use of authentic medical patient histories. These real-world documents provide learners with exposure to medical terminology, context-specific language, and realistic communication scenarios, enhancing both language proficiency and cultural understanding. This article explores how the method of using authentic medical patient histories can significantly contribute to the development of language skills in English, especially for those in the healthcare field. Authentic medical patient histories are real or realistically simulated patient records that detail a patient's medical background, symptoms, diagnoses, treatments, and progress. These histories may include personal information (in a way that respects confidentiality), clinical observations, diagnostic procedures, and therapeutic interventions. In a medical English course or program, such documents are used as a tool to engage students with language and concepts that they are likely to encounter in real healthcare settings.

Why Use Patient Histories in Language Teaching?

The use of authentic medical materials like patient histories provides a learning environment that is both realistic and immersive. Here are some of the reasons why it's an effective method for developing language skills:

a. **Exposure to Medical Vocabulary:** Patient histories are rich in specialized medical terminology, from disease names to symptoms, diagnostic tests, and treatment protocols. Learning these terms in context helps students internalize the vocabulary, improving both their recognition and usage. This exposure can increase students' confidence in their ability to communicate within medical settings, an essential skill for healthcare professionals.

b. **Real-life Communication Contexts:** Unlike traditional textbooks, authentic materials mirror real-life communication. In medicine, communication is more than just exchanging information; it involves empathy, asking questions, making inferences, and responding to patients' concerns. Patient histories allow students to see how language is used to communicate complex medical information, often in nuanced ways that textbooks do not capture.

c. **Cultural Awareness and Sensitivity:** Patient histories often include cultural considerations, as different patient populations may have varying health beliefs and practices. By working with these documents, students gain insights into the diverse cultural backgrounds of patients and can learn to navigate language and communication styles that are sensitive to these differences. This cultural competence is vital for healthcare professionals working in multicultural settings.

d. **Developing Critical Thinking and Problem-Solving Skills:** Reading and analyzing patient histories require critical thinking. Students must identify key details, make inferences about patient conditions, and use language to make diagnoses or suggest treatments. This promotes active language learning, as students practice not only understanding but also interpreting and responding to complex scenarios in English.

Incorporating Authentic Patient Histories in Language Learning

Here's how instructors can effectively integrate authentic medical patient histories into language teaching:

a. **Contextualizing the Learning Materials:** Before students engage with patient histories, instructors should provide background information on the medical concepts or conditions in the document. This helps students approach the text with a clearer understanding of its context, making it easier for them to focus on the language used rather than getting bogged down by unfamiliar concepts.

b. **Interactive Discussions and Role-plays:** Once students have read through a patient history, instructors can use role-playing activities to reinforce language learning. For example, students can assume the roles of the patient, doctor, or nurse and act out medical consultations based on the patient history. This encourages students to practice speaking and listening skills in a highly contextualized and meaningful way.

c. **Language Analysis and Comprehension Exercises:** Instructors can break down the language in the patient histories and lead students through activities that target specific language skills. For instance, analyzing the passive voice commonly used in medical documentation, focusing on complex sentence structures, or highlighting the use of conditionals and modals in making medical suggestions can all provide valuable opportunities for language learning.

d. Patient History Writing Exercises: Students can be asked to write their own patient histories based on given prompts or simulated case studies. This exercise hones writing skills, as students must organize information clearly and use appropriate medical language. Writing a patient history also promotes a deeper understanding of medical language, as students must engage critically with the medical terms they are learning.

For healthcare professionals or students training to enter the medical field, learning medical English through patient histories offers specific advantages:

a. Improved Medical Communication or effective communication with patients, colleagues, and interdisciplinary teams is fundamental to providing high-quality care. By learning medical language in context, healthcare professionals become better equipped to understand, interpret, and articulate complex medical information in both written and spoken forms.

As students become more proficient in medical language, they develop a better understanding of medical practices and procedures, which contributes to overall clinical competence. This can lead to better patient outcomes, as professionals are able to communicate more effectively and clearly convey crucial medical information.

Healthcare professionals who work in multicultural or international settings will benefit from exposure to diverse patient histories. By learning medical English through these materials, they are better prepared to navigate the language barriers they may face while working with patients from various linguistic and cultural backgrounds.

While using authentic patient histories in language teaching is effective, there are a few challenges to consider:

Sensitivity and Privacy: Patient histories contain sensitive medical data, so instructors must ensure that the materials used are either anonymized or created with respect to patient confidentiality. Using simulated histories or de-identified case studies can mitigate privacy concerns.

Complexity of Medical Content: Medical terminology and concepts can be difficult for beginners or intermediate learners. Instructors should scaffold learning by providing additional resources, glossaries, and explanations to support comprehension.

Ensuring Relevance: To maintain engagement, patient histories should be relevant to the learners' field of practice. For example, medical students or healthcare professionals focused on pediatrics should be given pediatric patient histories, while those interested in geriatrics may work with histories related to older adults.

Conclusion

Incorporating authentic medical patient histories into English language instruction provides a powerful method for enhancing language skills in medical contexts. This approach allows learners to immerse themselves in real-world scenarios, gain expertise in medical vocabulary, and develop essential communication skills that are directly applicable in healthcare settings. By using these authentic materials, instructors can create a dynamic and engaging learning environment that not only improves students' language proficiency but also prepares them for the demands of the healthcare profession.

Additionally, the article provides strategies for integrating patient histories into teaching practices, including interactive role-playing, language analysis, and writing exercises, while addressing potential challenges such as privacy concerns and content complexity. The conclusion underscores the importance of using authentic medical materials to prepare learners for real-world healthcare environments.

REFERENCE

- Smith, J. (2023). Enhancing Language Learning Through Authentic Materials. *ELT Journal*, 77(3), 312-328.
- Johnson, R. (2022). The Role of Authentic Materials in Language Learning. *TESOL Quarterly*, 56(2), 245-267.
- Ivanova, M. (2023). *Authentic Materials in Language Teaching*. Moscow: Prosvetsheniye.
- Yang, L., & Li, X. (2024). Technology-Enhanced Language Learning with Authentic Materials. *Journal of Language Teaching*, 42(1), 78-93.
- Ahmedov, B. (2023). *O'zbekistonda ingliz tili o'qitish metodikasi*. Toshkent: Fan.
- Petrov, A. (2023). *Современные методы обучения иностранным языкам*. Москва: Наука.
- Williams, K. (2024). Digital Tools in Language Education. *Language Teaching Research*, 28(1), 45-62.
- Brown, D. (2023). Authentic Materials in the Digital Age. *Applied Linguistics*, 44(2), 156-178.

MASALLARNING OMON MUXTOR TARJIMASIDA IFODALANISHI

Nosirova Dilfuza Mustafoyevna.

BuxDPI o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Fransuz adibi Jan de Lafontening masalnavislik mahorati haqida fikr bildirilgan. Shu bilan birga shoir, yozuvchi Omon Muxtorning Lafonten masallarining tarjimonlaridan biri sifatidagi faoliyati va uning "Erkak, ayol va o'g'ri" masalining tahlili yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ezop, Fedr, Jan de Lafonten, masal, masalnavis, tarjimon, ramziy obraz.

Аннотация: В данной статье высказывается мнение о мастерстве французского писателя Жана де Лафонтена. При этом освещается деятельность поэта и писателя Амона Мухтара как одного из переводчиков басни Лафонтена и анализ его басни «Мужчина, женщина и вор».

Ключевые слова: Эзоп, Федр, Жан де Лафонтен, басня, баснописец, переводчик, символический образ.

Abstract: This article, an opinion is expressed about the skill of the French writer Jean de Lafontaine. At the same time, the work of the poet and writer Amon Mukhtar as one of the translators of Lafontaine's parables and the analysis of his parable «Man, Woman and Thief» are highlighted.

Key words: Aesop, Phaedrus, Jean de Lafontaine, parable, parable writer, translator, symbolic image.

Bugungi kunda jahon adabiyotida muhim o'rin tutgan xalq og'zaki ijodi durdonalari kitobxonlar orasida muhim o'rin tutib kelmoqda. Ayniqsa, masalchilik xalq orasida keng tarqalgan janrlardan hisoblanadi. Masalchilik janri qadimdan insonlarga axloqiy saboq berish, ijtimoiy hodisalarni tanqid qilish, va tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirishda muhim rol o'ynagan.

Masallar odatda sodda va qisqa bo'lib, qiziqarli voqealar orqali insoniy fazilatlar va nuqsonlarni tasvirlaydi. Masallar insonlarga axloqiy saboqlar berishning qulay va ta'sirli yo'li bo'lgan. Har bir masal odatda muayyan xulosa bilan tugaydi, bu esa odob-axloq, adolat, halollik, do'stlik kabi qadriyatlarni targ'ib qiladi. Bu janr insonning hatti-harakatlarini yaxshilanish va jamiyatdagi axloqiy normalarni mustahkamlashga yordam bera. Shuningdek, masallarda hayvonlar yoki personajlar timsolida ijtimoiy masalalar, insonning kamchiliklari va jamiyatdagi muammolar ko'tariladi. Bu esa o'quvchilarni voqelikni teranroq tushunishga, tanqidiy fikrlashga va jamiyatni yaxshilashga undaydi.

Masal uzoq tarixga ega bo'lgan xalq og'zaki ijodi janrlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqotchi olimlarning ta'kidlashlaricha: "masal, bu - insoniyatning jonivorlar haqidagi ilk ibtidoiy ertaklari bilan ulardan ancha keyin paydo bo'lgan maqol, matal va zamonaviy latifalar orasidagi muhim bir ma'juziy bekatdir. Uning yoshi ming yillar bilan o'lchanadi" [2,101].

Masal badiiy janr sifatida shakllanishi Ezop va Fedr nomlari bilan bog'liq. Masallarda voqealar majoziy va ramziy obrazlarning faol harakatini tashkil etadi, hamda ta'limiy mazmundagi satirik va yumoristik tanqid ruhida bayon qilinadi.

XVII asr fransuz adabiyoti namoyandasi, masalnavis shoir, Fransuz akademiyasining a'zosi Jan de Lafonten she'riy shakldagi masallari bilan mashhur bo'lgan. She'riy masallar nasriy masaldan ancha keyin vujudga kelgan. Lafonten nafaqat she'riy masallarni, balki doston, roman, qasida, ballada, komediya kabi adabiy janrlarda ham ijod etgan. Asosan masal janri shoirning nomini mashhur qilgan va shon-sharaflar olib kelgan. Uning masallari xalq orasida juda sevib o'qilgan. G'arbda Lafontenni "Fransuz Gomeri" [2,117] degan yuksak nom bilan atashgan.

Lafonten dastlab 1667- yilda o'zining "Hikoyalar va novellalar" nomli kitobini nashr ettirib, shuhrat qozonadi. Oradan uch yil o'tib, 1668-yilda "Masallar" kitobi nashr qilinadi. Bu kitob Lafontenni mashhurlikning eng yuqori cho'qqisiga olib chiqadi. Lafonten masallari 1668-yil 6

jild, 1678-yil 11 jild, 1694-yilda 12 jild kitob bo'lib bosilgan va jamoatchilikning juda yuksak bahosini olgan [2,119].

Jan de Lafonten masallari o'zbek kitobxonlari qalbidan ham o'rin olgan. Uning masallarini Omon Muxtor, Bahodir Ermatov, Karim Bahriyev va Husniddin Sharipovlar o'zbek tiliga tarjima qilib, o'zbek kitobxonlarini bahramand etganlar.

O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi, shoir, nosir, tarjimon Omon Muxtor qator asarlar muallifi. Uning "Yog'du", "Marvarid", "Shiddat" she'riy to'plamlari, tarjima kitoblari, bolalarga mo'ljallangan yangi ertaklar, xayoliy manzaralardan iborat bir necha kitoblari, "Nigoh", "Qushlar va tushlar", "Shaharlik kelinchak", "Vazifa", "O'lmagan jon", "Ming bir qiyofa", "Ko'zgu oldidagi odam" kabi qator hikoya va qissalari, "Yillar shamoli", "Egilgan bosh", "Ffu", "Aflotun" kabi qator romanlari kitobxonlar qalbidan chuqur o'rin olgan. Omon Muxtor tarjimada ham o'ziga xos iste'dodga ega. Shuni aytish joizki, tarjirnada tarjimon so'z tanlash mahoratiga ega bo'lishi kerak. Yozuvchi Omon Muxtorda so'z tanlash mahorati, muallif fikrini aynan bayon etish ham maromida.

Shoir Omon Muxtor Jan de Lafontenning "Erkak, ayol va o'g'ri", "Maymun", "Do'kondor va etikdo'z" kabi she'riy masallarini o'zbek tiliga tarjima qilgan. Tarjimon asliyatdagi ma'nomohiyatni tarjimada bera olgan. Ishimizda "Erkak, ayol va o'g'ri" masalini tahlil qilishga harakat qilamiz.

"Erkak, ayol va o'g'ri" masala chin muhabbatga bag'ishlangan. Bir oilada erkak va ayol yashardi. Erkak o'z rafiqasini jon-dildan sevar, ammo ayoli esa unga e'tiborsiz edi:

Qachonlardir bir er bor edi,
Yorin sevib baxtiyor edi.
Faqat goho, ezardi xayol —
Chunki uni sevmasdi ayol.
Bo'lmasa-da, egrimi-yovuz,
Bu ayolning bag'ri edi muz.
Bir tosh edi umrida xuddi,
O'tdek yonmas edi vujudi.
Goh-gohida o'kinardi er —
Xotini ham sevsa netardi?
Uy bir bo'lgach, yostiqlik, bo'lgach bir,
Nahot bo'lak ularning dardi? [2,128]

Ayolning muzdek bag'ri, toshga aylangan "o'tdek yonmas" vujudi uning qalbini pora-pora qiladi va u uyimiz, to'shagimiz bir bo'lsayu, xotinim meni sevmasa, deb, juda o'kinib kunlarini o'tkazar ekan. Haqiqatdan ham bizlarga, Odam Ato va Momo Havvodan er-xotinning bir-birini sevishi, mehribonligi, asrab-avaylashi, shirin so'zligi, farzandlarni dunyoga keltirishi, bir-biriga yordam berishi meros bo'lib kelgan. Oila ikki insonning muhabbatidan barq urib yashnaydi. Ayolning erkakka bo'lgan muhabbati erkakka kuch-quvvat bersa, erkakning muhabbati ayolni kuchli qiladi.

Jan de Lafonten masalda bir xil o'tayotgan kunlardan g'amga to'lgan erning ayoliga meni sen sevmaysan deb shikoyat qilayotganida kutilmagan voqea sodir bo'ladi:

Ayni shu zamon,
Ochilganicha eshik nogahon —
O'g'ri uyga kirdi bostirib.
Xotin qo'rqib, yo'qotib o'zin,
Titrab eri pinjiga kirib
Shivirladi: "Jonim, azizim!" [2,128]

Ayolidan "Jonim, azizim!" so'zlarini eshitgan erkakning jonsiz tanasiga jon kirib, jonlanib ketdi:

Buni ko'rib, erga kirdi jon,
O'g'riga dedi: "Oshnajon,
Yaxshi odam ekansan! Axir,
Menga sen baxt keltirding bu kun... [2,129]

Yapon xalq maqollarining birida “Sevgi qalbgga in qursa, oshiqqa mahbubasining husnbuzari ham kulgich bo‘lib ko‘rinadi”-deb aytilgan. Haqiqatdan, “Jonim, azizim!” so‘zlarining sehirli kuchi necha yillardan buyon ayolim meni sevmaydi deb yurgan erkak qalbini olovlantirdi. Gumonlar tarqalib ketdi. Uning ko‘ziga boylik ham ko‘rinmadi. Shuning uchun u xursand bo‘lib, o‘g‘riga:

Olging kelsa uydin nimadir,
Olavergin! Ana, pul, tugun.
Istaganing olgin bemalol!”...[2,129]

Bu so‘zlarni eshitgan o‘g‘ri uydagi barcha boyliklarni olib, xursand bo‘lib chiqib ketadi. Lafonten bu voqealardan shunday xulosaga keladi:

Bu qissadan nima hissa bor?
Demoqchiman, qo‘rqishlik yomon.
Muhabbatga va lekin zinhor —
U yaratib bermaydi imkon.
Muhabbatdir o‘zgacha. Iymon.
Bo‘lolmas boshga tushgan qor! [2,129]

Demak, qo‘rqishdan aytilgan ayolning “Jonim, azizim!” so‘zlari muhabbat emas. Omon Muxtor “Muhabbatdir o‘zgacha. Iymon” so‘zlari orqali Lafonten fikrlarini juda chiroyli qilib bera olgan. Muhabbat – iymon. Iymon – til bilan iqror qilmoq va dil bilan tasdiqlamoqdir. Ayol aytgan “Jonim, azizim!” so‘zlari tilda aytilgan edi, dilda emas. Shuning uchun muallif muhabbatni “bo‘lolmas boshga tushgan qor” deb ajoyib o‘xshatish qiladi. Hatto yana fikrini dalillash uchun quyidagi voqeani ham bayon etib o‘tadi:

Eshitganman, qay bir devona —
Quhsin, deya o‘zini yori
O‘t qo‘yibdi. Va o‘tdan xona,
Xonadagi jamiki bori
Kuyib bitgan bekordan-bekor,
Uni zarra sevgani yo‘q, yor.
Bunday hollar doim muvaqqat,
Boshqa narsa, do‘stlar, muhabbat! [2,129]

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, muhabbat eng yuksak insoniy tuyg‘udir. Bu tuyg‘uni hamma ham tuya olmaydi. Omon Muxtorning mahorati shundaki, Lafonten masallaridagi nozik ishoralarni to‘g‘ri ilg‘ay olib, mohirona tarjima asosida o‘zbek kitobxonlariga yetkaza olgan. Tarjimonning mehnatini hech qachon ikkinchi darajali deb o‘ylamasligimiz kerak. Chunki, tarjimon mehnati yozuvchi mehnati bilan tengdir.

Jan de Lafonten masallari syujeti ixcham, satirasi kuchli, tili o‘tkir, obrazlari ishonarli va qissadan chiqarilgan xulosaning aniq va ravshanligi bilan ajralib turadi. Bu saboqlar odamlarni hayotga hushyor, ehtiyotkor bo‘lishga va adolatli bo‘lishga chaqiradi. Masal boshqalarning tuzog‘iga tushmaslik, o‘z manfaatini himoya qilishga o‘rgatadi. Xalq og‘zaki ijodi durdonalari o‘quvchining dunyoqarashini yanada kengayishini, yangi g‘oyalar, fikrlar vujudga kelishini ta‘minlaydi. Kelajakda har tomonlama yetuk, barkamol inson bo‘lib ulg‘ayishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Dilrabo Jumanova. Masal mumtoz adabiyotning qadimiy janri sifatida. «Oriental Art and Culture» Scientific Methodical Journal / <http://oac.dsmi-qf.uz> Volume 4 Issue 3 / June 2023.
2. Жаҳон адабиёти дурдоналари. I-жилд. -Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистан Миллий кутубхонаси нашриёти, 2015. - 612 бет.
3. Fayzulla Boynazarov. Jahon adabiyoti. Toshkent. 2006 148-b
4. Hayitboyeva Dilnoza Ne‘mat qizi. O‘zbek va fransuz masalchiligi lafonten va gulxaniy masallari misolida. Central asian journal of education and innovation. Page 96-98.
5. Okhunjonovna, S. H., Bakoevna, R. M., & Kadirovna, A. Z. (2023). Travelogues in The Literature of Bukhara at The End of The 19th and The Beginning of The 20th Century. Res Militaris, 13(1), 258-264
6. H. Safarova, Theformation of musammat (octaves) in the literary environment of Bukhara (based on the poems of Samandar Vahidov) Center for Scientific Publications (bukhdu. en).8 (2021)
7. Ezop – (miloddan avvalgi VII-VI asrlar) – Yunon yarimafsonaviy masalnavisi
8. Fedr - (miloddan avvalgi 10 yil – milodiy 54) – Makedoniyada tug‘ilgan, lotin masalchisi.

O'ZBEK YURIDIK TERMINLARI MAXSUS LUG'ATCHILIGI: TURLARI, XUSUSIYATLARI

Qurbonova E'zoza Shuhrat qizi

Toshkent amaliy fanlar universiteti dotsenti v.b., Guliston davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya. Maqolada yuridik terminografiyada maxsus lug'atlarning turlari va xususiyatlari dastlabki davlarda yaratilgan tarjima va izohli lug'atlar orqali tahlil qilingan. Ushbu lug'atlarning o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Yuridik terminografiya taraqqiyotida ushbu lug'atlarning o'rni va ahamiyati misollar orqali ochib berilgan. Yuridik terminlarning maxsus lug'atlari soha mutaxassislarini tayyorlashda va aholining huquqiy madaniyati va savodxonligini oshirishda muhim rol o'ynashi asoslangan.

Kalit so'zlar: terminografiya, yuridik lug'at, maxsus lug'at, tarjima lug'at, yuridik terminologiya, tarjima lug'ati.

Abstract. The article analyzes the types and characteristics of special dictionaries in legal terminology through translation and explanatory dictionaries created in the early stages. The specific features of these dictionaries are highlighted. The role and importance of these dictionaries in the development of legal terminology are revealed through examples. It is based on the fact that special dictionaries of legal terms play an important role in training specialists in the field and increasing the legal culture and literacy of the population.

Keywords: terminology, legal dictionary, special dictionary, translation dictionary, legal terminology.

Аннотация. В статье анализируются виды и особенности специальных словарей по юридической терминологии на основе переводных и толковых словарей, созданных на ранних этапах. Выделяются специфические черты этих словарей. На примерах раскрывается роль и значение этих словарей в развитии юридической терминологии. Обосновывается тот факт, что специальные словари юридических терминов играют важную роль в подготовке специалистов в данной области и повышении правовой культуры и грамотности населения.

Ключевые слова: терминология, юридический словарь, специальный словарь, переводной словарь, юридическая терминология.

Kirish. Terminologik birliklarni qayd etuvchi zamonaviy lug'atlarda leksik birliklarning tarjimasini huquqiy terminologiyaning xalqaro munosabatlardagi ifodasi, dunyo terminologik tizimidagi holatni tavsiflash kabi maqsadlarda beriladi. Fikrimizni so'nggi yillarda nashr etilgan ikki tilli lug'atlar tahlili vositasida dalillashga harakat qilamiz. Chunki zamonaviy dunyoda yuridik terminologiyaning mavzusi va mohiyati nihoyatda kengaydi. Uning qo'llanish doirasi kundalik turmush, insonlarning o'zaro va davlat idoralari bilan munosabatlari bilangina kifoyalaniq qolmasdan, fan va texnologiyaning eng ilg'or sohalarigacha kirib bordi. Huquqiy munosabatlar nafaqat jonli, balki virtual ko'rinishga ham ko'chdi. Shunday sharoitda xalqaro tajribaga tayanib ish ko'rish samarali bo'lishi shubhasiz. Sanalganlar huquqiy terminlarning leksikografik talqini oldiga yangidan yangi talablar qo'ymoqda. Huquqshunoslarning yuqori malakali bo'lishiga ko'maklashadigan, xalqaro qonunshunoslik amaliyoti bilan tanishishga imkon beradigan terminologik lug'atlarni yaratish shular jumlasidandir.

Adabiyotlar tahlili. A.M.Kurganov va D.S.Djuzbayevalar tomonidan 2020-yilda yaratilgan "O'zbekcha-ruscha-inglizcha yuridik atamalar lug'ati" ham shunday leksikografik manbalar sirasiga kiradi. Mustaqillikkacha va undan keyingi yillarda o'zbek tilining tashqi imkoniyat asosida boyib borishida muhim o'rin tutgan tillarga (rus va ingliz) oid birliklarning lug'at maqolalariga kiritilishi uning leksikografik qiymatini oshiradi. Lug'atning uch tilli tarzda shakllantirilishi uzoq yillar o'zbek yuridik terminologiyasiga rus tilidan o'zlashgandek taassurot uyg'otuvchi ba'zi terminlarning, aslida, baynalmilallik xususiyatiga ega ekanligini bilib olish imkonini ham beradi. Masalan, hozirgi kunda aqidaparastlik leksemasi bilan yuritiladigan ruscha фундаментализм termini inglizcha xalqlarda ham fundamentalism tarzida ifodalanishi lug'at maqolasida keltirilgan [7: 10]. Mazkur lug'atda 3300 dan ortiq terminologik birliklar Jinoyat

kodeksi va Jinoyat-protsetsual kodekslar asosida tanlangan. Umuman, lugʻatda oʻzbek tilidagi yuridik terminlarning rus va ingliz tilidagi muqobillarining berilishi bilan ahamiyatlidir. Chunki istiqoldan keyin xalqaro munosabatlarning jadallashishi, globallashuv jarayonining muqarrarligi, mamlakatimiz fuqarolarining turli maqsadlarda xorijga safar qilishlariga sabab boʻlmoqda. Fikr dalili sifatida keltirishimiz mumkinki, 2024-yilda mamlakatimizdan xorijda ishlovchi fuqarolar soni 1 mln. 900 ming kishini tashkil etadi [15]. Bu raqamlarga oʻqish, sayohat va boshqa sabablar bilan xorijga chiquvchi fuqarolarimiz kiritilmaganligini hisobga olganda, masala mohiyati yanada oydinlashadi. Shuningdek, mamlakatimizda yaratilayotgan ijobiy turistik muhit xorijiy sayyohlarni tobora koʻproq jalb qilmoqda. Shu nuqtayi nazardan “Oʻzbekcha-ruscha-inglizcha yuridik atamalar lugʻati” ham oʻzbekcha muloqot qiluvchilar uchun, ham xorijliklar uchun muhim amaliy ahamiyatga ega. Zero, muayyan mamlakat qonunlarini bilmaslik shaxsni huquqiy javobgarlikdan ozod etmaydi. Lugʻatda keltirilgan “huquqlarni tushuntirish – разъяснение прав – explain the rights”, “huquqlarni amalga oshirish – осуществление прав – effectuation of rights”, “huquqiy holat – правовое положение – legal status” [7] kabi terminlarning uch tilda ifodalanishini bilish foydalanuvchiga dunyoning istalgan mamlakatida oʻz huquqlaridan foydalanish imkoniyatini beradi. Shu sababli koʻp tilli yuridik terminlar lugʻatlarining tayyorlanishi dolzarb masalalardandir.

Tahlil va natijalar. Yuridik terminlarning koʻp tilli lugʻatlarini yaratishda bir necha talablar ham mavjudki, ularga amal qilish leksikografik manba samaradorligini taʼminlaydi. Bu talablardan eng muhimi tarjima jarayonida toʻliq muvofiqlikka erishishni taʼminlashdan iboratdir. Chunki yuridik terminlarning notoʻgʻri tushunilishi yuzaga kelishi mumkin. Bu borada H.A.Kerimovning quyidagi fikrlarini keltirish oʻrinli boʻladi: “Qonun ijodkorligi sohasida har bir jumla, soʻz va qoʻshimchaning toʻgʻri qoʻllanishini taʼminlash zarur. Bu inson hayoti, shaxslararo va davlat idoralari bilan boʻladigan munosabatlarda tushunmovchiliklarga sabab boʻladi” [6: 25]. Yuridik terminlarning koʻp tilli lugʻatlarining soʻnggi nashrlaridan biri maxsus lugʻat sifatida baholanishi mumkin. Chunki “Yuridik terminlarning ruscha-oʻzbekcha lugʻati” (2021)da tarjima birliklarining izohi keltirilmagan. Bu termin definitsiyasi tor doira (yaʼni soha vakillari) uchun tushunarli ekanligi bilan izohlanadi [1].

Maʼlum boʻladiki, dastlabki davrlarda davlatning til borasidagi shovinistik siyosatini qoʻllab-quvvatlash maqsadida yaratilgan boʻlsa, soʻnggi yillarda sof ijtimoiy zarurat nuqtayi nazaridan dunyoning eng muhim tillaridagi yuridik terminlarning ifodasi haqida maʼlumot beruvchi lingvistik manba sifatida dunyo yuzini koʻrmoqda. Koʻp tilli terminologik lugʻatlar vositasida qoʻlga kiritilgan natijalar umumiy tarjima lugʻatlarida ham oʻz aksini topmoqda. Zero, terminologik birliklar ham nominativ birlik sanaladi va baʼzan uning soʻzma-soʻz tarjimasi maʼnoning oʻzgarib ketishiga sabab boʻladi. Shu sababli muayyan tilda birikma shaklida boʻlgan terminlar boshqa tilga birgina soʻz bilan tarjima qilinishi mumkin. Bunda asosiy maqsad huquqiy tushuncha maʼnosining boshqa tildagi aynan muqobilini berish sanaladi. Masalan, huquqning vujudga kelishi birikmali terminini ifodalovchi tushuncha ingliz tilida birgina right leksemasi bilan ifodalanishi mumkin va bu tahlil qilinaotgan lugʻatda qayd etilgan [7: 197]. Shu kabi oʻrinlarda turli sohalarga doir boʻlgan maxsus tarjima lugʻatlarining ahamiyati namoyon boʻladi.

Tilshunoslikning leksikografiya sathida erishilgan natijalar sarhisobi izohli lugʻatlarda oʻz aksini topadi. Chunki tilning butun leksikasi, yaʼni barcha uslublarga xos boʻlgan soʻz va iboralar, chegaralangan va chegaralanmagan qatlam birliklarini aynan izohli lugʻatlardan topish mumkin. Jamiyat hayotidagi eng muhim oʻzgarishlar birinchi navbatda qayd etiladigan leksikografik manba ham izohli lugʻatlardir. Izohli lugʻatlarda tushunilishi murakkab boʻlgan leksik birliklar til egalarining keng qatlami uchun tanish boʻlgan boshqa leksik birliklar vositasida ifodalanadi. Chegaralangan qatlam birliklarining definitsiyasi murakkabligini hisobga olganda, maxsus izohli ilmiy matnlarda qoʻllanadigan terminlarning keng jamoatchilik ommasiga tushunarli boʻlishini taʼminlaydi. Ilm-fan taraqqiy etar ekan, soʻzsiz, oʻrganilayotgan obyektini tavsiflash uchun maxsus leksik birliklarga ehtiyoj tugʻiladi. “Texnika, madaniyat, sanʼat, ijtimoiy-siyosiy hayotning rivoji oʻzining maxsus soʻzlarini vujudga keltiradi” [4: 3]. Yuridik terminologiya birliklarining izohli lugʻatlari dolzarbligini, aholining keng qatlami uchun zarurligi bilan boshqa terminologik izohli lugʻatlardan farqlanadi. Chunki yuridik soha terminlari va ular ifodalaydigan tushunchalar bilan har bir shaxs har kuni duch keladi. Masalan, yuridik terminologiya tasniflariga

kiruvchi unsurlarning aksariyati umumtil leksikasi sifatida ham baholanadi. Jumladan, yuridik terminologiya tarkibiga kiruvchi shaxslarni ifodalovchi lug'aviy birliklardan fuqaro, bezori, javobgar, yo'lto'sar kabi; jinoyat turlarini anglatuvchi terminlardan qo'rqitish, o'g'rilik kabilar umumtil birliklari sifatida O'TILga kiritilgan. Umuman, bu kabi polifunksional lug'aviy birliklarni o'zbek yuridik terminologiyasida ajratilgan yettita guruhning [3: 4] har birida mavjudligi ham fikrimizni asoslaydi. Boshqacha aytganda, yuridik terminlarning izohli lug'atlarini yaratishda mualliflar sohaning ijtimoiy munosabatlarga yaqinligi nuqtayi nazaridan yondashgan holda maqsadlar belgilaydilar.

Istiqlolgacha yaratilgan yuridik terminlarga muayyan izoh ham beruvchi lug'atlar qatoriga F.Muhiddinov va Q.Mirzajonovlar tomonidan tayyorlangan "Yuridik terminlarning qisqacha ruscha-o'zbekcha lug'at-spravochnigi"ni (1983) kiritish mumkin. Mazkur lug'at bir vaqtning o'zida ham tarjima, ham izohli lug'atlarning xususiyatlarini o'zida jamlaganligi bilan ajralib turardi. Chunki lug'atda rus tilidagi terminning o'zbek tiliga tarjimasi bilan birga bu leksik birlikning huquqiy jihatdan qo'llanish xususiyatlari haqida ham qisqacha izoh berilgan edi. Lug'atni tayyorlashda o'sha davrda amalda bo'lgan jinoyat va jinoyat-protsessual kodekslardan foydalanilgan edi. Masalan, quyidagi lug'at maqolasida birikmali termin tarjimasi va uning izohi keltirilgan:

"Административная ответственность – ma'muriy javobgarlik. Bunday javobgarlik ikki holatda qo'llaniladi. Birinchi holat – huquqiy tartibni buzgan shaxslarga nisbatan qo'llanadigan ma'muriy chora. Ikkinchi holat – mansabdor shaxslarga nisbatan ma'muriy tartibda choralar ko'rish, qattiq ogohlantirish, xizmat vazifasidan ozod qilish va hokazo" [8: 7].

Birikmali terminning tarjimasi o'zbek tilida ham birikmali nominativ birlik (ma'muriy javobgarlik) vositasida berilgan. Tarjimadan keyin terminologik birlik ifodalovchi huquqiy holat qanday o'rinlarda faollashishi batafsil yoritilgan. Ta'kidlanganidek, bunda amaldagi qonun hujjatlariga tayanilgan. Tabiiyki, bu lug'atning zamonaviylik nuqtayi nazaridan imkoniyatlarini pasaytiradi. Chunki qonunlar jamiyat hayotida ro'y berayotgan o'zgarishlar asosida yangilanib boradi. Zero, lug'at maqolasida qo'llangan ma'muriy javobgarlik qo'llanadigan o'rinlar hozirgi kunda amalda bo'lgan "Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeks" (1995)ga tez-tez o'zgartirishlar kiritiladi. Bunday o'zgarishlarga zarurat texnika va texnologiyalarning rivojlanganligi, boshqa qonun hujjatlariga kiritilgan o'zgartirishlar asosida paydo bo'lishi mumkin. Shunday bo'lsa-da, mazkur lug'atni yuridik leksikografiya sohasidagi muhim manbalar qatoriga kiritish mumkin. Chunki lug'at yuqori informativligi bilan ajralib turadi. Lug'atdagi ma'lumot qamrovi shu qadar kengki, hatto bu leksikografik manba tegishli qonun hujjatlarining o'ziga xos sharhidek taassurot uyg'otadi. Masalan, yuqorida keltirilgan lug'at maqolasida "ma'muriy javobgarlik" uchun o'tgan asrning 80-yillarida "15 sutka qamoq jazosi; 20 so'm jarima qo'llanishi, mayda bezorilik, spekulativ harakatlar uchun qo'llanishi" haqidagi ma'lumotlar ham ilova qilingan. Aynan shu kabi ma'lumotlar lug'atning asosiy vazifasi nimadan iborat ekanligiga ishora qiladi. Ya'ni "Yuridik terminlarning qisqacha ruscha-o'zbekcha lug'at-spravochnigi" foydalanuvchilari yuridik terminlarning mazmuni, ularning huquqiy maqomi haqida ma'lumot olish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Yuridik terminlarning izohli lug'atlarida aksariyati o'zlashma bo'lgan leksik birliklarning qanday tushuncha ifodalashini keng jamoatchilikka tushuntirish vazifasiga ustuvorlik berish keyingi avlod nashrlarida ham davom etdi. Mualliflar jamoasi tomonidan yaratilgan "Yuridik atamalar qomusiy lug'ati" (2003) ham aynan shu yo'nalishdagi leksikografik manba edi. Yuridik terminlarning qomusiy lug'atini yaratishga bo'lgan zaruratni mualliflar quyidagicha izohlaydilar: "Avvalgi, so'zlikdangina iborat bo'lgan, ruscha-o'zbekcha tillarda tuzilgan lug'atlarda ba'zi bir nom bilan olingan atamalar bir-biriga mos kelmadi, maqola ishlash va ularga izoh berish ancha qiyinchiliklar tug'dirdi. Ularda ko'pgina atamalar rus tilida yoki boshqa tillarda, ya'ni arab, fors tillarida, shuningdek, milliy tillar – yunon, fransuz, ingliz va nemis tillarida keltirildi" [12: 6]. Bularning hammasi yuridik terminologiyaning istiqloq davrida juda tez rivojlanganligini ko'rsatadi. Tabiiyki, qomusiy lug'atni tayyorlashda sohaga aloqasi bo'lgan ko'plab manbalarga tayanish talab etiladi. Bu qomusiy lug'atning informativligini oshiradi. Leksikografik manbani tayyorlashda mualliflar O'zbekiston va chet el qonunlari matnidan, maxsus adabiyotlardan, ikki tomli "O'zbek tilining izohli lug'ati"dan, 1988-yilgi "Словарь иностранных слов" lug'atidan

foydalandilar. Shu sababli lugʻat maqolalari maʼlumotga boy tarzda shakllantirildi. Masalan, yuridik soha mutaxassislarining ham barchasiga tushunarli boʻlmagan absentizm terminining izohi uchun Qomusda quyidagi lugʻat maqolasi keltiriladi:

“Absentizm (lotin. Absens – yoʻqlik) – konstitutsiyaviy huquq fanida ushbu atama, saylovchilarning saylovda yoki referendumda oʻz xohishi bilan, ixtiyoriy ishtirok etishdan voz kechishini bildiradi. Hozirgi davr demokratik davlatlarida absentizm keng tarqalgan holatdir: odatda saylovlarda ovoz berish huquqi boʻlgan 20 dan 40 foizgacha shaxslar ishtirok etmaydi” [12: 10].

Izohning mukammalligi terminologik birlik haqida mutaxassis boʻlmagan shaxslarning ham toʻliq maʼlumot olishiga imkon beradi. Qayd etish lozimki, “Yuridik atamalar qomusiy lugʻati”da terminlar uchun etimologik maʼlumotlar ham keltirilgan. Yuqoridagi lugʻat maqolasida ham absentizm leksemasining lotin tiliga mansub ekanligi haqidagi maʼlumot izohdan avval keltirilgan. Bunday maʼlumot mutaxassis boʻlgan shaxslarga ham, nomutaxassis auditoriya uchun ham foydali boʻladi, albatta. Chunki terminologik birlikning semantik mohiyatini toʻlaqonli anglash uchun uning kelib chiqishi, paydo boʻlish bosqichida qanday maʼno ifodalaganligini bilish muhim hisoblanadi. Bu, ayniqsa, polifunksional terminlarning semantik tahlilida ahamiyatlidir. Umuman, yuridik terminlarning etimologik maʼlumotlari 1999-yilda H.Bektemirov, H.Xolmedov, S.Sodiqovlar tomonidan tayyorlangan “Huquqshunoslikka oid oʻzlashma terminlar” lugʻati asosida shakllantirilishi ham mumkin. Lugʻat mualliflari yuzlab oʻzlashma leksemalar yuridik termin sifatida ajratilishida ularning dastlabki maʼnolaridan ancha uzoqlashganligiga eʼtibor qaratadilar. Yuridik sohaga doir oʻzlashma soʻzlar lugʻati ana shunday leksik birliklarning mohiyatini ochib berishga yordam beradi. Oʻzbek tilida yuridik termin deb baholanadigan baʼzi birliklarning maʼno taraqqiyotini aniq bilish terminlarni tizimlashtirishda qoʻl kelishi tabiiy. Masalan, avtonomiya leksemasi yuridik termin sifatida keng maʼnoda maʼlum bir organlar, tashkilotlar yoxud birlashmalarning oʻz hayotiy faoliyatiga doir masalalarni mustaqil hal etishini anglatadi. Ammo bu leksemaning etimologik maʼnosi yunon tilida autos – oʻzini, nomos – qonun, yaʼni “qonunning oʻzi” jumlasini bilan ifodalanadi. Shunisi muhimki, soʻz oʻzlashtirilgan ekan, bu jarayon tabiiy kechishi lozim, tilshunoslarning (yoki boshqa soha vakillarining) bu jarayonga aralashishi maqsadga muvofiq emas. Masalan, akademik A.Hojiyev 1996-yilda taklif etgan programmist, programmashtirish kabi terminlar oʻzbek tilida meʼyorlashib ketmadi [11: 17]. Sanalgan leksik birliklar oʻrniga dasturchi, dasturlash kabi leksik birliklar termin sifatida oʻzbek tilida koʻproq qoʻllanadi. Bularning hammasi terminologik tizim birliklarining tabiiy, ijtimoiy talab asosida hosil boʻlishini koʻrsatadi.

“Zamonaviy shaxsning muhim koʻrsatkichi hisoblangan kommunikativ qobiliyatni oʻstiruvchi antroposentrik lugʻatlarni yaratish va ularni elektronlashtirish zarurati kompyuter lingvistikasi, korpus lingvistikasi kabi amaliy tilshunoslik sohalarini taraqqiyotini taqozo qilmoqda” [2: 3]. Yuridik leksikaning zamonaviy elektron lugʻatlarini yaratishda sezilarli muvaffaqiyatga erishilgan, deyishimiz mumkin. “Tushuntirish va koʻrsatish – leksikografiyaning bosh tamoyili. Izohli, etimologik va tarjima lugʻatlar tushuntirish vazifasini bajaradi, imlo va talaffuz lugʻati koʻrsatish vazifasini bajaradi” [9: 18]. Tabiiyki, yuridik terminlarni qamrab oluvchi lugʻatlar ham, birinchi navbatda, tushuntiruvchi lugʻatlardir. Hozirgi kungacha yaratilgan yuridik sohaga doir terminologik lugʻatlarning elektron muqobillarida terminlarning izohi keltiriladi. Masalan, Oʻzbekiston Respublikasi milliy huquqiy internet portalida joylangan elektron lugʻatda 1300 dan ortiq yuridik terminlar oʻrin olgan. Bu yuridik terminlar huquqiy amaliyot, nazariya, ilm-fan va taʼlim jarayonida keng qoʻllanadigan soʻzlarni qamrab olgan [13]. Yuridik terminlarning barchasi alifbo tartibida joylashtirilgan. Qayd etish lozimki, tahlil qilinayotgan elektron lugʻatdan rus tilida, shuningdek, lotin va kirill alifbolarida foydalanish mumkin. Elektron lugʻatlarning ustuvor jihatlaridan yana biri shundaki, ularni muntazam yangilab borish mumkin. Terminologik tizimda oʻzgarishlarning tez-tez sodir boʻlishini hisobga olganda, elektron lugʻatlarning samarador ekanligi ayon boʻladi. Umuman, elektron yuridik tezarus, lugʻatlarning turli dasturlarda ishlaydigan qurilmalarda qoʻllanuvchi mobil ilova koʻrinishlari ham yaratilmoqda [14]. Maʼlum boʻladiki, yuridik sohada boy tajriba toʻplangan boʻlib, soha mutaxassislari va tilshunoslar ularni lugʻatlashtirishda faol boʻlishlari lozim.

Turli fan sohalarining istiqloldan keyin to'g'ri yo'nalishda taraqqiy etishi, dunyo ilmi-fanidagi o'zgarishlardan to'g'ridan to'g'ri bahramand bo'lishi leksikografiya sohasida ham yangi yondashuvlar paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Bu borada B.Yo'ldoshevning quyidagi fikrlarini keltirish mumkin: "Ta'limdagi yuksalishlar, kognitiv ta'limga tomon siljishlar o'zbek tilshunosligi fani oldiga jahon tilshunosligidagi zamonaviy leksikografiya fani erishayotgan yutuqlarga tayangan holda kelgusida o'quv lug'atchiligi muammolari bilan jiddiy shug'ullanishni taqozo etadi" [5: 66-72].

Xulosa. Ta'kidlash lozimki, dunyo tilshunosligida tildan amaliy foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan, tilni tasvirlash bilan birga uni o'qitishni yengillashtiradigan vositalarni yaratish, ulardan ta'lim jarayonida foydalanish dolzarblik kasb etmoqda. Ta'lim tizimining turli bosqichlarida yuridik terminologiyani qamrab oluvchi lug'atlarning mavjudligi nafaqat yetuk salohiyatli huquqshunos mutaxassislarning yetishib chiqishiga, balki aholining huquqiy savodxonligi ko'tarilishiga xizmat qiladi. Terminologik o'quv lug'atlarni yaratish ta'limning muayyan bosqichi uchun leksik birliklarni ajratish asosida kechadi. Zero, o'quv lug'atlari akademik lug'atlardan o'zining muxtasarligi, muayyan soha birliklarini qamrab olishi bilan farqlanadi. Bu borada rus olimi L.A.Novikov quyidagi fikrlarni bayon qilgan edi: "Akademik leksikografiya bilan taqqoslaganda o'quv lug'atchiligi hajman kichik va ta'limiy maqsadlarga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi" [10: 3-11]. Umumiy o'rta ta'limda huquqiy munosabatlar, davlat va uning bo'g'inlari haqida ma'lumot beruvchi fanlarni o'qitishda yuridik terminlarni qamrab oluvchi o'quv lug'atlari zaruriy qo'shimcha ta'lim vositasi vazifasini bajaradi. Anglashiladiki, yuridik o'quv lug'atlarni foydalanuvchilar auditoriyasi xususiyatlariga mos tarzda tayyorlash bugungi leksikografiyaning dolzarb masalalaridandir.

Adabiyotlar:

Mahmudov N., Ko'chimob Sh., Sharipova N. Yuridik terminlarning ruscha-o'zbekcha lug'ati. – Toshkent: Zamin nashr, 2021. – 208 b.

Баҳриддинова Б. Ўзбекистонда ўқув луғатчилиги: лингвистик асослари, тарихи ва истиқболлари: Филол. фанл. д-ри. (DSc) дисс. – 252 б.

Гуломова Г. Ўзбек юридик терминологиясининг истиқлол даври тараққиёти: Филол. фанл. номз. дисс... автореф. – Тошкент, 2005. – 32 б.

Исмаилов Ғ. Ўзбек тилида терминологик тизимларида семантик усулда термин ҳосил бўлиши: Филол. фанл. номз. дисс... автореф. – Тошкент, 2011. – 36 б.

Йўлдошев Б. Ўзбек лингводидактикаси тараққиётида ўқув лексикографиясининг ўрни масаласига доир // Навоий ДПИ ахборотномаси. 2015. №1. – Б.66-72.

Керимов Д.А. Законодательная техника. – Москва: Норма-Инфра, 1998. – 121 с.

Кургањов А.М., Джузбаева Д.С. Ўзбекча-русча-инглизча юридик атамалар луғати. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2020. – 200 б.

Муҳиддинов Ф., Мирзажонов К. Юридик терминларнинг қисқача русча-ўзбекча луғат-справочниги. – Тошкент: Ўқитувчи, 1983. – 280 б.

Нигматова Л. Мустақиллик даври ўзбек луғатчилигида тил ва маданият муштараклиги муаммоси: Филол. фанл. д-ри. (DSc) дисс. – Бухоро, 2021. – 208 б.

Новиков Л. Учебная лексикография и её задачи // Вопросы учебной лексикографии. Под ред. П.Н.Денисова и Л.А.Новикова. – Москва: МГУ, 1969. – С.3-11.

Ҳожиёв А. Термин танлаш мезонлари. – Тошкент: Фан, 1996. – Б.17.

Юридик атамалар қомусий луғати. – Тошкент: Шарқ НМАК, 2003. – 432 б.

<https://huquqiyportal.uz/dictionary> [Elektron manba:] Murojaat sanasi: 15.02.2025.

<https://thesaurus.tsul.uz/terms?page> [Elektron manba:] Murojaat sanasi: 15.02.2025.

<https://www.gazeta.uz/oz/2025/01/24/migratsiya/> [Elektron manba:] Murojaat sanasi: 22.02.2025.

“ILTIFOT” NUTQIY AKTINING BADIY MATNDA VOQELANISHINING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Rajabov Elshod Erkinovich
NavDU II bosqich doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada “Iltifot” nutqiy aktining badiiy matnda voqelanishining lingvistik xususiyatlari ilmiy-nazariy tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: Badiiy matn, idrok, antroposentrik, lingvoestetik, yondashuv, tahlil tizimi, lingvistik material, tuzilma, ¬badiiy asar tili, tizimli, ¬yaxlit, sintez, va hokazo.

Аннотация: В данной статье проведен научно-теоретический анализ лингвистических особенностей реализации речевого акта «комплимент» в художественном тексте.

Ключевые слова: художественный текст, восприятие, антропоцентрический, лингвоэстетический, подход, аналитическая система, лингвистический материал, структура, язык художественного произведения, системный, целостный, синтез и т. д.

Annotation: This article presents a scientific-theoretical analysis of the linguistic features of the realization of the speech act of «compliment» in literary texts.

Keywords: literary text, perception, anthropocentric, linguo-aesthetic, approach, analytical system, linguistic material, structure, language of a literary work, systematic, holistic, synthesis, etc.

Badiiy matn tilning barcha jihatlarini hisobga olgan holda tahlil qilinadi. Lingvoestetik tahlil tizimidagi leksik daraja eng muhimi, ¬axloqiy nutqda soʻz majoziy va hissiy tasvirning tashuvchisi sifatida ishlaydi, shuning uchun uning maʼnosi faqat soʻzma-soʻz mazmuni bilan cheklanmaydi. Badiiy matn tushunish uchun, ideal holda, uni koʻrib chiqishning uchta asosiy bosqichidan oʻtish kerak; a) asarni birlamchi idrok darajasida bir butun sifatida tushunish ¬, b) keyin uni tahlil qilish va v) koʻrib chiqishni tizimli ¬yaxlit sintez bilan yakunlash.

Yu.M. Lotman ¬elementar lingvistik tuzilmaning oʻzi orqali uzatish uchun mutlaqo imkonsiz boʻlgan bunday hajmdagi maʼlumotlarni (xonim, begim, malikam, hazrati oliyalari; (E.R.)) uzatish imkonini beradi, ¬deb taʼkidlaydi (1.B-187). ¬Ushbu kuzatish tilshunoslik amaliyotida mustahkam oʻrnatilgan «mafkuraviy mazmun» va alohida «badiiy xususiyatlar» ni alohida koʻrib chiqish tamoyiliga asoslanadi va oʻquvchiga ¬adabiyot haqidagi fikrlarni qisqa va sodda tarzda ifodalash mumkin boʻlgan uzoq va chiroyli tarzda ifodalash usuli sifatida psixologik gʻoyani singdiradi.

Asarni shakl va mazmun birligida tahlil qilish zarurati ¬barcha mualliflar tomonidan eʼtirof etilgan. Shu bilan birga, baʼzilar shakl orqali ¬badiiy asar tilini anglatadi, boshqalari bu hodisani ¬murakkabroq deb hisoblashadi. L.I. Timofeev tilning badiiy asar shaklini yaratish vositasi ekanligini ¬, shuning uchun tilni asar obrazlaridan ajralgan holda tahlil qilish ¬adabiyotni oʻziga xos xususiyatga koʻra tahlil qilish emasligini taʼkidlaydi (2.B-448).

Badiiy asar tarkibidagi “iltifot” aktlarining badiiy matnda ifodalanishi va lingvistik funktsiyasi jihatdan tahlil qilish bir muncha dolzarb hisoblanadi.

¬Alisher Navoiyni kaminangiz koʻrgan emasmen, ¬dedi hayajonlanib Sultonmurod, ¬ammo Hirotda kelgan soatdan buyon jahonning u nodir siymosi toʻgʻrisida yaxshi taʼriflar eshitdim. Ilm va fan daryosini koʻngillariga jo qilmishlar. Sheʼrlari haqida taʼrifga hojat yoʻq. Oʻz soʻzimizning gavharshunosini, oʻz sheʼrimizning Firdavsiy va Nizomiysini koʻrmoqqa mushtaq edik. Alhamdulillah, koʻrurmiz. Marhamat qilib, u janobning hayotlari haqidagi maʼlumotlaringizni batafsil aytib beringiz, chunki fazilatlarini toʻgʻrisida koʻp eshitdim. Ammo hayotlari haqida qariyb hech nima...

Shuni taʼkidlash kerakki, bu boradagi uslubiy anʼanalar K.D. Ushinskiy soʻzni insonning maʼnaviy rivojlanishining asosi, uning oʻzini oʻzi anglash vositasi sifatida koʻrib chiqadi; shu bilan birga, lingvistik, estetik va axloqiy jihatlar bir-biri bilan chambarchas bogʻliq ekanligini taʼkidlaydi (3.B-190).

Oʻzbek tilining izohli lugʻatida “janob”- oʻtmishda va hozir kishilarni, amaldor yoki davlat

arboblarini ulug'lash shakli,- deb izohlanadi.

-Garchi Alisher janoblari bilan faqirning orasida munosabat va robita unchalik barpo bo'lmagan esada, har bir hirotlik kabi, u janobning hayotlariga doir ba'zi jihatlardan xabardormen(4.B-624).

L.S.Vigotskiyning fikricha, psixik harakat faqat individual psixik jarayonlarning rivojlanish darajasi bilan emas, balki interfunksional bog'lanishlar va ularning o'zgarishi bilan tavsiflanadi(5.B-624).

Lingvistik material orqali muallifning fikr va his-tuyg'ularining dinamikasini ochib berishda o'quvchi badiiy matnning estetik funktsiyasiga murojaat qiladi. Shu bilan birga, u o'zining ijodiy moyilligini rivojlantiradi, atrof-dagi voqelik haqidagi bilimni takomillashtiradi va chuqurlashtiradi. Bu yerda muhim rol til shaxsi, atrof-muhit va ma'naviy ehtiyojlar rivojlanishining madaniy darajasini aks ettiruvchi sezgi va lingvistik qobiliyatga beriladi. Bu yondashuv bizga qonuniy ko'rinadi, chunki har qanday matn juda katta kommunikativ imkoniyatlarga ega, uni M.M.Baxtin adabiyotni o'zlashtirishning dialogik momenti deb atagan. Muallif bilan «ma'naviy» muloqot o'quvchiga uning g'oyaviy va estetik pozitsiyalarini, estetik va falsafiy qarashlarini tushunishga yordam beradi. Matnning ayrim lingvistik birliklarini tushunish qiyin bo'lganda, o'quvchi «dekodlash», tushunish, satrlar orasidagi o'qish munosabatlariga kiradi, ya'ni. kontekstga ishora qiladi - og'zaki ifoda etilmagan ma'lumotlarning mazmun-faktik va mazmun-kontseptual tomonlari o'rtasidagi munosabatni anglaydi.

-Mavlono Lutfiy kabi,-deb so'zga aralashdi Sultonmurod,-ovozasi olamni tutgan keksa shoir hali go'dak Navoiyning o'z tilidagi bir bayti uchun o'zining uzoq umrida aytgan jamiki g'azallaridan voz kechishga tayyor ekanini bildirgan ekan. Bu rivoyatga ne deysiz?

-Shubhasiz, to'g'ri. Mavlono Lutfiy o'zlari uning sehrli qalamining ta'rifmi menga bir necha bor aytgan edilar,-deya javob berdi mavlono Turobiy(6.B-386).

O'zbek tilining izohli lug'atida "mavlono"- janob, hukmdor, homiy; Musulmon Sharqida olim va fozil kishilarni, ustozlarni, yuksak martabali amaldorlarni ulug'lab, ularning nomlariga qo'shib ishlatiladigan faxriy so'z,- deb izohlanadi(7.B-386).

Turli darajada qo'llanilgan til birliklarini aniqlash va tushuntirish hamda matndagi ektrolingvistik aktlarni izohlash tahlilning vazifasi sanaladi. Voqelikning yaxlit bo'lagi bilan badiiy tasvir vositalari, obrazli so'zlar bilan asar kompozitsiyasining o'zaro ta'sirini aniqlash sintezning vazifasi sanaladi. Til vositalarini saralash ustidan nazorat qilib borish matn tahlilining aspektlaridan biri. Ana shu aspekt asosida til birliklarining badiiy adabiyot uslubida tanlash imkoniyatlari ham har xil bo'ladi. Turli tip matnlardagi til ifoda vositalarining tanlanishi va qo'llanishidagi potensial hamda amaliy imkoniyatlarni kuzatish-tekshirib chiqish tahlilning maqsad va vazifasini belgilaydi.

-Anavi devqomat,-dedi u birini ko'rsatib,- Haydar pahlavon. Iroqdan kelgan mufrid qalandardan Havzi mohiyonda besh tayoq yeb, oyoq suyaklari bir bir xalta oshiqdek bo'linib ketgan edi. Shayx Husayn jarroh uni oyog'ini chuqurga ko'mib, qirq kunda tuzatgan(8.B-17).

Ba'zan muloqot tortishuvli, munozarali kechadi va bunda suhbatdoshlar bir-biriga kuchli ruhiy ta'sir o'tkazishga harakat qiladilar. Shunday holatlarda muloqotning kinoyali mazmunda kechishini ta'minlovchi qochirimlar, o'xshatmalar, maqollar, naqlar va boshqa turdagi ekspressivlikni ifodalovchi nutqiy tuzilmalarga murojaat qilinadi. Ba'zan kinoya sub'ekti nutq harakatining o'ta yashirin, mazmunli, tagma'nosi yuqori darajada bo'lgan turlaridan foydalanishi mumkin. Bunday hollarda so'zlovchi tinglovchining diqqatini ma'lum muddatga bo'lsa ham haqiqatdan yiroqlashtirish, uning hushyorligini susaytirish amalini qo'llaydi. Ba'zida o'z noroziligini ochiq ifodalash ham qo'l keladi. Kinoya turli mazmundagi nutqiy harakatlarni muloqot matnida faollashtiruvchi uslubiy vositalardan biridir. "Kinoyali nutqiy harakatlar bajarilishidan ko'zlanadigan maqsad- tinglovchiga ta'sir o'tkazish va uni ushbu ta'sir doirasida hosil bo'ladigan faoliyatga undashdir"(11.B-112). Zero, shaklan ifodalangan va nutqiy harakat maqsadi bilan bog'liq bo'lgan botiniy ma'nolar qarama-qarshiligisiz kinoya mazmunidagi matn yaratilmaydi.

Shaxslarga laqab qo'yish oldingi davrlarda ham mavjud bo'lgan. Qadimgi kishilarning ijtimoiy hayotlarini o'rgangan bir qator tarixchi va etnograflarning qayt qilishlaricha, biror urug' yoki qabilaning nomi bo'lgan, o'sha urug' yoki qabilaga mansub bo'lgan shaxsning nomi u mansub bo'lgan urug' yoki qabila nomiga mos bo'lgan, ya'ni etnik guruhga mansub shaxs urug' nomi bilan atalgan. Urug' yoki qabila nomlari esa etnik guruh muqaddas deb singdiruvchi biror hayvon, qush nomidan iborat bo'lgan. Asta-sekin bu an'ana o'zgarib, urug' va qabila a'zosi bo'lgan har

bir shaxs alohida ism yoki laqab bilan atala boshlagan(-Anavi devqomat,-dedi u birini ko'rsatib,-Haydar pahlavon.).

–Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki,badiiy matnning mazmuni, strukturaviy va lingvistik jihatlarini o'zlashtirish bo'yicha ishlar taklif etilayotgan metodologiyaga ko'ra,"iltifot" nutqiy aktining badiiy matnda lingvistik shaxsning pragmatik-motivatsion sohasini shakllantirishda eng muhim omil bo'ladi. "iltifot" aktlarini laqab va taxallislardan farqlash joiz.Iltifot aktlari tarixiy matnlarga antroposentrik, lingvoestetik yondashish unda yashiringan bitmas-tuganmas didaktik imkoniyatlarni ochib berishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Лотман Ю. М. Риторика.- В сб. Структура и семиотика художественного текста. Труды по знаковым системам.ХП. -Тарту, 1981.- 287 с.
- 2.Тимофеев Л.И. Основы теории литературы: Учеб, пособие для студентов пед. ин - тов. - 5 изд.. - М.: Просвещение,1976.- 448 с.
- 3.Ушинский К.Д. Собрание сочинений. В 11-ти т. - М.-Л., 1948-190.Т.7.
- 4.O'zbek tilining izohli lug'ati. II jild. G'afur G'ulom nomidagi ijodiy matbaa uyi. 2022.B-624.
- 5.Oybek. Navoiy. Toshkent.Yangi nashr.2019.B-22.
- 6.Выготский Л.С. История развития высших психических функций. Собр. соч.: В 6 т. — М., 1983 -Т.3.-С.328.
- 7.Бахтин М.М. К методологии литературоведения// Контекст.-1974: Литера-турно-теоретические исследования. - М.: Искусство, 1975.- 386 с.
- 8.Oybek. Navoiy. Toshkent.Yangi nashr.2019.B-23.
- 9.O'zbek tilining izohli lug'ati. III jild. G'afur G'ulom nomidagi ijodiy matbaa uyi. 2022.B-134.
- 10.Oybek. Navoiy. Toshkent.Yangi nashr.2019.B-17.
- 11.Боймирзаева С. Матнда киноя мазмунини ифодаланиши // Ўзбек тили ва адабиёти . –Тошкент, 2008. №4. -Б. 112.

O. HENRY VA ABDULLA QAHHOR HIKOYALARINING LINGVOMADANIY TAFOVUTLARI

Sadinov Oybek Ziyot o'g'li

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM (nodavlat ta'lim muassasasi) (Qarshi shahri)

Annotatsiya. Ushbu maqolada amerikalik yozuvchi O. Henry va o'zbek adabiyotining taniqli vakili Abdulla Qahhor hikoyalarining lingvomadaniy tafovutlari tahlil qilinadi. Turli madaniy makon, tarixiy davr va ijtimoiy sharoitlarda ijod qilgan har ikki adib asarlarida nutqiy ifoda, badiiy tasvir va ma'no qatlamlari turlicha shakllanadi. Tadqiqotda lingvomadaniy yondashuv, qiyosiy-tipologik tahlil va kontekstual analiz usullari yordamida asarlardagi leksik birliklar, frazeologik iboralar, madaniy realiyalar hamda yumoristik unsurlarning o'xshashlik va tafovutlari aniqlanadi. Natijalar O. Henry hikoyalarida Amerika jamiyatining individualistik ruhiyati hamda kapitalistik jarayonlar, Qahhor asarlarida esa o'zbek xalqining an'anaviy qadriyatlari, ijtimoiy adolat va hamjihatlik mavzulari ustuvor ekani bilan ajralib turishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Lingvomadaniy tafovut, O. Henry, Abdulla Qahhor, qiyosiy tahlil, madaniy realiyalar, hikoya, til va madaniyat.

Аннотация. В данной статье рассматриваются лингвокультурные различия в рассказах американского писателя О. Генри и выдающегося представителя узбекской литературы Абдуллы Каххара. Анализ проводится с учетом того, что оба автора творили в разных культурных пространствах, исторических периодах и социальных условиях, что отразилось в особенностях речевой выразительности, художественных образов и смысловых пластов. Используя лингвокультурный подход, сопоставительно-типологический анализ и контекстуальный метод, автор выявляет сходства и различия в лексических единицах, фразеологических оборотах, культурных реалиях и юмористических элементах данных произведений. Результаты показывают, что в рассказах О. Генри преобладают темы индивидуализма и капиталистических процессов американского общества, в то время как в произведениях Каххара доминируют традиционные ценности узбекского народа, социальная справедливость и солидарность.

Ключевые слова: Лингвокультурные различия, О. Генри, Абдулла Каххар, сопоставительный анализ, культурные реалии, рассказ, язык и культура.

Annotation. This article examines the linguocultural differences in the short stories of the American writer O. Henry and the renowned Uzbek literary figure Abdulla Qahhor. The authors' works, shaped by distinct cultural settings, historical contexts, and social conditions, exhibit unique linguistic expressions, artistic imagery, and layers of meaning. Employing a linguocultural framework, comparative-typological analysis, and contextual method, the study identifies similarities and contrasts in lexical units, phraseological expressions, cultural realities, and humorous elements. The findings reveal that while O. Henry's stories predominantly highlight individualism and early capitalist dynamics within American society, Qahhor's works emphasize Uzbek traditional values, social justice, and communal unity.

Keywords: Linguocultural differences, O. Henry, Abdulla Qahhor, comparative analysis, cultural realia, short story, language and culture.

KIRISH. Jahon adabiyoti rivojiga o'ziga xos hissa qo'shgan buyuk adiblar orasida amerikalik yozuvchi O. Henry va o'zbek adabiyotining yetuk namoyandalaridan biri Abdulla Qahhor alohida e'tiborga loyiqdir. Ikkala ijodkor ham asarlarida jamiyat hayotini, insonning qalb kechinmalarini hamda turli ijtimoiy muammolarni o'ziga xos uslubda badiylashtirgan. Biroq O. Henry hikoyalarining til xususiyatlari va Amerika jamiyatining o'sha davrdagi sotsial-madaniy muhitiga xos ma'no qatlamlari bilan Abdulla Qahhor hikoyalaridagi o'zbek xalqi turmush tarzi, milliy qadriyatlar hamda mafkura o'rtasida sezilarli farqlar mavjud. Mazkur tafovutlar, avvalo, lingvomadaniy (linguomadaniy) xususiyatlarda o'z ifodasini topadi. Ya'ni matnni nafaqat lingvistik vosita sifatida o'rganish, balki uning ortida turgan madaniy kod, tarixiy sharoit, mentalitet hamda ijtimoiy hodisalarga e'tibor qaratish zarur.

O. Henry o'z hikoyalarida XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi Amerika hayotini mahorat bilan tasvirlab, personajlar xarakteri, kundalik muhit, turmush tarzi va mafkurasini realistik hamda o'ziga xos yumor bilan ochib beradi. Uning asarlarida ko'proq kichik shaharchalar, kambag'al yoki o'rta toifa vakillari, shaxsiy orzu-umidlar, kutilmagan yakunlar, shuningdek, o'sha davr ijtimoiy tengsizliklari va mojarolar yorqin aks etadi. Qahhorning hikoyalarida esa o'zbek xalqining an'anaviy urf-odatlarini, maishiy hayoti, ijtimoiy-siyosiy mavzulardagi mulohazalari, insoniy munosabatlar, adolat va mehr kabi mavzular ustuvor. Shuningdek, zamon ruhini ifodalovchi kayfiyat, badiiy tasvir vositalarida milliy poetik ohang, turli obrazlarning nutqi ham o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Ushbu maqolada O. Henry va Abdulla Qahhor hikoyalaridagi lingvomadaniy tafovutlar IMRAD formati doirasida tahlil qilinadi. Avvalo, nazariy asoslarni shakllantirish maqsadida lingvomadaniyat tushunchasiga ta'rif beriladi, so'ngra aniq metodlar yordamida hikoyalardagi leksik birliklar, nutq uslubi, kontekstual ma'nolar o'rganiladi. Natijada, olingan ma'lumotlar asosida asarlardagi madaniy kodlar hamda milliy mentalitet ifodasining o'ziga xos jihatlari aniqlanadi. Muhokama bosqichida esa har ikki yozuvchining hikoyalarida kuzatiladigan adabiy tamoyillar, nutqiy tasvirlar hamda davr ruhining lingvomadaniy akslanishi qiyosiy tahlil qilinadi. Bu jarayon adabiy tarjima, filologik tadqiqotlar va umuman, madaniy aloqalarni chuqurlashtirishda muhim ahamiyatga ega.

METODOLOGIYA

Tadqiqotning metodologik asosi sifatida lingvomadaniy tahlil, qiyosiy-tipologik yondashuv hamda kontekstual analiz usullari tanlandi. Lingvomadaniy tahlil matnni lisoniy vosita sifatida emas, balki muayyan madaniy makonning ifodasi sifatida ko'rishga imkon beradi. Bunda hikoyalarda qo'llangan so'zlar, frazeologik birikmalar, kinoya yoki metaforalar ortida turgan madaniy kod, urf-odat va tarixi tahlil qilinadi. Qiyosiy-tipologik yondashuv O. Henry va Abdulla Qahhor hikoyalaridagi nutqiy o'xshashlik va farqlarni, madaniy konnotatsiyalarni, ijtimoiy mavzularni birgalikda o'rganishga yordam beradi. Natijada ikki turli adabiy makonga xos lisoniy ifodalar va badiiy unsurlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik yoki ziddiyatlar aniqlanadi.

Kontekstual analiz, o'z navbatida, hikoyalarda til birligining aniq bir matndagi vazifasini belgilashga qaratilgan. Bunda nutqiy uslub, qahramonlar nutqining lingvistik portreti, ijtimoiy mavqeiga xos xususiyatlari, davr muhitini aks ettiruvchi leksik elementlar chuqur tahlil qilindi. Shuningdek, O. Henry davridagi Amerika jamiyatining ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari va Qahhor yashagan zamonning o'zbek jamiyatidagi an'ana, siyosiy islohotlar, jamiyatdagi roli ham inobatga olindi. Maqola doirasida maqbul tadqiqot hajmini cheklash sababli, O. Henryning turli hikoyalardan (masalan, "The Gift of the Magi", "The Last Leaf" va boshqa qisqa hikoyalardan) hamda Qahhorning ayrim yetuk asarlaridan ("O'g'ri", "Hukm", "Anor" va h. k.) namunalar tanlab olindi.

Tadqiqot bosqichida dastlab har ikki yozuvchi hikoyalardan jami yigirmadan ortiq lisoniy kontekstlar ajratildi, so'ngra ular mazmuniy jihatdan tasniflanib, lingvomadaniy qadriyatlarining ifodalanishi bo'yicha guruhlandi. So'ngra bu birliklar sistemali ravishda semantik tahlil qilinib, qiyosiy metod asosida tafovut va o'xshashliklar aniqlandi. Ushbu bosqichlarda xorijiy va mahalliy adabiyotlardan ham foydalanib, olingan ma'lumotlar nazariy jihatdan asoslab berildi.

NATIJALAR

Olingan natijalar O. Henry va Abdulla Qahhor hikoyalarida til, madaniyat va davr muhitiga xos bir qancha sezilarli tafovutlar mavjudligini tasdiqladi. Avvalo, O. Henry hikoyalarida Amerika jamiyatiga xos iqtisodiy tengsizlik, boy va kambag'al tabaqalar o'rtasidagi munosabatlar, shahar hayotining dinamikasi, kapitalizmning ilk bosqichlaridagi ijtimoiy voqeliklar ustuvor mavzu sifatida ajralib turadi. Nutqiy ifodalarda ingliz tilining o'sha davrga xos dialektizmlari, gazeta tilidan kirib kelgan yangicha so'zlar va o'xshatishlar tez-tez uchraydi. Bunda yumoristik ohang, kinoya va kutilmagan yakunlar asarlarning badiiy kuchini oshirib, o'quvchining e'tiborini jamiyatdagi nohaqliklarga qaratadi.

Abdulla Qahhor hikoyalarida esa o'zbek xalqining kundalik turmush tarzi, qishloq hayotining mehnatkashlik ruhi, an'anaviy urf-odatlar hamda o'sha davr siyosiy-madaniy islohotlari aks etgan. Qahramonlar nutqida o'zbek xalq maqollari, xalqona iboralar, sarkashlik yoki muloyimlik ohangi,

ijtimoiy haqiqatni tantanali yoki istehzoli tarzda ifodalovchi ifodalar uchraydi. Shuningdek, Qahhor hikoyalarning tili atamalarning milliy rang-barangligi, pand-nasihath shaklidagi didaktik xulosalar bilan boyitilgan. Ko'plab realiyalar, masalan, an'anaviy to'y marosimlari, xo'jalik ishlari, mahalla hayoti kabi tushunchalar matnning semantik devorini mustahkamlaydi.

Qiyosiy o'rganish shuni ko'rsatdiki, O. Henry hikoyalarida individual erkinlik, insonning ichki olami, qahramonning o'z orzu-umidlarini ro'yobga chiqarishi ortidan kuchli tanqidiy fikr shakllanishi kuzatilsa, Qahhor hikoyalarida jamiyat va inson o'rtasidagi aloqadorlik, hamjihatlik, milliy qadriyatlarining tarbiyaviy roli, ijtimoiy adolatga bo'lgan intilish ustunroqdir. Bu tafovut, albatta, lingvomadaniy darajada ham ifodalanib, turli semantik sohalardagi leksik birliklar hamda nutq stereotiplari orqali ochiladi.

MUHOKAMA

Natijalarni sharhlash jarayonida lingvomadaniy tafovutlarning sabablarini bir necha omillar bilan izohlash mumkin. Birinchidan, O. Henry va Qahhor turli madaniy makonda yashab ijod etgan. Amerika va O'zbekiston jamiyatlarining iqtisodiy, siyosiy hamda ijtimoiy tuzilishi, turmush tarzi, qadriyati birmuncha farq qilishi tabiiy ravishda ikki adib ijodida ham til, ham badiiy tasvir unsurlarida o'z aksini topgan. Ikkinchidan, davr masalasi ham muhim. O. Henry asosan XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi Amerika hayotini yoritgan bo'lsa, Qahhor XX asrning o'rtalarida, Sovet davrining turli bosqichlarida ijod qilgan. Bu omil lingvomadaniy unsurlarga ham bevosita ta'sir qiladi, chunki birinchisida kapitalistik jamiyat munosabatlari, individualizm, xususiy mulkchilik kabi tushunchalar muhim bo'lsa, ikkinchisida jamiyat kollektiv mafkura, sotsial an'analar, davlat ideologiyasi ta'sirida shakllangani seziladi.

Yana bir muhim jihat – adiblarning nutq uslubi. O. Henry hikoyalarida sodda leksik vositalar, ayni paytda, ohorli yumor va ziddiyatlarni kutilmagan yakun bilan hal qilish san'ati birlashtirilgan. Qahhor esa ko'proq real turmush manzaralariga, xalqona obrazlarga tayangan holda, milliy ruh va mavzuni dolzarbligi bilan birga, badiiy tasvirni keskin ijtimoiy savollar bilan boyitadi. Natijada, har ikki yozuvchining hikoyalari xos lingvomadaniy ko'rsatkichlar ham o'ziga xos yo'nalishda rivojlanadi. O. Henry asarlaridagi "magiyaviy" realistik ohang, turli sohalar (siyosat, matbuot, reklama) dan kirib kelgan ifodalar bilan totuvlashsa, Qahhor hikoyalarida milliy nutq madaniyati, eski va yangi hayot to'qnashuvi, qo'zg'olonsimon ruh orqaligina emas, balki xalqona topilmalar bilan ham ifodalanadi.

Har ikki ijodkor o'z kitobxoniga yaqin bo'lish, hayot haqiqati va o'quvchi qalbiga ta'sir etish maqsadini ko'zlab, tilni jonli, o'z davrining muhitidan oziqlangan holda ishlatishgan. Shuning uchun lingvomadaniy tahlil fanlararo yondashuvni, ya'ni filologiya, madaniyatshunoslik, tarix, sotsiologiya kabi sohalar tutashuvida amalga oshirilishi lozim. Shundagina bunday asarlarning o'ziga xos qiyofasi, madaniy merosi, xalq hayotini aks ettirishdagi roli chuqurroq tushuniladi.

XULOSA

Yuqoridagi tahlillar O. Henry va Abdulla Qahhor hikoyalaridagi lingvomadaniy tafovutlar asosan ikki yozuvchining turli madaniy, ijtimoiy va davr kontekstida ijod qilganligi bilan bog'liqligini ko'rsatadi. O. Henry hikoyalarida Amerika jamiyatining shiddatli rivojlanish jarayonidagi ijtimoiy tengsizlik, individuallik, iqtisodiy mojarolar hamda yumorga yo'g'rilgan badiiy uslub ustuvor ekani sezilsa, Qahhor hikoyalarida o'zbek xalqining urf-odatlarini, ijtimoiy adolatga intilishi, hamjihatlik, milliy qadriyatlar va tarbiyaviy g'oyalar ilgari suriladi. Bu ikki xil madaniy makon, ajralib turuvchi tarixiy bosqichlar va turli turmush tarzidan kelib chiqadigan lingvomadaniy xususiyatlar matnlarda o'ziga xos tasviriy vositalar, leksik birliklar, metaforik iboralar, nutq stereotiplari orqali aniq namoyon bo'ladi.

Qiyosiy-lingvistik o'rganishlar shuni tasdiqlaydiki, har bir adib ijodi o'z davri va milliy an'analari bilan uzviy bog'liqdir. Bunday asarlarni o'qish yoki o'zbek tiliga tarjima qilishda ushbu madaniy kodlarni chuqur anglash, xususan, mentalitet, tarixiy sharoit va ijtimoiy fikr rivoji kabi omillarni hisobga olish zarur. Aks holda, asarlarning chinakam badiiy qudrati va hayotiyligi tushunarsiz bo'lib qolishi mumkin. Shuning uchun O. Henry va Abdulla Qahhor hikoyalari lingvomadaniy nuqtayi nazardan o'rganish, nafaqat filologlar, balki madaniyatshunoslar, tarjimonlar hamda adabiyot ixlosmandlari uchun ham muhimdir. Zero, bunday taqqoslamalar ikki turli millat adabiyoti o'rtasida ma'naviy-axborot almashinuvini mustahkamlash, ijodkorlarning madaniy merosini chuqurroq tushunish va jahon adabiy jarayoniga baho berish imkonini kengaytiradi. Shu

bilan birga, har ikki adibning ijodini o‘rganish zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligi va qiyosiy adabiyot nazariyasida ham yangi tadqiqot ufqlarini ochadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

О. Генри. Собрание сочинений: в 3 т. – Москва: Художественная литература, 1980. – Т. 1. – 432 с.

Qahhor A. Asarlar to‘plami: 4 jildlik. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2010. – 1-jild. – 320 b.

Maslov A. N. Lingvokul’turologiya: teoriya i praktika // Vestnik lingvistiki. – 2018. – № 2. – S. 45–51.

Saidov S. Q. Qiyosiy adabiyotshunoslik tamoyillari va lingvomadaniy tahlil masalalari // Adabiy tadqiqotlar jurnali. – 2019. – № 3. – B. 24–30.

Bobonazarova M. E. O‘zbek adabiyotida xalqona leksikaning badiiy ifodalanishi. – Toshkent: Fan, 2005. – 156 b.

Henderson B. O. Henry: A Study of the Short Fiction. – Boston: Twayne Publishers, 1991. – 202 p.

Abdulla Qahhor hayoti va ijodi / Ma’sul muharrir F. G‘ulomov. – Toshkent: O‘qituvchi, 2000. – 184 b.

XRONOTOP SHAKLLARINING ADABIY ASARLAR SYUJETI VA KOMPOZITSIYASIGA TA'SIRI

Safarova Zamira Zohid qizi

Buxoro Davlat pedagogika instituti "Xorijiy tillarni o'qitish metodikasi" kafedrası
o'qituvchisi

<https://orcid.org/0009-0006-3737-1659>

Annotatsiya: Ushbu maqola zamonaviy adabiyotshunoslikning dolzarb muammolaridan birini — xronotop shakllarining mohiyatini, nazariy asoslarini va janr evolyutsiyasining syujetga ta'sirini o'rganishga bag'ishlangan. Xronotop, adabiyotda zamon va makonning o'zaro bog'liqligini ifodalovchi muhim tushuncha sifatida, san'at asarlarining strukturaviy elementlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Maqolada yo'l xronotopi misolida, yozuvchining badiiy va g'oyaviy maqsadlarini qanday ifodalashiga e'tibor qaratilgan. Yo'l xronotopi, ko'pincha qahramonlarning ichki va tashqi sayohatlarini ifodalovchi ramziy makon sifatida xizmat qiladi. Bu xronotop, nafaqat syujetni rivojlantirishda, balki personajlarning xarakterini ochishda ham muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, maqolada vaqtning va makonning badiiy ifodalanishi, ularning syujetga ta'siri va o'zaro aloqasi tahlil qilinadi. Maqola xronotopning zamonaviy adabiyotdagi o'rni va uning san'at asarlarining badiiy estetikasi va g'oyaviy mazmuniga ta'sirini keng ko'lamda tahlil qiladi. Shuningdek, xronotopning turli janrlardagi ifodalanishi va ularning o'zaro aloqalari ko'rib chiqiladi. Ushbu tadqiqot, adabiyotshunoslikda xronotop tushunchasining ahamiyatini yanada chuqurlashtirishga xizmat qiladi va adabiyotdagi zamonaviy tendensiyalarni o'rganishda yangi yondashuvlarni taklif etadi. **Kalit so'zlar:** Xronotop turlari, badiiy muhit, syujet, semiotika, vaqt belgilari, adabiy makon, obraz xakteri.

THE IMPACT OF CHRONOTOPIC FORMS ON THE PLOT AND COMPOSITION OF LITERARY WORKS

Annotation: This article is dedicated to exploring one of the pressing issues in contemporary literary studies—the essence of chronotope forms, their theoretical foundations, and the impact of genre evolution on plot. Chronotope, as an important concept that expresses the interrelation of time and space in literature, plays a crucial role in shaping the structural elements of artistic works. The article focuses on the chronotope of the journey, examining how the author conveys their artistic and ideological intentions. The journey chronotope often serves as a symbolic space that reflects the inner and outer journeys of the characters. This chronotope is significant not only in developing the plot but also in revealing the characters' personalities. Additionally, the article analyzes the artistic expression of time and space, their effects on the plot, and their interrelations. It provides a comprehensive analysis of the role of chronotope in contemporary literature and its influence on the artistic aesthetics and ideological content of artistic works. The article also examines the expression of chronotope across different genres and their interconnections. This research aims to deepen the understanding of the concept of chronotope in literary studies and offers new approaches to studying contemporary trends in literature. **Keywords:** Types of chronotope, artistic environment, plot, semiotics, time markers, literary space, character image.

ВЛИЯНИЕ ХРОНОТОПИЧЕСКИХ ФОРМ НА СЮЖЕТ И КОМПОЗИЦИЮ ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

Аннотация: Эта статья посвящена исследованию одной из актуальных проблем современной литературной науки — сущности хронотопных форм, их теоретическим основам и влиянию эволюции жанров на сюжет. Хронотоп, как важное понятие, выражающее взаимосвязь времени и пространства в литературе, играет ключевую роль в формировании структурных элементов художественных произведений. Статья фокусируется на хронотопе путешествия, рассматривая, как автор передает свои художественные и идеологические намерения. Хронотоп путешествия часто служит символическим пространством, отражающим внутренние и внешние пути персонажей.

Этот хронотоп значим не только для развития сюжета, но и для раскрытия личностей героев. Кроме того, статья анализирует художественное выражение времени и пространства, их влияние на сюжет и взаимосвязи между ними. Она предоставляет всесторонний анализ роли хронотопа в современной литературе и его влияния на художественную эстетику и идеологическое содержание художественных произведений. В статье также рассматривается выражение хронотопа в различных жанрах и их взаимосвязи. Это исследование направлено на углубление понимания концепции хронотопа в литературной науке и предлагает новые подходы к изучению современных тенденций в литературе. Ключевые слова: Типы хронотопа, художественная среда, сюжет, семиотика, временные маркеры, литературное пространство, образ персонажа.

Kirish. «Xronotop» atamasi yunoncha «chronos» (vaqt) va «topos» (joy) soʻzlarini birlashtirish orqali hosil qilingan boʻlib, dastlab Eynshteyn tomonidan aniq va tabiiy fanlar sohasida ishlatilgan. Adabiyotda xronotop atamasi birinchi marta rus olim M. Baxtin tomonidan kiritilganligi keng maʼlum. M. Baxtin xronotopi nazariyasi tufayli adabiy tanqidning badiiy asarda inson fenomeniga va uning ichida harakatlanayotgan inson fenomeniga taʼsirini amalga oshgani aytilsa, bejiz boʻlmaydi. [6,1] M. Baxtinning shaxsiyati va uning badiiy asarga taʼsiri Aristotel, Shekspir, Geter, Dostoevskiy kabi buyuk fikr egalardan kam emas. Badiiy asar qanchalik keng koʻlamli fenomen boʻlsa-da, unda yangi qonunlar yaratish qiyin. Baxtin tomonidan kashf etilgan bu gʻoyalar insonning sanʼatkorlik fikrlashini, badiiy asar manbalarini va aniq badiiy matnlarni oʻrganish asosida dunyoga keldi. Shuning uchun, olimning ijodiy shaxsiyatini, uning yuqori talantini va fenomenal tadqiqot koʻnikmalarini tan olib, biz «Baxtin buni taodifan qilmagan edi, tarixiy davr, ilmiy va badiiy muhit, noyob nazariy asos uning shakllanishida katta ahamiyatga ega» degan xulosani ilgari suramiz. [6,2] 1930-yillarda M. Baxtin badiiy tanqidga xronotop nazariyasini kiritganda, xronotop sanʼat asarining janriga, syujetiga, kompozitsiyasiga, asarning umumiy arxitekturasiga, sanʼat asarining semiotikasi va ramzlar poetikasiga toʻgʻridan-toʻgʻri taʼsir koʻrsatdi. Boshqacha aytganda, xronotop janr va syujetni tartibga soladi, sanʼat asarining ichki uzviylikini yaxshilaydi. Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Xronotopning asosiy xususiyatlari badiiy asarda insonning munosabatlarini tavsiflashda, qahramonning ichki tajribalarini, quvonchlari va qaygʻularini ajratib koʻrsatishda, uning ichki dunyosi bilan bogʻliq ruhiy sahnalarni taʼkidlab oʻtishda, yaratuvchining badiiy va gʻoyaviy maqsadini ochishda va shuningdek, asarning mazmuni va shaklini ochishda bevosita ishtirok etishda namoyon boʻladi. Xronotopning qatʼiy janr mohiyati mavjud. Janr va janr xususiyatlari aynan xronotop orqali namoyon boʻladi. Shuningdek, badiiy xronotopning yetakchi xususiyati vaqtning oʻz ichiga oladi. Xronotop shakl-maʼno kategoriyasi sifatida badiiyatda inson obrazining mohiyatini belgilaydi. Chunki badiiy obraz har doim xronotop asosida maʼno kasb etadi. [1,51]

Badiiy asarning xususiyatlarini muhokama qilganda, uning asosiy poydevori syujet ekanligi aniq koʻrinadi. Xronotopsiz maʼnoga ega boʻlmagan syujet elementi (ekspozitsiya, syujet, choʻqqi, yechim va hokazo) yoʻq. Chunki Baxtin fikricha, xronotop vaqt va makonning yagona materializatori sifatida butun romanning obrazida yorituvchi markazdir. Shuning uchun xronotopning badiiy asardagi asosiy vazifasi janrni, syujetni, qahramonni, uslubni va asarning tilini belgilash, muallif va oʻquvchi oʻrtasidagi ichki tajribalarni bogʻlovchi koʻprik boʻlishdir. Olimning fikricha, badiiy xronotop vaqt va makon ramzlarining semantik va aniq bir butunlikka birlashishini oʻz ichiga oladi. Bu yerda vaqt zichlashadi, qisqaradi, badiiy shaklga aylanadi; makon vaqt, syujet va tarixiy harakatlar doirasida tezlashadi va kengayadi. Agar vaqt belgilari makonda namoyon boʻlsa, unda makon vaqt ichida oʻlchanadi va tushuniladi. Bunday ramzlar aralash oqimida badiiy xronotopning tabiati namoyon boʻladi. [2,399] Xronotop tushunchasini shakllantirgan holda M. Baxtin keng romanlarda xronotopning mohiyatini va doirasini oʻrganib chiqdi. Ushbu tadqiqotlar davomida M. Baxtin romanlarning olti turini ajratib oldi va ushbu olti turiga xos xronotop shakllarini «Vaqt va Romanlardagi Xronotop Shakllari» (1937-1938) asarida oʻz tadqiqotida koʻrsatdi. Ushbu ilmiy va nazariy ishning «Xulosa» qismi olti turdagi romanlarni aniqlash imkoniyatini beradi, yaʼni, yunon romanlaridan Rabelaisgacha, Rabelaisdan 19-asrgacha boʻlgan romanlarni oʻz ichiga oladi va ularning oʻrtasidagi poetik bogʻlanishni belgilaydi. Ushbu

tadqiqot asosida olti turdagi romanlarni birlashtirib, ularda xronotop shakllarini aniqlash mumkin. Bu nafaqat xronotop poetikasini va tadqiqot shakllarini yoritishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi, balki roman nazariyasi va nazariy adabiyot tanqidining dialektik masalalarini ilgari surishda ham ahamiyatlidir. M. Baxtinning «Romanlardagi vaqt va xronotop shakllari» (1937-1938) asari o'zbek filologi Uzoq Jo'rakulov tomonidan o'zbek tiliga tarjima qilingan va uning fikri quyidagi sabablarga ko'ra muhimdir: birinchidan, tadqiqot roman janrini tarixiy poetika nuqtai nazaridan o'rganadi, ikkinchidan, u nazariy jihatdan insoniyat yaratilishidan buyon to'xtovsiz davom etayotgan vaqt va makon harakati badiiy ijod uchun eng muhim shart ekanligini isbotlaydi, bu esa hayotning san'atkorlik modelini rivojlantirishga da'vo qiladi. [5,499] Muhokama. Agar xronotopning ichki elementlari haqida gapiradigan bo'lsak, xronotop vaqt va makon birliklaridan iboratdir. Badiiy vaqt — bu san'at asarida tasvirlangan vaqt. San'at asarida xronika oldinroq yoki ketma-ket sodir bo'ladi va badiiy vaqtni tashkil etadi. Shuning uchun o'quvchi asarda badiiy vaqtning mohiyatini his qiladi, hatto vaqt haqida hech narsa aytilmasa ham. Badiiy vaqtning statik-dinamik; haqiqiy-noto'g'ri; o'ziga xos o'tgan-hozirgi-kelajak kabi farqlari mavjud. Badiiy vaqtning birligi nafaqat xronotopning, balki badiiy janrlarning ham yetakchi kategoriyasidir.

San'atkor o'z asarida kun, tun, oy, yil yoki asr kabi misollarni ishlatishi mumkin. Masalan, Ch. Aytmatovning «Asrga tatigullik kun» romanidagi voqealar faqat bir kunga asoslangan, shuningdek «Qiyomat» romanining birinchi va ikkinchi qismlari ham bir kunga asoslangan. Adabiy makon xronotopning keyingi elementi bo'lib, asardagi badiiy vaqt bilan yaqin aloqada. Xronotop fenomenida adabiy vaqt va makon bir-biri bilan mantiqiy uyg'unlikda birlashadi. Makon qahramonning haqiqiy mazmuni bilan aniq ifodalanadi va uning taqdiri bilan jiddiy bog'liqdir. Asarning butun kompozitsiyasi ushbu voqea asosida quriladi, asar syujeti ma'lum bir vaqtda epik makonda sodir bo'ladi, rivojlanadi va yechim topadi. «Boshqacha aytganda, makon tushunchasi vaqt tushunchasi bilan o'zaro birlashishni hosil qiladi». Har bir ijodkor vaqt va makonni o'z tasavvuriga asoslanib qabul qiladi, ichki psixikasi yoki dunyoqarashi asosida chiziqlar chizadi. Shu sababli, san'at asarining xronotopi boshqa adabiy makon va vaqt bilan solishtirganda noyoblik sifatiga ega. [4,5] Adabiy makon, badiiy vaqt kabi, yopiq (cheklangan) - ochiq (cheksiz); statik-dinamik; haqiqiy-noto'g'ri (fantastik); tanish (qahramon tug'ilib o'sgan joy yoki uyda his qiladigan joy) va begona (begona joy, begona mamlakat) turlari mavjud. «Yo'l» motivida adabiy makonning eng keng tarqalgan xronotop shakli mavjud. Yo'l xronotopi makon-vaqt uyg'unligi aniq va ravshan ko'rinadi. Yo'l xronotopi adabiyotda alohida o'rin egallaydi. Yo'l motivi bo'lmagan adabiy asarlar juda kam uchraydi, aksincha, yo'l xronotopi, yo'l uchrashuvlari, yo'l sarguzashtlari asosida qurilgan ko'plab asarlar mavjud. Yo'l motivi semantik jihatdan rang-barang va murakkabdir. Yo'l tasvirlangan makon orqali san'atkor qahramonning ichki psixikasini, shaxsiy rivojlanish yo'lini, butun xalq yoki mamlakatning milliy g'oyasini aks ettirishi mumkin. M. Baxtin romanlardagi xronotoplarni «asosiy» (yunon romanlaridagi xronotoplar; mahalliy-sarguzasht romanlaridagi xronotoplar; qadimgi biografiyalar va avtobiografiyalar; ritsar asarlaridagi xronotoplar; folklor va Rabelais asarlaridagi xronotoplar) va kichik (yordamchi) xronotoplar sifatida tasniflaydi. O'z navbatida, bu xronotop shakllari adabiy asarda bir-biri bilan yaqin aloqada bo'ladi. Bu bir-birini to'ldirish, taqqoslash, o'zgartirish, bog'lash va umumiyliklarni ochish kabi jarayonlarda namoyon bo'ladi. Xronotopning yana bir e'tiborga molik jihati folklor va afsonalardan meros bo'lib qolgan an'anadir. Badiiy adabiyotda xronotoplar orqali dunyoning manzaralari uy (yopiq makon tasviri), eshik oldi, deraza, eshik (ikki makon o'rtasidagi chegara) va yo'l kabi tasvirlar bilan modellashiriladi. Ushbu chiziqlarning qo'llanilishi zamonaviy adabiyotga ham begona emas. Bizning fikrimizcha, quyida keltirilgan xronotoplar orasida «yo'l» xronotopi badiiy ijodda keng tarqalgan bo'lib, u makonning cheksizligi va sirli xususiyatlariga ega, bu esa hech qanday badiiy makonda qayd etilmagan va ko'p badiiy asarlarning syujet chiziqlarida namoyon bo'ladi. Yo'l xronotopining badiiy asardagi roli taqqoslanmasdir va ko'plab asarlar to'g'ridan-to'g'ri yo'l xronotopi va yo'l motivlari asosida qurilgan. Buning asosiy sababi yo'l xronotopi keng makon o'lchoviga ega bo'lib, makon va vaqt birligini juda aniq va ravshan talqin qiladi. Natijalar.

M. Baxtin o'zining «Romanlardagi vaqt va xronotop shakllari» (1937-1938) nomli nazariy asarida yo'l xronotopining san'at asaridagi roli va uning syujetga ta'sirini tahlil qiladi. Agar biz sarguzasht-romanlari sxemasini misol sifatida olaylik, syujetning tuzilish elementlari orasida sevishganlarning qochishi, ularning safari, do'stlar yoki dushmanlar bilan kutilmagan uchrashuvlar

kabi motivlar bevosita yo‘l xronotopi bilan bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi. Bunday romanlarda yo‘l juda sirli bo‘lib, kutilmagan paydo bo‘lish, yo‘nalishni o‘zgartirish, hayratda qoldirish kabi xususiyatlarga ega. Qadimgi yunon romanlaridagi yo‘l xronotopining noyob xususiyatlaridan biri bo‘sh-texnik makon-vaqt ko‘rsatkichlarining abstrakt xarakteridir. Bunday sxemaga ega romanlarda yo‘l qahramonlarga begona hududlar va olamlarda kesishadi, syujet harakati juda keng geografik makonda, uchdan besh mamlakatgacha rivojlanadi. Zamonaviy romanlarda qahramon sayohatga chiqadi va bir qator sinovlardan o‘tadi, turli xavflarga duch keladi, uning yo‘lida tasodif va taqdir uchun joy bor. Mahalliy-sarguzasht romanlari va yunon romanlari o‘rtasidagi farq shundaki, makon va vaqt muhimroq va aniqroq yoritilgan bo‘lib, yo‘l xronotopi haqiqiy hayot sahnalari bilan to‘ldirilgan. Buning yordamida asardagi hayot sahnalarini katta miqyosda yoritish mumkin bo‘ladi. Qahramon va uning hayotidagi asosiy burilish nuqtalari har doim kundalik hayotdan tashqarida bo‘ladi va yo‘l bilan bog‘liqdir. M.M. Baxtin fikricha, hayot yolda va uning chetlarida joylashgan. Qahramonlarning hayot yo‘li odatiy emas, uy-joy sohasi bu yo‘lda bir bosqich bo‘lishi mumkin. Yo‘l xronotopining asosiy maqsadi aynan shu turdagi romanlarda «gunoh-qasos-qutqarish» ketma-ketligiga asoslangan holda namoyon bo‘ladi. Uchinchi turdagi roman - avtobiografiya yoki biografiya - «hayot yo‘li» ma‘nosida ko‘rib chiqiladi. Bu holda, yo‘l xronotopining badiiy-estetik mazmuni va uning syujetdagi funksiyasi har bir yozuvchining ma‘lum bir davrdagi badiiy ruhiy tajribalari, badiiy qarashlari va an‘anaviy tasvirlari bilan bog‘liq ekanligini hisobga olishimiz kerak. Yo‘l xronotopi qahramonning ichki rivojlanishining aniq o‘lchovidagi (hayot yo‘li) muayyan fazoviy trajektoriyaning axloqiy ekvivalentiga ega bo‘lishi mumkin. [4,6-7]

M.M. Baxtinning «Romanlardagi vaqt va xronotop shakllari» asarini o‘rganar ekanmiz, olim yo‘l xronotopining folklordagi o‘rnini ta‘kidlaganiga e‘tiborimiz tortadi. Yo‘l motivining turli xil variantlari barcha folklor turlarida aks etgan. Shuningdek, folklorda yo‘l oddiy yo‘l sifatida emas, balki har bir qahramon uchun «hayot yo‘lining» muhim qismi sifatida tasvirlangan. Agar kesishmalarni misol sifatida olaylik, bu motiv folklor qahramonining hayotidagi burilish nuqtasi sifatida ko‘rib chiqiladi va haqiqat yo‘lini tanlashda insonning kelajagini belgilaydigan belgi sifatida tasvirlanadi. Folklorda yo‘lning boshqa komponentlari ham muhim hisoblanadi, masalan, yo‘lning boshlanishi va oxiri, uchrashuvlar, to‘siqlar, yo‘l belgilar, taqdir belgilar, bu esa hayot bosqichlarini tasvirlaydi va badiiy asarning syujet chiziqlarining qanday shakllanishini belgilaydi. Xulosa. Xulosa qilib aytganda, xronotop shakllari, ayniqsa yo‘l xronotopi, badiiy asarning kompozitsiyasida, syujetni shakllantirishda, obraz xarakterini tashkil etishda va hikoya qilish vazifalarini bajarishda taqqoslanmas rol o‘ynaydi. Biz xronotop shakllarining asar arxitekturasiga, badiiy matnning semiotikasiga va asardagi vaqt va makon shakllarining o‘zaro bog‘liqligiga ta‘sirini o‘rgandik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

- 1.Бахоп. Б.Т. Xronotop shakllari olam tasvirini qaytayaratishvositasisifatida.–Scientific-methodological electronic journal Foreignlanguages in Uzbekistan, 2022, №1(42), bb.-146-168, <https://doi.org/10.36078/1649688242>
- 2.Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. –М.:Вопросы литературы и эстетики, 1975, стр.399
- 3.Бахтин М. Эпос и роман (О методологии исследования романа) (ссылка-перевод: УзокЖуракулов) В кн. Вопросы литературы и эстетики. –М.: Вопросы литературы и эстетики,1975, стр. 454-455
- 4.Меркулова И.И. Хронотоп дороги в русской прозе 1830-1840-Х ГОДОВ.-Диссертация насоисканиеученойстепеникандидатафилологических наук. Саранск 2007, стр.6-7.
- 5.Муминова А.А., Ибрагимова Н.Т. Badiiy asardamakon va zamon tahlili. Innovative achievementsin science 2022. Челябинский государственн\ институткультуры.<https://doi.org/10.5281/zenodo.6339397>
- 6.Темирбулат А. Б. Категории хронотопа и темпорального ритма литературе. Монография.-Казахстан, Алматы, 2009. –стр.- 499.
7. Jo‘raqulov U. Mixail Baxtin kashfiyotlari. URL:<https://ziyo.uz> (09.07.2019)
8. Saidjanovna U. D., Rustamovna Y. G. The analyses of chronotope of the road in Jhon Steinbeck’s novel “The grapes of wrath” International Journal of Research and Development (IJRD).–2022.–Т.7.–№.9.–С.46-48<http://www.eprajournals.net/index.php/IJRD/article/view/877>
8. Safarova Zamira Zohid qizi. “Revolutionizing adult language learning: innovative english teaching techniques”. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, vol. 12, no. 11, Nov. 2024, pp. 243-8, <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/6033>.

SHE'RIYATDA O'Z OVOZI, O'Z O'RNIGA EGA SHOIR...

Laylo Sharipova,

BuxDPI o'zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti, filologiya fanlari doktori

Annotatsiya: Istiqlol yillarida adabiyotga kirib kelgan qator shoirlar orasida Shodmon Sulaymon she'riyati o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. U ijodida mavzular, obrazlar ko'lamining kengligi, dunyo og'rigan dardlarga malham bo'lish ilinji, insoniyat g'amiga darddoshlik, Vatan bilan hamnafasligiga ko'ra o'z aytar so'zi, ijod yo'li bo'lgan ijodkorlar sirasiga kiradi. Mazkur maqolada shoir she'riyati tahlil va talqin qilingan.

Kalit so'zlar: shoir, she'riyat, olim, ilm, avtoportret, tazod, adabiyotshunos, ohang, tashbeh, obraz.

A POET WITH HIS OWN VOICE AND PLACE IN POETRY...

Laylo Sharipova,

Docent of the Department of Uzbek Language and Literature of BSPI, Doctor of Philology

Abstract: Shodmon Sulayman's poetry is unique among the poets who entered the literature during the years of independence. He is one of the poets who have a wide range of themes and images in their work, a desire to be a salve for the pains of the world, sympathy for the sorrow of humanity, a way of his creativity. This article analyzes and interprets the poet's poetry.

Key words: poet, poetry, scientist, science, self-portrait, tazod (contrast), literary critic, tone, metaphor, image.

O'zbek elida yoshligida she'r bitmaydigan inson topilishi qiyin. Negaki, she'r ohanglari avval alla-yu sanama, "Boychechagim boylandi" bilan, so'ng, ta'bir joiz bo'lsa, zikr ko'magida o'zbekning ruhiga kirib keladi. Shu ruhiyatdan mosuvo qilishga qanchalar urinmadilar-a! Qanchadan-qancha yetuk shoirlarimiz, adiblarimizning joniga qasd qilinganida ham bizning elni she'rdan ayira olishmadi. Elimiz eng qattol kunlarda ham "Hidi kelsa mast bo'laylik handalakning bo'yiga" deya kuylay oldi. Hamma, hamma narsa, yillar o'taveradi, she'r qoladi, she'riyat tirik.

Shodmon Sulaymonning she'riyati haqida o'ylaganimizda, nega bular ko'nglimizdan kechdi?! Avvalo, u ham muhabbatni kuylab she'r olamiga mo'raladi. Ammo bu olam atrofida aylanib yurganlardan yoki havaskorlardan biri bo'lib qolmadi. She'r dardini Vatan, el dardi bilan vobasta qilib yuragini uyg'otdi. Uning yuragi uyg'oq, dil ko'zi ravshan.

Iste'dodli har bir inson ham shoirlilik yukini ko'taravmas ekan. Buning uchun o'z dardlarindan oldin Vatan dardini o'ylamog'ing zarur ekan, aslida. She'rdan yuksaklikda faqat Vatan, Vatandan yusaklikda faqat uning Yaratuvchisi bor, xolos. Men bilgan qator iste'dodlar turli yo'llarga burilib ketdilar. Shoirlilik yo'li Vatan yo'li bilan birlashishi kerak ekan. Shodmon shunday qildi. U "Men Vatan deb yo'lga tushdim, hur Vatan deb yo'lga tushdim, bahor yanglig' yuraginga kir, Vatan, deb yo'lga tushdim. Peshonamda Buxoriyning nur taratgan issiq kafti, ko'ksim uzra iymon qasrin qur, Vatan, deb yo'lga tushdim" deya yo'lini tanladi va bugun ham yo'lidan og'ishgani yo'q.

Shodmonga filologiya fanlari doktori, professor, eng muhimi, shogirdlarga jonfido ustoz Oxunjon Safarov oq yo'l tiladilar. Bu shogirdlikka qabul qilish edi, aslida. Ustozning ham ilmiy, ham badiiy ijod bilan shug'ullanadigan shogirdlariga "qo'shqanot ijodkor" deb baho berishlari bor edi. Shodmon ilm yo'lida mashaqqat tortib, filologiya fanlari nomzodi bo'ldi. Muhimi bu emas, u qator ilmiy maqolalar muallifi, bu ilmiy maqolalar, lug'at va risolalar yosh avlodga badiiy adabiyotni idrok qilishda, undagi mohiyatni fahmlashda asqotdi, asqotmoqda, Xudo xohlasa, asqotadi ham. Shodmonni olim deb yurgan ustoz, adabiyotshunos olim Ibrohim Haqqul uning she'rlarini o'qib, alohida maqola yozdilar. Ibrohim ustoz ijodkorlarni shoir bo'ladi yoki shoir deb bilsalargina, ular haqida fikr bildirar edilar. Yozishlari esa oson emasdi. Ibrohim aka: "Shodmonning ilhom qaynog'i, eng avvalo, Buxoro. Uning deyarli har bir she'rida jism-u joni ila yurtiga bog'langan buxorolik shoirning nafasini his etasiz. Ayniqsa, tarixiy tuyg'ularning yorqinligi va haqqoniyligi alohida ahamiyatga molik. Shodmonning she'rlarida tarix qa'rida ko'milib yotgan ko'hna dardlar emas, dard va azobning tarixi o'z aksini topgan. Shuning uchun ular ruhni nurlantiradi, shuning uchun bugungi va shu kunning muammolariga diqqatni qaratadi", – deb e'tirof qilganlarida

Shodmon ancha yosh edi. O'tgan yillar davomida u Shodmon Sulaymonga aylanib, el nazariga tushdi. Bunga iste'dodi, mashaqqatli mehnati, el-yurtga sadoqati, muhabbati sabab erishdi.

“Men baxtli yaralдим” she'riy to'plamiga “Avvalso'z” keltirilgan. Sa'jli sochma yurakning tub-tubidan she'r kabi otilib chiqqanki, bir so'zini olib qo'ysangiz, mohiyatiga putur yetkazasiz: “Men Vatan deb yo'lga tushdim, shul chaman deb yo'lga tushdim, Yo'lim to'ssa qay bir nokas – yanchaman, deb yo'lga tushdim. Ona bo'lib ko'z yoshimni artgan jondan aziz yurtim, Tikaningni yuraginga sanchaman, deb yo'lga tushdim!” Bu – Vatan muhabbatini jon-joniga jo qilgan vatanparvar shoirning dil bitiklaridir.

Shodmon Sulaymonning she'rlarini o'qir ekansiz, mukammal ohang sizni asir qiladi, sinovlardan o'tgan tafakkur mevasi joningiz og'riqlariga malham bo'ladi. Shoir eng tushkun kayfiyatini ifodalaganda ham, she'rxoniga yo'lini yorituvchi mash'alani tutqaza oladi, dilbardor satrlar she'rxonning ko'ngliga nur olib kira oladi. Shodmon Sulaymonning o'zi ham adabiyotshunos sifatida she'rga shu mezondan turib yondashadi:

Jonim, ishq haqdagi ertakka ishon,
 Jonim, qalbim aro, jonim arosan.
 Biz bitta paykonmiz, bir o'qqa nishon,
 Men yolg'iz Odamman, yolg'iz Havosan.

Jonim, chiqib keldim taloto'plardan,
 Jonim, ko'hna dunyo bunchalar qaysar.
 Kuzgi yaproq misol titrab turibman,
 Jonim, o'zing meni hayotga qaytar.

Shoir zidlanishlardan rivojlanishni axtaradi, rivojlanishlarda zidlanadi. Shu zidliklardan yuksaladi, goh yuksaklikdan qulayotib, etagi cho'qqidagi daraxtning bir butog'iga ilinadi, yana ming bir azob bilan o'zini o'lim changalidan qutqaradi, yana hayot unga qo'l uzatadi. Koshki edi, bu takrorlanmasa. Shodmon Sulaymon o'ttiz yoshidayoq bu holatlarni ruhiyatida

tuyib bo'lgan edi, shu sabab shoir bo'ldi:
 Ona, mana, o'ttizga kirdim,
 Nigohimda asrlar mungi.
 Ruhim o'sdi, ulg'aydi dardim,
 Ko'kragimda tikonlar o'sdi.

O'ttiz rangda tovlanar go'yo,
 Tiriklik bu – o'ttiz ming armon.
 Istilolar qaritgan dunyo,
 Og'riqlardan bukchaygan osmon.
 Shoirning o'ttizida yozilgan she'r uning shu yoshidayoq Vatan og'riqlarini his qilganini, “istilolar qaritgan dunyoga” hamdard bo'lganini, ko'ngil ko'zi bilan osmonning “og'riqlardan bukchayganini” ko'rganini anglatadi. Shu sabab shoirning ruhi o'sdi, dardi ulg'aydi. Azoblisi shuki, ko'kragida tikonlar o'sdi. Axir, shoir ko'nglini dunyo yolg'onlaridan, xiyonatlaridan himoyalash uchun ko'kragida tikonlar o'stirdi. Bu – Shodmon Sulaymonga xos satrlar. Uni, uning nozik ta'bini, beozor ko'nglini yomonlardan, yolg'onlardan himoyalash uchun bu tikonlar zarur. Hatto hayotda ham shu himoyasi bor. O'jarligi bir tomon, cho'rtkesarligi xo'b-xo'b, ba'zan jahliga ham guvoh bo'lib qolasiz. Bu xiyonatdan charchagan, yolg'onlardan, soxtakorliklardan zerikkan shoirning o'z

olamini himoyalashga urinishi, nazdimizda. Halollikni, yordamga muhtoj yaxshilikni ko'rib qolsa, Shodmon Sulaymonning chin qiyofasini ko'rasiz. Goho

shoir qalbi do'st-dushmani farqlamay qolishi mumkin, ammo ezgulikni va yovuzlikni ko'rmay, farqlamay qolishi mumkin emas. U yovuzlikni ko'rsa, kurashga shaylanadi: so'zi bilan, so'ziga amali bilan kurashga otiladi. Ezgulikni qo'llashga chog'lanadi. Shodmon Sulaymon – shu fe'l-atvori bilan shoir. U o'ttiz yoshini qoralash arafasida “Kuz xayoli” she'riy to'plamini chop ettirgandi. Kitobdagi “Men” she'rini shartli tarzda avtoportret deyish mumkin:

Sovuq boqma, og'irlik qilayapsan ko'nglimga,
Sajda qilma, baloni daf qilguvchi tug'masman.
Uzoq ketma, hijronga yetmagaydir toqatim,
Yaqin kelma, ko'nglingga taft berguvchi cho'g'masman.

O'ttizida shoir o'z ko'nglini ifoda etar ekan, aslida inson umri mohiyatini ham aks ettira oldi. Inson – bir-biri uchun ruhiy tasalli manbasi. Ammo eng ulug' shaxsga ham sajda qilish mumkin emas, chunki u – inson. Shodmon Sulaymon she'riyatining oziqlangan manbalari bor: xalqimizning boy og'zaki ijodi, mumtoz Sharq adabiyoti, ayni damda, dunyo adabiyoti. Shoir bir umr mutolaa qilmoqda va mutolaaga chaqirib kelayotir. Hatto bu qarashlarini ifoda etgan kitob ham chop qildirdi. Shoirning ilhomiga ilhom qo'shgan, uning ijodini mukammallashtirgan, tafakkurini boyitgan manbalarni sanadik. Yosh ijodkorligida bu ta'sir she'rlarida o'z ifodasini ham topdi. Shoir halqona ohanglarda she'rlar bitdi:

“Taqir-tuqir, taqravon”,
Manim dunyom shul beshik.
Undan chiqqanim zamon,
Armonlar qoqar eshik.

“Taqir-tuqir, taqravon”,
Mangumasmi bu jarang?!
Dunyo qo'limga tutdi
Mungli kuy, mungli ohang.

Satrlar ko'rsatib turibdiki, shoir xalq ohanglarini fikrlariga libos qildi, xolos. Takrorlovchi bo'lib qolmadi. Shoir ijodiga folklarning ta'siri bir muddatli bo'lib qolmadi, aslida chin shoirlar ilhomi xalq og'zaki ijodidan bir umr nurlanadi. “Sog'inch” baxshiyonasi fikrimizni dalillaydi.

Shodmon Sulaymon she'riyatining bosh mavzusi – muhabbat. Shoir Buxoroga muhabbatini ifoda etish orqali kindik qoni tomgan tuproqqa muhabbatini izhor qildi:

Ko'rdim kezib – riyolari tinmagaydir,
Qasr qurgay, ammo ko'ngli unmagaydir.
Dunyolarni titrataman degan “zo'r”lar
Darvozunga boshin urib yig'lagaydir –
O'zi pok-u, so'zi pok-u balogardon –
Zotginangdan aylanayin, Buxorojon.

Buxoro haqida she'r yozgan buxorolik va buxorolik bo'lmagan shoirlar juda ko'p. Chunki sharif shaharni butun dunyo vasf etadi. Ammo Buxoroga buxorocha erkalanish bilan, “onajon” degan kabi, -jon qo'shimchasini qo'shib she'r yozgan ilk shoir – Shodmon Sulaymon. She'r shunchaki vasfdan iborat bo'lganida, bu qadar yurak-yuraklarimizga kirib, ildiz otmasdi. Buxorodan ikki qadam narilasak, shuurimizda jaranglamasdi. She'r shoirning jon-jonidan yaralgan, uning sharif shaharga ehtiromi cheksiz. Shu ma'noda, bugun ota, ustoz, bobo sifatida yosh avlodga Vatan muhabbatini anglatish sabog'ini berishga qodir. “Vatan tuyg'usi” darsi” nomli uch saboqdan iborat she'riy turkum ana shu mas'uliyat sabab bitilgan:

Derlar, jahon ichra jahonlar bisyor,
Baxtdan chiroy ochgan makonlar bisyor.
Lek yurtim ta'rifi elda ovoza:
“O'zbekiston – qadim Sharqqa darvoza!”
Bu o'lka – ulug'vor daholar yurti,
Poklik, ezgulikka shaydolar yurti.
Elining ko'ksida g'urur ulg'ayar,
Vatan degan totli surur ulg'ayar...

Yurtga cheksiz muhabbat bilan dunyoga kelgan satrlar. Shoir Vatanimiz dunyoning bir qismi ekanini, ammo dunyo tamaddunida muhim o'rin tutgan daholarni o'stirgan Vatan sifatida Alloh bunyod qilgan Zamin atalmish sayyoraning ulug' joylaridan biri ekanini yoshlarga o'rinli ta'kid bilan anglata olgan. Shodmon insoniyat bir butunlikka, dunyo bepoyon yaxlitlikka ega ekanini

chuqur idrok etgani bois bir she'rini "Dunyojon" deb nomlaydi.

Har yolg'oning avvalida bir sukut,
 Har yolg'oning keyinida bir to'fon.
 Menga bergan va'dalaring qo'y, unut,
 Yana bir bor yolg'on so'yla, dunyojon.

Murabbiysan, so'zlaringda xato yo'q:
 "Bu manzilda rostga muhtoj bino yo'q!"
 Asli sendan o'tadigan dono yo'q –
 Yana bir bor yolg'on so'yla, dunyojon.

Shoir bu she'rini qirq yoshida bitar ekan, endi -jon qo'shimchasiga armonlarini, kinoyasini, o'kinchlarini, og'riqlarini, shukronasini pinhon aylaydi. Shodmon Sulaymon she'riyatining bosh mavzusi muhabbat, dedik. Bu muhabbat insonga va Vatanga baxshidadir. Insonga muhabbat mavzusi otaga, onaga, yorga, do'stga, jon-jigarga, farzandga, shogirdga tarzida tarmoqlansa, Vatanga muhabbat tug'ilgan qishlog'iga, Buxoroyi sharifga, O'zbekistonga, dunyoga muhabbat tarzida tadrijlanadi. Ana shuning o'zi shoir ijodidagi yetuklik, shu holat shoir ijodidagi barkamollikdir. "Men baxtli yaraldim" she'riy to'plamini o'qib, Shodmon Sulaymonning nafaqat she'rdan she'rga kamol topib borayotganiga, balki bugun barchamiz Vatan tegrasida birlashishimiz zarurligini anglagan va anglatayotgan shoir ekaniga guvoh bo'lasiz. Alloh bizni to'rt fasli bor bo'lgan, bu fasllarida tenglik mujassam etilgan, har ne'mati harorat ulashadigan serquyosh Vatanga farzand qilib dunyoga yuzlantiribdiki, bugun bir bo'lmoq, el bo'lmoq fursati yetdi. Yurt karvoni bir tomonga tortilsa, hamma bir bo'lib yo'lga tushsa, taloto'pli dunyoda zavol bilmaymiz. Shodmon Sulaymon shunday fikrlaydi. U she'riy, nasriy, publitsistik, ilmiy asarlari orqali har birimizga shu fikrni uqtiradi. Tirikchilik tegirmoni sinovlarini engib, tiriklik uchun yozayotgan ijodkorlar shunday yashaydilar. "Vatan deb yo'lga tushgan" insonlar shunday fikrlaydilar. Bundan boshqacha bo'lishi mumkin emas.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Шодмон Сулаймон. Мен бахтдан яралдим. (Шеърлар, достон). Тошкент: Наврўз, 2015.
 – 136 б.

MADHIYAVIY RUHDAGI SHE'RDA SHAXS VA DAVR MUNOSABATI: TAHLIL VA TALQIN

Sharipova Munira Xamidullaevna,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti dotsenti,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripovning "Oybek haqida qo'shiq" nomli madhiyaviy ruhdagi she'rining mazmun-mohiyati, intertekstual va badiiy xususiyatlari tahlil qilingan. She'rda Oybek shaxsi, ijodi va ma'naviy olamiga berilgan yuksak baho, shuningdek, insoniylik, ma'rifat, e'tiqod kabi abadiy qadriyatlar tarannum etilganligi ko'rsatilgan. Intertekstual ishoralarning she'r mazmunini boyitishdagi ahamiyati va ikki buyuk ijodkor o'rtasidagi ma'naviy bog'liqlikning ayrim jihatlari yoritilgan. Oybek ijodining Navoiy, Torobiy va Yo'lchi kabi tarixiy va adabiy shaxslar bilan aloqadorligi orqali namoyon bo'lgan intertekstual xususiyatlar aniqlangan. She'rda qo'llanilgan metafora, epitet, ramziy timsollar kabi badiiy vositalarning asar obrazlilikini oshirishdagi o'rni ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Abdulla Oripov, Oybek, "Oybek haqida qo'shiq", badiiy vositalar, metafora, epitet, ramziy timsol, intertekstuallik, madhiya, adabiy an'ana.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ЛИЧНОСТИ И ЭПОХИ В ЛИРИЧЕСКОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ ОДЫ: АНАЛИЗ И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

Шарипова Мунира Хамидуллаевна,
доцент Узбекского государственного университета мировых языков, доктор
философии по филологии

Аннотация. В статье анализируется содержание, сущность, интертекстуальные и художественные особенности оды народного поэта Узбекистана Абдуллы Орипова «Песня об Айбеке». Показано высокое признание личности, творчества и духовного мира Айбека в стихотворении, а также воспевание вечных ценностей, таких как человечность, просвещение, вера. Освещены значение интертекстуальных отсылок в обогащении содержания стихотворения и некоторые аспекты духовной связи между двумя великими творцами. Выявлены интертекстуальные особенности, проявившиеся в связи творчества Айбека с такими историческими и литературными личностями, как Навои, Тороби и Юлчи. Рассмотрена роль художественных средств, таких как метафора, эпитет, символический образ, в повышении образности произведения.

Ключевые слова: Абдулла Орипов, Айбек, «Песня об Айбеке», художественные средства, метафора, эпитет, символический образ, интертекстуальность, ода, литературная традиция.

THE INTERRELATION OF INDIVIDUAL AND ERA IN A LYRICAL ODE: AN ANALYSIS AND INTERPRETATION

Sharipova Munira Khamidullayevna,
Associate Professor; Uzbekistan State University of World Languages, Doctor of Philosophy
in Philology

Abstract. The article analyzes the content, essence, intertextual, and artistic features of the ode «Song about Aybek» by the People's Poet of Uzbekistan, Abdulla Aripov. It highlights the high appreciation of Aybek's personality, creativity, and spiritual world in the poem, as well as the glorification of eternal values such as humanity, enlightenment, and faith. The significance of intertextual references in enriching the content of the poem and some aspects of the spiritual connection between two great creators are illuminated. Intertextual features manifested in the connection of Aybek's work with historical and literary figures such as Navoi, Torobi, and Yulchi have been identified. The role of artistic means such as metaphor, epithet, and symbolic image in enhancing the imagery of the work has been examined.

Keywords: Abdulla Aripov, Aybek, «Song about Aybek», artistic means, metaphor, epithet,

symbolic image, intertextuality, ode, literary tradition.

Кириш. Улуғ инсонларнинг ижодий ва шахсий фаолияти кейинги авлод ижодкорлари учун ҳамиша илҳом манбаи бўлиб хизмат қилади. Ўзбекистон халқ шоири Абдулла Орипов шеърлятида ҳам машҳур шахслар ҳақидаги асарлар муҳим ўрин тутди. Шоир ўзбек ва жаҳон адабиётининг улуғ намояндаларига алоҳида эътибор қаратади ва уларнинг бадиий меросини ҳурмат билан ёдга олади. Устозларга эҳтиром, адабий меросни улуғлаш ва миллий қадриятларни тасвирлаш А.Орипов ижодининг асосий тамойилларидан биридир. “Ойбек ҳақида кўшиқ” номли мадҳиявий руҳдаги шеърда муаллиф XX аср ўзбек адабиётининг йирик намояндаларидан бири Мусо Тошмуҳаммад ўғли Ойбекнинг ижоди ва шахсиятини тарғиб этади. Шеърнинг бош мавзуси атоқли шоир ва ёзувчи, олим ва таржимон Ойбек шахсиятининг юксаклиги, унинг халққа садоқати ва бекиёс ижодий меросидир. Шеърда Ойбекнинг миллий адабиётимиз тарихида тутган ўрни, илм-маърифатга кўшган ҳиссаси ва юксак инсонпарварлик туйғулари тараннум этилади. Шеърнинг бош ғояси Ойбекни ўзбек халқининг ардоқли фарзанди сифатида улуғлаш ва унинг асарларини маърифат нурини сочувчи бебаҳо манба деб эътироф этишдир. Шунингдек, устоз-шоғирдлик анъаналарига садоқат, ўтмишга ҳурмат ва келажак авлодларга маънавий меросни етказиш ғоялари ҳам илгари сурилган.

“Ойбек ҳақида кўшиқ” нафақат бадиий асар, балки адабий-маърифий мероснинг муҳим қисми сифатида ҳам катта аҳамиятга эга. У замонавий ёшлар учун миллий қадриятларни эсга солувчи бир дарс вазифасини ўтайди. Шеърдаги интертекстуаллик ёш авлоднинг тарихий шахслар ва воқеалар ҳақидаги билимларининг ошишида ҳамда миллий меросни англашларида муҳим аҳамият касб этади.

Материал ва методлар. Тадқиқотда шеърнинг мазмуни ва ғоясини ёритиш учун бадиий матн таҳлили методи, асардаги матнлараро алоқаларни кўрсатиш мақсадида интертекстуал таҳлил усули ҳамда бадиий воситаларни аниқлаш ва уларнинг таъсирини ўрганиш учун қиёсий таҳлил усулидан фойдаланилди. Натижада интертекстуал алоқалар асарнинг маъно қамровини кенгайтирганлиги, метафора, ташбеҳ, тимсол каби бадиий воситалар эса шеърнинг образлигини оширганлиги аниқланди. А.Орипов шеърлятининг ўзига хос хусусиятлари, мавзу доираси, ғоявий йўналиши ва бадиий маҳоратига бағишланган тадқиқотлар, адабиётшуносликда интертекстуал таҳлил усуллари, матнларнинг ўзаро муносабатини аниқлаш ва талқин қилишга оид илмий мақолалар, шунингдек, бадиий воситаларнинг моҳияти, вазифаларига доир ишлардаги қарашлар солиштирилди ҳамда умумлаштирилди.

Натижа ва мунозара. Ихчам ҳажмли мазкур шеърда Ойбекнинг адабий салоҳияти, инсонпарварлик хусусиятлари ва илм-маърифатга садоқати теран мазмунда ифода этилган. Шу билан бирга, шеърда миллий қадриятлар, тарихий мерос ва маънавий камолот ғоялари ўз ифодасини топган.

Қалби пок мардона элнинг,
Сен азиз фарзандисан.
Ганжу мулкка бергисиз эл,
Гавҳари, дилбандисан.

Мазкур тўрт сатр асарнинг асосий моҳияти ва руҳини белгилаб берувчи, Ойбекнинг халқ учун ким эканлигини ёрқин ва таъсирчан тарзда ифодаловчи мадҳиявий муқаддимадир. “Қалби пок мардона элнинг, Сен азиз фарзандисан” мисралари Ойбекнинг юксак маънавиятли, мард ва жасур халқнинг ардоқли фарзанди эканлигини таъкидлаб, ўзбек халқининг маънавий поклиги, эзгуликка интилиши ва меҳр-оқибати каби фазилатларини улуғлайди. Шунингдек, А.Орипов мазкур мисраларда халқимизнинг жасорати, ватанпарварлиги ва ўз қадриятларини ҳимоя қила олиш қобилиятини таъкидлаб, Ойбекнинг халқ учун нақадар қадрли ва ардоқли эканлигини, халқнинг орзу-умидларини рўёбга чиқаришга хизмат қилганини ифодалайди. Бу мисралар улуғ адибнинг халқ билан қондош, унинг дарду ташвишларини юрагидан ўтказувчи инсон бўлганлигини таъкидлайди.

“Ганжу мулкка бергисиз эл, Гавҳари, дилбандисан” мисралари Ойбек халқнинг ганжу

мулкка, яъни бебаҳо бойликка тенг келадиган гавҳари, дилбанди эканлигини ва бу улуғ ижодкорнинг кадр-қимматини ҳеч қандай моддий бойликлар билан ўлчаб бўлмаслигини, халқ учун бебаҳо маънавий мерос эканлигини ифодалайди. “Гавҳар” сўзи унинг ижодий истеъдоди, маънавияти ва донишмандлиги каби фазилатларини ифодаласа, “дилбанд” сўзи халқнинг юрагига яқинлиги ва меҳр-муҳаббатига сазовор бўлганлигини англатади. Бу мисралар Ойбекнинг халқ учун нафақат ижодкор, балки кадрли инсон, меҳрибон фарзанд эканлигини таъкидлаши билан бирга, ўзбек халқининг маънавий қадриятлари, ўз фарзандларига бўлган меҳр-муҳаббати ва уларни кадрлаши каби туйғуларни ҳам ифодалайди.

Ҳар калиманг маърифатнинг
Уфқида ойдек тўлиб,
Эл аро топдинг шараф сен,
Устоз Ойбек бўлиб.

Дастлабки икки мисра Ойбекнинг ҳар бир сўзи маърифат билан суғорилганлиги, ҳар бир гапи инсонларнинг онгига нур сочаётганлигини ифодалайди. “Калима” сўзи ижодкорнинг сўзлари, асарлари, фикрлари маъноларини камраб олади. “Маърифатнинг уфқи” эса билим, тафаккур, маънавий юксалиш каби тушунчаларни ўз ичига олади. “Ойдек тўлиб” ибораси Ойбекнинг сўзлари маърифат уфқида худди тўлин ойдек ёрқин, равшан ва мукамал эканлигини таъкидлайди. Ой нури қоронғуликни ёритиб, йўл кўрсатгани каби Ойбекнинг сўзлари ҳам жаҳолатни енгиб, инсонларни тўғри йўлга бошлайди. “Эл аро топдинг шараф сен, Устоз Ойбек бўлиб” мисралари Ойбекнинг халқ орасида устоз сифатида шараф топганлиги, унинг фаолияти халқ учун хизмат қилишга қаратилганлиги ва асарлари халқнинг дарду ташвишлари билан уйғун эканлигини кўрсатади. “Шараф” сўзи адибнинг халқ томонидан эътироф этилганлиги, номи халқ хотирасида абадий сақланиб қолишини англатади. “Устоз Ойбек бўлиб” ибораси эса Ойбекнинг нафақат ёзувчи, балки ёш авлодга таълим берувчи, уларни маърифатга йўналтирувчи устоз эканлигини таъкидлайди.

Шан ҳаётинг одамийлик
Хайру софликдан нишон,
Чакнади шеърингда нурли
Эътиқод бирлан имон.

Банддаги дастлабки мисралар Ойбекнинг бутун ҳаёти инсонийлик, эзгулик ва покликнинг тимсоли эканлигини таъкидлайди. “Шан” сўзи ҳаётнинг гўзаллиги, шарафи, фахри маъноларини англатади. Бу ижодкорнинг ҳаёти нафақат шахсий ютуқлар, балки инсонийлик қадриятларига содиқлик билан ҳам гўзал ва шарафлидир. Адиб фаолиятида одамийлик, хайру саховат ва қалб поклиги асосий ўрин тутди. “Чакнади шеърингда нурли Эътиқод бирлан имон” мисралари шоир ижодига, аниқроғи, унинг шеърларига қаратилган. Бу ибора Ойбек дунёқараши, ахлоқий принциплари ва ички ишончига ишора қилади. “Эътиқод” сўзи унинг ўзи танлаган йўлига, қадриятларига содиқлигини англатса, “имон” сўзи Аллоҳга бўлган ишончи ва маънавий поклигини ифодалайди. Бу икки тушунча бирлашиб, Ойбекнинг комил инсон сифатидаги қиёфасини яратади. “Чакнади” сўзи ижодкор асарларининг нурли, ёрқин ва таъсирчан эканлигини ифодалайди. Бу нур эътиқод ва имон туйғуларидан келиб чиқади. Ойбек шеърларида инсонга ишонч, келажакка умид ва Яратганга имон мужассамланган. Унинг асарлари фақатгина бадиий гўзаллик эмас, балки маънавий қувват манбаи ҳамдир. Шу билан бирга, бу мисраларда нафақат улуғ шоир хотираси улуғланади, балки инсонийлик, эътиқод ва имон каби абадий қадриятларга ҳам муурожаат қилинади.

Қуйидаги бандда Ойбекнинг маънавий дунёси, ижодий илҳом манбалари ва унинг ўз даври билан узвий боғлиқлиги тасвирланади:

Гоҳ Навоий суҳбатингда,
Гоҳ Торобий, Йўлчи гоҳ,
Сен севикли даврим ўғли
Бегумон, беиштибоҳ.

Мисралар Ойбекнинг миллий ва умуминсоний қадриятларга садоқати, ўтмиш меросига хурмати ва ўз замонининг етук фарзанди эканлигини кўрсатади. “Гоҳ Навоий суҳбатингда,

Гоҳ Торобий, Йўлчи гоҳ” мисралари аллома ёзувчининг ўтмишдаги буюк аждодларимиз, маърифатпарвар зотлар билан руҳий боғлиқлигини кўрсатади. “Навоий суҳбати” Ойбекнинг ўзбек мумтоз адабиётидан, хусусан, Алишер Навоий ижодидан илҳомланганлигини англатади. “Гоҳ Торобий, Йўлчи гоҳ” ибораси эса унинг халқ ҳаракати, миллий озодлик ғоялари билан ҳамнафас бўлганлигини ифодалайди. “Сен севиқли даврим ўғли Бегумон, беиштибоҳ” мисралари адибнинг ўз даврининг сеvimли фарзанди, ўз замони билан узвий боғлиқлигини билдириб, давр муаммоларига бефарқ бўлмаганлиги, асарларида замон руҳи ва интилишлари акс этганлигини англатади.

Хизматингдан, ҳикматингдан

Элу юрт мангу ризо,

Ўчмагай, номинг асрлар

Сўнгидан бергай садо.

Шеърнинг сўнги тўрт мисраси А.Ориповнинг Ойбекка бўлган юксак ҳурмати ва эътирофини жамлаб, унинг хотираси абадий яшашини тараннум этади. Мисралар улуғ инсоннинг халққа қилган хизматлари, ижодий мероси ва номининг абадийлигини таъкидлаб, шеърнинг якуний хулосаси ва асосий ғоясини ифодалайди. “Хизматингдан, ҳикматингдан Элу юрт мангу ризо” мисралари Ойбекнинг халққа қилган хизматлари ва донишмандлигидан бутун эл-юрт абадий рози эканлигини билдиради. “Хизмат” сўзи унинг ёзувчи, шоир, устоз ва жамоат арбоби сифатида халқ манфаати учун қилган барча ишларини қамраб олади. “Ҳикмат” эса ижодкор асарларида, сўзларида мужассам бўлган доно фикрлар, ҳаётий тажриба ва маънавий юксакликни англатади.

“Ўчмагай, номинг асрлар Сўнгидан бергай садо” мисралари Ойбек номи асрлар оша ўчмаслигини, унинг овози замонлар қаъридан эшитилиб туришини тасдиқлаб, адиб хотираси, асарлари ва қилган ишлари ҳеч қачон нутилмаслигини билдиради. Ойбек номи нафақат бугунги кунда, балки келажак авлодлар учун ҳам аҳамиятли бўлишини, асарлари доимо ўз қадрини йўқотмаслигини англатади. Шунингдек, мазкур мисралар фақатгина Ойбек шахсиятини тараннум этмайди, балки барча ижодкорларни халққа хизмат қилишга, маънавий кадриятларни асраб-авайлашга ва келажак авлодларга бой мерос қолдиришга ундайди.

“Ойбек ҳақида кўшиқ” шеъри интертекстуаллик жиҳатдан ҳам бой асар бўлиб, унда матнлараро адабий, маданий ва тарихий боғлиқлик мавжуд.

Адабий интертекстуаллик.

Гоҳ Навоий суҳбатингда,

Гоҳ Торобий, Йўлчи гоҳ...

Мазкур мисралардаги биринчи ишора Ойбекнинг машҳур “Навоий” романига боғлиқдир. Маълумки, Алишер Навоий тарихи ва унинг ижтимоий-сиёсий фаолиятига бағишланган мазкур роман ўзбек адабиётида муҳим ўрин тутди. А. Орипов Навоийни тилга олиб, адибнинг тарихий шахсларга ва уларнинг маънавий дунёсига бўлган қизиқишини таъкидлайди. Иккинчи ишорадаги Торобий Ойбекнинг “Торобий” драмаси қаҳрамони Маҳмуд Торобий бўлиб, мамлакат мустақиллиги учун курашган тарихий шахсдир. Шеърда Торобий номининг келтирилиши Ойбекнинг миллий тарихимизга бўлган муносабатини ёритади. Бу ишора шоирнинг ижтимоий ва миллий руҳдаги қарашларини янада очиқроқ тушунишга имкон беради.

Юқоридаги иккинчи мисрада тилга олинган Йўлчи образи ҳам интертекстуалликнинг ёрқин намунасидир. “Қутлуғ қон” романининг бош қаҳрамони Йўлчи адолат, меҳнат ва озодлик рамзидир. У янги ҳаёт учун, эркинлик курашади ва бу йўлда ҳалок бўлади. Муаллиф Йўлчини тилга олиш орқали Ойбекнинг ижтимоий фикрларини ўқувчига етказди.

Тарихий интертекстуаллик. Ойбекнинг ижоди ва шахсияти шўро тузуми даврида шаклланган бўлиб, А. Орипов унинг тарихий ўрни ва хизматларини ёдга олиш орқали тарих билан боғлиқликка ишора қилади. Шан, одамийлик, хайр, софлик, эътиқод, имон каби сўзларнинг бир бандда кетма-кет келтирилиши шеърнинг маънавий мазмунини чуқурлаштиради.

“Ойбек ҳақида кўшиқ” шеърда эпитет, метафора, рамзий тимсоллар каби бадиий

воситаларнинг кенг қўлланилгани унинг образлилигини оширган. “Ҳар калиманг маърифатнинг уфқида ойдек тўлиб” метафораси Ойбекнинг маърифат тарқатишдаги буюклигини рамзий тарзда таъкидлайди. Унинг сўзлари нур ва маърифат манбаи сифатида талқин қилинади. “Чакнади шеърингда нурли эътиқод бирлан имон” метафораси орқали адиб ижоди ва унинг маънавий кучи тасвирланган. “Даврим ўғли” бирикмаси Ойбекнинг ўз даврининг муаммоларини чуқур хис этганлигини, унинг дарди билан яшаганлигини метафорик тарзда ифодалайди. “қалби пок”, “маърифатнинг уфқида” “азиз фарзанд”, “гавҳар”, “дилбанд” каби эпитетлар орқали бу улуғ шахснинг ижодий ва инсоний фазилатлари кўрсатилган. “Қалби пок мардона элнинг” мисрасида Ойбек шахсиятидаги поклик ва мардлик хусусиятлари таъкидланган. “Ганжу мулкка бергисиз” ибораси муқояса бўлиб, унда Ойбекнинг кадр-қиммати бебаҳо бойликлар билан солиштирилади.

Хулоса. Абдулла Ориповнинг “Ойбек ҳақида кўшиқ” мадҳия шеъри матнлараро боғлиқлик ва бадий воситаларнинг муваффақиятли уйғунлигини намоён этади. Шеър халқона руҳда, содда ва равон тилда ёзилган бўлиб, образли ифодалар ва бадий санъатлар орқали улуғ ижодкорнинг бетакрор қиёфасини яратишга эришилган. Шеър ўқувчида Ойбекка нисбатан ҳурмат ва муҳаббат туйғуларини уйғотади, унинг адабий меросини кадрлашга ундайди. Шунингдек, устоз-шогирдлик анъаналарининг аҳамиятини ва маънавий кадриятларни асраб-авайлаш зарурлигини эслатиб туради. Бу шеър ўзбек адабиётининг икки буюк ижодкори ўртасидаги маънавий боғлиқликни ёрқин намоён этади. Ундаги интертекстуал ишоралар, адабий ва тарихий қаҳрамонлар ҳамда бадий воситалар А.Ориповнинг устоз ижодига чуқур ҳурматининг ифодаси бўлиб, унинг асарларини янада кенгроқ англашга йўл очади. Шеърда Ойбек ижодининг Навоий, Торобий ва Йўлчи каби тарихий ва адабий шахслар билан боғлиқлигини кўрсатиш орқали адабий анъаналарга мурожаат қилинади.

АДАБИЁТЛАР

Абдулҳакимова О. Абдулла Орипов адабий-эстетик қарашлари. “Fan va ta'lim” нашриёти. – Тошкент. 2022.

Ахмедова Ш. Портрет-мақола жанри ривож

(Ойбек ижоди мисолида). JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS. Volume–53_ Issue-2_May_2024. 99 – 104.

Жабборов И. Абдулла Орипов шеърлятида тарихий шахс талқини. Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси “Фан” нашриёти. – Тошкент. 2008.

“Абдулла Орипов ижодининг илмий-маърифий аҳамияти” мавзусидаги Республика илмий-назарий конференцияси материаллари. – Тошкент. 2020.

Қўшжонов М. Ойбек // Жаҳон адабиёти. 2005 йил. 1-сон.

Йўлдошев М. Бадий матн лингвопоэтикаси. – Тошкент: Фан. 2008.

<https://t.me/abdullaorifjodi>

BAYRON IJODIDA ELEGIK FRAZEOLOGIYA

Toshpulatov B.B.

Namangan davlat chet tillari instituti filologiya fakulteti dekani o'rinbosari

Annotatsiya. Maqolada ingliz adabiyotining sentimental yo'nalishida lirik poeziyaning eng keng tarqalgan ko'rinishi bo'lgan elegiya, elegik frazeologiyasining Bayron she'riy uslubining shakllanishidagi roli, uning lingvopoetik xususiyati hamda vazifasi tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: elegiya, elegik frazeologiya, emotsionallik, melanxolik kolorit, poetik uslub.

Аннотация. В статье анализируется роль элегии, которая является наиболее распространенной формой лирической поэзии в сентиментальном направлении английской литературы, элегической фразеологии в формировании поэтического стиля Байрона, ее лингвопоэтическая особенность и функции.

Ключевые слова: элегия, элегическая фразеология, эмоциональность, меланхоличный колорит, поэтический стиль.

Annotation. The article analyzes the role of elegy, which is the most common form of lyric poetry in the sentimental direction of English literature, elegiac phraseology in the formation of Byron's poetic style, its linguistic and poetic features and functions.

Key words: elegy, elegiac phraseology, emotionality, melancholic coloring, poetic style.

Turli davrlarning poetik tilida ma'lum bir so'z birikmalaridan foydalanishga bo'lgan moyillik mavjud bo'ladi. Xuddi shuning kabi, ingliz klassik adiblarining ijodida ham perifrastik rivojlanishi predmetlarning tasviriy mazmuning barqarorlashishiga olib keldi: masalan, lowly train (dehqonlar), yoki yuqorida eslatib o'tilgan fleecy breed (qo'ylar). Klassitsizm namoyondalari poeziyasidagi ko'plab ot so'z turkumiga kiruvchi so'zlar doim bir xil epitelar bilan ishlatilgan: masalan dala va o'tloqlar dewy, flowery, bloomy, smiling, verdant kabi so'zlar bilan aniqlashtirilgan, osmon esa ko'm-ko'k tusda (azury sky), tong esa oltinrang (golden morn) deya tasvirlangan.

O'n sakkizinchi asrning ikkinchi yarmi ta'sirchan lirikasida poeziyaga melanxolik kolorit baxsh etuvchi so'z birikmalaridan foydalanilgan. Bu kabi frazeologiyani elegik (mungli, g'amgin) deb atashgan, zero u ana shu janrga xos bo'lgan mungli, g'amgin lirik mavzularga mos keladi. Ingliz adabiyotining sentimental yo'nalishida elegiya lirik poeziyaning eng keng tarqalgan ko'rinishi bo'lgan. Bu maktab shoirlarining elegik frazeologiyasi Bayron she'riy uslubining shakllanishida juda katta rol o'ynagan. Bu ayniqsa Bayronning 1816-1817 yillardagi she'rlarida o'z aksini topadi.

"Chayld Harold ziyorati" poemasining uchinchi va to'rtinchi qo'shiqlarida xarobalar, mozaristonlar, tun qorong'uligi, oqshom haqida mortal shroud, dim and universal pall, all things grow phantoms, Glory's self is twilight, and displays melancholy halo, the verge of darkness, saddest night (IV, 165); bloody shroud, shredless dust, bleak battlements (III, 47); By a lone wall a lonelier column rears // A gray and grief worn aspect of old days (III, 65) kabi mos keluvchi epitelar bilan so'z yuritiladi. Tez-tez "mungli", "g'amgin", "yolg'iz", "qorong'u", "rutubatli" kabi epitelarga duch kelasiz: dying thunder on the distant wind (IV, 104), a long low distant murmur (IV, 167), a distant prospect far away (IV, 32), dark mind (III, 3), dreary strain (III, 4), melancholy bosoms (IV, 34), solitary shore (IV, 105), desolate cloud (IV, 15), one lone cloud (III, 92). "Xok", "kul", "bevaqt xazon bo'lish" haqida tez-tez eslatiladi: dust, ashes (IV, 46, 144; III, 34, 108, 66), withering ere their time (IV, 22), we wither from our youth (IV, 124).

Elegik frazeologiya Bayron ijodidagi qahramonlik va tarixiy-siyosiy mavzularda ko'plab uchraydi. Masalan, "Chayld Harold ziyorati" poemasidan keltiriladigan quyidagi misollarda yo'qotilgan buyuklik g'am-alami va dardi taassurotlari Avstriya istibdodi, zulmi ostida bo'lgan Italiya shaharlari tasvirida ko'rinadi: ...empty halls, thin streets, and foreign aspects...have flung a desolate cloud o'er Venice's lovely walls (IV, 15) ... her long array // Of mighty shadows, whose dim forms despond // Above the Dogeless city's vanished sway; (IV, 4)... The skeleton of her [Rome's] Titanic form // Wrecks of another world, whose ashes still are worm (IV, 46).

Xuddi shunday tarzda uzoqdan eshitilayotgan gumburlash sadolari qonga belangan xalqning noroziligi bilan bog'lab tasvirlanadi:

Hark! Forth from the abyss a voice proceeds,
A long low distant murmur of dread sound,
Such as arises when nation bleeds
With some deep and immedicable wound; (Ch. H., IV, 167)

Qonli kafan jangda halok bo'lganlarning tanasini yopadi:

Banners on high, and battles passed below;

But they who fought are in a bloody shroud,

And those which waved are shredless dust ere now, ... (Ch. H., III, 47)

Shoir oyog'i ostidagi xok esa janglarda halok bo'lgan qahramonlarning xoki:

Heroes have trod this spot – 'tis on their dust ye tread.

(Ch. H., IV, 144)

Kuchli emotsionallik shart-sharoitida elegik frazeologiya umuman yangicha ohangga ega bo'ladi. Bir qarashda ishlatilaverib siyqasi chiqqanga o'xshab ko'ringan vositalar yangicha kuch kasb etadi. Aynan mana shu vositalar yordamida Bayron qalbning tashvishli va isyonkor xolatini tasvirlab beradi, masalan, the Soul's haunted cell (III, 5), the wandering outlaw of his own dark mind (III, 3), Sorrow's most detested fruit... all ashes to the test (III, 34) ... my soul wanders; I demand it back // To meditate amongst decay, and stand // A ruin amidst ruins (IV, 25). Bunday xolatlarda elegik frazeologiya xis-tuyg'ularning mubolag'ali tasvirlanishiga mos keladi, ayniqsa, bu xolat tabiat tasvirida yaqqol ko'rinadi. Masalan, "Qorong'ulik" (Darkness) poemasida tabiat voqea-hodisalari allegorik xarakterga ega:

The waves were dead; the tides were in their grave,

The Moon, their mistress had expired before;

The winds were withered in the stagnant air,

And the clouds perished; (Darkness, p.78-81)

Bayron o'z obrazli tasvirlari bilan o'zini o'rab turgan voqelikdan olgan taassurotlarini ifodalagan. So'nggi o'n yilliklardagi katta ijtimoiy-siyosiy voqealar o'zining qarama-qarshiliklari bilan shoirni hayron qoldirgan va bu haqda o'zining fikrini bildirishga chorlagan. Russo yongan olovdan faqatgina kul qolgandi, xolos - ...whose dust was once all fire... (Ch. H. III, 76). Insonlar qalbida ne-ne orzu-umidlarni uyg'otgan Fransuz revolyusiyasi ana shu orzu-umidlarni chippakka chiqargan, natijada yana chohlaru zindonlar bunyod etilgandi – Leaving but ruins, where with to rebuild // Upon the same foundations, and renew // Dungeons and thrones... (Ch. H., III, 82). Uning ko'z o'ngida Napoleon dunyoni egallagan shaxs va bir paytning o'zida ana shu dunyo quli bo'lib gavdalangan edi: Conqueror and captive of the Earth art thou! (Ch. H., III, 37). Yevropa xalqlari Napoleon urushi davrida kim tomonida turib jang qilmasinlar, zolim hukmdorlar manfaati uchun jang qilganlar, shuning uchun ular "o'z oyog'lari va qo'llariga tushadigan kishanlar" uchun jang qilganlar: wage war for their chains (Ch. H., IV, 94). Ba'zida insoniyat ko'tarila olmaydigandek, qullik iskanjasidan qutila olmaydigandek, zolim hukmdorlarning qo'rqitishlaridan erkin fikrlashdan qo'rqib qolgandek tuyuladi - ... and Man grow pale // Lest their own judgments should become too bright (Ch. H., IV, 93) – itoatkorliklaridan faxrlanishadiganday tuyuladi – Proud of their trampled nature (Ch. H., IV, 94). Shuning uchun zamonaviy, erksevar va lekin kuchsiz Garold o'zini "ko'rinmas va og'ir zanjirlar" bilan bog'langanday his qiladi – round him clung invisibly a chain...fettering though unseen, // And heavy though it clanked not... (Ch. H., III, 9); "o'zini ozod tug'ilgan va lekin qanoti kesilgan lochin kabi xis qiladi" – a wild-born falcon with clipt wing (Ch. H., III, 15).

O'n sakkizinchi asr fransuz inqilobi natijasidagi umidsizlik va tushkinliklar, erksevarlarning Napoleon roliga nisbatan ikki yoqlama bahosi, uning qahramonlashtirilishi, uning imperiyasining obro'sizlanishi va tanazzulga yuz tutishi, millatning mustaqillikka intilishi natijasida yangi ozodlik harakatlarning paydo bo'lishi – bularning hammasi Bayron ijodida o'zining yaqqol ifodasini topgan.

O'zidan oldingi yozuvchilarning poetik frazeologiyasidan Bayron o'ziga keraklilarinigina tanlab oladi va keyin esa ularga o'ziga xos o'zgartirishlar kiritadi. Xuddi shu usul bilan u Pop va uning izdoshlari ijodida ko'plab qo'llanilgan jonlantirishlarga o'zgartirishlar kiritadi, xuddi shu tariqa ingliz sentimentalistlari poetik frazeologiyalaridan foydalanadi.

Uyg'onish davrida keng tarqalgan so'z o'yini stilistik uslubi o'n sakkizinchi asrga kelib adabiyotning yuqori tabaqalarida beadablikning bir ko'inishi sifatida sanala boshlandi. So'z o'yinidan foydalanish yaxshi uslubchiga xos emas deb hisoblay boshlashdi. Jonatan Svift ham bu uslubga tilni ifloslantiruvchi bir manba sifatida qaragan. U so'z o'yinidan foydalanish "haqiqiy epidemiyaga" aylanib qoldi, deb aytadi. O'n sakkizinchi asrning ikkinchi yarmi va o'n to'qqizinchi asrning boshlarida ham Samyuel Jonsonning izdoshlari badiiy asarda so'z o'yinidan foydalanish mumkin emas, deb hisoblashgan. Biroq shuni alohida ta'kidlash kerakki, Filding hamda Sheridan o'z ijodlarida so'z o'yinidan tez-tez foydalanib turishgan. Jonson izdoshlaridan biri Fanni Berni Filding so'z o'yinlari haqida uslubning juda xunuk buzilishi, deya gapirgan edi. Bu davrda so'z o'yini "past" uslublardan hisoblanar edi. Bu fikrlarni teatr tomoshalarida ishlatiladigan saviya jihatdan past bo'lgan so'z o'yinlari tasdiqlar edi. So'z o'yinidan oddiy xalq orasida keng tarqalgan satirada ham

foydalanishar edi. Bu, albatta, Bayron ijodiga bevosita va yoki bilvosita ta'sir o'tkazgan bo'lishi mumkin, zero uning zamondoshlari orasida bu uslubdan foydalanuvchi yozuvchilar mavjud edi. Shunisi aniqki, Bayron ijodiga Italyan yozuvchilari Pulchi, Berni va Kastilarningadabiy ta'sirlari bo'lgani shubhasiz. Bu ijodkorlarning asarlarida so'z o'yinidan keng tarqalgan stilistik uslub sifatida foydalanilgan edi. Pulchi qalamiga mansub bo'lgan "Morgante Maggiore" (The Morgante Maggiore) poemasini Bayron qisman bo'lsa-da, ingliz tiliga tarjima qilgan edi. Yana shuni ham qo'shimcha qilib aytish joizki, "Don Juan" asarida Shekspirdan ko'plab sitatalarning keltirilishi Shekspir ham Bayron uchun so'z o'yinidan foydalanishdagi bir namuna bo'lib xizmat qilganidan guvohlik beradi. Ayrim hollarda Bayron bevosita Shekspir sitatalaridan foydalanadi:

The cause of this effect or this defect, -
 "For this effect defective comes by cause." (D. J., XVI, 2)

"Life is a poor player," – then "play out the play,
 Ye villains!" (D. J., XI, 85)

Bayron so'z o'yinlariga xos bo'lgan xususiyat bu uning aynan bir so'zning turli ma'nolari asosiga qurilganidir. Bu so'zlar ma'nolari orasidagi farq esa ana shu so'zlar ishtirok etgan birikmalarga bog'liqdir. Bir so'zning turli ma'nolari asosiga qurilgan so'z o'yini satirik effektning nozik tomonlarini yaratishga xizmat qiladi. Shu bilan birga so'zlarning takrorlanishi ham bu effektning ma'lum ma'noda kuchaytirilishiga sabab bo'ladi.

Berklining sub'ektiv idealizmi ustidan kular ekan Bayron "Don Juan"da shunday deb yozadi:

When Bishop Berkeley said "there was no matter"
 And proved it – 't was no matter what he said. (D. J., XI, 1)

Xuddi shu bandning so'nggida yana shunday deydi:

They say his system 't is in vain to batter,
 Too subtle for the airiest human head;
 And yet who can believe it? I should shatter
 Gladly all matters down to stone or lead,
 Or adamant, to find the world a spirit.

Yuqoridagi parchada so'z o'yini matter – "materiya", "ish" hamda spirit – "ruh", "tetiklik", "norozilik kayfiyati" so'zlarining turli ma'nolari asosiga qurilgan.

Yoki keyingi bandni olaylik:

What a sublime discovery 't was to make the
 Universe universal egotism,
 That all's ideal – all ourselves!

Bu o'rinda so'z o'yini all so'zining falsafiy ma'nosi bo'lmish "umumiylik" va oddiy "hamma" ma'nolari ustiga qurilgan.

Xulosa o'rnida aytadigan bo'lsak, Bayron o'z poetik asarlarida elegik frazeologiyalardan juda unumli va maqsadli foydalangan. Ingliz adabiyotining sentimental yo'nalishi shoirlarining elegik frazeologiyasi Bayron she'riy uslubining shakllanishida juda katta rol o'ynagan. Bu, ayniqsa, uning 1816-1817 yillardagi she'rlarida o'z aksini topadi.

Adabiyotlar:

1. Lord Byron. Child Harold's Pilgrimage. W.B.Conkey company publishers. Chicago, 1900.
2. Lord Byron. Don Juan. Printed for John and H.L.Hunt. London, 1821
3. Lord Byron. The prisoner of Chillon. John Murray, Albemarle-street. London, 1816.

CLASSIFICATION OF NONVERBAL COMMUNICATION TOOLS

Tangriyev Valisher Azamovich,
Researcher at Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy

Abstract. This article critically examines classifications of nonverbal communication (NVC) tools, comparing Uzbek scholarly perspectives (Kurbanov, Rustamov) with international frameworks. It analyzes Uzbek taxonomies and their strengths/limitations against broader NVC theories, focusing on kinesics, proxemics, and oculosics, and highlighting culturally specific manifestations in Uzbekistan. The study underscores the need for culturally sensitive NVC frameworks for effective intercultural communication as Uzbekistan globalizes. It concludes by advocating for further research by integrating Uzbek scholarship with cross-cultural NVC paradigms for enhanced theoretical and practical applications.

Key words: Nonverbal communication, classification, uzbek culture, cross-cultural, kinesics, proxemics, intercultural

NONVERBAL KOMMUNIKATSIYA VOSITALARINING KLASSIFIKATSIYASI

Tangriyev Valisher Azamovich,
Denov Tadbirdorlik va Pedagogika
Instituti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola noverbal kommunikatsiya (NVK) vositalarining klassifikatsiyasini tanqidiy tahlil qiladi, o'zbek olimlarining (Kurbanov, Rustamov) qarashlarini xalqaro yondashuvlar bilan solishtiradi. Unda o'zbek taksonomiyalari va ularning afzalliklari/kamchiliklari kengroq NVK nazariyalari bilan taqqoslanadi, kinesika, proksemika va okulesika kabi sohalarga e'tibor qaratilib, O'zbekistonda madaniy jihatdan o'ziga xos ifodalanishi ta'kidlanadi. Tadqiqot O'zbekiston globallashuvi sharoitida madaniyatga sezgir NVK asoslarining madaniyatlararo samarali kommunikatsiya uchun zarurligini ta'kidlaydi. Xulosa qilib, nazariy va amaliy qo'llanilishini yaxshilash uchun o'zbek olimlari ishlarini madaniyatlararo NVK paradigmalari bilan integratsiya qilgan holda yanada chuqur tadqiqotlar o'tkazishni qo'llab-quvvatlaydi.

Kalit so'zlar: Noverbal kommunikatsiya, klassifikatsiya, o'zbek madaniyati, madaniyatlararo, kinesika, proksemika, madaniyatlararo

КЛАССИФИКАЦИЯ ИНСТРУМЕНТОВ НЕВЕРБАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Тангриев Валишер Азамович,
Исследователь Денауского Института Предпринимательства и Педагогике

Аннотация. В данной статье критически рассматривается классификация инструментов невербальной коммуникации (НВК), сравниваются узбекские научные перспективы (Курбанов, Рустамов) с международными подходами. Анализируются узбекские таксономии и их сильные/слабые стороны в сравнении с более широкими теориями НВК, с акцентом на кинесику, проксемику и окулесику, и подчеркиваются культурно-специфические проявления в Узбекистане. Исследование подчеркивает необходимость культурно-чувствительных рамок НВК для эффективной межкультурной коммуникации в условиях глобализации Узбекистана. В заключение, статья призывает к дальнейшим исследованиям, интегрирующим работы узбекских ученых с межкультурными парадигмами НВК для улучшения теоретического и практического применения.

Ключевые слова: Невербальная коммуникация, классификация, узбекская культура, межкультурный, кинесика, проксемика, межкультурный

INTRODUCTION. In the contemporary globalized world, understanding the subtle yet powerful language of nonverbal communication (NVC) is crucial, especially for nations like Uzbekistan actively broadening their international engagements. Since independence, Uzbekistan's intensified interactions in economic, political, and socio-cultural spheres necessitate a deeper comprehension of human interaction dynamics that transcend verbal language. This research addresses the critical

domain of NVC, acknowledging its capacity to convey emotions, intentions, and relational messages, often constituting a significant portion of meaning in interpersonal exchanges [7, p.3]. Effective communication, particularly across cultures, relies heavily on the ability to accurately interpret and appropriately utilize these nonverbal signals.

While NVC is universally recognized, its specific manifestations and interpretations are deeply embedded within cultural contexts. In Uzbekistan, a nation characterized by rich traditions navigating rapid modernization, the systematic study of NVC holds particular significance. There is growing awareness of its importance in professional fields requiring nuanced human interaction, such as education, diplomacy, and healthcare [7]. Because it has been emphasized that nonverbal cues in Uzbek can differ greatly in intercultural communication, and that aspects like community values and deference to elders are reflected in Uzbek nonverbal communication. [10, p.47]. Kinesics (body language), encompassing gestures, posture, facial expressions, and eye contact, is a vital component [2]. However, the unique characteristics of NVC within the Uzbek cultural milieu remain relatively under-explored in international scholarship.

This study aims to bridge this gap by:

Critically analyzing existing NVC classification systems proposed by Uzbek scholars (Kurbanov, Rustamov) alongside international frameworks.

Examining specific nonverbal cues (e.g., greetings, personal space, eye contact) within Uzbek culture, providing concrete examples and comparing them with patterns in other cultures.

Highlighting the practical implications of understanding these cultural specificities for effective intercultural communication involving Uzbekistan.

Contributing to a more nuanced, culturally informed understanding of NVC classification and its role in human interaction.

By undertaking a comparative analysis grounded in the Uzbek context, this research seeks to offer valuable insights beyond mere description, fostering greater intercultural competence vital for Uzbekistan's continued global integration and for enriching the broader field of NVC studies.

METHODS

Universal Foundations and Cultural Variations. Human interaction is inherently multimodal, relying on a complex interplay of verbal and nonverbal signals [2]. While verbal communication employs spoken or written words to convey explicit information, often dealing with complex and abstract ideas [1, 6], NVC operates through channels such as gestures, posture, facial expressions, vocal tone (paralanguage), use of space (proxemics), touch (haptics), and eye behavior (oculesics) [2]. These cues often function subconsciously, significantly shaping perceptions, regulating interactions, and conveying relational and emotional information that words alone may not capture [9].

Foundational NVC elements like basic facial expressions of emotion (happiness, sadness, anger, fear, surprise, disgust) are considered largely universal, rooted in shared human biology [2]. Similarly, the innate capacity for NVC is evident from infancy [10]. However, the display rules governing when and how these expressions are shown, the specific meaning attached to many gestures (emblems), norms regarding personal space, touch, and eye contact vary significantly across cultures [2]. For instance, direct eye contact may signify confidence and honesty in many Western cultures, whereas in Uzbekistan, prolonged direct eye contact, especially towards elders or those of higher status, might be perceived as disrespectful; a slightly averted gaze often signifies politeness. Similarly, personal space (proxemics) tends to be closer in Uzbek interactions, particularly among acquaintances of the same gender, compared to the larger distances often preferred in North American or Northern European cultures [2]. Understanding this interplay between universal NVC capabilities and culturally specific norms is fundamental for accurate interpretation and effective classification.

Diverse Perspectives on Classifying Nonverbal Communication. Scholarly attempts to categorize the vast array of NVC tools have yielded diverse frameworks. Within Uzbekistan, notable contributions offer valuable local perspectives, which benefit from comparison with established international models.

M. Kurbanov proposed a remarkably detailed classification encompassing eighteen

distinct components [4], including standard categories like Kinesics (gestures, posture), Vocals (paralanguage), Haptics (touch), Proxemics (space), and Oculistics (eye behavior). His framework also incorporates less commonly distinguished categories such as Natural Characteristics (body features), Chronemics (time), Artifacts (clothing, objects), Aesthetics (art forms), Gustics (taste), Olfactics (smell), Systemology (environment), Graphics (writing style), Mimics (facial expressions – often part of Kinesics), Extralinguistics (non-lexical utterances like sighs), Sound Symbols ('hmm', 'uh-huh'), Pause (silence), and Locomotion (gait) [3, 680]. Kurbanov further distinguishes between purposefully transmitted and involuntary cues [3, p. 680] and classifies tools based on professional reliance [3, p. 681].

DISCUSSIONS

Critique and Comparison (Kurbanov). Kurbanov's classification is comprehensive, attempting exhaustive coverage. Its strength lies in this breadth and its grounding in the Uzbek academic context. However, its granularity raises questions about practical application and potential overlaps between categories (e.g., Mimics within Kinesics). Some categories (Gustics, Systemology) are less conventional in mainstream NVC typologies such as those by Knapp & Hall [2], which typically focus on broader, empirically robust categories (Environment, Physical Characteristics, Kinesics, Haptics, Proxemics, Chronemics, Vocalics). Kurbanov's work provides a useful maximalist inventory, but its components require further empirical validation regarding their distinct communicative functions, particularly in cross-cultural comparison. For instance, within his Kinesics, the specific meaning of Uzbek gestures like placing the right hand over the heart during greetings or farewells [8] contrasts with handshakes or bows common elsewhere, highlighting the need for cultural specificity within broad categories.

D.A. Rustamov offers a contrasting, technology-centric classification reflecting the digital age [7]. His framework includes:

Paralinguistic tools specific to oral speech (relevant for digital voice transmission).

Paralinguistic tools specific to written speech (emojis, fonts, capitalization in text).

Paralinguistic tools for virtual communication (avatars, reactions, GIFs).

Universal paralinguistic tools (cues transcending modality, e.g., facial expressions on video).

Critique and Comparison (Rustamov). Rustamov's approach [7] is valuable for its contemporary focus on mediated communication, a rapidly evolving NVC domain. Its strength is acknowledging technology's impact. However, it primarily addresses paralinguistic aspects (closely tied to verbal communication, whether spoken or written) and technology-specific cues, potentially downplaying traditional kinesic, proxemic, or haptic elements that still operate, albeit sometimes differently, in face-to-face contexts or even via video. It complements, rather than replaces, broader NVC classifications like Kurbanov's or Knapp & Hall's. The challenge lies in integrating these digital cues into a holistic understanding of NVC across different communication modes. How traditional Uzbek nonverbal norms (e.g., deference signals) translate or adapt in online interactions remains an area ripe for exploration inspired by Rustamov's framework.

Comparing these Uzbek classifications with international standards reveals both convergence (on core categories like kinesics, vocalics) and divergence (Kurbanov's granularity, Rustamov's tech focus). Neither Uzbek framework, as presented in available work [4, 7], appears to deeply integrate empirical cross-cultural comparisons, though Rakhimova's work [6] highlights this need. A synthesis is required, acknowledging the utility of broad international categories while populating them with culturally specific data and incorporating modern technological dimensions.

CONCLUSION

This analysis underscores that nonverbal communication is a complex, culturally modulated phenomenon demanding sophisticated classification approaches. The frameworks developed by Uzbek scholars like M. Kurbanov and D.A. Rustamov offer valuable perspectives from within a specific cultural and academic context. Kurbanov's extensive taxonomy provides a detailed inventory, while Rustamov's model addresses the crucial dimension of technologically mediated communication. However, critical comparison reveals a need for greater integration with established international NVC theories and more robust empirical grounding, particularly regarding cross-cultural specifics.

The significance of NVC, deeply influenced by cultural norms as seen in Uzbek examples of eye contact, personal space, and gestures [2, 8], cannot be overstated, especially in professional domains and intercultural encounters. As Uzbekistan enhances its global presence, understanding these nuances is paramount. While foundational NVC elements may possess universality [10], culturally specific display rules and interpretations require a shift beyond simplistic classifications [6].

Future research should focus on empirically validating and refining NVC classifications within the Uzbek context, directly comparing specific cues (kinesic emblems, proxemic distances, haptic conventions) with those in other cultures. Integrating the insights of Kurbanov (breadth) and Rustamov (digital impact) with established international frameworks [2] can lead to more comprehensive and practically applicable models. Investigating how traditional Uzbek NVC norms are adapting in digital spaces represents another vital research avenue. Ultimately, advancing our understanding of NVC, particularly its cultural dimensions in under-researched regions like Uzbekistan, is not merely an academic exercise but a crucial step towards fostering more effective, empathetic, and successful communication in our increasingly interconnected world.

REFERENCES

- Berlo, D. K. (1960). *The process of communication: An introduction to theory and practice*. Holt, Rinehart and Winston.
- Knapp, M. L., & Hall, J. A. (2014). *Nonverbal communication in human interaction* (8th ed.). Cengage Learning.
- Kurbanov, M. A. (2020). Occupational and professional paralinguistic tools in nonverbal communication. *Science and Education scientific journal*, 1(3), 676-685.
- Kurbanov, M. A. (2021). *Research of nonverbal communication tools in Uzbek, Ottoman Turkish, English and Russian languages* (Doctoral dissertation, Andijan State University). Andijon.
- Pinker, S. (1994). *The language instinct: How the mind creates language*. William Morrow and Company.
- Rakhimova, N. (2019). *Comparative psychological analysis of nonverbal communication tools* (PhD Dissertation Abstract or summary if full text unavailable). Andijan State University, Andijan, Uzbekistan.
- Rustamov, D. A. (2021). *Intralinguistic and extralinguistic interpretations of communication and modern concepts* (Doctoral dissertation abstract). Andijon.
- Sattarov, T. (1996). *On the greeting forms among Uzbek and American people*. ERIC Document Reproduction Service No. ED397648. <https://eric.ed.gov/?id=ED397648>
- Tronick, E. Z. (1989). Emotions and emotional communication in infants. *American Psychologist*, 44(2), 112-119. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.2.112>
- Tangriyev, V. A. (2025). Body language and culture: A comparative study of English and Uzbek somatic expressions. *Western European Journal of Linguistics and Education*, 3(2), 47-55.

JON STEYNBEKNING «KONSERVA QATORI» (INGLIZCHA «CANNERY ROW») ROMANIDA BADIY XRONOTOP VA OBRAZLILIK MASALASI

Yoriyeva Zarifa Xamroyevna,
BuxDPI o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Jon Steynbekning «Konserva qatori» (inglizcha «Cannery Row») romanida badiiy xronotop va obrazlilik masalasi ilmiy-nazariy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: badiiy tafakkur, hayot tasviri, dunyo adabiyoti, syujet, oddiy voqealar, atrof, urush, davr, Amerika, jamiyat, ijtimoiy va iqtisodiy holat, voqelik, ta'limot, falsafa va hokazo.

Аннотация: В данной статье научно-теоретически проанализированы вопросы художественного хронотопа и образности в романе Джона Стейнбека «Консервный ряд» (англ. «Cannery Row»).

Ключевые слова: художественное мышление, изображение жизни, мировая литература, сюжет, простые события, окружение, война, эпоха, Америка, общество, социальное и экономическое состояние, реальность, учение, философия и т.д.

Annotation: This article provides a scientific-theoretical analysis of the issues of artistic chronotope and imagery in John Steinbeck's novel Cannery Row.

Keywords: artistic thinking, depiction of life, world literature, plot, simple events, environment, war, era, America, society, social and economic conditions, reality, doctrine, philosophy, etc.

Xalqning o'sib borayotgan ko'p qirrali ma'naviy talabini qondirish, mustaqillikning ahamiyatini tushuntirish, estetik, ma'naviy va badiiy tafakkurini taraqqiy qildirish, zamonamiz qahramoni obrazini ochib beruvchi yangi, original, kompositsion jihatdan mukammal bo'lgan badiiy asarlarni yaratish jarayonida dunyo adabiyotining boy xazinasidan foydalanish ehtiyoji tug'iladi. Mavzuga shu mantiq asosida yondashsak, Jon Steynbek asarlari o'zgacha joziba kasb etadi.

Jon Steynbekning «Konserva qatori» (inglizcha «Cannery Row») romani 1945 yilda nashr etilgan bo'lib, Kaliforniyaning Monterey shahridagi konserva zavodlari joylashgan hududda yashovchi turli odamlarning hayotini tasvirlaydi. Asar ikkinchi Jahon urushi davridagi Amerika jamiyatining ijtimoiy va iqtisodiy holatini aks ettiradi.

Roman syujeti oddiy voqealar atrofida qurilgan bo'lib, asosan, Dok ismli ilmiy xodim va uning atrofidagi odamlar hayoti tasvirlanadi. Dok biolog bo'lib, dengiz hayvonlarini o'rganadi va ularni ilmiy maqsadlar uchun yig'adi. Uning do'stlari - Mack va uning guruhidagi boshqa odamlar - ishsiz, lekin mehribon kishilar bo'lib, Dok uchun ziyofat uyushtirishga qaror qilishadi. Biroq, ularning harakatlari ko'pincha muvaffaqiyatsizlikka uchraydi, bu esa kulgili va ba'zan achinarli holatlarni keltirib chiqaradi. Jon Steynbek ushbu romanida kulgi yaratish mahoratining yuksakligi bilan ham alohida ahamiyat kasb etadi. Yozuvchi an'anaviy xarakter kulgisi tiplaridan ijodiy foydalanib yaratilgan ushbu asarida etnomadaniy va didaktik, satirik va yumoristik, kinoyaviy kulgining keng imkoniyatlaridan unumli foydalanadi. Kulgi insonning voqea-hodisalarga o'ziga xos munosabatidir. Bunday qarashni mavjud voqelik va uning beo'xshov tomonlari tashkil etadi (1.B-15.).

Kulgining shifobaxsh kuchi haqidagi ta'limot va kulgi falsafasi dars sifatida Monpelyedagi tibbiyot fakultetida alohida e'tirof etilgan va o'qitilgan. Abu Ali Ibn Sinoning fikricha; "bemor kulayotgan lahzalarda yuz foiz sog'lom odam holatida bo'ladi" (2.B-15.).

Ushbu fakultetning a'zosi, mashhur shifokor Loran Juber 1560-yilda kulgiga oid maxsus risolasini xarakterli sarlavha ostida nashr etdi. Buyuk yunon fотиhi Aleksandr Makedonskiy (mil. avv. 356-323)ning ustozlari, ulug' faylasuf Aristotelning mashhur formulasi bor: "Barcha tirik mavjudotlar ichida faqat odam kulishga qodirdir" (2.A.EL.S.).

Steynbekning badiiy uslubi roman davomida o'zining realizmi va lirizmi bilan ajralib turadi. U qahramonlarning ichki dunyosini chuqur tasvirlab, ularning hissiyotlarini o'quvchiga yetkazadi. Shuningdek, muallifning hazil-mutoyibasi va satirik ohangi asarga o'ziga xos joziba bag'ishlaydi.

Badiiy obraz xarakteri xususida Aristotel o'zining "Poetika" nomli asarida quyidagicha ta'rif keltiradi: "Xarakterlarga kelsak, ulardan to'rt maqsad ko'zda tutiladi. Birinchi va asosiysi: qahramon olijanob bo'lishi kerak. Avval aytganimizdek, shaxs agar o'zining gaplari va ishlarida qandaydir maqsadga amal qilsa, xarakterga ega bo'ladi. Agar shaxs yaxshi maqsadlarni ko'zlasa, xarakteri ham yaxshi bo'ladi. Bu har bir odamda mavjud bo'lishi mumkin: ayol ham, xatto qul ham yaxshi bo'lishi ehtimol, birinchisi (erkakdan) yomonroq, qul esa undan ham yomonroq bo'lishi mumkin. Ikkinchidan, xarakterlar o'ziga hos bo'lishi kerak: xarakter mardona bo'lishi mumkin, ammo ayol kishiga mardlik bilan kuchlilik yarashmaydi. Uchinchidan, xarakterlar (hayotiy) haqqoniy bo'lishi kerak: bu yuqorida aytilgandan mutlaq boshqacha bo'lib, ularni yaxshi yoki yarashliqilib tasvirlash kerak, degan gap emas. To'rtinchidan, xarakterlar izchil bo'lishi kerak: hatto tasvirlangan shaxs noizchil bo'lishi, shu xarakterning barcha ishlariga noizchil bo'lishi mumkin" (4.B-44-45.). Estetika, san'atshunoslik va adabiyotshunoslik fanlaridagi o'zak tushunchalardan birini anglatuvchi terming rus tilidagi ko'p ma'noli "obraz" so'zining "biror nimaning ong'dagi aksi" (keying o'rinlarda "biror nimaning tasviri") ma'nosi asos bo'lib xizmat qilgan. Termin sifatida "obraz" falsafa va psixologiyada ham faol qo'llanib, bunda voqelikning, undagi narsa-hodisaning inson ong'dagi aksi tushuniladi. Shuni hamisha yodda tutish kerak, so'zning lug'aviy ma'nosi bilan istilohiy ma'nosi bir xil bo'lmaganidek, bitta terminning turli fanlar kuzatiladi. Ya'ni lug'aviy va istilohiy ma'no orasida mushtarak nuqtalar bo'lsa –da, muayyan fan doirasida istiloh ostida aniq bitta ma'noni tushunnish talab qilinadi.

«Konserva qatori» romanida bir nechta asosiy mavzular ko'tarilgan: Do'stlik va hamjihatlik: Mack va uning do'stlari o'zlarining qashshoqligiga qaramay, bir-birlariga yordam berishga intilishadi. Ularning Dok uchun ziyofat uyushtirishga bo'lgan harakatlari do'stlikning qadr-qimmatini ko'rsatadi. Jamiyatning chetida yashovchilar: Roman qahramonlari jamiyatning chetida yashovchi, rasmiy me'yorlarga mos kelmaydigan odamlardir. Biroq, ularning insoniyligi va mehribonligi ularni o'quvchiga yaqinlashtiradi. Oddiy hayotning go'zalligi: Steynbek oddiy odamlarning kundalik hayotidagi go'zallik va ma'noni ochib beradi. Uning tasvirlari orqali oddiy voqealar ham chuqur ma'no kasb etadi. Asardagi obrazlar silsilasi metaforik tasvirlar asosida ifodalangan. Badiiy obrazga xos muhim xususiyatlardan yana biri metaforiklik sanaladi. Faqat bu o'rinda "metaforiklik" ni birmuncha keng ma'noda tushunish, uni "o'xshashlik" tushunchasining o'zi bilangina bog'lab qo'yimaslik lozim bo'ladi. Ya'ni "metaforiklik" deganda badiiy obrazning bir narsa mohiyatini boshqa bir narsa orqali ochishga intilishi, san'atga xos fikrlash yo'sini tushuniladi.

Shu o'rinda nemis faylasufi Georg Hegelning quyidagi fikrini keltirish lozim: "Inson biror savob ish qilib yaxshi fazilatli inson bo'lib qolmaydi; savob ish qilmoq uning xarakteridagi doimiy qirrasiga bo'lsagina, u shundagina sahovatli inson hisoblanadi" (5.B-37.).

Buyuk nemis faylasufi Artur Shopengauer o'zining olti jildidan iborat asarlar jamlanmasida inson xarakteri borasida kitobning to'rtinchi jildida bir qancha fikrlar bildirgan va faylasuflar Dekart va Spinozalarning mulohazalarini keltirib o'tgan. Unga ko'ra, inson dunyoga ma'nan sof bo'lib keladi, keyinchalik bu dunyo ishlarini tafakkur etib, o'zini qanday bo'lishini, qanday yo'l tutishini anglab yetadi, yangi orttirgan bilim va tajribalar tufayli o'zi uchun xulq-atvor tanlab oladi. Shopengauer har ikki faylasufni bu fikrlariga qo'shilmagan holda, xarakter anchagina ilgari vujudga keluvchi hodisadir, deya ta'kidlaydi. Bu borada yana Shopengauer xristian dini ta'limotlarining birida inson tug'ilishdayoq uning ma'naviy faoliyati aniq bo'ladi va uning umrini oxirigacha saqlanib qoladi, degan g'oyani ilgari suradi. Lekin, shu fikrga qo'shilgan holda, bu masala anchagina munozarali ekanligini ham ta'kidlab o'tadi (5.B-37.).

Bunday asarni yaratish uchun nafaqat bir qancha azob –uqubatlarni boshdan kechirish, shu bilan birga, ko'plab insonlarning hayotiy hikoyalari guvoh bo'lish, kitoblar olamining cheksiz ummonida ko'p va xo'b sayohat qilish talab etiladi. Anglashiladiki, muallif insonlarning ichki dunyosini o'rganish borasida jiddiy izlanishlar qilgan va bitiklarni chang bosib yotgan javonlardan olib, uzoq yillar mobaynida o'z zehni muvaffaqiyatli tarzda tarbiyalab borgan. Ushbu asarning har bir insonga aytar o'z so'zi bor. O'quvchi qanday ruhiy holatda ekani va o'zini qanchalar og'ir qayg'u ichida his qilishidan qat'i nazar, bu kitob unga ma'naviy yengillik baxsh etadi. Ba'zi kitobxonlarning esa dunyoqarashini butkul o'zgartirib yuborishi ham mumkin.

Borliqni badiiy idrok etishni maqsad qilgan badiiy adabiyotning markazida inson obrazi turadi. Negaki borliqning ozida inson shu xil mavqe egallaydi. Shunday ekan, badiiy adabiyotning borliqni idrok etishdan inson obrazining asosiy vosita bolishiniham tabiiy va qonuniydir. Mazkur fikirni obrazlar tizimidagi darajalanish aniq-ravshan korinadigan kata epik asarlar misolida tushinish va tushintirish qulayroq. Sababi, epik asarlarda boshqa (tabiat, narsa-buyumlar, jonivorlar, vositalar va Sh.K) obrazlarning hammasi inson obrazini yorqin tasvirlash, atroflicha ochib berish maqsadiga xizmat qilayotgani yaqqol kozga tashlanadi.

«Konserva qatori» romani Jon Steynbekning insoniy munosabatlar, do'stlik va oddiy hayotning go'zalligini tasvirlagan asarlaridan biridir. Uning qahramonlari orqali muallif jamiyatning chetida yashovchi odamlarning ham o'ziga xos qadr-qimmatini borligini ko'rsatadi. Roman o'quvchiga oddiy hayotdagi go'zallikni ko'ra bilishni o'rgatadi.

Asarning mazmun va muallifning qayg'u- alamlarni yengish yo'lidagi jiddi- jahdiga nazar solgan holda, shuni aytishimiz muminki, tabiat muallifga ushbu kitobni nasib qilish barobarida, unga hamisha minnatdorlik tuyg'usi bilan yodga olinish baxtini ham ato etgan bo'lsa, ne ajab. Zero, nafaqat bir kitob, balki bir malhamnoma, hayotiy do'st va yo'l ko'rsatuvchi mayoq hamdir. Shunday harfdan yig'indisi, satrlar, jumlar, bo'limlar va hatto shunday kitoblar borki, hayotning ma'lum bosqichlari va dunyo hayotining davomi- oxirat safarida ham yozuvchiga qarshi guvohlik beruvchi dalil sanaladi. Jon Steynbekning «Konserva qatori» (inglizcha «Cannery Row») romani yuqoridagi talablarga to'liq javob beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Eshonqulov L.N. Yoshlar estetik tafakkurini shakllantirishda hajviylikning kognitiv ahamiyati. Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori dissertatsiyasi avtoreferati. – Samarqand, 2022. –B. 15.
- 2.Zamin. Uz.sayt:Aniq.uz.
- 3.Аристотел. О душе . III. гл. –С. 10.
- 4.Арасту.Поэтика. – Тошкент: Янги асп авлоди, 2018. – Б. 43-44.
- 5.Немис мутафаккирларининг хикматлари. – Тошкент: O'zbekiston, 2017. – Б.37.
- 6.Шопенгауэр А. Собрание сочинений в шести томах . Республика, 1999. – С. 251-252.

УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ОРҚАЛИ ЧЕТ ТИЛЛАРНИ ЎҚИТИШ ВА ЎРГАНИШНИНГ ИМКОНИАТЛАРИ: РАҚАМЛИ КОМПЕТЕНЦИЯДАН КОГНИТИВ КОМПЕТЕНЦИЯ, КОГНИТИВ КОМПЕТЕНЦИЯДАН КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНЦИЯ САРИ

Кинжаева Г.С.

ЎзДЖТУ, Немис тили амалий фанлар кафедраси доценти

Аннотация. Ушбу мақола замонавий ахборот технологияларининг ажралмас таркибий қисмларидан бири бўлган рақамли технологиялар ёрдамида чет тилларини самарали ўргатиш ва ўрганишининг коммуникатив жиҳатларига бағишланган. Бу борадаги муаммолардан бири шундан иборатки, чет тилларини ўқитишда замонавий методологияларни ишлаб чиқиш ахборот технологияларининг ривожланиш суратидан орқада қолиб келмоқда. Шундай вазиятларда чет тили ўқитувчилари рақамли технологияларга мурожаат қилган, интерфаол усуллардан фойдаланган ва компетенцияга йўналтирилган ёндошувга урғу берган ҳолда коммуникатив самараликка эришишлари учун ташаббусни ўз қўлларига олишлари талаб этилади. Айнан рақамли технологиялар компетенцияси, когнитив компетенция ва коммуникатив компетенциялардан иборат “учлик”нинг уйғунлиги ва яхлитлиги, ҳамда уларни эгаллаш ўқув жараёнини ҳар жиҳатдан мароқли ва самарали ўтишини таъминлайди. Қуйида немис менталитети коммуникатив мавзуга бағишланган немис тили амалиёти дарси мисолида бунга амин бўлиш мумкин бўлади.

Таянч иборалар: компетенция, когнитив компетенция, компетенциявий ёндошув, рақамли технологиялар, рақамли кўникма, рақамли таълим, инноватив йўналтирилган таълим, аутентик ўқув материали, коммуникатив самарадорлик, коммуникатив фаолият онлайн - мунозара

Аннотация. Данная статья посвящается коммуникативным аспектам обучения и изучения иностранных языков с помощью цифровых технологий, которые являются одной из составных частей современных информационных технологий. Проблема в этой области заключается в том, что разработка новых методологий преподавания иностранных языков не поспевает за темпом развития информационных технологий, явно отставая от них. В таких ситуациях специалисты в области преподавания иностранных языков с целью достижения коммуникативных целей должны брать на себя инициативу, привлекая в процесс преподавания цифровые технологии, ориентированный на компетенцию подход и интерактивные технологии. Именно усвоение “трихотомии” таких видов компетенции как компетенция цифровых технологий, когнитивная и коммуникативная компетенции, а также их целостность и сочетание обеспечивает эффективность процесс обучения. В этом можно убедиться на примере практического урока немецкого языка на коммуникативную тему “Немецкий менталитет”.

Ключевые слова: компетенция, когнитивная компетенция, ориентированный на компетенции подход, цифровые технологии, цифровые навыки, цифровое обучение, инновативно ориентированное обучение, аутентичный учебный материал, коммуникативная эффективность, коммуникативная активность, онлайн - дискуссия

Annotation. This article is devoted to the communicative aspects of teaching and learning foreign languages using digital technologies, which are one of the components of modern information technology. The problem in this area is that the development of new methodologies for teaching foreign languages does not keep pace with the pace of information technology development, clearly lagging behind them. In such situations, language teachers should take the lead in order to achieve communicative goals, involving digital technologies, a competence-based approach and interactive technologies in the teaching process. It is the assimilation of the “trichotomy” of such types of competence as the competence of digital technologies, cognitive and communicative

competences, as well as their integrity and combination, that ensures the effectiveness of the learning process. This can be seen on the example of a practical lesson of the German language on the communicative topic "German mentality".

Ахборот технологияларининг ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларига шахдам қадамлар билан кириб келиши, айниқса таълим тизимида тобора кенг ёйилиши чет тили таълими мутахассислари олдига бутунлай янги талаблар қўймоқда. Эндиликда мутахассислар томонидан тезкор натижаларга эришишга қаратилган инновацион билимларни эгаллаш ва уларни амалиётга тадбиқ этиш замон талабларига айланган. Чет тиллари шу ўринда анъанавий равишда ҳар қандай инновацион илғор ғояларни олқишлаган ҳолда, кўпинча уларнинг ташаббускори ҳам бўлиб келган, чунки ҳар қандай илғор янгилик энг аввало чет тиллари билимлари орқали амалга оширилади.

Ушбу мақола ахборот технологияларининг муҳим таркибий қисмларидан бири, рақамли технологиялар (РТ) ёрдамида чет тилларини ўқитишнинг асосий жиҳатлари ва имкониятларини ёритиш мақсадига қаратилган. Ахборот технологияларининг яшин каби ривожланиб бораётганлиги биринчидан, улардан фойдаланувчилар учун мислсиз имкониятлар яратаётган бўлса, иккинчидан РТ дан фойдаланиш учун зарур бўлган замон талабларига мос методологияларни ишлаб чиқиш орқада қолмоқда. Бу борада ахборот технологиялар қўллашда хавфсизлик масалалари каби яна бир қатор муаммолар юзаган келган ва йиғилиб қолган. Кўп ҳолатларда фойдаланувчилар, хусусан чет тилларини ўрганувчилар ўз холига ташлаб қўйилган. Назаримизда чет тиллари мутахассислари РТ билан боғлиқ умумий жараёни бошқариш эмас, уларни бироз бўлсада жиловлаш, тўғри "йўналтириш" орқали тил ўргатиш функциялари ўзларига олганда мақсадга мувофиқ бўлар эди. Ушбу мақсад бир қатор вазифаларни ўз ичига оладик, қуйида соҳа адабиёти таҳлили, компонент таҳлили методлари ёрдамида ва немис тилидаги аниқ коммуникатив мавзу мисолида уларнинг айримларининг атрофлича талқинига тўхталамиз.

Замонавий ахборот технологияларнинг шиддат билан ривожланишига ҳамоҳанг равишда Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан илгари сурилган 5 та муҳим ташаббуснинг 3-йўналишида ёшларни компьютер технологияларидан кенг ва самарали фойдаланиш учун шароит яратиш кўзда тутилган(1). Шунингдек, 2020 йилнинг "Илм – маърифат ва рақамли технологиялар" йили деб эълон қилиниши(2) ва унинг доирасида амалга оширилган тадбирлар, 2020 йилнинг 5 октябрида ПФ – 6079 сонли "Рақамли Ўзбекистон – 2030" стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари" тўғрисидаги Президент Фармони(3) ва яна бир қатор ҳужжатлар ахборот технологияларининг Ўзбекистон учун нақадар долзарблигидан дарак беради. Аксарият ҳолларда ушбу ҳужжатлар ёшлар ва таълим тизими, хусусан олий таълим соҳасига тегишли ҳолда, ахборот технологиялари соҳасида масофавий, онлайн ва виртуал ўқитиш технологияларини жорий этиш ва онлайн курслари учун платформалар ишлаб чиқиш каби аниқ кўрсатмалар ишлаб чиқилган ва таълим тизимига тадбиқ этилмоқда, ҳар бир олий таълим муассасаси қошида сунъий интеллектуал технологияларини қўллаш ва ўрганиш бўйича лабораториялар ташкил этилмоқда, жойларда рақамли технологияли ўқув марказлари очилмоқда. Бугунга келиб РТ таълим тизимида кенг қўлланиши билан бир қаторда жамиятнинг аксарият соҳаларига ёйилиб, хизмат кўрсатиш (сервис) турига айланишга улгурди.

Қуйида ушбу мақола йўналиши билан бевосита боғлиқ ва унинг сарлавҳасида ифодаланган "рақамли компетенция", "когнитив компетенция" ва "коммуникатив компетенция" тушунчалари талқинига тўхталамиз, чунки улар ўртасидаги узлуксизлик охир ўқибатда таълим жараёни, хусусан чет тилларини ўқитиш жараёнида самараликка эришишга хизмат қилади.

"Рақамли" атамаси келиб чиқишига кўра лотин ва инглиз тилларига тааллуқли ҳолда "digital" сўздан олинган ва "рақамлардаги маълумотлар, сигнал", "қадамма-қадам"(4) маъноларида кетма-кетликни билдирувчи сифат даражасини англатади. 90 йилларнинг ўрталарида ўзбек муомила тилига кириб келган ушбу сўз энг аввало "рақамли иқтисодиёт" сўз бирикмаси кўринишида намоён бўлди ва ҳозирда ҳам "иқтисодиёт" соҳасини тарқ этмаган ҳолда ўз маъно доирасини кенгайтириб, жамловчи маъновий бўёқда бошқа жабҳаларга кириб

келди ва ахборот технологиялари соҳасининг муҳим атамаларидан бирига айланди. Ушбу сўз қўлланилишига кўра шу даражада кенг қўламлик ва сермахсуллик даражасига етдики, эндиликда у атама сифатида эмас, муболоғасиз равишда ўзбек тилининг умумистеъмол сўзига айланди. “Рақамли компетенция” сўз бирикмаси турли касбий йўналишларда махсус соҳа билимлари билан боғлиқ ҳолда рақамли жиҳозларни қўллаш ҳақидаги билим ва малакаларни” англатади (5). “Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари” тўғрисидаги Президент Фармонининг “Ахборот технологиялари соҳасида таълим бериш ва малака ошириш йўналиши” бобида “рақамли кўникмаларга эга бўлган аҳоли улушунини ошириш мақсадида юқори малакали мутахассислар иштирокида бепул онлайн курслар ташкил этиш” вазифаси қўйилган(3). Кўриниб турибдики, “рақамли компетенция”, рақамли кўникма” ва “рақамли малака” иборалари бир-бирига синоним сифатида қўлланилиб касбий соҳага ва унинг доирасида ахборот технологиялари жиҳозлари ва улардан фойдаланишдаги кўникма ва малакаларини эгаллашни назарда тутди.

Чет тилларини РТ га боғлиқ ҳолда самарали ўрганишда ўз навбатида юқоридаги малакаларни эгаллашнинг ўзи етарли бўлмасдан, ахборот технологиялари воситаларидан тегишли долзарб мавзуга монанд маълумотлар танлаб ва ажратиб олишдан иборат навбатдаги вазифага дуч келинади. РТ ёрдамида тақдим этилаётган ахборот манбалари ва когнитив материаллар шу даражада турфа хил ва мураккабки, бунинг учун навбатдаги компетенцияни, аниқроғи когнитив компетенцияни эгаллаш талаб этилади. Когнитив компетенция (лотинча “*cognoscere*“ – билиб олиш) базавий компетенция ҳисобланиб, айниқса биология, психология, неврология соҳаларида кенг қўлланилади. Когнитив компетенциялар тафаккур жараёни билан бевосита боғлиқ ҳолда олам ва унинг моҳиятини билиб олиш, тушуниб етиш, англаш, унинг муаммоларини ечишда иштирок этишни назарда тутадилар(6). Инсоннинг ақл, заковат каби руҳий ҳолати ўзида жамлаган ҳолда, ушбу атама айниқса болалар психологияси учун муҳим аҳамият касб этади, ҳамда тарбия воситаси сифатида мутахассислар томонидан кенг қўлланилади. Диққат-этиборлилик, киришимлилилик, хотирада сақлаш ва ўз ҳаракатларини кетма-кетлик ва пухталилик билан режалаштириш когнитив компетенциянинг таркибий қисмларини ташкил этади.

Компетенция когнитив муаммони ечиш қобилияти билан чамбарчас ҳолда қуйидаги каби уч белги кўринишида, яъни, биринчидан ўрганиб (ўзлаштириб) ва ўрганса (ўзлаштира) бўладиган муаммо, иккинчидан ўзлаштирилган билимга асосланиб муайян ҳаракат вазиятларда, учунчидан билим ва кўникманинг уйғунлашуви натижасида намоён бўлади(7). Ушбу когнитив жиҳатлар чет тилларини РТ ёрдамида ўрганишда айниқса қўл келади ва тил ўрганишнинг навбатдаги компетенцияси, коммуникатив компетенцияси учун хизмат қилади.

Коммуникатив компетенция эса чет тилларини ўқитиш ва ўрганиш дидактикаси ва методикасида марказий ўринни эгаллайди. XXI аср бошига келиб чет тилларини ўргатиш ва ўрганишда коммуникатив ва компетенциявий ёндошув устувор йўналишга айланган ва ўзининг илк ижобий натижалари амалиётда намоён бўлмоқда. Бунда биринчидан, ахборот технологияларининг шиддатли ривожланиши ва мисли кўрилмаган имкониятларни тақдим этиши бўлса, иккинчидан чет тиллари соҳа мутахассисларининг изланишлари махсуллари, хусусан Европа Кенгаши лойиҳаси доирасида яратилган “Чет тилларини эгаллашнинг Умумевропа талаблари: ўрганиш, ўргатиш, баҳолаш” рисоласининг беқиёс ҳиссасини тан олиш лозим(8). Айнан ушбу рисолада тил ўрганишдаги компетенциявий ёндошув моҳияти кўп жиҳатдан тизимли ёритилган, билим даражалари аниқлаб берилган ва тил ўрганувчиларга тавсияномалар ишлаб чиқилган. Коммуникатив компетенция лингвистик, социолингвистик ва прагматик компетенциялар каби асосий ва бир қатор иккиламчи компетенцияларни ўз ичига олган ҳолда уйғунликда намоён бўлади. Коммуникатив фаолият коммуникация иштирокчиларининг эҳтиёжларини қондиришга қаратилган ҳолда кундалик ҳаёт, ижтимоий – сиёсий жараёнлар, касбий фаолият ва таълим жараёни каби ижтимоий ҳаётнинг турли жабҳаларини қамраб олган(GER). Айниқса таълим соҳаси, хусусан “чет тилларини компетенциявий йўналтирилиб ўқитиш олдинги ўринларга чиқиб олди”(10).

Ушбу ёндошув фақат ва бевосита тил ўқитиш дарси жараёни билан чегараланмасдан, ўқув стандартларини ва намунавий ўқув режаларини мукамаллаштириш, янги авлод дарсликлари ва ўқув материаллари яратиш каби чет тилларини ўқитиш билан боғлиқ бутун таълим жараёнига ўзгартиришларни талаб қилади.

Чет тилларини компетенциявий йўналтириб ўқитиш рақамли технологиялар доирасида қатор инновацион усулларни жалб қилган ҳолда ўзига хос кечади. Умумий равишда чет тилларини ўргатиш ва ўрганиш ҳозирда РТ доирасида Moodle, Hemis каби таълим платформалар, ZOOM видеоалоқа платформаси, Telegram, WhatsApp каби ижтимоий тармоқлар ва албатта Internet нинг имкониятлари кенг жалб этилмоқда. Булардан ташқари онлайн дарсларни ташкил қилишда Learning Apps.org, wordwall.net ёрдамчи воситалар, Internet сайтлар таълим тизимида энг кенг тарқалган РТ имкониятларига киради. Юқорида қайд этилган компетенциялар “учлиги” - рақамли, когнитив ва коммуникатив компетенциялар – уйғунлиги ва яхлитлигини иназарда тутган ҳолда немис тили мисолида ва бевосита РТ ёрдамида чет тилларини ўқитиш ва ўрганишнинг айрим жиҳатлари баёнига киришамиз.

Халқаро майдонда ўзининг намунавий таълим тизими билан ажралиб турган Германия таълим жараёнида РТ қўллаш бўйича ҳам олдинги ўринлардан бирини эгаллайди. Бу борада камчилик ва муаммолар етарли бўлсада, „таълимни рақамлаштириш” - Digitalisierung der Ausbildung - сўз бирикмаси ушбу мамлакатда кун тартибига айланган. Рақамли таълим мактабгача таълимдан соҳа мутахассисликлари бўйича малака оширишгача бўлган узлуксиз босқични қамраб олган. Айниқса немис тилини она тили ва чет тили сифатида ўқитиш борасида яхлит тизим йўлга қўйилган бўлиб, бу борада немис маданияти ва тилини тарғибот қилувчи Гёте институти пешқадам ташкилот ҳисобланади. Ушбу институт томонидан ишлаб чиқилган ва яратилган аксарият ўқув адабиётлари РТ асосида ёки фақат РТ га йўналтирилган тарзда олиб борилади. Барча таълим босқичлари учун “digitale Lehrbücher”, рақамли дарсликлар ва ўқув материаллари яратилган ва таълим тизимига тадбиқ қилинган. Немис тилини чет тили фонетикаси, грамматикаси ва коммуникатив мавзуларга бағишланган махсус рақамли технологияларга асосланган дарсликлар Германиянинг ўзида ва хориж мамлакатлариги ўрганувчилар учун оммавий ва сеvimли ўқув адабиётларига айланган.

Юқоридаги фикр - мулоҳазаларни талабалар учун ZOOM режимидаги жаҳонга машҳур немис менталитетига тегишли Typisch Deutsch мавзусидаги ўқув дарси мисолида давом эттираемиз. Бунинг учун Германия Федератив Республикаси канцлери Ангела Меркельнинг ўз сайтида тарқатган “Mein Deutschland von A bis Z” (“Менинг Германиям: А дан Z гача”) мавзусидаги аутентик материалга мурожаат қиламиз ва ўндан ортиқ босқичдан иборат усулларни қўллаган ҳолда мавзунинг ёритишга ҳаракат қиламиз. Дарснинг мақсади немис тилида лингвистик, социолингвистик ва прагматик компетенцияларни ўзида жамлаган мавзу бўйича коммуникатив компетенцияни самарали шакллантириш ва ривожлантиришдан иборат. Менталитет мавзусининг ўқув жараёнига жалб этилиши ўрганувчиларга ўзгалар (чет) менталитети билан ўз менталитетига назар ташлаш, ўхшаш ва тафовутларни топишга, уларнинг сабабларини аниқлашдан иборат уринишга ёрдам беради(11) ва шу сабабдан мотивацион хусусиятга эга. Мотивация эса фақат тил ўргатувчининг ташаббуси билан амалга ошмасдан бошқа хусусиятлари қатори “билим олишда тил ўрганувчининг ўзидан чиқадиган ташаббус ва интилиш сифатида намоён бўлади(12).

Мавзу юзасидан иш бошлашнинг биринчи (кириш) босқичида ўқув дарсидан маълум муддат олдин талабаларга мулоҳаза шакллантиришни кўзлаб умумий мавзу эълон қилинади. Бевосита дарснинг ўзи Deutsche Mentalität (немис менталитети) калит сўзи учун ушбу сўз билан мантқан боғлиқ сўзлар топишга қаратилган куйидаги каби ассоциаграмма ҳавола этилади:

Deutsche Mentalität
(Hier Assoziogramm)

Дарснинг 2 - қадамида ZOOM режимининг “Намойиш” ойнаси орқали олдиндан тайёрланган немис алфавити куйидаги шаклда чатда тақдим этилади намуналардан фойдаланиб барча 26 ҳарф учун энг камида бир, иложи борица кўпроқ калит сўзлар ёзиб

тўлдириш сўралади:

A:.....N:.....
 B:.....O:.....Ordnung
 C:.....P:.....
 D:.....Disziplin...Q:.....
 E:.....R:.....
 F: Fleiß.....S:.....
 G:.....T:.....
 H:.....U:.....
 I:.....V:.....
 J:.....W:.....Wurst.....
 K:.....X:.....
 L:.....Y:.....
 M:.....Z:.....

Навбатдаги қадамда сўзлардан тил ўрганувчи томонидан энг ёқимлисини танлаб олиш ва уни талабалар гуруҳи бўйлаб асослаб бериш сўралади. Кейинга иш усулида бир нечта талаба томонидан такрорланиб келган сўз атрофида кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда онлайн баҳс – мунозара уюштирилади. Амалий дарсинг асосий босқичида А.Меркель томонидан тузилган куйидаги матн талабалар эътиборига тақдим этилади ва ҳар кимнинг ўз жавоб варианты билан қиёслаш сўралади:

BUNDESKANZLERIN ANGELA MERKEL BUCHSTABIERT UNSER LAND [http://www.bild.de/news 22.06.2017]

Was ist deutsch?

Liebe Leserinnen, liebe Leser, was ist deutsch? Auf diese Frage gibt es wahrscheinlich mindestens so viele Antworten wie Menschen in unserem Land.

Ich möchte Ihnen gerne eine kleine Auswahl meiner Antworten schreiben – mein Deutschland von A bis Z:

► Artikel 1 Absatz 1 unseres Grundgesetzes: „Die Würde des Menschen ist unantastbar. Sie zu achten und zu schützen ist Verpflichtung aller staatlichen Gewalt.“

► Bundeswehr, Behindertensport, bohrende Fragen, Brückentag, Butterbrot, Bratwurst.

► Christlich-jüdische Tradition, Chorgesang, Chefin und Chef.

► Duale Berufsausbildung, Dialekte, dichte Fenster.

► Einigkeit und Recht und Freiheit, Ehrenamt, Ernst des Lebens, Energiewende, Essenszeiten, Eiche.

► Föderalismus, freiwillige Feuerwehr, Flüchtlingshilfe, Familienunternehmen, Frühstücksei, Federbett.

► Gleichberechtigung, Gesicht zeigen gegen Hass und Diskriminierung, „Die Gedanken sind frei“, Gardine.

► Heimat, Handwerk, Hausmannskost, Helau und Alaaf, Hochdeutsch, Hefeteig.

► Immerwährende Verantwortung Deutschlands für den Holocaust, Integration, Innovation.

► Jugend musiziert, Jugend forscht, unabhängige Justiz, Jahreszeiten.

► Kommunale Selbstverwaltung, Kirchturm, Kirchensteuer, Kleingarten, Klatsch und Tratsch, Kartoffel.

► Lokalzeitung, Lärmschutzverordnung, Lutherbibel.

► Made in Germany, Mitbestimmung, Muttersprache, Muslime, Migrationshintergrund, Meisterbrief, Mut zur Lücke – auch in diesem Text.

► Naturschutz, Nationalmannschaft, Nachbarschaftsstreit, Neugier.

► Ordnung, Ökumene, Oktoberfest, öffentlicher Personennahverkehr.

► Pressefreiheit, Partner in EU und Nato, Polizei, Pilze sammeln, Pünktlichkeit, Pflaumenkuchen.

► Qualitätsarbeit, Quarkspeise, Quasselstrippe.

► Recht und Gesetz, Reformation, repräsentative Demokratie, Reisen, Rouladen mit Rotkohl.

► Sicherheit des Staates, Israel ist Staatsräson, soziale Marktwirtschaft, Sportverein,

Streitkultur, Schützenverein, Spielzeugeisenbahn, Schwarz-Rot-Gold.

- ▶ Tarifverhandlungen, Tierschutz, Tüftler, Tischsitten.
- ▶ Umweltschutz, Umgehungsstraße, Unordnung.
- ▶ Volkslied, Verkehrsünderdatei, Vorsicht, bissiger Hund, Vollkornbrot, vierter Stern, Volksparteien, Vielfalt.

- ▶ Wirtschaftswunder 4.0, Wärmedämmung, Weihnachtsgebäck, Windrad, Wandern, Wald.
- ▶ EXaktes Arbeiten, kein X für ein U vormachen, EXportweltmeister.
- ▶ BaYern, Wagner in BaYreuth.
- ▶ Zweifel, Zoff, Zuversicht, Zusammenhalt.

Liebe Leserinnen, liebe Leser, so vieles mehr hätte ich noch schreiben können. Denn mein Deutschland von A bis Z ist offen, es entwickelt sich immer weiter. Vielleicht haben auch Sie Lust bekommen, darüber nachzudenken, in Ihrer Familie und mit Freunden. Das Ergebnis ist unser gemeinsames Deutschland von A bis Z, eine Einheit in Vielfalt.

Herzliche Grüße

Ihre Angela Merkel

Талабалар матн билан яқиндан танишгач дарснинг Кириш қисмидаги ва ўзлари тузган алифбодаги калит сўзлар билан қиёсланади, умумийлик ва фарқлар қисқача таҳлилга тортилади. Ниҳоят худду шу мавзудаги ўзбек алфавити тузилади ва ўзбек менталитетидан мисоллар келтирилиб тўлдирилади, ҳар икки халқ менталитетлари умумийликлари ва фарқлари ҳақида баҳс-мунозара ташкил этилади. Дарснинг ўқитувчи иштирокидаги қисмида эса мавзу доирасида маълум ҳажмдаги эссе ёзиш вазифаси белгилаб берилди.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш лозимки, шаклан рақамли технологиялар (рақамли компетенция), мазмунан баҳс-мунозарали аутентик ўқув материали (когнитив компетенция) уйғунлигида ўзига хос равишда намоён бўладиган ушбу каби чет тили дарсининг якуний мақсади коммуникатив самарадорликка (коммуникатив компетенция) эришишдир. Коммуникатив ҳаракатга ва натижага йўналтирилган ментал мавзу устуворлигидаги ўқув машғулотида матн коммуникацияга мойиллиги, хурофот, стереотип каби субъектив ҳодисалардан холи эмаслиги сабабли фақат ўқув воситаси сифатида, айнан коммуникацияга етакловчи вазифасини бажарувчи восита сифатида намоён бўлади ва чет тили дарсларида уларни коммуникацияга хизмат қилувчи омил сифатида қараш лозим. Ментал йўналтирилган мавзу чет тили дарси доирасидан чиқиб, ижтимоий ҳаётнинг кенг соҳаларини қамраб олади. Ментал жиҳат эса ўз навбатида барча ҳолатларда ҳам ёрқин кўринишга эга бўлмасдан, маъновий бўёқларда “сатрлар орасидан яширинган” бўлиши мумкин, уни топа олиш учун иштирокчилар ўзлари сезмаган ҳолда фаол баҳс-мунозарага киришадилар. Долзарб ва қизиқарли мавзу танланиши дарс жараёнининг табиий кечишига олиб келади. Тўғри танланган долзарб мавзудаги ўқув материаллари, кенг имкониятли рақамли технологиялар ва ўқув жараёнига жалб этилган интерфаол усуллар ўз навбатида ўқув дарсини мароқли кечишини таъминлашлари ҳамда чет тилларини ўрганишда коммуникатив самарадорликка эришишга олиб келиши муқаррар. Бизнинг назаримизда, ҳар жиҳатдан компетенциялар уйғунлигига бағишланган ушбу мақола мисолида бунга амин бўлиш мумкин бўлди.

Адабиётлар

2020 йилнинг 5 октябрида ПФ – 6079 сонли “Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари” тўғрисидаги Президент Фармони.

Duden.Das Fremdwörterbuch.Mannheim.1997.

5. www.karriereakademie.de Was ist digitale Kompetenz?

6. www.kita.de.

7. Studer Thomas. Kompetenzmodelle und Bildungsstandarts für Deutsch als Fremd- und Zweitsprache. In: Deutsch als Fremd- und Zweitsprache. Ein internationales Handbuch. Herausgegeben von Krumm H.J., Fandrych Christian, Hufeisen Britta, Riemer Claudia. De Gruyter Mouton. Berlin/New York.2010. S - 1264-1271.

8. CEFR

9. Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren, beurteilen. Langenscheidt. Berlin. 2001.

10. Ismailov Yusub Die Sprachkompetenzen und kompetenzorientierter Fremdsprachenunterricht. Чет тилларни эгаллашнинг умумевропа компетенцияларида лингвистик аспектларнинг ақс этиш масалалари. Республика илмий-амалий анжумани. 2016 10-июн. Тошкент.

11. Wolf Gordian. Vergleichende Kultur-und Mentalitätsforschung. In: Deutsch als Fremd-und Zweitsprache. Ein internationales Handbuch. Herausgegeben von Krumm H.J., Fandrych Christian, Hufeisen Britta, Riemer Claudia. De Gruyter Mouton. Berlin/New York. 2010. S - 1431-1440.

12. Riemer Claudia. Motivierung. In: Deutsch als Fremd-und Zweitsprache. Ein internationales Handbuch. Herausgegeben von Krumm H.J., Fandrych Christian, Hufeisen Britta, Riemer Claudia. De Gruyter Mouton. Berlin/New York. 2010. S - 1155-1161.

13.[<http://www.bild.de/news> 22.06.2017]

THE STUDY OF FAULKNER'S WORKS IN LINGUISTIC RESEARCH

Xamdamova Gulshan Xamroyevna

Buxoro davlar pedagogika instituti Ingliz tili va adabiyoti kafedراسи dotsenti, PhD

Vohidova Vazira

Buxoro davlar pedagogika instituti magistranti

Abstract. This paper explores the linguistic analysis of William Faulkner's works within the scope of world linguistic research, highlighting the unique contributions from Uzbek scholars. Faulkner's intricate narrative techniques, particularly his use of dialects, stream of consciousness, and complex syntactic structures, have long attracted the attention of linguists. This study reviews the methodologies employed in analyzing Faulkner's texts and examines how these works are interpreted in global and Uzbek linguistic research.

FOLKNER ASARLARINI TILSHUNOSLIK TADQIQOTLARIDA O'RGANISH

Khamdamova Gulshan Khamroyevna

Bukhara State Pedagogical Institute

Associate Professor of the Department of English Language and Literature, PhD

Vakhidova Vazira

Master's student of Bukhara State Pedagogical Institute

Annotatsiya. Ushbu maqolada Uilyam Folkner asarlarining lingvistik tahlili jahon lingvistik tadqiqotchilari va o'zbek olimlari tomonidan o'rganilib, ularning beqiyos hissalarini yoritilgan. Folknerning murakkab hikoya usullari, xususan, shevalar, ong oqimi va murakkab sintaktik tuzilmalardan foydalanishi uzoq vaqtdan beri tilshunoslarning diqqatini tortgan. Ushbu tadqiqot Folkner matnlarini tahlil qilishda qo'llaniladigan metodologiyalarni ko'rib chiqadi va bu asarlarning dunyo va o'zbek tilshunoslik tadqiqotlarida qanday talqin qilinishini o'rganadi.

ИЗУЧЕНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ФОЛКНЕРА В ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Хамдамова Гульшан Хамроевна

Бухарский государственный педагогический институт

Доцент кафедры английского языка и литературы, кандидат филологических наук

Вахидова Вазира

Магистрант Бухарского государственного педагогического института

Аннотация. В этой статье рассматривается лингвистический анализ произведений Уильяма Фолкнера в рамках мировых лингвистических исследований, подчеркивая уникальный вклад узбекских ученых. Сложные повествовательные приемы Фолкнера, в частности, использование им диалектов, потока сознания и сложных синтаксических структур, давно привлекали внимание лингвистов. В этом исследовании рассматриваются методологии, используемые при анализе текстов Фолкнера, и изучается, как эти произведения интерпретируются в глобальных и узбекских лингвистических исследованиях.

Introduction. William Faulkner, an acclaimed American author, is renowned for his innovative narrative techniques and complex use of language. His works, such as The Sound and the Fury and As I Lay Dying, have been subject to extensive linguistic analysis due to their non-linear narrative styles, intricate syntax, and diverse character voices. One of the most significant features of Faulkner's writing is his employment of stream of consciousness, which presents a challenge for both literary critics and linguists. This paper aims to investigate the linguistic dimensions of Faulkner's works, focusing on how they have been studied in both global linguistic research and within the context of Uzbek linguistics.

Methods. The analysis was conducted through a comparative review of existing scholarly articles, books, and linguistic studies concerning Faulkner's works. These sources were selected from major linguistic journals, both international and regional, including works published in Uzbek academic journals. The methods applied in the studies were diverse, ranging from syntactic and semantic analysis to cognitive linguistics and psycholinguistics. A particular focus was placed on how Faulkner's language techniques—such as the manipulation of time, use of dialects, and narrative fragmentation—have been interpreted through linguistic lenses. Additionally, we analyzed the work of Uzbek scholars who have explored Faulkner's texts from a linguistic perspective, examining how their findings align with or differ from those in global research.

Results. Global linguistic studies on Faulkner's works reveal a consistent interest in his manipulation of time and perspective through language. Many scholars have focused on his use of non-linear time structures, which is often achieved through shifts in tense, point of view, and voice. Faulkner's distinct use of the stream of consciousness technique, with its fragmented thoughts and often erratic syntax, challenges traditional syntactic norms. Linguists have studied this technique from various perspectives, including psycholinguistics, which considers the cognitive processes behind such narrative forms, and pragmatics, which explores how meaning is constructed through these unconventional structures.

In the context of Uzbek linguistic research, Faulkner's works have been analyzed less extensively but are beginning to gain attention. Uzbek scholars have approached Faulkner's texts primarily through syntactic analysis, exploring how his complex sentence structures deviate from traditional narrative forms. A significant study by T. Mirzaev (2017) focused on Faulkner's use of dialects in *Light in August*, highlighting how regional vernacular shapes character identities and the social context within the narrative. Another study by N. Khusanov (2019) examined Faulkner's stream of consciousness technique through a cognitive linguistic lens, noting how the shifting perspectives in his works mirror cognitive dissonance and fractured perception of reality.

Discussion. The linguistic study of Faulkner's works presents both challenges and opportunities. Faulkner's manipulation of time through linguistic structures allows for a more nuanced understanding of narrative temporality and subjectivity in literature. His use of stream of consciousness not only complicates syntactic analysis but also invites a deeper exploration of cognitive processes in language. While global research has focused on these techniques, the contributions from Uzbek scholars remain relatively modest but show promise in enhancing the understanding of Faulkner's linguistic complexity.

The studies conducted in Uzbek are important as they highlight how Faulkner's texts resonate within different linguistic traditions. For example, while global research emphasizes cognitive and syntactic analysis, Uzbek scholars tend to focus more on the sociolinguistic aspects, particularly the role of dialect in Faulkner's work. The linguistic features present in Faulkner's writing, such as dialectical variation, also offer insights into the social and cultural contexts of the American South, a topic that can be further explored through Uzbek language frameworks.

Further research in this field could involve more comprehensive studies of Faulkner's texts in relation to modern linguistic theories, including discourse analysis and corpus linguistics. Additionally, Uzbek scholars could expand their focus to include comparative studies with other literary works that employ similar narrative techniques, thereby enriching both Uzbek and global understandings of linguistic experimentation in literature.

Conclusion

The study of William Faulkner's works in linguistic research, both globally and within Uzbekistan, reveals the complexities of his narrative strategies, particularly in relation to time manipulation and language use. While global scholarship has extensively explored his linguistic techniques, there is a growing interest in the Uzbek academic community to understand how Faulkner's innovative use of language intersects with cultural and social dimensions. Future research in this field will likely provide deeper insights into the role of language in constructing narrative realities and the ways in which Faulkner's works can be analyzed across diverse linguistic and cultural contexts.

References

Mirzaev, T. Dialect and Identity in Faulkner's «Light in August». Tashkent: Tashkent University Press, 2017.

Khusanov, N. Cognitive Linguistic Approaches to Stream of Consciousness in Faulkner's Novels. Tashkent: National University of Uzbekistan, 2019.

Smith, J. The Complexity of Time in Faulkner's Works: A Linguistic Perspective. *Journal of American Literature*, 56(3), 234-245., 2005.

Brown, A. Narrative and Time: Faulkner's Temporal Experimentation. *Language and Literature Studies*, 45(2), 98-111. 2012.

Salinger, J. Psycholinguistics and Stream of Consciousness: Analyzing Faulkner's Syntax. *Linguistic Studies*, 24(4), 148-160., 2011.

Xamdamova G. Exploring the polysemy of words in proverbs: a linguistic analysis //Buxoro davlat pedagogika instituti jurnali. – 2024. – T. 4. – №. 4.

XAMDAMOBA G. MEANING PECULARITIES IN PROVERBS //Social sciences.“THE ROLE OF TOURISM IN LEARNING FOREIGN LANGUAGE”. Kudratova Mukhiba Kamolovna, Raximova Gulshoda. – T. 75.

ПРЕДСКАЗАНИЕ КАК ВАЖНЫЙ ИНСТРУМЕНТ В ПСИХОЛОГИЗМЕ ЖЕНСКОЙ ПРОЗЫ НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ «НЕВИДЕМАЯ ДЕВА» Т. ТОЛСТОЙ И «ЗУЛЕЙХА ОТКРЫВАЕТ ГЛАЗА» Г.ЯХИНОЙ

Халикова Барчиной Баходировна
Бухарский государственный университет

Аннотация. Данная статья обсуждает роль предсказания в развитии психологизма как особый инструмент изображения в женской прозе на примере произведений «Невидимая дева» Татьяны Толстой и «Зулейха открывает глаза» Гузель Яхиной и проводит сопоставительный анализ между произведениями.

Ключевые слова: предсказание, женская проза, психологизм, элемент, гадать

Abstract. This article discusses the role of prediction in the development of psychologism as a special tool of depiction in women's prose using the example of works «The invisible maiden» by Tatyana Tolstaya and «Zuleikha opens her eyes» by Guzel Yakhina

Key words: prediction, women's prose, psychologism, a tool, to predict.

Annotatsiya. Bu maqola psixologizm rivojida bashorat Totyana Tolstayaning «Ko'rinmas qiz» va Go'zel Yaxinaning «Zuleyxa ko'zini ochdi» asarlari misolida ayollar nasrida ifodaning asosiy elementi sifatida ko'rib chiqadi va asarlar orasida qiyosiy tahlil olib boriladi.

Kalit so'zlar: bashorat, psixologizm, ayol nasri, element, bashorat qilmoq/

Введение (Introduction). На определенном этапе развития психологизм в женской прозе становится доминирующим эстетическим аспектом. Предсказание – это сильно влияющая стимуляция на психологическое состояние героинь в развитии их личности.

В современной женской прозе применение предсказания стало особым инструментом исследования человеческой психологии, прибавляя эстетическую выразительность на этапе развития психологизма.

Для современного понимания вида предсказания существенно следующие: предсказание будущее в виде гадания разных колдуний, ведьм; предсказание сившиеся во таинственным сне.

«Предсказание представляет собой коммуникативности, содержанием которой является категорическое утверждение о том, что происходит в будущем.» [1] Объектом предсказания считается какое-то значимое событие в жизни адресата, а субъект сам человек, получавший предсказание либо гадание. Не все предвидение является верными, и существуют неверными, подчеркивающие малую вероятность исполнения, а они часто вызывают страх на персонажей.

Как принято, авторы вводят персонаж с гаданием, чтобы предугадывать манипуляцию, произошедшую с героем на каком-то этапе его жизни. С помощью предугадывания писатель раскрывает характер персонажа или показывает влияние их на героев.

Одной из важных функций предвидений в творчестве Т. Толстой показать предсказание как воздействующий фактор на развитие психику героини:» В 1914 году у Клавсевне был жених, красивый, влюбленный. Они шли под руку по Невскому, недалеко отсюда, кстати. На мостике через канал Грибоедова повстречали цыганок. Посмеялись, решили погадать. Цыганка сказала Клавсевне, что всякий, кто возьмет ее замуж, умрет. Еще посмеялись. Потом начался война. Его убили.....к ней посватался один чудесный человек, инженер. Она собралась замуж за него, но он погиб. Клавсевна вспомнила слова цыганки и испугалась.» [2].

Предсказание в творчестве Татьяны Толстой проявляется за счет, как вышесказанных, гаданий цыганки, которое оказавшиеся верным. С помощью такого предвидения Т. Толстая намекает своим читателям о том, что в этом мире есть невозможное счастье и все эти попытки Клавсены были напрасны. В результате случившихся с ней, воля героиня сдается беспощадной судьбе, не находясь в себе силы бороться за будущее:» И в конце 30-

ых Клавсевна ехала в поезде. В купе познакомилась со старичком, профессором. Старик все смотрел на нее, смотрел, а потомсказал ей: какая ты красивая! Выходите за меня замуж!.....она отказала старичку , потому что смерти ему, доброму человеку, желать не могла>>

Одним словом, предугадывание цыганки приводило героиню к сформированному замысловатому событию, из которого рационализм героини не может найти выход, а наоборот приостанавливается на том этапе развития психики.

Проидем к рассмотрению предсказания как депрессивно влияющий инструмент на психологизм персонажей в творчестве Гузель Яхиной. Например: «...опять сон! Упыриха редка видела сны, но те, что приходили к ней оказывались: загадочные, прозорливые, иногда жуткие, полные намеков и недосказанностей видения...Даже у самой Упырихи не всегда удалось разгадать их смысл.... Она никогда не ошибалась...после свадьбы сына, привиделся сын Муртаза, бредущий меж красных цветов...скоро в хозяйстве случился пожар , дотла сгорели старый амбар и баня ...Следующие 10 лет приснились сплошь грустные и страшные: детские рубашечки, одиноко плывущие по реке; ...за это время Зулейха четырех девочек родила и тут же их похоронила >>[3]

Гузель Яхина через сны старой ведьмы намекает на смерть как противоположность жизни, потому что она завершение, а не ее отсутствие. Упыриха всегда обвиняет Зулейху на смерти девочек, и повторяет каждый день что у Зулейхи будут только девочки и то они не долго проживут после рождения. Этот непереносимый страх на покидает Зулейху, прежде всего такие повторные грустные события возникают тривиальной линии сюжета, призваны тормозить идейно-эмоциональную реакцию героини, что позволяет вводить внутренние монологи, раскрывающие глубоко и детально ее внутренний мир. Очевидно, что Зулейха сама верит, что у нее бесплодие, ее психологическое состояние рухнуло до такой степени, что это состояние ее пускает ей восстановиться. Автор рисует картинку своей героини как соломинка текущая по реке, у которой потеряно надежд и мечты.

Г. Яхина стремится к более полной интерпретации человеческих отношений, позволяющие расширить смысл повествования, в котором сообщаются дополнительные сведения о причинах изменения характера героини.

«-Умрешь ты скоро, во сне видела. Мы с Муртазой в доме останемся, а за тобой прилетят три огненных ангела и унесут в ад.. -Я умру....если я умру не увижу Казань? Если я умру- то он скоро женится на другой? >>[3]. Эти бесконечные вопросы не оставляют Зулейху в покое, разве Упыриха права? Такие прогрессивные движения развития сюжета не ослабляется, а наоборот, оно постоянно развивает стремительно и напряжено, изобилует разными перипетиями.Г. Яхина не губит свою героиню за таких кошмарах, то она создает противопоставление души с умом, чтобы спасти ее. Развязка предсказаний включает в себя нестандартную иронию, в ней присутствует успешное выживание и наряду с рождением мальчика(ведь по предугадыванием Упырихи у нее должны родиться только девочки, недолго прожившие). Автор этим намекает на неверного предсказания будущего, акцентируя внимание на развитие психологизма, то есть когда у героини рождается мальчик словно она возбуждается до такой степени, что теперь борется выжить(когда-то Зулейха ждала только свою смерть). Г. Яхина рассказывает о том, что у героини насколько увеличивается уверенность в себе на протяжении событий, развивая психологизм с помощью появлением самооценки.

Методы (Methods)

В основу методов исследования положены принципы анализа идейно-художественной структуры с точки зрения специфики психологизма в женской прозе в сочетании с объяснительным и сравнительно-психологическим видами анализа.

Результаты исследования(Results)

В современной женской психологизме прослеживается ориентация на предсказание как важный элемент в художественном тексте, его традиционные формы(верные и неверные). Предсказывающие сны и гадание цыганок рассмотрены как решающий элемент в развитии психологизма.

Заключение(conclusion)

Героиня у Т. Толстой сдается своей судьбе, в результате приходится посвятить свою жизнь быть хорошей нянькой, дать образование детям, а Г. Яхина делает более сильной свою героиню, спасая ее от всяких трудностей. Влияние предсказания на психологизм героинь демонстрирует разносторонность реализации целевого восприятия женской прозы. Именно поэтому, предсказание в женской прозе найдет свое место, придавая дополнительные элементы импровизировать психоэмоциональное состояние наряду с описанием личностные особенности, душевные переживания, отношение с другими персонажами и окружающем миром.

Список литературы (References)

В.И. Карасик. Исследование отдельных жанров //Предсказание как речевой жанр. Волгоград.2018. №(17).С.39-47.

Халикова Барчиной Бахадировна. Возникновение женской прозы и проблематика произведения женской прозы// International Conference on education and Innovation(2024).С 82-83.

TERMINOLOGIYANING GENEZISI VA EVOLYUTSION RIVOJLANISH TAMOYILLARI

Mirxanova Gulandom
BuxDPI dotsenti, f.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya. Maqolada til tizimida terminologiya sohasining paydo bo'lishi, taraqqiyoti, rivojlanishiga doir ma'lumotlar keltirilgan. Bir so'zning termin sifatida leksik sathdan o'rin olishi uchun uning semantik ko'lami aniq chegaralanganligi, terminning ilm-fan doirasidagi chegarasi va o'rni, terminologiya nazariyasiga dunyo miqyosida qiziqish, dunyo olimlarining sohada olib borgan faoliyatlari yoritilgan.

Аннотация. В статье представлены сведения о возникновении, развитии и развитии области терминологии в языковой системе. Для того чтобы слово заняло свое место на лексическом уровне, четко разграничивается его смысловый объем, объясняются границы и место термина в области науки, мировой интерес к теории терминологии, деятельность мировых ученых в этой области.

Abstract. The article presents information on the emergence, development, and advancement of the field of terminology in the language system. The semantic scope of a word is clearly limited in order for it to take its place as a term at the lexical level, the boundaries and place of the term in science, the global interest in the theory of terminology, and the activities of world scientists in the field are discussed.

Kalit so'zlar: lug'at, tezaurus, ijtimoiy-kommunikativ birlik, termin, atama, leksik birliklar.

Ключевые слова: словарь, тезаурус, социально-коммуникативная единица, термин, лексические единицы.

Key words: dictionary, thesaurus, socio-communicative unit, term, lexical units.

Leksik sath birliklari ma'nosiga ko'ra turli paradigmalariga tasniflanadi va insonning ijtimoiy, madaniy, tarixiy, ilmiy tajribasi ortishiga to'g'ri proporsional ravishda maydon tarkibi ortib, sath kengayib boradi. Zamonaviy tilshunoslikda leksikaning tizmiy tadqiqi, tasnifi va o'zaro funksional-semantik aloqalarini o'rganish, leksik birliklarni shu asnoda lingvistik tahlil qilish dolzarb yo'nalishga aylandi. Leksik sathni turli nuqtayi nazardan, biror jihatga alohida urg'u berib o'rganuvchi fan tarmoqlari ham shakllandi. Masalan, lisoniy elementlarni madaniyat nuqtayi nazaridan tadqiq etuvchi lingvomadaniyatshunoslik, ularning inson ong faoliyatida kasb etgan o'rnini o'rganuvchi kognitiv tilshunoslik, nutqiy xoslanishni tahlil qiluvchi lingvopragmatika tarmoqlari tilshunoslik fanining yangi bosqichini boshlab berdi. Zotan, tilning leksik sathini grammatik va semantik jihat bilan birgalikda pragmatik, lingvomadaniy, kognitiv lingvistika nuqtayi nazaridan tadqiq etish dolzarbligini yuzaga keldi.

Til nafaqat muloqot vositasi, balki ma'no-mazmunni uzatish va bilimni yig'ish manbasi ham hisoblanadi. Tilshunoslikda bular kommunikativ, kognitiv va akkumulyativ vazifalar deb nomlanadi. Leksik sathdagi terminlar akkumulyativ vazifaning in'ikosidir – terminlar insonning borliq haqidagi bilimlari, tasavvur va qarashlarini nomlab, kishilar tajribasini so'z doirasida mujassam qiladi. Bilim va tajribalar aniq moddiy unsur, hodisalarni atashi yoki mavhum tushunchalarni nomlashi mumkin. Terminlarni o'rganuvchi atamashunoslik sohasi "leksik birliklar (ya'ni terminlarning kelib chiqishi, shakli, mazmuni, vazifasi, qo'llanishi, tartiblanishi va yaratilishini qiyoslash)" maqsadini o'z oldiga qo'yadi. Qiyosiy tadqiq turli tillar doirasida, bir tilning turli davrlari kesimida yoki turli fan terminlarini tahlil qilishni o'z ichiga olishi mumkin.

Evolyutsiyaning yagona sharti inson qiziquvchanligidir – aynan shu xususiyat taraqqiyot muqarrar ekanini anglatadi. Turli jabhalardagi taraqqiyot ilm-fan rivoji bilan hamnafas amalga oshadi – terminlar shu taraqqiyot bosqichlarida yig'ilgan bilim, asoslangan obyektiv tajribani nomlaydi. Terminologiya ilmiy til asosini tashkil etib, qat'iy tizimga bo'ysundirilganligi, barcha so'zlashuvchilar ongida ayni ma'no-mazmunni ifodalashi bilan leksik sathning boshqa paradigmalaridan farqlanadi. Shu jihatdan terminologiyani butun insoniyatning universal lisoniy tasviri elementi deb izohlash mumkin. Muayyan tilning terminlar hisobiga boyishi ushbu tilda so'zlashuvchi ijtimoiy guruhning turli mamlakatlar bilan jadal madaniy, siyosiy va ilmiy aloqalarga

kirishishi natijasida ro‘y beruvchi jarayondir. Termin xususiyatlari uch turga ajralib, birinchidan, ushbu leksik birliklar muayyan tushunchalarni aniq ifodalashi shart. Shuningdek, termin ijtimoiy-kommunikativ xarakterni namoyon etishi lozim. Shu bilan birga, termin kasbiy-ilmiy xotirani o‘zida akslantirmog‘i kerak.

Sanab o‘tilgan vazifalarni sharhlaydigan bo‘lsak, bir so‘zning termin sifatida leksik sathdan o‘rin olishi uchun uning semantik ko‘lami aniq chegaralangan, muayyan freym asosida shakllangan bo‘lishi, barchaga tushunarli, insonlar shuurida bir xil informatsion qobiq shakllantira olishi talab etiladi. Tildagi terminologik paradigmani umumbashariy tushunchalarni anglatish bilan birga aynan bir tilga xos atamalar, tushunchalarni qamrashi mumkin. Shu jihatdan leksik sathning ushbu maydoni bir millatga xos tarixiy-ijtimoiy, madaniy va hokazo atamalardan tashkil topgan bir qutub, hamda umuminsoniy tushunchalarni ifodalovchi qutubga bo‘linadi. Shu o‘rinda umumbashariy deb qabul qilingan terminlar, masalan, kasb nomlari turli tillarda tarjima variantda mavjud bo‘lishi yoki ayrim siyosiy terminlar kabi o‘zlashma so‘z shaklida qolishi mumkin. Shu guruhlar doirasida terminlar turli ma‘nolarga ko‘ra umumlashib mikromaydonlarga tasniflanadi va o‘zaro semantik aloqalarga kirishadi. Boshqa tur leksemalardan farqli ravishda terminlar qat‘iy belgilangan ma‘no ko‘lami, uslubiy neytrallik va qo‘llanishiga ko‘ra ma‘lum bir doirada cheklanganlik xususiyatlariga ega. Leksik sathning terminologik qismi borliqdagi narsa-buyum, hodisa va boshqa tur fenomenlarni atash, muayyan bilimlarni bir istilohga umumlashtirish vazifalarini bajaradi. Ushbu vazifalar va xususiyatlar terminologiyani tilshunoslikning dolzarb tadqiq obyektiga aylantiradi. Terminologiya zamonaviy so‘zlashuv tilimizga kirib kelgan konseptual ma‘noli terminlarni aniqlash, ularning matnlardagi qo‘llanilish holatlarini tahlil qilish hamda ilmiy asosda tadqiq etish bilan shug‘ullanadi. Shu bilan birga, u terminlarning to‘g‘ri qo‘llash qoidalarini belgilab, tilning sun‘iy didaktikasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Terminologiyani butun insoniyat uchun universal lisoniy tasvir elementi sifatida tushunish mumkin. Har qanday tilning terminologik boyishi ushbu tilda so‘zlashuvchi jamiyatning turli mamlakatlar bilan ilmiy, madaniy va siyosiy aloqalarini kengaytirishi natijasida yuzaga keladigan jarayondir. Terminlar o‘z xususiyatlariga ko‘ra uch asosiy jihatdan ajralib turadi: birinchidan, ular muayyan tushunchalarni aniq ifodalashi zarur; ikkinchidan, ijtimoiy-kommunikativ xususiyatga ega bo‘lishi lozim; uchinchidan, kasbiy-ilmiy bilimlar va tajribalarni aks ettirishi kerak. Shu nuqtayi nazardan, bizga ma‘lum bo‘lgan klassik lug‘atlar – lug‘at ro‘yxati bo‘lgan – “Glossar” va tushuncha ko‘rsatkichlari bo‘lgan “Tesaurus”larni atamashunoslik doirasiga kiritishimiz mumkin. Shu sababli terminologiya doimiy ravishda o‘rganilishi va nazorat qilinadigan lug‘atlar asosida tartibga solinishi lozim.

Terminologiyada tushunchalarni ro‘yxatga olish va tasniflash turli mezonlar asosida amalga oshiriladi. Bunga terminlarning alifbo tartibida joylashtirilishi, u tegishli bo‘lgan matematika, geografiya, fizika kabi ilmiy yoki kasbiy sohalaridan foydalanish chastotasi kabi omillar kiradi.

Terminologiya nazariyasiga qiziqish jahon tilshunosligi miqyosida o‘tgan asr boshlarida avj oldi. Bunga o‘sha davrga xos bo‘lgan jadal ilmiy, texnik, sanoat taraqqiyot va boshqa sohalaridagi rivojlanish sabab bo‘ldi. Turli tillarga kirayotgan texnik, tibbiy va boshqa tur atamalar tilshunoslik e‘tiboridan chetda qolishi mumkin emas edi. Rus tilshunosligida terminologik nazariya masalalari ilk marotaba D.Lottening “Ilmiy-texnik terminologiyaning navbatdagi masalalari” («Очередные задачи научно-технической терминологии») maqolasida muhokama qilingan. Maqola terminologiya sohasidagi eng dolzarb masala, atamalarni unifikatsiyalash va yagona standartga muvofiqlashtirish masalasiga bag‘ishlangan. Unda terminlarni o‘zlashtirish tamoyillari va ilmiy-texnik terminlar tarjimasini muammosi muhokama qilinadi.

Ijtimoiy hayotning turli jabhalari, xususan, din, san‘at va hunarmandchilik terminlarga boy. Xalqlar orasida shu sohalar sabab terminologik almashinuvlar antik davrdan boshlab davom etgan. Biroq terminlarni alohida soha sifatida o‘rganish ilmiy-texnik taraqqiyot avjiga to‘g‘ri keladi, bunda yetakchi fanlar fizika va iqtisodiyot bo‘ldi. Rus tilshunoslari nazariy terminologiya taraqqiyotini shartli ravishda to‘rt bosqichga ajratadilar. Birinchi bosqich XVIII asr boshidan 1920-yilgacha davom etgan. Bu uzoq muddat terminologiyaga kirish davri deb atalib dastlabki terminlarning rus tiliga tarjimasidan boshlangan. Shu tarjimalar to‘planib ilk terminologik lug‘at yaratiladi. Ya‘ni bu bosqich sof amaliy xarakter kasb etib jahon tajribasida keng qo‘llanayotgan terminlarni

to'plash, tarjima qilish jarayonini o'z ichiga oladi. Keyingi bosqichda terminologiyaning nazariy asoslari yaratildi, terminlarni o'zlashtirish, tarjima qilish tamoyillari ishlab chiqildi. Rus nazariy terminologiyasining shakllanish bosqichi 1930–1960-yillar oralig'iga to'g'ri keladi. Keyingi o'n yillikdagi bosqichda mavjud tamoyillarni takomillashtirish, xulosalarni aniqlashtirish va terminologiyani alohida soha sifatida ajratib olish masalalari ko'zdan kechirildi. Oxirgi bosqichda terminologiya alohida fan tarmog'i sifatida ajratilib, xulosa va qonuniyatlar mustahkam, o'zgarmas xarakter kasb etdi. Har bir bosqichda asosiy tadqiq va tahlil obyekti o'laroq ilmiy-texnik atamalar tanlangan. Ya'ni fan aksariyat hollarda tilning leksik sathida paydo bo'lgan mutlaqo yangi elementlar izohi, tasnifi masalalari bilan shug'ullangan.

Jahon nazariy terminologiyasi ham o'tgan asr boshlarida ilmiy-texnik atamalar tadqiqi va tahlili asosida shakllandi. Ferdinand de Sossyur tilning sistem xarakteriga urg'u bergan bo'lsa, Alfred Sklomann terminlar tizimiyligi haqida fikrlarini bayon etgan. Alfred Sklomann fikriga ko'ra, tildagi barcha atamalar o'zaro chambarchas bog'liq, bir-birini taqazo etuvchi butun qismlaridir. Ingliz atamashunos olimi J.Holmsdorm terminlarni standartlashtirish zaruratini asoslab, sohada atamalarning unifikatsiya mezonlarini ishlab chiqdi. Yaratilgan baza asosida atamashunos A.Vuster termografik tajribadan kelib chiqib terminologiya nazariyasini shakllantirdi. Uning muallifligidagi "Asosiy tushunchalar lug'ati" ("Dictionary of Basic Concepts") fransuz va ingliz terminlarini aniq qonuniyatlar asosida tarjima yoki interpretatsiya qilganligi bilan ahamiyatli bo'ldi. Manbada termini o'zlashtirish shartlari, tarjima qilish texnikasi, adaptatsiya va transliteratsiya masalalari izchil yondashuv bilan mukammal shaklga keltirilgan. Ilmiy-texnik atamalar tahliliga tayanib jahon terminologiya nazariyasi shakllantirildi. Bu soha ichida ilmiy-texnik terminlar qiyosi va tarjimasidan tashqari, ijtimoiy terminologiya, terminologiyaning kommunikativ nazariyasi, ijtimoiy-kognitiv terminologiya va kognitiv tilshunoslik uchun tayanch tushuncha bo'lgan freym terminologiyasi taraqqiy etdi.

Shu o'rinda termin, terminologiya, atama, atamashunoslik va terminografiya tushunchalariga izoh berib o'tish lozim. Atama – umumiste'mol so'z, termin esa – ilmiy ifoda, termin – ham umumiste'mol, ham ilmiy ifoda. Ularning barchasi qamrab olinishi uchun "atama" so'zi o'rinda "so'z" ifodasi qo'llanishi maqsadga muvofiq. Atamalardan farqli o'laroq, terminlar nafaqat ot, balki fe'l yoki sifat so'z turkumlariga mansub bo'lishi mumkin. Terminologiya termin tizimini o'rganuvchi, tartibga soluvchi fan tarmog'i bo'lsa, terminografiya termini lug'atda qayd etish masalasi bilan shug'ullanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Arntz R., Picht H., Mayer Felix. Einführung in die Terminologiearbeit. – Olms: Hildesheim, 2002.
2. Бегматов Э. Собственный пласт лексики современного узбекского литературного языка – Т.: В надзаг.: АН УзССР, 1988. – 140 С.
3. Галеева, А. Языковая реформа Ататюрка и её феноменальный успех / А. Р. Галеева. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2021. – № 1 (343). – С. 121-123.
4. Гринев-Гриневиц С. Терминоведение – М.: Академия, 2008. – С. 304
5. Dadaboyev H. O'zbek terminologiyasi. – T., 2019. – 118 b.
6. Cabré M. Terminology: Theory, Methods, and Applications - John Benjamins Publishing, 1999 – pp. 247.
7. Татаринов В. История отечественного терминоведения: Классики терминоведения: Очерк и хрестоматия. – М.: Московский лицей, 1994. – 408 с.
8. Харлицкий С. Информационная структура термина: автореф. дисс. кан. фил. наук. М., 2003. – С. 264

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA BADIY ASARLARNI O‘RGATISHDA FANGA OID KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Abdullayeva Feruza Nurillayevna

Buxoro davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta‘lim kafedrasida dotsenti.

Iskandarova Shahribonu Bahri qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti I bosqich magistranti

Annotatsiya: Maqolada o‘qish savodxonligi darslarida badiiy asar tahlilida fanga oid kompetensiyalarini rivojlantirish, badiiy asarlarni ta‘lim texnologiyalaridan samarali foydalanib o‘rgatishning muhim jihatlari ochib berilgan. Didaktik vositalardan foydalanishda o‘quvchilarning psixologik, yosh xususiyatlarini inobatga olish zarurligi misollar asosida isbotlangan.

Kalit so‘zlar: kompetensiya, pedagogik texnologiya, innovasion texnologiya, ta‘lim-tarbiya, didaktik vosita, ta‘lim samaradorligi.

O‘qish savodxonligi darslari o‘quvchilarning nafaqat matnni o‘qish va tushunish, balki tahlil qilish, baholash va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Badiiy asarlarni o‘rgatish jarayonida fanga oid kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasi o‘quvchilarning adabiy matnlarni chuqur anglashiga va ularni hayotiy tajriba bilan bog‘lashga xizmat qiladi.

O‘qish savodxonligi darslarida badiiy asarlarni o‘rgatish nafaqat o‘quvchilarning matnni tushunish va tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi, balki ularning fanga oid kompetensiyalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Bu metodika o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash, mantiqiy xulosa chiqarish, til va adabiyotga oid bilimlarini mustahkamlashga yo‘naltirilgan.

Bola nutqining takomillashuvida ona tili ta‘limi katta imkoniyatga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Ona tili darslarida bolaning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirish parallel ravishda olib boriladi. Fonetik, grafik, orfografik, orfoepik, leksik, grammatik va uslubiy jihatdan to‘g‘ri tuzilgan og‘zaki va yozma nutq ravon va mazmunli bo‘ladi. Ravon nutq ta‘sirchanligi, tushunarligi, obrazlilik bilan tinglovchiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Bola o‘z nutqini ravon, tushunarli va obrazli qilib ifodalashi ularda kompetensiyalarni shakllantirish natijasidir. O‘quvchi kompetentlikka ega bo‘lsa nafaqat ona tili, balki, boshqa fanlarni o‘zlashtirishda ham ijtimoiy faol harakat qilib, ijobiy natijalarga erisha oladi.

Bolaning tafakkuri, ijodiylik, tanqidiy va mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan ta‘lim tizimida boshlang‘ich sinfni tugatayotgan har bir o‘quvchi shaxsiga bir qancha zamonaviy, shu jumladan, uning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi nuqtayi nazaridan yangi talablarni qo‘yadi. Binobarin, o‘qitishning maqsadlari, vazifalari, mazmuni, uslublari va usullarini qayta ko‘rib chiqqan holda ishlab chiqilgan yangi milliy dasturning qabul qilinishi bu boradagi ishlarining samarasini oshirishda asosiy dasturulamal bo‘lib, o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishi, aqliy va ijodiy salohiyatining yanada yuqori bo‘lishida xizmat qiladi.

Bugungi kunda zamonaviy fikrlaydigan, ona tilining imkoniyatlaridan unumli foydalanadigan, o‘zaro munosabatlarda erkin va faol, chet tillarda ravon so‘zlasha oladigan avlodni tarbiyalash uzluksiz ta‘lim oldida turgan dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. O‘quvchilarning kommunikativ kompetentligini oshirish, fikrini tushunarli, aniq va lo‘nda bayon etish ko‘nikmalarini shakllantirish til o‘qitish metodikasi oldiga bir qator masalalarni ko‘ndalang qo‘yadiki, bu bevosita ona tilini o‘qitish bo‘yicha muayyan tadqiqotlar olib borishni talab etmoqda. Binobarin, bugungi tezkor axborot asrida global tafakkurli yoshlarni kamol toptirish masalasi bevosita ta‘limda ona tili bilan chet tilga doir materiallarni integratsiyalab o‘qitish masalasini ham ilgari suradi.

Jahon ta‘lim muassasalarida ona tili va adabiyot fanlarini o‘qitish metodikasini sinergetik yondashuv asosida takomillashtirishning kognitiv mexanizmlari ta‘lim tizimiga tatbiq etilgan. Yevropa Ittifoqi Hay‘atining 2000 yilda qabul qilgan “Umr bo‘yi ta‘lim olish masalalari bo‘yicha

Memorandum”da barcha ta'lim oluvchilar uchun teng imkoniyatlarning yaratilishi, umr bo'yi ta'lim olish (lifelong learning) istiqbollari asosida Yevrora Ittifoqining umumiy o'rta ta'lim beruvchi maktablar miqyosida xalqaro almashinuvni (o'quvchilar almashinuvini) tashkil etuvshi “Eurora” maxsus dasturlarini ta'lim jarayoniga tatbiq etish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Jahon ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida maktab ta'limi mazmunini har o'n yillikda takomillashtirish, o'quvchilar tomonidan boshlang'ich ta'lim ma'lumotining samarali o'zlashtirilganini tasdiqlovchi umumiy bitiruv imtihonini torshirish asosida o'rta maktabga o'tishni ta'minlashning me'yoriy asoslarini rivojlantirish, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqish va ishtiyoqlarini rivojlantirishning nazariy masalalarini kengaytirish bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Shu bilan birga, o'quvchilarning kitobxonlik tajribasi hamda axborotlardan maqsadli foydalanish malakalarini rivojlantirish, boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy asarlar ustida ishlash orqali nutqini o'stirish, nutq o'stirishda badiiy-ifodali, hissiy-estetik imkoniyatlarni kengaytirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarga alohida e'tibor berilmoqda.

Respublikamizda davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida, boshlang'ich ta'lim davrida RIRLS xalqaro baholash dasturlari bo'yicha tadqiqot metodlari asosida o'quvchilar nutqini o'stirishning me'yoriy asoslari yaratildi, boshlang'ich ta'limning moddiy-texnik bazasi takomillashtirildi. Jumladan, “Maktab – bu hayot-mamot masalasi, kelajak masalasi... ta'lim-tarbiya sohasida zamonaviy va oqilona tizim yaratish, o'qitish metodlari, ta'lim standartlari, darslik va o'quv qo'llanmalarini yangilash zarurligi, bilim berishda ilg'or xorijiy tajribalardan foydalanish, tarbiyada esa milliy an'ana va qadriyatlarga suyanish muhimligi kabi ustuvor vazifalar belgilab berildi. Bu esa, ta'limning dastlabki bosqichlaridan boshlab o'quvchilar nutqini o'stirish metodikasini takomillashtirishni taqozo etadi.

O'quvchilarda nutqiy qobiliyatlarni rivojlantirishda ona tili fanining o'rni va ahamiyati beqiyos hisoblanadi. Umumiy o'rta ta'limda ona tili fani o'quvchi shaxsida fikrlashga, o'zgarlar fikrini anglashga, o'z fikrini og'zaki hamda yozma shaklda nutq sharoitiga mos ravishda to'g'ri va ravon bayon qila olishga qaratilgan nutqiy kompetensiyani rivojlantirishni ko'zda tutadi

Bugungi kunda boshlang'ich sinf darsliklari o'quvchining ijodkorligiga, uning kreativlik qobiliyatini rivojlantirish uchun shuningdek, o'quvchida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga doir ko'pgina mashqlarni uchratishimiz mumkin. Bundan tashqari boshlang'ich sinflarda kitoblar bilan birgalikda mashq daftarlarini ham berilishi ularning mavzuni mustahkamlashi uchun yanada samarali usullardan biri desak mubolag'a qilmagan bo'lamiz. Bugungi kunda darslikda berilgan badiiy asarlar o'quvchining tinglab tushunish qobiliyati, fonetik jihatdan unli va undosh harflar talaffuzi, ularni og'zaki va yozma nutqda to'g'ri qo'llay olish qobiliyati doir ko'pgina matnlarni uchratishimiz mumkin.

O'qish savodxonligi doirasida o'quvchida to'g'ri, tez, ongli, ifodali o'qish malakalarini shakllantirish, ularni oddiy kitob o'quvchidan chuqur mulohaza yurituvchi, ijodkor kitobxon darajasiga ko'tarish; o'qish orqali tevarak-atrof, borliq haqidagi bilimlarini kengaytirish, ularning dunyoqarashini boyitish; tafakkurida elementar adabiy tushunchalarni shakllantirish; har qanday uslubdagi matn o'qish va uni anglash, tanqidiy va kreativ fikrlash ko'nikmasini oshirish nazarda tutiladi.

O'quvchining nutqini o'stirish uchun albatta badiiy asarlarning o'rni beqiyos hisoblanadi. Boshlang'ich sinfda hikoya, kichkina matn o'qishga qiziqqan bola, albatta yuqori sinfda kattaroq asar o'qishni boshlaydi va bu ko'nikmaga aylanib boradi. Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darsliklarida ham bir qancha hikoyalarni uchratishimiz mumkin. Biz o'zimizga savol beraylik, matn o'qish, hikoya o'qish bolaga nima beradi? Biz uni o'quvchiga qanday usullar bilan yetkazsak, samarali natijaga erishamiz.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol uslublar (innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalari)dan foydalanib, ta'limning samaradorligini ko'tarishga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Zamonaviy texnologiyalar qo'llanilgan mashg'ulotlar o'quvchilar egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, xato xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan. O'qituvchi bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan bir qatorda, boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik vazifasini bajaradi. Bunday o'quv jarayonida

o'quvchi asosiy figuraga aylanadi. Bugungi kunda ta'lim muassasalarining o'quv tarbiyaviy jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanishga alohida e'tibor berilayotganining asosiy sababi quyidagilardir: Birinchidan, pedagogik texnologiyalarda shaxsni rivojlantiruvchi ta'limni amalga oshirish imkoniyatining kengligida.

2-sinf O'qish savodxonligi (4-qism) darsligining 11-bo'limi "Do'stlar qancha ko'p bo'lsa, olamga nur to'ladi" deb nomlangan. 2-dars: Do'stlikning qudrati (29-30-betlar) mavzusida dastlab do'stlik qudrati, do'st orttirish foydasi haqida qisqacha matn berilgan. So'ng "Do'stlikning xosiyati" nomli rivoyat berilgan. Ushbu rivoyat buyuk bobomiz, tibbiyot ilmining sultoni Ibn Sino haqida va uning qisqacha mazmuni quyidagicha:

Ibn Sino yetuk hakim bo'lib yetishgach, otasi unga podshoh saroyi bilan kifoyalanmasligini va har bir qishloq, shaharda saroy qurishi kerakligini aytadi. Ibn Sino "Xo'p" deydi-yu, lekin bunday ko'p saroyi qanday qurish mumkinligini o'ylay boshlaydi va bir mo'ysafiddan maslahat so'raydi. Mo'ysafid esa "shahrimizga kelgan har bir sayohatchi bilan uchrashib, do'stlashib, bordi-keldi qiling va sayohatchilar yurtiga borganda ularning uylari sizning saroyingiz bo'ladi. O'sha yurtdagi bemorlar sizning marhamatingizdan bahramand bo'ladi", deb javob beradi. Ibn Sino esa maslahatga amal qilib, do'sti ko'p odamning barchaga yordami tegishini xulosa qiladi.

Ushbu rivoyatdan so'ng savollar berilgan. U savollarga javob berish orqali o'quvchilarda matnni tushunish va talqin qilish kompetensiyalari shakllanadi, mustaqil o'qish va mutolaaga qiziqishi ortadi. Shu o'rinda o'qituvchi darslikda bo'lmagan jumboqli savollardan bersa, o'quvchilar hayotlari davomida duch keladigan muammolarni hal qilishda matn asosida xulosa chiqarish kerakligini o'rganadi.

Ushbu rivoyatdan so'ng "hakim", "kifoya", "mo'ysafid", "odilona" so'zlari izohli lug'at qilib berilgan. Bu orqali o'quvchilar o'zlariga notanish so'zlarni o'rganib, lug'at boyliklarini kengaytirishadi.

Tez aytish berilgan: O'lmas, O'ktam o'rtoqlar, O't o'rishdi o'tloqda.

Uyga vazifa sifatida rivoyatni o'qib, mazmunini so'zlab berish hamda do'stlik haqida yana qanday asarlar o'qiganlari va ularning ham mazmuni bilan o'rtoqlashish topshirig'i berilgan.

Demak, zamonaviy ta'lim doimiy ravishda fan va texnologiya rivoji bilan bog'liqlikda ta'lim maqsadi, mazmuni, shakl, metod va vositalarining yangilanib borishini talab qiladi. Shunday ekan, sinergetik yondashuv asosida boshlang'ich sinflarda badiiy asarlarni o'qitilishda o'quvchilarning diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotlarni topish, to'g'ridan-to'g'ri o'zi mustaqil xulosalar chiqarish, matn elementlarini tanqidiy baholash, g'oyalar va axborotni talqin qilish va uyg'unlashtirish malakalarini shakllantiradi. Shu bilan birga, ona tili va o'qish savodxonligi fanini o'qitishda o'quvchilarda nutqiy va lingvistik kompetensiyalarni shakllantirish vazifasi muhim bo'lib, ularning mazmun-mohiyati turlicha, biroq bir-birini to'ldiruvchi tushunchalardir. O'quvchilarga lingvistik tushunchalarni o'rgatish, ularda nutq malakalarini shakllantirish, nutqni grammatik, semantik va stilistik jihatdan to'g'ri tuzishni o'rgatishni nazarda tutadi. Sinergetik yondashuv asosida ona tili ta'limida o'quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirishga pedagogik, psixologik yondashuv metodik hodisa sifatida qaralib, kommunikativ madaniyatini rivojlantirish hamda barkamol shaxs bo'lib yetishuvda alohida ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva F. Ta'lim tizimi sifatini oshirishda pisa va timss kabi xalqaro tadqiqotlarning roli //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.

2. Nurillayevna A. F. Teaching Scientific Popular Articles in Mother Nili and Reading Literacy Courses //European journal of innovation in nonformal education. – 2022. – Т. 2. – №. 3. – С. 47-50.

3. Abdullayeva F. Methodological possibilities of organization of primary school technology lessons with pedagogical technologies //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.

4. Nurullayevna A. F. Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida ilmiy ommabop maqolalarni o'rgatish //баркарорлик ва етакчи тадқиқотлар онлайн илмий журнали. – 2022. – Т. 2. – №. 4. – С. 406-409.

5. Kurbanova S. Педагогическая технология–целостная система образовательного

процесса курбанова шоира нарзуллаевна, абдуллаева феруза, очилова го //центр научных публикаций (buxdu.uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.

6.Курбанова Ш. Н., Абдуллаева Ф., Очилова Г. О. Педагогическая технология–целостная система образовательного процесса //новые педагогические исследования: сборник статей IV. – 2021. – С. 20.

7.Qurbonova S. N., Abdullayeva F. Tarbiya darslarida interfaol metodlardan foydalanish // Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 6. – С. 1030-1035.

8.Абдуллаева, Ф. Н. (2022). Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida ilmiy-ommabop maqolalarni o'rgatishning metodik imkoniyatlari: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.9.09.034> Abdullayeva Feruza Nurilloevna Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (9), 243-246.

9.Abdullayeva Feruza, N. (2022). Start Methodological Options for Teaching Scientific and Popular Articles in First Grade Mother Tongue and Reading Literacy Classes. International Journal of Trend in Scientific Research and Development, 6(6), 1433-1436.

10.Nurilloevna, A. F. (2022). General Structure of Teaching Courses of Popular Scientific and Artistic Articles on the Theme of the Seasons of the Year. Web of Scholars: Multidimensional Research Journal, 1(6), 1-5

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING IJODIY IMKONIYATLARINI RIVOJLANTIRISHGA TA'SIR ETUVCHI IJTIMOY VA PSIXOLOGIK FAKTORLAR

Abdullayeva Maryambibi Djumaniyazovna

dotsent v.b. Alfraganus universiteti, Pedagogika va psixologiya kafedrası

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy salohiyatini rivojlantirishga oid ijtimoiy-psixologik omillar, didaktik yondashuvlar va pedagogik metodlardan samarali foydalanish masalalari ko'rib chiqilgan hamda ilmiy-amaliy tavsiyalar taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, maktab, o'qituvchi, ijodkorlik, didaktik, usul, metod, kreativlik, pedagogika, shaxs, faollik, o'quvchi, boshlang'ich ta'lim, qobiliyat.

Абстрактный. В данной статье рассмотрены социально-психологические факторы, дидактические подходы и эффективное использование педагогических методов, связанных с развитием творческого потенциала учащихся младших классов, а также представлены научно-практические рекомендации.

Ключевые слова: Образование, школа, учитель, творчество, дидактика, метод, метод, творчество, педагогика, личность, деятельность, ученик, начальное образование, способности.

Abstract. In this article, social-psychological factors, didactic approaches and the effective use of pedagogical methods related to the development of the creative potential of students of younger classes are considered, and scientific-practical recommendations are also presented.

Key words: Education, school, teacher, creativity, didactics, method, method, creativity, pedagogy, personality, activity, student, elementary education, abilities.

KIRISH. Yangi O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonida xalq hayoti va davlatning siyosiy faoliyatida tub yangilanishlar amalga oshirilmoqda. Yangi O'zbekiston sharoitida xalqimiz o'zining buyuk kelajagini barpo etish yo'lida ulug' ajdodlarimiz – buyuk pedagoglar, faylasuflar, din arboblari, mutasavvif donishmandlar va ulug' allomalarning ilmiy merosini chuqur o'rganish uchun keng imkoniyatlar yaratildi. Asrlar davomida xalqimiz saqlab kelgan milliy va umuminsoniy qadriyatlarni ilmiy asosda tadqiq etish va rivojlantirishga zamonaviy sharoitlar tashkil etildi.

Davlatning taraqqiyoti va jamiyatning ravnaqi, avvalo, uning intellektual salohiyati bilan belgilanadi. Ilmiy-texnikaviy potentsiali yuqori darajada rivojlangan mamlakatlar barcha sohalarda yetakchi o'rinlarni egallaydi. Shu bilan birga, davlat ta'lim standartlarida belgilangan bilim, ko'nikma va malakalardan tashqari, zamonaviy fanlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bo'yicha chuqur bilimlarni egallash bugungi kunning dolzarb talabi sifatida namoyon bo'lmoqda.

Hozirda boshlang'ich ta'lim tizimining asosiy vazifalari o'quvchilarni har tomonlama barkamol shaxs etib tarbiyalash maqsadida ularga mustaqil fikrlash, o'zligini anglash, bilimlarni o'rganishda, maktabda va maktabdan tashqari ishlarda faollik, boy ma'naviyatimiz va qadriyatlarimizni o'rgatish, o'z shaxsidagi "men"ni tanitish, yuksak axloqiy fazilatlar va estetik ruhda tarbiyalashdan iborat.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ijodiy qobiliyatlar masalasi psixologiya fanida dolzarb va nisbatan chuqur tadqiq etilgan muammolardan biri hisoblanadi. Ushbu mavzu qadim zamonlardan bugungi kungacha o'rganilib, ko'plab olimlarning ilmiy izlanishlariga asos bo'lgan. Inson imkoniyatlarini o'rganish masalasiga Sharq mutafakkirlari (al-Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino), Rossiya psixologlari (B.M. Teplov, B.G. Anan'ev, N.V. Kuzmina, S.L. Rubinshteyn, A.G. Kovalev, V.N. Myasishev) hamda G'arb olimlari (A. Binet, T. Simon, F. Galton, W. Stern, G. Allport, C. Rogers) katta hissa qo'shgan. Shu bilan birga, ushbu muammoni O'zbekiston psixologlari (E. G'oziev, R. Gaynutdinov, M.G. Davletshin, B.R. Qodirov, V.A. Tokareva va boshqalar) ham o'rganib, muhim natijalarga erishganlar.

Ijodkorlik insonning yangilik yaratishga, muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan ijodiy qobiliyatini anglatadi. Mazkur jarayonning asosi original fikrlash, amaliy yechim topish, noodatiy

yondashuv va intellektual erkinlik kabi xususiyatlardan tashkil topadi. Ijodiy fikrlash esa muayyan masala doirasida keng qamrovli va turli rakurslardan yondashish, shuningdek, yangi va takomillashtirilgan yechimlarni topish qobiliyatini ifodalaydi.

J. Guilfordning fikriga ko'ra, ijodiy fikrlashning asosiy xususiyatlari quyidagilardir:

- O'ziga xoslik: noodatiy va innovatsion g'oyalarni ishlab chiqish qobiliyati;
- Semantik moslashuvchanlik: ob'ektni turli nuqtai nazarlardan tahlil qilish salohiyati;
- Majoziy moslashuvchanlik: ob'ektning yashirin va kutilmagan jihatlarini aniqlash uchun idrokni moslashtirish imkoniyati;
- Noma'lum vaziyatlarda g'oya ishlab chiqish: turli sharoitlarda ijodiy yechimlarni qo'llash qobiliyati.

Bu xususiyatlar ijodiy fikrlashning muhim mezonlarini belgilaydi va insonning intellektual salohiyatini rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etadi.

“Inson, o'zi va ruhiyati orasidagi hamda o'zi va boshqa biron orasidagi mavjud narsani tadqiq etishda bor imkoniyatni ishlatib muntazam ravishda mashq qildirib turish kerak. Buni u haqiqat vositalarini egallashda sabot bilan yo o'qitish va murabbiylik usullari yoki bahs va himoya usullari bilan amalga oshirilishi zarur” deb yozadi, Abu Nasr Farobiyning Fozil odamlar shahri kitobida. [1,68-b]

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'lim va tarbiyalash jarayonida nazariy hamda amaliy jihatlarni chuqur anglash muhimdir. Buning uchun, avvalo, quyidagi psixologik-pedagogik masalalarning mohiyatini tushunib olish zarur:

- o'quvchi shaxsining psixologik rivojlanish darajasi;
- o'quvchi shaxsining shakllanish jarayoni va o'quv-mehnat faoliyatining mazmuni;
- o'quvchi shaxsining individual xususiyatlari va ijtimoiy-psixologik tavsiflari.

O'quvchi shaxsining psixologik rivojlanish darajasini to'liq yoritish uchun uning rivojlanish dinamikasi va xususiyatlari haqida aniq ma'lumotlarga ega bo'lish lozim.

Ta'lim jarayonida o'quvchilarning psixologik rivojlanishi ularning yoshga oid o'ziga xosliklari bilan uzviy bog'liqdir. Ruhiy jarayonlar va psixik rivojlanish omillari, jumladan, diqqat va xotiraning darajasi, tafakkurning rivojlanish xususiyatlari, lug'at boyligi, nutq ko'nikmalari va boshqa jihatlar bola psixik rivojlanishining tarkibiy qismidir. Shu bois, maktablardagi ta'lim-tarbiya ishlari nafaqat o'quvchilarga bilim berishga qaratilgan, balki ularning barcha qobiliyatlarini rivojlantirishni ko'zda tutadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual salohiyatini rivojlantirishda tug'ma qobiliyat va iste'dodning ahamiyati katta. Tug'ma qobiliyatga ega bo'lgan o'quvchilar pedagogik, tarbiyaviy va kasbiy ko'nikmalarni tezroq o'zlashtirib, amaliyotda qo'llash salohiyatiga ega bo'ladilar. Biroq, iste'dod va qobiliyat barcha o'quvchilarda tug'ma ravishda namoyon bo'lmaydi. Shu sababli qobiliyatni shakllantirish va iste'dodni rivojlantirish jarayoni pedagoglar, oilalar, mahalla hamda ta'lim muassasalarining mas'uliyatli vazifasidir.

Bolalar o'zlaridagi tug'ma layoqatlarni ijtimoiy muhitda va o'z ustida muntazam ishlash orqali rivojlantiradilar. Maktablarda tashkil etilgan sinf va guruhlar, fan to'garaklari, olimpiadalar, shuningdek, o'quv va mehnat faoliyati bolalarning qobiliyat va layoqatlarini rivojlantirish imkoniyatlarini taqdim etadi.

«Iste'dod» tushunchasi mohiyat e'tibori bilan «qobiliyat» atamasini o'z ichiga oladi va insonning muayyan faoliyatda yuqori natijalarga erishish salohiyatini ifodalaydi.

Shuni ta'kidlash joizki, «qobiliyat» tushunchasini insonning tabiiy xususiyati sifatida qabul qilish to'g'ri emas, ammo ko'plab hollarda qobiliyat rivojlanishining negizida ayrim shaxslarda tabiiy predispozitsiya, ya'ni iste'dod mavjudligini kuzatish mumkin. Ko'pincha, «haqiqiy», «tabiiy», «tabiatdan berilgan» kabi iboralar bilan ifodalanganda, «tabiiylik» tushunchasi qobiliyat tushunchasi bilan amaliy tahlil darajasida bir-biriga bog'liq bo'ladi.

Odatda, tabiiylik deganda qobiliyat rivojlanishining asosi bo'lib xizmat qiladigan iste'dod ko'zda tutiladi. Ayrim hollarda kimdir tabiiy xususiyatlarni qobiliyat sifatida ta'riflashi yoki amaliy faoliyatda shunday terminlardan foydalanishi mumkin. Masalan, yangi tug'ilgan go'dakda mavjud bo'lgan «garmonik sezgi» yoki «musiqiy qobiliyat» haqida gapirish nazariy jihatdan qiyin. Chunki, har qanday idrokli shaxs, tug'ilgan paytidan boshlab, musiqaga oid tuyg'ular yoki boshqa his-tuyg'ular faqat iste'dodning ilk ko'rinishlari, qiziqish yoki o'xshash psixologik mayllarni aks

ettiradi, deb xulosa qilishi mumkin.

Tabiiy iste'dodning ilk belgilari haqida gapirganimizda, biz hali irsiy ravishda uzatilgan iste'dod ko'rinishlariga murojaat qilmaymiz. Shu sabab, iste'dod rivojlanishini genetik va psixologik omillar orqali o'rganish masalasi yana bir bor ilmiy tadqiqotlar doirasida muhim ahamiyat kasb etadi.

Quyida yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan metodlardan foydalanish usullarini taqdim qilamiz:

Intellektual mashqlarni tashkil etish: Bunga aqliy rivojlanishni rag'batlantiruvchi faoliyatlar, jumladan, turli rebuslar, krossvordlarni yechish, shaxmat va shashka o'yinlarini musobaqa shaklida uyushtirish kiradi.

Ijodkor yoshlar to'garaklarini tashkil etish: Ushbu to'garaklar yoshlarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va iste'dodlarini takomillashtirishga qaratilgan. Masalan, adabiyot va jurnalistika sohalarida mahoratga ega bo'lgan yoshlarni aniqlash va ularga yo'l-yo'riq ko'rsatish.

Sport musobaqalari orqali jismoniy va aqliy uyg'unlikni shakllantirish: Turli sport turlarini musobaqa ko'rinishida tashkil etish, bu orqali qatnashchilarning epchillik, chaqqonlik va jismoniy mahoratini rivojlantirish.

Ijodiy adabiy tanlovlarni o'tkazish:kk She'riyat va g'azalxonlikka oid mushoira, "She'r kechasi" kabi tadbirlar yoshlarning adabiy iste'dodlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Quvnoqlar va zukkolar tanlovlarini tashkil etish:kk San'at, teatr va tasviriy san'atga bo'lgan qiziqishni kuchaytirish hamda ijodkorlik va zukkolik ko'nikmalarini baholashga xizmat qiluvchi tanlovlarni o'tkazish.

Ustoz-shogird an'anasini rivojlantirish:kk Tajribali pedagoglarning muvaffaqiyatli ishlarini ommalashtirish orqali shogirdlarning o'z ustozlariga bo'lgan ishonchini oshirish va shogirdlarning ta'lim-tarbiyaviy jarayondagi ishtirokini faollashtirish.

Yoshlarning ijodiy ishlari va qobiliyatlarini rag'batlantirish: Ularning ijodiy yutuqlarini turli xil sovg'alar, faxriy yorliqlar va boshqa mukofotlar bilan qadrlash maqsadga muvofiqdir.

Tabiiyki, o'quvchilarning o'z maqsadlariga erishishlari uchun ta'lim maskanida olgan bilim, ko'nikma va malakalari kamlik qiladi. Ular yuksak maqsad yo'lida o'z ustilarida tinmay izlanishlari, ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etishlari lozim.[2,167-b]

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, yuqoridagi nazariy va amaliy yondashuvlarga qaramasdan, qobiliyat va uning rivojlanishi masalasi psixologiya va pedagogika sohalarining eng murakkab muammolaridan biri hisoblanadi. Qobiliyatning shakllanishi sezgi analizatorlari, kuch, harakat, shuningdek, nerv tizimining funksional xususiyatlari kabi tabiiy predispozitsiyalarga bog'liq bo'ladi. Shu bilan birga, u tashqi ijtimoiy muhitning ta'siri ostida shakllanadi va rivojlanadi.

Ta'kidlash lozimki, bolaning ta'lim-tarbiya jarayonida faol ishtiroki uning tug'ma layoqatlarini yuzaga chiqarish, iste'dod va qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Fanlarni o'zlashtira olmagan o'quvchilarga «qobiliyatsiz» deb baho berish noto'g'ri yondashuvdir. O'qituvchining asosiy vazifasi har bir o'quvchining yosh va psixologik o'ziga xosliklarini batafsil tahlil qilish, uning qiziqishlari va ehtiyojlarini aniqlash hamda ularga mos ravishda pedagogik strategiyalarni ishlab chiqishdan iboratdir. [3,6-b]

Pedagogik jarayon to'g'ri tashkil etilgan taqdirda, har qanday faoliyat o'quvchi shaxsining intellektual, axloqiy, estetik, jismoniy va volitiv (irodaviy) rivojlanishiga sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

XULOSA

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy salohiyatini rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari quyidagicha bo'ladi: ular tezkor va turli usullar yordamida muvaffaqiyatga erishadilar, qarorlar qabul qilishda mustaqil fikrlashni o'rganib, uni rivojlantiradilar, o'z salohiyatini va ambitsiyalarini amalga oshirishga intiladilar, ta'lim sharoitlariga osonroq moslashib, yanada samarali ishlashadi [5,195-b]. O'quvchilar yuzaga kelgan muammolarni hal qilishda moslashuvchan, aniq va samarali yondashuvni qo'llashga qodir bo'ladi.

Bola shaxsining ijodkorligini rivojlantirish uchun o'qituvchi va tarbiyachilar sharoitlar yaratishlari zarur. Shu orqali jamiyatda yangi innovatsiyalar, kashfiyotlar va ixtirolar paydo bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

Abu Nasr Farobiy "Fozil odamlar shahri"- Toshkent. Abdulla Qodriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.

Azizxodjayeva N.N. Pedagogicheskiye texnologii i pedagogicheskoye masterstvo.-T. Fan va axborot texnologiyalari, 2006. -167 b.

Raxmatullaeva N.B. Ernazarova M.S Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining nutqini muloqatini rivojlantirish. "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal- (3) III/2020. ISSN 2181-063X.-6 s.

Pulatova D.T. Innovatsion ta'lim jarayonida bolalarda ekologik tushuncha va tasavvurlarni shakllantirish. Zamonaviy ta'lim / СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ. 2016. 3. -9 s

Mavlyanova R.A. Paxmankulova N.X Boshlang'ich ta'limda innovatsiya (metodik qo'llanma). -Toshkent, 2017. -195 s.

OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA TURIZMNING TURLARI VA SHAKLLARINI SCAFFOLDING METODI ASOSIDA O'RGATISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Ashurov Nurbek Oybek o'g'li
Nizomiy nomidagi TDPU tadqiqotchisi
<https://orcid.org/0009-0008-1756-2233>

Annotatsiya: Ushbu maqolada nopedagogik ta'lim yo'nalishi bo'lg'usi muhandis mutaxassis talabalarga ingliz tilini o'rgatish, muammolari, qiyinchiliklari, turizmga oid terminlardan foydalanib scaffolding metodi asosida o'qitish metodikasi asosida muhandis talabalarning ingliz tilini o'rganishga nisbatan qiziqishlarini oshirish va oliy ta'lim muassasalarida turizmning turlari, shakllarini scaffolding metodi asosida o'rgatish metodikasini takomillashtirish masalalari yoritilgan.

Bo'lajak muhandis mutaxassis talabalarga turizmga oid terminlarni ingliz tilida scaffolding metodi asosida o'qitish qulayliklari aniqlangan. Scaffolding metodidan foydalanib turizmga oid terminlarni ingliz tilida o'qitish imkoniyati ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: ingliz tili, muhandis, nomutaxassis, turizm, soha, termin, "Scaffolding", metodika, o'qitish, usul, talaba, mustaqil, faoliyat, takomillashtirish.

УЛУЧШЕНИЕ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ ВИДАМ И ФОРМАМ ТУРИЗМА НА ОСНОВЕ МЕТОДА СКЕЛЕТИРОВАНИЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Ашуров Нурбек Ойбек угли
Исследователь ТДПУ имени Низами

Аннотация: В данной статье описаны вопросы преподавания английского языка студентам непедагогических специальностей, проблемы, трудности, повышение интереса студентов инженерных специальностей к изучению английского языка на основе метода строительных лесов с использованием терминов, связанных с туризмом, а также совершенствование методики преподавания видов и форм туризма в высших учебных заведениях на основе метода строительных лесов.

Определено удобство преподавания туристических терминов на английском языке будущим студентам инженерных специальностей на основе метода строительных лесов. Показана возможность обучения туристическим терминам на английском языке с использованием метода строительных лесов

Ключевые слова: английский язык, инженер, не специалист, туризм, область, термин, «Скаффолдинг», методика, обучение, способ, студент, самостоятельная деятельность, совершенствование.

IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGY FOR TEACHING TYPES AND FORMS OF TOURISM BASED ON THE SKELETONIZATION METHOD IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Ashurov Nurbek
Researcher at TDPU named after Nizomiy

Annotation: This article discusses the problems and difficulties of teaching English to future engineering students in the field of non-pedagogical education, the methods of teaching tourism-related terms based on the scaffolding method, increasing the interest of engineering students in learning English, and improving the methods of teaching types and forms of tourism in higher education institutions based on the scaffolding method. The advantages of teaching tourism-related terms in English to future engineering students using the scaffolding method are identified. The possibility of teaching tourism-related terms in English using the scaffolding method is shown.

Keywords: English, engineer, non-specialist, tourism, field, term, «Scaffolding», methodology, training, method, student, independent activity, improvement.

Introduction: On June 20, a videoconference meeting was held with the participation of rectors of technical institutions on the issues of training personnel in engineering and further improving the activities of higher education institutions[2]. It is noted that 67 thousand graduates graduate from 36 state technical universities in Uzbekistan annually. However, their programs and specialties do not meet the needs of manufacturers. As a result, 60 percent of engineers do not work in the field in which they studied. Higher education institutions are limited to conducting fundamental research, and there are very few practical developments for the economy. Hundreds of startups and innovative projects in the engineering field remain “on paper”. We can say that one of the reasons for this is the problem of English literacy among them.

Therefore, in this article, we set the goal of exploring the advantages of teaching tourism-related terms in English to future engineering students using the scaffolding method, increasing their interest in language learning, and increasing the opportunities for teaching tourism-related terms in universities using the scaffolding method.

In turn, expanding the export of products developed in the engineering sector abroad, for which it is necessary for engineering specialists to learn English, including opening the door to new reforms in the tourism sector in Uzbekistan, training future personnel to world standards, and producing competitive specialists on a global scale are considered issues of state importance.

It has been noted that in order to develop tourism in our country, raise it to new levels, and turn our country into one of the world's tourism centers, it is necessary to first create a legal basis. Therefore, the development and implementation of laws and codes of the High Supreme of the Republic of Uzbekistan related to this area, a number of Decrees and resolutions of the President of the Republic of Uzbekistan on tourism, resolutions of the Cabinet of Ministers of the Republic, instructions, directives and procedures of the Ministry of Justice and other relevant state agencies play an important role in increasing the country's economic power[1].

2. Theoretical foundations and analysis of the topic.

The President announced new initiatives for the development of the sector, including the introduction of a system of allocating at least half a percent of the cost of investment projects to scientific work, and the holding of a republican competition for the «best idea», «best project» and «best invention» in engineering. It was noted that teachers, students and practicing engineers will participate in it, and the 10 best participants who are the authors of ideas, projects and inventions will be sent for internships to countries such as Germany, Japan, China, Russia, Italy, Turkey, South Korea, Singapore. For this, students must have good command of foreign languages.

Tourism is considered not only as a sector that increases the country's economy and provides employment to the population, but also as a separate direction that unites peoples, preserves peace, studies cultural heritage sites in places, and protects nature. The country's natural reserves and national parks are masterpieces of its rich and diverse nature. The country has carefully preserved and developed centuries-old traditions of national culture, arts, and crafts. Our world-famous national dishes and culinary traditions are a symbol of Eastern hospitality.

The state's measures to radically liberalize its visa policy in order to increase the country's attractiveness for foreign tourists include the following important aspects:

- From April 1, 2017, the visa regime will be completely abolished for tourists from 15 countries, including Australia, Austria, Great Britain, Germany, Denmark, Spain, Italy, Canada, Luxembourg, the Netherlands, the Republic of Korea, Singapore, Finland, Switzerland and Japan, as well as for citizens of 12 countries, including Belgium, Indonesia, the People's Republic of China (as part of tourist groups), Malaysia, the USA, France, Vietnam, Israel, Poland, Hungary, Portugal and the Czech Republic, who have reached the age of 55 and are coming for tourism purposes for a period of no more than 30 days; - single tourist visas will be introduced for all countries for a period of 30 days, the procedure for obtaining visas, including using the online system for filling out visa applications, will be significantly simplified, and an electronic visa system will be introduced from 2018. At the same time, special attention is paid to measures to create a modern tourism infrastructure in the regions of our country.

For this purpose, in accordance with the Program, it is envisaged to create five new modern and tourist recreation areas on the shores of Aydar-Arnasay lakes in the city of Khanabad in

Andijan region, in Forish and Arnasay districts of Jizzakh region, to build four-star hotels in the cities of Shahrisabz and Karshi in Kashkadarya region, hotels in the Chimyon mountain system in Bostanlyk district of Tashkent region, as well as to create beaches and recreation areas for domestic tourism on the southern shore of Aydarkul in Navoi region and foreign tourists on the shores of Tudakol. There are cities in Uzbekistan whose exact age is difficult to determine. They are unique monuments of human civilization. In particular, the unique architectural monuments of Bukhara, which has a history of almost twenty-five centuries, and the beautiful nature of the oasis have great potential to attract foreign tourists from all over the world.

Tourism - French tour - trip, travel), tourism - travel (travel) is one of the types of active recreation. The history of tourism dates back to the beginning of the 19th century. The English priest Thomas Cook, who was initially considered the founder of organized tourism from England to France,[3] is recognized as the founder of tourism, and made a huge contribution to the development of the history and achievements of tourism. He organized the first railway tour in 1843. After that, he founded his own private tourist company, and in 1866 the first tourist groups were sent to the United States. Ibn Battuta, an Arab traveler in the East, began his journey at the age of 21 and traveled on foot through almost all the countries of East and North Africa. The first foreign tourist trips to Transoxiana became active during the reign of Amir Temur and the Timurids. Amir Temur was in constant contact with the French king Charles VI and the English king Henry IV. His ambassador arrived in Paris in 1403. The book «The Life and Work of Timur the Great» by the Spaniard Clavijo reflects on social life in Movarounnahr and the desire of tourists to visit Timur's state.

3. Experimental part and obtained results. As a result of analyzing scientific sources related to the history and development of tourism, we created a module on its types and forms

**Tourism types and of forms
MODEL**

Recreational tourism			
Task	Territorial location	Characteristic	Ecological and socio-economic important
physical and psycho-emotional recovery	sea on the shore or nature in the bosom	<i>lonely and quiet</i>	<i>thin ecological balance storage and to the environment respect with in a relationship to be</i>
Businessman tourism			
work and service trips, new trade markets learning , partners and raw material find	Europe , North America's and In Asia	modern travel in the centers business activity transfer	tourists congresses , exhibitions , seminars participation for
Incentive tourism			
<i>stimulating , k honeys treatment and health restoration</i>	<i>sea salts , mud , water herbs , thermal and mineral waters , mountain air , natural in areas rich in products</i>	<i>human resources again restore , treatment and regression-decay prevent to take</i>	<i>Various to diseases played tourists for modern leisure</i>
Travel the most ancient type			
Every year millions tourists to shrines prostration to do and to eternity touch for	world religions centers , churches hunting grounds , cathedrals , mosques , spiritual and educational societies , far to history has holy places	<i>harmony , tolerance , in people belief and confidence feelings manifestation will</i>	Israel , Saudi Arabia Arabia , Italy , Montenegro such as to countries <i>socio-economic in use brings</i>
Purchase tourism			
encouraging factor	In our country in the early 90s appearance was	of the product relatively cheapness or to oneself originality	other in countries purchase to do good seeing travelers between permanent on demand has .
Excursion tourism			
rest cognitive goals with directly related	Germany , Czech Republic and Eastern Europe	guides companionship , fun cultural places , interesting lectures , adventures , unique information	tourism the most wide widespread of the types one
Sports tourism			
sports competitions participation for the purpose trips	Olympic games , football according to world and Europe championships	the most interesting and popular events , uplifting, mood - boosting travel	tourism agencies from services team captains or simple fans they use
Purposeful tourism			
tourists public to events to participate to provide	Brazil and etc.	to the world famous carnivals participant to be opportunity	<i>socio - cultural solidarity , cooperation</i>
Extreme tourism			
of nature himself/herself by created safe stay from school transition	Cambodia or Thailand to the forests travel	serious physical tension and even some risks with depends	In Europe to countries popularity brings curious tourists number increases
VIP tourism			
yacht , car and so on expensive things rent	Courchevel, Baden-Baden, GOA or Monaco kingdom	the most expensive resorts and services	the most high level expensive food , elite luxury at the hotel location providing gives

Water tourism			
every kind kind of animals with swimming , <i>human in the spirit strong impressions appearance to do , stresses wash</i>	open sea	motorized ship , yacht and other kind of attractive on ships excursions	of rest the most romantic and nice of the types one
Ecological tourism			
ecological nature study , clean nature with conversation , surprise and joy feeling appearance to do	<i>world along</i>	person's leg almost no when not gone ecological to nature , clean to places travel	Flora and fauna , ecological the environment storage and improve
Wedding tourism			
honey month transfer	wonderful cultural attention worthy places , warm , hospitable countries	tourism the most beautiful , romantic and nice type	sea , sun , wonderful nature landscape
Mountain tourism			
himself / herself overcome , character again and again strengthening , courage and spiritual strength upbringing	mountain peak ridges ,	on foot walking , passes , slopes , rocky from places extreme to take skill manifestation will be	experienced climbers , especially unprepared people also participate possible
Village tourism			
clean nature , farmers life with dating , organic products with nutrition , active rest get , real village to the bathroom visit , vegetable and new milk consumer goods	In Europe and In America very famous tourism type turned	also called agrarian , tourist in the village , wood at home lives	nature in the lap of to oneself typical in a way , to oneself typical and beautiful life living see passion and efficiency
Sea tourism			
various cities , seas watch as leisure release	sea on ships , specialized on airplanes	interesting excursions	the most good conditions
Rocky tourism			
various level difficulties and the roads pressing go through physical opportunity try see	Alpine skiing tourism , specialized on the tracks ski running roads	sports tourism the most wide widespread of the types one	such tourism types high good quality equipment and big physical requires preparation .
Ethnic tourism			
tourism this types also called nostalgic , see	human childhood past unforgettable places , nearby and dear tent , or cemetery	National values and spiritual harmony , old to people more typical	forever memories love , joy , life wonderful joyful moments remembrance
Pilgrimage tourism			
holy to places tours , churches , monasteries , holy places to places visit	Moscow city and Moscow region wonderful historical to the monasteries visit good example be takes	religious tourism one type various , confessions believers by done increased	pilgrimage of trips impressionability importance
Adventurous tourism			
trips with related unusual places watch to do	of our planet every kind reserves and to the reserves has exotic nature	from the type of transport uses	such tourism the most famous types - safari, yacht travel is considered

Summary. The fact that we have developed a model of the types and forms of tourism using the methodology of teaching tourism terms based on the scaffolding method, classifying the classification of tourism terms based on a small layer of the Uzbek language and further improving the methods of teaching it through information technology makes tourism-related choices easier for travelers, helps to understand the place, purpose and characteristics of travel. Paying special attention to measures to create a modern tourism infrastructure in the territory of our country, opening and developing new types of tourism facilities of industry specialists is of practical importance in the formation of knowledge and skills related to attracting world tourists to Uzbekistan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 10.02.2021-y., 06/21/6165/0104-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 12.01.2022-y., 0722/79/0015-son, 15.01.2022-y., 06/22/52/0029-son.

2. Мирзиёев муҳандислик соҳасини ривожлантириш учун янги ташаббусларни маълум қилди.

3. Tomas Kuk turizm asoschisi. sayyohlik, tarixi va yutuqlari rivojlantirish

TALABALARNI O'QUV-BILISH FAOLIYATINI FAOLLASHTIRISH MODELI

Boboqulova Marjona Abduvali qizi

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi
2-bosqich magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarning bilim olishi, intellektual salohiyatini oshirish uchun yaratilgan imkoniyatlar va talabalarning o'quv-bilish faoliyatini faollashtirish modeli haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Bilim, talaba, bilim salohiyati, o'quv-faoliyati, oliy ta'lim, jarayon, texnologiya, model

МОДЕЛЬ АКТИВИЗАЦИИ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Бобокулова Марджона Абдували кызы

Шахрисабзский государственный педагогический институт по специальности Теория и История педагогики магистрант 2 степени

Аннотация: В данной статье рассматриваются возможности, созданные для обучения учащихся, повышения их интеллектуального потенциала, модель активизации учебно-познавательной деятельности учащихся.

Ключевые слова: знания, студент, потенциал знаний, учебная деятельность, высшее образование, процесс, технология, модель

MODEL OF ACTIVATING STUDENT EDUCATIONAL-COGNITIVE ACTIVITIES

Babokulova daughter of Marcona Abduwali

Master of the 2nd stage of the specialty of the theory and history of Pedagogy of the shahrisabz State Pedagogical Institute

Annotation: this article will talk about the learning of students, the opportunities created to increase their intellectual potential, and the model of activating the educational and cognitive activity of students.

Keywords: knowledge, student, knowledge potential, educational-activity, higher education, process, technology, model

O'quv bilim faoliyati — bu o'quvchilarning bilim olish, ko'nikmalarni rivojlantirish va dunyoqarashni shakllantirish jarayoni. O'quv faoliyati o'qish, tinglash, yozish, suhbatlashish, tahlil qilish va boshqa intellektual faoliyatlarni o'z ichiga oladi. Bu jarayon o'quvchilarning faol ishtirokini talab qiladi, chunki ularning bilim olishda bevosita ishtirok etishlari muhimdir.

O'quv bilim faoliyatining asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

1. Bilim olish: O'quvchilar yangi ma'lumotlarni o'zlashtiradilar, asosiy ilmiy tushunchalar va faktlarni o'rganadilar.

2. Ko'nikmalarni rivojlantirish: O'quvchilarga turli ko'nikmalarni, masalan, tahlil qilish, taqqoslash, izohlash, muammoni hal qilish kabi intellektual ko'nikmalarni o'rgatish.

3. Kreativlik va fikrlash: O'quvchilarni yangi g'oyalarni ishlab chiqish, savol berish, tanqidiy fikrlash va ijodiy yechimlar topish kabi faoliyatlarga jalb etish.

4. Shaxsiy rivojlanish: O'quvchilarning o'zini anglash, o'z imkoniyatlarini baholash va ularni rivojlantirish, shuningdek, o'zini ifoda etish qobiliyatini oshirish.

O'quv faoliyati ikki turga bo'linadi:

1. O'quvchilar o'zlari bajaradigan faoliyat (masalan, mustaqil o'qish, amaliy mashg'ulotlar).

2. O'qituvchilar tomonidan tashkillashtirilgan faoliyat (darslar, seminarlar, guruh ishlari).

O'quv faoliyatining samarali bo'lishi uchun o'qituvchining roli juda katta. U o'quvchilarning qiziqishlarini uyg'otish, motivatsiya berish, ma'lumotlarni tushunarli va qiziqarli tarzda taqdim etish, shuningdek, o'quvchilarning fikrlash jarayonini rivojlantirishda yordam beradi.

Bundan tashqari, o'quv faoliyati jamiyatning barcha sohalarida muhim rol o'ynaydi, chunki ta'lim va bilimlar rivojlanishi orqali shaxslar va jamiyat butunlay o'zgarib boradi.

Talabalarni o'quv-bilish faoliyatini faollashtirish modeli — bu ta'lim jarayonida talabalarni yanada faolroq, o'ylashga undovchi va o'z bilimlarini mustahkamlashga qaratilgan tizim yoki yondashuvdir. Ushbu model talabalarning faolligini oshirish va ularni ta'limga qiziqtirish maqsadida ishlab chiqilgan. Modelning asosiy maqsadi shundaki, talaba o'zi ta'lim olish jarayonida faol ishtirok etsin, bilim olishga qiziqsin va o'zini mustaqil o'qish uchun rag'batlantirsin.

O'quv-bilish faoliyatini faollashtirish modeli tarkibiy qismlari:

1. Motivatsiya yaratish:

- Talabalarni o'quv jarayoniga rag'batlantirish uchun turli xil motivatsion usullar (maksadlar qo'yish, muvaffaqiyatni rag'batlantirish, o'z-o'zini baholash imkoniyatlarini yaratish)dan foydalanish.

- Talabalarning o'z-o'zini rag'batlantirish va o'z bilimlarini mustahkamlashga bo'lgan qiziqishini oshirish.

2. Faol o'quv usullari:

- O'quv jarayonida talabalar faqat passiv ravishda darsni tinglab qolmasdan, interfaol mashg'ulotlar (munozara, guruh ishlari, loyiha asosida o'qish) orqali ishtirok etishlari kerak.

- Talabalarni o'z bilimlarini amalda sinab ko'rishga, masalalarni yechishga undash.

3. O'z-o'zini baholash va tahlil qilish:

- Talabalarni o'z faoliyatini baholashga va o'z o'qish jarayonini tahlil qilishga o'rgatish. Bu ularning mustaqillik darajasini oshiradi va bilimlarini chuqurlashtiradi.

- Darslarda o'z-o'zini baholash, guruh ichida o'z fikrini bildirish va boshqalar bilan fikr almashish imkoniyatlari yaratish.

4. Individual yondashuv:

- Har bir talabaning o'ziga xos ehtiyojlari, qobiliyatlari va qiziqishlarini inobatga olish.

- Differensial o'qitish (xususan, talabalarning bilim darajasiga qarab, ularga moslashtirilgan topshiriqlar berish).

5. O'qituvchining roli:

- O'qituvchi o'quv jarayonining faolligini oshirishda yo'riqchi, rag'batlantiruvchi va motivator bo'lishi kerak.

- Talabalarni o'z fikrlarini erkin ifoda etishga undash va o'quv jarayonida faol ishtirok etishlarini ta'minlash.

6. Texnologiyalardan foydalanish:

- Zamonaviy texnologiyalar va interaktiv platformalar yordamida talabalar bilan o'zaro aloqani osonlashtirish.

- Onlayn kurslar, videomateriallar, ma'ruzalar, forumlar va boshqa raqamli resurslar orqali o'quv jarayonini samarali tashkil etish.

Modelni amalga oshirishda e'tibor berilishi lozim bo'lgan asosiy jihatlari:

- Talabalarni o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirish uchun turli xil metodlar va vositalar birgalikda qo'llanilishi kerak.

- Yangi pedagogik yondashuvlar, faol o'qitish usullarini sinab ko'rish va doimiy ravishda o'quv jarayonini yangilab borish muhim.

- O'qituvchining kreativligi, talabalarni o'z maqsadlariga erishishda qo'llab-quvvatlashdagi roli katta.

Ushbu model talabalarning bilim olish jarayonidagi faolligini oshirishga, ular bilan samarali o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni yaxshilashga xizmat qiladi.

O'quv-bilish faoliyatini faollashtirish modeli, asosan, talabalarning o'qish jarayonida faol ishtirok etishlarini ta'minlashga qaratilgan. Bunday modelda talabalar faqat pasiv ravishda o'qituvchi tomonidan berilgan ma'lumotlarni qabul qilishdan ko'ra, o'zlarining fikr va bilimlarini faol tarzda namoyish etadilar. Modelning tarkibiy qismlari quyidagicha bo'lishi mumkin:

1. Motivatsion Qism

- Ma'qsadni aniqlash: Talabalar o'zlarining o'qish maqsadlarini belgilab olishlari kerak. Bu maqsadlar ularga o'qish jarayonida qanday natijalarga erishishlari kerakligini anglash imkonini

beradi.

- Ichki va tashqi motivatsiya: Talabalarni ichki motivatsiya orqali, masalan, shaxsiy qiziqishlar va o'z-o'zini rivojlantirish istagi bilan rag'batlantirish. Tashqi motivatsiya sifatida esa, o'qish jarayonida muvaffaqiyatni e'tirof etish, mukofotlar yoki shaxsiy yutuqlarni taqdim etish mumkin.

2. Faol o'quv usullari

- Interfaol darslar: Talabalar darsda passiv o'quvchilardan faol ishtirokchilarga aylanishlari kerak. Bunda guruh ishlari, muhokamalar, loyiha asosida ishlash va amaliy mashg'ulotlar amalga oshiriladi.

- Tajriba va eksperimentlar: Nazariy bilimlarni amaliy faoliyat orqali mustahkamlash. Bu talabalarni faollashtiradi va o'qish jarayonini qiziqarli qiladi.

- Muammolarni yechish: Talabalar real hayotdagi muammolarni yechishga harakat qilishlari kerak, bu esa ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

3. O'z-o'zini baholash va refleksiya

- O'z-o'zini baholash: Talabalar o'z faoliyatini baholashga va o'z xatoliklarini tahlil qilishga o'rganishlari kerak. Bu o'z bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi.

- Refleksiya va tahlil: Dars jarayonidan so'ng talaba o'z faoliyatini tahlil qiladi, o'rganganlari va o'zgarishlarni qayd etadi. Bu jarayon o'quvchilarning o'zlarini rivojlantirishlariga xizmat qiladi.

4. Differensial yondashuv

- Individual yondashuv: Har bir talabaga alohida e'tibor qaratish, uning ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olish.

- Maxsus vazifalar va topshiriqlar: Talabaning bilim darajasiga mos topshiriqlar berish, shuningdek, ularni o'zlashtirish uchun turli yondashuvlar ishlab chiqish.

5. O'qituvchining roli

- O'qituvchi – yo'riqchi va rag'batlantiruvchi: O'qituvchi faqat bilimlarni uzatadigan shaxs bo'lib qolmasdan, talabalarni rag'batlantiruvchi, ularni o'z faoliyatiga undovchi va to'g'ri yo'lni ko'rsatib beradigan yo'riqchi bo'lishi kerak.

- Savol va javoblar orqali o'rgatish: O'qituvchi savollar orqali talabalarning o'z fikrlarini bildirishi va fikrlar almashishi uchun imkoniyat yaratadi.

6. Texnologiyalardan foydalanish

- Digital vositalar va resurslar: Zamonaviy texnologiyalar yordamida talabalar bilan yanada interaktiv aloqalar o'rnatish. Masalan, onlayn platformalar, videomateriallar, interaktiv darslar va virtual laboratoriyalar.

- Onlayn o'qitish: Internet platformalarida o'quv materiallarini qo'llash, talabalarning o'z mustaqil ishlarini tekshirish va ularga ko'mak berish.

7. Guruh ishlari va jamoaviy faoliyat

- Guruhda ishlash: Talabalar guruhlariga bo'linib, birgalikda dars materiallarini o'rganish va muammolarni yechishda hamkorlik qilishlari kerak. Bu ularning kommunikativ va jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

- Loyiha asosida o'qish: Talabalar o'zlarini loyihalar orqali ko'rsata olishlari kerak, bu ularga mas'uliyatni his qilish imkoniyatini yaratadi.

8. Natijalarni baholash

- Muvaffaqiyatni o'lchash: Talabalar o'quv faoliyatini muntazam ravishda baholash va o'z yutuqlarini qayd etishlari kerak. Bu, ularning o'z o'qish jarayonidagi o'rnini va muvaffaqiyatlarini ko'rishga yordam beradi

Modelning asosiy maqsadi – talabalarni o'z bilimlarini o'zlashtirishda, mustaqil ishlashda va yaratishda faollashtirish. Ushbu model faqatgina o'quvchilarga nazariy bilimlar berish bilan cheklanib qolmay, ular o'z fikrlarini mustaqil ravishda shakllantirib, amaliyotga qo'llashga, ko'nikmalarni rivojlantirishga, va ta'lim jarayonining har bir bosqichida faol ishtirok etishga undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

Davletshin M.G., Mavlonov M.M, To'ychieva S.M "Yosh va pedagogic psixologiyasi"

TDPU, 2009.

A.R.Soxibov O'quv qo'llanma. "Pedagogik fikrlar taraqqiyoti" Qarshi "Nasaf" 2022 yil 18,6 b.t

A.R.Soxibov Darslik "Umumiy pedagogika" Qarshi "Nasaf" 2023 yil 22,0 b.t

2. A.R.Soxibov. «Oliy ta'lim muassasalari rahbarlarining innovatsion kompetensiyalari va ularni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari» "Pedagogik mahorat" ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2022, № 5. Buxoro. Buxoro 2022 y. 23-

3. A.R.Soxibov. "Hozirgi davr oliy ta'lim tizimini innovatsion boshqarishda xorijiy tajribalarning roli". Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. Xalqaro ilmiy-metodik jurnal. 2023 yil

4. A.R.Soxibov O'quv-uslubiy qo'llanma. "Talimning interfaol usullari" Qarshi 2020y 12,2 b.t

BLOKCHEYN TEXNOLOGIYALARINING TALABALARDA INFORMATSION-ANALITIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI

Baydjanov Bekzod Xaitboyevich

Farg'ona davlat universiteti dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1580-8569>

Annotatsiya. Ushbu maqolada blokcheyn texnologiyalarining talabalarda informatsion-analitik kompetentlikni rivojlantirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi sharoitida ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri ishonchli, shaffof va xavfsiz axborot manbalaridan foydalanish orqali talabalar va pedagoglarning analitik tafakkurini rivojlantirishdir. Blokcheyn texnologiyalari ushbu jarayonda muhim o'rin tutib, akademik yozuvlarning autentifikatsiyasini ta'minlash, ilmiy ishlarga bo'lgan mualliflik huquqlarini himoya qilish, plagiatga qarshi kurashish hamda ma'lumotlarning buzilmasligini ta'minlash imkonini beradi.

Maqolada turli mamlakatlarning blokcheyn texnologiyalaridan ta'lim sohasida foydalanish bo'yichatajribasi o'rganilgan, xususan, AQSh, Yevropa, Osiyo davlatlari va MDH mamlakatlarining ilg'or amaliyotlari tahlil qilingan. O'zbekiston sharoitida ushbu texnologiyaning ta'lim tizimiga joriy etilish imkoniyatlari, mavjud muammolar va istiqbollari muhokama qilingan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, blokcheyn texnologiyalarining ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi informatsion-analitik kompetentlikni rivojlantirishda samarali mexanizm sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Shuningdek, maqolada blokcheyn texnologiyalarining ta'lim tizimida qo'llanilishi bo'yicha ilmiy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Xususan, akademik yozuvlarni blokcheynga asoslangan holda saqlash, talabalar va pedagoglar uchun maxsus kurslarni ishlab chiqish, xalqaro tajribalarni o'rganish, normativ-huquqiy bazani takomillashtirish va davlat-xususiy hamkorlikni rivojlantirish bo'yicha amaliy choralar taklif etilgan.

Maqolada ilgari surilgan g'oyalar blokcheyn texnologiyalarini ta'lim tizimida samarali qo'llash bo'yicha ilmiy asoslarni shakllantirishga xizmat qiladi va O'zbekiston hamda boshqa mamlakatlarda ta'lim tizimini raqamli transformatsiya qilish jarayonida innovatsion yondashuvlar ishlab chiqish uchun ilmiy-amaliy asos yaratadi.

Kalit so'zlar: blokcheyn texnologiyalari, informatsion-analitik kompetentlik, raqamli transformatsiya, akademik halollik, ma'lumotlar xavfsizligi, ilmiy yozuvlarning autentifikatsiyasi, plagiatga qarshi kurash.

РОЛЬ ТЕХНОЛОГИЙ БЛОКЧЕЙН В РАЗВИТИИ ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У СТУДЕНТОВ

Байджанов Бекзод Хаитбоевич

Доцент Ферганского государственного университета, доктор философии (PhD) по педагогическим наукам

Аннотация. В данной статье анализируется роль технологий блокчейн в развитии информационно-аналитической компетентности студентов. В условиях стремительного развития цифровых технологий одной из основных задач системы образования является развитие аналитического мышления студентов и педагогов через использование надежных, прозрачных и безопасных источников информации. Технологии блокчейн играют важную роль в этом процессе, обеспечивая аутентификацию академических записей, защиту авторских прав на научные работы, борьбу с плагиатом, а также гарантируя целостность данных.

В статье изучен опыт различных стран по применению технологий блокчейн в сфере образования, в частности, рассмотрены передовые практики США, Европы, стран Азии и государств СНГ. Также обсуждаются возможности внедрения данной технологии в систему образования Узбекистана, существующие проблемы и перспективы.

Результаты исследования показывают, что интеграция технологий блокчейн в образовательный процесс может стать эффективным механизмом для развития

информационно-аналитической компетентности. В статье также разработаны научные и практические рекомендации по использованию технологий блокчейн в системе образования. В частности, предлагаются меры по сохранению академических записей на основе блокчейна, разработке специализированных курсов для студентов и педагогов, изучению международного опыта, совершенствованию нормативно-правовой базы и развитию государственно-частного партнерства.

Предложенные в статье идеи служат основой для научного обоснования эффективного применения технологий блокчейн в системе образования и создают научно-практическую базу для разработки инновационных подходов в процессе цифровой трансформации образования в Узбекистане и других странах.

Ключевые слова: технологии блокчейн, информационно-аналитическая компетентность, цифровая трансформация, академическая честность, безопасность данных, аутентификация научных записей, борьба с плагиатом.

THE ROLE OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' INFORMATION-ANALYTICAL COMPETENCE

Baydjanov Bekzod Khaitboyevich

Associate Professor of Fergana State University, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences

Annotation. This article analyzes the role of blockchain technologies in the development of students' information-analytical competence. In the context of the rapid advancement of digital technologies, one of the main tasks of the education system is to develop students' and educators' analytical thinking through the use of reliable, transparent, and secure sources of information. Blockchain technologies play a crucial role in this process by ensuring the authentication of academic records, protecting intellectual property rights for scientific works, combating plagiarism, and preserving data integrity.

The article examines the experience of various countries in using blockchain technologies in education, particularly analyzing the best practices of the United States, Europe, Asian countries, and CIS nations. The possibilities of implementing this technology in Uzbekistan's education system, existing challenges, and future prospects are also discussed.

The results of the study indicate that the integration of blockchain technologies into the educational process can serve as an effective mechanism for developing information-analytical competence. Furthermore, the article provides scientific and practical recommendations for the application of blockchain technologies in education. Specifically, it proposes measures such as storing academic records on blockchain-based platforms, developing specialized courses for students and educators, studying international experiences, improving the regulatory framework, and fostering public-private partnerships.

The ideas put forward in this article contribute to the formation of a scientific basis for the effective use of blockchain technologies in education and provide a foundation for developing innovative approaches in the digital transformation of education in Uzbekistan and other countries.

Keywords: blockchain technologies, information-analytical competence, digital transformation, academic integrity, data security, authentication of scientific records, plagiarism prevention.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda axborot oqimi mislsiz darajada tezlashmoqda va murakkablashmoqda. Bu esa har bir shaxsdan yuqori darajadagi informatsion-analitik kompetentlikni talab qilmoqda [9]. Informatsion-analitik kompetentlik – bu shaxsning mavjud ma'lumotlarni tahlil qilish, baholash, qayta ishlash va ulardan samarali foydalanish qobiliyatini anglatadi [4]. Xususan, ta'lim sohasida talabalarning ushbu kompetentligini rivojlantirish dolzarb masalalardan biriga aylanib bormoqda. Zero, bu jarayon nafaqat ta'lim sifatining oshishiga, balki inson kapitalining rivojlanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi [5].

Texnologik taraqqiyot natijasida paydo bo'lgan innovatsion texnologiyalar orasida blokcheyn alohida o'rin tutadi. Ushbu texnologiya dastlab moliya va iqtisodiyot sohaslarida qo'llanilgan bo'lsa-da, hozirgi kunda ta'lim, tibbiyot, huquq va boshqa sohalarda ham keng tatbiq etilmoqda [6].

Блокчейн texnologiyasining asosiy tamoyillari – markazlashmagan boshqaruv, ma'lumotlarning o'zgarimasligi va shaffofligi – uni ta'lim jarayonida qo'llash uchun katta imkoniyatlar yaratmoqda [8].

Блокчейн texnologiyalari ta'lim va ilmiy tadqiqotlar sohasida bir qator muhim vazifalarni bajarishga xizmat qiladi. Jumladan, blokчейн asosidagi tizimlar yordamida talabalarning baholari, akademik natijalari, ilmiy maqolalar va boshqa ta'lim resurslarini ishonchli saqlash hamda ularning shaffofligini ta'minlash mumkin [7]. Bundan tashqari, ushbu texnologiya akademik hujjatlarni soxtalashtirishning oldini olish, ilmiy tadqiqotlarning autentifikatsiyasini ta'minlash va ta'lim tizimini raqamlashtirish jarayonini tezlashtirish imkonini beradi [1].

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, yetakchi mamlakatlar, jumladan AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya, Yaponiya, Janubiy Koreya kabi davlatlar blokчейн texnologiyalarini ta'lim tizimiga joriy etish bo'yicha faol tadqiqotlar olib bormoqda [11]. Ayniqsa, dunyoning yetakchi universitetlari – MIT, Stanford, Oxford, Cambridge kabi oliygohlar ushbu texnologiyani ta'lim jarayoniga tatbiq qilish orqali raqamli transformatsiyani jadallashtirishga erishmoqda [3]. Ushbu mamlakatlarning tajribasi blokчейн texnologiyalaridan foydalanish natijasida ta'lim tizimida shaffoflikni ta'minlash va tahliliy jarayonlarni optimallashtirish mumkinligini ko'rsatmoqda [2].

O'zbekiston va MDH mamlakatlarida ham raqamli texnologiyalarni ta'lim tizimiga joriy etish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda [10]. Xususan, blokчейн texnologiyalarining akademik jarayonlarda qo'llanilishi masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Mamlakatimizda blokчейн asosida ta'lim natijalarini himoya qilish, akademik sertifikatlarni raqamlashtirish va ilmiy tadqiqotlar natijalarini shaffof yuritish bo'yicha dastlabki qadamlar qo'yilmoqda [12].

Adabiyotlar tahlili. Blokчейн texnologiyalari so'nggi yillarda turli sohalarda, jumladan, ta'lim tizimida ham keng qo'llanilmoqda. Ushbu texnologiyaning ta'lim jarayonlariga integratsiyasi informatsion-analitik kompetentlikni rivojlantirishda muhim rol o'ynashi mumkin. Quyida ushbu mavzu bo'yicha milliy va xalqaro ilmiy manbalar tahlil qilinadi.

Блокчейн texnologiyasi ta'lim sohasida ko'plab imkoniyatlarni taqdim etadi. G.Chen va boshqalar o'z tadqiqotlarida blokчейнning ta'limda qo'llanilishi bo'yicha tizimli tahlil o'tkazib, uning afzalliklari va cheklovlarini ko'rsatib o'tganlar. Ular blokчейнning ma'lumotlarning shaffofligi va xavfsizligini ta'minlashdagi rolini ta'kidlab, ushbu texnologiya ta'lim jarayonlarini qanday o'zgartirishi mumkinligini muhokama qilganlar [13].

Informatsion-analitik kompetentlik zamonaviy ta'limda muhim ahamiyat kasb etadi. Blokчейн texnologiyasi ushbu kompetentlikni rivojlantirishda qanday rol o'ynashi mumkinligi haqida tadqiqotlar o'tkazilgan. M.Sharples va J.Domingue o'z ishlarida blokчейнning ta'limdagi imkoniyatlarini o'rganib, uning informatsion-analitik jarayonlarga ta'sirini tahlil qilganlar. Ular blokчейн yordamida ta'lim jarayonlarida ma'lumotlarning ishonchliligini oshirish va tahlil qilish imkoniyatlarini ko'rsatib o'tganlar [14].

O'zbekiston kontekstida olib borilgan tadqiqotlarda blokчейн texnologiyalarini ta'lim tizimiga joriy etishning istiqbollari va uning samaradorligi keng muhokama qilinmoqda. O'zbekistonning raqamli ta'lim platformalarini blokчейн texnologiyalari orqali mustahkamlash va ularning xavfsizligini oshirish bo'yicha bir qator tavsiyalar ishlab chiqilgan. Blokчейн texnologiyalarining shaffofligi, ma'lumotlarning o'zgarimasligi va ishonchliligi ta'lim jarayonida akademik aldanishlarni oldini olish, talabalar va professor-o'qituvchilarning ma'lumotlarini himoya qilish, shuningdek, diplomlar va sertifikatlarni raqamli shaklda tasdiqlash kabi imkoniyatlarni yaratadi. Bu esa O'zbekistonning raqamli ta'lim tizimida sifat va ishonchlilikni ta'minlashga katta hissa qo'shishi mumkin [15].

Shuningdek, MDH mamlakatlarida blokчейн texnologiyalarini qo'llash bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar ta'lim tizimida real natijalar va samaradorlikni o'rganishga qaratilgan. Bu texnologiya ta'limda dars jadvali va o'quv rejalarini avtomatlashtirish, talabalar va professor-o'quvchilarning o'zaro aloqalarini yaxshilash, shuningdek, ma'lumotlar bazalarining xavfsizligini ta'minlashda samarali natijalar ko'rsatmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, blokчейн yordamida ta'limda ma'lumotlar almashinuvi yanada tezkor va xavfsiz bo'lib, talabalarning o'zlashtirish darajasi va ta'lim jarayonidagi samaradorlik oshadi.

Blokcheyn texnologiyalarini MDH mamlakatlarida muvaffaqiyatli joriy etishning asosiy omillari orasida davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, tegishli huquqiy asoslarning mavjudligi va ta'lim tizimining raqamlashtirishga tayyorligi alohida o'rin tutadi. Ushbu texnologiyalarni kengaytirish va joriy etish O'zbekistonda ham ta'lim tizimini global raqobatga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, blokcheynning o'quv jarayoniga integratsiya qilishda pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini oshirish va talabalarning yangicha metodlar asosida bilim olishlariga imkoniyat yaratish muhim masaladir.

Tahlil qilingan adabiyotlar blokcheyn texnologiyasining ta'limda qo'llanilishi va uning informatsion-analitik kompetentlikni rivojlantirishdagi o'rnini yoritadi. Ushbu texnologiya ta'lim jarayonlarida ma'lumotlarning shaffofligi, xavfsizligi va ishonchliligini ta'minlash orqali informatsion-analitik kompetentlikni oshirishga xizmat qiladi. Biroq, blokcheynning ta'limda to'laqonli qo'llanilishi uchun texnik va huquqiy muammolarni hal etish zarurati yuzaga keladi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Mazkur tadqiqotda blokcheyn texnologiyalarining informatsion-analitik kompetentlikni rivojlantirishdagi o'rnini tahlil qilish uchun nazariy-metodologik asoslar ishlab chiqildi. Tadqiqotning metodologik negizlari quyidagi ilmiy yondashuvlarga asoslanadi:

Blokcheyn texnologiyalari ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi murakkab tizim sifatida ko'rib chiqiladi. Ushbu yondashuv asosida blokcheynning ta'lim muhitida axborot almashinuvi, ma'lumotlarning xavfsizligi va ishonchliligi nuqtai nazaridan qanday o'rin tutishi o'rganiladi.

Kompetensiyaviy yondashuvga ko'ra, blokcheyn texnologiyalari ta'lim oluvchilarning informatsion-analitik kompetentligini rivojlantirishda qanday imkoniyatlar yaratishi aniqlanadi. Xususan, ma'lumotlar ishonchliligi, shaffofligi va mualliflik huquqlarini himoya qilish orqali talabalar mustaqil tahlil qilish va qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirishi tahlil qilinadi.

Blokcheyn texnologiyalarining ta'lim sohasida qo'llanilishi innovatsion yondashuv orqali o'rganiladi. Blokcheyn asosida ta'lim jarayonini tashkil etishning yangi shakllari, masalan, hujjatlarning raqamlashtirilishi, akademik yozuvlar va ochiq bilimlar almashinuvi imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Blokcheyn texnologiyalarining ta'lim tizimiga integratsiyalashuvi turli mamlakatlar – O'zbekiston, MDH davlatlari, rivojlangan Osiyo mamlakatlari, yetakchi ta'lim tizimiga ega davlatlar va nufuzli universitetlar tajribasi asosida taqqosiy tahlil qilinadi. Bu yondashuv blokcheynning ta'lim jarayonidagi samaradorligi bo'yicha muayyan tavsifalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Blokcheyn texnologiyalarining informatsion-analitik kompetentlikni rivojlantirishdagi o'rnini axborot xavfsizligi tamoyillari asosida baholanadi. Xususan, ta'lim sohasida ma'lumotlarni buzib ko'rsatish va manipulyatsiyalardan himoya qilish, akademik halollikni oshirish va ishonchli tahliliy ma'lumotlar bazasini yaratish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Tadqiqot jarayonida mazkur yondashuvlardan foydalanish orqali blokcheyn texnologiyalarining informatsion-analitik kompetentlikni rivojlantirishdagi o'rniga doir nazariy xulosalar chiqariladi va ularning pedagogik jihatdan qo'llanilishiga oid metodologik asoslar ishlab chiqiladi.

Tahlil va natija.

Tadqiqot natijalari blokcheyn texnologiyalarining informatsion-analitik kompetentlikni rivojlantirishdagi roli va samaradorligi haqida ilmiy asoslarni shakllantirish imkonini berdi. Olingan natijalar turli nazariy va amaliy jihatlar bo'yicha tahlil qilindi hamda blokcheynning ta'lim tizimidagi imkoniyatlari va istiqbollari chuqur o'rganildi. Quyida tadqiqot doirasida aniqlangan asosiy natijalarni kengroq bayon etib o'tamiz.

Blokcheyn texnologiyalari o'zining shaffoflik, ishonchlik va xavfsizlik kabi xususiyatlari tufayli ta'lim jarayonida ma'lumotlar bilan ishlash sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ushbu texnologiya quyidagi jihatlarida informatsion-analitik kompetentlikni rivojlantirishga yordam beradi: 1) Ma'lumotlarning ishonchliligi va shaffofligi (talabalar tahliliy faoliyat olib borishda ishonchli manbalarni aniqlash, ma'lumotlarni verifikatsiya qilish va akademik halollik tamoyillariga rioya qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Blokcheyn tarmog'idagi ma'lumotlar qayta yozib bo'lmaydigan va buzib ko'rsatib bo'lmaydigan tarzda saqlanadi. Bu esa ilmiy-tadqiqot faoliyatining shaffofligini oshirishga, soxtalashtirishning oldini olishga va ishonchli tahliliy xulosalar chiqarishga yordam beradi); 2) Ma'lumotlar

xavfsizligi (Blokcheyn texnologiyalari ilmiy-tadqiqot ma'lumotlarining buzilishining oldini olish va noto'g'ri yoki yolg'on axborotni tarqatishga qarshi himoya mexanizmlarini ta'minlash imkoniyatini yaratadi. Ayniqsa, ta'lim sohasida plagiat va akademik halollik masalalari dolzarb bo'lib, blokcheyn tizimi ushbu muammolarni hal qilishda muhim rol o'ynaydi); 3) Akademik yozuvlarning autentifikatsiyasi (Blokcheyn orqali talabalar va tadqiqotchilar ilmiy ishlari haqiqiylikni tasdiqlashlari, ma'lumotlarni himoya qilishlari va ular ustidan nazorat o'rnatishlari mumkin. Bu jarayon akademik intellektual mulkning muhofazasiga ham xizmat qiladi).

Blokcheyn texnologiyalarining ta'lim sohasida qo'llanilishi bo'yicha turli mamlakatlar tajribasi tahlil qilindi va quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

1) O'zbekiston tajribasi (Mamlakatimizda blokcheyn texnologiyalaridan foydalanishning dastlabki bosqichlari kuzatilmoqda. Elektron diplom va sertifikatlarining blokcheynga asoslangan holda berilishi ma'lumotlarning ishonchliligi va xalqaro tan olinishini ta'minlashga xizmat qilmoqda); 2) MDH davlatlari tajribasi (Rossiya, Qozog'iston kabi mamlakatlar blokcheyn texnologiyalarini ilmiy-tadqiqot jarayonlari va ta'lim tizimiga integratsiya qilish bo'yicha izlanishlar olib bormoqda. Xususan, akademik yozuvlarni blokcheyn orqali saqlash, universitet diplomlarini raqamlashtirish va talabalar reytinglarini shaffof yuritish kabi amaliyotlar mavjud); 3) Osiyo mamlakatlari tajribasi (Janubiy Koreya, Singapur kabi davlatlarda blokcheyn texnologiyalarining ta'lim sohasida qo'llanilishi ancha keng yo'lga qo'yilgan. Ayniqsa, masofaviy ta'lim platformalarida blokcheyn asosida talabalarning o'quv jarayonini kuzatish va akademik yozuvlarni qayd etish tizimlari ishlab chiqilgan); 4) Rivojlangan ta'lim tizimiga ega mamlakatlar tajribasi (AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya, Fransiya kabi mamlakatlarda blokcheyn texnologiyalari yirik universitetlarda qo'llanilib, talabalar malakasini tasdiqlovchi raqamli hujjatlarni saqlash, ilmiy ma'lumotlarni blokcheyn tizimida saqlash orqali ularning o'zgartirilmaganligiga ishonch hosil qilish, mualliflik huquqlarini himoya qilish va akademik halollikni ta'minlash, blokcheyn orqali ta'lim resurslarini xavfsiz va ochiq holda tarqatish orqali talabalarning ma'lumotlarga teng kirish imkoniyatlarini oshirish).

Blokcheyn texnologiyalarini ta'lim jarayoniga joriy etishdagi asosiy muammolar

Blokcheyn texnologiyasining ta'lim tizimiga integratsiyasi bo'yicha o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, ushbu jarayonda yutuqlar bilan birga ayrim qiyinchiliklar ham mavjud: 1) Texnologik infratuzilmaning yetarlicha rivojlanmaganligi (ko'pgina ta'lim muassasalarida blokcheyn texnologiyalarini qo'llash uchun zarur bo'lgan texnik vositalar va dasturiy platformalar yetarli emas); 2) Kadrlar tayyorgarligi (pedagoglar, OTM hodimlari va talabalar orasida blokcheyn bo'yicha yetarli bilim va ko'nikmalar mavjud emasligi); 3) Huquqiy va normativ hujjatlar yetishmovchiligi (blokcheyn texnologiyalarining ta'lim tizimida qo'llanilishiga oid maxsus me'yoriy hujjatlar va qonunlar to'liq shakllanmaganligi); 4) Investitsiyalar va moliyalashtirish muammolari (blokcheyn tizimlarini joriy etish katta moliyaviy resurslarni talab qiladi, shu bois bu esa davlat va xususiy sektor hamkorligi orqali hal qilinishi kerak bo'lgan masalalardan biri hisoblanadi).

Xulosa va takliflar.

Blokcheyn texnologiyalarining ta'lim tizimiga integratsiyasi zamonaviy raqamli muhitda informatsion-analitik kompetentlikni rivojlantirishning samarali vositalaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu tadqiqot natijalari blokcheyn texnologiyalarining ta'lim jarayoniga ta'siri, uning afzalliklari va qo'llanilish istiqbollari bo'yicha muhim xulosalar chiqarish imkonini berdi.

Birinchiidan, blokcheyn texnologiyalari axborotning xavfsizligi, shaffofligi va ishonchliligini ta'minlab, ta'lim tizimida ilmiy-tadqiqot faoliyatining samaradorligini oshiradi. Blokcheynning markazlashmagan tabiatiga ko'ra, ma'lumotlar buzib ko'rsatishdan himoyalangan bo'lib, talabalar va professor-o'qituvchilar tahliliy faoliyat olib borishda ishonchli manbalarga tayana olishadi. Ayniqsa, ilmiy ishlarga bo'lgan mualliflik huquqlarini himoya qilish va akademik halollikni oshirishda blokcheyn tizimining ahamiyati katta.

Ikkinchiidan, blokcheyn texnologiyalarining ta'lim sohasida qo'llanilishi xalqaro tajribada o'z samaradorligini isbotlagan. AQSh, Yevropa va Osiyo mamlakatlarida ushbu texnologiyaning ta'lim jarayoniga integratsiya qilinishi natijasida raqamli sertifikatlar, akademik yozuvlarning

autentifikatsiyasi, ilmiy tadqiqotlarning shaffofligi va ochiq ma'lumotlar bazalarining rivojlanishi kuzatilmoqda. O'zbekiston va MDH mamlakatlari uchun esa bu sohada huquqiy va texnologik infratuzilmani takomillashtirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Uchinchidan, blokcheyn texnologiyalarining ta'lim jarayonida joriy etilishi pedagoglar va talabalar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Bu nafaqat ma'lumotlarni himoya qilish, balki talabalar va tadqiqotchilarning mustaqil ishlash, axborot tahlil qilish va ishonchli manbalarni tekshirish bo'yicha kompetentligini oshirishga ham xizmat qiladi. Biroq, ushbu texnologiyani keng qo'llash uchun zarur bo'lgan infratuzilma, pedagogik yondashuvlar va huquqiy mexanizmlarni ishlab chiqish lozim.

Shu munosabat bilan quyidagi amaliy tavsiyalar ilgari suriladi:

blokcheyn texnologiyalarini ta'lim tizimiga bosqichma-bosqich joriy etish – akademik yozuvlar, ilmiy tadqiqot natijalari, talabalarning malakaviy amaliyotlari, mustaqil ta'lim topshiriqlarining bajarilishi bo'yicha kontentlar va baholash tizimlarini blokcheynga asoslangan platformalar yordamida boshqarish mexanizmlarini yaratish lozim;

talabalar va pedagoglar uchun blokcheyn texnologiyalariga oid maxsus o'quv dasturlarini ishlab chiqish – bu ularda informatsion-analitik kompetentligini rivojlantirishga yordam beradi;

xalqaro tajribalarni o'rganish va blokcheyn asosida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish – ilg'or mamlakatlar tajribasidan foydalangan holda blokcheynning ta'lim tizimidagi o'rnini kuchaytirish maqsadga muvofiq;

davlat va xususiy sektor hamkorligini rivojlantirish – texnologiyani joriy etish va moliyalashtirish uchun innovatsion dasturlar hamda ilmiy markazlar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish zarur.

Xulosa qilib aytganda, blokcheyn texnologiyalari kelajakda ta'lim tizimining innovatsion rivojlanishiga xizmat qilishi mumkin. Uning ishonchlilik, shaffoflik va xavfsizlik tamoyillari asosida qurilishi informatsion-analitik kompetentligini rivojlantirishda muhim omil bo'lib, zamonaviy ta'lim talablariga mos keladigan samarali mexanizm sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Chen G., Xu B., Lu M., Wang Y. (2021). Blockchain applications in education: A systematic review and future research directions. *Computers & Education*, 2021. P. 170.

Chang V., Baudier P., Zhang H., Xu Q., Arami M. (2019). How blockchain can impact education. *Education and Information Technologies*, 2019. P. 1335-1352.

Gartner J. The role of blockchain in higher education and academic integrity. *Journal of Educational Technology and Society*, 2022. P. 45-58.

Johnson M., Parker R. Information-analytical competency: A 21st-century skill. *Journal of Digital Learning*, 2020. P. 23-34.

Khan S., Zhao L., Smith K. Blockchain-based educational credentials and transparency. *International Journal of Educational Technology*, 2022. P. 92-107.

Nakamoto S. *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*, 2008. P. 9.

Sharples M., Domingue J. The blockchain and kudos: A distributed system for educational record, reputation and reward. *Adaptive and Natural Computing Algorithms*, 2016. 45-52.

Tapscott D., Tapscott A. *Blockchain revolution: How the technology behind bitcoin is changing money, business, and the world*. Penguin Books, 2018. P. 432.

Weber M. Digital literacy and the importance of analytical thinking in modern education. *European Journal of Educational Research*, 2021. P. 101-117.

Xolbekov A. O'zbekistonda raqamli ta'lim va blokcheyn texnologiyalarini joriy etish istiqbollari. Tashkent: TDIU, 2023. P. 127.

Zhao Y., Wang R., Liu P. Blockchain and artificial intelligence in education: A survey of applications and challenges. *Artificial Intelligence in Education*, 2020. P. 543-561.

MILLIY VA MA'NAVIY TARBIYANING QADIMIY VA ZAMONAVIY IJTIMOYIY - PEDAGOGIK TAMOYILLARI

Davronova Dildora Saidovna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti "Pedagogika va psixologiya" kafedrasida dotsenti, Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (Dostor of Philosophy)

Mazkur maqolada, milliy va ma'naviy tarbiyaning qadimiy va zamonaviy ijtimoiy - pedagogik tamoyillari ilmiy-nazariy jihatdan yoritib berilgan. Shuningdek maqolada oilada sog'lom ma'naviy muhitni barqarorlashtiradigan eng muhim omil ta'lim-tarbiya tizimi ekanligiga alohida urg'u berilgan.

Kalit so'zlar: oila, yoshlar, globallashtirish, texnogen tsivilizatsiya, modernizatsiya, raqamli texnologiya, urf-odatlar, odob, ma'naviyat, mehr-oqibat, qadriyat, milliy tarbiya, ta'limiy-tarbiyaviy faoliyat, Sharq allomalari, ilmiy meros, sadoqat, burch va mas'uliyat, tashabbuskorlik, iroda, matonat, tirishqoqlik.

В данной статье с научной и теоретической точки зрения объясняются древние и современные социально-педагогические принципы народно-духовного воспитания. В статье также подчеркивается, что важнейшим фактором, стабилизирующим здоровую духовную среду в семье, является система образования.

Ключевые слова: семья, молодежь, глобализация, техногенная цивилизация, модернизация, цифровые технологии, традиции, нравы, духовность, доброта, ценности, национальное образование, просветительская деятельность, восточные учёные, научное наследие, верность, долг и ответственность, инициатива, воля, упорство, трудолюбие.

This article explains ancient and modern social and pedagogical principles of folk-spiritual education from a scientific and theoretical point of view. The article also emphasizes that the most important factor stabilizing a healthy spiritual environment in the family is the education system

Key words: family, youth, globalization, technogenic civilization, modernization, digital technologies, traditions, morals, spirituality, kindness, values, national education, educational activities, Eastern scholars, scientific heritage, loyalty, duty and responsibility, initiative, will, perseverance, hard work.

Kirish. Globallashtirish, texnogen tsivilizatsiya, modernizatsiya, raqamli texnologiyalar rivojlanib borayotgan bir vaqtda, oila ostonasidan boshlab farzandlarimizni "qadriyatli" milliy ruhda tarbiyalash jarayoniga bo'lgan ehtiyoj yuqori bo'lib turibdi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev yo'qolib borayotgan urf-odatlar va ajrimlar haqida : «Kexsa avlod vakillari yoshlarni mehnatga, o'z uyini, ko'chalar, guzar va maydonlarni ozoda tutishga o'rgatardi. Bizda bu urf-odat edi. Endi ayrim odamlar hovlisini bolasiga emas, mardikorga tozalattiryapti. Ko'p qavatli uylarda qo'shni qo'shnisini tanimaydi. Bu holda bolalar mehnatni, odobni, ma'naviyatni, mehr-oqibatni kimdan o'rganadi? Ma'naviyatimiz uchun eng katta xavf – aksariyat odamlarimizdagi loqaydlik va beparvolik kuchayib boryapti», – kuyinchaklik bilan bildirgan fikrlari ortida yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish masalalariga alohida urg'u berilgan. [11;12]

Bilamizki, inson va jamiyatning mavjudligini ta'minlaydigan qadriyatlar milliy tarbiya tufayli, ajdodlardan asta-sekin tadrijiy ravishda avlodlarga o'tadi. Ota-bobolarimiz qadimdan bebaho boylik bo'lmish ilmiy ma'rifat, ta'lim va tarbiyani inson kamoloti va millat ravnaqining eng asosiy sharti va garovi deb bilganlar.

Shu ma'noda, har qanday tarbiya ta'lim bilan chambarchas bog'liq holdagina mavjud bo'ladi, ta'lim va ma'lumot olish jarayonida farzandlarimizni ma'naviy-axloqiy sifatlari qaror topishi ham tezlashadi. Ana shu sababdan ham oilada sog'lom ma'naviy muhitni barqarorlashtiradigan eng muhim omil ta'lim-tarbiya tizimi hisoblanadi. Binobarin, oiladan bolalarning ta'lim-tarbiyaviy jarayoniga jiddiy e'tibor qaratmasdan, ma'naviyatni rivojlantirib bo'lmaydi.

Oilada ta'limiy-tarbiyaviy faoliyat jarayonini tashkil etishda Sharq allomalarining ilmiy merosini mutoala qilishga alohida ahamiyat qaratish muhim ijtimoiy pedagogik ahamiyat kasb

etadi. Shaxsning ma'naviy kamolotga etishida, unga to'g'ri ta'lim-tarbiya berish, ezgu va sog'lom g'oya haqida juda qimmatli fikr-mulohazalarni Muqaddas "Qur'oni Karim"da, "Hadisi Sharif"da, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Unsurulmaoliy Kaykovus, Yusuf Xos Xojib, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy va Husayn Voiz Koshifiy kabi allomalarimizning asarlarida uchratishimiz mumkin. [8]

Alohida e'tirof etib o'tish joizki, oilada milliy tarbiya berish jarayonida bolalarga o'zining milliy qadriyatlarini, urf-odatlarini va madaniyatiga bo'lgan hurmatini shakllantirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Unda o'z yurtning tarixiy tajribasi, oilaviy qadriyatlarini, milliy tuyg'ularni kuchaytirish, vatandoshlik hissini rivojlantirish, yoshlar orasida o'z milliy milliylikni o'zlik, umumiy tarixiy va madaniy tajribaga hurmat hissini targ'ib qilish, ularga milliy mafkura va qadriyatlar haqidagi bilimlarni oshirishga qaratilgan asosiy maqsad yotadi.

Mavzuning dolzarbligi.

Milliy va ma'naviy tarbiyaning uyg'unligi haqida gapirganda, bu ikki tarbiya tizimining bir-biri bilan chambarchas bog'langanligini nazarda tutish mumkin. Milliy tarbiya insonning o'z millatini, tilini, madaniyatini, an'alarini hurmat qilish va ularni o'z hayotiga tatbiq etishga yo'naltirilgan. Ma'naviy tarbiya esa insonni ruhiy va axloqiy jihatdan kamol topishga, qiyin vaziyatlarda to'g'ri qarorlar qabul qilishga, yomonlikka qarshi tura olishga, oilaviy va jamiyat munosabatlarini to'g'ri olib borishga yo'naltiriladi.

Ikki tarbiya tizimi o'zaro uyg'un, uzluksiz asosda tashkil etilgandagina insonning ichki duvosini shakllantirishga, odobli, axloqiy fazilatlariga ega, yuksak ma'naviyatli, shu bilan birga bilimdon, zukko, ruhan va jismonan sog'lom, keng dunyoqarash va tafakkurga ega, zamonaviy kasb-hunar egasi bo'lgan vatanparvar yoshlarni tarbiyalashga xizmat qiladi. Milliy qadriyatlar o'zining ma'naviy nuqtai nazaridan insonning ijtimoiy mas'uliyatini ham o'z ichiga oladi. Shunday qilib, oilada sog'lom ma'naviy muhitni barqarorlashtirishga xizmat qiladigan milliy va ma'naviy tarbiya bir-birini to'ldiradi, bolalarning dunyoqarashini shakllantiradi, hayotga muhabbat bilan qarashga o'rgatadi. [7]

Bu uyg'unlikning muhimligi shundaki, har ikki tarbiya tizimi insonning ichki dunyosi va tashqi muhiti bilan muvozanatda bo'lib, uning har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydi. Bugungi kunda Yangi O'zbekistonda yoshlar tarbiyasini milliy va zamonaviy asosda ilmiy-texnologik isloh qilish borasida olib borilayotgan ishlar uni bugungi kun ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ilmiy asoslangan tayanch kompetentsiyalar, fazilatlar asosida shakllantirishni talab etmoqda. [9]

Shu nuqtai nazardan qaraganda oila muhitida ota-onalar tomonidan tarbiyaviy faoliyat jarayoniga yangicha, tizimli yondashuv bolalarda Vatanga sadoqat, burch va mas'uliyat, tashabbuskorlik, iroda, matonat, tirishqoqlik kabi xislatlarni tarbiyalash bilan bir qatorda milliy identitetni shakllantirishga ham bevosita ta'sir qiladi.

Oila muhitida tashkil etiladigan milliy va ma'naviy tarbiya negizida esa oilada yoshlarga milliy qadriyatlar, an'alar va ma'naviy asoslarni o'rgatish, ularga milliy identitetni shakllantirishga va bu jarayon orqali milliy madaniyat, tarix, oila shajarasini saqlash, tili va urf-odatlarini ardoqlash va kelajakda ularni amalda tatbiq qilish kabi bugungi kundagi ijtimoiy zaruriyat ko'zga tashlanadi. Buning boisi bir qadar zamonaviylashgan o'zbek oilalarida ma'naviyatimizning o'zagi milliy-an'alarimiz ajdodlarimizdan avlodlarga meros sifatida etib kelgan urf odatlarimiz, qadriyatlarimizga bo'lgan munosabat bir qadar pasayib borayotganligini ilmiy kuzatishlarimiz jarayonida guvohi bo'ldik. Aslida yoshlar jamiyatning eng katta va harakatchan qismi hisoblanadi.

Alohida e'tirof etib o'tish lozimki, mavjud bo'lgan mazkur mafkuraviy va ma'naviy xurujlarning maqsad va mohiyatini o'z vaqtida anglab oladigan va ularga qarshi o'z fikri va mustaqil dunyoqarashiga ega bo'lgan barkamol avlodni tarbiyalashda milliy qadriyatlarining o'zbekona urf-odat va an'alarini, odob-axloq normalarini o'rni beqiyosdir.

Milliy urf-odatlar hayotimizning har bir sohasiga singib ketgan bo'lib, bu urf-odatlar bizni aynan qaysi xalq vakili ekanligimizni ko'rsatuvchi izoh, ya'ni, bizning kim ekanligimizni isbotlovchi dalil hisoblanadi. Chunki, ma'naviy barkamol yoshlarni o'ziga xos bo'lgan milliy urf-odatlar xayr-saxovat, mehr-oqibat, muruvvat, andisha, or-nomus, sharm-hayo, iffat, bosiqlik, ulug'vorlik, sabrlik kabi ma'naviy fazilatlar, mehmondo'stlik, bag'rikenglik, bolajonlilik, oqko'ngillilik, mehnatkashlik kabi milliy qadriyatlar aynan urf-odat an'alarda qaror topadi.

Shunday ekan, milliy qadriyatlarga hurmat bilan qarash millatning o'ziga hurmat bilan qarashning asosiy belgisidir [5]

Takror va takror bo'lsada ta'kidlash lozimki, oilada milliy tarbiya va farzand tarbiyasi haqida gap ketganda beixtiyor taniqli ma'rifatparvar Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot - yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir" degan chuqur ma'noli so'zlari barchamizni mazkur masalada o'ta sergak tortishimizga chorlaydi. Ko'plab olimlar o'z tadqiqotlarida ma'naviy tanazzulning asosiy omillari bo'yicha qator izlanishlar olib borishdi, har xil qiziqarli tahliliy, empirik ma'lumotlar qo'lga kiritildi, lekin bularning ichida odamni tashvishga soladigan, bir qaraganda e'tiborsizdek tuyuladigan, lekin oqibati ma'naviy tanazzulga, johillikka olib boradigan bir omil, ya'ni oilada farzand tarbiyasiga e'tiborsizlik illati millatning ma'naviy tanazzulining asosi desak, hecham mubolag'a bo'lmaydi [9]

Oilada tashkil etiladigan milliy va ma'naviy tarbiyaning qadimiy va zamonaviy ijtimoiy - pedagogik tamoyillari quyidagilar o'z aksini topadi:

Milliy qadriyatlar va an'analarga hurmat – yoshlarga o'zining milliy merosini, urf-odatlarini, salomlashish va mehr-muhabbat, iymon, e'tiqodli bo'lishga o'rgatish.

Milliy tilini saqlash va rivojlantirish – oilada bolalarga o'z milliy tilida so'zlashish madaniyatini takomillashtirishga erishish, o'z ustida ishlash kitob mutolaasi orqali tilni boyitish masalalariga ota-onalarning munosabatini kuchaytirish. (Bugungi yoshlar orasida "jargon"cha so'zlashish, rus, ingliz tilida "aralash" so'zlashuv holatlari tez tez uchrab turadi)

Har tomonlama ma'naviy o'sish – insonning go'daklik davridan boshlab adabiyot, san'at va sportga, sog'lom turmush tarziga jalb etish, axborot tahlili madaniyatini shakllantirish, vatanga muhabbat va uning taqdiriga daxldorlik, fidoyilik hissini qaror toptirish, ma'naviy-axloqiy ko'nikma va malakalarni, o'zini hurmat qilish, boshqalarga hurmat bilan munosabatda bo'lish xislatlarini tarkib toptirish.

Qadriyatlarga va e'tiqodga asoslangan tarbiya – ma'naviy va diniy qadriyatlarga e'tibor qaratish.

Oila ostonasidan boshlab ming yillar mobaynida shakllangan milliy qadriyatlarimiz, milliy tarbiya na faqat farzandlarning bilimlarini kengaytirishga, balki hozirgi davrda yaratilgan madaniy-ma'naviy boyliklar bilan qo'shib, taraqqiyotimizni tezlatishga, g'oyaviy va ma'naviy poklanishni ta'minlashga ko'maklashadi.

O'sib kelayotgan yosh avlodda ma'naviy-axloqiy ko'nikma va malakalarni takomillashtirishda ota-ona mas'uliyati alohida o'rin tutadi. Bilamizki, insonning eng sof va pokiza tuyg'ulari, ilk bor hayot to'g'risidagi tushunchalar, dunyoqarashlar, yaxshilik va ezgulik, olijanoblik va mexr-oqibat, or-nomus, andisha kabi inson uchun zarur bo'lgan muqaddas tushunchalar dastlab oilada qaror topa boshlaydi va so'ngra jamoaga ko'chadi. [7]

Adabiyotlar tahlilidan bilamizki, milliy tarbiya atamasi keng va tor ma'nolarda ishlatiladi. Keng ma'noda, u inson shaxsini shakllantirishga, uning ishlab chiqarish va ijtimoiy, madaniy, ma'rifiy hayotda faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan barcha ma'naviy ta'sirlar, tadbirlar, harakatlar, intilishlar yig'indisini anglatadi.

Bunday tushunishda milliy tarbiya. faqat oila, maktab, bolalar va yoshlar tashkilotlarida olib boriladigan tarbiyaviy ishlarni emas, balki butun ijtimoiy tuzum, uning etakchi g'oyalari, adabiyot, san'at, kino, radio, TV, OAV va boshqalarni ham o'z ichiga oladi.

Shuningdek, keng ma'nodagi milliy tarbiya tarkibiga bu sohada ta'lim va ma'lumot olish ham kiradi. Milliy tarbiya muayyan shaxsning ma'naviy rivoji, dunyoqarashi, axloqiy qiyofasi, estetik didini o'stirilishiga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatni anglatadi. Buni oila va tarbiyaviy muassasalar hamda jamoat tashkilotlari amalga oshiradilar.

Milliyvama'naviytarbiya«ijtimoiy-tarixiy, qonuniy va ob'ektiv jarayon sifatida» bolalarni har tomonlama etuk shaxslar qilib tarbiyalashda muhim asos hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kun tarbiya nazariyasida milliy va ma'naviy tarbiya juda muhim ahamiyatga ega. Bu ikki aspekt insonning shakllanishi va ijtimoiy hayotida muhim rol o'ynaydi. Milliy va ma'naviy tarbiyaning maqsadi – yosh avlodni o'z xalqining milliy va ma'naviy qadriyatlariga tayanib insoniylik, adolat, bag'rikenglik ruhida kamol toptirishdan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31 dekabrda 1059-son "Uzluksiz ma'naviy tarbiya kontsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish shora-tadbirlari to'g'risida" Qarori. <https://lex.uz/uz/doss>

2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 26 martdagi PQ-5040-sonli "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish shora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. <https://lex.uz/asts/5344692>

3.Narbaeva T.K. Ta'lim tizimida yosh avlodni ijtimoiy himoyalashning pedagogik asoslari. Ped.fan.nomz. ... diss. – T.: 2009. -176 b.

4.Quronov M. Milliy tarbiya. T., Ma'naviyat, 2007 -240 b

5.Musurmanova O. Oila jamiyat tayanshi: Monografiya /O.Musurmanova. –Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2019. – B. 252.

6.Musurmanova O. va boshqalar. Pedagogik atamalar lug'ati. / o'zbek, rus, ingliz tillarida / T.: "TURON - IQBOL", 2019. – 844 b

7.Musurmonova O. Pedagogik texnologiyalar – ta'lim samaradorligi omili; monografiya / T.: "Yoshlar nashriyot uyi", 2020. -184 b

8.Najmiddinova K.U. Oila tarbiyasida milliy va umuminsoniy axloqiy madaniyatning o'rni: Fal. fan. nom. ... dis. avtoref. –T.: 2006. – 23 b

9.Jabborov X.X."Milliy tarbiyaning qadimiy va zamonaviy ijtimoiy-psixologik omillari" <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.9.09.037> Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar (2022 yil № 9) ISSN 2181-1709 (P)

10. Davronova D. S. Etnopedagogik texnologiyalar asosida oilada sog'lom ma'naviy muhitni barqarorlashtirish imkoniyatlari DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.4.4.029>

11. <https://lex.uz/doss/6445145>

12. <http://old.muslim.uz/index.php/rus/maqolalar/item/28810-joshlar-tarbiyasida-millijadriyatlarimizning-rni>

DZYUDOCHILARNING UMUMIY VA MAXSUS JISMONIY TAYYORGARLIK NISBATINI OPTIMALLASHTIRISH USLUBI SAMARADORLIGINI TAJRIBA USULI ASOSIDA ANIQLASH

Ergashaliyeva Nafosat Elmurod qizi.

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti Xalqaro kurash turlari nazariyasi va uslubiyati kafedrasida o'qituvchisi

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ МЕТОДА ОПТИМИЗАЦИИ СООТНОШЕНИЯ ОБЩЕЙ И СПЕЦИАЛЬНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ ДЗЮДОИСТОВ

Ергашалиева Нафосат Елмуродовна

Преподаватель кафедры теории и методики международной борьбы Узбекского государственного университета физического воспитания и спорта

Аnotatsiya. Ushbu maqola dzyudochilarning jismoniy tayyorgarliklarini yanada rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, mashg'ulotlar jarayoni samaradorligini aniqlash va yuklamalar ta'sirini o'rganishdan iborat.

Kalit so'zlar: UJT, MJT va TTT, ko'rsatkichlarga, davrlar, jismoniy tayyorgarlik, antropometrik parametrlar, bo'yi, ko'krak qafasi

Аннотация. Данная статья направлена на дальнейшее развитие физической подготовленности дзюдоистов и заключается в определении эффективности тренировочного процесса и изучении воздействия нагрузок.

Ключевые слова: UJT, MJT и TTT, показатели, периоды, физическая подготовленность, антропометрические параметры, рост, грудь.

Ishning dolzarbligi: O'sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama jismonan ham intellektual salohiyatli qilib tarbiyalash bugungi kunning dozarb, o'z vaqtida kechiktirib bo'lmaydigan vazifa sifatida qaralmoqda. Ushbu masala yuzasidan davlatimiz tomonidan bir qator dasturlar amaliyotga joriy qilinmoqda. Ushbu dasturlarni amalga oshirish asosan, joylarda faoliyat yuritayotgan ustoz va murabbiylarga bog'liqligi hammamizga ma'lum. Bugungi kunda yurtitimizda sog'lom turmush tarzini shakllantirish, aholining, ayniqsa yoshlarni jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanishi uchun zamon talablariga mos shart-sharoitlar yaratish, sport musobaqalarini ko'proq tashkil etish orqali yoshlarda o'z irodasi, kuchi va imkoniyatlariga bo'lgan ishonchni mustahkamlash, sportga bo'lgan qiziqishini, mardlik va vatanparvarlik ruhini ongiga singdirish, ona Vatanga mehr-muhabbati, sadoqat tuyg'ularini kamol toptirish, shuningdek, yoshlar orasidan iqtidorli sportchilarni saralab olish ishlarini tizimli tashkillashtirish hamda jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirishga yo'naltirilgan keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 18-maydagi PF-5114-son —Paralimpiya harakatini rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida, 2021-yil 5-noyabrdagi PF-5279-son —Sport ta'limi tizimini tubdan takomillashtirish orqali olimpiya va paralimpiya sport turlari bo'yicha sportchilar zaxirasini shakllantirish sifatini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida va 2021-yil 5-noyabrdagi PF-5281-son —2024-yil Parij shahrida (Fransiya) bo'lib o'tadigan XXXIII yozgi Olimpiya va XVII Paralimpiya o'yinlariga O'zbekiston sportchilarini kompleks tayyorlash to'g'risidagi Farmonlar, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2022-yil 14-oktyabrdagi VMQ-599-son

Davlatimiz bayrog'ini sharaflil himoya qilayotgan yosh o'g'il-qizlar, vakillik forumlarida ajoyib tayyorgarlik va ajoyib maxorat namoyish etib, boy sport an'alariga ega mamlakat vakili ekanliklarini bemalol tasdiqlaydilar. Amalga oshiririlayotgan chora-tadbirlar natijalari sport bilan shug'ullanayotgan va turli xalqaro turnirlarda sovrinli o'rinnlarni qo'lga kiritayotgan yurtdoshlarimiz sonining ko'payishida namoyon bo'lmoqda.

Tadqiqot maqsadi: dzyudochilarning tayyorlov, musobaqa va o'tish davrlarida jismoniy tayyorgarlik turlari orasidagi nisbatni optimallashtirish uslubini ishlab chiqish, mashg'ulotlar jarayoni samaradorligini aniqlash va yuklamalar ta'siri yig'indisini o'rganish asosida xulosalar chiqarish va tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan edi.

Tadqiqot tashkil etish usullari: Tadqiqotda ilmiy-uslubiy adabiyotlarni tahlili, pedagogik kuzatuvlar, anketa so'rovnosi, pedagogik testlash, pedagogik tajriba, hamda tadqiqot natijalarini matematik-

statistik tahlil qilish kabi usullardan foydalanilgan, kurashchilarning mashg'ulot jarayonlari va musobaqa faoliyati tuzilishi.

Mashg'ulotlar dasturini optimallashtirish borasida dzyudochilarning mashg'ulotlarida tezlikni oshirish, kuchni, chaqqonlikni va egiluvchanlikni rivojlantirish mashqlari yordamida UJT, MJT va TTT darajasi yil davomida optimallashtirilgan nisbatining samaradorligi aniqlandi. Asosiy pedagogik tadqiqot boshida tadqiqotda ishtirok etayotgan guruhlar: tajriba va nazorat guruhlar deyarli bir xil ko'rsatkichlarga ega edilar.

Tajriba boshida nazorat (n = 13) va tajriba (n = 13) guruh kurashchilarining antropometrik parametrlari o'rtacha qiymatlari bo'yicha ma'lumotlar

Antropometrik parametrlar	Tajriba guruhi			Nazorat guruhi			t _{st}	P
	\bar{x}	σ	V, %	\bar{x}	σ	V, %		
Vazni, kg	132,3 3	8,4 9	6,42	124,7 9	8,51	6,82	1,23	> 0,2
Bo'yi, sm	33,02	2,4 4	7,39	30,01	2,71	9,03	1,61	> 0,1
Ko'krak qafasi, sm	30,01	2,6 7	8,90	29,82	2,92	9,79	0,09	> 0,8

Tajriba guruhi

Kurashchi tartib raqami	Vazni, kg	Bo'yi, sm	Ko'krak qafasi, sm	toifasi
1	81	185	105	SUN
2	100	187	107	SUN
3	81	183	103	SUN
4	73	176	97	SUN
5	66	172	92	SUN
6	100	185	111	SUN
7	66	165	100	SUN
8	90	186	107	SUN
9	73	168	104	SUN
10	90	176	110	SUN
11	81	180	84	SUN
12	60	168	96	SUN
13	66	171	102	SUN
	78,59	176,35	101,18	
	11,87	7,1058	6,766	
V, %	15,1	4,029	6,687	

Nazorat guruhi

Kurashchi tartib raqami	Vazni, kg	Bo'yi, sm	Ko'krak qafasi, sm	toifasi
1	110	193	109	XTSU
2	90	183	105	XTSU
3	81	168	106	XTSU
4	90	177	107	SU
5	66	172	106	XTSU
6	90	181	110	SU
7	73	180	100	SU

Oldimizga qo'yilgan tadqiqot vazifalari 2024 yilning yanvar oyidan 2025 yilning yanvar oyigacha bo'lgan vaqt oralig'ida tayyorlov davri, musobaqa davri, o'tish davrlarida hal qilindi. Tadqiqotning asosiy vazifalari malakali kurashchilarning umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik nisbatini optimallashtirish uslubini ishlab chiqish, trenirovkalar jarayoni samaradorligini tajriba asosida aniqlash va mashg'ulotlarning ta'siri yig'indisini o'rganib chiqib bir qator xulosalar chiqarish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan edi.

Tadqiqot davomida tezlikni oshirish mashqlari, kuchni rivojlantirish mashqlari, chaqqonlikni rivojlantirish mashqlari, egiluvchanlikni rivojlantirish mashqlari yordamida yuklamalar optimallashtirilgan holda olib borildi va samaradorligi aniqlandi. Jumladan, malakali sportchilar mashg'ulotlarida foydalanilgan yuklamalarning ta'sir yo'nalishi aniqlab berildi. Shu bilan birga yil davomida optimallashtirilgan holda rejalashtirilib mashg'ulotlar tarkibiga kiritilgan UJT, MJT va TTT samaradorligi tadqiqot boshida va oxirida aniqlandi. Bunday o'rganish va uslub sport amaliyotida tez-tez foydalaniladi, u sportchilar to'g'risida ob'ektiv ma'lumotlar jamlash uchun qo'llanadi. Sport

amaliyotida kompleks yo'nalishidagi mashg'ulotlar ham keng qo'llanadi.

Dzyudochilarni kuzatishda qo'llangan uslublardan foydalanildi va mashg'ulot dasturini optimallashtirish borasida mashg'ulotlarda UJT, MJT va TTT darajasi yil davomida optimallashtirilgan nisbatining samaradorligi aniqlandi. Asosiy pedagogik tadqiqot boshida tadqiqotda ishtrok etayotgan guruhlar: tajriba va nazorat guruhlariga deyarli bir xil ko'rsatkichlarga ega edilar ($R > 0,05$) 2 - jadval.

Tajriba boshida I va II guruh dzyudochilarning tayyorgarlik ko'rsatkichlari va o'rtacha qiymatlari bo'yicha qiyosiy ma'lumotlar (tajriba va nazorat guruhlarida $n = 13$ tadan)

2-jadval.

tr	Test sinovlari	Tajriba guruhi boshida			Nazorat guruhi boshida			P
		\bar{X}	σ	V,%	\bar{X}	σ	V,%	
1	Stanometr ko'rsatkichi	117,99	9,99	8,47	117,16	8,74	7,46	> 0,05
2	Og'irligi bir xil dzyudochi belini ushlab yuqoriga ko'tarishlar	28,95	2,79	9,64	29,29	2,75	9,39	> 0,05
3	Og'irligi bir xil kurashchi bilan o'tirib-turishlar (soni)	28,99	2,81	9,69	29,12	2,96	10,16	> 0,05
4	Yotgan holatda og'irligi bir xil shtangani ko'tarishlar (soni)	8,98	1,03	11,47	8,81	0,88	9,99	> 0,05
5	30 metrga yugurish (s)	4,72	0,41	8,69	4,69	0,37	7,89	> 0,05
6	Joydan uzunlikka sakrash (m)	2,09	0,23	11,00	2,12	0,22	10,38	> 0,05
7	Oyoqsiz arqonga tirmashib chiqish 5 m. (marta)	2,07	0,23	11,11	2,11	0,24	11,37	> 0,05
8	Turnikda tortilish (marta)	30,13	2,39	7,93	29,71	2,27	7,64	> 0,05

3-jadval.

Tajriba oxirida I va II guruh dzyudochilarning tayyorgarlik ko'rsatkichlari va o'rtacha qiymatlari bo'yicha qiyosiy ma'lumotlar (tajriba va nazorat guruhlarida $n = 13$ tadan)

t r	Test sinovlari	Tajriba guruhi boshida			Nazorat guruhi boshida			P
		\bar{X}	σ	V,%	\bar{X}	σ	V,%	
1	Stanometr ko'rsatkichi	132,33	8,49	6,42	124,79	8,51	6,82	< 0,05
2	Og'irligi bir xil kurashchi belini ushlab yuqoriga ko'tarishlar	33,02	2,44	7,39	30,01	2,71	9,03	< 0,05
3	Og'irligi bir xil kurashchi	30,01	2,67	8,90	29,82	2,92	9,79	>

5-jadvalda nazorat guruhi dzyudochilarning tajriba boshida va oxirida aniqlangan ko'rsatkichlari o'rtacha qiymatlarining statistik tavsiflari keltirilgan.

2-,3-,4- va 5-jadvallarda ikki tadqiqot guruhlarida dzyudochilari tayyorgarlik ko'rsatkichlari dinamikasiga oid ma'lumotlar keltirilgan va ular quyidagi xulosalar chiqarishga imkon beradi.

Tajriba boshida olingan natijalar ikkala guruh dzyudochilarida ham deyarli bir xil va hatto ular uchun hisoblangan variatsiya koeffitsientlari qiymatlari ham bir-biriga juda yaqin. Bu esa, o'z navbatida, asosiy pedagogik tajriba boshida barcha dzyudochilarning sport tayyorgarlik darajasi deyarli bir xil, ya'ni ikkala guruhda ham boshlang'ich shart-sharoitlar teng ekanligidan dalolat beradi. Shu bilan birga tanlangan testlar uchun aniqlangan variatsiya koeffitsientlari qiymatlari 7,46 dan 11,47 gacha oraliqda o'zgaradi va bu o'lchash natijalari tebranuvchanligini asosan kichik va o'rtacha ekanligini ko'rsatadi. Pedagogik tajriba boshida tajriba va nazorat guruhlarida dzyudochilarning tayyorgarlik ko'rsatkichlari tahlil qilinib ishonchlilik darajasi aniqlanganda tanlangan barcha testlar uchun Studentning t - mezon qiymatlari $t = 2,1$ va undan katta bo'ldi va demak, $R > 0,05$.

Pedagogik tajriba oxirida tajriba va nazorat guruhi dzyudochilar jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari tahlil qilindi va ishonchlilik darajasi uchun quyidagilar aniqlandi: Stanometr ko'rsatkichi $t = 2,080$ ($R > 0,05$);

Og'irligi bir xil dzyudochi belini ushlab yuqoriga ko'tarishlar soni $t = 2,738$ ($R < 0,05$); Og'irligi bir xil dzyudochi bilan o'tirib-turishlar soni $t = 0,159$ ($R > 0,05$);

Yotgan holatda og'irligi bir xil shtangani ko'tarishlar soni $t = 3,184$ ($R < 0,01$)

30 metrga yugurish $t = 1,368$ ($R > 0,05$); Joydan uzunlikka sakrash $t = 2,408$ ($R < 0,05$); Oyoqsiz yordamisiz 5 metr arqonga tirmashib chiqishlar soni $t = 2,130$ ($R < 0,05$); Turnikda tortilish $t = 2,176$ ($R < 0,05$).

Ko'rinib turibdiki, Student mezonining eng kichik qiymatlari og'irligi bir xil kurashchi bilan o'tirib-turishlar soni ($0,159$) va 30 metrga yugurish ($1,368$) mashqlari bo'yicha o'tkazilgan test sinovlarida kuzatildi.

Tajriba guruhi dzyudochilarining tajriba boshida va oxirida ko'rsatgan natijalari bo'yicha qiyosiy o'rtacha qiymatlari dinamikasiga nazar solinganda bunda ham o'lchash natijalari tebranuvchanligini asosan kichik va qisman o'rtacha ekanligini kuzatiladi. Biroq, bu yerda ham og'irligi bir xil bo'lgan kurashchi bilan o'tirib-turishlar soni ($t = 0,95$) va 30 metrga yugurish mashqlari ($t = 1,69$) bo'yicha o'tkazilgan test sinovlarining ishonchlilik darajasi past ekanligi kuzatildi. Qolgan testlarda, yotgan holatda og'irligi bir xil shtangani ko'tarishlar mashqidan tashqari (bu mashq uchun $t = 2,18$ va $R < 0,05$), ishonchlilik darajasi ancha yuqori (ular uchun $t > 3,34$ va undan ham katta; $R < 0,01$). Demak, tajriba guruhi sportchilari trenirovka mashg'ulotlariga kiritilgan mashqlar quyidagi xulosaga olib keladi:

Mazkur dzyudochilar, ya'ni stanometr ko'rsatkichi, og'irligi bir xil kurashchi belini ushlab yuqoriga ko'tarishlar soni, joydan uzunlikka sakrash, oyoqsiz arqonga tirmashib chiqishlar soni va turnikda tortilishlar soni mashqlari uchun ishonchlilik darajasi yuqori ekanligi aniqlandi (3.4 jadval va 3.5 rasmdagi diagrammaga qarang).

Nazorat guruhi dzyudochilarining tajriba boshida va oxirida ko'rsatgan natijalari bo'yicha qiyosiy o'rtacha qiymatlari dinamikasiga nazar solinganda bunda ham o'lchash natijalari tebranuvchanligini asosan kichik va qisman o'rtacha ekanligini kuzatildi. Bu sportchilar ko'rsatgan natijalarning tajriba davomida o'zgarishi faqatgina ikkita: stanometr ko'rsatkichi va turnikda tortilish (ular uchun Student mezon qiymati taxminan 2,17 ga teng) mashqlar ishonchliligi $R < 0,05$. Bu nazorat guruhi ko'rsatgan natijalar orasida yaxshi, lekin tajriba guruhida bunday natijalar eng yomonligini inobatga olsak bu ishonchlilik yetarli bo'lmay qoladi ushbu testlar bo'yicha o'lchash natijalari tebranuvchanligini kichik bo'lishiga qaramay ulardan malakali kurashchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasini optimallashtirish uchun qo'llanishi tavsiya etish maqsadga muvofiq emasligidan dalolat berib turibdi. Qolgan testlardan, ayniqsa yotgan holatda og'irligi bir xil shtangani ko'tarishlar mashqidan (Student mezon qiymati $t = 3,184$ bo'lgan), mazkur maqsadlarda foydalanish tavsiya etilsa bo'ladi.

Shu sababli ham yuklama tarkibiga kirgan ayrim mashqlarni o'lchami, yo'nalishi va

ixtisoslashganligi boshqacha bo‘lganlariga almashtirishga to‘g‘ri keldi. Ma’lum bir yo‘nalishdagi yuklamalar: jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlari ta’sirining maqsadga muvofiq bo‘lgan davomiyligini aniqlash maqsadida biz har ikki mezosikllardan so‘ng tayyorgarlik ko‘rsatkichlari dinamikasini o‘rganib chiqdik.

Xulosa: Ikkala guruh dzyudochilari tayyorgarlik ko‘rsatkichlari dinamikasining qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, jismoniy tayyorgarlik turlari nisbatini optimallashtirish va yuklamalarni oqilona me’yorlash yuqori malakali kurashchilar tayyorgarlik darajasini oshirishda ahamiyatli o‘zgarishlarga erishish imkoniyatini yaratadi. Dzyudo bo‘yicha malakali sportchilar tayyorlash jarayonida dzyudochilarning UJT va MJT darajasini oshirishning mavjud bo‘lgan omillaridan biri sifatida malakali dzyudochilarning tayyorgarlik bosqichlarida har xil yuklamalarni keng qo‘llanishi tizimlashtirildi. Shu jumladan, dzyudo bo‘yicha malakali sportchilarni tayyorlashda yuklamalarning hajmi va yo‘nalishi bo‘yicha mashg‘ulotlarni ratsional almashlab o‘tkazish hamda tajriba natijasi ko‘rsatkichlari asosida amaliyotda tanlangan yo‘nalish dasturiga asosan tuzilgan mikrosikllarda sportchilarning umumiy va maxsus jismoniy qobiliyatlari sport natijalarining jiddiy o‘shirishini ta’minlab beruvchi imkoniyatlarning amaliy ahamiyati ko‘rsatib berildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Tastanov N.A. – Kurash turlari nazariyasi va uslubi Tashkent 2017 y
2. Azdayeva V.R. – Введение в специализацию избранного вида спорта (дзюдо) Ташкент 2023 y.
3. Adilov S.Q. - Sport Pedagogik Mahoratini Oshirish (Erkin Kurash). O‘quv Qo‘llanma. Toshkent: “Fanlar Akademiyasi Bosmaxonasida” Nashr Etilgan 2019. – B.221.
4. Improving the technical and tactical characteristics of elite wrestlers Rashid Matkarimov 1BCD, Sarvar Adilov 1BCDE, Fikrat Kerimov 1BCD, Georgiy Korobeynikov 1,2,3BCE, Lesia Korobeinikova 1,2,3ACD, Zafar Bakiev 1BCD, Khasan Abdurazzokov 1BCE // Slobozhanskyi herald of science and sport
5. Khalilillo kayumov - improving the effectiveness of the use of technical actions of athletes engaged in freestyle wrestling in counter-attack in competition activities // mental enlightenment scientific – methodological journal
6. Sh.Djumanov - Erkin kurash sportchilarida koordinatsion qobiliyatlarni maxsus mashqlar yordamida rivojlantirish va musobaqa samaradorligini oshirish. O‘zbekiston respublikasi sport vazirligi jismoniy tarbiya va sport ilmiy tadqiqotlar instituti “olimpiya va paralimpiya sport turlarini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani to‘plami 26-sentabr 2024-yil chirchiq, 74-79 .

PEDAGOGIK MA'NAViy-AXLOQiy TARBIYADA QADRIYATLARNING O'RNI

Ergashev Anvar Ramozanovich
Samarqand davlat tibbiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ma'naviyat va axloqiy tarbiyaning nazariy asoslari, shuningdek, ularning tibbiyot sohasida tutgan o'rni tahlil qilinadi. Tibbiyot yo'nalishidagi talabalarning ma'naviy va axloqiy rivojlanishi shaxsiy fazilatlarini shakllantirish, bemorlarga insonparvarlik munosabatini ta'minlash va kasbiy etikaga amal qilishning muhim omili sifatida qaraladi. Shuningdek, ma'naviy boylik va axloqiy me'yorlarning shifokorlar faoliyatidagi ahamiyati yoritiladi. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning bosqichlari va bu jarayonni amalga oshirishning pedagogik mexanizmlari ko'rib chiqiladi. Maqola ma'naviyatning shaxsning ichki dunyosi va jamiyatdagi o'rnini boyitishdagi rolini hamda uning tibbiyot ta'lim tizimida ajralmas qism ekanligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Ma'naviyat, axloqiy tarbiya, tibbiy ta'lim, kasbiy etika, insonparvarlik, shaxsiy rivojlanish, pedagogika, shifokorlar faoliyati.

THE ROLE OF VALUES IN PEDAGOGICAL SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION

Ergashev Anvar Ramozanovich
Independent Researcher, Samarkand State Medical University

Abstract: This article analyzes the theoretical foundations of spiritual and moral education, as well as its role in the field of medicine. The spiritual and moral development of medical students is considered as a key factor in shaping personal qualities, ensuring a humanitarian approach to patients, and adhering to professional ethics. The significance of spiritual wealth and moral norms in the activities of physicians is also highlighted. The stages of spiritual and moral education and the pedagogical mechanisms for implementing this process are discussed. The article emphasizes the role of spirituality in enriching an individual's inner world and place in society, as well as its integral part in the medical education system.

Keywords: Spirituality, moral education, medical education, professional ethics, humanitarianism, personal development, pedagogy, physicians' activities.

РОЛЬ ЦЕННОСТЕЙ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ

Анвар Рамозанович Эргашев
Независимый исследователь, Самаркандский государственный медицинский университет

Аннотация: В статье анализируются теоретические основы духовно-нравственного воспитания и его роль в области медицины. Духовное и нравственное развитие студентов медицинских вузов рассматривается как важный фактор формирования личных качеств, обеспечения гуманного отношения к пациентам и соблюдения профессиональной этики. Также освещается значимость духовных ценностей и нравственных норм в деятельности врачей. Рассматриваются этапы духовно-нравственного воспитания и педагогические механизмы реализации этого процесса. Статья подчеркивает роль духовности в обогащении внутреннего мира личности и ее места в обществе, а также в качестве неотъемлемой части системы медицинского образования.

Ключевые слова: духовность, нравственное воспитание, медицинское образование, профессиональная этика, гуманизм, личностное развитие, педагогика, деятельность врачей.

Psixologlar ma'naviyatni inson motivlari tizimidagi ikkita asosiy ehtiyojning individual jiddiylik sifati sifatida belgilaydilar: bilishning ideal ehtiyoji va "boshqalar uchun" yashash, harakat qilish ehtiyoji. O'z-o'zini anglashni rivojlantirish jarayonida insonning e'tibor markazi tashqi omillardan ichki xususiyatlarga, tasodifiy elementlardan xarakterning umumiy jihatlariga

o'tadi. Bu jarayon natijasida inson o'ziga xosligini anglashdan o'zini yuqori darajadagi shaxs sifatida qadrlash sari rivojlanadi.

“Ma’naviyat” tushunchasini pedagogika va zamonaviy tadqiqotlar tarixidagi izchillikda tahlil qilish muhimdir. K.D.Ushinskiy xalq ta’limining asosiy maqsadi sifatida o’quvchilar ma’naviyatini tarbiyalashga qaratilgan insonparvarlik g’oyasini ilgari surdi. Ushinskiy fikriga ko’ra, ma’naviyat insonning haqiqat va yaxshilikni bilishga bo’lgan fidokorona intilishidir. V.A.Suxomlinskiy esa insonning ma’naviy hayotini axloqiy, intellektual va estetik ehtiyojlarini shakllantirish va rivojlantirish jarayoni sifatida talqin qildi. Insonning ma’naviy dunyosining manbai moddiy dunyo va ijtimoiy hayotdan kelib chiqadi. Bu, shuningdek, insonning axloqiy tajribasi va ijtimoiy hayoti bilan uzviy bog’liqdir.

Tibbiyot sohasida ma’naviy-axloqiy tarbiya alohida ahamiyatga ega, chunki u shifokorlarning bemorlarga insonparvarlik bilan munosabatda bo’lishi, etika tamoyillariga rioya qilishi va mas’uliyatni his etishini ta’minlaydi. Tibbiyotdagi ma’naviyat shaxsning bemorlar manfaatlarini ustun qo’yish, shaxsiy manfaatlardan voz kechish va insoniy qadriyatlarni hurmat qilish kabi fazilatlarda namoyon bo’ladi.

Ma’naviy boylik insonning fikrlari, qarashlari, e’tiqodlari va g’oyaviy yo’nalishlari orqali namoyon bo’ladi. Bu esa insonning ijtimoiy hayotidagi o’rni, munosabatlari va faoliyati bilan aniqlanadi. V. I. Andreev ma’naviyatni insonning murakkab va ko’p o’lchovli sifati sifatida quyidagicha tavsiflaydi:

Insonning eng yuqori ideallari va qadriyatlariga intilishi;

Qarama-qarshi printsiplarni uyg’unlashtirish jarayoni;

Insonning ijodiy ilhomi va tabiat bilan uyg’unlashgan holatni anglash imkoniyati;

Oila, ta’lim muassasalari va do’stlar bilan harmonik munosabatlar;

Axloqiy fazilatlarning namoyishi: insonparvarlik, mehribonlik, vijdon va sevgi.

Yakutiya xalqlarining etnik-madaniy tadqiqotchilari (U. A. Vinokurova, V. N. Ivanov, P. A. Sleptsov) ma’naviyatni madaniyat faoliyatining ajralmas qismi sifatida talqin qiladilar. Ularning fikriga ko’ra, ma’naviyat falsafasi insonni axloqiy pasayishdan himoya qilib, tanqidiy davrlarda yo’l-yo’riq ko’rsatadi.

Axloq jamiyatda ishlab chiqilgan normalar, qoidalar va talablar tizimini anglatadi. Insonning axloqi uning axloqiy ongi, ko’nikmalari va bu me’yorlarga rioya qilish odatlarining birikmasi sifatida talqin etiladi. Tibbiyot sohasida axloqiy me’yorlar shifokorlar va tibbiyot xodimlarining kasbiy faoliyatida insonparvarlik, mas’uliyat va adolat kabi tamoyillarni qo’llashni ta’minlaydi. A. S. Makarenko o’quvchining “o’z-o’zidan harakat qilish” qobiliyatiga katta e’tibor qaratgan. V. A. Suxomlinskiy esa insonning ma’naviy shakllanishida kollektivizm, intizom va mas’uliyatni tarbiyalashni muhim deb hisoblagan.

Axloqiy tarbiyaning mazmuni quyidagilardan iborat:

Axloqiy ko’rsatmalarni tanlash va to’g’ri xulq-atvor haqidagi bilimlarni o’zlashtirish;

Axloqiy xulq-atvorda mashq qilish;

O’z harakatlarining hissiy tajribasini shakllantirish.

Tibbiyot sohasida bu jarayon bemorlar bilan to’g’ri muloqot qilish, ularning hissiy holatini tushunish va ularga hurmat ko’rsatish orqali shakllanadi. Axloq shaxsning ichki erkinlik sohasini ifodalaydi va ijtimoiy talablar bilan uyg’unlashadi. Bu o’z-o’zini tarbiyalash va o’zini takomillashtirishni o’z ichiga oladi. Ma’naviy tajriba orqali inson axloqiy me’yorlarni o’rganadi va ularni amaliyotda qo’llaydi.

Pedagogikada V. A. Slastenin, I. F. Isaev, A. I. Mishchenko va E. N. Shianovlar o’ziga, boshqalarga, mehnatga va vatanga bo’lgan munosabatlarni tarbiyaviy jarayonning asosiy yo’nalishlari sifatida ajratib ko’rsatadi. Bu munosabatlar shaxsning umumiy sifatlarini shakllantiradi. Masalan, boshqalarga hurmat va do’stona yordam, o’ziga hurmat va halollik, mehnatga vijdonlilik va ijodiy tamoyillar, vatanga muhabbat va tabiatga hurmat ma’naviy-axloqiy tarbiyaning tarkibiy qismlaridir.

Ma’naviy-axloqiy tarbiyaning bosqichlari:

Axloqiy me’yorlar va qoidalarning bilimi;

Bilimlarning e’tiqodga aylanishi;

Hissiyotlarni tarbiyalash va axloqiy qadriyatlarga mos keladigan xatti-harakatlarni

shakllantirish.

Tibbiyot sohasida bu bosqichlar shifokorlar va talabalarning kasbiy tayyorgarligida muhim o'rin tutadi. Shunday qilib, ma'naviy-axloqiy tarbiya yosh avlodning ongli va hissiy rivojlanishiga, shuningdek, qadriyatlar tizimiga tayanadi va shaxsni ma'naviy barkamollikka yetaklaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak ma'naviy va axloqiy tarbiya insonning ichki dunyosini boyitib, uning ijtimoiy hayotini tartibga soluvchi asosiy omillardir. Tibbiyot sohasida bu jarayon shifokorlarning bemorlar manfaatlarini ustun qo'yishini, insonparvarlik tamoyillariga amal qilishini ta'minlaydi. Ma'naviy qadriyatlar va axloqiy me'yorlarni o'zlashtirish jarayonida shaxs o'zini anglash, o'z-o'zini boshqarish va o'z-o'zini takomillashtirishga intiladi. Bu jarayon orqali inson nafaqat shaxsiy, balki jamiyat manfaatlariga xizmat qiladigan yuksak fazilatlariga ega bo'ladi. Pedagogik faoliyat esa bu jarayonni yo'naltiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi asosiy mexanizmdir. Shu bois, ma'naviy-axloqiy tarbiya har qanday ta'lim tizimining, xususan tibbiyot yo'nalishidagi ta'limning ajralmas qismi bo'lib, insonning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Yunusov, B. Yu. (2010). Pedagogika: nazariya va amaliyot asoslari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.

Tursunov, I. M. (2016). Ta'lim va tarbiyada ma'naviyatning o'rni. Toshkent: O'zbekiston Pedagogika Instituti nashriyoti.

Ergashev.A.R. Masofaviy ta'lim sharoitida talabalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning pedagogik usullari. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti – T 2023 – 97 b.

Ergashev.A.R. Social And Pedagogical Aspects of Educating Students Morally // Procedia of philosophical and pedagogical sciences – 2023 – P. 65-68

Ergashev.A.R. Talabalarni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashda qo'llaniladigan masofaviy ta'lim modellari tahlili // Muqaddas kitob va o'zliksiz ma'lumotnoma – 2024 – 94-97 b

Musurmonova O. Yuqori sinf o'quvchilari ma'naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari: Pedagogika fanlari doktori. ...diss. – T.: 1993. – 364 b.

Ortiqov N. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida o'quvchi shaxsini axloqiy shakllantirish: Ped...fan...dakt... diss. – Toshkent: UzPFITI, 2000. – 305 b.

Ro'ziyeva D.N. Oliy ta'lim muassasalari talabalarida milliy iftixor tuyg'usini shakllantirishning ilmiy pedagogik asoslari. Ped fan. dokt. diss. –T. 2007. –254 b.

Andreyev A.A. Oliy o'quv yurtlarida masofaviy ta'limning didaktik asoslari: Pedagogika fanlari doktori dissertatsiyasi: 13.00.02. – Moskva, 2019. – 289 bet.

Volova N.Yu. Masofaviy ta'limning pedagogik asoslari: Pedagogika fanlari nomzodi dissertatsiyasi: 13.00.01. – Samara, 2020. – 156 bet.

TALABALARNING AMALIY FAOLIYATGA TAYYORLIK DARAJASINI ANIQLASHNING PEDAGOGIK MEKANIZMLARI

Ergashev Nuriddin G'ayratovich
Qarshi davlat texnika universiteti professori
<https://orcid.org/0000-0002-8274-6193>

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagogik jarayonda talabalarning amaliy faoliyatga tayyorlik darajasini aniqlashning pedagogik mexanizmlari keltirilgan. Bundan tashqari, tadqiqot ishimizda texnik tizimlarda axborot texnologiyalari kursini o'qitish yordamida kasbiy tayyorgarlikni o'rganishga kompetentlikka asoslangan yondashuv nuqtai nazaridan yondashiladi.

Shuningdek, tayyorgarlik o'zgaruvchan dunyoda ishlashga, nostandart xarakterdagi muammolarni hal qilishga tayyor bo'lish imkoniyati, kasbiy faoliyatga tayyorgarlik, shu jumladan, raqamli texnologiyalar sharoitida innovatsion xususiyat, raqamli texnologiyalarga ega bo'lish, davr talablarga muvofiq ravishda yangi zamonaviy sharoitlarga moslashish, nostandart mazmundagi muammolarni hal qilishning mohiyati aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: amaliy faoliyat, texnik tizimlar, axborot texnologiyalari, iyerarxik yondashuv, didaktik ta'minot, raqamli ta'lim, innovatsion faoliyat, raqamli ta'lim muhiti, pedagogik mexanizmlar va boshqalar.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ УРОВНЯ ГОТОВНОСТИ СТУДЕНТОВ К ПРАКТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Эргашев Нуриддин Гайратович
Профессор Каршинского государственного технического университета

Аннотация. В статье представлены педагогические механизмы определения уровня готовности студентов к практической деятельности в педагогическом процессе. Кроме того, в нашем исследовании мы применяем компетентностный подход к изучению профессиональной подготовки посредством преподавания курса информационных технологий в технических системах.

Также суть подготовки отражается в умении работать в меняющемся мире, быть готовым решать задачи нестандартного характера, подготовке к профессиональной деятельности, включающей инновационность в контексте цифровых технологий, владение цифровыми технологиями, адаптация к новым современным условиям в соответствии с требованиями эпохи, решение задач нестандартного характера.

Ключевые слова: практическая деятельность, технические системы, информационные технологии, иерархический подход, дидактическое обеспечение, цифровое образование, инновационная деятельность, цифровая образовательная среда, педагогические механизмы и др.

PEDAGOGICAL MECHANISMS OF DETERMINING THE LEVEL OF READINESS OF STUDENTS FOR PRACTICAL ACTIVITY

Ergashev Nuriddin Gayratovich.
Professor of Karshi State Technical University

Abstract. This article presents pedagogical mechanisms for determining the level of readiness of students for practical activity in the pedagogical process. In addition, our research work approaches the study of professional training using the course of information technologies in technical systems from the perspective of a competency-based approach.

Also, the essence of preparation is reflected in the ability to work in a changing world, to be ready to solve problems of a non-standard nature, preparation for professional activity, including innovative nature in the conditions of digital technologies, possession of digital technologies, adaptation to new modern conditions in accordance with the requirements of the era, solving problems of non-standard content.

Keywords: practical activity, technical systems, information technologies, hierarchical approach, didactic support, digital education, innovative activity, digital educational environment, pedagogical mechanisms, etc.

Kirish (Introduction). Mazkur tadqiqot ishimiz jarayonida talabalar ya'ni bo'lajak muxandis kadrlar malakasi darajasi ko'rsatkichlarini aniqladik, baholash tizimini va o'qituvchi hal qila olishi kerak bo'lgan vazifalar ro'yxatini ishlab chiqildi. Shuning bilan birga, ular alohida ta'kidlashdi AKT sohasidagi asosiy va qo'shimcha kompetensiyalar ajratib ko'rsatildi. Raqamli texnologiyalar sharoitida texnika oliy o'quv yurtlarining turli yo'nalishdagi talabalarning kasbiy faoliyatga tayyorgalik darajasini tashxislash quyidagilarni: kasbiy faoliyatga tayyorgarlikning muayyan darajasida kompetensiyalarni shakllantirishni aniqlash; tashxislashni amalga oshirish mazmunan tayyorlash; maqsadlarga mos keladigan tashxislash shakllari va metodlarini tanlash; tashxislash muolajalarini amalga oshirish va aks ettirish kabilarni o'z ichiga oldi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Texnika oliy oliy o'quv yurtlari talabalarning turli yo'nalishdagi ixtisosliklardagi talabalarda texnik tizimlarda axborot texnologiyalari kursini o'qitish orqali kasbiy faoliyatga tayyorgarligini shakllantirishni diagnostika qilish muammosi turli lavozimdagi olimlar tomonidan o'rganiladi: O.V.Akulova, L.N.Anisimova, A.A.Verbitskiy, A.A.Derkach, E.S.Zair-Bek, G.V.Muxametzyanov, V.A.Slastenin, V.A.P.Slastenin, T.A.Xutorskoy, I.D.Chechel – kompetentlikka asoslangan yondashuv nuqtai nazaridan (raqamli texnologiyalar kontekstida talabalarning kasbiy kompetentligini shakllantirish, shu jumladan, uning innovatsion muxandislik faoliyatiga tayyorgarlik darajasini aniqlashda); G.I.Xozyainov kasbiy faoliyatga tayyorgarlikni shakllantirishni mutaxassislarni tayyorlashning uzoq jarayonining maqsadi va natijasi sifatida, kasbiy funksiyalarni bajarishga tayyorgarlikni shakllantirish sifatida o'rganadi; O.V.Akulova, A.P.Tryapitsina, A.V.Xutorskoy - kasbiy muammolarni hal qilish imkonini beruvchi kompetensiyalarni egallash sifatida; E.V.Bondarevskaya, V.A.Borodovskiy, E.I.Isayev, I.F.Isayev, G.A.Karaxanova, N.V.Kuzmina, A.A.Rean va V.I.Slobodchikov kasbiy va pedagogik madaniyatning shakllanishini o'rganadi; E.R.Orudjaliyev texnika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalari turli ixtisoslikdagi bakalavrlarining texnik tizimlarda axborot texnologiyalari kursini o'qitish yordamida kasbiy faoliyatga tayyorgarligi tashxislashni o'rganadi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Amalga oshirilayotgan har bir dastur uchun kompetentlikka asoslangan yondashuv asosida biz o'quv fanlari doirasida shakllanishi kerak bo'lgan "Davlat ta'lim standarti"ga muvofiq kompetensiyalarni va faqat amalga oshirilayotgan dastur uchun xarakterli bo'lgan maxsus (shakllangan) kompetensiyalar aniqlandi.

Yuqorida ta'kidlangan turli yo'nalishdagi ixtisosliklar talabalarining raqamli ta'lim kontekstida kasbiy faoliyatga tayyorgarligi quyidagi: raqamli texnologiyalar asosida kontentdan foydalanish va yaratish, shu jumladan, ma'lumot qidirish va almashish, savollarga javob berish, boshqa insonlar bilan muloqot qilishlarni raqamli texnologiyalar sharoitida ta'lim jarayonini loyihalash qobiliyati, raqamli ta'lim sharoitida kasbiy amaliyotda yangi muammolarni hal qilish imkonini beruvchi zamonaviy texnologiyalarni tanlash va qo'llashga tayyorlik raqamli savodxonlikni o'zlashtirishdan iborat edi [1, 171].

Mazkur tadqiqot ishimiz doirasida quyidagi, jumladan: amaliyotda interfaol uskunalari va innovatsion dasturiy mahsulotlardan foydalanish qobiliyati va tayyorgarligi; ta'limda amalga oshirilayotgan innovatsion jarayonlarni tahlil qilish; kasbiy faoliyatda axborot texnologiyalaridan foydalanish; kasbiy amaliyotning turli sohalarida davr talablariga muvofiq ravishdagi zamonaviy muammolarni hal qilishga beradigan psixologik texnologiyalarni tanlash va qo'llash; ijtimoiy tarmoqlar imkoniyatlarini e'tiborga olgan holda, kasbiy muammolarni hal qilishning maqbul yo'llarini izlash; kasbiy amaliyotda yangi muammolarni hal qilishga imkon beruvchi zamonaviy masofaviy ta'lim texnologiyalarini tanlash va qo'llash kabi shakllangan kompetensiyalar ro'yxatiga aniqlik kiritildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Talabalarni kelgusidagi kasbiy muxandislik faoliyatga tayyorgarlik turli yo'nalishdagi ixtisoslik talabalarida butun o'qish davrida shakllantirishini ta'kidlab, bo'lajak muxandis kadrlarni ishimizda texnik tizimlarda axborot texnologiyalari kursini iyerarxik o'qitish sharoitida ta'limning barcha bosqichlarida kompetensiyalarni shakllantirishga tashxislash maqsadga muvofiqligi ta'kidlanadi.

Mashg'ulotlar uchun guruhlarini tashkil qilish masalasi bo'yicha juda ko'p turli xil ilmiy tadqiqotchilar va fikrlar mulohazalar mavjud - har xil yoki bir xil yoshdagi, har xil yoki bir xil mavzudagi, raqamli texnologiyalarga tayyorgarlik darajasi har xil yoki bir xil - juda ko'p turli xil tadqiqotchilar va fikr mulohazalari mavjud. Mazkur tadqiqot ishimizda, texnik tizimlarda axborot texnologiyalari kursidan o'quv materialini zamonaviy texnologiyalar nuqtai nazaridan idrok etishga tayyorligi turli yo'nalishdagi ixtisosliklardagi talabalar bilan guruhda ishlash bir qator muhim afzalliklarga ega.

Tadqiqot jarayonida o'qituvchi va talabalarining ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanishga tayyorgarligi darajasini attestatsiyadan o'tkazish tizimini ishlab chiqildi. Tadqiqot jarayonida ushbu tizim mazkur tadqiqot sharoitimizga moslashtirildi va kirish nazorati uchun foydalanildi [1, 17].

Tadqiqotlarni «Raqamli texnologiyalar kompetensiyasi» atamasining ta'rifi nuqtai nazaridan o'rganish mazkur tadqiqot ishimiz doirasida unga aniqlik kiritish imkoniyatini berdi. Raqamli texnologiyalar kompetensiyasi deganda ushbu tadqiqot ishimizda bo'lajak muhandislar texnika oliy o'quv yurtining turli yo'nalishdagi mutaxassis kadrlarining kelgusidagi kasbiy faoliyatida raqamli texnologiyalarini kelgusidagi kasbiy faoliyatlarida amaliyotda muvaffaqiyatli qo'llash imkonini beradigan bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy fazilatlarining tizimli namoyon bo'lishi tushuniladi. Iyerarxik yondashuv asosida o'qitish sharoitida bo'lajak muhandislarni texnik tizimlarda axborot texnologiyalari kursidan talabalarni samarali tayyorlash uchun talabalarining raqamli texnologiyalari nuqtai nazaridan tayyorgarlik darajasini tushunish muhim rol o'ynaydi.

Bunday bilim talablarga o'ziga xos ta'lim yo'lini tashkil qilishda va uning turli darajalarida kasbiy mutaxassislik yo'nalishda yordam ko'rsatishda muhim ahamiyatga ega. Kirish nazorati raqamli texnologiyalar sharoitida talabalarining kasbiy faoliyatga tayyorgarligi darajasi haqida obyektiv tasavvur beradi va ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Mazkur tadqiqot ishimiz doirasida an'anaviy sharoitlarda kirish nazoratini ta'minlaydi: kunduzgi (ta'lim darajasiga qarab) ixtiyoriy asosda va darajalar bo'yicha taqsimlangan vazifalar to'plami edi. Olingan natijalarni tahlil qilish o'ziga xos tartibda rivojlanish trayektoriyasini tashkil etish uchun asos bo'lib xizmat qildi. Bakalavrlarga kelsak, kirish testlari talabalarga «kredit» olish yoki tegishli kursda o'qishni davom ettirishga yordam beradi. Kirish nazoratining obyektivligi baholash tizimining ochiqligi, bilimlar tizimiga ochiq kirish va aniq ko'rsatkichlar tizimi bilan ta'minlanadi.

Har bir talabalarining zamonaviy texnologiyalarni o'zlashtirish darajasini tushunishi bo'lajak muhandislarni iyerarxik tayyorlash texnik tizimlarda axborot texnologiyalari kursini o'qitish sharoitida dasturlar bo'yicha oqilona va samarali o'qitishga yordam beradi.

Ushbu tadqiqot uzluksiz ta'lim monitoringi yo'nalishlaridan biri - bo'lajak muhandislarning iyerarxik yondashuv asosida texnik tizimlarda axborot texnologiyalari kursini o'qitish sharoitida kasbiy faoliyatga tayyorgarligini monitoringini ko'rib chiqadi. O'rganilayotgan tizimning maqsadi, vazifalari, amalga oshirish mexanizmi, samaradorlik ko'rsatkichlari tahlil qilinadi. Aynan monitoring iyerarxik yondashuv asosida o'qitishning rivojlanishini taxmin qilish uchun asos bo'ladi, chunki u ma'lumot olishning asosiy vositasi bo'lib xizmat qiladi, ularsiz tegishli tashxisini tasavvur qilib bo'lmaydi. Ushbu tadqiqot ishimizda o'z navbatida, ta'lim sohasida rejalashtirish, mutaxassislar tayyorlash raqamli ta'lim tizimini rivojlantirishning vazifalari, strategiyalari va tendensiyalariga javob bermaydigan mavhum modellarini yaratishga aylanadi.

Ushbu holatlar, birinchi navbatda, monitoringning ahamiyatini va uni amalga oshirishga ilmiy yondashuvlarni ishlab chiqishning dolzarbligini belgilaydi. Hozirga kunda ta'limning turli darajalarida monitoring tizimini yaratishga harakat qilinmoqda, ishning turli jihatlarini o'rganiladi. Ko'plab monografiya va maqolalar [3, 55]. Ushbu tadqiqot ishimiz doirasida amalga oshirilgan tadqiqotlarni tahlil qilish ko'rib chiqilayotgan muammoning dolzarbligi to'g'risida aniq xulosa chiqarish imkoniyatini beradi. Monitoring odatda jarayon va obyekt to'g'risida ma'lumot olishga qaratilgan faoliyatning maxsus turi sifatida belgilanadi. Monitoring kuzatishga asoslanadi, garchi u kuzatish metodidan faqat bittasi sifatida o'z ichiga olgan kengroq tushuncha hisoblanadi.

Ushbu konsepsiya ada qo'llanila boshlandi, u monitoringni quyidagi: ta'lim tizimi to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash, saqlash va tarqatish tizimi sifatida va ilmiy tadqiqotlar

olib borish yoki boshqaruv nazoratini tashkil etish jarayonida ma'lumot olish vositasi sifatida (tizimning holatini baholash usullari to'plami) ikki nuqtai nazar jihatidan ko'rib chiqiladi. Didaktikada matematik tahlil metodlaridan, ta'lim nazariyasidan, o'quv fanlarini o'qitishning o'ziga xos metodlaridan foydalanish ta'lim sifatini miqdoriy jihatdan baholashga yordam beradi. Ko'pincha monitoring boshqaruv jarayoni kontekstida ko'rib chiqiladi, chunki u har qanday tizimni boshqarish uchun zarur bo'lgan ishonchli va o'z vaqtida ma'lumotlarni to'plashning asosiy vositalaridan biri hisolanadi. Shunga ko'ra, monitoringning maqsadlari, uning turi yoki obyektidan qat'i nazar, har doim boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun axborot ta'minoti bilan bog'liq. Shu asosda tadqiqotchilar monitoringni boshqaruv qarorlarining turlaridan biri va ayni paytda bosqichlari sifatida ko'rib chiqishni taklif qiladilar.

Raqamli texnologiyalar sharoitida talabalarning kelgusidagi kasbiy faoliyatlariga iyerarxik yondashuv asosida tayyorgarligini texnik tizimlarda axborot texnologiyalari kursini o'qitishni turli yo'nalishdagi mutaxassisliklarda rivojlantirish va monitoring qilish vazifalari ketma-ket bosqichlar tizimini o'z ichiga oladi, bunda har bir keyingi vazifani hal qilish avvalgisini hal qilish natijasida yuzaga keladi. Mazkur tadqiqot ishimizda monitoring faoliyati quyidagi:

Birinchi bosqichda bo'lajak muxandis kadrlarni kelgusidagi ishlab chiqarish faoliyatlaridagi maqsadlarga nisbatan innovatsion faoliyatga tayyorgarligi holati to'g'risida dastlabki ma'lumotlar shakllantirildi.

Ikkinchi bosqichda oraliq ma'lumotlarni umumlashtirish asosida boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar shakllantirildi.

Uchinchi bosqichda o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalardan foydalanish tahlili asosida turli yo'nalishdagi ixtisosliklar bo'yicha talabalarining texnik tizimlarda axborot texnologiyalari kursini o'qitish jarayonida innovatsion faoliyatga tayyorgarligi darajasi to'g'risida ma'lumotlar shakllantirilishi kabi bosqichlarda amalga oshirildi.

Monitoring davomida ma'lumotlar uch marta o'zgartiriladi. Birinchi bosqichda kirish ko'rsatkichlari uzluksiz ta'lim tizimining chiqish ko'rsatkichlariga aylantiriladi va talabalarning maqsadlari va afzalliklari bilan taqqoslanadi. Yakuniy monitoring natijalariga ko'ra talabalarining raqamli texnologiyalar sharoitida innovatsion texnologiyalardan foydalanishga tayyorgarlik darajasi aniqlanadi.

Ikkinchi bosqichda bo'lajak muxandis kadrlarni iyerarxik tayyorlash asosida texnik tizimlarda axborot texnologiyalari kursini o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilindi va uning rivojlanish darajasi hamda iqtisodiy va ijtimoiy sohaning maqsad va vazifalariga muvofiqligi to'g'risida xulosa chiqarildi. Tahlillar asosida uzluksiz ta'lim tizimining hududning maqsad va vazifalariga muvofiqlik darajasini oshirish bo'yicha amalga oshirilishi zarur bo'lgan boshqaruv qarorlari bo'yicha takliflar ishlab chiqildi [4, 288].

Monitoringning uchinchi bosqichi talabalarning texnik tizimlarda axborot texnologiyalari kursini o'qitish ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan uning samaradorligini oshirishga tayyorgarlik darajasini aniqlash imkoniyatini beradi.

Ammo, agar biz bo'lajak muhandislarning iyerarxik yondashuv asosida tayyorgarligini mazkur tadqiqot ishimizda texnik tizimlarda axborot texnologiyalari kursini o'qitishni monitoring qilish vazifalari haqida gapiradigan bo'lsak, unda ushbu jarayonni amalga oshirish nuqtai nazaridan ta'rifni tuzatish va uni tadqiqot tilidan «tarjima qilish» muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Mazkur tadqiqot ishimizda texnika oliy o'quv yurtlarining turli yo'nalishdagi ixtisosliklarida texnik tizimlardagi talabalariga axborot texnologiyalari kursini o'qitish uchun aniq ma'muriy parametrlarini e'tiborga olishi muhim ahamiyatga ega deb hisoblaymiz. Yevropa Komissiyasining hisobotida ta'kidlanishicha, umrbod ta'limning ham mohiyati, ham ma'muriy chegaralari aks ettirilgan ta'rif taklif qilingan. Ushbu Komissiya hisobotida ta'kidlanishicha, "umrbod ta'lim - bu subyektlar tomonidan mavjud institutsional imkoniyatlar doirasida ularning bilim, ko'nikma va malakalarini oshirish maqsadida doimiy ravishda amalga oshiriladigan maqsadli (rasmiy va norasmii) harakatlar majmui" hisoblanadi [4, 310].

"Umr davomida" ta'lim tizimi sifatida, bo'lajak muhandislarni kelgusidagi ishlab chiqarish faoliyatida, uzluksiz malaka oshirish tizimi sifatida monitoringning o'rganilgan modellari ularning har birining ijobiy va salbiy tomonlarini aniqlashga yordam beradi.

Masalan, ta'lim tizimini monitoring qilishda:

- «hayot davomida» monitoring ko‘rsatkichlari tizimini loyihalashda model juda samarali hisoblanadi. Biroq, uning muhim kamchiligi shundan iboratki, juda katta hajmda ekanligi e‘tiborga olinadi. Ushbu shkala barcha monitoring ko‘rsatkichlarini aniq va izchil tushuntirish sxemasiga kiritishga imkoniyatini bermaydi, bu esa ushbu modelni mazkur tadqiqot ishimiz doirasida deyarli qo‘llanilmaydi;

- uzluksiz kasbiy rivojlanish sifatida monitoring tizimiga ta‘limning institutsional va institutsional bo‘lmagan shakllarini kiritish, uzluksiz ta‘lim tizimini diskret ta‘lim bosqichlari ketma-ketligi sifatida o‘rganish, ta‘lim muhitidan chiqish va qaytish jarayonini o‘rganish mumkin.

Uzluksiz kasbiy ta‘lim kasbiy ta‘limning barcha dasturlarini, shuningdek institutsional va institutsional bo‘lmagan shakllardagi oliy o‘quv yurtidan keyingi va qo‘shimcha kasbiy ta‘lim dasturlarini o‘z ichiga oladi.

Yuqorida ta‘kidlanganidek, mazkur tadqiqot ishimizda uzluksiz ta‘lim tizimi “butun umr” ta‘lim tizimi sifatida, kattalar ta‘limi tizimi sifatida, uzluksiz malaka oshirish tizimi sifatida monitoring orqali o‘rganiladi [4, 386].

Uzluksiz ta‘lim monitoringi tizimi ko‘rsatkichlarning quyidagi:

1. Umumlashtirilgan ko‘rsatkichlar butun hududiy uzluksiz ta‘lim tizimining ko‘rsatkichlari hisoblanadi. Umumlashtirilgan ko‘rsatkichlar bo‘yicha ma‘lumot olishning asosiy manbalari ta‘lim tizimining hududiy statistikasi, hududning iqtisodiy statistikasi, huquqiy hujjatlar, yordamchi manbalar esa ilgari o‘tkazilgan monitoring natijalari, shuningdek, sotsiologik so‘rov natijalaridir. Umumlashtirilgan ko‘rsatkichlarni tahlil qilish - bu monitoringning makro darajasi. Makro darajada, mintaqadagi uzluksiz ta‘lim tizimi uning «tashqi» munosabatlari, birinchi navbatda, mehnat bozori bilan bir butun sifatida ko‘rib chiqiladi.

2. Tarkibiy ko‘rsatkichlar hududning uzluksiz ta‘lim tizimining yagona tizimli yaxlitlik sifatida emas, balki tarkibiy va institutsional elementlar yig‘indisi sifatida faoliyat yuritish ko‘rsatkichlari hisoblanadi:

- ta‘lim dasturlari va ushbu dasturlarni amalga oshiruvchi muassasalar;
- norasmiy institutsional ta‘lim imkoniyatlarini ta‘minlovchi tashkilotlar;
- institutsionalizatsiyalanmagan norasmiy ta‘limning turli shakllari va boshqalar (uzluksiz ta‘lim platformalari);

- platformalarni bog‘lovchi ta‘lim traektoriyalari;
- ijtimoiy guruhlar va platformalar orqali o‘tadigan ta‘lim traektoriyalarining alohida subyektlari;

- mintaqada mavjud rasmiy va norasmiy “malaka oshirish jarayonini tashkil etish qoidalari” ayrim fanlar bo‘yicha uzluksiz ta‘lim olish imkoniyatini ochadi va boshqa fanlarning uni olishiga to‘sqinlik qiladi.

3. Subyektiv ko‘rsatkichlar - uzluksiz ta‘lim tizimiga jalb qilingan shaxslarning umidlari, motivlari, ehtiyojlari va axborot kompetensiyasi, ularning ta‘limning qulayligi va sifatiga munosabati ko‘rsatkichlari kabi guruhlariga asoslanadi.

Ushbu ko‘rsatkichlar blokini tahlil qilish natijalariga ko‘ra, umrbod ta‘lim tizimining «etariligi», uning faoliyatidan qoniqish darajasi to‘g‘risida xulosa chiqarish va hozirgi ta‘lim ehtiyojlarini bilish asosida uning keyingi rivojlanishini rejalashtirish mumkin.

Mazkur tadqiqot ishimizda ushbu tushunchaga asoslaniladi. Ba‘zi hollarda monitoring kuzatilayotgan obyektning holatini mustaqil element sifatida yoki tizimni tahlil qilish va olingan ma‘lumotlarni baholash bo‘yicha harakatlar qismi sifatida tashxislashni o‘z ichiga olishi mumkin [5,143].

Monitoring vazifalari sifatida quyidagilar: monitoring obyekti to‘g‘risida ishonchli va obyektiv ma‘lumotlarni to‘plash; tegishli ma‘lumotlar bazalarini shakllantirish; tizim tahlili va olingan ma‘lumotlarni baholash; manfaatdor shaxslarga ma‘lumotlarni taqdim etish; monitoring o‘tkazilgan hududda faoliyatni tashkil etish bo‘yicha takliflar tayyorlash kabilar ajralib turadi.

Ta‘lim dasturi darajasida quyidagilar: malaka oshirish dasturlarini o‘zlashtirish jarayoni; ta‘limdagi innovatsion jarayonlar - o‘quv materialining o‘zlashtirilishini nazorat qilishning mazmuni, usullari, texnologiyalari, vositalarini yangilash, takomillashtirish; ta‘lim jarayonining sifati va boshqalar monitoring obyektlari bo‘lishi mumkin.

Tadqiqot jarayonida biz iyerarxik yondashuv asosida tayyorgarlik darajalari talabalarga texnik tizimlardagi axborot texnologiyalari kursini o'qitish orqali talabalarning «harakati» ning quyidagi: ular bir tomondan monitoring obyekti vazifasini bajaradi (chunki aynan shu bosqichlarda biz ularni kuzatishimiz mumkin. harakatlar), boshqa tomondan, ular o'zini monitoring qilish bosqichlari edi: kasbiy faoliyatning yangi turi uchun o'quv dasturini tanlash; ta'lim ehtiyojlarini monitoring qilish; kasbiy rivojlanish muhitini yaratish; ta'lim muhitida o'rganish; ishlab chiqarish sohasida mehnat qilib turgan muxandis kadrlarning ish tajribasidan kelib chiqqan holda raqamli ta'lim muhitida, shu jumladan, malaka oshirish darajasida kasbiy faoliyatga iyerarxik yondashuv asosida o'qitish samaradorligini monitoring qilish kabi bosqichlari aniqlandi.

Bir qator tadqiqotlar kuzatilayotgan obyektlarning har birini tavsiflash uchun quyidagi: ta'lim ehtiyojlari ko'rsatkichlari; to'g'ridan-to'g'ri jamg'arish bilan bog'liq ko'rsatkichlar va bo'lajak muhandislar tarkibi haqidagi ma'lumotlarni tizimlashtirish; kasbiy rivojlanishini e'tiborga olgan holda tanlash ko'rsatkichlari; o'quv muhitida ta'lim tizimining ko'rsatkichlari; uzluksiz malaka oshirish tizimining ishlash ko'rsatkichlari o'ziga xos ko'rsatkichlar tizimini belgilab beradi. Ularning yordami bilan raqamli ta'lim kontekstida iyerarxik yondashuv asosida o'qitishning turli darajalarida ma'lum bir ta'lim texnologiyasining samaradorligi haqidagi savollarga javob berishga, ta'lim sifatiga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlashga va o'zaro bog'liqlik misollarini qidirishga harakat qilinadi[5, 197].

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Mazkur tadqiqot ishimizda raqamli texnologiyalar sharoitida talabalarning kasbiy faoliyatning davr talablariga muvofiq ravishda zamonaviy turiga tayyorligi monitoringi iyerarxik yondashuv asosida o'qitishning turli darajalarida amalga oshirildi. Turli davrlarda talabalarning turli yo'nalishdagi ixtisoslik guruhlarida tadqiqotda ishtirok etdilar.

Tinglovchilarning barcha guruhlarida monitoring tabiiy sharoitda amalga oshirildi. Tajriba sinov davomida mazkur tadqiqot ishimizda bo'lajak pedagogik kadrlarning texnik tizimlardagi axborot texnologiyalari kursini o'qitishda innovatsion faoliyatga tayyorligini monitoring qilish modeli ni ishlab chiqildi, bu tadqiqotda bo'lajak muxandis kadrlarning raqamli texnologiyalar sharoitida davr talablariga muvofiq ravishdagi zamonaviy kasbiy faoliyatga tayyorgarlik darajasini aniqlash uchun ishlatilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar.

Кларин, М.В. Инновационные модели в зарубежных педагогических поисках / М.В. Кларин. – М.: Арена, 1994. – 365 с.

Бендова, Л.В. Педагогическая деятельность тьютора в сети открытого дистанционного профессионального образования : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Л.В. Бендова. – М., 2006. – 23 с.

Ergashev Nuriddin G'ayratovich. Uzluksiz ta'lim sharoitida muxandislar malakasini oshirishni rivojlantirishning metodik shartlari. Journal of integrated education and research. ISSN 2181-3558, Volume 1, Issue 2, July 2022, 54-59 b. www.rnasav.com.

Аракелов, А.В. Комплексная инновационная технология профильного обучения в структуре послевузовского педагогического образования : дис. ... канд. пед. наук / А.В. Аракелов. – Краснодар, 2008. – 452 с. : 34 ил.

Аршинов, В.И. Философия образования и синергетика: как философия образования может содействовать становлению новой модели образования / В.И. Аршинов // Синергетика и психология. – М.: Когито-Центр, 2004. – 205 с.

QADIMGI DAVRDA O'RTA OSIYODAGI TA'LIM-TARBIYA TIZIMI: USTOZ-SHOGIRD AN'ANASINING ILK SHAKLLARI

*Mahmadmurodov Behzod Narzi o'g'li, Ernazarov Firdavs Norbobo o'g'li,
ShDPI Pedagogika kafedrasida o'qituvchisi D.N.Eshmuratova,
Ijtimoiy fanlar fakulteti Tarix yo'nalishi 2-bosqich talabalari*

Annotatsiya. Mazkur maqolada qadimgi O'rta Osiyodagi ta'lim tizimi va uning tarkibiy qismi bo'lgan ustoz-shogird an'anasining ilk shakllari tahlil qilinadi. Qadimgi Xorazm, So'g'd, Baqtriya va boshqa sivilizatsiyalarda ta'lim qanday tashkil etilgani, bilim berish va tarbiya jarayonida ustozning o'rni hamda shogirdning burchlari qanday belgilanganligi haqida ma'lumot beriladi. Shuningdek, zardushtiylik, buddaviylik va boshqa qadimgi diniy ta'limotlarning ta'lim tizimiga ta'siri ham yoritiladi. Maqola tarixiy va pedagogik manbalar, adabiyotlar, internet materiallari va boshqa resurslarga tayangan holda tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: O'rta Osiyo, qadimgi ta'lim tizimi, ustoz-shogird an'anasi, pedagogika, ilmiy meros, ta'lim tarbiyasi, madaniyat, ma'rifat, tarbiya, an'anaviy ta'lim, islomiy ta'lim, ma'rifatparvarlik, ilm-fan, qadimiy pedagogika.

СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В ДРЕВНИЙ ПЕРИОД: РАННИЕ ФОРМЫ ТРАДИЦИИ УЧИТЕЛЬ-УЧЕНИК

*Махмадмуродов Бехзод Нарзиевич, Эрнazarov Фирдавс Норбобоевич,
Преподаватель кафедры педагогики ШДПИ Д.Н. Эшмуратова,
Студенты 2 курса исторического отделения факультета социальных наук*

Аннотация. В данной статье анализируется система образования в древней Средней Азии и первые формы традиции учитель-ученик, которая является ее составной частью. Приводятся сведения о том, как было организовано образование в древнем Хорезме, Согде, Бактрии и других цивилизациях, о роли учителя и обязанностях ученика в процессе обучения и воспитания. Также будет освещено влияние зороастризма, буддизма и других древних религиозных учений на систему образования. Статья анализируется на основе историко-педагогических источников, литературы, интернет-материалов и других ресурсов.

Ключевые слова: Средняя Азия, древняя система образования, традиция учитель-ученик, педагогика, научное наследие, воспитание, культура, просвещение, традиционное образование, исламское образование, просветительство, наука, древняя педагогика.

THE EDUCATIONAL SYSTEM IN CENTRAL ASIA IN ANCIENT PERIODS: EARLY FORMS OF THE TEACHER-DISCIPLE TRADITION

*Mahmadmurodov Behzod, Ernazarov Firdavs,
ShDPI Pedagogy Department teacher D.N. Eshmuratova,
2nd year students of the History department of the Faculty of Social Sciences*

Abstract. This article analyzes the education system in ancient Central Asia and the first forms of the teacher-disciple tradition, which is a component of it. Information is provided about how education was organized in ancient Khorezm, Sogd, Bactria and other civilizations, the role of the teacher and the duties of the student in the process of education and training. Also, the influence of Zoroastrianism, Buddhism and other ancient religious doctrines on the education system will be covered. The article is analyzed based on historical and pedagogical sources, literature, internet materials and other resources.

Key words: Central Asia, ancient education system, teacher-student tradition, pedagogy, scientific heritage, upbringing, culture, enlightenment, traditional education, Islamic education, intellectual movement, science, ancient pedagogy.

Kirish. Ma'lumki, kishilar va kishilik jamiyati vujudga kelishi jarayonida inson ham biologik jihatdan, ham inson sifatida takomillashib borgan. Dastlabki diniy e'tiqodlar, oddiy ixtirolarning

takomillashib borishi, inson ongining shakllanib borishiga turtki bo'ldi. Bu jarayon ming yillar davom etib, inson ongi shakllanishining asosi bo'lgan xulq-odob qoidalari tarkib topadi. Eng qadimgi kishilarning dastlabki oddiy istaklari, orzu-umidlari, hislatlari qadimgi eposlarda, ulardagi afsonaviy obrazlar qiyofasida o'z ifodasini topgan. Animizm, ajdodlar ruhiga sig'inish totemizm, sehrgarlik kabi diniy e'tiqodlar va marosimlarda aks etgan afsonalar, rivoyatlarda eng qadimgi ajdodlarimizning tafakkur dunyosi aks etgan. Ammo bu rivoyatlar, afsonalar massagetlar, saklar, xorazmiylar, so'g'dlar, parfiyaliklar yashagan davrlarga borib taqaladi. Ajdodlarimiz tomonidan qo'lga kiritilgan qadimiy madaniyat tarkibidan ta'lim-tarbiyaga oid meros ham alohida o'rin olgan. Zero, hozirgi turkiy va forsiyazon xalqlarning bizgacha etib kelgan muhim arxeologik topilmalari, tarixchilar, adabiyot va san'at namoyandalarining asarlari buning dalilidir. Bunday muhim manbalar sirasiga yunon olimlari Gerodot, Suqrot, Plutarx, Polienning tarixiy, geografik hamda axloqiy asarlari, allomalarimiz Abu Rayhon Beruniy, Mahmud Koshg'ariy, faylasuf, sharqshunos va tarixchi olimlar: E.E.Bertels, S.P.Tolstov, V.V.Braginskiy, I.M.Mo'minov, I.V.Stebleva, A.O.Makovelskiy va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar kiradi. Eng qadimgi tarbiya haqidagi yodgorliklar bizgacha bevosita yetib kelmagan. Turkiy va forsiyazon xalqlarning hayot kechirish san'ati, donolik majmuasi sifatida yuzaga kelib, borliqqa amaliy munosabatda bo'lish namunasi ifodalangan ma'naviy madaniyati yodgorliklari: - Markaziy

Osiyo xalqlarining eng qadimgi marosimlari, urf-odatlari, ijtimoiy-falsafiy, madaniy, adabiy-tarixiy voqealarini ifoda etuvchi qomusiy yodgorlik namunasi bo'lmish "Avesto"; - afsonaviy qahramonlar tasvirlangan dostonlar "Alpomish", "Manas", "Shiroq", "To'maris", "Go'ro'g'li", "Murodxon", "Ravshan", "Er hubbi", "Chistoni Elikbek", "Gershasp", "Siyovush", "Rustam", "Zarina va Strianchiya", "Zariadr va Odatida", "shuningdek, Mahmud Qoshg'ariyning "Devoni lug'otit turk", Urxun-Yenisey bitiklari va boshqa shu kabi adabiy-tarixiy manbalarda saqlangan va shular orqali bizgacha yetib kelgan.

Bu yodgorliklar insonning shakllanishida moddiy va ma'naviy madaniyat qay darajada katta rol o'ynaganligidan dalolat beradi. Xususan, tarbiya insonning aqliy va axloqiy jihatdan tarkib topa borishiga ta'sir etgan bo'lsa, insonning shakllana borishi ham o'z navbatida insoniyat jamiyatining tarkib topa borishiga yordam bergan. Xullas, insonning o'z-o'zini anglashi va jamiyat taraqqiyoti bir-biri bilan uzviy aloqada bo'lgan. Bu tarixiy jarayonni bilish, inson tafakkurining qadimgi davrlardan boshlab bosqichma-bosqich rivojlanishi va shu bilan birga, insonning ham tobora shakllana borganligi haqida to'la tasavvur hosil qilishga imkon beradi. "Plutarxning qayd etishicha, Aleksandr Maqduniy yerli xalqlarga yaqinlashish maqsadida makedoniyaliklar bilan mahalliy xalqlarning urf-odatlarini o'zaro uyg'unlashtirishga harakat qilgan. Shu maqsadda u o'ttiz ming bolani ajratib olib, yunon tili va makedoniyaliklarga xos bo'lgan harbiy san'at sirlarini o'rgatishga buyruq bergan. Ana shu maqsadni amalga oshirishga juda ko'p murabbiylar tayinlangan. Yunon alifbosining keyinchalik bu yurtda qabul qilinishi o'sha davrda ko'plab maktablar ochilgani hamda unda yerli aholi farzandlari ham o'qitilganidan dalolat beradi."

So'g'd yozma yodgorliklari orasida V.B.Xen tomonidan aniqlangan va "Eski xatlar" nomi bilan yuritiladigan qimmatli manbalar eramizning boshlarida shakllangan so'g'd yozuvi haqida ma'lumot beradi. Ushbu manbalarni Dunxuan shahri yaqinidagi savdo qishlog'ida yashagan so'g'dlik tijoratchilarning o'z ona yurtlari Samarqandga yozgan va shaxsiy xarakterga ega bo'lgan xatlari tashkil qiladi. Imperator Yan Li (615-617) ning elchisi Vey Szi hisobotlarida ham Samarqand shahrida yo'lga qo'yilgan ta'lim-tarbiya haqidagi ma'lumotlar mavjud. Samarqandning mohir savdogarlari o'g'il bola besh yoshga to'lar ekan, unga savdoni o'rgata boshlaydilar. O'qishni o'rganishi bilan savdo ishlari ham o'rgatilgan. Syuan-Szyan nomli boshqa bir Xitoy tarixchisi esa, Samarqand aholisining axloq va xulq-odob qoidalariga rioya etishi boshqalarga o'rnak bo'lganligini aytib o'tgan. Bularning barchasi qadimgi davrlarda bolalarning besh yoshidan o'qitilgani, ta'lim jarayonida ularni amaliy hayotga tayyorlash asosiy maqsad qilib belgilanganligi to'grisidagi ma'lumotlarni beradi. "Zardushtiylik ta'limotida ta'lim-tarbiya quyidagi bo'limlar: 1) ma'naviy va diniy tarbiya; 2) jismoniy va mehnat tarbiyasi; 3) aqliy va axloqiy tarbiyadan iborat bo'lgan." Tarbiya ham ota-onalarning burchi va farzandlarning haqqidir. "Tarbiya" so'zi arabcha "robba" fe'lidan olingan bo'lib, o'stirdi, ziyoda qildi, rioyasiga oldi, rahbarlik qildi va isloh qildi ma'nolarini bildiradi. Musulmon ulamolar "tarbiya"ni bir necha xil ta'rif qilganlar. Jumladan, imom Bayzoviy quyidagicha ta'riflaydi:

“Tarbiya bir narsani asta-sekin kamoliga etkazishdir”. Rog’ib Asfihoniy tarbiyani quyidagicha ta’rif qiladi: “Tarbiya bir narsani bir holdan ikkinchi holga o’tkaza borib, batamomlik nuqtasiga etkazishdir. Tarbiyaning ma’nolaridan biri, insonning diniy, fikriy va axloqiy quvvatlarini uyg’unlik hamda muvozanat ila o’stirishdir”. Islomda bolalar tarbiyasi ota-onaning eng mas’uliyatli va uzoq davom etadigan burchlaridir. Boshqa burchlar ba’zi ishlarni qilish yoki mulkni sarflash bilan oxiriga etadi. Ammo tarbiya mas’uliyati bardavom bo’ladi. Zotan, ota-onaning farzand ne’matiga haqiqiy shukrlari ham aynan tarbiya mas’uliyatini sharaf bilan ado etish orqali yuzaga chiqadi. Uzoq va boy tarixga ega bo’lgan Markaziy Osiyo xalqlari o’zining ta’lim-tarbiyaga oid boy merosini yaratib, takomillashtirib, yoshlarni insonparvarlik, ilmparvarlik, mehr-oqibat, mehnatsevarlik, insonlarga va tabiatga do’stlik, sahiylik kabi umuminsoniy fazilatlar ruhida tarbiyalab kelishgan. Darhaqiqat, ajdodlarimiz tomonidan qoldirilgan bebaho madaniy meros milliy ma’naviyatimizning o’zagini tashkil etadi. Shu sababli undan bugun yoshlarimizning ta’lim va tarbiyasiga keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Tarbiya o’z navbatida oiladan boshlanar ekan, biz o’z farzandlarimizni baxti-saodatini, kamolini, iqbolini, buyuk inson bo’lib etishganligini va hayot abadiyligi avlodlar davomiyligini ta’minlaydigan ma’naviy qo’rg’oni bo’lmish o’z oilamizning mustahkamligini ko’rishni istar ekanmiz, demak oilada tarbiyalanuvchilarimizni har tomonlama sog’lom va barkamol etib tarbiyalashda tarbiyaning barcha turlariga e’tiborni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ota-bobolarimizdan qolgan boy ma’naviy merosning yosh avlodni har tomonlama yuksalishi tizimidagi o’rni va roli o’ziga xos xususiyatga va ko’rinishlarga ega. “Darhaqiqat, ajdodlar tomonidan yaratilgan tarbiyaviy qadriyatlarni o’rganishda ta’lim tizimi imkoniyatlarga alohida e’tibor qaratishlozim. Sharq mutafakkirlarining asarlarini o’rganish, tahlil qilish, ularning ijodi va ta’lim-tarbiyaga oid qarashlarini pedagogik nuqtai nazardan tadqiq etish muhim amaliy ahamiyatga ega” Avesto davridan boshlab, ustoz-shogird an’anasi Sharq madaniyatining ajralmas qismi bo’lib kelgan. Ushbu an’ana ilm, hunar va ma’naviyatni avloddan-avlodga o’tkazishning asosiy usuli hisoblangan. Avestoda bilim va donishmandlik muhim qadriyatlar sifatida e’tirof etilgan bo’lib, ustozlar jamiyatning eng hurmatga sazovor kishilaridan sanalgan. Ustoz-shogird munosabatlari faqatgina diniy ta’lim bilan cheklanmagan, balki: odob-axloq qoidalarini o’rgatish, hunarmandchilik, dehqonchilik, harbiy bilimlarni o’zlashtirish, astronomiya, tabobat, falsafa kabi fanlarni o’qitish kabi sohalarida ham namoyon bo’lgan.

“Ikki kishi, xoh dindosh, xoh birodar, xoh do’st bir-birovi bilan nima xususdadir ahd-paymon bog’lasalar birovi ikkinchisining xonadonidan o’ziga xotin tanlasa, yoxud bilim olmoqni istasa, so’zsiz uning talabi qondirilmog’i va xohlagan narsasi berilmog’i kerak. Agar talabgor uning xotinini istasa beriladi, din ilmini o’rganmoqni xohlasa - o’rgatiladi. ... U kunning ibtidosi va intihosida, u tunning avvali va oxirida bilim olmog’i, tafakkur va donishga limmo-lim bo’lmog’i, nihoyat ashavanlik yo’lida shunday manzalatga yetmog’i kerakki, ilohlar sha’niga hamdu sanolar aytsin, ularni ezgu kalomlar bilan ardoqlasin bilimni ziyoda qilsin Va shu yo’sinda o’z bilimni ziyoda qilsin. ... U kunning o’rtasi va tunning o’rtasida juda rohatlanib, sirli og’ushlarda mast bulganicha orom olmog’i, shundan sung ilm ortidan shu qadar jiddu-jahd etmog’i kerakki, o’tmish donishmandlar qoldirgan hamma narsani jonu dildan o’rganib olsin.” “Qadimdan ustoz-shogirdlik an’analarida ustoz nafaqat shogirdiga yo’l- yo’riq, ko’rsatma beribgina qolmay, o’z navbatida, ularni mustaqil faoliyatga tayyorlagan hamda o’zidan keyin ishtajribani, bilim va mahoratni avloddan- avlodga o’tishiga imkoniyat yaratgan. Ustoz-shogird an’analarida quyidagi pedagogik tamoyillar muhim o’rin tutadi:

- onglilik va faollik, ya’ni egallayotgan u yoki bu faoliyatning o’ziga xos jihatlari, mohiyatini ongli tarzda to’liq anglab yetish, uning istiqboli va ravnaqi yo’lida faollik bilan harakat qilish;
- ilm-fanning sir-asrorlarini egallashda puxtalik;
- ta’lim-tarbiyaning turmush, hayot bilan chambarchas bog’liqligini inobatga olish;
- mutaqillikka, ijodiy izlanishga yo’naltirib borishda nazariy bilimlarning amaliyot bilan bog’liqligini hisobga olish;
- uqitish, tarbiyalash mazmuni va shogirdlik bosqichlarining izchillik bilan belgilab qo’yilgan anik mantiqiy tartibga ega bo’lishi;
- shogirdning yosh va o’ziga xos xususiyatlarini hisobga olish.”

«Ustoz-shogird» an’analaridan foydalanish ko’zlangan samarani beradi. Pedagogik ta’limot g’oyalariga ko’ra amaliy ko’nikma va malakalar bevosita tinimsiz o’z ustida ishlash va orkali shakllanadi. «Ustoz-shogird» an’anasi esa o’quvchilar, talabayoshlar hamda yosh pedagoglarda ijodiy izlanishni vujudga keltirishi,

pedagogik faoliyat jarayonida ularning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda yondashishi, shogirdidagi iqtidorni yanada rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishi bilan ahamiyatlidir. Bu kabi holatlar yoshlarda nafaqat o'z kasbiga mas'uliyat bilan yondashish, balki kattaga hurmat, o'z kasbiga sadoqat, milliy qadriyatlarini e'zozlash kabi ma'naviy-axloqiy sifatlarni ham tarbiyalaydi. Farzand tarbiyasida sharqona, qadimiy ajdodlar urf-odatlarini, an'analari, axloq-odob qoidalariga amal qilishda. xalqimizning milliy tarbiya tizimidan unumli foydalanishga alohida e'tibor berish va bu borada ustozlar o'z kuchi, aql-zakovotini ayamasliklari lozim. Sharq xalqlarida ilm o'rgatuvchilar va ustozlarga nisbatan izzat-hurmatda bo'lish farzandlar ongiga singdirilgan. Sharqona odob doirasida ustozni o'z otasidek ulug'lanishi, uni hurmtini saqlash, ustoz ham o'z navbatida shogirdini o'z farzandidek ko'rib, unga o'z hunari yoki kasbi sirlarini o'rgatishi bilan birga tarbiya, odob-axloqdan ham saboq bergan. «Xususan, nozikta'b adib, nuqtadon olim, XV asr ma'rifatparvarlari darg'alaridan biri bo'lgan Husayn Voiz Koshifiy: «Ustoz va muallimlar hurmatini o'rniga qo'ygan bu dunyoda ham, oxiratda ham saodat topar», -deb yozgan edi. Uning fikricha, to'rt narsa saodat dalilidir: to'g'ri so'z, tavoze, halol kasbu hunardagi mehnat, sir saqlash. Ya'ni, biror kasbga o'rganish yoki hunarni o'rgatish mashaqqatli mehnat ekanligi olim qarashlarida markaziy o'rinda turgan.»¹ Koshifiy ustozlik shartlariga ham to'xtalib: «Bilgilkim, hech bir ish ustozsiz amalga oshmagay va kimki ustozsiz bir ishni qilur ersa, ul ishning asosi mustahkam bo'lmagay»- degan. Kimki ustozsiz ish boshlagan bo'lsa, uning ishi va amali samara bermaydi, ustozning etagini tutib shod bo'l, bir muddat ustozga xizmat qilginda, so'ngra o'zing ustoz bo'l... Agar komil inson kim deb so'rasalar, u pok mazhabli, o'z aybini ko'radigan dono va tamizli kishidir deb aytgil. Unda hasad, gina va baxillikdan asar bo'lmaydi». «XV asrda yashab ijod etgan olim va davlat arbobi Mirzo Ulug'bek ustoz-shogird an'anasiga asos solib, bu maktabning rivojlanishiga katta hissa qo'shganligini tarixiy manbalar orqali bilamiz. Alloma bolalarni guruh-guruh bo'lib o'qitish, ularni birgalikda raqobat qila olishga, ustozlarning esa odil va halol bo'lishga, ilmni o'rgatish jarayonida isbot talab qilmaydigan dalillar keltirishni, har bir mashg'ulotni yuksak saviyada o'tkazishga da'vat etadi, ana shu bilangina o'quvchilarni bilim olishga qiziqishi ortishi mumkinligini alohida ta'kidlaydi.» Ustoz o'z shogirdiga hech qachon zulm qilmasligi, aksincha beg'araz yordam ko'rsatishi, ular orasidagi hamkorlik samimiy bo'lishi g'oyat muhimligini qayta-qayta uqtiradi. «Ustoz-shogird» an'anasi boshqa sohalarga qaraganda, ayniqsa, san'at sohasida qadimdan an'anaga aylanib, davom etib kelmoqda. Har bir san'atkor san'at yo'liga kirar ekan, avvalo, o'zi tanlagan yo'nalish bo'yicha biror ustoz qo'liga boradi. Undan san'at sirlarini, bilim va ko'nikmalarni o'rganadi. Ustoz o'z shogirdining kelgusida yetuk san'atkor bo'lib yetishishi uchun astoydil mehnat qiladi, shogirdida bor iqtidorni yuzaga chiqarish, rivojlantirish uchun harakat qiladi.

Xulosa. Qadimgi O'rta Osiyodagi ta'lim tizimi uzoq tarixga ega bo'lib, uning asosiy tarkibiy qismi ustoz-shogird an'anasi bo'lgan. Bu an'ana faqat bilim olish jarayoni emas, balki axloqiy tarbiya va hunar o'rgatish tizimi sifatida ham shakllangan. Qadimgi Xorazm, So'g'd va Baqtriya hududlarida ta'lim diniy va dunyoviy bilimlarni o'z ichiga olgan bo'lib, zardushtiylik va boshqa diniy ta'limotlarning ta'siri sezilarli bo'lgan. Ustoz-shogird an'anasining ilk shakllari shaxsiy murabbiylik asosida rivojlangan bo'lsa, keyinchalik bu tizim madrasalar va ilmiy maktablar shaklida kengaygan. Ushbu an'ana keyingi asrlarda ham davom etib, Markaziy Osiyoning ilmiy va madaniy taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan. Bugungi kunda ham bu qadimiy tizimning ayrim jihatlari zamonaviy ta'lim jarayonida saqlanib qolgan bo'lib, ularning samaradorligini oshirish va zamonaviy sharoitga moslashtirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

References.

AVESTO. Toshkent. "Ta'lim nashriyoti"-2021.

Qambarov Musoxon Muxtorjonovich. PEDAGOGIKA TARIXI. Barcha bakalavr yo'nalishlari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent.: 2022.

Komiljon Hashimov, Sanobar Nishonova. PEDAGOGIKA TARIXI II qism. Darslik. Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. Toshkent.: 2005.

O. Hasanboyeva, J. Hasanboyev, H. Homidov. PEDAGOGIKA TARIXI. Oliy o'quv yurtlarining boshlang'ich ta'lim bakalavriat yo'nalishi mutaxassisligi uchun darslik. G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. T.: 2004.

Nabi Pardaboyevich Jumaboyev. SHARQ MUTAFAKKIRLARINING TA'LIM-TARBIYAGA OID MA'NAVIY VA AXLOQIY QARASHLARI. «Oriental Art and Culture» Scientific-Methodical Journal - Volume 2 Issue 4 / December 2021 ISSN 2181-063X

Dilnoza Nazarova Umirzoq qizi. TA'LIM OLUVCHILARNI KAMOL TOPTIRISHDA USTOZ-SHOGIRD MUNOSABATLARINING O'RNI. Pedagogy of cooperation in improving the quality of education: international experience and modern approaches International scientific-practical conference, November 13, 2023.

Navro'zbek Hakimjon o'g'li Sobirov. USTOZ-SHOGIRD AN'ANALARIDA PEDOGOGIKANING O'RNI. «Oriental Art and Culture» Scientific Methodical Journal / <http://oac.dsmi-qf.uz> Volume 4 Issue 3 / June 2023

GIDRAVLIKA FANIDAN MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISHDA WEB 2.0 TEKNOLOGIYALARINI JORIY ETISH IMKONIYATLARI

Eshmurodov Azamat G'uzorovich
Qarshi muhandislik - iqtisodiyot instituti katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqola Web 2.0 texnologiyalari xizmatlarining afzalliklari, turlari, ta'limda qo'llanilishiga bag'ishlangan. Web 2.0 texnologiyalari axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bo'lib, foydalanuvchilarning o'z faoliyatini ta'minlash maqsadida xizmatlarni ishlab chiqish usullari majmuasini o'z ichiga oladi.

Shuningdek, murakkab nazariy va tavsifiy tahlil usullari qo'llaniladi. Gidravlika fanidan mustaqil ishlarni tashkil etishda Web 2.0 texnologiyalarini joriy etish - o'quv Internet xizmati orqali mustaqil ishlarni tashkil etish maqsadida Web 2.0 texnologiyalari asosida ishlab chiqilgan xizmatlar tanlangan.

Bundan tashqari, texnika ta'lim yo'nalishi talabalari uchun gidravlika fanidan mustaqil ishlarni tashkil etishda Web 2.0 texnologiyalarini joriy etish usullari mustaqil ishlarni tashkil etish maqsadida Web 2.0 texnologiyalari asosida ishlab chiqilgan xizmatlarni optimal tanlashni ta'minlaydigan harakatlar texnika ta'lim yo'nalishi talabalari uchun gidravlika fani bo'yicha ketma-ketlikdir. Ta'limga Web 2.0 texnologiyalarini joriy etish metodikasini ishlab chiqish bugungi kunda murakkab fanlararo muammo sifatida qaraladi.

Kalit so'zlar: Web 2.0, Internet, aqlli agent, bulutli hisoblash, 3 o'lchamli uyin, virtual olam, ochiq onlayn resurs, blog, sayt, media, Web-ilova, 3D, Web-miks, elektron jadval, xatcho'p.

ВОЗМОЖНОСТИ ВНЕДРЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ WEB 2.0 ПРИ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ РАБОТ ПО ГИДРАВЛИКЕ

Эшмуродов Азамат Гузорович
Каршинский инженерно – экономический институт,
старший преподаватель, независимый исследователь.

Аннотация. Статья посвящена преимуществам, видам, применению в образовании услуг технологии Web 2.0. Технологии Web 2.0 являются информационно-коммуникационными технологиями и включают в себя комплекс методов разработки сервисов с целью обеспечения собственной деятельности пользователей.

Также используются сложные теоретические и описательные методы анализа. Внедрение технологий Web 2.0 в организацию самостоятельных работ по гидравлике - в целях организации самостоятельных работ через образовательный интернет-сервис выбраны услуги, разработанные на основе технологий Web 2.0.

Кроме того, методы внедрения технологий Web 2.0 в организацию самостоятельной работы по гидравлике для студентов направления технического образования действия, обеспечивающие оптимальный выбор услуг, разработанных на основе технологий Web 2.0, в целях организации самостоятельной работы представляют собой последовательность действий по гидравлике для студентов направления технического образования. Разработка методики внедрения технологий Web 2.0 в образование сегодня рассматривается как сложная междисциплинарная проблема.

THE POSSIBILITIES OF IMPLEMENTING WEB 2.0 TECHNOLOGIES IN ORGANIZING INDEPENDENT WORK ON HYDRAULICS

Eshmurodov Azamat G'uzorovich
Karshi engineering economics institute, Senior Lecturer, independent researcher.

Annotation. The article is devoted to the benefits, types, applications of Web 2.0 technology services in education. Web 2.0 technologies are information and communication technologies and include a complex of methods for developing services in order to ensure the performance of users.

Complex theoretical and descriptive analysis methods are also used. In the organization of independent work on the subject of hydraulics, the introduction of Web 2.0 technologies - services

developed on the basis of Web 2.0 technologies were selected in order to organize independent work through the educational Internet service.

In addition, the methods of introducing Web 2.0 technologies in the organization of independent work in the field of hydraulics for students of technical education direction in order to organize independent work, the actions that ensure the optimal selection of services developed on the basis of Web 2.0 technologies are a sequence of hydraulics for students of technical education direction. The development of a methodology for introducing Web 2.0 technologies into education is seen today as a complex interdisciplinary problem.

Kirish. Internet tarmog‘i barcha sohalarni qamrab olayotgan bir paytda ta‘lim sohasiga Web 2.0 texnologiyalarini qo‘llash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Oliy ta‘lim tizimida talabalar Internet tarmog‘i orqali bir qancha ijtimoiy xizmatlardan foydalanib, Web 2.0 texnologiyalarining bir qancha xizmatlarini strukturasi tuzishlari mumkin. Misol sifatida, bulutli texnologiyalar, 3 o‘lchamli o‘yinlar, virtual olam, ochiq onlayn resurslar vohokozalar yordamida o‘zlariga kerakli bo‘lgan manbalardan foydalanishi va bulutli elektron texnologiyalardan foydalanishlari mumkin.

Texnik nuqtai nazardan, Web 2.0 texnologiyalari yangi protokollar, tillar va standartlar, pedagogik “hamkorlik va sherikchilik tarmog‘i”dir. Zamonaviy tarmoq foydalanuvchilarining o‘zlari tarmoq mualliflari bo‘lib, o‘zlarining maqolalari, fotosuratlar, audio va video yozuvlarini tarmoqqa qo‘shishlari, o‘z sharhlarini qoldirishlari va sahifalari dizaynini shakllantirishlari mumkin. Mazkur tadqiqot ishi doirasida Web 2.0 texnologiyalari foydalanuvchilarning o‘z shaxsiy faolliklarini ta‘minlash maqsadida xizmatlarni ishlab chiqish usullari to‘plamini o‘z ichiga olgan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sifatida aniqlanadi.

-Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Oliy ta‘limda Web 2.0 texnologiyalari: YE.D. Patarkin, I.K.Slavin, K.S.Itinson, Saidov I.D, Linkov V.V va boshqalarning ilmiy maqolalari o‘rganildi va tahlil qilindi. Mamlakatimizda kadrlarni axborot kommunikatsion texnologiyalari bilan bog‘liq tayyorgarligini turli aspektlarda takomillashtirishga doir tadqiqotlar A.Abdiqodirov, U.Begimqulov, M.Aripov, A.Haitov, B Mo‘minov va boshqa olimlarning ishlarida yoritilgan. Musataqil ta‘limni tashkillashtirish N.G‘.Ergashev, M.Tursunov, B. Xoliqulov va boshqalarning ilmiy tadqiqot ishlarida qarab chiqilgan.

MDH mamlakatlari tadqiqotchilaridan Y.K. Babanskiy, L.G. Vyatkin, YE.Y. Golant, V. Graf, K.V. Gridnev, B.P. Yesipov, I.R. Ilyasov, I.S. Kon, V. Lyaudis, V. Okon, A.V. Usova, I.V. Xaritonovaning ishlarida “mustaqil ish”, “mustaqil ishlarni tashkillashtirish”, “mustaqillik” kabi tushnchalar ustida atroflicha tadqiqot ishlari olib borilgan.

Xorijlik tadqiqotchilar tomonidan Web 2.0-texnologiyalarini ta‘lim jarayoniga bevosita tadbiiq etilishi Jason Fried, Paul Graham, Tim O’Reilly tomonidan o‘rganilgan.

-Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Ushbu maqolaning maqsadi oliy ta‘lim talabalarining mustaqil ishlarini tashkil etishda Web 2.0 texnologiyalarining didaktik imkoniyatlari, afzalliklari, qo‘llash istiqbollari va ta‘sirini o‘rganishdan iborat.

Internet tarmog‘i foydalanuvchilari pedagogikasi va Web 2.0 texnologiyalaridan foydalanish sohasi bo‘yicha shug‘ullagan olim eng nufuzli rus mutaxassisi YE.D.Patarakin hisoblanadi. U ta‘limda ijtimoiy xizmatlardan foydalanishning kontseptual asoslarini yaratdi, bu «Tarmoqli jamoalarda informatikaning ijodiy va ta‘lim imkoniyatlarini amalga oshirish» doktorlik dissertatsiyasida shakllantirilgan[1,102]. YE.D.Patarakin tomonidan ta‘limda amaliy qo‘llaniladigan Web 2.0 texnologiyalari yordamida ma‘lumotlarni strukturaviy qidirish, xatcho‘plarni bulutli saqlash, media fayllarni bulutli saqlash, onlayn hujjatlarni yaratish va tahrirlash, bloglar yaratish, WikiWiki (foydalanuvchilar tuzilmasi va mazmunini birgalikda o‘zgartirishi mumkin bo‘lgan saytlar, masalan, <http://ru.wikipedia.org>), ulanish diagrammasi (diagrammalar yordamida umumiy tizimlarning fikrlash jarayonini tasvirlash usuli, masalan, <http://www.mindmeister.com>), ijtimoiy tarmoqlar (har qanday faoliyat bilan birlashtirilgan jamoalar tashkil etish uchun mo‘ljallangan saytlar, masalan, <http://www.facebook.com>), mashuplar (bir nechta manbalardan olingan ma‘lumotlarni bitta integratsiyalashgan vositaga birlashtirgan Web-ilovalar, masalan, <http://wikimapia.org>). 3D-da muloqot (uch o‘lchamli haqiqatda muloqot qilish qobiliyati, masalan, <http://secondlife.com>) ketma ketligida berilgan [1,103].

-Tahlil va natijalar (Analysis and reults). I.K.Slavin ta'limda Web 2.0 texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari haqida gapirar ekan, muvaffaqiyatga erishgan talabalarning o'zlashtirish past talabalar bilan birgalikda olib borgan tadqiqotlari birinchi bo'lib, ortda qolayotganlarning ta'lim jarayonida o'zlari uchun yangi imkoniyatlar ochish imkonini, ikkinchi tomondan esa kursdosh talabalarni kuzatish orqali «qo'lga olish» uchun berishini ta'kidlaydi[2,23].

Audio va video konferensiyalarni o'tkazish: asarlarni qabul qilish va ko'rib chiqish, mavzu bo'yicha boshqariladigan muhokamalarni tashkil etish, hisobotlar mavzularini tarqatish xizmati Zoom tizimi yordamida amalga oshirilishi mumkin.

Google Sheets xizmatining Internetda elektron jadvallar yaratish va ularga umumiy kirishni ta'minlash kabi funksiyalari o'qituvchi va talabalar tomonidan kursdoshlarning ishini baholash jarayonini qulay tashkil etishga yordam beradi.

“Google saytlari” xizmati yordamida yaratilgan saytdan foydalanish fanning o'quv-uslubiy ta'minotidan foydalanish imkonini beradi. Uning mazmuni ta'lim axborotining barcha asosiy elementlari (matn va grafik) birligini, shuningdek, asosiy ta'lim elementlarining aloqalari birligini ifodalashi mumkin. Ushbu xizmat yordamida ma'ruzalar matnlari, ularga taqdimotlar, laboratoriya ishlari, hisobotlarga qo'yiladigan talablar, muammoli topshiriqlarni shakllantirish, o'z-o'zini nazorat qilish vositalari, fanning axborot bazasi, joriy, oraliq va yakuniy nazorat topshiriqlarni joylashtirish internetda qulay hisoblanadi.

Hamkorlikda ishlashni tashkil qilish, paydo bo'lgan muammolarni muhokama qilish bilan eslatmalar yaratish, turli xil bildirishnomalarni nashr qilish uchun siz Google Groups xizmatidan foydalanishingiz mumkin. Guruhlarga birlashtirilib, pedagogika oliy o'quv yurtlari talabalari shu tariqa kasbiy faoliyatga tayyorlanishadi, kasbiy bilimlarini chuqurlashtiradilar. Xususan, Google Groups guruh a'zolari uchun muloqot va hamkorlik vositasidir. Guruhlar umumiy loyiha bo'yicha qo'shimcha darsdan tashqari ishlarni bajarish uchun tuziladi.

Ta'limda «Symbaloo» xatcho'plarni saqlash xizmatidan foydalanish g'oyalari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Ta'limda Web 2.0 texnologiya vositalaridan foydalanish bo'yicha xizmatlar to'plamini yaratish;

Onlayn o'qitishni tashkil etish;

Fan o'qituvchilari tomonidan mavzuli Web-mikslarni yaratish;

Ish tajribasini tarqatish uchun tematik Web-mikslar almashinuvi;

Ta'lim resurslarini tezkor qidirish uchun tayyor Webmikslardan foydalanish kabilardan iborat.

Kirish, joriy, tematik va o'z-o'zini nazorat qilish maqsadida test sinovlarini tashkil qilish uchun google classroom xizmatidan foydalanib, onlayn testlarni tuzish imkoniyatlaridan foydalanish mumkin.

Gidravlika fanidan talabalarning mustaqil ishlarni tashkil etishda Web 2.0 texnologiyalarini joriy etish ko'plab xizmatlardan foydalanishni nazarda tutadi. Bu holat turli turdagi xizmatlar tomonidan bajariladigan funksiyalarning cheklanganligi bilan izohlanadi. Shuning uchun, ularning o'zaro ta'sirini amalga oshiradigan dasturiy ta'minotning butun majmuasini ishlab chiqish kerak bo'lishi mumkin. Talabalarga har qanday axborot resursining yoki bir nechta resurslarning axborot obyektlari bilan ishlash qobiliyatini ta'minlaydigan xizmatlar to'plami Internet xizmati kabi tushunchaning tarkibiy qismlaridan biridir[3,22].

O'quv materialini vizual tarzda taqdim etish va uning emotsional komponentini kuchaytirish hisobiga mustaqil ishlarni tashkil etishda Web 2.0 texnologiyalaridan foydalanish talabalarning muayyan muammoni o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi.

Gidravlika fanidan mustaqil ishlarni tashkil etishda Web 2.0 texnologiyalarini joriy etish - o'quv Internet xizmati orqali mustaqil ishlarni tashkil etish maqsadida Web 2.0 texnologiyalari asosida ishlab chiqilgan xizmatlar tanlanadi.

Texnika ta'lim yo'nalishi talabalari uchun gidravlika fanidan mustaqil ishlarni tashkil etishda Web 2.0 texnologiyalarini joriy etish usuli mustaqil ishlarni tashkil etish maqsadida Web 2.0 texnologiyalari asosida ishlab chiqilgan xizmatlari texnika ta'lim yo'nalishi talabalari uchun gidravlika fani bo'yicha optimal tanlashni ta'minlaydigan harakatlar ketma-ketligidir.

So'nggi yillarda nashr etilgan nashrlar va xorijiy amaliyot tahlili shuni ko'rsatdiki, Web 2.0 texnologiyalari foydalanish qulayligi axborot muhitini tashkil etish samaradorligi, interfaollik

va boshqalar kabi didaktik xususiyatlar tufayli talabalarning mustaqil ishlarini optimallashtirish muammolarini ya'ni, multimedia, ishonchlilik va xavfsizlikni to'liq hal qilishga yordam beradi.

Axborot kommunikatsion texnologiyalarining doimiy rivojlanishi ularni tashkil etuvchi axborot obyektlarini taqdim etish shakllari va qayta ishlash usullari bilan bir-biridan farq qiluvchi turli xil axborot xizmatlarining paydo bo'lishiga olib keladi. Shu sababli, hozirgi vaqtda Internetda resurslarning barcha spektri bilan ishlashni ta'minlaydigan juda ko'p xizmatlar mavjud.

AKTning jamiyat hayotining barcha jabhalariga kirib borishi Web 2.0 texnologiyalari deb ataladigan yangi Internet texnologiyalarining paydo bo'lishiga e'tiborni kuchaytirdi. O'quv materialini vizual tarzda taqdim etish va uning hissiy tarkibiy qismini yaxshilash tufayli mustaqil ishni tashkil etishda Web 2.0 texnologiyalarini joriy etish talabalarning muayyan muammoni o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshirishga imkon beradi.

Web 2.0 texnologiyalari axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bo'lib, foydalanuvchilarning o'z faoliyatini ta'minlash maqsadida xizmatlarni ishlab chiqish usullari majmuasini o'z ichiga oladi.

-Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Mustaqil ishlarni tashkil etishda Web 2.0 texnologiyalarini joriy etish - o'quv Internet xizmati orqali mustaqil ishlarni tashkil etish maqsadida Web 2.0 texnologiyalari asosida ishlab chiqilgan xizmatlarni tanlangan.

Texnika ixtisosligi yo'nalishi talabalari uchun gidravlika fanidan mustaqil ishlarni tashkil etishda Web 2.0 texnologiyalarini joriy etish usuli mustaqil ishlarni tashkil etish maqsadida Web 2.0 texnologiyalari asosida ishlab chiqilgan xizmatlarni optimal tanlashni ta'minlaydigan harakatlar texnika ixtisosligi talabalari uchun gidravlika fani bo'yicha ketma-ketligidir. Ta'limga Web 2.0 texnologiyalarini joriy etish metodikasini ishlab chiqish bugungi kunda murakkab fanlararo muammo sifatida qaraladi.

ADABIYOTLAR:

Патаракин Е. Д. Социальные взаимодействия и сетевое обучение 2.0. Москва.© НК «Прожект Хармони, Инк.», 2009 г.101-105 стр.

И.К.Славин, "Web 3.0-технологии в образовании и научных исследованиях", Каралеан Скиентифик жоурнал. 2020.Т.9.№1(30), 22-24 стр.

К.С.Итинсон, "Web 2.0 –тенологии в образовании и научных исследованиях". Pedagogical scinece. 2020 г. 22-24-стр.

Саидов И.Д. Роль веб-ориентированных технологий в системе современного инновационного обучения // Санкт-петербургский образовательный вестник. — 2018. — С. 49-54

Линьков В.В. Правовые проблемы информационного пространства при переходе к концепциям Интернет вещей и web 3.0//Закон и право. — 2019. — № 8. — С. 140-142

Багиров Р.В., Абдусаламов Р.С. Сравнение концепций

Интернет-технологий представления информации Web 2.0 и Web 3.0//Сборник материалов III Всероссийской научно-технической конференции «Студенческая наука для развития информационного общества». — 2015. — С. 103-104

Бабанский, Ю. К. Педагогика / Ю. К. Бабанский, В. А. Слостенин, Н.Сорокин и др. - М.: Просвещение. - 1988. - 478 с.

Вяткин, Л. Г. Уровни познавательной самостоятельности студен-тов педагогических вузов / Л. Г. Вяткин, А. Б. Ольнева, Г. Д. Турчин // Акту-альные вопросы региональной педагогики. - 2002. - С. 35-38.

A.G'.Eshmurodov."Talabalarning mustaqil ta'limda web 3.0-texnologiyalardan foydalanish" mavzusida, Mirzo ulug'bek nomidagi o'zbekiston milliy universiteti ilmiy jo'rnali. O'zMU xabarlar: OAK ro'yxatidagi jurnallarda maqola nashr etish. Toshkent-ISSN 2181-7324. 2021, [1/6/2]. B. 191-194;

A.G.Eshmurodov, "Web 2.0 methodology of the implementation of the agro-technologists of independent work on the subject of information technology to students in higher education" International Multidisciplinary Conference on Scientific Developments and Innovations in Education, Hosted Thiva,Greece, January 28th 2022, 29-31 page.

EKOLOGIK TARBIYA VA TALABALARNING EKOLOGIK ONGINI RIVOJLANTIRISHDA INTEGRATIV YONDASHUVNING ROLI

*Egamova Gulnoza Istam qizi
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti*

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqola ekologik tarbiya va talabalarning ekologik ongini rivojlantirishda integrativ yondashuvning rolini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada ekologik tarbiyaning mohiyati, ahamiyati va unga integrativ yondashuvning qo'shgan hissasi tahlil qilinadi. Integrativ yondashuv ekologik masalalarni turli fanlar va sohalar nuqtai nazaridan o'rganishga imkon beradi, bu esa talabalar uchun ekologik bilimlarni amaliyotda qo'llash va ekologik ongni shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Maqolada integrativ yondashuvni ta'lim tizimiga joriy etish, ekologik muammolarni keng ko'lamda tushunish va talabalarning ijtimoiy mas'uliyatini oshirish borasida tavsiyalar berilgan. Ushbu yondashuv, nafaqat ekologik bilimlarni oshirish, balki ijtimoiy va shaxsiy mas'uliyatni rivojlantirishga yordam beradi. Maqola ekologik tarbiya va ongni rivojlantirishda integrativ yondashuvning o'rni va ahamiyatini ko'rsatish orqali zamonaviy ta'lim jarayonidagi muhim tendensiyalarni taqdim etadi

Kalit so'zlar: Ekologik ta'lim, ekologik ong, integrativ yondashuv, barqaror rivojlanish, multidisipliner ta'lim, ekologik mas'uliyat, pedagogik metodlar, ekologik qadriyatlar, ekologik savodxonlik, atrof-muhitga bo'lgan ong.

РОЛЬ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА В РАЗВИТИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ И ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТОВ

*Эгамова Гулноза Истамовна
Докторант Бухарского государственного университета*

Аннотация: Данная научная статья посвящена исследованию роли интегративного подхода в экологическом воспитании и развитии экологического сознания студентов. В статье анализируются сущность и важность экологического воспитания, а также вклад интегративного подхода в данный процесс. Интегративный подход позволяет рассматривать экологические проблемы с точки зрения различных наук и областей, что является эффективным инструментом для студентов в применении экологических знаний на практике и формировании экологического сознания. В статье представлены рекомендации по внедрению интегративного подхода в систему образования, расширению понимания экологических проблем и повышению социальной ответственности студентов. Этот подход способствует не только повышению экологических знаний, но и развитию социальной и личной ответственности. Статья представляет собой обзор современных тенденций в образовательном процессе, подчеркивая важность интегративного подхода в экологическом воспитании и развитии экологическо данная научная статья посвящена исследованию роли интегративного подхода в экологическом воспитании и развитии экологического сознания студентов.

Ключевые слова: Экологическое образование, экологическое сознание интегративный подход, устойчивое развитие, междисциплинарное обучение, экологическая ответственность, педагогические методы, экологические ценности, экологическая грамотность, осознание окружающей среды.

THE ROLE OF THE INTEGRATIVE APPROACH IN DEVELOPING ECOLOGICAL AWARENESS AND ENVIRONMENTAL EDUCATION OF STUDENTS

*Egamova Gulnoza Istamovna
Doctoral student of Bukhara State University*

Abstract: This scientific article is dedicated to exploring the role of an integrative approach in environmental education and the development of students' ecological awareness. The article examines the essence and importance of ecological education, as well as the contribution of the integrative approach to this process. The integrative approach allows ecological problems to

be addressed from the perspectives of various disciplines, which serves as an effective tool for students in applying ecological knowledge in practice and shaping ecological consciousness. The article offers recommendations for introducing the integrative approach into the education system, expanding the understanding of ecological issues, and increasing students' social responsibility. This approach helps not only in enhancing ecological knowledge but also in developing social and personal responsibility. The article presents an overview of modern trends in the educational process, emphasizing the importance of the integrative approach in ecological education and the development of ecological awareness.

Key words: Environmental education, ecological awareness, integrative approach, sustainable development, interdisciplinary teaching, ecological responsibility, pedagogical methods, ecological values, ecological literacy, environmental consciousness.

KIRISH. Bugungi kunda ekologik masalalar global miqyosda eng muhim muammolardan biriga aylanmoqda. Havo va suv ifloslanishi, tuproq degradatsiyasi, biodiversitetning yo'qolishi kabi tabiiy muammolar insoniyat uchun xavf tug'dirmoqda. Shu sababli, ekologik tarbiya va ekologik ongni rivojlantirish masalalari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayonni samarali amalga oshirishda integrativ yondashuvning roli katta. Integrativ yondashuv nafaqat ekologiya fanining asoslarini o'rgatish, balki talabalarning hayotiy ko'nikmalarini, ongini va xulq-atvorini o'zgartirishga qaratilgan tizimli yondashuvdir. Ekologik tarbiya – bu insonlarning atrof-muhitga bo'lgan munosabatini yaxshilashga, ekologik bilimlarni oshirishga va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga qaratilgan faoliyatdir. Ekologik tarbiya nafaqat ekologiya fanining o'rganilishiga, balki tabiatga nisbatan hurmat va mas'uliyat hissini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, ekologik tarbiya talabalarning jamiyatdagi o'rni, ijtimoiy mas'uliyatini oshirishga, shuningdek, ularning shaxsiy ekologik xulq-atvorini shakllantirishga yordam beradi.

Integrativ yondashuv – bu turli fanlarni o'zaro bog'laydigan, multidisipliner yondashuv bo'lib, ekologik bilimlarni o'zlashtirishda talabalarga keng ko'lamda yondashishni ta'minlaydi. [12] Bu yondashuvning asosiy maqsadi ekologik masalalarni turli fanlar va sohalar nuqtai nazaridan o'rganish, ekologik ongni shakllantirishda talabalar va jamiyatning turli qatlamlarini jalb qilishdir. Ekologiya va tabiatni o'rganish uchun faqat biologiya fanini emas, balki iqtisodiyot, siyosatshunoslik, psixologiya va ijtimoiy fanlarini ham o'rganishni talab etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA.

Ekologik tarbiya va integrativ yondashuvni rivojlantirishda mavjud ilmiy yondashuvlarni o'rganish va tahlil qilish muhim rol o'ynaydi. Ushbu tahlil ekologik tarbiya va ekologik ongni rivojlantirishda integrativ yondashuvning ahamiyatini aniqlashga yordam beradi. Shu kungacha bu sohada juda ko'plab olimlar ilmiy ishlar olib bordilar va ularning ilmiy ishlari ekologik muammolarni bartaraf etishda o'z hissasini qo'shib kelmoqda.

1. Ekologik tarbiya masalalari bilan shug'ullangan ko'plab ilmiy ishlar mavjud. Masalan, Shamsutdinova va Mahkamova (2020) ekologik tarbiyaning mohiyati va uning jamiyatdagi rolini tahlil qilishgan. Ularning fikricha, ekologik tarbiya nafaqat ekologik bilimlarni o'rganishga, balki insonlarning tabiatga bo'lgan mas'uliyatli munosabatini shakllantirishga ham xizmat qiladi.[1]

2. Yusupov va Pirov (2019) ekologik muammolarni multidisipliner yondashuv orqali yechishning zarurligini ta'kidlaydilar. Ular ekologik bilimlarni faqat biologiya emas, balki iqtisodiyot, psixologiya va siyosatshunoslik kabi boshqa sohalar bilan bog'lashning ahamiyatini ko'rsatishadi. [3.4]

3. Integrativ yondashuvni ta'lim tizimiga joriy etish borasida bir nechta ilmiy tadqiqotlar mavjud. Misol uchun, ekologik masalalarni turli fanlar nuqtai nazaridan o'rganishning samaradorligi haqida olib borilgan tadqiqotlar (Shamsutdinova, 2020) ekologik tarbiya va integrativ yondashuvni rivojlantirishda mavjud ilmiy yondashuvlarni o'rganish va tahlil qilishda muhim rol o'ynaydi. [1]

4. Vygotskiy L.S. – Vygotskiyning «socio-cultural theory» (ijtimoiy-madaniy nazariya) ta'limda interaktiv va integrativ yondashuvlarning asoschisi bo'lib, ekologik ongni rivojlantirishda talabalarning guruhli faoliyatlari va muhokamalarining ahamiyatini ta'kidlagan.[5]

5. Hicks D. – Ekologik ta'lim va barqaror rivojlanish sohasida integrativ yondashuvlarni qo'llashga qaratilgan ishlanmalarni olib borgan. U ekologik tarbiyaning jamiyatda barqaror

o'zgarishlarga olib kelishini ta'kidlaydi.[6]

7. O'ralov B. – Ekologik ongni shakllantirish va ekologik muammolarni o'rganishda zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy etish borasida tadqiqotlar olib borgan.[7] Bu olimlar ekologik tarbiya va ekologik ongni rivojlantirishda integrativ yondashuvning samaradorligini oshirishga hissa qo'shgan va ekologik ta'limning amaliyotga tatbiq etilishi uchun ko'plab ilmiy yondashuvlarni ishlab chiqqan. Ularning ishlari ekologik ta'limni modernizatsiya qilishda, ekologik ongni rivojlantirishda va ijtimoiy mas'uliyatni oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ekologik tarbiya va talabalarning ekologik ongini rivojlantirishda integrativ yondashuvning rolini o'rganishda quyidagi metodologik yondashuvlar qo'llanildi:

1. Tahliliy-metodologik yondashuv: Ekologik tarbiya va integrativ yondashuvni o'rganish jarayonida mavjud ilmiy adabiyotlar tahlil qilindi. Bu yondashuv ekologik ta'lim tizimining zamonaviy tendensiyalarini aniqlash va ekologik tarbiya sohasidagi mavjud muammolarni aniqlashga yordam berdi.

2. Kompleks yondashuv: Integrativ yondashuv ekologik tarbiyani faqat biologiya fanidan iborat bo'lgan mavzu sifatida emas, balki ko'plab fanlar (biologiya, kimyo, iqtisodiyot, siyosatshunoslik va psixologiya) orqali o'rganish zarurligini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuv talabalar uchun ekologik bilimlarni yanada kengaytirish va amaliyotga tatbiq etishga imkon yaratadi.[8]

3. Eksperimental-metodologik yondashuv: O'quv jarayonida integrativ yondashuvning ta'sirini o'rganish uchun amaliy tadqiqotlar va loyiha asosidagi ishlanmalar amalga oshirildi. Talabalarning ekologik ongini rivojlantirishda qo'llaniladigan metodlar, o'quv dasturlarining samaradorligi sinovdan o'tkazildi.

4. Interaktiv metodlar: Talabalar bilan muloqot orqali, guruhli va jamoaviy ishlar asosida ekologik muammolarni yechish va ekologik ongni rivojlantirishga qaratilgan interaktiv metodlar qo'llanildi. Bu metodlar talabalarning fikrini, ijodkorligini va amaliy ko'nikmalarini oshirishga xizmat qildi.

5. Comparativ tahlil: Turli mamlakatlarda va o'quv muassasalarida ekologik tarbiya va integrativ yondashuvni joriy etishdagi tajribalar solishtirildi. Bu tahlil ekologik ta'limda integrativ yondashuvning samaradorligini baholashga yordam berdi. Ushbu metodologiya ekologik tarbiya va ongni rivojlantirishdagi integrativ yondashuvning samaradorligini o'rganishga, shuningdek, ekologik masalalarni hal qilish uchun talabalarga kompleks yondashuvlar taklif etishga imkon yaratdi.

MUHOKAMA. Ekologik tarbiya va talabalarning ekologik ongini rivojlantirishda integrativ yondashuvning o'rni va ahamiyati keng tahlil qilindi. Bugungi kunda ekologik masalalar jamiyatni xavf ostiga qo'yishi, insoniyatning tabiiy resurslarga nisbatan beparvo munosabati global miqyosda dolzarb bo'lib qolgan. Shu sababli, ekologik tarbiyaning samarali bo'lishi uchun yangi yondashuvlar, jumladan, integrativ metodlarni tatbiq etish zaruriyatini ta'kidlash muhimdir.

Integrativ Yondashuvning ahamiyati: Ekologik tarbiyani faqat biologiya fanlari bilan cheklab qolmaslik, balki ekologik masalalarni iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va madaniy nuqtai nazardan ham o'rganish zarur. Integrativ yondashuv, ekologik bilimlarni turli fanlar orqali kengaytirish va ko'p qirrali tahlil qilish imkonini yaratadi. Bu yondashuv talabalarni nafaqat ekologik masalalarni tushunishga, balki ularni turli kontekstlarda yechishga o'rgatadi. Shunday qilib, ekologik masalalarga kompleks yondashuv nafaqat ekologik ongni, balki talabalar uchun o'quv jarayonidagi ijodkorlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

Amaliy Tadqiqotlar va Eksperimentlar: O'tkazilgan amaliy tadqiqotlar va eksperimentlar, ekologik tarbiya jarayonida integrativ yondashuvning samaradorligini ko'rsatdi. Talabalar ekologik muammolarni nafaqat biologik, balki iqtisodiy va ijtimoiy tomonlarini ham o'rganib, ularga hal etish yo'llarini topa olishdi. Bu, o'z navbatida, ekologik ongni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ekologik mas'uliyatni talabalar orasida mustahkamlashga xizmat qiladi.

Interaktiv Yondashuvlar: Interaktiv metodlar orqali talabalar ekologik muammolarni amaliyotda o'rganish, muhokama qilish va jamoaviy ishlarda qatnashish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bu metodlar talabalarning ijodkorlik, analitik fikrlash va muammolarni real hayotda hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ekologik muammolarga qarshi kurashishda talabalar nafaqat ilmiy bilimlarni, balki ijtimoiy va amaliy ko'nikmalarni ham o'rganmoqdalar.

Integrativ Yondashuvni Ta'limda Joriy Etishdagi Muammolar: Biroq, integrativ yondashuvni

ta'lim tizimida keng joriy etishda ba'zi muammolar mavjud. Birinchi navbatda, ekologik tarbiya bo'yicha darslar va o'quv dasturlarining to'liq integratsiyalashuvi uchun o'qituvchilar va ta'lim muassasalarining tayyorligi va metodik yondashuvlari zarur. Shuningdek, ekologik masalalar bilan bog'liq interaktiv va amaliy metodlarni joriy qilish o'qituvchilarning pedagogik va ilmiy salohiyatini oshirishni talab qiladi. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ekologik tarbiya va talabalarning ekologik ongini rivojlantirishda integrativ yondashuvning ahamiyati beqiyos. Bu yondashuv nafaqat ekologik bilimlarni oshiradi, balki talabalarga ekologik muammolarni turli nuqtai nazardan ko'rib chiqish imkoniyatini yaratadi. Amaliy tadqiqotlar va interaktiv metodlar ekologik ongni shakllantirishda samarali usullar sifatida ko'rsatilgan. Shunday qilib, ekologik tarbiya jarayonida integrativ yondashuvni kengaytirish va joriy etish orqali biz ekologik mas'uliyatni oshirish va barqaror jamiyatni rivojlantirishga erishishimiz mumkin.

NATIHALAR . Maqolada ekologik tarbiya va talabalarning ekologik ongini rivojlantirishda integrativ yondashuvning roli va ahamiyati o'rganildi. Tadqiqotlar va tahlillar natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Integrativ Yondashuvning Samaradorligi: Ekologik tarbiya va ongni rivojlantirishda integrativ yondashuvning samaradorligi yuqori ekanligi aniqlandi. Turli fanlarni birlashtirgan holda ekologik masalalarni ko'rib chiqish talabalarning ekologik bilimlarni amaliyotga tatbiq etish ko'nikmalarini oshiradi. Shuningdek, bu yondashuv ekologik ongni shakllantirishda, ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishda va talabalarni barqaror rivojlanish tamoyillariga yo'naltirishda muhim rol o'ynaydi.

2. Ekologik Tarbiyaning Muhimligi: Ekologik tarbiya nafaqat ekologik bilimlarni oshirish, balki insonlarning tabiatga bo'lgan mas'uliyatli munosabatini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Bu, o'z navbatida, kelajakda ekologik muammolarni hal qilishda ijtimoiy va shaxsiy mas'uliyatni oshiradi.

3. Talabalarning Ekologik Ongini Rivojlantirishda Integrativ Yondashuv: Ekologik muammolarni turli fanlar nuqtai nazaridan tahlil qilish va ularni yechish usullarini ishlab chiqish talabalarning tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va amaliy ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu yondashuv talabalar uchun ekologik ongni shakllantirishda eng samarali vosita hisoblanadi.

4. Tadqiqot va Eksperimentlar natijasi: Tadqiqot va eksperimentlar natijasida, ekologik tarbiya jarayonida integrativ yondashuvning talabalarning ekologik ongini rivojlantirishda samarali ekanligi tasdiqlandi. Amaliy mashg'ulotlar va guruhli ishlar orqali talabalar ekologik masalalarni keng qamrovli yondashuv asosida o'rganishga muvaffaq bo'ldilar.

5. Integrativ Yondashuvni Ta'lim Tizimiga Joriy Etishdagi Muammolar: Integrativ yondashuvni ta'lim tizimiga keng joriy etish uchun o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini va ekologik ta'limga bo'lgan qiziqishni oshirish zarur. Shuningdek, ekologik masalalarga oid yangi o'quv dasturlari va interaktiv metodlarni joriy etish talabalarning ekologik ongini rivojlantirishga yordam beradi. Xulosa qilib aytganda, ekologik tarbiya va ekologik ongni rivojlantirishda integrativ yondashuvning roli beqiyosdir. Ushbu yondashuv ekologik masalalarni turli nuqtai nazarlardan korib chiqishga, ijtimoiy mas'uliyatni oshirishga va barqaror rivojlanishni qo'llab-quvvatlashga yordam beradi. Ta'lim tizimida integrativ yondashuvni joriy etish talabalar uchun ekologik ongni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ekologik mas'uliyatni oshirishga yordam beradi.

XULOSA. Ekologik tarbiya va ekologik ongni rivojlantirishda integrativ yondashuvning roli beqiyosdir. Bu yondashuv, ekologik muammolarni faqat biologiya fanlari doirasida emas, balki turli ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy nuqtai nazarlardan ko'rib chiqishni ta'minlaydi. Integrativ yondashuv yordamida talabalar ekologik bilimlarni yanada chuqurroq o'zlashtirish, tanqidiy fikrlash va muammolarni kompleks ravishda hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Ekologik tarbiya orqali talabalar nafaqat tabiiy resurslarni saqlashga, balki ijtimoiy mas'uliyatni oshirishga ham o'rganadilar. Ta'lim tizimida ekologik masalalarga integrativ yondashuvni keng joriy etish talabalar uchun ekologik ongni shakllantirishda samarali vosita sifatida o'z o'rnini topadi.

Shuningdek, ekologik tarbiyani boshqarish va o'lchashda yangi metodologiyalarni ishlab chiqish, interaktiv va amaliy metodlarni qo'llash, ta'lim tizimida ekologik muammolarni turli fanlar nuqtai nazaridan organishga imkon beradigan yondashuvlar ekologik ongni rivojlantirishda

muhim ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, ekologik tarbiya dasturlarini yangi pedagogik texnologiyalar bilan boyitish, ijtimoiy media va raqamli platformalar orqali ekologik ongni oshirish kabi yangiliklarni joriy etish talabalar orasida ekologik mas'uliyatni oshirishga xizmat qiladi.

Shu tariqa, ekologik tarbiya va ekologik ongni rivojlantirishda integrativ yondashuvni yanada kengaytirish va mustahkamlash orqali biz kelajakdagi avlodlarni barqaror rivojlanish va ekologik mas'uliyatga tayyorlashda muhim qadamlar qo'yishimiz mumkin

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shamsutdinova, M. (2020). "Ekologik ta'lim va ekologik ongni rivojlantirish: metodik yondashuvlar". Toshkent: O'zbekiston pedagogika universiteti nashriyoti.
2. Mahkamova, L. (2019). "Integrativ yondashuv va ekologik tarbiya: zamonaviy pedagogik texnologiyalar". Toshkent: Ma'naviyat va ma'rifat.
3. Yusupov, A. (2021). "Ekologik tarbiya va jamiyatda ekologik ongni rivojlantirish: ijtimoiy va pedagogik nuqtai nazar". Toshkent: Fan va texnologiya.
4. Pirov, M. (2020). "Pedagogik metodlar va ekologik ta'lim: innovatsion yondashuvlar". Samarqand: Samarqand universiteti nashriyoti.
5. Vygotskiy, L. S. (1978). "Sociocultural theory and the development of the mind". Caridge: Harvard University Press.
6. Hicks, D. (2007). "Teaching for Sustainability: Ecological Education in the 21st Century". New York: Routledge.
7. O'ralov, B. (2022). "Ekologik tarbiya va ekologik ongni rivojlantirishda integrativ yondashuv": O'zbekiston ta'lim tizimi misolida. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi.
8. Gurevich, V. M. (2018). "Ekologik pedagogika: asosiy g'oyalar va tendensiyalar". Moskva: Pedagogika.
9. Lappalainen, S., & Kalliola, S. (2016). "Sustainable Education and Environmental Responsibility: Teaching Strategies". Helsinki: University of Helsinki Press.
10. Giddens, A. (2009). "The Politics of Climate Change". Cambridge: Polity Press.
11. Lode, B. (2021). "Environmental Education: A Global Perspective". Oxford: Oxford University Press.
12. Prats, L. (2017). "Multidisciplinary approaches to environmental education". Madrid: UNED Press.

GRAVITATSIYANING FUNDAMENTAL QONUN SIFATIDAGI AHAMIYATI

Hamroyev Qosim Yog'murovich

*Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti «Tabiiy fanlar» kafedrasida katta o'qituvchisi
Orcid ID 0009-0001-8512-7013*

Razzokova Mohinur Baxodir qizi

*Buxoro pedagogika instituti Fizika kafedrasida o'qituvchisi
Orcid ID0009-0006-1793-8419*

*“Ko'rmoq va anglamoq quvonchi tabiatning insonga
ravo ko'rgan eng buyuk ne'matidir” A. Eynshteyn*

Annotatsiya: Ushbu maqolada gravitatsiya qonuni va uning ilmiy muammolari tahlil qilinadi. Gravitatsiya koinotdagi jismlarning harakatini boshqaradigan asosiy kuchlardan biridir. Nyuton va Eynshteyn nazariyalari asosida tortishish hodisasining turli jihatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: gravitatsiya, inertsiya, fundamental, ellips, koinot, sayyora, orbita, postulat, kvant.

ЗНАЧЕНИЕ ГРАВИТАЦИИ КАК ФУНДАМЕНТАЛЬНОГО ЗАКОНА

Хамроев Косим Йогмурович

*Старший преподаватель кафедры «Естественные науки» Ташкентского института
текстильной и легкой промышленности*

Раззакова Мохинур Баходировна

Преподаватель кафедры физики Бухарского педагогического института

Аннотация: В данной статье анализируется закон гравитации и его научные проблемы. Гравитация - одна из основных сил, управляющих движением тел во Вселенной. Рассматриваются различные аспекты притяжения на основе теорий Ньютона и Эйнштейна.

Основные понятия: гравитация, инерция, фундаментальный, эллипс, вселенная, планета, орбита, постулат, квант.

THE SIGNIFICANCE OF GRAVITY AS A FUNDAMENTAL LAW

Khamroyev Qosim Yog'murovich

*Senior Lecturer at the «Natural Sciences» Department, Tashkent Institute of Textile and
Light Industry*

Razzokova Mohinur Baxodir qizi

Lecturer at the Physics Department, Bukhara Pedagogical Institute

Annotation: This article analyzes the law of gravity and its scientific issues. Gravity is one of the fundamental forces governing the motion of objects in the universe. Various aspects of gravitational attraction are considered based on Newton's and Einstein's theories.

Keywords: gravity, inertia, fundamental, ellipse, universe, planet, orbit, postulate, quantum.

Kirish. Gravitatsiya – tabiatning eng asosiy va universal kuchlaridan biri bo'lib, barcha jismlarning o'zaro tortilish hodisasini tavsiflaydi. U har qanday massaga ega bo'lgan jismlar orasida mavjud bo'lib, Quyosh tizimidagi sayyoralar harakatidan tortib, galaktikalarning tuzilishi va rivojlanishigacha bo'lgan jarayonlarni boshqaradi. Ushbu maqolada gravitatsiyaning fundamental qonun sifatidagi ahamiyati va uning ilm-fan rivojiga qo'shgan hissasi haqida so'z yuritimiz.

Gravitatsiya-fundamental hodisa. Uning kvant nazariyasi hali yaratilmagan. Soha olimlarining yakdil fikriga ko'ra bu mavzuning hali o'rganilmagan boshqa muammoli jihatlari ham bisyor.

Ilmu-fan ishtiyoqida bo'lgan yosh izlanuvchilarning diqqatini shu hodisaga jalb qilish qiziqish uyg'otish orqali ularni jiddiy tadqiqotlar maydoniga chorlash niyati ko'zda tutilgan.

Oqibat va uning ijod qiluvchi sababni mantiqiy va miqdoriy munosabatda bog'lovchi algoritmik ifoda tabiat qonuni hisoblanadi.

Butun borliq tabiat qonunlarni batamom bo'ysundirilgan. Inson bu qonunlarni yaratishga mutlaqo o'z, lekin ularni aqli-zakovati, iymoni-etiqodi bilan anglab olishga qodir.

Agar biror fizikaviy qonun fazo va vaqtning istalgan bir bo'lagida mutloq zoxiru, sobit bo'lsa fundamental maqomga erishadi. Fundamental qonunlar tizimi esa insoniyat ilmiy tafakkuri va tamadduni uchun bamisoli evolyutsiya sarhadlarini yoritib turuvchi mayoq singaridirlar.

Koinot hududida gravitatsiya ham fundamental xususiyat namoyon etadi. Shu bois unga nisbatan "Butun olam tortishish qonuni" deb, ataluvchi takid ishlatilgan. Bu qonunning kashf etilishi natijasida insoniyat uchun juda muhim bo'lgan ko'plab munozarali muammolarga ilmiy izohlanuvchi javoblar topildi. Shularning ichidan barchamiz uchun qiziqarli bo'lgan ba'zi bir mavzularni misol tariqasida ko'rib chiqaylik.

Jism massasi-o'zaro teskari tabiatli inertsiya va gravitatsiya hodisalariga manba ekaligi qayd etildi. Buning hosilasi o'laroq erkin tushish tezlanishining hosil bo'lish tabiati, undagi fazoviy mazmun-mohiyat, shuningdek bu tezlanishning universal qiymat olish ya'ni jismning massasiga bog'liq bo'lmaslik sabablari ayon bo'ldi.

Og'irlik va inertlik mutlaqo turli tushunchalar ekanligi oydinlashdi. Mazkur qonun doirasida o'tkazilgan tajribalar esa m_g (gravitatsion zaryad) mi (inertlik miqdori)ga universal tarzda proporsional bo'lishini ko'rsatdi:

$$m_g = km_{in}$$

$$k = \frac{m_g}{m_{in}} = const$$

I.Nyuton bu effektning asl sababini tushutirib berolmadi. Lekin masofaning kvadratiga teskari proporsional bo'ladigan markazga intilma kuch ta'siridagi jismning harakati traektoriyasi aynan ellips bo'lishini isbotladi. Buni hatto I.Nyutonning ilm sohasidagi azaliy raqibi R.Guk ham tan olgan.

I.Nyutonning gerbida "Gipotezaga hojatim yo'q!" shiori bitilgan. Bu esa tabiatda borini bor desam shuni o'zi kifoya ma'nosini anglatgan.

Mazkur prinsip sababli bu buyuk olim gravitatsion kuchning hosil bo'lish sabablarini izoxlab berishga hatto urinib ham ko'rmagan.

Gravitatsiya qonuni yordamida og'irlik kuchi tezlanishining nazariy qiymati hisoblandi ($r=R$ uchun)

$$a = \frac{m_{gr}}{m_{in}} G \frac{M}{R^2} = g = const$$

$$\frac{m_{gr}}{m_{in}} = k = 1$$

Yer sayyoralarining sirtidagi o'rtacha qiymat esa;

$$g(\text{Nyuton formulasi}) = G \frac{M}{R^2} = 9.81 \text{ m/s}^2 = g(\text{Galiley tajribasi})$$

Bunda M va R yerning massasi va yerning radiusi

Yer kurrasi ham koinotda odatdagi astronomik obyektlardan biri ekanligi ma'lum bo'lgach insonlardagi dunyo qarash beixtiyor o'zgardi.

O'sha zamon mafkurasiga ko'ra odamlar; "Yerda yashab turgan gunohkor, osiy qavm uchun o'ta jul, dag'al va mutlaqo zararli qonunlar yaratilgan. Samo va ilohiy makon. Unda go'zal garmoniyaga ega bo'lgan oliy qonunlar hukm suradi" degan qat'iy fikrda bo'lganlar.

Bu qonunlarning ichki potensiali ochilib borishi bilan ilmiy jamoatchilikda va keyinchalik

keng xalq ommasiga kosmos haqidagi tasavvur hamda bilimlar inqilobiy tarzda o'rganilgan albatta.

Fan taraqqiyotidan malumki fizikaning zamonaviy tadqiqot uslubiyati va amaliyoti G.Galileydan samo ilmi bo'lgan kosmologiya esa N.Kopernikdan boshlangan.

Vaqtida insoniyatning planetalarni o'rganish bobidagi yagona ilmiy quroli I.Kepler qonunlari bo'lgan. Ulardagi goya, formula va xulosalar gravitatsiya nazariyasidan bevosita kelib chiqdi. Holbuki ularni anglash uchun Kepler mashhur astronom Tixo Bragge jamlagan kuzatuv malumotlari ustida o'ttiz yil umrini sarflab tinimsiz mashaqqatli mehnat qilgan edi. Bu jafokash olim, o'zi topgan uchchala qonundan birortasini ham asoslab, isbot qilib ko'rsata olmagan.

Bugungi kunda bu vazifani bajarish qanchalik osonligini 3-qonuni timsolida ko'rishimiz mumkin.

Aytaylik, m massali planeta F_1 markazga intilma kuch tasiri ostida quyoshga nisbatan o'rtacha r radiusli aylana bo'ylab v_1 tezlik bilan harakatlanayotgan bo'lsin. Shunda u a_1 tezlanish oladi va T_1 vaqt ichida bir marta to'liq aylanib chiqadi.

Nyutonning 2-qonuniga ko'ra

$$F_1 = m_1 a_1 = \frac{m_1 v_1^2}{r_1}$$

chunki

$$a_1 = \frac{v_1^2}{r_1}$$

Butun olam tortishish qonuniga binoan;

$$F = \frac{Gm_1M}{r_1^2}$$

Nyutonning 3-qonuniga ko'ra esa;

$$\frac{Gm_1M}{r_1^2} = \frac{m_1 v_1^2}{r_1}$$

bunda

$$v_1 = \frac{2\pi r_1}{T_1}$$

bo'lgani uchun

$$\frac{GM}{r_1^2} = \frac{4\pi^2 r_1}{T_1^2}$$

yoki

$$\frac{T_1^2}{r_1^3} = \frac{4\pi^2}{GM}$$

Yuqoridagi mulohazalar asosida m_p massali planeta uchun

$$\frac{T_p^2}{r_p^3} = \frac{4\pi^2}{GM}$$

Demak

$$\frac{T_1^2}{r_1^3} = \frac{4\pi^2}{GM} = \frac{T_2^2}{r_2^3} = \text{const}$$

Natija

$$\left(\frac{T_1}{T_2}\right)^2 = \left(\frac{r_1}{r_2}\right)^3$$

Ayni paytda Kepler qonunlari ham Nyuton formulasi haqligini tasdiqlaydi.

O'zining mexanik tasiri bilan butun koinotni qamrab olgan bu universal kuchning oddiy ko'rinishdagi bir formula bilan ifodalanishi ilk bor insoniyatda borliq olamni ilmiy-ijodiy asosda o'rganish mumkinligiga ishonch uyg'otdi.

Bugungi kunda gravitatsiya faqat Nyuton qonunlari doirasida emas, balki umumiy nisbiylik nazariyasi asosida ham o'rganilmoqda. Eynshteynning nisbiylik nazariyasiga ko'ra, gravitatsiya – jism atrofidagi fazo-vaqtning egilishi natijasidir. Ushbu nazariya qora tuynuklar, tortishish to'liqlari va koinotning kengayishi kabi hodisalarni tushuntirishga yordam berdi.

Astronom olimlar quyosh tutilishidagi Uran sayyorasining orbitasida nuqson borligini, ya'ni u Nyuton gravitatsiyasi bo'yicha o'tkazilgan hisoblarga mos kelmasligini aniqladilar. Mulohazalardan kelib chiqib, bu defektning sababi no'malum qo'shni bir sayyora bo'lishi mumkinligi faraz qilindi. Ingliz matematigi Jon Kuch Adams va undan bexabar fransuz astronomi Urban Leverye bu sayyora harakat grafigining nazariy qiymatlarini hisoblab chiqishdi. Nihoyat, 1846-yilning 23-sentabrda Berlin observatoriyasining yosh astronomi Iogan Galle Leverye bergan ma'lumotlarga tayanib, Neptun sayyorasini mo'ljaldagidan atigi 1° farq bilan ko'rishga muvaffaq bo'ldi.

Bu hodisa ilmiy dunyoda nazariyaning amaliy isbotlanishi sifatida katta ahamiyat kasb etdi. Ushbu natija quyidagi xulosalarni mustahkamladi:

Ilm-fan insoniyat taraqqiyotida ishonchli va qudratli qurol ekanligi aniq tasdiqlandi.

«Koinot tuzilishiga ko'ra fizikaviy dunyo hisoblanadi. Uni gravitatsiya va boshqa fundamental qonunlar boshqaradi» degan ishchi prinsip qabul qilindi.

Tadqiqotlar madaniyatida nazariya va amaliyot birligi talab darajasiga ko'tarildi.

XX asr boshlarida klassik fizika inqirozga uchradi va uni yangi g'oyalar bilan boyitish zarurati tug'ildi. Nyutonning gravitatsiya nazariyasi odatdagi kuchsiz maydon va kichik tezliklar ($v \ll c$) uchun aniq ishlasa-da, kuchli maydon va katta tezliklarda cheklovlariga ega ekanligi ma'lum bo'ldi.

Albert Eynshteyn tomonidan ishlab chiqilgan umumiy nisbiylik nazariyasi Nyuton gravitatsiyasining rivojlangan shakli bo'lib, unda jismning massasi va fazo orasidagi o'zaro ta'sir e'tiborga olingan. Eng muhim yangilik shundaki, umumiy nisbiylik nazariyasi bo'yicha makon, zamon va materiya yagona butunlik sifatida tasavvur qilinadi. Unga ko'ra:

Fizik olam uch emas, balki to'rt o'lchamli.

Modda (jism), fazo va vaqt o‘zaro bog‘liq bo‘lib, fundamental makon bilan bir butunlikni tashkil etadi.

Har qanday jism atrofidagi fazo va vaqt egiladi, bu esa gravitatsiya ta‘sirining yangi tushunchasini yaratdi.

Bu inqilobiy g‘oyalar natijasida umumiy nisbiylik nazariyasi dinamik ta‘limot sifatida tan olindi.

Zamonaviy ilm-fanda gravitatsiyaning kvant nazariyasi ustida qizg‘in tadqiqotlar olib borilmoqda. Olimlar kelajakda ochilishi kutilayotgan ulkan kashfiyotlarning aksariyati aynan ushbu nazariya bilan bog‘liq bo‘lishini ilmiy tahlillar asosida bashorat qilmoqdalar. Gravitatsiyaning kvant nazariyasi esa, o‘z navbatida, koinotning eng asosiy sirlarini ochishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Gravitatsiya – tabiatning eng muhim va fundamental kuchlaridan biri bo‘lib, u jismoniy olamning turli jabhalarida muhim rol o‘ynaydi. Nyutonning gravitatsiya qonuni ilm-fanning rivojlanishida katta ahamiyat kasb etgan bo‘lsa, Eynshteynning nisbiylik nazariyasi bu tushunchani yanada kengaytirib berdi. Hozirgi kunda ham gravitatsiya bo‘yicha tadqiqotlar davom etmoqda va koinotning sir-asrorlarini ochishda muhim rol o‘ynamoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Рёю Утияма “К чему пришла физика”, “Знание” 1986 стр 16
2. Владимир Карцев “Ньютон” (ЖЗЛ) М “Молодая гвардия” 1987 2,1 стр 201, 2.2 стр 145
3. Дуглас Донанколи “Физика” 1том “Мир”1989 стр 145
4. Гребников Е.А, Рябов Ю.А “Поиски и открытия планет” М. “Наука” 1984 г
5. Алексей Салихатов “Столет недосказанности” М. Изд-во “Альпина нок фикшн” 2024

KREDIT - MODUL TIZIMIDA MUSTAQIL TA'LIM MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISHNING NAZARIY-METODIK ASOSLARI

Ibragimov Farrux O'roq o'g'li

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi yonalishi
2- bosqich magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim tizimidagi bir necha o'zgarish va qo'shimchalar, shuningdek respublikamizda takomillashib borayotgan kredit-modul tizimiga mustaqil ta'lim mashg'ulotlarini tashkil etish va uning tatbiqi haqida so'z boradi. Sohadagi yangiliklar talaba o'quvchilar ommasiga ta'siri ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, kredit-modul tizimi, mustaqil fikr, talaba, o'qituvchi, zamonaviy usul, ijodiy qobiliyat, mutaxassislik, rivojlanish, ta'lim tizimi, kredit.

ТЕОРЕТИКО - МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАНЯТИЙ ПО КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЙ СИСТЕМЕ

Ибрагимов Фаррух,

Шахрисабзский государственный педагогический институт, кафедра теории и истории педагогики

Аннотация: В данной статье речь пойдет о нескольких изменениях и дополнениях в системе образования, а также об организации и внедрении самостоятельных учебных занятий в развивающуюся в нашей республике кредитно-модульную систему. Изучено влияние инноваций в этой области на студенческую аудиторию.

Ключевые слова: образование, кредитно-модульная система, самостоятельное мышление, ученик, учитель, современный метод, творческие способности, специальность, развитие, система образования, кредит.

THEORETICAL-METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE ORGANIZATION OF INDEPENDENT EDUCATIONAL TRAINING IN THE CREDIT - MODULE SYSTEM

Ibragimov Farrukh Orok oglu

*Shakhrisabz State Pedagogical Institute, Department of Theory and History of Pedagogy
2nd year master's student*

Annotation: this article will talk about several changes and additions to the educational system, as well as the organization and implementation of independent educational training on the credit-module system, which is improving in our republic. The impact of innovations in the field on the student student body of students has been considered.

Keywords: education, credit-module system, independent opinion, student, teacher, modern method, creative ability, specialist, development, educational system, credit.

Talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ularda bilimga bo'lgan ehtiyojni yanada kuchaytirish, mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini shakllantirish orqali salohiyatli, qo'yilgan muammoni hal qila olish layoqatiga ega yetuk mutaxassislarni tayyorlash oliy ta'lim tizimini oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Yoshlarning mustaqil bilim olishlari oliy o'quv yurtlarida o'quv reja va dasturda aniq belgilangan. Xuddi shunday tartib umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimida ham amal qilinsa, bilim egallashdagi izchillik va uzluksizlik yanada takomillashadi. Hozirgi kunda kredit-modul tizimi- O'zbekistondagi oliy ta'limning o'lchov birligi hisoblanadi. Unga ko'ra, universitet va institutlarda o'tiladigan har bir fan undagi o'qish yuklamasi miqdoriga qarab, kreditlarda aks etadi. Masalan, har bir fan o'rtacha 5, 6 yoki 7,5 kreditlarda aks etishi mumkin.

Talaba esa har semestr, o'quv yilida muayyan miqdorda kreditlar to'plab borishi mumkin

va bu miqdorga qarab, unga bakalavr yoki magistr darajasi beriladi. Kredit-modul tizimida talabaniq bilim olish vaqti tushunchasi dars vaqti tushunchasi bilan cheklanib qolmasdan, talaba o'qish uchun sarflagan umumiy vaqt bilan o'lchanadi. Unda bilimning manbayi faqat o'qituvchi yoki auditoriya emasligiga ishora qilinadi. Qisqacha aytganda, kredit-modul tizimida o'qish vaqti tushunchasiga o'qituvchi nuqtayi nazaridan emas, balki talaba nuqtayi nazaridan yondashiladi.

Talabaniq o'qish yuklamasiniq bu tarzda taqsimlanishi talaba ta'lim olish jarayonida mas'uliyatni ma'lum darajada o'z elkasiga olishi, fan bo'yicha darsda va darsdan tashqarida muntazam ravishda o'qib borishi kerakligini ham bildiradi. 1 soat auditoriya vaqti uchun talaba 1,5 soat uyda va kutubxonada o'qishi zarur. Lekin bu jarayon ko'p jihatdan o'qituvchiniq mas'uliyatiga ham bog'liq. Chunki talabalar o'z vaqtlaridan samarali foydalanishlari uchun ularga darsdan tashqarida o'qish uchun qiziqarli materiallar va topshiriqlar berib borish o'qituvchiniq vazifasidir. Shuning uchun kredit-modul tizimiga o'tish o'qituvchilarning ish yuklamalarini ham qayta ko'rib chiqishni, ularniq ish yuklamalari ular o'qitadigan fan kreditlaridan kelib chiqqan holda belgilanishini taqozo etadi.

Amaldagi tizimda esa o'qituvchilar ish yuklamasi faqat auditoriya soatlariga bog'lab qo'yilgan. Talabaniq o'qish yuklamasi bu tarzda — auditoriya va mustaqil o'qish soatlariga ajratilishi OTMLar kutubxonalarida sharoitlarni yaxshilash, sifatli o'quv qo'llanmalari ko'lamini yanada kengaytirishni ham taqozo etadi. Bularniq barchasi ECTS kredit-modul tiziminiq miqdoriy tushunchalari va ishlash mexanizmi haqidagi asosiy qoidalar edi.

Yuqoridagi kredit-modul tizimi qoidalarini mustaqil ta'lim bilan birlashtirsa, unda talaba faqat 1,5 soat o'qituvchi bilangina emas balki o'zi mustaqil shg'ullanishi uchun ham va shuningdek o'z mutaxassisligini chuqurroq tushunishi uchun ham vaqti bo'ladi. Ayrim hollarda umumiy o'rta ta'limdagi tartib-qoidalar o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limidan farqlanadi. Xuddi, shuningdek, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi bosqichida o'quvchiniq bilim olishi oliy o'quv yurtlaridagidan keskin farq qiladi. Ushbu tafovutlar talabalarning bilim olishi va kasb egallashlarida muammolar keltirib chiqarishi mumkin.

Ayniqsa, bo'lajak mutaxassisniq kompetentligi shakllanishi uchun ta'lim-tarbiya jarayoniniq uzluksizligi, izchilligi, tizimliliq katta ahamiyatga ega ekanligini unutmashligimiz kerak. Ma'lumki, keyingi yillarda talabalarning keng ma'nodagi mustaqil mutaxassis bo'lib kamol topishlariga juda katta e'tibor qaratilmoqda. Ular oldiga har bir fan materiallarini atroflicha, puxta egallash, egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini amaliyotda o'rinli qo'llay olish, zamon bilan hamnafas bo'lish, mustaqil qaror qabul qila olish, qo'yilgan hayotiy yoki ilmiy masalalarga to'g'ri va ijodiy yondashgan holda eng maqbul yechimni topish, o'z malakasini muntazam oshirib borish, tanlagan sohasi yoki kasbiga oid dunyo miqyosidagi yangiliklardan, erishilayotgan yutuqlardan doimo boxabar bo'lish va ularni o'z o'qish va ish faoliyatiga bevosita tatbiq qilish, innovatsion faoliyat olib borish, bunda masofaviy ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish kabi jiddiy va o'rinli talablar qo'yildi.

Talaba-yoshlarning yangi avlodni yuqoridagi talablarga javob bera oladigan mutaxassis qilib yetishtirish milliy ta'lim tizimida muhim ahamiyatga ega bo'lib, u ta'lim jarayonini mustaqil bilim olish asosida zamonaviy usullarda, yangicha ko'rinishlarda tashkil qilishga undaydi. Mustaqil ish oliy ta'lim muassasalari talabalarini o'qitishda individuallashtirish uslubi sifatida bo'lg'usi mutaxassislarning mustaqil ishlashi, o'qitishniq faol usullari 24 va shakllariga tayangan holda ularniq ijodiy qobiliyatini oshirish uchun ommaviy umumiy o'qitishdagi individual yondashish tomon keskin burilish yasashni amalga oshirish kerak.

O'quv jarayoni o'qitish shaklidan qat'iy nazar shartli ravishda 2 toifaga bo'linadi. Jumladan, - bevosita o'qituvchi rahbarligidagi o'quv jarayoni shakllari: - talabalarning mustaqil ishi kabi toifalarga bo'linadi. Mustaqil ta'lim talabaniq umumkasbiy va maxsus tayyorgarligiga yo'naltirilgan bilim faoliyati turlaridan biridir. Oliy ta'lim muassasasida mutaxassislik fanlari bo'yicha o'quv adabiyotlari va boshqa didaktik vositalar bilan mustaqil ishlash, muammoli topshiriq va vazifalarni bajarish uchun kichik guruhlarda ishlashga tayyorlanish va boshqa shu kabi jarayonlarni amalga oshirish katta ahamiyatga egadir. Mustaqil ta'lim rivojlantiruvchi va tarbiyalovchi funksiyalarini bajaradi, ya'ni mashg'ulot paytida olingan bilimlarni kengaytiradi, chuqurlashtiradi, o'quv adabiyotlari bilan ishlash malaka va ko'nikmalarini rivojlantiradi, vazifani

mustaqil bajarish, ijodkorlik hamda o'ziga ishonch ruhida tarbiyalaydi. Talabani mustaqil ravishda o'quv materialini o'zlashtirishga intilishi, maxsus adabiyotlar, ilmiy manbalar ustida ishlashi, egallagan bilimlarini amaliyotda tatbiq etishi, o'zining mutaxassisligi bo'yicha kengroq bilimni egallashga bo'lgan ehtiyoji muhim ahamiyat kasb etadi. Maxsus adabiyotlar bilan mustaqil ishlash jarayonida talabani shaxsiy fazilatlarini yanada takomillashadi, shu bilan birga uning irodasi, fikrlash qobiliyati, xotirasi kuchayadi.

Mustaqil ta'lim Respublikamiz OTM lari boshlang'ich bosqichlarda me'yoriy jihatdan ta'lim dasturlarini o'zlashtirishda talabalarning mustaqil ta'limi o'quv fanlari masalalari va muammolari qatorida ko'zda tutilmog'i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Маханов, Ж. (2023). Body language and voice deaveloping: Body language exists in both animals and humans, but this article focuses on interpretations of human body language. When it comes to voice, voice (or vocalization) is the sound produced by humans and other vertebrates using the lungs and the vocal folds in the larynx, or voice box. In terms of observable body language, non-verbal (non-spoken) signals are being exchanged whether these signals are accompanied by spoken words or not. Журнал иностранных языков и лингвистики, 6(1).

2. Шодиев, Ж. Х., & Алиева, С. С. (2023). Источники финансирования инвестиционной деятельности со стороны государства. ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali, 3(2), 294-297.

3. Shodievich, S. H., & Roziqovna, R. M. (2023). Oliy o'quv yurtlarida mashg'ulotlar sifati va samaradorligini oshirishda ilmiy maqolalarning o'rni. pedagogs jurnali, 25(1), 52-55.

Талипов, Н. Х. (2022). Тасвирий санъат машғулотларида перспективани қўллашнинг аҳамия. бошқарув ва этика қойдалари онлайн илмий журнали , 2 (1), 27-36.

A.R.Soxibov O'quv qo'llanma. "Pedagogik fikrlar taraqqiyoti" Qarshi "Nasaf" 2022 yil 18,6 b.t

A.R.Soxibov Darslik "Umumiy pedagogika" Qarshi "Nasaf" 2023 yil 22,0 b.t

A.R.Soxibov O'quv-uslubiy qo'llanma. "Talimning interfaol usullari" Qarshi 2020y 12,2 b.t

Sh, S. H., Mamarasulova, N. I., & Yusupov, M. I. (2022). Hozirgi zamon talabalarining bilim olishida etik-estetik chalg'ituvchi omillar. PEDAGOGS jurnali, 9(2), 90-95.

Doniyarov, M. (2021). Ta'lim sohasini rivojlantirishda modulli-kredit tizimi. Boshlang'ich ta'limda innovatsiyalar, 2(Архив№ 3).

O'rolboy, O. R. U. B. (2022). Kredit-modul tizimi- ta'limdagi yangi natija. research and education, 1(1), 356-359

SPORTNING IJTIMOIIY HARAKATCHANLIKDAGI ROLI

Ismoilov Husniddin

Osiyo Xalqaro Universiteti Jismoniy madaniyat kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola sportning, ayniqsa, yuqori darajadagi sport turlarining jamiyatning quyi tabaqalariga mansub shaxslar uchun qanday qilib ijtimoiy harakatchanlik vositasi bo'lishi mumkinligini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot ikkilamchi manbalar tahliliga asoslangan ilmiy adabiyotlar sharhiga asoslangan. Bugungi kunda ommaviy axborot vositalarining ta'siri bilan yuqori darajadagi sport iqtisodiy sohadan katta ulush oluvchi sanoatga aylandi. Millionlab insonlar sport sohasi doirasida turli kasblarda ishlaydi va minglab olimlar sportni ilmiy jihatdan o'rganmoqda. Ayniqsa, yoshlarda sport orqaligina ijtimoiy mavqe va daromadga erishish imkoniyati bor degan fikr keng tarqalgan. Yuqori darajadagi sportning professional faoliyatga aylanishi, boshqa tomondan, uni vertikal ijtimoiy harakatchanlik vositasiga ham aylantirdi. Masalan, futbol, basketbol, yengil atletika, tennis va boks kabi sport turlari orqali ko'plab sportchilar o'z ijtimoiy mavqeini oshirib, yuqori darajadagi daromad manbalariga ega bo'ldilar. Bundan tashqari, ommaviy axborot vositalarida doimiy ravishda yoritiladigan mashhur sportchilarning muvaffaqiyati butun jamiyatda, ayniqsa, iqtisodiy jihatdan kam ta'minlangan guruhlar orasida katta qiziqish uyg'otmoqda.

Xulosa qilib aytganda, sport orqali ijtimoiy harakatchanlik faqat yuqori darajadagi sport uchun va ma'lum sport turlari bilan cheklangan. Yuqori darajadagi sport quyi tabaqaga mansub shaxslar uchun muhim daromad va mavqe manbai bo'lishi mumkin. Biroq, sport orqali yuqori ijtimoiy mavqega erishish faqatgina ma'lum jismoniy qobiliyatlarga ega shaxslar uchun ochiq ekanligini unutmazlik lozim. Shu bilan birga, sport orqali muvaffaqiyatga erishish imkoniyatiga ega bo'lganlar millionlab odamlarga nisbatan juda ozchilikni tashkil etadi.

Kalit so'zlar: Sotsiologiya, bo'sh vaqt, yuqori darajadagi sport, sport, ijtimoiy harakatchanlik

THE ROLE OF SPORT IN SOCIAL MOVEMENT

Ismailov Husniddin

Asia International University Lecturer, Department of Physical Culture

Abstract. The aim of this study is to reveal to what extent elite sport is an upward vertical mobility tool especially for individuals in the lower layer of society. This is a literature study conducted by drawing on secondary resources. The research has been studied in a wide historical process. It could be said that throughout history, free time has been monopolized by aristocrats for a long period of time. Therefore, in sports, which is the most important cultural practice of free time, could have been accepted as an activity involving only the elite layer. However, as a sportive practice expands toward the middle and lower classes, it can be said that these sportive practice are getting popular by bringing financial opportunity and status together over time when a large part of the society shows interest in these sportive branches. Especially nowadays, with the influence of the mass media, it has seen that elite sports have turned into a commercially available commodity, an industry where millions of people work and a field on which thousands of scientists have studied, and it is seen that it has become a favorite profession especially among young people as a result of the increasing interest and awards. The transformation of elite sport into a professional activity in this way, in other words to become a profession, may also mean that is a tool of vertical mobility at the same time. Many athletes from the lower class in some branches such as basketball, athleticism, tennis, boxing and especially football, raised both their own statue and also their families indirectly and supplied a significant amount of income. The high rewards in elite sport and the continued involvement of renowned athletes through various mass media create envy effects and increase the interest of the majority of society -especially the lower-strata, blacks and ethnically disadvantaged. As a result, vertical upward mobility through sports only applies to elite sport and some branches. Elite sport offer a significant income and status opportunity for individuals at the lower layer. However, it should be noted that this opportunity applies to very few

people among those who wish to obtain status through sports.

Keywords: Sociology, Leisure Time, Elite Sport, Sport, Social Mobility

РОЛЬ СПОРТА В ОБЩЕСТВЕННОМ ДВИЖЕНИИ

Исмаилов Хусниддин

Азиатский Международный Университет
Преподаватель кафедры физической культуры

Абстрактный. Целью данной статьи является исследование того, как спорт, особенно спорт высших достижений, может стать средством социальной мобильности для людей из низших слоев общества. Исследование основано на обзоре научной литературы, основанном на анализе вторичных источников. Сегодня, под влиянием средств массовой информации, спорт высших достижений превратился в индустрию, занимающую значительную долю в экономическом секторе. Миллионы людей работают в различных профессиях в спортивной индустрии, а тысячи ученых изучают спорт с научной точки зрения. Широко распространено мнение, особенно среди молодежи, что единственный способ добиться социального статуса и дохода — это заниматься спортом.

С другой стороны, превращение спорта высших достижений в профессиональную деятельность также сделало его средством вертикальной социальной мобильности. Например, благодаря таким видам спорта, как футбол, баскетбол, легкая атлетика, теннис и бокс, многие спортсмены повысили свой социальный статус и получили высокие источники дохода. Кроме того, успехи известных спортсменов, которые постоянно освещаются в СМИ, вызывают большой интерес в обществе, особенно среди экономически неблагополучных слоев населения.

Короче говоря, социальная мобильность посредством спорта ограничивается только спортом высших достижений и определенными видами спорта. Спорт высших достижений может стать значительным источником дохода и статуса для людей из низших слоев общества. Однако важно помнить, что достичь высокого социального статуса посредством спорта могут только люди с определенными физическими возможностями. В то же время те, кто имеет возможность добиться успеха посредством спорта, составляют ничтожное меньшинство по сравнению с миллионами людей.

Ключевые слова: Социология, досуг, спорт высших достижений, спорт, социальная мобильность.

Kirish. Sport insoniyat tarixi kabi qadimiy faoliyatdir. Bugungi shakldan farq qilsa-da, jismoniy harakatlar tarixdagi ilk jamiyatlarga borib taqaladi. Sport barcha jamiyatlarda madaniyatning bir elementi sifatida namoyon bo'ladi. Tarixiy jarayon davomida sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechirgan sportni ba'zi sotsiologlar, xususan Elias, tarixiy uzilish sifatida baholagan bo'lsa, Bourdieu esa sportning o'ziga xos rivojlanish jarayoni borligini ta'kidlab, an'anaviy o'yinlar va zamonaviy sport o'rtasidagi farqqa nisbatan adolatsiz munosabat mavjudligini aytadi.[1;174–182.b.].

Bugungi kunda sport an'anaviy va zamonaviy o'yinlarni ajratishdan ko'ra, ko'proq maqsadga qarab baholanadi, ayniqsa sotsiologiya fanida. Ijtimoiy tabaqalanish nuqtayi nazaridan qaraganda, sport ikki xil shaklda namoyon bo'ladi: natijalarga yo'naltirilgan sport va odamlar ishtirokiga yo'naltirilgan sport, ya'ni professional yuqori darajadagi sport va havaskor sport. Bu yerda ta'kidlash kerakki, havaskor sport ham yashirin professionalizmni o'z ichiga olishi mumkin. Bu esa havaskor va professional sport o'rtasidagi chegarani noaniq qilib, ommaviy sport va yuqori darajadagi sporti o'rtasidagi farqni yanada kengroq tushunishga olib keldi.

Ommaviy sport – o'yin-kulgi, dam olish, sog'lik va zavq olish uchun amalga oshiriladigan sport turidir. Unda har kim ishtirok etishi mumkin va barcha yosh guruhlari uchun ochiqdir. Bu sport turida qoidalar moslashuvchan bo'lib, ishtirokchilar erkinlikka ega. Biroq, doping, tajovuz, kelishilgan o'yinlar va boshqa noxush holatlar zamonaviy dunyoning asosiy muammolaridan biridir. Ommaviy sport begonalashishni kamaytiruvchi faoliyat sifatida ko'riladi. [2; 745-749.b.].

Yuqori darajadagi sporti esa pul va ijtimoiy maqom uchun bajariladigan sport turidir. Unda

faqat maxsus iste'dod va qobiliyatga ega bo'lgan sportchilar ishtirok etadi. Yuqori darajadagi sportida qatnashish va undan chiqish yoshi aniq belgilanadi hamda qat'iy qoidalarga asoslanadi. Sportchilar o'z kasbiy faoliyati sifatida sport bilan shug'ullanishadi va o'z daromadlarini shu soha orqali topadilar. Biroq, yuqori darajadagi sportida doping, kelishilgan o'yinlar, korrupsiya va g'alaba uchun haddan tashqari tajovuz kabi salbiy holatlar ham uchraydi. Bu esa begonalashuvni kuchaytiruvchi omil sifatida namoyon bo'ladi.

Vakvantning bokschilar bilan olib borgan tadqiqotlari "Tana va ruh: Havaskor bokschining daftarlari" ushbu masalaga yorqin misol bo'la oladi. Tadqiqotga ko'ra, ayniqsa, boks bilan shug'ullanadigan qora tanli yoshlar musobaqalar oldidan qat'iy dietaga rioya qiladilar, uyqu tartibiga jiddiy e'tibor beradilar va "tungi hayot" hamda spirtli ichimliklardan uzoq yurishga harakat qiladilar. Bokschilar o'z jismoniy kapitalarini himoya qilishlari shartligi ta'kidlanadi.

Xuddi shunday, raqqosalar ustida olib borgan tadqiqotida balet bilan shug'ullanuvchilar o'z tanalariga qanday g'amxo'rlik qilishlarini tahlil qilgan. Ularning tanalarini o'z mehnat vositasi sifatida ko'rishi muhim jihat ekanini ko'rsatgan. Jismoniy kapital bo'yicha tadqiqotlarda bu tushunchaning muhimligi alohida ta'kidlanadi. [3; 135-143.b.].

Biroq, balet va yuqori darajadagi sporti o'rtasidagi asosiy farq shundaki, yuqori darajadagi sporti bilan shug'ullanuvchilar o'z jismoniy kapitalarini iqtisodiy kapitalga aylantirishga harakat qiladilar. Vakvantning tadqiqotlarida bu jarayon juda aniq aks etadi. Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan kam ta'minlangan qatlam vakillari, ayniqsa, yoshlar uchun boks sport zali ijtimoiy himoya va jamiyatga integratsiya bo'lish imkoniyatini yaratadi. Bunday sport turlari ular uchun jinoyatchilikdan uzoqlashish va o'z kelajaklarini yaxshilashga xizmat qiladi.

Shunday qilib, yuqori darajadagi sporti nafaqat yuqori darajadagi jismoniy tayyorgarlik va intizom talab qiladi, balki u ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan past tabaqadagi shaxslar uchun vertikal ijtimoiy harakatchanlik vositasiga ham aylanishi mumkin.

Sportning yaxshiroq kelajak uchun vosita sifatida ko'rilishi faqatgina yuqori darajadagi sport orqali mumkin bo'lgan. Masalan, qadimgi Olimpiya o'yinlariga qatnashgan sportchilarning asosan ommaviy sport bilan shug'ullangan kishilar bo'lgani ko'rinadi. Bugungi kunda tushuniladigan ma'noda bir yuqori darajadagilik mavjud emas edi. G'oliblarga esa tinchlik ramzi bo'lgan dafna gulchambari yoki shoxi sovg'a qilinar edi. [4; 39-49.b.].

Feodal jamiyatlarda esa yuqori darajadagi qatlam sanoat faoliyatidan ozod bo'lgan, aristokratlar, zodagonlar va ruhoniylardan tashkil topgan yuqori darajadagi sinf bo'sh sinf turli faoliyatlar bilan shug'ullangan bo'lsa-da, sanoat ishlari bilan mashg'ul bo'lmagan. Bu bo'sh sinfning mashg'ulotlari orasida sport ham bor edi. Demak, bu davrda ham sport yuqori darajadagilar tomonidan ommaviy sport mantig'ida amalga oshirilgan. U har qanday moddiy foyda yoki ijtimoiy pog'onaga ko'tarilish maqsadisiz bajarilgan.

Bugungi kunda esa sport ommaviy axborot vositalarining ham ta'siri bilan sotiladigan va sotib olinadigan mahsulotga, millionlab odam ishlaydigan sanoatga va minglab olimlar tadqiqot olib borayotgan sohaga aylanib qoldi. O'sib borayotgan qiziqish va mukofotlar tufayli ayniqsa yoshlar orasida sportchilik ommabop kasbga aylandi.

Ijtimoiy harakatchanlik va sport

Ijtimoiy harakatchanlik, ayniqsa, kichik oilasi tuzilmasi ustunlik qiladigan rivojlangan jamiyatlarda ko'proq uchraydi. Keng oilaviy tuzilma keng tarqalgan jamiyatlarda ijtimoiy harakatchanlik biroz qiyinroq bo'lsa-da, yuqoriga yo'nalgan vertikal harakatchanlik holatida shaxslar bilan birga ularning oilalari ham ushbu o'zgarishdan foyda ko'rishi mumkin.

Bunga muvaffaqiyatga erishgan O'zbekiston sportchilari misol bo'la oladi. Masalan, Hasanboy Do'smatov oddiy oilada tug'ilib, yoshligidan boks bilan shug'ullangan. U 2016-yilda Rio-de-Janeyro Olimpiadasida oltin medalni qo'lga kiritib, O'zbekiston sporti tarixida muhim o'rin egalladi. Do'smatovning ushbu muvaffaqiyati nafaqat uning o'zi, balki oilasi va butun jamiyat uchun ham yuqoriga yo'nalgan vertikal ijtimoiy harakatchanlikning yorqin namunasi bo'ldi. [5; 23-28.b.].

Yana bir misol sifatida dzyudochi Abdullo Tangrievni keltirish mumkin. U ham oddiy oilada tug'ilib, sport orqali o'z hayotini o'zgartirgan. 2008-yilgi Pekin Olimpiadasida u kumush medalni

qo'lg'a kiritib, xalqaro maydonda O'zbekiston sharafigini munosib himoya qildi. Tangrievning yutuqlari unga katta e'tibor va moliyaviy barqarorlik olib kelgan bo'lsa, uning oilasi uchun ham ijtimoiy mavqeining o'sishiga xizmat qilgan.

Shuningdek, gimnastika bo'yicha afsonaviy sportchi Oksana Chusovitina ham sport orqali katta muvaffaqiyatga erishgan. U Olimpiya o'yinlarida ettita turli ishtirok etgan dunyodagi kam sonli sportchilardan biri bo'lib, o'g'lining sog'lig'i uchun kurashish maqsadida faoliyatini uzoq yillar davom ettirdi. Uning sportdagi yutuqlari unga xalqaro e'tibor va barqaror hayot taqdim etdi, bu esa uning oilasi uchun ham muhim o'zgarish bo'ldi.

Shunday qilib, yuqori saviyali sport nafaqat sportchilarning o'zlariga, balki ularning oilalariga ham ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan o'sish imkonini taqdim etadigan muhim omillardan biridir.

Jamiyatlar turli tashkiliy bosqichlardan o'tib, ijtimoiy harakatchanlikning yanada mumkin bo'lgan demokratik va zamonaviy jamiyat shakliga yetib kelgan. Tarixiy jarayonda harakatchanlik imkoniyatlari ortib borgan va ayniqsa rivojlangan jamiyatlar tabaqalararo o'tish imkoniyati mavjud bo'lgan ochiq tizimlarga aylangan. [6; 37–42.b.].

Bugungi eng rivojlangan jamiyatlarda ham jamiyatning yuqori pog'onalariga yetib borish uchun ta'lim va ijtimoiy sinf kelib chiqishi muhim rol o'ynashda davom etayotgan bo'lsa-da, oldingi tabaqalanish tizimlari bilan solishtirganda yuqoriga yo'nalgan vertikal ijtimoiy harakatchanlik imkoniyatlari ancha ortgan. Deyarli barcha tabaqalanish tizimlarida mavqening asosiy belgisi kasb hisoblangan. Hozirgi kunda kasb yagona ijtimoiy mavqe belgisi bo'lmas-da, u hanuz muhim ko'rsatkich sanaladi.

Xulosa

Jamiyatning tashkiliy tuzilishi o'zgarib sari kasblar ham sezilarli darajada o'zgarib, har bir davrga xos kasb turlari paydo bo'lgan. Ammo, sanoatning to'rtinchi inqilobi bilan paydo bo'lgan aqlli ishlab chiqarish texnologiyalari ilgari butunlay inson mehnatiga asoslangan ishlab chiqarish tizimini aqlli texnologiyalarga yo'naltirib, kasblarning kelajagini yanada muhokamali holga olib borishi mumkin. Sport mahsulotlari ishlab chiqarish jarayoni ham bu texnologiyalarning ta'siriga uchrashi mumkin. Sport anjomlarida texnologiya qo'llanilishi o'yin jarayoniga ta'sir qilsa-da, sportning asosiy unsuri baribir inson bo'lib qoladi. Masalan, aqlli ishlab chiqarish texnologiyalaridan foydalangan holda yaratilgan robot futbol jamoasi insonlar ishtirokidagi futbol musobaqasidan ko'ra kamroq tomosha zavqini taqdim etishi mumkinligi aytiladi.

Sport tarixiy jarayonda katta o'zgarishlarga uchrab, bugungi zamonaviy shaklga yetib kelgan. Hozirda barcha qiziqadigan faoliyat sifatida sport, ilgari faqat zodagonlar yoki aristokratlar qatnashgan bo'sh vaqt faoliyati bo'lgan bo'lsa, sanoatlashish jarayoni bilan ishlash soatlarining qisqarishi, maoshli ishlarning ortishi va iqtisodiy boylikning ko'payishi natijasida jamiyatning boshqa tabaqalari ham qatnasha oladigan faoliyatga aylangan. Sport turli tabaqalar uchun turlicha ahamiyat kasb etadi. Yuqori tabaqa sportga asosan zavq, dam olish va sog'liq uchun qatnashsa, past tabaqa sport orqali daromad va mavqe orttirishga intiladi. Shu sababli sport jamiyatning past tabaqalari uchun yuqoriga yo'nalgan vertikal harakatchanlik vositasi hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda sanoatning to'rtinchi inqilobi doirasida Sport konsepsiyasi ham muhokama qilinmoqda. Ammo, sport doirasidagi ushbu bahslar hozircha asosan sport mahsulotlari atrofida olib borilmoqda. Yaqin kelajakda ham sportning asosiy unsurini inson tashkil etishi ehtimoli yuqori. Bundan tashqari, sportdagi mukofot pullari oshgan sari, sport, ayniqsa jamiyatning past tabaqalari uchun, kelajakda ham ommabop kasb bo'lib qolishi mumkin. Biroq, sport orqali ijtimoiy harakatchanlik faqat ma'lum jismoniy qobiliyatlarga ega bo'lganlarga ochiq ekanini va millionlab odamlar orasidan faqat juda oz qismi yaxshi daromad va mavqega erisha olishini unutmazlik kerak.

Foydalangan adabiyotlar

1. Ismoilov, H. (2024). analysis of the criteria for selecting young athletes specializing in sprint distances. *Journal of Universal Science Research*, 2(10), 174–182. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/universal-scientific-research/article/view/59008>

Husniddin, I. (2025). Qisqa masofalarga yugurishning tahlili va natijalari. *pedagogik tadqiqotlar jurnali*, 3(1), 745-749.

Исмаилов, Х. (2025). Планирование структуры и содержания легкоатлетических

тренировок. pedagogik tadqiqotlar jurnali, 2(2), 135-143.

4.Azamat Orunbayev. (2023). Using technology in a sports environment. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 3(11), 39–49. <https://doi.org/10.37547/ajsshr/Volume03Issue11-07>

5.Azamat Orunbayev. (2023). Fitnes va sog'lomlashtirish bo'yicha murabbiylik yo'nalishiga kontseptual yondashuv. Research Focus International Scientific Journal, 2(8), 23–28. Retrieved from <https://refocus.uz/index.php/1/article/view/431>

6.Azamat Orunbayev. (2023). Pandemiya davrida mobil sog'liqni saqlash va fitnes dasturlari (program). research focus international scientific journal, 2(7), 37–42. retrieved from <https://refocus.uz/index.php/1/article/view/414>

DZYUDOCHI QIZLARNING TEXNIK VA TEZKOR-KUCH TAYYORGARLIGI ASIMMETRIYASINI TAHLIL QILISH MAQSADIDA O'TKAZILGAN SO'ROVNOMA NATIJALARI

*Ismatullayeva Sangina Ravshan qizi,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti, Chirchiq shahar, O'zbekiston*

Annotatsiya. Mazkur maqolada dzyudo bilan shug'ullanuvchi yuqori malakali dzyudochi qizlarni tayyorlashda uchrayotgan tezkor-kuch va texnik-taktik tayyorgarlik samaradorligini oshirishga to'sqinlik qiluvchi omillarni bartaraf etish maqsadida, tajribali sport mutaxassislari va sportchilar o'rtasida pedagogik kuzatish orqali anketa-so'rovnoma natijalari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: jismoniy tayyorgarlik, tezkor-kuch, texnik va taktik harakatlar, asimmetriya, tahlil qilish, so'rovnoma, natijalar, mashg'ulotlar.

РЕЗУЛЬТАТЫ ОПРОСА, ПРОВЕДЕННОГО С ЦЕЛЬЮ АНАЛИЗА АСИММЕТРИИ ТЕХНИЧЕСКОЙ И СКОРОСТНО-СИЛОВОЙ ПОДГОТОВКИ ДЗЮДОИСТОК

*Исматуллаева Сангина Равшан кизи,
доктор философии (PhD) по педагогическим наукам,
Узбекский государственный университет физической культуры и спорта, г. Чирчик,
Узбекистан*

Аннотация. В данной статье представлены результаты анкетирования путем педагогического наблюдения среди опытных спортивных специалистов и спортсменов с целью устранения факторов, препятствующих повышению эффективности скоростно-силовой и технико-тактической подготовки высококвалифицированных девушек-дзюдоисток.

Ключевые слова: физическая подготовка, скоростно-силовые, технические и тактические действия, асимметрия, анализ, опрос, результаты, тренировки.

RESULTS OF THE SURVEY CONDUCTED TO ANALYZE THE ASYMMETRY OF TECHNICAL AND SPEED-STRENGTH TRAINING OF FEMALE JUDOKAS

*Ismatullaeva Sangina Ravshan qizi,
Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences,
Uzbek State University of Physical Culture and Sports, Chirchik city, Uzbekistan*

Abstract: This article presents the results of a questionnaire conducted through pedagogical observation among experienced sports specialists and athletes to eliminate factors hindering the effectiveness of speed-strength and technical-tactical training encountered in the training of highly qualified female judokas.

Keywords: physical training, speed-strength, technical and tactical actions, asymmetry, analysis, questionnaire, results, training.

Bugungi kunga kelib, zamonaviy sport kurash turlari juda tez hamda ilg'or sur'atlar bilan rivojlanib kelmoqda. Dzyudochi qizlarni tayyorlash – bu murabbiyning yuqori professional darajasini, uning boshqa mutaxassislar bilan yaqin hamkorligini talab qiladigan ko'p yillik murakkab jarayondir.

Dzyudochilarning maxsus jismoniy tayyorgarligi musobaqalarda muvaffaqiyatli ishtirok etish uchun zarur bo'lgan o'ziga xos jismoniy fazilatlarni rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlarni o'z ichiga oladi. Bunga kuch, tezkor-kuch mashqlari, egiluvchanlik va koordinatsion mashqlar hamda o'ziga xos dzyudo texnikasi kiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, asimmetriyani hisobga olgan holda o'quv-mashg'ulot jarayonini individuallashtirish dzyudochi qizlarning ish faoliyatini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Dzyudochi qizlarning maxsus jismoniy tayyorgarligini nazorat qilishning ilmiy-nazariy asoslari har qanday dzyudochi qizlar uchun juda muhimdir. Ushbu asoslar, dzyudochi qizlarning tayyorgarlik dasturini tuzish, nazorat qilish va natijalarni yuqori baholashda ularga ko'maklashadi. Dzyudo bilan shug'ullanuvchi sportchi-qizlarning maxsus jismoniy tayyorgarligini nazorat qilishda ilmiy-nazariy asoslarining o'rganilganlik holati hamda manbalar tahlili keltirilgan.

Dzyudochi qizlarning umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarligining asimmetriyasini baholash o'quv-mashg'ulot jarayonini optimallashtirish va sportchi qizlarni tayyorlash samaradorligini oshirishga imkon beradigan muhim jihatlardan biridir.

Dzyudo sport turi bilan shug'ullanuvchi dzyudochi qizlarni tayyorlashda duch kelayotgan muammolarni bartaraf etish, texnik-taktik harakatlar hamda tezkor-kuch qobiliyatlarining tayyorgarlik darajasi samaradorligini oshirishga to'sqinlik etuvchi omillarni bartaraf etish maqsadida, dzyudo sport turi bo'yicha uzoq yillar mobaynida faoliyat yurutib kelayotgan tajribali murabbiy mutaxassislar orasida pedagogik kuzatish orqali anketa so'rovnoma o'tkazildi hamda savollarga kerakli javoblar olindi.

Mavjud manbalarni tahlil qilish natijasi shuni ko'rsatdiki, dzyudo sport turi bilan shug'ullanuvchi sportchi-qizlarni tayyorlash mobaynida tezkor-kuch qobiliyatlarini shakllantirishga mo'ljallangan mashg'ulotlarni ilmiy-nazariy bilimlar orqali tashkil etish, bugungi kunda talab darajasida amalga oshirilmayapti. Shu bois, dzyudo sport turida olib borilgan tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, mashg'ulotlar jarayoniga ilmiy-metodik jihatlarga asoslangan yangi uslublarni joriy etish zarur.

Sport amaliyotida malakali ilg'or tajribalarni o'rganish natijasida shunga amin bo'ldikki, dzyudo bo'yicha mutaxassislar tomonidan mashg'ulotlarni rejalashtirish yo'nalishida kompleks ta'sirli mashqlarni qo'llash masalasi ko'rib chiqildi va mashqlarning dastlabki vazifalari bir tomonlama joriy qilinishi kerak bo'lganligi asosida barcha vazifalar tarkibi asta-sekin kengayib borishi bilan belgilandi.

Tadqiqot davomida biz 30 dan ziyod murabbiylar o'rtasida anketa-so'rovnoma o'tkazdik va so'rovnoma natijalari quyidagicha bo'ldi (3.1-rasmga qarang).

Sizning fikringizcha, dzyudo sport turi mashg'ulotlari jarayoniga tezkor-kuch qobiliyatlarni rivojlantirish hamda texnik tayyorgarlikni oshirish uchun maxsus simulyatsiya trenajorlarini kiritish kerakmi? (1-savol)? "Zarur" degan savolga murabbiylarning 49,1 foizi, "aslida kerak emas" – 15,4 foizi, "ayrimlar uchun bu zarur, boshqalari uchun bu shart emas" – 35,5 foizi javob bergan.

Sizning fikringizcha dzyudochi qizlarda qaysi yosh davri tezkor-kuch qobiliyatlarni rivojlantirish uchun eng qulay davr deb hisoblaysiz (2-savol)? Murabbiylarning 30,3 foizi: 10-12 yosh, 57,6 foizi: 12-14 yosh va 12,1 foizi javob bergan: 13-16 yosh.

Dzyudo bilan shug'ullanuvchi sportchi qizlarda musobaqa faoliyatining qaysi jarayonida tezkor-kuch qobiliyatlar asimmetriyasi yaqqol namoyon bo'ladi (3-savol)? Murabbiylarning 34,1 foizi "hujumda", 34,1 foizi "himoyada", qolgan 31,8 foizi esa "qarshi hujumda" javobini tanlagan.

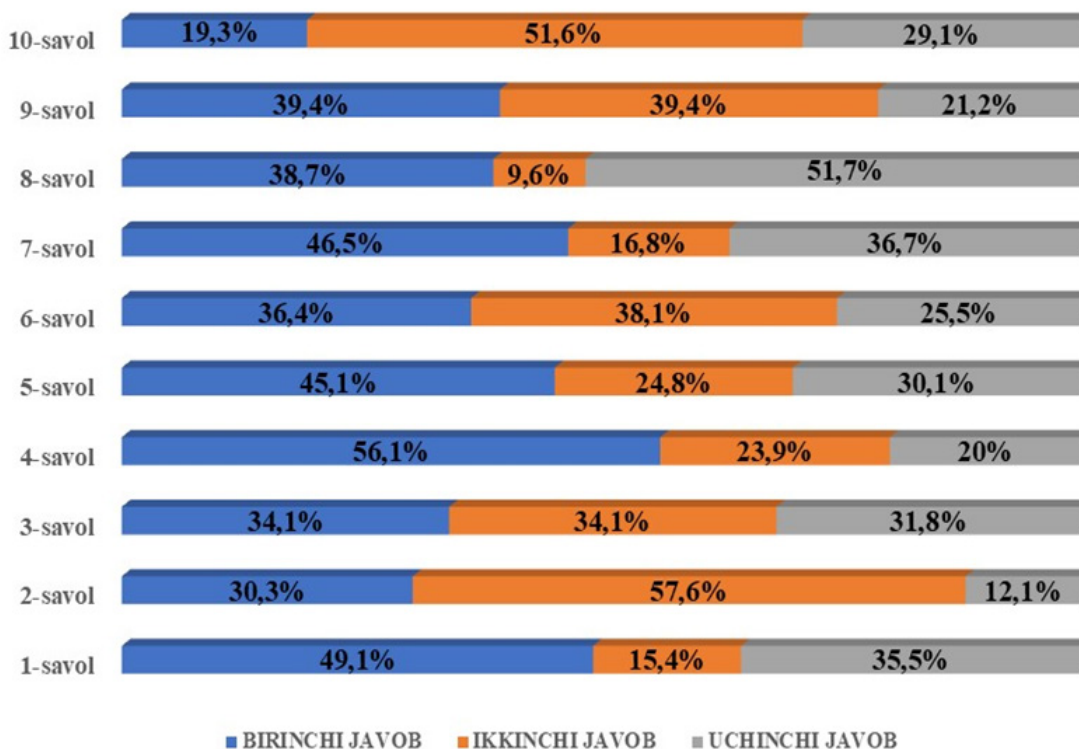
Sizningcha, dzyudoda texnika va tezkor-kuch tayyorgarligi asimmetriyasi qanchalik muhim (4-savol)? Murabbiylarning 56,1 foizi: "juda muhim", "ba'zida lozim, goh-gohida lozim emas" 23,9 foiz: "muhim emas" 20 foiz javob berishgan.

Agar sportchining texnik hamda tezkor-kuch qobiliyati rivojlanmagan bo'lsa, bu sportchiga qanday ta'sir qiladi? (5-savol) - bu savolga 95% murabbiylar "sportda yuqori maqsadlarga erisha olmaydilar", 5% murabbiylar "mashg'ulot davomida ko'plab jarohatlar oladilar", javobini qayd etdi. Qolaversa, mazkur savolga ba'zi sport murabbiylari tezkor-kuch qobiliyati shakllanmagan sportchidan yuqori darajadagi natija kutish qiyinligi, kurashchi-sportchilarda texnika va taktika bilan rivojlantirish samarali natijani qayd etishi mumkinligi haqida fikr bildirdilar.

Sizningcha, o'quv-mashg'ulot jarayonining qaysi qismida tezkor-kuch ko'nikmalarini rivojlantirish usullaridan foydalanish kerak (6-savol)? - Murabbiylarning 36,4 foizi "takroriy", 38,1 foizi "qat'iy jadval bo'yicha", qolgan 25,5 foizi esa "davriy ravishda" degan javobni aniqladilar. Ba'zi murabbiylar bu muammoni hal qilish uchun barcha usullardan foydalanish mumkinligini aytishdi. Ba'zi ekspertlar aylanma usullarni qo'llash mashg'ulotning maqsadiga tayangan holda muvofiq bo'lishini taklif qilishdi va raqobat usuli ham ko'p afzalliklarga ega. Biz ham yuqorida aytib o'tilgan amaliyotchilarning fikrlariga qo'shilamiz.

Sizning fikringizcha, sportchi qizlarning jismoniy tayyorgarligida maxsus kuch qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan maxsus simulyatsiya trenajyorlarini yaratish kerakmi (7-savol)? 70,5% murabbiy kerak, 10% murabbiy kerak emas, 19,5% esa ba'zida murabbiy kerak emas deb javob bergan.

Sizningcha, bugungi kunda dzyudochi qizlar assimetriyasini o'rganish yuzasidan yetarlicha ilmiy izlanishlar olib borilganmi (8-savol)? Murabbiylarning 38,7 foizi "yetarli emas", 9,6 foizi "yetarli", 51,7 foizi esa "bor, lekin juda oz" deb javob berishgan. Bu savolga ba'zi murabbiylar butun dunyoga mashhur olimlar adabiyotlaridan ma'lumot olish kerakligini qo'shimcha qildilar. Bizning fikrimizcha, tezkor-kuch malakalarini rivojlantirishga oid ilmiy-uslubiy metodik manbalar hamda adabiyotlar yetarli darajada, biroq ularning oz qismi o'zbek tiliga tarjima qilingan.

3.1 -rasm. Anketa so'rovnoma natijalari

Siz texnik ko'nikmalar asimmetriyasini rivojlantirish uchun qanday usullardan foydalanasiz (9-savol)? - degan savolga trenerlarning 39,4 foizi "tez-tez", 39,4 foizi "qat'iy jadvalga muvofiq", 21,2 foizi "vaqti-vaqti bilan" deb javob berdi. Ushbu masala bo'yicha ba'zi ekspertlar ta'limni barcha usullar bilan amalga oshirish mumkinligini sharhlaydilar. Biroq, ular davra va raqobat usulining ko'plab afzalliklariga ega deb hisoblashdi. Yuqoridagi gaplarni ham to'g'ri deb hisoblaymiz.

Sizningcha, dzyudo bilan shug'ullanuvchi qizlarning tezkor-kuch qobiliyatini rivojlantirish metodologiyasi innovatsion usullar bilan boyitilganmi

(10-savol)? Murabbiylarning 19,3 foizi "ha", 51,6 foizi "yo'q", 29,1 foizi esa "aniq bilmayman" deb javob bergan. Ayrim murabbiylar ilmiy metodologiya ishlab chiqish zarur degan fikrni bildirishdi.

Malakali dzyudochi qizlarning texnik va tezkor-kuch qobiliyatlari samaradorligini oshirishning mavjud omillaridan biri sifatidagi maxsus tayyorgarlik bosqichlarida keng qo'llanuvchi mashqlar tizimlashtirildi. Sport mashg'ulot sonini izchillik bilan oshirish uslublari ishlab chiqilib, ularning maxsus o'quv mashg'ulotlardan keyin rivojlanish holatlariga faol ta'sir turlari aniqlandi. Mashg'ulotlarni ratsional almashtirish asosida sportchilarning Texnik-taktik tayyorgarligi va musobaqa oldi tayyorgarlik bosqichlarining turli yo'nalishdagi mashg'ulotlarini tashkil etishning o'zaro bog'liqligi haqida ilk marotaba tajriba ko'rsatkichlari olindi.

Ushbu muammoni muvaffaqiyatli hal qilish uchun malakali dzyudochi-qizlarga bir kunda beriladigan bir necha turli tezkor-kuch yo'nalishdagi mashg'ulotlarning ta'sirini, mashg'ulotlar turining kuchi va ta'sir qilish tavsifini chuqur o'rganish talab qilinadi. Mazkur masalani yechish turli mashg'ulotlarni almashlab o'tishning mashqlar tizimini ishlab chiqish va dzyudo sport turi bo'yicha malakali sportchilarni tayyorlashda uning samaradorligiga erishish imkoniyatini beradi.

Yuqoridagilarga asoslanib, sportchi qizlarni tayyorlash jarayonini boshqarish tizimini ishlab chiqish sport pedagogikasi nazariyasi va amaliyoti uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan dolzarb muammo degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Tadqiqot natijalari ayollarning yakkakurash nazariyasiga va xususan, dzyudochi qizlarni tayyorlash nazariyasiga ma'lum hissa qo'shdi, bu faqat o'quv jarayonini boshqarishning nozik, nazariy jihatdan asoslangan va amalda tasdiqlangan tizimidan foydalanish sportchi qizlarimizning ushbu sport turidagi xorijiy raqiblardan ortda qolishini bartaraf etishga olib kelishi mumkinligini isbotladi.

Xalqaro sport maydonida raqobatning kuchayishi va mashg'ulot yuklamalarining ko'payishi bilan dzyudo sohasidagi mutaxassislar mashg'ulot usullarini doimiy ravishda takomillashtirish zarurligiga duch kelishmoqda. Dzyudoda yuqori natijalarga erishish sportchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olishi kerak bo'lgan samarali boshlang'ich ta'lim tizimisiz mumkin emas. Mavjud tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, dzyudoda boshlang'ich ko'nikmalarni o'rgatish usullari ko'pincha kattalar uchun usullarni nusxalashadi, bu o'z navbatida samarasiz va metodologik prinsiplarga mos kelmaydi.

Dzyudo nazariyasi va amaliyotidagi hal qilinmagan muammolardan biri bu sportchilarda raqobat sharoitida texnika va taktikalarni qo'llash haqidagi g'oyalarni shakllantirish bo'yicha bilimlarning yetishmasligidir. Dzyudochilarda texnik-taktik tayyorgarlikni shakllantirishga dominant yondashuv bellashuvni o'tkazish vositalarini izchil o'rganishga va texnikani qo'llashga asoslangan, bu har doim ham maqbul bo'lmaydi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, shunday xulosaga kelish mumkinki, olib borilgan so'rovnoma natijalari tanlangan dissertatsiya mavzusining dolzarbligini aniqlaydi.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki texnik harakatlar o'zgaruvchan muhit talablariga muvofiq murakkab harakat faoliyatini (shakllanish, o'zaro bo'ysunish, birlashtirish), o'zlashtirilgan harakat usullarini tiklash yoki bir vosita faoliyatidan boshqasiga o'tkazish qobiliyatidan iborat.

Dzyudo bilan shug'ullanuvchi malakali sportchi qizlarning tezkor-kuch qobiliyatlari samaradorligini oshirishning mavjud omillaridan biri sifatida maxsus tayyorgarlik bosqichlarida keng qo'llaniladigan mashqlar tizimlashtirildi. Maxsus o'quv mashg'ulotlari aniqlangandan so'ng, mashg'ulotlar sonini doimiy ravishda oshirish va ularning rivojlanish holatiga faol ta'sir qilish usullari ishlab chiqilgan.

Dzyudo sport turida texnik-taktik tayyorgarlikni tashkillashtirishning uzviy bog'liqligi o'qitishning muqobil tayyorgarlik bosqichlari asosida sportchilarning bellashuv oldidan ko'rsatadigan tajriba ko'rsatkichlari tadqiqotning davomiyligida olib borilgan usullar yordamida aniqlandi.

Ushbu muammoni muvaffaqiyatli hal qilish uchun dzyudobilan shug'ullanuvchi yuqori malakali dzyudochi qizlarda bir necha xil tezkor-kuch qobiliyatiga yo'naltirilgan mashg'ulotlarning ta'sirini, mashg'ulot turining kuchini va ta'sirining tavsifini diqqat bilan o'rganish kerak. Ushbu holatni hal qilish, turli-tuman harakatlarni o'zgartirish uchun maxsus mashqlar tizimini ishlab chiqish orqali dzyudo sport turi bilan shug'ullanadigan yuqori malakali dzyudochi qizlarni tayyorlashda samaradorlikga erishish imkonini berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Rashid Matkarimov, Sarvar Adilov, Fikrat Kerimov, Georgiy Korobeynikov, Lesia Korobeinikova, Zafar Bakiev, Khasan Abdurazzokov. Improving the technical and tactical characteristics of elite wrestlers // MUAMMOLARI SLOBOZHANSKYI HERALD OF SCIENCE AND SPORT / Vollum 28 No. 4, 2024, 197-203 p. (Scopus bazasida indeksatsiyalangan).

2. S.Q.Adilov. Results of a survey on the development of coordination skills and technical and

tactical training of athletes involved in wrestling // Guliston davlat universiteti axborotnomasi 2024. №4, 177-179 bet.

3. Исматуллаева С.Р. Теория и методика дзюдо // Учебное пособие. “IMPRESSOR MEDIA” MChJ bosmaxonasi, 2025. 200 с.

4. Ismatullayeva S.R. Fundamentals of increasing the efficiency of competition activity and developing technical and tactical training // Mental enlightenment scientific – methodological journal 2024/1. - pp. 78-85.

5. S.R.Ismatullayeva. Maxsus simulyatsiya trenajyorida dzyudochi qizlarning texnik va tezkor-kuch tayyorgarligi asimmetriyasini tahlil qilish // ped.fan. bo'yicha falsafa doktori diss... Chirchik 2025. - B. 68-71.

GIDLIK FAOLIYATIGA TAYYORGARLIK KO'RISH VA UNI AMALGA OSHIRISH BO'YICHA MULOHAZALAR

*Jamolova Durdona
Buxoro davlat universiteti 2-bosqich talabasi*

ПОДГОТОВКА И ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ ГИДСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

*Джамолова Дурдона
Студентка 2-го курса Бухарского государственного университета*

PREPARATION AND IMPLEMENTATION OF GUIDING ACTIVITIES

*Jamolova Durdona
Second-year student at Bukhara State University*

Annotatsiya: mazkur maqolada gidlik va turizm sohasida muhim o'rin tutgan, ko'plab sayyohlarni o'zining noyob jihatlari bilan jalb etib kelayotgan Buxoro shahridagi yodgorliklarning tarixiy va turistik ahamiyati bayon qilinadi. Gidlik xizmati uchun tavsiya sifatida Buxoro shahrida XVI asrning ikkinchi yarmida bunyod etilgan, ya'ni Buxoro xonligini bu davrda idora qilgan Abdullaxon II ning tashabbusi va mablag'lariga bunyod etilgan me'moriy inshootlarda turistik xizmatni tashkil etilishi uchun tayyorgarlik bosqichini o'tayotgan gidlik kasbi mutaxassisi uchun metodik tavsiyalar imkon qadar tahlil etilgan.

Аннотация: в данной статье раскрывается историческое и туристическое значение памятников города Бухары, которые занимают важное место в сфере туризма и гидской деятельности, привлекая множество туристов своими уникальными особенностями. В качестве рекомендации для гидских услуг проанализированы методические советы для будущих специалистов, готовящихся организовать туристические услуги в архитектурных сооружениях, построенных во второй половине XVI века в Бухаре по инициативе и на средства Абдуллахана II, правившего в тот период Бухарским ханством.

Abstract: This article highlights the historical and touristic significance of the monuments in Bukhara, which hold an important place in the field of tourism and guiding, attracting numerous tourists with their unique features. As a recommendation for guiding services, methodological suggestions have been analyzed for prospective guides preparing to organize tourist services at the architectural structures built in the second half of the 16th century in Bukhara, initiated and financed by Abdullakhan II, who ruled the Bukhara Khanate during that period.

Kalit so'zlar: mamlakat imidji, gidlik xizmati, amaliyotchi gidlar, tayyorgarlik bosqichi, internet saytlari, tarixiy kitoblar, hikoya va suhbat metodi.

Ключевые слова: имидж страны, гидские услуги, практикующие гиды, этап подготовки, интернет-сайты, исторические книги, метод рассказа и беседы.

Keywords: country image, guiding services, trainee guides, preparation stage, internet sites, historical books, storytelling, and conversation method.

Kirish. Gidlik kasbiy faoliyati mamlakatning turizm sohasidagi taraqqiyotida muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, professional gidlar mamlakat imidjini mustahkamlash va madaniy merosni targ'ib qilishda alohida ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan gidlik kasbiy faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun puxta tayyorgarlik ko'rish talab etiladi. Ushbu maqolada gidlik faoliyatini samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan tayyorgarlik jarayonlari va uni amalga oshirishdagi asosiy tavsiyalar bayon qilinadi.

Gidlik faoliyatiga tayyorgarlik ko'rishning asosiy jihatlari sifatida istiqbolda o'z sohalari bo'yicha samarali xizmat ko'rsatishlari uchun bo'lajak mutaxassislarga quyidagi uch yo'nalishda tayyorgarlik bosqichlarini amalga oshirishlari zarurligi yuzasidan tavsiyalar taqdim etiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Bunda turli shu soha tadqiqotchilari tomonidan yozilgan yoritilgan ilmiy maqolalar, kitoblardagi muammolar va ularning yechimlari internet manbalari

bilan qiyosiy taqqoslanadi. Mavjud adabiyotlarning afzallik va kamchiliklarini aniqlash zarur. Mazkur adabiyotlar orqali gidlik faoliyatiga tayyorgarlik ko'rishning asosiy jihatlari: gidning kommunikativ ko'nikmalari va psixologik tayyorgarligi, turistik yo'nalishlar va marshrutlar bilan ishlash malakalari yuzasidan tavsiyalar taqdim etiladi. Yangi texnologiyalar va gidlik faoliyatidagi innovatsiyalarni o'zlashtirish bu yo'nalish bo'yicha yangicha metodologiyalarni ishlab chiqishni taqazo etmoqda.

Asosiy qism. Masalan, gidlik xizmati uchun tavsiya sifatida Buxoro shahrida XVI asrning ikkinchi yarmida bunyod etilgan, ya'ni Buxoro xonligini bu davrda idora qilgan Abdullaxon II ning tashabbusi va mablag'lariga bunyod etilgan me'moriy inshootlarda turistik xizmatni tashkil etilishi uchun tayyorgarlik bosqichini o'tayotgan gidlik kasbi mutaxassisi quyidagi vazifalarni bajarishni o'z oldiga maqsad qilib olishi mumkin.

Birinchi tayyorgarlik bosqichi. Bu metodik jihatdan "Yo'naltirish" deb nomlangan bo'lib, yuqorida qayd etilgan masalada tayyorgarlik ko'rayotgan mutaxassis, avvalo, XVI asrning ikkinchi yarmida Buxoro xonligida sodir bo'lgan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar, iqtisodiy taraqqiyot omillari, davlatning ichki va tashqi siyosatining asosiy jihatlari o'rganishi lozim. Bu davrda hukmronlik qilgan Abdullaxon II ning amalga oshirgan islohotlari natijasida erishilgan yutuqlar, bu barqarorlik omili sifatida Buxoro shahrida mustahkam va muhtasham binolarning bunyod etilishini tahlil qila olishi, shuningdek, mazkur inshootlarning o'z davridagi vazifalarini va bugungi kundagi me'moriy-tarixiy, turistik ahamiyati muhimligini anglashi zarur.

Ikkinchi bosqich "Yangi ma'lumotlar to'plash bosqichi" deb nomlanadi. Bunda gidlik kasbi mutaxassisi tomonida XVI asrda bunyod etilgan Buxorodagi me'moriy inshootlar to'g'risida ilmiy dalillar va tayanch tushunchalar oldindan tayyorlab qo'yiladi. Bu tayyorgarlik bosqichi ikki qismdan iborat bo'lishi yuzasidan qo'yidagi tavsiyalar beriladi. Birinchi qismda XVI asrning ikkinchi yarmida Buxoro xonligini markazlashgan davlatga aylantirgan Abdullaxon II davrida davlatning hududiy chegaralarini bilish, davlatda hukmronlik qilgan sulola haqida umumiy ma'lumotga ega bo'lish, Abdullaxon II ning shaxsiy faoliyati haqida ma'lumot to'plash, davlatning o'sha davrdagi ijtimoiy iqtisodiy ahvolini, mavjud bo'lgan din, boshqaruv tizimi, madaniy hayoti, boshqa davlatlar bilan bo'lgan diplomatik munosabatlari to'g'risida turli manbalardan (internet saytlaridan) ma'lumotlarni to'plab, ularni tizimli ravishda o'rganishni ushbu bosqichda o'z oldiga maqsad qilib qo'yishi lozim. Masalan, internet saytlaridan birida: "Bir qancha vaqt ichki urushlar girdobida qolgan Buxoro xonligi Abdullaxon II davrida barqaror va kuchli davlatga aylanadi. Aynan Abdullaxon II hukmronligi davrida Buxoro xonligi o'z qudrati cho'qqisiga chiqadi. Abdullaxon II nafaqat ichki kurashlarga barham beradi, balki xonlik hududini kengaytirib, Xurosonning Mashhad, Nishopur va Sabzavor shaharlarini safaviylardan tortib oladi. Xiva xonligiga yurish qilib, uni Buxoro xonligiga qo'shib oladi. Sharqda esa Qoshg'arni ham o'z davlati tarkibiga kiritadi. Abdullaxon II davrida o'zbek davlatchiligi so'nggi bor ulkan sarhadlarga ega bo'ladi. Hatto Sibir xonligi ham Abdullaxonga siyosiy qaram bo'lib qoladi. Abdullaxon Amir Temurdan so'ng Turon zaminida ikkinchi eng yirik o'zbek davlatni barpo qilgandi", - kabi ma'lumotlar mavjud.

Ikkinchi qismda esa Buxoro shahrida Abdullaxon II davrida bunyod etilgan timlar, toqilar, madrasalar, xonaqohlar, to'g'risida ma'lumotlar to'plab tarixiy va madaniy bilimlarni yanada kengaytirish tavsiya etiladi. Masalan, manbalardan: "Abdullaxon II davrida Buxoro yaqinidagi Sumiton mavzesida Jo'ybor xojalaridan Abu Bakr Sa'd (970 - 971 yil vafot etgan) mozori atrofiga madrasa, masjid, xonaqoh va chorbog' (1558-66), Buxoroda madrasa (Abdullaxon madrasasi), hammom, Govkashon, Fatxulla qushbegi, Mirakan, Xoja Muhammad Porso, yangi Chorsu (1569-70), tim (Abdullaxon timi), Karmana yaqinida Zarafshon daryosi ustiga ko'prik (1582) va boshqa qurildi. Bunday inshootlar va karvonsaroylar Samarqand, Toshkent, Balx va boshqa shaharlarda ham qurilgan (masalan, Abdullaxon II ning nufuzli amiri Qulbobo Ko'kaldosh sharafiga Toshkentda qurilgan Ko'kaldosh madrasasi va boshqalar). Karvon yo'llarida sardobalar, rabotlar, kanallar, suv omborlari (Abdullaxon bandi), ko'priklar (masalan. Surxondaryoda xalq orasida Iskandar ko'prigi nomi bilan mashhur bo'lgan G'ishtko'prik va boshqalar), chorbog'lar bunyod etilgan" - kabi matnlarni yodlab olishi zarur.

Shu o'rinda aytish joizki, gid mutaxassisi tomonidan quyidagi vazifalar bajarilsa, bevosita gidlik xizmati jarayonida tashkil etuvchi bilan sayyohlar o'rtasida yaxshi munosabatlar qaror

topadi. Tayyorgarlik jarayonida me'moriy obidaning (masalan, Abdullaxon II madrasasi) bunyod etilgan davrini bilish, uning qurilgan geografik o'rni to'g'risida ma'lumotlarga ega bo'lish, madrasaning qurilishida ishlatilgan ashyolar haqida tushunchalar to'plash obidaning tashqi va ichki ko'rinishlari, eni, bo'yi, maydoni, balandligi, hujralarning soni, peshtoqining o'ziga xos tomonlari, me'moriy uslubiga xos bo'lgan jihatlarni ko'rsatish bilan birga hozirgi holati haqida ham ma'lumot to'plash, ya'ni me'moriy yodgorlikka O'zbekiston hukumati yoki xalqaro tashkilotlar tomonidan qaratilayotgan e'tiborni o'rganish, shuningdek, xozirgi kunda qanday vazifalarni bajarayotganligini bilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Uchinchi tayyorgarlik bosqichi. Bunda gid xizmatiga kirishuvchi mutaxassis tavsiya etilayotgan davr me'moriy davr yodgorliklari doirasida bir qator ilmiy manbalardan xabardor bo'lishi, shuningdek, tarixiy kitoblardan o'z faoliyati davomida foydalanishni rejalashtirishi lozim. Bu manbalarni ham ikki qismga bo'lish tavsiya etiladi. Birinchidan, o'z davrida yozilgan ayrim manbalar bilan tanishish, masalan, Hofiz Tanish Buxoriyning "Abdullanoma", Ruzbehxonning "Mehmonomai Buxoro" asarlari to'g'risida quyidagi bilimlarni o'rganishga tavsiya beriladi. Avvalo asarning yozilgan sanasini bilish, asar nashr qilingan yilni bilish, asarning bosh g'oyasini bilish, asarning mazmuni haqida qisqacha ma'lumotlar bera olish, asarda ko'rsatilgan joy nomlarini, atamalarni izohlay olish. Masalan, "Abdullanoma" ("Sharafnomai shohiy") asari to'g'risida quyidagi ma'lumotlarning manbalarda qayd etilganligi gid xizmatiga kirishuvchi mutaxassis uchun ahamiyatli hisoblanadi: "Abdullanoma" - Movarounnahrning XVI asrdagi tarixiga bag'ishlangan tarixiy asar. Hofiz Tanish Buxoriy tomonidan 1584-1590-yillar oralig'ida fors tilida yozilgan. Asar Buxoro hukmdori Abdullaxon II ga bag'ishlanib, „Sharafnomai shohiy“ va qisqartirilgan ayrim nusxalari „Zafarnomai Abdullaxon“ nomlari bilan ham ataladi. Asar nazm aralash qofiyalangan nasr bilan yozilgan bo'lib, muqaddima, ikki maqola (qism) va xotimalardan iborat. Ammo asarning oxirgi qismi yozib tugatilgani ma'lum emas. Asar muqaddimasida Abdullaxonning hokimiyatga kelguniga qadar Movarounnahrda yuz bergan siyosiy voqealar - Chingizxonning istilosi va mo'g'ullar hukmronligi, Dashti Qipchoqda Abulxayrxon davlati (1428-1468)ning barpo bo'lishi, Shayboniyxon (1451 - 1510)ning Xurosonga yurishlari, shayboniylar bilan Zahiriddin Bobur o'rtasidagi harbiy to'qnashuvlar hamda Abdullaxonning nasli va nasabi to'g'risida hikoya qilinadi. „Abdullanoma“ning asosiy qismida Shayboniyxondan so'ng Movarounnahrda siyosiy vaziyat, uning bir qancha mayda hokimliklarga bo'linib ketishi, Abdullaxonning markaziy hokimiyatni mustahkamlash va mamlakatni siyosiy jihatdan birlashtirishga qaratilgan harakatlari, uning Dashti Qipchoq va Xurosonga yurishlari, XVI asrning 80-90-yillarida Buxoro, Xorazm va Badaxshondagi siyosiy vaziyat hamda Xorazm bilan Badaxshonning Buxoro xonligiga qo'shib olinishi kabi tarixiy voqealar bayon etiladi. Asarda XVI asrda Movarounnahr bilan Turkiya, Hindiston va Eron o'rtasidagi munosabatlarga hamda Rossiya bilan savdo aloqalariga oid ma'lumotlar bor. Unda XVI asrda Buxoro xonligi qo'shinlarining tuzilishi, harbiy taktikasi, qurol-yarog'lari hamda Movarounnahrda, shu jumladan Buxoroda qurilgan me'morchilik obidalari va suv inshootlari to'g'risidagi ma'lumotlar keltiriladi. Tarixiy asarda Movarounnahr xalqlarining etnik tarkibi, jumladan qang'li, qipchoq, qorliq, xalaj, og'ajiri, uryonqit, qo'ng'irot, orlot, uyg'ur, sulduz, bayovut, do'rmon va boshqa qavmlarning kelib chiqishi va ularning urf-odatlari to'g'risida ma'lumotlar bor. Uni yozishda Hofiz Tanish Narshaxiyning „Buxoro tarixi“, Rashiduddinning „Jome at-tavorix“, Juvayniyning „Tarixi jahon kushoy“, Mirxondning „Ravzat us-safo“, Sharafuddin Ali Yazdiyning „Muqaddimai Zafarnoma“, Koshifiyning „Rashahot ayn al-hayot“, Mirzo Haydarning „Tarixi Rashidiy“ va boshqa tarixiy asarlardan foydalangan bo'lsada, ammo asarning asosiy qismi XVI asrda sodir bo'lgan ko'pgina tarixiy voqealarni o'z ko'zi bilan ko'rgan shohidlardan to'plangan materiallar asosida yozilgan. Bu asar Movarounnahr xalqlarining XVI asrdagi siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotini o'rganishda birinchi darajali manbalardan hisoblanadi. Asarni 1942-1951-yillarda o'zbek sharqshunos olimi S. Mirzayev (1885-1961) o'zbek tiliga tarjima qildi. B. Ahmedov uni to'ldirib va tuzatib qayta nashr etdi (2000)”.

Ikkinchi qism manbalari mustaqillik yillarida mazkur davrga oid juda ko'plab ilmiy tadqiqotlar, monografiyalar, risolalar, ilmiy maqolalar yozilganligini alohida e'tirof etish mumkin. Ayniqsa, 1997 yil Buxoro shahrining 2500 yilligi yubileyi kunlari va undan keyingi yillarda tarixchi

siyosatshunos, manbashunos, muzeyshunos olimlarning maskur davri me'moriy inshootlariga oid bir qator tadqiqotlari ilmiy muomalaga kiritilgan.

Muhokama va natijalar. Muvaffaqiyatli gid xizmatini amalga oshirishni o'z oldiga maqsad qilgan mutaxassis faoliyatning samaradorligi uchun zamonaviy metodlarni tanlashi muhim natija beradi. Tavsiya sifatida aytish joizki, bu borada hikoya va suhbat metodi juda o'rinlidir. Hikoya metodi bu gid xizmatini ko'rsatuvchi tomonidan o'rganilayotgan tarixiy yodgorlikka oid dalil, hodisa va voqealarning yaxlit yoki qismlarga bo'lib, tasviriy vositalar yordamida obrazli tasvirlash yoki ixcham qisqa va izchil bayon qilishdir. Suhbat metodi savol-javob shaklidagi dialogik metod bo'lib, u qadimdan ma'lum, hatto undan o'z davrida Suhrot ham mohirona foydalangan. Suhbatning vazifalari aqliy fikrlash hozirjavoblik, muloqot madaniyati kabilarni bajaradi. Suhbat hozirgi tadqiqotlarda izlash suhbat deb ham yuritiladi. Suhbat metodining qator ijobiy tomonlari bo'lib maqsad qilib qo'yilgan masalalarni birgalikda o'rganish hamkorlikda o'zlashtirish uchun muhim hisoblanadi. Muhokama va tahlil natijalarini umumlashtirganda gidlik faoliyatiga tayyorgarlik ko'rish bo'yicha mavjud adabiyotlarning yetarli emasligi ko'zga tashlanmoqda. Mavzuga doir tadqiqotlarni davom ettirish eng kerakli natijalarni beradi.

Xulosa. Gidlik Yangi O'zbekiston sharoitida eng muhim kasblardan biri bo'lib, u turizm va madaniy merosni targ'ib etishda asosiy rol o'ynaydi. Tarixiy jihatdan gidlik qadimdan mavjud bo'lgan va bugungi kunda uning nufuzi ortmoqda. Chunki gidlik kasbiy faoliyati mamlakatning turizm sohasidagi taraqqiyotida muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, professional gidlar mamlakat imidjini mustahkamlash va madaniy merosni targ'ib qilishda alohida ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan gidlik kasbiy faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun puxta tayyorgarlik ko'rish talab etiladi. Shuning uchun gidlik sohasini takomillashtirish, uni professional darajada rivojlantirish va kadrlar tayyorlash tizimini yaxshilash orqali O'zbekiston turizm bozorida yangi imkoniyatlar yaratilishi mumkin.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar

1. Boltayev B.B. Mustaqillik yillarida Buxoro viloyatidagi muassasa muzeylarining vujudga kelishi va rivojlanish tendensiyasi // Xorazm Ma'mun Akademiyasi axborotnomasi. 2022. № 6/2. – 210 b.

2. Buxoro va Xiva shaharlarining 2500 yilligiga bag'ishlangan "Insoniyatning ilmiy va madaniy merosi - uchinchi ming yillikda" xalqaro simpoziumi tezislari. Toshkent: O'zbekiston. –300 b.

3. Zamonov A. Buxoro xonligi tarixi: metodik qo'llanma. -Toshkent: Bayoz, 2021. -264-bet.

4. Xalqimiz uchun munosib sharoit yaratish, hududlarning sanoat salohiyatini yuksaltirish – asosiy maqsadimiz //Buxoronoma, 2019 yil 31 mart.

6. Hayitov va b. Buxoro va buxoriylarning jahoniy shuhrati. Monografiya. –Toshkent. "Navro'z" nashriyoti, 2020. -B.86.

7. Qambarov M. Mustaqillik yillarida Buxoro viloyatida shaharsozlik sohasida amalga oshirilgan ishlar // O'zbekiston arxitekturasi va qurilishi. 2011. № 4-5. - B. 23-27.

8. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild. Toshkent, 2000. -B. 46.

BOSHLANG‘ICH TAYYORGARLIK BOSQICHIDA SHUG‘ULLANUVICH 11-12 YOSHLI-KURASHCHILARNING JISMONIY TAYYORGARLIGINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Jumayev Sohibjon Botirboyevich

Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) Navoiy davlat universiteti “jismoniy madaniyat” kafedrasida katta o‘qituvchisi

<https://orcid.org/0009-0002-1556-3044>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yosh kurashchilarda jarohatlar bilan bog‘liq shikastlanishlarning rivojlanish xususiyatlari haqida ma‘lumot berib o‘tgan, kichik jarohatlarning namoyon bo‘lishining o‘ziga xos xususiyatlarini quyidagicha izohlaydi: kichik jarohatlarda patologik jarayon asta-sekin rivojlanadi, metabolizmning buzilishi va alohida hujayralar va to‘qimalarning guruhlarida sust yallig‘lanadi; zarar yetkazuvchi omillarning takroriy ta‘siri bilan to‘qimalarda nafaqat funktsional, balki sezilarli tarkibiy o‘zgarishlar sodir bo‘lib, tobora kengroq qamrab oladi; rivojlanishning dastlabki davrlarida kichik jarohatlar asemptomatik bo‘lib, ko‘pincha og‘riqsiz yoki boshqa noxush his-tuyg‘ularsiz va faqat keyinroq, keng tarqalgan lezyonlar rivojlanishi bilan aniq belgilar paydo bo‘ladi; kichik jarohatlarning asosiy xavfi shundaki, ular jarohatlarning o‘tkir og‘ir shakllari, ayniqsa davolash qiyin bo‘lgan surunkali shakllarning paydo bo‘lishiga moyil bo‘lgan holatdir.

Kalit so‘zlar: muvofiqlashtirish, vosita, koordinatsion, rivojlanish, didaktik, tamoyil, intensiv, kombinatsiya, yuklama, sport-texnik, fazilat, sport ixtisosligi, stendlar, sikl, daraja, ratsional, makrosikl, reglament, texnik-taktik, psixomotor, elementlar, psixofaol, ligamentlar, muvofiqlashtirish, jarohatlanish.

ОСОБЕННОСТИ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ КУРАШИСТОВ 11-12 ЛЕТ НА ЭТАПЕ НАЧАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

Жумаев Сохибжон Ботирбоевич

Доктор философии (PhD) по педагогическим наукам

Старший преподаватель кафедры «Физическая культура» Навоийского государственного университета

Аннотация: В данной статье приводятся сведения об особенностях развития травматических повреждений у юных борцов, объясняет особенности проявления мелких повреждений следующим образом: при мелких повреждениях патологический процесс развивается постепенно, с нарушением метаболизма и вялым воспалением в отдельных группах клеток и тканей; при повторном воздействии повреждающих факторов происходят не только функциональные, но и значительные структурные изменения в тканях, все более охватывающие их; на ранних стадиях развития мелкие повреждения протекают бессимптомно, часто без боли или других неприятных ощущений, и только позже появляются четкие признаки с развитием распространенных поражений; основная опасность мелких повреждений заключается в том, что они склонны к возникновению острых тяжелых форм повреждений, особенно хронических, которые трудно поддаются лечению.

Ключевые слова: координация, средство, координационный, развитие, дидактический, дидактический, принцип, интенсивный, комбинация, нагрузка, спортивно-технический, качество, спортивная специализация, стенды, цикл, уровень, рациональный, макроцикл, регламент, технико-тактический, психомоторный, элементы, психоактивный, связки, координация, травматизм.

TRAINING AT THE INITIAL TRAINING STAGE FEATURES OF THE PHYSICAL TRAINING OF WRESTLERS AGED 11-12

Jumayev Sokhibjon Botirboyevich

Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences

Senior Lecturer of the Department of «Physical Culture» of Navoi State University

Annotation: This article provides information on the features of the development of injuries associated with injuries in young wrestlers, explains the peculiarities of the manifestation of minor injuries as follows: in minor injuries, the pathological process develops gradually, with metabolic disorders and weak inflammation in individual groups of cells and tissues; with repeated exposure to damaging factors, not only functional, but also significant structural changes occur in the tissues, becoming increasingly widespread; in the early stages of development, minor injuries are asymptomatic, often without pain or other discomfort, and only later, with the development of widespread lesions, clear signs appear; the main danger of minor injuries is that they are prone to the occurrence of acute severe forms of injuries, especially chronic ones that are difficult to treat.

Keywords: coordination, means, coordination, development, didactic, didactic, principle, intensity, combination, load, sports-technical, quality, sports specialization, stands, cycle, level, rational, macrocycle, regulation, technical-tactical, psychomotor, elements, psychoactive, ligaments, coordination, injury.

Kirish: Dunyoda zamonaviy sport shiddat bilan rivojlanayotgan bir davrda milliy sport turi kurash ham misli ko'rilmagan darajada ommalashib bormoqda. Kurash musobaqalari ko'plab xalq bayramlarining ajralmas qismi hisoblanadi. Shu bilan birga aholini jismoniy tarbiya va sport bilan doimiy tarzda shug'ullanishga jalb qilishdagi asosiy vazifalardan biri milliy sport turlarini rivojlantirish hisoblanadi. Jahon miqyosida har bir xalq va elatning o'ziga xos milliy sport turlari bo'lganidek, mamlakatimizda ham kurash milliy sporti shiddat bilan rivojlanib bormoqda.

Yosh kurashchilarning koordinatsion qobiliyatlarini maqsadli rivojlantirish vositalaridan foydalangan holda texnik-taktik tayyorgarlik texnikasining samaradorligi bo'yicha xorijda va mamlakatimizda ko'plab ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan. 11-12 yoshli kurashchilarda koordinatsiya qobiliyatlarini rivojlantirishning eng samarali vositalari o'rganilib yillar davomida tajribalarga asoslangan holda tizimlashtirilgan. Kurash texnikasini o'rgatish jarayonida yosh polvonlarning umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarligiga ijobiy ta'siri aniqlangan. Koordinatsion qobiliyatlarning rivojlanish darajasi va yosh sportchilarning kurash texnikasini o'zlashtirish muvaffaqiyati o'rtasida bir qancha ijobiy bog'liqliklar mavjudligi ta'kidlangan.

Hozirgi kunda mamlakatimizda kurash milliy sport turini rivojlantirish va ommaviylashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. "Mamlakatimizda milliy sportni yuqori darajaga olib chiqish, ilmiy-nazariy umumlashtirish, hozirgi zamon sivilizatsiyasi bilan aloqador ekanligini alohida qayd etish" oliy sportda erishilgan yutuqlar bilan cheklanmasdan, ommaviy sportga ham katta e'tibor berishimiz kerakligini ko'rsatmoqda. Mavjud holat esa sportchining butun faoliyati davrida dastlabki texnik-taktik harakatlarni o'rganishda orttirgan nuqsonlaridan xoli bo'lishni qiyinlashtiradi, jismoniy va funksional imkoniyatini, ayniqsa, texnik-taktik imkoniyat doirasini toraytiradi. Hozirgi vaqtda deyarli barcha ta'lim muassasalarida kurash milliy sport turini rivojlantirish va ommaviylashtirish, tanlangan sport turining dastlabki bazaviy texnik harakatlari elementlarini o'rgatish algoritimini ilmiy-uslubiy jihatdan ishlab chiqish zarurati yuzaga kelgan. Bu esa kurashning jahon standartlari darajasida yanada rivojlantirish, sportchilarni tayyorlash tizimini ilmiy asoslab berish dolzarb masala bo'lib turibdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-martdagi "Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5368-son Farmoni hamda 2017-yil 2-oktyabrdagi "Kurash milliy sport turini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3306-sonli Qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 4-noyabrdagi PQ-4881-sonli "Kurash milliy sport turini rivojlantirish va uning xalqaro nufuzini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorlari hamda shu sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalar kurash sportini rivojlantirishga amalga oshirishga yuqori darajada xizmat qiladi.

Boshlang'ich tayyorgarlik bosqichida kurashning maxsus texnik elementlarini o'rgatishda I.X.Boymurov va I.K.Karimovlar quyidagi fikrni berib, uni 4 qismga ajratib o'tishgan:

1. Yosh o'smir polvonlarni tayyorlashda intensiv xarakterdagi eng maqbul dozalangan vaznlarni keng qo'llash imkoniyati ilmiy asoslandi.

2. Yosh kurashchilarning jismoniy rivojlanish holati va asosiy jismoniy sifatleri va o'smirlik davrida sport bilan shug'ullanishi bilan bog'liq holda yaxlit yondashuv va tahlilni qo'llash asosida jismoniy holatining xususiyatlari ochib berildi.

3. Sport ixtisosligini hisobga olgan holda, yosh polvonlarning maxsus jismoniy tayyorgarligida dozalangan vaznlarning turli qiymatlaridan foydalanish imkoniyati asoslanadi.

4. Yosh kurashchilarning kuch tayyorlash darajasining pedagogik tavsiflari va baholari ishlab chiqilgan.

Turli malakali kurashchilarni tayyorlashning asosiy vositalari va mashg'ulotlar usullarini qo'llash hamda tizimlashtirishda ushbu vositalardan eng samaralisini, shuningdek, ularning ratsional nisbatlarini yillik makrosikl doirasida aniqlash imkonini berdi. Kurashchilarni tayyorlash jarayoniga turli yo'nalishdagi jismoniy tayyorgarlik vositalarini optimal tatbiq etish muammosining asosiy jihatlari bo'yicha amaliyotchilarning ustuvor fikrlari belgilab berildi. Turli xil xarakterdagi umumiy jismoniy tayyorgarlik vositalarining ta'sir darajasini qiyosiy tahlil qilish natijalari yangi bo'lib, o'smir polvonlarning tayyorgarlik ko'rsatkichlariga e'tibor qaratilgan. Jismoniy tarbiya vositalarining turli kombinatsiyalari ta'sirida kurashchilarning musobaqa faolligining sport-texnik ko'rsatkichlari dinamikasi aniqlangan. Yuqoridagi keltirilgan, tavsif va parametrlardan kelib chiqib, umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarining aksariyati, sport-texnik ko'rsatkichlari hamda sport natijalari bo'yicha sezilarli o'sishni ta'minlovchi bir yillik mashg'ulot sikli doirasida yosh kurashchilarni tayyorlashning eksperimental metodologiyasi ishlab chiqildi va sinovdan o'tkazilgan [1; 97-b].

M.G.Kaladeznikova, K.S.Kaladeznikov va P.I.Sidorovlarning fikricha, kurashchilarni musobaqalarga tayyorlashda mashg'ulotlarni rejalashtirish hamda pedagogik-psixologik, tibbiy biologik usullardan foydalanish muhimligi ta'kidlangan. Musobaqa reglamentidagi o'zgarishlar tufayli barcha yosh toifasidagi kurashchilar o'rtasida raqibni ko'tarish bilan bog'liq stendlarda texnikalar ulushini oshirish tendentsiyalari aniqlangan. Raqibni ko'tarishda to'g'ri turish ko'nikmalarini shakllantirish jarayonini tuzatishga imkon beradigan va shu bilan birga sug'urta va yordam ko'rsatadigan texnik vosita ishlab chiqilgan, ishlab chiqarilgan va joriy etilgan, bu ham orqa miya shikastlanishining oldini olishning samarali vositalarda biri ekanligini isbotlab berishgan. Shu bilan birga, birinchi marta mashg'ulotning didaktik tamoyillariga qat'iy rioya qilish va texnik vositalardan foydalanishga asoslangan stendlarda raqibni ko'tarish bilan bog'liq bo'lgan murakkab texnik usullarda yosh kurashchilarni bosqichma-bosqich o'rgatish uslublarini ishlab chiqilgan [2; 5-12-b].

B.A.Padlivayev, V.P.Uvarov, N.N.Rojinlarning ilmiy ishlarida yuqori malakali kurashchilarni tayyorlashda mashg'ulotlarni rejalashtirishning metodlogik asoslarini ishlab chiqish bo'yicha tadqiqot ishlarini olib borishgan. Yosh kurashchilarni tayyorlash jarayonida mashg'ulotlarga quyidagicha yondashish kerakligini ilmiy asoslab bergan:

1. Yosh kurashchilarni tayyorlashda harakatni muvofiqlashtirish komponentining ahamiyati musobaqa faoliyati jarayonida yuqori jismoniy, texnik-taktik tayyorgarlik va sport natijalariga erishish uchun o'quv-mashq dasturlarini amalga oshirishning asosiy mezoni sifatida isbotlangan.

2. Turli yoshdagi kurashchilar – kurashchilarning jismoniy va texnik-taktik tayyorgarligining musobaqa faoliyatidagi muvaffaqiyati bilan o'zaro bog'liqligi aniqlangan.

3. Yosh kurashchilarning harakatlarini muvofiqlashtirish qobiliyatini konjugatsiyali rivojlantirish texnikasi ishlab chiqilgan bo'lib, u texnik va tezlik-kuch mashqlari bilan birgalikda muvofiqlashtirish qobiliyatining individual tarkibiy qismlariga turli xil ta'sir qilish vositalaridan foydalanishni nazarda tutgan.

4. Birinchi marta yosh kurashchilarning umumiy rivojlantiruvchi va turli yo'nalishdagi maxsus mashqlar nisbatini samarali tartibga soluvchi, yosh kurashchilarning yuqori darajadagi muvofiqlashtiruvchi tayyorgarligi va sport natijalariga erishishni ta'minlovchi o'quv qurollari bloklari ishlab chiqilgan.

Yosh kurashchilarning texnik harakatlarini muvofiqlashtirish qobiliyatini birgalikda rivojlantirish metodologiyasining muhim nazariy asoslanishi, uni qo'llash yosh kurashchilarning maxsus jismoniy va texnik-taktik tayyorgarligining asosiy vositalarini rivojlantirish darajasini murakkab darajasiga oshirishni oldindan belgilab berishni ta'kidlab o'tgan [3; 90-b].

Kurashchilarni musobaqaga tayyorlash haqida D.B.Brovn, J.E.Makkenziya, K.K.Denis, R.W. Culen kabi olimlar fikriga ko'ra, kurash sport turiga saralashda shug'ullanuvchilarni har tomonlama parametrlarini inobatga olib qabul qilishni aytib o'tishgan:

yosh kurashchilarning mas'uliyatli mahalliy musobaqa natijalari bilan;

kurash bo'yicha samarali texnik-taktik harakatlar tuzilmasi musobaqa faoliyatining zamonaviy talablariga mos ravishda;

yosh kurashchilarda jismoniy va psixomotor sifatlarning rivojlanishi bo'yicha olingan yangi ma'lumotlar bo'yicha;

yosh kurashchilarning jismoniy va ruhiy fazilatlarini uyg'un rivojlantirish bo'yicha hamda musobaqa faoliyatining zamonaviy talablariga mos keladigan mashg'ulot vazifalarini modellashtirish texnologiyasi ishlab chiqilgan [4; 24-32].

R.N.Apoykoning ilmiy ishi negizida psixofaol moddalar tasiri haqida yozib o'tgan. Psixofaol moddalarni iste'mol qilishga moyil bo'lgan 11-12 yoshli o'smirlarning jismoniy rivojlanish holati, harakatni muvofiqlashtirish qobiliyati, psixofiziologik va psixomotor fazilatlarini va psixoemotsional holati, sport o'yinlarining psixoaktiv moddalardan foydalanishga psixofizik qarshilikni shakllantirishga ijobiy ta'sirini aniqlagan. Individual xususiyatlarni hisobga olgan holda, jismoniy tarbiya va sport yordamida psixofaol moddalarni iste'mol qilishga moyil bo'lgan 11-12 yoshli o'smirlarning psixofizik holatini tuzatish dasturini ishlab chiqqan [5; 17-23].

A.S.Davtyan va A.A.Chatinyanlarning ilmiy ishlarida quyidagi fikrlarni aytib o'tishgan:

1. Mushaklar va ligamentlarning cho'zilishi, ko'karishlar va mushaklar va tendonlarning shikastlanishi eng keng tarqalganligi hamda bu jarohatlar yosh kurashchilardagi jarohatlarning 80% gacha tashkil etishini aniqlagan.

2. Yosh kurashchilarda jarohatlar bilan bog'liq shikaslanishlarning rivojlanish xususiyatlari haqida ma'lumot berib o'tgan:

- kichik jarohatlarning namoyon bo'lishining o'ziga xos xususiyatlarini quyidagicha izohlaydi: kichik jarohatlarda patologik jarayon asta-sekin rivojlanadi, metabolizmning buzilishi va alohida hujayralar va to'qimalarning guruhlarida sust yallig'lanadi; zarar yetkazuvchi omillarning takroriy ta'siri bilan to'qimalarda nafaqat funktsional, balki sezilarli tarkibiy o'zgarishlar sodir bo'lib, tobora kengroq qamrab oladi; rivojlanishning dastlabki davrlarida kichik jarohatlar asemptomatik bo'lib, ko'pincha og'riqsiz yoki boshqa noxush his-tuyg'ularsiz va faqat keyinroq, keng tarqalgan lezyonlar rivojlanishi bilan aniq belgilar paydo bo'ladi; kichik jarohatlarning asosiy xavfi shundaki, ular jarohatlarning o'tkir og'ir shakllari, ayniqsa davolash qiyin bo'lgan surunkali shakllarning paydo bo'lishiga moyil bo'lgan holatdir.

3. Muntazamlik aniqlandi, unga ko'ra, yosh kurashchi o'smirlik davrida kichik jarohatlarga qanchalik ko'p duchor bo'lsa, uning sport karyerasi shunchalik qisqaradi.

4. Yosh kurashchilarda travmatizmning yuqori darajasini belgilovchi omillar aniqlandi: o'smirlik davridagi majburiy mashg'ulotlar natijasida ortiqcha kuchlanish; o'smirlarni kattalar toifasiga o'tkazishda ortiqcha yuklamalardan foydalanish natijasida ortiqcha mashq qilish; tez-tez vazn yo'qotish; musobaqadan oldin majburiy vazn yo'qotish; cheklangan tayyorgarlik muddati bo'lgan mas'uliyatli musobaqalarda ko'p marta qatnashish; surunkali kasalliklarning tez-tez takrorlanishining mavjudligi; rehabilitatsiya davri yetarli bo'lmaganligi sababli jarohatlardan keyin og'riqli hodisalar mavjud bo'lganda intensiv mashg'ulotlar o'tkazish.

5. Yosh kurashchilar o'rtasida jarohatlanishning oldini olish uchun zarur bo'lgan pedagogik shart-sharoitlar asoslab berilgan: jarohatlarning oldini olish uchun maxsus jismoniy tayyorgarlikning ilmiy asoslangan usulining mavjudligi; jismoniy tayyorgarligi bir xil darajadagi shaxslarning bir guruhida birlashishi; mashg'ulot rejimining umumiy tamoyillariga qat'iy rioya qilish (chastotasi va davomiyligi, tayanch-harakat tizimining turli qismlariga yuklamaning dozasi, turi va boshqalari); jarohatlarning oldini olish uchun kurashchining jismoniy va nevropsik imkoniyatlariga eng mos keladigan maxsus mashqlarni to'g'ri tanlash; bir xil yosh va vazn toifasidagi sportchilarning bir

guruhidagi uyushma; mashg'ulotlar va musobaqalar uchun yaxshi jihozlangan moddiy-texnik bazaning mavjudligi; jarohatlarning oldini olish masalalari bo'yicha murabbiylarning yuqori darajadagi uslubiy tayyorgarligi; yosh polvonlarning tayyorgarlik jarayoni ustidan kundalik tibbiy nazorat; oddiy va oson kurash usullaridan uzoq tayyorgarlikni talab qiluvchi murakkabroq usullarga bosqichma-bosqich o'tish; musobaqalarda va mashg'ulotlar paytida janglar oldidan yaxshilab isinish; mashg'ulotlar paytida yuqori intizomlilik bilan ajralib turadi.

6. Yosh sportchilarni tayyorlashning to'rt bosqichiga: boshlang'ich tayyorgarlik (10-12 yoshli o'smirlar); maxsus tayyorgarlik (13-14 yoshli o'smirlar); chuqur mutaxassislik (15-16 yoshli o'g'il bolalar) va sportni yaxshilash (17-18 yosh). Ro'yxatga olingan bosqichlarning har birida ko'rsatilgan yosh davrlariga mos keladigan o'qitish vositalari, usullari va shakllari taqdim etiladi.

7. Birinchi bosqichda jarohatlarning oldini olish maqsadida yosh kurashchilarning maxsus jismoniy tayyorgarligi mushaklar faoliyatini energiya bilan ta'minlashning aerob va anaerob mexanizmlarini rivojlantirishga qaratilganligi ko'rsatilgan; ikkinchisida - aerob-anaerob va glikolitik mexanizmlar, shuningdek, bo'g'inlar va umurtqa pog'onasining ligamentli-mushak apparatini mustahkamlash; uchinchi - anaerob-alaktat (kreatin fosfat) mexanizmi, shuningdek, mushaklar kuchini oshirish va to'qimalarning yukga moslashuvini shakllantirish; to'rtinchidan - kurashga maxsus chidamlilik, mushaklar kuchini oshirish, bo'g'im kapsulalarini, oyoq-qo'l va torsoning ligamentli-mushak apparatlarini mustahkamlash.

8. Jarohatlarning oldini olish uchun maxsus o'quv vositalaridan foydalanish bo'yicha ishlab chiqilgan metodika samaradorligining asosiy ko'rsatkichi sifatida yosh erkin kurashchilarning jismoniy ko'rsatkichlarini baholashning ob'ektiv mezonlari ishlab chiqilgan.

9. Yosh kurashchilarda jarohatlanishning oldini olish va kamaytirish uchun maxsus jismoniy tayyorgarlikning ishlab chiqilgan metodologiyasining ijobiy ta'siri aniqlandi [6;10-15-b].

Y.Tropin va A.Shudaylarning fikriga ko'ra, og'ir vaznli kurashchilarni natjasini yaxshilash borasida quyidagilarni yozgan: Tadqiqotlar natijasida og'ir vazn toifasidagi kurashchilar tomonidan musobaqa faoliyatida qo'llaniladigan asosiy texnik harakatlar o'rganildi va tizimlashtirildi, tayyorgarlikning mashg'ulot usullari aniqlandi, bu tadqiqotning eksperimental qismi uchun eng mos usul va vositalarni aniqlash imkonini berdi.

Boshqa vazn toifalaridagi sportchilarga nisbatan og'ir vazn toifasidagi kurashchilarning raqobat faolligida texnik va taktik tayyorgarlik ko'rsatkichlarining tub farqlari aniqlandi. Og'ir vaznli sportchilarning fiziometrik va somatometrik xususiyatlari aniqlandi va shu asosda texnik va taktik harakatlar komplekslari ishlab chiqildi. Yuqorida aytilganlar bizga og'ir vaznli kurashchilarni musobaqadan oldingi bosqichda tayyorlashning eksperimental metodologiyasini ishlab chiqish va sinab ko'rish imkonini berdi [7; 106-109-b].

Xulosa

11-12 yoshli kurashchilarning jismoniy tayyorgarligi ularning kelajakdagi sport faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Ushbu bosqichda jismoniy sifatlarni har tomonlama rivojlantirish, kurash texnikasini o'rgatish va sog'lom turmush tarzini shakllantirishga e'tibor qaratish lozim. Mashg'ulotlar bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, qiziqarli va xavfsiz tarzda tashkil etilishi kerak.

Har tomonlama rivojlanish: Jismoniy tayyorgarlikning barcha asosiy sifatlari (kuch, tezlik, chidamlilik, egiluvchanlik, chaqqonlik) bir xilda rivojlantirilishi kerak.

Texnik tayyorgarlik bilan uyg'unlik: Jismoniy tayyorgarlik kurash texnikasini o'rganish va takomillashtirish bilan birga olib borilishi kerak.

Yosh xususiyatlarini hisobga olish: Mashg'ulotlar bolalarning yoshiga mos ravishda tuzilishi, zo'riqishlardan saqlanish va dam olishga yetarli vaqt ajratilishi kerak.

Motivatsiya: Bolalarni sportga qiziqtirish, ularning o'ziga ishonchini oshirish va mashg'ulotlarga doimiy ravishda qatnashishga undash muhim.

Sog'lom turmush tarzi: To'g'ri ovqatlanish, yetarli uyqu va dam olish, zararli odatlardan saqlanish jismoniy tayyorgarlikning muhim qismidir.

Ushbu xulosalar 11-12 yoshli kurashchilarning jismoniy tayyorgarligini to'g'ri tashkil etish va ularning sportdagi muvaffaqiyatini ta'minlashga yordam beradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Боймуродов И.Х., Каримов Б. Использование метода круговой тренировки в подготовке квалифицированных курашистов /Материалы Межд. научно – практической конференции «Актуальность традиционных видов спорта и игр в защите нации» - Т., 2009, - С.97.
2. Колодезникова М.Г., Колодезников К.С., Сидоров П.И. Планирование тренировочного процесса борцов вольного стиля высокой квалификации на основе анализа соревновательной деятельности // Педагогико-психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта. Том 15 №4. Северо-Восточный федеральный университет им. М.К. Аммосова г. Якутск, Россия, 2020. – С.5-12.
3. Подливаев Б.А., Уваров В.П., Рожин Н.Н. Организационно-методические основы подготовки высококвалифицированных борцов. Якутск, 2002. – С. 90. Brown D.B., Mackenzie J.E., Dennis K.K., Cullen R.W. Comparison of body composition technique to determine body fat in high school wrestlers. *Journal of Exercise Physiology online*. 2006. - С.24-32.
4. Апойко Р.Н. Влияние последних изменений правил соревнований по греко-римской борьбе на спортивно-технические показатели соревн - ной деятельности борцов /Р.Н. Апойко, Б.И.Тараканов // Ученые записки Унив-та имени П.Ф. Лесгафта. - 2013. №10. С.17-23.
5. Давтян А.С., А.А. Чатинян Некоторые аспекты совершенствования технической подготовленности юных борцов // Наука и спорт: современные тенденции. 2017. №2. - С.10-15.
6. Brown D.B., Mackenzie J.E., Dennis K.K., Cullen R.W. Comparison of body composition technique to determine body fat in high school wrestlers. *Journal of Exercise Physiology online*. 2006. - С.24-32.
7. Tropin Y., Shudae, A. Technical and tactical readiness model characteristics in wrestling. *Sports Bulletin*, 2017. - P. 106-109.

ВАТАНПАРВАРЛИКНИНГ ТАЪРИФИ ВА УНИНГ ТАЪЛИМДАГИ ЎРНИ

*Каримова Гавхар Кудратилла қизи,
Profi university “Ёшлар масалалари ва маънавий-марифий ишлар” бўйича проректор,
PhD, доцент*

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПАТРИОТИЗМА И ЕГО МЕСТО В ОБРАЗОВАНИИ

*Каримова Гавхар Кудратиллаевна,
Проректор по «Молодежной и духовно-просветительской работе» Profi university,
PhD, доцент*

DEFINITION OF PATRIOTISM AND ITS PLACE IN EDUCATION

*Karimova Gavkhar Kudratillaevna,
Profi University Vice-Rector for «Youth Issues and Spiritual and Educational Affairs», PhD,
Associate Professor*

Аннотация. Мақолада ватан ҳақида, ватанпарварлик тушунчасининг таҳлили, унинг таълимдаги моҳияти ва ривожланишининг аҳамияти ва роли таҳлил қилинади. Жадидчилик ҳаракати намояндаларининг Ватан ҳақида сўзларидан иқтибослар келтирилади.

Калим сўзлар. Ватан, ватанпарварлик, таълим, ўлкашунослик, ватанпарварлик туйғуси, ўқитувчи, ўқувчи.

Аннотация. В статье рассматривается тема Родины, анализируется понятие патриотизма, его сущность и значение в воспитании, анализируется роль и развитие патриотизма. Приведены отрывки из высказываний представителей джадидского движения о родине.

Ключевые слова. Родина, патриотизм, образование, краеведение, патриотические чувства, учитель, ученик.

Abstract. The article analyzes the concept of patriotism, its essence and importance in education, and the role of its development. Excerpts from the words of representatives of the Jadid movement about the Motherland are given.

Keywords. Motherland, patriotism, education, regional studies, patriotic feelings, teacher, student

КИРИШ. Ватанпарварлик инсоннинг ўз Ватанига муҳаббати ва уни асраб-авайлашга бўлган интилишини англатади. Ота-боболаримиз, улуғ аждодларимиз ва алломаларимиз Ватанга муҳаббат ва садоқатни ифода этиш борасида ажойиб намуналар кўрсатган.

Абдурауф Фитрат: “Ватан – у менинг жону таним, саждагоҳимдир. У менинг тўлин ойим, тинч-омонлигим, иззатим, шарафим, каъбам, қиблам ҳамда гулистонимдир”, дейди [4]. Маҳмудхўжа Бехбудий Ватаннинг кадр-қиммати ҳақида шундай ёзади: “Ватан ва аҳли диёрнинг кадри мусофиротда маълум бўлур. Ҳақиқатан, Ватан муқаддасдир, кадрина билмоқ керак. Сотмасга ва ўлгунча айрилмасга интилмоқ керак” [2]. Донишмандларимизнинг Ватан ҳақидаги ушбу теран фикрлари бугунги кунда ҳам долзарблигини йўқотмай келмоқда.

«Ватан остонадан бошланади» деган ибора барча халқларда борлиги ҳам шундан далолат беради. Бизнинг халқимиз ўзи туғилган жойга жуда катта муҳаббат боғлайди. Шунинг учун ҳам улар бошқа жойга кўчишни хошлашмайди. Бошқа жойларга кетганда ҳам доимо ўзи туғилган эл-юртидан алоқасини узмай, уни зиёрат қилиб туради. Бу ҳам Ватанга садоқатли бўлишнинг кўринишидир.

Жадидчилик ҳаракати намояндаси Абдулла Авлоний “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асарида ёзганидек “Ватан ҳар бир кишининг туғилиб ўсган шаҳар ва мамлакатини шул кишининг ватани дейилар. Ҳар ким туғилган, ўсган жойини жонидан ортиқ суяр. Ҳатто бу ватан ҳис-туйғуси ҳайвонларда ҳам бор. Агар айрилса ўзларидаги каби роҳатда яшамас... Биз туркистонликлар ўз ватанимизни жонимиздан ортиқ суйганимиз каби араблар Арабистонни,

кумлик иссиқ чўлларни, эскимуслар шимол тарафларини, энг совуқ қор ва музлик ерларини бошқа ерлардан зиёда суярлар. Агар суймасалар эди, ҳавоси яхши, тириклик осон ерларга ўз ватанларини ташлаб ҳижрат қилурлар эди» [3].

Муқаддас Ҳадиси Шарифда “Ватанни севмоқ иймондандур” дейилган. Бу сўзда чуқур ҳикмат бор. Ватанни севиш, ардоқлаш кишига куч қувват беради, ақл-идрок ато этади, юзини ёруғ қилади, жасоратларга чорлайди, мардликларга ундайди, одамлар, миллатлар, ҳалқларни бирлаштиради.

Ватанни севиш, Ватаним, халқим деб яшаш, она-юртнинг равнақи йўлида ҳалол меҳнат қилиш, ўзини қаҳрамонликларга тайёрлаб бориш, ўзи яшаб турган заминни эъзозлаш, унинг бойлигига бойлик гўзаллигига гўзаллик кўшиш, одамларни сева билиш демакдир.

Ўз ватанига чуқур муҳаббат ва садоқат сифатида тасвирланган ватанпарварлик мураккаб ва кўп қиррали туйғу бўлиб, жамиятнинг бирлашиши ва миллий ўзига хослиги учун муҳим аҳамиятга эга. Бу шунчаки ҳис-туйғу эмас, балки кадриятлар, эътиқодлар ва хатти-ҳаракатларнинг йиғиндиси бўлиб, биргаликда миллат барқарорлиги ва фаровонлигига ҳисса қўшади. Замонавий маърифий нутқда ёшларда ватанпарварликни шакллантириш ҳаётий мақсад сифатида кўриб чиқилиб, билимли, масъулиятли ва фаол фуқароларни тарбиялашга қаратилган.

МАНЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Жадид асарлари асосида ёшларни ватанпарварлик, маърифатпарварлик руҳида тарбиялаш, уларни ватанпарварлик қобилиятларини ривожлантириш, жадидчилик ҳаракатини ўрганиш бўйича С. Қосимов, А. Алиев, С. Аҳмедов, Ш. Ризаев, Н. Тўхлиев, С. Агзамходжаев, З. Абдирашидов ва бошқа кўплаб ватанимиз олимлар томонидан илмий-тадқиқот ишлари олиб борилган.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Мақоланинг методологияси илмий ва тобора оммалашиб бораётган манбаларни таҳлил қилишдан бошлаб, ватанпарварлик тушунчасининг таҳлили, унинг таълимдаги моҳияти ва ривожланишининг аҳамияти ва ролини таҳлил қилади.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Таълим муассасаларида ватанпарварлик туйғусини тарбиялашнинг аҳамиятини эътироф этиб бўлмайди. Маданий ва миллий чегаралар муттасил қайта белгиланаётган глобаллашиб бораётган дунёда ёшларда миллий ғурур ва масъулият туйғуларини сингдириш бирдамлик ва мақсад туйғусини сақлаб қолиш учун зарурдир. Бундан ташқари, ривожланган ватанпарварлик туйғуси одамларни ўз жамоаларига ижобий ҳисса қўшишга, демократик жараёнларда фаол иштирок этишга, ўз миллати асос солган кадриятлар ва тамойилларни кўллаб-қувватлашга ундайди.

Ватанпарварлик тушунчасини бир неча жиҳатлар билан тушуниш мумкин:

Ҳиссий ўлчов: Бу ўз ватанига муҳаббат, ғурур ва садоқат туйғуларини ўз ичига олади. У кўпинча байроқ, давлат мадҳияси ва тарихий обидалар каби миллий рамзлар орқали намоён бўлади.

Когнитив ўлчов: Бу миллат тарихи, маданияти, кадриятлари ва сиёсий тизими ҳақидаги билимларни ўз ичига олади. Яхши маълумотга эга бўлган шахсда чуқур ватанпарварлик туйғуси пайдо бўлиши эҳтимоли кўпроқ.

Хулқ-атвор ўлчови: ватанпарварлик, шунингдек, фуқаролик бурчларида иштирок этиш, овоз бериш ва жамоат ишларида кўнгилли бўлиш каби ҳаракатларда ҳам намоён бўлади. У умумий фаровонликка интилиш ва демократик жараёнда фаол иштирок этишни ўз ичига олади.

Жамият онгида ватанпарварлик деганда ўз Ватанига, туғилган жойи ва ҳаётига, яқинларига бўлган муҳаббатга асосланган маънавий ва ижтимоий-маданий тамойил тушунилади.

Ватанпарварлик тушунчаси вақт ўтиши билан ривожланиб бори. Тарихий жиҳатдан у урушлар, инқилоблар ва мустақиллик учун ҳаракатлар каби муҳим воқеалар туфайли шаклланган. Ушбу тадбирлар кўпинча ватанпарварлик туйғуларининг катализатори бўлиб хизмат қилади, чунки улар миллат учун қилинган қурбонликлар ва унинг халқини бир-

бирига боғлайдиган қадриятларни таъкидлайди.

Ватанпарварлик ўзига хослик ва тегишлилик каби психологик конструкцияларга асосланади. Ижтимоий ўзига хослик назарияси шуни таъкидлайдики, одамлар ўз-ўзини англашнинг бир қисмини ижтимоий гуруҳларга, шу жумладан миллатга аъзолигидан олади. Кучли миллий ўзликни англаш ватанпарварлик туйғусини кучайтириши мумкин, чунки одамлар ўз халқининг муваффақиятлари ва муаммоларини ўзларининг муваффақиятлари деб билишади.

Ватанпарварликни тарбиялашнинг самарали педагогикаси кўп қиррали ёндашувни ўз ичига олади:

Ўқув режасини лойиҳалаш: ўқув дастурига миллий тарих, фуқаролик ва маданиятшунослик фанларини интеграция қилиш жуда муҳимдир. Дарсларда халқнинг ютуқлари, қадриятлари ва турли гуруҳларнинг ҳиссаси таъкидланиши керак.

Тажрибавий ўрганиш: Тарихий жойлар, музейлар ва давлат муассасаларига саёхатлар талабаларга ўз миллий мероси билан аниқ алоқаларни таъминлаши мумкин. Жамоатчиликка оид лойиҳалар ва миллий тадбирларда иштирок этиш ҳам ватанпарварлик қадриятларини мустаҳкамлайди.

Ўқитувчиларнинг роли: Ўқитувчилар ўқувчиларнинг ўз мамлакатига бўлган муносабатини шакллантиришда муҳим рол ўйнайди. Педагоглар ватанпарварлик хулқ-атворини намуна қилиб кўрсатиши, миллий масалалар бўйича муҳокамаларга кўмаклашишлари, ватанпарвар бўлиш нимани англатишини танқидий фикрлашга ундашлари керак.

Ҳамкорликдаги фаолият: Миллий мавзуларга қаратилган гуруҳ лойиҳалари, долзарб воқеалар бўйича баҳслар ва маданий алмашинув дастурлари ёшларга турли нуқтаи назарларни қадрлаш ва бирлик туйғусини ривожлантиришга ёрдам беради.

Медиа ва технологиялар: Миллий ютуқлар, тарихий ҳужжатли филмлар ва интерфаол платформаларни намойиш қилиш учун медиа ва технологиялардан фойдаланиш талабаларни жалб қилиши ва ватанпарварлик ҳақидаги билимларни янада фаоллаштириши мумкин.

Ўқитувчининг ватанпарварлик руҳида тарбиялаш соҳасидаги фаолияти – бу ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг шакллари ва усулларининг ватанпарварлик-тегишли фаолиятни ташкил этиш билан оқилона комбинацияси бўлиб, ўқув жараёнининг барча субъектларининг саъй-ҳаракатларини бирлаштириш орқали ёшларнинг ватанпарварлик онгини рағбатлантиради. Ушбу фаолият қуйидаги йўналишларда амалга оширилади: маънавий-ахлоқий, қаҳрамонлик ва ватанпарварлик, тарихий ва ўлкашунослик, фуқаролик ва ватанпарварлик, ижтимоий-ватанпарварлик, ҳарбий-ватанпарварлик, спорт ва ватанпарварлик.

Ёш авлодда ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, уларнинг фуқаролик бурчини ва конституциявий бурчларини бажаришга тайёрлиги мамлакатимизда халқнинг маънавий тикланишига ва фуқаролик жамиятини шакллантиришга янги туртки беришга қаратилган.

Ватанпарварлик – бу Ватанга муҳаббат, Ватанга садоқат, унинг манфаатларига хизмат қилиш истаги ва ҳатто фидойилик, уни ҳимоя қилишга тайёрлик. Ватанпарварлик инсон ҳаракатлари ва фаолиятида намоён бўлади. «Кичик Ватан»га бўлган муҳаббатдан келиб чиқадиган ватанпарварлик туйғулари етуқлик йўлида бир қатор босқичлардан ўтиб, миллий ватанпарварлик ўзини англашга, ўз Ватанига онгли муҳаббатга кўтарилади.

“Ёшларда жамиятнинг турли тармоқлари, айниқса, ҳарбий соҳа билан боғлиқ бўлган давлат хизмати турларида фаоллик кўрсатиш, Конституция ва ҳарбий бурчга садоқатли бўлиш, уларда ўз юрти ва халқининг тақдири учун юксак масъулият ҳамда жавобгарлик каби муҳим хусусиятларни мустаҳкамлаш” [1] ёшларни ҳарбий-ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг мақсади ҳисобланади. Вазифалари эса қуйидагилардан иборат:

- ёшларнинг ҳарбий-ватанпарварлик туйғулари, маънавий сифатлари ва интеллектуал салоҳиятини ривожлантиришга қаратилган тарбиянинг ягона тизимини яратиш;
- ёшларни миллий ғоя ва Ватанга садоқат руҳида тарбиялаш, уларнинг онгу-шуурига Ватан ҳимояси шарафли ва муқаддас бурч эканлигини чуқур синдириш;
- буюк тарихимиз, улуғ аждодларимизнинг бой маънавий мероси, Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур, Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби саркардаларнинг жаҳон

цивилизацияси ҳамда ҳарбий санъат ривожига қўшган ҳиссаларини ёшлар ўртасида кенг тарғиб этиш;

- Ватан озодлиги ва мустақиллиги йўлида жон фидо қилган юртдошларимиз кўрсатган ватанпарварлик ва қаҳрамонлик, улардаги садоқат, фидойилик, матонат ҳамда жасорат каби хислатларни, шунингдек, юрт, оила, ота-она ва фарзандлар ҳимояси халқ ва аждодлар хотираси олдида муқаддас бурч эканини ёшлар онгига сингдириш;

- ёшларда ён-атрофимиз ва жаҳонда рўй бераётган сиёсий-ижтимоий жараёнларга миллий манфаатларимиздан келиб чиққан ҳолда ёндашиш кўникмаларини, оммавий ахборот воситалари, шу жумладан, Интернет жаҳон ахборот тармоғи орқали тарқатилаётган ғаразли ахборотлар, одоб-ахлоқни емирувчи иллатлар, ёшларни залолатга бошловчи бузғунчи ғояларга қарши соғлом дунёқарашни шакллантириш;

- ҳудудларда туркум ҳарбий-ватанпарварлик тадбирлари ҳамда «Жасорат мактаби» номли ҳарбий-ватанпарварлик ўқув йиғинларини ўтказиш орқали ёшлар онгида миллий армиямизга бўлган ишонч ва ҳурматни янада ошириш, ҳарбий хизматни ўташ Ўзбекистон фуқаросининг муқаддас бурчи эканлиги ҳақидаги тушунчаларни мустаҳкамлаш;

- умумтаълим мактабларида чақирувга қадар бошланғич тайёргарлик фани ўқитилишининг сифатини ошириш, ўқув-моддий базани мустаҳкамлашга асосий эътибор қаратиш ҳамда шу орқали ўқувчи ёшларда ҳарбий хизмат, уни ўташнинг ҳуқуқий асосларига оид билимлар ва бошланғич ҳарбий тайёргарлик даражасини ошириш;

- Ўзбекистон манфаатларини нафақат ҳарбий соҳада, балки ҳаётнинг барча жабҳаларида ҳимоя қилишга тайёр туриш, юрт учун фидойи бўлиш — бу бугунги кун талаби эканини ҳаётий мисоллар ва таъсирчан воситалар орқали ёшлар оммасига кенг етказиш;

- ёшларда аждодларимиз ва ота-боболаримизнинг Ватанни ҳимоя қилишга оид анъана ва қадриятларига садоқатли бўлиш хусусиятларини шакллантириш;

- Ватанни ҳимоя қилиш, уни асраш тўғрисидаги замонавий тушунчаларни, дунёқарашни, мазкур масала бўйича шахсий эътиқодни шакллантириш ва мустаҳкамлаб бориш, ёшларни ҳарбий хизматга тайёрлаш, уларнинг маънавий-руҳий тайёргарликларини оширишга ёрдам берувчи таълим-тарбиявий тадбирларни ташкил этиш [1].

Ватанпарварлик руҳида тарбиялаш Ватан қадрини англашдан бошланади. Ватанпарварлик ҳаракатларига қўшилиш орқали билим ва баҳолар ниҳоят ёшларнинг шахсий эътиқодларига айланади ва ватанпарварлик хулқ-атвориغا интилиш шаклланади. Ватанпарварлик жамиятимизнинг меъёрига айланиши учун замонавий ёшларнинг тарбиясини ўз она юрти тарихи ва у орқали бутун улкан Ватан намуналари асосида қуриш, уларни олдинги авлодлар тажрибаси билан таништириш зарур.

Таълим ва тарбияни ҳаёт билан боғлайдиган энг муҳим воситалардан бири бу тарихий ўлкашуносликдир. Биз ўз минтақамизни, унинг ўтмишини ва бугунги кунини билишимиз керак, чунки унинг ўзгаришида бевосита иштирок этишимиз керак, чунки бизнинг она юртимиз буюк дунёнинг тирик, фаол қисмидир. Ўлкашунослик ватанпарварлик туйғусини – Ватанга чуқур муҳаббатни вужудга келтиради. Ўлкашунослик ёшларнинг ахлоқий, интеллектуал, эстетик, меҳнат ва шахсий ривожланишида муҳим омил ҳисобланади. Кичик Ватанининг ўтмиши, бугуни ва кутилаётган келажаги, табиатнинг ўзига хос хусусиятлари, иқтисодий, сиёсий, маданий ва бошқа шароитлар билан танишиш ёшларда дунёқарашни шакллантиришга ёрдам беради. Бунга маълум бир миллатга мансублигини англаш ва натижада у билан фахрланиш киради [5].

Ўлкашунослик таълим муассасаси амалиётида амалдаги давлат мажбурий таълим стандартида ва ҳукумат қарорларида белгиланган давлат сиёсати тамойиллари ва таълим мазмунига қўйиладиган умумий талабларни амалга оширишга ёрдам беради.

Ўлкашунослик орқали ватанпарварликни тарбиялаш кўп қиррали ва мураккаб жараён бўлиб, ёшларнинг дунёқарашини кенгайтиради ва когнитив қизиқишларини ривожлантиради, уларни ижодий фаолият билан таништиради, амалий ва интеллектуал кўникмаларни шакллантиради, касб танлашда ёрдам беради. Ватанни ўрганиш ёшларни қидирув, тадқиқот ва экспедиция ишларига жалб қилиш имконини беради.

Таълим тизими ва шу билан боғлиқ таълим усулларини фаоллаштириш ёшларнинг мустақил изланишларга ва ижтимоий фойдали фаолиятга қизиқишини ривожлантиришга

қаратилган. Шу муносабат билан минтақа тарихининг роли ортиб бормоқда. Маҳаллий тарихни ривожлантиришни рағбатлантириш минтақавий вазифадир.

«Ўлкашунослик таълими нафақат ўз минтақасининг ўтмиши ва бугуни, унинг хусусиятлари ва ёдгорликлари ҳақидаги билимларни ўрганиш ва тарқатишни, балки унинг келажаги, маданий ва табиий меросини асраб-авайлаш учун самарали ғамхўрлик зарурлигини ривожлантиришни ҳам назарда тутати. Ҳақиқий ўлкашунослик ҳар доим у ерда ва ўлкашуносликни яхши кўради. У авлодлар ва яқин қўшниларнинг туб ўзаро муносабатларини ўзида мужассам этган ва асосан ўз она «юрти» нинг минтақадаги, умуман мамлакатдаги ўрни ҳақидаги ғояни белгилайди» [6].

Ватанпарварликнинг маънавий асосларини тарбиялашда ўқитувчи муҳим услубий талабни – ўқувчиларга ёрдам берадиган ўлкашунослик ишларининг мураккаблигини ёдда тутиши керак:

- кузатиш, фикрлаш ва илмий қизиқишни ривожлантириш;
- шахснинг ақл-заковати ва маданий даражасини яхшилаш;
- уфқларингизни ва билимингизни кенгайтириш;
- ижодий фаолият билан шуғулланиш;
- мустақил ҳаётга психологик тайёргарлик;
- ахлоқни яхшилаш;
- ўз она юртингизга ва у орқали Ватанга муҳаббатни ривожлантириш.

Ёшларининг ўлкашунослик ишлари бир неча босқичда ўтказилиши керак:

* дастурларнинг ўлкашунослик мавзулари талабларидан келиб чиққан ҳолда дарсларда маҳаллий материалларни ўрганиш;

* минтақа тарихини ўрганадиган ўлкашунослик адабиётларини ўрганиш;

* архив ҳужжатларини, маданий ёки табиий тарихий ёдгорликларни ўрганиш;

* мактаб экскурсияларини ўтказиш;

* материалларни қайта ишлаш, тизимлаштириш ва лойиҳалаш, кўرғазмаларни ташкил этиш;

* мактаб ўлкашунослик музейини ташкил этиш;

* ўқув жараёнида ўлкашунослик материалларидан фойдаланиш.

Ватанпарварликни ўлкашунослик орқали тарбиялаш педагогик жараённи занжир бўйлаб қуришни ўз ичига олади: тушунчалар – билим – кўникма – фаолият. Аввало, ўқитувчи ёшларда қуйидагиларни шакллантириши керак:

Тушунчалар: Ватан инсон туғилган жой сифатида, Ватаннинг табиати; она тили; Ватаннинг анъаналари, урф-одатлари; тарих; Ватандош тушунчаси; одамлар ҳаётининг миллий хусусиятлари; кўп миллатли жамиятдаги ҳаётнинг хусусиятлари; интернационализм ахлоқий сифат сифатида; ватанпарварлик Ватанга муносабат сифатида; ватанпарварлик туйғулари; Ватан манфаати учун ҳаракат замонавий инсон ҳаётининг элементи сифатида;

Билим: жамоавий ва индивидуалиш жараёнида талаба «Ватан», «она юрт» тушунчаларини ўзлаштириши, ўқувчини ўз она юрти, аجدодлари тарихини мустақил билишга ўргатиш, Ватанга, меҳнатга ва атрофдаги одамларга ўз муносабатини аниқлаш керак;

Кўникмалар: ўқувчи таҳлил қилишни, ўйчан ўқишни, материални бирлаштиришни, архивларда ишлашни, экскурсия гид кўникмаларини эгаллашни ва мактаб музейида ишлашни ўрганади;

Фаолият қуйидагиларга бўлинади: оммавий, гуруҳ ва индивидуал. Унинг шакллари турлича: юриш, саёҳатлар, экскурсиялар, экспедициялар, мусобақалар, йиғилишлар, акциялар ва ҳоказо. Ўлкашунослик ишларининг шакллари ёшларининг индивидуал-психологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда иштирокчиларнинг ёшига қараб тақсимланиши мумкин. Ўлкашунослик ишларининг турли шаклларида фойдаланиш ёшларнинг кадрият йўналишлари ва эътиқодларини шакллантиришга, тарихий ва ҳарбий мавзуларга қизиқишни сақлашга ёрдам беради [5].

Ўлкашунослик мактаб фани эмас, бу кичик ҳудудни (кўча, қишлоқ, шаҳар, республика, вилоят), иқтисодий фаолиятни, маҳаллий аҳолининг тарихи ва маданиятини ўрганадиган фанлар мажмуасидир. Бу ёшларнинг ватанпарварлик ва фуқаролик позицияларини

тарбиялаш усулларида бири-бири.

Маҳаллий тарих – ўтмишдан ҳозирги кунгача келажакка чўзилган боғловчи ип. Бу нафақат мамлакат, минтақа ёки шаҳар ҳаёти ҳақидаги хилма-хил билимлар манбаи, балки олинган билимларни амалда қўллаш учун кенг майдондир.

Ёшларнинг ўлкашунослик соҳасидаги қизиқишларини ривожлантириш зарурати жамиятнинг ижтимоий тартиби билан боғлиқ: уларнинг ўз она юрти ва унинг энг яхши одамлари ҳақидаги билимлари қанчалик зич, чуқурроқ ва мазмунли бўлса, улар ўз она табиати ва юртига муҳаббат, ўз халқининг урф-одатларини ҳурмат қилиш, ватанпарварликни тарбиялашда шунчалик самарали бўлади.

Ўлкашуносликнинг асосий мақсадларидан бири ёшларни ўз она юртининг ўзига хос табиий ва миллий шароитлари билан таништириш, маданий ва меъморий ёдгорликларни муҳофаза қилишда фаол иштирок этишдир. Ўлкашунослик бўйича тизимлаштириш ва мақсадли ишлаш маҳаллий материалларни тўплаш, уни таҳлил қилиш ва дидактик қайта ишлашни талаб қилади [6].

Ахлоқий нуқтаи назаридан ватанпарварлик – бу одамларнинг ўз мамлакатига бўлган муносабатини тавсифловчи ижтимоий ва ахлоқий тамойил бўлиб, у маълум бир ҳаракат тарзида ва одатда Ватанга муҳаббат деб аталадиган мураккаб ижтимоий туйғулар тўпламида намоён бўлади. Ватанга муҳаббат қуйидагиларни ўз ичига олади: мамлакат манфаатлари ва тарихий тақдирларига ғамхўрлик қилиш ва бунинг учун ўзини қурбон қилишга тайёр бўлиш; Ватанга содиқлик, душманларга қарши курашиш; ўз мамлакатининг ижтимоий ва маданий ютуқлари билан фахрланиш, халқ азобларига ҳамдардлик ва ижтимоий иллатларга салбий муносабат; Ватаннинг тарихий ўтмишига ва ундан мерос бўлиб қолган анъаналарга ҳурмат; яшаш жойига боғланиш.

Аmmo ватанпарварлик инсонни тор миллий манфаатлари йўлида чеклаш билан ҳеч қандай алоқаси йўқ. Ҳақиқий ватанпарварлик инсонпарварлик хусусиятига эга бўлиб, бошқа халқлар ва мамлакатларга, уларнинг миллий урф-одатлари ва анъаналарига, мустақиллигига ҳурматни ўз ичига олади ва миллатлараро муносабатлар маданияти билан узвий боғлиқдир. Агар бу муносабатлар шаклланса, улар инсоннинг ахлоқий ривожланишида катта аҳамиятга эга бўлиб, турли халқлар ва мамлакатлар ўртасидаги хайрихоҳ ва дўстона алоқаларни сақлашга, ҳар бир инсон онгида жамият жараёнида умуминсоний кадрятлар ва идеалларнинг катта аҳамиятини тушунишга ёрдам беради. Шу маънода ватанпарварлик ва миллатлараро муносабатлар маданияти бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, органик бирликда ҳаракат қилади ва шахснинг ахлоқий аҳамиятини белгилайди.

«Ватанпарварлик» ва «фуқаролик» тушунчалари ёшларнинг ўзига, оиласига, жамоасига, она юртига, Ватанига, ер сайёрасига нисбатан ҳуқуқ ва бурчларини ривожлантириш ва амалга оширишни назарда тутаяди. Бу масалалар нафақат фалсафий, ижтимоий ва иқтисодий, балки соф педагогик ҳамдир. Фаол ёшлар ва ўз Ватанининг ватанпарварини тарбиялаш муҳимдир.

Фуқароликка «фуқаро - давлат», инсон - жамият «даражасидаги муносабатлар киради. Фуқарони, ватанпарварни шакллантиришда, аввало, уни инсон сифатида кўришимиз керак. Шунинг учун, педагогик нуқтаи назардан, фуқаро асл шахс, маънавий, ахлоқий ва ҳуқуқий бурч бирлиги бўлган шахсдир. Ёшларнинг ўзини оиласининг бир қисми, Ватани, фуқароси ва ватанпарвари сифатида тушуниш мумкин.

Ватанпарварлик ўзининг чуқур ҳиссий, когнитив ва ҳуқ-атвор жиҳатларига эга бўлиб, миллатнинг ўзига хослиги ва бирлигини шакллантиришда ҳал қилувчи рол ўйнайди. Ватанпарварликни шакллантириш ўз-ўзидан пайдо бўладиган жараён эмас, балки атайлаб ва стратегик педагогик аралашувни талаб қилади. Тадқиқотда таъкидланганидек, самарали ватанпарварлик таълими турли элементларни, жумладан ўқув дастурларини ишлаб чиқиш, тажрибавий ўрганиш, ўқитувчиларнинг таъсирчан роли ва оммавий ахборот воситалари ва технологияларни жалб қилишни ўз ичига олади.

Миллий тарихни ўрганиш, фуқаролик фаолиятида иштирок этиш ва маданий меросни нишонлашни ўз ичига олган комплекс ёндашув орқали педагоглар ўқувчиларда чуқур ва бардавом ватанпарварлик туйғусини тарбиялаши мумкин. Тажрибали ўрганиш имкониятлари, масалан, тарихий жойларга саёхатлар ва жамиятга хизмат кўрсатиш

лойиҳалари мамлакатнинг ўтмиши ва бугуни билан аниқ алоқаларни таъминлайди, фуқаролик кадриятлари ва масъулиятини мустаҳкамлайди.

Бу жараёнда педагогларнинг роли катта. Ўқитувчилар ватанпарварлик хулқ-атворини моделлаштиришлари, миллий муаммолар бўйича танқидий муҳокамаларга ёрдам беришлари ва турли нуқтаи назарлар кадрланадиган инклюзив муҳитни яратишлари керак. Ушбу инклюзив ёндашув, айниқса, турли гуруҳлар ватанпарварликни турлича талқин қилишлари мумкин бўлган кўп маданиятли жамиятларда муҳимдир. Ягона миллий ўзликни тарғиб қилиш билан бирга бу истиқболларни мувозанатлаш мураккаб, ammo муҳим вазифадир.

Глобаллашув васийёти бетарафлик билан боғлиқ муаммоларга қарамай, ватанпарварликни тарбиялашнинг аҳамияти ҳали ҳам камаймайди. Ўқитувчилар партиявий мафқураларга эмас, балки умумий кадриятлар ва демократик тамойилларга урғу бериш орқали ушбу муаммоларни ҳал қилишлари керак. Бу орқали улар ватанпарварликни қамраб олувчи, мулоҳаза юритувчи ва фаол шаклда тарбиялашлари мумкин.

ХУЛОСА. Хулоса қилиб айтганда, ватанпарварлик руҳида тарбиялаш фаол, масъулиятли ва ҳамжихат фуқароларни шакллантиришнинг муҳим таркибий қисмидир. Ўйланган ва яхлит педагогик ёндашувни қўллаш орқали ўқитувчилар ўз ватанига бўлган муҳаббат ва садоқатни оддий ҳис-туйғулардан устун турадиган ва мазмунли ҳаракатларга айлантира оладилар. Бу эса, ўз навбатида, миллат барқарорлиги, фаровонлиги ва ҳамжихатлигига хизмат қилади, келажак авлодлар ўз мамлакати барпо этаётган кадриятлар ва тамойилларни асраб-авайлаш ва ривожлантиришга тайёр бўлишини таъминлайди.

Ватанпарварлик ва тарбия бўйича давом этаётган мулоқот ватанпарварлик руҳида тарбиялаш стратегияларини такомиллаштириш ва ривожлантиришга қаратилган доимий изланишлар ва амалий амалиёт билан давом этиши керак. Ҳар томонлама ва чуқур сингдирилган ватанпарварлик туйғусини тарбиялаш орқали биз нафақат ўз мероси билан фахрланадиган, балки уни доимий равишда такомиллаштириш ва фаровонлигини таъминлашга интилувчи жамият қуришимиз мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

2023 — 2027 йилларда ёшларни ҳарбий-ватанпарварлик руҳида тарбиялаш ишлари самарадорлигини ошириш концепцияси, Вазирлар Маҳкамасининг 2023 йил 29 июндаги 267-сон қарорига 1-илова. www.lex.uz

Бехбудий М. Миллатлар қандай тараққий этарлар? // Самарқанд газетаси, 1913, 30 июль.

Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. Ёшлар нашриёт уйи, Тошкент, 2018, 28 бет

Мадаева С.О. Абдурауф Фитратнинг ижтимоий-фалсафий қарашлари: филология фанлари номзоди диссертацияси. Фанлар.- Т.: 1995. -158 п.

Горбова М.А. Патриотическое воспитание средствами краеведения. М.: «Глобус», 2007. – С. 208, 211-214.

Краеведение – это всегда краелюбие // <http://his.1september.ru/2004/22/4/htm/> - С.1.

XIZMAT ITLARIDA FIZIOLOGIK OMILLAR ASOSIDA ZARURIY KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Karimjonova Munavvar Ibragimovna

Bojxona instituti "Iqtisodiy va ijtimoiy fanlar" kafedrasi professori v.b., p.f.d. (DSc), dotsent, bojxona xizmati polkovnigi

Annotatsiya: Ushbu maqolada, O'zbekiston Respublikasi huquqni muhofaza qilish organlarida faoliyat olib borayotgan kinolog xodimlar tomonidan o'zlariga biriktirilgan xizmat itlarida umumiy usunuvchanlik va tegishli maxsus yo'nalishga oid ko'nikmalarini shakllantirish hamda real sharoitlarda qo'llashga shuningdek, xizmat itlarini turli yo'nalishlar bo'yicha tayyorlashda ularning fiziologik asoslarini o'rganishga oid ilmiy taklif hamda amaliy tavsiyalar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: xizmat itlari, maxsus yo'nalish, innovatsion texnologiyalar, it zotlari, xizmat kinologiyasi, davolash kinologiyasi, sport kinologiyasi, xulq-atvor, zoopsixologiya, irsiyat, veterinariya va genetika.

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ НЕОБХОДИМЫХ НАВЫКОВ У СЛУЖЕБНЫХ СОБАК НА ОСНОВЕ ФИЗИОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ

Каримжоновна Мунаввар Ибрагимовна

Профессор кафедры «Экономических и социальных наук» Таможенного института, доктор педагогических наук, доцент, полковник таможенной службы

Аннотация: В статье освещены научные предложения и практические рекомендации, связанные с дрессировкой служебных собак по разным направлениям, а также изучение их физиологических основ при дрессировке служебных собак разных направлений.

Ключевые слова: служебные собаки, специализация, инновационные технологии, породы собак, служебные собаки, лечебные собаки, спортивные собаки, поведение, зоопсихология, наследственность, ветеринарная медицина и генетика.

METHODOLOGY FOR FORMING NECESSARY SKILLS IN SERVICE DOGS BASED ON PHYSIOLOGICAL FACTORS

Karimzhonova Munavvar Ibragimovna

Professor of the Department of Economic and Social Sciences of the Customs Institute, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Colonel of the Customs Service

Abstract: This article discusses the dog training programs of the law enforcement agencies of the Republic of Uzbekistan the scientific proposal and practical recommendations related to the formation of general obedience and special skills in service dogs and their application in real conditions, as well as the study of their physiological bases in the training of service dogs in different directions.

Key words: service dogs, specialization, innovative technologies, birth dogs, service dogs, therapy dogs, sports dogs, behavior, zoopsychology, heredity, veterinary medicine and genetics.

*Ta'lim faqat so'z va o'rgatish bilangina bo'ladi.
Tarbiya esa amaliy ish, tajriba bilan bo'ladi.
Farobiy*

Кириш. Bugungi kunda mamlakatimizda kinologiya sohasini rivojlantirishga qaratilgan tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa huquqni muhofaza qiluvchi organlar tizimida kinologiya sohasida xizmat itlarini maxsus yo'nalishga tayyorlash va o'quv-o'rgatuv jarayonlariga zamonaviy innovatsion texnologiyalarni qo'llash hamda kinologlarni tayyorlashda ilg'or xorijiy tajribalarga oid ilmiy-tadqiqot ishlarni olib borishni taqozo etmoqda.

O'tgan yillarga nazar solib anglashimiz mumkinki, keng ko'lamli islohotlarning guvohi bo'ldik. Har bir sohadagi o'zgarish, tatbiq etilgan zamonaviy amaliyotlar, loyihalar, inson

farovonligi va uning qadr-qimmatini oshirishga qaratilgan manzilli chora-tadbirlarning barchasi amalga oshirilganligiga amin bo'ldik.

Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasidagi belgilangan vazifalarni amalga oshirishda bojxona omilining ahamiyati, ayniqsa, import o'rnini bosuvchi va eksportga yo'naltirilgan zamonaviy ishlab chiqarishlarni iqtisodiy dastaklar asosida rag'batlantirish, samarali tashqi iqtisodiy faoliyatni tashkil etish

va erkinlashtirish, davlat byudjeti tushumlari ya'ni bojxona to'lovlarini o'z vaqtida undirilishini ta'minlash, mamlakatimiz ichki bozorini har tomonlama himoyalash, mamlakat iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash va O'zbekistonning xalqaro nufuzini oshirish kabilarda namoyon bo'ladi[1].

Xizmat itlariga bo'lgan e'tibor kuchaya borib, itboqarlarni, itsevarlarni, xizmat itlari bilan shug'ullanuvchilarni birlashtiruvchi "Vatanparvar" deb atalmish (avvalgi nomi "DOSAAF") uyushmalar va tashkilotlar paydo bo'la boshlagan. Xizmat itlaridan foydalanishga e'tiborni kuchayishida, takomillashishida

va rivojlanishida chegara qismlarida tashkil topgan pitomniklarning o'rni ham katta ahamiyat kasb etgan[8].

Hozirgi kunda xizmat itlaridan foydalanish yo'nalishlari juda kengaygan bo'lib, chunonchi davlat chegarasini dahlsizligini ta'minlashda, o'ta muhim obyektlarni qo'riqlashda, jinoyatchilikka qarshi kurashda, jinoyatchilikni oldini olishda, jinoyatchini qidirishda, ularni ushlashda, qo'riqlashda, qo'riqlab borishda, giyohvand vositalarni aniqlashda va qidirib topishda, terrorizmga qarshi kurashda va terroristik aktlarga taa'luqli bo'lgan boshqa turdagi, xatti-harakatlarni oldini olishda va hokazolarda ulardan samarali foydalanib kelinmoqda.

Bu borada mamlakatimizda huquqni muhofaza qiluvchi organlar tizimi faoliyatida xizmat itlaridan samarali foydalanish borasida bir qator normativ huquqiy hujjatlar qabul qilingan va dolzarb masalalarni amalga oshirish vazifalari belgilangan. Jumladan, huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida ichki ishlar organlarining kinologiya bo'linmalari faoliyati samaradorligini yanada oshiris hamda Milliy kinologiya markazi Jahon bojxona tashkilotining mintaqaviy kinologiya markazi maqomiga ega bo'lib, shartnoma asosida kinologlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi va xorijiy davlatlar kinologiya xizmatlari uchun xizmat itlarini tanlash, sotib olish, ko'paytirish va parvarishlash, o'rgatish huquqiga ega ekanligi bois malakali kinologlar tayyorlash va xizmat itlarini giyohvandlik vositalari, qurol-yarog', o'qdori, portlovchi moddalar, valyuta qimmatliklarini qidirib topish, shuningdek, qidiruv-qutqaruv, himoya-qorovul,

iz qidiruv xizmati, terrorchilikka qarshi va boshqa operatsiyalarda ishtirok etish yo'nalishlari bo'yicha tayyorlash kabi muhim vazifalar belgilangan[3].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Yer yuzasida inson zoti paydo bo'lgan vaqtdan boshlab, inson qo'liga o'rgatilgan ilk hayvon-jonivor bu it hisoblanadi. O'sha vaqtdan shu kunga qadar it insonga xizmat qilib kelmoqda. Itlar insonlarni yovuz hayvonot olamidani saqlagan, ular yemish va kiyim topishda, yerning sovuq joylarida ulov vazifasini o'tab, inson taraqqiyotida katta ahamiyatni kasb etgan. Keyinchalik inson taraqqiyoti jarayonida itlardan chorva podalari va otarlarni, uy-joylarni qo'riqlashda, yo'qolgan, bedarak ketgan insonlarni qidirishda, cho'kayotganlarni qutqarishda

va boshqa harbiy ishlarda foydalanilgan.

Itlarning qayerdan kelib chiqqani haligacha noma'lum. Ayrim olimlar tomonidan itlarni shag'oldan paydo bo'lganligi bo'yicha ham tahminlar bor. Bunga sabab o'sha davr sharoitlarida shag'ollarning bosh qismi itlarga o'xshab ketganligi bo'yicha ma'lumotlar bo'lgan. Shu bois, asoslangan holda ular "Insonlarning chiqindilari va qolgan ovqatlarini yeb odamga yaqinlasha borgan" - degan fikrni ham ilgari surilgan.

Ayrim olimlar bu nazariyaga qarshi o'laroq, ya'ni ularning fikricha itlar tabiatda shag'ollar bilan chatishmasligini ta'kidlashgan. Lekin sun'iy chatishtirish mumkin deb olimlar tomonidan nazariyalar qilib kelinmoqda. Polintologlar itni koyot (chiya bo'ridan) kelib chiqqan deb

hisoblashadi, chunki qoni o'xshab ketar ekan. Bir xil olimlar aytishicha it bo'ridan paydo bo'lgan kabi taxminlar mavjud.

XIX asrning o'rtalariga kelib zamonaviy zotga ega bo'lgan xizmat itlari yetishtirish boshlandi. Ulardan yordamchi vosita sifatida foydalanilgan (soqchilik, qarovul va boshqa xizmat turlari, sanitar, patronlarni tashuvchi, aloqachi, pochталon (xat va yuk tashuvchi) itlar paydo bo'ldi), itlar askarlarga katta yordam bergan.

Tarixga nazar soladigan bo'lsak, revolyusiyadan oldingi Rossiyada 1881-yilga qadar maxsus tayinlangan mahalliy politsiya boshliqlari jinoyat qidiruv vazifasini bajarishgan. 1881-yilda Moskva qidiruv politsiya boshlig'iga bo'ysunuvchi qidiruv politsiyasi tashkil etilgan. G'arbiy Yevropa mamlakatlaridan bir oz keyinroq, ya'ni 1903-yilda Rossiya Imperiyasi armiyasi va politsiya faoliyatiga jinoyatchilarni qidirish uchun xizmat itlari joriy etilgan.

O'zbekistonda xizmat itlariga asosan 1911-yildan boshlab e'tibor berila boshlangan. Bunga sabab chegaralarni, sarhadlarni himoya qilish, qo'riqlash hamda jazoni ijro etish joylarida xizmat itlarining afzallik tomonlariga bo'lgan e'tibor

va ehtiyoj bo'lgan. O'sha vaqtlarda ilk bor itboqarlar, itsevarlar klublari paydo bo'la boshlagan. Keyinchalik xizmat itlarini tayyorlash bo'yicha markaziy o'quv malaka oshiruv pitomniklari tashkil qilinib, ularda harbiy va sport itlari yetishtirilgan, keyinchalik (Toshkent shahrida) xizmat itlari bilan shug'ullanuvchi

"Markaziy harbiy maktab" tashkil qilingan, undan keyin viloyatlarda ham maktab pitomniklar tuzila boshlagan[9].

Itlarning qayerdan kelib chiqqani haligacha noma'lum. Bir xil olimlar itlarni shag'oldan paydo bo'lganligi bo'yicha tahminlarni ta'kidlash kelmoqdalar.

Bunga sabab o'tgan davr va sharoitlar shuni ko'rsatadiki, shag'ollarning bosh qismi itlarga juda o'xshab ketganligi bois ushbu fikrlar mavjud.

Ushbu ma'lumotlarga asoslangan holda ular "Insonlarning chiqindilari va qolgan ovqatlarini yeb odamga yaqinlasha borgan" - degan fikrni ilgari surishadi.

Ayrim olimlar tomonidan bu nazariyaga qarshi chiqilgan, ya'ni ularning fikricha itlar tabiatda shag'ollar bilan chatishmasligini ilmiy asoslashga harakat qilingan. Lekin sun'iy chatishtirish mumkin degan nazariyani ilgari surgan. Polintologlar itni koyot (chiya bo'ridan) kelib chiqqan deb hisoblamoqda, bunga sabab ularning qoni juda o'xshash bolganligini keltirish mumkin bo'ladi.

Shuningdek, ayrim olimlarning ko'plab kuzatish va tahlillariga ko'ra itlar bo'ri zotiga yaqin va undan paydo bo'lganligini taxmin qilib kelishmoqda.

Shu bois, xizmat itlarini kelib chiqishi va ularning zotlarini paydo bo'lishi hamda ularni o'rgatishda e'tibor qaratish muhim bo'lgan omillar bo'yicha bir qator olimlarning fikrini ko'rib chiqish maqsadga muvofiq bo'ladi (1-jadval).

Mavzuga taalluqli masalalarning ayrim jihatlarini turli davrlarda xorijlik tadqiqotchilarning mavzu mohiyatiga oid yondashuvlari

T/R	Mualliflar	Mavzuga oid adabiyot mualliflarining talqini
1.	M.E.Frederik fon Shtefanis	“Nemis ovcharkalari Jamiyati”da ilk bora nemis ovcharkasi zotini yaratishida yangi standartlari qabul qilinishi va ular zotlarini takomillashtirish borasida ulkan hissa qo‘shgan
2.	I.P.Pavlov L.V.Krushinskiy	Itlarni o‘rgatish va tayyorlash borasida ularning zotlari hamda ularning biologik tuzilishi va asab tizimlarining muhim jihatlarini o‘rganilgan
3.	K.Chistyakov	Xizmat itlarini tarbiyalash va boshqarishga o‘rgatish usullarida it zotlarini to‘g‘ri tanlash masalalari o‘rganilgan
4.	Don Silviya-Stasiyevich Larri Key	Kinologlarni tayyorlashda kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish masalalarida ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan

Bugungi kunda mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so‘ng barcha sohalarida tub ijobiy o‘zgarishlar olib borilmoqda. Mana shunday sohalaridan biri kinologiyadir. Kinologiya qadimgi yunon so‘zi bo‘lib, “kynos” - it va “logos” - ilm, fan degan ma‘noni anglatadi[8].

Demak, kinologiya itlarning paydo bo‘lish tarixi, zotlari, tuzilishi, hatti-harakatlari, oliy nerv sistemasi, eksteryeri (tashqi tuzilishi), anatomiyasi, fiziologiyasi hamda ularni to‘g‘ri parvarishlash va ovqatlantirishni o‘rganuvchi fandır. Boshqa sohalar ichida bu yo‘nalish nisbatan yosh bo‘lganligi bois, hali ushbu sohada bir ishlar amalga oshirilishi lozim.

O‘zbekistonda kinologiya xizmatining shakllanishiga Turonzaminda istiqomat qilgan xalqlar chorvachilik bilan shug‘ullanganligi bois, chorva mollarini qo‘riqlash, nazorat qilish va boqish uchun xonaki itlarga katta ehtiyoj tug‘ilgan. Ko‘p asrlik chatishtirishlar natijasida xalq orasida cho‘pon it zoti paydo bo‘lgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Mavzuni ilmiy o‘rganish, tarixiy-mantiqiylik, tahlil va tadqiq etish jarayonida tizimli tahlil, statistik tahlil va ilmiy abstraksiya kabi usullaridan foydalanilgan. Maqolada, O‘zbekiston Respublikasi huquqni muhofaza qilish organlari kinolog xodimlar o‘zlariga biriktirilgan xizmat itlarida umumbo‘ysunuvchanlik va tegishli maxsus yo‘nalishga oid ko‘nikmalarini shakllantirish hamda real sharoitlarda qo‘llashga oid ilmiy taklif hamda amaliy tavsiyalar berildi.

Tahlil va natijalar

Yer yuzasida inson zoti paydo bo'lgan vaqtdan boshlab, inson qo'liga o'rgatilgan ilk hayvon-jonivor bu it hisoblanadi. O'sha vaqtdan shu kunga qadar

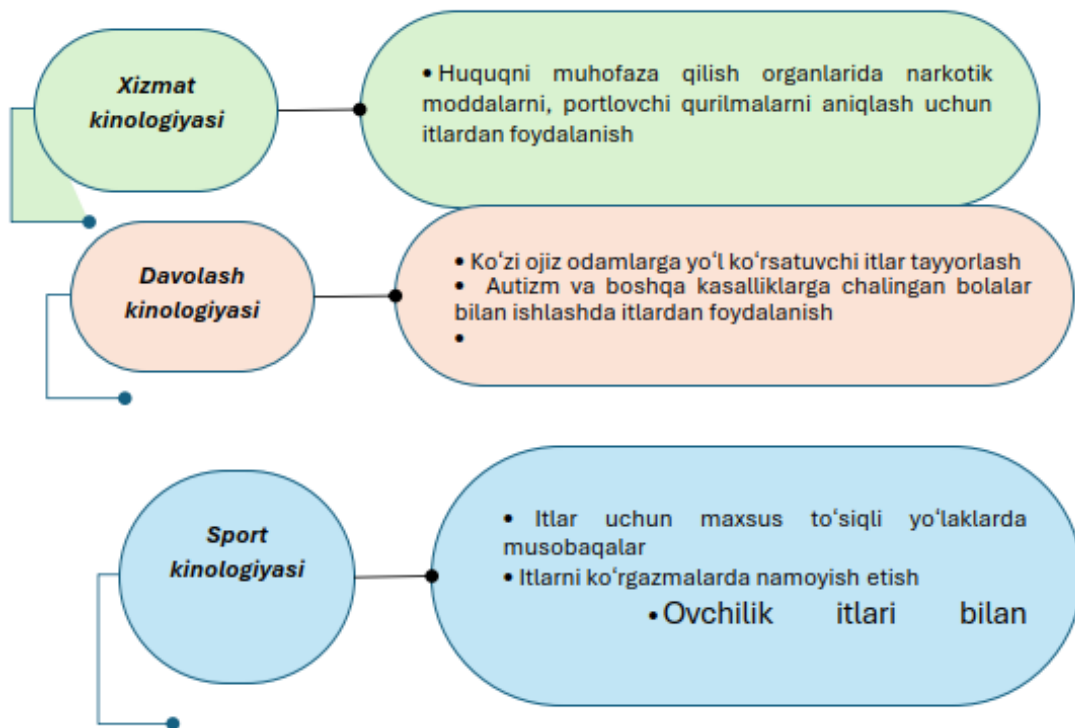
it insonga xizmat qilib kelmoqda. Itlar insonlarni yovuz hayvonot olamidani saqlagan, ular yemish va kiyim topishda, yerning sovuq joylarida ulov vazifasini o'tab, inson taraqqiyotida katta ahamiyatni kasb etgan. Keyinchalik inson taraqqiyoti jarayonida itlardan chorva podalari va otarlarni, uy-joylarni qo'riqlashda, yo'qolgan, bedarak ketgan insonlarni qidirishda, cho'kayotganlarni qutqarishda va boshqa harbiy ishlarda foydalanilgan.

Ta'kidlash joizki, dunyo yaratilibdiki, unda insonlar va ko'p turdagi hayvonot olami- jonzotlar birgalikda yashaydi va hamohang tarzda o'zaro aloqada bo'ladi. Hayvonot olami Yer yuzidagi hayotning ajralmas qismidir. Millionlab yillar davomida turli xil jonzotlar evolyutsiyasi natijasida bugungi kunda biz ko'rib turgan xilma-xil turlar shakllangan. Jonzotlar orasida insonlarning eng do'sti, vafodor va beminat xizmatchi sifatida itlar har qanday jamiyatda muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi kunda xizmat itlaridan foydalanish yo'nalishlari juda kengaygan bo'lib, chunonchi davlat chegarasini dahlsizligini ta'minlashda, o'ta muhim obyektlarni qo'riqlashda, jinoyatchilikka qarshi kurashda, jinoyatchilikni oldini olishda, jinoyatchini qidirishda, ularni ushlab, qo'riqlashda, qo'riqlab borishda, giyohvand vositalarni aniqlashda va qidirib topishda, terrorizmga qarshi kurashda

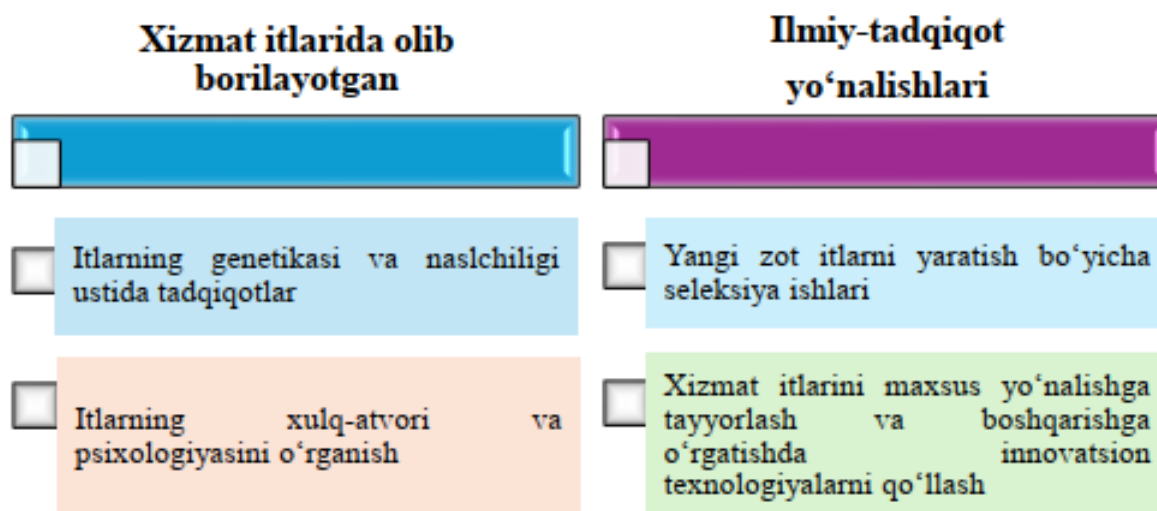
va terroristik aktlarga taa'luqli bo'lgan boshqa turdagi, xatti-harakatlarni oldini olishda va hokazolarda ulardan samarali foydalanilmoqda.

Jumladan, kinologiya - itlarni o'rganish va ulardan foydalanish bo'yicha fan sohasi bo'lib, quyidagi asc

1-rasm. Kinologiya sohasini fan sifatida rivojlanish turlari

Bugungi kunda dunyoda xizmat itlarini tayyorlash borasida bir qator yo'nalishlar bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda (2-rasm).

2-rasm. Xizmat itlarida olib borilayotgan ilmiy-tadqiqot yo'nalishlari

Bugungi kunda xizmat itlarini huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyati yoki bo'lmasam boshqa sohalar faoliyati yo'nalishiga tayyorlashda ularning fiziologik asoslarini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu omillarni o'rganish har bir kinolog uchun obyektiv zaruriyat bo'lib ularni umumiy hamda maxsus mashq kurslariga o'rgatishning asosi bo'lib xizmat qiladi.

Ta'kidlash joizki, itlar tabiatining fiziologik asoslari - ularning hayot jarayonlari, yashash faoliyatlari davomida yuzaga chiquvchi turli hatti harakatlariga asos bo'lgan psixologik omillar, ya'ni - instinktlar, reflekslar,

xulq - atvorlarini boshqaruvchi reaksiyalari va oliy asab faoliyatlarini ta'riflaridan iborat. Zoopsixologiya, irsiyat, veterinariya va genetika bo'yicha mutaxassis olimlarning olib borgan ko'p yillik ilmiy ishlari, tajribalari, ixtirolari va izlanishlari natijasida, tabiatda itlarning yashash tarzlari, ularning turli xatti - harakatlariga asos bo'luvchi xar hil omillar va ularning fiziologik asoslari atroficha o'rganilib chiqilgan. Bu ma'lumotlar itlarni o'rganish, ularni tushunish, ular bilan muloqot qilishda odamlarga katta yordam berib, turli jabhalarda ular bilan birga faoliyat olib borishda foydalanish uchun mustahkam asos yaratadi.

Ma'lumki bosh miya tabiatda eng murakkab tarkiblaridan biridir.

Agar odamda evolyutsiya natijasida fikrlash qobiliyati rivojlangan bo'lsa,

u holda hayvonlarda ham idrok qilishga o'xshash biror jarayon yuz bergan bo'lishi kerak. Ilgari ba'zi fiziologlar instinktlar va reflekslarning murakkab uyg'unlikda faoliyat yuritishi - hayvonlarning fikrlash jarayonidir - deb taxmin qilishgan.

Biroq ko'pchilik tajribalarning xulosalari bu sxemaga mos kelmasligi o'z tasdig'ini topgan[7].

Fanda barcha umurtqali hayvonlarning toki baliqdan tortib, maymunga

- odamning oliy darajadagi abstrakt (mavxum) fikrlash imkonini beruvchi nutqiy xotirasidan tashqari, barcha turdagi: - obrazli, emotsional, shartli - reflektiv xotiralari mavjudligi isbotlangan.

XX asrning 30 yillarida amerikalik veterinar L.F.Uitni turli zotlarga tegishli bo'lgan itlardagi nasldan o'tuvchi bir qator irsiy xususiyatlarni ajratib ularning keyingi avlodlarga qanday o'tishini ta'riflab o'tgan. U o'z izlanishlarida faqatgina Mendel qonunlariga asoslanib ish yuritgan bo'lib, natijada ba'zi ishlariga e'tirozlar bo'lishi mumkin (alohida xususiyatlarning nasldan naslga o'tishining ba'zi parametrlari boshqa qonunlar asosida tahlil qilinadi), biroq uni teoriyasining bir qadar xolatlari o'z tasdig'ini topib kelmoqda.

Itlardagi ovoz bilan ta'qib qilish, ovozsiz jim xolatda quvish odatidan ustun keladi. Ammo ko'p xollarda, uzun cho'zilgan ovoz chiqarish odati, qisqa uzilgan xurish shakliga o'zgarib ketadi.

Iskovuch itlardagi yuqori sezgi odati, tozilardagi quyi sezgidan (iskovuchlar hidni xavodan, tozilar esa yerdan oladi) ustun turadi.

Ba'zi axloqiy faktorlar to'g'ridan to'g'ri naslga o'tadi, masalan:
ko'rish (chopqir itlar) yoki sezgi (tozilar) vositasida ov qilish;
o'lja oldida qotib turish odatining bor – yo'qligi;
alohida mustaqil yoki to'da tarkibida ov qilish;
podani yig'ish maxoratining bor – yo'qligi.

O'quv-o'rgatuv jarayonida va tajribalar shuni ko'rsatdiki, aksariyat kinologlarda agar egasi itni biror narsaga o'rgatgan bo'lsa, uning bolalarida ham shunday ko'nikmalar mavjud bo'lishi mumkin – degan ishonch paydo bo'ldi. Biroq bunday ishonch paydo bo'lishiga ayrim sabablar mavjud bo'lib to'liq ishonish mumkin emas, sababi turli zotlardagi hamma itlarni shaksiz o'rgatish lozim. Garchand xar bir it zotining, albatta o'ziga xos ahloqiy xususiyatlari mavjud bo'lsa ham ularni tajribali kinologlar yordamida ko'zlangan maqsadga erishish va maxsus vazifalarni bajarish uchun bosqichma-bosqich o'quv-o'rgatuv jarayonida mustahkam shug'ullanishni taqozo etadi.

Xulosa va takliflar. Mutaxassis kinologlar oldiga qo'yilgan asosiy maqsad, ya'ni xizmat itlarida ko'nikmalarni hosil qilish usullarini chuqur va mukammal egallashlari, kunning istalgan vaqtida, turli vaziyatlarda va turli xildagi e'tiborni chalg'ituvchi, holatlar bo'lganda ham xizmat iti o'rgatuvchi tomonidan berilgan komandalarni ovoz

va qo'l harakatlari orqali bexato bajarishga erishishlari, bunda xizmat itlarini o'rgatish uslubi va texnikasiga qat'iy rioya qilishlari lozim.

It o'rgatishning muvaffaqiyati mutaxassis kinologning itga ta'sir qila bilishiga bog'liq, bu o'rgatuvchi sifatida tayyorgarlik darajasi va unga birlashtirilgan itga munosabatiga bog'liq.

Avvalambor mutaxassis kinolog o'z ishini yaxshi ko'rib, qiziqishi kerak.

Har qaysi mutaxassis kinolog og'ir-bosiq, jasoratli, ziyrak, jur'atli, o'ziga va itga nisbatan talabchan, maqsadiga yetishda qaytmas va chidamli bo'lishi maqsadga muvofiq.

O'z ishini boshlashdan avval mutaxassis kinolog nazariy jihatdan zarur bilimlarni mukammal o'zlashtirgan bo'lishi kerak. Metodik va texnik tajribasi

it bilan amaliy ishlar jarayonida bosqichma - bosqich egallab borishi zarur.

It o'rgatishda mutaxassis kinolog doim o'z itini xulqining xususiyatlarini o'rganib borishi kerak. Mutaxassis kinolog it bilan bo'ladigan muloqotda o'zining harakatlarini oldindan o'ylab qo'yishi va rejalashtirishi maqsadga muvofiq

va ishida izchil bo'lishi kerak. Itda biron shartli refleksi ishlab chiqarish uchun ta'sirni o'tkazishni va qaysi izchilikda bu usulni ko'rishni rejalashtirib qo'yishi kerak.

Butun amaliy mashg'ulotlar davomida o'rgatuvchi itning ishga bo'lgan qiziquvchanligini asrab qolishi kerak, ya'ni kinologning hamma ta'sirlariga it faol javob qaytarishi lozim.

It o'rgatish paytida mutaxassis kinolog asablanmasligi kerak.

O'zining shaxsiy xafagarchiliklarini itga o'tkazish mumkin emas. It o'rgatishdagi kamchiliklariga ham o'zining emotsional holatini bildirmasligi kerak.

Bu kamchiliklarni o'z vaqtida bartaraf etishga harakat qilish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi

PF-60-son Farmoni, 2022-yil 28-yanvar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston -2030" strategiyasi to'g'risidagi PF-158-son Farmoni, 2023-yil 11-sentyabr.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil

9-sentyabrdagi "Ichki ishlar organlari kinologiya xizmatlari faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 750-son Qarori.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil

19-dekabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasining O'Milliy kinologiya markazi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 1029-son Qarori.

5. O‘zbekiston Respublikasi IIV MOMB Maxsus tayyorgarlik o‘quv markazi katta instruktor-o‘qituvchisi U.T.Umarov tomonidan tayyorlangan “Xizmat itini iz-qidiruv faoliyatini “buyum-tanlash” bosqichiga tayyorlash” bo‘yicha o‘quv-uslubiy qo‘llanma. Toshkent, 2019-yil.
6. O‘zbekiston Respublikasi davlat bojxona qo‘mitasi Milliy kinologiya markazi. “Kinologiya asoslari”, “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent-2016.
7. T.Abdualimov., M.Xasanov va boshq. Hududiy bojxona boshqarmalarida xizmat olib borayotgan kichik inspektor-kinologlar uchun xizmat itlarini qo‘llash bo‘yicha. Uslubiy qo‘llanma. Toshkent-2020-yil. Davlat bojxona qo‘mitasining Milliy kinologiya markazi.
8. M.Karimjonova. Monografiya. Huquqni muhofaza qiluvchi organlarda xizmat itlarini maxsus yo‘nalishga tayyorlashda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash metodologiyasini takomillashtirish masalalari. 2023-yil.
9. F.Qahhorov., Karimjonova va boshqalar. Turli vaziyatlarda xizmat itlarini tezkor hamda to‘g‘ri qo‘llash uslubiyoti. O‘quv qo‘llanma. Toshkent:- 2023 -yil.
10. M.I.Karimjonova, S.I.Mamatqulovalar tomonidan “Xizmat itlarida fiziologik omillar asosida zaruriy ko‘nikmalarni shakllantirish metodikasi” nomli o‘quv qo‘llanma. Toshkent:- 2025 -yil.

KONSTRUKTOR-ELEKTON KURSI MARKAZIDA SHAXS TURGAN INFORMATIKA TA'LIMINI AMALGA OSHIRISH VOSITASI SIFATIDA

*Kilichev Nurilla Abbosovich,
Qarshi davlat texnika universiteti*

Annotatsiya. Talabalarni zamonaviy hayotning murakkab sharoitlarida mustaqil qaror qabul qilish va o'zgarishlarga tez javob bera olishga tayyorlash alohida ahamiyat kasb etib bormoqda.

Konstruktor-elektron o'quv kursi deganda o'qituvchi va ta'lim oluvchilarning uzluksiz subyekt-obyekt o'zaro ta'sirida o'qitish modelini, modullarni o'rganishning tartibi va muddatlarini variativ tanlash hisobiga talabaning individual o'quv yo'l xaritasini qurish imkoniyatiga ega ta'lim jarayonini modulli tashkil qilinishni ta'minlaydigan didaktik elementlar majmuini tushunamiz. Mazkur maqolada ana shular haqida fikr yuritilgan.

Tayanch so'zlar: axborot, texnologiyalar, konstruktor, elektron, bilish, mustaqil, rivojlanish, tamoyil, tavsif, talaba, shaxs.

КУРС КОНСТРУКТОРА-ЭЛЕКТРОНИКА ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ ПО ИНФОРМАТИКЕ

*Киличев Нурилла Аббосович,
Каришинский государственный технический университет*

Аннотация. Особое значение приобретает подготовка учащихся к самостоятельному принятию решений и быстрому реагированию на изменения в сложных условиях современной жизни. Под конструкторско-электронным учебным курсом понимается модель обучения в непрерывном предметно-объектном взаимодействии учителя и обучающихся, совокупность дидактических элементов, обеспечивающих модульную организацию образовательного процесса с возможностью построения индивидуальной учебной дорожной карты учащегося за счет вариативного выбора порядка и сроков изучения модулей. Об этом говорится в данной статье.

Ключевые слова: информация, технология, конструктор, электронный, знания, самостоятельность, развитие, принцип, описание, ученик, личность.

THE COURSE OF THE DESIGNER-ELECTRONICS FOR ADVANCED TRAINING IN COMPUTER SCIENCE

*Kilichev Nurilla Abbosovich
Qarshi State Technical University*

Annotation. Of particular importance is the preparation of students for independent decision-making and quick response to changes in the complex conditions of modern life. By the constructor-e-learning course, we understand the model of teaching in the continuous subject-object interaction of teachers and educators, a set of didactic elements that provide a modular organization of the educational process, with the possibility of building an individual educational road map of the student at the expense of variative selection of the procedure and duration of learning modules. This article reflects on these.

Keywords: information, technology, constructor, electron, knowledge, independent, development, principle, description, student, person.

Kirish: Elektron ta'lim resurslari va ta'lim texnologiyalari pedagog didaktik vositalarini jiddiy ravishda kengaytiradi. Bunda o'qituvchi va talabalar o'rtasida onlayn va offlayn o'zaro ta'sirni amalga oshirish imkoniyati paydo bo'ladi. Biroq elektron ta'lim o'qitishning elektron metodikalarning mazmunga oid va protsessual elementlarining egiluvchanlik va moslashuv darajasi pastligi sababli talabalar afzal ko'rgan narsalari va talablarini to'la qondirishga imkon bermaydi. Mustaqil ta'lim faoliyatida esa elektron kurslar kam samara beradi, chunki ta'lim oluvchining psixofiziologik va kognitiv qobiliyatlarini deyarli hisobga olmaydi.

Markazida shaxs turgan va kognitiv yondashuvlar g'oyasini, shuningdek nochiziqli ta'lim

asoslarini amalga oshirish talaba uchun qulay ta'lim formatiga o'zgarishi mumkin bo'lgan kursni qurishni talab qiladi.

Zamonaviy kompyuter vositalari, portal va bulutli texnologiyalar o'quvchilarni ta'limning yangi shakllari va modellari bo'yicha o'qitish imkonini beradi. Nazarimizda, konstruktor-elektron kursi sharoitida markazida shaxs turgan talabalar ta'limini tashkil qilishda ta'lim talablari va didaktik imtiyozlarni maksimal daraja qondirish mumkin.

Informatika fanidan konstruktor-elektron o'quv kursi modul shaklida qurilgan, chunki «... modulli o'qitishning mohiyati ta'lim oluvchi unga taklif qilingan, tarkibida harakatlar maqsadli dasturi, axborot banki va qo'yilgan didaktik maqsadlarga erishish bo'yicha metodik qo'llanma bo'lgan, individual o'quv dasturi bilan mustaqilroq yoki butunlay mustaqil tarzda ishlashi mumkinligidan iborat»[1,72].

Adabiyotlar tahlili.

Gumanistik yo'nalish pedagogi Karl Rojers tomonidan ishlab chiqilgan g'oyalar pedagogik amaliyotda "markazida shaxs turgan ta'lim" sifatida ta'riflangan. Biroq rus tilida "markazida shaxs turgan ta'lim" atamasi o'rniga ko'p hollarda "shaxsga yo'naltirilgan" ta'lim atamasidan foydalaniladi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limda ta'lim oluvchi ta'limiy o'zaro ta'sirning subyektini emas, balki pedagogik ta'sir obyekti hisoblanadi, bunda o'qituvchining barcha harakatlari har bir ta'lim oluvchi imkoniyatlarini o'rganish hamda uning jamiyatda kelajakda bajaradigan funksiyalariga qaratilgan. Bunday ta'limda o'zaro so'zlashuv (dialog), individual ta'lim trayektoriyasini erkin tanlash haqida gap ketmaydi, hammasi o'qituvchining ta'lim oluvchiga nima kerakligini yaxshiroq bilishiga bog'liq bo'lib qoladi.

Markazida shaxs turgan ta'lim esa shaxs atrofida quriladi va so'zlashuv (dialog) ta'lim jarayonining to'la huquqli subyektlari o'rtasida kechadi. O'qituvchi ta'lim oluvchini ta'lim jarayonida pedagogik kuzatuv orqali olib boriladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Konstruktor-kursini tashkil qilish modelini yaratish uchun biz tizimning tuzilishi va funksiyalarini, shuningdek ushbu funksiyalar tomonidan qayta quriladigan (tuziladigan) axborot oqimlari va moddiy obyektlarni aks ettiradigan IDEF0 (Integration Definition Methodology / Metodologik Tushunchalarning Birlashuvi) funksional modellashtirish metodologiyasidan foydalandik.

IDEF0 funksional modellashtirish metodologiyasi – bu tizimni yaxlit, o'zaro bog'liq harakatlar yoki funksiyalar to'plami sifatida tavsiflash texnologiyasidir.

Konstruktor-kursining funksional modeli diagrammalar (kontekstli diagramma va dekompozitsiyalar diagrammasi) iyerarxik tuzilishini ifodalaydi, unda tizim o'zaro ta'sirda bo'lgan ishlar va funksiyalar majmui sifatida ko'riladi. Tizimning konseptual modeli konstruktor-kursi foydalanuvchilari pretsedentlarining ishlab chiqilgan diagrammalari asosida ishlab chiqiladi. IDEF0 metodologiyasining maqsadi tizim faoliyatini bir xil ma'noda modellashtirish uchun yetarli aniqlik bilan barcha zarur jarayonlarni tavsiflab beradigan tadqiq qilinayotgan tizimni tashkil qilish modelini qurishdan iborat [2,86].

Tahlil va natijalar.

Konstruktor-kursi modullardan iborat, ularning har biri tugallangan blok bo'lib, ularning ichida ta'limning turli shakllari va turlari taqdim qilingan. Modullar mustaqil bilish faoliyati mantig'i nuqtai nazaridan ishlab chiqiladi. Har bir modulning mazmuni strukturaviy-mantiqiy shaklda taqdim qilingan, u o'quv materialini ta'limning ma'lum va tarqalgan, masalan, konsentrik, loyihaviy yoki parallel usullaridan foydalanib o'rganishga moslashgan.

To'g'ri loyihalashtirilgan, o'rganilayotgan fan modullaridan iborat bo'lgan o'quv konstruktor-kursi nafaqat bilimlarni uzatishi, balki tajriba yaratishi mumkin. Ichiga qurilgan trenajyorlar, simulyatsiyalar va o'yinlar ta'lim oluvchilarga kursning o'zidayoq yangi bilimlarni sinab ko'rish, mashq qilish, xatolarni tuzatishga yordam beradi. Har bir modul uchun o'z ta'limiy maqsadlari va rejalashtirilgan ta'lim natijalari belgilangan. O'quv konstruktor-kursini loyihalash ta'lim oluvchilar ehtiyojlari va qiziqishlarini tushunishga qurilgan.

Konstruktor-kursi modelini loyihalash uchun biz tomondan CASE- vosita BPwin tanlangan, u faoliyatning turli jihatlarini, qilinadigan harakatlarni, ularni amalga oshirish usullari va talab

qilinadigan resurslarni hujjatlashtirish imkonini beradi.

Konstruktor-kursini tashkil qilish modelini yaratish uchun biz tizimning tuzilishi va funksiyalarini, shuningdek ushbu funksiyalar tomonidan qayta quriladigan (tuziladigan) axborot oqimlari va moddiy obyektlarni aks ettiradigan IDEF0 (Integration Definition Methodology / Metodologik Tushunchalarning Birlashuvi) funksional modellashtirish metodologiyasidan foydalandik.

IDEF0 funksional modellashtirish metodologiyasi – bu tizimni yaxlit, o‘zaro bog‘liq harakatlar yoki funksiyalar to‘plami sifatida tavsiflash texnologiyasidir.

Konstruktor-kursining funksional modeli diagrammalar (kontekstli diagramma va dekompozitsiyalar diagrammasi) iyerarxik tuzilishini ifodalaydi, unda tizim o‘zaro ta’sirda bo‘lgan ishlar va funksiyalar majmui sifatida ko‘riladi. Tizimning konseptual modeli konstruktor-kursi foydalanuvchilari pretsedentlarining ishlab chiqilgan diagrammalari asosida ishlab chiqiladi. IDEF0 metodologiyasining maqsadi tizim faoliyatini bir xil ma’nodan modellashtirish uchun yetarli aniqlik bilan barcha zarur jarayonlarni tavsiflab beradigan tadqiq qilinayotgan tizimni tashkil qilish modelini qurishdan iborat [3,122].

«Informatika» faning ishchi dasturi va ATM vositalari yordamida mazkur fanni o‘qitishning ishlab chiqilgan metodikasi asosida o‘qituvchi konstruktor-elektron kursini ishlab chiqadi (7-rasm), talabani o‘qitish undan foydalangan holda loyihalashtirilgan individual yo‘l xaritasi bo‘yicha amalga oshiriladi. Konstruktor-elektron kursini yaratishning mavjud texnologiyasi talabaga zarur bo‘lgan ta’lim modelini tanlash imkonini beradi, shuningdek ta’lim jarayonini olib borishning ma’ruza, laboratoriya va mustaqil ishlar, tadqiqotchilik loyihalar kabi barcha shakllarining amal qilishini ta’minlaydi.

Konstruktor-elektron kursi asosida ta’limni tashkil qilish quyidagi algoritm bo‘yicha kechadi:

Pedagog tomonidan o‘rganilayotgan fanning modellarini aniqlash, mavzular sonini aniqlash, mavzular o‘rtasidagi aloqalarni aniqlash, mazmunni to‘ldirish, nazorat usullarini aniqlash, metodik tavsiyalarni ishlab chiqishni o‘z ichiga olgan fanning konstruktor-elektron o‘quv kursining yaratilishi;

konstruktor-elektron o‘quv kursi va barcha meyoriy hujjatlar haqida to‘liq ma’lumotni o‘z ichiga olgan konstruktor-elektron o‘quv kursini o‘quv jarayoniga joriy qilish ;

ta’lim jarayonida konstruktor-elektron o‘quv kursidan foydalanish fan bo‘yicha tayyorlanganlikning dastlabki darajasini aniqlash imkonini beradigan talabalarni dastlabki (kirish) testlash va talabani o‘qituvchi bilan birgalikda testlash natijalari asosida o‘zining ta’lim individual yo‘l xaritasini konstruksiyalashi, shuningdek tanlangan modullar va mavzularni bajarishning vaqt doirasini o‘z ichiga olgan individual ish rejasini tuzishdan iborat.

Konstruktor-kursi loyihalashtirilgan talaba individual yo‘l xaritasi bo‘yicha o‘qitiladi:

talaba konstruktor-elektron o‘quv kursini mustaqil o‘tishi uchun shart-sharoitlar yaratish;

talabani individual yo‘l xaritasini o‘zlashtirish jarayonida individual rejaga o‘zgartirishlar kiritish imkoniyatini ta’minlash.

Yakuniy testlash tanlangan yo‘lni o‘tish darajasini aniqlash va keyingi harakatlarni rejalashtirish imkonini beradi.

Ta’lim jarayonini rejalashtirish, talabani tanlangan individual yo‘l xaritasi bo‘yicha bilimlarni o‘zlashtirishini uzluksiz nazorat qilish va o‘quv jarayoni barcha ishtirokchilarning kommunikatsion o‘zaro ta’sirini o‘z vaqtida amalga oshirish imkoniyati taqdim qilingan.

Xulosa. O‘quv kursining an’anaviy qurilishi o‘quv fanlarini o‘qitishning klassik metodik tizimlari doirasida amalga oshiriladi.

Bunda maqsadlar va beriladigan ta’lim natijalariga bog‘liq ravishda o‘qituvchilar kurs mazmunini mualliflik tanlov usullari, ta’lim mazmunini strukturalash va to‘ldirishga muvofiq quradilar. Bu qoidaga ko‘ra, kurs o‘qituvchisining subyektiv, ekspert yondashuvi hisoblanadi.

Bunday tartib asosida talaba ta’limini individuallashtirish deyarli mumkin emas, bunda o‘qituvchi ta’lim oluvchilar butun guruhi uchun ta’lim usullari yoki yondashuvlarining bittasi bilan cheklanishga majbur.

Elektron kursning qurilishi talabalarning markazida shaxs turgan ta’limni amalga oshirish uchun ko‘proq afzalliklar va imkoniyatlarga ega.

P.A.Yusyavichenening modulli ta’limni tashkil qilishga bag‘ishlangan ishida OTM sharoitida

modulli ta'lim asoslari batafsil ishlab chiqilgan. Uning fikricha, shuningdek bir qator boshqa tadqiqotchilar fikriga ko'ra, modulda topshiriq, ish, darslarga qatnashish, talabalar o'qitilganligining dastlabki, oraliq va yakuniy darajasi kabi barcha narsalar o'lchanishi va baholanishi kerak.

N. V. Borisova, T.YE. Zligosteva, A.V. Morozov, D.V. Chernilevskiylar modul deganda «... didaktik maqsadlarni, o'quv materialining mantiqiy tugallangan birligini, metodik qo'llanma va nazorat tizimini o'z ichiga olgan o'quv fanining mustaqil tashkiliy-metodik tuzilishini» tushunadilar.

Modullik tamoyilini amalga oshirish uchun biz konstruktor-kursini, P. A Yusyavichene nuqtai nazariga tayangan holda, quramiz [4.161].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'uxati:

Алексеева Т. Е. Реализация традиционных дидактических принципов в условиях информатизации образования / Т. Е. Алексеева // СИСП. – 2015. – № 5 (49). – С. 393-405.

Мультимедиа в образовании : специализированный учебный курс /Бент Б. Андресен, Катя ван ден Бринк ; авторизованный пер. с англ. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Дрофа, 2007. 224 с.

Петрова И.А. Организация самостоятельной работы студентов в лично-центрированной информационно-образовательной среде вуза //Современные наукоемкие технологии. – 2016. – № 2-3. – С. 552-556; URL: <https://www.top-technologies.ru/article/view?id=35672>

Полат Е. С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования : учеб. пособие для студ. вузов / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина. – 2-е изд., стер. – М: Академия, 2008. – 368 с.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI TAYYORLASH JARAYONIGA QO'YILADIGAN TALABLAR

Musurmonova Gulsevar Olimjon qizi
Shahrisabz Davlat Pedagogika Instituti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqola bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayoniga qo'yiladigan talablarni tahlil qilinib, o'qituvchilarning kasbiy va shaxsiy malakalarini rivojlantirishga qaratilgan asosiy tamoyillarni, shaxsiy psixologik va kommunikativ ko'nikmalar, innovatsion pedagogik metodlarni qo'llash, axborot texnologiyalaridan foydalanish, shuningdek, ijtimoiy kompetensiyalar va doimiy malaka oshirish jarayonining zarurligi haqida so'z yuritiladi. Maqolada shuningdek, bo'lajak o'qituvchilarning yuqori darajadagi kasbiy tayyorgarligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan uslublar va yondashuvlar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy ta'lim va tarbiya, ilmiy tadqiqot faoliyati, kommunikativ ko'nikma, empatiya, differensial ta'lim, kolloborativ ta'lim.

REQUIREMENTS FOR THE PROCESS OF PREPARING FUTURE TEACHERS

Musurmonova Gulsevar Olimjon qizi
2nd year master's student of the Shakhrisabz State Pedagogical Institute

Annotation. This article analyzes the requirements for the process of preparing future teachers, focusing on the key principles aimed at developing teachers' professional and personal competencies, including psychological and communication skills, the use of innovative pedagogical methods, the application of information technologies, as well as the necessity of social competencies and continuous professional development. The article also discusses the approaches and methods required to ensure a high level of professional preparedness for future teachers.

Keywords: professional education and training, scientific research activity, communication skill, empathy, differential education, collaborative learning.

ТРЕБОВАНИЯ К ПРОЦЕССУ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Мусурмонова Гульсевар Олимжон кызы
Студент 2 курса магистратуры Шахрисабзского государственного педагогического института

Аннотация. В данной статье анализируются требования к процессу подготовки будущих учителей, внимание уделяется основным принципам, направленным на развитие профессиональных и личных компетенций учителей, включая психологические и коммуникативные навыки, использование инновационных педагогических методов, применение информационных технологий, а также необходимость социальных компетенций и постоянного повышения квалификации. В статье также рассматриваются подходы и методы, необходимые для обеспечения высокого уровня профессиональной подготовки будущих учителей.

Ключевые слова: профессиональное образование и воспитание, научно-исследовательская деятельность, коммуникативные навыки, эмпатия, дифференцированное обучение, коллаборативное обучение.

O'zbekistonda ta'lim tizimi islohotlarni amalga oshirish jarayonida shaxsning har tomonlama kamol topishi, yoshlarning samarali ta'lim olishi uchun keng imkoniyatlar yaratib berilmoqda. Hozirgi kunda texnika va texnologiyaning kun sayin rivojlanib borishi, bilimlarning tezlik bilan yangilanishi bo'lajak mutaxassislarni zamonaviy sharoitlarga moslashish ko'nikmasiga ega bo'lishi hamda yangi bilimlarga intilishini talab etadi. Kompetensiya o'z bilimlarini tinmay boyitib borishni, yangi axborotlarni o'rganishni, shu kun va davr talablarini his etishni, yangi bilimlarni izlab topish mahoratini, o'z amaliy faoliyatida qo'llashni talab qiladi. Kompetensiya egasi bo'lgan mutaxassis muammolarni yechishda o'zi o'zlashtirib olgan, aynan shu sharoitga mos metod va usullardan foydalanishni yaxshi bilishi, hozirgi vaziyatga munosib bo'lgan metodlarni

tanlab olib qo'llashi, to'g'ri kelmaydiganlarini rad etishi, masalaga tanqidiy ko'z bilan qarashi kabi ko'nikmalarga ega bo'ladi. Bo'lajak o'qituvchini tayyorlash jarayoniga kompetensiyaviy yondashuv o'ziga xos xususiyatlarining ifodalanishi bilan namoyon bo'ladi. O'qituvchining kasbiy kompetentligini shakllanishi uzoq davom etuvchi jarayon bo'lib, uni quyidagi bir necha bosqichga ajratish mumkin:

- 1) umumkasbiy va ixtisoslik bilimlari asoslarini o'zlashtirish;
- 2) o'zlashtirilgan nazariy bilimlarning amaliy-laboratoriya mashg'ulotlari, shuningdek, pedagogik amaliyot jarayonida amaliy ko'nikma va malakalarni shakllanishiga erishish;
- 3) ta'lim muassasalarida ta'lim faoliyatini olib borish davrida o'z ustida mustakil ishlash, ijodiy izlanish asosida umumkasbiy va ixtisoslik bilimlarini takomillashtirish;
- 4) pedagoglarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish kurslari yoki fakultetlarida ta'lim olish yordamida ta'lim jarayonini samarali tashkil etishning zamonaviy metodik va texnologik yondashuvlari moxiyatan tushunish mumkin. Bugungi ta'lim jarayonida aynan bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirish orqali ta'lim sifatini oshirish mumkin. Ta'lim amaliyotida kasbiy kompetentlikni rivojlanishini amalga oshiradigan texnologiyalarni ishlab chiqarish ta'limni modernizatsiya qilishning eng zarur vazifalaridan biri bo'lmog'i darkor.

O'qituvchilik kasbi kasblarning murakkab turiga mansub bo'lib u ko'p mutaxassisliklarni o'z ichiga oladi. Bo'lajak o'qituvchi pedagogik faoliyatning quyidagi turlariga tayyor bo'lishi kerak;

- kasbiy ta'lim va tarbiya ;
- ishlab kasbiy ta'lim va tarbiya chiqarishga oid pedagogik faoliyat,
- o'quv-metodik ishlar ,
- tashkilotchilik va boshqaruv faoliyati,
- ilmiy-tadqiqot faoliyati,
- madaniy ma'rifiy ishlar kabilardir.

O'qituvchilik kasbi nafaqat pedagogik bilimlarni egallash, balki ijtimoiy va psixologik kompetensiyalarni rivojlantirishni talab qiladi. Shunday ekan, bo'lajak o'qituvchilarga qo'yiladigan talablar keng ko'lamli bo'lib, ularning kasbiy malakasini, shaxsiy fazilatlarini va innovatsion fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida birinchi navbatda pedagogik va faniy bilimlar asosiy o'rin tutadi. O'qituvchi o'ziga berilgan predmet bo'yicha chuqur bilimlarga ega bo'lishi kerak. Bu bilimlar quyidagi yo'nalishlarga bo'linadi:

Pedagogik bilimlar: O'qituvchilar pedagogika, didaktika, metodika va ta'lim tizimining asosiy tamoyillari bo'yicha mustahkam bilimlarga ega bo'lishi zarur. Ta'lim jarayonini samarali tashkil etish uchun metodik yondashuvlar va pedagogik uslublarni yaxshi bilishi kerak.

Faniy bilimlar: O'qituvchi o'qitadigan fan bo'yicha chuqur va to'liq bilimga ega bo'lishi zarur. Faniy bilimlarning zamonaviy talablar asosida yangilanib turishi, o'qituvchining o'quvchilarga aniq va tushunarli bilimlarni yetkazib berishiga yordam beradi.

Axborot texnologiyalarini bilish: Hozirgi kunda ta'lim jarayonida axborot texnologiyalarining roli katta. O'qituvchi zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishni bilishi, darslarda internet resurslari, multimedia vositalarini va onlayn platformalarni qo'llashni egallashi kerak.

O'qituvchilik faqat bilim berish bilan cheklanmaydi. O'qituvchi o'z o'quvchilari bilan muloqotda bo'lish, ularning hissiy holatini tushunish va zarur psixologik yordam ko'rsatishni bilishi kerak. O'qituvchidan quyidagi shaxsiy fazilatlar talab etiladi:

Komunikativ ko'nikmalar: O'qituvchi o'quvchilari bilan samarali muloqot qila olish, ularga o'z fikrini aniq va tushunarli tarzda ifodalashni bilishi lozim. Buning uchun o'qituvchi tinglash, savollarni samarali berish va muloqotda ishtirok etish qobiliyatlarini rivojlantirishi kerak.

Empatiya: O'qituvchi o'z o'quvchilari bilan muloqotda bo'lib, ularning hissiyotlarini tushunishga, muammolariga hamdardlik bildirishga, yordam berishga qodir bo'lishi kerak.

Shaxsiy mas'uliyat: O'qituvchi o'z ishiga mas'uliyat bilan yondashishi, o'quvchilarga nafaqat bilim, balki axloqiy qadriyatlarni ham o'rgatishi zarur. O'qituvchi o'quvchilarga yuksak axloqiy me'yorlar, o'z-o'zini hurmat qilish va boshqa shaxslar bilan muloqotda bo'lish madaniyatini o'rgatishi kerak.

Zamonaviy o'qituvchilar nafaqat an'anaviy metodlarni, balki yangi pedagogik texnologiyalarni

qo'llashga ham tayyor bo'lishi kerak. O'qituvchilar innovatsion pedagogik yondashuvlarni qo'llash orqali o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshirishi, bilimni mustahkamlash uchun samarali vositalarni tatbiq etishi kerak.

Differensial ta'lim: Har bir o'quvchining o'ziga xos o'rganish uslubi va imkoniyatlari bor. O'qituvchi turli yondashuvlar orqali o'quvchilarning individual ehtiyojlariga javob bera olish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak.

Kollaborativ ta'lim: O'quvchilarni jamoaviy ishga jalb etish, ularni guruh bo'lib o'rganishga undash, o'zaro yordam va fikr almashish orqali bilim olish jarayonini samarali qilish o'qituvchining vazifasidir.

Interaktiv metodlar: Interaktiv metodlar o'qituvchilarning dars jarayonida o'quvchilarni faol ishtirok etishga, savollar berishga, muhokama qilishga undaydi. O'qituvchi bu metodlarni samarali tarzda qo'llashni bilishi zarur.

O'qituvchi faqat sinf xonasida emas, balki jamiyatda ham faol bo'lishi kerak. Ular o'z o'quvchilariga ijtimoiy mas'uliyatni, jamiyatda o'z o'rnini topishning muhimligini o'rgatishlari lozim. O'qituvchidan quyidagilar talab etiladi:

Ota-onalar bilan muloqot: O'qituvchi o'quvchilarning ota-onalari bilan samarali muloqot qilishni bilishi, o'quvchilarning ta'limdagi muvaffaqiyatlari haqida ota-onalar bilan muntazam ravishda suhbatlashishi kerak.

Ijtimoiy mas'uliyat: O'qituvchi jamiyatda bo'layotgan o'zgarishlarga befarq bo'lmasligi, o'quvchilarni ijtimoiy mas'uliyatga o'rgatishi zarur. Bu, o'quvchilarni jamiyatdagi muammolarni tushunishga va ularga yechimlar topishga undaydi.

Bundan tashqari bo'lajak o'qituvchilarga kasbiy rivojlanish jarayonida o'z bilimlarini yangilab borish zarur. O'qituvchilarni doimiy ravishda malaka oshirish, turli kurslar va seminarlar orqali o'z bilimlarini yangilash, pedagogik yondashuvlarni takomillashtirish zarur hisoblanadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayoni murakkab va ko'p jihatli bo'lib, ularning kasbiy, shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishni talab qiladi. O'qituvchilarni tayyorlashda zamonaviy pedagogik yondashuvlarni, innovatsion texnologiyalarni va shaxsiy fazilatlarini o'rgatish zarur. Shuningdek, o'qituvchilarni doimiy malaka oshirishga yo'naltirish, ta'lim sifatini oshirishga va jamiyatda ijobiy o'zgarishlar qilishga hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

Sh. M. Yunusov, A. M. Mahmudov. Pedagogika va ta'lim metodikasi. Toshkent, 2020.

M. A. Xudoyberganov. O'qituvchining kasbiy malakasi va kompetensiyalari. Toshkent: O'qituvchi, 2018.

S. A. Karimov. Zamonaviy pedagogika: O'qituvchilarni tayyorlash va malaka oshirish. Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti, 2019.

M. J. Abdurahmonov. Ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlar. Toshkent: Ta'lim, 2021.

J. G. G'aybullaev. Pedagogik psixologiya. Toshkent: Fan, 2022.

A.R.Soxibov "Talimning interfaol usullari" O'quv-uslubiy qo'llanma. Qarshi 2020y

A.R.Soxibov "Xalq pedagogikasi istoriografiyasi" Monografiya Qarshi "Nasaf" 2021yil NMIU

A.R.Soxibov "Universitetning talabalarining malakaviy pedagogik amaliyoti" Uslubiy qo'llanma. Qarshi 2018 yil

A.R.Soxibov "Pedagogik fikrlar taraqqiyoti" O'quv qo'llanma. Qarshi "Nasaf" 2022 yil.

A.R.Soxibov "Umumiy pedagogika" Darslik. Qarshi "Nasaf" 2023 yil.

A.R.Soxibov "Umumiy pedagogika" O'quv qo'llanma. Qarshi "Nasaf" 2023 yil

A.R.Soxibov "Pedagogik fikrlar taraqqiyoti" Darslik. Qarshi "Nasaf" 2023 yil

O'QUVCHILARDA MILLIY O'ZLIKNI ANGLASHNING JISMONIY TARBIYA MASHG'ULOTLARIDAGI ISHTIROKIGA TA'SIRINI PSIXOPEDAGOGIK TAHLIL QILISH

Mamatqulov Mirzaolim Xaydaraliyevich,
NamDU Pedagogika fakulteti «Sport faoliyati va jismoniy madaniyat» kafedrasini v.b.dotsenti,
PhD

Annotatsiya. Ushbu maqola o'quvchilarning milliy o'ziga xosligini anglashning ularning jismoniy tarbiya darslariga jalb qilinishiga psixopedagogik ta'sirini o'rganadi. Milliy o'zlikni anglash o'quvchining munosabatini, motivatsiyasini va maktab faoliyatiga, shu jumladan PEGA jalb qilinishini sezilarli darajada shakllantirishi mumkin. Tadqiqot madaniy meros va g'urur tuyg'usi o'quvchilarning faollik darajasi, ishtiyoqi va jismoniy faoliyat bilan shug'ullanish istagiga qanday ta'sir qilishini o'rganadi. Psixologik va tarbiyaviy omillarni tahlil qilib, maqola jismoniy va ijtimoiy rivojlanishning yaxshilanishiga olib keladigan jismoniy tarbiya sinflarida ijobiy muhitni shakllantirishda milliy o'ziga xoslik rolini ta'kidlaydi. Topilmalar o'quvchilarning jismoniy faoliyat bilan bog'lanishini kuchaytirish va yaxlit o'sishni rag'batlantirish uchun milliy o'ziga xoslik elementlarini o'quv dasturiga kiritish muhimligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Milliy o'ziga xoslik, jismoniy tarbiya, psixopedagogik tahlil, o'quvchilar motivatsiyasi, madaniy meros, faollik, jismoniy rivojlanish, yaxlit o'sish.

ПСИХОПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ НА УЧАСТИЕ В ФИЗИЧЕСКИ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Маматкулов Мирзаолим Хайдаралиевич,
Доцент кафедры «Спортивная деятельность и физическая культура» педагогического факультета НамГУ, PhD

Абстрактный. В данной статье рассматривается психолого-педагогическое влияние осознания студентами своей национальной идентичности на их вовлеченность в занятия физической культурой. Чувство национальной идентичности может существенно повлиять на отношение, мотивацию и участие учащегося в школьной деятельности, включая физкультуру. В исследовании рассматривается, как культурное наследие и чувство гордости влияют на уровень активности, энтузиазма и готовности студентов заниматься физической активностью. Анализируя психолого-педагогические факторы, в статье подчеркивается роль национальной идентичности в формировании позитивной атмосферы на занятиях по физическому воспитанию, что приводит к улучшению физического и социального развития. Результаты подчеркивают важность включения элементов национальной идентичности в учебную программу для повышения вовлеченности учащихся в физическую активность и содействия целостному росту.

Ключевые слова: Национальная идентичность, физическое воспитание, психолого-педагогический анализ, мотивация учащихся, культурное наследие, активность, физическое развитие, целостный рост.

PSYCHOPEDAGOGICAL ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF STUDENTS' NATIONAL IDENTITY ON PARTICIPATION IN PHYSICAL EDUCATION ACTIVITIES

Mamatkulov Mirzaolim Haydaraliyevich,
Associate professor of «Sports activities and physical culture» department, Faculty of Pedagogy, NamSU, PhD

Abstract. This article examines the psychopedagogical impact of students' awareness of their national identity on their involvement in physical education classes. A sense of national identity can significantly shape a student's attitude, motivation, and involvement in school activities, including

PE. The study examines how cultural heritage and sense of pride influence students' levels of activity, enthusiasm and willingness to engage in physical activity. Analyzing psychological and educational factors, the article emphasizes the role of national identity in the formation of a positive atmosphere in physical education classes, which leads to the improvement of physical and social development. The findings highlight the importance of incorporating elements of national identity into the curriculum to strengthen student engagement with physical activity and promote holistic growth.

Key words: National identity, physical education, psychopedagogical analysis, student motivation, cultural heritage, activity, physical development, holistic growth.

Kirish. Jismoniy tarbiya o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi, nafaqat jismoniy salomatlikni, balki ijtimoiy ko'nikmalarni, jamoada ishlash va o'z-o'zini tarbiyalashga yordam beradi. O'quvchilarning jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida ishtirok etishiga turli omillar ta'sir etsa-da, milliy o'zlikni anglash muhim psixologik va tarbiyaviy element sifatida paydo bo'ldi. Ushbu maqolada o'quvchilarning o'z milliy o'ziga xosligini anglashi ularning jismoniy tarbiya mashg'ulotlariga jalb etilishi va faoliyatiga qanday ta'sir qilishini psixopedagogik tahlil qilib, madaniy qadriyatlarni ta'lim tizimiga kiritish muhimligini ta'kidlaydi.[1]

Ta'limda milliy o'zlikni anglash konsepsiyasi. Milliy o'zlikni anglash insonning o'z madaniy merosi, an'analari va qadriyatlarini tushunishi va qadrlashini anglatadi. Ta'lim sharoitida bu xabardorlik o'quvchilarning dunyoqarashini shakllantiradi, ularning o'qishga bo'lgan munosabatiga, ijtimoiy munosabatlariga va maktab faoliyatida ishtirok etishiga ta'sir qiladi. Talabalar o'zlarining milliy o'ziga xosligini anglaganlarida, ular o'zlarining madaniyati bilan bog'liqligini his qilishlari ehtimoli ko'proq bo'ladi, bu ularning motivatsiyasi va ta'limning turli jabhalarida, shu jumladan jismoniy tarbiya bilan shug'ullanishiga ta'sir qilishi mumkin.

Milliy o'zlikni anglashning jismoniy tarbiyadagi ishtirokiga ta'siri. Milliy o'zlikni anglash va jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida ishtirok etish o'rtasidagi bog'liqlik ko'p qirrali.[2] Madaniy g'urur tuyg'usi va o'z merosi bilan bog'liq bo'lgan talabalar ko'pincha o'zlarining an'alarini aks ettiruvchi faoliyatda yuqori darajadagi motivatsiya va ishtiyoqni namoyon qiladilar. Misol uchun, jismoniy tarbiya mashg'ulotlari an'anaviy sport va o'yinlarni o'z ichiga olgan bo'lsa, ularning madaniy kelib chiqishining bir qismi bo'lsa, o'quvchilar faol ishtirok etadilar va bu mashg'ulotlarga ko'proq sodiqlik ko'rsatadilar.

Milliy o'zlikni anglash, shuningdek, madaniy an'analarni saqlash uchun mas'uliyat hissini keltirib chiqarishi mumkin, bu esa o'quvchilarni madaniy ahamiyatga ega bo'lgan jismoniy mashg'ulotlarda ishtirok etishga undaydi. Bu aloqa nafaqat ularning jismoniy ko'nikmalarini oshiradi, balki o'xshash madaniy kelib chiqishi bo'lgan tengdoshlari bilan ijtimoiy aloqalarini mustahkamlaydi.

O'quvchilar motivatsiyasiga ta'sir etuvchi psixopedagogik omillar. Milliy o'zlikni anglash o'quvchilarning jismoniy tarbiya mashg'ulotlaridagi ishtirokiga qanday ta'sir qilishida bir qancha psixopedagogik omillar rol o'ynaydi:

Madaniy ahamiyatga egalik: Jismoniy tarbiya mashg'ulotlaridagi mashg'ulotlar o'quvchilarning madaniy kelib chiqishi bilan rezonanslashganda, ular ishtiyoq va maqsad tuyg'usi bilan shug'ullanish ehtimoli ko'proq. Ushbu madaniy aloqadorlik jismoniy faoliyatga ijobiy munosabatni rivojlantiradi, ularni yanada qiziqarli va mazmunli qiladi.[3]

Mansublik tuyg'usi: O'z milliy o'ziga xosligi bilan kuchli aloqani his qilgan o'quvchilar ko'pincha o'z merosiga tegishlilik va faxrlanish tuyg'usini boshdan kechiradilar. Bu hissiy bog'lanish motivatsiyaning oshishiga va jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida faol ishtirok etishga olib kelishi mumkin, chunki ular bu faoliyatni o'zlarining madaniy qadriyatlarining kengayishi deb bilishadi.

O'z-o'zini hurmat qilish va ishonch: Milliy o'zlikni anglash o'quvchilarning o'ziga bo'lgan hurmati va ishonchini oshirishi, ularni jamoaviy faoliyatda yetakchi rollarni o'z zimmasiga olishga va ikkilanmasdan o'z mahoratini namoyon etishga undashi mumkin. Bu o'ziga ishonch jismoniy tayyorgarlik va sport mahoratiga nisbatan faol munosabatni shakllantirishda juda muhimdir.

Tengdoshlarning ta'siri va ijtimoiy o'zaro ta'siri: O'quvchilar o'zlarining milliy o'ziga xosligi bilan mos keladigan tadbirlarda qatnashganda, ular o'z tengdoshlari bilan bog'lanish ehtimoli

ko'proq bo'lib, hamkorlik muhitini rivojlantiradilar.[4] Tengdoshlarning bu ijobiy ta'siri ularning guruh mashqlari va jamoaviy sport turlari bilan shug'ullanish motivatsiyasini oshirishi mumkin.

Jismoniy tarbiyada milliy o'zlikni anglashda tarbiyachilarning o'rni. O'qituvchilar milliy o'zlikni anglashni jismoniy tarbiya darslariga kiritishda muhim rol o'ynaydi. An'anaviy o'yinlar, sport va madaniy ahamiyatga ega tadbirlarni o'z ichiga olgan holda, o'qituvchilar o'quvchilar merosini qadrlaydigan va hurmat qiladigan o'quv muhitini yaratishi mumkin. Bunday yondashuv nafaqat jismoniy rivojlanishga yordam beradi, balki insonda g'urur va o'z madaniy kelib chiqishiga hurmat tuyg'ularini uyg'otadi.

O'qituvchilar, shuningdek, ushbu tadbirlarning tarixiy va madaniy ahamiyati haqida munozaralarni rag'batlantirishlari mumkin, bu esa o'quvchilarga milliy o'ziga xosliklarining kengroq kontekstini tushunishlariga yordam beradi. Ushbu ta'lim strategiyasi madaniy qadriyatlar va an'analarni chuqurroq anglash, pirovardida o'quvchilarni jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida faolroq ishtirok etishga undashi mumkin.

Jismoniy tarbiyada milliy o'zlikni anglashni amalga oshirishdagi muammolar. Uning afzalliklariga qaramay, milliy o'zlikni anglashni sinflarga kiritishda qiyinchiliklar mavjud. Ushbu muammolardan ba'zilar resurslarning etishmasligi, talabalar o'rtasidagi madaniy xilma-xillik va madaniy sezgirlikning ahamiyatini tushunadigan o'qitilgan o'qituvchilarga bo'lgan ehtiyojni o'z ichiga oladi. Ushbu muammolarni hal qilish uchun maktablar o'quvchilar tarkibidagi barcha madaniyatlarni hurmat qiladigan, turli xil an'analarni umumiy qadrlashni rag'batlantiradigan inklyuziv yondashuvlarni qo'llashlari kerak.[5] Jismoniy tarbiyada milliy o'zlikni anglashni amalga oshirishda bir qancha muammolarga duch kelish mumkin:

1. Madaniy xilma-xillik va globalizatsiya ta'siri: Zamonaviy dunyoda madaniy xilma-xillik va globalizatsiya o'quvchilarni turli xil madaniyatlar va qadriyatlar bilan tanishtiradi.[6] Bu esa milliy an'analarni saqlab qolish va ularni o'quvchilarga singdirishni qiyinlashtirishi mumkin. O'quvchilar ko'pincha global sport turlariga (futbol, basketbol) qiziqishadi va milliy sport turlariga qiziqish kamayishi mumkin.

2. An'anaviy o'yinlarni o'ynash va ularga qiziqishning kamayishi: Zamonaviy texnologiyalar va o'yinlarning keng tarqalishi an'anaviy o'yinlarga bo'lgan qiziqishni kamaytiradi. Ko'pgina o'quvchilar bu o'yinlarni zerikarli deb hisoblashi mumkin va ularni o'ynashni xohlamasliklari mumkin.

3. An'anaviy o'yinlarni o'ynash uchun zarur sharoitlarning yo'qligi: Ko'pgina maktablarda an'anaviy o'yinlarni o'ynash uchun zarur sharoitlar yo'q (maydon, asboblari, vaqt). Bu esa o'quvchilarga milliy sport turlari bilan tanishish va ularni o'ynash imkoniyatini cheklaydi.

4. O'qituvchilarning milliy sport turlari va an'anaviy o'yinlarga nisbatan qiziqishining yo'qligi: Ba'zi o'qituvchilar milliy sport turlari va an'anaviy o'yinlarni o'rgatish uchun etarli ma'lumot va tajribaga ega emaslar. Bu esa o'quvchilarga milliy madaniyat va an'analarni o'rganish imkoniyatini kamaytiradi.

5. Milliy o'zlikni anglash tushunchasini yetarli darajada tushunmaganlik: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari milliy o'zlikni anglash tushunchasini to'g'ri tushunmaganligi yoki milliy sport turlari va an'anaviy o'yinlar orqali buni qanday amalga oshirish kerakligini bilmaganligi ham muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.[7]

6. O'quvchilarning milliy o'zlikni anglash tushunchasiga qiziqishining pastligi: Ba'zi o'quvchilar milliy o'zlikni anglash tushunchasiga qiziqish bildirmaydi yoki bu tushunchaning ahamiyatini tushunmaydi. Bu esa o'qituvchilarning milliy sport turlari va an'anaviy o'yinlarni o'rgatishga bo'lgan harakatlarini bekor qilishi mumkin.

Muammolarning yechimi: Milliy o'zlikni anglashni o'rgatishga qaratilgan dasturlarni ishlab chiqish: O'quvchilarga milliy sport turlari va an'anaviy o'yinlar orqali milliy madaniyat va an'analarni o'rganish imkoniyatini yaratishga qaratilgan dasturlar ishlab chiqish kerak.

O'qituvchilarni o'qitish: O'qituvchilarni milliy sport turlari va an'anaviy o'yinlarni o'rgatish bo'yicha o'qitish kerak.

An'anaviy o'yinlarni o'ynash uchun zarur sharoitlarni yaratish: Maktablarda an'anaviy o'yinlarni o'ynash uchun zarur sharoitlarni yaratish kerak.

Milliy sport turlariga qiziqishni oshirish: O'quvchilarning milliy sport turlariga qiziqishini

o'shinish uchun turnirlar, tadbirlar va targ'ibot ishlarini olib borish kerak.[8]

O'quvchilarning milliy o'zlikni anglash tushunchasiga qiziqishini uyg'otish: O'quvchilarga milliy o'zlikni anglashning ahamiyatini tushuntirish va ularni milliy sport turlari va an'anaviy o'yinlar bilan tanishtirish kerak.

Xulosa. Milliy o'zlikni anglashning psixopedagogik tahlili uning o'quvchilarning jismoniy tarbiya darslarida ishtirok etishiga sezilarli ta'sirini ko'rsatadi. O'z madaniy merosidan xabardor bo'lgan va ular bilan faxrlanadigan talabalar yuqori motivatsiya va ishtiyoqni namoyon etib, jismoniy tarbiya bilan faol shug'ullanishlari mumkin. Jismoniy tarbiya o'quv dasturiga milliy o'ziga xoslik elementlarini kiritish orqali o'qituvchilar jismoniy rivojlanish va madaniy ongini rivojlantiruvchi qulay muhit yaratishi mumkin. Bunday yondashuv nafaqat o'quvchilarning jismoniy faoliyat bilan bog'lanishini kuchaytiradi, balki ularning shaxs sifatida yaxlit o'sishiga ham hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Kadirov, A. (2022). National Identity and Its Impact on Student Engagement in Physical Education. *Journal of Educational Psychology*, 15(2), 210-225.

Tursunova, Z. (2023). Cultural Awareness and Motivation in Physical Education Classes. *International Journal of Physical Education and Sports Studies*, 9(3), 178-194.

Yuldashev, R. (2021). Integrating Cultural Values into School Curriculums: A Focus on Physical Education. *Educational Development and Cultural Integration*, 7(4), 132-148.

Maqsudova G. Milliy o'zlikni anglash-millat taraqqiyotining poydevori // *Центральноазиатский журнал образования и инноваций*. – 2023. – Т. 2. – №. 8. – С. 122-124.

O'roqova S. Milliy o'zlikni anglash barkamol avlodni tarbiyalashning asosiy omili // *Евразийский журнал академических исследований*. – 2022. – Т. 2. – №. 13. – С. 120-123.

Anvar R. Milliy o'zlikni anglashning tarixiy mezonlari // *Fan, ta'lim, madaniyat va innovatsiya jurnali | journal of science, education, culture and innovation*. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 64-68.

Muxammadovna S. G. Milliy o'zlikni anglashda ijtimoiy psixologik qadriyatlarning o'rni // *образование наука и инновационные идеи в мире*. – 2023. – Т. 14. – №. 2. – С. 116-120.

Жобборов З. А. У. О'z O'zini Anglash Tuvg'sini Shakllantirish-Barkamol Shaxsni Tarbiyalash Vositasi // *Miasto Przyszłości*. – 2023. – Т. 37. – С. 107-109.

BOOSTING EAGERNESS AND MOTIVATION IN VOCABULARY LEARNING THROUGH MOBILE TECHNOLOGY

Murodillayev Behzod Boxodir o'g'li
Phd student of Namangan state University

Annotation. In the developing realm of language education, mobile technology has appeared as a significant tool for boosting vocabulary acquisition. This article explores the role of mobile apps in enhancing learners' eagerness and encouragement to acquire English vocabulary. By examining an experimental study conducted with EFL learners, this paper demonstrates how the integration of mobile technology can lead to more engaging and effective vocabulary learning. It also addresses the theoretical framework behind mobile-assisted language learning (MALL) and provides a thorough literature review, supported by recent research.

Key words: Vocabulary, mobile-assisted learning, application, AI (artificial intelligence).

ПОВЫШЕНИЕ СТРЕМЛЕНИЯ И МОТИВАЦИИ В ИЗУЧЕНИИ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА С ПОМОЩЬЮ МОБИЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Муродиллаев Бехзод Баходир огли,
аспирант Наманганского государственного университета.

Аннотация. В развивающейся сфере языкового образования мобильные технологии стали значительным инструментом для повышения усвоения словарного запаса. Эта статья исследует роль мобильных приложений в повышении стремления и мотивации учащихся к освоению английского словарного запаса. Рассматривая экспериментальное исследование, проведенное с учащимися, изучающими английский как иностранный язык (EFL), данная работа демонстрирует, как интеграция мобильных технологий может привести к более увлекательному и эффективному обучению словарному запасу. Также рассматривается теоретическая основа обучения языкам с помощью мобильных устройств (MALL) и представляется всесторонний обзор литературы, поддерживаемый последними исследованиями.

Ключевые слова: лексика, мобильное обучение, приложение, ИИ (искусственный интеллект).

MOBIL TEXNOLOGIYALAR ORQALI LUG‘AT O‘RGANISHGA QIZIQISH VA MOTIVATSIYANI OSHIRISH

Murodillayev Behzod Boxodir o'g'li
Namangan davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya. Til ta'limining rivojlanayotgan sohasida mobil texnologiyalar lug‘at boyligini oshirish uchun muhim vositaga aylandi. Ushbu maqola ingliz tilidagi lug‘at boyligini o‘zlashtirishga o‘quvchilarning qiziqishi va motivatsiyasini oshirishda mobil ilovalarning rolini o‘rganadi. Ingliz tilini chet tili sifatida (EFL) o‘rganuvchi o‘quvchilar bilan o‘tkazilgan eksperimental tadqiqotni tahlil qilish orqali ushbu ish mobil texnologiyalarni integratsiya qilish yanada qiziqarli va samarali lug‘at o‘rganishga olib kelishi mumkinligini ko‘rsatadi. Shuningdek, mobil qurilmalar yordamida til o‘rganishning (MALL) nazariy asoslari muhokama qilinadi hamda so‘nggi tadqiqotlarga asoslangan keng qamrovli adabiyot sharhi taqdim etiladi.

Kalit so‘zlar: Asosiy so‘zlar: lug‘at, mobil yordamli o‘qitish, ilova, AI (sun‘iy intellekt).

Introduction. The instant advancement of mobile technology has dramatically changed educational practices worldwide. In the context of English as a Foreign Language (EFL) learning, mobile-assisted language learning (MALL) has gained traction due to its accessibility, flexibility, and interactivity advocated by Kukulska-Hulme & Shield [7;280]. Vocabulary acquisition, a cornerstone of language proficiency, particularly benefits from these attributes. However, despite

the availability of numerous educational apps, maintaining students' motivation and eagerness to learn remains a persistent challenge.

Literature Review

Motivation in language learning is a multifaceted construct influenced by intrinsic and extrinsic factors. According to Self-Determination Theory theorized by Deci & Ryan [3;4], intrinsic motivation—driven by internal rewards like curiosity and enjoyment—plays a crucial role in effective learning. Extrinsic motivation, on the other hand, involves external incentives like grades and recognition. Stockwell and Hubbard [12;10] consider Mobile-assisted language learning (MALL) supports both types of motivation through personalized learning experiences, immediate feedback, and interactive content.

Traditional vocabulary according to Deterding et al., [4.12], learning methods, such as rote memorization, can be disengaging and passive. In contrast, integrating gamification and interactive features into apps has been shown to enhance motivation and learning outcomes. Nation [9;30] asserts immediate feedback, as seen in apps like Duolingo, also plays a critical role in reinforcing correct usage and maintaining learner confidence.

Furthermore, according to Peters [10;68], personalized learning through mobile apps, which adapts to learners' individual needs, has demonstrated improvements in long-term vocabulary retention. Spaced repetition and content recommendations, Cepeda et al., [1;123] thinks, based on learner performance contribute to more effective vocabulary retention.

Although mobile technology offers significant benefits in language learning, several motivational challenges continue to hinder students' engagement and progress. Many learners struggle to maintain interest and consistency when acquiring new vocabulary, even when using digital tools. The primary obstacles include:

A lack of engagement is one of the notable shortcomings. Traditional vocabulary learning methods, such as rote memorization and repetitive drills, are often perceived as monotonous and uninspiring. This approach led by Schmitt [11;333] primarily focuses on memorizing word lists without meaningful context or application, leading to passive learning rather than active engagement. When learners do not see the practical use of words in real-life communication, their motivation diminishes.

Even when mobile apps are introduced, many still rely on static flashcards or multiple-choice quizzes, which, while effective for some, may not sufficiently captivate learners who prefer interactive or game-based experiences. Without dynamic, immersive elements such as storytelling, real-life scenarios, or gamification, students may quickly lose interest, treating vocabulary acquisition as a tedious task rather than an enjoyable challenge.

Limited personalization is another demotivating factor. Every learner has unique cognitive styles, proficiency levels, and preferences for acquiring new vocabulary. However, many educational apps and traditional learning methods fail to accommodate these individual differences. According to Peters [10;66] standardized content often presents the same vocabulary set, learning pace, and activities for all users, ignoring variations in learners' backgrounds and needs.

For example, some students may benefit from auditory reinforcement through pronunciation exercises, while others may prefer visual cues such as images and videos to remember words more effectively. Additionally, learners with different first languages may face unique difficulties with certain English words due to phonetic, grammatical, or cultural differences. When apps lack adaptive learning features that tailor content to users' progress and preferences, students may struggle to stay motivated.

Feedback plays a crucial role in the learning process, as it helps learners correct mistakes and reinforce correct usage. However, Nation [9;30] thinks that traditional classroom settings and even in some digital environments, feedback is often delayed. Students may complete vocabulary exercises without knowing whether their answers were correct or without receiving explanations for their mistakes.

Delayed feedback can be particularly problematic for self-learners who do not have immediate access to a teacher or mentor. Without instant clarification or constructive guidance, learners may develop incorrect language habits, feel uncertain about their progress, or become discouraged

when facing repeated difficulties. Mobile technology has the potential to bridge this gap by offering real-time corrections, pronunciation assessments, and AI-driven feedback, but not all apps incorporate these essential features effectively.

Vocabulary acquisition requires regular exposure and consistent practice to ensure long-term retention. However, Webb & Nation [14;58] contend that many learners struggle to maintain disciplined study habits, especially when learning independently. Irregular engagement with new vocabulary reduces retention and weakens long-term language development.

A major reason for inconsistent practice is the lack of structured yet flexible learning schedules. Unlike classroom-based instruction, where learners have fixed study sessions, mobile learning relies on self-discipline. Many students begin using a vocabulary app enthusiastically but gradually lose interest due to distractions, lack of external motivation, or insufficient tracking of progress.

Moreover, without engaging reminders or personalized study plans, learners may skip practice sessions or abandon vocabulary learning altogether. Some apps attempt to address this by incorporating streak-based systems or push notifications, but their effectiveness depends on how well these features are designed to maintain motivation without overwhelming users.

Even though some drawbacks are mentioned above, there are some effective measures to address them. Mobile technology, when designed effectively, has the potential to overcome common barriers in vocabulary learning. By incorporating interactive and adaptive features, mobile apps can transform vocabulary acquisition into a more engaging, personalized, and sustainable learning experience.

According to Deterding et al [14;14], one of the most effective ways to boost engagement is through gamification, which integrates game-like elements into the learning process. Research suggests that gamification increases motivation by providing clear goals, immediate feedback, and a sense of achievement.

Firstly, Apps can reward learners with points, badges, or virtual currency for completing vocabulary exercises, motivating them to progress. Also, structuring learning into levels encourages students to advance, much like in video games. Furthermore, social comparison, such as competing with friends or classmates, can enhance motivation. Storytelling is also useful. Some apps use narratives where learners unlock content by completing language-based tasks. For example, Duolingo uses streaks and point systems to keep users engaged.

Multimedia Integration is a handy way of encouragement. Apps can incorporate images, videos, and real-world audio to provide context for words, helping learners retain vocabulary better.

Augmented Reality (AR) and Virtual Reality (VR) are efficacious. Immersive experiences can help learners interact with vocabulary in real-life settings, such as using AR to identify objects and learn their English names. By making vocabulary learning feel more like an engaging challenge rather than a chore, mobile apps can significantly reduce boredom and disinterest.

Traditional vocabulary learning methods often adopt a one-size-fits-all approach, but mobile technology has revolutionized this process by enabling adaptive learning that tailors content to meet individual learners' needs. AI-driven applications can adjust the difficulty of questions based on a learner's performance, ensuring that the material remains suitably challenging. Instead of relying on generic word lists, these apps can offer customized vocabulary recommendations based on factors such as a learner's profession, interests, or specific areas of difficulty. Furthermore, personalization allows users to select learning formats that align with their preferred styles—be it visual (using images), auditory (through recordings), or kinesthetic (through interactive activities). Some applications even analyze a user's native language to suggest vocabulary that may pose greater challenges due to phonetic or structural differences.

For instance, Memrise employs adaptive learning techniques to recommend words based on past mistakes and overall progress, while LingQ modifies content difficulty by assessing the learner's existing vocabulary knowledge and proposing new words accordingly. This level of personalization not only enhances the relevance of the content but also ensures that learners remain motivated by engaging with material that is both appropriately challenging and interesting.

Immediate and constructive feedback is essential for maintaining motivation and ensuring

that learners effectively internalize corrections. Unlike traditional learning environments where feedback may be delayed, mobile apps offer the advantage of providing instant responses to students' input. This immediate feedback facilitates instant error correction, allowing learners to receive comprehensive explanations rather than simply being told they are wrong.

Advanced technologies such as AI and speech recognition, exemplified by tools like Google's speech-to-text API, can analyze pronunciation in real time and offer valuable assessments. Furthermore, visual dashboards enable learners to track their progress by highlighting their strengths and weaknesses, which encourages continuous improvement.

For instance, applications like Quizlet Live deliver immediate results on quizzes, reinforcing correct answers right away, while ELSA Speak evaluates pronunciation accuracy and provides phonetic suggestions for enhancement. By eliminating uncertainty, immediate feedback helps learners correct errors promptly and build confidence in their vocabulary knowledge.

One of the biggest challenges in vocabulary learning is inconsistent study habits, which often lead to poor retention. Mobile technology can effectively address this issue by utilizing habit-building techniques and spaced repetition systems. Research by Ebbinghaus [5;30] on the "forgetting curve" indicates that reviewing words at increasing intervals significantly enhances long-term retention, a principle leveraged by Spaced Repetition Algorithms (SRS). Applications can schedule reviews for words that users find particularly challenging, ensuring they are revisited more frequently.

Additionally, encouraging small, regular practice sessions—such as learning five new words daily—helps build strong learning habits over time. Personalized push notifications and reminders prompt learners to continue their practice, thereby preventing drop-off. Furthermore, microlearning sessions that last only five to ten minutes make it easier for students to incorporate vocabulary learning into their daily routines without feeling overwhelmed.

Applications like Anki and Quizlet utilize spaced repetition to enhance vocabulary retention effectively, while Duolingo sends timely reminders to keep users engaged with their daily goals. By integrating these habit-building features, mobile apps not only reduce procrastination but also foster sustained vocabulary learning.

Methods

This study employed a quasi-experimental design with two groups of EFL learners: an experimental group using a vocabulary learning app and a control group employing traditional learning methods. The participants were 100 intermediate-level students from three different regions, randomly assigned to each group. The experiment was conducted over three months. Both groups received the same vocabulary set, but the experimental group accessed it through the mobile app, which included interactive content, gamification features, and instant feedback. The control group used traditional paper-based exercises and teacher-led instruction.

Results

The experimental group demonstrated significantly higher levels of motivation and eagerness compared to the control group, highlighting the effectiveness of the intervention. Notably, vocabulary acquisition was enhanced, as evidenced by post-test scores that were 25% higher in the experimental group ($p < 0.05$). Additionally, retention rates showed a marked improvement; a follow-up test conducted one month later revealed a 20% higher retention rate among users of the app.

Survey results further underscored this trend, indicating a 30% increase in intrinsic motivation and a 15% rise in extrinsic motivation among those who utilized the app. Engagement levels were also impressive, with app usage data indicating that 80% of students engaged in consistent daily practice, utilizing the app at least five times a week. These findings collectively suggest that the intervention not only boosts vocabulary acquisition but also fosters greater motivation and engagement among learners.

Discussion

The results underscore the importance of mobile technology in enhancing motivation and eagerness for vocabulary learning. The app's ability to provide a personalized, interactive, and responsive learning environment played a key role in maintaining students' interest and commitment. These findings align with previous research highlighting the motivational benefits

of MALL conducted by Chen, X., Xie, H., Zou, D., & Hwang, G. J. [2;12]

However, the study also revealed areas for improvement, such as the need for more diverse content and the integration of collaborative features to foster peer interaction and social learning. Future research should explore long-term retention and the impact of collaborative learning tools on motivation.

Conclusion

Mobile technology holds immense potential for boosting motivation and eagerness in vocabulary learning. By addressing common challenges through interactive and personalized features, educational apps can transform language acquisition into a more engaging and effective process. The results of this study highlight the significance of integrating mobile technology into EFL classrooms to foster both motivation and long-term vocabulary retention.

References

Cepeda, N. J., Pashler, H., Vul, E., Wixted, J. T., & Rohrer, D. (2006). Spacing effects in learning: A temporal ridgeline of optimal retention. *Psychological Science*, 17(11), 1095-1102. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2006.01861.x>

Chen, X., Xie, H., Zou, D., & Hwang, G. J. (2020). Application and impact of mobile learning in language education: A meta-analysis. *Educational Technology & Society*, 23(2), 1-16.

Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. Springer Science & Business Media.

Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2011). From game design elements to gamefulness: Defining «gamification». In *Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference: Envisioning Future Media Environments* (pp. 9–15). ACM.

Ebbinghaus, H. (1885). *Über das Gedächtnis: Untersuchungen zur experimentellen Psychologie* [On memory: Investigations in experimental psychology]. Duncker & Humblot.

Gardner, R. C. (1985). *Social psychology and second language learning: The role of attitudes and motivation*. Edward Arnold.

Kukulska-Hulme, A., & Shield, L. (2008). An overview of mobile assisted language learning: From content delivery to supported collaboration and interaction. *ReCALL*, 20(3), 271-289.

Kühl, T., De Beni, R., & Brünken, R. (2019). Learning foreign language vocabulary from multimedia presentations: Effects of multimedia learning principles and test mode on retention and transfer. *Journal of Educational Psychology*, 111(1), 73-90.

Nation, I. S. P. (2013). *Learning vocabulary in another language*. Cambridge University Press.

Peters, E. (2015). Learning vocabulary through audiovisual input: The differential effect of L1 subtitles and captions. *System*, 51, 63-73.

Schmitt, N. (2008). Instructed second language vocabulary learning. *Language Teaching Research*, 12(3), 329-363.

Stockwell, G., & Hubbard, P. (2013). Some emerging principles for mobile-assisted language learning. *The International Research Foundation for English Language Education*, 4(1), 1-15.

Viberg, O., & Grönlund, Å. (2013). Cross-cultural analysis of users' attitudes toward the use of mobile devices in second language education. *British Journal of Educational Technology*, 44(4), 624-640.

Webb, S., & Nation, P. (2017). *How vocabulary is learned*. Oxford University Press.

BO'LAJAK FILOLOGLARNI KASBIY KOMPETENSIYALARINI UMUMIY PEDAGOGIKA FANI ORQALI RIVOJLANTIRISHNING METODIK PARAMETRLARI

No'monxonova Muattarxon Nosirxon qizi,

I.Ibrat nomidagi Namangan Davlat Chet Tillari Instituti Gumanitar fanlar va jismoniy tarbiya kafedrasida o'qituvchisi

Abstrakt. Bo'lajak filologlarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish oliy ta'limning asosiy yo'nalishi bo'lib, aniq uslubiy asosni talab qiladi. Umumiy pedagogika fani lingvistik, madaniy, tadqiqot, pedagogik va raqamli savodxonlik ko'nikmalarini rivojlantiruvchi ta'lim dasturlarini tuzish uchun muhim asoslarni taqdim etadi. Ushbu maqola kompetensiyani rivojlantirishni qo'llab-quvvatlovchi metodik parametrlarni o'rganadi, talabaga yo'naltirilgan ta'lim, kompetensiyaga asoslangan ta'lim, raqamli integratsiya, hamkorlik metodologiyalari va tadqiqotga yo'naltirilgan pedagogikaga urg'u beradi. Maqolada yetakchi ta'lim nazariyotchilarining fikr-mulohazalari asosida innovatsion pedagogik strategiyalar orqali bo'lajak filologlarni shakllantirishda pedagoglarning o'rni yoritilgan. Bundan tashqari, maqolada o'zgaruvchan akademik va kasbiy talablarga javoban filologik ta'limni takomillashtirishning muammolari va potentsial yo'nalishlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Umumiy pedagogika fani, kasbiy kompetensiyalar, kelajak filologlari, kompetensiyaga asoslangan ta'lim, raqamli savodxonlik, metodika.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ ФИЛОЛОГОВ СРЕДСТВАМИ ОБЩЕПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКИ

М.Н.Нухмонхонова,

Наманганский государственный институт иностранных языков имени Исхокхона Ибрата преподаватель кафедры гуманитарные предметы и физическая культура

Абстрактный. Формирование профессиональных компетенций у будущих филологов является ключевым направлением высшего образования и требует четкой методической базы. Общая педагогика обеспечивает важную основу для разработки образовательных программ, развивающих языковые, культурные, исследовательские, педагогические навыки и навыки цифровой грамотности. В данной статье рассматриваются методологические параметры, которые поддерживают развитие компетенций, с упором на обучение, ориентированное на учащихся, обучение на основе компетенций, цифровую интеграцию, совместные методологии и педагогику, ориентированную на исследования. В статье подчеркивается роль педагогов в формировании будущих филологов посредством инновационных педагогических стратегий, основанных на взглядах ведущих теоретиков образования. Кроме того, в статье рассматриваются проблемы и потенциальные направления совершенствования филологического образования в ответ на меняющиеся академические и профессиональные требования.

Ключевые слова: Общая педагогическая наука, профессиональные компетенции, будущие филологи, компетентностное образование, цифровая грамотность, методология.

METHODOLOGICAL PARAMETERS FOR DEVELOPING PROFESSIONAL COMPETENCIES OF FUTURE PHILOLOGISTS THROUGH GENERAL PEDAGOGICAL SCIENCE

Nomonkhonova Muattarkhan Nasirkhan qizi,

*Namangan State Institute of Foreign Languages named after I. Ibrat
Teacher of the Department of Humanities and Physical Education*

Abstract. The formation of professional competencies in future philologists is a key direction of higher education and requires a clear methodological basis. General pedagogical science provides an important basis for creating educational programs that develop linguistic, cultural, research,

pedagogical and digital literacy skills. This article examines the methodological parameters that support the development of competencies, emphasizing student-centered learning, competency-based learning, digital integration, collaborative methodologies and research-oriented pedagogy. The article highlights the role of educators in the formation of future philologists through innovative pedagogical strategies based on the views of leading educational theorists. In addition, the article considers the problems and potential directions for improving philological education in response to changing academic and professional requirements.

Keywords: General pedagogical science, professional competencies, future philologists, competency-based education, digital literacy, methodology.

Kirish. Bo'lajak filologlarni tayyorlash oliy ta'limning muhim jihati bo'lib, yaxshi tuzilgan pedagogik asosni talab qiladi. Umumiy pedagogika fani lingvistik, madaniy, tahliliy va pedagogik mahoratni oshiruvchi metodik parametrlar orqali kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish uchun asos yaratadi. Raqamlashtirilgan va globallashtirib borayotgan dunyoda filologlar lingvistik tadqiqotlar, ta'lim, tarjima va madaniy vositalikka samarali hissa qo'shish imkonini beradigan vakolatlarga ega bo'lishi kerak. Ushbu maqola filologlarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishning metodologik asoslarini o'rganadi, olimlar va ta'lim nazariyotchilarining fikrlariga tayanadi. Umumiy pedagogika filologlarda muhim kompetensiyalarni rivojlantiruvchi ta'lim dasturlarini tuzishning ilmiy asoslarini taklif etadi. Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasiga ko'ra, «o'rganish tengdoshlar va o'qituvchilar bilan o'zaro ta'sir kognitiv rivojlanishga yordam beradigan ijtimoiy kontekstda sodir bo'ladi». Ushbu istiqbol bo'lajak filologlar uchun interfaol, kommunikativ va hamkorlikdagi o'quv muhitining ahamiyatini ta'kidlaydi.

Bundan tashqari, Shulman Pedagogik mazmun bilimi kontseptsiyasini kiritib, «o'qituvchilar mavzu bo'yicha bilimlarni samarali o'qitish metodologiyalari bilan birlashtirishi kerak» deb ta'kidlaydi. Filologlar uchun bu shuni anglatadiki, pedagogik strategiyalar nafaqat til va adabiyot nazariyasiga, balki bu tushunchalarni o'qitish, tadqiqot va kasbiy amaliyotda qo'llashga ham qaratilishi kerak.

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga uslubiy yondashuvlar

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga uslubiy yondashuvlar talabalarning bilim, ko'nikma va qobiliyatlarini samarali shakllantirish uchun mo'ljallangan metodik qoidalar va usullarni o'z ichiga oladi. Bu yondashuvlar talabalarning faolligini oshirish, ularning shaxsiy va professional rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan. Quyida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga oid asosiy uslubiy yondashuvlar keltirilgan:

1. Filologiya ta'limida talabaga yo'naltirilgan ta'lim. Talabaga yo'naltirilgan ta'lim faol ishtirok etish va mustaqil muammolarni hal qilishga yordam beradi. Karl Rojers ta'kidlaganidek, «talabalar o'z ta'limi uchun mas'uliyatni o'z zimmlariga olganlarida va o'quv jarayonida faol ishtirok etganlarida o'rganish eng samarali bo'ladi». Filologiyada bu til va adabiyot bo'yicha tajribani shakllantirish uchun muhokamaga asoslangan seminarlar, tadqiqot loyihalari va mustaqil o'quv faoliyatidan foydalanishni anglatadi.

2. Bo'lajak filologlar uchun kompetensiyaga asoslangan ta'lim. Kompetensiyaga asoslangan ta'lim (CBE) eslab qolishdan ko'ra ko'nikmalarni egallashga urg'u beradi. Mulder CBE ni «o'lchanadigan ta'lim natijalariga, o'z-o'zidan o'rganishga va bilim va amaliy ko'nikmalarni birlashtirishga qaratilgan ta'lim yondashuvi» deb ta'riflagan. Filologlar uchun CBE talabalar lingvistik bilimlarini tarjima, adabiy tanqid va til o'rgatish kabi real dunyo kontekstlarida qo'llashlarini ta'minlaydi.

3. Filologiya ta'limida raqamli vositalarning integratsiyasi. Raqamli texnologiyalardan foydalanish til ta'limini o'zgartirdi. Warschauer ta'kidlaganidek, «raqamli vositalar turli xil o'rganish uslublariga mos keladigan interaktiv va multimodal resurslarni taqdim etish orqali til o'rganishni kuchaytiradi». Korpus lingvistikasi dasturiy ta'minoti, avtomatlashtirilgan tarjima dasturlari va elektron ta'lim platformalari kabi vositalar talabalarning lingvistik va analitik qobiliyatlarini rivojlantirishda yordam beradi.

4. Hamkorlikda o'rganish va tengdoshlarning o'zaro ta'siri. Hamkorlikdagi ta'lim usullari talabalarda jamoada ishlash va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bruffee

ta'kidlaganidek, «bilim ijtimoiy jihatdan qurilgan va tengdoshlarning muhokamasi chuqur o'rganishga sezilarli hissa qo'shadi». Guruh loyihalari, o'zaro fikr almashish sessiyalari va fanlararo hamkorlik bo'lajak filologlarni tayyorlashning samarali usullaridir.

5. Tadqiqotga yo'naltirilgan pedagogik yondashuvlar. Talabalarni akademik tadqiqotlar bilan shug'ullanishga undash tanqidiy fikrlash va tahliliy ko'nikmalarni rivojlantiradi. Swales ta'kidlaganidek, «akademik yozish va tadqiqot til mutaxassislari uchun zaruriy kompetensiyalar bo'lib, ularga tilshunoslik va adabiyotni ilmiy o'rganishga hissa qo'shish imkonini beradi». Tadqiqotga asoslangan loyihalarni tayinlash va ilmiy konferentsiyalarda ishtirok etishni rag'batlantirish talabalarni filologiya sohasidagi martaba uchun tayyorlaydi.

Bo'lajak filologlarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda pedagoglarning roli. Pedagogik metodikalarning samaradorligi puxta tayyorgarlik ko'rgan, nazariy bilimlarni amaliy qo'llash bilan uzviy bog'lay oladigan pedagoglarga bog'liq. Loughran fikriga ko'ra, «reflektiv o'qitish amaliyoti o'qituvchilarga talabalarning o'zgaruvchan ehtiyojlarini qondirish uchun o'z metodologiyalarini doimiy ravishda takomillashtirishga imkon beradi». Bu, ayniqsa, til o'rgatish nazariy ta'lim va real hayot o'rtasidagi muvozanatni talab qiladigan filologlar uchun dolzarbdir. Bundan tashqari, o'qituvchilar qiziquvchanlik va intellektual o'sishni rag'batlantiradigan o'quv muhitini yaratishi kerak. Freire ta'kidlaganidek, «ta'lim talabalar va o'qituvchilar birgalikda bilimlarni qurish uchun mazmunli munozaralarga kirishadigan dialogik jarayon bo'lishi kerak». Ushbu tamoyil filologik ta'limda asosiy bo'lib, matn va tillarni talqin qilish interfaol va reflektiv pedagogik yondashuvlardan foyda oladi.

Filologlarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishdagi muammolar

Filologlarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida bir qator muammolar va to'siqlar mavjud bo'lishi mumkin. Bu muammolar tizimli, metodik, shaxsiy yoki tashqi omillar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Quyida filologlarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishdagi asosiy muammolar keltirilgan:

Texnologik moslashuv - Raqamli vositalarning tez evolyutsiyasi o'quv dasturlari va o'qitish metodologiyasini doimiy yangilashni talab qiladi.

Fanlararo integratsiya - tilshunoslik nazariyasi, adabiyotshunoslik va pedagogika o'rtasidagi tafovutni bartaraf etish muammo bo'lib qolmoqda.

Amaliy ta'lim imkoniyatlari - Ko'pgina ta'lim dasturlarida etarli stajirovka va real amaliyot imkoniyatlari mavjud emas.

Nazariya va amaliyotni muvozanatlash - talabalarning nazariy bilim va amaliy tajribaga ega bo'lishini ta'minlash innovatsion o'quv rejasini ishlab chiqishni talab qiladi.

Filologlarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishdagi muammolar ko'p jihatli bo'lib, ularni hal qilish uchun tizimli yondashuv, ta'lim tizimini yangilash, zamonaviy metodlarni joriy etish va resurslarni ko'paytirish zarur. Bu muammolarni bartaraf etish orqali bo'lajak filologlarning kasbiy mahorati va raqobatbardoshligini oshirish mumkin.

Filologiya ta'limining istiqboldagi yo'nalishlari

Ushbu muammolarni hal qilish uchun kelajakdagi tadqiqotlar quyidagilarga qaratilishi kerak:

An'anaviy pedagogikani raqamli yutuqlar bilan birlashtirgan gibridd ta'lim modellarini ishlab chiqish.

Tilshunoslar, o'qituvchilar va texnologiya mutaxassislari o'rtasidagi fanlararo hamkorlikni oshirish.

Amaliyot, chet elda o'qish dasturlari va ilmiy hamkorlik kabi tajribaviy o'rganish imkoniyatlarini kengaytirish.

Pedagoglarni kompetensiyaga asoslangan ta'limning zamonaviy pedagogik strategiyalari bilan jihozlash uchun o'qituvchilar malakasini oshirish dasturlarini takomillashtirish.

Xulosa. Bo'lajak filologlarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish umumiy pedagogika faniga asoslangan tizimli uslubiy yondashuvni talab qiladi. Talabalarga yo'naltirilgan ta'lim, kompetensiyaga asoslangan ta'lim, raqamli vositalar va tadqiqotga yo'naltirilgan pedagogikani integratsiyalashgan holda o'qituvchilar filologlarni o'z kasbining talablariga samarali tayyorlashlari mumkin. Mavjud muammolarni hal qilish va o'qitishning innovatsion uslublarini qo'llash raqamli davrda filologik ta'limning rolini yanada kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

No'monxonova Muattarxon Nosirxon Qizi. Bo'lajak tilshunoslarning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishda axborot texnologiyalarining samaradorligi. "Kasb-hunar ta'limi" Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal, 2023-yil, 8-son B 52-56.

No'monxonova M. N. Pedagogikada professional kompetentsiyani Shakllantirish uchun sun'iy intellekt bo'yicha takomillashtirilgan o'quv dasturini ishlab chiqish. «Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў» илимий-методикалық журнал // Нөкис 2024, 6-сан.

Axmedova M. Pedagogik kompetentlik //uslubiy qo 'llanma.-T.: Nizomiy nomidagi TDPU. – 2018.

Kozulin A. The concept of activity in Soviet psychology: Vygotsky, his disciples and critics //American psychologist. – 1986. – T. 41. – №. 3. – С. 264.

Shulman L. S. Assessment for teaching: An initiative for the profession //The Phi Delta Kappan. – 1987. – T. 69. – №. 1. – С. 38-44.

Zimring F. Carl Rogers //Prospects. – 1994. – T. 24. – №. 3/4. – С. 411-422.

Winterton, Jonathan. Competence-based vocational and professional education. Ed. Martin Mulder. Dordrecht, the Netherlands: Springer, 2017.

Warschauer, Mark. Technology and social inclusion: Rethinking the digital divide. MIT press, 2004.

Bruffee K. A. Binge drinking as a substitute for a 'community of learning' //The Chronicle of Higher Education. – 1999. – T. 45. – №. 22. – С. B8-B8.

Swales, John M. Genre analysis. Cambridge university press, 1990.

Loughran J. A response to 'Reflecting on the self' //Reflective Practice. – 2006. – T. 7. – №. 1. – С. 43-53.

Freire P. The adult literacy process as cultural action for freedom //Harvard educational review. – 1970. – T. 40. – №. 2. – С. 205-225

ERKIN KURASHCHILARNING TEXNIK-TAKTIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH VA MUSOBAQA SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Qayumov Xalillillo Mavlon o'g'li.

*O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti Xalqaro kurash turlari nazariyasi
va uslubiyati kafedrasi katta o'qituvchisi*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНИКО-ТАКТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ БОРЦОВ ВОЛЬНОГО СТИЛЯ И ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОРЕВНОВАНИЙ

Каюмов Халиллло Мавлонович

*Преподаватель кафедры теории и методики международной борьбы Узбекского
государственного университета физического воспитания и спорта*

*Аnotatsiya. Maqolada erkin kurash usullaridan foydalangan holda erkin kurashchilarni
texnik-taktik harakatlarga o'rgatish metodikasi asoslab berilgan.*

*Kalit so'zlar: maxsus jismoniy tayyorgarlik, texnik-taktik tayyorgarlik, qarshi xujum
harakatlari.*

*Аннотация. В статье обоснована методика обучения борцов вольного стиля технико-
тактическим действиям с использованием приемов вольной борьбы.*

*Ключевые слова: специальная физическая подготовка, техникотактическая подготовка,
контратакующие действия.*

Ishning dolzarbligi. O'zbekistonda sport va jismoniy ma'daniyatni rivojlantirish va ommalashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Mustaqillik yillarida mamlakatimizda professional sportchilar, murabbiylar, va hakamlar tayyorlashning samarali tizimi yaratildi. Ushbu maqsadlarning amalga oshirilishi xar tomonlama sog'lom turmush tarzini keng targ'ib qilish, xar tomonlama rivojlangan yoshlarni tarbiyalash, respublikada jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 18-maydagi PF-5114-son —Paralimpiya harakatini rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida, 2021-yil 5-noyabrdagi PF-5279-son —Sport ta'limi tizimini tubdan takomillashtirish orqali olimpiya va paralimpiya sport turlari bo'yicha sportchilar zaxirasini shakllantirish sifatini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida va 2021-yil 5-noyabrdagi PF-5281-son —2024-yil Parij shahrida (Fransiya) bo'lib o'tadigan XXXIII yozgi Olimpiya va XVII Paralimpiya o'yinlariga O'zbekiston sportchilarini kompleks tayyorlash to'g'risidagi Farmonlar, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2022-yil 14-oktyabrdagi VMQ-599-son

Davlatimiz bayrog'ini sharafli himoya qilayotgan yosh o'g'il-qizlar, vakillik forumlarida ajoyib tayyorgarlik va ajoyib maxorat namoyish etib, boy sport an'alariga ega mamlakat vakili ekanliklarini bemalol tasdiqlaydilar. Amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar natijalari sport bilan shug'ullanayotgan va turli xalqaro turnirlarda sovrinli o'rinlarni qo'lga kiritayotgan yurtdoshlarimiz sonining ko'payishida namoyon bo'lmoqda.

Dunyoda turli xalqlar hayotida avloddan-avlodga o'tib kelayotgan, sihat-salomatlik, ta'lim-tarbiya, mehnat, mudofaa sohalariga xizmat qilayotgan erkin kurash bugungi kunda yanada ommalashib bormoqda. Erkin kurash sport turi bugungi kunda mazkur malakali sportchilar tayyorlash amaliyotida texnik-taktik, jismoniy va psixofunksional tayyorgarlik bilan bog'liq barcha muammolar o'z yechimini topgan, deb bo'lmaydi. Ma'lumki, har bir sport turi o'ziga xos xususiyatlar bilan farqlanadi. Erkin kurashning boshqa kurash turlaridan keskin farqlanadigan joyi shundaki, ushbu kurash turida qol, oyoq va tananing barcha azolaridan ushlab holatida kechadi. Bunda texnik-taktik mahorat deganda yuqori toifadagi turli erkin kurashchilarga xos bo'lgan harakatlarni bajarishning asosiy qonuniyatlari, tamoyillari tushuniladi.

Tadqiqotning maqsadi: Bir yillik tayyorgarlik jarayonida musobaqa faoliyati ko'rsatkichlarni e'tiborga olgan holda, erkin kurashchilarni texnik-taktik tayyorgarliklarini rivojlantirish usulini ishlab chiqish.

Tadqiqot tashkil etish usullari: Tadqiqotda ilmiy-uslubiy adabiyotlarni tahlili, pedagogik kuzatuvlar, anketa so‘rovnomasi, pedagogik testlash, pedagogik tajriba, hamda tadqiqot natijalarini matematik-statistik tahlil qilish kabi usullardan foydalanilgan. kurashchilarning mashg‘ulot jarayonlari va musobaqa faoliyati tuzilishi.

Tadqiqot natijalari va ular muhokamasi. : Odatda, musobaqa tizimini tanlashning me‘yori sifatida, asosan, sport natijalari xizmat qiladi. Turli nazorat bellashuvlariga kelsak, ular quyidagicha: tayyorlov davrida – bellashuvlar murakkabligining ortib borish darajasini hisobga olgan holda; musobaqalashuv davrida – kurashchining tayyorgarlik darajasiga bog‘liq holda; o‘tish davrida – yuklamaning kamayib borish darajasini hisobga olgan holda rejalashtiriladi. Bellashuv shart-sharoitlariga moslashish reaksiyalarini o‘zlashtirish katta ahamiyatga ega hamda u ko‘p vaqtni oladi va talab qiladi. Bu aniq vujudga kelayotgan vaziyatda kurashchi o‘zining zahirasida mavjud bilim, ko‘nikma va malakalarining hammasidan ham foydalana olmasligi bilan tushuntiriladi. erkin kurashchilarning texnik-taktik tayyorgarliklarini tekshirish uchun bir qator pedagogik tajribalar amalga oshirildi. Tadqiqot erkin kurashchilarni mashg‘ulot jarayonida texnik-taktik xujumlarni o‘rganish, bajarish va ularni mustaxkamlab olish usullariga o‘rgatish uchun ajratilgan soatlar hajmi doirasida 45% gacha oshirish, shuningdek, musobaqa faoliyati xususiyatlarini aniqlashtirishga qaratilgan.

Taxminlarning to‘g‘riligini tajribalar asosida tekshirish malakali erkin kurashchilardan iborat.

Tadqiqot ishtirokchilari – kurashchilar ikki guruhga bo‘linishdi, 1–guruh nazorat guruhi (10 kishi) bo‘lib ushbu guruh tarkibiga kiruvchilar Yuqorida qayd etilgan nazorat sinov mashqlari yordamida tekshiruvdan o‘tkazildi hamda kuzatuvning birinchi kunidan boshlab mashg‘ulotlarda ishtirok etishni davom etishdi. 2-guruh pedagogik Tadqiqot guruhi (10 kishi) – bo‘lib u ham 1-guruh bilan yonma - yon nazoratdan o‘tkazildi. Tadqiqot guruhida 3 oy davomida texnik-taktik tayyorgarliklarini shakllantirish maqsadida yo‘naltirilgan vositalar qo‘llanildi. Mashg‘ulotlarning tayyorgarlik qismidagi (erkin kurashchilarning maxsus mashqlari bilan birgalikda) yugurish, (ko‘prik xolatida yurish va aylanib yugurish).

Tadqiqot davomida 2-guruhga kurashning boshqa turlaridan usullar o‘rgatdik, ushlarlar, qo‘l va oyoq xarakatlari: **Nazorat va Tadqiqot guruhlaridan tadqiqot boshida olingan test natijalari**

№	Nazorat testlari	Nazorat guruhi			Tadqiqot guruhi		
		X	σ	V%	X	σ	V%
1	4x10 metr masofaga mokisimon yugurish	10,5	0,2	2,73%	10,5	0,3	3,67%
2	Beldan oshirib tashlash (10 soniya)	5,4	0,4	8,08%	5,4	0,4	8,08%
3	Yelkalaridan oshirib tashlash (10 soniya)	6	0,5	8,5%	6,4	0,6	9,09%
4	Yelkadan oshirib tashlash (10 soniya)	5,4	0,4	8,08%	5,3	0,5	10,10%
5	Ko‘prik holatida bosh atrofida aylanishlar 5 marta o‘ng va chap tomonga (10 soniya)	6	0,5	9%	6,5	0,6	10,20%

Tadqiqot oxiriga kelib o‘rgatilgan usullar: 3 xil ushlar usullari, qo‘l xarakatlari bo‘yicha 3 xil usul, oyoq xarakatlari bo‘yicha 3 xil usul. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, 2–guruh o‘rgatilgan usullarni juda tez o‘rganib oldi va boshqa sheriklariga ham o‘rgatishga ulgurdi. 1–guruh o‘z mashg‘ulotlarida o‘rgangan usullarini takrorlab, o‘z malakasini oshirishdi.

Malakali erkin kurashchilarni mashg‘ulotlarida, bellashuv vaqtida, 1- guruh vakillarida o‘zgarish sezilmadi. Lekin, 2–guruh vakillarida ko‘p xolatlarida tadqiqotda o‘rgatilgan ushlar xolatlarini, yiqitish va tashlash usullari ishlatilganligini guvoni bo‘ldik.

Demak, 2 – guruh vakillari xujum qilishda, erkin kurash usullaridan ko‘p marotaba aniq va samarali foydalanishdi, yani texnik-taktik xarakatlarni shu bilan shakllantirganlar.

Tadqiqot natijalari: 3 oy davom etgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, nazorat guruhining texnik-

taktik tayyorgarlik darajasi va ular tuzgan usullar ketma-ketligida sezilarli o'zgarish kuzatilmadi. Tadqiqot guruhida usullar ketma-ketligida erkin kurash xarakteridagi ayrim elementlarni kuzatdik, bu – ularga musobaqada raqibni chalg'itish va raqibga noqulayli tug'dirdi. Nazorat guruhining texnik-taktik tayyorgarlik darajasi 2,5% dan 3,5%ga oshgan bo'lsada, tadqiqot guruhida bu ko'rsatkich 2,5% dan 5,8% ga oshdi. Bu foizlar erkin kurashchilarda musobaqada ishlatg

2-ja

Nazorat va Tadqiqot guruhlaridan tadqiqot oxirida olingan test natijalari.

№	Nazorat testlari.	Nazorat guruhi			t _{st}	R	Tadqiqot guruhi			t _{st}	R
		X	Σ	V%			X	σ	V%		
1	4x10 metr masofaga moksimon yugurish.	10,1	0,2	1,98%	1,33	≤0,2	9,9	0,5	5,05 %	3,5	<0,001
2	Beldan oshirib tashlash (10 soniya).	5,5	0,8	13,70%	1,5	>0,1	5,2	0,8	12,1%	5,5	<0,001
3	Yelkalaridan oshirib tashlash (10 soniya)	5,8	0,6	10,08%	1,6	>0,1	5,4	0,7	11,9%	5,4	<0,001
4	Yelkadan oshirib tashlash (10 soniya).	5,5	0,8	13,79 %	1,5	>0,1	5,1	0,8	12,1 %	4	<0,001
5	Ko'prik holatida bosh atrofidan aylanishlar 5 marta o'ng va chap tomonga (10 soniya)	6	0,5	11,1 %	1,7	<0,0 01	5,5	0,9	10,9 %	5,8	<0,001

Xulosa. O'rnida shuni aytish mumkinki ilmiy-uslubiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, so'nggi yillarda malakali kurashchilar maxsus va musobaqaoldi tayyorgarlik bosqichlarining mashg'ulotlar kattaligi va yo'nalish tizimlarini takomillashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. malakali kurashchilarni umumiy, maxsus, jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarining qiyosiy statistik tahlili tadqiqotdan oldin bir xil natijalarga ega ekanligi aniqlandi. Bu esa tadqiqot olib borish bo'yicha yetarlicha asos borligidan dololat beradi. Ikki xil sport kurash turlari bilan shug'ullangan sportchilar asosiy sport turlarida texnik-taktik xarakterlarni tuzishda albatda ikkinchi sport turlaridagi ma'lum bir usullardan yoki elementlardan foydalanib turishligi ma'lum bo'ldi, bu esa texnik-taktik xujumni yanada kuchaytirdi.

Yakkakurash sport turlari bilan shug'ullangan sportchilar, boshqa kurash turlaridan xabardor bo'lishsa, texnik-taktik xujum xarakterlarini shakllantirishini oshirib borar ekan. Erkin kurash bilan shug'ullanuvchi sportchilarga, boshqa kurash turi usullarini ham o'rgatish ularni texnik-taktik tayyorgarligini kuchaytirib borishini isbod qildi. Shu qatorda kurashchilarning jismoniy sifatlaridan ham oshib bordi.

Adabiyotlar ro'yxati

Adilov S.Q. - Sport Pedagogik Mahoratini Oshirish (Erkin Kurash). O'quv Qo'llanma. Toshkent: "Fanlar Akademiyasi Bosmaxonasida" Nashr Etilgan 2019. – B.221.

Improving the technical and tactical characteristics of elite wrestlers Rashid Matkarimov 1BCD, Sarvar Adilov 1BCDE, Fikrat Kerimov 1BCD, Georgiy Korobeynikov 1,2,3BCE, Lesia Korobeynikova 1,2,3ACD, Zafar Bakiev 1BCD, Khasan Abdurazzokov 1bce //slobozhanskyi herald

of science and sport

Khalilillo Kayumov-Improving the effectiveness of the use of technical actions of athletes engaged in freestyle wrestling in counter-attack in competition activities// mental enlightenment scientific – methodological journal

Sh.Djumanov - Erkin kurash sportchilarida koordinatsion qobilyatlarni maxsus mashqlar yordamida rivojlantirish va musobaqa samaradorligini oshirish. O‘zbekiston respublikasi sport vazirligi jismoniy tarbiya va sport ilmiy tadqiqotlar instituti “olimpiya va paralimpiya sport turlarini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani to‘plami 26-sentabr 2024-yil chirchiq, 74-79 .

Abdurakhmonovich K. J. Efficiency of Modeling Methods in Sports Training of Greco-Roman Wrestlers //Texas Journal of Multidisciplinary Studies. – 2022. – T. 8. – C. 106-108.

Kubitdinov J. Determination of the quality of special strength of greco-roman wrestlers by the level indicators of physical fitness //Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal. – 2023. – T. 4. – №. 04.

Kubitdinov J. A. Development of Tactical Training of Wrestlers //Texas Journal of Multidisciplinary Studies. – 2022. – T. 8. – C. 109-111.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH DARSLARIDA O'QUVCHILARNING HAMKORLIK QOBILIYATLARINI ANIQLASH USULLARI

Qosimova Manzura Abdlaevna

Buxoro davlat pedagogika institutumi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining hamkorlik qobiliyatlarini aniqlash usullari tahlil qilinadi. O'qish darslarida o'quvchilarning guruhiy faoliyatda ishtirok etish darajasi, muloqot qobiliyatlari va jamoaviy ishlash ko'nikmalarini baholash muhim hisoblanadi. Kuzatish, baholash varaqalari, rolli o'yinlar, guruhiy muhokamalar va refleksiya kabi metodlar hamkorlik qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu maqolada mazkur usullarning afzalliklari va qo'llash usullari yoritilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, hamkorlik qobiliyati, guruhiy faoliyat, baholash usullari, o'qish darslari, rolli o'yinlar, refleksiya, kuzatish.

Аннотация. В этой статье будут проанализированы методы определения навыков сотрудничества учащихся начальной школы. На уроках чтения важно оценивать уровень участия учащихся в групповой деятельности, коммуникативные навыки и навыки командной работы. Такие методы, как наблюдение, оценочные листы, ролевые игры, групповые обсуждения и рефлексия, могут помочь выявить и развить навыки сотрудничества. В этой статье рассматриваются преимущества и способы применения этих методов.

Ключевые слова: начальное образование, умение сотрудничать, групповая деятельность, методы оценки, уроки чтения, сюжетно-ролевые игры, рефлексия, наблюдение.

Annotation. This article analyzes methods for determining the collaborative abilities of elementary school students. In reading classes, it is important to assess the level of participation of students in group activities, communication skills and teamwork skills. Techniques such as observation, evaluation sheets, role-playing games, group discussions, and reflection help identify and develop collaborative skills. This article covers the advantages and methods of application of these methods.

Keywords: Elementary Education, Collaborative ability, group activities, assessment methods, reading classes, role-playing games, reflection, observation.

Kirish. Jahonda ta'lim barqaror taraqqiyotni ta'minlaydigan asosiy omil sifatida e'tirof etilib, xalqaro tashkilotlar hamda dunyoning aksariyat mamlakatlari tomonidan 2030 yilgacha belgilangan xalqaro ta'lim konsepsiyasida "bilimning mustahkam poydevoriga ega bo'lish, ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, ta'lim oluvchilarning hamkorlikda ishlash qobiliyatlari va qiziqishlarini kuchaytirish" dolzarb vazifa sifatida qayd etilgan. Bu esa boshlang'ich sinflardan boshlab o'qitishning ilg'or texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarining kengayishiga sabab bo'lmoqda

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun o'qish darslari nafaqat savodxonlikni shakllantirish, balki ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish uchun ham muhim platforma hisoblanadi. Ayniqsa, hamkorlik qobiliyatlari bolalarning kelajakdagi ta'lim jarayonlari va hayotiy faoliyatlarida muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning bir-biri bilan muloqot qilish, fikr almashish, umumiy maqsadlarga erishish uchun hamkorlikda ishlash qobiliyatlarini rivojlantirish muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'qish darslarida o'quvchilarning hamkorlik qobiliyatlarini aniqlash usullarini tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, bu jarayonda qo'llaniladigan samarali metodlar va baholash mezonlariga e'tibor qaratiladi.

Mavzuning dolzarbligi.

Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar tabiatan qiziquvchan bo'lib, o'rganishga bo'lgan ishtiyoqi yuqori bo'ladi. Ular o'zaro hamkorlik qilish orqali bilimlarini mustahkamlashlari, yangi tushunchalarni tezroq o'zlashtirishlari va o'z fikrlarini boshqalar bilan taqqoslash imkoniyatiga ega bo'lishlari mumkin. Shu sababli, o'quvchilarning hamkorlik qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish muhim pedagogik vazifa sanaladi. Hamkorlik qobiliyatlari deganda o'quvchilarning birgalikda ishlash, guruhda faol ishtirok etish, tengdoshlari bilan fikr almashish va umumiy vazifalarni bajarishda o'z hissasini qo'shish ko'nikmalari tushuniladi. Bu esa, o'z navbatida, bolalarning ijtimoiy moslashuvchanligini oshirishga va ularning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy

ta'sir ko'rsatadi.

O'qish darslarida o'quvchilarning hamkorlik qobiliyatlarini aniqlash uchun turli usullar mavjud bo'lib, ularni tanlashda yosh xususiyatlari, ta'lim mazmuni va sinfdagi o'quv muhitiga e'tibor qaratish lozim. Bunday usullarga kuzatish, baholash varaqalari, o'quvchilarning faol ishtirokini tahlil qilish, loyihaviy topshiriqlar, rolli o'yinlar va jamoaviy muhokamalarni o'tkazish kiradi. Kuzatish usuli pedagogga o'quvchilarning guruhiy faoliyatdagi ishtirokini baholash imkonini beradi. Masalan, muallim o'quvchilarning muloqot qilish darajasini, o'z fikrlarini ifoda eta olish qobiliyatlarini va o'zaro yordam ko'rsatish xususiyatlarini tahlil qilish orqali ularning hamkorlik qobiliyatlari darajasini aniqlashi mumkin.

Mavzu muhokamasi.

Bundan tashqari, baholash varaqalari yordamida o'quvchilarning hamkorlik qilish ko'nikmalarini tizimli ravishda baholash mumkin. Ushbu varaqalar turli mezonlarga asoslangan bo'lib, ular orqali o'quvchilarning qanday qilib guruh ishlarida o'z hissasini qo'shishi, yetakchilik qobiliyatlarini namoyon etishi yoki boshqa o'quvchilar bilan qanday aloqada bo'lishi haqida ma'lumot to'plash mumkin. Loyihaviy topshiriqlar esa bolalarni bir maqsad sari intilish va bir-biriga bog'liq holda ishlashga undaydi. Rolli o'yinlar va jamoaviy muhokamalar esa o'quvchilarga haqiqiy hayotga yaqin sharoitlarda o'zaro hamkorlik qilish imkoniyatini yaratadi. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining hamkorlik qobiliyatlarini aniqlash usullarining samaradorligi, ularning ta'lim jarayonidagi o'rni va ahamiyati haqida so'z yuritiladi. Bolalar uchun hamkorlik qilish ko'nikmalari nafaqat maktab davrida, balki keyinchalik jamiyatda o'z o'rnini topish, muloqot madaniyatini shakllantirish va kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun ham muhim omil hisoblanadi. Shu bois, o'qituvchilar bu jarayonga ongli ravishda yondashib, har bir o'quvchining individual xususiyatlarini inobatga olgan holda hamkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratishlari lozim.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining hamkorlik qobiliyati bu - ularning tengdoshlari bilan birgalikda ishlash, o'zaro yordamlashish va umumiy maqsadga erishish uchun birgalikda harakat qilish bo'lib, juda murakkab ko'nikma hisoblanadi. Tadqiqot davomida hamkorlik qobiliyatining quyidagi tarkibiy qismlari ma'lumot berildi (1-jadval).

1-rasm. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining hamkorlik qobiliyatini belgilovchi mezonlar

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining hamkorlik qobiliyati ularning yoshi va rivojlanish darajasiga bog'liq holda farq qiladi. Hamkorlik qobiliyati ko'nikmasi ko'rsatgichlari mazmuni quyidagilarni o'zida aks ettiradi (1-jadvalga qarang).

1-jadval.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining hamkorlik qobiliyati ko'rsatgichlari mazmuni

№	Hamkorlik qobiliyati ko'rsatgichlari	Hamkorlik qobiliyati ko'rsatgichlari mazmuni
1	O'zaro muloqot	O'quvchilarning bir-birlari bilan fikr almashish, muloqot qilish va o'zaro tushunishga erishish qobiliyati. Bu og'zaki va yozma muloqotni, shuningdek, tan tili va non-verbal muloqotni o'z ichiga oladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun bu oddiy so'zlar bilan fikr almashish, tinglash va tushunishdan iborat bo'lishi mumkin
2	Hamkorlik	O'quvchilarning umumiy maqsadga erishish uchun birgalikda ishlash va bir-birlariga yordam berish qobiliyati. Bu o'zaro yordamlashish, mas'uliyatni baham ko'rish va birgalikda ish olib borishni o'z ichiga oladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun bu birgalikda o'yin o'ynash, rasm chizish yoki qurilish qurish kabi oddiy faoliyatlar orqali namoyon bo'lishi mumkin.
3	Konfliktlarni hal qilish	O'quvchilarning bir-birlari bilan kelib chiqqan nizo va konfliktlarni tinchlik yo'li bilan hal qilish qobiliyati. Bu muammoni aniqlash, yechimlarni topish va o'zaro kelishuvga erishishni o'z ichiga oladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun bu o'zaro muloqot qilish, kechirim so'rash va o'zaro kelishuvga erishishdan iborat bo'lishi mumkin
4	Mas'uliyatni o'z zimmasiga olish	O'quvchilarning o'z vazifalarini mas'uliyat bilan bajarish va guruhga o'z hissasini qo'shish qobiliyati. Bu o'z vaqtida ish bajarish, o'z ishiga mas'ul bo'lish va guruhga foyda keltirishni o'z ichiga oladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun bu o'z vazifasini bajarish, topshiriqlarni o'z vaqtida topshirish va guruhning muvaffaqiyatiga o'z hissasini qo'shishdan iborat bo'lishi mumkin.
5	Hurmat	O'quvchilarning bir-birlarining fikrlariga, his-tuyg'ulariga va shaxsiyatiga hurmat bilan munosabatda bo'lish qobiliyati. Bu o'zaro tinglash, o'zaro tushunish va o'zaro qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga oladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun bu boshqalarni tinglash, o'zaro muloyimlik va bir-birlarining fikrlarini hurmat qilishdan iborat bo'lishi mumkin

Kichik yoshdagi o'quvchilarning hamkorlik qobiliyati oddiy faoliyatlar orqali namoyon bo'lsa, katta yoshdagi o'quvchilar murakkabroq vazifalarni bajarishda hamkorlik qilishlari mumkin. O'qituvchilarning vazifasi o'quvchilarning hamkorlik qobiliyatini rivojlantirish uchun qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish va ularga kerakli ko'nikmalarni o'rgatishdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining hamkorlik qobiliyatlarini aniqlash ta'lim jarayonining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'qish darslari nafaqat savodxonlikni shakllantirish, balki o'quvchilarning birgalikda ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Chunki o'quvchilar guruhlarda ishlash, fikr almashish, boshqa insonlarni tinglash va o'z fikrlarini ifoda etish jarayonida ijtimoiylashadi. Hamkorlik qilish qobiliyati esa nafaqat ta'lim jarayonida, balki hayotning turli jabhalarida ham muhim ahamiyatga ega. Shu sababli boshlang'ich sinfda o'qish

darslarida o'quvchilarning hamkorlik qobiliyatlarini aniqlash va baholash bo'yicha samarali usullarni ishlab chiqish va qo'llash zarur. Bu jarayonda kuzatish, baholash varaqalari, guruhiy faoliyat, rolli o'yinlar va refleksiya kabi metodlardan foydalanish mumkin.

O'qituvchi o'quvchilarning hamkorlik qilish qobiliyatlarini aniqlash uchun birinchi navbatda ularni dars jarayonida muntazam kuzatib borishi lozim. Kuzatish orqali bolalarning bir-biri bilan qanday muloqot qilishini, birgalikda ishlashga qanchalik tayyor ekanini, o'z fikrlarini bildirish va boshqalar bilan muhokama qilish qobiliyatini tahlil qilish mumkin. Masalan, o'quvchilar kichik guruhlarga ajratilib, ularga biror hikoyani muhokama qilish yoki birgalikda xulosa chiqarish vazifasi beriladi. O'qituvchi esa bu jarayonda kim qanday rol o'ynayotganini, qaysi o'quvchi faolroq yoki passivroq ekanini, kim guruhni boshqarayotganini yoki boshqalarga yordam berayotganini kuzatadi. Bu usul orqali o'quvchilarning hamkorlik darajasi haqida dastlabki xulosalar chiqarish mumkin bo'ladi.

Bundan tashqari, o'quvchilarning hamkorlik qilish qobiliyatlarini baholashda maxsus baholash varaqalaridan foydalanish mumkin. Ushbu varaqalarda o'quvchilarning guruh ishida qanday qatnashganligi, boshqalarni tinglash qobiliyati, o'z fikrini bildirish darajasi va guruhiy ishga qo'shgan hissi kabi mezonlar aks ettiriladi. Masalan, o'qituvchi har bir o'quvchining guruh ishida qanchalik faol ishtirok etganini qayd etib borishi mumkin. Ba'zi o'quvchilar guruh ishida faol bo'lib, tengdoshlari bilan erkin muloqot qiladi, boshqalari esa asosan tinglovchi rolida bo'ladi. Shu bois, baholash varaqalari orqali har bir o'quvchining guruh ichidagi pozitsiyasi va hamkorlik qobiliyatlarini batafsil tahlil qilish mumkin.

Shuningdek, guruhiy faoliyat orqali o'quvchilarning hamkorlik qilish darajasini aniqlash mumkin. O'qituvchi turli mavzularda jamoaviy topshiriqlar tayyorlashi va ularni o'quvchilarga taqdim etishi kerak. Masalan, o'qish darsida bolalar birgalikda bir hikoya yaratishi yoki hikoyaning davomini o'ylab topishi lozim bo'lgan topshiriqlar berilishi mumkin. Bunday topshiriqlar o'quvchilarning nafaqat ijodiy fikrlash qobiliyatini, balki hamkorlik qilish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Chunki bunday vaziyatda o'quvchilar bir-birining fikrlarini hurmat qilishni, murosaga kelishni va umumiy qarorga kelishni o'rganadi. Ba'zan guruh ichida kelishmovchiliklar yuzaga kelishi mumkin, va bu ham muhim o'quv jarayoni hisoblanadi, chunki o'quvchilar o'zaro muammo yechishni, fikrlarini asoslashni va kelishib ishlashni o'rganishlari lozim.

Hamkorlik qobiliyatlarini baholashning yana bir samarali usuli – bu rolli o'yinlar va jamoaviy muhokamalardir. Masalan, o'qituvchi darsda o'quvchilarga hikoya yoki ertak qahramonlarini jonlantirish vazifasini topshirishi mumkin. O'quvchilar ushbu qahramonlarning rolini bajarish orqali muloqotga kirishadi, vaziyatni tushunadi va bir-biri bilan hamkorlik qilishga majbur bo'ladi. Shuningdek, muhokama metodida o'qituvchi o'quvchilarga ma'lum bir savol yoki muammoni berib, ularning birgalikda muhokama qilishini so'rashi mumkin. Masalan, o'quvchilarga hikoyadagi qahramon to'g'ri ish qilganmi yoki yo'qmi degan savol beriladi va ular guruh bo'lib muhokama qilishadi. Bunday usullar o'quvchilarning hamkorlik qilish qobiliyatlarini yanada chuqurroq tahlil qilishga yordam beradi.

O'quvchilarning o'z-o'zini baholash va refleksiya qilish qobiliyatlarini rivojlantirish ham muhim ahamiyatga ega. Har bir guruh ishidan so'ng o'quvchilarga o'z faoliyatlari haqida fikr bildirish imkoniyatini berish kerak. Ular o'zlari haqida quyidagi savollarga javob berishi mumkin: Men guruh ishida qanday qatnashdim? Men guruhga qanday yordam bera oldim? Mening fikrlarim boshqalar tomonidan qanday qabul qilindi? Guruhimiz yaxshi ishladimi yoki qanday muammolar yuzaga keldi? Ushbu usul orqali o'quvchilar o'z xatti-harakatlarini baholashni o'rganadi, hamkorlik qilish qobiliyatlarini yanada takomillashtirishga harakat qiladi.

Bundan tashqari, texnologiyalardan foydalanish ham hamkorlik qobiliyatlarini aniqlashda foydali bo'lishi mumkin. Masalan, o'qituvchi o'quvchilar guruh ishida qanday ishlayotganini videoga olib, keyin tahlil qilishi mumkin. Yoki maxsus elektron baholash tizimlari yordamida o'quvchilarning faoliyati haqida ma'lumot to'plashi va ularni tahlil qilishi mumkin. Masalan, interfaol o'yinlar va onlayn testlar orqali hamkorlik qobiliyatlarini baholash mumkin.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining hamkorlik qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish zamonaviy ta'lim jarayonining muhim jihatlaridan biridir. Chunki hamkorlik qilish qobiliyati o'quvchilarning nafaqat ta'limdagi muvaffaqiyatini oshiradi, balki ularning ijtimoiy hayotga

moslashuvchanligini ham rivojlantiradi. O'qish darslari bu jarayonda muhim rol o'ynaydi, chunki o'quvchilar aynan shu darslarda guruhviy ish orqali o'zaro muloqot qilish, fikr almashish, bir-biriga yordam berish kabi ko'nikmalarga ega bo'ladilar. Shuning uchun ularning hamkorlik qilish qobiliyatlarini aniqlash uchun turli usullardan samarali foydalanish zarur. Ushbu maqolada o'quvchilarning hamkorlik qilish darajasini baholash uchun kuzatish, baholash varaqalari, guruhviy faoliyat, rolli o'yinlar va refleksiya kabi metodlar muhokama qilindi. Kuzatish orqali o'qituvchi har bir o'quvchining guruhviy ishda qanchalik faol ishtirok etishini aniqlashi mumkin. Baholash varaqalari esa o'quvchilarning hamkorlik qilish ko'nikmalarini tizimli ravishda baholash imkonini beradi. Guruhviy faoliyat, rolli o'yinlar va jamoaviy muhokamalar esa o'quvchilarning bir-biri bilan qanday ishlashini va o'zaro qanday muloqot qilishini aniqlash uchun qulay sharoit yaratadi. Bundan tashqari, refleksiya va o'z-o'zini baholash orqali o'quvchilar o'z hamkorlik qilish qobiliyatlarini mustaqil ravishda tahlil qilish va takomillashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Zamonaviy texnologiyalarning ta'lim jarayoniga tatbiq etilishi ham bu jarayonni yanada samarali qilishga yordam beradi. Masalan, video kuzatuvlar yoki elektron baholash tizimlari orqali o'quvchilarning faoliyati haqida aniq ma'lumot olish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarining hamkorlik qobiliyatlarini aniqlashda turli xil metodlardan foydalanish zarur. Kuzatish usuli o'qituvchiga o'quvchilarning o'zaro muloqot qilish darajasini aniqlashga yordam beradi. Baholash varaqalari esa har bir o'quvchining hamkorlik qilish qobiliyatlarini tizimli baholash imkoniyatini yaratadi. Guruhviy faoliyat, rolli o'yinlar va muhokamalar orqali esa o'quvchilarning hamkorlik qilish bo'yicha qanday ko'nikmalarga ega ekanini aniqlash mumkin. Shuningdek, refleksiya va o'z-o'zini baholash usullari o'quvchilarga o'z faoliyatlarini mustaqil baholash imkoniyatini beradi. Texnologiyalar esa bu jarayonni yanada samarali tashkil etish imkoniyatini yaratadi. Shu bois, o'qituvchilar o'quvchilarning hamkorlik qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish uchun turli xil usullardan foydalangan holda, ularning ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratishlari lozim. Bu nafaqat ta'lim jarayonida, balki kelajakda ham bolalarning muvaffaqiyatli shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining hamkorlik qobiliyatlarini aniqlash ta'lim jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchilar bu jarayonda turli usullardan foydalanib, o'quvchilarning guruhviy ish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan darslarni tashkil etishlari lozim. Bu esa nafaqat o'quvchilarning ta'limdagi muvaffaqiyatini oshiradi, balki ularni kelajakda ijtimoiy faol va muvaffaqiyatli shaxs bo'lib shakllanishiga ham yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2017). Cooperative learning: The foundation for active learning. *Theory Into Practice*, 56(1), 5-14. <https://doi.org/10.1080/00405841.2017.1296362>

Slavin, R. E. (2015). Cooperative learning in elementary schools. *Education 3-13*, 43(1), 5-14. <https://doi.org/10.1080/03004279.2015.961723>

Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.

Gillies, R. M. (2016). Cooperative learning: Review of research and practice. *Australian Journal of Teacher Education*, 41(3), 39-54. <https://doi.org/10.14221/ajte.2016v41n3.3>

Webb, N. M. (2009). The teacher's role in promoting collaborative dialogue in the classroom. *British Journal of Educational Psychology*, 79(1), 1-28. <https://doi.org/10.1348/000709908X380772>

Mercer, N., & Littleton, K. (2007). *Dialogue and the development of children's thinking: A sociocultural approach*. Routledge.

SADRIDDIN AYNIY QARASHLARIDA BOSHLANG'ICH TA'LIM, YANGI MAKTAB O'QUVCHILARI HAMDA OILA TARBIYASIGA OID FIKRLAR IFODASI

*Qurbonova Nigina Boboxo'jayevna
BuxDU mustaqil izlanuvchisi.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sadrididdin Ayniy qarashlarida boshlang'ich ta'lim, yangi maktab o'quvchilari hamda oila tarbiyasiga oid fikrlar ifodasi ilmiy-nazariy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: O'rta Osiyo, pedagogik g'oyalar, sinfiy mohiyat, muhim xizmat, amaliy faoliyat, amir hukumati, ota-onalar, sovg'a-salomlar, imomlar, mudarrislar va hokazo.

Аннотация: В данной статье проводится научно-теоретический анализ взглядов Садриддина Айна на начальное образование, новые школы и воспитание в семье.

Ключевые слова: Средняя Азия, педагогические идеи, классовая сущность, важная служба, практическая деятельность, правительство эмира, родители, подарки, имамы, мударрисы и т. д.

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of Sadrididdin Ayni's views on primary education, new schools, and family upbringing.

Keywords: Central Asia, pedagogical ideas, class essence, important service, practical activity, Emir's government, parents, gifts, imams, mudarrises, etc.

Sadrididdin Ayniy ijodini o'rganish sohasidagi asosiy kamchilik uning dunyoqarashi, pedagogik faoliyati va pedagogik qarashlariga oid mustaqil tadqiqot va monografiyalarning yo'qligi bo'lib, bu Sadrididdin Ayniyning nafaqat amaliy faoliyati sohasidagi eng muhim xizmati hisoblanadi. Faoliyati bilan bir qatorda O'rta Osiyo xalqlari pedagogikasining ko'zga ko'ringan nazariyotchisi va tarixchisi sifatida ham namoyon bo'ldi.

Buyuk rus o'qituvchisi Konstantin Dmitrievich Ushinskiy shunday deb yozgan edi: «Insonning tarbiyasi va rivojlanishini kuzatgan odamlardan qaysi biri oila va maktab ta'limi, keyin esa hayot darsini inson xarakteriga kuchli ta'sir ko'rsatmasligiga qat'iy ishonch bildirmasligi mumkin?» (1.B-435.), -deb ta'kidlagan edi.

Ana shunday insonlardan biri Sadrididdin Ayniy bo'lib, u o'zi tahsil olgan eski maktabning og'irini to'la-to'kis boshidan kechirgan. Bolalarni yoshligidanoq islom g'oyalari bilan mayib qilib qo'ygan o'sha maktabning mudhish ta'lim va tarbiya tizimini tanqid qildi, o'zining pedagogik g'oyalarini ilgari surdi.

Ta'lim-tarbiya ishlarining butun yo'nalishi ko'p jihatdan maktabning moddiy bazasiga bog'liq. Eski maktablarning iqtisodiy va moddiy tomoni achinarli ahvolda edi: amir hukumati bu maktablarni saqlash uchun bir dirham ham ajratmagan, maktab binolari qurilishi va ularni jihozlash uchun hech qanday xarajat qilmasdi va buni bu masala butunlay unutilgan edi. Lekin o'qituvchilar maktabning iqtisodiy va moddiy ehtiyojlarini ta'minlashdan emas, ular pul topish, cho'ntaklarini to'ldirishdan manfaatdor edilar; ular ko'pincha talabalar olib kelgan barcha daromadlarni o'zlashtirar edilar.

Ta'lim tizimining Markaziy Osiyodagi asosiy turlari diniy maktablar (pastki darajali) va madrasalar (yuqori darajali) edi. Bu maktablar o'zining sinfiy mohiyatiga ko'ra mehnatkash ommaga tom ma'noda begona edi.

Eski maktabda o'qituvchining o'zi o'tiradigan joy yo'q edi; do'konlardan birida o'quvchilar yonida o'tirardi.

Bu haqda Sadrididdin Ayniy aniq va ravshan yozgan edi: «Eshikning old burchagida joylashgan stolda domla, qolgan qismida esa bir-biriga qarama-qarshi bo'lib, to'nlarining ikki tomonida o'quvchilar o'tirishardi» (2.B-44.).

Amirlik hukumatining bunday munosabati natijasida maktablarda bino va jihozlar yetishmas edi.

Odatda, Markaziy Osiyodagi maktablar masjidlarda, xira, chiriyotgan xonalarda joylashgan

edi.

Sadriddin Ayniy o'zining "Eski maktab" nomli maxsus asarini maktablar tanqidiga bag'ishlagan. U shunday deb yozgan edi: "Men maktabga keldim. Men u erda uyimizdagi to'rtta derazali xonamizga o'rganib qolgan bo'shliqni, yorug'likni yoki sukunatni ko'rmadim. Ikki eshikli tor xona bor edi; kirish, bitta eshik, sovuq havoda qulflangan; yana bir kichik eshik - arshinning to'rtidan uch balandligi, eni yarim arshin - ustozimiz qog'oz bilan qoplangan.... Qor va yomg'irda suv o'tkazmaydigan qilib qo'yish uchun domla uni o'simlik moyi bilan yog'lagan ... aniq. Bu eshikdan ozgina yorug'lik bor»(3.1949.).

Sadriddin Ayniyning bu gaplari nafaqat u o'qigan maktabga, balki O'rta Osiyodagi barcha maktablarga tegishli.

Maktabda stol va stullar yo'q edi. Yalang'och yerda o'tirmaslik uchun talabalar o'zlari bilan to'shak olib kelishlari kerak edi.

"Umum maydoni atigi o'n olti kvadrat arshin bo'lgan, to'rtidan to'rtta bo'lgan maktab bir-birining ustiga yotqizilgan yog'ochlar bilan to'qqiz qismga bo'linib, maktab to'qqizta alohida stolga o'xshar edi"(4.B-194.). Sadriddin Ayniy maktab ichini mana shunday tavsiflaydi.

Domulla imomlar o'quvchilarning ota-onalaridan farzandlari ta'lim olish davrida sovg'a va nazr tarzida katta daromad olganlar. Odatda sovg'alar un, guruch, palov, yassi non, poyabzal, kiyim-kechak, mevalar va boshqalardan iborat edi. Ayrim ota-onalar sovg'a-salomlardan tashqari imomlarni o'z uylariga taklif qilishgan va ular uchun maxsus ziyofat uyushtirilgan.

Tabiiyki, eski maktabda o'quvchilarning ijtimoiy tarkibi ota-onalarning moddiy ta'minoti va to'lov qobiliyati darajasi bilan tartibga solingan.

Faqat quloqlar, boylar, mullalar, amir amaldorlar va savdogarlarning bolalari maktabni tamomlagan yoki o'qishni tugatgan, ishchilarning bolalari esa maktabdan tashqarida qolgan. Maktabga kirganlar u yerda oxirigacha o'qiy olmaganlar, chunki, birinchidan, ular sovg'a va noz-ne'matlarni keltirish imkoni bo'lmagan; ikkinchidan, erta bolalikdan ular boylarga, quloqlarga ovqat uchun ishlagan; uchinchidan, o'qitish muddatlari juda uzoq edi - 3 yildan 10 yilgacha.

Demak, Sadriddin Ayniy ijodidan ijtimoiy sabablar mehnatkash omma farzandlariga o'qish, bilim olish imkoniyatini qanday bermaganligi yaqqol ko'rinadi.

Maktabda ta'lim mazmuni jamiyat tomonidan maktab oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalarga bog'liqdir.

Eski maktabning bu maqsad va vazifalari shaxs tomonidan o'zboshimchalik bilan o'rnatilmagan va o'rnatilishi ham mumkin emas, balki feodal-patriarxal jamiyatning ob'ektiv iqtisodiy ehtiyojlaridan kelib chiqqan.

Tabiiyki, butun eski maktab sinfiy ruh bilan to'liq sug'orilgan holda, faqat burjuaziya bolalariga bilim berdi. Bu maktablarda ishchi va dehqonlarning yosh avlodi xuddi o'sha burjuaziya manfaatlari yo'lida o'qitilgandek ta'lim oldi.

Jamiyat tarixi davomida zolimlar maktabdan mehnatkash omma ustidan hukmronlik qilish, ma'naviy zulm va talonchilik vositalaridan biri sifatida foydalanganlar.

Bular eski maktabda yosh avlodning ma'rifiy mazmuni, ta'lim va tarbiyasining mohiyatini belgilab beruvchi obyektiv sabablardir.

Eski maktab o'qituvchilar ixtiyorida edi. Shu sababli, eski maktabda amalda barcha maktablar uchun majburiy bo'lgan davlat hujjatlari sifatida yagona o'quv rejasi va o'quv darsliklari yo'q edi. Biroq, bir necha asrlar davomida bir akademik fan paydo bo'ldi - kitoblar va ibodatlar yordamida bolalarga o'rgatiladigan din.

Kitoblar, asosan, diniy xususiyatga ega bo'lib, bir necha yuz yillar davomida yagona darslik bo'lib xizmat qilgan.

Maktablarda darslik bo'lib xizmat qilgan kitoblarning ahvoli bundan ham yomon edi.

Eski usul maktabining asosiy o'quv kitoblari: 32 harfdan iborat arab alifbosi edi. Talabalar bu harflarning barchasini yod olishardi. Harflar doskaga yozilgan edi. Arab alifbosini yod olgandan so'ng o'quvchilar "Haftyak" bo'g'inini o'qiy boshlardilar.

«Haftyak» Qur'onning tanlangan parchalarini o'z ichiga oladi va e'tiqodning asosiy talablariga bag'ishlangan. Haftyak Qur'onning yettidan bir qismini anglatadi. Talaba mulla domla yoki yuqori kurs talabasi xalifaning yordami bilan "Haftyak" matnini to'liq yod olishga majbur bo'lgan.

“Haftyak” matni arab tilida edi.

“Haftyak”ni tugatgandan so‘ng o‘quvchilar tojik tilida yozilgan “Chorkitob” (“To‘rt kitob”) kitobini yod olishga kirishganlar. “Chorkitob” muqaddas, diniy kitob bo‘lib, unda tahorat, namoz, ro‘za kabi qoidalari bayon etilgan. “Chorkitob”dan keyin XVIII asr tojik shoirining tasavvufiy ma‘noda talqin qilingan “Xo‘ja-hofiz” she‘rlar to‘plami paydo bo‘ldi. “Xoja Hofiz”dan so‘ng Navoiyning tanlangan g‘azallarini, so‘ngra Bedil ijodini o‘rganganlar.

Bu oxirgi uchta kitob, garchi tojik tilida yozilgan bo‘lsa-da, mazmunini to‘liq tushunmay, talabalar tomonidan chala o‘zlashtirilgan.

O‘rta Osiyodagi eski maktablarda o‘qish mazmuni va to‘liq kursi shundan iborat edi.

Eski mazhab maktabida ona tili, arifmetika va boshqa umumta‘lim fanlari kabi hayotiy muhim o‘quv fanlari umuman o‘rganilmagan.

Yuqoridagi faktlar eski maktablardagi ta‘lim va tarbiyaning “g‘oyaviy” mazmuni haqida aniq tasavvurga ega bo‘lib, insonlar ongini yoshligidanoq diniy aqidaparastlik bilan zaharlagan – go‘yo din bilimi zarur bo‘lgan va uni qo‘llash mumkin bo‘lgandek.

Sadriddin Ayniy bularning barchasini o‘z tajribasidan boshdan kechirdi va faqat rus demokratik pedagogik tafakkurining samarali ta‘siri ostida eski maktab bilimlar tizimining buzuqlik va foydasizligini qalbi tubigacha angladi. U ommaning haqiqiy va dunyoviy bilimga bo‘lgan ehtiyojini har tomonlama kuzatib, o‘rganib, xalqning ana shu orzu-istaklarini ro‘yobga chiqarish uchun kurasha boshladi.

Sadriddin Ayniy Oktyabr inqilobi g‘alabasidan oldin ham maktablarda ta‘limni ona tilida olib borishni, ona tilini maktab fanlariga alohida mustaqil fan sifatida kiritishni talab qildi.

U bu ilg‘or g‘oyaning tafakkurchisi bo‘lib qolmadi, balki uni amalga oshirish uchun faol kurashchi bo‘ldi. Maktab tashkil etib, o‘quvchilarga ona tilida dars bergan. Sadriddin Ayniy o‘z maktabida ona tilidan tashqari arifmetika, tarix, geografiya, jismoniy tarbiya fanlaridan dars bergan. U bu o‘quv fanlarining barchasini boshqa maktablarda o‘rganishni talab qildi (5.11-12-son.).

Sadriddin Ayniy “Tahsib-us-sibyon” kitobini yuqoridagi fikrlar asosida tuzgan. Uning kitobida biz boshlang‘ich ta‘limning barcha o‘quv fanlari haqida qisqacha ma‘lumot topamiz.

Bularning barchasi Sadriddin Ayniyning dunyoviy bilimlarning mehnatkashlar hayoti uchun ahamiyatini chuqur anglaganligidan dalolat beradi, biroq o‘sha davr sharoitida uni to‘liq bajarish imkonsiz edi.

Sadriddin Ayniy Oktyabr inqilobidan keyin o‘zining pedagogik fikrlarini g‘oyalar asosida rivojlantirdi va boyitib, sovet maktabida hayotga tatbiq etdi.

Sadriddin Ayniy eski maktabning tarbiyaviy ishining tashkiliy shaklini qattiq tanqid qilgan. Eski maktablarda odatda bir-biridan yosh xususiyatlari va o‘quvchilarning bilim darajasi bo‘yicha farq qiladigan sinflar bo‘lmagan. Turli yoshdagi barcha bolalar birgalikda o‘qishgan. Darslarning bu shakli tarbiyaviy ish darajasini pasaytirdi. Sadriddin Ayniy shunday deb yozgan edi: “Bilaman, qishlog‘imizdan to‘rt yoshdan o‘n ikki yoshgacha bo‘lgan bolalar bu yerda to‘planishgan, qishlog‘imiz, ular aytganidek, o‘shanda uch yuzta uydan iborat bo‘lgan” (6.B-44.) .

Bundan ko‘rinib turibdiki, O‘rta Osiyo maktablarida o‘quvchilarning aniq va doimiy tarkibi bo‘lmagan. Talabalarni qabul qilishning qat‘iy tartibi yo‘q edi; Talabalar yilning turli vaqtlarida maktabga qabul qilingan. Bu esa o‘quvchilarning bilim darajasi va mazmuni eng noaniq bo‘lishiga olib keldi. O‘quvchilarni sinfdan sinfga o‘tkazish yo‘q edi. O‘quvchilarning bilim darajasi faqat kitob o‘qish orqali aniqlanardi.

Eski maktabda asosiy mavzu din edi. Shuning uchun maktab rejimining asosi bo‘lib xizmat qiladigan o‘quv dasturi yo‘q edi. Aniq dars soatlari yo‘q edi. Talabalar kun bo‘yi o‘qishardi va faqat bir marta - tushlik uchun tanaffus qilishardi.

Sadriddin Ayniy quyidagi tipik misolni keltiradi: “Bir kuni ertalab notanish ayol domlanning eshigini taqillatib, unga bitta tanga – 150 diram uzatdi va dedi:

Bu qurbonlikni oling, bosh og‘rig‘iga, tish og‘rig‘iga, ko‘z kasalliklariga qarshi duo o‘qing va sog‘lom tug‘ilish uchun duo qiling, shuningdek, bugungi kun uchun bolalarni ozod qiling ...

Namozni o‘qib bo‘lgach, ayol chiqib ketdi va o‘qituvchi talabalarni haydab yubordi:

Xudoning ulug‘vorligi uchun!

Va bugun biz maktabdan ozodmiz»(7.18-iyun soni) .

Eski uslubdagi maktablarda darsning asosiy va universal shakli hisoblangan sinf-dars tizimining asosiy talablariga hech qachon javob bermagan va javob bera olmasdi.

Sadriddin Ayniy mahalliy ziyolilar orasidan birinchi bo'lib maktabni to'rt sinfga bo'lishni talab qilgan. U shunday deb yozgan edi: «Maktab o'quvchilarini to'rt sinfga bo'lish kerak»(8.9.B-14.).

Sadriddin Ayniy birinchi bo'lib farzand ta'lim-tarbiyasida o'qituvchining yetakchi rolini ko'rgan va uni maktabning markaziy siyмосi deb hisoblagan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Ушинский К.Д. Танланган педагогик ишлар.-Москва Наука.: Педагогика, 1980.Б-435.
- 2.Бабаев Ю. Садриддин Айний ва унинг хотиралари, // «Литература Тожикистон», Душанбе.1951, No 2
- 3.Айний С. Эски мактаб. Севимли ишлаб чиқариш. Сталинобод, 1949.
- 4.Айний С. Менинг қисқача таржимаи ҳолим. Муҳаммад Осимий ва С.Айний сўзбоши билан -Душанбе: Дониш, 1978.Б – 194.
- 5.Айний С. «Октябрнинг тарбиявий кучи». // “Шарқи сурх”, Душанбе.1949 йил 11 -12-сон.
- 6.Базаров,Рахматуллаев, Нажмедницов. Ўқитувчи ва мураббий. // “Коммунисти Тожикистон”, 26 июн 1953.Б-44.
- 7.Айний С. Донишманд домла (А.М. Горький вафотининг 15 йиллигида). // «Правда», 1951 йил 18 июнь.
- 8.Айний С. Донишманд домла (А.М. Горький вафотининг 15 йиллигида). // «Правда», 1951 йил 18 июнь.
- 9.Айний С. “Таҳзиб-ус-сибён”. Нашрга тайёрлаган Соҳиб Табаров. Душанбе, 1994, Б -14.

ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA INTERAKTIV MASHG'ULOTLARNI TASHKIL ETISH

Qurbonov G'ulomjon G'afurovich

Buxoro davlat pedagogika instituti Matematika va informatika kafedrasida dotsenti,

To'yboyeva Zarina Avez qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti 4-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim tizimida turli ta'lim texnologiyalaridan foydalangan holda o'quv mashg'ulotlari samaradorligini oshirish haqida ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek, maqolada o'quvchilarga logarifm tushunchasi va logarifmik tenglamalarni qanday yechish usullari turli zamonaviy metodlar orqali tushuntirilib, o'quvchilar bilimini yanada oshirish, mavzuni qiziqarli, samarali o'tkazish maqsadida interfaol metodlardan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: interfaollik, metod, interfaol, ko'rsatkichli funksiya, logarifm, logarifmik tenglama, mosini top metodi, BBB metodi, svetofor metodi, asos, teng kuchli.

ОРГАНИЗАЦИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ ЗАНЯТИЙ НА ОСНОВЕ СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Курбанов Гуломжон Гафурович

Доцент кафедры Математики и информатики Бухарского государственного педагогического института

Туйбаева Зарина Авезовна

Студент 4-го курса Бухарского государственного педагогического института

Аннотация: В данной статье представлена информация о повышении эффективности учебных занятий с использованием различных образовательных технологий в системе обучения. Кроме того, объясняются понятие логарифмов и методы решения логарифмических уравнений с применением современных подходов. Интерактивные методы используются для углубления знаний учащихся и повышения интереса к изучаемой теме.

Ключевые слова: интерактивность, метод, интерактивный, показательная функция, логарифм, логарифмическое уравнение, метод соответствий, метод BBB, метод светофора, основание, эквивалент.

ORGANIZING INTERACTIVE LESSONS BASED ON MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

Kurbonov Gulomjon Gafurovich

Associate professor of the Department of Mathematics and informatics of the Bukhara State Pedagogical Institute,

Tuyboyeva Zarina Avez kizi

Student of Stage 4 of the Bukhara State Pedagogical Institute

Annotation: This article provides information on enhancing the effectiveness of educational sessions by utilizing various teaching technologies in the education system. Additionally, it explains the concept of logarithms and methods for solving logarithmic equations through different modern approaches. Interactive methods are employed to further improve students' knowledge and make the topic more engaging and effective.

Keywords: interactivity, method, interactive, exponential function, logarithm, logarithmic equation, matching method, BBB method, traffic light method, base, equivalent.

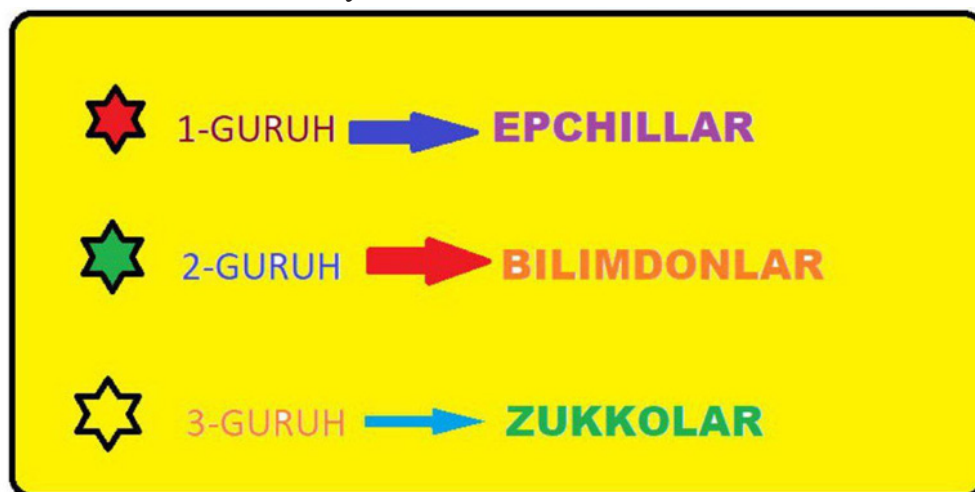
Kirish: Bugungi kunda ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalarni mukammal

egallagan mutaxassis va uni amalda qo'llay olish natijasida ta'limning sifat va samaradorligini oshirish, uni tahlil qilish bugungi kunning dolzarb vazifasi bo'lib qolmoqda. Bugungi kunda ko'pchilik o'qituvchilarimizda dolzarb muammo "O'quvchilar darsga quloq solmaydi, uyga vazifa bajarishmaydi, bolalar juda sho'x"- deb barcha ayb o'quvchiga yuklanadi. Hech o'ylab ko'rganmisiz, balki, o'qituvchi shunga sharoit yaratib berayotgandir, uning eskicha metodlari o'quvchilarda zerikish va darsga bo'lgan qiziqishni yo'qotgan bo'lishi mumkin. O'quvchilarga mehr berib, darsda turli o'yinlar, interfaol metodlarni qo'llasak, maqsadga erishgan bo'lamiz. Bugungi kunda bir qancha rivojlangan mamlakatlarda ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi zamonaviy texnikalarni qo'llash borasida katta tajriba asoslarini tashkil etuvchi "Interfaol metodlar" nomi bilan yuritilmoqda, shu kabi interaktiv o'yinlar ham dars davomida tashkil qilinadi. Interaktiv o'yinlar – nazariy, amaliy, rolli, jismoniy, ishchanlik va bir qancha turlarga bo'linadi. Bunda o'quvchilar o'lchash, hisoblash, tahlil qilish, sinash, solishtirish, xulosa chiqarish, nutq o'stirish, mustaqil qaror qabul qilish kabi bilimlarni o'rganadi. Hozirda yangi metodlarni yoki innovatsiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish haqida gap borganda interfaol usullarning o'quv jarayonida qo'llanilishi tushuniladi [1].

Interfaollik - bu o'zaro ikki kishi faolligi, ya'ni o'quv – biluv jarayoni o'zaro suhbat tariqasida, dialog shaklida (kompyuter aloqasi) yoki o'quvchi va o'qituvchining o'zaro muloqoti asosida kechadi. Interfaollik – o'zaro faollik, harakat, ta'sirchanlik, u o'quvchi va o'qituvchi muloqotlarida sodir bo'ladi. Interfaol usulning bosh maqsadi: O'quv jarayoni uchun eng qulay vaziyat yaratish orqali o'quvchining faol, erkin fikr yuritishiga muhit yaratishdir. U o'zining intellektual salohiyatini, imkoniyatlarini namoyon etadi, o'quv sifati va samaradorligini oshiradi. Interfaollik asosida o'tgan darsni tashkil etish shunday kechadiki, bu jarayonda birorta ham o'quvchi chetda qolmaydi, ya'ni ular ko'rgan, bilgan, o'ylagan fikrlarini ochiq - oydin bildirish imkoniyatiga ega bo'ladi [2].

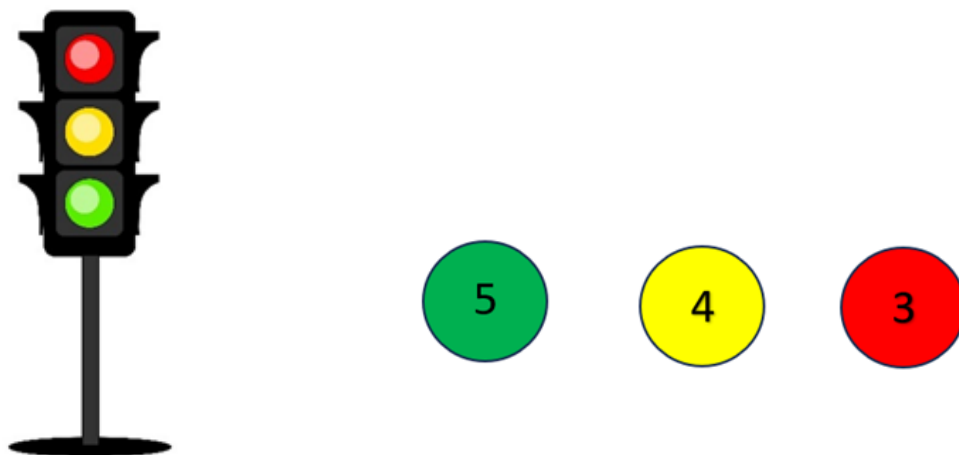
Hozirgi davrda o'quv jarayoniga pedagogik yangiliklarni kiritish, innovatsion usul hamda metodlardan foydalanib ta'limning samaradorligini oshirishda pedagogik texnologiyalar qo'llanilmoqda. Ushbu maqolada umumta'lim maktablarining Matematika kursidan ma'lum bo'lgan "Logarifm tenglamalar" mavzusini o'qitishda turli xil zamonaviy metodlar va interaktiv o'yinlar keltiriladi, uslubiy ko'rsatmalar beriladi [3].

Asosiy qism: Bizga 10-sinf matematika kursidan ma'lumki, "Logarifmik tenglamalar" mavzusi bilan tanishib o'tamiz. Bu mavzuni o'zlashtirish uchun o'quvchilar "Ko'rsatkichli funksiya" haqida, "Logarifm" bo'yicha ma'lumotga ega bo'lishlari kerak. Biz 8-sinf algebra kursida "Logarifm" tushunchasi bilan tanishgandik. Oldingi darsda esa, "Ko'rsatkichli funksiya" mavzusini bilib oldik. Agar o'quvchilar shu ma'lumotlarga ega bo'lishsagina yangi mavzuni o'zlashtirishda qiyinchiliklarga uchrashmaydi. Yangi mavzu bayonini boshlashdan oldin o'quvchilarni katta guruhlariga bo'lib olamiz. O'quvchilarni aylana stollar atrofida yig'ishga harakat qilamiz. Bu usul o'quvchilarni bir-biri bilan ishlashiga, munozara o'tkazishiga yordam beradi. Endi har bir guruhga bittadan sardor tayinlaymiz [4]. Guruh sardorlarini o'quvchilarni o'zlari saylashadi. Har bir guruhga o'zlari uchun nom tanlaymiz.

1-rasm

Yangi mavzuni boshlashdan oldin o‘tilgan mavzuni takrorlash uchun guruhlarga tarqatma testlar tarqatamiz va ularni yashil, sariq va qizil kartochkalar bilan baholaymiz. Bunda “Svetafor” metodidan (1-rasm) ham foydalangan bo‘lamiz.

2-rasm

Mavzuni tushuntirayotganda slayd va ko‘rgazmali materiallardan foydalanamiz. Bu darsni qiziqarli o‘tishiga va o‘quvchilarning mavzuni yaxshiroq tushunishga yordam beradi [5].

O‘tilgan mavzuni takrorlash uchun “Tezkor savol-javob” metodidan foydalanamiz.

1-guruh uchun savollar

$$\log_2 16 =$$

2.Funksiya grafigini chizing.

$$y = 2^x$$

3.Funksiyalar kesishish nuqtalarini toping.

$$y = 4^{-x} \text{ va } y = 16$$

2-guruh uchun savollar.

1.Hisoblang.

$$\log_5 0,04 =$$

2.Funksiya grafigini chizing.

$$y = 3^x$$

3.Funksiyalar kesishish nuqtalarini toping.

$$y = 2^{-2x} \text{ va } y = 8$$

3-guruh uchun savollar.

1. Funksiya grafigini chizing.

$$y = 4^{-x}$$

2. Hisoblang.

$$\log_{25} 625 =$$

3. Funksiya kesishish nuqtalarini toping

$$y = 3^x \text{ va } y = 9 \text{ funksiyalar kesishish nuqtalarini toping.}$$

O‘quvchilar ushbu savollarga javob berishadi, o‘qituvchi o‘quvchilarni javoblarini tinglab, javoblariga qarab yuqorida keltirilgan kartochkalani ko‘rsatadi. Bu metoddan foydalanishning afzalliklari o‘quvchilar fikrini ochiq namoyon qilishadi, o‘tgan mavzuni qay darajada tushunganliklarini bilib olish mumkin.

O'tilgan mavzu takrorlangandan keyin yangi mavzu boshlanadi. Avval "Logarifm" tushunchasini eslab olib keyin "Logarifmik tenglamalar" mavzusiga kiriladi.

$a > 0, a \neq 1$ bo'lsin, N sonining a asos bo'yicha logarifmi deb, N sonini hosil qilish uchun a sonini ko'tarish kerak bo'lgan daraja ko'rsatkichiga aytiladi hamda $\log_a N$ bilan belgilanadi [6].

Logarifmik tenglama ma'lum almashtirishlardan keyin $\log_a x = \log_a b$ (1) yoki $\log_a x = b$ (2) ko'rinishga keltiriladi. (1) dan $x = b$ va (2) dan $x = a^b$ yechimni topamiz.

1-misol. $\log_2(x^2 + 5x + 2) = 3$ tenglamani yeching.

Yechish: Berilgan tenglama x ning $x^2 + 5x + 2 = 2^3$ tenglik bajariladigan qiymatlardagina qanoatlantiradi. Bundan $x^2 + 5x - 6 = 0$ kvadrat tenglamaga ega bo'lib, $x_1 = 1, x_2 = -6$ yechimni topamiz.

2-misol. $\log_3(2x + 3) = \log_3(x + 1)$ tenglamani yeching.

Yechish: Bu tenglama x ning $2x + 3 > 0$ va $x + 1 > 0$ shartlarni qanoatlantiruvchi qiymatlari uchun aniqlangan. Bu tengsizliklarni yechib tenglamaning mavjudlik sohasi $x \in (-1, \infty)$ ni aniqlaymiz. Berilgan tenglama $2x + 3 = x + 1$ tenglamaga teng kuchlidir. Bundan $x = -2$ ni topamiz. Ammo bu ildiz tenglamaning mavjudlik sohasiga kirmaydi. Binobarin, berilgan tenglamaning ildizlari mavjud emas.

3-misol. $\log_x(x^2 - 3x + 3) = 1$ tenglamani yeching.

Yechish: Bu tenglama x ning $x > 0, x \neq 1$ (x logarifmning asosi bo'lgani uchun) shartlar va $x^2 - 3x + 3 = x$ yoki $x^2 - 4x + 3 = 0$ tenglik bajariladigan qiymatlardagina qanoatlantiriladi. Hosil bo'lgan kvadrat tenglamaning ildizlari 1 va 3 bo'lib, $x = 1$ berilgan tenglamaning yechimi bo'la olmaydi. Demak, berilgan tenglamaning ildizi faqat $x = 3$.

4-misol. $\log_5 x - 6 \log_x 5 = 1$ tenglamani yeching.

Yechish: Bu tenglamaning mavjudlik sohasi $x \in (0, 1) \cup (1, \infty)$ bo'ladi. x asosli logarifmdan 5 asosli logarifmga o'tib, $\log_5 x - \frac{6}{\log_5 x} - 1 = 0$ ni, bundan $(\log_5 x)^2 - \log_5 x - 6 = 0$ ni hosil qilamiz. Bu kvadrat tenglamani noma'lum $\log_5 x$ ga nisbatan yechib, $\log_5 x_1 = 3$ va $\log_5 x_2 = -2$ ni topamiz. Bu tenglamalardan $x_1 = 5^3 = 125$ va $x_2 = 5^{-2} = \frac{1}{25}$ larni topamiz. Bu ildizlarning ikkalasi ham tenglamani qanoatlantiradi.

5-misol. $\lg(2^x + x + 3) = x - x \lg 5$ tenglamani yeching.

Yechish: Ketma-ket teng kuchli tenglamalar bilan almashtirib, topamiz:

$$\begin{aligned} \lg(2^x + x + 3) &= \lg 10^x - \lg 5^x \\ \lg(2^x + x + 3) &= \lg \frac{10^x}{5^x} = \lg 2^x \\ 2^x + x + 3 &= 2^x; \\ x + 3 &= 0 \\ x &= -3 \end{aligned}$$

Javob: $x = -3$

Yangi mavzuni mustahkamlash uchun **“Mosini top”** metodidan foydalanamiz.

№	Savollar		Javoblar	Moslik
1	$\log_6 x = 1296$	A	5	
2	$\log_5 x + \log_5 25 = 3$	B	9	
3	$\log_5(7x + 5) = \log_5(5x + 3)$	C	$\frac{100}{49}$	
4	$\log_3 x = 2$	D	1,5	
5	$\log_{0,7} x = -2$	E	-1	
6	$\log_{\frac{1}{3}}(5x - 2) = \log_{\frac{1}{3}}(3x + 1)$	F	16	
7	$\log_4 x = 2$	G	4	

Bu metodimiz har bir guruhga beriladi va ular birgalikda moslikni topishadi. Bu metodimiz o‘quvchilarga to‘g‘ri javobni eslashda yoki mantiqiy fikrlab topishda birov imkoniyat yaratadi. Qolaversa, bu o‘yinda o‘quvchilar o‘zining qo‘shnisi kimligiga qiziqadilar va misollarni diqqat bilan kuzatib topishadi. Bu o‘yin esa o‘quvchilarga guruh bilan ishlashga, ahillikka undaydi. O‘quvchilar nechta to‘g‘ri topganiga qarab bal beriladi. O‘sha balli kartochkalar berib boriladi.

Endi o‘quvchilarni zerikib qolmasligi uchun “Mening raqamimni toping” o‘yini tashkil qilamiz. Bunda 1 dan 100 gacha qaysi raqam hayolimda? Mening raqamimni toping, o‘quvchilar siz o‘ylayotgan raqamni taxmin qilishlari kerak. Bu barchaning mantiqiy fikrlash qobiliyatini mashq qilish uchun yaxshi matematik o‘yin. Ular “Toq sonmi?”, “5 ga karralimi?”, kabi savollarni berishlari mumkin, doskadagi o‘quvchi esa boshqa hech qanday javob bermasdan faqat “HA” yoki “YO‘Q” javoblarini berishi mumkin. Bu o‘yinda ham o‘quvchilarni topqirliqi baholanadi va baholash kartochkalari berib boriladi.

Endigi metod “... bilar edim, ... bilib oldim, ... bilmoqchiman” deb nomlanadi. Qisqacha “BBB”. Bu metodimiz suhbat metodiga kiradi, ya’ni o‘quvchilar bilan muloqot qilishdir. Metodimiz 3 qismdan iborat, birinchi qism “... bilar edim” hammadan logarifmik tenglamalar mavzusi haqida nimalarni o‘rganganligini so‘rab chiqamiz, so‘ng ikkinchi qism “... bilib oldim” bunda o‘quvchilarga shu 1 soat dars davomida nimalar bera oldik, bilimni oshira oldikmi? yoki yo‘qmi? kabi savollarga javob olamiz, ya’ni hammadan nimani o‘rganganligini bir so‘z bilan aytishini so‘raymiz, 3 qismda “... bilmoqchiman” bunda esa o‘quvchilar nimalarni tushunmaganini va shu mavzuga doir qanday savollar tug‘ilsa, savollarini beradi. Bu metod o‘qituvchi uchun juda muhim hisoblanadi. O‘qituvchi barchani fikrini eshitib, savollarga javob beradi. Bunda ham o‘quvchilarga bilimiga qarab baholanadi. Dars oxirida uchta guruhni ham ballari qo‘shilib g‘alaba qozongan jamoaga rag‘batlantirish beriladi.

Xulosa qilib aytganda, maktab o‘quvchilariga Matematika kursining “Logarifm”, “Logarifmik tenglamalar” mavzusini o‘qitish jarayonida maqolada keltirilgan ma’lumotlardan foydalanish

orqali, o'tilgan mavzuni mustahkamlash, yangi mavzuni bayon qilish, mavzu bo'yicha olingan bilimlarni mustahkamlash qismlarini tashkil etish zarur. Ushbu maqolada o'tgan mavzuni mustahkamlash uchun "Mosini top" metodidan foydalanildi, bu metodning afzallik taraflari o'quvchilarni tez ishlashga va guruh bo'lib ishlashga undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. R.X.Vafojev., J.X.Xusanov. Algebra va analiz asoslari.–T.: O'qituvchi, 2003 – 368 b.
2. Kurbonov, G. (2022). Didactic possibilities of teaching general subjects on the basis of digital educational technologies. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 2(1.5 Pedagogical sciences).
3. Rasulov, T., & Kurbonov, G. (2022). DEVELOPING STUDENTS' CREATIVE AND SCIENTIFIC SKILLS WITH MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 2(1.5 Pedagogical sciences).
4. A.Abduxamidov., A.Nasimov va boshqalar. Algebra va matematik analiz asoslari. Akademik litseylar uchun qo'llanma. –T.: O'qituvchi, 2007 – 462 b.
5. A.Meliqulov va boshqalar. Matematika. I, II qism. Kasb-hunar kollejlari uchun qo'llanma. – T.: 2003.
6. Курбанов F.F., Абдужалолов, Ў.Ў. (2021). Геометрия фанини масофадан ўқитиш тизимининг асосий дидактик тамойиллари ва технологиялари. // Science and education, 2(9), 354-363.

BIZNESPEDAGOGIKADA KONSALTING VA KEYS METODLARINING QO‘LLANILISHI

Rajabov Sardor Baxtiyarovich

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti mustaqil tadqiqotchisi

Bugungi bozor iqtisodiyotiga o‘tish davrining asosiy talabi malakali kadrlardir. Biz tarbiyalayotgan kadrlar tirishqoq, talabchan, izlanuvchan, yangilikka intiluvchan bo‘lmas ekan, kelajakka ildam qadam tashlay olmaymiz. Chunki bozor iqtisodiyoti bir nuqtada to‘xtab qolmasdan, tez fursatda rivojlanishni talab qiladi. Buning uchun tarbiyalayotgan kadrlarimiz yaratuvchan, ijodkor shaxslar bo‘lmog‘i lozim. Bu ko‘nikma va malakalarni o‘quvchilar umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida tahsil olayotgan vaqtlaridayoq egallashlari lozim. Mazkur maqolada maktab o‘quvchilarini iqtisodiy savodxonligini rivojlantirish, o‘quvchilarni tadbirkorlikka yo‘naltirishning o‘ziga xos usullari va vositalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: biznespedagogika, tadbirkorlik, tadbirkorlikning ilk bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini shakllantirish, biznes loyihalarini amalga oshirish ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish, tadbirkorlikka oid bilimlarni berish.

ПРИМЕНЕНИЕ КОНСАЛТИНГОВЫХ И КЕЙС-МЕТОДОВ В БИЗНЕС-ПЕДАГОГИКЕ

Раджабов Сардор Бахтиярович

научный соискатель Национального института педагогики образования имени Кари Ниёзи

Главным требованием современного перехода к рыночной экономике являются квалифицированные кадры. Если персонал, которого мы готовим, не будет трудолюбивым, требовательным, любознательным и жаждущим инноваций, мы не сможем двигаться вперед в будущее. Потому что рыночная экономика требует быстрого развития, а не стагнации. Чтобы достичь этого, персонал, которого мы обучаем, должен быть творческими и новаторскими личностями. Эти навыки и квалификации учащиеся должны приобретать еще во время обучения в средней школе. В статье рассматриваются конкретные методы и инструменты развития экономической грамотности школьников и мотивации их стать предпринимателями.

Ключевые слова: бизнес-педагогика, предпринимательство, формирование начальных знаний, навыков и компетенций предпринимательства, развитие навыков и квалификаций для реализации бизнес-проектов, передача знаний о предпринимательстве.

APPLICATION OF CONSULTING AND CASE METHODS IN BUSINESS PEDAGOGY

Rajabov Sardor Bakhtiyarovich

Independent Researcher at the National Institute of Educational Pedagogy named after Qori Niyazi

The main requirement of today's transition to a market economy is qualified personnel. If the personnel we are educating are not diligent, demanding, inquisitive, and innovative, we will not be able to take a step forward into the future. Because the market economy requires rapid development, not stagnation. For this, the personnel we are educating must be creative and inventive individuals. These skills and qualifications must be acquired by students while they are still in secondary schools. This article discusses specific methods and tools for developing the economic literacy of schoolchildren and guiding students to entrepreneurship.

Key words: business pedagogy, entrepreneurship, formation of initial knowledge, skills and competencies of entrepreneurship, development of skills and qualifications for implementing business projects, imparting knowledge about entrepreneurship.

Biznespedagogikaning maqsadi - maktab o'quvchilarida tadbirkorlikka bo'lgan qiziqishni orttirish, tadbirkorlikning ilk bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini shakllantirish, ularni iqtisodiy savodxonlikka o'rgatish hamda mustaqil hayotda o'z biznes loyihalarini amalga oshirish ko'nikma va malakalarini rivojlantirishdir. Boshqacha qilib aytganda, biznespedagogikaning asosiy vazifasi - maktabda tadbirkorlik ta'limi orqali o'quvchilarda biznes kompetensiyalarni shakllantirish va ularni iqtisodiy mustahkamlikka tayyorlashdan iboratdir.

Biznespedagogika pedagogika fanining yangi, zamonaviy bir bo'limi. U o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga, ularning ijtimoiy va iqtisodiy kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan. Pedagogika fanidagi «ta'lim», «tarbiya», «faoliyat» kabi tushunchalar biznespedagogikada ham ahamiyat kasb etadi. Ya'ni ta'lim: tadbirkorlikka oid bilimlarni berish (masalan, biznes-reja tuzish, marketing, moliyaviy savodxonlik); tarbiya: o'quvchilarda tadbirkorlik ruxini, mas'uliyat xissini, ijtimoiy faollikni tarbiyalash; faoliyat: amaliy mashg'ulotlar orqali o'quvchilarga real biznes loyihalarini amalga oshirish imkoniyatini yaratishni o'z ichiga oladi.

Zamonaviy umumiy o'rta ta'lim tizimining asosiy maqsadi — o'quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirish. Shu bois biznespedagogikada quyidagi kompetensiyalar alohida ahamiyatga egadir: kognitiv kompetensiyalar, ya'ni biznesga oid nazariy bilimlarni egallash; amaliy kompetensiyalar - real biznes loyihalarini amalga oshirish; ijtimoiy kompetensiyalar – munosabatlarda samarali ishlash, komandada faoliyat ko'rsatish; shaxsiy kompetensiyalar - ijodkorlik, qaror qabul qilish, mas'uliyat hissi va h.k.

Ana shunday kompetensiyalarni rivojlantiruvchi metodikalardan biri biznes konsaltingdir. Bunda biznespedagog ota-onalar bilan g'oyiborna suhbat vuradi. Ularga savollar beradi. Javoblarini tahlil qilib, tegishli maslahatlar beradi. Bu metodni mavjud pedagogik telegram kanallardan biridagi biznespedagogik konsalting misolida ko'rsatish mumkin.

Biznespedagogik konsalting.

Biznespedagog: “Menga ota-onalar har xil savollar berishadi. Yaqinda bir yosh ota-ona “O'g'limiz 3 sinfda. U kelajakda boy, tadbirkor bo'lsin, deymiz. Nima qilsak ekan? Qanday o'rgatsa bo'ladi?”, deb so'rashdi.

Hammaga foydali bo'lsin, deb, mana bu tavsiyani tayyorladim:

Bolangiz 1-4 sinflardan birida o'qiydi. Uning kelajakda boy va muvaffaqiyatli bo'lishini istaysizmi?

“Ha”, dedingizmi? Dastlab mana bu 3 metodni qo'llab ko'ring.

1. O'zi qaror qilsin! – O'zi o'ylab, qaror qilishni o'rgating. Masalan, “Bugungi ishlaringni o'zing rejalashtir” yoki “Qanday qilib pul topish mumkin, deb o'ylaysan?”

2. Pulni to'g'ri ishlatishni o'rgating! – Do'konda xarid qilishda tejashni, sarmoya to'plashni o'rgating. Buning uchun har xil, kichik o'yinlarni tashkil qiling. Masalan, u bir hafta 10 000 so'm to'plasa, siz uni ikki baravar ko'paytirib bering!

3. Tadbirkordek fikrlashni o'rgating! – Undan: “Qanday qilib biror narsani yaratib, odamlarga foyda keltirsa bo'ladi?” deb so'rang. Buni o'ylay boshlagan bola – ertaga tadbirkor bo'ladi!”

Agarda ushbu suhbat shu bilan tugasa, o'rta va yuqori sinf o'quvchilari qamrab olinmay qoladi. Shuning uchun telegram kanalda biznespedagog mavzuni shunday davom ettiradi:

“5-8 sinf o'quvchisi bo'lgan farzandingiz tadbirkor bo'lishini istaysizmi?”

Unda:

1. O'zi o'ylab, qaror qilishga o'rgating!

O'smir mustaqil fikrlab, to'g'ri qaror qilishni bilmasa, katta bo'lganda boshqalarning fikriga bog'lanib qoladi. Shuning uchun uni o'ylab, o'zi qaror qabul qilishga o'rgating.

Savollar:

• O'rtog'ing senga yoqmaydigan biror ishni qilamiz, desa, nima qilasan?

• Qaror qilishda tuyg'ularingga ishonasanmi yoki aqlinggami?

• Senda bir taklif bo'lsa, uni boshqalarga qanday tushuntirasan?

2. Pulni to'g'ri boshqarishni o'rgating!

O'smir pulni tejash, rejalashtirib, to'g'ri sarflashni o'rganishi kerak. Bu uni kelajakda moliyaviy savodxon qiladi.

Savollar:

• Agar senda 100 000 so'm bo'lsa, uni qanday ishlatarding?

- Qimmatroq narsa olish uchun qanday qilib pul yig'ish mumkin?
- Pul topish yo'llarini o'ylab ko'rganmisan?

3. Tadbirkordek o'ylashni o'rgating!

Har bir odamda biror ishni boshqalardan yaxshiroq qilish qobiliyati bor. Bolangizga o'zida ana shu qobiliyatini topish yo'lini ko'rsating.

Savollar:

- Qaysi ishni sen boshqalarga qaraganda yaxshiroq uddalaysan? Buning odamlarga qanday foydasi tegishi mumkin?
- Hozirdan mo'ljal qilib qaraganingda, kelajakda sen qaysi ishning ustasi bo'lishing mumkin?
- O'zing yaxshi qiladigan ishni boshqalarga o'rgatib, pul topish imkoniyati bo'lsa, nima qilgan bo'larding?

Biznespedagogik konsalting - multimodal innovatsiya. Shu bois u 1 sinfdan 11 sinfgacha bo'lgan barcha bosqichlarda biznespedagogikaning yangi metodik modeli bo'la oladi. Shuning uchun 9-11 sinflarga differensial yondoshadi:

9-11 sinf o'quvchisi bo'lgan farzandingiz tadbirkor va muvaffaqiyatli bo'lishini istaysizmi?

Unda:

1. Mustaqil qaror qabul qilishni o'rgating!

Har bir odam o'z hayotida muhim qarorlar qabul qilishiga to'g'ri keladi. Agar yoshlikdan bu ko'nikma rivojlantirilmasa, katta bo'lganda inson ikkilanuvchan, beqaror, omadsiz bo'ladi.

Savollar:

- Agar senga bir taklif yoki imkoniyat berilsa, uni qabul qilish yoki rad qilishda nimalarga asoslanib qaror qilasan?

- Qaroringga kimdir qarshi chiqsa, o'z fikringni qanday himoya qilasan?

- Xato qilmay, deb, qarorni paysalga solish to'g'rimi? Nima uchun?

2. Pulni to'g'ri boshqarishni o'rgating!

Bolangiz maktabni bitirayapti. Hayotni moliyaviy savodxonliksiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Telefon, elektr, odamlar bilan muomalani o'rgangandek, pul bilan muomala qilishni ham hozirdan o'rgansa, pand yemaydi. Bankrot bo'lmaydi.

Savollar:

- Senga har oy 500 000 so'm berilsa, uni qanday ishlatasan?

- Pul tejash va ishlatishni bilish muhimmi? Aytchi.

- O'qish bilan bir vaqtda pul topishning qanday yo'llari bor?

3. Tadbirkorlik va ijodiy fikrlashni rivojlantiring!

Muvaffaqiyatga erishish uchun bilimning o'zi kam. Yangicha fikrlash, imkoniyatlarni bilish va ulardan foydalanish kerak.

Savollar:

- Sen odamlarga qanday naf keltira olasan?

- Tanlagan sohangda zo'r mutaxassis bo'lish uchun nima qilmoqchisan?

- Maktabni bitirgach, qaysi biznes yo'nalishini tanlaysan? Nega?

“Bolam hali yosh. Bu gaplarga erta”, demang. Gaplashing! Uning fikrlari sizni hayratga soladi.

Aniq.”

Maktab biznespedagogikasi nafaqat iqtisodiy bilim beradi, balki o'quvchilarning hayotdagi tadbirkorlik ko'nikmalarini o'rganib boradi. Bu bilan maktab yoshidan tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish ularning kelajakda mustaqil va ijodiy fikrlaydigan, iqtisodiy savodli shaxs bo'lib yetishishiga yordam beradi. Ushbu maqsadda “Biznespedagogik keyslar” metodidan foydalanish mumkin. Quyida tadqiqotimiz davomida to'plangan ayrim namunalarni keltiramiz:

Keyslar.

1 keys. Humoyun skeytini nega arendaga berdi? (2024 yil oktyabr).

Chirchiqlik Humoyunning onasi hikoya qiladi: O'g'limiz Humoyun 13ga to'ldi. Bir ishlar qiladi, hayron qolayapmiz. Uning 2ta skeyti bor. Uchishni zo'r o'rganib olgan. Sinfdoshi Yusuf ham skeyt uchishni yaxshi ko'radi. Bitta skeytingni menga sot, dedi. Humoyun, yo'q, ular men uchun qadrlı, sotmayman, dedi. Lekin men sendan ayamayman. Men senga 1 oyga bittasini arendaga beraman. Ikkinchi skeytda esa senga o'zim o'rgataman. Evaziga sen mening 1 oylik

avtobus pulimni to'laysan. Kelishdikmi", debdi. Boshlashdi.

Otasi: "O'rtog'ingga shunday bervorsangchi", dedi. Oyisi: "Nima qilasan, vaqtingni bekor ketkazib", dedi. Humoyun shunday bervorsa, skeytidan, o'rgatmasa, do'stidan ayrilardi. U oltin o'rtaliqni topdi.

Shunday qilib, Yusuf 1 oy mazza qilib uchdi. Humoyundan uchishni o'rgandi. Humoyun tadbirkorlik qildi. Yo'l kiraga(ATTO) berilgan 300 000 so'm uning yonida qolayapti. Yusuf ham xursand, Humoyun ham xursand.

2 keys.

Bilol basketbolni qanday o'rgandi?

Samarqandlik 14 yoshli Bilolning do'sti Akbar basketbol to'garagiga qatnay boshladi. To'garak 1 oylik to'lovi 520 000 so'm. Akbar har kuni yangi o'rgangan priyomlarini Bilolga aytib berardi. To'garak bo'lmagan kunlari maydonda o'zi shug'ullanardi. Bilol qiziqib qoldi.

Bilol masalani qanday tadbir qildi?

U Akbarga: «Akbar. Sen basketbolda zo'rsan. Agar sen bilganlaringni kimgadir o'rgatsang, bundan ham zo'r bo'lasan. Menga o'rgat», dedi. Akbar rozi bo'ldi. Akbar maydonchada shug'ullanganida u ham bordi. Endi Akbar o'rganganlarini Bilolga ko'rsatib, o'rgatayapti. Ota-onasi buni bilib, sen ham bor basketbol to'garagiga qatnash. Pulini to'laymiz, deyishdi. Bilol: «Menga shu pulning yarmini beringlar. O'zim mustaqil, zo'r o'rganib olaman», dedi. Ota-ona jon deb rozi bo'lishdi. Akbar qancha ko'p o'rgatsa, mahorati shuncha oshdi. Rostdanam, Akbar hozir (2025, mart) maktab komandasida №1 o'yinchiga aylandi. Bilol 2 oyda basketbolni o'rganib oldi. To'garak puli yonida qolayapti. Ota-ona bilan kelishuvi asosida har oy uning cho'ntagiga 260 000 so'm pul tushayapti.

O'ylashingiz mumkin, balki Bilol kompyuter o'yinlarida yuribdi, deb. Yo'q. U har gal Akbar bilan mashg'ulotini, o'rganganlarini video, fotosini ota-onasiga yuborib turdi.

3 keys.

12 yoshli tadbirkor Behruz.

Toshkentlik Behruz gitara chalishga qiziqib qoldi. Buvisi qarshi chiqdi. «Zotimizdan artist chiqmagan. Bir kaming ko'chada gitara chalib pul ishlashmi? Uyat. Bizni sharmanda qilma», dedi.

Behruz o'z so'zida qattiq turdi. «Menga kiyim-narsalar kerak emas. Gitara olib beringlar», dedi. O'zi internet do'kondan gitara topdi. Oyisi bilan borib, 1 mln so'mga sotib oldi. Sotuvchi «yosh bola ekan, qiziqayapti», deb, gitara g'ilofini sovg'a qivordi.

Gitara uyda. Endi uni chalishni o'rganish kerak edi. Musiqa to'garagi bor. Ammo 1 oylik to'lovi 700-850 000 so'm. Ota-onasi «Sen baribir gitarist bo'lmaysanku. Shuncha pulni bekorga yo'q qilmaymiz», deyishdi. Shu bilan gap tugadi. Behruz o'yladi. Topdi. «Men internetdan o'rganaman», dedi. Gitara chalishni yutubdan 6 oyda o'zi o'rganib oldi. Hozir u 16 yoshda. Maktab tadbirlarida gitara chalib turadi. Hozir uning qiziqishlari o'zgargan. U tilshunos bo'lmoqchi. O'zbek, rus, ingliz tillarini mukammal biladi. Chet elliklarga o'zbek tilini o'rgatuvchi o'quv markazi ochmoqchi.

Biznespedagogikaning metodik asoslari pedagogika, psixologiya, iqtisodiyot va texnologik innovatsiyalar kabi ko'plab fanlarga tayanadi. Uning maqsadi o'quvchilarda tadbirkorlik kompetensiyalarini shakllantirish, ularni iqtisodiy savodxonlikka o'rgatish va mustaqil biznes faoliyatini amalga oshirishga tayyorlashdan iborat. Bu asoslar o'z navbatida zamonaviy ta'lim tizimini takomillashtirishga, yoshlarda tadbirkorlik ruxini orttirishga va jamiyatda iqtisodiy taraqqiyotga hissa qo'shishga xizmat qiladi.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'quvchilarda tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi holatini o'rganish iqtisodiy savodxonlik maktab biznespedagogikaning asosiy elementlaridan biri ekanligini ko'rsatdi. U o'quvchilarga pul bilan ishlash, byudjet tuzish, investitsiyalarga qaraganda foyda-zarar tahlilini o'rgatish, soliq tizimini tushunish kabi mavzularni o'z ichiga oladi. Iqtisodiy savodxonlik tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bilim va ko'nikmalarni shakllantiradi. Ushbu maqsadda biznespedagogika o'zining metodik bazasini paydo qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. X.Ibraimov, M.Quronov. Umumiy pedagogika, darslik. «Ilm ziyo zakovat», 2022.
2. X.Ibraimov, M.Quronov, F.Ibragimova. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Darslik. -T., «Sahhof», 2024.
3. X.Ibraimov va boshqalar. Ota-ona – murabbiy. Ota-onalar uchun uslubiy-metodik qo‘llanma. “G‘afur G‘ulom” nomidagi nashriyot-matba ijodiy uyi 2024.
4. Alimov, A.J. Tadbirkorlik asoslari / A.J. Alimov. — T.: «Fan va texnologiya», 2020. — 192 b.
5. Yunusxodjaeva, D.M. Tadbirkorlikni rivojlantirishda ta’limning o‘rni / D.M. Yunusxodjaeva. — T.: «Iqtisod», 2019. — 144 b.
6. Juraev, Sh.J. Maktab o‘quvchilarida iqtisodiy bilim va tadbirkorlik ko‘nikmalarini shakllantirish metodikasi / Sh.J. Juraev. — T.: «O‘qituvchi», 2021. — 208 b.
7. Nazarov, Q.N. Tadbirkorlik faoliyati: nazariya va amaliyat / Q.N. Nazarov. — T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2018. — 236 b.
8. Burxonov, M.B. Tadbirkorlik ta’limi metodikasi / M.B. Burxonov. — T.: «Ilm va taraqqiyot», 2022. — 168 b.
9. Khomenko, N.V. Development of Entrepreneurial Competencies in School Students: Educational Approaches / N.V. Khomenko. — Moscow: Prosveshchenie, 2019. — 134 p.
10. Davlat ta’lim standarti: Umumiy o‘rta ta’lim. Texnologiya fanidan davlat ta’lim standarti. — Toshkent: «O‘zstandart», 2021. — 36 b.
11. O‘quvchilarda tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish bo‘yicha metodik qo‘llanma / tuz. S.A. Qo‘chqorov. — T.: «TA’LIM-MEDIA», 2020. — 112 b.
12. Gibb, A. Enterprise Culture and Education: Understanding Enterprise Education and its Links with Small Business, Entrepreneurship and Wider Educational Goals / A. Gibb. — London: NFER-Nelson, 2018. — 148 p.
13. <https://t.me/MQuronKontenti/81>. Ko‘rilgan sana 2025 yil 26 mart.

TA'LIM JARAYONIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING LOYIHALASH KOMPETENTLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHDA INTEGRATSION YONDASHUV

Rashidov Abduaziz Abduvali o'g'li
Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning loyiha yaratish kompetentliklarini rivojlantirishda integratsion yondashuvning ahamiyatini o'rganadi. Mualliflar, ta'lim tizimida samarali o'qitish uchun o'qituvchining loyiha asosidagi kompetentliklarga ega bo'lishi zarurligini ta'kidlaydilar. Integratsion yondashuv orqali, o'qituvchilarni yaratish va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan usullar keltirilgan. Maqolada pedagogik strategiyalar va metodikalar ko'rib chiqilib, kelajakdagi o'qituvchilarni yangi sharoitlarga moslashishga tayyorlashga oid takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: bo'lajak o'qituvchilar, loyiha yaratish, kompetentlik, integratsion yondashuv, ta'lim jarayoni, metodikalar, pedagogik strategiyalar.

В РАЗВИТИИ ПРОЕКТНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ЧЕРЕЗ ИНТЕГРАЦИОННЫЙ ПОДХОД

Рашидов Абдуазиз Абдували оглы
Преподаватель кафедры педагогики Шахрисабзского государственного педагогического института

Аннотация: Данная статья рассматривает интеграционный подход в развитии проектных компетенций будущих учителей в образовательном процессе. Подчеркивается важность того, чтобы учителя обладали проектными компетенциями для эффективного преподавания. Интеграционный подход используется для улучшения навыков создания проектов и критического мышления, которые необходимы будущим педагогам. В статье также рассматриваются различные педагогические стратегии и методы, направленные на подготовку будущих учителей к вызовам современного образования.

Ключевые слова: будущие учителя, проектные компетенции, интеграционный подход, образовательный процесс, педагогические стратегии, методы преподавания, развитие компетенций.

IN THE DEVELOPMENT OF FUTURE TEACHERS' PROJECT-BASED COMPETENCIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS THROUGH THE INTEGRATION APPROACH

Rashidov Abduaziz Abduvali o'g'li
Teacher at the Department of Pedagogy, Shahrisabz State Pedagogical Institute

Abstract: This article examines the integration approach in the development of future teachers' project-based competencies in the educational process. It emphasizes the importance of teachers acquiring project-based competencies for effective teaching. The integration approach is used to enhance skills in project creation and critical thinking, essential for future educators. The article also discusses various pedagogical strategies and methods aimed at preparing future teachers for challenges in modern educational settings.

Keywords: future teachers, project-based competencies, integration approach, educational process, pedagogical strategies, teaching methods, competency development.

Oliy ta'limda bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashda qator yangiliklar, o'zgarishlar paydo bo'lmoqda. Ta'lim dasturlarini yaratish hamda ularni amalga oshirishda oliy ta'lim bitiruvchisi turli xil murakkablikdagi muammoli masalalarni hal etish, ularni hal qilishning an'anaviy hamda noan'anaviy usullarini topa bilishi kerakligini inobatga olishi lozim. Buning uchun ma'lum bir kasbga xos bo'lmagan, ammo zamonaviy mutaxassis uchun zarur bo'lgan shaxsiy xususiyatlarni shakllantirish lozim. Hozirgi kunda oliy ta'limning pedagogika yo'nalishlarida bo'lajak

o'qituvchilarning loyihalash kompetentligini oshirish vazifasi bugungi kunda dolzarbligicha qolmoqda. Zamonaviy sharoitda boshlang'ich ta'lim yo'nalishlari bo'yicha bo'lajak mutaxassislarga qo'yiladigan talablar o'zgarimoqda, o'zgaruvchan beqaror sharoitlarda samarali ishlashga va harakat qilishga tayyor, sharoitlarni hisobga olgan holda muammolarni hal qilishning eng yaxshi yo'lini topadigan bo'lajak o'qituvchilarni tarbiyalash vazifasi o'zgarimoqda. Shu munosabatda, talabaning shaxsiy qarashlarini samarali shakllantiradigan hamda rivojlantiradigan yo'llarini topa bilish, ularni kasbiy hamda shaxsiy muammoli masalalarni hal etishda mustaqil ravishda foydalanish kerak bo'ladi. Agar o'quv dasturlarini ishlab chiquvchilar tomonidan kasbiy va umumiy kasbiy kompetensiyalarga yetarlicha e'tibor berilsa, u holda o'qitishning pedagogika yo'nalishlarida universal kompetensiyalar shakllanadi, aytish mumkinki, qoldiq prinsipiga ko'ra bilvosita yoki gumanitar fanlar sikli orqali o'qitish yo'nalishining o'ziga xos xususiyatlarini, manfaatdor tomonlar va talabalarining talablarini hisobga olmasdan, lekin aynan universal kompetensiyalar kasbiy faoliyatda ham, shaxsiy faoliyatda ham samaradorlikka erishishga imkon beradi. Talabalar ta'lim jarayonida shakllanadigan ana shunday universal kompetensiyalardan biri loyiha kompetensiyasidir. «Loyihalash kompetentligi» tushunchasi ko'plab sohalarda qo'llaniladi). Shuni ta'kidlab o'tish lozimki, loyiha, loyihalash jarayoni, loyiha metodi tushunchalariga tayanib, loyihalash kompetentligini bo'lajak o'qituvchilarning loyihalash jarayonini amalga oshirish qobiliyati hamda tayyorgarligini tavsiflovchi integral, dinamik shaxsiy xususiyat sifatida belgilab oladilar.

Loyihalash kompetentligi loyiha bilimlari hamda ko'nikmalari, loyihalash jarayonidagi tajribasi hamda unga motivatsion-qiymatli munosabatga yo'naltirilganligi, shu bilan birga, baholash harakatlarining yig'indisini aks ettira oluvchi shaxsning integral dinamik xususiyati sifatida qaraladi. Kasbiy hamda shaxsiy sohalarda loyihalarni muvaffaqiyatli ravishda yarata olish imkoniyatini beradi. Bundan ko'rinib turibdiki, loyihalash kompetentligining tuzilishi kognitiv, faollik, motivatsion-qiymatli va aks ettiruvchi-baholash komponentlarining birligilaridir. So'nggi yillar ichida bo'lajak o'qituvchilarning loyihalash kompetentligini oshirishga oid bir qator ishlarga bag'ishlangan bo'lib, ularda mualliflar turli tuman pedagogik texnologiyalarni qo'lladilar: O.I.Vaganova, M.N.Gladkov muammoli-loyihali ma'ruzadan foydalanadi; T.A.Parfenova o'quv kurslarini tashkil etib hamda bo'lajak pedagoglar o'quv amaliyoti davrida bolalar bilan birgalikda ishlab chiqiladigan bo'lajak o'qituvchilarning loyihalarini amalga joriy etish tizimini taqdim etadi; S.B. Guliyans chet tili yordamida bo'lajak o'qituvchilarning individual marshrutlarini amalga oshirish orqali muammoni hal qiladi; bir qator boshqa mualliflar loyiha texnologiyasidan asosiy texnologiyalardan biri sifatida qo'llaydilar. Umuman olganda, bugungi davrda universitet talabalarining loyihalash kompetentligi ta'lim hamda darsdan tashqari faoliyatli jarayonlar bilan bog'liqdir bular loyihalar asosida shakllantiriladi, degan xulosaga kelish lozim. Shu munosabat bilan, ushbu tadqiqot ishning maqsadi ta'lim hamda auditoriyadan tashqari loyihalash jarayonini integratsiyalashgan holda muhandislik ta'lim yo'nalishlari bo'yicha bo'lajak kadrlarning loyihalash kompetentligini oshirishni o'rgana olish hamda tadqiqotning asosiy vazifalari — tegishli ta'lim shakllarini aniqlay bilish, tashkiliy hamda pedagogik shart-sharoitlar, loyihalash kompetentligining kognitiv, faoliyat, motivatsion, refleksiv komponentiga qaratilgan baholash hamda diagnostika vositalarini yarata olish sanaladi.

O'rgangan ilmiy tadqiqotlardan shu xulosaga keldikki, ta'lim jarayoni talabaning o'ziga qaratilgan jarayondir, o'z-o'zini o'stirish, rivojlanish, ijtimoiy-madaniy tajribani ijtimoiy foydali, kognitiv, nazariy jihatdan xar xil turdagi hamda shakllarda ongli hamda maqsadli o'zlashtira olish tufayli shaxsini shakllantira olish hamda o'zini o'zi rivojlantirishdir. Biroq, bo'lajak o'qituvchilarning rivojlanishi nafaqat auditoriya, balki auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarda ham amalga oshiriladi, bu ko'p jihatdan talabalarining shaxsiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga bo'lgan ehtiyojlarini qondira olishga yordamlashadi.

Olimlar tomonidan auditoriyadan tashqari bo'lgan ishlar quyidagilardir;

- bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy o'sishida ahamiyatli jarayonlarini shakllantira olish imkoniyati (N.A.Muslimov);
- talabalarni ijtimoiylashtira olish hamda shaxsiylashtirish vositasi (Z.T.Raximov);
- bo'lajak o'qituvchilarning shaxsini shakllantira olish vositasi (O.A.Qo'ysinov);

- bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy hamda shaxsiy takomillashtirish vositasi (B.A.Nazarova);
- kasbiy yo'nalishni rivojlantirish sharti sifatida talabalarning auditoriyadan tashqari bo'lgan ishlarini loyihalash (M.B.Urazova).

Sinfdan tashqari mashg'ulotlarni o'qishdan bo'sh bo'lgan vaqtlarida hamda o'quv mashg'ulotlari maxsus ajratilgan vaqtda amalga oshirilganligi sababli, biz auditoriya va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlar bir-biriga zid emas, balki bir-birini to'ldiradi degan xulosaga kelishimiz mumkin, bu bizga ta'lim va mustaqil faoliyatning integratsiyalashuvi shartini ko'rib chiqishga imkon beradi. Biroq, ta'lim loyihasi va alohida auditoriyadan tashqari loyiha faoliyati integratsiya uchun shart emas, bu borada loyihalar tizimini yaratish imkoniyatlarini ko'rib chiqish shart deb hisoblanadi.

Auditoriyadan tashqarida bo'lgan faoliyatning turli yo'nalishlari bilan uzviy ravishda shug'ullanadigan, talabalar nafaqat o'z kasbiy faoliyatlarini egallabgina qolmay, balki ma'naviy rivojlanishining yangi darajasiga ko'tariladilar. Shu munosabat bilan auditoriyadan tashqari mashg'ulotlar to'g'ri tashkil etilgan taqdirda o'quv fanlari mazmunining mantiqiy davomiga aylana olishi lozim. Agar ta'lim jarayonida loyihalar tizimini o'quv rejasiga muvofiq ravishda fan tayyorlay olish yo'nalishi, fan modullari hamda fanlararo loyihalarni ishlab chiqish orqali amalga oshirish lozim bo'lsa, auditoriyadan tashqari bo'lgan loyihalarni auditoriyadan tashqari holatda alohida mustahkamlay olish lozim. Tadqiqotimizcha bunday mustahkamlanish auditoriyadan tashqari bo'lgan loyihalarni amalga oshirishga qaratilgan bo'lib, talabalarning birgalikdagi faoliyati ham bo'lishi mumkin. Yuqoridagi pozitsiyalardan kelib chiqib, tashkiliy-pedagogik shartlardan biri auditoriya hamda auditoriyadan tashqari bo'lgan mashg'ulotlar mazmunini shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan hamda kasbiy yo'naltira olinadigan loyihalar tizimi bilan boyitib boriladi. Tadqiqotning amaliyoti bilan bog'liq ko'rinishda, loyihalash faoliyati tizimini tashkil eta olishni loyihalar majmuasi sifatida ko'rib chiqish tadqiqotga yanada qiziqish uyg'otadi.

Bugungi kunda «majmua» tushunchasi umumiy ilmiy ta'rifga ega emas, ko'pincha majmua va tizimni taqqoslash, shuningdek, integratsiyalashgan va tizimli yondashuv, ularni umumlashtirish yoki umumlashtirish orqali ularning farqlarini ta'kidlash nazarda tutiladi. N.A.Muslimov, M.B.Urazovalar ushbu xususiyatlarning farqlarini ajratib ko'rsatadi bular: 1) katta amaliy yo'nalish; 2) integral yondashuvning sub'ektiv tabiatidir. Ko'rib chiqilayotgan yondashuvlar o'rtasidagi munosabatlarning batafsil tahlilini taqdim eta oladi hamda yondashuvlarning ajralib turadigan ob'ektlari sifatida o'rtasidagi farqni, qisqacha sabab-natija munosabatlari bilan tavsiflangan hamda integratsiyalashgan yondashuvning ko'proq bo'lgan amaliy yo'nalishini, yaxlitligini ta'kidlab beradi. Ushbu ilmiy tadqiqotning muhim omillari:

- o'rganilayotgan ob'ektning yaxlit ekanligi tizimni faqat auditoriya hamda auditoriyadan tashqari bo'lgan loyihalash faoliyatining birligida samarali deb hisoblash imkonini beradi;

- loyihalash faoliyati tizimini joy va vaqt nuqtai nazaridan ko'rib chiqish bizga kerak bo'lgan loyihalarning asosiy yo'nalishini — bo'lajak muhandislik kasbiy faoliyatidan kelib chiqib o'rganish imkoniyatini ochib beradi;

- talabalar uchun loyihalarning shaxsiy yo'nalishi hamda shaxsiy ahamiyatlari muhim omillardan biri sanaladi.

Tamoyillar	Mazmuni
Izchillik tamoyili	loyiha jarayonini bo'lajak boshlang'ich ta'lim talabalariga mos ravishda shaxsiy yo'nalish hamda loyihalarning shaxsiy ahamiyatini asoslab tarkib topgan tizim ko'rinishida belgilay olish, shu bilan birga, bo'lajak kasbiy faoliyat talablarini inobatga olgan va unga yo'naltirilgan loyihalar
Murakkablik tamoyili	o'quv jarayoni materiallarining o'zaro bog'liqligida kuzatilishi mumkinki, fanlarning o'quv dasturining modullari, ta'limning maqsadi, uning o'zaro bog'liq bo'lganligini aks ettira oluvchi muhandislik ta'lim yo'nalishlarining bo'lajak kadrlarining loyihalash kompetentligini oshirishga qaratilgan.

1.3.1-jadval. Loyihalash tizimini tashkil qilishning asosiy omillari

Belgilangan tamoyillarga asosida, «boyitish» atamasi bu — birinchi tashkiliy-pedagogik shartning mohiyati to'liq aks ettiriladi. Boyitish ta'limning mazmunini sifat jihatidan qayta tashkil etish bo'yicha harakatlarning ketma-ketligini o'z tarkibiga oladi, bunda u talabaning shaxsiy o'sishi maqsadiga to'liq javob bera oladi hamda ushbu holatda loyihalash kompetentligining takomillashishiga ko'maklashadi. Shu munosabatdan boyitish quyidagi qismlarga bo'linadi: ta'lim jarayonida shaxsiy ahamiyatga molik hamda kasbiy yo'naltirilgan loyihalar tizimini ishlab chiqish sanaladi.

Loyihalash tizimini yaratishda amalga oshirilayotgan ishlardan biri bu kadrlar tayyorlashning muhandislik yo'nalishidagi talabalarni qayta o'qitish jarayonini modernizatsiya etishdir. Tanlangan harakatlar tadqiqot uchun muhim bo'lgan tamoyillarni belgilaydi. Loyihalar tizimini qurishda loyihalash faoliyatining xususiyatlarini, shuningdek, auditoriya va auditoriyadan tashqari jarayonlarning imkoniyatlarini hisobga olish kerak.

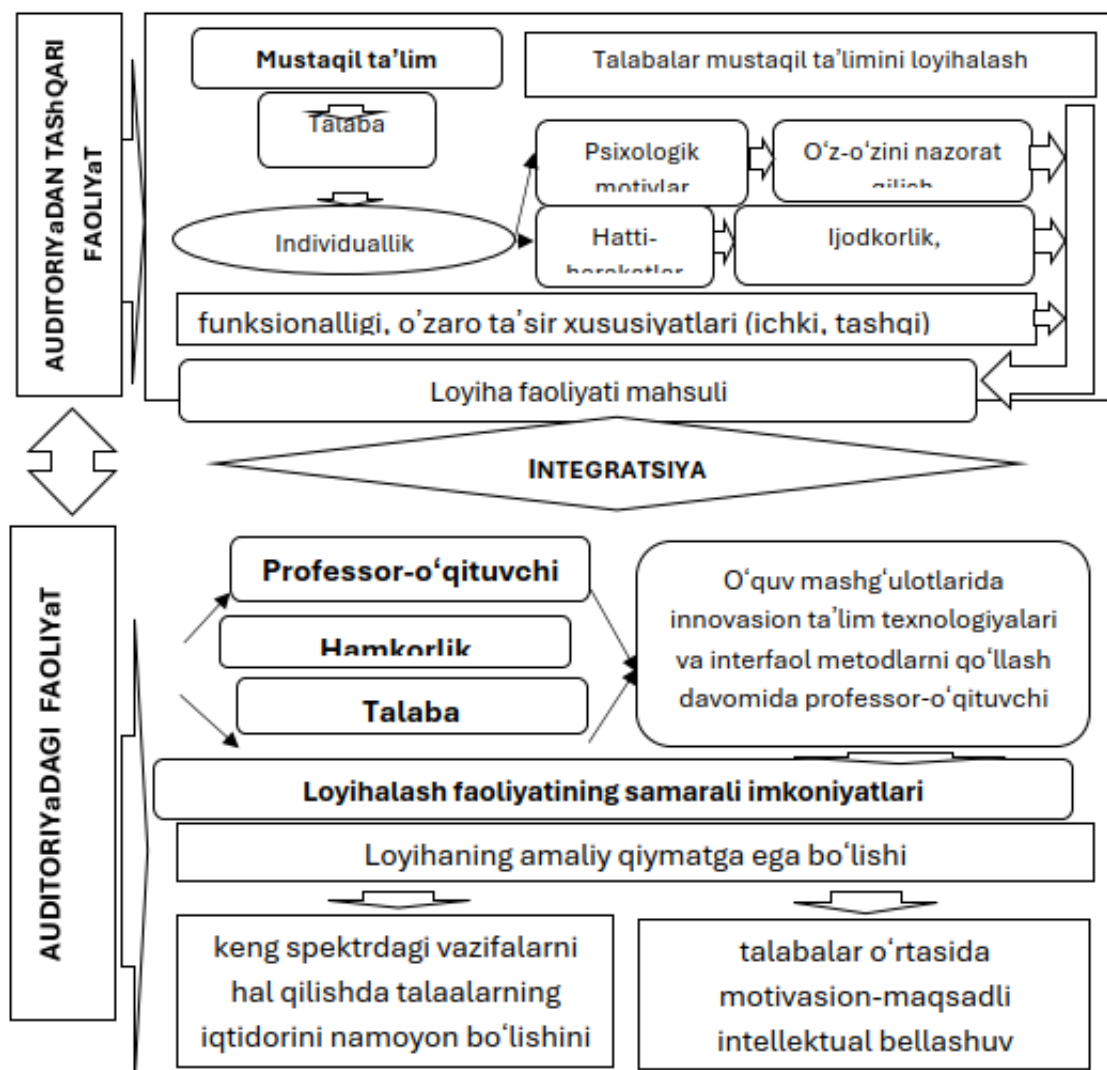
Bizning ta'rifimizcha, bo'lajak o'qituvchilarning loyihalash jarayoni muntazam ravishda amalga oshirishda quyidagilarga alohida e'tiborni qaratish lozim deb hisoblanadi:

- loyihalash faoliyati usullarini o'zlashtira olish;
- loyihalash faoliyati bilan bog'liq bo'lgan faktorlarni to'plash;
- mustaqil ravishda bajariladigan loyihalarni o'rganish hamda bajarilishini kuzatib borish, sifatini tahlil etish;
- loyihani amalga oshirishga harakat qilish.

Bundan kelib chiqib, fan doirasida o'quv materialini tushinishga (hayotiy tajribaga tayanish orqali) tayyorlikni paydo qilish mantiqiydir; ijodiy izlanish holatlarini rivojlantirish (ijodiy fikrlashni oshirishga qaratilgan usullardan o'z vaqtida foydalanish); loyihalashdagi shaxsiy ahamiyatni tarkib toptirish (faoliyatni sinfli tashkil qilish orqali); loyihani amalga oshirish faoliyatida o'qitish talablarni taqdim etish zarur bo'ladi.

A.A.Vasilev xonadan tashqari guruh mashg'ulotlarning maqsadlari kasbiy o'zini o'zi belgilay olish sharoitida aniqlab olinishi lozimligini ta'kidlaydi, sababi bu talabalarining malakali kadr bo'lishlari uchun ijobiy motivlarni shakllantiradi. A.A.Verbiskiy ta'kidlab o'tadiki, oliy ta'limdagi o'quv jarayoni birinchi kursdan boshlab talabaning kelajakdagi kasbiy faoliyatini modellashtirish orqali ishlab chiqarishga izchil tizimli yondashish yo'lidan borishi kerak. Biz mualliflarning fikriga qo'shilamiz va loyihalar tizimini yaratish jarayonida kasbiy yo'nalishni u yoki bu darajada ushlab

turishni mantiqiy deb hisoblanadi, xususan, faol o'rgana olish usullarini qo'llash lzoim ko'rinadi: simulyatsiya usullari (o'yin-o'yinsiz), kasbiy jarayonni simulyatsiya etish asosida. Yuqoridagi aytib o'tilganlarga tayanib, biz kasbiy yo'naltirish tamoyilini keltirib o'tamiz.

1.1.1-rasm. Talabalarining auditoriya va auditoriyadan tashqari faoliyatini loyihalash algoritmi

Tuzib chiqilgan tashkiliy-pedagogik shart sharoit 1.1.1-rasmda ko'rsatib chiqilgan talabalarining loyihalash kompetentligini oshirishga qaratilgan auditoriya hamda auditoriyadan tashqari bo'lgan loyihalash jarayonini integratsiyalashning algoritmidagi o'z aksini topadi.

Xulosa qilib aytganda, loyihalar tizimini ishlab chiqishda e'tiborga molik bo'lgan asosiy boshlang'ich nuqtalarni ajratib ko'rsatishimiz lozim: o'quv materialini idrok etishga tayyorlikni shakllantira olish; ijodiy izlanish jarayonlarini ishlab chiqish; dizayndagi shaxsiy ahamiyatni shakllantira olish; loyihani amalga oshirish jarayonida o'qitish talablari hamda operativ nazoratni taqdim qilish; kasbiy yo'nalishdagi masalalarga e'tiborni qaratish; muvaffaqiyatga turtki bo'lishi lozim bo'lgan xatti-harakatlarni inobatga olish. Ushbu ilmiy maqola ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning loyiha yaratish kompetentliklarini rivojlantirishda integratsion yondashuvning ahamiyatini o'rganadi. Integratsion yondashuv o'qituvchilarni turli fanlar va metodlarni birlashtirishga, shuningdek, o'quvchilarda yaratish va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Bu yondashuv ta'lim jarayonini yanada samarali qilish uchun o'qituvchilarga yangi usullarni qo'llash imkonini yaratadi. Loyiha asosidagi kompetentliklar, o'qituvchilarga o'quvchilarga nafaqat bilimlarni etkazish, balki ularni ijodiy fikrlash, muammolarni hal qilish va mustaqil ishlashga o'rgatish imkonini beradi. Integratsiya yondashuvi bo'yicha o'qituvchilarni

tayyorlashda metodik va pedagogik strategiyalar muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilarni yangi pedagogik texnologiyalar bilan tanishtirish va ularga zamonaviy metodlarni o'rgatish, ta'lim jarayonini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi. Integratsion yondashuv, shuningdek, o'quvchilarda tanqidiy fikrlash va muloqot qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Maqolada, ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda innovatsion usullarni qo'llash va ularga loyihaviy faoliyatni o'rgatishning samarali usullari ko'rib chiqiladi. Bu, o'qituvchilarni nafaqat o'z sohasida bilimdon, balki yangiliklarga ochiq, ijodiy yondoshuvga ega mutaxassislar sifatida tayyorlashga xizmat qiladi. O'qituvchilarni loyiha asosida o'qitish va metodikalarni integratsiyalash ta'lim jarayonini modernizatsiya qilishga imkon yaratadi. Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda, integratsion yondashuvdan foydalanish, ularning pedagogik kompetentliklarini oshirishga yordam beradi. Bu yondashuv ta'limda o'quvchilarga yangi bilimlar bilan birga, ularga amaliy ko'nikmalarni ham berishga imkon yaratadi. Maqolada ta'kidlanganidek, integratsion yondashuv o'qituvchilarni innovatsion fikrlashga va zamonaviy ta'lim talablari asosida faoliyat yuritishga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, maqolada integratsion yondashuvning o'qituvchilarni o'zaro hamkorlik va jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'rnini ham ko'rsatilgan. Bu, o'qituvchilarning o'zaro tajriba almashishlari va yangiliklarga tez moslashishlariga yordam beradi. Ta'lim jarayonida integratsion yondashuvdan foydalanish, o'qituvchilarga o'z ishlarida yangi metodlarni qo'llash, o'quvchilarga esa zamonaviy ta'lim usullarini tushunish imkonini beradi. Bu jarayonning barchasi bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy va ilg'or ta'lim tizimlariga moslashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrida qabul qilingan «Ta'lim to'g'risida»gi O'RQ-637-sonli Qonuni (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son)

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha xarakteristik strategiyasi to'g'risida» 07.02.2017 y., PF-4947, O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda, 20-son, 354-modda, 23-son 448-modda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori «Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 20.04.2017 y., PQ-2909, O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 18-son, 313-modda, 19-son, 335-modda, 24-son, 490-modda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori «Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida» 27.07.2017 y., PQ-3151, O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 30-son, 729-modda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyundagi «Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohatlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 5.06.2018 y., PQ-3775 Qarori. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.

Karimov I.A. «Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch». T.: «Ma'naviyat». 2008.- 176 b.

Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: O'zbekiston, 2017. – 488 b.

Abu Nasr Forobiy. Risolalar. Mas'ul muharrir O'zbekiston Respublikasi FA haqiqiy a'zosi M.M.Xayrullaev. Toshkent, «Fan» nashriyoti, 1975, 71-72 b.

Abu Rayxon Beruniy. Tanlangan asarlar. – T.: Fan, Vtom. 1976. 664 b .

Abdulla Avloniy Tanlangan asarlar. Ikki jildlik. 2-jild. – T.: Ma'naviyat, 1998. –304 b.

Urazova M.B. Teoriya i praktika sistema podgotovki budushogo pedagoga k proektivnoy deyatelnosti (na primere napravleniya professionalnogo obrazovaniya). – Tashkent: Kamalak, 2012. – 142 s.

A.R.Soxibov O'quv qo'llanma. «Pedagogik fikrlar taraqqiyoti» Qarshi «Nasaf» 2022 yil 18,6 b.t

A.R.Soxibov Darslik «Umumiy pedagogika» Qarshi «Nasaf» 2023 yil 22,0 b.t

Raximov Z.T., Muslimov Sh.N., Imomov M.P., Keldiyorova M.G'. Pedagogik texnologiyalar. O'quv qo'llanma. Toshkent «Fan va texnologiyalar» nashriyoti – 2021. 192 b.

TA'LIMDA O'YIN TEXNOLOGIYALARI: O'QITUVCHILARNING KASBIY O'SISHINI YAXSHILASH UCHUN ELEKTRON TIZIMLAR ORQALI O'QITISH USULLARINI ISHLAB CHIQUVCHILAR VA BAHOLASH

Rashidov Sherzod Abdirayimovich

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti "Matematika va informatika" kafedrasida mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ta'limdagi o'yin texnologiyalari o'qituvchilarning kasbiy o'sishini yaxshilash uchun elektron tizimlar orqali o'qitish usullarini ishlab chiqish va baholashga innovatsion yondashuvni ifodalaydi. Ushbu yondashuv o'qituvchilarda tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va boshqa asosiy kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam beradigan o'quv o'yinlari va simulyatsiyalarni yaratish uchun o'yin tamoyillari va texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan. Ushbu xulosada o'yinga asoslangan o'qitish usullarini ishlab chiqish va amalga oshirishning asosiy jihatlari, shuningdek, ularning o'qituvchilarning kasbiy o'sishiga ta'siri haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: o'yin texnologiyalari, ta'lim, o'qitish usullari, elektron tizimlar, kasbiy o'sish, o'qituvchilar.

ИГРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ: РАЗРАБОТКА И ОЦЕНКА ЭЛЕКТРОННЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГА

Рашидов Шерзод Абдирайимович

Независимый научный сотрудник кафедры «Математика и информатика» Узбекско-Финляндского педагогического института

Аннотация: игровые технологии в образовании представляют собой инновационный подход к разработке и оценке методик обучения через электронные системы с целью повышения профессионального роста педагогов. Этот подход основан на использовании игровых принципов и технологий для создания образовательных игр и симуляций, способствующих развитию критического мышления, проблемного решения и других ключевых компетенций у педагогов. В данной аннотации рассматриваются основные аспекты разработки и внедрения игровых методик обучения, а также их влияние на профессиональный рост педагогов.

Ключевые слова: игровые технологии, образование, методики обучения, электронные системы, профессиональный рост, педагоги.

GAMING TECHNOLOGIES IN EDUCATION: DEVELOPING AND EVALUATING ELECTRONIC LEARNING METHODS TO ENHANCE TEACHER PROFESSIONAL DEVELOPMENT

Rashidov Sherzod Abdirayimovich

Independent researcher of Department "Mathematics and Informatics" of Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute

Annotation: gaming technologies in education represent an innovative approach to the development and evaluation of teaching methods through electronic systems in order to improve the professional growth of teachers. This approach is based on the use of game principles and technologies to create educational games and simulations that promote the development of critical thinking, problem solving and other key competencies in educators. This abstract discusses the main aspects of the development and implementation of game-based teaching methods, as well as their impact on the professional growth of teachers.

Key words: gaming technologies, education, teaching methods, electronic systems, professional growth, teachers.

Kirish. Zamonaviy ta'lim sharoitida o'yin texnologiyalari ta'lim jarayonlarini rivojlantirish

uchun tobora dolzarb va talab qilinadigan vositaga aylanmoqda. Elektron o'yinlar, simulyatsiyalar, virtual olamlar va boshqa interaktiv ilovalar shakllari o'rganish va o'qitish tajribasini boyitish uchun noyob imkoniyatlar yaratadi. Biroq, ta'limda o'yin texnologiyalaridan samarali foydalanish, ayniqsa, o'qituvchilarning kasbiy o'sishi sharoitida maxsus o'qitish usullarini ishlab chiqish va ularning samaradorligini baholashni talab qiladi [2].

Bugungi o'qitish amaliyoti tobora ko'proq o'qitishning innovatsion usullaridan, jumladan, o'yin texnologiyalaridan foydalanishga qaratilgan. Biroq bunday usullarni ishlab chiqish va samaradorligini baholashga yondashuvlar, ayniqsa, o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish nuqtai nazaridan yetarlicha o'rganilmagan.

Doimiy o'zgaruvchan ta'lim landshafti sharoitida, yangi texnologiyalar va o'qitish metodologiyalariga moslashish zarur bo'lgan sharoitda, o'yin texnologiyalarini o'qitish amaliyotiga qanday kiritish mumkinligini tushunish va ularning o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga ta'sirini qanday baholash kerak. [4].

Ushbu tadqiqotning maqsadi elektron o'yinlar orqali mavjud o'qitish usullarini tahlil qilish va ularni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish, shuningdek, o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga ta'sirini hisobga olgan holda bunday usullarning samaradorligini baholashga yondashuvlarni ishlab chiqishdan iborat [1].

Ushbu mavzuni o'rganish o'qituvchilar jamoasi uchun muhim ahamiyatga ega, chunki uning natijalari zamonaviy talablarga moslashtirilgan yangi o'quv dasturlarini ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qilishi, shuningdek, o'yinlardan samarali foydalanish orqali o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirishga yordam beradi. ta'limdagi texnologiyalar [3].

Shunday qilib, ushbu tadqiqot o'quv amaliyotida o'yin texnologiyalaridan samarali foydalanish bo'yicha bilim bo'shlig'ini to'ldirishga qaratilgan va umuman ta'lim sohasini rivojlantirish uchun muhim tavsiyalar beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Elektron tizimlar orqali mavjud o'qitish usullari o'yin texnologiyalarini ta'lim jarayoniga integratsiyalashning turli xil yondashuvlarini ifodalaydi. Muhim jihatlardan biri talabalarning ehtiyojlari va imkoniyatlariga moslashtirilgan maxsus o'yin dasturlarini ishlab chiqishdir. Shu nuqtai nazardan, Gee va boshqalar (2003) va Schaffer va boshqalar (2005) faol va chuqur o'rganish uchun o'yin texnologiyalarining ahamiyatini ta'kidlaydi [2].

Muqobil yondashuv - real o'rganish va o'quv vaziyatlarini yaratish imkonini beruvchi simulyatorlar va virtual olamlardan foydalanish. Aldrich (2009) va Kapp (2012) asarlari ta'limda qo'llash uchun bunday vositalar va strategiyalarning keng ko'lamini beradi.

Biroq, bu o'qitish usullarining samaradorligini baholash bir xil darajada muhimdir. Prenskiy (2001) ishida o'yin texnologiyalari orqali o'quv natijalarini baholashning o'ziga xos xususiyatlari, jumladan, turli baholash metodologiyalari va pedagogik ta'sirni o'lchash vositalari muhokama qilinadi [6].

Shuningdek, Squier (2006) va Defreitas va Oliverning (2006) tadqiqotlari e'tiborga loyiqdir, ular o'yinga asoslangan o'qitish usullarini qo'llash kontekstini hisobga olgan holda samaradorligini baholashga yondashuvlarni taklif qiladi. [4][1].

Tadqiqot metodologiyasi. "Ta'limda o'yin texnologiyalari: o'qituvchilarning kasbiy o'sishini yaxshilash uchun elektron tizimlar orqali o'qitish usullarini ishlab chiqish va baholash" mavzusidagi tadqiqot maqsadlariga erishish uchun sifat va miqdoriy ma'lumotlarni tahlil qilish yondashuvlarining kombinatsiyasi qo'llaniladi.

Sifatli metod sifatida elektron tizimlar orqali ishlab chiqilgan o'qitish metodlarining mazmuniy xususiyatlarini tahlil qilish amalga oshiriladi. Bu bizga o'quv o'yinlarini qo'llashda qo'llaniladigan asosiy mavzular, tamoyillar va yondashuvlarni aniqlash, shuningdek, ularning o'qituvchilarning kasbiy o'sishini yaxshilash maqsadlariga muvofiqligini baholash imkonini beradi.

Miqdoriy usul sifatida ishlab chiqilgan usullardan foydalanish samaradorligi to'g'risidagi statistik ma'lumotlarni tahlil qilish qo'llaniladi. Bunda o'quvchilar faoliyati ko'rsatkichlari, ularning o'qishga qiziqishi va motivatsiyasi darajasi tahlili, shuningdek, usullardan foydalanish natijalari bo'yicha o'qituvchilarning fikr-mulohazalari kiradi. Statistik ma'lumotlarni tahlil qilish uchun korrelyatsiya tahlili, statistik ishlov berish va natijalarni sharhlash usullari qo'llaniladi.

Muhokama va natijalar. Tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish, ayniqsa, o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish sharoitida ko'plab ta'lim dasturlarining asosiy maqsadi hisoblanadi. Ta'limda o'yin texnologiyalaridan foydalanishning bir qismi sifatida ushbu maqsadga erishishga yordam beradigan bir qator innovatsion yondashuvlar mavjud [3].

Bunday yondashuvlardan biri o'yin elementlarini o'quv o'yinlariga integratsiya qilishdir. Gamifikatsiya talabalarni rag'batlantirish va jalb qilish uchun o'yindan tashqari kontekstlarda o'yin mexanikasi va dizayn elementlaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. Kapp (2012) va Deterding va boshqalar (2011) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishda gamifikatsiya samaradorligini ko'rsatadi.

Yana bir innovatsion yondashuv - ta'limda virtual haqiqatdan (VR) foydalanish. VR muhitlari o'quvchilar turli muammolar va muammolarni hal qilish uchun tanqidiy fikrlashdan foydalanishni talab qiladigan interaktiv stsenariylarni yaratishga imkon beradi. Beyli va Lampa (2018) tadqiqotida o'qituvchilarda analitik, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda VRdan muvaffaqiyatli foydalanish misollari keltirilgan.

Ushbu innovatsion yondashuvlar o'qituvchilarning kasbiy o'sishi uchun zarur bo'lgan asosiy vakolatlarni rivojlantirishga hissa qo'shib, o'yin texnologiyalarini o'quv jarayoniga samarali integratsiya qilish imkonini beradi.

Innovatsion o'qitish usullarini ishlab chiqish va joriy etish. O'qituvchilarni yangi usul va vositalarga o'rgatish ta'lim sifatini oshirish va o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishda muhim o'rin tutadi. Ta'limda o'yin texnologiyalaridan foydalanish doirasida o'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlariga va ta'lim jarayonining kontekstiga moslasha oladigan innovatsion o'qitish usullarini ishlab chiqish va joriy etish zarurati tug'iladi.

O'qituvchilarga yangi texnikani o'rgatishning samarali usullaridan biri bu o'quv o'yinlari va simulyatsiyalardan foydalanishdir. Miller va Parker (2014) va Karleson va Kellner (2018) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, o'yinga asoslangan ta'lim tamoyillar va strategiyalarni ko'proq tushunishga yordam beradi, shuningdek, o'qituvchilar tomonidan ta'limga faollikni oshiradi.

O'qitishning innovatsion uslublarini ishlab chiqish va joriy etishning muhim jihati ta'lim muassasalarining foydalanish imkoniyatini ta'minlash va qo'llab-quvvatlashdir. O'yin texnologiyalarini ta'lim amaliyotiga muvaffaqiyatli integratsiya qilish uchun o'qituvchilarni tayyorlash va o'qitish, shuningdek, elektron ta'lim tizimlaridan foydalanish uchun infratuzilmani yaratish kerak. Duran va Shahid (2017) ishlarida ta'lim muassasalarida o'yin texnologiyalarini muvaffaqiyatli joriy etish modellari va ularni o'qituvchilarning ehtiyojlariga moslashtirish tajribasi keltirilgan.

Shunday qilib, elektron tizimlar orqali o'qitishning innovatsion usullarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish pedagoglarning kasbiy o'sish sur'atlarini oshirish, ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Xulosa va takliflar. Ta'limda o'yin texnologiyalaridan foydalanish o'qituvchilarning kasbiy o'sishini oshirish uchun elektron tizimlar orqali o'qitish usullarini ishlab chiqish va baholashga mazmunli va istiqbolli yondashuvni ifodalaydi. O'yin va texnologiyaga asoslangan o'qitish usullari zamonaviy ta'limda samarali o'qitish uchun zarur bo'lgan tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va boshqa asosiy vakolatlarni rivojlantirish imkoniyatlarini namoyish etadi.

Ushbu sohadagi kelajakdagi tadqiqotlar bir nechta asosiy jihatlariga e'tibor qaratishi mumkin. Birinchidan, o'yin texnologiyalaridan foydalangan holda elektron tizimlar orqali turli xil o'qitish usullarining samaradorligini yanada chuqurroq o'rganish, shuningdek, ularni baholashning yangi innovatsion yondashuvlarini ishlab chiqish kerak. Ikkinchidan, o'yin texnologiyasining o'qituvchilarning motivatsiyasi va o'qitishdagi faolligiga ta'sirini, shuningdek, o'quvchilarning bilim olish natijalarini yaxshilashga ta'sirini o'rganish muhimdir.

Bundan tashqari, ta'lim muassasalarining turli sharoitlari va o'quvchilar ehtiyojlariga o'yinga asoslangan o'qitish usullarini moslashtirish jihatlarini o'rganish muhim ahamiyatga ega. Bu shaxsiylashtirilgan ta'lim o'yinlari va ilovalarini ishlab chiqishni, shuningdek, o'yin texnologiyalarini turli ta'lim fanlari va fanlariga integratsiyalashni o'z ichiga olishi mumkin.

Umuman olganda, ta'limda o'yin texnologiyalari sohasidagi keyingi tadqiqotlar o'quv

jarayoni haqidagi tushunchamizni sezilarli darajada kengaytirish va o'qitishning innovatsion yondashuvlarini rivojlantirish va o'qituvchilarning kasbiy o'sishini yaxshilashga hissa qo'shish imkoniyatiga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

DE Freitas, S., & Oliver, M. (2006). How can exploratory learning with games and simulations within the curriculum be most effectively evaluated? **Computers & Education**, 46(3), 249-264.

Shaffer, D. W., Squire, K. R., Halverson, R., & Gee, J. P. (2005). Video games and the future of learning. **Phi Delta Kappan**, 87(2), 104-111.

Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2011). From game design elements to gamefulness: defining "gamification". In **Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference: Envisioning Future Media Environments** (pp. 9-15). Association for Computing Machinery

J.E.Rustamov. Methods of Teaching, Methodology And Teaching Technologies in The Development of The Skills of Today's Economists in The Electronic Information, *International Journal of Scientific Research And Education*. Volume||07||Issue||03||March-2019||Pages-8114-8118||ISSN(e):2321-7545 Website: <http://jsae.in>.

Squire, K. (2006). From content to context: Videogames as designed experience. **Educational researcher**, 35(8), 19-29.

Gee, J. P. (2003). What video games have to teach us about learning and literacy. **Computers in Entertainment (CIE)**, 1(1), 20-20.

Mattiev, I. B. (2022, February). Innovation technologies in education system and their USE. In *Conference Zone* (pp. 167-168)

Mattiyev, I. B. (2024). Talabalarda madaniyat mazmunining invariantini o'zlashtirganda subyektivlikka aylanish jarayonining mexanizmlari. *Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi*, 3(1), 210-213.

TECHNOLOGY AND TRADITIONAL CULTURE: NEW OPPORTUNITIES AND CHALLENGES

*Rasulova Iroda,
doctor of philosophy (PhD) in pedagogy*

*Khurramova Bibikhonim Dilshod kizi,
Republic of Uzbekistan, ShSPI (Shahrisabz State Pedagogical Institut) Theory and history
of pedagogy 1st year master's student*

Annotation: New inventions in the late 20th century revolutionized society's understanding of life and humanity, significantly boosting communication and information access. Information technology quickly became widespread, impacting all areas of life, from work and education to leisure. This accelerated modern life, expanded horizons beyond traditional culture, and enabled unprecedented communication. Essentially, Information and Communication Technologies (ICT) reached everyone, regardless of location or background. Consequently, traditional culture underwent a transformation, altering its essential qualities and importance to individuals.

Key words: cultural ,digital culture, digitalization, technology, cultural innovation.

ТЕХНОЛОГИИ И ТРАДИЦИОННАЯ КУЛЬТУРА: НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ И ВЫЗОВЫ

Расулова Ирода,

*Хуррамова Бибихоним Дилшод кизи,
Республика Узбекистан, ШГПИ (Шахрисабзский государственный педагогический
институт) Теория история педагогики, студентка 1 курса магистратуры*

Аннотация: Новые изобретения в конце 20-го века произвели революцию в понимании обществом жизни и человечества, значительно улучшив коммуникацию и доступ к информации. Информационные технологии быстро получили широкое распространение, повлияв на все сферы жизни, от работы и образования до досуга. Это ускорило современную жизнь, расширило горизонты за пределы традиционной культуры и сделало возможным беспрецедентное общение. По сути, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) достигли каждого, независимо от местоположения или происхождения. Следовательно, традиционная культура претерпела трансформацию, изменив свои основные качества и важность для людей.

Ключевые слова: культура, цифровая культура, цифровизация, технологии, культурные инновации.

Traditional cultures, repositories of accumulated knowledge, values, and practices, are increasingly facing pressure from globalization and rapid technological advancements. Technology, while offering unprecedented opportunities for communication and access to information, also presents significant challenges to the continuity and evolution of these cultures. This research addresses the urgent need to understand the complex dynamics between technology and tradition, exploring how digital tools and platforms are reshaping cultural landscapes worldwide. The research focuses on identifying the opportunities technology offers for cultural preservation and transmission, as well as the risks it poses to cultural integrity and diversity. Ultimately, this study seeks to inform strategies for the responsible and sustainable integration of technology into traditional cultural contexts. In an era defined by rapid technological advancement, traditional cultures stand at a crossroads. The digital revolution offers unprecedented avenues for connection, preservation, and cultural exchange, yet simultaneously poses significant challenges to the very fabric of these time-honored ways of life. This article delves into this dynamic interplay, examining how technology is reshaping traditional practices, values, and identities, and exploring strategies for harnessing its potential while mitigating its risks.

Digitalization has gained such popularization and support in modern society that it requires a systematic positioning of this process in the scientific and worldview picture of the world. Simply highlighting the principles of digital space functioning is not enough, since digitalization is not only a mechanism or a resource, but sometimes claims to be an alternative or a complete replacement for traditional forms of human activity. One of the methodological approaches to the scientific and cultural characterization of digitalization is the strategy of developing the digital world and integrating digital principles into all spheres of social activity.

Technology's capacity to democratize information and communication presents invaluable opportunities for traditional cultures. Endangered languages, oral histories, and cultural artifacts, often vulnerable to loss or decay, can be meticulously preserved through digital archiving. These archives serve as invaluable resources for future generations, ensuring the continuity of cultural knowledge. Online platforms provide a global stage for artisans, musicians, storytellers, and cultural practitioners to share their traditions with a wider audience. This expanded reach not only generates income and recognition but also fosters cross-cultural understanding and appreciation. Technology facilitates communication and collaboration between diaspora communities and their homelands. This connection strengthens cultural ties, promotes knowledge transfer, and supports the revitalization of traditional practices. Indigenous communities and cultural groups are increasingly using social media and online platforms to advocate for their rights, raise awareness about cultural issues, and challenge stereotypes. This digital activism amplifies their voices and empowers them to shape their own narratives. Interactive language learning apps, online courses, and digital storytelling initiatives are proving effective in revitalizing endangered languages and transmitting cultural knowledge to younger generations.

Despite the potential benefits, technology also presents significant challenges to traditional cultures.

Cultural Homogenization: The pervasive influence of global media and consumer culture can lead to the erosion of unique cultural identities and the homogenization of cultural expression. Traditional values and practices may be overshadowed by Westernized norms and trends. The ease with which digital content can be copied and shared creates a risk of cultural appropriation, where elements of traditional cultures are used without permission or understanding, often for commercial gain. This can devalue the cultural significance of these elements and disrespect the communities from which they originate.

Devaluation of Traditional Skills: The availability of mass-produced goods and digital alternatives can lead to the devaluation of traditional skills and crafts. Artisans and craftspeople may struggle to compete with cheaper, machine-made products, threatening their livelihoods and the survival of their traditional knowledge. Rapid technological change can create a disconnect between generations, as younger people embrace new technologies while older generations struggle to adapt.

One of the most important guidelines for improving the process of digital transformation in the cultural and artistic environment is the flexibility of stakeholders in this space (Demirkan & Spohrer, 2018). It is particularly important to emphasize that flexibility should be actualized on both sides of the participants who ensure the digitalization of the cultural and artistic space: both on the part of cultural figures and artists in the context of their perception of innovative digital formats in the cultural sphere, and on the part of technical support for digital resources where cultural content is created, distributed and broadcast.

Unequal access to technology and digital literacy exacerbates the challenges faced by many traditional communities. Limited internet access, lack of affordable devices, and insufficient digital skills can prevent these communities from fully participating in the digital economy and accessing the benefits of technology.

In conclusion, while technology poses challenges to preserving traditional cultures, it also offers opportunities for cultural conservation and innovation. With mindful integration and a commitment to valuing cultural heritage, technology and tradition can coexist and enrich each other. Technology can also preserve and revitalise traditional cultures. Digital platforms can serve as repositories for cultural knowledge, enabling the documentation and dissemination of traditions

that might otherwise be lost. Virtual and augmented reality technologies can offer immersive experiences of cultural heritage sites and practices, fostering greater appreciation among a global audience. Furthermore, technology can facilitate the blending of tradition with modernity. Traditional artisans can leverage e-commerce platforms to reach a broader market, ensuring the continued relevance of their crafts. Social media can also be a powerful tool for cultural exchange, allowing people from diverse backgrounds to share and celebrate their traditions globally.

References

Jones, M. D., Hutcheson, S., & Camba, J. D. (2021). Past, present, and future barriers to digital transformation in manufacturing: A review. *Journal of Manufacturing Systems*, 60, 936-948. <https://doi.org/10.1016/j.jmsy.2021.03.006>

Demirkan, H., & Spohrer, J. C. (2018). Commentary-Cultivating T-Shaped Professionals in the Era of Digital Transformation. *Service Science*, 10(1). <https://doi.org/10.1287/serv.2017.0204>

Nawaz, H. Globalization and cultural homogenization: Unraveling the complexities of cultural integration. In *Law Research*

Journal 1 (2), 73–82. <https://lawresearchreview.com/index.php/Journal/article/view/9> (2023).

Jokhio, E. Z. Cultural diversity in a globalized world: navigating interconnected realities. *Social Sci. Res. Netw.* <https://doi.org/10.2>

139/ssrn.4589308 (2023).

Joyce, S., Umney, C., Whittaker, X. & Stuart, M. New social relations of digital technology and the future of work: Beyond

technological determinism. In *New Technology, Work and Employment* 38 (2), 145–161.

<https://doi.org/10.1111/ntwe.12276>

A.R.Soxibov O'quv qo'llanma. "Pedagogik fikrlar taraqqiyoti" Qarshi "Nasaf" 2022 yil 18,6 b.t

A.R.Soxibov Darslik "Umumiy pedagogika" Qarshi "Nasaf" 2023 yil 22,0 b.t

A.R.Soxibov O'quv-uslubiy qo'llanma. "Talimning interfaol usullari" Qarshi 2020y 12,2 b.t

Расулова, Ирода. «Problems of teaching foreign languages in the direction of inclusive education.» Проблемы инновационного и интегративного развития иностранных языков в многоязычной среде (2024): 196-200.

Расулова, Ирода. «уровень изучения социально-психологических факторов насилия в семейных отношениях в узбекской психологии.» (2023): 276-284.

расулова, ирода. «уровень изучения социально-психологических факторов насилия в семейных отношениях в узбекской психологии.» (2023): 276-284

PREZIDENT MAKTABLARI TAJRIBASI ASOSIDA O'QUVCHILARDA SOFT SKIL (YUMSHOQ KO'NIKMA) LARNI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI MEXANIZMLARI (ANDIJON SHAHRIDAGI PREZIDENT MAKTABI MISOLIDA)

*Rustamova Rushana Bahramjonovna,
Andijon shahridagi Prezident maktabi Ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor
o'rinbosari*

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quvchilarda soft skilllarni rivojlantirishning ahamiyati va samarali mexanizmlari haqida so'z yuritiladi. Muallif Andijon shahridagi Prezident maktabi tajribasi misolida soft skilllarni rivojlantirishning usul va vositalarini tahlil qilib, o'quvchilarni kelgusidagi shaxsiy va kasbiy hayotga tayyorlash uchun zarur bo'lgan muhim ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan tavsiyalar beradi. Maqolada o'qitish jarayonida o'quvchilarda muloqot, jamoada ishlash, muammolarni hal qilish va yetakchilik kabi ko'nikmalarni rivojlantirish uchun zamonaviy va xalqaro tajribalarga murojaat qilishning ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, umumta'lim maktablarida soft skilllarni rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish bo'yicha amaliy takliflar ham berilgan.

Kalit so'zlar: soft skill, ta'lim tizimi, muloqot ko'nikmalari, kelajak, ijtimoiy rivojlanish, yetakchilik, innovatsion yondashuv, dunyo tajribasi.

EFFECTIVE MECHANISMS FOR DEVELOPING SOFT SKILLS IN STUDENTS BASED ON THE EXPERIENCE OF PRESIDENTIAL SCHOOLS (THE EXAMPLE OF THE PRESIDENTIAL SCHOOL IN ANDIJAN)

Abstract. This article discusses the importance and effective mechanisms for developing soft skills in students. The author analyzes the methods and tools for developing soft skills based on the experience of the Presidential School in Andijan and provides recommendations for shaping the essential skills needed to prepare students for their future personal and professional lives. The article highlights the importance of referring to modern and international experiences to develop skills such as communication, teamwork, problem-solving, and leadership during the teaching process. Additionally, practical suggestions for developing and implementing soft skills development programs in general education schools are also provided.

Keywords: Soft skills, education system, communication skills, future, social development, leadership, innovative approaches, global experience.

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ МЯГКИХ НАВЫКОВ У СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ОПЫТА ПРЕЗИДЕНТСКИХ ШКОЛ (НА ПРИМЕРЕ ПРЕЗИДЕНТСКОЙ ШКОЛЫ В АНДИДЖАНЕ)

Аннотация. В статье рассматриваются важность и эффективные механизмы развития мягких навыков у студентов. Автор анализирует методы и инструменты для развития мягких навыков на основе опыта Президентской школы в Андиджане и дает рекомендации по формированию необходимых навыков для подготовки студентов к их будущей личной и профессиональной жизни. В статье подчеркивается важность обращения к современному и международному опыту для развития таких навыков, как общение, командная работа, решение проблем и лидерство в процессе обучения. Также предлагаются практические рекомендации по разработке и внедрению программ развития мягких навыков в общеобразовательных школах.

Ключевые слова: Мягкие навыки, образовательная система, коммуникативные навыки, будущее, социальное развитие, лидерство, инновационный подход, мировой опыт.

Kirish. Tezkor rivojlanayotgan va globallashtgan dunyoda ta'lim tizimining zamonaviy talablarga mos kelishi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim tizimi o'quvchilarga nafaqat akademik bilimlar, balki hayotiy ko'nikmalar va global dunyoda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni ham berishni maqsad qiladi. O'quvchilarda

mantiqiy, tanqidiy va kreativ fikrlash, bilimni real hayotiy vaziyatlarda qo'llash, mulohaza yuritish, xulosalar chiqarish, talqin qilish, nostandart vaziyatlarda yuzaga kelgan muammolarga yechim topish ko'nikmalarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Mazkur ko'nikmalar o'quvchilarni mustaqil hayotga tayyorlash, kasb egallashi va mustaqil qaror qabul qila oladigan shaxs sifatida shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Xozirgi kunda ta'lim tizimi o'quvchilarni avvalgi zamonlarga nisbatan tezroq yuz berayotgan voqea-xodisalarga, xali vujudga kelmagan kasblarga tayyorlashi, hali biz tassavvur ham qila olmaydigan ijtimoiy masalalarga va muammolarga javob berishga, kashf etilmagan texnologiyalarni o'rgatishga majbur.

O'z navbatida o'qituvchilarning o'qitish metodikalarini rivojlantirish, shuningdek, o'quvchilarni mulohaza yuritishga undash, ularga o'ylashni talab qiladigan, aniq yechish usullari bo'lmagan va bilimlarini yangi vaziyatlarda qo'llash talab qilinadigan masalalar berish, muammolarni turli xil kontekstlarda bayon etish, qilgan xatolardan o'rganishiga yordam berish, bir so'z bilan aytganda o'qituvchi o'quvchiga barcha ma'lumotlarni yetkazib berish emas, balki o'rganishni o'rgatish metodikalarini rivojlantirish masalasi tobora dolzarb hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi. Bugungi kunda o'quvchilarga faqatgina akademik bilimlarni o'rganish va o'zlashtirish yetarli emas. Kelajakda muvaffaqiyatli bo'lish va ish faoliyatida talab qilinadigan ko'nikmalarni egallash uchun, o'quvchilarda soft skill ko'nikmalarini rivojlantirish zarur ahamiyatga ega. Chunki, ko'plab ish beruvchilar xodimlardan kasbiy va texnik ko'nikmalardan tashqari jamoaviy ishlash, ijodkorlik, muammolarni hal qilish, samarali muloqot qilish kabi qobiliyatlarni kutmoqda. Shu sababli, o'quvchilarda bu ko'nikmalarni rivojlantirishni maktab yoshidan boshlash muhim hisoblanadi. Maktab muammoli fikrlash, ijodiy muammolarni hal qilish va innovatsion g'oyalarni talab qiladigan muammolar va loyihalarni taklif qilishi kerak. Bunday yondashuv o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, tahlil qilish, yechim topish va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Tadqiqotning maqsadi. Umumta'lim maktablarida Prezident maktabi tajribasi asosida o'quvchilarda soft skilni rivojlantirishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotda joriy etish.

Tadqiqotning obyekti. Andijon shahridagi Prezident maktabida o'quvchilarni soft skil bilan ta'minlash jarayoni.

Tadqiqotning predmeti. Prezident maktabida o'quvchilarning soft skilni rivojlantirish tizimi, shakli, metod va vositalarini samarali tashkil etish masalalari.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tizimlilik, umumiylik, qiyosiy-tahlil yondashuvlaridan foydalanilgan. Tadqiqotning empirik manbasi sifatida anketa va so'rovnomalardan olingan natijalar tahlil qilingan.

Maqolaning ilmiy yangiligi. Andijon shahridagi Prezident maktabi tajribasi asosida o'quvchilarda soft skilni rivojlantirishga oid samarali mexanizmlar ishlab chiqilgan. Umumta'lim maktablari uchun soft skil rivojlanishiga oid innovatsion faoliyat yo'nalishlari aniqlangan va ushbu jarayonni amaliyotda qo'llash uchun metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan. Prezident maktabi tajribasidan kelib chiqib, o'quvchilarning kelajakda ijtimoiy va professional muvaffaqiyatga erishishlari uchun soft skil rivojlantirishning ahamiyati ochib berilgan. Mazkur tadqiqot doirasida soft skil rivojlanishining istiqbollari o'z harakat dasturi ishlab chiqilgan va amaliy ko'rsatmalar bilan boyitilgan.

Asosiy qism.

Prezident maktabi ixtisoslashtirilgan davlat umumta'lim muassasasi bo'lib, uning faoliyati yuqori malakali mutaxassislarini tayyorlash uchun iqtidorli bolalarni aniqlash va o'qitishni ta'minlashga qaratilgan. Prezident maktablarini tashkil etishdan ko'zlangan asosiy maqsad ta'lim jarayonida ilg'or texnologiyalarni qo'llash orqali iqtidorli bolalarni aniqlash va o'qitish tizimini shakllantirish, shuningdek, iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish, ma'naviy boy va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash kafolatlarini ta'minlashdan iborat. Prezident maktablari O'zbekistonning 14 ta hududida faoliyat yuritadi.

Prezident maktablarida o'quvchilarda nafaqat fanlarga oid bilimlarni shakllantirishga e'tibor beriladi, balki ular bilim, ko'nikmalar bilan birgalikda o'quvchilarda ma'lum bir qadriyatlarni shakllantirishga ham alohida ahamiyat beriladi. Mazkur maktablarda o'quvchilarga tayyor bilimlarni berishga emas, ularda fanlarga oid bilim, ko'nikma va qadriyatlarni shakllantirish va

yondashuvlarni o'rgatishga e'tibor qaratiladi.

Andijon shahridagi Prezident maktabida 21-asrning dolzarb talablariga javoban, o'quvchilarning nafaqat akademik bilimlari, balki shaxsiy va ijtimoiy salohiyatini rivojlantirishga katta e'tibor qaratiladi. Bu jarayonda ijodkorlik, muloqot, hamkorlik, tanqidiy fikrlash, mas'uliyat va yetakchilik kabi yumshoq (soft) ko'nikmalarni shakllantirish uchun quyidagi metod va loyihalar asosiy o'rinni egallaydi.

House system: Maktabdagi o'quvchilarni "House" (oila) jamoalarga bo'lib, sog'lom raqobat, hamjihatlik va o'zaro yordam ko'rsatishni rag'batlantiruvchi tizim hisoblanadi. Ushbu tizim o'quvchilarda mas'uliyat hissini oshirib, liderlik va jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

MUN va Debat: Birlashgan Millatlar Tashkiloti modeli (MUN) va debat sessiyalari o'quvchilarga xalqaro diplomatiya, muzokaralar, mantiqiy fikr yuritish va o'z fikrlarini asoslash san'atini o'rgatadi. Bu jarayonlar orqali o'quvchilar tanqidiy fikrlash, analitik yondashuv va argumentatsiya qobiliyatlarini mustahkamlaydilar.

"STEM+" tanlovi ixtirolar, startap g'oyalar va ishlanmalar: Fan, texnologiya, muhandislik va matematika sohalarini integratsiyalashgan holda o'quvchilarga real muammolarni hal etishda innovatsion yondashuvni o'rgatadi. Axborotlarni tahlil qilish va yechimlar ishlab chiqish ko'nikmalari ushbu loyihalar orqali rivojlanadi.

Ijodiy tashabbuslari («Eco fest», «Science fair», «Oqila»): Ushbu loyihalar ekologik ongini shakllantirish, ilmiy qobiliyatlarni rivojlantirish va keng qamrovli intellektual salohiyatni oshirishga qaratilgan. O'quvchilar yangi g'oyalarni sinab ko'rish, mustaqil tadqiqotlar olib borish, natijalarni jamoaviy tarzda namoyish etish orqali kreativ fikrlash va innovatsion yondashuvni rivojlantiradilar.

Mustaqil boshqaruv tizimlari va klublar: O'quvchilar o'z tashabbuslari doirasida tashkil etilgan klublar, loyiha va tashabbuslar orqali o'z-o'zini boshqarish, rejalashtirish, vaqtni samarali taqsimlash va mas'uliyatni o'z zimmasiga olish kabi ko'nikmalarni mustahkamlaydilar.

SGA (Student Government Association) – Maktab Sardorlar Kengashi: O'quvchilarda liderlik qobiliyatini rivojlantirishda SGA tizimi muhim rol o'ynaydi. Ushbu tizim doirasida o'quvchilar saylov, ochiq muhokama va qaror qabul qilish jarayonlari orqali demokratik tamoyillarni o'rganadi. Shuningdek, maktab ichidagi tadbirlar va loyihalarni rejalashtirish, tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish, murakkab vaziyatlarni hal etish orqali shaxsiy rivojlanish va jamoaviy hamkorlikni mustahkamlash imkoniga ega bo'ladilar.

Prezident maktablarida har bir loyiha aniq maqsad va natijalarga yo'naltirilgan holda amalga oshiriladi. Biz loyihalarni rejalashtirishda avvalo ularning o'quvchilarga qanday foyda berishi va qaysi ko'nikmalarni rivojlantirishi haqida o'ylaymiz. Shuningdek, xalqaro tajribalarni o'rganish, ilg'or amaliyotlarni kuzatish va maktabga moslashtirish orqali ta'lim sifatini oshirishga intilamiz. Loyihalarni yakunida esa so'rovnomalar, kuzatuvlar va suhbatlar orqali ularning real ta'sirini tahlil qilamiz va keyingi rejalariga mos ravishda o'zgartirishlar kiritamiz. Bu yondashuv nafaqat o'quvchilarning bilim olish jarayonini interaktiv va qiziqarli qiladi, balki ularning kelajakdagi kasbiy va ijtimoiy hayotida muvaffaqiyatli bo'lishlari uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Biz har bir loyiha yoki tadbirni rejalashtirish jarayonida quyidagi asosiy savollarga javob izlaymiz:

O'quvchilarga qanday foyda beradi?

Qaysi ko'nikmalarning rivojlanishiga yordam beradi?

Loyiha yakunida qanday o'zgarishlarni kuzatamiz?

Loyihalarni shakllantirish, joriy qilish va natijalarini baholash Prezident maktablarida quyidagi bosqichlardan iborat.

1. Loyiha g'oyasini shakllantirish bosqichi. Loyihalarni ishlab chiqishdan oldin, xalqaro tajribalarni o'rganamiz va dunyoning ilg'or maktablarida amalga oshirilayotgan loyihalarni kuzatamiz. Shu asosda, biz:

Xalqaro ta'lim forumlari va konferensiyalarni tahlil qilamiz

Dunyoning yetakchi maktablarida joriy etilgan metodlarni o'rganamiz

O'quvchilarning ehtiyojlari va qiziqishlariga mos ravishda yangi g'oyalar ishlab chiqamiz. Misol uchun, xalqaro maktablarda «House system», MUN, STEM dasturlari keng qo'llaniladi. Biz ham ushbu tizimlarni o'z sharoitimizga moslashtirib, samaradorlikni oshirishga intilamiz.

2. Loyiha va tadbirlar haqida batafsil axborot berish bosqichi.

Loyihalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun eng avvalo barcha ishtirokchilarga (o'quvchilar, o'qituvchilar, ota-onalar, maktab ma'muriyati) loyiha maqsad va vazifalarini tushuntirish kerak. Bu bosqich quyidagicha tashkil etiladi:

Maktab jamoasi va o'quvchilar uchun taqdimotlar. Loyiha mohiyati, maqsadi, kutilyotgan natijalar va ishtirok etish shartlari haqida batafsil ma'lumot beriladi.

O'quvchilarga loyiha va tadbir haqida tushuntirish ishlari. O'quvchilarning ishtirok etishiga qiziqish uyg'otish, ularning loyiha mazmunini to'g'ri tushunishlari uchun seminar va uchrashuvlar tashkil qilinadi.

Ota-onalarni jalb qilish. Ayrim loyihalarda ota-onalar ham bevosita ishtirok etishi yoki farzandlarini rag'batlantirishda muhim rol o'ynashi mumkin.

3. Loyiha va tadbirlarni amaliyotga tatbiq etish bosqichi. Loyihalarni joriy qilish jarayoni quyidagi asosiy tamoyilga asoslanadi:

Tadbir va loyihalarni sinovdan o'tkazish. Dastlab kichik guruhlar yoki sinf doirasida loyiha joriy qilinadi. Masalan: MUN modeli: Ilk bosqichda bir necha sinf o'quvchilaridan iborat kichik formatda muhokamalar o'tkaziladi, so'ngra bosqichma-bosqich maktab miqyosida kengaytiriladi.

Loyiha samarali bo'lishi uchun uning tashkiliy jihatlarini oldindan puxta rejalashtirish lozim. Bunda:

Hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'yish

Ichki hamkorlik: Maktab ichidagi turli klub va bo'limlar bilan hamkorlik qilib, loyiha doirasida resurslar taqsimlanadi.

Tashqi hamkorlik: Universitetlar, xalqaro tashkilotlar, tadbirkorlar va boshqa maktablar bilan bog'lanib, loyiha rivoji uchun zarur qo'llab-quvvatlash yo'nalishlari qamrab olinadi.

Vazifalarni taqsimoti. O'qituvchilar va o'quvchilarning rollari va mas'uliyatlari aniq belgilanadi. Masalan, MUN modelida har bir ishtirokchi o'zining rolini oldindan tayyorlab, muhokama jarayoniga tayyor holda kelishi shart.

Tadbir va loyihalar jadvalini ishlab chiqish. Tadbir va loyihalarni amalga oshirishning aniq vaqt jadvali tuziladi. Har bir bosqich uchun belgilangan muddatlar va natijalar aniqlanadi.

4. Monitoring va tahlil. Har bir loyiha yoki tadbir yakunida uning natijalarini tahlil qilish va samaradorligini baholash muhimdir. Bunda quyidagi usullar qo'llanadi:

So'rovnomalar. O'quvchilar, o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasida so'rovnomalar o'tkazilib, loyihaning ta'siri baholanadi.

Kuzatuvlar va suhbatlar. O'quvchilarning o'zlashtirgan ko'nikmalari va o'zgarishlari bevosita kuzatib boriladi.

Amaliy natijalarni tahlil qilish. Masalan, Debatlar loyihasidan so'ng o'quvchilarning mantiqiy fikrlash darajasi va muhokama olib borish qobiliyatlari baholanadi.

Keyingi bosqichlarni rejalashtirish. Loyiha natijalari tahlil qilinib, keyingi bosqich uchun yaxshilash choralari ko'riladi.

Xulosalar va takliflar.

Bugungi globallashtirilgan dunyoda yumshoq ko'nikmalar (soft skills) har qanday kasb egasi uchun muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ta'lim muassasalari, xususan, umumta'lim maktablari o'quvchilarning nafaqat akademik bilimlarini, balki ijtimoiy va kasbiy jihatdan shakllanishini ham ta'minlashi lozim. Andijon shahridagi Prezident maktabi tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuvlar joriy etilganda o'quvchilar muloqot, kreativ fikrlash, muammolarni hal qilish va jamoada ishlash kabi qobiliyatlarga ega bo'lishadi. Shunday ekan, umumta'lim maktablarida ham yumshoq ko'nikmalarni rivojlantirish tizimli ravishda amalga oshirilishi zarur.

Takliflar

1. Soft skills bo'yicha qo'llanmalar ishlab chiqish – O'quvchilarga yo'naltirilgan interaktiv va amaliy topshiriqlarga asoslangan maxsus metodik qo'llanmalar ishlab chiqish va ta'lim jarayoniga joriy qilish zarur. Bu materiallar o'qituvchilar va o'quvchilar uchun tushunarli va foydali bo'lishi

kerak.

2. Ilmiy tadqiqotlar va amaliyotga joriy etish – Yumshoq ko‘nikmalarni rivojlantirish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish, ularning natijalari asosida yangi pedagogik usullarni ishlab chiqish va ularni maktab amaliyotiga tadbiq etish muhimdir.

3. Xalqaro tajribalarni o‘rganish va moslashtirish – Singapur, Finlyandiya, Yaponiya va AQSh kabi ilg‘or ta‘lim tizimlariga ega mamlakatlarning yumshoq ko‘nikmalarni rivojlantirish bo‘yicha tajribalarini o‘rganish va ularni mahalliy ta‘lim tizimiga moslashtirish lozim.

4. O‘qituvchilar malakasini oshirish dasturlarini takomillashtirish – Pedagogik mahorat markazlari va oliy ta‘lim muassasalarida o‘qituvchilar uchun yumshoq ko‘nikmalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan maxsus kurslarni tashkil etish zarur. Bu kurslar orqali zamonaviy ta‘lim metodlari o‘qituvchilarga yetkaziladi.

5. O‘quv jarayonida tajribaviy o‘qitish yondashuvlarini kengaytirish – Loyiha asosida o‘qitish, tadbirkorlik va startap mashg‘ulotlari, amaliy treninglar va real hayotiy muammolarni hal qilishga yo‘naltirilgan topshiriqlar orqali yumshoq ko‘nikmalarni shakllantirish mumkin.

6. Fanlararo yondashuvni kuchaytirish – Soft skillsni mustaqil dars sifatida o‘qitishdan ko‘ra, barcha fanlar bo‘yicha o‘quv jarayoniga integratsiya qilish lozim. Masalan, matematika darslarida jamoaviy muammolarni hal qilish mashg‘ulotlari, ona tili darslarida tanqidiy fikrlash va muloqot ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan topshiriqlar joriy etilishi mumkin.

7. Maktab tashqarisidagi mashg‘ulotlardan foydalanish – O‘quvchilarning yumshoq ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun ekskursiyalar, amaliyot dasturlari, teatr va adabiyot klublari, jamoaviy tadbirlarda ishtirok etishlarini rag‘batlantirish lozim.

8. Baholash tizimini takomillashtirish – Yumshoq ko‘nikmalarni rivojlantirishni rag‘batlantirish uchun baholash tizimiga ham o‘zgarish kiritish kerak. An‘anaviy imtihonlarga qo‘shimcha tarzda loyiha ishlarini taqdim etish, muammolarni hal qilish bo‘yicha baholash tizimlari ishlab chiqilishi lozim.

9. Maktab muhitini moslashtirish – O‘quvchilar erkin fikrlay oladigan, o‘z g‘oyalarini ochiq ayta oladigan muhit yaratish yumshoq ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Interfaol o‘quv xonalari, ochiq muhokamalar uchun platformalar, o‘quvchilarning mustaqil tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash tizimini yo‘lga qo‘yish lozim.

10. Ota-onalarni jalb qilish – O‘quvchilarning yumshoq ko‘nikmalarini rivojlantirish faqat maktab emas, balki oilaviy muhitga ham bog‘liq. Shu sababli, ota-onalar uchun seminar va treninglar tashkil qilish, ularga bolalarining ijtimoiy va hissiy rivojlanishida qanday yordam berishlari mumkinligini tushuntirish zarur.

Agar umumta‘lim maktablarida yumshoq ko‘nikmalarni rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratilsa, kelajak avlod nafaqat bilimdon, balki ijtimoiy jihatdan faol, yetishadi. Shu bois, mazkur takliflarni bosqichma-bosqich amalga oshirish ta‘lim tizimini takomillashtirishning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Mirziyoyev Sh.M. Erkin, obod va farovon mamlakatni Yangi O‘zbekistonni barchamiz birgalikda barpo etamiz. - T.: “O‘zbekiston” nashriyoti 2023 157-bet

A.Shlyaxer. Jahon miqiyosidagi ta‘lim. XXI asr maktab tizimi qanday barpo etmoq kerak? - T.: “Zamin nashr” nashriyoti 2022

Andy Hargreaves, Michael Fullan. Professional capital: transforming teaching in every school. Copyright © 2012 by Teachers College, Columbia University

N.Djekson. Klassniy uchitel. Kak rabotat s trudnimi uchenikami, slojnimi roditelyami i poluchat udovolstviye ot professii. Moskva 2016

O.Hasanov. Liderlar. T.: “Muharir” nashriyoti 2022

<https://erasmus.courses> “Developing Soft Skills in Education”

ZAMONAVIY TA'LIM MUAMMOLARI VA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Raximova Madina Xasanovna

Osiyo Xalqaro Universiteti "Pedagogika va psixologiya" kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim tizimida uchraydigan muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha innovatsion yondashuvlar tahlil qilinadi. Xususan, raqamli texnologiyalar yordamida ta'lim sifatini oshirish imkoniyatlari, onlayn ta'limning samaradorligi va an'anaviy ta'lim bilan solishtirish hamda sun'iy intellekt texnologiyalarining pedagogik jarayondagi roli ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish o'quvchilarning bilish faoliyatini oshirishga va pedagogik jarayonni samarali tashkil etishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: zamonaviy ta'lim, raqamli texnologiyalar, onlayn ta'lim, an'anaviy ta'lim, sun'iy intellekt, pedagogika, innovatsion yondashuv

СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ

Рахимова Мадина Хасановна

преподаватель кафедры «Педагогика и психология» Международного университета Азии

Аннотация. В данной статье анализируются проблемы, возникающие в современной системе образования, и инновационные подходы к их устранению. В частности, рассматриваются возможности повышения качества образования с помощью цифровых технологий, эффективность онлайн-образования и его сравнение с традиционным образованием, а также роль технологий искусственного интеллекта в педагогическом процессе. Результаты исследования показывают, что интеграция современных технологий в учебный процесс способствует повышению познавательной активности студентов и эффективной организации педагогического процесса.

Ключевые слова: современное образование, цифровые технологии, онлайн-образование, традиционное образование, искусственный интеллект, педагогика, инновационный подход.

MODERN EDUCATIONAL PROBLEMS AND INNOVATIVE APPROACHES

Rakhimova Madina Khasanovna

teacher of the Department of "Pedagogy and Psychology" of the Asian International University

Abstract: This article analyzes the problems encountered in the modern education system and innovative approaches to their elimination. In particular, the possibilities of improving the quality of education using digital technologies, the effectiveness of online education and its comparison with traditional education, and the role of artificial intelligence technologies in the pedagogical process are considered. The results of the study show that the integration of modern technologies into the educational process helps to increase students' cognitive activity and effectively organize the pedagogical process.

Keywords: modern education, digital technologies, online education, traditional education, artificial intelligence, pedagogy, innovative approach

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimi global o'zgarishlar jarayonida turibdi. An'anaviy ta'lim tizimi o'quvchilar ehtiyojlariga to'liq javob bera olmasligi sababli, raqamli texnologiyalar va innovatsion yondashuvlarga asoslangan ta'lim tizimi jadal rivojlanmoqda. Xususan, onlayn ta'lim shakllari, sun'iy intellekt bilan boyitilgan o'quv jarayonlari va interaktiv o'qitish usullari zamonaviy pedagogikaning ajralmas qismiga aylanmoqda.

Raqamli texnologiyalar hayotimizga shunchalik singib ketdiki, bugungi kunda nafaqat kundalik faoliyatimiz, balki ijtimoiy-iqtisodiy sohalar rivojini ham ularsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Tabiiyki, boshqa sohalarda bo'lgani singari kabi raqamli texnologiyalarni soliq ma'murchiligida

joriy etish ham uning faoliyatini tubdan o'zgartirmoqda. Bu nafaqat soliq to'lovchilar va soliq organlari o'rtasidagi munosabatlar bilan bog'liq bo'lib qolmay, balki deklaratsiyalarni taqdim etishdan tortib, to'loqlarni to'lash va ma'lumotlarni saqlash usullarigacha ham yangilikliklar kiritiyapti. Xususan, tizimda yagona elektron platformani yaratish orqali ma'lumotlarni kiritish, to'plash, shakllantirish, tahlil qilishning zamonaviy uslubi yo'lga qo'yildi.

Raqamli texnologiyalar o'quv jarayonini yanada samarali qilish, ta'lim sifati va o'qitish samaradorligini oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, onlayn ta'limning samaradorligi va an'anaviy ta'lim bilan solishtirish masalasi ham dolzarb hisoblanadi. Bundan tashqari, sun'iy intellektning pedagogik jarayondagi o'rni va imkoniyatlari ham ilmiy jamoatchilik tomonidan qizg'in muhokama qilinmoqda. Ushbu maqolada mazkur masalalar atroficha tahlil qilinadi.

2. Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Zamonaviy ta'lim tizimidagi muammolar va innovatsion yondashuvlar bilan bog'liq adabiyotlar ko'plab tadqiqotlar va ilmiy ishlardan iborat. Xususan, ta'limni raqamlashtirish, onlayn o'qitish, interaktiv metodlar va o'quvchi markazli ta'limning ahamiyati haqida ko'plab ilmiy ishlar mavjud.

O'zbekistonning ta'lim tizimida ham xuddi shunday innovatsiyalarni joriy qilishga qaratilgan bir qator tadbirlar amalga oshirilmoqda. Ta'lim metodologiyasi va innovatsion yondashuvlarga oid tadqiqotlar quyidagi asosiy yo'nalishlarda olib boriladi:

Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektni ta'lim jarayonida qo'llash.

O'quvchilarning interaktiv faoliyatini oshirish.

Shaxsiylashtirilgan ta'lim tizimining rivojlanishi.

Pedagogik yondashuvlarda tizimli o'zgarishlar.

Metodologiya sifatida analitik va tizimli yondashuvlar qo'llanilgan, ya'ni ma'lumotlar to'plami tahlil qilinib, zamonaviy ta'lim tizimining innovatsion jihatlari aniqlangan.

3. Muhokama

Zamonaviy ta'lim tizimining asosiy muammolari orasida ta'lim sifati va resurslarning yetishmasligi, pedagogik kadrlarning malakasizligi, texnologik yondashuvlarning sekin tatbiqi va o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishining pasayishi kabi muammolarni ko'rish mumkin. Shu bilan birga, innovatsion yondashuvlar ushbu muammolarni hal qilishda katta ahamiyatga ega. Innovatsion ta'lim metodlari, ayniqsa, shaxsiylashtirilgan va individual yondashuvlar, o'quvchilarning motivatsiyasini oshirishda va ularning kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda katta o'rin tutadi.

Onlayn va aralash ta'lim (blended learning) hamda raqamli texnologiyalar, masalan, virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR va AR), ta'limda ilg'or yondashuvlarni yaratishga yordam beradi. Bu texnologiyalar o'quvchilarni faollashtiradi va ularning bilim olish jarayonini yanada samarali qiladi. Shuningdek, pedagogik amaliyotlarni takomillashtirish va global tajribalarni tatbiq etish o'z o'rnini topmoqda.

Raqamli texnologiyalar yordamida ta'lim sifati oshirish

Raqamli texnologiyalar orqali ta'lim berilsa ta'lim oluvchilarga ta'lim olish usullari osonlashmoqda. Bunda esa ta'lim tizimi vositalari rolini multimediyalar, kodoskop, kompyuter, noutbuk, internetga ulangan televizorlar, telefon liniyalar, smart doska, proyektorlar bajarib beradi. Ta'lim beruvchilarga bunday vositalar bilan dars mashg'ulotlar o'tkazish ta'lim sifati oshirishni ta'minlaydi. Onlayn darslarda raqamli texnologiyalar qo'llanilishi yaxshi samara berishi xammamizga ma'lum. Masalan, televideniya orqali berib borilgan onlayn darslar raqamli ta'lim olishning bir turi deb olsak bo'ladi.

Raqamli ta'lim tizimini yuksalishiga Wi-Fi zonalar IT parklar ochilishi katta xizmat qiladi. Ta'lim beruvchilarni raqamli texnologiyalar bilan ishlash qobiliyatini o'stirish va internet orqali turli ochiq kurslar tashkil etish imkoniyati tug'iladi. Bu esa o'z navbatida ta'lim beruvchilarni o'z ustida ko'proq ishlashi va raqobat tufayli ta'lim sifati yanada ortishiga xizmat qiladi. Bundan tashqari raqamli texnologiyalar yana sun'iy intellekt texnologiyasini joriy etish soliq to'lashdan bo'yin tovlash holatlarini aniqlash, firibgarliklarni oldini olish, ma'lumotlarni tahlil qilish va takrorlanuvchi jarayonlarni avtomatlashtirish hamda shaffoflikni oshirishda qo'l kelsa, katta hajmli ma'lumotlar — Big data esa soliq organlariga kelib tushadigan katta hajmdagi ma'lumotlarni saqlash, qayta ishlash, tushumlarni yanada yaxshiroq bashorat qilish hamda to'lovchilar va soliq

organlari o'rtasidagi hujjat almashinuvini yaxshilash imkoniyatini beradi.

Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonida muhim o'rin tutadi. Elektron darsliklar, onlayn platformalar, masofaviy ta'lim vositalari pedagoglarning ishini osonlashtirish bilan birga, ta'lim sifatini oshirishga ham xizmat qiladi. Masalan, Google Classroom, Moodle, Zoom, Microsoft Teams kabi platformalar dunyo bo'ylab millionlab o'qituvchi va o'quvchilar tomonidan qo'llanilmoqda.

Raqamli texnologiyalar ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga quyidagicha ta'sir qiladi:

O'quvchilarning o'quv jarayoniga qiziqishini oshiradi.

O'qituvchilarga interfaol darslarni tashkil etish imkoniyatini yaratadi.

O'quv materiallarini tezkor yetkazish va almashish imkonini beradi.

O'quvchilarga mustaqil ta'lim olish uchun qo'shimcha imkoniyatlar taqdim etadi.

Biroq, raqamli texnologiyalarni joriy etishda duch kelinadigan muammolar ham mavjud. Xususan, internet sifati, texnik vositalarning yetishmovchiligi, o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasi yetarli emasligi kabi omillar ta'lim jarayonining samaradorligiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Onlayn ta'lim samaradorligi va an'anaviy ta'lim bilan solishtirish

Onlayn ta'limning afzalliklari quyidagilardan iborat:

O'quvchilarga istalgan joydan ta'lim olish imkonini beradi.

Moslashuvchan jadval taqdim etadi.

Ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish imkonini yaratadi.

Raqamli materiallar orqali o'zlashtirish jarayonini tezlashtiradi.

Biroq, an'anaviy ta'lim ham muhim afzalliklarga ega:

Jonli muloqot va guruh muhokamalari o'quv jarayonini samaraliroq qiladi.

O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri aloqa bilimning mustahkamlanishiga yordam beradi.

O'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Onlayn va an'anaviy ta'lim o'rtasidagi asosiy farq shundaki, onlayn ta'lim ko'proq texnologik vositalarga tayanadi va mustaqil ta'lim olishni talab qiladi, an'anaviy ta'lim esa sinf xonalarida o'qituvchi boshchiligida olib boriladi. Ideal yechim sifatida aralash ta'lim modeli (blended learning) tavsiya etiladi, bu usulda har ikkala tizimning afzalliklari uyg'unlashgan bo'ladi.

O'qitishda sun'iy intellekt va uning pedagogik imkoniyatlari

Sun'iy intellekt ta'lim tizimida yangi imkoniyatlarni ochib bermoqda. AI asosida ishlovchi ta'lim platformalari individual yondashuvni ta'minlab, har bir o'quvchining bilim darajasiga mos materiallarni taqdim etishi mumkin.

AI texnologiyalarining asosiy pedagogik imkoniyatlari:

Shaxsiylashtirilgan ta'lim – har bir o'quvchiga mos o'quv materiallari ishlab chiqiladi.

Automatlashtirilgan baholash – sun'iy intellekt test natijalarini avtomatik tahlil qilib, xatolarni ko'rsatadi.

Virtual o'qituvchilar va chat-botlar – o'quvchilarga real vaqt rejimida yordam beradi.

Biroq, AI texnologiyalarining to'liq integratsiya qilinishi hali ham to'liq tadqiqot va tajribadan o'tmagan. Bundan tashqari, AI asosida ishlovchi tizimlarning etika va maxfiylik masalalari ham dolzarb hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning ta'lim tizimiga integratsiyasi pedagogik jarayonni yanada samarali qilish imkonini beradi. Ayniqsa, interaktiv ta'lim vositalari va onlayn resurslar o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi.

Shu bilan birga, onlayn ta'limning ba'zi kamchiliklari ham mavjud. Masalan, talabalar mustaqil ta'lim olish qobiliyatiga ega bo'lishlari shart, shuningdek, texnik muammolar (internet sifati, kompyuter jihozlari yetishmovchiligi) ham o'quv jarayoniga ta'sir qilishi mumkin.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'limda qo'llanilishi esa hali to'liq o'zlashtirilmagan sohaga kiradi. AI yordamida o'quv jarayonini avtomatlashtirish va moslashtirish imkoniyatlari mavjud bo'lsa-da, ushbu tizimlar pedagogik nazorat va inson omiliga ehtiyoj sezadi.

4. Natijalar

Innovatsion yondashuvlarning ta'lim tizimida qo'llanilishi natijasida bir qancha o'zgarishlar va ijobiy o'sishlar kuzatilmoqda. O'quvchilar orasida interaktiv ta'lim metodlarining samaradorligi

ortdi, bu esa ularning o'quv faoliyatidagi qatnashuvini oshirdi. Shuningdek, onlayn va aralash ta'lim platformalarining joriy etilishi o'quvchilarga vaqt va joydan qat'i nazar ta'lim olish imkoniyatlarini yaratdi. O'zbekistonda ham o'quvchilarning raqamli savodxonligi oshdi va ta'limning sifatiga qo'shimcha ravishda, yangi metodologiyalar va pedagogik yondashuvlar qo'llanildi.

Innovatsion yondashuvlarning joriy etilishi bilan, pedagogik xodimlar ham zamonaviy texnologiyalarni o'zlashtirishni boshladilar, bu esa o'z navbatida o'quvchilarga yuqori sifatli ta'lim berishga yordam bermoqda. Shu bilan birga, ushbu innovatsiyalarni to'liq amalga oshirishda yuzaga kelgan texnologik va moliyaviy cheklovlar ba'zan jiddiy to'siqlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Xulosa va tahlillar

Maqolada zamonaviy ta'limning muammolari va innovatsion yondashuvlari keng yoritildi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektdan foydalanish ta'lim jarayonini samaraliroq va qiziqarliroq qiladi.

Ta'lim sifatini oshirish uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

Raqamli texnologiyalarni o'qitish jarayoniga to'g'ri integratsiya qilish.

O'qituvchilarni raqamli kompetensiyalar bo'yicha doimiy o'qitish.

Aralash ta'lim modelini keng joriy etish.

AI texnologiyalaridan foydalanishning samarali usullarini ishlab chiqish.

Kelajakda zamonaviy texnologiyalar ta'lim jarayonini yanada innovatsion shaklga olib chiqishi kutilmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli ta'lim tizimini rivojlantirish to'g'risida"gi qarori, 2021-yil 12-mart.

Alimova, M. X. (2022). Raqamli ta'lim muhitida pedagogik innovatsiyalar. O'zbekiston Pedagogika Jurnal, 4(2), 45-58.

Raximova, M.X. (2020). Maktabgacha ta'lim muassasalarida psixologik xizmatni tashkil etishning nazariy asoslari. Zamonaviy ta'lim, 5(90), 32-39.

Raximova M.X.(2024) O'smirlarni ijtimoiy moslashuviga ko'maklashishda psixologik-pedagogikaning o'rni. (615-618)

Xasanovna.R.M. (2024). Ijtimoiy munosabatlar va guruh dinamikasi. The latest pedagogical and psychological innovations in education, 1(2), 177-182.

Raximova, M. X. Yoshlarni destruktiv guruhlar ta'biridan himoyalashning dolzarb muammolari. Toshkent -2021, 52

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASH METODIKASI

Salimova Marjona Abduraxim qizi
SHDPI Pedagogika fakulteti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi 2-bosqich
magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'qituvchilarni pedagogik faoliyatga tayyorlashda qo'llaniladigan yondashuvlar; o'z samarasini beradigan yangi metod va texnikalar; pedagoglarni tayyorlash bosqichlari, bo'lajak o'qituvchilarni pedagogik faoliyatga tayyorlashning bir necha asosiy yo'nalishlari haqida so'z boradi. Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlashda pedagogik bilimlar, metodik yondashuvlar, kasbiy kompetensiyalar, amaliy tajribalar muhim ahamiyatga ekanligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: kasbiy kompetensiya, individualizatsiya, amaliy tajriba, simulyatsiya, gamifikatsiya, kollaborativ o'qitish, Flipped classroom.

МЕТОДИКА ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Салимова Марджона Абдурахим кызы
Педагогический факультет, ШДПИ Специальность «Теория и история педагогики»
Студент 2 курса магистратуры

Аннотация: В данной статье говорится о подходах, используемых при подготовке учителей к педагогической деятельности, новых эффективных методах и приемах, этапах подготовки педагогов, нескольких основных направлениях подготовки будущих учителей к педагогической деятельности. Педагогические знания, методические подходы, профессиональные компетенции и практический опыт имеют важное значение в подготовке будущих учителей к профессиональной педагогической деятельности.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, индивидуализация, практический опыт, моделирование, геймификация, совместное обучение, «Перевернутый класс».

METHODOLOGY OF PREPARING FUTURE TEACHERS FOR PEDAGOGICAL ACTIVITY

Salimova Marjona Abdurakhim qizi
SHDPI Faculty of Pedagogy Specialization in Theory and History of Pedagogy 2nd year
master's student

Abstract: This article talks about the approaches used in the preparation of teachers for pedagogical activity, new effective methods and techniques, the stages of training pedagogues, several main directions of preparing future teachers for pedagogical activity. Pedagogical knowledge, methodical approaches, professional competencies, and practical experiences are important in preparing future teachers for professional pedagogical activities

Key words: professional competence, individualization, practical experience, simulation, gamification, collaborative teaching, Flipped classroom.

Kirish. So'nggi yillarda yurtimizda ta'lim tizimiga alohida e'tibor qaratilmoqda va yangidan yangi ta'lim tizimini rivojlantirishga doir ustuvor vazifalar belgilanib, amalda tadbiriq etilmoqda. Ta'lim tizimi global miqyosda yuksalish bilan birga, pedagogik yondashuvlar, pedagogik texnologiyalar ham yangicha innovatsion g'oyalar asosida yangilanishda davom etmoqda. Ta'lim tizimidagi o'zgarishlar orqali ta'lim sifatini oshirish, dunyo hamjamiyatida har jabhada ilg'or bo'lgan raqobatbardosh yoshlarni tarbiyalash o'qituvchilar oldidagi muhim vazifadir. Shu sababli ta'lim tizimini samarali tashkil etishda o'qituvchining roli va ahamiyati katta. Pedagogik faoliyatning samarali bo'lishida o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi va kompetensiyalari muhim omil sanaladi. Shunday qilib, bo'lajak pedagoglarni kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlash mavzusi bugungi kunda muhim va dolzarb ahamiyatga ega.

O'qituvchini kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayoni zamonaviy ilg'or pedagogik texnologiyalar, nazariya va metodikalar asosida o'z ustida ishlash, kasbiy bilim va malakalarini

takomillashtirish, pedagogik va psixologik bilimlarni o'rganish va ularni amalga tadbiiq etish jarayonidir. Ya'ni, o'qituvchining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish pedagogik faoliyatga tayyorlashning muhim jihatlaridan biridir. Ta'lim tizimining global miqyosda rivojlanishi, yangi innovatsion pedagogik yondashuvlarni va metodlarni yaratilishi bo'lajak pedagoglar tayyorlashda, ularni malakali kadr bo'lishida yangi talab va vazifalarni belgilab bermoqda. Shu sababli, bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlash dolzarb mavzu hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili

O'qituvchilarni tayyorlash jarayoniga bog'liq ilmiy tadqiqotlar uzoq yillik tarixga ega va hozirgi kunda ham ushbu sohani zamonaviy talablar asosida takomillashtirish borasidagi ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Bo'lajak pedagoglarni tayyorlashga doir tadqiqotlarni ko'plab olimlar amalga oshirgan bo'lishi qaramasdan, zamonaviy metodlarni ishlab chiqish va ularni bevosita amaliyotga tadbiiq etish ta'lim tizimida muhim qadam hisoblanadi.

Quyida bo'lajak o'qituvchini kasbiy faoliyatini shakllantirishning asosiy yo'nalishlari haqida so'z boradi:

- Pedagogik bilimlar;
- Metodik yondashuvlar;
- Kasbiy kompetensiyalar;
- Amaliy tajriba.

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Kasbiy kompetensiyalar o'qituvchini nazariy bilimlarini amaliyot jarayonida qo'llay olish malakasini oshiradi. Olimlar kasbiy kompetensiyani rivojlantirishda kasbiy va pedagogik bilimlar, interfaol usullar, metodik ko'nikmalar, turlicha yondashuvlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash o'z samarasini berishini ta'kidlashadi. O'zbekistonda Shodiyevlar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar o'qituvchilarni tayyorlashda pedagogik bilimlardan tashqari, amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga e'tibor berish kerakligini tasdiqladi. X. Karimov, N. Toshpulatov va S. Umarovning ilmiy tadqiqot ishlarida esa pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishda, interfaol usullar va zamonaviy ta'lim texnologiyalarining rolga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqotlarda, Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda o'quv jarayonini tashkil etishda zamonaviy metodlar, masalan, muammoli o'qitish, interfaol metod va usullar orqali o'rganish va hamkorlikda ishlash usullarining qo'llanilishi samarali ekanligi ko'rsatilgan.

Bo'lajak pedagoglarni tayyorlashda pedagogik va psixologik bilimlarni o'rganish asosiy masala sanaladi. Pedagogik bilimlarga o'qituvchining nazariy asoslari, metodik yondashuvlari, kasbiy bilimlari, pedagogik texnikalari, zamonaviy innovatsion texnologiyalarni qo'llay olish qobiliyatlari kiradi. Ta'lim metodlari bo'yicha olib borilgan ko'plab tadqiqotlarda shuningdek X. Hasanov, T. Tursunov olib borgan tadqiqot ishlari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy metodik yondashuvlar o'qituvchilarning pedagogik ijodkorligini, ijodiy fikrlashini rivojlantiradi. Tadqiqotchilar o'qituvchilarni tayyorlashda innovatsion metodlarning joriy etilishi va ularni o'quv jarayonida qo'llashning samarali ekanligini ta'kidlamoqda. Sh. Shodiev, A. Tursunov kabi olimlar pedagogik bilimlarning o'qituvchining kasbiy faoliyatida qanchalik muhim ekanligini ta'kidlashgan. Ularning ilmiy ishlarida pedagogik bilimlarni mustahkamlashda zamonaviy o'qitish uslublari, pedagogik psixologiyaning ta'lim jarayonida qo'llanilishi va o'qituvchining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishning ahamiyati haqida so'z boradi.

O'qituvchining kasbiy malakasini oshirishda amaliy tajriba muhim ahamiyatga ega. Amaliy tajriba, o'qituvchilarga o'quv jarayonini boshqarish, sinf menejmenti va o'quvchilar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatini beradi. Amaliy tajriba davomida o'qituvchi ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish qobiliyatini, o'z-o'zini baholash hamda ta'lim jarayonida o'zini namoyon etishni ahamiyatini o'rganadi.

Metodologiya

Metodologiyalar, texnikalar va qo'llanilgan usullar bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlashga va o'qituvchi faoliyatini samaradorligini oshirishga bevosita yordam beradi. Quyida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda qo'llaniladigan asosiy usul va metodlar keltirilgan.

Eksperiment: Bu metod pedagogik jarayonni o'rganishga va unga ta'sir etuvchi omillarni aniqlashga yordam beradi. Ushbu metod orqali turli usul va yondashuvlar amalda qo'llanadi va ularning natijalari tahlil qilinadi. Eksperiment metodi orqali bo'lajak o'qituvchilarning metodik yondashuvlarini sinash, ularga yangi pedagogik metodlarni o'rgatish va bu jarayonda o'quvchilar bilan ishlashdagi muvaffaqiyatlarni kuzatish mumkin. Bu metodning asosiy vazifasi – pedagogik yondashuvlarni

amalda qo'llash va ularning natijalarini tahlil qilish orqali samarali metodlarni aniqlashdir. Bu usul bo'lajal o'qituvchilar tayyorlashga doir o'tkaziladigan tadqiqotda qo'llanilganda qatnashayotgan o'qituvchilarning pedagogik faoliyatlarini chuqur o'rganishga va ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda qanday metodik yondoshuvlar samarali ekanligini aniqlashga yordam beradi.

So'rovnomas: Anketa metodidan foydalanish orqali bo'lajak o'qituvchilarni pedagogik tayyorgarligini baholash mumkin. So'rovnomalar yordamida o'qituvchining bilim darajasi, metodik yondashuvlar, ta'lim jarayonida qanchalik samarali ishlashlarini aniqlash mumkin. Qolaversa ushbu metod orqali o'qituvchi o'z-o'zini baholashi ham mumkin.

Intervyu: Ushbu metod orqali o'qituvchining kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida yuzaga keladigan muammolarni va ularning bu muammolarda qanday yondashishlarini o'rganish imkonini beradi. Intervyu orqali o'qituvchilar bilan shaxsiy suhbat o'zkazib, ularni kasbiy bilim va pedagogik faoliyati haqida chuqurroq o'rganish mumkin. Intervyu metodi o'qituvchilarni fikrlarini va tajribalarini chuqurroq o'rganishga va uning o'quvchilarga nisbatan yondashuvi, innovatsion yangiliklarni qo'llashga qanchalik tayyor ekanliklarini o'rganishga yordam beradi.

Kuzatish: Bu metod orqali o'qituvchining dars jarayonidagi faoliyatini, ta'lim jarayonini qanday tashkil qilishni kuzatib, to'g'ridan-to'g'ri o'rganish imkonini beradi. Kuzatish metodi orqali o'qituvchilarning ta'lim jarayonidagi o'zaro munosabatlari, sinf menejmenti va pedagogik strategiyalarini baholash mumkin.

Tahlil: Bu metodda dars jarayonidagi video yozuvlarni ko'rib chiqish, dars rejalari va ishlanmalarini tahlil qilib o'qituvchining pedagogik faoliyatini tahlil qilish mumkin. Tahlil usuli yordamida o'qituvchi pedagogik faoliyatini yanada chuqurroq o'rganish va baholash imkoniyatiga ega bo'lgan metodologik xulosalar chiqarish mumkin.

So'nggi yillarda o'qituvchilarni tayyorlash jarayonini o'rganishda qo'llaniladigan metod va usullar rivojlanib bormoqda. Yangi innovatsion pedagogik yondashuvlar va texnologiyalar ta'lim jarayoniga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Quyida o'qituvchilarni tayyorlashda o'z samarasini beradigan yangi metod va texnikalar haqida so'z boradi:

Collaboration-based learning: Kollaborativ o'rganish- o'quvchilar birga hamkorlikda jamoa bo'lib ishlashidir. Bu metod orqali o'quvchilar muaamoga yechim topishda fikr almashish, guruh bilan ishlash, ko'p tomonlama fikrlash, bir-biridan o'rganish imkoniga ega bo'ladilar. O'qituvchilarni tayyorlashda kollaborativ o'rganish kommunikativ va tashkiliy ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Blended learning: Aralash o'qitish an'anaviy va masofaviy ta'limni birlashtirgan yondashuvdir. Ushbu metod o'qituvchilarni tayyorlashda, bo'lajak o'qituvchilardan zamonaviy texnologiyalardan ta'lim jarayonida qo'llashni talab etadi, ya'ni o'qituvchilar online ta'lim materiallari, video darslar, interaktiv test va turli metodlar orqali o'qitish ko'nikmalarini o'zlarida shakllantirishlari kerak. Blended learning metodini qo'llash bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy texnologiyalarni ta'lim jarayonida qo'llashga o'rgatadi.

Pedagogical simulation: Pedagogik simulyatsiya o'qituvchilarni tayyorlashda real ta'lim jarayonini simulyatsiya qilish metodidir. Pedagogik simulyatsiyalar virtual va real sinf muhitini yaratib, bo'lajak o'qituvchilarni bilimlarini amaliy tajribaga tayyorlash demakdir. Bu metodning afzalliklari o'qituvchilarni turli pedagogik vaziyatlardan chiqib ketishga tayyorlash, turli pedagogik yondashuvlarni qo'llashga o'rgatish va amaliyotga tadbiiq etish imkonini beradi. Bu esa o'z navbatida bo'lajak o'qituvchilarning o'ziga nisbatan ishonchini oshirishga va o'quvchilar bilan qilish ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi.

Flipped classroom: Aks o'qitish usuli o'z nomi bilan an'anaviy ta'limga teskari yondashuv bo'lib, bunda o'quvchilar dars materillarini uyda o'qib, o'rganishadi, sinfda esa o'qituvchi komagi asosida materiallarni mustahkamlash, amaliyotga qo'llash va guruh bo'lib ishlashda ishtirok etishadi. Bu metod, o'qituvchilarni tayyorlashda o'quvchi bilan faol ishlashga, dars jarayonida vaqtdan unumli foydalanishga hamda mavzu materiallarini chuqur tahlil qilgan holatda o'rganish va o'rgatishga yordam beradigan samarali metod sifatida ijobiy natijalar qayd etgan.

Gamification: Gamifikatsiya metodi o'qitishda turli o'yin elementlari orqali ya'ni ball to'lash, vazifalarni bajarish, reytinglar va sovrinlar orqali dars jarayonini qiziqarli qilishdir. Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda gamifikatsiyadan foydalanish kelgusida ular tashkil qiladigan dars jarayonini yanada qiziqarli, samarali hamda o'quvchilarning motivatsiyalarini oshirishga imkon beradi.

Yuqorida keltirilgan metodlar o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga,

bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda nafaqat pedagogik bilimlarni, balki zamonaviy ta'lim texnologiyalar va innovatsion yondashuvlarni o'rganishga imkon yaratadi.

Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlashda o'qituvchining pedagogik, psixologik, kommunikativ va tashkiliy kompetensiyalarini shakllantirishga ahamiyat qaratiladi. Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayoni o'qituvchining kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan bir necha bosqichni o'z ichiga oladi. Ushbu bosqichlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Nazariy tayyorgarlik;
- Amaliy tayyorgarlik;
- Psixologik tayyorgarlik.

Bo'lajak o'qituvchilarni pedagogik faoliyatga tayyorlashda bir necha asosiy yo'nalishlar ham mavjud:

Shaxsiy rivojlanish-bu o'qituvchini o'zini anglash, o'z-o'zini rivojlantirish va o'zini baholash ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan. Bu o'z navbatida o'qituvchiga o'z-o'zini baholash, o'z tajribasini o'rganish va tahlil qilish, qolaversa ta'lim jarayonida o'quvchilarga ijobiy motivatsiya berish imkonini beradi.

Kommunikativ ko'nikmalar-o'quvchilar bilan samarali muloqot qilib muammolarni hal etish demakdir. Bunda o'qituvchi o'quvchilarni ehtiyojlarini tushunib, ularga ta'lim jarayonida yordam berishi, o'quvchini tinglashi va nutqini ravon qilishi, yuzaga keladigan konfliktlarni hal qilishi va o'quvchilarni xushmuomalalik va hurmatga o'rgatishi kabi jihatlar kiradi.

Tashkiliy ko'nikmalar-bu o'qituvchining darsni samaradorligini oshirishga qaratilgan vaqtni to'g'ri taqsimlash, sinf ichida o'quvchilarni guruhlariga ajratish, dars jarayonini rejalashtirish va o'quv materiallarini tayyorlash.

O'quvchilarga mos pedagogik strategiyalarni tanlash-o'qituvchining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga yordam beradi. Har bir o'quvchi bilan individual ishlash, o'quvchilarni darsga faol jalb qilish, guruhli ishlash va o'yin texnikalarini qo'llash, o'quvchilarni fikrlash qobiliyatini shakllantirish kabilar pedagogik strategiyalarga kiradi.

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida nafaqat pedagogik bilimlar, balki o'qituvchilarni nazariy ma'lumotlarni amaliyotga qo'llashga o'rgatish asosiy masala hisoblanadi.

Xulosa

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda amaliy tajriba va sinfda ishlash ko'nikmalarini shakllantirish, o'qituvchini kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratish zarur. Bo'lajak o'qituvchilarni masofaviy ta'lim platformalari, interaktiv doskalar va boshqa raqamli vositalardan foydalanishga o'rgatish lozim. Bu o'qituvchining dars jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishiga yordam beradi. O'qituvchilarni tayyorlashda mavjud pedagogik yondashuvlarni zamonaviy tarzda yangilab novatsiya qilish, ta'lim jarayonini induvudializatsiya qilish, ya'ni bo'lajak o'qituvchini shaxsiy qobiliyatlarini inobatga olgan holatda ta'lim jarayonini tashkil qilish, o'qituvchilarni zamonaviy yondashuvlarga, ta'lim metodlarini yaratish va integratsiya qila olishga o'rgatish lozim.

Foydalanilgan Adabiyotlar

Salimova, M (2024). Bo'lajak pedagoglarda kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish metodikasining asosiy yo'nalishlari-Termiz: "Uzluksiz ta'lim tizimining ustuvor vazifalari: muammolar, yechimlar va istiqbollor" respublika ilmiy-amaliy konferensiya.

A.R.Soxibov.(2020). "Talimning interfaol usullari". O'quv-uslubiy qo'llanma.- Qarshi

Baharov, A. (2020). O'qituvchilarni tayyorlash: metodik yondoshuvlar – Tashkent: Ta'lim.

Xudoyberganova, S. (2019). Pedagogik texnologiyalar va innovatsion metodlar. – Tashkent: Fan.

Rahmonov, M. (2018). Ta'lim tizimidagi o'zgartirishlar va o'qituvchilik kasbining rivojlanishi. – Tashkent: O'qituvchi.

Jalilov, R. (2021). Pedagogik tayyorgarlik va kasbiy kompetensiyalar. – Tashkent: Science.

OLIV TA'LIM TIZIMINI MODELII BOSHQARISHNING PEDAGOGIK, NAZARIY VA AMALIY TAHLILI

Sharapov Abror Amanovich

*Osiyo texnologiyalar universiteti "Ijtimoiy fanlar va raqamli texnologiyalar" kafedrası
o'qituvchisi*

Annotatsiya: maqolada modellashtirishning fanlararo tabiati asoslanadi. Pedagogikada modellashtirishning xususiyatlari o'rganilib, pedagogik boshqaruv modellariga qo'yiladigan asosiy talablar tahlil qilingan.

Oliy ta'lim kontekstida tizim modeli faoliyatning turli tomonlarini qamrab olishi mumkin: o'quv jarayoni, tadqiqot ishlari, xalqaro hamkorlik, resurslarni boshqarish va tashqi manfaatdor tomonlar bilan o'zaro munosabatlar. Pedagogik boshqaruvda tizimli modellashtirishdan foydalanishning afzalliklari bir qator omillar bilan bog'liq:

Ta'lim tizimining yaxlit ko'rinishi: Tizim modeli turli quyi tizimlar o'rtasidagi munosabatlar va o'zaro bog'liqlikni hisobga olgan holda ta'lim tashkilotini bir butun sifatida ko'rish imkonini beradi. Bu resurslarni yanada samarali boshqarish, o'quv jarayonini optimallashtirish va ta'lim sifatini oshirishga xizmat qilmoqda.

Inson tafakkurining mavhumlik, analogiya, soddalashtirish, rasmiylashtirish va sxematiklashtirish qobiliyati ilmiy tadqiqotlarda modellashtirishdan foydalanishga imkon beradi.

Kalit so'zlar: modellashtirish, fanlararo yondashuv, strukturaviy model, funksional model, pedagogika fanlari.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ, ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И ПРАКТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МОДЕЛИ УПРАВЛЕНИЯ СИСТЕМОЙ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Шарапов Аброр Аманович;

Азиатский технологический университет

Преподаватель кафедры «Социальные науки и цифровые технологии»

Аннотация: В статье дается обоснование природы межнаучного моделирования. Анализируются основные требования моделей педагогического управления, посредством изучения особенностей педагогического моделирования.

В контексте высшего образования системная модель может охватывать различные аспекты деятельности: образовательный процесс, научно-исследовательскую работу, международное сотрудничество, управление ресурсами и взаимодействие с внешними заинтересованными сторонами. Преимущества использования системного моделирования в педагогическом управлении связаны с рядом факторов

Целостный взгляд на образовательную систему: Системная модель позволяет увидеть образовательную организацию в целом, принимая во внимание взаимосвязи и взаимозависимости между различными подсистемами. Это служит более эффективному управлению ресурсами, оптимизации образовательного процесса и повышению качества образования.

Способность человеческого мышления абстрагировать, аналогизировать, упрощать, формализовать и схематизировать позволяет использовать моделирование в научных исследованиях

Ключевые слова: моделирование, межнаучный подход, структурная модель, функциональная модель, педагогические науки.

PEDAGOGICAL, THEORETICAL AND PRACTICAL ANALYSIS OF MODEL MANAGEMENT OF THE HIGHER EDUCATION SYSTEM

Sharapov Abror Amanovich;

Asian University of Technologies

Lecturer, Department of «Social Sciences and Digital Technologies»

Annotation: The article is based on the interdisciplinary nature of modeling. The characteristics of modeling in pedagogy are studied, and the main requirements for pedagogical management models are analyzed. In the context of higher education, a system model can cover various aspects of activity: the educational process, research, international cooperation, resource management and interaction with external stakeholders. The advantages of using system modeling in pedagogical management are associated with a number of factors:

A holistic view of the education system: The system model allows you to view the educational organization as a whole, taking into account the relationships and interdependencies between various subsystems. This serves to more effectively manage resources, optimize the educational process and improve the quality of education.

The ability of human thinking to abstract, analogize, simplify, formalize and schematize allows the use of modeling in scientific research.

Keywords: modeling, interdisciplinary approach, structural model, functional model, pedagogy sciences.

Kirish (Introduction). Jahonda oliy ta'limning rivojlanishi yangi sharoitlarda amalga oshirilayotganligi bilan bog'liq bo'lib, bir tomondan, oliy ta'lim mavjudligining asosi - an'analarga sodiqlik bo'lsa, boshqa tomondan u integratsiya va globallashuv jarayonlariga kiritilib, Yevropa va jahon ta'lim makonining bir qismiga aylanmoqda.

Dunyoda zamonaviy ta'lim muassasasi - murakkab tashkil etilgan ijtimoiy tizim bo'lib, uning vazifasi insonning butun umri davomida o'z-o'zini yuqori sifatli uzluksiz rivojlantirish qobiliyatini shakllantirishni ta'minlashdir. Pedagogik tizimning funktsiya ko'rsatishi, ta'lim faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari, pedagoglar va talabalarning mutanosib harakatlari bilan bog'liq. Oliy ta'limni rivojlantirish tendensiyalari bo'yicha yevropa tadqiqotlari birinchi navbatda universitetlarning qadriyatlar asosida ta'lim berish va ta'lim olish sifatiga qaratilishi bejiz emas.

Oliy ta'lim tizimi murakkab va jadal rivojlanayotgan tuzilma sifatida o'z oldiga qo'ygan maqsadlarga erishish uchun samarali boshqaruvni talab qiladi. Globallashuv, texnologik taraqqiyot va ijtimoiy-iqtisodiy sohadagi o'zgarishlar sharoitida boshqaruvga an'anaviy yondashuvlar samarasiz bo'lib bormoqda. Shu munosabat bilan tizimli modellashtirish tamoyillari asosida pedagogik boshqaruvni tashkil etish mexanizmlari tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Bunday yondashuv nafaqat ta'lim tizimining hozirgi holatini tahlil qilish va boshqaruv qarorlarining oqibatlarini bashorat qilish, balki optimal rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

Tizimli modellashtirish - murakkab ob'ektlar va jarayonlarni tizim elementlari o'rtasidagi muhim aloqalar va munosabatlarni aks ettiruvchi mavhum modellarini yaratish orqali o'rganish usuli.

Zamonaviy ilm-fandagi model ta'riflarining xilma-xilligi harakterlanadi. Masalan, "model - tadqiqotning qulayligi uchun maxsus sintez qilingan, tizimni o'rganish to'g'risida qaror qabul qilgan sub'ekt yoki shaxs tomonidan shakllantirilgan, asl nusxaga kerakli darajada o'xshashlik darajasiga ega, tadqiqot maqsadlariga mos keladigan ob'ekt" deb qaralsa, boshqa manba modelni mos yozuvlar sifatida quydagicha ta'riflaydi: "tuzilish va harakatiga taqlid qiluvchi qurilma har qanday haqiqiy ob'ekt, haqiqiy ob'ekt haqidagi mavhum g'oyalar to'plami, ob'ektning rasmiylashtirilgan tildagi analogi." [3,12]

Bundan tashqari, model o'rganilayotgan muayyan ob'ektning prototipi yoki ma'lumot belgisi analogi bo'lib xizmat qiladi, asl nusxa sifatida ishlaydi [4,24].

Yana bir ta'rif: "model - bu ob'ektning (shu jumladan, butun dunyoning) funktsional o'xshashligi bo'lib, u ko'proq yoki kamroq samarali yo'naltirish va boshqarishni ta'minlaydi" [5,165-170].

Model deganda, shuningdek, o'rganilayotgan ob'ektni ko'rsatish yoki takrorlash orqali uni o'zgartirishga qodir bo'lgan aqliy ifodalangan yoki moddiy jihatdan amalga oshirilgan tizim tushuniladi, shunda uni o'rganish bizga ob'ekt haqida yangi ma'lumot beradi. Ob'ekt modeli deganda har qanday narsa tushuniladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review).

V.A. Yasvin ta'lim muhitini modellashtirish haqida gapirar ekan, har xil ob'ektlar ko'rib chiqilayotgan muhitga qarab modellar deb nomlanishini ta'kidlaydi [8,31-34]:

Modellarni tasniflash mezonlari quyidagilar bo'lishi mumkin: o'rganilayotgan ob'ektni rasmiylashtirish darajasi (qayta ishlab chiqarish); o'rganilayotgan hodisaning asosiy fizik, dinamik yoki funktsional xususiyatlari) va ramziy (ob'ektlar, chizmalar, formulalar) modellari, moddiy substrat (ma'lum bir moddiy tasvirda) va ideal kabilardir.

E.A tomonidan taklif qilingan modellarning tasnifidan foydalanamiz [9,113]. Bizning fikrimizcha, ko'rib chiqilayotgan pedagogika fanlarida modellashtirish muammosi doirasida eng qulaydir. Ushbu tasnif yagona mumkin bo'lgan tasnif emas va to'liqlik yoki foydalanish chastotasini talab qilmaydi.

Muhokama va natijalar (Discussion and results).

Modellashtirishda modelni qurish, uni tadqiq qilish va olingan ma'lumotlarni o'rganilayotgan ob'ekt haqidagi bilim sohasiga o'tkazish bosqichlari mavjud. Eslatib o'tamiz, har bir ob'ektning mohiyati, tuzilishi, elementlari, tarkibiy qismlari, ularning deyarli har qanday qismini tarkibiy qismlarga ajratish va ular orasidagi bog'lanishlarni aniqlash imkonini beradigan barcha narsalar mavjud. Bu jarayon tizimli modellashtirish deb ataladi.

Har qanday ideal modellashtirish protsedurasi o'rganilayotgan ob'ektning og'zaki modelini tuzishdan boshlanadi. Vazifa og'zaki, ya'ni tabiiy tilda tuzilgandan so'ng, o'rganilayotgan ob'ektning birinchi rasmiy modeli ishlab chiqilgandan so'ng, kontseptual modellashtirish bosqichi keladi. Bunday modelni turli yo'llar bilan taqdim etish mumkin, ulardan eng ko'p ishlatiladigan uchta: tizimli, grafikli, yumshoq matematik modellardir.

Zamonaviy modellashtirish aniq fanlararo xususiyatga ega bo'lib, texnik va tabiiy fanlar olamidani modellashtirish gumanitar fanlar sohasiga kirib boradi.

Shunday qilib, E.A. Lodatko ta'lim tizimining modelini, ya'ni ushbu tizimni qurish kontseptsiyasini taklif qiladi, unga ko'ra «rahbarlik lavozimlari asosida ta'lim muassasalarining samaradorligi va qadriyatlarini haqida g'oya shakllanadi». Ta'lim tizimining ichki yoki tashqi yo'nalishini, uning avtoritar yoki demokratik ijtimoiy qadriyatlarga yo'naltirilganligini modellarning o'ziga xos xususiyatlari sifatida ta'kidlab, muallif ta'lim tizimlarining to'rtta turiga kiritadi:

- totalitar,
- pragmatik,
- ratsional,
- ochiq [13,98-102].

Yana bir misol - V.A. muallifligidagi vektorli modellashtirish. Yasvin, uni ta'lim muhitini o'rganish uchun taklif qilgan [14,24-27]. Vektorli model - bu modelning mantiqiy-matematik turi. V.A tomonidan ishlab chiqilgan narsalarga asoslanib. Yasvin metodi ikki o'qni qabul qiladigan koordinatalar sistemasidan foydalanishga asoslangan: erkinlik, qaramlik va faollik va passivlik. Ushbu tizimda ta'lim muhitining u yoki bu turiga mos keladigan vektor quriladi. Oltita diagnostika savollari taklif etiladi, ularga javoblarni tahlil qilish bizga ta'lim maydonining yo'nalishini, tipologiyasini va xususiyatlarini aks ettiruvchi vektorni yaratishga imkon beradi.

Tizim ta'lim muhitining yo'nalishini (vektor tizimining mohiyatini) aniq kuzatish imkonini beradi.

A.N. Daxin ta'lim modelini «ta'lim maqsadlari, ta'lim mazmuni, pedagogik texnologiya va o'quv jarayonini boshqarish texnologiyasini loyihalash, o'quv rejaları va dasturlarini o'z ichiga olgan tegishli elementlarning mantiqiy izchil tizimi» deb tushunadi va bunday modellarning quyidagi turlarini aniqlaydi: uzluksiz, tanlangan guruh, aralash qobiliyatlar modeli, integrativ, innovatsion, moslashuvchan maktab modeli. Yamburg [15, 54]

E.A. Solodova va Yu.P. Antonov ta'limdagi modelni maqsadlar, tizim va ta'limdagi operatsiyalar ketma-ketligini belgilovchi ob'ekt sifatida ko'rib, so'l va o'rta darajadagi modellar

haqida gapiradi [16,7].

Ko'pgina mualliflar pedagogikada o'quvchining shaxsiyati va shaxs ideali bilan bog'liq modellarni taklif qiladilar, ularning shakllanishi ta'lim tizimining mas'uliyati hisoblanadi; universitet bitiruvchisining shaxsiyati; oliy o'quv yurtida talaba shaxsi va boshqalar Masalan, G.A. tomonidan taklif qilingan talaba modeli. Atanov va I.N. Pustinnikova [17,254]; pedagogika universiteti bitiruvchisining modeli, Yu. V. Frolova, D.A. Maxotina, «asosiy (asosiy) vakolatlarning uchta darajasiga asoslangan»:

- umumiy
- madaniy,

-uslubiy va mavzuga yo'naltirilgan [18,195]; ta'lim jarayonining modellari

V.M. Ananishneva (strukturaviy, dinamik, omilli, tipologik, ijtimoiy-texnologik) [19,339] va boshqalar.

O'quv jarayonining texnologik xususiyatlarini ochib beruvchi didaktik modellarni ishlab chiqish nuqtai nazaridan S.I.ning asarlariga to'xtalib o'tadigan bo'lsak. Arxangelskiy, B.V. Bersenadze, K.Ya. Vazina, V.N. Mizintseva, Yu.O. Hovakimyan, L.G. Turbovich, A.V. Tomiltseva. Ushbu va boshqa ko'plab olimlar tomonidan taklif qilingan modellar haqiqatda o'qitish va tarbiya jarayonini pedagogik operatsiyalar ketma-ketligini aks ettiruvchi texnologiya sifatida ifodalaydi. Bunday holda, bizning fikrimizcha, model aslida o'qitish texnologiyasidir.

Pedagogik jarayonda yangi axborot texnologiyalaridan faol foydalanish ham ma'lum turdagi modellarning paydo bo'lishi bilan bog'liq. Masalan, E.D. Telmanova o'qitishning multimediali didaktik modelidan foydalanishni asoslaydi, bunda kompyuter o'quv qo'llanmalari, modellashtirish dasturi va o'quv-uslubiy yordam majmuasi alohida o'rin tutadi [20,10-15]. E.A. Rumbesta fizika va boshqa tabiiy fanlarni o'qitishning eksperimental faoliyat modelini taklif qiladi, unga ko'ra jarayon innovatsion texnologiyalar yordamida eksperimental faoliyat orqali amalga oshiriladi.

Bugungi kunda jamiyat rivojlanishining axborot davri o'qituvchilarning axborotni aks ettirish, saqlash va ko'paytirish shakllari va vositalariga e'tiborini oshirishga olib keldi.

Belgilangan qoidalar pedagogikadagi modellarga quydagi talablarni shakllantirishga imkon beradi:

- 1) modelning tarkibiy xususiyatlarini belgilaydigan pedagogik ob'ekt yoki pedagogik jarayonga aniq yo'naltirilganlik;
- 2) elementlar yoki ierarxiyalar o'rtasidagi modeldagi tarkibiy qismlar munosabatlarini, ularning ustunligi yoki bo'ysunishini ifodalovchi bog'lanishlarning majburiy mavjudligi;
- 3) funktsional modelning ham ijobiy, ham salbiy natijalarga yo'naltirilishi, ya'ni jarayon modeli o'z rivojlanishining ko'plab yo'llarini aks ettiradi;
- 4) modelning mohiyatini ifodalovchi elementlarni tanlashning asosiligi. Shunday qilib, ta'lim fanlarida modellashtirish katta imkoniyatlarga ega

Xulosa (Conclusion/Recommendations).

Yuqoridagilardan shunday xulosa qilish mumkinki, zamonaviy pedagogik tadqiqotlar sohada modellashtirishga bo'lgan qiziqishning ortib borayotganligi, shuningdek, uning pedagogik qiyinchiliklarni bartaraf etishdagi katta imkoniyatlari bilan bog'liq. Hozirgi vaqtda o'qituvchilar hal qilayotgan asosiy muammolar aniqlangan va modellar tasnifi berilgan. Psixologiya va pedagogika fanlari doirasida fanlararo sohada modellashtirish tushunchalari xarakterlanadi. Modelning turli ta'riflari tahlil qilinib, bugungi pedagogik tadqiqotlarda modellarning asosiy turlari taklif etiladi. Modellashtirishning fanlararo tabiati asoslanadi. Pedagogikada modellashtirishning xususiyatlari o'rganilib, pedagogik modellarga qo'yiladigan asosiy talablaridir. Taklif etilayotgan materialning yangiligi modellashtirishning fanlararo xususiyatini asoslashda, shuningdek, tizimli boshqarish jarayonida pedagogik modellarga qo'yiladigan talablarni shakllantirishdadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

O'zbekiston Respublikasining Qonunin "Ta'lim to'g'risida" Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 19-mayda qabul qilingan, Senat tomonidan 2020-yil 7-avgustda ma'qullangan.

O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi / Barkamol avlod 3.O'zbekistontaraqqiyotining poydevori. - T.: «Sharq» nashryot-matbaa konserni. 1997. - 20-29-

- b.
3. «Образование и информатика». Политика в области образования и новые информационные технологии // Информатика и образование 1996 йил, № 5, С. 12
 4. Концепция создания и развития единой системы дистанционного образования в России М.: Гос. Комитет РФ по высш. образованию, 1995 - 24 с.
 5. Абдуллана О.А. Личность студента в процессе профессиональной подготовки // Высшее образование в России 1993 йил, № 3, С. 165-170
 6. Аганбегян А.Г. На путях обновления // Литературная газета 18 февраль. 1987, С.13
 7. Актуальные проблемы учебного телевидения в вузе // Меж. Вуз. сб. науч. тр. Урал, политехнический институт им. С.М. Кирова Ред. кол. В.П. Вислобо-ков (отв.ред.) и др. Свердловск: УПИ, 1983-158 с.
 8. Андрианова Т.В., Ракитов А.И. Современные тенденции информатизации и медиатизация общества. Научно-аналитический обзор. М.: ИНИОН, 1991-115 с. И. Анисимов О.С. Учебная и педагогическая деятельность в активных формах обучения М.: АПН, 1989-127 с.
 9. Анчишкин А.И. Наука, техника, информатика. М.: Иктисодиёт, 1989 - 383 с.
 10. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения. Общедидактический аспект. М.: Педагогика, 1977 - 251 С.
 11. Багиров Э.Г. Очерки теории телевидения М.: Искусство, 1978-151 с.
 12. Болабанов В.К. Некоторые проблемы научно-технического прогресса и подготовки инженерных кадров Хабаровск: Далневост. гос. академик путей сообщения, 1994 - 31 с.
 13. Батукова З.И. Интеграция России в мировое образовательное пространство // Педагогика 1996 йил, № 3, С. 98-102.
 14. Бахтина Г.П. Судьбы фундаментальной подготовки специалистов // Вестник высшей школы 1989 йил, № 11, С. 24-27
 15. Бершадский А.Н., Кревский И.Г. Дистанционное образование на базе новых информационных технологий. Учеб. пособие // Пенз. гос. техн. ун-т Пенза: Изд-во ПГТУ, 1997 - 54 с.
 16. Бестужев-Лада И. Инопланетяне из 3-го «Б» (Излержки и возможности использования шахмат, компьютеров в развитии личности ребенка с точки зрения социолога) // Труд 1996, 01 нояб., № 198, С.7.
 17. Бестужев-Лада И.В. К школе XXI века. Размышления социолога. М.: Педагогика, 1988-254 с.
 18. Бестужев Лада И.В. Нормативное социальное прогнозирование: возможные пути реализации целей общества - Москва, 1987-195 с.
 19. Библер В.С. Мышление как творчество М.: Политиздат, 1975 - 339 с.
 20. Бим-Бад Б., Змеев С. Открытые проблемы открытого обучения // Вестник высшей школы 1991 йил, № 10, С. 10-15
 21. Перегудов Л.В., Саидов М.Х. Менеджмент и экономика высшего образования. Ташкент, Молия, 2001.
 22. Peregudov L.V., Saidov M.X. Oliy talim menejmenti va iqtisodiyoti. Toshkent, Moliya, 2002

Internet ma'lumotlari

<https://www.lex.uz/docs/3564970>

Pedagog.uz

SOG'LOMLASHTIRUVCHI GIMNASTIKA MASHG'ULOTLARIDA VOSITA USULLARINI QO'LLANILISHI VA MAZMUNI

Shaxriddinova Laylo Nurxonovna

Navoiy davlat universiteti San'at va sport fakulteti «Sport faoliyati turlari» kafedrası
p.f.b.f.d(PhD)..dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada sog'lomlashtiruvchi gimnastika mashg'ulotlarida qo'llaniladigan vosita usullarining nazariy-metodik ahamiyati hamda ularning jismoniy va ruhiy salomatlikka ijobiy ta'siri tadqiq etilgan. Tadqiqot davomida turli yoshdagi ishtirokchilar bilan olib borilgan eksperimental ishlarda har bir darsning isinuv, asosiy blok va tiklov bosqichlarida qo'llaniladigan vosita usullarining samaradorligi o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, muntazam va to'g'ri metodik yondashuv asosida o'tkaziladigan gimnastika mashg'ulotlari inson organizmini chiniqtirish, nafas olish tizimini yaxshilash va psixologik barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, bu mashg'ulotlar stressni boshqarish, ijobiy motivatsiyani shakllantirish va sog'lom turmush tarzini rivojlantirishda ham samarali vosita hisoblanadi. Tadqiqot davomida aniqlangan xulosalar sog'lomlashtiruvchi gimnastika mashg'ulotlarining nazariy va amaliy jihatlari, shuningdek, ularning jismoniy tarbiya sohasidagi istiqbollari haqida keng tasavvur beradi.

Kalit so'zlar: sog'lomlashtiruvchi gimnastika, vosita usullari, jismoniy rivojlanish, psixologik barqarorlik, nafas olish texnikasi, sog'lom turmush tarzi.

Аннотация. В данной статье исследуется теоретико-методическое значение и положительное влияние используемых в оздоровительной гимнастике средств и методов на физическое и психологическое здоровье человека. В ходе эксперимента, проведенного с участием людей разного возраста, было проанализировано, насколько эффективны применяемые на этапах разминки, основного блока и восстановления упражнения. Результаты показывают, что регулярные занятия гимнастикой при правильном методическом подходе способствуют укреплению организма, улучшению дыхательной системы, а также обеспечивают психологическую устойчивость. Кроме того, такие занятия помогают справляться со стрессом, формировать позитивную мотивацию и способствуют развитию здорового образа жизни. Выводы исследования дают широкое представление о теоретических и практических аспектах оздоровительной гимнастики и ее перспективах в сфере физического воспитания.

Ключевые слова: оздоровительная гимнастика, средства и методы, физическое развитие, психологическая устойчивость, дыхательная техника, здоровый образ жизни.

Abstract. This article investigates the theoretical and methodological importance of the tools and techniques used in health-improving gymnastics, as well as their positive impact on both physical and mental well-being. During the experimental study involving participants of various ages, the effectiveness of the methods used in the warm-up, main block, and recovery phases of each session was analyzed. The results indicate that regular gymnastics sessions, when conducted with the proper methodological approach, play a key role in strengthening the body, improving the respiratory system, and ensuring psychological stability. Furthermore, these sessions are effective in managing stress, building positive motivation, and promoting a healthy lifestyle. The conclusions drawn from the study provide a comprehensive understanding of both the theoretical and practical aspects of health-improving gymnastics and its prospects within the field of physical education.

Keywords: health-improving gymnastics, tools and techniques, physical development, psychological stability, breathing technique, healthy lifestyle.

Kirish. Kishining jismoniy salomatligini mustahkamlashda sog'lomlashtiruvchi gimnastika mashg'ulotlari alohida ahamiyat kasb etadi. Ular orqali inson organizmini chiniqtirish, asosiy harakat ko'nikmalarini rivojlantirish hamda turli kasalliklarning oldini olish mumkin. Shu bilan

birga, sog'lomlashtiruvchi gimnastika mashg'ulotlari keksalar va turli yoshlardagi shaxslar uchun qulay, xavfsiz hamda keng ko'lamlı harakatlar majmualarini taklif etadi. Hozirgi davrda sog'lomlashtiruvchi gimnastika inson sog'lig'ini mustahkamlash, immun tizimini kuchaytirish va ijtimoiy faollikni oshirishning muhim manbalaridan biriga aylanmoqda. Bujarayonda qo'llaniladigan vosita usullarining maqsadga muvofiq tanlanishi va ulardan samara bilan foydalanish katta ilmiy hamda amaliy qiziqish uyg'otadi. Gimnastika tarkibidagi jismoniy mashqlar nafaqat to'g'ri nafas olish, mushaklarni chiniqtirish va moslashuvchanlikni rivojlantirishga, balki kishining ruhiy holatini yaxshilashga ham yordam beradi. Shunday ekan, sog'lomlashtiruvchi gimnastika boshqa jismoniy tarbiya turlari qatorida sog'lom turmush tarzini shakllantirishda o'ziga xos o'ringa ega. Mazkur tadqiqotda sog'lomlashtiruvchi gimnastika mashg'ulotlarida qo'llaniladigan asosiy vosita usullarining nazariy va amaliy jihatlari hamda ularning mashg'ulot mazmunidagi o'rni o'rganildi. Gimnastikaning turli shakllari, jumladan, ertalabki badantarbiya, fitnes-yoga, pilates yoki nafas gimnastikasi bilan shug'ullanish orqali har bir shaxs o'zining imkoniyat darajasiga mos dastur tuzishi mumkin. Zero, gimnastika mashg'ulotlarini faol qo'llab-quvvatlash nafaqat individual salomatlikni yaxshilash, balki jamiyatda sog'lom turmush madaniyatini keng targ'ib qilish uchun ham muhimdir. Shunday qilib, ushbu tadqiqot kirish qismida sog'lomlashtiruvchi gimnastika mashg'ulotlarida vosita usullarining nazariy asosi, ularning ahamiyati va jamiyat salomatligiga qo'shayotgan hissasi umumlashtirildi. Zamonaviy ilm-fan va tibbiyot sohalarida gimnastik mashg'ulotlarning organizmga ko'rsatadigan ta'sirini chuqur o'rganish ishlari davom etmoqda. Tadqiqotchilar turli yoshdagi insonlarning harakat faolligi bilan ularning kasalliklardan himoyalalanish darajasi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashga harakat qilmoqdalar. Sog'lom turmush tarzi konsepsiyasini rivojlantirish va profilaktik tibbiyot tadbirlarini amalga oshirishda gimnastikaning ommalashuvi katta ahamiyatga ega. Shu sababdan sog'lomlashtiruvchi gimnastika mashg'ulotlarini tashkil qilish va mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish bo'yicha ilmiy izlanishlar doimiy e'tiborda bo'lishi lozim. Ayni paytda, sog'lomlashtiruvchi gimnastika to'g'risidagi ilmiy adabiyotlar tahlili ushbu yo'nalishning yetakchi prinsiplari, amaliy qo'llanilish xususiyatlari hamda istiqboldagi rivojlanish yo'nalishlarini aniqlash imkonini beradi. Shu bois, mazkur tadqiqotning maqsadi sog'lomlashtiruvchi gimnastika mashg'ulotlarida vosita usullarini qo'llashning nazariy-metodik asoslari va ular yordamida erishiladigan salbiy omillarni kamaytirish hamda ijobiy jismoniy ko'nikmalarni shakllantirish usullarini aniqlashdan iborat.

Metodika. Ushbu tadqiqot eksperimental va nazariy tahlil usullaridan foydalangan holda olib borildi. Dastlab, sog'lomlashtiruvchi gimnastika mashg'ulotlariga qatnashayotgan turli yoshdagi ishtirokchilardan iborat tajriba guruhi shakllantirildi. Mazkur guruh a'zolari bilan mashg'ulotlarda qo'llaniladigan vosita usullarining samaradorligi o'rganildi. Mashg'ulot jarayonida kuzatish, intervyu, jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlarini o'lchash va mashqlarni tahlil qilish singari usullar qo'llanildi. Bunda ishtirokchilarning dastlabki tayyorgarlik darajasi, umumiy sog'lig'i va psixologik holati inobatga olindi. Gimnastik mashg'ulotlar haftasiga uch marotaba, 60-90 daqiqa oralig'ida o'tkazilib, har bir dars mazmuniga isinuv mashqlari, asosiy harakatlar majmui va yakuniy tiklov mashqlari kiritildi. Undan tashqari, o'quv materialı sifatida nazariy ma'lumotlar, jismoniy tayyorgarlik bo'yicha tavsiyalar hamda individual reja tuzishga yo'naltirilgan interfaol metodlardan foydalanildi. Metodik yondashuvda har bir ishtirokchining yoshi, jismoniy imkoniyatlari va ilgari to'plagan tajribasi hisobga olindi, bu esa mashg'ulotlarning moslashuvchanligi va xavfsizligini ta'minladi. Ma'lumotlarni to'plash jarayonida ilmiy adabiyotlar, rasmiy hujjatlar hamda tajriba davomida olinadigan dalillar qiyosiy-tahliliy usulda qayta ko'rib chiqildi. Shuningdek, eksperiment ishtirokchilarining mashg'ulotga munosabati, motivatsiya darajasi va individual rivojlanish ko'rsatkichlari alohida qayd etildi. Nazariy tahlil bosqichida sog'lomlashtiruvchi gimnastikaning umumiy tamoyillari, turli an'anaviy va zamonaviy yo'nalishlari, shuningdek, ushbu mashg'ulotlar uchun metodik tavsiyalar o'rganildi. Metodika bosqichida amalga oshirilgan ishlar tadqiqotning ishonchliligini ta'minlash va olingan natijalarni puxta xulosa qilish imkonini beradi. Xususan, har bir ishtirokchiga individual dars loyihalari ishlab chiqilib, ularda asosiy e'tibor gimnastika mashqlarini o'zgartirish, qadamba-qadam rivojlanish va jarayonni muntazam baholashga qaratildi.

Natijalar

Ushbu tadqiqot natijalari sog'lomlashtiruvchi gimnastika mashg'ulotlarida qo'llaniladigan

vosita usullarining samaradorligini tasdiqladi. Tajriba guruhi a'zolarining jismoniy ko'rsatkichlarida ijobiy o'zgarishlar kuzatildi, xususan, ularning nafas olish hajmi ortdi, mushak kuchi va chidamlilik darajasi yaxshilandi, gavdaning moslashuvchanligi hamda asosiy harakat malakalari sezilarli ravishda rivojlandi. Shuningdek, gimnastika mashg'ulotlaridan oldin va keyin o'tkazilgan psixologik so'rov natijalari shuni ko'rsatdiki, ishtirokchilarda ruhiy barqarorlik, stressni boshqarish qobiliyati va jismoniy faollikka bo'lgan qiziqish yanada kuchaydi. Tadqiqot davomida har bir darsda qo'llanilgan isinuv, asosiy blok va tiklov bosqichlaridagi vosita usullarining o'zaro uyg'unlashuvi mashg'ulotning samarali tashkil etilishida muhim omil sifatida namoyon bo'ldi. Ayniqsa, nafas olish texnikalariga alohida e'tibor qaratilishi, ishtirokchilar salomatligini yaxshilashda muhim rol o'ynadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, sog'lomlashtiruvchi gimnastika turli yoshda bo'lgan insonlar uchun mos bo'lib, ularning individual xususiyatlari, jismoniy tayyorgarlik darajasi va sog'liq holatidan qat'i nazar ijobiy samaraga ega bo'lishi mumkin. Tadqiqot jarayonida ishtirokchilarning gimnastik mashg'ulotlarga bo'lgan munosabati ham o'zgardi. Dastlab, ayrim ishtirokchilar kuchli jismoniy faollikdan cho'chishga yoki mashqlarni bajarishda o'zini qulay his qilmaslikka moyil bo'lishgan. Biroq mashg'ulotlar davom etar ekan, vosita usullarining izchil qo'llanilishi tufayli ularda ishonch, qat'iyat va ijobiy kayfiyat shakllandi. Shu tariqa, e'tibor bilan rejalashtirilgan, xavfsiz va moslashtirilgan gimnastika mashg'ulotlari jismoniy va psixologik sog'liqni mustahkamlashda barqaror natijalar berishi aniqlandi.

Muhokama

Sog'lomlashtiruvchi gimnastika mashg'ulotlarida vosita usullarini qo'llashning ilmiy-nazariy tahlili va tajriba natijalari shuni ko'rsatadiki, muntazam ravishda va to'g'ri metodik yondashuv asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar har bir yoshdagi insonning salomatligini yuksaltirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Gimnastika harakatlari orqali nafaqat tana a'zolarining chiniqishi, balki ruhiy holatning barqarorlashishi ham kuzatiladi. Bu jarayonda vosita usullarining faol qo'llanilishi har bir ishtirokchining jismoniy imkoniyatlari va ehtiyojlariga moslashgan holda mashg'ulot rejasini ishlab chiqishga yordam beradi. Sog'lomlashtiruvchi gimnastika tashkil etilishida nafas olish usullari, tanani cho'zish, muvozanat va koordinatsiyani rivojlantirish, shuningdek, muloyim ritmik harakatlar integratsiyasiga asoslangan yondashuvlar juda muhimdir. Ushbu tadqiqot mazmunida aniqlanganidek, gimnastika mashqlarini turi va yuklamasi bo'yicha to'g'ri taqsimlash, ishtirokchilarning individual rivojlanishiga ijobiy ta'sir o'tkazadi. Chunki aynan moslashtirilgan reja asosida sistematik va izchil mashqlarni bajarish ham ortiqcha zo'riqishdan himoya qiladi, ham organizmni bosqichma-bosqich rivojlantiradi. Natijalarda ko'rsatilgan ijobiy o'zgarishlar, jumladan, jismoniy tayyorgarlik, psixologik barqarorlik va motivatsiya darajasining oshishi sog'lomlashtiruvchi gimnastikaning jiddiy salohiyatga ega ekanini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, ba'zi cheklovlar va xavflarni ham e'tibordan chetda qoldirmaslik kerak. Xususan, mashg'ulotlarni malakali mutaxassis nazorati ostida o'tkazish, tibbiy ko'rsatmalar va qarshi ko'rsatmalarni hisobga olish, xavfsizlik choralariga rioya qilish alohida ahamiyatga ega. Kelgusida sog'lomlashtiruvchi gimnastika mashg'ulotlarini informatika texnologiyalari bilan boyitish, masalan, virtual yordamchilar yoki mobil ilovalar yordamida yondashuvni shaxsiylashtirish mumkin. Bu turli yoshdagi odamlarni yanada kengroq qamrab olishga va uzluksiz sog'lom turmush tarzini shakllantirishga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, sog'lomlashtiruvchi gimnastika mashg'ulotlarida vosita usullarini maqsadga muvofiq va tizimli tarzda qo'llash jismoniy tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga, insonlarning sog'lom hayot tarzini tashkil etishiga va jamiyatdagi umumiy salomatlik darajasini yuksaltirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, sog'lomlashtiruvchi gimnastika bo'yicha aniq metodik ko'rsatmalar va tavsiyalarni yanada rivojlantirish, maxsus ilmiy izlanishlar olib borish, shu jumladan, klinik kuzatuvlar yordamida turli yoshdagi insonlar uchun mos bo'lgan mashqlar majmuasini ishlab chiqish imkoniyatlari mavjud. Bunday ilmiy-amaliy faoliyat keng ko'lamda profilaktik choralarni tashkil etish, kasalliklarning oldini olish hamda salomatlikni mustahkamlash maqsadida barqaror natijalarga erishishda muhim rol o'ynaydi. Shu nuqtayi nazardan, sog'lomlashtiruvchi gimnastika bugungi kunda nafaqat individual darajada, balki butun jamiyat miqyosida sog'lom turmush tarzini targ'ib etish va mustahkamlashning samarali vositasi sifatida e'tirof etilishi zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-oktabrdagi "Aholining jismoniy faolligini oshirish va sog'lom turmush tarzini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4862-son qarori. – Toshkent: "Adolat" nashriyoti, 2020. – 12 b.

Karimov A.A. Sog'lom turmush tarzi va jismoniy tarbiya. – Toshkent: "Fan va taraqqiyot" nashriyoti, 2018. – 256 b.

Mamatov O.M. O'quv jarayonida sog'lomlashtiruvchi gimnastika. – Toshkent: "Oliy ta'lim" nashriyoti, 2019. – 148 b.

Nazirova G.N., Eshboyev D.S. "Sog'lomlashtiruvchi gimnastikaning jismoniy rivojlanishdagi o'rni" // Ilmiy axborotlar jurnali. – 2021. – №2. – B. 45–52.

Karatayeva G.A. Teoreticheskie i metodicheskie osnovy ozdorovitel'noy gimnastiki. – Moskva: Izdatel'stvo RGSU, 2017. – 200 s.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST). Fizik faollik va sog'lom turmush tarzi bo'yicha tavsiyalar. – Qisqa hisobot. – Jeneva: JSST, 2018. – 35 b.

“GIDROTEXNIKA INSHOOTLARI VA NASOS STANSIYALARIDAN FOYDALANISH” IXTISOSLIGI TALABALARIGA MODELLASHTIRISH DASTURLARIDAN FOYDALANISH METODIKASI

*Shaynazarov Ravshan Mamayusubovich
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti*

Annotatsiya. Maqolada “Gidrotexnika inshootlari va nasos stansiyalaridan foydalanish” ixtisosligi talabalariga mutaxassislik fanlarni o’qitishda modellashtirish dasturlarining ahamiyati keltirilgan. Shuningdek, axborotlashgan jamiyat sharoitida axborot kommunikatsiya taraqqiyoti mamlakatimiz ta’limini rivojlantirishning muhim bosqichlari, ta’lim muassasalarini raqamli va zamonaviy ta’lim texnologiyalari bilan jihozlanishi texnikaning rivojlanib borishi hamda va shu bilan birga modellashtirish dasturlaridan foydalanishni o’rganish zaruriyati asoslangan.

Bundan tashqari, video o’yinlar uchun ham, professional loyihalar uchun ham Gidrotexnika inshootlari va nasos stansiyalaridan foydalanish” ixtisosligi talabalariga uchun modellashtirishlarni tayyorlashni o’rganishning eng yaxshi variantlari bo’lgan ba’zi birlari aytib berilgan hamda ushbu muammolar bo’yicha tadqiqot olib borgan olimlar faoliyatiga nazar tashlab o’tilgan.

Kalit so’zlar: gidrotexnika inshootlari va nasos stansiyalari, mutaxassislik fanlar, modellashtirish dasturlari, vizuallashtirish, texnik va axborot, ichki aqliy tarkib, vizual tasvir, muhandislik grafikasi, 3d texnologiyalari va boshqalar.

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОГРАММ МОДЕЛИРОВАНИЯ СТУДЕНТАМ СПЕЦИАЛЬНОСТИ “ЭКСПЛУАТАЦИЯ ГИДРОТЕХНИЧЕСКИХ СООРУЖЕНИЙ И НАСОСНЫХ СТАНЦИЙ”

*Шайназаров Равшан Мамаюсубович
Каршинский инженерно-экономический институт*

Аннотация. В статье рассматривается значение моделирующих программ при преподавании профильных дисциплин студентам специальности «Эксплуатация гидротехнических сооружений и насосных станций». Также в условиях информационного общества, развитие информации и коммуникаций является важным этапом развития образования в нашей стране, оснащение учебных заведений цифровыми и современными образовательными технологиями основано на развитии технологий, и в то же время, необходимости обучения использованию программ 3D моделирования.

Кроме того, в статье описываются некоторые из лучших вариантов обучения созданию 3D-моделей как для видеоигр, так и для профессиональных проектов, а также рассматриваются работы ученых, проводивших исследования по этим вопросам.

Ключевые слова: гидротехнические сооружения и насосные станции, специальные дисциплины, программы моделирования, визуализация, техническая и информационная, внутреннее ментальное содержание, визуальный образ, инженерная графика, 3D-технологии и др.

METHODOLOGY FOR USING MODELING PROGRAMS FOR STUDENTS OF THE SPECIALTY “USE OF HYDRAULIC STRUCTURES AND PUMPING STATIONS”

*Shaynazarov Ravshan Mamayusubovich
Karshi engineering -economics institute*

Annotation. The article presents the importance of modeling programs in teaching specialist subjects to students of the specialty “the use of hydraulic structures and pumping stations”. Also, in the conditions of an informed society, the development of Information Communication is based on the important stages of the development of the education of our country, the need to equip educational institutions with digital and modern educational technologies, as well as the need to learn how to develop techniques and at the same time use modeling programs.

In addition, some of the best options for learning how to prepare modeling for students of

the specialty “the use of hydraulic structures and pumping stations for both video games and professional projects” are mentioned, as well as a look at the activities of scientists who conducted research on these problems.

Keywords: hydraulic structures and pumping stations, specialized disciplines, modeling programs, visualization, technical and information, internal mental content, visual image, engineering graphics, 3d technologies, etc.

Kirish: Bugungi rivojlanayotgan davrda xar bir tizimni raqamlashtirishga bo‘lgan talab kundankunga ortib bormoqda, bu borada Respublikamiz tomonidan ko‘plab ishlar amalga oshirilmogda, shular qatorida Gidrotexnika inshootlarini loyihalash jarayonini ham avtomatlashtirishga bo‘lgan talab ham oshib bormoqda. Davlatimiz tomonidan bu borada ko‘plab qaror va farmonlar ishlab chiqilmogda, Prezidentimizning PF-6200 2021-yil 6-apreldagi “Suv resurslaridan foydalanishda davlat boshqaruvi va nazorati tizimini yanada takomillashtirish va suv inshootlari xavfsizligini ta’minlash chora – tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6200 sonli farmonida ham hozirga kelib ushbu sohalarini rivojlantirish, Gidrotexnika inshootlar xavfsizligini ta’minlash uchun asosiy chora-tadbirlar belgilab berildi. Gidrotexnika inshootlaridan biri bo‘lgan damba chizmasini topografik sirtida loyihalash jarayonida tuzilgan loyihalardan eng optimal loyiha variantini geometrik modellashtirish, matematik modellashtirish usullari yordamida tanlash algoritmlarini tuzib chiqish va ushbu algoritmlarni avtomatlashtirilgan grafik dasturlarda qo‘llash orqali loyihalash jarayonini optimallashtirish hozirgi davrda dolzarb muammolardan biri hisoblanadi[1].

Texnika rivojlanib bormoqda va shu bilan birga ko‘p narsalarni o‘zimiz qila olishimiz kerak, ulardan biri modellashtirish dasturlaridan foydalanishni o‘rganishdir. Shu sababli, endi biz ushbu maqsadda foydalanishning eng oson dasturlari haqida gaplashamiz. Shu tarzda siz ushbu dizayn dunyosida nimani boshlash ideallari haqida tasavvurga ega bo‘lishingiz mumkin. Shuni eslatib o‘tish joizki, Gidrotexnika inshootlari va nasos stansiyalaridan foydalanish” ixtisosligi talabalari uchun modellashtirishlarni yaratish bo‘yicha barcha dasturlar murakkablik darajasiga ega, ammo, albatta, hamma narsa unga bo‘lgan qiziqish darajangizga bog‘liq.

Biz sizga ushbu mavzu bo‘yicha bir nechta mutaxassislarining fikriga ko‘ra, video o‘yinlar uchun ham, professional loyihalar uchun ham “Gidrotexnika inshootlari va nasos stansiyalaridan foydalanish” ixtisosligi talabalari uchun modellashtirishlarni tayyorlashni o‘rganishning eng yaxshi variantlari bo‘lgan ba’zi bir ro‘yxat orqali aytib beramiz. Biz allaqachon bilamizki, ushbu resurs juda ko‘p qirrali xususiyatga ega. Shu sababli, ushbu postda gaplashadigan dasturlarning har birining kamida asosiy jihatlarni bilishimiz muhimdir.

Barchasini tushunarli va sodda tarzda bajarish uchun biz har birining narxiga va qiyinligiga qarab qilamiz. Sizga qoldiradigan dizayn dasturlari variantlarining har birida biz ularning bepul yoki pulli ekanligini aniqlaymiz. Buning sababi, biz sizni qiziqtirishi mumkin bo‘lgan har qanday raqamli manba haqida gapirganda shaffof bo‘lishni muhim deb bilamiz[2,231].

Tadqiqot metodologiyasi. Axborot kommunikatsiya texnologiyalarining turli xilligi, ularning innovatsiyalar, interfaollik, yuqori texnologiyalar olami mobillik zamonaviy olam haqiqati Hi-tech olamini yaratadi. Ta’lim muassasalarini raqamli va zamonaviy ta’lim texnologiyalari bilan jihozlanishi natijasida yangi ta’lim loyihalarini amalga oshirish mumkin bo‘ldi, bu esa ta’lim jarayonini davr talablariga muvofiq ravishda sezilarli darajada zamonaviylashtirilishini nazarda tutadi.

Axborotlashgan jamiyat sharoitida taqdim etilayotgan muhim imtiyozlardan biri ta’lim jarayonidagi texnologiya o‘rganilayotgan obyektlarni vizuallashtirish hisoblanadi. Fanning turli sohalarida vizuallashtirish tushunchasi quyidagi: gnoseologik, semiotik, madaniy estetik, psixologik, texnik axborot kabi turli xil ma’nolarni anglatadi.

Adabiyotlar tahlili. Vizualashtirishni texnik va axborotni tushunish “texnologik vizual idrok” tushunchasi kontekstida amalga oshiriladi. Y.M.Plotinskiyning o‘z tadqiqot ishlarida ta’kidlashicha, o‘quv materiallarining vizuallashtirish raqamli va matnli ma’lumot sifatida, kompyuter texnologiyasidan foydalangan holda ishlab chiqilgan o‘ziga xos grafik vizual loyiha sifatida taqdim etilishi mumkin.

Turli tadqiqotchilar vizuallashtirish tushunchasini semantik kontekstda biroz boshqacha

talqin qilishadi. D.Bern vizuallashtirishni turli xil, shu jumladan, kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda grafik tasvirlarni ishlab chiqishning murakkab jarayoni sifatida belgilaydi.

O‘z navbatida, Z.Krakauyer vizuallashtirishni turli xil ajoyib shakllarning o‘zgarishi sifatida fazo va vaqtning barqaror o‘zaro bog‘liqligini tuzatish zarurati bilan asoslanadigan voqelikning analitik rivojlanishining sifatli natijasi sifatida tushunadi.

K.E.Razlogov vizuallashtirish kompyuterining ma‘lum bir aloqa vositasi va turli maqsadlar uchun ma‘lumot uzatish uchun tegishli kanal bilan barqaror va samarali integratsiyalashtirishni nazarda tutadigan ekran madaniyatida aks etadi, deb hisoblaydi.

B.G.Ananyevning ta‘kidlashicha, vizuallashtirishni ma‘lum vizual tizimlarning turli ko‘rinmas hissiy signallarni ko‘rinadigan signallarga aylantirish imkoniyati shaklida tushunish kerak deb ta‘kidlaydi.

A.A.Verbitskiy vizuallashtirishni metod sifatida belgilaydi. Tadqiqotchi uni ichki aqliy tarkibni u yoki bu vizual tasvirga aylantirish jarayoni shaklida aniqlashtiradi. O‘z navbatida, kengaytirilgan shaklda qabul qilingan tasvir asosiy yetarli aqliy va amaliy harakatlar uchun asos hisoblanadi[3,121].

Tahlil va natijalar. Jadal sur‘atlar bilan rivojlanib borayotgan axborot kommunikatsiya texnologiyalarining imkoniyatlari va talabalar o‘rtasida “klip tafakkuri” rivojlanishining muntazamligi mahalliy va rivojlangan mamlakatlar psixologlari va o‘qituvchilari tomonidan qayd etilgan. “Klip fikrlash” - bu matnli tushuntirish bilan ixcham va aniq grafik tasvirlar ko‘rinishida taqdim etilgan fikrlash hisoblanadi. Mazkur tadqiqot ishimizda ushbu salbiy hodisaga ijobiy yechim topish yengish lozim bo‘ladi. Ushbu munosabat bilan, vizual savodxonlik deb ataladigan vizuallashtirilgan matnning grafik tasvirlaridan foydalanish konstruktiv muqobil bo‘lishi mumkin.

1. Infografika ta‘limda muvaffaqiyatli ravishda amalga oshirilib kelinadi. Infografika – bu loyiha va ma‘lumotlarni birlashtirgan illyustratsiyalar hisoblanadi. Ma‘lumotlar va tushunchalarning ushbu tasviri mazkur tadqiqot ishimizda o‘quv materialini yetkazishga talabalar, uni idrok etish va tushunishni osonlashtirishga yordam beradi. Inson miyasi turli xil tarkibiy shakllanishlarni tanib olish imkoniyatiga ega, ularga yetishmayotgan elementlarni birlashtiradi. Shunday qilib, inson o‘zi ko‘rmaydigan, lekin umuman ko‘rinadigan obyektning yaxlit tasvirini tushunadigan yetishmayotgan komponentlarni to‘ldirish imkoniyatiga ega. “Odamlar o‘zlariga tushunarli bo‘lgan narsadan ko‘ra, ularni nima o‘ylayotganini yaxshiroq eslashadi”.

2. Infografika, umuman olganda, inson faoliyatining fan, statistika, ta‘lim va boshqalar kabi sohalarida juda samarali qo‘llaniladi. Ta‘lim jarayonida talabalar: vizual muvozanatli qatorda joylashgan grafikalar va raqamlar rasm va matn bilan ishlaydi. Bu o‘quv materiallarini tezkor tahlil qilish va yodlash, mazmunli xulosalar chiqarish uchun sharoit yaratadi. Infografika yordamida o‘quv materiallarini vizuallashtirish quyidagi: talabalarga kerakli bilimlarni yetkazish, manzarani aniqlash, vizual va tanqidiy fikrlash kabi pedagogik vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beradi.

3. Talabalarining bilim faoliyatini faollashtirish metodlari oliy ta‘lim amaliyotida talabalarni tayyorlashda keng qo‘llaniladi. Mazkur tadqiqot ishimiz uchun dolzarb bo‘lgan 3D texnologiyalari quyidagilar: ta‘limni interfaol va mobil qilish uchun majburiy hisoblanadi. Ushbu tadqiqot ishimizda “Mashina qismlari”, “Avtoulavlarni ta‘mirlash”, “Muhandislik grafikasi” kurslari uchun 3D texnologiyalarni ishlab chiqildi. Hozirgi davrda 3D foto va 3D video materiallar ta‘lim jarayonida to‘liq joriy qilinmaydi. Ularning qo‘llanilishi quyidagilarga: uch o‘lchovli obyektlarning jozibali emas, balki axborot xususiyatlaridan foydalanishga asoslanganligi muhim ahamiyatga ega. Vizual o‘quv materiallarini taqdim etish majburiy bo‘lgan murakkab pedagogik nuqtai nazardan, o‘quv materiallarini o‘rganishda 3D texnologiyalaridan faolroq foydalanish lozim bo‘ladi.

4. 3D texnologiyalaridan foydalangan holda xizmat ko‘rsatuvchi provayderlarning kasbiy tayyorgarligini amalga oshirish bunday texnologiyalarni ishlab chiquvchilar va oliy ta‘lim muassasalarining ayrim xizmatlari va bo‘linmalari o‘rtasida samarali biznes aloqalarini nazarda tutishi kerak. Axborotlashgan jamiyatning istiqbolli axborot texnologiyalaridan biri bu virtual 3D simulyator texnologiyasi hisoblanadi. Ushbu texnologiya ko‘p jihatdan texnik fanlar va muhandislik grafikalarini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega, chunki animatsiya va ushbu texnologiyaga kiritilgan boshqa modullarning imkoniyatlari ushbu tadqiqot ishimizda texnologik

jarayonni ham, butun mexanizmning ishini ham yaxlit aks ettirishga yordam beradi[3,86].

Ushbu tadqiqot ishimiz davomida AutoCAD tizimidan texnik fanlar bo'yicha laboratoriya ishlarini bajarish, shuningdek, grafik tasvirlar - murakkab chizmalar va Gidrotexnika inshootlari va nasos stansiyalaridan foydalanish" ixtisosligi talabalari uchun modellashtirishlar - tizimni yaratish uchun uch o'lovli loyihalash tizimi kompas 3D dan foydalanildi. Taqdim etilgan o'quv materiallarining har bir qismi ko'rib chiqilayotgan obyektning har qanday muhim o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishni ta'minlaydi, uning boshqa xususiyatlarini ongda mavhumlashtiradi, bu tahlil, taqqoslash, mavhumlik kabi mantiqiy fikrlash operatsiyalarining muvaffaqiyatiga yordam beradi. O'quv materialini katta ekranda kompyuter yordamida proyeksiyalanadi.

Shunday qilib, vizuallashtirish texnologiyasi o'quv materiallarini ancha aniqroq taqdim etishga yordam beradi. Vizualashtirish deganda har xil turdagi o'quv materiallarining ilm fan va ta'lim olamida talabalar tomonidan, shuningdek, talabalarining vizual fazoviy tafakkurini rivojlantirishning o'ziga xos taqdimoti tushuniladi.

Mazkur tadqiqot ishimizda o'quv materialini grafik taqdim etishning vizual metodlarining o'ziga xos xususiyatlari o'rganiladi.

Grafikli Klaster deganda katta miqdordagi o'quv materialini tuzilgan shaklda taqdim etish metodi tushuniladi. Klaster ma'lum bir grafik shaklida maxsus oval tuzilmalardan iborat sxema, asosiy muammo yoki g'oya vizual ravishda amalga oshiriladi. Ikkinchi darajadagi oval tuzilishi funksional ravishda o'quv materialini tizimlashtirish uchun, uchinchi daraja – dolzarb muammoni yanada batafsil bayon qilish uchun mo'ljallangan. Klaster metodi, shuningdek, mavjud bo'lgan o'quv materialini tizimlashtirish va yetishmayotgan o'quv matkriallarini aniqlash uchun yoki talabalarining turli matnlar bilan mustaqil ishlarida qo'llaniladi. Biz darslarning rivojlanishi talabalarga o'z mualliflik g'oyalarini amalga oshirish, o'quv muammosini hal qilishda o'ziga xos fikr bildirish va pirovardida shaxs sifatida o'zini namoyon qilish imkonini beradigan ijodiy jarayon deb hisoblaymiz.

Axborotni tarkibiy qayta ishlashning juda samarali metodi bu Toni Buzen (1993) tomonidan ishlab chiqilgan aqliy xaritalar ("aql xaritasi", "aql xaritalari", "aql xaritalari", "kognitiv tarmoq").

Belgilangan ta'lim metodi har qanday fikrlar, g'oyalar, uyushmalarning vizual yozuviga asoslangan. Varaqning asosiy qismida u yoki bu vizuallashtirilgan mavzu yoki konsepsiya aktuallashtiriladi; keyingi bosqichda, o'quv materialini sinchkovlik bilan o'rganish, vizual loyiha g'oyani va asosiy tematik qoidalarni aniqlashtiradigan va ochib beradigan chizmalar bilan kengaytirilgan va to'ldirilgan yangi sifat darajasidagi xaritaga aylantiriladi. Vizual va matnli ma'lumotlar kontekstida belgilangan xaritada o'quv munozaralari yoki tematik munozaralar o'tkaziladi. Ushbu metod yordamida o'quvchilarda assotsiativ fikrlashni rivojlantirish uchun maqbul sharoitlar, shuningdek, ularning shaxsiyatining ijodiy imkoniyatlarini ochib berish uchun sharoitlar yaratiladi[5,68].

Denotatsion grafikalar – bu asosiy tushunchalarning muhim o'ziga xos xususiyatlarini matnning semantik maydonidan ajratish metodi hisoblanadi.

Denotatsion grafik fe'l va otlarning o'zgarishi jarayoni sifatida tushuniladi. Fe'llar mazmunli harakatlarni anglatadi va otlar keyingi darajadagi asosiy konseptual shakllanishlarni ifodalaydi. Birinchi bosqichda fe'lga otlar va sifatlar yordamida izoh tanlanadi, shundan so'ng asosiy tushuncha mustaqil, ammo o'zaro bog'liq, axborot va semantik «tarmoqlar» ga bo'linadi, bu esa uni turli semantik jihatlar nuqtai nazaridan anglash va tushunishga yordam beradi[6,211].

Denotatsion grafikalar o'quv materiallarining ijobiy mos yozuvlar belgilarini va axborot belgilarini ochish va belgilashda muhim to'siq bo'lgan hamda aniq salbiy qiymatga ega bo'lgan "antipodlar" ni aks ettiradi. Ko'rsatilgan metod talabalarni masofadan o'qitishni tashkil etish va amalga oshirishda keng qo'llaniladi.

Amerika ta'limidan sinkveyn (besh qatorli) metodi Adelaida Krepsi tomonidan kiritilgan. Ta'lim jarayonida ushbu metod axborot kommunikatsiya jarayonlarida fikr mulohazalarni tashkil etishda qo'llaniladi. Talaba yangi o'quv materiallari bilan tanishib, besh qatorli sxemani ishlab chiqadi. Birinchi satrda asosiy tushuncha hisoblangan so'z mavjud; ikkinchi satrda o'rganilayotgan mavzuni va uning asosiy o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi ikkita atama bilan; uchinchi satrda birinchi qatordagi so'z bilan bog'liq muhim harakatlarni bildiruvchi uchta atama mavjud; to'rtinchi satr yana asosiy tushuncha; beshinchi satr ham so'z bilan ifodalangan xulosa sifatida

ifodalanadi.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6200-sonli farmoni “Suv resurslaridan foydalanishda davlat boshqaruvi va nazorati tizimini yanada takomillashtirish va suv inshootlari xavfsizligini ta’minlash chora – tadbirlari to’g’risida”gi Farmoni 2021-yil 6-aprel, Toshkent sh.

Берн, Д. Цифровое освещение и визуализация / Берн Д. – М.: Вильямс, 2003 – 330 с.

Ганеев, С.М. Формирование графической грамотности учащихся при обучении решению планиметрических задач в условиях компьютерной поддержки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Ганеев Сабир Минигалиевич. – Омск, 2004 – 220 с.

Георге, И.В. Педагогические условия организации самостоятельной работы в структуре формирования профессиональных компетенций студентов образовательных организаций высшего образования: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Георге Илона Владимировна. – Санкт-Петербург, 2016. – 192 с.

Докторова, Е.А. Мультимедиа технологии / Е.А. Докторова. – Ульяновск: УлГТУ, 2009. 139 с.

Залогова, Л. А. Компьютерная графика. Элективный курс [Электронный ресурс]: практикум / Л. А. Залогова.– М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2014. – 245 с.

TA'LIM VA TARBIYA JARAYONIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING BOLA TARBIYASIDA OILA, MAKTAB VA PEDAGOGLARNING O'ZARO HAMKORLIGIDAGI ROLI

Sulaymonova Nilufar O'tkir qizi
Shahrisabz davlat pedagogika instituti magistri

Annotatsiya : Ushbu maqola o'sib kelayotgan yosh avlodning jamiyat normalarini to'la qonli qabul qilishi, o'z davrining yaxshi va kerakli kishisi bo'lib yetishishida oila, pedagog hamda tarbiya maskanlari bilan o'rnatadigan to'g'ri munosabatiga bog'liq ekanligi haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: oila, maktab, pedagog, jamiyat, jamoa, talab, dunyoqarash, erkin fikrlash, muloqat.

РОЛЬ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ ВО ВЗАИМОДЕЙСТВИИ СЕМЬИ, ШКОЛЫ И ПЕДАГОГОВ В ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ

Аннотация: В данной статье освещается, от правильного отношения подрастающего поколения к нормам общества, которое оно устанавливает с семьей, педагогом и местами воспитания, зависит полноценное принятие подрастающим поколением норм общества, становление хорошим и нужным человеком своего времени.

Ключевые слова: семья, школа, педагог, общество, коллектив, спрос, мировоззрение, свободомыслие, общение.

THE ROLE OF FUTURE TEACHERS IN THE PROCESS OF EDUCATION AND UPBRINGING IN THE INTERACTION OF FAMILY, SCHOOL AND EDUCATORS IN THE UPBRINGING OF CHILDREN

Annotation: this article covers the fact that the growing young generation has a full-blooded acceptance of the norms of society, depends on the correct attitude that it establishes with the family, educator and educational institutions in the maturation of a good and necessary Person of its time.

Keywords: family, school, educator, society, community, demand, worldview, free thinking, communication.

Oilada ota-ona, vasiy yoki katta kishilar tomonidan bolalarni tarbiyalash, yosh avlodning har tomonlama rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Oila muhitida doimiy tarbiyaviy ta'sirchan kuch-oilada ruhiy xotirjamlik, samimiy munosabat, ota-ona obro'sining yuqori bo'lishi, o'rtadagi o'zaro hurmat, boladagi o'zgarishlarni kuzatib borish, undagi mustaqillikga intilish va tashabbuskorlik sifatlarini qo'llab quvvatlash bu ota-ona shaxsiga xosdir. Oila tarbiyasida yutuqlarga erishish, ota-onalarning pedagogik bilimlarga ega ekanligi, ularni tarbiyaviy ishlarga qizg'in jalb qilishga ham bog'liqdir. Ya'ni ota-ona oila tarbiyasida o'zlarining burch va ma'suliyatlarini chuqur anglashlari lozim. Zero, normal oilaviy muhit, bolani kitob o'qishga, mehnat qilish hamda vaqtdan unumli foydalanishni o'rgatishda, o'z vaqtida jalb etish ham oila tarbiyasining muvaffaqiyati garovidir. Oila tarbiyaning qimmatliligi va ahamiyati yana shundaki, kichik shaxslik paytida oilada egallangan narsalar bir umrlikka saqlanib qoladi. Xuddi shuning uchun ota-onalarning shaxslarni har tomonlama tarbiyalash majburiyati qonuniy tarzda belgilanib qo'yilgan.

Bolalarni barkamol inson qilib yetishtirishda maktabni oila bilan bog'lamasdan muvaffaqiyatga erishib bo'lmaydi. Maktabdagi ta'lim-tarbiya jarayoni ota-onalar bilan o'zaro munosabatlarni tashkil etishga asoslanishi kerak. Oila, maktab, bolalar jamoasi- oldingi avlod tomonidan to'plangan axloqiy qadriyatlarni yangi avlodlarga beradigan vositachisidir. Afsuski, bizning davrimizda oila va maktab o'rtasidagi samarali o'zaro munosabatlarni tashkil etishda bir qator muammolar mavjud. Eng ko'p uchraydigan muammolar:

Bolalarni tarbiyalash vaqtini to'g'ri taqsimlay olmaslik bilan baholanishi;

Ota-onalarning bilim darajasi va madaniyatining pastligi.

Aniqlangan muammolar tufayli o'qituvchining ota-onalar bilan ishlashi zamonaviy maktab uchun juda muhim va zarurdir.

Ota-onalarning o'qituvchilar bilan bo'lgan uchrashuvlarida, pedagoglarlar ularning farzandlari haqida qay daraja ma'lumot berishlari, ota-ona va maktab o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashga intiladi. Bola maktabni tamomlagunga qadar ota-ona maktab bilan yaqin a'loqa o'rnatishi, farzandining darslarni qay darajada o'zlashtirishi, xulq-atvoridan xabardor bo'lib turishi, tarbiya masalalarida o'qituvchi, sinf rahbari bilan maslahatlashib turishi, bolaning darsdan so'ng nima bilan shug'ullanganligi haqida o'qituvchi va sinf rahbarini xabardor qilib turishi lozim. Maktabdan bo'sh vaqtda bola foydali ishlar bilan mashg'ul bo'lishi, o'zi qiziqqan fan bo'yicha qo'shimcha mashg'ulotlarga qatnashi va yaxshi o'zlashtirishi, sport bilan shug'ullanishi, madaniy hordiq chiqarishi, badiiy va ilmiy kitoblarni o'qib o'rganishi hamda o'qigan ma'lumotlariga asosan munosabat bildiradi olishi lozimdir. Ana shu hollarda bola o'z shaxsiy fikriga va dunyoqarashiga ega bo'la boshaydi. Bugungi tezkor zamonda bolalarni turli zararli illatlardan himoya qilish va ogohlantirish ota-ona, maktab hamda pedagoglarning jamiyat oldidagi eng muhim vazifasi hisoblanadi. Zero, o'z mustaqil fikriga ega, zamon talablariga asosan bo'y cho'zayotgan farzandlarimiz vatan taraqqiyoti yo'lida bilim va tafakkurlari bilan op'z hissalarini qo'shsalar maqsadga erishgan bo'lardik. O'z navbatida o'qituvchi va sinf rahbari ham bolaning o'qishi, odobi, xulqi, maktabda o'zini tuta bilishi haqidagi ma'lumotlarni ota-onaga yetqazishi, zarurat tug'ilganda paydo bo'lgan muammolarni birgalikda hal qilishi lozim. Sinf o'qituvchisining vazifalari har bir bolaning shaxsiyati, uning o'ziga xos namunali ko'rinishi bilan farzandi maktabga borgan ota-ona maktab jamoasining a'zosi bo'lib qolishi kerak.

Maktabning keng jamoatchilik bilan aloqasi sinf rahbari orqali amalga oshiriladi. Sinf rahbari ota-onalar bilan olib boradigan ishlariga quyidagi vazifalarni hal qiladi:

Ota-onalar bilan yaqindan aloqa o'rnatadi va aloqani doimo mustahkamlab boradi;

O'quvchiga nisbatan maktabning va oilaning yagona talablar qo'yishga erishadi;

Sinf ota-onalar jamoasini tashkil etib, ularning sinfdagi tarbiyaviy ishlariga faol qatnashishlarini ta'minlaydi;

Ota-onalar o'rtasida pedagogik bilimlarni tarqatadi va ularning pedagogik madaniyatini yuqori darajaga ko'rsatadi;

Tarbiyali bo'lish - bu xulq-atvorini nazorat qilishdan iboratdir. Bunday nazorat insonga yomon hatti-harakatlarni bajarmaslik imkoniyatini beradi. Agar shaxs xulq-atvorini axloqiyliigi haqida qayg'ursa, u ijtimoiylashuvga erishgan bo'ladi. Tarbiyalanganlik ijtimoiylashuvni o'rganish jarayoni sifatida qaraladigan yosh psixologiyasida olingan natijalarga asoslanadi. Bola o'zini egotsentrik emas, balki tarbiyali tutishi uchun tarbiyalanganlik qanday rag'batlantirilishi kerak? Tarbiya o'z mohiyatiga ko'ra ijtimoiy jihatdan ijobiy ehtiyojlarni hosil qilishidir. Agar ta'lim shaxsning ongini shakllantirish bo'lsa, tarbiya uning ongsizlik sferasiga ta'sir etishdir. Bolalarga ularni tarbiyalaydiganlarga hissiy yaqinlik xos. Odatda 6 oylik bolalar unga g'amxo'rlik qiladigan ota-onasiga bog'lanib qoladilar. Ota-onaning oldida, ular bilan muloqotda bo'lish bolalarga juda yoqadi, ularning yo'qligi bolaga yoqmaydi. Ota-onaning g'amxo'rligini bildiradigan so'zlar, hatti-harakatlar bola uchun juda katta ahamiyatga ega, uni erkalamaslik, suymaslik salbiy ahamiyatga ega bo'ladi. Xulq-atvorning dastlabki ijtimoiylashuvi xuddi shu o'rganish jarayoni orqali sodir bo'lishi mumkin: xulq-atvorning istalgan shakllari g'amxo'rlik va e'tibor bilan taqdirlanadi, kutilmagan shakllari esa qo'llab-quvvatlanmaydi. Lekin, yaxshi xulq-atvorni rag'batlantirish va yomon xulq-atvor uchun jazolash axloqiy ijtimoiylashuvning kichik bir qismidir. Biz ko'rib chiqqan xulq-atvor hamma bolalarga ham taalluqli emas. Bolalarni tarbiyalash samaradorligini oshirishda an'ana va urf-odatlarining roli katta. Xalq urf-odatlari, an'analari va marosimlari katta tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Ular odamlarni bir-biriga yaqinlashtiradi, do'stlik-birodarlik his-tuyg'ularini rivojlantiradi. Bular o'z navbatida yoshlar uchun ibrat namunasi o'taydi.

Mustaqil jamiyatning baxt-saodati yo'lida halol mehnat qilish, jamiyat boyligini saqlash va ko'paytirish yo'lida har bir kishining tinmay g'amxo'rlik qilishi, ijtimoiy burchni yaxshi anglash, jamiyat hayotida va shaxsiy hayotda halollik va rostgo'ylik, axloqiy sofdillik, odamiylik va kamtarlik, milliy va irqiy adovatlariga aslo yo'l qo'yimaslik va shu kabilar tarbiya jarayonining muhim xislatlaridir.

Tarbiya jarayonida g'amxo'rlikning funksiyasi kattadir. Bolalar befarq ota-onalarga nisbatan g'amxo'r ota-onaga ko'proq taqlid qiladilar. G'amxo'r ota-onalar bolaning salbiy xulq-atvorini qo'llab-quvvatlamaganda, bola o'z hatti-harakatlarining oqibatini ertaroq anglaydi. Tarbiyaviy jarayonni amalga oshirishda g'amxo'rlik bilan bir qatorda yaxshi ko'rishga asoslangan intizomga rioya qilish zarurdir. Bu bola bilan doimiy muloqotni tushuntirishni, muhokama qilishni, agar bolaning xulq-atvori shuni talab qilsa, og'zaki tanbeh berishni, yaxshi xulq-atvor uchun taqdirlashni nazarda tutadi.

Tarbiya jarayonining texnologiyasini quyidagicha sharhlash mumkin:

1. Tarbiyalanuvchini alohida takrorlanmas, individuallik sifatida tushunmoq lozim. Unint ehtiyojlari strukturasi aniqlash kerak.

2. Ijobiy emotsiyalar vositasida ijobiy xulq-atvor odatlarini shakllantirmoq kerak. Ong ham, iroda ham motivlar ierarxiyasini shakllantira olmaydi. Zotan, bir ehtiyojning o'rnini faqat boshqa ehtiyojgina egallashi mumkin.

3. Shu ehtiyojlarni qondirish vositalari bilan bolani qurollantirish tarbiya va tarbiyachidan muloqotni ham, hamdardlikni ham emas, aynan shu vositalar bilan qurollantirishni kutadi.

Arastu aytganidek: «Tarbiya uch narsaga ehtiyoj sezadi: iste'dodga, ilmga, mashqqa»

Sinf rahbarlari ota-onalar bilan birgalikda tarbiyaviy ishni tashkil etar ekanlar, eng yangi psixologik-pedagogik tadqiqotlar ma'lumotlarini e'tiborga olishlari ham muhimdir. Sinf rahbarining o'quvchini yaxshi tarbiyalashdagi oila va jamoatchilik bilan hamkorligining muvaffaqiyati ularning bola bilan qilayotgan ishlari haqida bir-birlariga qanchalik ko'p, aniq va muntazam xabar berib turishlariga bog'liq.

Xulosa qilib aytganda, mustahkam, ma'naviy immunitetli, o'zining fikrlarini ravon ayta oladigan, dunyoqarashi keng, namunali xulq-atvoriga ega bo'lgan, yuqori marralarga erishuvchan avlodni tarbiyalash uchun ta'lim dargohlari bilan ota-ona, oila hamkorligi juda katta ahamiyat kasb etadi.

So'zim so'ngida Farobiyning purmano fikrlari bilan yakunlamoqchiman:

“Har kimki ilm hikmatini o'rganmagan desa, uni yoshligidan boshlasin, sog'-salomatligi yaxshi bo'lsin, yaxshi ahloq va odobi bo'lsin, barcha qonun va qoidalarni bilsin, bilimdon va notiq bo'lsin, ilmi va dono kishilarni hurmat qilsin, ilm ahli va ahli ilmdan mol-dunyosini ayamasin, barcha real narsalar to'g'risida bilimga ega bo'lsin”.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori «Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida» 27.07.2017 y., PQ-3151, O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 30-son, 729-modda.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyundagi «Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohatlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 5.06.2018 y., PQ-3775 Qarori. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.

3. Karimov I.A. «Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch». T.: «Ma'naviyat». 2008.- 176 b.

4. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: O'zbekiston, 2017. – 488 b.

5. Abu Nasr Forobiy. Risolalar. Mas'ul muharrir O'zbekiston Respublikasi FA haqiqiy a'zosi M.M.Xayrullaev. Toshkent, «Fan» nashriyoti, 1975, 71-72 b.

6. Abu Rayxon Beruniy. Tanlangan asarlar. – T.: Fan, Vtom. 1976. 664 b .

7. Abdulla Avloniy Tanlangan asarlar. Ikki jildlik. 2-jild. – T.: Ma'naviyat, 1998. –304 b.

Abdumurod Tilavov “Tarbiya kitobi”3-juz “Yurist-media makazi”nashriyoti 2017.

Mavlonova R., Rahmonqulova N, Normurodova B, “ Tarbiyaviy ishlar metodikasi”- 2010

A.R.Soxibov O'quv qo'llanma. “Pedagogik fikrlar taraqqiyoti” Qarshi “Nasaf” 2022 yil 18,6 b.t

A.R.Soxibov Darslik “Umumiy pedagogika” Qarshi “Nasaf” 2023 yil 22,0 b.t

A.R.Soxibov O'quv-uslubiy qo'llanma. “Talimning interfaol usullari”Qarshi 2020y 12,2 b.t

MADANIY O'ZIGA XOSLIK VA ETNIK MADANIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHDA TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHILARINING O'RNI

Suyarov Nodirjon Taxirovich

Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti (PhD)

Annotatsiya: Tasviriy san'at o'qituvchilari o'quvchilarning madaniy o'ziga xosligini shakllantirishda va bugungi xilma-xil va o'zaro bog'liq dunyoda muhim komponentlar bo'lgan etnik madaniy kompetensiyani rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu maqola san'at o'qituvchilari madaniy xilma-xillikka hurmatni rag'batlantirish bilan birga o'quvchilarning o'zlarining madaniy merosini tushunishlariga qanday hissa qo'shishini o'rganadi. San'at o'quv dasturiga ko'p madaniyatli tarkibni integratsiyalashgan holda, san'at o'qituvchilari o'quvchilarga turli madaniy ifodalar bilan shug'ullanish va boshqa etnik guruhlariga nisbatan hamdardlikni rivojlantirish uchun imkoniyatlar yaratadi. Maqolada madaniy o'ziga xoslikni shakllantirishda ijodiy ifodaning ahamiyati ta'kidlangan va badiiy ta'lim etnik madaniy kompetensiyani rivojlantirishda qanday kuchli vosita bo'lishi mumkinligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: tasviriy san'at ta'limi, madaniy o'ziga xoslik, etnik madaniy kompetensiya, ko'p madaniyatli ta'lim, madaniy meros, ijodiy ifoda.

РОЛЬ УЧИТЕЛЕЙ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА В ФОРМИРОВАНИИ КУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ И ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

Суяров Нодиржон Тахирович

Доцент Наманганского государственного педагогического института (PhD)

Аннотация: Преподаватели изобразительного искусства играют решающую роль в формировании культурной идентичности учащихся и развитии этнокультурной компетентности, важных компонентов в современном разнообразном и взаимосвязанном мире. В этой статье рассматривается, как преподаватели искусств могут способствовать пониманию учащимися своего культурного наследия, одновременно поощряя уважение к культурному разнообразию. Интегрируя мультикультурный контент в учебную программу по искусству, преподаватели искусства предоставляют учащимся возможность участвовать в различных проявлениях культуры и развивать сочувствие к другим этническим группам. В статье подчеркивается важность творческого самовыражения в формировании культурной идентичности и показано, как художественное образование может стать мощным инструментом развития этнокультурной компетентности.

Ключевые слова: изобразительное художественное образование, культурная идентичность, этнокультурная компетентность, поликультурное образование, культурное наследие, творческое выражение.

THE ROLE OF FINE ARTS TEACHERS IN FORMING CULTURAL IDENTITY AND ETHNIC CULTURAL COMPETENCE

Suyarov Nodirjon Takhirovich

Namangan State Pedagogical Institute Associate Professor (PhD)

Abstract: Visual arts educators play a critical role in shaping students' cultural identity and developing ethnocultural competence, important components in today's diverse and interconnected world. This article explores how art educators can contribute to students' understanding of their cultural heritage while encouraging respect for cultural diversity. By integrating multicultural content into the arts curriculum, art educators provide opportunities for students to engage with diverse cultural expressions and develop empathy for other ethnic groups. The article emphasizes the importance of creative expression in the formation of cultural identity and shows how art education can be a powerful tool in developing ethnic cultural competence.

Key words: fine art education, cultural identity, ethnic cultural competence, multicultural education, cultural heritage, creative expression.

Kirish. Turli madaniy va etnik elatlarga mansub shaxslar birgalikda yashayotgan borgan sari globallashib borayotgan dunyoda xilma-xillikni tushunish va qadrlash zarurati eng muhim hisoblanadi. Ta'lim o'quvchilarning o'zlarining madaniy o'ziga xosligini va boshqalarning madaniyatini qanday idrok etishlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Pedagoglar orasida san'at o'qituvchilari bu jarayonda o'ziga xos mavqega ega, chunki ular nafaqat texnik ko'nikmalarni rivojlantirishga, balki hissiy va madaniy ifodalashga ham yordam beradi. Tasviriy san'at ta'limi orqali san'at o'qituvchilari o'quvchilarning etnik madaniy kompetentsiyasini oshirish va ijtimoiy birdamlik va madaniyatlararo uyg'unlik uchun muhim bo'lgan madaniy o'ziga xoslikni chuqurroq tushunishga yordam berish qobiliyatiga ega.[1] Ushbu maqolada san'at o'qituvchilarining madaniy o'ziga xoslikni shakllantirish va etnik madaniy kompetentsiyani targ'ib qilishdagi asosiy roli ko'rib chiqiladi. Biz san'at ta'limi talabalarga o'zlarining madaniy ildizlarini o'rganishga, turli madaniy ifodalarni qadrlashga va ko'p madaniyatli muhitda harakat qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishga qanday yordam berishini o'rganamiz.

Madaniy o'ziga xoslikni shakllantirishda san'atning o'rnini. San'at har doim odamlar va jamoalar o'zlarining madaniy qadriyatlarini, e'tiqodlari va tarixlarini ifoda etadigan kuchli vosita bo'lib kelgan. San'atni yaratish va talqin qilish orqali odamlar o'zlarining madaniy hikoyalarini o'rganishlari va boshqalarning madaniy amaliyotlari haqida tushunchaga ega bo'lishlari mumkin. Shunday qilib, badiiy ta'lim o'z-o'zini anglash va ijtimoiy tushunishning asosiy jihati bo'lgan madaniy o'ziga xoslikni o'rganish uchun qulay zamin yaratadi.

Madaniy izlanish va o'zini namoyon qilish: San'at o'qituvchilarining madaniy o'ziga xoslikni shakllantirishga hissa qo'shishining asosiy usullaridan biri o'quvchilarni shaxsiy va madaniy tajribalarini ifodalash uchun badiiy vositalardan foydalanishga undashdir.[2] O'z merosi, an'analari va qadriyatlarini aks ettiruvchi ijodiy loyihalar bilan shug'ullanish orqali talabalar o'zlarining madaniy o'ziga xosligini mazmunli tarzda o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu jarayon nafaqat o'quvchilarning madaniy ildizlari bilan bog'lanishini mustahkamlaydi, balki g'urur va daxldorlik tuyg'ularini ham rivojlantiradi.[3]

Madaniy xilma-xillikning namoyon bo'lishi: Tasviriy san'at o'qituvchilari ham san'at o'quv dasturi madaniy istiqbollarning keng doirasini ifodalashini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Talabalarni turli madaniyatlarning san'at shakllari, uslublari va an'analari bilan tanishtirish orqali san'at o'qituvchilari inklyuzivlik va madaniy xilma-xillikni targ'ib qiladi. Bu talabalarga madaniyat monolit emas, balki etnik guruhlarda farq qiluvchi inson o'ziga xosligining dinamik va rivojlanayotgan jihati ekanligini tushunishga yordam beradi. Turli badiiy an'analarni o'rganish orqali o'quvchilarda madaniy kompetentsiya uchun zarur bo'lgan keng dunyoqarash shakllanadi.

Shaxsni shakllantirishga ko'maklashish: Madaniy o'ziga xoslik ko'p qirrali tushuncha bo'lib, u shaxsning ma'lum bir etnik, milliy yoki ijtimoiy guruhga mansublik hissini o'z ichiga oladi. Tasviriy san'at o'qituvchilari o'quvchilarga shaxsiy kelib chiqishi va tajribalarini aks ettirishni talab qiladigan loyihalar orqali rahbarlik qilish orqali ularga shaxsiyatni shakllantirish jarayonida yordam berishi mumkin. Ushbu loyihalar vizual hikoyalar, avtoportretlar yoki madaniyat, meros va shaxsiy tarix mavzularini o'rganuvchi hamkorlikdagi ishlarni o'z ichiga olishi mumkin. Bunday tadbirlar orqali talabalar o'zlarining shaxsiyatlari va ularning madaniy kontekstida qanday shakllanganligi haqida tanqidiy fikrlashga undaydilar.[4]

Badiiy ta'lim orqali etnik madaniy kompetentsiya. Etnik madaniy kompetentsiya turli madaniy va etnik kelib chiqishiga mansub shaxslarni tushunish, hurmat qilish va ular bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini anglatadi. U madaniy ongini, sezgirlikni va madaniy chegaralar orqali muloqot qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Tasviriy san'at o'qituvchilari ushbu kompetentsiyani rivojlantirishda o'z sinflariga madaniy jihatdan javob beradigan o'qitish amaliyotini integratsiyalash orqali hal qiluvchi rol o'ynaydi.

1. Ko'p madaniyatli san'at o'quv dasturi: Etnik madaniy kompetentsiyani rivojlantirishning asosiy strategiyalaridan biri ko'p madaniyatli tarkibni san'at o'quv dasturiga kiritishdir. Talabalarni turli madaniy guruhlarining san'at turlari va amaliyotlari bilan tanishtirish orqali san'at o'qituvchilari talabalarga madaniy xilma-xillik boyligini qadrlash imkoniyatini yaratadilar. [5] Ushbu ta'sir o'quvchilarda turli madaniyatlarga mansub odamlarga empatiya va hurmatni

rivojlantirishga yordam beradi, bu stereotiplarni kamaytirish va ijtimoiy uyg'unlikni ta'minlash uchun zarurdir.

2. Madaniyatlararo muloqotni rag'batlantirish: Badiiy ta'lim madaniyatlararo muloqot uchun platformani ta'minlaydi, bu erda talabalar badiiy ifoda ob'ektivi orqali madaniy farqlar va o'xshashliklar haqida bahslashishlari mumkin. Turli madaniy kontekstlardagi san'atni tahlil qilish va sharhlash orqali talabalar umumiy insoniy tajribalarni tan olish bilan birga har bir madaniyatning o'ziga xosligini qadrlashni o'rganadilar. San'at o'qituvchilari ushbu suhbatlarni osonlashtirishi, talabalarga madaniy murakkabliklarni o'rganishga yordam berishlari va o'zaro tushunishni rivojlantirishlari mumkin.

3. Madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini shakllantirish: Tasviriy san'at lingvistik to'siqlarni engib o'tadigan universal til bo'lib, uni madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish uchun ideal vositaga aylantiradi. San'at o'qituvchilari o'quvchilarni san'atdan og'zaki ifodalash qiyin bo'lgan g'oyalar, his-tuyg'ular va madaniy hikoyalarni etkazish vositasi sifatida foydalanishga undaydilar. Turli xil kelib chiqishi talabalarni birlashtiradigan hamkorlikdagi badiiy loyihalarni orqali o'qituvchilar jamoaviy ish, madaniy almashinuv va madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berishi mumkin.

San'at inklyuzivlik va imkoniyatlarni oshirish vositasi sifatida. Badiiy ta'lim etnik madaniy kompetentsiyani targ'ib qilishdan tashqari, barcha talabalar o'zlarini qadrlay va hurmatli his qiladigan inklyuziv ta'lim muhitini yaratishda ham muhim rol o'ynaydi. Tasviriy san'at o'qituvchilari madaniy jihatdan sezgir pedagogikani o'zlashtirgan holda, o'quvchilarga ijodiy ifoda orqali ovoz berish orqali marginal yoki kam vakillik guruhlarini o'quvchilarini kuchaytirishga yordam berishi mumkin.[6]

1. Inklyuziv san'at amaliyotlari: Inklyuziv san'at amaliyotlari o'quv dasturida barcha madaniy kelib chiqishi talabalari o'zlarini ko'rishlari mumkin bo'lgan joylarni yaratishni o'z ichiga oladi. San'at o'qituvchilari bunga sinfda o'rganilayotgan rassomlar, mavzular va materiallar talabalar jamoasining xilma-xilligini aks ettirishini ta'minlash orqali erisha oladi. Ushbu yondashuv nafaqat ozchilikdagi talabalar tajribasini tasdiqlaydi, balki ularning madaniy ufqlarini kengaytirish orqali barcha talabalar uchun o'rganish tajribasini boyitadi.[7]

2. Marginallashtirilgan ovozlarni kuchaytirish: Tasviriy san'at o'qituvchilari o'quvchilarni san'atdan ijtimoiy adolat muammolarini hal qilish va o'zgarishlarni himoya qilish vositasi sifatida foydalanishga undash orqali kuchaytirishlari mumkin. Marginallashtirilgan jamoalar talabalari uchun san'at qarshilik va o'zini namoyon qilishning kuchli shakli bo'lishi mumkin. Talabalarga o'ziga xoslik, tengsizlik va madaniy barqarorlik mavzularini o'rganuvchi loyihalarga rahbarlik qilish orqali san'at o'qituvchilari o'quvchilarda jamiyatni o'zgartirishga hissa qo'shishga ishonch hissi va ishonchni rivojlantirishga yordam beradi.

3. Tolerant bo'lish madaniyatini tarbiyalash: Madaniyatga javob beradigan badiiy ta'lim dasturi barcha o'quvchilarning madaniy o'ziga xosligini tasdiqlash orqali tegishlilik tuyg'usini rivojlantiradi. Talabalar o'zlarining madaniy merosi sinfda e'tirof etilishini va hurmat qilinishini his qilsalar, ular o'rganishda faol ishtirok etishlari va o'zlarining noyob istiqbollarni o'z hissalarini qo'shishlari mumkin.[8] Tasviriy san'at o'qituvchilari inklyuzivlikni targ'ib qilish orqali har bir talaba o'zlarining madaniy kelib chiqishidan qat'i nazar, o'zini tegishli deb hisoblaydigan o'quv muhitini yaratishga yordam beradi.

Xulosa. San'at o'qituvchilari o'quvchilarning madaniy o'ziga xosligini shakllantirish va etnik madaniy kompetentsiyani rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ijodiy ifoda orqali talabalar o'zlarining madaniy meroslarini o'rganishlari va o'zlarining jamoalari va butun dunyoni tashkil etuvchi turli madaniyatlar haqida chuqurroq tushunchaga ega bo'lishlari mumkin. Ko'p madaniyatli tarkibni o'quv dasturiga integratsiyalash, madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish va inklyuziv san'at amaliyotini targ'ib qilish orqali san'at o'qituvchilari talabalarga tobora ko'p madaniyatli jamiyatda harakat qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Oxir oqibat, san'at o'qituvchilarining bu boradagi faoliyati xilma-xillik nishonlanadigan va qadrlanadigan yanada inklyuziv, hurmatli va hamjihatlik jamiyatlarini yaratishga hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

Иванова Н. Проблема развития этнокультурной компетентности и поликультурное

воспитание //Revista de Etnologie și Culturologie. – 2011. – №. 9-10. – С. 252-255.

Афанасьева А. Б. Этнокультурное образование: сущность, структура содержания, проблемы совершенствования //Знание. Понимание. Умение. – 2009. – №. 3. – С. 189-195.

Банников В. Н. Профессиональное становление будущего учителя изобразительного искусства //ВН Банников.–2009.–39 с. – 2009.

Магомедова З. Ш., Сулейманова Т. Р. Роль этнокультурного просвещения в процессе воспитания подрастающего поколения в эпоху нестабильности //Проблемы современного педагогического образования. – 2022. – №. 75-1. – С. 54-57.

Шабанова, М. Н. «Этнохудожественная культура как фактор формирования профессиональной компетентности художника-педагога.» Вопросы журналистики, педагогики, языкознания 18.13 (156) (2013): 294-298.

Шустова Л. П. Формирование поликультурности личности в этнокультурной образовательной среде учреждения дополнительного образования //Э91 Этнокультурное образование в современном мире: Сб. науч. статей по. – 2017. – С. 844.

Печенева С. А. Интерактивный подход к преподаванию предметов «музыка», «изобразительное искусство» и «мировая художественная культура» в общеобразовательных организациях //Современная образовательная среда: теория и практика. – 2018. – С. 154-164.

Птицына Е. В. Этнокультурное воспитание будущего учителя в образовательном процессе университета.

IJTIMOYIY MUNOSABATLARDA AMORALIZM VA IMMORALIZMNI OLDINI OLISHDA MAVJUD ME'YORLARNING AHAMIYATI

Toshpulatov Odil Nodirovich

Oliy ta'limni rivojlantirish tadqiqotlari markazi bo'lim boshlig'i

Annotatsiya: Jamiyatning axloqiy me'yorlar asosida munosabatlarni tartiblashtirib kelmoqda. Mazkur jarayonni bir necha asrlardan buyon jamiyatning o'zi tartiblashtirib kelmoqda. Ijtimoiy axloqiy me'yorlarni buzish, ularni bajarmaslik atrofda e'tirozga sabab bo'lgan. Davlat tuzilmalari paydo bo'lgandan so'ng ijtimoiy munosabatlarning bir qismi huquq normalari asosida tartiblashtirish yo'lga qo'yildi.

Kalit so'zlar: axloqiy me'yorlar, ijtimoiy normalar, xulq-atvor, odat, ijtimoiy guruhlar, anomiya, individ, amoralist.

ЗНАЧЕНИЕ СУЩЕСТВУЮЩИХ СТАНДАРТОВ В ПРЕДОТВРАЩЕНИИ АМОРАЛИЗМА И ИММОРАЛИЗМА В ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Тошпулатов Одил Нодирович

Заведующий отделом Центра исследований развития высшего образования

Аннотация: Общество организует отношения на основе моральных норм. Этот процесс регулировался самим обществом на протяжении нескольких столетий. Нарушение социальных и моральных норм и несоблюдение их вызывают возражения со стороны окружающих. После возникновения государственных структур некоторые общественные отношения стали регулироваться на основе правовых норм.

Ключевые слова: моральные нормы, социальные нормы, поведение, обычай, социальные группы, аномия, индивидуум, аморалист.

THE IMPORTANCE OF EXISTING STANDARDS IN PREVENTING AMORALISM AND IMMORALISM IN SOCIAL RELATIONS

Toshpulatov Odil Nodirovich

Head of Department, Center for Research on the Development of Higher Education

Annotation: Society organizes relationships based on moral norms. This process has been regulated by society itself for several centuries. Violation of social and moral norms and non-observance of them cause objections from others. After the emergence of state structures, some social relations began to be regulated based on legal norms.

Keywords: moral norms, social norms, behavior, custom, social groups, anomie, individual, immoralist.

Jamiyatdagi mavjud odat va ommaviy tomoshalar xalqning etnomadaniyatidagi me'yorlar asosida shakllanadi. Odat (ritual) kishilarning etnos, sotsium talablariga muvofiq "bir xildagi xatti-harakatlaridir".[1] To'g'ri, ilk arxaik odatlar beayov, hatto g'ayriinsoniy bo'lgan. Zaminimizda Zardushtishlik dini keng yoyilgungacha bo'lgan poletistik davrda g'ayriinsoniy va amoralistik odatlarning mavjudligini tarixiy manbalar asoslaydi. Ko'pxudolik bilan bog'liq amoralistik odatlarning Eronda, Baqtriyada hukm surganligi haqida Gerodot quyidagicha xabar beradi: "Men eshitdimki, podshoh Artakserks I ning xotini Amestritsa o'zining uzoq yashayotganiga shukrona sifatida ikki bora yetti nafar oliy nasab fors o'spirinlarini tuproqqa ko'mdirib, yer osti xudosi sharafiga qurbonlik qilibdi. Uning eri, Fors podshohi Artakserks I esa Strimondan muvaffaqiyatli kesib o'tgach, bu yerlarning "to'qqiz yil" deb nomlanishini eshitib, mahalliy aholi ichidan to'qqiz qizni yerga ko'mishni buyurgan. Odamlarni tiriklay ko'mish forslarda odat ekan".[2] Qadimgi amoralistik diniy me'yorlar vaqt o'tgani sayin immoralizmga aylana borgan. Jamiyatdagi boshqaruvchilar ijtimoiy-axloqiy me'yorlarni o'z xohish-istaklariga bo'ysundirgan. O'z davrining diniy kohinlari ham martabasini yo'qotmaslik, oddiy xalqni qo'rquvda saqlab turish maqsadida g'ayriinsoniy diniy qoidalarni o'ylab topganlar.

Ayniqsa, tirik odamlarni tasavvurlaridagi iloh "Molox" ga qurbonlik keltirish marosimini nihoyatda daxshatli amoralizmdir. Kohinlar xalq orasidan kattayu-kichikni birdek qiynab o'ldirganlar. Katta yoshdagi qurbonlar, ehtimolki bu azoblarga avvaldan tayyorlangan, ko'niktirilgandir, chunki bunday o'ylab topilgan me'yorga hamma birdek bo'ysungan, ammo, bolalar misdan quyilgan, benihoya ulkan Molox haykalining qonli, qip-qizil kaftlariga tiriklayincha yotqizilganlar. Haykalning qo'llari yelka osha yashirin ishlangan zanjirlar orqali harakatga kelib ko'tarilgan, tep-tekis kaftda ustma-ust yotgan qurbonlar bir-birining ustidan umbaloq oshganlaricha haykalning og'ziga, undan to'ppa-to'g'ri haykal ichida yonib turgan olovga uchib tushganlar. Olovli zindonga tashlangan odamlar bir necha daxshatli daqiqa ichida kulga aylangan va haykal poyiga to'kilgan. Ajalkash uzun qo'l yana oldga cho'zilgan, uning kaftiga yangi-yangi qurbonlar yotqizilgan... Bu tomosha soat sayin, kun osha, yillar mobaynida davom etib kelavergan. Moloxga qurbon keltirish marosimida ishtirok qilayotgan qarindoshlarga, ota-onalarga yig'lash, iztirob chekish va hatto qayg'usini oshkor qilish, motam tutish mutlaqo man qilingan. Qanchalik g'ayriinsoniy bo'lmasin, bolasi qurbon qilinayotgan mushtipar ona ham bu marosimda, hamma qatori qatnashmog'i, qurbonlarni kuzatib qolmog'i shart bo'lgan, aks holda, deb tushuntiradi kohinlar, Molox battar g'azablanib, odamlar boshiga bundan-da daxshatliroq ofatlarni yog'dirgusidir! [3] Hozir ham ushbu ibtidoiy odatlarning ko'rinishlari, qoldiqlari u yoki bu etnomadaniyatda uchrab turadi. Yuqoridagi ma'lumotlarni keltirdikki, qanchalik gumanistik yoki g'ayriinsoniy bo'lmasin jamiyatdagi insonlar mavjud ijtimoiy me'yorlarga ko'nib, ularga bo'ysunib yashaydi. Chunki inson jamiyatdan ajralib yakka holda yasholmaydi. Shu sababdan ham ko'nikishga majbur bo'ladi. Ayniqsa, immoralizm (axloqning boshqaruvchi rahbarlar xohish-irodasiga bo'ysundirish) hukm surgan jamiyatlarda butun xalq yakka shaxs tomonidan ishlab chiqilgan me'yorlar asosida yashaydi.

Dastlabki insonparvarlik (gumanistik) g'oyalarni isloh qilish harakati –O'rta Osiyoning buyuk farzandi Zardushtdan boshlangan desak haqiqatga to'g'ri keladi. Chunki uning ta'limoti insonparvarlik g'oyalarini birinchi bo'lib ilohiylashtirgan, dunyoviy hayotni muqaddaslashtirgan, uning asosiy aqidalari keyingi jahon dinlari xiristianlik va islomning aqidaviy va ibodat qoidalariga ham zamin bo'lgan. [4] Zardushtiylik- deb yozadi Akademik S.F. Oldenburg – o'z davrida insonning yer yuzida farovon yashashiga katta ahamiyat bergan eng olijanob dindir. [2] Zardushtiylik dini insonlar sog'lig'ini mustahkamlashga e'tibor qaratgan. Xalqning turmush tarzini tartiblashtiruvchi diniy axloqiy me'yorlarni ilgari surgan. Mazkur din kishilarning tengligini ilgari suradi.

Yoshlar ma'lum bir muhitda ulg'ayay ekan, undagi tartiblarni to'liq o'zlashtiradi. Ijtimoiy muhitga to'liq moslasha boradi. Ajdodlari tomonidan qabul qilingan axloqiy xatti-harakatlarni e'tirozsiz bajarishga qabul qilgan. Gulxan atrofida aylangan, undan sakrab o'tib, qo'lga cho'g'olgan, bu bilan o'zini elat, qabila, etnos o'rnatgan odatlarga bo'ysunishini ko'rsatgan ajdodlarimiz mazkur xatti-harakatini go'zal, serma'no deb bilgan. Ular uchun mavjud odatlar nafaqat itoatgo'ylik, elat bilan uyg'unlik, shuningdek axloqiy mohiyatga ega odatlar, normalar edi. Shuning uchun ham ular o'z farzandlarini ushbu ruhda tarbiyalab, initsiatsiyadan o'tishga tayyorlab borganlar. [5]

Jamiyatda uchraydigan amoralizmni oldini olishda oilaning ahamiyati katta. Oilada otanonaning xulq-atvori farzandlarida aks etadi. Ularning na'munaviy odatlari yoshlar ijtimoiy me'yorlarga amal qilishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy nazorat institutlaridan ya'na biri mahalla hisoblanadi. Mahallaning ijtimoiy nazorat qilish funksiyasi orqali yoshlardagi amoralistik odatlarni oldini olish mumkin. Buning uchun mahalla faollaridagi mas'uliyat yuqori bo'lishi kerak. E'tiborsizlik, loqaydlik ijtimoiy muhitda amoralizmni oshishiga olib keladi.

Anomiya odatda jamiyatda o'tkinchi tavsifni, iqtisodda, siyosatda tanglikni yuzaga keltiradi va bu bilan immoralizmga yaqin turadi. U qat'iy hayotiy me'yorlar, maqsadlar, axloq namunalari yo'qligi, shakllangan ma'naviy qadriyatlar va tizimlarning yemirilishlari bilan birgalikda kechadi. Jamiyatdagi anomiya holati ko'plab individlar va ijtimoiy guruhlarning jamiyatdagi maqomini noaniq qilib qo'yadi, jamoaviy birdamlik, umumiylik, hamkorlikdan mahrum etadi. Shuningdek, muayyan guruh va umuman jamiyat bilan bog'liqlik hissini yo'qotadi. Bular barchasi oqibatida axloq chegarasining buzilishi va keng sur'atda amoralizmga olib keladi.

Anomiya konseptini shunday vaziyatlarda qo'llash mumkinki, bunda jamiyat a'zolarining aksariyat faol a'zolari mavjud ijtimoiy-axloqiy me'yorlarni bilsalarda, lekin bularga qasddan rioya qilmaydilar, ya'ni bajarmaydilar. Davlatlarda iqtisodiy-siyosiy o'tish davrida yuzaga

keladigan muammolarga xalqning salbiy munosabati, e'tirozi natijasida anomiya paydo bo'ladi. Ya'ni davlatlar mustaqillikka erishishi, hokimiyat boshqaruv tizimi almashishi natijasida ma'lum umummilliy maqsadlar o'zgaradi. Bu esa nimalardandir voz kechishga yoki o'zgartirishga olib keladi. Buni to'g'ri qabul qilgan xalq faoliyatni davom ettiradi. Lekin, oldingi hayot tarziga o'rganib qolgan, yangilanishlar davomida turli yo'qotishlarga uchraganlar e'tiroz bildirib boshlaydilar. Ular jamoatchilik fikrini buzib noroziliklarni keltirib chiqarishga harakat qiladilar. Chunki ular o'tmishni qumsaydilar.

“Anomiya mexanikdan organik birdamlikka o'tish noto'liqligining mahsuli hisoblanadi. Bu holda, organik birdamlikning obyektiv bazasi – ijtimoiy mehnat taqsimoti - jamiyat ongida ma'naviy tayanch topishdan ko'ra tezroq taraqqiy etadi. Anomiyani doimiy takror ishlab chiqarish shart-sharoitlari ijtimoiy ravishda yuzaga keladigan ko'rinishlarning ikki qatori: ehtiyojlar va ularni qondirish imkoniyatlari o'rtasidagi tafovut hisoblanadi. Feodal negizga ega bo'lgan iyerarxik jamiyat bu jihatdan barqarorroq bo'lgan, chunki turli ijtimoiy qatlamlarga turli maqsadlar qo'ygan va har biriga tor tutash qatlam ichida o'z hayotini ma'noli his qilish imkoniyatini bergan”.[6]

Xullas, amoralizm va immoralizm hodisalarining kuchayib borishi jamiyat hayotida dekadentlik (tushkunlik, inqiroz) holatini keltirib chiqaradi. Amoralizm biror bir shaxs yoki muayyan guruhning salbiy xulq-atvordan iborat faoliyatini ifodalovchi tushunchadir. Yuqorida sanab o'tilgan illatlar amoralistik harakatlar hisoblanib, ijtimoiy me'yorlarni bajarmaslik oqibatida yuzaga keladi. Natijada bunday insonlarning boshqalar bilan munosabatlariga putur yetadi.

Insonning amoralistik harakatlarni sodir qilishiga bir qancha sabablarni keltirishimiz mumkin: ruhiy buzilish, dangasalik, mensimaslik, qo'rquv, xijolat, ayshu-ishrat va h.k. Amoralizmni inson xulq – atvorining o'rnatilgan ma'lum ijtimoiy me'yorlardan chiqishi, undagi impulsiv (shartsiz refleks) mayllar (dipsomaniya, dromomaniya, kliptomaniya, promaniya)[7] namoyon bo'lishi bilan izohlash mumkin. Shu sababdan insonning ijtimoiy munosabatlarini, yurish-turishini axloqiy-huquqiy me'yorlar asosida tartibga solish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Чеснов Я.В. Лекции по исторической этнологии. –М.: Гардарика, 1998. –С. 51
2. Boboyev H., Hasanov S. “Avesto” – manaviyatimiz sarchashmasi. –Toshkent: “Adolat”, 2001. 24-bet.
3. E.Березиков. Зардушт туғилган диёр. “Ёшлик», 1991 йил, 8 сон, 29-бет.
4. Исо Жабборов. Антик маданият ва маънавият хазинаси. Т., “Ўзбекистон”, 1999. 62-63 бетлар.
5. Геннет А. Ван. Обряды перехода. –М.: РАН, 2002. -204 с.
6. Hakimova I.M. Deviant xulq-atvor psixologiyasi. –Toshkent: 2014. B-. 36-37
7. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild. –Toshkent: 2000.
8. Komilov, R. Z. (2024). O'zbek xalqi nikoh munosabatlari genezisining falsafiy tahlili. Ilm-fan va ta'lim, (7 (22)).
9. Komilov, R. Z. (2024). Ommaviy madaniyat va nikoh munosabatlari mohiyatidagi transformatsion sabablar. tamaddun nuri jurnali, 5(56).
10. Komilov, R. Z. (2024). Yangi o'zbekistonda milliy nikoh marosimlarini axloqiy-estetik qadriyatga aylantirish vazifalari. news of the nuuz, 1(1.9. 1), 110-112.
11. Rabiyeovich, Komilov Ro'zi. «Modern interpretations of uzbek moral norms and aesthetic ideals in the context of the institution of marriage.» The Conference Hub. 2025.

ILG'OR MUHANDISLIK MAKTABLARIDA INNOVATSION TEKNOLOGIYALARNI QO'LLASH IMKONIYATLARI

Tosheva Gulnora Djurayevna
dotsent, (PhD), Buxoro muhandislik-texnologiya instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ilg'or muhandislik maktablarida innovatsion texnologiyalarni qo'llashning imkoniyatlari va afzalliklari ko'rib chiqilgan. Innovatsion texnologiyalar, jumladan, virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR/AR), 3D modellashtirish, katta ma'lumotlar (BIG DATA) kabi vositalar muhandislik ta'limini zamonaviylashtirishda muhim rol o'ynaydi. Bu texnologiyalar talabalarga murakkab texnik tizimlarni o'rganishda, kreativ fikrlashni rivojlantirishda va amaliy ko'nikmalarni oshirishda yordam beradi. Shuningdek, maqolada innovatsion texnologiyalarni amaliyotda qo'llash usullari va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar ham tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: innovatsion texnologiyalar, ilg'or muhandislik maktablari, virtual haqiqat, kengaytirilgan haqiqat, 3D modellashtirish, katta ma'lumotlar, ta'limni modernizatsiya qilish, o'quv jarayoni, texnik tizimlar.

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ВЫСШИХ ИНЖЕНЕРНЫХ ШКОЛАХ

Тошева Гульнора Джураевна
доцент, (PhD), Бухарский инженерно-технологический институт

Аннотация: В данной статье рассматриваются возможности и преимущества применения инновационных технологий в передовых инженерных школах. Инновационные технологии, такие как виртуальная и дополненная реальность (VR/AR), 3D моделирование, искусственный интеллект и большие данные (BIG DATA), играют ключевую роль в модернизации инженерного образования. Эти технологии помогают студентам изучать сложные технические системы, развивать творческое мышление и совершенствовать практические навыки. Также в статье анализируются способы применения инновационных технологий на практике и возможные проблемы, которые могут возникнуть при их внедрении.

Ключевые слова: инновационные технологии, передовые инженерные школы, виртуальная реальность, дополненная реальность, 3D моделирование, искусственный интеллект, большие данные, модернизация образования, учебный процесс, технические системы.

THE POSSIBILITIES OF USING INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN HIGHER ENGINEERING SCHOOLS

Tosheva Gulnara,
Associate Professor, (PhD), Bukhara Institute of Engineering and Technology

Abstract: This article examines the possibilities and advantages of using innovative technologies in advanced engineering schools. Innovative technologies such as virtual and augmented reality (VR/AR), 3D modeling, artificial intelligence, and BIG DATA play a key role in modernizing engineering education. These technologies help students to study complex technical systems, develop creative thinking and improve practical skills. The article also analyzes the ways of applying innovative technologies in practice and possible problems that may arise during their implementation.

Keywords: innovative technologies, advanced engineering schools, virtual reality, augmented reality, 3D modeling, artificial intelligence, big data, modernization of education, educational process, technical systems.

KIRISH. Bugungi kunda ta'lim sohasida yuz berayotgan o'zgarishlar va rivojlanishlar dunyo miqyosida global inqilobning ajralmas qismiga aylanishi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, muhandislik ta'limi sohasida innovatsion texnologiyalarni qo'llash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ilg'or

muhandislik maktablari nafaqat ilmiy va texnik bilimlarni uzluksiz yangilash, balki o'quvchilarga zamonaviy texnologiyalarni o'rgatish orqali ularga ijtimoiy va texnik jihatdan katta ta'sir ko'rsatmoqda. Innovatsion texnologiyalarni ta'limda qo'llash, talabalarga ilg'or ilmiy-texnik yondashuvlarni o'rganish, amaliyotlarda yangi yechimlar ishlab chiqish va murakkab muhandislik muammolarini hal qilish imkoniyatlarini yaratadi.

O'zgarayotgan dunyo sharoitida texnologiyalarning, xususan, raqamli texnologiyalar va avtomatizatsiyaning tez sur'atlar bilan rivojlanishi, muhandislik ta'limida bu yangiliklarni joriy etishni taqozo etadi. Innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish orqali muhandislik maktablari nafaqat o'quvchilarning bilimlarini oshirib, balki ularning kreativ va analitik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda ham katta rol o'ynaydi. Muhandislik ta'limining zamonaviy talablariga javob berish uchun ta'lim jarayonida raqamli vositalar, masofaviy o'qish, virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR/AR), 3D modellashtirish va boshqa ilg'or texnologiyalarni qo'llash zarurati tobora ortib bormoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Ilg'or muhandislik maktablarida innovatsion texnologiyalarni qo'llashning eng katta afzalligi shundaki, ular talabalarga nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy tajribani ham berish imkonini yaratadi. Virtual laboratoriyalar, 3D modelleme va simulyatsiya texnologiyalari yordamida talaba o'z bilimlarini amalda sinab ko'rish va o'rgangan nazariyasini real dunyodagi masalalarga tatbiq etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shuningdek, mashinani o'rganish va katta ma'lumotlar (BIG DATA) kabi texnologiyalar muhandislik sohasidagi masalalarni hal qilishda katta yordam beradi. tizimlari, masalan, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, materiallar tanlash, konstruksiyalarni tahlil qilish va boshqalar bo'yicha qarorlar qabul qilishni osonlashtiradi. Katta ma'lumotlar esa, loyihalash va ishlab chiqarish jarayonlarida turli xil o'lchov va ko'rsatkichlarni tahlil qilish orqali yanada samarali yechimlar yaratish imkoniyatini beradi.

Innovatsion texnologiyalar deganda, yangi va takomillashgan texnologiyalarni anglatadi, ular ishlab chiqarish jarayonlarini soddalashtirish, sifatni oshirish, vaqt va resurslarni tejash imkonini beradi. Muhandislik ta'limida innovatsiyalarni qo'llash nafaqat o'quv jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilish, balki talabalarining amaliy ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi.

Ko'plab ilmiy ishlar muhandislik maktablarida innovatsion texnologiyalarni qo'llashning nazariy asoslariga oid tahlillarni o'z ichiga oladi. Misol uchun, E.A.Kovalev o'zlarining tadqiqotlarida muhandislik maktablarida innovatsion texnologiyalarni joriy etishning asosiy maqsadi sifatida talabalarining amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishni ko'rsatishgan. Ular ta'kidlashicha, VR (virtual haqiqat) va AR (qo'shilgan haqiqat) texnologiyalarining qo'llanilishi talabalar uchun real va o'quv jarayonidan tashqari muhitda amaliy tajriba orttirish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, bu texnologiyalar o'quvchilarga murakkab tizimlarni tahlil qilish, simulyatsiya qilish va ularning samaradorligini oshirishda yordam beradi [E.A.Kovalev].

Innovatsion texnologiyalardan yana biri – robototexnika va avtomatizatsiya bo'lib, bu soha o'zining amaliy ahamiyati bilan muhandislik ta'limida katta o'rin egallaydi. Muller va Schuler o'z ishlarida robototexnikani muhandislik maktablarida amaliy ta'lim vositasi sifatida qo'llashning ahamiyatini ta'kidlaydilar. Ularning fikriga ko'ra, robototexnika nafaqat talabalarga texnik bilimlarni o'rgatish, balki murakkab tizimlarni tahlil qilish, xatoliklarni aniqlash va yechimlar ishlab chiqish bo'yicha tajriba olish imkoniyatini beradi. Robototexnika yordamida talabalar real ishlab chiqarish jarayonlariga tayyorlanadilar [Muller va Schuler].

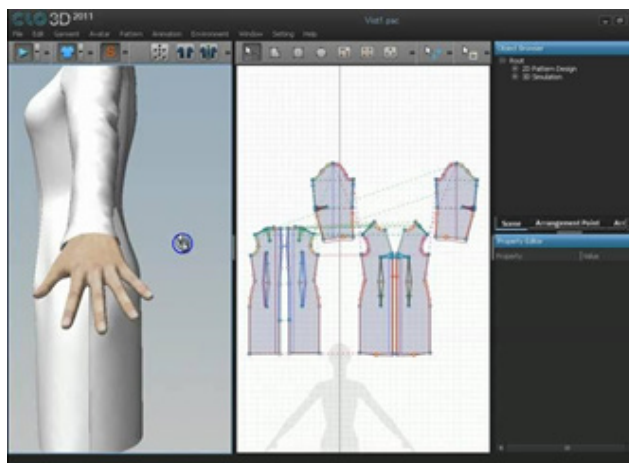
Mahalliy olimlar, ayniqsa, Sh.S.Qodirov va T.A.Alimov o'zlarining ishlarida innovatsion texnologiyalarni muhandislik ta'limiga tatbiq etishning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganishgan. Ular, muhandislik maktablarida zamonaviy texnologiyalar, masalan, virtual va qo'shilgan haqiqat (VR/AR) texnologiyalarining samarali qo'llanilishi haqida keng fikr yuritadilar. Ular ta'kidlaydiki, VR va AR texnologiyalari orqali talabalar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham o'zlashtirishlari mumkin.

MUHOKAMA. Innovatsion texnologiyalarni ta'limda qo'llashda nafaqat yangi imkoniyatlar, balki bir qancha muammolar ham mavjud. O'quv jarayonida ilg'or texnologiyalardan foydalanish ta'lim muassasalaridan yuqori darajadagi texnik infratuzilma, o'qituvchilarni doimiy ravishda yangilab borish va malakasini oshirishni talab etadi. Innovatsion texnologiyalarni o'rgatish uchun zarur bo'lgan resurslar, xususan, texnik vositalar, dasturlar va ta'lim platformalari, ko'pincha qimmatga tushishi mumkin. Bundan tashqari, yangi texnologiyalarni qo'llashda o'quvchilarning

texnik bilimlari va ko'nikmalari to'liq shakllanmagan bo'lishi, shuningdek, eski uslubdagi o'qituvchilarni yangi texnologiyalarga o'rgatish masalasi ham dolzarb bo'lishi mumkin.

Shu bilan birga, ilg'or muhandislik maktablarida innovatsion texnologiyalarni o'qitishda yirik o'zgarishlarga olib keladigan imkoniyatlar mavjud. Misol uchun, 3D modellash va bosib chiqarish texnologiyalari yordamida talaba o'zining dastlabki loyihalarini yaratishi va prototiplarini ishlab chiqishi mumkin. Bu, o'z navbatida, talabalar uchun amaliy bilim va tajriba olishning samarali usulidir. Virtual va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalari esa talabalarni texnik tizimlarni va jarayonlarni interaktiv tarzda o'rganishga yordam beradi. Masalan, VR texnologiyalaridan foydalanib, talabalar murakkab sanoat jarayonlarini simulyatsiya qilib, o'quv muhitida xavf-xatarlarni kamaytirishlari mumkin. Bundan tashqari, AR texnologiyalari yordamida o'quvchilar o'zlarining loyihalarini yanada intuitiv tarzda tushunishlari va test sinovlaridan o'tishlari mumkin.

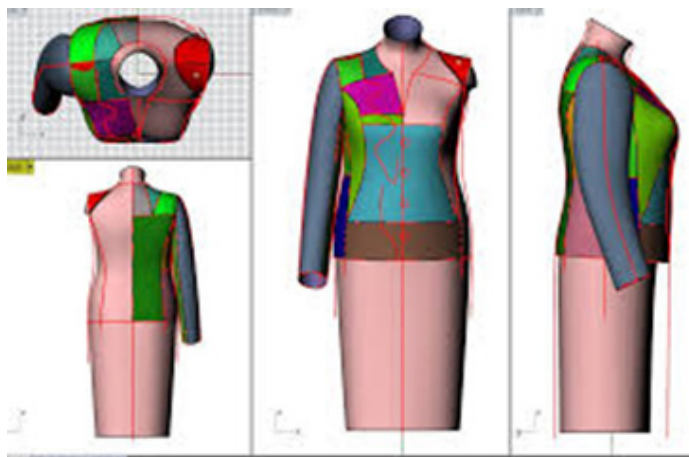
Innovatsion texnologiyalarni muhandislik ta'limida qo'llash nafaqat ta'lim jarayonining sifatini oshiradi, balki talabalarni amaliy mashg'ulotlar orqali real dunyodagi masalalarga yechimlar taklif qilishga tayyorlaydi va mashinani o'rganish kabi texnologiyalar muhandislikdagi an'anaviy yondashuvlarga qarshi yangi yo'nalishlar ochadi. Bu texnologiyalar yordamida o'quvchilar o'z bilimlarini murakkab muhandislik masalalarini hal qilishda qo'llay olishadi. O'quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan ta'lim tizimi ularni bozor talablariga mos, raqobatbardosh va innovatsion fikrlovchi mutaxassislar sifatida tayyorlaydi.

1-rasm. 3D modellashtirilgan sxema

Maqolada ilg'or muhandislik maktablarida innovatsion texnologiyalarni qo'llashning afzalliklari va imkoniyatlari, shuningdek, ularning amaliyotga integratsiya qilishdagi muammolar va yechimlar batafsil tahlil qilinadi. Ushbu texnologiyalarni qo'llash, albatta, talabalar uchun yangi imkoniyatlarni yaratadi va kelajakda yuqori malakali, innovatsion fikrlovchi va amaliy tajriba egallagan muhandislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

NATIJA LAR. Texnologiyalarni ta'limda qo'llashning muhim jihatlaridan biri bu innovatsion fikrlashni rivojlantirish, shuningdek, muhandislik sohasida yangi ilmiy-texnik yechimlar yaratishdir. Talabalar virtual laboratoriyalar, 3D modellashtirish, VR/AR texnologiyalaridan foydalanib o'z ko'nikmalarini amaliyotda sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu bilan birga, va katta ma'lumotlar kabi texnologiyalar yordamida muhandislik tizimlari va ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish imkoniyatlari yuzaga keladi. Bularning barchasi ta'lim jarayonini zamonaviylashtirish va kelajak muhandislarini tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

2-rasm. Ayollar jaketi uchastkalarini 3D modellashtirish

Innovatsion texnologiyalar va ularning ta'limdagi rolini ko'rib chiqamiz. Innovatsion texnologiyalar, asosan, yangi bilimlarni yaratish, eski texnologiyalarni yangilash va rivojlantirish uchun ishlatiladigan ilg'or yondashuvlar to'plamidir. Ilg'or muhandislik maktablarida ushbu texnologiyalarni qo'llash o'quv jarayonining barcha bosqichlarida samarali natijalar keltirishi mumkin. Bunga quyidagi texnologiyalar kiradi:

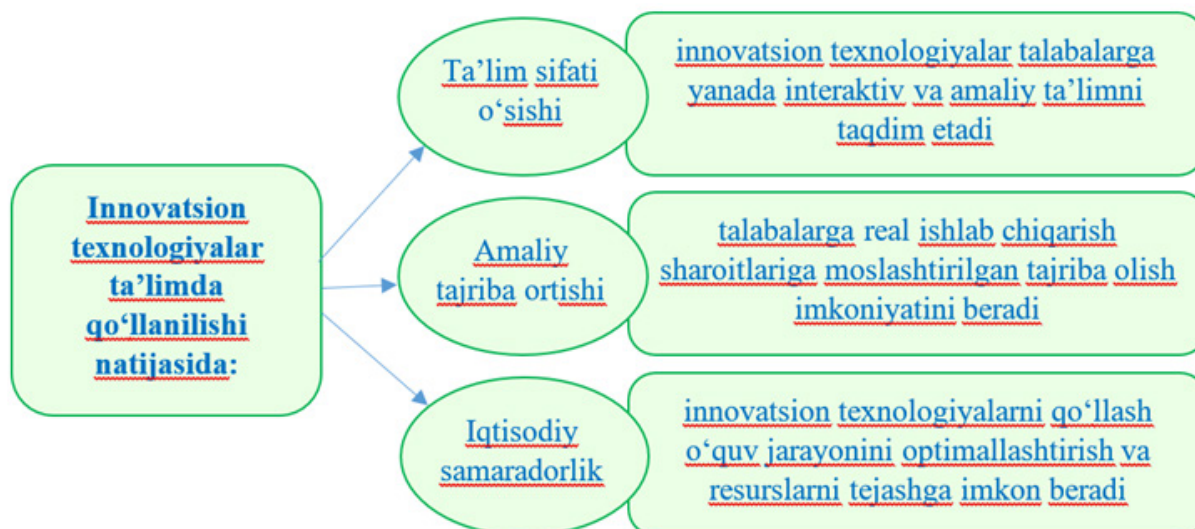
Onlayn va masofaviy ta'lim platformalari – o'quvchilarni dunyo bo'ylab turli onlayn resurslardan foydalanishga undash, masofaviy kurslar va interaktiv ta'lim tizimlari orqali o'quv jarayonini yanada samarali tashkil etish mumkin.

Virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR/AR) – virtual va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalari muhandislik talabalari uchun maxsus amaliy mashg'ulotlarni simulyatsiya qilish, murakkab texnik tizimlarni va jarayonlarni interaktiv tarzda o'rgatish imkonini beradi. Bu texnologiyalar, ayniqsa, mehnat xavfsizligi, konstruktiv dizayn va makonni rejalashtirish kabi sohalarda samarali qo'llaniladi.

3D modelleme va bosib chiqarish 3D printerlar va modellashtirish dasturlari yordamida o'quvchilar amaliy tajriba orqali muhandislik loyihalarini ishlab chiqish va ularni prototiplash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu, o'z navbatida, talabalarni real muhandislik muammolarini hal qilishga tayyorlaydi. Muhandislikda va mashinani o'rganish texnologiyalari kengayib bormoqda. Ushbu texnologiyalar yordamida o'quvchilar katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish, texnik tizimlarni optimallashtirish va yangi ilmiy-texnik yechimlarni ishlab chiqishda ishtirok etishlari mumkin.

BIG DATA (katta ma'lumotlar)da katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data)ni tahlil qilish texnologiyalari orqali o'quvchilar muhandislik loyihalarini ko'p o'lchovli va murakkab ma'lumotlar asosida qura olishadi. Bu ularga turli xil tizimlarni boshqarish va takomillashtirishga yordam beradi.

Innovatsion texnologiyalarning ilg'or muhandislik maktablaridagi afzalliklari ta'limning sifatini oshirishda innovatsion texnologiyalarni qo'llash orqali talabalarga amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish, nazariy bilimlarni mustahkamlash va ilmiy tadqiqotlarda yangi yondashuvlarni qo'llash imkoniyati yaratiladi (3-rasm).

3-rasm. Innovatsion texnologiyalarning ta'limda qo'llash natijalari

Innovatsion texnologiyalarning ta'limda qo'llanilishi natijasida quyidagilar kuzatiladi:

1. Ta'lim sifatining oshishi.

Innovatsion texnologiyalar talabalarga yanada interaktiv va amaliy ta'limni taqdim etadi. Masalan, VR va AR texnologiyalari yordamida talabalar o'z bilimlarini ko'proq vizual va amaliy tarzda rivojlantiradilar. Bu esa ularning o'rganish samaradorligini oshiradi.

2. Mutaxassislik bo'yicha amaliy tajribaning ortishi.

Muhandislik maktablarida qo'llaniladigan texnologiyalar talabalarga real ishlab chiqarish sharoitlariga moslashtirilgan tajriba olish imkoniyatini beradi. Bu esa ularning kelajakdagi ish faoliyatiga tayyorligini ta'minlaydi.

3. Iqtisodiy samaradorlik.

Innovatsion texnologiyalarni qo'llash o'quv jarayonini optimallashtirish va resurslarni tejashga imkon beradi. Masalan, 3D bosib chiqarish texnologiyasi talabalar uchun zarur bo'lgan qismlarni va materiallarni tezda ishlab chiqarishga yordam beradi, bu esa o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi.

MUZOKARA. Innovatsion texnologiyalar muhandislik maktablarida ta'lim sifatini oshirish, talabalarni amaliy tajribaga tayyorlash va sanoatning rivojlanishiga katta hissa qo'shishi mumkin. Shu bilan birga, innovatsion texnologiyalarni joriy etishda duch kelinayotgan moliyaviy va kadrlar tayyorlashdagi qiyinchiliklar ham hal qilinishi zarur. Shunday qilib, innovatsion texnologiyalarni muhandislik ta'limiga qo'llash, kelajakda yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash va mamlakatning sanoat sohasini rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etadi. Kreativ fikrlashni rivojlantirish – VR/AR texnologiyalari va 3D modelleme talabalarini yangi g'oyalar va yondashuvlarni sinab ko'rishga undaydi, bu esa ularning kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Ko'p sohalarda amaliy tajriba – innovatsion texnologiyalar talabalarga nafaqat nazariy bilimlarni, balki murakkab texnik tizimlarni yaratish va boshqarish bo'yicha amaliy tajribalarni ham taqdim etadi. Bu, o'z navbatida, ishga joylashish va raqobatbardosh bo'lish imkoniyatlarini oshiradi.

Yangi ilmiy-texnik yechimlar – katta ma'lumotlar va mashinani o'rganish kabi texnologiyalar yordamida talabalar yangi ilmiy-texnik yechimlar ishlab chiqish va ijtimoiy muammolarga innovatsion yechimlar taklif qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Innovatsion texnologiyalarni amaliyotda qo'llash: Ilg'or muhandislik maktablarida innovatsion texnologiyalarni o'quv jarayoniga integratsiya qilishda bir qancha amaliy yondashuvlar mavjud:

Simulyatsiya va virtual laboratoriyalar – talabalar virtual muhandislik laboratoriyalarida ishlash orqali real hayotdagi sharoitlarga o'xshash vaziyatlarda o'z ko'nikmalarini sinab ko'rishlari mumkin. Bu, ayniqsa, xavfli yoki qimmatbaho tajribalar uchun samarali.

Projekt asosida o'qitish – innovatsion texnologiyalar yordamida talabalar real loyiha vazifalarini bajarishlari, masalan, 3D modellashtirish yoki prototiplash orqali o'quv jarayonida faol ishtirok etishlari mumkin.

Masalani o'rganish yordamida tahlil – talabalar masalani o'rganish algoritmlarini ishlatib, katta hajmdagi ma'lumotlardan texnik tizimlarni optimallashtirish va samarali ishlashni ta'minlash uchun foydalanishlari mumkin.

Kengaytirilgan haqiqat (AR) yordamida ta'lim – AR texnologiyalari yordamida o'quvchilar murakkab texnik tizimlarni simulyatsiya qilgan holda, ularga amaliy mashg'ulotlar o'tkazishlari mumkin.

XULOSA. Bugungi kunda dunyo iqtisodiyoti va sanoatining rivojlanishi uchun ilm-fan va texnologiyalar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, muhandislik sohasida innovatsion texnologiyalarni qo'llash imkoniyatlari yangi imkoniyatlarni ochmoqda. Muhandislik maktablarida innovatsion texnologiyalarni joriy etish, nafaqat talabalar uchun yangi o'quv metodlarini yaratish, balki sanoatning samarali rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Innovatsion texnologiyalarni qo'llashda yuzaga keladigan ayrim muammolar ham mavjud. Innovatsion texnologiyalarni ta'limda qo'llash, albatta, bir qator muammolarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Bunga texnik infratuzilma yetishmasligi, o'qituvchilarning yangi texnologiyalarga moslashuvchanligi va moliyaviy resurslar yetishmovchiligi kiradi. Biroq, bu muammolarni hal etish uchun har bir ta'lim muassasasi o'zgaruvchan texnologiyalarga tez moslashishga, o'qituvchilarni muntazam ravishda yangilanishlarni o'rgatishga va innovatsion yechimlar ishlab chiqishga tayyor bo'lishi zarur.

Ilg'or muhandislik maktablarida innovatsion texnologiyalarni qo'llash nafaqat ta'limning sifatini oshiradi, balki talabalarni zamonaviy ilmiy-texnik yechimlar yaratish va real muammolarni hal qilishga tayyorlaydi. Virtual haqiqat, 3D modellashtirish, va boshqa texnologiyalarni o'quv jarayoniga integratsiya qilish muhandislik ta'limida jahon miqyosida yangi imkoniyatlar yaratadi. Bularning barchasi, shubhasiz, kelajakda yuqori malakali, innovatsion fikrlovchi va raqobatbardosh muhandislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Anvarovich, A. A., Djurayevna, T. G., & Gulomovna, M. M. The role and significance of using the visual-cognitive approach in higher education.
2. Тошева, Г. Д. (2016). Совершенствование процесса проектирования одежды на основе компьютерных технологий. Молодой ученый, (2), - С. 245-247.
3. Ражабова, Г. Д., & Тошева, Г. Д. (2014). Конструктивный и технологический стенд при изучении дисциплин профессиональной направленности. Инновации в строительстве глазами молодых специалистов - Р. 107-110.
4. Tosheva, G. D. (2019). Shaping Future Specialists Via Using Interactive Methods in Special Subject Practical Course. Eastern European Scientific Journal, (1).
5. Djuraevna, T. G. (2020). Didactic means of carrying out special disciplines based on interactive methods in future specialists. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(12).
6. Rustamovna, B. N., & Tosheva, G. D. (2023). Educational Game as a Part of Pedagogical Education.

ELEKTRON TA'LIMYIY RESURSLAR ORQALI GEOGRAFIYANI O'QITISHNING AFZALLIKLARI

*Jurayev Erali Xoliyar o'g'li ,
Termiz shahridagi Prezident maktabi o'qituvchisi geografiya va tabiiy fan o'qituvchisi*

Annotatsiya. Zamonaviy ta'lim tizimida elektron ta'limiy resurslardan foydalanish tobora keng tarqalmoqda. Chunki dunyo zamonaviylashgani sari ta'lim talablari ham zamonaviylashib va murakkablashib boraveradi. Ayniqsa bu hozirgi globallashayotgan dunyoda yanada dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shu ma'noda geografiyani o'qitishda zamonaviy elektron ta'lim resurslaridan foydalanish natijasida bu kabi vositalar o'quv jarayonini yanada samarali, interaktiv, va zamonaviy qiladi. Elektron ta'lim zamonaviy o'qitish uslublarini qo'llab-quvvatlash va ta'lim jarayonini yanada samarali tashkil etish imkonini beradi. Natijada o'qituvchi va o'quvchi o'zi ko'zlagan maqsadiga erishishda elektron ta'lim resurslari muhim omillardan bo'lib xizmat qiladi va ta'limning samaradorligini yanada oshiradi. Ushbu maqolada yuqoridagi jihatlar asosida elektron ta'limiy resurslarning tabiiy fanlarni o'qitish jarayonidagi ahamiyati, ularning samaradorligini oshirishdagi roli va o'qitish metodologiyasidagi o'zgarishlar tahlil qilingan. Shu bilan birga, mavjud muammolar va ularni hal etish yo'llari va geografiyani o'qitishda elektron ta'limiy resurslarning afzalliklari, ularning o'quvchilar bilim darajasiga ta'siri hamda ilmiy bilimlarni chuqurroq tushunishga yordam berishi ko'rib chiqilgan. Bu ma'lumotlardan geografiya darslarini samarali tashkil etishda foydalanish mumkin.

Kalit so'zlar: elektron ta'lim resurslari, geografiya, interaktiv, zamonaviy, internet.

ПРЕИМУЩЕСТВА ОБУЧЕНИЯ ГЕОГРАФИИ ЧЕРЕЗ ЭЛЕКТРОННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ РЕСУРСЫ

*Джуряев Ерали,
преподаватель Президентской школы в Термезе, преподаватель географии и естествознания*

Аннотация. В современной системе образования использование электронных образовательных ресурсов получает все большее распространение. Потому что по мере того, как мир становится более современным, образовательные требования становятся более современными и сложными. Это особенно важно в современном глобализированном мире. В этом смысле в результате использования современных электронных образовательных ресурсов при преподавании географии такие инструменты делают учебный процесс более эффективным, интерактивным и современным. Электронное образование позволяет поддерживать современные методы обучения и более эффективно организовать учебный процесс. В результате ресурсы электронного обучения служат важным фактором для преподавателя и ученика в достижении своих целей и повышении эффективности образования. На основании вышеизложенного в статье анализируется значение электронных образовательных ресурсов в процессе преподавания естественных наук, их роль в повышении их эффективности, а также изменения в методике преподавания. При этом были рассмотрены существующие проблемы и пути их решения, преимущества электронных образовательных ресурсов в преподавании географии, их влияние на уровень знаний учащихся и вклад в более глубокое понимание научных знаний. Эту информацию можно использовать для эффективной организации уроков географии.

Ключевые слова: электронные образовательные ресурсы, география, интерактив, современный, Интернет.

ADVANTAGES OF TEACHING GEOGRAPHY THROUGH ELECTRONIC EDUCATIONAL RESOURCES

*Jurayev Erali Kholiyar oglu,
teacher of geography and science at the Presidential School in Termez*

Annotation. The use of electronic educational resources in the modern education system is

becoming increasingly widespread. Because as the world modernizes, educational requirements are also becoming more modern and complex. This is especially important in the current globalizing world. In this sense, the use of modern electronic educational resources in teaching geography makes the learning process more effective, interactive, and modern. Electronic education allows you to support modern teaching methods and organize the learning process more effectively. As a result, electronic educational resources serve as important factors in achieving the goals of the teacher and the student and further increase the effectiveness of education. Based on the above aspects, this article analyzes the importance of electronic educational resources in the process of teaching natural sciences, their role in increasing their effectiveness, and changes in teaching methodology. At the same time, existing problems and ways to solve them, as well as the advantages of electronic educational resources in teaching geography, their impact on the level of students' knowledge and their contribution to a deeper understanding of scientific knowledge, were considered. This information can be used to effectively organize geography lessons.

Keywords: electronic educational resources, geography, interactive, modern, internet.

KIRISH. Dunyoda, jumladan, AQSh, Janubiy Koreya, Yaponiya, Fransiya, Rossiya kabi bir qator rivojlangan mamlakatlarda ta'lim tizimini axborotlashtirish ta'lim-tarbiya jarayoniga multimediyaviy elektron ta'lim resurslarini, shu jumladan, interaktiv elektron o'quv kurslarni joriy etish ustuvor yo'nalishlardan hisoblanadi. AQShda Stenford, Prinston, Kaliforniya, Kolumbiya universitetlarida, shuningdek, Tennessi, Nyu-York, Nebraska shtatlarining ayrim universtitetlarida internet orqali interaktiv ta'lim olish imkoniyatini beruvchi onlayn ochiq kurslar yaratilgan. Bu kabi elektron ta'lim tizimlari tajribali, malakali va zamonaviy mutaxassislar tayyorlashda muhim o'rin tutadi [5]. Jahon ta'lim tizimida rivojlangan mamlakatlar tomonidan qabul qilingan "Ta'lim – 2030 Inchxon deklaratsiyasi"da ta'kidlanganidek: "Hozirgi davrda bilim kuch manbayi, ta'lim esa uni imkoniyatlarini oshiradi. Bu ikki jihat rivojlanish formulasining ajralmas qismidir", - deb e'tirof etilgan [4]. Shundan kelib chiqib, asosiy kuch manbayi bilimda ekan, biz ta'lim sifatini oshirishga hissa qo'shadigan har bir elementni va jihatni ko'rib chiqishimiz zarur.

Zamonaviy ta'lim tizimida elektron ta'limiy resurslar o'quv jarayonining asosiy elementlaridan biriga aylanmoqda. Elektron ta'lim texnologiyalaridan foydalanish shaxslarning ta'lim olish jarayonida muhim ehtiyojiga aylanib bormoqda. Tabiiy fanlar – fizika, kimyo, biologiya va geografiya kabi fanlar nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq qilishni talab etadi. Elektron ta'lim vositalari esa bu jarayonni yanada samarali va qiziqarli qiladi. Oxirgi yillarda elektron ta'limning an'anaviy ta'limga qaraganda afzallik jihatlari ko'proq aniqlanmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Elektron ta'limiy resurslar haqidagi tadqiqotlar ko'plab ilmiy ishlarda o'rganilgan. Masalan: Khan Academy, Coursera kabi platformalar o'quvchilarga ochiq manbalar orqali bepul ilmiy bilimlar taqdim etadi. Virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar orqali esa murakkab tabiiy hodisalar vizual tarzda tushuntiriladi. Sun'iy intellekt texnologiyalari orqali ham shaxsiylashtirilgan ta'lim imkoniyatlari kengaytiriladi.

Elektron ta'lim tizimi ixtiyoriy masofadan turib hech bir to'siqlarsiz ta'lim berish va ta'lim olish imkoniyatini beradi. Mutaxassislarning ta'kidlashicha, an'anaviy ta'lim tizimiga nisbatan real vaqt tizimidagi masofaviy ta'lim tizimida o'qitish samaradorligi yuqoriroqdir (Means, Toyama, Merfi, Bakiya va Jons, 2013). Real vaqt tizimidagi masofaviy o'qitish tizimida video ma'ruzalardan foydalanish eng samarali o'qitish usulidir. Misol keltiradigan bo'lsak, Vang (2008) Tayvanda 10 yil tibbiyot sohasida o'qib, onlaynda o'qitilayotgan tibbiyot bo'yicha video ma'ruzalar yordamida aholi orasida tibbiy xizmatni yaxshilanganligini aytadi. Yana bir misol, Janubiy Koreyaning poytaxti Seul shahrida joylashgan Chung Ang universitetida har bir fan bo'yicha onlayn elektron sinfi (e-class) mavjud. Fanga qatnashishga ro'yxadan o'tgan talaba "e-class" ga ham kirish huquqiga ega bo'ladi. Ushbu "e-class" da nafaqat Microsoft Power Point dasturida qilingan prezentatsiyalar balki, video ma'ruzalar, uy vazifasi topshiriqlari ham mavjud. Mashg'ulotga ma'lum sabab bilan qatnasha olmagan yoki darsni yaxshi o'zlashtira olmagan talaba "e-class" ga kirib video ma'ruzalardan foydalanishi mumkin. Bu albatta ta'lim olish samaradorligini yanada oshirdi va ta'lim oluvchilarda fanlarga oid bilimlarni egallashda qulayliklar imkoniyatini berdi.

Jahon ta'lim tizimida innovatsion axborot-ta'lim muhitini yaratish, o'quv jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng tatbiq etish, elektron ta'lim resurslarini takomillashtirish, o'quvchilarning umumta'lim fanlarini chuqur va mukammal o'zlashtirishiga erishishda samarali tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, umumta'lim fanlarini o'qitishda elektron ta'lim resurslari, zamonaviy raqamli elektron qurilmalar, interaktiv dasturiy vositalardan samarali foydalanish asosida o'quvchilarning aniq va tabiiy fanlar bo'yicha savodxonligini, kreativ ijodiy qobiliyatini, mantiqiy fikrlash, ilmiy dunyoqarashini shakllantirish, mustaqil ta'lim olishga yo'naltirish muhim ahamiyatga ega. Dunyoda ta'limning mobillashuv, axborotlashuv va integratsiyalashuv sharoitida hozirgi zamon maktab ta'limida elektron ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar, shu jumladan, Avstraliya, Buyuk Britaniya, AQSh, Finlyandiya, Rossiya, Janubiy Koreya, Yaponiya kabi rivojlangan mamlakatlarning maktablarida masofadan o'qitish texnologiyalarini qo'llagan holda elektron ta'limdan foydalanish asosida o'quvchilarning ta'lim faoliyatini rivojlantirishga bo'lgan yondashuvlar amalga oshirilmoqda. Mazkur tadqiqotlar kelajakda umumta'lim fanlarining yangi fan yo'nalishlari hosil bo'lishida, mavjud ta'limiy jarayonlarni axborot-ta'lim muhiti bilan integratsiyalashning pedagogik-psixologik muammolarini yechishdek muhim vazifaga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir [9].

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Hozirgi globallashuv davrida internet tarmog'i orqali real vaqt tizimida o'qitish tezlik bilan rivojlanib borayotgan ta'lim olish turlaridan biri hisoblanmoqda. Elektron ta'lim tizimi ixtiyoriy masofadan hech bir to'siqlarsiz ta'lim berish va ta'lim olish imkoniyatini yaratadi. Geografiyani o'qitishda ham elektron ta'limiy resurslardan foydalanish ko'plab afzalliklarga ega bo'lib, bu vositalar o'quv jarayonini yanada samarali, qiziqarli va zamonaviy qiladi. Quyida elektron ta'limiy resurslarning geografiyani o'qitishdagi afzalliklari batafsil bayon etilgan:

1. Elektron ta'limiy resurslar o'quvchilarni o'qish jarayoniga faol jalb etadi. Ya'ni o'quvchilar darsga faol tarzda kirishadilar va dars jarayoning qiziqarlilik jihatini yanada oshirib yuboradi.

2. O'quvchilar fizika, kimyo, biologiya va geografiya tajribalarini virtual muhitda amalga oshirishlari mumkin. Bu ularning nazariy bilimlarini amaliyotga tatbiq qilish imkonini beradi. Murakkab tabiiy hodisalar yoki ilmiy jarayonlarni vizual tarzda namoyish etish orqali mavzu chuqurroq tushuntiriladi.

3. Elektron ta'lim vositalari audio, video, grafik va matnli materiallarni birlashtiradi. Ilmiy tushunchalarni vizual tarzda tushuntirish o'quvchilarga mavzuni tezroq va osonroq o'zlashtirishga yordam beradi. Statistik ma'lumotlar yoki geografik jarayonlarni vizual tarzda ifodalash orqali murakkab mavzular soddalashtiriladi. Elektron ta'lim resurslarining muhim afzalliklaridan biri – bu undan foydalanib tashkil etiladigan o'quv jarayonining ko'rgazmaliligining keskin oshishidir. Natijada o'quvchilar geografiyani tushunishi va bilim hamda ko'nikmalar hosil qilishi oson kechadi.

4. O'quvchining bilim darajasini aniqlash va uning bilimlarini mustahkamlash uchun moslashtirilgan savollar beradi. Sun'iy intellekt texnologiyalari orqali o'quvchilarga shaxsiy maslahatlar va tavsiyalar beriladi. Bu esa geografiyada katta ahamiyatga ega.

5. Elektron ta'lim vositalari orqali o'quvchilar so'nggi ilmiy tadqiqotlar va kashfiyotlarga erisha oladi. Shuningdek PubMed, ResearchGate kabi platformalar orqali o'quvchilar ilmiy maqolalarga kirish huquqiga ega bo'ladi va geografiya sohasida olib boriladigan global loyihalarga qatnashish imkoniyatini qo'lga kiritishlari ham mumkin.

6. Elektron ta'lim vositalari doimiy ravishda yangilanadi, bu esa o'quvchilarga eng so'nggi ilmiy ma'lumotlarni olish imkonini beradi. Coursera, Khan Academy, Udemy kabi platformalar orqali o'quvchilar dunyoning istalgan burchagida joylashgan mutaxassislar tomonidan tayyorlangan kurslarga kirish huquqiga ega bo'ladi. MIT OpenCourseWare, edX kabi ochiq ta'lim platformalari orqali esa bepul ilmiy materiallar olish mumkin.

7. Elektron ta'lim vositalari mobil ilovalar orqali istalgan joyda va vaqtda o'qish imkonini beradi. Duolingo, Quizlet, Photomath kabi ilovalar orqali o'quvchilar o'zlarining bosib o'tgan materiallarini takrorlash va mustahkamlash imkoniga ega bo'ladi. Elektron kitoblar, audiokitoblar va videolar orqali o'quvchilar o'zlarining qulay vaqtlarida o'qishni davom ettirishlari mumkin. Bu esa ayniqsa geografiyada qo'l keladi.

8. Elektron ta'lim vositalari o'quvchilarning o'qish jarayonini kuzatib borish va natijalarini baholash imkonini beradi. Platformalar o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini avtomatik ravishda hisoblab, ularning zaif tomonlarini aniqlaydi. Onlayn testlar orqali o'quvchilarning bilim darajasini tez va aniq baholash mumkin.

9. Qog'ozga bog'liq bo'lmagan elektron ta'lim vositalari ekologik jihatdan ham afzaldir. Qog'oz ishlatmaslik tabiatni muhofaza qilishga yordam beradi. Raqamli resurslar orqali o'quv materiallarini saqlash va taqsimlash osonroq va barqaror. Elektron ta'lim vositalari o'quvchilarga dunyo miqyosidagi ilmiy jamoalarga qo'shilish imkonini beradi. GLOBE Program kabi loyihalar orqali o'quvchilar xalqaro miqyosda geografiya bo'yicha tadqiqotlar olib borishlari ham mumkin.

Elektron ta'lim zaxiralari vositasida ta'lim berish pedagogik adabiyotlarda kompyuterli o'qitish texnologiyasi deb yuritiladi. Kompyuterli o'qitish texnologiyasining asosiy xususiyatlari va afzallik jihatlari quyidagilardan iborat:

- ushbu texnologiya ta'lim oluvchining mustaqil fikrlashi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltiriladi;

- o'qituvchi ta'lim jarayonida maslahatchi sifatida qatnashadi;

- o'qitish jarayonida axborot vositalari va zahiralarning faol integratsiyasi ta'minlanadi;

- o'qishga qiziqish ortadi; - ta'lim olishning qulayligi va natijaviyligi oshadi;

- ta'lim oluvchining mustaqil ishlash va izlanish malakalari shakllanadi [1].

Yaxshi jihozlangan o'quv matni umumiy holatga ijobiy ta'sir etadi. Rangga qiziqish oshadi. Diqqat va faoliyat uyg'unlashadi, kuzatuvchanlik va sezgirlik oshadi, fikrlash jarayoni yengillashadi, o'quv materialini o'zlashtiriladi. Elektron darslik bosma o'quv materialini barcha tomonlarini saqlash va zamonaviy texnologiyalarni qo'llashga imkon beradi. Talaba signallar haqida faqat eshitibgina qolmay, balki vizual ko'rinishda tasavvurga ega bo'ladi. Inson asosiy axborotning deyarli 70%ini ko'zi orqali oladi. Bu esa o'quv jarayonida elektron darsliklarning qanchalik samara berishini ko'rsatadi. Kelajakda nafaqat sog'lom tinglovchilarga, balki imkoniyati cheklangan insonlarga ham ta'lim berishni samarali yo'llarini topishdan iborat [1].

Demak, kompyuterli o'qitish texnologiyasini ta'lim jarayoniga olib kirish davr talabi. O'qituvchi bunday texnologiyani puxta bilishi, o'rganiladigan materiallarning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda uni to'g'ri tanlay olishi lozim. Shundagina o'quvchilarning fanga qiziqish darajasi yanada yuqori bo'ladi [8].

XULOSA

Geografiya fanini o'qitishda elektron ta'limiy resurslardan foydalanish zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ushbu resurslar o'quv jarayonini yanada samarali, interaktiv va qiziqarli qiladi. Shuningdek, ular o'quvchilarga nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash imkoniyatini beradi. Geografiya fanini rivojlantirish va uni o'qitish sifatini oshirish uchun zamonaviy texnologiyalardan unumli foydalanish zarur.

Ta'lim jarayoniga elektron ta'lim resurslarini joriy etish o'quvchilarga fan bo'yicha axborotning to'liq manzarasini namoyish etish bilan birga o'quv materialini mustaqil o'zlashtirish, o'qitishni individuallashtirish, nazorat va o'z-o'zini nazorat qilish imkonini beradi, ya'ni o'quv jarayoni samaradorligini oshirishga yordam beradi. Bu esa geografiyani o'qitishda ayniqsa ahamiyatlidir. Bundan tashqari, zamonaviy elektron ta'lim resurslarning afzalligi o'quvchiga taqdim etilayotgan o'quv axborotlarini erkin qabul qilish, ularni individuallik xususiyatiga ko'ra, o'zlashtirishida pedagogning o'qitish funksiyasi talabaning o'ziga o'tadi. Bunda pedagog o'quvchini faqat qo'llab-quvvatlaydi, o'quv axborotlari oqimidan samarali foydalanish hamda yuzaga keladigan muammolarni yechishda kerakli ko'rsatmalar orqali muammoni hal etishda yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. A.A. Xoitkulov. Электрон дарсликнинг самарали томонлари ва афзалликлари. Тезис. Инновацион ва педагогик технологиялари – таълим сифатини оширишнинг асослари конференцияси.

2. Begimkulov U.Sh. Pedagogik ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari. Monografiya. -T.: Fan, 2007.

3. Coursera. (2023). "Online Courses for Natural Sciences". Retrieved from (<https://www.coursera.org>).

4. Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action for the implementation of Sustainable Development Goal 4: Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all – UNESCO. -p.13. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245656>.

5. http://ru.osvita.ua/abroad/higher_school/distance-learning/37601/. Популярные платформы онлайн-курса.

6. Khan Academy. (2023). “Interactive Science Lessons”. Retrieved from (<https://www.khanacademy.org>).

7. Muratov Khusan Holmurotovich. Implementation of independent educational activities of students. European journal of research and reflection in educational sciences. vol. 7 no. 12, 2019. issn 2056-5852. 25-25.

8. В. Амирова, Ш. Норкулов, Д. Аралова. Электрон дарсликлардан фойдаланиш. Мақола. ГулДУ.

9. Х. Э. Тангиров Интерактив электрон ахборот-таълим муҳитида умумтаълим фанларини ўқитиш методикасини такомиллаштириш. Avtoreferat. Toshkent 2022.

10. X. X. Muratov. Elektron ta'lim resurslari va multimediali elektron o'qitish vositalari orqali ta'lim muhitining rivojlanishi. ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 2 | ISSUE 1 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSASALARIDA INKLYUZIV TA'LIMNING KONSEPTUAL JIHLTLARI

*Umaralieva Muxayyo Abdugaparovna,
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti bo'lim mudiri, pedagogika
fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), dotsent*

Annotatsiya. Maqolada jamiyatda alohida ta'limga muhtoj o'quvchilar uchun inklyuziv muhit yaratishning ahamiyati va bu jarayonning ta'lim tizimida qanday amalga oshirilishi haqida so'z yuritiladi. Inklyuziv ta'limning huquqiy, ilmiy-pedagogik va ijtimoiy asoslari o'rganilib, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarning jamiyatga integratsiyasi uchun psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlashlar ta'kidlanadi. Shuningdek, maqolada inklyuziv ta'limni amalga oshirishda pedagogik xodimlar uchun zarur bo'lgan tayyorgarlik va uning to'siqlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar. Inklyuziv ta'lim, alohida ta'lim ehtiyojlari, pedagogik yondashuv, differentsial ta'lim, tabaqalashtirilgan ta'lim, psixologik qo'llab-quvvatlash, ta'lim jarayoni, ta'lim muhit

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

*Мухайо Абдугапаровна Умарариева
Заведующий кафедрой Национального института педагогики и воспитания имени
Кору Ниэзий, доктор философии (PhD) по педагогике, доцент*

Аннотация. В статье рассматривается важность создания инклюзивной среды для учащихся с особыми образовательными потребностями в обществе и то, как этот процесс реализуется в системе образования. Исследуются правовые, научно-педагогические и социальные основы инклюзивного образования, выделяются психолого-педагогические основы интеграции обучающихся с особыми образовательными потребностями в общество. В статье также рассматривается подготовка педагогического персонала и ее препятствия на пути внедрения инклюзивного образования.

Ключевые слова. Инклюзивное образование, индивидуальные образовательные потребности, педагогический подход, дифференцированное образование, дифференцированное образование, психологическая поддержка, образовательный процесс, образовательная среда

CONCEPTUAL ASPECTS OF INCLUSIVE EDUCATION IN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

*Muxayyo Abdugaparovna Umaralieva
Head of the Department at the National Institute of Education and Pedagogy named after
Qori Niyoziy, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogy, Associate Professor*

Abstract. The article talks about the importance of creating an inclusive environment for students who need special education in society and how this process is carried out in the educational system. The legal, scientific and pedagogical and social foundations of inclusive education are studied, emphasizing psychological and pedagogical support for the integration of students with special educational needs into society. The article also examines the necessary training and its obstacles for pedagogical personnel in the implementation of inclusive education.

Key words. Inclusive education, individual educational needs, pedagogical approach, differential education, differentiated education, psychological support, educational process, educational environment.

Jamiyatda alohida ta'limga muhtoj o'quvchilar uchun qulay inklyuziv muhitni yaratish ta'lim muassasasining asosiy vazifalaridan biridir. Inklyuziv muhit pedagogik hodisa sifatida o'quv jarayonini shunday tashkil etishni nazarda tutadiki, unda barcha o'quvchilar jismoniy, aqliy va boshqa xususiyatlaridan qat'i nazar, sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda ta'lim oladilar. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarning ta'limning ijtimoiy-madaniy muhitiga kirishi muhim

shart bo'lib, bu ularning ijtimoiylashuvi va jamiyatda o'zini o'zi maksimal darajada amalga oshirishi uchun aniq psixologik va pedagogik yordam ko'rsatishni talab qiladi.

Biz inklyuziv ta'limning qonunchilik, me'yoriy va ilmiy asoslarini tadqiq qilishni inklyuziv muhitning konseptual jihatlarini o'rganishning asosiy vazifasi sifatida ko'ramiz.

So'nggi o'n yilliklarda ko'plab Yevropa davlatlarining inklyuziya bo'yicha ijtimoiy siyosati "inklyuzivlik" tushunchasidan alohida ehtiyojli odamlar hayotining faol sohasiga – "teng imkoniyatlar jamiyatida to'liq hayot" konsepsiyasiga o'zgardi, u ijtimoiy muammolarni hal qilishga qaratilgan: sog'liqni saqlash, ta'lim, turmush, dam olish va boshqalar sohasidagi tengsizliklar.

Inklyuziv muhit nafaqat jamiyatning bir qismiga, balki ijtimoiy himoyaga muhtoj shaxslar yoki guruhlariga ham taalluqlidir, chunki erkin demokratik jamiyat adolatli ta'lim tizimiga tayanishi kerak, aks holda u kelajakda uzoq muddatli va yaxlit bo'la olmaydi. Adolatli ta'lim tizimi inklyuzivlik tamoyiliga asoslanishi kerak.

Inklyuziv ta'limning huquqiy asoslari alohida ta'limga muhtoj kishilarni ijtimoiy jarayonlarga kengroq jalb etishga qaratilgan bir qator qonun hujjatlari, buyruqlari va rivojlantiruvchi ta'lim dasturlari bilan tasdiqlangan.

Alohida ta'limga muhtoj shaxslarni tarbiyalash muammolari olimlar va mutaxassislarining e'tiborini tobora ko'proq jalb qilmoqda, chunki ta'lim insoniyat taraqqiyoti uchun mas'ul bo'lgan ijtimoiy hayot sohasidir. Hozirgi vaqtda alohida ta'limga muhtoj shaxslarning ta'lim olish huquqini amalga oshirish imkoniyatlari huquqiy, ilmiy-pedagogik, tashkiliy-uslubiy va ijtimoiy-psixologik muammolar majmuasining mavjudligi bilan bog'liq.

Inklyuziv muhit ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarini qamrab oladi va ular uchun afzalliklarga ega, xususan:

- alohida ta'limga muhtoj bolalar uchun turar-joy muassasalarida bo'lgani kabi, oiladan ajralib turmaslik imkoniyati; ijtimoiy o'zaro ta'sir, tadbirlarda ishtirok etish, mahalliy hamjamiyat resurslaridan foydalanish imkoniyati va h.k.)

- nogiron bolalar – uchun alohida ta'limga muhtoj bolalar bilan muloqot qilishda tajriba orttirish, ko'p qirralilikni tushunish, axloqiy fazilatlarni rivojlantirish va boshqalar.

- alohida ta'limga muhtoj bolalarning ota-onalari uchun – o'z farzandining ta'lim jarayonining individual traektoriyasini tanlash va tashkil etishda ishtirok etish imkoniyati; pedagogik xodimlar va boshqa ota-onalar bilan muloqot qilish imkoniyati va boshqalar.

- boshqa bolalarning ota-onalari uchun – inklyuziv ta'lim haqidagi tushunchalarini kengaytirish imkoniyati, boshqa ota-onalarni qo'llab-quvvatlash, bolalarni tarbiyalashga va ularni inklyuziv muhitga kiritishga hissa qo'shish imkoniyati;

- umumiy o'rta ta'lim muassasalarining inklyuziv muhitida alohida ta'limga muhtoj bolalar bilan ishlash, ularning pedagogik arsenalini diversifikatsiya qilish: yangi bilim, ko'nikma va malaka, tayyorgarlik hamda kasbiy mahoratga ega bo'lish;

- butun jamiyat uchun iqtisodiy (tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim tizimi ikkita parallel tizimni - umumiy va maxsus tizimlarni qo'llab-quvvatlashdan ko'ra iqtisodiy jihatdan foydaliroq) va qiymat (bag'rikenglik, rahm-shafqat va boshqalarni rivojlantirish) [70, p. 216-227].

Shu bilan birga, mamlakatimizda inklyuziv ta'limni rivojlantirishning ushbu bosqichida hayot cheklovlari bilan bog'liq alohida ta'limga muhtoj bolalar uchun uni amalga oshirish keng ta'minlangan. Bundan tashqari, inklyuziv ta'limni joriy etishning amaliy tajribasi yanada chuqurroq o'rganish va hal etishni talab qiladigan muammoli masalalar mavjudligini ko'rsatadi.

Shu sababli, inklyuziya – bu xilma-xillik masalalarini birgalikda yashashning yaxshiroq yo'llarini izlash, ko'rinadigan farqlarni ijobiy nuqtai nazardan qabul qilish hamda bolalar va kattalarni o'rganishga undash uchun rag'bat sifatida ko'rishi kerak bo'lgan jarayon.

Inklyuziya to'siqlarni aniqlash va bartaraf etishga qaratilgan. Bu ta'lim siyosati va amaliyotini takomillashtirish hamda alohida ta'limga muhtoj bolalar va kattalarni o'qishga rag'batlantirish maqsadida ko'plab turli manbalardan ma'lumotlarni to'plash, umumlashtirish va baholashni o'z ichiga oladi.

Inklyuzivlik barcha o'quvchilarning ishtirok etishi va muvaffaqiyatga erishishi uchun shart-sharoit yaratadi. "Inklyuzivlik" atamasi bolalar uchun ma'lum bir o'quv joyining mavjudligi va ularga qanchalik muntazam va o'z vaqtida tashrif buyurishini bildiradi. "Ishtirok etish" atamasi ularning o'rganish tajribasi sifatini tavsiflaydi va shuning uchun ham o'quvchilarning fikrlarini

hisobga olishni talab qiladi.

Alohida ta'limga muhtoj shaxslarni tarbiyalash muammolari olimlar va mutaxassislarining e'tiborini tobora ko'proq jalb qilmoqda, chunki ta'lim insoniyat taraqqiyoti uchun mas'ul bo'lgan ijtimoiy hayot sohasidir. Hozirgi vaqtda alohida ta'limga muhtoj shaxslarning ta'lim olish huquqini amalga oshirish imkoniyatlari huquqiy, ilmiy-pedagogik, tashkiliy-uslubiy va ijtimoiy-psixologik muammolar majmuasining mavjudligi bilan bog'liq.

Umumiy o'rta ta'lim muassasidagi inklyuziv muhit ta'lim paradigmasidagi o'zgarishlarning yangi sharoitlarida – alohida ta'limga muhtoj o'quvchilarning ta'lim jarayoniga sub'ekt-sub'ekt munosabatlarini joriy etishda individuallashtirish va differentsiallashtirish asosida qurilgan.

Inklyuziv ta'limda tabaqalashtirilgan yondashuvni joriy etish, ehtimol, bolalarning jismoniy, ruhiy va aqliy rivojlanishining yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, maxsus ta'limga ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun integratsiyalashgan ta'limning turli modellarini qo'llash orqali amalga oshiriladi [54, 18]. Ularning tanlovi nuqsonlar, buzilishlar xususiyatiga, alohida ta'limga ehtiyojlari bo'lgan bolaning psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini rivojlantirishga qaratilgan integratsiyalashgan ta'lim jarayonini tartibga soluvchi tashkiliy-pedagogik sharoitlarni kompleks yaratishning psixologik va hissiy farovonligi darajasiga bog'liq.

Differentsial yondashuvni amalga oshirish alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchi o'z imkoniyatlariga muvofiq bilimlarni olishi, uning o'qishga tayyorgarlik darajasi, qobiliyati va moyilligini hisobga olgan holda tegishli sur'atda o'rganishi mumkin bo'lgan sharoitlarni yaratishga qaratilgan.

Differentsiatsiya (lotincha differentia – farq,) bolalarni ma'lum bir xususiyatiga ko'ra bir sinfdagi guruhlash sharoitida har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olishni nazarda tutadi: o'zlashtirilgan fan bilimlari, qobiliyatlari, malaka darajasi; moyillik, o'rganish qobiliyatlari, umumiy aqliy qobiliyatlarning rivojlanish darajasi (o'rganish qobiliyati); mustaqil kognitiv faoliyatni amalga oshirishga tayyorlik - tegishli intellektual qobiliyatlarning, mnemonik madaniyat elementlarining mavjudligi (diqqat, xotira, bir mantiqiy operatsiyadan ikkinchisiga o'tish tezligi).

Differentsial ta'lim alohida ta'limga muhtoj bo'lgan o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish zaruratidan kelib chiqadi va samarali ta'lim tizimi nafaqat har bir bolaning shaxsiy va intellektual fazilatlarini hisobga olishi, balki ularni shunday psixologik va pedagogik ta'limga kiritishi kerak. Binobarin, alohida ta'limga muhtoj o'quvchilarning individual xususiyatlari, ularning tabiiy moyilliklari va qobiliyatlari ta'limni tashkil etishda psixologik tayanch bo'lib, uning o'quv-protsessual tarkibiy qismlarining mohiyatini belgilaydi.

Maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarning individual tipologik va fiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda, o'qituvchi o'quvchining o'rganish tezligini, o'rganish darajasini, o'rganish qobiliyatini, kognitiv faolligini va o'zini o'zi tashkil etishini aniqlashi kerak.

N. Zavizena ta'kidlaganidek, tabaqalashtirilgan ta'lim sharoitida o'quv jarayonini boshqarishning o'ziga xos xususiyatlari darsning har bir bosqichida har bir tipologik guruh yoki uning tarkibidagi har bir o'quvchining ish natijalarini umumiy nazorat qilinishidan iborat. Bunda har bir tipologik guruh uchun ish bosqichlarini bajarish vaqtini o'rganish tezligiga qarab taqsimlash orqali erishiladi.

Pedagogik xodimlar maxsus ta'limga muhtoj o'quvchilarga tabaqalashtirilgan ta'limni quyidagi shartlarda muvaffaqiyatli amalga oshirishlari mumkin:

- alohida ta'limga muhtoj bolalar uchun o'quv materialini o'rganish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni oldindan ko'ra oladi;
- imkoniyati cheklangan o'quvchilarning navbatdagi faoliyatga umumiy tayyorgarligi, ya'ni egallagan bilim darajasi, mustaqil ishlash qobiliyati, mehnatga munosabati, xohish-istaklari hisobga olinadi;
- tabaqalashtirilgan individual va guruh mashg'ulotlaridan tizimli va maqsadli foydalanadi;
- istiqbolli tahlil o'tkazadi.

Ta'limdagi inklyuziv jarayonlarning zamonaviy innovatsiyalari resurslarni va psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash sub'ektlari holatini batafsil tahlil qilishni talab qiladi. Pedagogik xodimlar alohida ehtiyojli shaxslarni ta'lim muhitiga integratsiyalashuvi uchun psixologik-pedagogik shart-sharoitlarni yaratadigan inklyuziv jarayonlarni amalga oshirishda markaziy shaxs

hisoblanadi.

Inklyuziv ta'lim uchun vakolatli o'qituvchilarni tayyorlash inklyuzivlikni amalga oshirish shartlaridan biridir. Ayni paytda ushbu masalani hal etish ham tashkiliy, ham uslubiy yordamni talab qiladi. Inklyuzivlikni amalga oshirishning dastlabki bosqichlarida o'qituvchilar ta'limning inklyuziv shaklini moslashtirish va tashkil etishda to'siqlarga duch keldilar: noma'lum oldida noaniqlik, kasbiy tayyorgarlik, o'zgarishni istamaslik, maxsus ta'limga ehtiyojlari bo'lgan odamlar bilan ishlashda psixologik negativlik.

Ta'lim tizimidagi inklyuziv jarayonning sifatini baholash uchun inklyuziv jarayonning rivojlanish dinamikasini monitoring qilish bo'yicha dasturlar majmuasini ishlab chiqish kerak, bu ko'rsatkichlardan biri o'qituvchilarning kasbiy faoliyatga tayyorligidir.

Inklyuziv muhit sharoitida kasbiy faoliyatga ijtimoiy tayyorlik:

- ijtimoiy modellar bilan aloqadorlik qobiliyati;
- mafkuraviy munosabatlarga ega bo'lish;
- ijtimoiy aloqalarni yaratish qobiliyati.

Psixologik tayyorgarlik quyidagilarda namoyon bo'ladi:

– turli xil rivojlanish turlari bo'lgan alohida ta'limga muhtoj bolalarni hissiy jihatdan qabul qilish;

- inklyuziv muhit sharoitida ta'lim jarayoniga qo'shilishga tayyorlik;
- individual xususiyatlarni, maxsus ta'lim ehtiyojlarini bilish;
- kasbiy faoliyatdan qoniqish.

Kasbiy tayyorgarlikning tuzilishi:

- axborotga tayyorlik;
- kasbiy kompetensiya (transversal, professional, maxsus);
- pedagogik texnologiyalarni egallash;
- psixologiya va korrektsiya pedagogikasini bilish;
- pedagogik xodimlarning ta'lim jarayonida o'zgaruvchanlikni modellashtirish va ulardan foydalanishga tayyorligi;
- alohida ta'limga muhtoj talabalarga tabaqalashtirilgan yondashuv bilan kasbiy o'zaro hamkorlikka tayyorlik.

Inklyuziv muhit alohida ta'limga muhtoj o'quvchilar bilan o'quv jarayonini tashkil etish shakllari, usullari va vositalarini ijodiy tanlashni talab qiladi. Shuning uchun o'qituvchilar tarkibi inklyuziv faoliyatni amalga oshirish imkonini beradigan uslubiy malakaga ega bo'lishi kerak.

Foydalangan adabiyotlar:

1.O.Musurmonova, M.Umaralieva. “ Oila – nogiron bo'lgan bolalarning ijtimoiylashuvida mustahkam ko'prik, DGU20230653- 1 bet.

2.M.Umaralieva “Umumiy o'rta ta'lim o'qituvchilarining inklyuziv kompetentligini rivojlantirish tamoyillari”, “Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar” ilmiy-metodik jurnali.– Buxoro.2023.№7.303-310b. 7 bet.

3.M.Umaralieva “ O'zbekistonda ayollar ijtimoiy muammolarini hal etishda xotin-qizlar faolligini oshirishga qaratilgan ijtimoiy siyosat” “Xalq ta'limi” ilmiy-metodik jurnali №1.T.,2023. 6-10b. 4 bet.

4. M.Umaralieva “ Social policy for increasing women's activity in solving women's social problems in Uzbekistan”, Fars international journal of education, social science humanities\Journal ISSN: 2945-4492 SJIF 2022 = 6.786 peer reviewed journal.(Finlyandiya) , 6 bet.

5.O.Musurmonova, M.Umaralieva “ Oila va mahallada nogiron bolalarni to'laqonli ijtimoiy hayotga moslashtirishning mobil echimlari” , Uslubiy qo'llanma //“Mahalla va oila” nashriyoti, 2023. – 68 b. 70 bet.

6. M.Umaralieva “Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining dars jarayonida qo'llaydigan metodi– ta'lim sifatini asosiy omilidir” , Boshlang'ich ta'limning zamonaviy tendensiyalari: ta'lim va tarbiya integratsiyasi” mavzuidagi III Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari, Jizzax shahri, 2023 yil 4 may.– 253 bet. 3 bet.

7. M.Umaralieva “ Analysis of inclusive education policy and new pedagogical approaches” , Science and innovation 1 scientific journal volume 2 ISSUE 5. 2023: 8.2 | ISSN: 2181-3337 | SCIENTISTS.UZ.R. 25-27. 3 bet.

8. M.Umaralieva “ Development of pedagogical competences of teachers in inclusive educational environment and mechanisms of using effective methods” , European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices ISSN (E): 2938-3625. Volume 1, Issue 2, May, 2023.P.181-187. 7 bet.

9. M.Umaralieva “Umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘qituvchilarini inklyuziv kompetentligini rivojlantirishning xorijiy tajribasi” , “Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida madaniy muhitni yaratishning pedagogik texnologiyalari: muammo va echimlar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallar to‘plami (2023-yil 15-may) – T.: Toshkent 2023.182-183. 3 bet

10. M.Umaralieva “ Inklyuziv ta’lim tizimida alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlashning o‘ziga xos xususiyatlari” , “Raqamli texnologiyalar davrida tillarni intensiv o‘qitishning psixologik-pedagogik jihatlari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallar to‘plami (2023 yil 2-iyun) – T.: Toshkent 2023.–128-131b. 3 bet.

11. M.Umaralieva “ Umumiy o‘rta ta’lim o‘qituvchilarining inklyuziv kompetentligini rivojlantirish tamoyillari” Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar – Xalqaro ilmiy-metodik jurnal (2023 yil 2-iyul) –2023.–303-309-b. 7 bet

12. M.Umaralieva “Inklyuziv ta’lim siyosati va yangicha yondashuvlar tahlili”, “Uzluksiz ta’lim” ilmiy-uslubiy jurnali №3.,2023.38-42-b. 5 bet.

13.M.Umaralieva “ Specific characteristics of the organization of the professional activity of general secondary education institutions teachers in the conditions of inclusive education.” American journal of social sciences and humanity research (ISSN – 2771-2141) volume 03 ISSUE 12 PAGES: 208-214 SJIF IMPACT FACTOR (2023: 7. 164) OCLC – 11211056 P.208-214. 7 bet

BO'LAJAK PEDAGOGLARNING KREATIVLIK POTENSIALINI SHAKLLANTIRUVCHI OMILLAR

*Ustamova Nodira Maxmaraimovna
Shahrisabz Davlat Pedagogika instituti o'qituvchisi*

Annotatsiya. XXI asrga kelib O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim sohasida pedagoglarning faoliyatini pedagogik, psixologik, tashkiliy-metodik jihatdan o'rganish natijalarini oshirishda bo'lajak pedagoglarning kreativ sifatlari va uning kasbiy tayyorgarligi katta ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan raqamli texnologiyalar tushunchasiga ham to'xtalib o'tdik.

Kalit so'zlar: interaktiv metod, kreativlik, ijodiy fikr, innovatsiya, pedagog, metod.

ФАКТОРЫ, ФОРМИРУЮЩИЕ ТВОРЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

*Устамова Нодира Махмараимовна
Преподаватель Шахрисабзского государственного педагогического института*

Аннотация. К XXI веку в повышении результатов педагогического, психологического, организационно-методического изучения деятельности педагогов в сфере высшего образования Республики Узбекистан большое значение приобретают профессиональные личностные качества будущего педагога и его профессиональная подготовка. В этом контексте мы также коснулись концепции цифровых технологий.

Ключевые слова: интерактивный метод, креативность, творческое мышление, инновации, педагог, метод.

FACTORS THAT SHAPE THE CREATIVITY POTENTIAL OF FUTURE EDUCATORS

*Ustamova Nodira Makhmaraimovna
Teacher at Shahrisabz State Pedagogical Institute*

By the XXI st century, the professional personal qualities of the future educator and his professional training are of great importance in improving the results of pedagogical, psychological, organizational and methodological studies of the activities of educators in the field of higher education of the Republic of Uzbekistan. From this point of view, we also touched on the concept of digital technologies.

Keywords: interactive method, creativity, creative thought, innovation, educator, method.

Respublikamizda bugungi kunda vujudga kelgan shart-sharoitlar bo'lajak pedagoglarning malakasini oshirishning shakli, mazmuni va uni amalga oshirish mexanizmlarini qayta ko'rib chiqishni va bu jarayonga tegishli o'zgartirishlarni kiritishni taqozo etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsesiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4884-sonli qarori bo'lajak pedagogning kreativ sifatlari bolalarni maktab ta'limiga samarali tayyorlash imkonini beradi, bo'lajak pedagog kadrlarning zamon talablariga hamnafas holda faoliyat yuritishlari, har tomonlama shakllangan barkamol shaxsni tarbiyalashga doir chuqur bilim, ko'nikma, malaka va madaniyatga ega bo'lishlarini talab etmoqda. Bu esa pedagog-o'z yo'nalishining mohir ustasi, o'z fanini chuqur anglagan uning muammolarini baratarf etish yo'lida izlangan, nazariyani amaliyotga tadbir etadigan, fan va san'atning mos sohalari bilan yaxshi tanish, amalda umumiy va yoshlar psixologiyasini yaxshi tushunuvchi, o'qitish va tarbiyalash metodikasini har tomonlama biluvchi hamda yuqori madaniyatga ega bo'lgan mutaxassis bo'lishini talab qiladi.

Pedagoglarning faoliyatini pedagogik, psixologik, tashkiliy-metodik jihatdan o'rganish natijalari o'quvchilarning o'quv faoliyati samaradorligini oshirishda pedagogning muhim shaxsiy sifatlari va uning kasbiy tayyorgarligi katta ahamiyat kasb etadi. Shunga ko'ra, pedagogning

kasbiy mahoratga ega bo'lishi, bilimdonligi va kreativligi, jamiyatni va davlatni rivojlantirishga ta'siri ilmiy pedagogik nuqtai nazardan chuqur o'rganishni talab etmoqda. Ayniqsa bo'lajak pedagoglarning kreativligini rivojlantirishga bo'lgan ijtimoiy buyurtma vujudga kelmoqda, bu borada ilmiy pedagogik izlanishlar olib borish talab etiladi. Shuning uchun ta'lim muassasalaridagi kasbiy tayyorgarlikni shakllantirish jarayonida talabalarda kasbiy faol kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllantirish lozim bo'ladi.

Bo'lajak pedagogning kreativlik potentsiali. Talabalarni kreativ fikrlashga o'rgatish, ularda kreativ tafakkurni shakllantira olish uchun avvalo o'qituvchining o'zi kreativ, ijodkor shaxs bo'lishi zarur. Bordi-yu, uning o'zi kreativlik sifatlariga ega bo'lmasa, u holda qanday qilib, talabalarni kreativ fikrlashga rag'batlantira oladi. Chiqariladigan yagona xulosa quyidagicha: o'qituvchining o'zi kreativ, ijodkor bo'lsagina, bo'lajak pedagoglar ham shunday bo'la oladi. O'qituvchining ijodkor va kreativ bo'lishi yoki bo'lmasligi emas, balki darslarni ijodkorlik, kreativlik ruhida tashkil etishi va yangi g'oyalarni ta'lim jarayonida sinab ko'rishi zarur. Mashg'ulotlarda pedagog kreativlik yo'l xaritasiga ko'ra quyidagi to'rtta yo'nalish pedagoglarning kreativligini ifodalovchi belgilar (Patti Drepreau) sanaladi:

- 1) ijodiy fikrlash ko'nikmalarini namoyon etish;
- 2) talabalarni o'quv fanlarini qiziqish bilan o'zlashtirishga rag'batlantiruvchi strategiya (metod va vositalar)dan foydalana olish;
- 3) innovatsion yondashuv va pedagogik masala (muammo)larning yechimini topishga kreativ yondashish;
- 4) kutiladigan natija.

Kreativ potentsial bilish jarayoniga yo'naltirilgan ijodkorlik bilan chambarchas bog'liq. Bo'lajak pedagoglarning kreativ potentsiali an'anaviy tafakkur yuritishdan farqli bo'ladi. Ularda tafakkurning tezkorligi va egiluvchanligi, yangi g'oyalarni yaratish qobiliyati, bir qolipda fikrlamaslik, o'ziga xoslik, tashabbuskorlik, noaniqlikka toqat qilish hamda zakovatli bo'lishi kabi xusiyatlaridir. Pedagog hech qachon o'z-o'zidan ijodkor bo'lib qolmaydi. Uning ijodkorlik qobiliyati esa ma'lum vaqt ichida chuqur o'qib-o'rganish, o'z ustida ishlash orqali shakllantiriladi va u asta-sekin takomillashib, rivojlanib boradi.

Eksperimentlar jarayonida bo'lajak pedagoglarning raqamli ta'lim muhitida ishlash bo'yicha muhim kasbiy sifatlarini shakllanganlik darajasini aniqlash uchun joriy nazoratlar o'tkazildi. Zarur bo'lganda o'quv-kasbiy faoliyat mazmunida ham o'zgartirishlar kiritdik. Bo'lajak pedagoglarning raqamli ta'lim muhitida muhim kasbiy sifatlarini shakllanganlik darajasini aniqlash uchun baholash mezonlari ishlab chiqildi. Bu mezonlarni quyidagi motivatsion-ehtiyojli, gnostik, jarayonli va o'z-o'zini baholash guruhlarga ajratildi. Har bir mezon anketa so'rov, test o'tkazish, o'z-o'zini baholash kartasi, amaliy ishlarni bajartirish orqali tekshirildi. Shunday qilib biz bo'lajak pedagoglarning raqamli ta'lim muhitida ishlash bo'yicha muhim kasbiy sifatlarini shakllantirishda uchta pedagogik shart-sharoitni aniqladik.

1. Bo'lajak pedagoglarning raqamli ta'lim muhitida ishlash bo'yicha muhim kasbiy sifatlarini shakllantirishda o'quv-kasbiy faoliyat maqsadi va mazmunini loyihalash.

2. Bo'lajak pedagoglarning raqamli ta'lim muhitida ishlash bo'yicha muhim kasbiy sifatlarini shakllantirishda pedagog va talaba harakatlarini tartiblashtirish.

3. Bo'lajak pedagoglarning raqamli ta'lim muhitida ishlash bo'yicha muhim kasbiy sifatlarini shakllantirish natijalarini baholash.

Pedagogik shart-sharoitlar ta'lim tizimining o'zaro bog'langan va o'zaro tartiblashtirilgan komponentlar majmuidir. Talaba-pedagog harakatlari ta'lim jarayonining tashkil etuvchilari sifatida qatnashadi. Ushbu pedagogik shart-sharoitlar ta'lim jarayoni mazmunining natijaviyligini ta'minlaydi va bo'lajak pedagoglarning raqamli ta'lim muhitida ishlash bo'yicha muhim kasbiy sifatlarini shakllantiradi.

Xulosa qilib aytganda pedagoglik kasbini tanlashda nafaqat bu kasbni sevish, bolalar bilan muloqotga kirishish istagi, balki, kasbiy faoliyatning shaxsga nisbatan qo'yadigan jismoniy, psixologik va ijtimoiy talablar uning imkoniyatlari doirasida bo'ladi. Bo'lajak pedagoglar ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni yechish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e'tibor qaratishi

zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:(REFERENCES)

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsesiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli farmoni.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4884-sonli qarori.

Jumanova F., Avazova S., Jobborova G., Xusnetdinov U. Umumiy pedagogika asoslari. O'quv-uslubiy qo'llanma. –Toshkent, "Ishonchli hamkor", 2020. -580 b.

A.R.Soxibov .”Umumiy pedagogika”.O’quv qo’llanma. Qarshi.”Nasaf” 2023yil. 22,0b.t

A.R.Soxibov .”Pedagogik fikrlar taraqqiyoti”. Darslik. Qarshi.”Nasaf” 2023yil. 22,0b.t

Khaydarov, Shavkat, Gulnoza Ochilova, and Bahrom Khujaniyozov. «A creative approach to learning based on digital technologies.» Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences 3.13 (2024): 5-11.

N.M.Ustamova "Pedagogik faoliyat jarayonida bo'lajak pedagoglarni raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish". Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar 2024-yil 4-son 328 b.

TA'LIMNI MODERNIZATSIYALASH JARAYONIDA TALABALARNI MILLATLARARO TOTUVLIK RUHIDA TARBIYALASH OMILLARI

Uspanova Rano Anuarovna

*O'zbekiston Davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali San'atshunoslik fakul'teti
«Xalq ijodiyoti» kafedrasi o'qituvchisi*

Ta'limni modernizatsiyalash jarayonida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash omillari ilmiy nazariy jihatdan yoritib berilgan.. Shuningdek maqolada, milliy qo'shiqlar mazmunida o'z ifodasini topgan millatlararo munosabatlarni uyg'unlashtirish, o'zaro do'stlik, o'zaro hamjihatlik, jipslik, insonparvarlik va bag'rikenglik madaniyatini mustahkamlash, muayyan milliy madaniy markazlar bilan o'zaro hamjihatlik, hamkorlikni mustahkamlashning o'ziga xos vazifalari yuzasidan to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: modernizatsiya, talaba, millatlararo totuvlik, Oliy ta'lim tizimi, yagona Vatan, hurfikrlilik, vijdon, din erkinligi, ta'limiy-tarbiya, o'z milliy-madaniy merosi, an'ana va qadriyatlarini, ma'naviy–ma'rifiy, tarbiyaviy, o'quv faoliyati.

В процессе модернизации образования с научно-теоретической точки зрения объясняются факторы воспитания студентов в духе межэтнического согласия. гармонизация отношений, укрепление культуры взаимной дружбы, взаимной солидарности, сплоченности, гуманности и толерантности, взаимной солидарности и сотрудничества с отдельными национально-культурными центрами обсуждены конкретные задачи укрепления

Ключевые слова: модернизация, студент, межнациональное согласие, система высшего образования, единая Родина, фанатизм, совесть, свобода вероисповедания, образование, собственное национально-культурное наследие, традиции и ценности. духовно-просветительская, просветительская, просветительская деятельность.

In the process of modernization of education from a scientific and theoretical point of view, the factors of educating students in the spirit of interethnic harmony are explained. Harmonization of relations, strengthening the culture of mutual friendship, mutual solidarity, cohesion, humanity and tolerance, mutual solidarity and cooperation with individual national and cultural centers, specific tasks of strengthening are discussed

Key words: modernization, student, interethnic harmony, higher education system, united Motherland, fanaticism, conscience, freedom of religion, education, own national and cultural heritage, traditions and values. spiritual and educational, educational, educational activities

Oliy ta'lim tizimida milliy qo'shiqlar asosida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash jarayonining asosiy komponentlaridan biri bu – Yangilanayotgan O'zbekistonning yagona iqtisodiy, axborot va madaniy-ta'lim makonini rivojlantirishda kamarbasta bo'la oladigan turli millat vakillaridan iborat yosh avlodga yagona Vatan tuyg'usini takomillashtirishdan iborat.

Tadqiqot muammosi yuzasidan olib borgan izlanishlar talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash jarayonini samarali tashkil etishda quyidagicha kamchiliklar mavjudligini ko'rsatdi:

- ma'naviy–ma'rifiy, tarbiyaviy, o'quv faoliyati mazmuniga ko'ra pedagog tomonidan ijtimoiy buyurtma, tadbir rejalari mazmunini millatlararo totuvlik tushunchasini o'zida aks ettirgan ma'lumotlar bilan boyitish masalalariga jiddiy e'tibor qaratilmagan;

- modernizatsiyalashtirilgan ta'lim-tarbiya jarayonida talabalarning boshqa millat, elatlarning madaniy an'ana va qadriyatlarini o'rganishga tashabbus bilan chiqishi, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish madaniyatini tarkib toptirishga xizmat qiladigan bilim, ko'nikma va malakalarni muntazam yangilash va mazmunan boyitishga e'tibor berilmayapti;

- talaba yoshlarning “o'z” milliy qo'shiqlarini o'rganish amaliyoti tajribasini orttirishi va o'z-o'zini rivojlantirishi uchun shaxsga yo'naltirilgan pedagogik jarayonni neologik texnologiyalar bilan boyitish, keng ko'lamlil va uzoq muddatli maqsadlarni amalga oshirish strategiyalari qo'llanilmayapti.[8]

Shuningdek, talaba yoshlarni hurfikrlilik, vijdon va din erkinligi borasida yoshlar ongini zaharlovchi har qanday diniy ekstremizm, millatlararo shovinizm g'oyalariga qarshi kurasha oladigan, o'z fikriga ega bo'lgan, turmushdagi millatchilikning har qanday shakl va ko'rinishiga nisbatan toqatsiz munosabatni shakllantirish, boshqa etnik guruhlarining milliy qadriyatlariga bepisandlik bilan munosabatda bo'lish holatlariga barham berish, musiqiy faoliyat istiqbolini to'g'ri tashkil etilishi natijasida erishiladigan samaradorlik sust daraja ekanligini ilmiy izlanishlarimiz jarayonida guvohi bo'ldik.

Vaholanki, Sh.M.Mirziyoev BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqida ham: "Dunyoda terrorizm tahdidlari ayniqsa, so'nggi yillarda kuchayib borayotgani ularga qarshi kurashish usuli o'zini oqlamayotganidan dalolat beradi. Bu borada ko'p hollarda tahdidlarni keltirib chiqarayotgan asosiy sabablar bilan emas, balki ularning oqibatlariga qarshi kurashish bilangina cheklanib qolinmoqda. Xalqaro terrorizm va ekstremizmning ildizini boshqa omillar bilan birga jaholat va murosasizlik tashkil etadi, deb hisoblayman. Shu munosabat bilan odamlar, birinchi navbatda, yoshlarning ongu tafakkurini ma'rifat asosida shakllantirish va tarbiyalash eng muhim vazifadir", [2] deb ta'kidlab o'tgan edi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalashda yangi global ijtimoiy o'zgarishlar va milliy munosabatlar identifikatsiyasi bilan hamohang holda tadqiq qilish maqsadga muvofiq.

Bizning nazarimizda ta'limni modernizatsiyalash jarayonida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash jarayonining eng muhim omillari quyidagilarda o'z aksini topadi.

birinchidan, ta'limiy-tarbiyaviy faoliyat jarayonida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash tushunchasining mazmun mohiyatini teran anglab etishlariga erishish;

ikkinchidan, talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash qonuniyatlari va tamoyillarini o'rganish;

uchinchidan, milliy musiqa san'ati orqali talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalashning umumpedagogik o'qitish usullari tizimini va ulardan samarali foydalanish shartlarini ishlab chiqish;

to'rtinchidan, oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy, tarbiyaviy ishlarning tashkiliy shakllarini takomillashtish.

Alohida e'tirof etish lozimki, bir tomondan qaraganda o'tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab, xalqaro va mintaqaviy munosabatlarda davom etayotgan globallashuv va transformatsiya, dunyoda, axborot va kibermakonlarida qarama-qarshi kurash ortib borayotgan bir sharoitda, geosiyosiy maydonlarda kechayotgan ayrim "iqtisodiy, siyosiy, milliy, diniy va boshqa ziddiyatlar kuchayib" yoshlar tarbiyasiga ko'rsatayotgan salbiy ta'sirlari natijalari keng jamoatchilikni tashvishga sola boshladi va bu kabi salbiy holatlarga barham berish, ularning oldini olishga qaratilgan keng ko'lamli harakatni amalga oshirishga qaror qilindi.

Bu harakatning dastlabki bosqichida, millatlararo totuvlik, tolerantlik tafakkurini yoshlar dunyoqarashining uzviy bo'g'iniga aylantirish, shuningdek, ularni baynalmillik, millatlararo do'stlik munosabatlarini yanada rivojlantirish, diniy bag'rikenglik ruhida tarbiyalashga qaratilgan so'rovnomalar tashkil qilindi va milliy musiqa yordaimda talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash omillari va amaliyotdagi ahvoli o'rganib chiqildi.

Unga ko'ra milliy musiqa san'ati orqali talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash uchun belgilangan vazifa va maqsadlar modernizatsiyalashgan ta'lim-tarbiya talablariga muvofiq aniq va bir qadar murakkab bo'lishi, yoshlarni intellektual, ma'naviy, axloqiy, jismoniy, estetik va ruhiy jihatdan rivojlantirishga xizmat qilmog'i;

- turli milliy va irqiy mansublikka ega bo'lgan talabalarning individual xususiyatlarini bilish, dunyoqarash va qobiliyatlariga qarab jamoat ishlarida ishtirok etishlarini ta'minlash, faoliyat natijasiga ko'ra rag'batlantirish;

- "integratsion hamkorlik" asosida talaba yoshlarni o'quv, ilmiy, uslubiy adabiyotlar bilan ishlash madaniyatini shakllantirish;

- talaba-yoshlarni har tomonlama ijtimoiy va ijodiy faollikka undashda, ko'rik tanlov va musobaqalarda ishtirok etishini ta'minlash, ma'naviy-ma'rifiy, milliy-diniy qadriyatlardan o'rinli foydalanish.[5]

Talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash umummilliy ahamiyat kasb etuvchi muammo bo'lib, uning echimi masalaga ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan yondashish hamda samarali yo'llarning belgilanishiga bog'liq. Shu sababli oliy ta'lim tizimida ham milliy qo'shiqlar asosida bilimlarni tizimli, uzluksiz berib borilishini ta'minlashga jiddiy e'tibor qaratish zarur.

Shu o'rinda musiqa madaniyati, milliy qo'shiqlar to'g'risida to'xtalib o'tishni lozim topdik. Bilamizki, musiqa insoniyat tarixi, maishiy turmush tarzi, insoniyat ruhiyati, orzu umidlari, dunyoqarashini o'zida aks ettiradi.

Bugungi kunda mamlakatimizda yashab kelayotgan 130 dan ziyod millat va elat vakillarining o'z milliy-madaniy merosi, an'ana va qadriyatlar mavjud bo'lib, milliy musiqa san'ati yordamida millatlararo totuvlik g'oyasini madh etuvchi ijtimoiy-ahloqiy me'yorlar, qarashlarni tahlil qilishda har bir millatning milliy madaniy merosi o'ziga xos o'rin tutadi.

Mazkur musiqiy asarlar va ularda ilgari surilgan g'oyalarning yosh avlod rivojida o'rni va ahamiyati, ularda toleriantlik, bag'rikenglik, millatlararo totuvlik tuyg'ularini tarbiyalashda ta'lim-tarbiya jarayonidagi musiqiy asarlar imkoniyatidan foydalanish, talabalarda milliy qo'shiqlarga qiziqish uyg'otish, ularda milliy musiqani tinglash, ohanglar orqali ifoda etilayotgan fikrni tushunib etish mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ijtimoiy-pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Alohida qayd etish lozimki, O'zbekistonda yashayotgan har bir fuqaro mamlakat qonunlarini hurmat qilishi, rioya etishi va bo'ysunishi fuqarolik majburiyati hisobdanadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, biz oldimizga quygan maqsad Oliy ta'lim tizimida milliy qo'shiqlar asosida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash mexanizmlarini takomillashtirishdan iborat bo'lib, xalq musiqa merosida o'zaro uyg'unlashgan so'z va ohanglarning ta'sir kuchi, tarbiyaviy imkoniyati beqiyos. Musiqa san'ati orqali ifoda etilgan o'git, pand-nasihati yoki Vatanni madh etuvchi satrlar yoshlar tomonidan tez qabul qilinadi. Ushbu holat insoniyatning ruhiy psixologik holatiga bog'liq holda kechadi. Musiqiy ohangni anglash, musiqiy asarlar mazmunini tushunish talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash, ijtimoiy borliqqa nisbatan mas'uliyatli yondoshuv ko'nikmalarini hosil qiladi.

Mazkur jarayonning samarali amalga oshirishda bir qator omillar:

-talabalar millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik tushunchalarining tub mohiyatini chuqur anglay olishlari;

-milliy musiqiy an'analar doirasida ijro etiluvchi qo'shiqlardan namuna ko'rsatish asnosida, millatlar va millatlararo munosabatlar aks etadigan falsafiy, xalqshunoslik, pedagogik, psixologik, vatanparvarlik g'oyalarini mujassamlashtirib, ta'lim jarayonini integratsiyalashga erishish muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadi

Milliy qo'shiqlar asosida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash mexanizmlarini takomillashtirishga yo'naltirilgan faoliyatni tashkil etish quyidagi masalalarni hal qilishga imkon beradi:

-talabalarni turli millat va elatlar an'ana va qadriyatlarini hurmat qilish ko'nikma va malakalarini rivojlantirish borasidagi, shuningdek o'zbek milliy musiqa san'ati tarixi namunalaridan muayyan bilimlarga ega bo'lishlari uchun imkoniyat yaratishga;

-talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalashda milliy qo'shiqlarda ilgari surilgan g'oyalar mohiyatini tahlil eta olish layoqatini tarbiyalashga;

-milliy qo'shiqlar mazmunida o'z ifodasini topgan millatlararo munosabatlarni uyg'unlashtirish, o'zaro do'stlik, o'zaro hamjihatlik, jipslik, insonparvarlik va bag'rikenglik madaniyatini mustahkamlash, muayyan milliy madaniy markazlar bilan o'zaro hamjihatlik, hamkorlikni mustahkamlashga;

- talabalarining jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodlari, ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar qonun oldidagi tengligini ta'minlashga qaratilgan millatlararo munosabatlarni takomillashtirishga;

- millat va elatlarning madaniy, til va diniy qadriyatlarini, an'ana va urf-odatlarini o'zaro hurmat qilish madaniyatini tarbiyalashga;

- talaba yoshlarni ekstremizm va turmushdagi millatchilikning har qanday shakl va ko'rinishiga nisbatan toqatsiz munosabatni shakllantirishga;

-talabalarni kiberaxborot makonida uchraydigan ayrim tashqi buzg'unchi axborot-mafkuraviy

ta'sirga samarali qarshi kurashish malakasini tarkib toptirishga erishish.[7]

Qayd etilgan vazifalarni bajarish, uning uzviyligi va uzluksizligini ta'minlashda Oliy ta'lim tizimida tashkil etiladigan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar imkoniyatlaridan foydalanish muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Oliy ta'lim tizimida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalashga qaratilgan tizim yordamida, yoshlar ongida shakllantirilishi muhim bo'lgan:

millatlararo munosabatlarni uyg'unlashtirish — millatlar va elatlarning vakillari o'rtasida konstruktiv va o'zaro hurmatga asoslangan munosabatlarni shakllantirish;

millatlararo munosabatlar sohasidagi davlat siyosati — jamiyatda millatlararo munosabatlarni takomillashtirish va tartibga solish sohasida davlatning tizimli faoliyatidan iborat bo'lib, fuqarolarning Konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini, ularning jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar qonun oldida tengligini ta'minlashga qaratilgan;

millatlararo bag'rikenglik — fuqarolik jamiyatining ijtimoiy normasi bo'lib, boshqa millat va elatlar vakillarining umuminsoniy qadriyatlarga zid bo'lmagan nuqtai nazarlariga, dinlari, urf-odatlarini, an'analari va madaniyatiga nisbatan murosai madorada namoyon bo'ladi;

millatlararo munosabatlar — mamlakat hududida istiqomat qiladigan millatlar va elatlar o'rtasidagi, jamiyat hayotining barcha sohalarini qamrab olgan munosabatlardir.

millatlararo munosabatlarni uyg'unlashtirish — millatlar va elatlarning vakillari o'rtasida konstruktiv va o'zaro hurmatga asoslangan munosabatlarni shakllantirish; [5]

millatlararo munosabatlar sohasidagi davlat siyosati — jamiyatda millatlararo munosabatlarni takomillashtirish va tartibga solish sohasida davlatning tizimli faoliyatidan iborat bo'lib, fuqarolarning Konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini, ularning jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar qonun oldida tengligini ta'minlashga qaratilgan;

millatlararo bag'rikenglik — fuqarolik jamiyatining ijtimoiy normasi bo'lib, boshqa millat va elatlar vakillarining umuminsoniy qadriyatlarga zid bo'lmagan nuqtai nazarlariga, dinlari, urf-odatlarini, an'analari va madaniyatiga nisbatan murosai madorada namoyon bo'ladi;

millatlararo munosabatlar — mamlakat hududida istiqomat qiladigan millatlar va elatlar o'rtasidagi, jamiyat hayotining barcha sohalarini qamrab olgan munosabatlar mazmun mohiyatini teran his qilishga o'rgatish dolzarb pedagogik zarurat bo'lib hisoblanadi.

Oliy ta'lim tizimida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash vazifasi pedagogik ilmlar tasnifida ijobiy echim topishi uchun OTMlaridagi o'quv biluv, tarbiyaviy faoliyat mazmunini yoshlarni dunyoviy ilmlar asosida dunyoviy va diniy bag'rikenglik, o'zga din va millat vakillariga ehtirom, o'zga madaniyatlarga, milliy boyliklarga hurmat bilan qarash, sabr-toqatli bo'lish, do'stlik munosabatlarini o'rnatish, oila va jamiyatda bardoshlilik sifatlarini ko'rsatish, birodarlik, hamdardlik, hurfiylik, sadoqat, boshqalarni kamsitmaslik, xatolari ustidan kulmaslik, xo'rlamaslik, o'z kuchiga ishonch, tinchlik va totuvlikni qadrlash, insonlarni barqarorlikka safarbar eta olish kabi ko'nikmalarni tarbiyalashga qaratilishi bilan xarakterlanadi.

Millatlararo totuvlik ijtimoiylashuv jarayonida tashqi muhit bilan o'zaro faol aloqa muhitida, ta'lim-tarbiya hamda o'z-o'zini tarbiyalash jarayonida, inson o'z maqsadlarini mustaqil aniqlab, ularga erishish yo'llarini belgilay olganida, o'z xalqi madaniyati, qadr qimmatini anglab etganida, jamiyatdagi o'z o'rniga munosib baho berganida amalga oshadi va optimal darajada rivojlanadi.

Shu bois, milliy qo'shiqlar asosida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash jarayonida turli millat talaba yoshlarining o'zaro hamjihatlikda harakat qilishi, muloqotga kirishishi, fikr va axborot almashinishi bir tomondan, ularning jamiyat bilan doimiy munosabatlarini ushlab turuvchi, o'z-o'zini anglab, har bir harakatini muvofiqlashtiruvchi shaxsga xos bo'lgan eng muhim va umumiy xususiyati faolligini oshirishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, talabalarda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish, mafkuraviy immunitetni mustahkamlash, ijtimoiy ongni tarkib toptirish, mustaqil shaxsiy fikriga ega bo'lish bilan bir qatorda, jamiyatning yuksalishida muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadi.

Milliy qo'shiqlar asosida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash jarayonining muhim yo'nalishlaridan yana biri shaxsda shakllanadigan maqsad va ideallardir. Mazkur maqsad

va ideallar orqali talabalar o'z istak va intilishlaridan kelib chiqib o'z ustlarida ishlashi, xalqaro miqyosda o'z salohiyati va imkoniyatlarini ko'rsata olishini prognoz qilishi, ertangi kuni xaritasini tuza olishi, uzoq, yaqinga mo'ljallangan "reja" larini amalga oshirish malakasiga ega bo'lishi ta'limning barcha darajalari va bo'g'inlarida ma'lum ma'noda metodologik asos vazifasini o'taydi.

XXI asrda OTM talaba yoshlarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash jarayoni mazmunini modernizatsiya ("modernizatsiya-zamonaviylashtirish, takomillashtirish") qilishning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida milliy qo'shiqlar asosida ta'limiy tarbiyaviy faoliyat jarayonini tashkil etish masalasiga asosiy e'tibor qaratilmoqda. [9] Bugungi kunda oliy ta'lim sohasida faoliyat yuritayotgan professor o'qituvchilar dunyodagi rivojlangan davlatlarning davlat ta'lim standartlarida belgilangan kompetensiyalarni o'zlashtirishi va faoliyati davomida qo'llay olishi, jumladan, kommunikativ, axborot bilan ishlash, shaxs sifatida o'zini-o'zi rivojlantirish, ijtimoiy faol fuqarolik, umummadaniy, matematik savodxonlik, fan va texnika yutuqlaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish, chet tilida muloqot qila olish, pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish, tashabbuskorlik va tadbirkorlik, turli madaniyat va qadriyatlarni tushunish va o'z madaniyatiga ega bo'lish katta mas'uliyatni talab etadi.[10]

Shunga ko'ra milliy qo'shiqlarga asoslangan ma'naviy - ma'rifiy ta'limiy-tarbiyaviy jarayon talabalarining o'zaro hamjihatlikda turli millat vakillarining bir-birlariga bo'lgan shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish layoqatlarini shakllantirishga yo'naltirilganligi bilan xarakterlanadi

Foydalanilgan ajabiyotlar ro'uxati.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 6 июлдаги ПФ165-сон «2022–2026 йилларда Ўзбекистон Республикасининг инновацион ривожланиш стратегиясини тасдиqlаш тўғрисида»ги Фармони, 06/22/165/0615

2. Миллий тараққиёт йўлимизми қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз / Ш.М.Мирзиёев. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. - 592 б.

3. Ш.М.Мирзиёев. БМТ Бош Ассамблеясининг 72 сессиясида сўзлаган нутқи. Дунё, сиёсат, жамият. 8-нашр. Гулистон. 2017 й.

4. Мусаев О.Р. “Ўзбекистонда миллатлараро муносабатларни ривожлантиришнинг ижтимоий-фалсафий хусусиятлари” ф.ф.д.илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Т., 2017. – Б. 26-44

5. Куронов М. Мафкуравий таҳдид ва ёшлар тарбияси. –Т.: “Академия” 2008, -14 б

6. Юсупова Ҳ.И. Умумий ўрта таълим мактабларида ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашнинг педагогик шарт-шароитлари. П.ф.б.ф доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Наманган-2019

7. Ачилдиев А.С. Миллий истиқлол ғояси-миллатлараро муносабатларни такомиллаштириш омили. Ф.ф н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Тошкент-2004

8. Кушакова Г.Э. Ёшларда толерантлик тафаккурини шакллантириш технологияси (олий таълим муассасалари мисолида) Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган дисс. Самарқанд – 2019

9. Фалсафа: энциклопедик луғат. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2010. – Б.260-261

10. Ziyayeva M. F. Oliy ta'lim tizimida pedagogik neologiya asosida talabalar ijtimoiy faolligini takomillashtirish (talaba-qizlarni misolida) Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Samarqand – 2023

NODAVLAT TA'LIM MUASSASALARIDA TALIM SIFATINI OSHIRISHNI MAZMUNI VA METODLARI

(boshlang'ich ta'lim misolida)
Xakimova Gulchehra Sayrixonovna,
Shahrisabz Davlat Pedagogika Instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada nodavlat ta'lim muassasalarida boshlang'ich ta'lim mazmuni va sifatini oshirishning samarali usullari ko'rib chiqiladi. Maqolada nodavlat maktablarning global miqyosda ortib borayotgan rolini e'tirof etgan holda, ushbu muassasalar yosh o'quvchilarga yaxshiroq xizmat ko'rsatish uchun o'qitish usullari, o'quv dasturlari dolzarbligi va ta'lim natijalarini qanday yaxshilashi mumkinligi o'rganiladi. Asosiy strategiyalar zamonaviy pedagogik usullarni integratsiyalash, shaxsiylashtirilgan va ko'nikmalarga asoslangan ta'limni rivojlantirish va interaktiv ta'lim muhitini qo'llab-quvvatlash uchun texnologiyadan foydalanishni o'z ichiga oladi. Ushbu usullarni qo'llash orqali nodavlat maktablar ta'limdagi bo'shliqlarni bartaraf etish, poydevor ko'nikmalarini rivojlantirish va boshlang'ich sinf yoshdagi o'quvchilar uchun adolatli, sifatli ta'lim berishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich ta'lim, nodavlat maktablar, sifatni oshirish, shaxsiylashtirilgan ta'lim, o'quv dasturlarini ishlab chiqish, ta'lim texnologiyasi, poydevor ko'nikmalari, interaktiv ta'lim.

METHODS OF IMPROVING THE CONTENT AND QUALITY OF EDUCATION IN NON-STATE EDUCATIONAL INSTITUTIONS

(in the example of primary education)
Khakimova Gulchehra Sairyxonovna,
master's student of Shakhrisabz State Pedagogical Institute

Abstract: This article explores the strategies and methodologies for enhancing the quality of education in non-state educational institutions. With the increasing demand for alternative forms of education, non-state institutions face unique challenges and opportunities in maintaining high standards. The study examines various content-driven approaches, such as curriculum innovation, personalized learning, and skill-oriented modules, to align educational outcomes with real-world demands. Additionally, the article highlights effective methods for quality improvement, including faculty development, modern assessment techniques, and the integration of technology to foster a dynamic learning environment. By addressing both content and methods, this research provides actionable insights for non-state educational institutions seeking to elevate their educational offerings and meet the evolving needs of students and society.

Keywords: Quality of education, non-state educational institutions, curriculum innovation, personalized learning, faculty development, educational technology, assessment techniques, skill-oriented education, educational improvement.

СОДЕРЖАНИЕ И МЕТОДЫ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

(на примере начального образования)
Хакимова Гульчехра Сайрихоновна магистрант
Шахрисабзского государственного педагогического института

Аннотация: В этой статье рассматриваются эффективные методы улучшения содержания и качества начального образования в негосударственных учебных заведениях. Признавая растущую роль негосударственных школ во всем мире, статья исследует, как эти учреждения могут улучшить методы обучения, актуальность учебных программ и результаты образования, чтобы лучше обслуживать молодых учащихся. Ключевые стратегии включают интеграцию современных педагогических методов, поощрение персонализированного и основанного на навыках обучения и использование технологий для поддержки интерактивных учебных сред. Внедряя эти методы, негосударственные школы

могут помочь преодолеть образовательные пробелы, способствовать развитию базовых навыков и обеспечить равноправное качественное образование для учащихся начальных классов.

Ключевые слова: Начальное образование, негосударственные школы, повышение качества, персонализированное обучение, разработка учебных программ, образовательные технологии, базовые навыки, интерактивное обучение.

KIRISH. Bugungi globallashuv va raqobat muhiti sharoitida ta'lim tizimini isloh qilish va uning sifatini oshirish masalasi dolzarb bo'lib bormoqda. Jamiyat taraqqiyoti ko'p jihatdan ta'lim tizimining zamonaviy talablarga javob berish qobiliyatiga bog'liqdir. Shu nuqtayi nazardan, nodavlat ta'lim muassasalari ham umumiy ta'lim tizimining ajralmas qismi sifatida o'z o'rniga ega bo'lib, ularda ta'lim sifatini oshirish masalasi alohida e'tiborni talab qiladi. Boshlang'ich ta'lim — ta'limning asosiy bosqichi bo'lib, shaxsning kelajakdagi intellektual, ijtimoiy va kasbiy shakllanishiga mustahkam poydevor yaratadi. Ayniqsa, nodavlat ta'lim muassasalarida boshlang'ich ta'lim sifatini oshirish nafaqat o'quvchilarni bilim va ko'nikmalar bilan ta'minlash, balki ularni zamonaviy dunyo talablariga mos tarzda tarbiyalashning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

So'nggi yillarda nodavlat (xususiy) boshlang'ich ta'lim dunyo bo'ylab aholi sonining o'sishi, urbanizatsiya va ta'limga moslashuvchan va innovatsion yondashuvlar zarurati kabi omillar ta'sirida sezilarli darajada kengaydi. Hozirda nodavlat muassasalar butun dunyo bo'ylab boshlang'ich maktab o'quvchilarining taxminan 18 foizini qamrab oladi. Ushbu tendentsiya nodavlat maktablarida taqdim etiladigan ta'lim sifatini tushunish va yaxshilash muhimligini ta'kidlaydi, chunki ular global ta'lim talablariga javob berishda tobora muhim rol o'ynaydi. Ularning imkoniyatlariga qaramay, nodavlat maktablar ko'pincha davlat muassasalariga nisbatan sifatli ta'lim berishda noyob muammolarga duch kelishadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nodavlat maktablarda ta'lim sifati o'zgaruvchan bo'lib, ba'zi muassasalar a'lo darajada, boshqalari cheklangan resurslar va vositalarning yetishmasligi, tartibsizlik nazorati tufayli bazida muammolarga duch kelishmoqda. Asosiy ko'rsatkich, «ta'limga moslashtirilgan maktab yillari» ta'lim miqdori va sifati o'rtasidagi tafovutni ta'kidlaydi; masalan, ko'pgina kam ta'minlangan hududlarda bolalar boshlang'ich maktabni tugatganiga qaramay, yetti yildan kamroq sifatli ta'lim oladilar. Ushbu nomuvofiqlik, ayniqsa, Janubiy Osiyo va Sahroi Kabirdan janubiy Afrikada sezilarli bo'lib, barqaror ta'lim natijalariga erishish uchun to'siqdir.

Nodavlat boshlang'ich maktablarida ta'lim sifati va mazmunini oshirish usullarini o'rganar ekanmiz, ushbu muassasalar duch keladigan imkoniyatlar va muammolarni ham ko'rib chiqish juda muhim. Normativ nazoratni yaxshilash, o'qituvchilar malakasini oshirish va ta'lim resurslaridan teng foydalanishni ta'minlash nodavlat maktablarning global ta'lim maqsadlariga samarali hissa qo'shishini ta'minlashi mumkin. 2030 yilga kelib, jahon hamjamiyati barcha bolalarga inklyuziv, sifatli ta'lim berishni maqsad qilgan va nodavlat boshlang'ich maktablarning rolini optimallashtirish ushbu maqsadga erishishning ajralmas qismi bo'ladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nodavlat boshlang'ich maktab o'quvchilari ko'pincha davlat maktablaridagi tengdoshlaridan ustun turadi, ayniqsa, davlat maktablari haddan tashqari to'lib-toshgan va cheklangan mablag' bilan kurashadigan kam resurs sharoitlarida. Biroq, bu afzallik ko'p jihatdan o'quv dasturlari, o'qitish usullari va maktabni boshqarish amaliyotini doimiy ravishda takomillashtirishga bog'liq. Sifatni oshirishning asosiy yo'nalishlariga zamonaviy, interaktiv pedagogik amaliyotlarni integratsiyalash kiradi; asosiy ko'nikmalarga urg'u beradigan moslashuvchan o'quv dasturlarini ishlab chiqish; va shaxsiylashtirilgan ta'limga yordam berish uchun texnologiyani qabul qilish. Ushbu maqolada nodavlat ta'lim muassasalarida boshlang'ich ta'lim sifatini oshirishning mazmuni va metodlari tahlil qilinadi. Jumladan, ta'lim sifatini belgilovchi omillar, ilg'or pedagogik yondashuvlar, texnologiyalar va ularni amaliyotga joriy etish usullari ko'rib chiqiladi. Maqola ta'lim sifatini oshirish borasidagi mavjud muammolarni aniqlash va samarali yechimlar ishlab chiqishga qaratilgan. Shunday qilib, nodavlat ta'lim muassasalarida boshlang'ich ta'lim sifatini oshirish nafaqat pedagoglar, balki jamiyat uchun ham muhim ahamiyatga ega bo'lgan masala ekanligini ko'rsatib berish ushbu tadqiqotning asosiy maqsadidir.

ADABIYOT TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Nodavlat boshlang'ich maktablarida ta'lim sifatini oshirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarni har tomonlama ko'rib chiqish tarmoqning murakkab, kontekstga bog'liq muammolari va imkoniyatlarini ochib beradi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda nodavlat maktablar, jumladan xususiy, xayriya va diniy muassasalar tez o'sib bordi, ularning ta'lim tengligi va natijalariga ta'siri haqida aralash dalillar mavjud. O'quv dasturlarini tartibga solish va o'qituvchilar malakasini oshirishning ma'lum doiralari o'rtacha muvaffaqiyatni ko'rsatgan bo'lsa-da, bu aralashuvlarning samaradorligi juda katta farq qiladi va mavjud tadqiqotlar ko'pincha standartlashtirilgan ta'riflar va usullarga ega emas, ayniqsa ro'yxatdan o'tmagan nodavlat maktablarga tegishli. Ushbu holatlarni tartibga solish muhim mavzu bo'lib tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tartibga solish mavjud bo'lganda, uning bajarilishi ko'pincha tanlab olinadi yoki samarasizdir. Xalqaro tashkilotlar tartibga soluvchi qo'llab-quvvatlash va javobgarlik mexanizmlarini rag'batlantirish orqali ushbu asoslarni tobora ko'proq shakllantirmoqda. Biroq, tartibga solishning sifatga qanday ta'sir qilishiga oid dalillar noaniq bo'lib qolmoqda, bu esa davlat va nodavlat maktablar o'rtasidagi hamkorlikni ta'minlaydigan samarali siyosat loyihalarini o'rganish zarurligini ta'kidlaydi. Ushbu tadqiqotda ham miqdoriy, ham sifat tahlillarini birlashtirgan aralash usullardan foydalaniladi. Birinchidan, 2010-2023 yillar davomida global ma'lumotlar bazalarida chop etilgan tadqiqotlarning tizimli tahlili o'tkazildi, asosiy e'tibor nodavlat boshlang'ich ta'limga qaratilgan. Tanlov mezonlari o'quv dasturi, o'qituvchilar sifati va maktab boshqaruvi bo'yicha tadqiqotlarni o'z ichiga olgan. Ta'lim natijalari, tartibga solish samaradorligi va ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirlar bo'yicha miqdoriy ma'lumotlar to'plandi va tendentsiyalarni aniqlash uchun statistik tahlil qilindi. Ushbu ma'lumotlar nodavlat maktablari o'qituvchilari va ma'muriyatlari bilan suhbatdan olingan. Ushbu komponent real hayotda amalga oshgan muammolari haqida tushuncha berdi. Ushbu usullarni birlashtirish nodavlat boshlang'ich maktablarida ta'lim sifatiga ta'sir qiluvchi omillarni har tomonlama tushunish imkonini beradi va siyosat va amaliyotni boshqarish uchun asos yaratadi. Bu tadqiqot rivojlangan va rivojlanayotgan hududlarda nodavlat boshlang'ich maktablarining ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish va sifatni yaxshilashda muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, o'quv dasturlarini isloh qilish, o'qituvchilarni maqsadli tayyorlash va texnologiyadan foydalanish ta'lim natijalarini sezilarli darajada oshirishi mumkin, bu esa muayyan kontekstlarda o'quvchilarning samaradorligini umumiy 15-25% ga oshirishga yordam beradi. Bundan tashqari, samarali me'yoriy-huquqiy bazalar va davlat-xususiy sheriklik mavjudligi nodavlat maktablarda, xususan, resurslari cheklangan hududlarda standartlarni oshirishga yordam beradi. Ushbu ma'lumotlar nuqtai nazaridan, o'qituvchilarni rivojlantirish dasturlarini kengaytirish, raqamli ta'lim vositalarini kengaytirish va hamkorlikda tartibga soluvchi bazalarni yaratishga qaratilgan siyosat aralashuvlari ta'lim tengligiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Agar tizimli ravishda amalga oshirilsa, bunday chora-tadbirlar global ta'lim maqsadlariga erishishni tezlashtirishi mumkin, xususan, nodavlat maktablari o'quvchilarning katta qismiga xizmat ko'rsatadigan kam ta'minlangan hududlarda. Kelajakdagi tadqiqotlar bo'ylama ta'sirlarni o'rganishi, barqaror aralashuvlar akademik samaradorlik va ijtimoiy harakatchanlikka qanday ta'sir qilishini o'rganishi kerak. Nodavlat boshlang'ich maktablar o'zlarining moslashuvchanligi va jamoatchilik e'tiboriga ega bo'lib, ayniqsa, dalillarga asoslangan siyosat va mustahkam hamkorlik tuzilmalari tomonidan qo'llab-quvvatlangan, global ta'limda o'zgaruvchan rol o'ynash potentsialiga ega.

MUHOKAMALAR VA NATIJALAR nodavlat boshlang'ich ta'limdagi takomillashtirishni tahlil qilish yuqori ta'lim sifati va inklyuziv natijalarga erishish uchun muhim bo'lgan tartibga solish, tenglik va hamkorlik kabi asosiy e'tibor sohalarini ochib beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nodavlat maktablarda iqtisodiy samaradorlikni oshirishi mumkin bo'lgan alohida operatsion tizimlar va bozorga asoslangan modellar mavjud, ammo o'qituvchilar malakasi va barqaror amaliyot bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Tartibga solish jihati murakkab va turli mamlakatlarda farqlanadi, ko'pincha izchil amalga oshirilmaydi. Misol uchun, Uganda va Pokiston kabi mamlakatlarda zaif tartibga solish yoki hatto korrupsion amaliyotlar nodavlat maktablarda ta'limning sifatli va adolatli yo'lga qo'yishga to'sqinlik qilishi mumkin. Aksincha, Nepal kabi mamlakatlarda samaraliroq tizimlar maktablar va hokimiyatlar o'rtasidagi mas'uliyat va o'zaro aloqani yaxshilash uchun raqamli vositalardan foydalangan. Ushbu jarayon

Nodavlat maktablar ta'lim olish imkoniyatiga ijobiy hissa qo'shadi, ayniqsa kam ta'minlangan va inqirozli hududlarda. Biroq, kam ta'minlangan guruhlar, jumladan, chekka yoki norasmiy aholi punktlaridagi bolalarning boyroq jamoalardagi kabi sifatli ta'lim olishini ta'minlashda kamchiliklar saqlanib qolmoqda. Ushbu muammolarni hal qilish barcha maktablarda sifat standartlarini ta'minlaydigan innovatsiyalar teng huquqli foydalanishni rag'batlantirish uchun davlat va nodavlat provayderlar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan mustahkam siyosatni talab qiladi. Bu nafaqat aniq standartlarni belgilash, balki moliyaviy va texnik resurslar orqali nodavlat sub'ektlarni ushbu standartlarga erishishda qo'llab-quvvatlashni ham o'z ichiga oladi. Bashoratli tahlillar shuni ko'rsatadiki, tartibga solishga sarmoya kiritish, yanada adolatli asoslar va qo'llab-quvvatlovchi hamkorliklar bilan nodavlat boshlang'ich ta'limda barqaror rivojlanish maqsadlariga, xususan, 2030 yilgacha barcha uchun inklyuziv va adolatli sifatli ta'limni talab qiluvchi 4-maqsadga erishishga sezilarli hissa qo'shishi mumkin. Ushbu qadamlar nodavlat maktablar nafaqat qo'shimcha, balki har bir bola uchun mavjud bo'lgan yuqori sifatli boshlang'ich ta'limga faol hissa qo'shadigan muvozanatli tizimni yaratishi mumkin.

Nodavlat maktablarda boshlang'ich ta'lim mazmuni va sifatini oshirish natijalari bir qancha muhim xulosalarni ochib beradi. Ta'sir ko'rsatadigan asosiy yo'nalishlar orasida resurslarni taqsimlash, o'qitish sifati, o'quvchilar yutuqlari va yangi texnologiyalarning samarali integratsiyasi kiradi, ularning har biri ta'lim natijalarini yaxshilashga yordam beradi.

1. Resurslarni taqsimlash va infratuzilma: Optimallashtirilgan resurslar taqsimoti o'quv muhitiga aniq ta'sir ko'rsatadi, bu esa o'quvchilar faoliyatini yaxshilash bilan bevosita bog'liqdir. Nodavlat maktablar ta'lim infratuzilmasiga strategik sarmoya kiritisa, masalan, xavfsiz va foydalanish mumkin bo'lgan sinfxonalar, tegishli sanitariya va raqamli resurslar - ta'lim natijalari sezilarli darajada yaxshilanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ta'lim maydonlarini modernizatsiya qilishga sarmoya kiritayotgan mamlakatlar, ayniqsa, bu yaxshilanishlar ham o'qituvchilar, ham talabalar ehtiyojlarini qondirsa, o'quvchilarning faolligi va samaradorligi yaxshilangan. Masalan, Lotin Amerikasi va Yevropa mamlakatlarida olib borilgan tadqiqotlarda takomillashtirilgan infratuzilma talabalarning davomati va ta'lim natijalarining yaxshilanishiga olib keldi, bu ta'sirlarni kuchaytiruvchi o'quv materiallari va texnologiyalaridan foydalanish imkoniyati oshdi.

2. Ta'lim sifati va kasbiy rivojlanish: O'qitish sifati boshlang'ich ta'limda o'quvchilar natijalari uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda. Natijalar shuni ko'rsatadiki, eng yuqori ko'rsatkichlarga erishgan nodavlat maktablar ko'pincha o'qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirishga ustuvor ahamiyat beradi. Masalan, Argentina va Serbiyada o'qituvchilar uchun samarali o'quv dasturlari takomillashtirilgan pedagogik amaliyot va talabalarning yuqori o'quv yutuqlari bilan bog'liq. Bundan tashqari, murabbiylik va seminarlar kabi professional yordam o'qituvchilarga innovatsion o'qitish usullariga moslashishda yordam beradi. O'z o'qituvchilariga faol sarmoya kiritadigan nodavlat maktablar - doimiy treninglar va raqobatbardosh maoshlarni taklif qilish orqali - ham o'qituvchilarni saqlab qolish, ham talabalarni o'rganish natijalari yaxshilanganiga guvoh bo'ldi.[2]

3. Raqamli o'qitish vositalari: raqamli vositalarning integratsiyasi o'quv mazmunini yaxshilashga qaratilgan nodavlat ta'lim muassasalari uchun asosiy nuqtaga aylandi. Pandemiya beri ta'limda raqamlashtirishga tez sur'atlar bilan o'tish kuzatildi, ayniqsa nodavlat maktablarda, ular ko'pincha davlat muassasalariga qaraganda ko'proq moslashuvchanlikka ega. Natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli platformalardan foydalanish, ayniqsa, an'anaviy o'qitish resurslari cheklangan hududlarda, talabalarning akademik ko'rsatkichlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, savodxonlik va hisob-kitoblarning yaxshilanishi Sharqiy Osiyo va Sahroi Kabirdan janubi-g'arbiy Afrikaning turli sharoitlarida kuzatiladi. Ispaniya va BAA kabi raqamli o'qitish vositalari keng tarqalgan mamlakatlarda nodavlat maktablar ko'proq individuallashtirilgan o'quv tajribalari haqida xabar beradilar, bu ayniqsa qo'shimcha yordamga muhtoj talabalar uchun foydalidir.

4. Jamoa ishtiroki va boshqaruvi: Muvaffaqiyatli nodavlat ta'lim muassasalari ham mahalliy hamjamiyatlarni tez-tez jalb qiladi va mustahkam boshqaruv tizimini qo'llab-quvvatlaydi. Shaffof aloqa kanallarini o'rnatadigan va ota-onalar va jamiyat manfaatdor tomonlarini qaror qabul qilish jarayonlariga jalb qiladigan maktablar o'rganish uchun qulay muhit yaratadi. Masalan, Kolumbiya va Keniya mintaqalarida hamjamiyat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan nodavlat maktablar

yuqori darajadagi mas'uliyat va ta'lim sifatini boshdan kechirdi, bu esa ro'yxatga olish va ushlab turish ko'rsatkichlarining oshishiga olib keldi.

XULOSA Ushbu tadqiqot rivojlangan va rivojlanayotgan hududlarda nodavlat boshlang'ich maktablarining ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish va sifatni yaxshilashda muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, o'quv dasturlarini isloh qilish, o'qituvchilarni maqsadli tayyorlash va texnologiyadan foydalanish ta'lim natijalarini sezilarli darajada oshirishi mumkin, bu esa muayyan kontekstlarda o'quvchilarning samaradorligini umumiy 15-25% ga oshirishga yordam beradi. Bundan tashqari, samarali me'yoriy-huquqiy bazalar va davlat-xususiy sheriklik mavjudligi nodavlat maktablarda, xususan, resurslari cheklangan hududlarda standartlarni oshirishga yordam beradi. Ushbu topilmalar nuqtai nazaridan, o'qituvchilarni rivojlantirish dasturlarini kengaytirish, raqamli ta'lim vositalarini kengaytirish va hamkorlikda tartibga soluvchi bazalarni yaratishga qaratilgan siyosat aralashuvlari ta'lim tengligiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Agar tizimli ravishda amalga oshirilsa, bunday chora-tadbirlar global ta'lim maqsadlariga erishishni tezlashtirishi mumkin, xususan, nodavlat maktablari o'quvchilarning katta qismiga xizmat ko'rsatadigan kam ta'minlangan hududlarda.

Kelajakdagi tadqiqotlar bo'ylama ta'sirlarni o'rganishi, barqaror aralashuvlar akademik samaradorlik va ijtimoiy harakatchanlikka qanday ta'sir qilishini o'rganishi kerak. Nodavlat boshlang'ich maktablar o'zlarining moslashuvchanligi va jamoatchilik e'tiboriga ega bo'lib, ayniqsa, dalillarga asoslangan siyosat va mustahkam hamkorlik tuzilmalari tomonidan qo'llab-quvvatlangan, global ta'limda o'zgaruvchan rol o'ynash potentsialiga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

28.01. 2022 . PF – 60 –SON 2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori PQ-3276 “Nodavlat ta'lim xizmatlari ko'rsatish faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida” 2017 yil, 15 sentabr.

28.01. 2022 . PF – 60 –SON 2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi.

Xakimova G. S. «Xorijiy tajribalar asosida nodavlat ta'lim muassasalarining ta'lim sifatini oshirishning nazariy asoslari» Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar №2/2024 fevral (2)

Xakimova, G. (2023). Nodavlat ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirishning ilmiy nazariy asoslari. Talqin Va Tadqiqotlar, 1(25).

UNESCO (2017). *Global Education Monitoring Report 2017: Accountability in Education: Meeting Our Commitments*. UNESCO Publishing.

UNICEF (2021). *Education Quality and Learning Outcomes*. Retrieved from [unicef.org] (<https://www.unicef.org>)

Смирнова, Е. И. – «Методики начального обучения: частные и государственные школы».

A.R.Soxibov “Talimning interfaol usullari” O'quv-uslubiy qo'llanma. Qarshi 2020y

A.R.Soxibov “Xalq pedagogikasi istoriografiyasi” Monografiya Qarshi “Nasaf” 2021yil NMIU

A.R.Soxibov “Universitetning talabalarining malakaviy pedagogik amaliyoti” Uslubiy qo'llanma. Qarshi 2018 yil

A.R.Soxibov “Pedagogik fikrlar taraqqiyoti” O'quv qo'llanma. Qarshi “Nasaf” 2022 yil.

A.R.Soxibov “Umumiy pedagogika” Darslik. Qarshi “Nasaf” 2023 yil.

A.R.Soxibov “Umumiy pedagogika” O'quv qo'llanma. Qarshi “Nasaf” 2023 yil

TALABALARGA TEXNIKA FANLARI AMALIYOTIDA VIRTUAL REALLIKDAN FOYDALANISHNING ZAMONAVIY ASPEKTLARI

*Xamrayev Nodir Zokir o'g'li,
Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti, katta o'qituvchi*

Annotatsiya. Virtual reallik (VR) yaqin kelajakda millionlab odamlar foydalanadigan vositaga aylanadi. U hozirgi dunyomizning keng qamrovli sohalariga kirib bordi. VR - foydalanuvchi o'zaro ta'sirlashishi va sho'ng'ishi mumkin bo'lgan kompyuter yordamida yaratilgan virtual olamlarni hosil qilishga imkon beruvchi texnologiya. VR ta'lim va o'qitish sohasida inqilobiy afzalliklarga ega bo'lishi mumkin, chunki u foydalanuvchilarga o'rganayotgan tushunchalarini yuqori darajadagi interaktivlik bilan tajriba qilish imkonini beradi. Ushbu maqola VRning hozirgi muammolari, ayniqsa uning ta'lim va o'qitishda qo'llanilishining qisqacha tahlilini o'tkazishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, trening, raqamli kontent, virtual reallik, virtual muhit, VR qurilmalari.

СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ ВИРТУАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ В ПРАКТИКЕ ТЕХНИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН ДЛЯ СТУДЕНТОВ

*Хамраев Нодир Зокир угли
Каршинский инженерно-экономический институт, старший преподаватель*

Аннотация. Виртуальная реальность (VR) в ближайшем будущем станет инструментом, которым будут пользоваться миллионы людей. Она уже проникла в широкие сферы нашего современного мира. VR - это технология, позволяющая создавать виртуальные миры с помощью компьютера, в которых пользователь может взаимодействовать и погружаться. VR может произвести революцию в области образования и обучения, поскольку позволяет пользователям экспериментировать с изучаемыми концепциями на высоком уровне интерактивности. Данная статья посвящена краткому анализу текущих проблем VR, особенно в контексте ее применения в образовании и обучении.

Ключевые слова: образование, обучение, цифровой контент, виртуальная реальность, виртуальная среда, VR-устройства.

MODERN ASPECTS OF USING VIRTUAL REALITY IN TECHNICAL SCIENCES PRACTICE FOR STUDENTS

*Khamraev Nodir Zokir ugli
Karshi engineering and economics institute, Senior lecturer*

Abstract. Virtual reality (VR) is poised to become a tool utilized by millions of people in the near future. It has already permeated various wide-ranging spheres of our modern world. VR is a technology that enables the creation of computer-generated virtual environments in which users can interact and immerse themselves. VR has the potential to bring revolutionary advantages to the field of education and training, as it allows learners to experience the concepts they are studying with a high level of interactivity. This article aims to provide a brief analysis of the current challenges of VR, with a particular focus on its applications in education and training.

Keywords: education, training, digital content, virtual reality, virtual environment, VR devices.

Kirish. Immersiv multimedia yoki kompyuter simulyatsiyasi deb ta'riflanishi mumkin bo'lgan Virtual reallik (VR) haqiqiy dunyodagi joylarda jismoniy mavjudlikni yoki xayoliy olamni simulyatsiya qiladigan muhitni yaratadi, bu esa foydalanuvchiga o'sha olamda o'zaro ta'sir o'tkazish imkonini beradi. VR uzoq tarixga ega - uning texnik asoslari 1950-yillarning boshlariga borib taqaladi, garchi u g'oya sifatida ancha oldin paydo bo'lgan bo'lsa ham.

Maykl R. Xeym o'zining mashhur "Virtual reallik metafizikasi" kitobida VRning yetti xil tushunchasini aniqlagan - simulyatsiya, o'zaro ta'sir, sun'iylik, immersiya, televidenie, butun tana immersiyasi va tarmoq aloqasi [6], [7]. Inson tanasi ko'rish, eshitish, sezish, hid bilish, ta'm bilish,

og'riq, muvozanat, harakat va boshqalar kabi atrofdagi dunyo haqida ma'lumot to'plash imkonini beruvchi asosiy sezgi a'zolariga ega. Sezgilar tananing tashqi va ichki qismidan ma'lumot oladi. Keyin bu ma'lumot inson miyasi tomonidan talqin qilinishi kerak.

Tadqiqot metodologiyasi. Ma'lumotni sezgi a'zolari orqali qabul qilish va keyin uni miya orqali talqin qilish jarayoni idrok deb ataladi. Virtual olamni yaratishda inson idrok jarayoniga taqlid qila olish muhimdir.

VRning asosiy g'oyasi insonning idrok tizimini virtual dunyoning bir qismi ekanligiga ishonirish uchun aldashga urinishdir. Shunday qilib, virtual olamga to'liq sho'ng'ish hissi asosiy sezgi a'zolarini rag'batlantirishni, shu jumladan, virtual olamda qayerda ekanligimizni anglashni talab qiladi. Buning uchun bu sezgilar qabul qiladigan haqiqiy axborotni sun'iy hosil qilingan axborot bilan almashtirish kerak. Shu tarzda biz real dunyoni virtual dunyo bilan almashtirishimiz mumkin. Bu virtual olamda mavjud bo'lish taassuroti virtual reallik deb ataladi.

Bugungi kunda ushbu illyuziyani yaratish uchun turli xil texnologiyalar qo'llaniladi, jumladan:

Stereoskopik displeylar. Shuningdek, 3D displeylar yoki boshga o'rnatiladigan displeylar (HMD) deb ham ataladi. Bu displeylar bir nechta tasvirlar kombinatsiyasi, realistik optik buzilish va maxsus linzalardan foydalanib, ko'zimiz uch o'lchovli chuqurlikka ega deb qabul qiladigan stereo tasvirni hosil qiladi.

Harakatni kuzatish qurilmalari. Giroskoplar, akselerometrlar va boshqa komponentlar virtual reallik qurilmalarida tanalarimiz harakatlanganini va boshimiz aylanganini sezish uchun ishlatiladi, shunda ilova bizning 3D sahnadagi ko'rinishimizni yangilashi mumkin.

Kiritish qurilmalari. Virtual reallik klaviatura va sichqonchadan tashqari yangi turdagi kiritish qurilmalariga ehtiyoj tug'dirmoqda, jumladan o'yin kontrolleri va harakat hamda imo-ishoralarni taniy oladigan qo'l va tanani kuzatuvchi sensorlar.

Kompyuter va mobil platformalar. Bunga quyidagilar kiradi: kompyuter uskunalari, operatsion tizimlar, qurilmalarni boshqarish uchun dasturiy ta'minot, ilovalarni ishga tushiruvchi freymvorklar va dvigatellar, hamda ularni yaratish uchun dasturiy vositalar.

Yuqoridagi to'rtta komponentlarsiz to'liq immersiv virtual reallik tajribasiga erishish qiyin.

Tahlil va natijalar. Ta'lim va texnologiya o'zaro bog'liq. Ta'lim qo'llaniladigan o'qitish yondashuvlari va usullari jihatidan vaqt o'tishi bilan o'zgarmagan. Bugungi kunda talabalar onlayn ta'lim olish, internetda tadqiqotlar olib borish, YouTube'dagi o'quv videolaridan foydalanish, ijtimoiy tarmoqlarda kontent ulashish orqali o'zlarini qulay his qilmoqdalar.

Onlayn va kompyuterga asoslangan ta'limning eng tez o'zgaruvchan shakllaridan biri bu "immersiv muhitlar" dir. Immersiv muhit o'quvchilarga mustaqil sun'iy yoki simulyatsiya qilingan muhitga to'liq kirib borish va uni haqiqiy deb his qilish imkonini beradi. Immersiv muhitlar o'quvchilarga boy va murakkab mazmunga asoslangan ta'limni taqdim etishi, shuningdek, ularning texnik, ijodiy va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berishi mumkin.

Immersiv muhitlar juda boy va vizual bo'lgani sababli, foydalanuvchilar odatda juda faol ishtirok etadilar. Immersiv muhitlarning bir necha turlari mavjud: virtual olamlar, vebga asoslangan video o'yinlar, ommaviy ko'p o'yinchili onlayn o'yinlar, ko'p foydalanuvchili virtual muhitlar, simulyatsiyalar, kengaytirilgan reallik.

Virtual reallik o'zining amaliy bilimlarni sinfdan chiqmasdan kiritish qobiliyati bilan keyingi o'rinda turadi, bu esa ta'lim tajribasini bebaho qiladi. VR simulyatsiyalar va virtual tajribalar orqali an'anaviy ta'limni boyitishi mumkin. Ta'lim va o'qitishda VRni joriy etishning ko'plab potensial afzalliklari allaqachon aniqlangan:

Virtual platformalar va garnituralar ijodiy ta'limni rag'batlantirishning yangi vositalaridir;

Haqiqatda mumkin bo'lmagan ta'lim virtual haqiqatda mumkin bo'ladi;

Virtual o'yin tajribasi o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi;

Virtual reallik sinfidagi hamkorlik o'quvchilarning ijtimoiy integratsiyasini rag'batlantiradi;

O'rganish sichqonchani bosish orqali emas, balki to'g'ridan-to'g'ri o'zaro ta'sir orqali amalga oshiriladi;

Ko'plab ta'lim tashkilotlari va muassasalari hozirdanoq VR texnologiyasidan marketing maqsadlarida foydalanmoqda. Aksariyat oliy o'quv yurtlari bo'lajak talabalarni turli yo'llar bilan jalb qilishda undan foydalanmoqda. VR reallik talabalarni jalb qilish uchun mukammal vositadir,

chunki u kollejlarga virtual kampus sayohatlari orqali bo'lajak talabalarni samarali jalb qilish, qiziqtirish va maftun etish imkonini beradi [8].

Endilikda universitetlar masofaviy ta'lim oluvchilar uchun oflayn va onlayn darslarni o'tkazish imkoniyatlarini taklif qilmoqda; tez orada litsey talabalarining litsey tajribasiga to'liq kirib borishiga erishish uchun VR texnologiyasidan foydalanadi, bu esa ularga auditoriya muhokamasi yoki ma'ruzada ishtirok etayotgandek his qilish imkonini beradi. Universitetlar bu tajribalarni keyinchalik foydalanish uchun yozib olishlari yoki jonli efirodagi virtual reallikdan foydalanishlari mumkin. VR, shuningdek, maktablarga o'quvchilarni muhim madaniy tadbirlarga jalb qilish imkoniyatini beradi.

VR talabalarga sport o'yinlarida virtual ishtirok etish yoki o'tmishdagi va hozirgi talabalar uchun virtual tarmoq tadbirlarida qatnashish va ma'lum bir universitetdagi tajribalari va yutuqlarini muhokama qilish imkonini berishi mumkin.

VR sinf xonalarida to'liq immersiv tajriba sifatida ishlatilishi mumkin. Bu virtual muhit bilan o'zaro ta'sir qilish uchun boshga o'rnatiladigan displey va ma'lumotlar qo'lqoplari kabi uskunalarni o'z ichiga oladi. Bu talabaga virtual ma'ruzalar teatri yoki seminar xonasida bo'lish imkonini beradi, shuning uchun jismoniy makonda bo'lish tajribasini takrorlaydi. VRdan offshor ilmiy xodimlarni rivojlantirishni osonlashtirish uchun foydalanish mumkin - bu katta inson va moliyaviy resurslarni talab qiladigan faoliyat. Xuddi shunday, u xalqaro ilmiy kengashlar, tasdiqlash tadbirlari va sifatni ta'minlash jarayonlarini ko'rib chiqishni osonlashtirish uchun ham qo'llanilishi mumkin.

Simulyatsiya qilingan VR muhitiga kirish talabalarni o'z bilim va tajribalarini oshirishga yordam beradigan yangi yondashuvlarni sinab ko'rishga undaydi. Ularning hammasi ham muvaffaqiyatli bo'lishi shart emas. Biroq, har bir ssenariyni qayta-qayta boshlash mumkin va bu muvaffaqiyatsizlik talabaning akademik yozuvida qoladigan sinovga asoslangan sinf ishidan butunlay farq qiladi. VR dunyosi o'rganuvchilarga tajriba uchun erkinlik beradi, bu esa real dunyo muammolarini yaxshiroq hal qilishga olib kelishi mumkin:

VR quyidagi sohalarda talabalarni o'qitishda muvaffaqiyatli qo'llanilishi mumkin:

Arxitektura va fuqarolik muhandisligi;

Kimyo;

Mashinasozlik;

Tibbiyot va biologiya;

Fizika va astronomiya;

Biznes;

Ko'ngilochar sanoat;

Moda;

Ommaviy axborot vositalari;

Harbiy soha;

Ilmiy vizualizatsiya;

Sport;

Telekommunikatsiya va boshqalar.

Virtual reallik kasbiy ta'lim uchun juda foydali, chunki u turli kasb egalariga potensial xavf-xatarlardan xoli bo'lgan muhitda o'z vazifalariga tayyorlanish imkonini beradi va shu tariqa bir qator sohalarda uchun muhim o'quv vositasiga aylanmoqda:

Sog'liqni saqlash bu borada katta foyda ko'rayotgan sohalardan biridir, chunki shifokorlar va stomatologlar haqiqiy jarrohlik amaliyotidagi bosimni his qilmasdan turli xil vaziyatlar uchun mashq qilishlari mumkin;

Haydovchilar va uchuvchilarni tayyorlash VR yordamida katta foyda keltirishi mumkin, chunki u nafaqat ularning reaksiyalarini samarali o'lchash, balki turli xil uskunalar va texnik yordamga bog'liq xarajatlarni sezilarli darajada kamaytirish imkonini beradi.

Tabiiy ofatlarni boshqarish bo'yicha o'qitishga bo'lgan ehtiyoj kelgusi o'n yillikda, asosan global isishning ta'siri tufayli o'sishi kutilmoqda. Muzliklar erishi, dengiz sathining ko'tarilishi, bulutli o'rmonlarning qurishi va vayron qiluvchi bo'ronlar tufayli muassasalar eng yomon holatga hech qachon bu qadar tayyor bo'lishi kerak bo'lmagan.

Tabiiy ofatlar xavfini kamaytirish va favqulodda vaziyatlar bo'yicha mutaxassislar turli xil falokat ssenariylari simulyatsiya qilinishi mumkin bo'lgan VR muhitlaridan bebaho tajriba olishlari va xodimlar tanqidiy vaziyatlarga ishonch bilan javob berishga o'rgatilishlari mumkin. Favqulodda vaziyatlarga tayyorgarlikning virtual reallik simulyatsiyasi ko'proq turli xil ssenariylarga ega bo'lib, keraksiz baxtsiz hodisalar va o'limga olib kelishi mumkin bo'lgan shoshilinch, vahimaga asoslangan fikrlashdan qochishga yordam beradi.

Favqulodda vaziyatlar bo'yicha interaktiv VR asosidagi treninglar muayyan foydalanuvchilar, shuningdek, tashkilotlarga ularning resurslari va xavf-xatarlarga zaifligi tahlilidan kelib chiqqan holda moslashtirilishi mumkin. VR asosidagi ssenariylarni o'quv topshiriqlariga yo'naltirilgan trening uchun ishlab chiqish mumkin, bunda dastur foydalanuvchi kiritmalariga javob beradi va tezkor fikr-mulohaza taqdim etadi. VR asosidagi mashqlar tashkilotga o'zining favqulodda holatlarga javob berish rejalarini samaradorligini baholash maqsadida tekshirishga, shuningdek, bo'shliqlar va takomillashtirish kerak bo'lgan sohalarni aniqlashga imkon beradi. VR asosidagi ilovalar geografik va tashkiliy chegaralar bo'ylab izchil va takroriy mashg'ulotlarni o'tkazishni osonlashtiradi [9].

VR ilovalarini alohida yoki guruhlarga qo'llash mumkin, bu ishtirokchilarga mustaqil ishlash yoki boshqa foydalanuvchilar bilan muloqot qilish imkonini beradi. VR muhiti turli landshaftlar, tog'lar, suv resurslari, binolar, o'simliklar, shamollar, murakkab tabiiy hodisalar, tovushlar va boshqalar kabi har qanday real dunyo sharoitlarini takrorlashi mumkin. Xarajat nuqtayi nazaridan, VRga asoslangan tabiiy ofatlar bo'yicha o'qitish sezilarli afzalliklarga ega. Ishtirokchilar konferensiya sharoitida muhokama uchun yig'iladigan nisbatan oddiy stol usti mashqlaridan tortib, shaxsiy tarkib va texnika safarbar etiladigan murakkab to'liq ko'lamli mashqlargacha, real hayotdagi mashg'ulotlar va mashqlar vaqt va resurslar jihatidan qimmatga tushadi.

Ushbu va'dalarga qaramay, VR texnologik, tashkiliy va psixologik nuqtai nazardan hali ham mukammal emas, chunki u bir qator kamchiliklarga ega:

VR ko'pincha o'yin sifatida qabul qilinadi va jiddiy o'quv jarayoni deb hisoblanmaydi - u bilan o'ynash qiziqarli, ammo haqiqiy bilim olish emas. O'quvchilar o'yinda g'alaba qozonishga yordam beradigan munosabatni ko'rsatishlari mumkin, lekin yangi bilimlarni o'zlashtirish va tanqidiy fikrlashga to'liq kirishmaydilar.

VR yuqori darajadagi grafik imkoniyatlarni talab qiladi, bu esa oddiy kompyuter jihozlari bilan har doim ham mumkin emas. Silliq ishlash va to'liq immersiya hamda o'zaro ta'sirga erishish uchun sezilarli kuch talab etilishi mumkin.

VR ko'pincha maxsus yechimlar sifatida taqdim etiladi va boshqa ishlab chiquvchilarning o'xshash muhitlariga mos kelmaydi - ko'p kompaniyalar o'z VR muhitlarini yaratish uchun maxsus vositalar taklif qiladi, ular esa apparat va dasturiy ta'minot jihatidan boshqalar bilan mos kelmaydi.

VR turli madaniyat, din, etnik guruh va geografik mintaqalarga mansub o'quvchilar uchun mos emas - bu jiddiy masala bo'lib, hatto o'z samaradorligini isbotlagan yechimlarga ham muvaffaqiyatli tarqalish va qabul qilinishiga to'sqinlik qilishi mumkin.

VR erkaklar va ayollar uchun turlicha ta'sir qiladi, chunki ularning dunyoni idrok etish va xulq-atvorning o'ziga xos psixologik darajasi farq qiladi - ular vaziyat va hodisalarga turlicha munosabat bildiradilar va javob qaytaradilar.

VR bir xil yosh guruhiga mansub bo'lmagan o'quvchilar va o'qituvchilar uchun mos emas - ko'pincha katta yoshli pedagoglar raqamlashtirilgan yosh avlod bilan o'zlarini noqulay his qilishadi. Katta yoshdagi o'qituvchilar ta'limning yangi shakllariga kamroq moyil, ammo bu vaqt o'tishi bilan hal bo'ladigan muammo, chunki tez orada ham o'quvchilar, ham o'qituvchilar bir xil raqamli tajribaga ega bo'ladilar.

VR, yangi texnologiya sifatida dastlabki qabul qilingandan so'ng, turli ta'lim muassasalari o'rtasida kontent tayyorlash, amalga oshirish va ta'lim natijalariga erishish bo'yicha mos keladigan professional o'quv dasturlarini tayyorlash uchun yagona standartlarni talab qiladi.

VR o'qitish vaqti - tashkilotning hajmi, ishchi kuchining madaniy xususiyatlari va mavjud qo'llaniladigan metodologiyalarga qarab, o'qitish vaqti minimal yoki keng qamrovli bo'lishi mumkin.

VR mashg'ulotlari ishtirokchilarga sinf mashg'ulotlari va veb-asosli o'quv materiallariga nisbatan yuqori darajadagi realizm va immersiyani ta'minlashi mumkin. Biroq, VR stsenariylarida hali ham bevosita amaliy tajriba va real hayotdagi yuzma-yuz muloqotlar yetishmaydi. VRning yangiligi foydalanuvchilarning yangi tizimlardan samarali foydalanishi uchun bunday muhitlar bilan dastlabki tanishishni talab qiladi.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, xulosa qilish mumkinki, umuman olganda, VR - bu maxsus elektron uskunalarning yordamida uni boshdan kechirayotgan odamga juda haqiqiy bo'lib tuyuladigan 3D muhitning kompyuter tomonidan yaratilgan simulyatsiyasidir. Maqsad - virtual muhitda kuchli mavjudlik hissigacha erishishdir.

VR ilovalari va xizmatlarining ommaviyligi kelgusi yillarda o'sib boradi va sanoat texnologiyadan to'liq foydalanishning yangi usullarini topishni boshlaydi. Kollej va universitetlar uchun VR texnologiyasi talabalarni jalb qilishdan tortib haqiqiy o'quv jarayonlarigacha bo'lgan ulkan imkoniyatlarni yaratadi.

VR kontent yaratish, to'liq immersiya, o'zaro ta'sir, dasturlash va amalga oshirish uchun professional ko'nikmalarni talab qiladi. Shu sababli, VR mutaxassislarining yangi avlodi - grafik dizaynerlar, dasturchilar va muhandislar avvalo tayyorlanishi kerak. Ular nafaqat texnik jihatdan mukammal yechimlarni taqdim etishlari, balki ta'lim va o'qitishda VRni qo'llashning bugungi konsepsiyasida ushbu maqolada ko'rsatilgan barcha kamchiliklarni hisobga olishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar.

S.A.Panjiyev, N.Z.Xamrayev. Virtual reallik - o'qitish usuli va vositasi sifatida uzluksiz ta'limda qo'llashning nazariy asoslari. "O'zMU xabarlari", Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti ilmiy jurnali. Toshkent – 2021. [1/6/2] ISSN 2181-7324 [http://science.nuu.uz/admin/pdf/Uzmu-162-2021\(2-bolim\).pdf](http://science.nuu.uz/admin/pdf/Uzmu-162-2021(2-bolim).pdf)

N.Z.Xamrayev. Theoretical Analysis of Enhancing the Readiness of Teachers to use Virtual Environment in Credit Education. Eurasian Scientific Herald, Volume 8. May, 2022. ISSN: 2795-7365. <https://geniusjournals.org/index.php/esh/article/view/1380/1219>

N.Z.Xamrayev. Ta'limda VR dan foydalanish sabab, kamchilik va usullari. "Elektron ta'lim", Navoiy davlat pedagogika instituti ilmiy jurnali. December-2021, Volume 5, №4 ISSN2-181-1199 <http://www.ej.nspi.uz/portfolio/talimda-vr-dan-foydalanish-sabab-kamchilik-va-usullari/>

N.Z.Xamrayev. Kredit ta'limda virtual ta'lim muhitidan foydalanish texnik tayyorligini rivojlantirishning nazariy asoslari. "O'zbekistonning innovatsion taraqqiyotida yoshlarning o'rni" respublika ilmiy - amaliy anjumani. QarMII-2022. 3-4 iyun

N.Z.Xamrayev. Oliy ta'limda o'qituvchilarning ta'lim kredit texnologiyasida virtual ta'lim muhitidan foydalanishning texnologik tayyorligini shakllantirish. "Mug'allim hem uzliksiz bilimlendirio'" jurnali. Qoraqalpoq davlat universiteti. № 6/7 2022. ISSN: 2181-7138.

M. Heim, Metaphysic of Virtual Reality, Oxford University Press, 1994, p. 200

K. McMenemy and S. Ferguson, A Hitchhiker's Guide to Virtual Reality, A K Peters, Ltd., 2007, p. 581.

A. Mandelbaum. (November 2015). Colleges begin to take virtual reality seriously. eCampus News. [Online]. Available: www.ecampusnews.com/technologies/colleges-virtual-reality-941

S. Blum. Can virtual reality keep us safe during disasters? [Online]. Available: http://www.onlineeduca.com/OEB_Newsportal/can-virtual-reality-keep-us-safeduring-disasters/

Alchemy Learning. Adopting Virtual Reality for Education. [Online]. Available: <http://alchemylearning.com/adopting-virtualreality-for-education/>

M. Ramirez, "Five emerging trends for innovative tech in education," JISC, September 2015.

S. Rayson. How virtual reality learning just got real: Donald clark interview. [Online]. Available: <https://www.totarams.com/blog/how-virtual-reality-learning-just-got-real-donald-clark-interview>

A. Mandelbaum. (November 2015). Colleges begin to take virtual reality seriously. eCampus News. [Online]. Available: www.ecampusnews.com/technologies/colleges-virtual-reality-941

V. Tsiligiris. (November 2015). Transnational education 2.0. [Online]. no. 392. Available: <http://www.universityworldnews.com/>

M. Bountrogianni. (November 2015). Virtual Teaching Tools Take Learning Outside the Classroom. Huffpost Living. [Online]. Available: http://www.huffingtonpost.ca/dr-mariebountrogianni/virtual-classroom-technology_b_8547166.html

StudyLink. (2015). Study Virtual Reality for an Exciting Future", Studylink. [Online]. Available: <http://studylink.com/blog/studyvirtual-reality-for-an-exciting-future/>

ИНФОРМАЦИОННАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ БИОЛОГИИ: СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ И КОМПОНЕНТЫ

Хайдаров Шавкат Шамсиддин угли, Хужанийозов Бахром Шухратович
Раматуллаев Ботир Собир угли

Аннотация. В условиях современного мира происходит пересмотр системы минимальных требований к знаниям, умениям, способностям и личностным качествам педагога с позиций компетентностного подхода. Значимость обеспечения подготовки высококвалифицированных специалистов, способных к профессиональному росту и профессиональной мобильности, в условиях информатизации общества подчеркнута в Федеральном государственном образовательном стандарте высшего профессионального образования по направлению подготовки «Педагогическое образование». Развитие информационной компетентности будущего учителя биологии сегодня играет ключевую роль в развитии информационной грамотности учащихся и успешной реализации образовательного процесса. Цель данного исследования - раскрытие сущности понятия «информационная компетентность будущих учителей биологии» и его компонентной составляющей.

Abstract. In the conditions of the modern world there is a revision of the system of minimum requirements to the knowledge, skills, abilities and personal qualities of a teacher from the perspective of the competence approach. The importance of ensuring the training of highly qualified specialists capable of professional growth and professional mobility in the conditions of informatization of society is emphasized in the Federal State Educational Standard of Higher Professional Education in the direction of training «Pedagogical Education». The development of information competence of a future biology teacher today plays a key role in the development of students' information literacy and successful implementation of the educational process. The purpose of this study is to reveal the essence of the concept of «information competence of future biology teachers» and its component parts.

Key words: information competence, structure of information competence, components of information competence.

Развитие информационной компетентности будущего учителя биологии сегодня можно рассматривать как продолжение реализации основных образовательных программ на этапе среднего и среднего профессионального образования. В педагогическом вузе понятие «информационная компетентность» расширяется в соответствии с требованиями профессиональной деятельности учителя. Очевидно, информационная компетентность играет ключевую роль и пронизывает все аспекты педагогической работы, определяя способность решать профессиональные проблемы и типичные задачи, возникающие в процессе обучения и воспитания.

Деятельность педагога направлена на формирование и развитие личности учащегося, а потому инструмент воздействия должен быть тонким. Следовательно, информационные технологии в педагогической системе служат средством для освоения, интерпретации и творческого применения информации, то есть процесса познания, который приводит к формированию новых знаний и личностных качеств. Важно отметить, что простое владение компьютером и информационно-коммуникационными технологиями недостаточно для успешной педагогической работы. Поэтому понятия «компьютерная грамотность» и «информационная компетентность» не являются одним и тем же. Согласно определению В.А. Сластенина, И.Ф. Исаева, Е.Н. Шиянова [4] компьютерная грамотность представляет собой набор информационных навыков, необходимых для подготовки к использованию инновационных образовательных технологий. Понятие же «информационная компетентность», «информационные компетенции» раскрыты в работах многих авторов. Так, например, О.А. Кизик [3] элементы информационной деятельности описывает в контексте профессиональной компетентности. Е.В. Иванова [2] также рассматривает информационную компетентность педагога как часть профессиональной компетентности,

включающую определенный набор специализированных знаний, необходимых для успешного педагогического процесса. А.В. Хуторской [6] рассматривает понятие «информационные компетенции» как навыки работы с информацией в учебных предметах, образовательных областях и повседневной жизни, что уточняет практическую значимость изучаемого понятия, так как компетенции могут быть рассмотрены как конкретные задачи, выполняемые в деятельности.

Одной из ключевых характеристик информационной компетентности в широком смысле является умение использовать универсальные методы поиска информации в постоянно растущем информационном пространстве, такие как работа с Интернетом, электронными библиотеками, базами данных и т.д. Также необходимо умение ориентироваться в этом информационном потоке, отбирать необходимое. Учитель находится в условиях открытого образовательного пространства, являясь его частью и одновременно обладая множеством ресурсов по его развитию, конкретизации. Таким образом, понимание и осознание себя как субъекта информационного пространства создаёт основу для активной личностной позиции учителя в условиях модернизации российского образования.

Умение оперировать своими знаниями, применять их в нестандартных ситуациях учитывается в системе формирования и развития педагога-профессионала. Современный учитель биологии работает в условиях постоянно нарастающего объема информации о природных процессах и явлениях, характеризующих как отдельные объекты, так и биосферу в целом. Особенность заключается в увеличении не только количества этой информации, но и форм ее представления. Все чаще учителю приходится работать в электронных библиотеках, подбирать цифровые фотографии, видеоматериалы, находить ресурсы в сети Интернет и т.п. Отобранные материалы необходимо обработать и систематизировать в удобную для хранения и применения форму: архивировать, оцифровывать (сканировать), составлять каталоги, записывать на различные электронные носители. Следующая задача – выбрать способ представления материалов для учащихся, коллег, общественности. Все эти манипуляции с информацией – неотъемлемое требование времени, функциональные задачи или компетенции педагогической деятельности, выполнение которых в соответствии с методическими требованиями способствует достижению успеха.

Говоря о характеристиках содержания понятия «информационная компетентность» и личностных качествах педагога важно выделить следующие его составляющие:

- компетентность в предмете преподавания;
- компетентность в методах преподавания;
- компетентность в субъективных условиях деятельности (знание учеников и учебных коллективов);
- умение вести самостоятельный поиск информации.

Таким образом, в нашем исследовании под информационной компетентностью будущего учителя биологии мы будем понимать новообразование (качество) личности, проявляющееся в способности организации, осуществлении и управлении учебно-воспитательным процессом по биологии, профессиональном самообразовании на основе знаний и умений в области способов работы с информацией и выполнения информационных процедур.

Использование электронных технологий в информационной деятельности не является новым явлением, поэтому важно определить, какие аспекты информационной компетенции уже развиты у обучающихся в процессе обучения и как они их могут использовать в процессе учебных занятий по биологии. К ним можно отнести следующие умения и навыки:

- выполнение задания у доски (традиционной и интерактивной);
- составление кроссвордов, карточек (на бумажном носителе и с помощью программных средств);
- ведение дневника наблюдений (фенонаблюдения, динамика развития процессов и явлений и т. п.) в бумажном и электронном виде;
- выполнение заданий лабораторных практикумов (традиционных и виртуальных);
- использование программных информационных менеджеров для управления информацией в сети Интернет (так, используя интернет-сервисы, люди без специальных

знаний в области информатики могут выполнять простые действия, например, получить результат поиска в базе данных и т. п.).

В рамках данного исследования мы проанализировали исследования по определению структурных компонентов информационной компетенции. Так, по мнению А.В. Хуторского и С.В. Тришиной [5], информационная компетентность включает в себя следующие компоненты:

- когнитивный, который представляет собой систему приобретенных знаний, необходимых для творческого решения профессиональных задач;
- деятельностно-творческий, способствующий формированию и развитию у обучающихся разнообразных способов деятельности, необходимых для самореализации в профессиональной деятельности;
- личностный, отражающийся в личностных качествах субъекта и отвечающий за потребности и мотивы;
- аксиологический, оказывающий обучающимся помощь в определении наиболее значимых ценностных ориентаций.

В своем исследовании опираясь на сущность определения понятия информационная компетентность будущего учителя биологии, мы выделили следующие его компоненты:

- технологические компоненты: выполнение когнитивных действий, таких как определение, поиск, обработка, структурирование, систематизация, хранение, интерпретация, представление и передача информации с использованием как традиционных, так и новых информационных технологий.

- общепрофессиональные компоненты: умения по поиску, хранению, систематизации, обработке, применению и представлению информации для самообразования, повышения профессиональной квалификации, организации учебно-воспитательного процесса в целом; представление информационных потоков с использованием персонального компьютера и получение обратной информации; организация педагогической деятельности с применением новых технологий в соответствии с дидактическими требованиями;

- специальные (частно-методические) компоненты: умения по использованию новых информационных технологий в обучении биологии, модернизации учебных курсов в условиях профильного обучения, организации внеурочной и внеклассной деятельности по биологии, внедрению и разработке творческих учебных проектов, факультативных занятий, сбору и обработке данных полевых и лабораторных исследований и другие.

В рамках данного исследования, для выявления уровня развития информационной компетентности в учебной деятельности среди студентов первого курса бакалавра по направлению подготовки 44.03.05 Педагогическое образование (с двумя профилями подготовки: биология и английский язык) было проведено анкетирование среди 30 человек. Результаты опроса показали, что все студенты используют цифровые ресурсы в учебных целях. При ответе на вопрос о стратегиях эффективной организации цифровой информации и управлении ею, 67,7% студентов упомянули использование приложений для заметок, а 33,3% предпочитают использовать папки и структурировать файлы. Большинство студентов (66,7%) уверены в своих навыках использования поисковых систем и баз данных для поиска актуальной информации. Однако только 66,7% частично знакомы с этическими аспектами цитирования и использования цифровой информации в академической работе. На вопрос о дополнительном развитии навыков информационной компетентности в рамках академической программы, 66,7% студентов выразили предпочтение мастер-классам, 33,3% - практическим заданиям, а 4,2% - семинарам.

Тем самым, можно отметить, что результаты опроса свидетельствуют о высоком уровне сформированности информационной компетентности будущих учителей биологии. Однако существует необходимость дальнейшего улучшения понимания этических аспектов цитирования и использования цифровой информации в академической работе. Для повышения навыков информационной компетентности студенты отдадут предпочтение мастер-классам и практическим заданиям в рамках учебной программы.

В заключении хотелось бы отметить, что важным аспектом современного педагогического образования является необходимость подготовки будущих учителей к осуществлению

инновационной образовательной деятельности в информационном обществе. Методики по обучению биологии развиваются, представляя учителю новые возможности. Личностная заинтересованность будущего учителя, наличие устойчивой мотивации к освоению новых форм и методов обучения, умноженное на знания, умение грамотно совершать все возможные операции по взаимодействию с информацией позволит добиться успеха и занять достойное место в современной системе образования.

Список литературы

Дикарева, И.Г. Условия формирования информационной компетентности учителя биологии // Молодой ученый. — 2010. — № 7 (18). — С. 254-257. — URL: <https://moluch.ru/archive/18/1828/> (дата обращения: 18.02.2024).

Иванова Е.В. Информационная компетентность учителя в современной школе // Электронное научное издание «Письма в Emissia Offl ine». СПб., ART 922. 2003 г. URL: <https://chatinfo.ru/sostavit-spisok-literaturi>

Кизик О.А. Становление информационной компетентности учащихся в образовательном процессе профессионального лица: дис. канд. пед. наук. Петрозаводск, 2004. - 159 с.

Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. М.: Академия, 2002. 576 с.

Тришина С.В., Хуторской А. В. Информационная компетентность специалиста в системе дополнительного профессионального образования // Интернет-журнал «Эйдос». 2004. URL: <http://www.eidos.ru/journal>

Хуторской А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты // Отделение философии образования и теоретической педагогики РАО, Центр «Эйдос». URL: <http://www.eidos.ru/news/compet.htm>

TALABALARDA NAQSH KOMPOZITSIYALARINI TUZISHGA OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Xudoyberdiyeva Xulkar Zoxid qizi

Shahrisabz davlat pedagogika institutining birinchi bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarda me'moriy obidalarning badiiy bezaklarini konstruktiv idrok etish, tahlil qilish asosida naqsh kompozitsiyasini tuzish kompetensiyalarini rivojlantirishga oid ilmiy-metodik manbalarni maqsadli-tanqidiy o'rganish hamda tegishli tahliliy materiallar jamlash, rivojlantirish tizimini takomillashtirishning didaktik talablarini, materiallar vositasida rivojlantirish jarayonining mazmuni, metodlari, vositalari, shakllari, pedagogik shart-sharoitlaridan foydalanishga oid ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqish haqida ma'lumotlar beriladi.

Kalit so'zlar: me'morchilik, naqsh, beshburchak, yulduz. me'moriy obidalar badiiy bezaklar, konstruktiv idrok, metodlari, vositalari, shakllari, pedagogik shart-sharoitlari, ilmiy-metodik tavsiyalar.

IMPROVING THE METHODOLOGY FOR DEVELOPING STUDENTS' COMPETENCIES IN CREATING PATTERN COMPOSITIONS

Khudoyberdiyeva Khulkar

Shahrisabz State Pedagogical Institute 1st Year PhD Student

Abstract: This article provides information on the purposeful and critical study of scientific and methodological sources related to the development of students' competencies in the constructive perception and analysis of artistic decorations of architectural monuments, as well as the development of scientific and methodological recommendations on the didactic requirements for improving the system of collecting and developing relevant analytical materials, the content, methods, tools, forms, and pedagogical conditions of the development process using materials.

Keywords: architecture, pattern, pentagon, star. Architectural monuments, artistic decorations, constructive perception, methods, tools, forms, pedagogical conditions, scientific and methodological recommendations.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ ПО СОСТАВЛЕНИЮ ОРНАМЕНТАЛЬНЫХ КОМПОЗИЦИЙ

Худойбердиева Хулкар Зоҳид қизи

*Докторант 1-го этапа Шахрисабзского государственного педагогического
института*

Аннотация: В данной статье открывается целенаправленное критическое изучение научно-методических ресурсов, касающихся развития у учащихся компетенций в построении орнаментальной композиции на основе конструктивного восприятия, анализа художественного оформления архитектурных памятников, а также обобщение соответствующих аналитических материалов, дидактических требований совершенствования системы развития, использования содержания, методов, средств, форм, педагогических предпосылок процесса материально-опосредованного развития. связанные даны сведения о разработке научно-методических рекомендаций.

Ключевые слова: архитектура, узор, пятиугольник, звезда. памятники архитектуры художественные орнаменты, конструктивное восприятие, методы, средства, формы, педагогические условия, научно-методические рекомендации.

O'zbekistonda madaniyat va san'at, me'morlik va dizayn san'atiga e'tibor ortib borayotganligi bois ilg'or xorijiy zamonvay tendensiyalar, ilg'or tajribalar bilan bir qatorda milliy iftixor darajasida e'tirof etiladigan qadriyatlarga ham alohida e'tibor qaratish talab etiladi. Qadimiy me'moriy obidalar, ularning badiiy bezaklari yosh avlodda milliy tariximizga nisbatan hurmat-

ehtrom hissini tarbiyalash manbai, ularda badiiy-estetik dunyoqarashni tarkib toptirish vositasi sifatida e'tiborlidir. Ayniqsa, tarixiy me'moriy obidalarning badiiy bezaklari asrlar davomida ma'naviy-estetik qadriyat sifatida e'zozlanib kelinadi. Bu, o'z navbatida, ulardan didaktik manba sifatida foydalanishni taqozo etadi. Shu bois ularning ta'limiy va tarbiyaviy imkoniyatlarini tadqiq etish badiiy pedagogika uchun dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Badiiy ta'lim tizimini takomillashtirish masalalari ham alohida dolzarblik kasb etadi.

Zero, dunyo miqyosida kechayotgan globallashuv va integratsiyalashuv jarayonlari jamiyat hayotining barcha jabhalariga yuqori texnologiyalar, innovatsilarni keng miqyosda tatbiq etish uchun qulay shart-sharoitlarni yuzaga keltirmoqda. Jumladan, ta'lim tizimining turli komponentlari jamiyatning ta'limiy ehtiyojlarini o'zgarishiga monand tarzda takomillashtirib borilishini taqozo etadi, ya'ni jamiyatning zamonaviy talab va ehtiyojlari asosida barcha sohalarida bo'lgani kabi bevosita ta'lim mazmuni va metodikasini takomillashtirish vositasida ta'lim oluvchilarning o'quv kompetensiyalarini rivojlantirish zaruriyatini yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, oliy ta'lim tizimida bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash bozor iqtisodiyoti uchun raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning muhim shartlaridan biridir. Bu jarayonlarni samarali kechishi, birinchi navbatda, talabalarda shakllantiriladigan kasbiy kompetensiya elementlarining sifatigan bog'liq. Insoniyat kasbiy kompetensiyasi, salohiyatining yuqori darajasini ta'minlashda ta'lim tizimining o'ziga xos o'rni bor. Bu borada oliy ta'lim muassasalarida talabalarning tasviriy san'atga, jumladan, me'moriy obidalarning badiiy bezaklari vositasida talabalarda kompozitsiyaga oid o'quv kompetensiyalarni rivojlantirish me'morlik obidalaridani naqshu nigorlarni badiiy-estetik idrok etish, ulardagi kompozitsion yechimlarni konstruktiv idrok etish ob'ektlar, jarayonlar va hodisalarni tahlil etish orqali ularni to'g'ri baholashga oid kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish zamonaviy badiiy pedagogika fanining dolzarb muammolaridan biridir.

Me'moriy obidalarning badiiy bezaklari vositasida talabalarda naqsh kompozitsiyasini tuzishga oid kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish tizimini takomillashtirishda xalqaro miqyosdagi e'tirof etilayotgan zamonaviy ta'limiy tendensiyalar mahalliy an'analar, tajribalarni sintetik tarzda qo'llanishi didaktik qonuniyatlar nuqtai nazaridan ta'lim sifati va samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biridir. Mazkur tadqiqot doirasida oliy badiiy ta'limning amaldagi Davlat ta'lim standartlari hamda o'quv dasturi talablari asosida talabalarda naqsh kompozitsiyasini tuzishga oid kompetensiyalarni shakllantirishning metodik tizimini takomillashtirish o'zining ilmiy-metodik yechimini kutayotgan dolzarb muammolar sirasiga kiradi.

Oliy ta'lim hamda ilmiy tadqiqot muassasalari hamda alohida mutaxassislar, jumladan, mazkur muammoga oid tadqiqotlar sifatida A.Alexin, O.B.Bushnyakova, J.N.Djusupov D.B.Kubishkina, V.S.Kuzin, B.M.Nemenskiy, N.N.Rostovsevlarning tadqiqotlarini e'tirof etish mumkin. Shuningdek, N.N.Fomina, A.V.Shcherbakov, D.M.Shkolyarlar tomonidan tasviriy san'at ta'limining turli masalalari bo'yicha maqsadli tadqiqotlar olib borilgan.

Sohaga oid tadqiqotlarning batafsil tahlillariga ko'ra ayrim mamlakatlarda, xususan, Rossiyada muayyan ishlar amalga oshirilganligini ta'kidlash mumkin. Jumladan, pedagogika oliy ta'lim muassasalarining badiiy-grafika fakultetlarida kompozitsiyadan maxsus mashqlar tizimi vositasida talabalarda obrazli tafakkurni rivojlantirishning kompetensiyaviy yondashuv asosida bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarida tahliliy-tanqidiy mushohada qilish kompetensiyalarini rivojlantirish badiiy grafika kursida talabalarning maxsus tayyorgarligini takomillashtirish yo'llari o'rganilmoqda.

O'zbekistonda oliy ta'limni rivojlantirishning kredit-modul tizimi bosqichma-bosqich joriy etilishi munosabati bilan talabalarning mustaqil bilim olishlariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shuning uchun ularda nazariy bilimlarni amaliy qo'llash kompetensiyalarini rivojlantirish oliy badiiy ta'limning dolzarb muammolaridan biriga aylanib bormoqda. Shu ma'noda tasviriy san'at yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalarda tanqidiy tafakkurni, tahlil va sintez qilish malakalarini tarkib toptirishga ustuvor tarzda qarash talab etilmoqda. Shuning uchun ham talabalarda ob'ektlar, buyumlarni idrok etish, anglash, shakl va konstruksiya jihatidan tahlil qilish va tkompozitsiya qonuniyatlari asosida naqsh kompozitsiyasini tuzish kompetensiyalarini rivojlantirish ta'lim muassasalarida amalga oshirilayotgan tasviriy san'at ta'limining muhim vazifalaridan biridir. Jarayonlarni maqsadli kuzatish va natijalarni tahlilidan ayon bo'ldiki, talabalarda bunday

kompetensiyani rivojlantirishning samarali yo'llaridan biri, shubhasiz, qadimiy me'moriy obidalarning badiiy bezaklarini konstruktiv idrok etish kompetensiyalarini rivojlantirishning metodik asoslarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishdan iborat.

Tasviriy san'at ta'limi misolida xorijlik tadqiqotchilardan V.V.Bakushinskiy, Ye.I Ignatev, V.S.Kuzin, N.N.Rostovsev, Ye.A.Shpikalova, A.V Shcherbakov, B.P. Yusov kabi taniqli olimlarning ishlarida o'z aksini topgan.

O'zbekistonlik olimlar S.Abdirasilov, S.Abdullaev, A.Amonullaev, B.Boymetov, N.I.Yo'ldosheva kabilarning tadqiqotlari bevosita oliy ta'lim muassasalarida tasviriy san'atni o'qitishning muayyan muammolariga bag'ishlangan. Bevosita amaliy san'atni o'qitish metodikasi masalalari A.Amanullaev, S.Bulatov, K.G'ulomov, Q.Qosimovlarning tadqiqotlarida o'rganilgan.

Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan boshqa fanlar tajribalari ham mazkur tadqiqot uchun muayyan qiziqish uyg'otadi. Biroq tahlillardan ayon bo'ldiki, yuqorida nomlari keltirilgan xorijiy va mahalliy mutaxassislarning tadqiqotlarida talabalarda me'moriy obidalarni, ularning badiiy bezaklarini idrok etishga oid kompetensiyalarni shakllantirishning metodik tizimini ishlab chiqish, amaliyotga joriy etish hamda jarayonni takomillashtirishning metodik asoslarini ilmiy asoslash muammosi maxsus tadqiq etilmagan.

Talabalarda me'moriy obidalarning badiiy bezaklari vositasida naqsh kompozitsiyasini tuzishga oid kompetensiyalarini rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslarini ishlab chikish maqsadga muvofiqdir.

Talabalarda me'moriy obidalarning badiiy bezaklarini konstruktiv idrok etish, tahlil qilish asosida naqsh kompozitsiyasini tuzish kompetensiyalarini rivojlantirishga oid ilmiy-metodik manbalarni maqsadli-tanqidiy o'rganish hamda tegishli tahliliy materiallar jamlash, rivojlantirish tizimini takomillashtirishning didaktik talablarini ishlab chiqish, jarayonning mazmuni, metodlari, vositalari, shakllari, pedagogik shart-sharoitlarini ishlab chiqish, eksperimental sinovlar o'tkazish hamda uning natijalaridan foydalanishga oid ilmiy-metodik tavsiyalardek vazifalarni bajarishni taqozo yetmoqda.

Me'moriy obidalarning badiiy bezaklari vositasida talabalarda naqsh kompozitsiyasini tuzish kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv jarayoni obekt sifatida olinadi.

Talabalarda me'moriy obidalarning badiiy bezaklariga oid didaktik materiallar vositasida naqsh kompozitsiyasini tuzish kompetensiyalarini rivojlantirishning mazmuni, metodlari, vositalari, shakllari, pedagogik shart-sharoitlari predmet sifatida o'rganiladi.

Demak natijada pedagogika va psixologiya, metodikaga oid ilmiy manbalar, o'quv-metodik adabiyotlar hamda me'yoriy hujjatlarning ilmiy-analitik tahlillari asosida ilgari surilgan ilmiy g'oyalar, ustuvor nazariyalar hamda yondashuvlarda talabalarda me'moriy obidalar va ularning badiiy bezaklarini konstruktiv idrok etish kompetensiyalarini rivojlantirishda ularda naqsh kompozitsiyasini tuzishga o'rgatish jarayonining didaktik imkoniyatlari aniqlanadi;

kompetensiyalarni rivojlantirish mazmunini takomillashtirishning pedagogik mexanizmlari ishlab chiqiladi, talabalarda me'moriy obidalarni konstruktiv idrok etish kompetensiyalarini rivojlantirishning mazmuni, metodik tizimi va jarayonni takomillashtirishni ta'minlovchi materiallardan foydalanish uchun tanlab olinadigan o'quv materiallarini oliy badiiy ta'limda qo'llashga oid pedagogik talablar ishlab chiqiladi;

tanlab olingan materiallardan o'quv materiali sifatida tasviriy san'at ta'limi amaliyotida foydalanishning mazmuni, metodlari, vositalari, shakllari, pedagogik shart-sharoitlari ishlab chiqiladi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki me'moriy obidalarning badiiy bezaklariga oid didaktik materiallar vositasida talabalarda naqsh kompozitsiyasini tuzish kompetensiyalarini rivojlantirish samaradorligini oshirishning asosiy omillaridan biri – didaktikaning tarixiylik va zamonaviylik, uzviylik va uzluksizlik, yaqindan uzoqqa prinsipi asosida badiiy ta'lim jarayoniga innovatsion pedagogik yondashuvlar, qo'llaniladigan texnologiyalarning amaliy asoslari hamda ularning samaradorlik darajalari eksperimental tadqiqotlar xulosalari asosida ishlab chiqilishi natijasida talabalarga kompozitsiya va naqqoshlik darslarini o'qitishning mazmuni, uning tarkibiy qismlari, talabalarning kompozitsiya tuzish kompetensiyalarining darajalari, kursatkichlari, ularni baholash parametrlari aniqlanadi hamda amaliyotda sinab ko'rilishi bilan belgilanadi.

Tadqiqotning ilmiy ahamiyati shunda namoyon bo'ladiki, talabalarda naturani konstruktiv

idrok etish kompetensiyalarini rivojlantirishga yoʻnaltirilgan oʻquv materiallaridan foydalanishni taʼminlovchi manbalarning keng qamrovli tahlillari, ular asosida akademik qalamtasvir va rangtasvir fanlarining mazmuni hamda metodik tizimini takomillashtirishga yoʻnaltirilgan ilmiy xulosalar taqdim etiladi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, uning natijalari akademik qalamtasvir va rangtasvirni oʻqitishning ilmiy-metodik taʼminotini boyitadi hamda metodik tizimini takomillashtirishga oid materiallar taqdim etiladi. Uning ilmiy xulosalaridan tasviriy sanʼat taʼlimining Davlat taʼlim standarti, oʻquv dasturlarini takomillashtirishda, ularga mos tarzda darslik va oʻquv-metodik adabiyotlar mazmunini boyitishda foydalanish mumkin. Shuningdek, tadqiqotning ayrim ilmiy xulosalari taʼlimning boshqa sohalari mazmunini taomillashtirishda, shuningdek, badiiy-estetik taʼlim turkumidagi oʻquv fanlari mazmuni va metodikasini boyitishning metodologik asos komponentlaridan biri sifatida qoʻllanilishi mumkin

ADABIYOTLAR ROʻYXATI.

- 1.P. Sh. Zoxidov. "Meʼmor olami". T. "Qomuslar bosh tahririyati". 1996. –77-78 bet.
- 2.Z.Bositxonov. "Handasiy naqsh(girix)larning yechimlari. T. "Ochiq Jamiyati Instituti Koʻmak Jamgʻarmasining Oʻzbek vakolatxonasi". 1998. - 6 bet.
- 3.Ж.Рахматов, Ш. Пирназаров. "Қадимги Марказий Осиё меъморчилиқ ёдгорликларини геометрия асосида ўрганиш". Сборник материалов, XV Международной научно-практической интернет-конференции «Гуманитарное пространство науки: опыт и перспективы». г. Переяслав. Выпуск 15, 23 января 2018 г. – С. 151-156.
- 4.Gʻoziev E.G. "Umumiy psixologiya". T. "Universitet". 2002. 2-kitob. -90-124 bet.
- 5.A.R.Soxibov. Etnopedagogika. Darslik. Toshkent "Makon Savdo Print" X K -2024. 414 bet.

OG'IR ATLETIKADA KO'KRAKDAN SILTAB KO'TARISH MASHQINI O'RGATISH USLUBIYATI

Xodjayeв Anvar Zakirovich

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti, og'ir atletika nazariyasi va uslubiyati kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada og'ir atletika sport turi bilan shug'ullanuvchi sportchilarning musobaqa faoliyatida qo'llaniladigan mashqlaridan biri ko'krakdan siltab ko'tarish mashqini bajarish texnikasiga o'rgatish uslubiyati va izchilligi orasidagi o'zaro bog'liqlik masalalari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Ko'krakdan siltab ko'tarish, texnika, musobaqa faoliyati, musobaqa mashqi, o'rgatish uslubiyati.

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ УПРАЖНЕНИЮ РЫВОК ОТ ГРУДИ В ТЯЖЕЛОЙ АТЛЕТИКЕ

Ходжаев Анвар Закирович

Доцент кафедры теории и методики тяжелой атлетики Узбекского государственного университета физической культуры и спорта, доктор философии (PhD) по педагогическим наукам

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы взаимосвязи между методикой и последовательностью обучения технике выполнения одного из упражнений, используемых в соревновательной деятельности спортсменов, занимающихся тяжелой атлетикой, - рывок с груди.

Ключевые слова: Рывок с груди, техника, соревновательная деятельность, соревновательное упражнение, методика обучения.

METHODOLOGY OF TEACHING THE BACKLIFT IN WEIGHTLIFTING

Khodzhaev Anvar Zakirovich

Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Weightlifting, Uzbek State University of Physical Culture and Sports, Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD)

Abstract: This article discusses the interrelationship between the methodology and sequence of teaching the technique of performing the chest snatch, one of the exercises used in the competitive activities of athletes engaged in weightlifting.

Keywords: Breaststroke, technique, competition activity, competition exercise, training methodology.

Kirish. Og'ir atletikada musobaqa mashqlari tezkor-kuch sifatini talab etuvchi mashqlardan iborat bo'lib, unda belgilangan og'irliklarni qisqa muddatda harakat elementlarni bajarish bilan avval dast ko'tarish so'ngra siltab ko'tarish bajariladi.

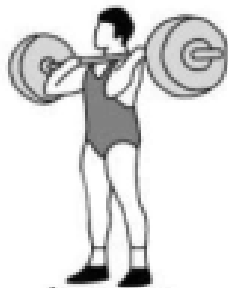
Siltab ko'tarish ikkita mustaqil harakatlardan iborat bo'lib, birinchisi ko'krakga ko'tarish, ikkinchisi ko'krakdan siltab ko'tarish hisoblanadi.

Adabiyotlarda ko'krakga ko'tarish 9 ta faza, ko'krakdan siltab ko'tarish 11 ta faza keltirib o'tilgan. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, ko'krakga ko'tarish mashqi 7 ta fazadan va ko'krakdan siltab ko'tarish mashqi 8 ta fazadan iborat bo'ldi. Ko'krakdan siltab ko'tarish mashqini takroriy bajarilganda 10 ta fazani qabrab oladi.

Siltab ko'tarish mashni bajarishga o'rgatish uchun qabul qilingan tartib asosida avval ko'krakga ko'tarish so'ngra ko'krakdan siltab ko'tarishga o'rgatiladi. ko'krakdan siltab ko'tarish uslubiyati ko'krakga ko'tarish, dast ko'tarish keyin ko'krakdan silatb ko'tarish harakatlariga o'rgatish ketma-ketligida tavsiya qilamiz.

Ko'krakdan siltab ko'tarish mashqi aslida musobaqalarda dast ko'tarish, ko'krakga ko'tarish

(maxsus belgi yoki kengroq) ushlab, tik (belni biroz ichkariroq, ko'krak qafasi biroz oldinga, tozni biroz orqaga va qo'llar bukilib, tirsaklar yelka kengligidan kengroq bo'lib, ko'krak oldida gorizontaal chiziqda) holatda ko'krak ustiga (yelkaga) qo'yib turamiz. Oyoqlar yelka kengligida yoki biroz kengroq, oyoq uchlari esa biroz tashqariga qaratilgan bo'lib, bosh esa oldinga iyak esa biroz yuqoriga qaratilgan bo'lishi lozim.

1-rasm. Ko'krakdan siltab ko'tarishdagi dastlabki holat

1. Tik holatdan (d.x.) temir cho'pni yuqoriga ko'tarish.

Tyemir cho'pni yelkalarga ko'yib dastlabki holatni qabul qilingandan so'ng o'rta tezlikda ko'llarni yuqoriga ko'tariladi.

Bajarilishi. D.h.dan keyin temir cho'p yoki tayoqchani qo'llar yordamida vertikal chiziqda yuqoriga ko'tarish paytda, bosh biroz orqaga bukiladi, shtanga o'tgach bosh o'z holatiga qaytadi (shtanga yo'lga halaqit qilmasligi uchun). Temir cho'p yoki tayoqni to'liq ko'targach, qo'llar tik turadi. Oyoqlar joyidan siljimaydi, temir cho'p yoki tayoqni sekin tushirayotib, boshni biroz orqaga olib ko'krakka qabul qilib olinadi. 3 yondashishda 4 martadan bajariladi. Mazkur mashqni mukammal o'rganib (o'zlashtirib) olgandan so'ng keyingi mashqga o'tiladi.

2. Temir cho'pni shvung usulida yuqoriga ko'tarish.

Dastlabki holat – yuqoridagi d.h.ni inobatga olib, shtanga yelkada turadi.

Bajarilishi. D.h.dan keyin 10-5 sm o'tirib turib, oyoqlar uchiga chiqib, temir cho'p yoki tayoqchani qo'llar yordamida vertikal chiziqda oyoqlar yordamida yuqoriga irg'itib (shvung usulida) yuqoriga ko'taramiz.

3. Temir cho'pni shvung usulida siltab ko'tarish.

Dastlabki holat – yuqoridagi d.h.ni qabul qilanadi.

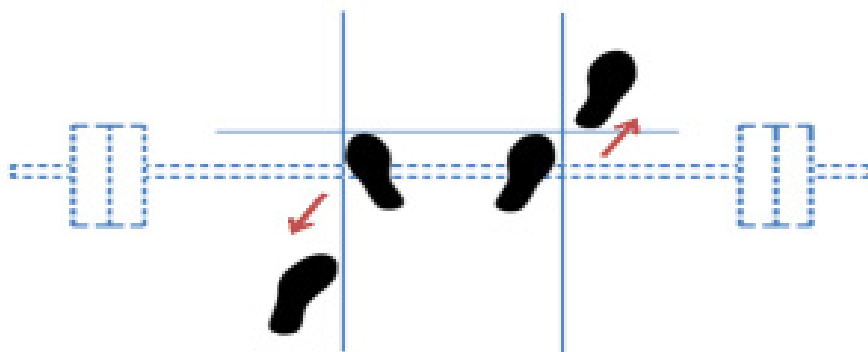
Bajarilishi. D.h.dan keyin temir cho'p yoki tayoqcha bilan biroz o'tirib turib, oyoqlar uchiga chiqib, yuqoriga irg'itib, yuqoriga sakrab oyoqlarni yonga tashlab (shvung usulida) siltab ko'taramiz.

Ko'krakdan siltab ko'tarishda oyoqlar harakatiga o'rgatish.

1. Predmetsiz (shtanga) oyoqlarni qaysi usulida tashlash

Dastlabki holat – oyoq kaftlari parallel bir chiziqda joylashadi, qo'llar pastda, qomatni tik ushlab shart emas. Boshni pastga qaratib, oyoq harakatini nazorat qilinadi.

Bajarilishi. Rasmda keltirilgan ko'rsatmaga binoan (oldingi oyoqni bir oyoq kafti oldinga biroz yonga, oyoq kaftining uchi biroz tashqariga qaratilgan, orqa oyoqning bir yarim oyoq kafti orqaga, biroz yonga, tovon biroz tashqariga) biroz yuqoriga sakrab, oyoqlarni qaychisimon tashlaymiz. Bu harakatni sportchining o'zi boshini egib nazorat qilishi shart (2-rasmga qarang).

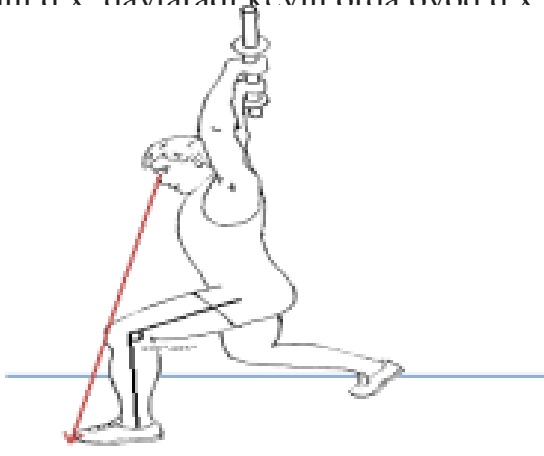

2-rasm. Ko'krakdan siltab ko'tarish mashqida oyoqlarni tashlash tartibi

Eslatma: - Oldingi oyoqni tanlash uchun yuqoridagi belgiga (bola bo'yidan bir yarim balandlikdagi bayroqqa) balandlikka bir oyoqda deysinib, qo'li bilan tekkizishga harakat qiladi. Qaysi oyoq bilan deysinib yuqoriroq sakrasa, o'sha oldingi oyoq etib tanlanadi;

- «X-HarRlat» ko'rilmasi mavjud bo'masa unda oldinga va orqaga oyoqlarning tushish joyini taxtasupaga bo'r bilan chiziqlar bilan belgilanib qo'yiladi;

- Oyoqlarni qaychi usulida tashlanganda avval muvozanatni orqa oyoqga yuklab oldingi oyoqni d x qaytaradi keyin orqa oyoq d x qaytadi.

3- rasm. Ko'krakdan siltab ko'tarish mashqida oyoqlarni tashlash tartibi

Eslatma: - Oldingi oyoqni tizza bo'g'imida 100-105 gradus atrofida yoki oldingi oyoqni bukkanda (biroz boshni egib), tizza bo'g'imi ustidan oyoq uchlari ko'rinishi kerak; - Oyoqlarning tashlagandan so'ng murabbiy nazorat qilishi lozim yoki o'sha holatda, (d.h.ga qaytishdan oldin) sportchi boshini egib ko'rib olishi mumkin.

2. Predmet (shtanga) bilan oyoqlarni qaysi usulida tashlash.

Dastlabki holat – temir cho'p yelkada oyoq kaftlari parallel bir chiziqda joylashadi, bosh biroz oldinga egiladi (oyoq harakatini nazorat qilish) qomatni tik ushlash shart emas.

Bajarilishi. D.h. keyin qo'llarni harakatga keltirilmay (temir cho'p yelkada) biroz tizzalarni bukib, yuqoriga sakrab oyoqlarni tashlaymiz (oyoqlarning kafti belgilangan chiziqqa joylashishiga e'tibor berish lozim).

Ko'krakdan siltab ko'tarishda oyoq va qo'llar harakatiga o'rgatish.

1. Bosh orqasida siltab ko'tarish.

Dastlabki holat – tik holatda turamiz. Temir cho'p yelkada oyoq kaftlari parallel bir chiziqda joylashadi, bosh biroz oldinga egiladi (temir cho'pni yuqoriga ko'tarish vaqtida boshning orqasiga urib olmaslik uchun)

Bajarilishi. D.h. keyin tizzalarni biroz bukib, yuqoriga ko'taraygan paytda bir vaqtning o'zida qo'llarni temir cho'p bilan yuqoriga ko'taramiz va oyoq kaftlarini qaychisimon tashlaymiz (oyoqlarni kafti belgilangan chiziqqa joylashishiga e'tibor berish lozim).

2. Ko'krakdan siltab ko'tarish.

Dastlabki holat – tik holatda turamiz. Temir cho‘p ko‘krakda (yelkalarining old qismida) oyoq kaftlari parallel bir chiziqda joylashadi, bosh biroz orqaga egiladi iyak biroz yuqori va orqaga olinadi.

Bajarilishi. D.h. keyin tizzalarni biroz bukib, yuqoriga ko‘tarayotgan paytda bir vaqtning o‘zida qo‘llarni temir cho‘p bilan yuqoriga ko‘taramiz va oyoq kaftlarini qaychisimon tashlaymiz (oyoqlarni kafti belgilangan chiziqqa joylashishiga e‘tibor berish lozim). Temir cho‘pni yuqoriga siltab ko‘tarayotgan zaxoti temir cho‘pga yo‘l berish maqsadida iyakni yuqoriga ko‘tarib temir cho‘pni harakatiga xalaqit qilinmaydi.

3. Siltab ko‘tarish.

Ko‘krakga ko‘tarishdagi dastlabki holatdan boshlanib (ko‘krakga ko‘tarish mashqi), so‘ng ko‘krakdan siltab ko‘tarish mashqi bajariladi.

Tadqiqotimizda shug‘ullanuvchilar tamonidan ko‘krakdan siltab ko‘tarish mashqini o‘rgatish jarayonida texnik mahorat aniqlash sifatida harakat trayektoriyasini 2-jadvalda ko‘rib chiqamiz.

2-jadval

Ko‘krakdan siltab ko‘tarishdagi harakat malakasi ishonchligi
(har bir shug‘ullanuvchining o‘rinishlar soni umumiy 25 ta)

Harakatlar nomi				Shtangani harakat yo‘nalishining trayektoriya turlari			
				A	B	V	
Ko‘llar harakati	1.	D.h. dan yuqoriga ko‘tarish	son	4	1586	12	
			%	0.2	99.1	0.7	
	2.	Shvung usulida yuqoriga ko‘tarish	son	94	1436	70	
			%	5.9	89.7	4.4	
	3.	Shvung usulida siltab ko‘tarish	son	116	1402	82	
			%	7.2	87.6	5.1	
Oyoq va qo‘llar harakati	1.	Bosh orqasidan siltab ko‘tarish	son	94	1379	127	
			%	5.9	86.2	7.9	
	2.	Ko‘krakdan siltab ko‘tarish	T G	son	105	1354	141
				%	6.6	84.6	8.8
			N G	son	947	140	513
				%	59.2	8.7	32.1

Legenda: TG- tajriba guruhi; NG- nazorat guruhi.

Ko‘krakdan siltab ko‘tarish mashqini o‘rgatish jarayonida tajriba guruhida alohida ko‘llar harakati, oyoqlar harakati hamda ko‘llar va oyoqlar harakati bo‘yicha o‘rgatish uslubiyati asosida mashg‘ulotlar olib borilgan. Ammo, jadvalga predmet va predmetsiz oyoqlar harakatlarini o‘rgatish jarayonida shtangani ko‘tarilish harakat trayektoriyasi yo‘qligi sababli kiritilmagan. Nazorat guruxi esa an’anaviy usulda mashg‘ulotlar olib borgan.

Jadvalda ko‘rinib turibdiki tajriba guruhining shug‘ullanuvchilari ko‘krakdan siltab ko‘tarish mashqini o‘rgatishda avvalam bor qo‘llar harakati o‘rgatish bosqichida dastlabki holatdan (siltab ko‘tarish kengilgida) yuqoriga ko‘tarish harakatida shtanga vertikal og‘irlik marqaz chizig‘i bo‘ylab harakatlanishi umumiy 1600 ta harakatdan 1586 (99.1 %)tasi B guruhga to‘g‘ri keldi. Vertikal og‘irlik marqaz chizig‘idan oldinga harakatlanish trayektoriya guruhida - 4 (0.2 %) ta, vertikal og‘irlik marqaz chizig‘idan orqaga harakatlanish V guruhga, - 12 (0.7 %)ta bajarilganligini ko‘rishimiz mumkin. Tajriba guruhidagi shug‘ullanuvchilar shtangani yuqoriga ko‘tarishda yuqori

tezlik harakatda bajarmaganligi sababli bunday yuqori ko'rsatkichga ega bo'lishdi. Shu jumladan har bir harakat trener tamonidan muvozanatni saqlab, qo'llarni to'g'ri bajarilishini nazorat qilindi.

Shvung usulida yuqoriga ko'tarish mashqida B guruhda - 89.7 %,

A guruhda - 5.9 % hamda V guruhda - 4.4 % ko'rsatkich bilan yakunlashdi.

B guruhda dastlabki holatdan yuqoriga ko'tarish harakatiga nisbatan - 9.4 % kamayganini ko'ramiz, bu esa yuqoriga ko'tarish mashqiga oyoqlar harakati ya'ni, dastlabki holatdan biroz o'tirib, oyoqlar kuchi yordamida yuqoriga irg'itish harakati ko'shilganligi tufayli bazi bir shug'ullanuvchilar og'irlik muvozanatini (markazi) oyoq uchlariga o'tkazgani (tayangani) va irg'itishdan so'ng yuqoriga ko'tarish jarayonida ko'llarini orqaga o'tkazganligi sabab bo'ldi.

Shvung usulida siltab ko'tarish mashqida B guruhda - 87.6 %, A guruhda - 7.2 %, V guruhda - 5.1 %ni tashkil etdi. Bu erda ham shvung usulida siltab ko'tarish jarayonida yuqorida takidlaganimizdek muvozanatni yo'qotish, oyoq va qo'llarni harakatlarini o'zgarishi, shuningdek, irg'itish bilan tayanchli va tayanchsiz shtanga ostiga o'tirish hamda shtanga ostiga o'tirishda qayd qilish fazalari bilan bajarilishini inobatga olgan holda B guruhda - 2.1 %ga,

A guruhda - 1.3 %ga, V guruhda - 0.7 %ga o'rganganini ko'ramiz.

Ko'l harakatini o'zlashtirib olgandan keyin oyoqlar va qo'llar harakatlarini birgalikda bajarish vazifasida avval bosh orqasidan siltab ko'tarish mashqi bajarilganda B guruhda - 1.4 %ga kamaygani, A guruhda

- 1.3 %ga kamaygani hamda V guruhda - 2.8 %ga ko'tarilganini ko'rishimiz mumkin. Bu esa bosh orqasidan siltab ko'tarish mashqini bajarish ko'krak ustidan siltab ko'tarish mashqidan bajariligi osonroq bo'lganligi sababli vertikal og'irlik marqaz chizig'idan orqaga harakatlanishi trayektoriyasida foiz ko'rsatkichini oshishiga olib keldi.

Ko'krakdan siltab ko'tarish mashqida B guruhda - 84.6 %, bosh orqasidan siltab ko'tarish mashqiga nisbatan - 1.6 % kamaygani, A guruhda - 6.6 %, bosh orqasidan siltab ko'tarish mashqiga nisbatan 1.6 %, V guruhda - 8.8 %, bosh orqasidan siltab ko'tarish mashqiga nisbatan - 0.9 %ga oshgani kuzatildi.

Nazorat guruhida B guruhda - 8.7 %, A guruhda - 59.2 % hamda

V guruhda - 32.1 % ko'rsatkichga ega bo'lishdi. Ko'p hollarda trenerlar ko'krakdan siltab ko'tarish harakatini siltab ko'tarish mashqi bilan birga bajartirishadi. Bu esa ko'krakdan siltab ko'tarish mashqi murakkabligini inobatga olgan holda qo'llar hamda oyoqlar harakatini alohida o'rgatishga e'tiborsizlik mazkur mashqni mukammal to'g'ri o'zlashtirishga salbiy ta'sirini ko'rsatadi. Shu bois ham, nazorat guruhining shug'ullanuvchilari ko'krakdan siltab ko'tarish mashqida vertikal og'irlik marqaz chizig'i bo'ylab harakatlanish guruhida tajriba guruhiga nisbatan - 75.9 %ga, Vertikal og'irlik marqaz chizig'idan oldinga harakatlanish guruhida - 52.6 %ga, vertikal og'irlik marqaz chizig'idan orqaga harakatlanish guruhida - 23.3 %ga yomon ko'rsatkichga ega bo'lishdi.

Ko'krakdan siltab ko'tarish mashqi ham shtanga ostiga o'tirish bilanligidan kelib chiqib, uni ko'tarilish bilanligini ta'minlash lozim, aks holda shtanga ostiga o'tirishda qayd qilish uchun tiksaklarni yoyish va tizzi bug'imlarni bukilishi to'liq yoki xadidan tashqari bukilib qolish holatini keltirib chiqaradi. Bu esa mashqni oxirigacha bajarishda og'ir vaziyatlarni paydo qiladi. Ko'krakdan siltab ko'tarish mashqini texnik jihatdan to'g'ri bajarilganligi texnik mezonlar bo'yicha 3-jadvalda ko'rib chiqamiz.

3-jadval

Boshlang'ich tayyorgarlik guruhning tadqiqot guruhlararo ko'krakdan siltab ko'tarish harakatida texnik mahoratini aniqlovchi mezon ko'rsatkichlarini qiyosiy tahlili

Tadqiqot guruhlari	Shtangani ko'tarish balandligi (%)	Shtanga ostiga o'tirishda qayd qilish balandligi (%)	Shtanga ostiga o'tirishda qayd qilishda oyoq kaftlarini oralig'i		Shtanga ostiga o'tirishda qayd qilishda tizza bug'imini bukilish burchagi	
			Uzunligi (sm.)	Eni (%)	oldi oyoq (gradus)	orqa oyoq (gradus)
Ko'krakdan siltab ko'tarish						
Nazorat guruhi	109.9±	110.4±	53.1±	102.3±	147.3±	39.7±
Tajriba guruhi	107.0±	109.9±	55.2±	109.5±	144.3±	46.5±
farqi	1.9	1.6	2.1	7,2	3.0	6.8

Izoh: -IB- tadqiqot boshida, TY1-tadqiqot yakunida; -Tadqiqot shug'ullanuvchilarining

bo'y balandligi o'rtacha ko'rchatkichda NG- 172 sm, TG 170 sm. nisbatan olingan; -Shtanga ostiga o'tirishda qayd qilish fazasida oyoqlar kaftining kengligi yelka kengligidan kelib chiqib, hisoblanadi.

Jadvalda ko'rinib turibdiki, nazorat guruhida tajriba guruhiga nisbatan texnik mezon bo'yicha o'sish ko'rsatkichlari nisbiy. Tajriba guruhida shtanga ostiga o'tirishda qayd qilish fazasini erkinlik bilan bajarish uchun yondashuv yaratib, bunda tayan doirasi va tizza bo'g'imlarni beomexanik tavsiflar asosida bajarishgan.

Shtanganiko'tarilishbalandligigashtangaostiga o'tirishdaqaydqilishbalandligigasolishtirganda nazorat va tajriba guruhida shtangani qayd qilish balandligi shtangani ko'tarish balandligidan yuqoriroq ko'rsatkiga ega bo'lganini ko'ramiz. Buning sababi, BTG shug'ullanuvchilari ko'krakdan siltab ko'tarish mashqini mahorat bilan bajarish shakllanmaganligi, ular irg'itish fazasidan so'ng shtanga ostiga o'tirish fazalarida ko'llarning mushak kuchi (tirsaklar) yordamida shtangani yuqoriga ko'tarishga harakat qilishadi. Aslida ko'tarilgan shtanga balandligiga mos ravishda shtanga ostiga o'tirishda qayd qilinadi. Ushbu harakatlar yuqori malakali sportchilarda kuzatiladi. Ushbu tayyorgarlik bosqichidagi og'ir atletikachilarda tayyorgarlik darajasi ortib borgan sari bu harakat o'z o'zidan yo'qolib ketadi. Aksincha shtangani og'irligi oshib borgan sari shtangani ostiga o'tirish fazalarini bajarish uchun ko'proq shtanga ostiga o'tirish harakat qilishadi bu esa tizza bug'im burchak graduslari oshib borishi olib keladi.

Shtanga ostiga o'tirishda qayd qilishda tayanch sifatida oldi va orqa oyoqlarni oralig'ini kattaligi sportchining tanasi harakatga kelishini oldini oladi. Jadvalda ko'rinib turibdiki, nazorat guruhida tayanch doirasi tajriba guruhiga nisbatan kichik, bu esa shtanga ostiga o'tirishda qayd qilish fazasida yonga og'ishga olib kelishi mumkin. Shu tariqasida oldingi va orqa oyoqlarni vertikal chiziqdan qay darajada tashlash ham muhim, ask holda oldin yoki oyoqlarni etarlicha tashlanmasa shtangani qayd qilishda texnik hatolikga, ko'p hollarda shtangani turishib qo'yishga ham olib keladi. Oldingi yoki orqa oyoqlarni to'g'ri uzunlikda tashlansama, tizza bug'imlaridagi notug'ri bukulishlar og'irlik markazini siljishiga olib keladi.

Xulosa. Og'ir atletikada musobaqa mashqlarning texnik harakatlarini to'g'ri va mukammal egallash kelgusida shug'ullanuvchi tamonidan og'ir vazndagi musobaqa mashqlarini qiyinchiliksiz bajarishda as qotadi.

Og'ir atletikada ko'p hollarda shug'ullanuvchilarga harakat bo'yicha murakkab mashq dast ko'tarish mashqidan boshlashadi. Shug'ullanuvchining texnik tayyorgarligining boshlang'ich bosqichida dast ko'tarish mashqining texnik elementlarini o'zlashtirish, shu tariqasida shtanganing yo'nalish traektoriyasi, og'irlik markaz chizig'i bo'ylab muvozanatni saqlagan holda mashqni bajarish bir qancha qiyinchilarga duch keladi. Og'ir atletika musobaqa mashqlarini bajarishda belgilangan og'irlik bilan tanlangan mashqni talablariga muvofiq ya'ni o'ziga xos egiluvchanlik, oyoqlarni bo'y balandligidan kelib chiqib joylashishi, bel va qo'llarni, shuningdek, gavdani tik ushlab bilan mashqni dastlabki holatdan chiqish, og'irlik markazini saqlagan holda tos-son bug'imiga tortib uni irg'itib yuqoriga ko'tarish ancha qiyinchilikni olib keladi. Ushbu harakatni osondan qiyin harakatga o'tish tamoyili asosida emas, balqi qiyin harakatdan boshlashga ko'nikib qolishgan. Shu bois, shug'ullanuvchi dast ko'tarish mashqini o'rgatish boshidan ko'p hatoliklarga yo'l qo'yadi va mushak xotirasiga yozib oladi. Bu esa kelgusida texnik harakatini sayqalashtirilgandan so'ng ham og'ir maksimal vaznlarda mushak xotirasiga yozib olingan harakat namayon bo'ladi.

Yuqoridagi jadvallardagi ko'rsatkichlarga tayanib shuni aytish mumkinki, boshlang'ich tayyorgarlik bosqichida musobaqa mashqlarini texnik jihatdan to'g'ri bajarishga o'rgatish uslubiyatimiz bugunki kunda eng samarador uslubiyat ekanligiga xulosa qilsak mubolog'a bo'lmaydi.

Qo'llanilgan adabiyotlar.

Bayazitov K.F. Povysheniye sportivno-pedagogicheskogo masterstva v tyajeloy atletike. T, 2011.

Vorobyev A.N. Tyajelaya atletika: Ucheb. dlya in-tov fiz. kultury. –Izd. 4-ye/Pod red. A.N. Vorobyeva. –M.: FiS, 1988.

Dvorkin L.S., Podgotovka yunogo tyajeloatleta. -M 2006.

Dvorkin L.S. ucheb, Tejelaya atletika, metodika podgotovki yunogo tyajeloatleta. 2-izd., M.«Yurayt»-2017 g.

Dvorkin L.S., Tyajelaya atletika Tom 1, Tom 2.; 2-izd., M.«Izdatelstvo Yurayt»-2017 g.

OLIV TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINING DASTURLASHGA OID KOMPETENSIYALARINI TIZIMLI-ALGORITMIK YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Hazratov Fazliddin Xikmatovich

Buxoro davlat universiteti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalarining dasturlashga oid kompetensiyalarini tizimli-algoritmik yondashuv asosida rivojlantirish omillari tadqiq etilgan. Tadqiqot jarayonida anketa so'rovlari, pedagogik kuzatishlar va tajriba tadqiqot metodlaridan foydalanilgan. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, tizimli-algoritmik yondashuvga asoslangan ta'lim metodikasi talabalarning dasturlash kompetensiyalarini sezilarli darajada oshiradi, xususan, muammolarni algoritmik tahlil qilish, kod sifati va dasturiy mahsulotlarni loyihalash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Taklif etilgan metodika asosida ishlab chiqilgan o'quv dasturi va ta'lim resurslari oliy ta'lim muassasalarida dasturlash fanlarini o'qitish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Dasturlash kompetensiyalari, tizimli-algoritmik yondashuv, oliy ta'lim, algoritmlash, ta'lim metodlari, muammoli ta'lim, amaliy ko'nikmalar, pedagogik eksperiment.

РАЗВИТИЕ ПРОГРАММИРУЮЩИХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ НА ОСНОВЕ СИСТЕМНО-АЛГОРИТМИЧЕСКОГО ПОДХОДА

Хазратов Фазлиддин Хикматович

Бухарский государственный университет, доктор философии (PhD) по педагогическим наукам, доцент

Аннотация: В статье рассматриваются факторы, способствующие развитию программистских компетенций студентов высших учебных заведений на основе системно-алгоритмического подхода. В процессе исследования использовались анкетирование, педагогические наблюдения и экспериментальные методы исследования. Полученные результаты показывают, что методика обучения, основанная на системно-алгоритмическом подходе, существенно повышает компетенции студентов в области программирования, в частности, развивает навыки алгоритмического анализа задач, качества кода и проектирования программных продуктов. Разработанные на основе предлагаемой методики учебная программа и образовательные ресурсы будут способствовать повышению эффективности преподавания дисциплин программирования в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: Программные компетенции, системно-алгоритмический подход, высшее образование, алгоритмизация, методы обучения, проблемное обучение, практические навыки, педагогический эксперимент.

DEVELOPMENT OF PROGRAMMING COMPETENCES OF STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS BASED ON A SYSTEM-ALGORITHMIC APPROACH

Khazratov Fazliddin Khikmatovich

Bukhara State University, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Associate Professor

Abstract: The article examines factors that contribute to the development of programming competencies of students of higher educational institutions based on the system-algorithmic approach. The study used questionnaires, pedagogical observations and experimental research methods. The results show that the teaching methodology based on the system-algorithmic approach significantly improves students' competencies in the field of programming, in particular, develops the skills of algorithmic analysis of problems, code quality and software design. The

curriculum and educational resources developed on the basis of the proposed methodology will contribute to increasing the effectiveness of teaching programming disciplines in higher educational institutions.

Key words: Software competencies, system-algorithmic approach, higher education, algorithmization, teaching methods, problem-based learning, practical skills, pedagogical experiment.

I. KIRISH

Zamonaviy jamiyatning raqamli transformatsiyasi sharoitida dasturlash ko'nikmalari nafaqat axborot texnologiyalari sohasida, balki barcha kasbiy yo'nalishlarda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida ta'lim va fan sohasini rivojlantirish, shuningdek, «raqamli iqtisodiyot»ni shakllantirish masalalari alohida ta'kidlangan [1]. 2020-2025 yillarda O'zbekistonning raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasida esa oliy ta'lim tizimida IT-mutaxassislarini tayyorlashni kengaytirish ko'zda tutilgan [2].

Oliy ta'lim muassasalari talabalarining dasturlashga oid kompetensiyalarini rivojlantirish bugungi kunda ta'lim tizimining eng dolzarb vazifalaridan biridir. Ayniqsa, tizimli-algoritmik yondashuv asosida dasturlash ko'nikmalarini shakllantirish talabalarining nafaqat texnik bilimlarini, balki mantiqiy fikrlash, muammolarni hal qilish va ijodiy yondashish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi.

Robins va boshqalar [3] ta'kidlaganidek, dasturlash ko'nikmalarini egallashda talabalar nafaqat dasturlash tilining sintaksisi va semantikasini, balki muammoni tahlil qilish, algoritmlarni ishlab chiqish va abstrakt fikrlash ko'nikmalarini ham rivojlantirishi lozim. Biroq, mahalliy va xorijiy olimlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatmoqdaki, ko'pgina oliy ta'lim muassasalarida dasturlashni o'qitish metodikasi asosan dasturlash tillariga oid texnik bilimlarga urg'u beradi, algoritmlashtirishga va tizimli yondashuvga yetarlicha e'tibor qaratilmaydi [4, 5].

Tadqiqotning maqsadi oliy ta'lim muassasalari talabalarining dasturlashga oid kompetensiyalarini tizimli-algoritmik yondashuv asosida rivojlantirish omillarini aniqlash va bu omillarning ta'lim samaradorligiga ta'sirini baholashdan iborat. Tadqiqot davomida quyidagi savollarga javob topish ko'zda tutilgan:

Tizimli-algoritmik yondashuvning dasturlash kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyati qanday?

Oliy ta'lim muassasalarida dasturlashni o'qitishning mavjud tizimida qanday kamchiliklar mavjud?

Dasturlash kompetensiyalarini tizimli-algoritmik yondashuv asosida rivojlantirishning qanday samarali omillari mavjud?

Taklif etilayotgan yondashuvning oliy ta'lim muassasalari talabalarining dasturlash kompetensiyalari rivojlanishiga ta'siri qanday?

II. METODLAR

Ushbu tadqiqot miqdoriy va sifat metodlarining kombinatsiyasidan foydalangan holda aralash metodologiya asosida o'tkazildi. Tadqiqot 2022-2023 o'quv yilida O'zbekistonning to'rtta oliy ta'lim muassasasida olib borildi.

Tadqiqot quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oldi:

Mavzuga oid adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish;

Oliy ta'lim muassasalarida dasturlashni o'qitish holatini o'rganish uchun anketa so'rovlarini o'tkazish;

Tizimli-algoritmik yondashuvga asoslangan ta'lim metodikasini ishlab chiqish;

Pedagogik eksperimentni rejalashtirish va o'tkazish;

Olingan natijalarni tahlil qilish va xulosalar chiqarish.

Tadqiqotda jami 320 nafar talaba (tajriba guruhda 160 nafar, nazorat guruhida 160 nafar) va 24 nafar o'qituvchi ishtirok etdi. Talabalar kompyuter fanlari, axborot texnologiyalari, amaliy matematika va muhandislik yo'nalishlarida tahsil oluvchi 2-3-kurs talabalari orasidan tanlab olindi. Guruhlar o'rtasida yosh, gender tarkibi va akademik ko'rsatkichlar bo'yicha statistik

jihatdan sezilarli farqlar yo'qligi ta'minlandi.

Tadqiqot davomida quyidagi ma'lumotlarni to'plash vositalaridan foydalanildi:

Talabalar va o'qituvchilar uchun anketa so'rovlari;

Dasturlash kompetensiyalarini baholash uchun testlar va amaliy masalalar to'plami;

Talabalarning dasturlash loyihalarini baholash uchun rubrikalar;

Pedagogik kuzatuv bayonnomalari;

Talabalar bilan yarim strukturalashgan intervyular.

Dasturlash kompetensiyalarini baholash vositasi sifatida 30 ta test savolini va 5 ta amaliy masalani o'z ichiga olgan kompleks baholash instrumenti ishlab chiqildi. Test savollari algoritmlashtirishning nazariy asoslari, algoritmlarni tahlil qilish va dasturlash tillarining sintaksisi bo'yicha bilimlarni tekshirishga yo'naltirilgan edi. Amaliy masalalar esa talabalarning muammolarni algoritmik tahlil qilish, algoritm tuzish va ularni dasturlash tilida amalga oshirish ko'nikmalarini baholashga qaratilgan edi.

Pedagogik eksperiment quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oldi:

Dastlabki tekshiruv (pre-test): Barcha ishtirokchilarning dasturlash kompetensiyalarini dastlabki baholash.

Tajriba ta'lim: Tajriba guruhda tizimli-algoritmik yondashuvga asoslangan dasturlash kursini amalga oshirish (16 hafta davomida). Nazorat guruhi esa an'anaviy metodika asosida ta'lim oldi.

Tajriba guruhda qo'llanilgan asosiy metodlar:

Algoritmlashtirishga alohida e'tibor qaratish;

Muammoga asoslangan ta'lim;

Loyiha asosidagi ta'lim;

Hamkorlikda o'qitish;

Refleksiv o'qitish.

Yakuniy tekshiruv (post-test): Barcha ishtirokchilarning dasturlash kompetensiyalarini yakuniy baholash.

Miqdoriy ma'lumotlarni tahlil qilish uchun R dasturlash tili va SPSS statistik dasturidan foydalanildi. Quyidagi statistik tahlil metodlari qo'llanildi:

Tasviriy statistika (o'rtacha qiymat, standart og'ish);

T-test (bog'liq va bog'liq bo'lmagan namunalar uchun);

ANOVA (o'zgarishlar tahlili);

Regressiya tahlili.

Sifat ma'lumotlarini tahlil qilish uchun tematik tahlil metodidan foydalanildi. Intervyular transkripsiyalari va pedagogik kuzatuv bayonnomalari kodlandi, kategoriyalarga ajratildi va asosiy mavzular aniqlandi.

III. NATIJALAR

Dastlabki tekshiruv natijalariga ko'ra, tajriba va nazorat guruhlari o'rtasida dasturlash kompetensiyalari bo'yicha statistik jihatdan sezilarli farqlar aniqlanmadi ($p > 0.05$). 1-jadvalda dastlabki tekshiruv natijalari keltirilgan.

1-jadval.

Dastlabki tekshiruv natijalari (100 ballik shkala)

Kompetensiya	Tajriba guruh (n=160)	Nazorat guruhi (n=160)	t-qiymati	p-qiymati
Algoritmshirishga oid nazariy bilimlar	62.4 ± 8.7	63.1 ± 9.2	0.72	0.47
Algoritmshirishni tahlil qilish	58.2 ± 10.3	57.9 ± 9.8	0.28	0.78
Dasturlash tilining sintaksisi	68.7 ± 11.2	69.3 ± 10.7	0.51	0.61
Kod yozish va dasturlash	55.9 ± 12.5	56.3 ± 11.9	0.31	0.76
Muammolarni hal qilish	51.2 ± 13.1	50.8 ± 12.7	0.28	0.78
Umumiy ball	59.3 ± 9.4	59.5 ± 9.2	0.20	0.84

16 haftalik ta'lim jarayonidan so'ng o'tkazilgan yakuniy tekshiruv natijalari tajriba guruh talabalarining dasturlash kompetensiyalari nazorat guruhi talabalariga nisbatan sezilarli darajada yaxshilanganini ko'rsatadi. 2-jadvalda yakuniy tekshiruv natijalari ko'rsatilgan.

2-jadval.

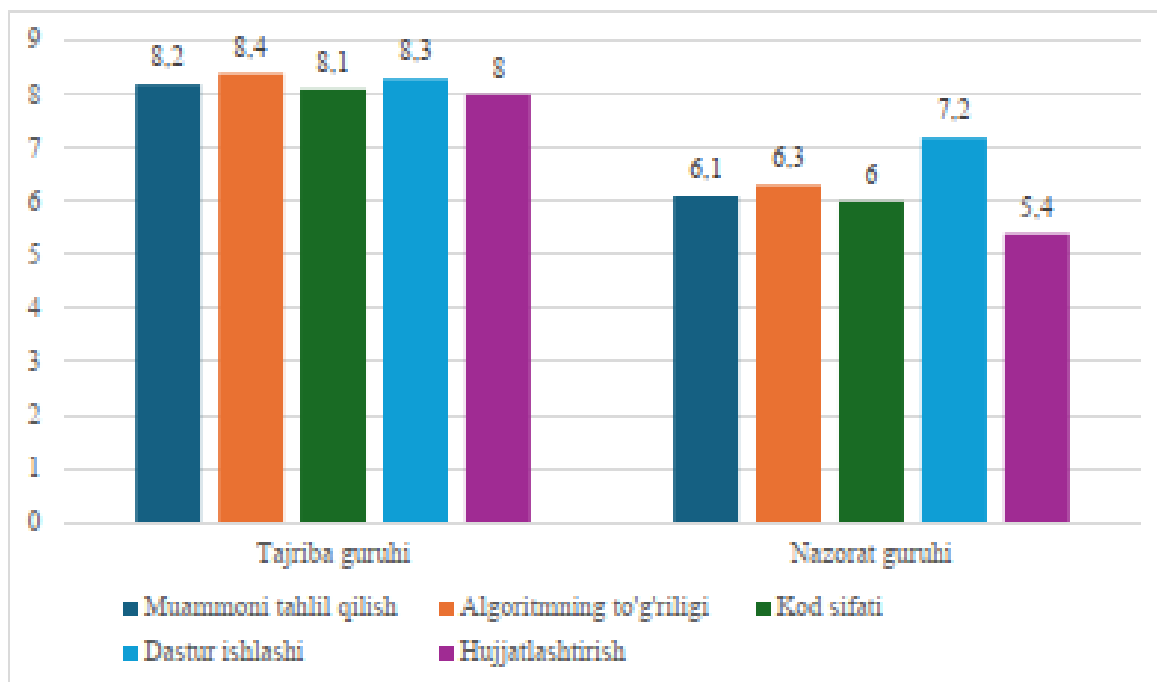
Yakuniy tekshiruv natijalari (100 ballik shkala)

Kompetensiya	Tajriba guruh (n=160)	Nazorat guruhi (n=160)	t-qiymati	p-qiymati
Algoritmshirishga oid nazariy bilimlar	78.9 ± 7.8	68.2 ± 8.9	11.42	<0.001
Algoritmshirishni tahlil qilish	76.3 ± 8.5	62.7 ± 9.6	13.78	<0.001
Dasturlash tilining sintaksisi	81.4 ± 9.1	74.5 ± 10.2	6.54	<0.001
Kod yozish va dasturlash	77.8 ± 10.3	65.1 ± 11.7	10.63	<0.001
Muammolarni hal qilish	74.6 ± 11.2	58.3 ± 12.4	12.85	<0.001
Umumiy ball	77.8 ± 8.2	65.8 ± 8.9	12.63	<0.001

3.2-jadvaldan ko'rinib turibdiki, tajriba guruh talabari barcha kompetensiyalar bo'yicha

nazorat guruhi talabalariga nisbatan yuqori natijalarni ko'rsatdi. Ayniqsa, «Algoritmlarni tahlil qilish» (13.6 ball farq) va «Muammolarni hal qilish» (16.3 ball farq) ko'rsatkichlari bo'yicha sezilarli farq kuzatildi.

Tajriba va nazorat guruhlaridagi talabalarning yakuniy loyiha ishlari sifati ham tahlil qilindi. Loyiha ishlari 10 ballik shkalada 5 ta mezon bo'yicha baholandi: muammoni tahlil qilish, algoritmning to'g'riligi, kod sifati, dastur ishlashi va hujjatlashtirish. 1-rasmda loyiha ishlarini baholash natijalari grafik ko'rinishda keltirilgan.

1-rasm. Loyiha ishlarini baholash natijalari

Loyiha ishlari tahlili tajriba guruh talabalarining loyiha ishlarida algoritmik yondashuvdan faol foydalanishi, kod sifati va hujjatlashtirish darajasining yuqoriligi kuzatildi. Nazorat guruhi talabalarining loyiha ishlarida esa ko'pincha tizimli yondashuvning yetishmasligi, algoritmlarning to'liq ishlab chiqilmaganligi va hujjatlashtirish sifatining pastligi aniqlandi.

Tajriba guruh talabalarini bilan o'tkazilgan intervyular natijalariga ko'ra, talabalarning aksariyati (85%) tizimli-algoritmik yondashuvga asoslangan ta'lim metodikasini ijobiy baholadi.

IV. MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari tizimli-algoritmik yondashuvga asoslangan ta'lim metodikasi talabalarning dasturlash kompetensiyalarini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi. Bu natijalar Robins va boshqalar [3], shuningdek, Luxton-Reilly va boshqalar [6] tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar natijalarini tasdiqlaydi.

Tajriba guruh talabalarining «Algoritmlarni tahlil qilish» va «Muammolarni hal qilish» ko'rsatkichlari bo'yicha ayniqsa yuqori natijalar ko'rsatgani tizimli-algoritmik yondashuvning ayniqsa shu ko'nikmalarni rivojlantirishda samarali ekanligini ko'rsatadi. Bu natija Linn va Clancy [7] ning dasturlashni o'qitishda algoritmik fikrlashga urg'u berish talabalarning muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishini ta'kidlovchi xulosalariga mos keladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, quyidagi omillar dasturlash kompetensiyalarini tizimli-algoritmik yondashuv asosida samarali rivojlantirishga xizmat qildi:

Dasturlashni o'rgatishda dastlab algoritmlashtirishga alohida e'tibor qaratish talabalarning keyinchalik dasturlash jarayonida muammolarni aniqroq tasavvur qilish va yechimlarni tizimli ravishda ishlab chiqishlariga yordam berdi. Bu Soloway [8] ning algoritmlashtirishga e'tibor qaratish dasturlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynashi haqidagi fikrlarini

tasdiqlaydi.

Muammoga asoslangan ta'lim (Problem-Based Learning) metodlari talabalarning real hayotiy muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan dasturlash loyihalarini amalga oshirishlarini nazarda tutadi. Bu yondashuv talabalarning motivatsiyasini oshirdi, nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirdi. Katz [9] ning tadqiqotlari ham muammoga asoslangan ta'lim dasturlash ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali ekanligini ko'rsatgan.

Talabalarning dasturlash jarayoni ustida refleksiya qilishlari, o'z ishlarini tanqidiy baholashlari va xatolardan saboq olishlari ularning dasturlash kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynadi. Bu natija Brown va boshqalar [10] ning metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish murakkab kognitiv vazifalarni bajarishda, jumladan dasturlashda, muhim ahamiyatga ega ekanligi haqidagi xulosalariga mos keladi.

Talabalarning kichik guruhlarda ishlashi, bir-birlarining kodlarini tekshirishi va baholashi (peer-review) ham dasturlash kompetensiyalarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Bu natija Cockburn va Williams [11] ning hamkorlikda dasturlash (pair programming) va peer-review dasturlash ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali ekanligi haqidagi tadqiqotlari natijalarini tasdiqlaydi.

Ushbu tadqiqotning bir qator cheklovlari mavjud. Birinchidan, tadqiqot nisbatan qisqa muddatda (16 hafta) o'tkazildi, shuning uchun uzoq muddatli ta'sirni baholash imkoni bo'lmadi. Ikkinchidan, tadqiqotda faqat to'rtta oliy ta'lim muassasasi talabalarini ishtirok etdi, bu esa natijalarni umumlashtirish imkoniyatlarini cheklaydi.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun quyidagi yo'nalishlarni tavsiya etish mumkin:

Tizimli-algoritmik yondashuvning uzoq muddatli ta'sirini o'rganish;

Turli yo'nalishdagi talabalar uchun yondashuvni moslashtirishni o'rganish;

Tizimli-algoritmik yondashuvni masofaviy ta'lim sharoitida qo'llash imkoniyatlarini tadqiq etish;

Tizimli-algoritmik yondashuvga asoslangan ta'limning talabalarning kasbiy faoliyatiga ta'sirini o'rganish.

V. XULOSA

Oliy ta'lim muassasalari talabalarining dasturlashga oid kompetensiyalarini tizimli-algoritmik yondashuv asosida rivojlantirish bugungi kunda raqamli jamiyat talabalariga javob beradigan yuqori malakali mutaxassislarini tayyorlashning eng samarali usullaridan biridir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tizimli-algoritmik yondashuvga asoslangan ta'lim metodikasi talabalarning dasturlash kompetensiyalarini sezilarli darajada oshiradi, xususan, muammolarni algoritmik tahlil qilish, kod sifatini va dasturiy mahsulotlarni loyihalash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Tizimli-algoritmik yondashuvga asoslangan dasturlash ta'limini takomillashtirish uchun quyidagi tavsiyalar beriladi:

Algoritmizatsiyaga oid o'quv modullarini dasturlash fanlarining dastlabki bosqichlarida joriy etish;

Real hayotiy muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan loyiha asosidagi ta'lim metodlarini keng qo'llash;

Refleksiv va metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlarni o'quv jarayoniga integratsiya qilish;

Hamkorlikda o'qitish va peer-review metodlaridan samarali foydalanish;

Talabalar uchun individual rivojlanish traektoriyalarini ishlab chiqish imkoniyatlarini yaratish.

Ushbu tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalarida dasturlash fanlarini o'qitish metodikasini takomillashtirish, o'quv dasturlarini yangilash va ta'lim resurslarini ishlab chiqishda foydalanilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-sonli «Raqamli O'zbekiston - 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni.

Robins A., Rountree J., Rountree N. «Learning and Teaching Programming: A Review and Discussion» // Computer Science Education. - 2019. - Vol. 13, №2. - P. 137-172.

Sharipov F.F. «O'zbekistonda oliy ta'lim tizimida dasturlash fanlarini o'qitish: muammolar va istiqbollari» // Informatika va axborot texnologiyalari. - 2022. - №3. - B. 45-52.

Kholmatova S.H. «Dasturlash fanlarini o'qitishda innovatsion metodlar» // Zamonaviy ta'lim. - 2023. - №2. - B. 78-85.

Luxton-Reilly A., Becker B.A., Cao Y., McDermott R., et al. «Developing Assessments to Determine Mastery of Programming Fundamentals» // ITiCSE-WGR'17. - 2019. - P. 47-69.

Linn M.C., Clancy M.J. «The case for case studies of programming problems» // Communications of the ACM. - 2018. - Vol. 35, №3. - P. 121-132.

Soloway E. «Learning to program = learning to construct mechanisms and explanations» // Communications of the ACM. - 2017. - Vol. 29, №9. - P. 850-858.

Katz I.R. «Effect of Problem-Based Learning on Programming Competency» // Journal of Computing in Higher Education. - 2020. - Vol. 32, №1. - P. 23-37.

Brown A.L., Bransford J.D., Ferrara R.A., Campione J.C. «Learning, remembering, and understanding» // Handbook of child psychology. - 2018. - Vol. 3. - P. 77-166.

Cockburn A., Williams L. «The costs and benefits of pair programming» // Extreme programming examined. - 2017. - P. 223-247.

АПРОБИРОВАННЫЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ ЭКОНОМИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ ПОДГОТОВКИ

Дадашев Б.А.

Институт экономики и права (филиал) ОУП ВО «Академии труда и социальных отношений г. Севастополе»

Аннотация. В научной работе сделан анализ системы оценивания знаний студентов высших учебных заведений, осуществляющих подготовку по экономическим специальностям, и описан научно-педагогический эксперимент. В результате определен оптимальный подход к оценке знаний студентов экономических направлений подготовки.

Ключевые слова: оценка знаний, текущий контроль, итоговый контроль, 100-бальная система оценивания, зачетный модуль.

Система оценки знаний студентов после присоединения высшей школы Российской Федерации к Болонской декларации не была четко прописана в нормативно-правовых документах Министерства образования и науки РФ. Поэтому каждая страна-участница Болонского процесса и даже отдельно взятые учебные заведения имели право на самостоятельную разработку собственной системы оценки знаний в зависимости от направления подготовки специалистов, руководствуясь принципами стимулирования студентов на активную работу на протяжении всего периода обучения.

Актуальность научной статьи обусловлена необходимостью изучения опыта работы других ВУЗов и предложения результатов исследования авторов за последние 15 лет научно-педагогической деятельности по совершенствованию подходов к контролю качества знаний студентов по экономическим направлениям подготовки.

Цель работы – дать обоснованное предложение для использования более эффективной системы оценивания знаний студентов в условиях реформы высшего образования в России.

В соответствии с поставленной целью в работе решены следующие задачи:

изучен опыт работы высших учебных заведений, осуществляющих подготовку по экономическим специальностям;

проведена научно-педагогическая работа по выявлению более эффективной системы оценивания знаний студентов;

определен подход к оценке знаний студентов, стимулирующий их к активной творческой работе.

Материалы и методы исследования. В качестве информационной базы были использованы нормативно-правовые документы РФ и отдельных зарубежных стран, регламентирующие высшее образование, публикации научно-практических конференции, семинаров и т.д. В исследовании были использованы методы анализа, синтеза, индукции, дедукции, аналогии и сравнения.

Работа по апробации системы оценки знаний студентов проводилась в Севастопольском институте банковского дела, филиале МГУ имени М.В. Ломоносова в г. Севастополе, филиале МГУ имени М.В. Ломоносова в г. Душанбе, в Институте экономики и права (филиал) ОУП ВО «Академия труда и социальных отношений в г. Севастополе», материалы были представлены в IV традиционной Международной научно-практической онлайн-конференции «Инновации в системе образования как условие повышения качества образования» (г. Ташкент 22-23 декабря 2023 г.).

Современный этап развития экономики и общества основан на создании, совершенствовании и использовании системы знаний для ускоренного экономического роста и повышения конкурентоспособности государства. В экономике, основанной на знаниях, социальное и экономическое развитие страны напрямую зависит от эффективности технологий, уровня инновационного и интеллектуального совершенствования. Знания становятся одним из важнейших факторов производства наряду с природными ресурсами, трудом и капиталом. Повышается значение человеческого капитала и инвестиций в подготовку высококвалифицированных специалистов [1].

В последнее время в академических кругах и на страницах научных изданий, посвященных подготовке специалистов, обсуждаются вопросы реформирования высшего образования в Российской Федерации. Мы уверены в том, что реформа направлена на повышение качества образовательных стандартов, внедрение новых форм организации учебного процесса и эффективных подходов к оцениванию знаний студентов, и она окажет положительное влияние на систему высшего образования в России.

Реформа высшего образования в РФ должна сохранить и преумножить положительное, созданное в системе подготовки специалистов за последние годы. Эффективная система оценивания знаний студентов в высших учебных заведениях обеспечит высокоэффективное и беспрерывное образование на протяжении всей жизни.

Одна из ключевых задач преподавателей высшего учебного заведения – помочь студентам выстраивать индивидуальные траектории обучения посредством такого традиционного инструмента как оценка. Оценка, с одной стороны, является показателем достижений обучающихся по учебной дисциплине, с другой стороны, она определяет динамику учебной деятельности студентов. Оценка тем выше, чем более заинтересован студент в изучении учебной дисциплины, и чем больше времени он посвящает его самостоятельному изучению за рамками программы и учебного курса. Оценка выступает как один из стимулирующих факторов самостоятельной деятельности студентов [2].

В связи с этим хотелось бы в данной статье поделиться опытом работы в высших учебных заведениях различных стран по совершенствованию системы контроля качества знаний студентов дневного обучения по направлениям подготовки «Экономика», «Менеджмент» и «Государственное и муниципальное управление».

Формальный подход к разработке системы оценки знаний студентов недопустим для высших учебных заведений нашей страны. Поэтому, нами было разработано методическое руководство о порядке оценивания знаний студентов. В соответствии с ним оценивание знаний студентов по учебным дисциплинам производилось на основании текущего (поточно-модульного контроля (ПМК)) и итогового контроля (экзамен).

Текущий контроль и итоговый контроль оценивался по стобалльной системе, с возможностью перевода баллов в национальную четырёхбалльную систему оценки знаний студентов. Текущий контроль включал контроль знаний, умений и навыков студентов на семинарах, практических и лабораторных занятиях, тренингах, при сдаче студентами зачетных модулей, различных домашних заданий по учебной дисциплине и т.д.

Оценивание знаний студентов по нормативным дисциплинам проводилось на основании результатов текущего контроля и экзамена, по дисциплинам по выбору на основании текущего контроля. Итоговое количество баллов не должно было превышать 100, как по текущему контролю по учебной дисциплине, изучение которой завершается в семестре, так и по итоговому контролю знаний студентов.

В процессе внедрения этой инновации в учебный процесс появлялось много вопросов, которые обсуждались на заседаниях кафедр, учебно-методических семинарах с преподавателями и советах факультетов.

Мы видели все преимущества и недостатки при внедрения этой новой системы оценки знаний студентов и проводили определенные корректировки. При этом главным оставалось сохранение основных принципов оценивания знаний студентов, а именно:

повышение мотивации студентов к систематической активной работе на протяжении всего периода обучения, переориентация их целей с получения хорошей оценки на формирование стойких знаний, умений и навыков;

систематизация полученных знаний и активное их использование на протяжении всего периода обучения;

открытость контроля знаний и оценки по завершению изучения учебной дисциплины; снижение элемента субъективизма со стороны преподавателя при оценивании знаний студента;

обеспечение соответствующих условий для изучения программного материала и подготовки к контрольным мероприятиям, которые достигаются путем четкого разделения

по содержанию и времени;

расширение возможностей для всестороннего раскрытия способностей студентов, развитие их творческого потенциала и повышение эффективности работы профессорско-преподавательского состава.

Охарактеризуем основные положения системы оценивания знаний студентов по направлениям подготовки «Экономика», «Менеджмент» и «Государственное и муниципальное управление», которые на наш взгляд, способствуют достижению обозначенных целей.

Кредитно-модульная и модульно-рейтинговая система подготовки специалистов в ВУЗах предусматривает накопление баллов за учебу на протяжении всего периода изучения учебной дисциплины. Анализ научно-методических публикаций, общение с коллегами во время различных учебно-методических мероприятий свидетельствует о том, что в настоящее время не все преподаватели и студенты готовы к такому инновационному подходу оценивания знаний. Известно, что внедрение идей Болонской декларации в ВУЗах РФ проходило по-разному. В большинстве высших учебных заведений учебные планы были сформированы на основании Европейских кредитов и т.д., но организация учебного процесса и оценивание знаний студентов проводились по традиционной системе, без накопления баллов [3].

Система накопления академических баллов позволяет вывести суммарную оценку качества работы студента за весь период изучения учебной дисциплины. Систематическое посещение занятий также оценивается определенным количеством баллов, которые студент может набрать на протяжении семестра. Если студент не явился на занятие без уважительной причины, значит он не получает балл и место в общем рейтинге у него будет несколько ниже. При контроле систематичности и активности на семинарских (практических, лабораторных) занятиях и тренингах оценивались знания, продемонстрированные в ответах; баллы начислялись за своевременную сдачу зачетных модулей, активность при обсуждении проблемных вопросов, выносимых на семинарские занятия, за выполнение и защиту лабораторных работ, за умение правильно принимать решения на тренингах и т.д.

Проведение и оценивание экзаменов. В академических кругах по этому поводу имеются разные мнения: отказ от проведения экзамена в принципе, проведение экзамена по желанию студента, обязательное проведение экзамена. Мы считаем, что экзамен как итоговая форма контроля, положительно сказывается на процессе освоения знаний и приобретении необходимых навыков, поэтому он должен быть обязательно.

Относительно оценивания на экзамене также имеются разные подходы. При 100-балльной шкале оценивания в разных высших учебных заведениях предлагается разделить баллы следующим образом (за работу на протяжении семестра плюс оценка на экзамене): 40+60, 50+50, 60+40, 70+30 и даже 80+20. Понятно, что в этом вопросе однозначный ответ дать очень сложно. Мы не один год прорабатывали распределение баллов 40+60, однако опыт показал необоснованность занижения оценочных баллов за текущую (поточную) работу студентов на протяжении учебного семестра. В результате мы пришли к распределению баллов 50+50, так как такой подход к оцениванию знаний студентов учитывает работу более объективно, как на протяжении всего теоретического семестра, так и по итоговому контролю знаний на экзамене [3]. Также нет единого подхода к форме проведения экзамена. У отдельных преподавателей имеется твердое убеждение, что письменная форма проведения экзаменов в виде тестов является самой оптимальной и объективной. Наш опыт свидетельствует о том, что письменная форма экзамена имеет ряд недостатков, а именно: формальная проверка написанного (о чем говорит преподаватель), сложность качественной проверки 25-30 работ академической группы за выделенное время на проверку одной работы и т.д. Тестовые формы письменного экзамена приближают его к своего рода лотерее, в которой выигрывает не всегда тот, кто знает и умеет больше. К тому же, большинство гуманитарных, экономических и управленческих специальностей предусматривают умение четко высказывать и доказывать правильность своего умозаключения.

В связи с этим мы провели учебно-методический эксперимент, в котором семестровый

итоговый контроль (экзамен) был комплексный т.е., в билетах как правило было 2-3 вопроса для каждого из этапов (письменный и устный). Всего вопросов, выносимых на экзамен, было пять. На письменный этап экзамена выносятся ключевые вопросы прикладного характера, типовые и комплексные задачи, ситуации, задания, которые требуют творческого подхода для их решения. На устный этап экзамена выносятся ключевые теоретические вопросы, в итоге каждый вопрос оценивается максимум в 10 баллов, в результате за экзамен студент может получить максимум – 50 баллов, как и за работу в текущем контроле на протяжении всего периода изучения учебной дисциплины.

Оценивание курсовой работы. Так как курсовая работа является одним из видов самостоятельной работы, формирующим основы научно-исследовательской деятельности студентов, в большинстве высших учебных заведений ее оценивают отдельно от учебной дисциплины. Мы творчески подошли к распределению баллов за поэтапное выполнение отдельных разделов курсовой работы. Проверка выполнения всех разделов, предусматривает допуск к защите работы. Выставление за каждый раздел курсовой работы определенного количества баллов позволит нивелировать проблему списания, либо представления к проверке или защите, выполненных по заказу работ. Также регулярный текущий (поточный) контроль преподавателя за выполнением курсовой работы позволит повысить ее качество.

Выводы

Проведённая научно-педагогическая работа по поиску эффективной системы оценивания академических знаний студентов экономических направлений подготовки свидетельствует о необходимости, в условиях реформы высшего образования России, в модернизации подходов к оценке знаний обучающихся.

Апробированный подход к оценке знаний студентов высших учебных заведений сохраняет базовые принципы при оценивании обучающихся, а именно:

- повышение мотивации к систематической работе;
- систематизации полученных знаний и их дальнейшее использование;
- переориентацию от погони за оценкой на формирование устойчивых знаний, умений и навыков;
- открытость контроля знаний и снижение элементов субъективизма;
- расширение возможностей для раскрытия, как способности, так и творческого потенциала;
- обеспечение требуемых условий как для изучения учебной дисциплины, так и для контрольных мероприятий;
- повышение эффективности работы профессорско-преподавательского состава.

Таким образом, творческий подход к разработке системы оценивания по каждой учебной дисциплине должен стимулировать студентов к получению знаний и умений, а не становиться погоней за баллами для академической копилки.

Литература

Аузан А.А. Человеческий капитал как драйвер развития глобально конкурентоспособных направлений // Научные труды Вольного экономического общества России. – 2022 – №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/chelovecheskiy-kapital-kak-drayver-razvitiya-globalno-konkurentosposobnyh-nap-ra-vleniy>

Хамова С.Н. Оценка как один из стимулов самостоятельной работы студентов высшего учебного заведения/ Проблемы современного педагогического образования. – Сборник научных трудов: – Ялта: РИО ГПА, 2020. – Вып. 66. – Ч. 1. – 365 с.

Дадашев Б.А., Слободяник Ю.Б. Обеспечение качества высшего образования: проблемы оценивания. Вестник КНУ им. Т.Г. Шевченко, 2014. – С.54-58.

BURHONIDDIN AN-NASAFIYNING DIDAKTIK G'OYALARINI PEDAGOGIK TIZIMGA INTEGRATSIYA QILISH USULLARI

G'uzarov O'tkir Umbarovich,

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Burhoniddin an-Nasafiyning didaktik g'oyalari ta'lim jarayonida axloqiy tarbiya, insonparvarlik, ijodiy tafakkur va ilmiy yondashuvni shakllantirishga asoslanadi. Uning ta'limga oid qarashlarini pedagogik tizimga integratsiya qilish orqali o'quvchilarning ma'naviy va aqliy rivojlanishiga erishish mumkin. Ushbu jarayonda innovatsion texnologiyalar, interfaol metodlar va zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. An-Nasafiyning didaktik tamoyillarini o'quv dasturlariga kiritish, fanlararo bog'liqlikni kuchaytirish va an'anaviy hamda zamonaviy ta'lim usullarini uyg'unlashtirish orqali o'quv jarayonining samaradorligini oshirish mumkin. Shuningdek, uning ta'lim-tarbiyaga oid fikrlarini amaliyotga joriy etish, o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va milliy-ma'naviy qadriyatlarni mustahkamlash muhim vazifalar hisoblanadi. Ushbu integratsiya pedagogik jarayonni yanada boyitib, ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Burhoniddin an-Nasafi, didaktik g'oyalar, ta'lim jarayoni, axloqiy tarbiya, insonparvarlik, ijodiy tafakkur, ilmiy yondashuv, pedagogik tizim, innovatsion texnologiyalar, interfaol metodlar, zamonaviy pedagogika, fanlararo bog'liqlik, tanqidiy fikrlash, milliy-ma'naviy qadriyatlar, ta'lim sifati.

МЕТОДЫ ИНТЕГРАЦИИ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИДЕЙ БУРХОНИДДИНА АН-НАСАФИ В ПЕДАГОГИЧЕСКУЮ СИСТЕМУ

Гузаров Уткир Умбарович,

*Шахрисабзский государственный педагогический институт,
Преподаватель кафедры методики начального обучения*

Аннотация: Дидактические идеи Бурхониддина ан-Насафи основаны на формировании нравственного воспитания, гуманизма, креативного мышления и научного подхода в образовательном процессе. Интеграция его взглядов на образование в педагогическую систему способствует духовному и интеллектуальному развитию учащихся. В этом процессе важно использовать инновационные технологии, интерактивные методы и современные педагогические подходы. Включение дидактических принципов ан-Насафи в учебные программы, усиление междисциплинарных связей и гармоничное сочетание традиционных и современных методов обучения позволяют повысить эффективность учебного процесса. Кроме того, внедрение его образовательных и воспитательных идей в практику способствует развитию критического мышления у учащихся и укреплению национально-духовных ценностей. Такая интеграция обогащает педагогический процесс и способствует повышению качества образования.

Ключевые слова: Бурхониддин ан-Насафи, дидактические идеи, образовательный процесс, нравственное воспитание, гуманизм, креативное мышление, научный подход, педагогическая система, инновационные технологии, интерактивные методы, современная педагогика, междисциплинарные связи, критическое мышление, национально-духовные ценности, качество образования.

METHODS OF INTEGRATING BURHANIDDIN AN-NASAFI'S DIDACTIC IDEAS INTO THE PEDAGOGICAL SYSTEM

Guzarov Utkir Umbarovich,

Shahrisabz State Pedagogical Institute, Teacher of the Department of Primary Education Methods

Annotation: The didactic ideas of Burhaniddin an-Nasafi are based on the formation of moral education, humanism, creative thinking, and a scientific approach in the educational process.

Integrating his views on education into the pedagogical system can contribute to the spiritual and intellectual development of students. In this process, the use of innovative technologies, interactive methods, and modern pedagogical approaches is crucial. Incorporating an-Nasafi's didactic principles into curricula, strengthening interdisciplinary connections, and harmonizing traditional and modern teaching methods can enhance the effectiveness of the learning process. Additionally, implementing his educational and moral concepts in practice helps develop critical thinking skills in students and reinforce national and spiritual values. This integration enriches the pedagogical process and contributes to improving the quality of education.

Keywords: Burhaniddin an-Nasafi, didactic ideas, educational process, moral education, humanism, creative thinking, scientific approach, pedagogical system, innovative technologies, interactive methods, modern pedagogy, interdisciplinary connections, critical thinking, national and spiritual values, quality of education.

Kirish (Introduction). Ta'lim inson hayotining ajralmas qismi bo'lib, jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Ilmiy merosimizga nazar tashlaganda, o'tmish allomalarining didaktik qarashlari bugungi ta'lim tizimida ham dolzarb ahamiyat kasb etayotganini ko'rish mumkin. Shunday olimlardan biri Burhoniddin an-Nasafiy bo'lib, uning didaktik g'oyalari zamonaviy pedagogik tizim uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. An-Nasafiyning ta'lim-tarbiyaga oid fikrlari inson ma'naviy kamoloti, ilmiy izlanish va axloqiy barkamollikni rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, ularning amaliyotga tadbiiq etilishi ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Bugungi globallashuv sharoitida ta'lim jarayonini takomillashtirish, uni yangi yondashuvlar bilan boyitish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, An-Nasafiyning didaktik tamoyillarini pedagogik tizimga integratsiya qilish dolzarb masala sifatida maydonga chiqadi. Uning ta'limga oid qarashlari o'quvchilarning ilmiy fikrlashini rivojlantirish, ma'naviy-axloqiy tarbiyani mustahkamlash hamda milliy qadriyatlarni saqlab qolish bilan birga, zamonaviy ta'lim talablariga ham javob bera oladi. Didaktik tamoyillarni amaliyotga tatbiiq etish orqali ta'lim jarayonida innovatsion usullarni joriy qilish, interfaol metodlardan foydalanish va zamonaviy texnologiyalarni qo'llash imkoniyati ortadi[1,78].

Burhoniddin an-Nasafiyning didaktik g'oyalarini pedagogik tizimga integratsiya qilishning samarali usullari orasida uning fikrlarini zamonaviy ta'lim texnologiyalari bilan uyg'unlashtirish, o'quv dasturlariga tatbiiq etish, fanlararo bog'liqlikni kuchaytirish va o'quvchilarni mustaqil fikrlashga undovchi metodlarni joriy etish muhim o'rin tutadi. Ushbu jarayon nafaqat o'quvchilarning intellektual rivojlanishiga, balki ularning ijtimoiy va ma'naviy yetuk shaxs bo'lib shakllanishiga ham katta hissa qo'shadi.

Shuningdek, An-Nasafiyning didaktik qarashlari ta'lim-tarbiya jarayonining uzviyligini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, bunda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro hamkorlik, ta'lim muhitining ijobiyliigi va o'quv jarayonining qiziqarli bo'lishi muhim omillardan biri sanaladi. An-Nasafiyning pedagogik qarashlarini zamonaviy ta'lim tizimiga integratsiya qilish orqali biz nafaqat ta'lim sifatini oshiramiz, balki yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashga ham erishamiz.

Shu bois ushbu tadqiqot An-Nasafiyning didaktik g'oyalarini o'rganish va ularni pedagogik tizimga integratsiya qilish usullarini tahlil qilishga qaratilgan. Bu esa, o'z navbatida, zamonaviy ta'lim jarayonining sifatini oshirish, o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirish va jamiyatimiz uchun intellektual salohiyatga ega bo'lgan yetuk kadrlarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Burhoniddin Nafasiyning didaktik g'oyalari zamonaviy pedagogik tizim uchun muhim ilmiy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Nafasiyning ta'lim jarayoni bo'yicha ilgari surgan tamoyillari bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Uning fikrlari ta'lim jarayonida axloqiy tarbiyani mustahkamlash, mustaqil va ijodiy fikrlashni rivojlantirish hamda ilmiy izlanishlarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan.

Burhoniddin Nafasiyning didaktik g'oyalari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar pedagogik jarayonni takomillashtirish, ta'lim samaradorligini oshirish va o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu bo'limda Nafasiyning didaktik qarashlariga

oid ilmiy manbalar, zamonaviy ta'lim tamoyillari bilan bog'liq adabiyotlar hamda ularning pedagogik tizimga integratsiya qilish usullari ko'rib chiqiladi.

Ilk manbalar orasida Nafasiyning ta'lim va tarbiya masalalariga bag'ishlangan asarlari muhim o'rin tutadi. Uning ta'lim berish usullari, o'qitish jarayonida axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni shakllantirishga qaratilgan qarashlari turli ilmiy izlanishlar orqali tahlil qilingan. Bu asarlar Nafasiyning o'quv jarayoni va pedagogik faoliyatga oid qarashlarini o'rganishda asosiy nazariy manba sifatida xizmat qiladi.

Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlarda Nafasiyning didaktik g'oyalari bilan bog'liq pedagogik tamoyillar o'rganilib, ularni zamonaviy ta'lim jarayoniga moslashtirish usullari tahlil qilinmoqda. Jumladan, interfaol o'qitish metodlari, innovatsion pedagogik texnologiyalar va fanlararo integratsiya masalalari bo'yicha olib borilgan izlanishlar Nafasiyning g'oyalarini amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini kengaytiradi[2,57].

Bundan tashqari, Nafasiyning didaktik tamoyillarini pedagogik tizimga integratsiya qilish bo'yicha mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy maqolalari, dissertatsiyalari ham muhim ilmiy manbalar sifatida e'tirof etiladi. Xususan, o'zbek pedagogikasida uning merosi qanday qo'llanilayotgani, turli ta'lim muassasalarida innovatsion metodlar orqali Nafasiyning tamoyillaridan foydalanish imkoniyatlari bo'yicha tadqiqotlar mavjud.

Tadqiqot davomida Nafasiyning didaktik tamoyillarini pedagogik tizimga integratsiya qilishning samarali usullari aniqlab berildi. Jumladan, axloqiy tarbiyani ta'lim jarayoniga singdirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashuvni ta'minlash, muammoli ta'lim usullaridan foydalanish va fanlararo integratsiyani kuchaytirish Nafasiyning didaktik qarashlarini ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli joriy etish imkonini beradi. Bu esa o'quvchilarning nafaqat bilim olish, balki ularni hayotiy faoliyatda qo'llay olish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Burhoniddin Nafasiyning didaktik g'oyalari nafaqat tarixiy pedagogik meros sifatida, balki zamonaviy ta'lim jarayonining rivojlanishida ham muhim ilmiy asos sifatida qaralishi lozim. Uning didaktik tamoyillarini pedagogik tizimga integratsiya qilish natijasida ta'lim sifati oshadi, o'quvchilarning ijodiy tafakkuri rivojlanadi va axloqiy tarbiya mustahkamlanadi. Kelajakda Nafasiyning didaktik yondashuvlarini yanada chuqur o'rganish va amaliyotga kengroq joriy etish ta'lim tizimining yanada rivojlanishiga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Ushbu tadqiqotda Burhoniddin an-Nafasiyning didaktik g'oyalarini pedagogik tizimga integratsiya qilish usullarini aniqlash va baholash metodologik asos sifatida belgilangan. Tadqiqotda ilmiy tahlil, tajribaviy-uslubiy yondashuv va amaliy tatbiq usullari qo'llaniladi.

Tadqiqotning asosiy metodlari quyidagilardan iborat:

Nazariy tahlil – An-Nafasiyning didaktik qarashlari bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar, maqolalar va tadqiqot ishlarini o'rganish va tahlil qilish orqali asosiy tamoyillarni aniqlash.

Tajriba-sinov usuli – An-Nafasiyning didaktik g'oyalarini o'quv jarayonida sinovdan o'tkazish va ularning samaradorligini baholash.

Taqqoslash va analogiya – Zamonaviy pedagogik tizim bilan An-Nafasiyning didaktik yondashuvlarini solishtirish va ularning o'zaro bog'liqligini aniqlash.

Ekspert baholash – Ta'lim sohasi mutaxassislarining fikrlari asosida An-Nafasiyning didaktik tamoyillarini zamonaviy ta'lim jarayoniga moslashtirish yo'nalishlarini aniqlash.

Amaliy tadqiqot – O'quv jarayonida An-Nafasiyning tamoyillarini tatbiq etish orqali olingan natijalarni tahlil qilish va tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion metodlardan foydalanish orqali An-Nafasiyning didaktik g'oyalari ta'lim jarayoniga qanday integratsiya qilinishi tahlil qilinadi. Ushbu yondashuvlar tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligini ta'minlashga xizmat qiladi va pedagogik amaliyotga foydali tavsiyalar ishlab chiqishga imkon beradi.

Muhokama va natijalar (Discussion and results). Burhoniddin An-Nafasiyning didaktik g'oyalari zamonaviy pedagogik tizim uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. U ta'lim jarayonida ilmiy izlanish, mustaqil fikrlash va axloqiy kamolotni asosiy tamoyillar sifatida ilgari surgan. Zamonaviy ta'lim tizimida bu tamoyillarni samarali integratsiya qilish masalasi

muhim ahamiyat kasb etadi. Muhokama davomida An-Nasafiyning didaktik yondashuvlarini o'quv jarayoniga joriy etish usullari tahlil qilinadi.

Birinchiidan, An-Nasafiyning ta'lim jarayonida axloqiy tarbiyaga urg'u berishi hozirgi zamonaviy ta'lim dasturlari bilan uyg'un keladi. Ma'naviyat va axloq tamoyillarini dars jarayonlariga integratsiya qilish orqali yosh avlodning nafaqat bilim darajasi, balki ularning ijtimoiy mas'uliyati ham oshirilishi mumkin. Bunda tarbiyaviy darslar, axloqiy muhokamalar va rolli o'yinlardan foydalanish samarali bo'lishi mumkin.

Ikkinchiidan, An-Nasafiyning ilmiy izlanishga asoslangan ta'lim yondashuvi bugungi innovatsion ta'lim texnologiyalariga mos keladi. O'quvchilarga mustaqil izlanish, ilmiy tajribalar va muammoli ta'lim metodlarini qo'llash orqali ularning ijodiy tafakkurini rivojlantirish mumkin. Zamonaviy ta'limda muammoli ta'lim yondashuvi, interfaol dars usullari va tanqidiy fikrlashni shakllantirish An-Nasafiyning didaktik qarashlarini hayotga tatbiq etishda samarali hisoblanadi.

Uchinchiidan, fanlararo integratsiya An-Nasafiyning didaktik tamoyillarini ta'lim tizimiga joriy etishning yana bir muhim yo'nalishidir. O'quv jarayonida turli fanlarni o'zaro bog'lash orqali bilimlarning yaxlitligini ta'minlash mumkin. Bu esa o'quvchilarga ma'lumotlarni yaxlit ko'rishda idrok etish va ularni turli kontekstlarda qo'llash imkoniyatini beradi[3,71].

Natijalarga ko'ra, An-Nasafiyning didaktik yondashuvlarini zamonaviy ta'lim tizimiga integratsiya qilish quyidagi afzalliklarni ta'minlaydi:

Axloqiy tarbiyaning mustahkamlanishi – ta'lim jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish o'quvchilarning axloqiy kamolotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ijodiy va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish – muammoli ta'lim va izlanish metodlari orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyati shakllanadi.

Fanlararo bog'liqlikning kuchayishi – o'quv jarayonida turli fanlarni uyg'unlashtirish orqali bilimlarning yanada samarali o'zlashtirilishiga erishiladi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashuvi – innovatsion ta'lim metodlari orqali An-Nasafiyning g'oyalari amaliyotga samarali tatbiq etiladi.

An-Nasafiyning didaktik g'oyalari zamonaviy ta'lim jarayoniga mos keluvchi muhim pedagogik tamoyillarni o'z ichiga oladi. Ularning ta'lim tizimiga integratsiyasi o'quvchilarning bilim sifati va tarbiyaviy rivojlanishini oshirishga xizmat qiladi. Shuning uchun An-Nasafiyning yondashuvlarini pedagogik amaliyotga tatbiq etish ta'lim sifati oshirishda muhim vosita bo'lishi mumkin[4,204].

XULOSA (Conclusion/Recommendations). Burhoniddin Nafasiyning didaktik g'oyalari zamonaviy pedagogik tizim uchun muhim ilmiy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Nafasiyning ta'lim jarayoni bo'yicha ilgari surgan tamoyillari bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Uning fikrlari ta'lim jarayonida axloqiy tarbiyani mustahkamlash, mustaqil va ijodiy fikrlashni rivojlantirish hamda ilmiy izlanishlarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan.

Tadqiqot davomida Nafasiyning didaktik tamoyillarini pedagogik tizimga integratsiya qilishning samarali usullari aniqlab berildi. Jumladan, axloqiy tarbiyani ta'lim jarayoniga singdirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashuvni ta'minlash, muammoli ta'lim usullaridan foydalanish va fanlararo integratsiyani kuchaytirish Nafasiyning didaktik qarashlarini ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli joriy etish imkonini beradi. Bu esa o'quvchilarning nafaqat bilim olish, balki ularni hayotiy faoliyatda qo'llay olish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, Nafasiyning yondashuvlari zamonaviy ta'lim tizimidagi innovatsion metodlar bilan uyg'unlashib, yangi pedagogik texnologiyalar orqali samarali natijalarga erishish mumkinligini ko'rsatdi. Jumladan, interfaol ta'lim metodlarini qo'llash, mustaqil izlanishlarga asoslangan o'qitish hamda tanqidiy tafakkurni shakllantirish Nafasiyning tamoyillarini amaliyotga tatbiq etishda muhim o'rin tutadi[6,44].

Xulosa qilib aytganda, Burhoniddin Nafasiyning didaktik g'oyalari nafaqat tarixiy pedagogik meros sifatida, balki zamonaviy ta'lim jarayonining rivojlanishida ham muhim ilmiy asos sifatida qaralishi lozim. Uning didaktik tamoyillarini pedagogik tizimga integratsiya qilish natijasida ta'lim sifati oshadi, o'quvchilarning ijodiy tafakkuri rivojlanadi va axloqiy tarbiya mustahkamlanadi.

Kelajakda Nafasiyning didaktik yondashuvlarini yanada chuqur o‘rganish va amaliyotga kengroq joriy etish ta’lim tizimining yanada rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

An-Navaviy, Abu Zakariyya Yahyo ibn Sharaf. Al-Maqosid. – Qohira: Al-Azhar nashriyoti, 2001. – B. 77–79.

Az-Zahabiy, Shamsuddin Abu Abdulloh Muhammad ibn Ahmad. Tarix al-Islam. – Bayrut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya, 1997. – Jild 48. – B. 55–59.

Abul Qosim Nosiriddin Samarqandiy. “Riyozatul axloq” 65-74 b.

Al-Bayhaqiy, Abu Bakr Ahmad ibn Husayn. Shu‘ab al-Iman. – Bayrut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya, 2004. – B. 203–205.

Muhammad Sodiq Koshg‘ariy. Odob as-Solihin. Toshkent: Yangi asr avlodi 2002. 87-89 b.

An-Nasafiy, Burhoniddin. Makorim al-Axloq. – Qo‘lyozma. – Diyorbakir: El-Xalq kutubxonasi, Qo‘lyozma №21, 689–690 hijriy yillar. – 78 b.

JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHISINING PROFESSIONAL MAHORATI – DARS SAMARADORLIGINING ASOSI

Yaqubov Arslon Mahmudovich

Urganch davlat pedagogika instituti "Jismoniy madaniyat" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Pedagogik mahorat - bu ilmiy bilimlar va metodik san'atning professional ahamiyatga ega bo'lgan faoliyat motivlari bilan etakchi qadriyat sifatida birligiga asoslangan shaxsning mulki sifatida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: pedagogik faoliyat, o'qituvchi, o'quvchi, pedagogik mahorat, o'qituvchilik qobiliyati, shaxs.

O'qituvchining kasbiy mahorat darajasini muntazam ravishda oshirish ijtimoiy talab va shuning uchun shaxsiy ehtiyoj, shuning uchun har bir o'qituvchi o'z pedagogik faoliyatini takomillashtirish bo'yicha ishlashning eng samarali variantlari bilan qiziqishi kerak. Shuni ta'kidlash kerakki, bu mahorat umumiy psixologik va pedagogik asoslarga ega.

Har qanday kasbiy faoliyatning mazmuni va xususiyatlari jamiyatning ob'ektiv talablari bilan belgilanadi. Jismoniy tarbiya o'qituvchisi uchun ular o'quvchilarni jismoniy tarbiyalash maqsadi - sog'lom, jismonan barkamol, ijtimoiy faol o'quvchilarni shakllantirishda ifodalanadi. Maqsadga ta'lim, tarbiya va sog'lomlashtirish vazifalarini hal qilish orqali erishiladi. Maqsad va vazifalar o'qituvchi faoliyatining tegishli tuzilishi orqali amalga oshiriladi.

Har bir faoliyatda ishning tayyorgarlik, ijro va nazorat bosqichlarini shartli ravishda ajratish mumkin. Pedagogik mehnatga kelsak, uning uchta muhim jihati ajralib turadi: kognitiv (talabalarni o'rganish, mehnat mazmuni va shartlari), dizayn (ta'lim va tarbiya mazmunini rejalashtirish, o'quvchilar va o'z faoliyatini) va bevosita ijro etuvchi (talabalarni tarbiyalash, o'qitish va sog'lomlashtirish). Pedagogik faoliyat strukturasi asosiy tarkibiy qismlari konstruktiv, tashkiliy, kommunikativ va tadqiqot hisoblanadi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisining konstruktiv faoliyatiga o'qitish va tarbiyani uzoq muddatli rejalashtirish, o'quv va tarbiyani yil uchun rejalashtirish, dars va dars davomida rejalashtirish kiradi. U o'quvchilarning jismoniy tarbiya vazifalarini muayyan davr uchun mohirona loyihalashda, shu vazifalarga muvofiq o'quv materialini tanlash va mazmunida, o'quvchilar va o'z faoliyatini rejalashtirishda namoyon bo'ladi.

Tajribali o'qituvchining konstruktiv faoliyatining o'ziga xos xususiyati, birinchi navbatda, uzoq muddatli rejalashtirishda. Uning asosida choraklik va dars ishlanmalari tuziladi. Konstruktiv faoliyat birinchi navbatda o'quvchilarning kognitiv va harakat faoliyatini loyihalashga qaratilgan bo'lib, o'quv materialining mazmuni va tuzilishini rejalashtirish va o'qituvchining harakatlarini ushbu vazifaga bo'ysundiradi. Tajribasi past o'qituvchilar o'quv jarayonining mazmuni va ish uslublarini rejalashtirishga ko'proq e'tibor berishadi.

Barcha keyingi ishlar uchun asos bo'lib, o'qituvchining konstruktiv faoliyati faqat tashkiliy faoliyat bilan birgalikda ijobiy natijalar beradi. O'qituvchi bilim, ko'nikma, malakalarni chuqur va doimiy egallash va zarur shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish maqsadida o'quvchilarning turli xil mustaqil faoliyat turlarini tashkil qila olishi kerak. Tashkiliy faoliyat pedagogik ishning asosiy va eng qiyini hisoblanadi. Sinfdan tashqari jismoniy tarbiya va ommaviy ishlarni olib borishda o'qituvchining tashkiliy faoliyatining o'rni alohida ahamiyatga ega.

Tashkiliy ish konstruktiv faoliyat loyihalarini amalga oshirish va uni tuzatishdan iborat. U o'quv jarayonining mazmunini, o'quvchilarning faoliyatini va o'z xatti-harakatlarini tashkil qilishni o'z ichiga oladi. Masalan, darsda o'quv materialini to'g'ri taqdim etish vazifalarni belgilash, jismoniy mashqlarni ko'rsatish va tushuntirish, o'quvchilarga ularni bajarishga yordam berishdan iborat. Talabalarni boshqarish ularning e'tiborini safarbar qilish, shakllanish va qayta shakllantirishni aniq bajarish, jismoniy faoliyatga tayyorgarlik ko'rish, jismoniy mashqlarning alohida turlarini mashq qilish va jismoniy faollikni dozalashdan iborat. O'qituvchi o'z xulq-atvorini diqqatni oqilona taqsimlash, o'quvchilar bilan muloqot qilishning mos ohangini tanlash va o'z harakatlarini nazorat qilish zarurati asosida quradi. Talabalarning mustaqil faoliyatini yaxshi tashkil etish, o'z-o'zini tashkil etishning yuqori darajasi tajribali o'qituvchiga xos belgidir.

O'qituvchining kommunikativ faoliyati o'quvchilar va hamkasblar bilan munosabatlarni o'rnatish qobiliyatidan iborat [6]. O'qituvchi faoliyatining asosiy xususiyati - bu ish ob'ekting o'ziga xosligi. Bu talabning shaxsiyati. Ushbu ob'ekt bir vaqtning o'zida faol sub'ekt sifatida ishlaydi. Demak, pedagogik ishning muvaffaqiyati nafaqat o'qituvchiga, balki o'quvchiga, ularning munosabatlariga ham bog'liq. O'qituvchi dars bolalar va o'qituvchining birgalikdagi sa'y-harakatlari ekanligini va ishning muvaffaqiyati birinchi navbatda ularning munosabatlari bilan belgilanadiganligini unutmaganida ko'p qiyinchiliklar va muvaffaqiyatsizliklar yuzaga keladi. Ham konstruktiv, ham tashkiliy faoliyat olib borilayotgani aniqlandi

O'qituvchi o'quvchilar va hamkasblar bilan to'g'ri munosabatlarni o'rnatishni bilsa, dars va o'z faoliyatini rejalashtirishda o'quvchilarning xususiyatlarini hisobga olsagina muvaffaqiyatga erishadi.

O'qituvchining mehnatini tadqiqot va ijodiy faoliyat elementlarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Talabalar psixologiyasini tushunish qobiliyati va o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini rivojlantirish asosida o'z faoliyatini ijodiy qayta qurish qobiliyati pedagogik mahoratni oshirish uchun o'qituvchi faoliyatining barcha boshqa tarkibiy qismlarini takomillashtirishning asosiy shartlaridan biri sifatida e'tirof etiladi [3, 5].

Albatta, mutaxassis amaliyotida pedagogik faoliyatning sanab o'tilgan barcha tarkibiy qismlari chambarchas bog'liq va o'zaro bog'liqdir, lekin ularning nisbati sezilarli darajada farq qiladi. Har bir insonda ustunlik qiladigan narsa bor, har bir shaxs u yoki bu o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, muayyan faoliyat sohasida o'zini boshqalarga qaraganda yorqinroq va to'liqroq ochib berishga qodir. Yuqori darajadagi konstruktiv faoliyatga ega bo'lgan o'qituvchilar, masalan, har doim ham etarli kommunikativ qobiliyatlarga ega emas va aksincha. Inson o'z faoliyatining eng kuchli tomonlariga tayanadigan vazifalarni eng yaxshi bajara oladi. Mutaxassisga o'zining qimmatli fazilatlaridan maksimal darajada foydalanish va kamchiliklarni qoplash imkonini beradigan umumiy va individual ish usullarining kombinatsiyasi bo'lgan o'qituvchining individual ish uslubi shunday shakllanadi [1, 2].

Talabalar jismoniy tarbiyasining maqsad va vazifalari, shuningdek, pedagogik faoliyatning tuzilishi jismoniy tarbiya o'qituvchisining bilim, ko'nikma va malakalari mazmunini belgilaydi. O'qituvchining bilimi va bilimi pedagogik mahoratning tarkibiy qismlaridan biridir. O'qituvchining bilim doirasi qanchalik keng bo'lsa, uning mahorati shunchalik to'liq bo'ladi. Jismoniy tarbiya o'qituvchisi bilimlari tarkibi ijtimoiy-siyosiy, psixologik-pedagogik, tibbiy-biologik va maxsus bilimlardan iborat. Umumta'lim o'qituvchining madaniyat darajasini belgilaydi va kasbiy va maxsus bilimlarni sifatli o'zlashtirish uchun intellektual asos bo'lib xizmat qiladi.

Ijtimoiy-siyosiy bilimlar o'qituvchi dunyoqarashining nazariy asosini, kasbiy va maxsus bilimlarning uslubiy asosini tashkil etadi.

Psixologik va pedagogik bilimlar o'qituvchining kasbiy tayyorgarligining mohiyatini belgilaydi. Jismoniy tarbiya o'qituvchilari, boshqa maktab xodimlariga qaraganda, ko'pincha o'quvchilar bilan yaqinroq aloqada bo'lishlari kerak, ayniqsa darsdan tashqarida. Talabning xulq-atvorini boshqarish uchun o'qituvchi bolaning ichki dunyosiga kirib borish, uni tushunish san'atiga ega bo'lishi kerak, bu esa shaxsning psixologiyasini bilmasdan mumkin emas. Mahalliy jismoniy tarbiya fanining asoschisi P. F. Lesgaft ilmiy bilimli o'qituvchi, albatta, psixolog bo'lishi kerakligini ta'kidladi [7].

Pedagogik faoliyat ob'ekti - o'quvchi shaxsining o'ziga xosligi shundaki, u bevosita pedagogik ta'sirlarga bog'liq emas, balki psixikaning rivojlanish qonuniyatlari bo'yicha rivojlanadi. Shuning uchun pedagogik vositalar va usullarni to'g'rilash yo'li ko'p jihatdan o'quvchi psixikasini o'rganish orqali yotadi [4]. Uning ahamiyati o'quv materiallari va o'qitish usullarini tanlashda qo'llanma bo'lib xizmat qiladi. O'qituvchi yaxshi psixologik tayyorgarlikka ega bo'lishi kerak. Bolalar psixologiyasini yaxshi bilmasdan, pedagogik mahorat oddiygina mumkin emas. Jismoniy tarbiya o'qituvchisi sport psixologiyasini ham yaxshi bilishi kerak. Talaba psixologiyasini yaxshi bilish tajribali o'qituvchining bilimlar tarkibining o'ziga xos xususiyatidir.

Tibbiyot va biologiya fanlari - anatomiya, biomexanika, fiziologiya, gigiena, shifokor nazorati va terapevtik jismoniy tarbiya fanlarini bilish jismoniy tarbiya o'qituvchisi bilimlari tuzilishining o'ziga xos xususiyatini tashkil qiladi. Ular unga o'quvchilar tanasining turli organlari va tizimlariga

ularning yoshi va jinsi xususiyatlarini, sog'lig'i va tayyorgarlik darajasini hisobga olgan holda jismoniy mashqlar bilan malakali ta'sir ko'rsatishga imkon beradi.

Maxsus bilimlar - jismoniy tarbiya va sport fanlari nazariyasi va metodikasi ham zarur. Ammo ba'zida o'qituvchi nazariy bilimlarning ma'lum bir ustunligiga ega. Biroq, bilimning o'zi o'qituvchilik malakasini belgilamaydi. O'qituvchi undan amaliy faoliyatda foydalanishni bilsagina bilim samarali bo'ladi. Pedagogik mahorat ilmiy bilimlar, ko'nikmalar va birinchi navbatda, kasbiy bilimlarning birligi sifatida ko'rib chiqilishi kerak. Ko'nikmalarning sifati va darajasi ko'p jihatdan ularning ilmiy nazariya talablariga qanchalik asoslanishiga bog'liq. Ularning fanini, bolalar psixologiyasini bilish va shunga mos ravishda amaliyotda mohirona qo'llash tajribali o'qituvchilarga xosdir.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisi kasbiy mahoratining mazmuni o'ziga xos harakat va pedagogik mahoratdan iborat [1, 7]. Birinchisi, maktab o'quv dasturidan (hech bo'lmaganda) jismoniy mashqlar texnikasini o'zlashtirishni o'z ichiga oladi. Ushbu ko'nikmalarni pedagogik texnika deb ataladigan narsaga bog'lash mumkin, buning yordamida o'qituvchi bilimlarni talabalarga o'tkazadi (mashqlar ko'rsatish, sug'urta va boshqalar). Pedagogik texnikaning muhim elementlaridan biri to'g'ri, obrazli, ifodali nutqdir. Jismoniy tarbiya o'qituvchisi tez-tez beradi

buyruqlar, buyruqlar, ko'rsatmalar. Ularning ta'sir kuchi nafaqat o'qituvchining aytganiga, balki uni qanday aytishiga ham bog'liq.

Pedagogik mahoratning o'zi nazariy bilim va amaliy harakatlarni sintez qiladi. Jismoniy tarbiya o'qituvchisining haqiqiy pedagogik mahorati o'quvchilarning jismoniy tarbiyasini rejalashtirish, ular bilan jismoniy tarbiya ishlarini tashkil etish, ishbilarmonlik aloqalarini o'rnatish, keyingi faoliyatini ijodiy takomillashtirish maqsadida ularning ish natijalarini tahlil qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi [2, 4]. Nazariy bilim va unga asoslangan pedagogik mahorat o'qituvchilik kasbining asosiy ob'ektiv mazmunidir. Tajribali o'qituvchilar nafaqat biror narsani biladi va qila oladi, balki o'qitish va tarbiyalash san'atiga ega. Bu san'at o'qituvchida professional muhim shaxsiy fazilatlarining etarli darajada rivojlanishi bilangina muvaffaqiyatli shakllanadi va namoyon bo'ladi.

Qadim zamonlardan beri ilg'or arboblarda mutaxassisning shaxsiy fazilatlarini har qanday ishda muvaffaqiyatga erishishning hal qiluvchi omili deb bilishgan. Pedagog shaxsining o'z o'quvchilariga ta'siri shunday tarbiyaviy kuchni tashkil etadiki, uni hech narsa bilan almashtirib bo'lmaydi. O'qituvchining shaxsiyati pedagogik ish samaradorligining hal qiluvchi kuchiga aylanadi. Kasbiy faoliyatning har bir turi mutaxassisning o'ziga xos optimal shaxsiy tuzilishiga mos kelishi kerak. O'qituvchining faoliyati jarayonida uning faoliyatining tuzilishi ma'lum darajada ushbu tuzilmani aks ettiruvchi ma'lum shaxsiy fazilatlarini shakllantiradi. Shuni ta'kidlash kerakki, jismoniy tarbiya o'qituvchilari va boshqa fanlarning shaxsiy fazilatlarini tarkibida sezilarli farqlar mavjud emas.

Ishdagi muvaffaqiyat qobiliyatlar bilan ham bog'liq. Psixologlar qobiliyatlarni bir nechta yoki bir turdagi faoliyatning muvaffaqiyatli bajarilishini belgilaydigan shaxsiy xususiyatlar sifatida tushunadilar [2]. Umumiy va maxsus qobiliyatlar farqlanadi. Umumta'lim maktabi va pedagogik ta'lim muassasasida o'qitishdagi muvaffaqiyat, qoida tariqasida, o'qituvchining umumiy qobiliyatlari darajasining ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi. Ammo barcha a'lochi talabalar ham yaxshi o'qituvchi bo'la olmaydi, chunki inson faoliyatining har bir turi umumiy qobiliyatlar bilan o'zaro bog'liq bo'lgan muayyan maxsus qobiliyatlarni talab qiladi. Pedagogik qobiliyatlar deganda pedagogik faoliyatdagi umumiy qobiliyatlarning namoyon bo'lishi, o'qituvchilik mehnati talablariga javob beradigan, uni to'liq o'zlashtirish va yuksak natijalarga erishish imkonini beruvchi shaxsiy fazilatlar tushuniladi [8]. Binobarin, yagona pedagogik qobiliyat yo'q, biroq bir qator fazilatlar mavjud bo'lib, ularning kombinatsiyasi o'qituvchining ishida muvaffaqiyatni ta'minlaydi. Pedagogik qobiliyatga ega bo'lgan jismoniy tarbiya o'qituvchilarining etakchi fazilatlarini - aniq kuzatuvchanlik va diqqatlilik, boy tasavvur, moslashuvchan aql va aniq nutq, tez yo'naltirish va javob berish, harakatlarni yaxshi muvofiqlashtirish va boshqalar.

Har qanday faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun kuzatish zarur. Pedagogik ishda unga mos yo'nalish kasb etadi. Pedagogik kuzatuv o'ziga xos idrok etish, bolaning ichki dunyosiga kirib borish qobiliyatlarining asosidir; U o'qituvchiga ko'plab faktik materiallarni taqdim etadi, bu esa uning yaxshi diagnostikachi bo'lishiga yordam beradi. Diqqat kuzatish bilan chambarchas bog'liq. Diqqat inson ijodining markazi ham sanaladi: u irodaning namoyon bo'lishi sifatida inson

ongini harakatga keltiradi va tartibga soladi [5, 7]. Jismoniy tarbiya o'qituvchisi uchun kuzatuv va e'tibor alohida ahamiyatga ega, chunki ular jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilarning mumkin bo'lgan tartibsizliklari, tushishlari va shikastlanishlarini oldini olishga imkon beradi.

O'qituvchining tasavvuri pedagogik fantaziya, bashorat va bashoratni rivojlantirishga yordam beradi. O'qituvchining pedagogik tasavvurining xususiyatlari uning barcha ta'lim ishlarining tabiatiga ta'sir qiladi: uning faoliyatini loyihalash, darsning mazmuni, faktlarni tanlash, sinfdagi o'quvchilar o'rtasida e'tiborni taqsimlash va boshqalar. O'quvchilarning jismoniy tarbiyasi jarayonida kutilmagan holatlar jismoniy tarbiya o'qituvchisining yuqori darajada rivojlangan tasavvurini talab qiladi, bu holda ularga o'z vaqtida javob berish va ularni to'g'rilash mumkin emas.

Kasbiy bilim va malakalar bilan birgalikda yuqorida qayd etilgan sifatlar pedagogik faoliyatda rivojlanadigan, shuning uchun uning tarkibiy qismlariga mos keladigan, haqiqiy pedagogik qobiliyatlar shakllanadigan materialni tashkil etadi [8]. Shuning uchun ham bunday pedagogik qobiliyatlar tadqiqotchilik, konstruktiv, kommunikativ va tashkiliy qobiliyatlar sifatida ajralib turadi. Ularning xususiyatlari pedagogik faoliyatning tarkibiy qismlarining xususiyatlari bilan ham mos keladi.

O'z amaliyotida o'qituvchilar ko'pincha nafaqat pedagogik, balki boshqa qobiliyatlarga ham tayanadilar - musiqiy, texnik, iqtisodiy va hokazo. Bundan tashqari, pedagogik qobiliyatlarni ifodalash darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, boshqa qobiliyatlar ham asosiy ishga yordam beradi.

Pedagogik mahoratning xilma-xilligi va ularning boshqa qobiliyatlar bilan o'zaro bog'liqligi etishmayotgan fazilatlarni qoplash imkoniyatini kengaytiradi va o'qituvchi ishining individual uslubini shakllantirishga yordam beradi. Tajriba shuni ko'rsatadiki, har bir o'qituvchining o'qituvchilik qobiliyati bir xil darajada rivojlangan emas. Amalda, ko'pincha bitta yoki ikkita sifat eng ko'p bo'ladi

aniq namoyon bo'ladi, o'qituvchining mahoratini aniqlaydi. Yo'qolgan fazilatlarni ishlab chiqish yoki tegishli ish bilan qoplash mumkin.

Bolalarning jismoniy tarbiyasiga va o'z kasbiga doimiy qiziqish ham pedagogik qobiliyatlarni shakllantirishning asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, u asosan o'qituvchining mahoratini belgilaydi. O'z navbatida, qobiliyatlar qiziqishlarni boshqarishi mumkin. Ular bir-birini qo'llab-quvvatlayotganga o'xshaydi. Pedagogik qiziqishlar va qobiliyatlar o'rtasidagi bog'liqlik o'qituvchining qiziqishining ustuvor ahamiyatini tobora ko'proq ta'kidlaydi.

Shuni ta'kidlash kerakki, o'z kasbiga bo'lgan qiziqish va muhabbat mehnatdan tug'iladi, chunki siz bor kuchingizni mehnatga safarbar qilsangiz, u sizga yoqadi. Har qanday qobiliyat va shaxsiy xususiyatlarni shakllantirishning yana bir muhim sharti mehnatsevarlikdir.

Ushbu sohada ishlash qobiliyati rivojlangan kasbga bo'lgan barqaror manfaatlar va moyilliklarning organik birligi shaxsiy chaqiruvning mohiyatini belgilaydi. Pedagogik chaqiruv o'qituvchining kasbiy va pedagogik qiziqishi va ishtiyoqining eng yuqori darajasi sifatida tavsiflanadi. Uning chaqirig'ini bilgan o'qituvchi o'zining o'qituvchilik qobiliyatini rivojlantirish ustida faolroq ishlaydi. Ishga va talabalarga bo'lgan muhabbat o'qituvchini o'z mahoratini qat'iyat bilan egallashga undaydi, bu esa o'z-o'zini takomillashtirishning etakchi motiviga aylanadi. O'qituvchi shaxsiyatining aynan shu fazilatlarini qoplash eng qiyin deb hisoblanadi.

Qobiliyatlarni shakllantirishning faol tomoni - bu shaxs faoliyatining motivlari. Ular shaxsning o'zagini tashkil etuvchi, uning faoliyatiga rahbarlik qiluvchilardir. Binobarin, o'qituvchining shaxsiyati va faoliyatini tushunishning kaliti uning motivatsion sohasida, dominant motivlar tizimida [2].

Motiv shaxs faoliyatining u yoki bu faoliyatga yo'nalishini ifodalaydi. Ba'zan manfaatlar oldinga chiqadi va ehtiyojlarni keltirib chiqaradi. Masalan, jismoniy tarbiyaga qiziqish maktab o'quvchisini har kuni ertalabki gigienik mashqlarni shoshilinch ravishda bajarishga majbur qilishi mumkin. Bunday ehtiyoj inson ongiga uni keltirib chiqargan qiziqishdan ko'ra samaraliroq ta'sir qiladi. Motivlar shaxs faoliyatining maqsadlari bilan chambarchas bog'liqdir. Motiv shaxsni o'z oldiga maqsad qo'yishga undaydi va u orqali amalga oshadi. Motivlar va maqsadlarni farqlash kerak. Motiv - bu faoliyat yo'naltirilgan maqsaddan farqli o'laroq, faoliyat nima uchun amalga oshiriladi. Maqsadsiz motiv potentsial bo'lib qoladi, u faqat faoliyatga tayyorlik shaklida mavjuddir

[2]. Boshqa tomondan, motivlar maqsadlar bilan birlikda ko'rib chiqiladi. Maqsad motivga aylanishi mumkin, agar u inson manfaatlariga jiddiy ta'sir etsa va uni qo'zg'atgan motivdan ko'ra muhimroq bo'lsa, masalan, o'rta maktab o'quvchisi sportga bevosita qiziqish ta'sirida pedagogika institutining jismoniy tarbiya fakultetiga o'qishga kirsas. Kasbiy ta'lim jarayonida u o'zining bo'lajak mutaxassisligining ijtimoiy ahamiyatini anglab yetadi va o'qituvchi bo'lish maqsadi bilan jadal mehnat qiladi.

Iroda boshqa psixik jarayonlar bilan, eng avvalo, insonning bilish faoliyati (idrok, xotira, fikrlash, tasavvur) bilan eng yaqin aloqada bo'ladi. Bu qobiliyatlarni rivojlantirishning eng muhim xususiyatidir. Axloqiy va irodaviy fazilatlar boshqa sifatning yo'qligini qoplashi mumkin. Inson irodasi va hissiyotlari o'rtasidagi bog'liqlik aniq. Ehtiros va qat'iyat his-tuyg'ular va irodani ifodalashning aniq shakllari sifatida, ehtimol o'qituvchi boshlaydigan eng muhim narsadir.

Motivlar, shuningdek, shaxs shakllanishining boshqa asosiy tuzilmalariga - yo'nalish va xarakterga ham kiradi.

Shaxsning yo'nalishi dominant motiv deb hisoblanadi. Shaxsning tuzilishi, birinchi navbatda, uning yo'nalishi bilan belgilanadi. Faoliyatning ma'lum bir turiga e'tibor bermasdan, to'liq qobiliyatlar mavjud emas. O'qituvchi shaxsning kasbiy yo'nalishining barqaror shakli uning pedagogik mahoratini belgilaydi.

Shaxsning murakkab motivatsion shakllanishi sifatida yo'nalish va iroda inson xarakterining tuzilishining asosini tashkil qiladi [7]. Pedagogik ish ustalari o'quvchilarga talab qo'yishda mo'tadillik va izchillik va o'zlariga nisbatan o'ta talabchan munosabat bilan ajralib turadi. Iqtidorli o'qituvchilar o'z ishiga fidoyiligi bilan ajralib turadi. O'qituvchi uchun mehribonlik, sezgirlik, adolatlilik, qattiqqo'llik, to'g'rilik, qat'iyat kabi xarakter xususiyatlari ham muhim ahamiyatga ega. Ammo insonning o'ziga xosligini individual xarakter xususiyatlarida emas, balki ularning murakkab o'zaro ta'sirida izlash kerak. Xarakter qobiliyatlar bilan chambarchas bog'liq.

O'qituvchilik ishining muvaffaqiyati bilim va ko'nikmalar bilan belgilanadi, ularning darajasi asosan o'qituvchining shaxsiy fazilatlariga bilan belgilanadi. Shaxs, birinchi navbatda, uning faoliyatining motivlari nimada namoyon bo'ladi. Jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy ahamiyatli motivlari - jismoniy tarbiya va sportga qiziqish, bu sohada pedagogik faoliyatga moyillik, uni doimiy ravishda yaxshilashga intilish, bolalarga bo'lgan muhabbat, o'quvchilar jismoniy tarbiyasining katta ijtimoiy ahamiyatiga chuqur ishonch, ularga yuklangan vazifa uchun burch va mas'uliyat hissi.

Ushbu motivlarning kombinatsiyasi shaxsning potentsial imkoniyatlarini faollashtiradi, birlashtiradi va o'qituvchining pedagogik qobiliyatini, yo'nalishini, xarakterini va mahoratini shakllantirishga yo'naltiradi. Binobarin, pedagogik mahoratning o'zini ilmiy bilim va uslubiy san'atning birligiga asoslangan shaxsning kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan faoliyat motivlarining etakchi ahamiyati sifatida ko'rib chiqish mumkin.

Motivatsion impulslarning barcha turlari (qiziqishlar, e'tiqodlar, maqsadlar, iroda) qobiliyatlarni shakllantirishning eng muhim omillari hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bykov, N. D. Jismoniy tarbiya, sport va turizm sohasidagi innovatsion o'zgarishlar / N. D. Bykov, I. G. Lebedinskaya, G. V. Xvalebo // «Jismoniy tarbiya» fanini o'qitishda zamonaviy texnologik yondashuvlar va ularning tarkibiy qismlariga qarash: to'plam. ilmiy tr. XIII Xalqaro. ilmiy va amaliy konf. / ed. Yu. I. Evseeva va boshqalar - Rostov n/D., 2011. - T. 2. - P. 316-331.

2. Jismoniy tarbiya va sport psixologiyasi: darslik. talabalar uchun oliy darslik muassasalari / A. V. Rodionov va boshqalar; ed. A. V. Rodionova. - M.: Akademiya, 2010. - 366 b.

3. Xolodov, J. K. Jismoniy tarbiya va sport nazariyasi va metodikasi: darslik. talabalar uchun nafaqa oliy darslik muassasalari / J. K. Xolodov, V. S. Kuznetsov. - M.: Akademiya, 2000. - 476 p.

4. Ю.Д. Жданов. Требования к специалистам физической культуры и спорта. - Ижевск, 1999.

5. Ю.Д. Жданов. Новые направления в системе подготовки специалистов физической культуры и спорта. - Ижевск, 1999.

6. Ж.К. Холодов. Технология теоретической профессиональной подготовки в системе специального физкультурного образования. - М., 1996.

7. А.А. Райзих. Средства и методы физической культуры в социальном воспитании подростков. - Омск, 1997.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI RAQAMLI SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Hakimova Mehriniso Xomitovna,

Buxoro davlat pedagogika instituti, boshlang'ich ta'lim kafedrasida dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining raqamli savodxonligini shakllantirishning nazariy-amaliy asoslari tahlil qilinadi. Ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish, raqamli muhitda faoliyat yuritish qobiliyatini shakllantirish, pedagogik va psixologiya nuqtai nazaridan yondashuvlar yoritilgan. Raqamli savodxonlikning asosiy ko'nikmalariga axborot bilan ishlash qobiliyati kiradi; hamkorlikda harakat qilish qobiliyati (raqamli kompetentsiya); axborot xavfsizligiga (raqamli xavfsizlik) rioya qilish qobiliyati. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida raqamli savodxonlikni rivojlantirish uchun ishlab chiqilgan kaskad texnologiyasi (yoki takroriy murakkabroq topshiriqlar bilan amaliyotga yo'naltirilgan vazifalarni loyihalash va ishlatish uchun kaskad texnologiyasi) texnologik sharoitlar formatida ko'rsatilgan. Texnologik harakatlar ketma-ketligi ko'rsatilgan: tahlil - loyihalash - ishlab chiqish - foydalanish - baholash. Barcha harakatlar vazifalarning takroriy ravishda ortib borayotgan murakkabligi tizimini ishlab chiqish, ishlatish va sozlashga qaratilgan bo'lib, bunda iterativlik harakatlarning muntazam takrorlanishi va ularning progressiv murakkablashuvi sifatida tushuniladi. Murakkablikning iterativ tabiati vazifalarni quyidagi darajadagi tuzilishni o'z ichiga oladi: boshqalar bilan o'zaro aloqasiz mustaqil ravishda bajarilganlardan tortib, bajarilishi to'g'risida majburiy hisobot bilan jamoaviy ishlarga qadar. Bu pozitsiyalarning barchasi boshlang'ich sinf o'quvchilarida raqamli savodxonlikni rivojlantirishning umumlashtirilgan modelida aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: raqamli savodxonlik, boshlang'ich ta'lim, AKT, raqamli ta'lim muhiti, interaktiv resurslar, metodika, multimedia.

Kirish. Jahon ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi, o'quvchilarda raqamli savodxonlikni shakllantirish masalasini dolzarb mavzulardan biriga aylantirdi. O'zbekistonda ham raqamli ta'limga o'tish jarayonlari keng qamrovli islohotlar bilan amalga oshirilmoqda. Xususan, boshlang'ich sinf o'quvchilarining raqamli savodxonligini shakllantirish ularning kelajakdagi ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishida muhim o'rin tutadi.

Inson faoliyatining barcha sohalarini raqamlashtirish davlat va jamiyat taraqqiyotining yangi vektori sifatida e'tirof etilmoqda. «Raqamli» tushunchasi 21-asrda sotib olingan nuqtai nazardan insonning kundalik va kasbiy hayotining muhim qismiga aylandi. ko'nikmalar. «Raqamli» ta'rifi bilan yangi, lekin allaqachon tez-tez ishlatib turadigan iboralarning butun bir hovuzi olindi: raqamli texnologiyalar, raqamli resurslar, raqamli transformatsiya, raqamli ta'lim muhiti, raqamli muhit, raqamli ko'nikmalar, raqamli xavfsizlik, raqamli profil, raqamli aloqa, «raqamli mahalliy», «raqamli aborigen», «raqamli savodxonlik» va boshqalar.

«Raqamlashtirish» (so'zning keng ma'nosida), bir tomondan, jamiyatning texnologik rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi; boshqa tomondan, bu «raqamli jamiyat»da insonning axloqiy, axloqiy va qadriyat yo'nalishlarida ko'plab qarama-qarshiliklar va qiyinchiliklarni keltirib chiqardi. Bu jarayonda «raqamli savodxonlik» alohida ahamiyatga ega. Raqamli savodxonlikning zamonaviy insonning hayot sifati uchun ahamiyatini anglash va uning shakllanishi jarayonining ahamiyatini boshlang'ich maktabda tushunish boshlang'ich maktab o'quvchilarida raqamli savodxonlikni shakllantirish shartlari haqidagi savolga javob topish zaruratini tug'diradi. Biz bunga maktab o'quvchisining raqamli savodxonligi kabi natijaga erishish uchun o'quv jarayonini tashkil etuvchi o'qituvchining pozitsiyasidan javob berishga harakat qilamiz.

Raqamli savodxonlikni tushunish uchun bir nechta muhim tushuntirishlarni beraylik.

Birinchi tushuntirish. «Savodxonlik» tushunchasini keng talqin qilishda bugungi kunda inson savodxonligining turli xil turlari haqida gapirish odatiy holdir [Boronenko, Kaysina, Fedotova 2020]: funktsional [Gershunsky 1998], axborot, kompyuter, moliyaviy, media savodxonligi, aloqa, huquqiy, ijtimoiy, texnologik, raqamli savodxonlik va boshqalar. O'qish [Kovaleva 2010], matematika va tabiatshunoslik [Kovaleva, 2011] kabi savodxonlik turlari, aksincha, raqamli savodxonlikni shakllantirish uchun asos bo'ladi. Shu bilan birga, tadqiqotchilar uning turli tomonlarini aniqlaydilar. Bir qator tadqiqotchilar maktab o'quvchilarida raqamli savodxonlikni rivojlantirish masalalarini ko'tarmoqda [Boronenko, Kaysina, Fedotova 2020; Bosova, Pavlov 2019; Potupchik 2017]. Ko'pgina xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar raqamli savodxonlikni shakllantirishning tashkiliy jihatlari ko'rib chiqadilar [McGuinness, Fulton 2019; Petch 2019; Spante, Hashemi, Lundin, Jazoir 2018;

Yakunin 2016]. Ba'zi olimlar ilmiy tadqiqot faoliyati uchun raqamli savodxonlikning muhim rolini ta'kidlaydilar [Rozina 2018; Chigisheva 2018]. G.U.ning tadqiqotlarida. Soldatova [Soldatova 2014], E.I. Rasskazova [Rasskazova 2014], A.V. Sharikova [Sharikova 2016], S.S.Xromova [Xromova 2016] mavjud "raqamlashtirish" muammolarini hal qilish uchun raqamli savodxonlik modellarini taqdim etadi.

Ikkinchi tushuntirish. "Raqamli savodxonlik" atamasining ko'plab ta'riflarini tahlil qilish uni raqamli qurilmalar va tarmoq texnologiyalaridan foydalangan holda iqtisodiy va ijtimoiy hayotda ishtirok etish uchun axborotni samarali va xavfsiz boshqarish, tushunish, integratsiyalash, baholash va yaratish qobiliyati sifatida izohlash imkonini beradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining raqamli savodxonligini boshlang'ich sinf o'quvchilarining kundalik hayotda va ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha bilim va ko'nikmalari majmui sifatida ko'rib chiqamiz; kerakli ma'lumotlarni topish va uni tushunishga tayyorlik; raqamli muhitning xavf-xatarlaridan himoya qilish qobiliyati.

Jadval 2. Inson savodxonligining har xil turlarining xususiyatlari

Savodxonlik turi Xususiyatlari

Funksional savodxonlik (1960-yillarning o'rtalarida joriy etilgan) Shaxsning tashqi muhit bilan munosabatlarga kirishish va unga moslashish va unga imkon qadar tezroq ishlash qobiliyati.

Vizual savodxonlik / audiovizual savodxonlik (1960-yillarning oxirida kiritilgan) vizual tasvirlarni etarli darajada idrok etish va ishlab chiqarish qobiliyati / audio-vizual tasvirni tahlil qilish va sintez qilish qobiliyati

Kompyuter savodxonligi (1970-yillarda kiritilgan) Kompyuter yordamida o'qish, yozish, hisoblash va chizish qobiliyati; informatika asoslari va axborot texnologiyalarining jamiyat hayotidagi ahamiyatini tushunish

Axborot savodxonligi (1980-yillarda kiritilgan) Axborotga bo'lgan ehtiyojni shakllantirish, turli shakllarda taqdim etilgan ma'lumotlarni so'rash, qidirish, tanlash, baholash va sharhlash qobiliyati

Mediasavodxonlik (1990-yillarda joriy etilgan) Tahlil va tanqidiy baholash asosida turli turdagi media janrlarida harakat qilish va mustaqil ravishda media kontentini yaratish qobiliyati

Ekologik savodxonlik (1990-yillarda kiritilgan) Atrof-muhit qadriyatlariga rioya qilish va atrof-muhit tamoyillariga rioya qilish qobiliyati

Moliyaviy savodxonlik (1990-yillarning boshida joriy etilgan) Insonning moliyaviy xatti-harakatlarini to'g'ri tuzish va moliyaviy rejalashtirishni amalga oshirish qobiliyati, bu o'zgaruvchan hayot va iqtisodiy sharoitlarda farovonlik va hayot sifatini oshirishga olib keladi.

Kommunikativ savodxonlik - standart vaziyatlarda yozma va og'zaki shakllarda samarali muloqot qilish jarayonida o'z fikrlari, his-tuyg'ulari, his-tuyg'ularini to'g'ri etkazishga imkon beradigan shaxsning bilim, ko'nikma va qobiliyatlari to'plami.

O'qish savodxonligi / matematika / tabiiy fanlar va boshqalar. Muayyan fan sohasidagi savodxonlik

Ijtimoiy savodxonlik - kundalik vaziyatlarni tushunish, ularning rivojlanishini etarli darajada baholash va bashorat qilish, o'z xatti-harakatlari va boshqalarning ijtimoiy harakatlarining mumkin bo'lgan variantlarini oldindan bilish qobiliyati.

Fuqarolik va huquqiy / huquqiy savodxonlik Davlatning huquqiy asoslari, turlari, huquq va odamlar munosabatlarini qonun asosida tartibga soluvchi normalarni bilish.

Madaniy savodxonlik ma'lum bir jamoaga tegishli bo'lgan aniq ma'lumotni tushunish

Texnologik savodxonlik - kasbiy sohadagi muammoni hal qilish jarayonini tushunish, foydalanish, boshqarish, nazorat qilish va baholash qobiliyati

1. Raqamli savodxonlik tushunchasi va uning mazmuni

Raqamli savodxonlik — bu shaxsning axborotni raqamli vositalar orqali izlash, baholash, qayta ishlash, saqlash va tarqatish qobiliyatini anglatadi. Bu qobiliyatlar quyidagilarni qamrab oladi:

- raqamli qurilmalardan to'g'ri foydalanish;
- onlayn xavfsizlikni saqlash;
- axborotni tanlash va tahlil qilish;
- raqamli etikani tushunish;
- multimedia vositalaridan foydalanish qobiliyati.

2. Boshlang'ich sinfda raqamli savodxonlikni rivojlantirishning ahamiyati

Boshlang'ich ta'limda raqamli savodxonlikni shakllantirish quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- o'quvchilarni mustaqil o'rganishga undaydi;
- axborot bilan ishlash qobiliyatini shakllantiradi;
- fanlararo integratsiyani kuchaytiradi;
- texnologik dunyoqarash va raqamli madaniyatni rivojlantiradi.

3. Metodik yondashuvlar va usullar

Raqamli savodxonlikni rivojlantirish uchun quyidagi metodik usullar tavsiya etiladi:

3.1. Multimedia vositalaridan foydalanish

- Interaktiv darslar, audio-video materiallar, animatsiyalar.
- Google Classroom, LearningApps, Wordwall kabi platformalar.

3.2. Loyiha-asoslangan o‘qitish

- Bolalarni raqamli muhitda ishlashga o‘rgatish uchun kichik loyihalar orqali faoliyat yuritish.
- Masalan: “Mening raqamli kundaligim” loyihasi.

3.3. Ijodiy topshiriqlar va o‘yinli usullar

- Interaktiv o‘yinlar orqali raqamli qurilmalardan foydalanishni o‘rgatish.
- Scratch va Blockly kabi dasturlash asoslari bilan tanishtirish.

3.4. Onlayn resurslardan foydalanish ko‘nikmasini shakllantirish

- Axborotni izlash, havfsiz internetdan foydalanish va raqamli etikani o‘rgatish.

4. Amaliy tavsiyalar

- Dars jarayonida raqamli testlar va multimedia topshiriqlaridan muntazam foydalanish.
- O‘quvchilarga kompyuter va planshetlardagi bazaviy funksiyalarni o‘rgatish.
- Raqamli xavfsizlik va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish haqida ma’lumot berish.
- Ota-onalar bilan hamkorlikda “sifrovaya gigiena” mavzusida seminarlar o‘tkazish.

Xulosa. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining raqamli savodxonligini shakllantirish — zamonaviy ta’limda asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonni samarali tashkil etish uchun metodik yondashuvlarni takomillashtirish, interaktiv texnologiyalardan foydalanish va o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axmedova, N. A. (2021). Boshlang‘ich ta’limda axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasi. Toshkent: “O‘qituvchi”.
2. Qodirova, Z.X. (2022). Raqamli ta’lim muhiti va uning pedagogik imkoniyatlari. – Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti.
3. Nazarova, D. Sh. (2020). “Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining raqamli savodxonligini shakllantirishda multimedia texnologiyalarining ahamiyati” // Pedagogika va psixologiya. №3(87), 45–49-betlar.
4. Hamidova, M. (2023). “Raqamli ta’limda interaktiv platformalardan foydalanish tajribasi” // Boshlang‘ich ta’lim masalalari. №2, 33–38-betlar.
5. YuNESKO (2021). Digital Literacy in Education: Policy Brief. <https://unesdoc.unesco.org>
6. Ferriter, B., & Garry, S. (2010). Teaching the iGeneration: 5 Easy Ways to Introduce Essential Skills With Web 2.0 Tools. Bloomington: Solution Tree Press.
7. International Society for Technology in Education (ISTE) (2016). ISTE Standards for Students. <https://www.iste.org>
8. Ertmer, P. A., & Ottenbreit-Leftwich, A. T. (2013). “Teacher Technology Change: How Knowledge, Confidence, Beliefs, and Culture Intersect” // Journal of Research on Technology in Education. Vol. 42, No. 3, 255–284.
9. Ministry of Preschool and School Education of the Republic of Uzbekistan (2022). Raqamli ta’lim konsepsiyasi 2030. Toshkent.
10. Mahkamova, D.Sh. (2024). Boshlang‘ich sinfda raqamli kompetensiyalar va o‘quv jarayonida ularni rivojlantirish. Magistrlik dissertatsiyasi. TDPU.

19.00.00 – PSIXOLOGIYA FANLARI

OILANING KATTA AVLODI VA ULARNING O'ZIGA XOS PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Ashirova Sojida Baxramovna
Qarshi davlar universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqola mazmunida oilaning katta avlodi va ularning o'ziga xos psixologik xususiyatlari muammosini atroflicha o'rganish maqsadida kattalar psixologiyasi va uning asosiy jihatlarini o'rganishga e'tibor qaratilgan. Adabiyotlarda berilgan ta'riflar mazmuniga to'xtalib o'tilgan. Bundan tasviri Kattalik yoshi boshqa yosh davrlariga qaraganda o'ziga xos shaxsiy o'zgarishlarga boy ekanligi bu o'zgarishlarning ahamiyati rivojlanish psixologiyasida nafaqat individning hayotida balki uning faoliyati va salomatligida muhim ahamiyat kasb etishi haqidagi ilmiy tahlillar muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: shaxsiy o'zgarish, mehnat faoliyati, ijtimoiy rol, stress, psixologik moslashuv, oilaviy munosabat, munosabatlar inqirozi

СТАРШЕЕ ПОКОЛЕНИЕ СЕМЬИ И ИХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Аннотация. Содержание статьи посвящено изучению психологии взрослых и ее основных аспектов с целью комплексного изучения проблемы старшего поколения семьи и его специфических психологических особенностей. Обсуждается содержание определений, приведенных в литературе. Кроме того, в психологии развития обсуждаются научные исследования, согласно которым взрослый возраст полон уникальных личностных изменений по сравнению с другими возрастными периодами, и что значимость этих изменений важна не только для жизни человека, но и для его функционирования и здоровья.

Ключевые слова: личностные изменения, трудовая деятельность, социальная роль, стресс, психологическая адаптация, семейные отношения, кризис отношений

THE ELDERLY GENERATION OF THE FAMILY AND THEIR PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS

Annotation. In the content of this article, attention is paid to the study of the psychology of adults and its main aspects in order to study the problem of the older generation of the family and their unique psychological characteristics. The content of the definitions given in the literature is discussed. In addition, the scientific analysis of the fact that adulthood is richer in specific personal changes than other age periods, and the significance of these changes in developmental psychology is of great importance not only in the life of the individual, but also in his activity and health, is discussed.

Keywords: personal change, labor activity, social role, stress, psychological adaptation, family relations, relationship crisis

Kirish (Introduction). Oilaning katta avlodi va ularning o'ziga xos psixologik xususiyatlari muammosini atroflicha o'rganishdan avval biz kattalar psixologiyasi va uning asosiy jihatlariga e'tibor berishimiz muhimdir. Kattalar psixologiyasi – bu shaxsning kattalik yoshidagi psixologik rivojlanishini, uning ichki dunyosini, boshqalar bilan kechadigan munosabatlarini, hissiy holatini va jamiyat bilan o'zaro aloqalarini o'rganadigan fan bo'lib, uning ahamiyati jamiyatning pedagogic va psixologik rivojlanishida benixoya katta hisoblanadi.

Kattalik yoshi boshqa yosh davrlariga qaraganda o'ziga xos shaxsiy o'zgarishlarga mosligi bilan ahamiyatli bo'lib uni rivojlanish psixologiyasi nafaqat individning hayotida muhim ahamiyat kasb etadi deydi, balki jamiyatning barqarorligi va rivojlanishida ham beqiyos o'rin

tutadi deb ko'rsatadi. Kattalar psixologiyasi shaxs hayotining ma'lum bir bosqichida, ya'ni kattalik yoshida yuz beradigan psixologik jarayonlarni tahlil qiladi va boshqa sohalarga qaraganda kengroq o'rganadi. Bu davrda shaxs o'zining shaxsiy o'zgarishlarini boshqarish bilan bir qatorda, ijtimoiy roli va o'z vazifalarini to'g'ri bajarish kabi muammolarni hal qilishga ham harakat qiladi. Shuningdek, kattalar psixologiyasi ijtimoiy moslashuv, mehnat faoliyati, oila tuzish, stressni boshqarish, qarorlar qabul qilish, hayotiy motivatsiya va boshqa masalalarni ham o'z ichiga oladi.

Kattalar psixologiyasining muammo sifatida o'rganilishi hozirgi kunda ayniqsa dolzarb hisoblanib, uning psixofiziologik rivojlanish xususiyatlari ijtimoiy hayotia va mehnat faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Bilamizki hayotning turli bosqichlarida odamlar o'zgarib, yangi vazifalar va mas'uliyatlar bilan yuzma-yuz keladilar. Shu bilan birga, kattalik davrida yuz beradigan psixologik jarayonlar, shaxsning o'zini anglash, qarorlar qabul qilish, emotsional barqarorlikni saqlash va jamiyatga moslashish kabi ko'plab muhim omillarni o'z ichiga oladi. O'zgaruvchan dunyo sharoitida kattalar psixologiyasiga oid bilimlar jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni hal etishda, mehnat samaradorligini oshirishda, shaxsiy rivojlanish va oilaviy munosabatlarni mustahkamlashga yordam beradi. Yoshlar uchun kattalik hayotiga tayyorlanish, o'zaro munosabatlar va psixologik moslashuv, shuningdek, zamonaviy psixologik yordamni ta'minlash kattalar psixologiyasining dolzarb mavzusini tashkil etadi. Kattalar psixologiyasiga oid ilmiy tadqiqotlar va tahlillar, psixologik salomatlikni saqlash, psixofiziologik rivojlanishni o'rganish va bu jarayonlarni jamiyatning turli sohalarida amaliy qo'llash zarurati mavjud. Shuning uchun, kattalar psixologiyasining rivojlanish xususiyatlarini tahlil qilish, nafaqat ilmiy, balki ijtimoiy va pedagogik nuqtai nazardan ham katta ahamiyatga ega sanaladi.

Kattalar psixologiyasini alohida o'rganishning ahamiyati shundaki, u insonning hayoti davomida yuzaga keladigan o'zgarishlarga moslashishda, stressni boshqarishda, o'z-o'zini anglashda va o'z-o'ziga nisbatan bo'ladigan motivatsiyani oshirishga yordam beradi. Bu jarayon o'z navbatida, jamiyatning har bir a'zosi va uning o'ziga xos xususiyatlarini va ehtiyojlarini inobatga olgan holda ijtimoiy va shaxsiy hayotda muvaffaqiyatga erishish uchun zarurdir. Kattalar psixologiyasining jamiyat rivojlanishidagi o'rni shundaki, ularning jismoniy va ruhiy sog'lig'ini yaxshilash, ijtimoiy roli va mehnatdagi samaradorligini oshirishga qaratilgan tadbirlarni tashkil qilish ulardagi hayotga va hoyaotga o'zlariga egallab turgan o'ringa nisbatan ijobiy munosabatning mavjudligidadir. Umuman olganda, kattalar psixologiyasining o'rni va ahamiyati jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda, shaxsning o'z-o'zini anglashida va o'z hayotini muvaffaqiyatli boshqarishda katta ahamiyatga ega.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

Uzoq vaqtgacha kattalik davri insonning psixik sohasi o'zgarmaydi degan fikr ustunlik qilgan. Shvedsariyalik psixolog E.Klaparedning fikricha katta yoshli inson "psixikaning toshdek qattiqlashgan" holatida bo'ladi. Agar insonda qandaydir sababga ko'ra bolalik va o'smirlik davrida psixik taraqqiyot jarayoni tugallanmagan bo'lsa, yetuklik davrida rivojlanishni ta'minlovchi ta'minlovchi mexanizmlar o'z funksiyasini bajarishni to'xtatganligi sababli rivojlanish jarayoni imkoniyatlariga tayanisg mushkul. Djyemsning olib borgan tadqiqotlarining mazmunida yozilishicha inson 25 yoshdan keyin yangi g'oyalarni egallay olmaydilar, ulardagi beg'araz qiziqchilik yo'qoladi, aqliy o'zgarishlar sodir bo'ladi va assimilatsiya qobiliyat ham tugaydi. Uning fikricha 30 yoshdan keyin bazi bir odamlardan xarakter xuddi gipsga o'xshab qotib, mustahkamlanib bo'lgan bo'ladi uni hech qachon o'zgartirib bo'lmaydi. Shu sababli kattalik davrini alohida davr qilib o'rganishga zarurat yo'q deb hisoblangan. Bolalar psixologiyasi bo'yicha o'tkazilgan ko'p sonli tadqiqotlar bilan taqqoslanganda yaqin vaqtlargacha kattalar psixologiyasi bo'yicha tadqiqot o'tkazishga unchalik e'tibor berilmagan. N.A.Ribnikov aytishicha XX-asrning 20-30 yillariga qadar o'tkazilgan tadqiqotlar psixologlar tomonidan inson hayotining ilk davrlari bilan bog'liq bo'lanligini qayg'uli deb bilgan.

XX- asrning 60-yillariga kelib B.G.Ananev rahbarligida kattalik davri bilan bog'liq tadqiqotlar o'tkazilib boshlangan. Uning fikricha kattalik davri bir-biridan farq qiluvchi bir necha rivojlanish bosqichlariga bo'linadi. Biroq yetuklik davrida psixik rivojlanish davri bolalik, o'smirlik va o'spirinlik davrlariga qaraganga keskin darajada farqlanadi va rivojlanish jarayoni ham tafovutlanadi [3;164].

Tahlil va natejalar (Analysis and results).

Yuqorida ta'kidlanganidek kattalar psixologiyasi – kattalar yoshidagi insonlarning psixologik rivojlanishlar bilan bog'liq bo'lgan shaxsiy o'zgarishlarini, va ularning hissiy holatini va boshqalar bilan bo'ladigan ijtimoiy aloqalarini o'rganadigan fan bo'lib, u ham boshqa fanlar va sohalar singari turli xil asosiy tushunchalarga ega. Ushbu tushunchalar va ularning o'rganish yo'nalishlari, kattalar psixologiyasining psixologik jarayonlar, shaxsiy o'zgarishlar va ijtimoiy moslashuv kabi sohalarda amalga oshiriladigan umumiy faoliyatini to'laligicha qamrab oladi.

Kattalar psixologiyasining asosiy tushunchalar quydagilar va ularning mazmuni bir-biriga mantiqan yaqin sanaladi:

1. Shaxsning o'zgarishi - katta yoshdagi shaxsning psixologik o'zgarishlari va rivojlanishi keskin darajada ekanligi kuzatiladi. Bu o'zgarishlar shaxsning ichki dunyosi, hissiy va kognitiv jarayonlar, jamiyat bilan o'zaro aloqalari orqali namoyon bo'ladi. Bu o'zgarishlar shaxsning o'z-o'zini anglash, qaror qabul qilish va o'zini ifodalash kabi ko'nikmalarini rivojlantiradi.

2. Mehnat va ijtimoiy rol - kattalar psixologiyasida shaxsning mehnat faoliyati va jamiyatdagi o'rni ularning har tomonlama rivojlanishida katta ahamiyatga ega bo'lib shaxsning mehnat faoliyati, uning jamiyatdagi ijtimoiy roli, kasbiy faolligi, ijtimoiy aloqalar va jamiyatdagi ish o'rni kattalar psixologiyasining muhim jihatlaridan biridir.

3. Stress va psixologik moslashuv - kattalar yoshida yuzaga keladigan stress va uning psixologik moslashuvga ta'siri katta ahamiyatga ega hisoblanib stress va uning turli shakllari ulardagi o'tkir yoki surunkali kasalliklarga, insonning ruhiy holatiga va mehnat faoliyatiga sezilarli ta'sir qiladi. Kattalar psixologiyasiga ta'sir etuvchi stresslar va ularni boshqarish psixologiya sohasida alohida o'rganiladi.

4. Yoshlar va oilaviy hayot - kattalik yoshi va bu davrda sodir bo'ladigan o'zgarishlar bu yoshdagi shaxslarning oilaviy hayotiga, oilada bo'ladigan o'zaro munosabatlariga, shuningdek, turmush o'rtog'i bilan kechadigan turli xildagi aloqalarida o'z ta'sirini namoyon etadi.

5. O'zini o'zi anglash - kattalar psixologiyasida shaxsning o'zini anglash, o'z ehtiyojlarini, xohishlarini va qobiliyatlarini tushunish katta rol o'ynaydi. O'zini o'zi anglash, kattalar yoshidagi shaxsning motivatsiyasi va hayot maqsadlariga erishishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Oilaning katta avlodi va ular boshqalar bilan bo'ladigan ijtimoiy-psixologik munosabatlarini quydagi o'rganish yo'nalishlari orqali tahlil qilib olish mumkin.

1. Kattalar rivojlanishining psixologik aspektlari: Bu yo'nalishda kattalar yoshidagi shaxsning psixologik rivojlanish jarayonlari, uning ichki dunyosi, xulq-atvori va hissiy holatlari o'rganiladi. Bu aspektda katta yoshdagi shaxsning psixologik va kognitiv o'zgarishlari, qaror qabul qilish, motivatsiya va o'zini anglash masalalari tahlil qilinadi.

2. Mehnat va kasbiy psixologiya: Kattalar psixologiyasida kasbiy faoliyat va mehnat muhitida yuzaga keladigan psixologik jarayonlar, shaxsning ishdagi o'rni va ijtimoiy rolini o'rganadi. Bu yo'nalish mehnat motivatsiyasi, ishga bo'lgan qiziqish, muvaffaqiyatga erishish va psixologik farovonlikni ta'minlash masalalarini o'z ichiga oladi.

3. Ijtimoiy psixologiya: Kattalik yoshidagi shaxsning jamiyat bilan kechadigan o'zaro aloqalari ijtimoiy moslashuv jarayonida katta o'rin tutadi. Bu yo'nalishda, kattalar yoshidagi insonlarning boshqalar bilan kechadigan o'zaro munosabatlari, oilaviy munosabatlar, do'stlik va jamoaviy faollik masalalari alohida o'rganiladi.

4. Oila va oilaviy psixologiya: Kattalar psixologiyasida oilaviy munosabatlar, oila tuzish va oila ichidagi o'zgarishlar ham alohida o'rganiladi. Bu yo'nalishning maqsadi, oila ichidagi muammolarni hal qilish, oilaviy sharoitda shaxsning psixologik farovonligini ta'minlash va ularni barqarorlashtirishdir.

5. Psixoterapiya va shaxsiy rivojlanish: Kattalar psixologiyasida shaxsning psixoterapiyasi va shaxsiy rivojlanish yo'nalishlari ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, u yo'nalishda kattalar yoshidagi shaxslarni o'zgarishlarga tayyorlash, psixologik yordam va terapiya vositalarini qo'llash orqali ulardagi stresslarni boshqarish va ularning o'zini anglashida yordam berish masalalari o'rganiladi[5;126].

Muammoga doir adabiyotlarda qayd etilishicha kattalik davrida yuqorida qayd etib o'tilgan o'zgarishlar bilan bir qatorda bu davr bilan bog'liq bir qancha biologik o'zgarishlar ham uchraydi

va ular kattalar organizimiga hamda psixikasiga sezilarli va tizimli ravishda tas'ir etadi. Bu o'zgarishlar quydagilar:

- Jismoniy holatning yomonlashishi: mushaklar kuchining kamayishi, suyaklarning sinishiga moyil bo'lishi, qandli diabet va yurak-qon tomir kasalliklarining rivojlanishi.

- Kognitiv funksiyalarning kamayishi va xotira bilan bog'liq muammolar. Eslash, konsentratsiya, tez qaror qabul qilish qobiliyatida pasayishlarning kuzatilishi.

Biologik o'zgarishlar nafaqat organizmga balki psixologik ta'sirga ham olib keladi, chunki bu davrda odamlar o'zlarining hayotiy tajribalarini qayta baholaydilar. Ular orasida depressiya, xavotir, yaksonlik hissi yoki kelajakda nima bo'lishiga oid qo'rqishlar kuchayishi mumkin. Umuman olganda, kattalik davri bilan bog'liq bo'lgan biologik o'zgarishlar psixologik rivojlanishga ta'sir qiladi, chunki ular odamlarning o'zlarini qanday his qilishini va atrofdagi dunyo bilan munosabatini shakllantiradi. Biologik o'zgarishlar bilan bog'liq psixologik ta'sirlarni boshqarish uchun yordamchi vositalar va strategiyalarni ishlab chiqish, shu jumladan psixoterapiya, ruhiy yordam, jismoniy faollik va stressni boshqarish usullari katta ahamiyatga ega. Biologik jarayonlarning psixologik jihatlarini tushunish, yoshlarning ruhiy holati, hissiy tajribalari va umuman hayotga nisbatan munosabatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Biologik o'zgarishlar nafaqat tanada, balki kognitiv jarayonlarda ham o'zgarishlarga olib keladi. Yosh kattalar va o'rta yoshlarda kognitiv rivojlanish to'liq o'zgarishlarga duch keladi, shu jumladan, aqliy faollik va fikrlash usullari o'zgaradi. Biologik jarayonlar, masalan, neyrotransmitterlarning darajasi, sinaptik faoliyat va xotira tizimlaridagi o'zgarishlar, kognitiv jarayonlarni bevosita ta'sir qiladi. O'rta yoshlarda, ko'pincha, qisqa muddatli xotira va diqqatni jamlashda qiyinchiliklar yuzaga keladi. Bu jarayonlar, albatta, psixologik holatga ta'sir qiladi va kishining o'zini his etishi, o'z-o'zini anglashni shakllantiradi. Kognitiv jarayonlar, o'z navbatida, ijtimoiy muloqot, qarorlar qabul qilish va boshqa muhim psixologik jarayonlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review).

S.Jalilova muallifligida yaratilgan "Taraqqiyot psixologiyasi va differensial psixologiya" nomli o'quv qo'llanmada kattalik davri va uning mazmuni haqida olib borilgan tadqiqotlar va ularning mazmuni haqida so'z yuritilgan. Qo'llanmada kattalik davriga shunday ta'rif berilgan. Kattalik davri bir-biridan farq qiluvchi bir necha rivojlanish bosqichlariga bo'linadi. Biroq yetuklik davrida psixik rivojlanish davri bolalik, o'smirlik va o'spirinlik davrlariga qaraganda keskin darajada farqlanadi va rivolanish jarayoni ham tafovutlanadi. Keyingi adabiyot Sh.A.Do'stmuhamedova, X.A.Tillashayxova, G.Baykunosova, G.Ziyavitdinovlarning hamkorligida yaratilgan. Umumiy psixologiya (yosh davrlari va pedagogik psixologiya) nomli darslik bo'lib unda muammo mazmuniga oid quydagi fikr keltirilgan. Yetuklik 30-55-60 yosh hisoblanib, fiziologik, psixik va ijtimoiy jihatdan yetuk bo'lgan davr. Yetuklik insonning ko'p yillik intellektual va ma'naviy xususiyatlari uning shaxsi asosi shakllangan va ro'yobga chiqadigan davridir. Bu davr kishining o'zini shaxs sifatida namoyon etishga harakat qilishining natijasi hisoblanadi[2;186].

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).

Katta yoshdagi odamlarda sodir bo'ladigan psixologik rivojlanish va o'zgarishlar murakkab jarayon bo'lib, bu jarayonni o'rganish o'ziga xos xususiyatlarga ahamiyatli bo'lish bilan birga bir nechta talablarni barajrish talab qiladi. Biz olib boradigan pedagogik-psixologik yondashuvlar bu jarayonni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan bo'lishi zarur. Katta yoshdagilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanish jarayoni o'z-o'zini anglash, stressni boshqarish va ijtimoiy moslashuv kabi masalalarni muhim ahamiyatga kasb etishini muhim deb ko'rsatadi. Shu sababli pedagoglar va psixologlar, o'zlarining yondashuvlarini har bir katta yoshli shaxsning ehtiyojlariga mos ravishda ishlab chiqishlari kerak. Umuman olganda, kattalar yoshdagilarning rivojlanish va o'zgarishlarni to'g'ri yo'lga qo'yish, ularning shaxsiy va ijtimoiy hayotida muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirish, psixologik yordamni taqdim etish va pedagogik metodlarni qo'llash bu jarayonni samarali tarzda boshqarish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar (References).

1.A. X. Abdullaev, N. S. Raximov, M. O. Xadayev «Katta yoshdagilarni

- o'qitish markaziga: qadam-baqadam» T.: «CHASHMA» 2013-yil
2. S. Jalilova «Taraqqiyot psixologiyasi va differensial psixologiya» o'quv qo'llanma «Innovatsiya-Ziyo» T.: 2020-yil 302-bet
 3. O'. M. Asqarova, M. A. Abdullayeva, M. Boltayeva «Andragogika» o'quv qo'llanma Namangan 2014-yil
 4. Sh.A.Do'stmuhamedova va boshqalar «Umumiy psixologiya (2-kitob) Yosh davrlari va pedagogik psixologiya» darslik T.: 2020-yil
 5. Z. T. Nishanova «Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya» darslik Toshkent: «O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti, 2018-yil 600 bet
 6. M. Maxsudova «Muloqot psixologiyasi» o'quv qo'llanma T.: «Turon-iqbol» nashriyoti 2006-yil 119 bet
 7. U. I. Inoyatov, N. A. Muslimov, M. Usmonboyeva, D. Inog'omova «Pedagogika» metodik qo'llanma T.: 2012-yil 456 bet.

ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ЭТНОПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ТРАДИЦИИ УЗБЕКСКОЙ НАЦИИ

Абдумуталова Мадина Абдумалик кизи

Студентка магистратуры совместного узбекско-беларусского факультета
«Инновационная педагогика» ТГПУ им. Низами

Аннотация: Этнопедагогические и этнопсихологические традиции, присущие узбекской нации, в свою очередь, занимают важное место в решении социально-экономических проблем. История жизненного уклада узбекского народа свидетельствует о высоком уровне сплоченности семьи, о её всестороннем развитии. Узбекские национальные традиции имеют важное значение в воспитании сознания молодёжи национальной идеи независимости, в создании будущего великого государства, а также в выборе правильного направления в деле духовного воспитания, в том числе в подготовке мальчиков к семейной жизни.

Ключевые слова: национальные традиции, образование, воспитание, физическое закаливание, честность, доброта, справедливость и правдивость, заботливость, милосердие, умение прощать, мораль.

O'ZBEK MILLATINING ETNOPEDAGOGIK VA ETNOPSIXOLOGIK AN'ANALARI

Abdumutalova Madina Abdumalik qizi

Nizomiy nomidagi TDPU O'zbekiston-Belarus "Innovatsion pedagogika" qo'shma
fakultetining magistratura talabasi

Annotatsiya: O'zbek millatiga xos bo'lgan etnopedagogik va etnopsixologik an'analar, o'z navbatida, ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilishda muhim o'rin tutadi. O'zbek xalqining turmush tarzi tarixi oilaning yuqori darajadagi hamjihatligi, uning har tomonlama rivojlanganligidan dalolat beradi. O'zbek milliy an'analari yoshlarning milliy mustaqillik g'oyasi ongini tarbiyalashda, buyuk davlatning kelajagini yaratishda, shuningdek, ma'naviy tarbiya ishida, shu jumladan o'g'il bolalarni oilaviy hayotga tayyorlashda to'g'ri yo'nalishni tanlashda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: milliy urf-odatlar, ta'lim, tarbiya, jismoniy chiniqish, halollik, mehribonlik, adolat va rostgo'ylik, g'amxo'rlik, rahm-shafqat, kechirimlilik, axloq.

ETHNOPEDAGOGICAL AND ETHNOPSICHOLOGICAL TRADITIONS OF THE UZBEK NATION

Abdumutalova Madina Abdumalik kizi

Graduate student of the joint Uzbek-Belarusian Faculty of «Innovative Pedagogy» TSPU
named after Nizami

Abstract: The ethnopedagogical and ethnopsychological traditions inherent in the Uzbek nation, in turn, occupy an important place in solving socio-economic problems. The history of the Uzbek people's way of life testifies to the high level of family cohesion and its comprehensive development. Uzbek national traditions are important in educating the consciousness of young people of the national idea of independence, in creating a future great state, as well as in choosing the right direction in spiritual education, including in preparing boys for family life.

Keywords: national traditions, education, upbringing, physical conditioning, honesty, kindness, justice and truthfulness, caring, mercy, the ability to forgive, morality.

Национальные традиции требуют совместной деятельности в образовании и воспитании. В связи с этим центральное место занимают и определяют содержание национальных традиций следующие принципы:

давать знания и получать знания; система мирового образования; поведение;

преобладание национальных традиций и ценностей, единство морали; межнациональное согласие, патриотизм и любовь к народу, защита Родины, серьезность эстетического вкуса; овладение профессией; трудолюбие; защита природы; физическое закаливание; честность; доброта; прямолинейность; справедливость и правдивость; дружба; сотрудничество; заботливость; милосердие; умение прощать; бдительность; находчивость и другие.

Эти качества, обладая общественным характером, развиваются в семье в процессе подготовки мальчиков к семейной жизни.

Поэтому в своем произведении «Семья и порядок управления семьей» Фитрат пишет о целях и задачах семьи, о её материально-духовных и правовых основах, об образе жизни мужа и жены, о месте мужчины и женщины в семье, о долге. Вторая часть произведения посвящена воспитанию ребенка. Размышляя о необходимости воспитания ребенка со дня рождения (физического, нравственного, умственного), он дает педагогические, психологические и медицинские научно – практические рекомендации. Его рекомендации и в настоящее время не потеряли своего значения.

Согласно классическим источникам, проблемы семьи и семейных отношений издавна привлекают самых выдающихся людей общества, то есть учёных и мудрецов.

Многие ученые, писатели и поэты, такие как Абу Наср Фараби, Абу Райхон Беруни, Махмуд Кашгари, Кайковус, Алишер Навои, Ризуддин ибн Фахриддин, Ахмад Дониш и многие другие великие мыслители Востока высказали свои драгоценные мысли по этим вопросам, которые имеют социальную и идеологическую значимость в науке по сегодняшний день. В произведениях учёных и философов имеет значительное место тема семья и семейные отношения. Мы хотели бы признать, что психологические взгляды и мнения, высказанные вышеупомянутыми мыслителями, не утратили своей научной ценности даже сегодня. Взгляды востоковедов отражаются в роли семьи и семейной среды в развитии человека. Они подчеркивают роль семьи в интеллектуальном и нравственном развитии личности, социально ориентированные и воспитательные функции родителей, близких родственников. Авторы дают высокую оценку и ценят человеческие качества, которые могут развиваться только в семье. Они подчеркнули важность честности, чистоты, мужества, доброй воли, преданности, милосердия и справедливости в человеческих отношениях, прежде всего, от влияния родительских обязанностей на ребенка, а также положительное влияние на развитие личности. Их ценные идеи в этом направлении ярко отражены в их философско-воспитательных и педагогически-психологических взглядах.

Стремление к приверженности одному из важнейших качеств человека настолько важно в жизни, что оно включает в себя любовь, уважение, верность и преданность людей, уважение к родине, нации, материнской природе, сохранение и приумножение материальных ценностей. Они представляют собой совокупность факторов, способствующих быстрому росту общества, таких как его рациональное использование. Обратите внимание, что значение слово решительность является характеристикой человеческих добродетелей.

Когда в обществе много хороших людей, то это общество будет процветать. Вопрос в том, как проявить решительность в ребёнке? Ответ прост: «Птица делает то, что видит в гнезде» (узбекская народная пословица), то есть источником каждой положительной и отрицательной черты индивидуума является семья. Ученые говорят, что до пяти лет семьдесят процентов сознания ребенка достигает пятилетнего возраста. Остальное в

учебных заведениях.

Давайте подумаем о судьбе и будущем ребенка, растущего в семье, в сердце родителей. Хорошо известно, что отец - хороший пример для мальчика, а мать - для девочки. Например, отец имеет высокую роль, достоинство и потенциал. Семейная дисциплина контролируется духовно образованным отцом. Каждое сказанное им слово будет исполнено. Если отец обещает принести игрушку своему дошкольному сыну или дочери, или взять своих детей в тур, он обязательно сделает это. Отец может показать хороший пример своим детям. Те же самые положительные качества будут продолжать расти у их детей.

А если это положение будет наоборот? К сожалению, это самая страшная ошибка, которую может совершить семья, когда речь заходит о воспитании детей. Чтобы подтвердить нашу точку зрения, мы должны вспомнить вышеупомянутую поговорку «Птицы делают то, что видят в гнезде». Помните, что, когда семья теряет свою репутацию, вам не нужно ожидать особых качеств от взрослого ребенка. Конечно, есть много семей с точки зрения материальной поддержки. Ваш ребенок может не иметь возможности на то, что он хочет сразу. Вы обратитесь внимание на своё состояние и объясните это своему ребенку. Опишите свои временные финансовые трудности, которые вы хотите дать, объясните свои текущие обстоятельства и затем выполните обещание. Вы не только не будете смущены своей совестью, но и окажете положительное влияние на своего ребенка. Как родитель, ваша репутация и уважение к вашим детям и их любовь и уважение к вам будут расти. По мере возможности настолько вы будете внимательны к ним в их развитии, так же и они будут более внимательны и ближе к вам [2, с. 50].

Аль-Фараби.

Высоко чтит арабский мир ученого и философа Аль-Фараби (870-950). Аль-Фараби глубоко и оригинально видел ряд существенных педагогических проблем. Противник клерикализма, он утверждал, что лишь безумцы могут полагать, что высшее благо находится вне существующего мира. Цель воспитания, по Фараби, – подвести человека к этому благу через поощрение стремления совершать добрые дела. Осознать, что именно является добрым или злым, помогают знания. Фараби предложил систему приемов воспитания добродетелей. Приемы делились на «жесткие» и «мягкие». Если воспитанник проявляет желание учиться, трудиться и совершать добрые поступки, уместны мягкие методы. Если же подопечный педагога злобен, нерадив, своенравен, вполне оправданны наказания – «жесткое» воспитание.

Аль-Бируни.

Более чем в ста пятидесяти трактатах другого выдающегося мыслителя Востока, Аль-Бируни (970-1048), во множестве разбросаны важные плодотворные педагогические идеи: наглядности и системности, развития познавательных интересов обучения и др. Бируни утверждал, что главная цель воспитания – нравственное очищение – от бесчеловечных обычаев, фанатизма, безрассудства, жажды властвовать.

Кайковус.

Кайковус - один из выдающихся ученых Центральной Азии и, вообще, восточной философии и педагогики. В своей книге «Кабуснома» он подробно описывает обязанности родителей в воспитание детей и обязанности ребенка по отношению к родителям и семейной жизни.

Основная идея книги Кайковуса - побудить молодых людей, другими словами, призывать их уважать и почитать своих родителей. Автор подчеркивает, что родители готовы на всё для своих детей - они не пытаются обидеть или оскорбить их, а относиться к ним с уважением. Он говорит: «Когда ребенок мудрый, родители не откажутся проявлять свою любовь».

Алишера Навои

С точки зрения семейной психологии мнения Алишера Навои в своей популярной книге «Махбуб-ул кулуб» очень замечательны. В этой работе автор рассказывает о собственном опыте и личных наблюдениях.

Навои описывая о роли женщины в семье утверждает, что хорошая жена - это богатство и счастье семьи.

Психологически анализируя мнения Алишера Навои нужно отметить, что хорошая жена - это хороший воспитатель, преданная жена, аккуратная и чистоплотная домохозяйка. Также следует отметить, по мнению автора о том, что все эти вышеупомянутые и другие характеристики у одной женщины встречается редко.

Ахмада Дониша

Взгляды Ахмада Дониша на это тему тоже бесценны. В своей работе «Наводирул вакоеъ» он обсуждает нравы и условия брака, свекровь и невестку, утверждение истинной и образной любви, о нравах влюбленных, а также о духовном и материальном наследстве, пользе воли и профессии для детей. Он считает, что, когда человек достигнет определенного возраста, у него появляется желание создать семью. Конечно, в этот период человек поймет обязанности семьи, семейного счастья, семейных отношений, родительства и долг отца или матери.

Подводя итог, можно сказать, что очень важна роль и значение семьи в воспитании детей, чтобы они были идеальными людьми. Вот почему великие мыслители Востока неоднократно подчеркивали необходимость быть очень осторожными с этим вопросом, призывая родителей подавать личный пример в воспитании детей.

Список литературы

Ахлоқ-одобга оид хадис намуналари. Т.: Фан, 1990.

Бафаев М.М. Семейная психология: Учебное пособие /Бафаев М.М. – Ташкент, 2022 г. – 205 с.

Кадирова Х.Б. Классификация эвфемистических средств по семантическому объёму. // Вестник науки и образования. № 23 (77). Часть 1. М.: «Проблема науки», 2019. С. 39-43. URL: <https://cyberleninka.m/artide/nMassifikatsiya-evfemisticheskikh-sredstv-po-semanticheskomu-obyomu>.

Максудхужа ибн Мансурхужа. Мажмаъ ул-Максуд. Т.: «Адолат», 1996.

Мусулманова Н.Р. Структура общего значения категорий времени и наклонения в узбекском языке. // Вестник науки и образования. № 2 (80). Часть 1. М.: «Проблема науки», 2020. С. 36-40. URL: <http://scientificjournal.ru/a/114-fil/1349-srukтура-obshchego-znacheniya.html>.

Мусурманов Рахматилла Мусурманович, Сотбаров Атабек Асилбек Угли ВЗГЛЯДЫ ВОСТОЧНЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ НА ВОСПИТАНИЕ РЕБЁНКА И СЕМЕЙНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В УЗБЕКСКИХ СЕМЬЯХ // Вестник науки и образования. 2020. №4-1 (82). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vzglyady-vostochnyh-mysliteley-na-vospitanie-rebyonka-i-semeynye-otnosheniya-v-uzbekskih-semyah>.

Узбек педагогикаси антологияси: Икки жилдлик. Ж. 1 / (Тузувчи-муаллифлар: К. Хошимов, С. Очил; Тахрир айъати: М. Хайруллаев ва б.). Т.: Укитувчи, 1995.

Шоумаров, Г.Б., Шоумаров Ш.Б. Мухаббат ва оила. Т.: Ибн Сино номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1994.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ УЧЕНЫХ НА ГЕНДЕР И ПОЛ

Душанова Садокат Маматкуловна

Кафедра социальной психологии факультета социальных наук Национального университета Узбекистана. Докторант специальности 19.00.05 Социальная психология. Этнопсихология

Аннотация: в статье подробно излагаются взгляды на гендерные исследования, гендер как мыслительная конструкция, новая научная дефиниция, определяющая социальные и культурные функции представителя того или иного пола. Понятие пол относится только к анатомобиологическому строению женщин и мужчин. Термин гендер обозначает совокупность норм поведения и позиций, которые обычно ассоциируются с лицами мужского и женского пола в любом данном обществе.

Ключевые слова: гендер, конструкция, поведения, роли, пол, отношения, социальное, социокультурные, мужских, женских, нормы, самосознание, маскулинное, фемининный.

GENDER VA JINSGA OID OLIMLARNING ZAMONAVIY NAZARIY QARASHLARI

Dushanova Sadokat Mamatqulovna

O'zbekiston Milliy universiteti ijtimoiy fanlar fakulteti ijtimoiy psixologiya kafedrasini. 19.00.05 Ijtimoiy psixologiya ixtisosligi bo'yicha doktorant.

Annotatsiya: Maqolada gender tadqiqotlari, gender aqliy tuzilma sifatidagi qarashlar, u yoki bu jins vakilining ijtimoiy va madaniy funktsiyalarini belgilaydigan yangi ilmiy ta'riflar batafsil bayon etilgan. Gender tushunchasi faqat ayollar va erkaklarning anatomik va biologik tuzilishini nazarda tutadi. Gender atamasi har qanday jamiyatda erkaklar va ayollar bilan bog'liq bo'lgan xatti-harakatlar va munosabatlar me'yorlari to'plamini anglatadi.

Kalit so'zlar: jins, qurilish, xulq-atvor, rollar, jins, munosabatlar, ijtimoiy, ijtimoiy-madaniy, erkak, ayol, me'yorlar, o'z-o'zini anglash, erkaklik, ayollik.

MODERN THEORETICAL VIEWS OF SCIENTISTS ON GENDER AND SEX

Dushanova Sadokat Mamatkulovna,

Department of Social Psychology, Faculty of Social Sciences, National University of Uzbekistan. Doctoral candidate in specialty 19.00.05 Social Psychology. Ethnopsychology

Abstract: the article presents in detail the views on gender studies, gender as a mental construct, a new scientific definition that determines the social and cultural functions of a representative of one sex or another. The concept of gender refers only to the anatomical and biological structure of women and men. The term gender denotes a set of norms of behavior and positions that are usually associated with males and females in any given society.

Key words: gender, construction, behavior, roles, sex, relationships, social, sociocultural, male, female, norms, self-awareness, masculine, feminine.

ВВЕДЕНИЕ. В психологии есть отдельная отрасль, изучающая закономерности поведения человека в обществе, определяемые его биологическим полом, социальным полом и их соотношением, которая называется гендерная психология. Само же определение гендер в переводе с латинского означает «род» и определяет сложный социокультурный процесс конструирования обществом различий в мужских и женских ролях, поведении, ментальных и эмоциональных характеристик. Гендер определяет социальный статус личности в обществе и связанной с ним поведении, ментальных и эмоциональных характеристик. Гендер определяет социальный статус личности в обществе и связанной с ним зависимости, возможности и ограничения, достижения социально значимых ценностей. Воспроизводство и развитие гендера осуществляется в процессе социализации и ресоциализации. В процессе

социализации усваиваются гендерные нормы, модели поведения.

ЛИТЕРАТУРНЫЙ АНАЛИЗ И МЕТОДОЛОГИЯ. Джон Мани (1924-2006), выдающийся сексолог, в 1955 г., при разграничении свойств мужчин и женщин, первым ввел понятия «гендер», «гендерная идентичность», описывая «внутреннее» состояния личности, позволяющее человеку чувствовать себя мужчиной или женщиной. Пойже эти понятия были использованы социологами, юристами, психологами и др., но приобрели иные значения.

Современный исследователь психоаналитической теории С.В. Мелков справедливо утверждает, что и до возникновения самих понятий «гендер» и «гендерная идентичность», психоанализ рассматривал проблему пола как центральную в своей теории, заложил фундамент для современных исследований в психологии и оказал значительное влияние на медицину, социологию, и.д.

Гендерные исследования, начиная с 90-х годов XX стали основываться на теориях социального конструирования гендера [1].

Киммел, Р. Коннел, Т. Лукман, К. Уэст и др.) в русле теории социального конструктивизма противопоставляют биологизаторским идеям различные социальные механизмы формирования гендера. В нашем исследовании, термин «пол» предполагает совокупность анатомо-физиологических особенностей человека, определенных генетически [2]. В различных обществах мужчинам и женщинам предписывается выполнять разные гендерные роли в зависимости от расы [3].

Гендер — это социальная структура и групповая идентичность, которая определяет социальные отношения и поведение на различных уровнях социального мира. В противоречивом мире мозга и половых различий весьма важно не упускать из виду описанный социальный эффект. Относительно взаимоотношений между мужчинами и женщинами существует много заблуждений, которые связаны с понятиями пола и гендера. Пол обычно описывается биологическими и анатомическими различиями, а гендер - социальными. Пол определяется ДНК, а гендер - нет. Отличия между мужским и женским мозгом начинаются с того, что ставится на первое место [4].

«Гендерные подходы в психологических теориях и исследованиях» дается определение понятия «гендер», как совокупности биологических, социальных, психологических характеристик, определяющих существующие различия между мужчинами и женщинами. В отличие от пола биологического гендер является результатом воспитания определенного полоролевого поведения, соответствующего определенной культуре. Гендерный подход в психологии ориентирован на анализ последствий половой дифференциации и иерархичности (мужское доминирование и женское подчинение) в складывающихся отношениях между мужчинами и женщинами, на возможностях личностной самореализации в семейной и профессиональной сферах, особенностей поведения мужчин и женщин, их личности (В.В. Знаков, И.С. Клещина, О. Здравомыслова, М. Арутюнян), особенностей половых ролей в разных сферах деятельности (Т.В. Андреева, Т.В. Берковская), механизмов формирования гендерной идентичности (П.Бурдые, К. Гиллиган), гендерной картины мира и др. (М.В. Буракова, Д.Ю.Правник, К. Радина, Г.В. Турецкая, Н.В. Ходырева, Е. Иванова). При объяснении психологических различий между полами, авторы принимают во внимание процессы трансформации, происходящие в современном обществе.

РЕЗУЛЬТАТЫ. Социальная ситуация развития в современных условиях такова, что жесткая полоролевая поляризация социальных функций мужчин и женщин разрушается, происходит изменение культурных стереотипов мужского и женского поведения. Помимо маскулинности-фемининности, появился иной психологический тип - андрогинный. Понятие психологической андрогинии относится только к поведению и установкам, а не к соматическим качествам [5].

Гендер – это любое проявление пола, не связанное прямо с репродуктивной активностью.

С. Кесслер и У. Маккенна внесли свой вклад в развитие понятия «гендер», предложив обозначать термином «гендер» не только социокультурные представления и индивидуальные когнитивные схемы восприятия биологического пола, но также и те аспекты бытия женщины или мужчины, которые традиционно считались биологическими. Они предложили оставить

за термином «пол» только репродуктивную активность. Именно С. Кесслер и У. Маккенна ввели практику обозначения термином «гендер» любые проявления пола, не связанные прямо репродуктивной активностью [6].

Гендер содержит когнитивные (гендерное самосознание), эмоциональные (гендерная идентичность) и поведенческие (гендерные роли, особенности поведения) компоненты [7].

Гендерное самосознание включает: осознание своего тела как тела человека определенного пола; осознание себя, своей личности, своего жизненного пути как представителя определенного пола; знания гендерных стереотипов (атрибутов одежды, возможностей, занятий, игр и пр.) и ролей (личных, семейных, профессиональных и пр.); осознание своего соответствия гендерным представлениям, стереотипам, ролям и т.д.

О.А. Воронина выделяет следующие направления в изучении гендера: 1. Псевдогендерное направление (исследователи, работающие в этом направлении, стоят на позициях биодетерминизма и считают гендер синонимом термина пол и синонимом термина социополовая роль); 2. Социополовое направление (учёные, работающие в рамках данного направления, полагают, что пол является биологической данностью, а гендер – это социальный конструкт, однако считают, что наличие двух «гендеров» (мужского и женского) является воспроизводством двух биологически разных полов); 3. Социоконструктивистское направление. Исследователи, работающие в рамках данного направления, берут за основу теорию социального конструирования гендера. Основные положения данной теории можно представить следующим образом: а) гендер конструируется в семье, через социализацию в общественных институтах, при помощи разделения труда и т. д.;

б) гендер конструируется и самим человеком (путём принятия общественных правил и норм в отношении гендерных ролей и желаний соответствовать этим нормам [8].

Многие исследователи, дающие свою трактовку понятия «гендер», отмечают его социальную сущность. А. В. Кирилина полагает, что «гендер отражает одновременно процесс и результат “встраивания” индивида в социально и культурно обусловленную модель мужественности или женственности, принятую в данном обществе на данном историческом этапе»

В современной психологической науке гендер понимается как совокупность социальных стереотипных представлений о поведении и психологических особенностях мужчин и женщин; это социальный, психологический пол [9].

Как утверждали социальные психологи С.Кесслер и У.Маккенна, пол в социальном взаимодействии выступает, прежде всего, как когнитивная схема обусловленные культурой представления о том, какие личностные признаки свойственны людям того или иного пола.

Один из альтернативных способов понять мужественность осознать, что она наигранная. Такой подход идет от американского философа и теоретика гендера Джудит Батлер, развившей идею о том, что мы отыгрываем гендер. Мы действуем как личность, которой желали бы быть. Как и в случае с гегемонной маскулинностью, это, скорее, наши действия, основанные на информации, полученной от окружающих нас людей, - о том, как нам следует вести себя в данном пространстве [10].

Голос, необходимый для устранения разрывов в отношениях, заглушается во имя мужественности и женственности. Так гендер порождает разрывы, которые невозможно залатать. Маскулинное табу на нежность, как и фемининный запрет на самовыражение, открывает путь целому ряду предательств и патологий в отношениях.

В этом свете гендер предстает как ключевой момент всех форм подавления. Обесценивая способность к восстановлению связи, гендер отрезает все пути здоровому сопротивлению несправедливости. Когда протест оказывается неэффективным, нашим уделом становятся отчаяние и отчуждение, и нам остаются лишь воспоминания о том, от чего нам пришлось отказаться [11].

Гендер (gender), который часто называют социальным полом в отличие от биологического пола (sex), рассматривается как одно из базовых измерений социальной структуры общества наряду с классовой принадлежностью, возрастом и другими характеристиками, организующими социальную систему. “Гендер” - это социальный статус, который

определяет индивидуальные возможности образования, профессиональной деятельности, доступа к власти, сексуальности, семейной роли и репродуктивного поведения. Социальные статусы действуют в рамках культурного пространства данного сообщества. Это означает, что гендеру как статусу соответствует гендерная культура [12].

Основное положение теории социальной конструкции реальности (и социальной конструкции гендера как ее варианта) заключается в том, что индивид усваивает культурные образцы (паттерны) в процессе социализации, продолжающемся в течение всей жизни. Период первичной социализации связан в основном с бессознательными и пассивными механизмами усвоения культуры, в то время как вторичная социализация предполагает большую включенность когнитивных механизмов и возможность творческого преобразования среды. По данным психологов, гендерная идентичность - константа - формируется у детей в возрасте 5-7 лет, а в дальнейшем идет ее развитие и содержательное насыщение за счет опытов и практик (Spence 1984). Важнейшим этапом вторичной социализации является возраст между 17 и 25 годами, когда, по словам К.Манхейма, формируется мировоззрение личности и ее представление о собственном предназначении и смысле жизни. Это период юности, в течение которого усваивается опыт поколения. События, пережитые и осмысленные в этом возрасте, становятся базовыми детерминантами ценностной доминанты.

ОБСУЖДЕНИЕ. Значимость агентов социализации на разных этапах жизненного пути различна. В период младенчества и детства (первичной социализации) главную роль играют семья, группы сверстников, соответствующие средства массовой информации, школа, "значимые другие". В дальнейшем в период вторичной социализации, когда «уже социализированный индивид входит в новые сектора объективного мира своего общества», особенно значимы образовательные институты (учебные заведения), сообщества, средства массовой информации. Именно здесь формируется среда, которую воспринимает индивид, с которой он себя идентифицирует и существование которой он поддерживает [13].

«Гендер - это социальный пол». Он поясняет, что, говоря о мужчине и женщине, мы имеем в виду биологический пол. Но когда мы рассуждаем о «женском» и «мужском», то имеем в виду социальные характеристики, гендерные [14].

Определение и смысловое наполнение понятий гендера и гендерной системы тщательно анализировались известными специалистами изза рубежа, Ангером Р., Виттингом М., Гофманом И., Боком Г., Зиммерманом Д., Ортнером Ш., Хирдманом И. и другими.

Уже к началу нынешнего столетия после многочисленных исследований

Всемирная организация здравоохранения стала рекомендовать использование подходов гендерного характера для изучения здоровья людей. Под гендером в общем смысле понимают особый комплекс практик, с помощью которого можно перенести репродуктивные различия между мужчиной и женщиной на какой-либо социальный процесс (Леевик М.В., 2019)

Ожиговой Л.Н. понятие гендера определяется в качестве социально-психологического конструкта, который имеет определенную многоэлементную структуру, которая в свою очередь отражает сущность и необходимые механизмы специфики формирования таких черт, как маскулинность и фемининность [15].

Прежде чем перейти к изложению своих идей, Коннелл предлагает в этой работе весьма подробный анализ сложившихся подходов к изучению полового различия. При этом автор отходит от традиционных классификаций теоретических моделей, которые обычно в первую очередь основываются на различии эссенциалистского и феминистского подходов, и указывает на четыре основных парадигмы анализа гендерных отношений: марксистскую, полоролевую, категориальную и «теории практик».

С социологической точки зрения важно, что модель Коннелла, хотя и ориентирована в первую очередь на описание практик, то есть действий конкретных людей, не теряет из поля зрения также уровень институтов и социальной структуры общества в целом. В ее рамках выделяются гендерные режимы, определяющие правила гендерного поведения и взаимодействия в отдельных институтах, и гендерный порядок, который регулирует эти отношения в масштабах всего данного общества. Под «обществом» Коннелл «по умолчанию» понимает то или иное национальное государство, но он также подчеркивает,

что существует и мировой гендерный порядок, роль которого становится все более и более заметной [16]. Как пишет Д. Рейли, гендер становится относительной переменной, актуализирующейся в данных исторических и социальных условиях и конструируемой в рамках определенных дискурсов. Таким образом, гендер можно считать переменной, имеющей разное, в зависимости от ситуации, социальное значение; иногда эта переменная может быть и иррелевантна как объяснительная категория. Например, понятие «женщина» является историческим и социальным конструктом, наполненным разным смыслом в разных дискурсивных ситуациях. В рамках этого общего понятия отдельные женщины могут обладать совершенно разным статусом и вкладывать в понятие «быть женщиной» разные смыслы.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. В заключение следует отметить, что скорее можно говорить о том, что использование понятия «гендер» в качестве универсальной социальной переменной не только позволяет увидеть новые измерения социальности, но и трансформирует наше представление о ней. И поэтому для аналитических целей было бы полезнее не считать гендер универсальным референтом, а сфокусировать внимание на том, в каких случаях этот референт может быть успешно применен, а в каких нет.

СПИСОК ССЫЛОК

1. Ярошенко Е. В. Формирование гендерной идентичности мальчиков-подростков средствами физического воспитания : диссертация ... кандидата педагогических наук / Грозный, 2019. - 220 с. : ил.
2. Позднякова Т. Н. Формирование гендерной идентичности подростка из неполной семьи во взаимодействии со школой : диссертация ... кандидата педагогических наук / Белгород, 2020. - 212 с. : ил.
3. Хасбулатова О. А. Гендерный подход в управлении персоналом и деятельности государственных служащих : учебное пособие / Ивановский гос. ун-т, 2021 (Иваново). - 219 с. : ил., табл.;
4. Медина Д. Правила мозга. Что стоит знать о мозге вам и вашим детям : Что стоит знать о мозге вам и вашим детям / 5-е изд. - Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2021. - 298, [1] с.
5. Дерябина А.С. Образ будущего в контексте гендерных различий : диссертация ... кандидата психологических наук : 19.00.01 / Хабаровск, 2019. - 185 с. : ил. 20. Ижевск: Удмуртский университет, 2011. 156 С.
6. Васюра С.А. Гендерная психология: учебное пособие / Прайм Еврознак, 2001. 320 с.
7. Черных О.Ю. ГЕНДЕР КАК СОЦИАЛЬНЫЙ КОНСТРУКТ/МИР НАУКИ, КУЛЬТУРЫ, ОБРАЗОВАНИЯ. № 3 (76) 2019, канд. филол. наук, доц. каф. зарубежной филологии, Московский городской педагогический университет, г. Москва, РФ, E-mail: chernykhou@mail.ru
8. Берн Ш. Гендерная психология [Текст] / Ш. Берн. Санкт Петербург
9. Робинсон М. Быть мужчиной : современная мужественность без насилия, доминирования и страха / Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2021. - 248, [2] с.; см. - (Серия «Быть мужчиной»); ISBN 978-5-00169-799-2 : 2000 экз.
10. Гиллиган К. Почему патриархат все ещё существует? / Смирнова. - 2-е изд. - Москва : Изд. дом Высш. шк. экономики, 2021. - 171 с.; 23 см. - (Серия Социальная теория); ISBN 978-5-7598-2520-3 : 1000 экз.
11. Е.Здравомысловой, А.Темкиной. Гендерное измерение социальной и политической активности в переходный период. Сб. научн. статей / Центр независимых социальных исследований. Труды. Вып. 4. - Санкт-Петербург, 1996. - 000 с.
12. Курочкина, И. А. Развитие гендерной идентичности детей-сирот подросткового возраста : диссертация ... кандидата психологических наук : 19.00.07 / Екатеринбург, 2019. - 229 с. : ил.
13. Леевик М. В. Психогенная трансформация полоролевого поведения у мужчин с вич-инфекцией : диссертация ... кандидата психологических наук : 19.00.04 / Санкт-Петербург, 2020. - 161 с. : ил.
14. Тартаковская И. Н. «Гендерная теория как теория практик: подход Роберта Коннелла» Текст научной статьи по специальности «Философия, этика, религиоведение»

TALABALARNING GURUHDAGI STATUSI SHAKLLANISHIGA IJTIMOIIY PSIXOLOGIK MUNOSABATLARNING EKSPERIMENTAL TADQIQI

Sarvinoz Haydarova,
Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

Anotatsiya: Ushbu maqolada talabalarning guruhgadi statusiga ta'sir qiluvchi ijtimoiy psixologik munosabatlarining tadqiqi bayon qilingan. Talabalik davrining o'ziga xos jismoniy va intellektual psixologik xususiyatlari, Respublikamiz hududidagi (Surxondaryo va Jizzax) talabalar jamoasida hududiy qadriyatlar, bir-birini qo'llab quvatlash, bir biri bilan bo'lgan o'zaro muloqot, va bularning guruhdagi mavqiyga ta'siri jarayonida Shleydin Shvars metodining talqin etilishi, ulardagi ijtimoiy-psixologik munosabatlarni samimiy o'rnatishda, umummilliy qadriyatlar va etnopsixologik talim-tarbiyaning tutgan o'rni haqida bayon qilingan

Kalit so'z: Talaba, talabaning guruhdagi statusi, psixologik xususiyatlari, o'quv va intellektual salohiyati, jismoniy muhit, ijtimoiy psixologik munosabat

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ К ФОРМИРОВАНИЮ ГРУППОВОГО СТАТУСА СТУДЕНТОВ

Хайдарова Сарвиноз,
преподаватель Термезского государственного университет

Аннотация: В данной статье описано исследование социально-психологических отношений студентов, влияющих на групповой статус. Уникальные физические и интеллектуально-психологические особенности студенческого периода, региональные ценности в студенческом сообществе на территории нашей республики (Сурхандарьи и Жиззаха), взаимная поддержка, взаимное поощрение В процессе взаимного общения друг с другом и их влияние на положение в группе, интерпретация метода Шлейдина-Шварца, роль национальных ценностей и этнопсихологического образования в искреннем установлении социально-психологического описаны отношения в них.

Ключевые слова: Студент, статус студента в группе, психологические характеристики, образовательно-интеллектуальный потенциал, физическое окружение, социально-психологический настрой.

EXPERIMENTAL STUDY OF SOCIAL PSYCHOLOGICAL RELATIONS TO THE FORMATION OF STUDENTS' STATUS IN A GROUP

Haydarova Sarvinoz,
teacher at Termez State University

Annotation: This article describes a study of the social psychological relationships that influence students' group status. The unique physical and intellectual psychological characteristics of the student period, regional values in the student community in the territory of our republic (Surkhondaryo and Djizzax), mutual support, mutual encouragement In the process of mutual communication with each other, and their influence on the position in the group, the interpretation of Schleidin-Schwarz method, the role of national values and ethnopsychological education in sincerely establishing socio-psychological relations in them is described.

Key words: Student, student's status in the group, psychological characteristics, educational and intellectual potential, physical environment, social psychological attitude

Kirish Hozirgi vaqtda ijtimoiy psixologiyada talabalar guruhlarini o'rganishga qiziqish ortib bormoqda. Tengdoshlar guruhlarida individual maqom muammosi ko'proq bola rivojlanishi, o'smirlik va yoshlik davri tadqiqotchilari tomonidan ko'proq o'rganilgan «talabalik yoshi» kabi muhim bosqich bu borada etarlicha o'rganilmagan. Talabalarning muloqot sub'yektlari sifatidagi xususiyatlarini rivojlanishning ijtimoiy holati nuqtai nazaridan talqin qilish mumkin. Talabalik davri etakchi faoliyatning o'zgarishi, ijtimoiy maqomning o'zgarishi, yoshlarning yangi ijtimoiy rolga kirishi bilan tavsiflanadi. Ayniqsa, guruh ichidagi shaxslararo munosabatlarning ahamiyati

muxim sanaladi ko‘pincha iqtisodiy va psixologik jihatdan ota-onasiga qaram bo‘ladi. Ijtimoiy etuklikning rasmiy boshlanishi va uning haqiqiy «boshlanmaganligi» o‘rtasidagi bunday tafovut ushbu rivojlanish davrining jiddiy qarama-qarshiligidir. Talabalik yoshi bu qarama-qarshilik bartaraf etilganda, faol yo‘nalish va yangi ijtimoiy funksiyalarning rivojlanishi sodir bo‘lgan davrda shaxs uchun bosqich bo‘ladi.

Adabiyotlar sharhi: Biz bilamizki talabalik davrning juda ko‘plab o‘ziga xos betakror serqirra tomonlari mavjud bo‘lib, Tadqiqotchilar bu yosh davrlarining o‘ziga xos xususiyatlari borligi haqida, ayni paytda ular ko‘plab umumiy xususiyatlarga ega. B. G. Ananov, N. V. Kuzmina, A. A. Rean, V. I. Slobodchikov, V. A. Slavenin, Ye. I. Stepanova va boshqa bir qator tadqiqotchilarning tadqiqotlarida oliy o‘quv yurtlarida ta‘lim olish talabalar uchun juda og‘ir kechadi. Talabalarining shaxslararo munosabatlari, birinchidan, yosh bilan bog‘liq deb aytishga imkon beradigan muhim empirik va nazariy materiallar to‘plangan ushbu ijtimoiy guruhning xususiyatlari, ikkinchidan, uning o‘ziga xos faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari qayd etilgan,[1]. Oliy o‘quv yurtida talaba maqomida qolish yangi vakolatlar va yangi xulq-atvor strategiyalarini ishlab chiqishni o‘z ichiga oladi. Ular ko‘pincha dominant, mustaqil xatti-harakatlar bilan bog‘liq. Talabalarda bularning barchasi muloqot atrofida sodir bo‘layotgan hamma narsani nazorat qilish, ular his qilayotgan yoki o‘ylayotgan narsalarga ta‘sir qilish istagi bilan ajralib turadi. Guruhning o‘zaro ta‘sir mexanizmlari muammosining muhim xususiyatlardan biri shaxslararo o‘zaro ta‘sir - bu shaxsning guruhdagi statusiga bog‘liqligini ko‘rishimiz mumkin. Jahon miqyosida talaba va ta‘lim dargohlari munosabatlari va o‘quv faoliyatiga nisbatan oqilona munosabatda bo‘lish ustuvor vazifa bo‘lib qolmoqda. Shu o‘rinda albatta talabalarining guruhlarda tutgan o‘rni anchayin muhim sanaladi

Talabalik davridan katta yoshli odamlarning turmush tarziga o‘tish jarayoni shaxsning kamol topish xususiyatlariga bog‘liq ichki qarama qarshiliklarni keltirib chiqaradi. Oliy o‘quv yurtlaridagi ta‘lim-tarbiya jarayonlarini samarali amalga oshirish uchun talabalar bilan o‘qituvchilar o‘rtasida uzluksiz ta‘sir o‘tkazish hukm surishi lozim. O‘qituvchi bilan talabaning hamkorlikdagi faoliyati negizida o‘quv tarbiya ishlarini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish muammosi yotadi. Bu muammo oliy maktab psixologiyasida juda kam tadqiq qilingani tufayli huddi ana shu muammo kengroq mulohaza yuritish maqsadga muvofiqdir,[2]. Oliy o‘quv yurtidagi ta‘limning o‘ziga xos xususiyatlari talabalarining boshqa ijtimoiy guruhlar bilan (xoh rasmiy, xoh norasmiy bo‘lishidan qat‘inazar) muloqotga kirishish uchun muhim imkoniyat yaratadi. Talabalik davrining asosiy xususiyatlaridan biri ijtimoiy yetuklikning jadal sur‘at bilan ro‘yobga chiqishidir. Ma‘lumki, ijtimoiy yetuklik ya‘ni kamolot bo‘lag‘asi davrida shaxsdan bir biriga bo‘lgan iliq munosabatda hamda zarur aqliy qobiliyatni va ijtimoiy turmushda bajariladigan turli rollarni egallashga, oila qurishga, farzandlarni tarbiyalashga, shuningdek foydali ishlab chiqarish bo‘lmish mehnat faoliyatida qatnashishga mas‘ul vazifada ishlashga tayyorlanishni talab qiladi,[3].

Shuni alohida ta‘kidlab o‘tish joizki, talabalarining bilim olish qobiliyati, iste‘dodi, zehni va uquvchanligining rivoji ko‘p jihatdan uchta muhim omilga bog‘liqdir.

1. Talabalar tomonidan o‘zlashtirilgan bilimlar va ko‘nikmalarning puxtaligi, barqarorligi, mustahkamligi (chunki ularni o‘zlashtirish jarayonida ba‘zi bir salbiy jihatlari kelib qo‘shiladi).

2. O‘quv va tarbiyaviy ishlarni oqilona tashkil yetish va nazorat qilish talabalarining o‘qishga munosabatlarining (motiv va motivasiyalarining), ya‘ni ichki turtkilari majmuasining muhim shartidir, Talaba shaxsining o‘ziga xos xususiyati, mavzuning ijtimoiy shaxsiy ahamiyatligi, o‘quv fani bo‘limining dolzarb muammolarga boyligi va hokazo.

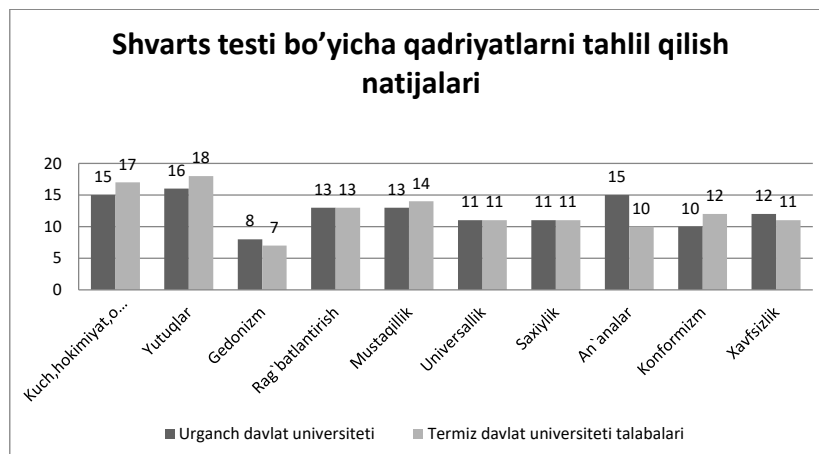
3. Talabalarni mustaqil (faol, ijodiy, nostandard) ravishda oqilona bilim olishga o‘rgatish (o‘qituvchining tinglovchilarda mustaqil aqliy faoliyat uyushtirish va tashkil yetish usullari, vositalari, texnologiyasi bilan ishlash yehtiyoji, motivi, mayili, qiziqishi, hissiy intilishini uyg‘otishi) va shu sohada muayyan maslahatlar, tavsiyalar ishlab chiqish umumiy maqsad namoyon bo‘lishining kafolatidir. Ushbu xilma-xillik yoshlarning kognitiv faolligi darajasida, ularning oila, va mehnat munosabatlarini o‘rnatishga yo‘naltirilganligi, shuningdek ular tomonidan qurilgan shaxslararo o‘zaro munosabatlarning sifat va mazmunli holatida namoyon bo‘ladi.[4]. Ilmiy tadqiqot vaqtida shuni guvohi bo‘ldikki ko‘p omillar orasida iqtisodiy, siyosiy, madaniy va boshqalar talabalarining shaxslararo munosabatlarini qurish va rivojlantirish uchun universitet doirasida shakllangan muhit juda muhim ahamiyat kasb etadi ekan. Talabalik davrida ta‘lim

olish dargohining muhiti shaxsga ta'sir qiluvchi bir qator tarkibiy bo'linmalarni o'z ichiga oladi. Ta'lim muhitining barcha ko'rsatilgan tarkibiy bo'linmalarining o'quvchilarning shaxslararo munosabatlariga ta'siri kuzatilganiga qaramay, psixologiyada inson omili ularni qurishda yetakchi hisoblanadi. B.G. Ananov rahbarligida o'tkazilgan ilmiy-tadqiqot ishlaridan ma'lum bo'lishicha, talabalar kamol topishining jinsiy va neyrodinamik xususiyatlarini ularning aqliy imkoniyatlarini to'la ishga solish va sarmahsul o'quv faoliyatini tashkil qilish uchun muhim imkoniyat, shart-sharoit yaratadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra hozirgi kunda talabalik davrining psixologik xususiyatlarini bilish oliy ta'lim psixologiyasida juda muhim va zarur hodisaga aylanmoqda. Talaba shaxsining shakllanishi uning rivojlanishining ma'lum bir bosqichida bo'lgan akademik guruhda sodir bo'ladi. Shaxs rivojlanishining tabiati ko'p jihatdan shaxs kiritilgan va u birlashtirilgan guruhning rivojlanish darajasi bilan belgilanadi,[6]. Talaba shaxsining rivojlanishida jamoaviy darajaga yetgan akademik guruhlarda talabalarda zamonaviy mutaxassis uchun zarur bo'lgan ijobiy shaxs fazilatlarini shakllantirish uchun qulay sharoitlar mavjud. Shunday qilib, hozirgi bosqichda talabalik yoshining psixologik xususiyatlarini bilish oliy ta'lim psixologiyasida juda muhim va zarur hodisaga aylanmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Biz talabalarining guruhdagi statusiga kross madaniy munosabatlarning eksperimental tadqiqini Sh.Shvarsning qadriyatli orientatsiya qadriyat yo'nalishlarini o'rganish metodikasi orqali o'rganishga qaror qildik. Obyekt sifatida Surxondaryo viloyati Termiz davlat universitetining 2-kurs talabalari hamda Jizzax davlat universiteti 2-kurs talabalari ishtirok etishdi. Metodika taxlilida quyidagi natijalar aniqlandi.

Natijalar tahlili: Shvarsning qadriyatli orientatsiya –qadriyat yo'nalishlarini o'rganish metodika taxlilida quyidagi natijalar aniqlandi.

Natijalar tahlili: Shvarsning qadriyatli orientatsiya –qadriyat yo'nalishlarini o'rganish metodika taxlilida quyidagi natijalar aniqlandi.

Metodikamizda ishtirok etgan jami respondentlarimiz soni 248 nafar bo'lib shulardan 105 nafari qiz bolalar, 143 nafari o'gil bolalar. Olingan so'rovnomaning natijalari ko'rib turganingizdek,

Kuchli xokimiyat va obro' shkalamizda 17 nafar Surxondaryolik oliy ta'lim talabalarda nisbatan yuqori ko'rsatkich ko'rsatdi Jizzax davlat universiteti talabarida esa 15 nafar sinaluvchini tashkil qilyapti.

Yutuqlar shkalamizda Surxondaryolik oliy ta'lim talabalari 18 nafarni, Jizzax davlat universiteti talabarida 16 nafarni tashkil qildi.

Gedonizm shkallasi bo'yicha esa Surxondaryolik oliy ta'lim talabalarida 7 nafar, Jizzax davlat universiteti talabalarida esa bu shkallamizda 8 nafarni tashkil etdi.

Rag'batlantirish shakllada Surxondaryolik oliy ta'lim talabalarida 13 nafarni Jizzax davlat universiteti talabalarida esa bu shkallamizda 13 nafar respondentlarimiz natijani ko'rsatishdi.

Mustaqillik shkallamizda Surxondaryolik oliy ta'lim talabalarda 14 nafar respondentlarimiz Jizzax davlat universiteti talabalarida esa bu shkallamizda 13 nafar sinaluvchilarimiz natija ko'rsatishdi.

Universallik shkallamizda Surxondaryolik oliy ta'lim talabalarda 11 nafar respondentlarimiz Jizzax davlat universiteti talbalarida esa bu shkallamizda 11 nafar sinaluvchilarimiz natija ko'rsatishdi.

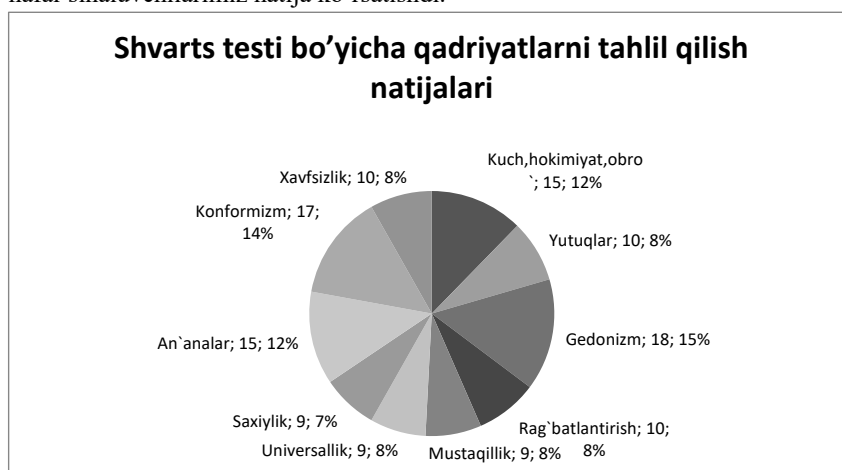
Saxiylik shkallamizda Surxondaryolik oliy ta'lim talabalarda 11 nafar respondentlarimiz Jizzax davlat universiteti talbalarida esa bu shkallamizda 11 nafar sinaluvchilarimiz natija ko'rsatishdi.

An'analar shkallamizda Surxondaryolik oliy ta'lim talabalarda 10 nafar respondentlarimiz Jizzax davlat universiteti talbalarida esa bu shkallamizda 15 nafar sinaluvchilarimiz natija ko'rsatishdi.

Konformlik shkallamizda Surxondaryolik oliy ta'lim talabalarda 12 nafar respondentlarimiz Jizzax davlat universiteti talbalarida esa bu shkallamizda 10 nafar sinaluvchilarimiz natija ko'rsatishdi.

Xavsizlik shkallamizda Surxondaryolik oliy ta'lim talabalarda 11 nafar respondentlarimiz Jizzax davlat universiteti talbalarida esa bu shkallamizda 12 nafar sinaluvchilarimiz natija ko'rsatishdi.

Xavsizlik shkallamizda Surxondaryolik oliy ta'lim talabalarda 11 nafar respondentlarimiz Jizzax davlat universiteti talbalarida esa bu shkallamizda 12 nafar sinaluvchilarimiz natija ko'rsatishdi.

Xulosa va tavsiyalar Tadqiqotimizdan olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki talabalarga keltirilgan shkalalarda madaniy qadriyatlar, an'nalar, rag'batlantirish mustaqillik, yutuqlar, saxiylik qanchalik yuqori bo'lsa ularning guruhdagi statusiga ta'sir qilishini ko'rishimiz mumkin. Talabalar guruhidagi shaxsning holatiga ta'sir qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillarni tahlil qilish ma'lumotlari talabalarining turli bosqichlarida moslashuvi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish jarayonida universitetning psixologik xizmatlari faoliyati uchun foydali bo'ladi. O'qitish, talabalar guruhining faoliyatini optimallashtirish, shaxsning guruhga kirishini optimallashtirish uchun, ta'lim funksiyalarini yanada samarali amalga oshirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. M.G.Davletshin Yosh davrlari va pyedagogik psixologiya T.: 2004 y
2. Ergash G'oziyev Ontogenez psixologiyasi Noshir T.2010
3. Andreeva G.M. Ijtimoiy psixologiya. - M., 1996 yil.
4. Begmatov A., Quraev M. Ijtimoiy pedagogikaning dolzarb masalalari. T.:1998
5. Qurboniyazova Z.Q. Ijtimoiy tarbiya muammolari. Halq ta'limi, 2003, 6-son
6. Karimova V.M. Etnopsixologiya. O'quv qo'lanma. O'qituvchi. T.2012.
7. Z.T. Nishonova, P.S.Ergashov Oliy maktab psixologiyasi T.: 2012 y
8. I.Mayers D. Sosialnaya psixologiya / Perv.s angl. -SPb., „Piter“, 1999. 688- s.
9. Saydullayevna, H. S. (2023). Study of Psychological Characteristics of Personal Aggression. European journal of innovation in nonformal education, 3(12), 76-79.

OILADA BOLA SHAXSINI TARBİYALASHDA MILLIY QADRIYATLARNING TA'SIRI

Musinova Nozira Mirzadjonovna
Buxoro davlat universiteti dotsenti v.b., PhD

Annotatsiya: Jahonda jadal sur'atlar bilan ortib borayotgan axborot oqimi, virtual olamning kuchayib borishi millat va elatlarning madaniy uyg'unlashuvida namoyon bo'lishi, insonlar orasidagi begonalashuv holatlarini yuzaga keltirib chiqarayotgan omillar barcha mamlakatlarning ijtimoiy hayotiga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Bugungi kunda dunyo mamlakatlarida inson kapitali sifatida uning xulq-atvori, intellektual qobiliyatini oshirishda madaniyatlararo o'zgarishlar integratsiyasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bu borada oilaviy tarbiya metodlarining yoshlar milliy tarbiyasi va xulq-atvoriga ijobiy yoki salbiy ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillar psixodiagnostikasi orqali korreksiyalashga yo'naltirilgan tadqiqot ishlariga e'tibor qaratish zarurati kuzatilmogda.

Tayanch tushunchalar: oila, bola shaxsi, millat, tarix, qadriyatlar, oilaviy munosabatlar, ijtimoiy-psixologik ta'sir.

ВЛИЯНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ НА ВОСПИТАНИЕ ЛИЧНОСТИ РЕБЕНКА В СЕМЬЕ

Мусинова Нозира Мирзаджоновна
И.о.доцента Бухарского государственного университета, PhD

Аннотация: стремительно увеличивающийся поток информации в мире, усиление виртуального мира, проявляющееся в культурной гармонии наций и народностей, факторы, провоцирующие возникновение случаев отчуждения между людьми, оказывают свое влияние на общественную жизнь всех стран. Сегодня в странах мира интеграция межкультурных изменений приобретает особое значение в развитии человеческого капитала, его поведения, интеллектуальных способностей. В связи с этим наблюдается необходимость сосредоточения внимания на исследовательских работах, направленных на коррекцию методов семейного воспитания посредством психодиагностики социально-психологических факторов, положительно или отрицательно влияющих на национальное воспитание и поведение молодежи.

Базовые понятия: семья, личность ребенка, национальность, история, ценности, семейные отношения, социально-психологическое воздействие.

INFLUENCE OF NATIONAL VALUES IN THE UPBRINGING OF THE PERSONALITY OF A CHILD IN THE FAMILY

Musinova Nozira Mirzadjonovna
Associate professor of Bukhara State University, PhD

Annotation: the rapidly increasing flow of information in the world, the strengthening of the virtual world is manifested in the cultural harmonization of nations and elates, the factors that cause States of alienation among people have their impact on the social life of all countries. Today, the integration of intercultural changes in the development of its behavior, intellectual capacity as human capital is of particular importance in the countries of the world. In this regard, there is a need to focus on research work aimed at correction through the psychodiagnostics of socio-psychological factors that positively or negatively affect the National upbringing and behavior of young people of family upbringing methods.

Basic concepts: family, child personality, nationality, history, values, family relationships, socio-psychological impact.

O'zbek oilasidagi bola tarbiyasida mehnat va turmushdagi ijobiy milliy an'analar urf-odatlar va ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlar katta rol o'ynaydi. Oila shaxsni ijtimoiylashtirishning eng muhim

omili va oilada bolaning qadriyat yo'nalishlarini shakllantirish muhim darg'asidir.

Darhaqiqat, yoshlarni har tomonlama, ham aqlan, ham jismonan barkamol, axloqan yetuk, ma'naviy pok qilib tarbiyalash shu kunning muhim va dolzarb muammolaridan biriga aylanib qoldiki, bu davr va bugungi turmushimizni taqozosidir. Qadriyatlar jamiyat rivojining negizi, millatning tarixiy taraqqiyotida erishilgan muvaffaqiyatlarini avloddan avlodga o'tkazuvchi qudratli omildir.

Tarixiy taraqqiyot bosqichlariga nazar tashlar ekanmiz, har bir jamiyat, davlat o'zining milliy qadriyatlarini rivojlantirmay hamda mustahkamlamay turib taraqqiy etmagan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2021-yil 19-yanvar kuni ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo'yicha o'tkazilgan videoselektor yig'ilishida: "Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir. Biz yangi O'zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyat" – deb e'tirof etdilar [1].

Xo'sh qadriyatning o'zi nima? Qadriyatlar deganda, inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan barcha narsalar tushuniladi. Qadriyatlarining mohiyati insonlarning tarixiy tajriba an'analari kelgusi avlodlarga to'la-to'kis yetkazish, o'rgatish, ta'lim-tarbiya berish orqali izohlaymiz. Shuning uchun milliy ma'naviy qadriyatlarni e'zozlab, ardoqlab, chin dildan bajarish va ularni o'z holida saqlash, shu bilan birga, umuminsoniy qadriyatlarni oila muhitiga uyg'unlashtirish dolzarb masaladir. Qadriyatlar mazmunan xilma-xil turlarga bo'linib, hayotning barcha jabhalarini qamrab olgan. Jumladan, inson va uning hayoti eng oliy qadriyat hisoblanadi. Inson yo'q joyda biror narsaning qadr-qimmatini haqida so'zlashga hojat ham yo'q. Shuning uchun ham inson qadr-qimmatini e'zozlash, uning turmushini yaxshilash, bilimi va madaniy saviyasini rivojlantirish, sog'lig'ini saqlash, hayotini himoya qilish davlatimiz siyosatining asosiy yo'nalishini tashkil etadi. Farzandlarimiz ongida axloqiy qadriyatlarni shakllantirish uchun:

□ Vatanga, ota-onaga, o'tgan avlodlariga hurmat, muhabbat tushunchalari va tasavvurlarini kengaytirish;

□ burch, vijdon, insof, mas'uliyat haqidagi tasavvurlarni vujudga keltirish;

□ do'stlik, o'rtoqlik, qo'ni-qo'shnicilik munosabatlari haqidagi tasavvurlarni kengaytirish hal qilinishi kerak bo'lgan dastlabki vazifadir.

Estetik qadriyatlar farzandlarimizning estetik sezgi va idrokini tarbiyalash, tashqi va ichki go'zalligini shakllantirishdir. Ularda estetik qadriyatlarni shakllantirish uchun:

□ bola ongida ota-bobolarimizdan bizgacha yetib kelgan amaliy, me'morchilik, musiqa va san'at asarlarini, shuningdek, turli xarakterdagi bayramlarni asrab-avaylash tuyg'usini shakllantirish;

go'zallikka baho berish, haqiqiy go'zallikni soxta go'zallikdan ajrata olish;

tabiatning nozik, nafis go'zalliklarini ko'rish, his etishni rivojlantirish talab etiladi.

Qadriyatlar amal qilish doirasiga ko'ra, milliy va umuminsoniy turlarga bo'linadi. Insonning qaysi millatga mansub ekanligi haqida tasavvuri faqat g'oyagina emas, balki tuyg'u hamdir. Insonda milliy ong va g'urur bo'lmasa, u o'zining qaysi millatga mansubligini his etmasa, uning milliy qadriyatlarini anglashini tasavvur qilish qiyin. Shu bilan birga, hammamiz yana bir haqiqatni anglab yetmoqdamiz, ya'ni faqatgina chinakam ma'rifatli odam inson qadriyatlarini, bir so'z bilan aytganda, o'zligini anglashi, erkin va ozod jamiyatda yashashi, mustaqil davlatimizning jahon hamjamiyatida o'ziga munosib obro'li o'rin egallashi uchun fidoyilik bilan kurashishi mumkin.

V.A.Sisenko oilaviy munosabatlarni mustahkam yoki sustligini asosi er va xotin bir-birlarini ko'nglini ola bilishidadir deb biladilar. Ularning bir-biriga bo'lgan mehrida, bir-birini hohlashida, tushunishida va oilada doimo yaxshi kayfiyat, kulgi bo'lishidadir.

Munosabatlarni samimiyligiga va turmushning buzilishiga B.F.Skinnerning fikriga quyidagi qo'rquvlar sabab bo'ladi:

1. Men hato qilib qo'yishim mumkin.
2. Kingadir qilg'im yoqmasligi mumkin.
3. Kimdir ustimdan kuladi.

4. Kimdir meni maqtanchoq deb o'ylaydi.
5. U meni yomon deb o'ylaydi.
6. Biror-bir aybim borligini bilib qolishadi.
7. U meni tashlab ketadi [2].

Ammo, kimki bu fikrlarni o'zidan chetlasa, erkin tutsa va o'z ustidan kulishidan qo'rqmasa, munosabatlar osonlashadi. Inson turmush qurishdan oldin bu hayotda o'zining dunyoqarashiga ega bo'ladi. U o'zi uchun aziz va qimmatli narsalarni belgilab qo'yadi, shuning uchun o'z yonida tushunadigan, uning g'ururiga tegmaydigan dunyoqarashi ustidan kulmaydigan, ta'na qilmaydigan ko'pincha chin bir inson bo'lishini istaydi. U boshqa o'ziga yaqin insondan uni dunyoqarash, g'ururini, hayotdagi o'rnini, hurmat qilishini xohlaydi. Faqat shunday insongina turmush o'rtog'i bila olishi va shundagina mustahkam oila qurishi mumkin.

Oilani mustahkamlovchi ikki muhim omilni B.F.Skinner belgilab beradi:

1. Ijtimoiy-iqtisodiy, moddiy ta'minlanganlik darajasi va vaqt ajratilishi.
2. Ijtimoiy-psixologik faktlar oilaviy hayotdan mamnun bo'lish darajasi.

Shu ikki faktor oilani mustahkam qilishda B.F.Skinner asosiy shart deb biladi. Er-xotinning bir-biridan uzoqlashishi yoki bir-birini tarbiyalashga urinish oilaviy munosabatlarni buzilishiga olib keladi. A.Kronik bir qator sabablarni ko'rsatib o'tadi. Ulardan:

- boshqa odamlar hayotida aralashishi;
- o'z qadrini bilmaslik (o'zini yerga urish);
- bir-birining jinsiga, xarakteriga to'g'ri kelmaslik.

Lekin, eng yaxshi yo'l bu qiyinchiliklarni birga engish, er qoqilsa xotin tergovchi, xotin qoqilsa er tergovchi bo'lish oilani saqlashga olib keladi [3].

A.N.Tolstoy "Anna Karenina" romanida "Hamma baxtli oilalar bir-biriga o'xshaydi" va har bir baxtsiz oila o'zicha baxtsiz degan so'zlar bilan boshlaydi.

XXI asrda baxt uchun quvish yangi yo'nalish oldi. Odamlar baxt yonida yaiqnliligini sezishmay qolishdi.

Erkaklar bir yo'nalishda, xotinlar boshqa yo'nalishda baxt izlashadi. Ular to'xtab bir-birlariga e'tibor qilishga bir yo'nalishda harakat qilishga vaqtlari yo'q.

A.G.Karayanilar munosabatdagi hissiyotlarni saqlashda quyidagilarni taklif qiladi.

1. Xotiralar oilaviy, birgalikda o'tkazilgan yaxshi munosabatlar o'tkazilgan yaxshi munosabatlar, yaxshi kunlarni asrash.

2. Birgalikda o'tkazilgan yillarga, kunlarga, daqiqalarga ijodiy yondashish, hozirgi kun bilan yashash.

3. Birgalikda kelajakka intilish, umumiy rejalar tuzish, shundagina birgalikdagi hayot qiziqarli, yorqin va mustahkam bo'ladi.

Oilaviy munosabatlarni mustahkamlashda qo'shimcha faktorlarga:

1. Er-xotinning oilani saqlashga intilishi.
2. Oilani mafaati yo'lida kelishib ish qilish.
3. Oilaviy ishlarda tashabbus ko'rsatib, o'z hissasini ikkalasi ham baravar qo'llashi.
4. Mavjud bo'lgan muammolarni oilani unutmagan holda u bilan birgalikda yechish.
5. Qiyin va og'ir kunlarda birga bo'lish bir-birini qo'llab quvvatlash.
6. Er-xotin tashqi ko'rinishida estetik jozibalikni saqlash. Oilada o'zini tuta bilish.
7. Oilada ishonch, quvonch, mehr-oqibat sharoitini yaratish kabi faktorlar kiradi [2].

Milliy tarbiyani tahlil qilish uchun "O'quvchining milliy roli" tushunchasi sotsiologik kalit vazifasini o'taydi. Chunki bu tushunchaning ko'pqirraligi milliy-zamonaviy hayot jabhalarini, milliy tarbiya yo'nalishlarini ilg'ab olish imkonini beradi. Milliy tarbiya tizimini «milliy rol» tushunchasi orqali o'rganish har bir o'zbek o'g'il-qizining ilk o'smiridan «yaxshi bola», «yaxshi aka, uka, singil, opa» yaxshi jiyan, tog'a, bo'la...»; «yaxshi mehmon, mezbon»; «yaxshi do'st», «odobli bola» kabi «unvonli» munosabatga tayyorlash mexanizmini ochib beradi. Keng ma'noda esa o'quvchining milliy rolini o'zlashtirishga o'z ichiga milliy fazilatlarini, milliy axloq me'yorlarini singdirish, milliy-ijtimoiy hayotga tayyorgarlik jarayonlarini ham anglatadi [4].

Ijtimoiy rollarni miliy tarbiya omil asosida tasniflash, ularning kundalik hayotda, munosabatlarda bajarilishini ilmiy-pedagogik kuzatish - eng zamonaviy va istiqbolli usuldir. U bolaning «qarshisida» turib emas, balki milliy-ilmiy kuzatish imkonini beradi. Bu esa tadqiqotning

ob'ektiv natijalariga ega bo'lishining asosiy shartlaridan biridir.

Zamonaviy fanlar ijtimoiy rollarning quyidagi tasnifiga ega: tug'ma, mavqeli ijtimoiy rollar - sotsiologiya va ijtimoiy psixologiya fanlari odam tug'ilgandanoq yoki hayotning u yoki bu bosqichida kirishadigan «meros qilib olinuvchi» rolli (jinsiy, diniy, milliy, davlat fuqarosi, go'daklik, o'smirlilik, yigitlik, muysafidlik); o'zgaruvchan, ijtimoiy rollar - doimiy bo'lmagan, o'zgarishi mumkin bo'lgan rollardir. Masalan, u yoki bu kasbni egallash biror uyushmaga. jamiyatga a'zo bo'lish va undan chiqish, o'zgartirish, xatto fuqaroliknn o'zgartirish mumkin.

Biroq tug'ma milliy rollar (o'zbeklik, fransuzlik va h.k.)dan chiqib bo'lmaydi. Muayyan vaziyatdagi ijtimoiy rollar-yo'lovchilik, xaridorlik, mehmonlik, mezbonglik va h.k. Bu guruh rollari o'egaruvchan rollar bilan kamroq, tug'ma rollar bilan ko'proq aloqada bo'ladi. Muayyan vaziyatdagi rollar maxsus va shaxsiy ahamiyatga egaligi tufayli kishini yo'llovchi, xaridor, mehmon, mezbonga "aylantirsa", shaxsiy fazilatlari mohiyatidan kelib chiqib shaxsni "do'st", "dushman". «mehribon kishi», «taqvodor kishi», «fidoyi odam» va boshqalarga aylantiradi. Demak. shaxs tashqi muhit (tabiat, jamiyat, shaxslar) bilan munosabatga kirishganida milliy xususiyat (o'ziga xos bo'lgan «ukraincha», «xakascha», «gruzincha» yondashuv) kasb etadi. Bu fikr ilk bor nemis sotsiologi U.Gerxard tomonidan tug'ma ijtimoiy rol sifatida taklif qilingan, keyinchalik Y.A.Sorokin, B.Spok, Y.A.Tarasov, N.V.Ufimsevalar tomonidan ijtimoiy fanlar istifodasiga kiritishga harakat qilingan edi. Lekin nazariy jihatdan asoslanganligiga qaramasdan milliy rolning tug'ma meros, vorislik xususiyatini o'rganish, rivojlantirish sotsialistik internatsionalizm tamoyillariga mos kelmasligi tufayli rivojlantirilmadi [5].

Milliy tarbiyaning manbai - milliylikdir! Shunday ekan biz tadqiqotimizda o'quvchi uchun tadqiqotimiz bir butun yaxlit idrok etilish uchun bu so'zlarning ham etimologiyasiga to'xtalishni maqsad qildi.

«Millat», «milliylik», «milliy g'urur», «milliy odob», «millatlararo muloqat madaniyati» tushunchalarining o'zagini arabcha «mil» so'zi tashkil qiladi. Bu so'z arabchada «o'zak», «'tub mohiyat», «negiz» ma'nolarini anglatadi. «Millat» so'zi esa bir necha ma'noni;

- 1) din: mazhab;
- 2) ummat: bir mazhabga mansub aholi;
- 3) xalq ma'nolarini anglatadi.

«Millat», «milliylik» tushunchalarining talqini bilan tanishar ekanmiz, ularning g'arbona va sharqona tarzlari bor ekanligini ko'ramiz. Aniqrog'i, g'arbiy talqin xristian, sharqiy talqin esa islomiy o'zbeklarga borib tutashadi. Ya'ni Ovrupo xalqlari tillariga «millat» tushunchasi lotincha «natio» - qabila, xalq sifatida xristian dini bilan birga kirib kelgan bo'lsa, Osiyoga esa Islom ta'limoti orqali yuqoridagi uch xil ma'noda kirib kelib singdi [6].

«Tarbiya» so'zi «milliy tarbiya» tushunchasining tarkibiy qismi bo'lganligi tufayli bu tushunchaga ham yangicha yondoshgan holda, xolis ilmiy-pedagogik ta'rif bermoq kerak. Arabcha «tarbiya», «tarbiyat» so'zlari 1) parvarish qilmoq; ta'lim bermoq; o'rgatish; odob o'rgatish; 2) navozish, mehribonlik ko'rsatish: ko'z-quloq bo'lish; himoya qilish kabi ko'pqirrali mazmunga ega. «Tarbiyachi» so'zi esa shu ko'pqirrali tarbiyaviy faoliyatni amalga oshiruvchidir [7].

Demak, milliy tarbiyaga quyidagicha mualliflik ta'rifini berish mumkin. Milliy tarbiya - yosh avlodni xulq-atvorida o'z xalqiga xos milliy fazilatlarni shakllantirish jarayonidir. Xulosa sifatida aytadigan bo'lsak, yosh avlodni milliy tarbiyasi, uning darajasi o'rganish har qachonidan ham muhim sanaladi.

Foydalanilgan adabiyot va manbalar:

1. Sh.Mirziyoyevning 2021-yil 19-yanvar kuni "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish" masalalari bo'yicha videoselektor yig'ilishidagi nutqi. Xalq so'zi. 20 yanvar.
2. Караяни А.Г. Информационно-психологическое противоборство в современной войне. М.: Мысль, 1996. – 326 с.
3. Nurmatova M., L.Muhammadjonova. "Ma'naviyatning axloqiy asoslari". O'quv qo'llanma. – T.: Universitet, 2013. – B. 104.
4. Спок Б. Ребенок и уход за ним. – М., 1971. – С. 34–35.
6. Sunnatova.R.I. Murakkab vaziyatlarda bola va uning ota-onalari o'rtasidagi munosabatlarni yo'lga qo'yishda amaliyotchi psixologninglarining vazifalari T 1993. 34 b.
7. Mirzo Xayrullo Xo'qandiy. Axloqi zamima. – T.: Yozuvchi, 1994. – B. 27.

TALABALARNING JISMONIY TAYYORGARLIGI VA PSIXOLOGIK HOLATI O'RTASIDAGI KORRELYATSION BOG'LIQLIK

Azamat Orunbayev

Buxoro davlat universiteti Spor nazariyasi va metodikasi kafedrasida mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotning maqsadi jismoniy madaniyat yo'nalishida tahsil olayotgan 1-kurs va 2-kurs talabalarining jismoniy tayyorgarlik darajasi bilan psixologik holati o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishdan iborat. Tadqiqotda jami 64 nafar talaba ishtirok etgan bo'lib, ma'lumot yig'ish jarayonida "Xalqaro jismoniy tayyorgarlik so'rovnomasi" va "Psixologik shkalasi" qisqa shakli qo'llanilgan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, talabalarning jismoniy tayyorgarlik darajasi yuqori bo'lib, psixologik holati ham yuqori baholangan. Jins va kurs o'zgaruvchilari bo'yicha umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasida sezilarli farqlar kuzatilmagan. Shu bilan birga, jins o'zgaruvchisi bo'yicha talabalarning psixologik darajasida ahamiyatli farq kuzatilgan. Tadqiqot natijalari talabalarning jismoniy tayyorgarlik darajasi bilan psixologik o'rtasida ijobiy yo'nalishda kuchli bog'liqlik borligini ko'rsatdi. Bundan tashqari, jismoniy tayyorgarlik darajasi psixologik uchun muhim va ahamiyatli ta'sir ko'rsatuvchi omil ekanligi tasdiqlandi.

Kalit So'zlar: Universitet talabalari, jismoniy tayyorgarlik, psixologik, jismoniy madaniyat, hayot sifati, stress boshqaruvi, emotsional holat, sog'lom turmush tarzi, talabalar salomatligi, ruhiy salomatlik, ijtimoiy moslashuv, akademik muvaffaqiyat, motivatsiya, sport faoliyati.

КОРРЕЛЯЦИОННАЯ ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКОЙ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИМ СОСТОЯНИЕМ СТУДЕНТОВ

Azamat Orunbayev

Сотрудник кафедры теории и методики спорта Бухарского государственного университета

Аннотация. Цель данного исследования – изучить связь между уровнем физической подготовки и психологическим состоянием студентов 1-го и 2-го курсов, обучающихся на факультете физической культуры. В исследовании приняли участие 64 студента, для сбора данных использовались «Международный опросник физической подготовки» и краткая форма «Шкалы психологического благополучия». Результаты показали, что уровень физической подготовки студентов был высоким, а их психологическое состояние также получило высокую оценку. Значительных различий в общем уровне физической подготовки по половым и курсовым переменным не выявлено. Однако по половому признаку были обнаружены значительные различия в психологическом состоянии студентов. Результаты исследования продемонстрировали сильную положительную связь между уровнем физической подготовки и психологическим состоянием студентов. Кроме того, подтверждено, что физическая подготовка является важным фактором, влияющим на психологическое состояние.

Ключевые слова: университетские студенты, физическая подготовка, психологическое благополучие, физическая культура, качество жизни, управление стрессом, эмоциональное состояние, здоровый образ жизни, здоровье студентов, психическое здоровье, социальная адаптация, академическая успеваемость, мотивация, спортивная деятельность.

CORRELATION BETWEEN PHYSICAL FITNESS AND PSYCHOLOGICAL CONDITION OF STUDENTS

Azamat Orunbayev

Independent researcher of the department of sports theory and methodology, Bukhara state university

Abstract. The aim of this study is to examine the relationship between the physical fitness levels and psychological state of 1st and 2nd-year students studying in the field of physical culture. A total of 64 students participated in the study, and data were collected using the «International

Physical Fitness Questionnaire» and the short form of the «Psychological Well-Being Scale.» The results showed that students had a high level of physical fitness, and their psychological state was also rated as high. No significant differences were observed in general physical fitness levels based on gender and course variables. However, significant differences were found in the psychological state of students based on gender. The findings demonstrated a strong positive relationship between students' physical fitness levels and their psychological state. Furthermore, it was confirmed that physical fitness is an important and influential factor for psychological well-being.

Keywords: university students, physical fitness, psychological well-being, physical culture, quality of life, stress management, emotional state, healthy lifestyle, student health, mental health, social adaptation, academic success, motivation, sports activity.

Kirish. Bugungi kunda mavjud hayot sharoitlari talabalarning kamroq harakat qilishiga sabab bo'lmoqda. Jismoniy tayyorgarlikning yetishmasligi, yuqori qon bosimi, yuqori qon shakar darajasi va semizlik kabi yuqumsiz kasalliklarning ko'payishi bilan bog'liq holda umumiy sog'liq uchun katta xavf omiliga aylangan. Harakatsiz turmush tarzi dunyo miqyosida ko'plab o'lim holatlariga sabab bo'layotgani ma'lum. Shu sababli, talabalarning sog'lom qarishi va yoshi o'tishi bilan yuzaga keladigan sog'liq xavflarini kamaytirishda jismoniy tayyorgarlik asosiy omillardan biri hisoblanadi [4; 26-33 b.].

Jismoniy tayyorgarlikning asosiy maqsadi, harakatsiz turmush tarzining sabab bo'lgan jismoniy buzilishlarning oldini olish, tana salomatligini saqlash va fiziologik imkoniyatlarni oshirishdir. O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, jismoniy harakatsizlik jiddiy sog'liq muammolariga olib keladi. Ushbu muammolarni oldini olish uchun talabalarning muntazam ravishda jismoniy tayyorgarlikka qatnashishi juda muhim. Muntazam bajariladigan jismoniy mashqlar nafaqat kasalliklarning kamayishiga yordam beradi, balki talabaning kognitiv faoliyatini yaxshilash va barqarorligini ta'minlash orqali psixologik farovonligini ham qo'llab-quvvatlaydi [2; 11 b.].

Jismoniy tayyorgarlik, talaba hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan depressiya, stress va xavotir kabi turli psixologik omillarni kamaytirish bilan birga psixologik ni oshirib, talabaning hayot sifatini yaxshilashga yordam beradi. Talabalarning sog'lom va baxtli hayot kechirishlarida nafaqat ularning jismoniy faolligi, balki psixologik holati ham muhim omil hisoblanadi. Psixologik - talabaning hayot tashvishlari va ijtimoiy manfaatlar o'rtasidagi muvozanatni saqlash qobiliyatini anglatadi. Bu holat, talabaning maqsadga erishishga intilishlari, shaxsiy rivojlanish, boshqalar bilan mustahkam munosabatlar qurish va hayotdagi qiyinchiliklarni yengish orqali o'zini anglashini ta'minlaydi [5; 1-43.].

Shuningdek, psixologik talabaning mustaqilligi, ijodkorligi, boshqalarni kechira bilishi va o'z hayotini boshqarish qobiliyati kabi ijobiy xislatlarini o'z ichiga oladi. U talabaning ichki imkoniyatlarini to'la namoyon etish va hayot ma'nosini anglash intilishlari bilan ham bog'liq. Talabalarning psixologik farovonligi ko'p tadqiqotlar orqali sog'liqni saqlash va hayot sifatini yaxshilashda katta ahamiyatga ega ekani isbotlangan. Yaxshi psixologik holatga ega bo'lgan talabalar sog'lom ovqatlanishadi va turli kasalliklardan uzoqroq turishadi. [4; 26-33 b.].

Hayot davomida talabalar ba'zan qayg'u, muvaffaqiyatsizlik yoki tushkunlik kabi salbiy hissiyotlarni boshdan kechirishadi. Bu kabi salbiy holatlarning oldini olish uchun talabalar tinchlanish va xotirjamlikka erishishlari muhim. Shu sababli, jismoniy tayyorgarlik nafaqat talabaning ruhiy salomatligini, balki uning umumiy hayot sifatini ham yaxshilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Jismoniy tayyorgarlikning muntazam bajarilishi esa, talabaning hozirgi va kelajakdagi hayotida sog'lom turmush tarzini shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, universitet davrida bu odatni shakllantirish, kelajakda talabalarning jismonan va ruhan sog'lom bo'lishlariga katta hissa qo'shadi.

Universitet talabalarining kelajakdagi roli va mas'uliyatini hisobga oladigan bo'lsak, ularning jismoniy tayyorgarlik odatlari va psixologik holatlari alohida ahamiyat kasb etadi. Shu sababdan, ushbu tadqiqotning maqsadi universitet talabalarining jismoniy tayyorgarlik darajalari va psixologik holatlarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot guruhi

Tadqiqot guruhi 2023-2024 o'quv yilida jismoniy madaniyat yo'nalishida tahsil olayotgan jami 64 nafar talaba, ya'ni 37 (57,8 %) nafari erkak va 27 (42,2%) nafari ayol talabadan iborat. Tadqiqotning guruhlarni tasodifiy tanlash usuli bilan shakllantirilgan bo'lib, talabalarning tadqiqotda ishtirok etishi ko'ngilli asosda amalga oshirilgan.

Ma'lumotlarni tahlil qilish

Tadqiqotda ma'lumotlarni tahlil qilish uchun SPSS dasturiy paketi qo'llanilgan. O'tkazilgan tahlillarda talabalarning jismoniy tayyorgarlik va psixologik darajalarini aniqlash uchun arifmetik o'rtacha va standart og'ish texnikalaridan foydalanilgan. Jismoniy tayyorgarlik va psixologik darajalarining jins o'zgaruvchisi bo'yicha farqlanishini aniqlash uchun T testi usuli qo'llanilgan.

Talabalarning kurs o'zgaruvchilari bo'yicha jismoniy tayyorgarlik va psixologik darajalarida farqlar mavjud yoki yo'qligini aniqlash uchun bir yo'nalishli dispersiya tahlili (Anova) amalga oshirilgan. Talabalarning jismoniy tayyorgarlik darajasi bilan psixologik darajasi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun Pearson korrelyatsiya koeffitsienti tahlil texnikasi ishlatilgan. Talabalarning jismoniy tayyorgarlik darajasining psixologik ka ta'sirini aniqlash uchun esa oddiy chiziqli regressiya tahlili qo'llanilgan.

N: Tadqiqotda qatnashgan ishtirokchilar soni. Oddiy so'z bilan: Qaysi guruhda yoki tadqiqotda qancha odam qatnashganini ko'rsatadi. $n=50$ bu guruhda 50 kishi borligini bildiradi.

X (O'rtacha):Guruhning umumiy o'rtacha ko'rsatkichi.Barcha Talabalarning ma'lumotlari yig'ilib, o'rtacha qiymat topiladi. 50 talabadan yig'ilgan ma'lumotlarning o'rtacha qiymati $X=70$ bo'lsa, bu ko'pchilik talabalar shu darajada ekanligini bildiradi.

SS (Standart Sapma): Ma'lumotlarning o'rtacha qiymatdan qanchalik uzoq yoki yaqin joylashganligini ko'rsatadi.SS kichik bo'lsa, ma'lumotlar bir-biriga yaqin; katta bo'lsa, tarqalgan. $SS=5$ bo'lsa, bu o'rtacha qiymatga yaqin ma'lumotlarni bildiradi.

SD: Statistik tahlilda hisoblashda ishlatiladigan erkinlik darajasi. Bu ma'lumotlar guruhining tahlilda qanchalik erkin ekanligini bildiradi. $SD=49$ bo'lsa, bu guruh uchun 49 erkinlik darajasi borligini ko'rsatadi.

P(Ahamiyatlilik darajasi):Statistik natijaning tasodifiy emas, haqiqiy ekanligini bildiradi. Agar $P<0.05$ bo'lsa, bu natija ahamiyatli; agar $P>0.05$ bo'lsa, natija ahamiyatsiz. $P=0.01$ bo'lsa, bu natija juda ishonchli ekanligini bildiradi.

SPSS:Statistik tahlil qilish uchun ishlatiladigan dastur. Ma'lumotlarni tartiblash va tahlil qilishga yordam beradigan vosita. Tadqiqotda ma'lumotlar SPSS 24.0 dasturida tahlil qilingan.

T-testi: Ikki guruh o'rtasidagi farqni aniqlash uchun ishlatiladi. Erkak va ayol talabalar motivatsiyasini solishtirish uchun ishlatiladi.Agar erkaklarning motivatsiyasi ayollardan yuqori bo'lsa, T-testi buni tasdiqlaydi.

ANOVA (Dispersion tahlili):Uch yoki undan ortiq guruh o'rtasidagi farqlarni aniqlash uchun ishlatiladi.1-kurs, 2-kurs va 3-kurs talabalarining natijalarini solishtirishda ishlatiladi. Uch guruhning motivatsiya ko'rsatkichlarini taqqoslashda ANOVA yordam beradi.

Pearson korrelyatsiya: Bu ikkita o'zgaruvchi o'rtasidagi bog'liqlikni (munosabatni) o'lchaydigan statistik metod. Qiymat oralig'i:-1 dan +1 gacha bo'ladi: +1: Ikkala o'zgaruvchi orasida kuchli va to'g'ri bog'liqlik bor. 0: Hech qanday bog'liqlik yo'q. -1: Ikkala o'zgaruvchi orasida kuchli va teskari bog'liqlik bor. O'zgaruvchilar orasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun (masalan, jismoniy faoliyat va psixologik holat o'rtasidagi bog'liqlikni tekshirishda).

Natijalar. Tadqiqotning ushbu qismida olingan natijalar va ushbu natijalar bo'yicha izohlar jadval tartibiga muvofiq taqdim etilgan. Universitet talabalarining jismoniy tayyorgarlik va psixologik darajalariga oid natijalar 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadvaldan biz Talabalarning jismoniy tayyorgarlik darajalari va psixologik holati, (PDJF): Talabalarning o'rtacha ko'rsatkichi 2032.60, lekin bu qiymat juda tarqoq (± 2103.26). Bu, past darajadagi tayyorgarlikka ega talabalar ma'lumotlarida katta farqlar borligini ko'rsatadi. (ODJF):O'rtacha ko'rsatkich 729.90 bo'lib, ma'lumotlarning tarqalishi nisbatan kichikroq (± 985.85). (YDJF): Bu guruhda o'rtacha ko'rsatkich 1265.84, lekin tarqalish yana katta (± 1921.42). (UJF):

Jadval 1:
Universitet talabalarining jismoniy tayyorgarlik va psixologik darajasi natijalari

O'zgaruvchilar	N	X	SS
Past darajadagi jismoniy tayyorgarlik (PDJF)	12 (18.8%)	2032.60	2103.26
O'rta darajadagi jismoniy tayyorgarlik (ODJF)	27 (42.2%)	729.90	985.85
Yuqori darajadagi jismoniy tayyorgarlik (YDJF)	25 (39.0%)	1265.84	1921.42
Umumiy jismoniy tayyorgarlik (UJF)	64 (100%)	4028.35	3592.55
Psixologik	64 (100%)	41.34	10.14

Barcha ishtirokchilar bo'yicha jismoniy tayyorgarlikning umumiy o'rtachasi 4028.35. Tarqalish ham juda keng (± 3592.55), bu barcha ishtirokchilar orasidagi ko'rsatkichlarning farqini ko'rsatadi. Psixologik holat: Talabalarining umumiy psixologik farovonligi o'rtacha 41.34 bo'lib, ma'lumotlar o'rtacha yaqin tarqalgan (± 10.14). Bu, talabalar orasida psixologik holatning nisbatan barqaror ekanligini bildiradi.

Jadval 2:

Jinsi bo'yicha universitet talabalarining jismoniy tayyorgarlik va psixologik darajasi

O'zgaruvchilar	jins	n	x	ss	t	sd	p
PDJF	Ayol	27	2036.73	2010.29	0.046	62	0.964
	Erkak	37	2027.26	2223.18			
ODJF	Ayol	27	786.68	1053.40	1.338	62	0.182
	Erkak	37	656.59	888.62			
YDJF	Ayol	27	1080.40	1669.48	-2.250	62	0.025*
	Erkak	37	1505.27	2186.23			
UJF	Ayol	27	3903.82	3421.84	-0.804	62	0.422
	Erkak	37	4189.13	3805.22			
Psixologik	Ayol	27	42.31	9.13	2.250	62	0.025*
	Erkak	37	40.07	11.22			

2-jadvalga ko'ra:PDJF: Ayol va erkak talabalar o'rtasida jismoniy tayyorgarlik darajasida farq yo'q ($p=0.964$).ODJF: Jinsga qarab o'rta darajadagi tayyorgarlikda sezilarli farq aniqlanmagan ($p=0.182$).YDJF: Erkaklarning yuqori darajadagi tayyorgarlik natijalari ayollarga qaraganda sezilarli darajada yuqori ($p=0.025$). UJF:Erkak va ayol talabalar umumiy tayyorgarlik darajasida bir-biridan farq qilmaydi ($p=0.422$).Psixologik holat: Ayol talabalar psixologik jihatdan erkaklarga qaraganda yuqoriroq natija ko'rsatgan va bu farq ahamiyatli deb topilgan ($p=0.025$).Erkaklar yuqori darajadagi jismoniy tayyorgarlikda ayollarga nisbatan yaxshiroq natija ko'rsatgan.Ayol talabalar psixologik holatda erkaklardan yuqori natijaga ega. Past, o'rta va umumiy darajada sezilarli jinsiy farq topilmagan.

Jadval 3:**Universitet talabalarining kurs bo'yicha jismoniy tayyorgarlik va psixologik darajalari**

O'zgaruvchilar	Kurs	n	x	ss	f	sd	p	tukey
PDJF	1	15	2292.71	2296.40	1.94	62	0.168	-
	2	49	1855.27	1986.36				
ODJF	1	15	892.20	1143.56	3.48	62	0.026	1-2
	2	49	762.66	1036.73				
YDJF	1	15	1158.56	1770.47	3.62	62	0.019	1-2
	2	49	1703.75	2183.99				
UJF	1	15	4343.47	3727.75	2.12	62	0.141	-
	2	49	4321.69	3927.70				
Psixologik	1	15	39.82	10.89	1.76	62	0.131	-
	2	49	41.57	10.07				

3-jadvalga ko'ra: PDJF: 1-kurs talabarlari: O'rtacha darajasi 2292,71, tarqalish darajasi (SS) esa yuqori 2296,40. 2-kurs talabarlari: O'rtacha ko'rsatkich pastroq (1855,27) va tarqalish darajasi ham pastroq (1986,36). 1-kurs va 2-kurs talabalarining past darajadagi tayyorgarlik ko'rsatkichlari orasida sezilarli farq yo'q ($p=0.168$).

ODJF: 1-kurs talabarlari: O'rtacha darajasi 892,20, bu ko'rsatkich 2-kurs talabalariga qaraganda yuqoriroq. 2-kurs talabarlari: O'rtacha darajasi 762,66, bu esa biroz pastroq. O'rta darajadagi tayyorgarlik bo'yicha sezilarli farq bor ($p=0,026$), va bu farq 1-kurs va 2-kurs o'rtasida.

YDJF: 1-kurs talabarlari: O'rtacha ko'rsatkich 1158.56, bu esa 2-kurs talabalariga qaraganda ancha pastroq. 2-kurs talabarlari: O'rtacha darajasi 1703,75, yuqori darajada. Yuqori darajadagi tayyorgarlik bo'yicha 1-kurs va 2-kurs talabalarining natijalari o'rtasida sezilarli farq bor ($p=0.019$).

UJF: 1-kurs talabarlari: O'rtacha umumiy tayyorgarlik 4343,47. 2-kurs talabarlari: O'rtacha ko'rsatkich deyarli bir xil (4321,69). Umumiy tayyorgarlikda 1-kurs va 2-kurs talabalarining natijalari o'rtasida farq yo'q ($p=0.141$).

Psixologik holat: 1-kurs talabarlari: O'rtacha psixologik holati 39,82, tarqalish darajasi nisbatan past (10,89). 2-kurs talabarlari: O'rtacha ko'rsatkich 41,57, bu biroz yuqori. Psixologik holat bo'yicha sezilarli farq aniqlanmagan ($p=0.131$).

Farqli natijalar: O'rta daraja (ODJF) va yuqori daraja (YDJF) bo'yicha 1-kurs va 2-kurs talabalarida farq kuzatilgan.

O'xshash natijalar: Past daraja (PDJF), umumiy tayyorgarlik (UJF) va psixologik holat bo'yicha 1-kurs va 2-kurs talabalarida sezilarli farq yo'q. Yuqori va o'rta darajadagi tayyorgarlik bo'yicha 1-kurs va 2-kurs o'rtasidagi farqni yaxshiroq tushunish uchun qo'shimcha tahlillar foydali bo'lishi mumkin.

Jadval 4:**Talabalarining jismoniy tayyorgarlik va psixologik darajalari o'rtasidagi bog'liqlik**

O'zgaruvchilar	Psixologik
Umumiy jismoniy tayyorgarlik	$r = 0.097$
	$p = 0.047$

4-jadvalda universitet talabalarining umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasi va psixologik darajasi o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilingan. O'rtachalari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun Pearson korrelyatsiya koeffitsienti tahlili qo'llanilgan. Tahlil natijalariga ko'ra, jismoniy tayyorgarlik bilan psixologik o'lchovi umumiy natijalari o'rtasida ijobiy yo'nalishda ahamiyatli bog'liqlik aniqlangan ($r=0.097$; $p<0.05$).

Xulosa. Jins bo'yicha, erkak talabalar yuqori darajadagi jismoniy tayyorgarlikda (YDJF) ayollarga nisbatan yuqori natijalarga ega. Ayol talabalar esa psixologik holat bo'yicha erkaklardan yuqori ko'rsatkich ko'rsatdi. Bu natijalar, jins bo'yicha ijtimoiy va psixologik omillar farqli bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

Kurs bo'yicha: 2-kurs talabalari, jismoniy tayyorgarlikning o'rta va yuqori darajalarida (ODJF va YDJF) 1-kurs talabalarga qaraganda yuqori natijalarga ega. 1-kurs talabalari: Umumiy jismoniy tayyorgarlik va psixologik holat darajasi bo'yicha nisbatan past ko'rsatkichlarga ega. Bu farq, yuqori kurs talabalarining tajribasi va faoliyati ko'proq ekanligini ko'rsatadi.

Jismoniy va psixologik bog'liqlik, jismoniy tayyorgarlik va psixologik holat o'rtasida ijobiy bog'liqlik borligi aniqlangan. Bu esa jismoniy tayyorgarlikning nafaqat jismoniy sog'liq, balki psixologik sog'liq uchun ham muhim ekanini tasdiqlaydi.

Jins va kurs bo'yicha farqlar, jismoniy tayyorgarlikda Jins va kurs bo'yicha sezilarli farq aniqlanmagan. Psixologik holatda ayol va erkak talabalar o'rtasida ahamiyatli farq bor. Ayollar psixologik jihatdan yuqoriroq darajaga ega. Jismoniy tayyorgarlik va psixologik bog'liqlik, jismoniy tayyorgarlik psixologik farovonlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu ta'sir statistik jihatdan ahamiyatli deb topilgan.

Sog'liqni himoya qilish, talabalarni jismoniy faoliyatga jalb qilish orqali harakatsizlik sababli yuzaga keladigan sog'liq va psixologik muammolar oldini olish mumkin. Universitet tadbirlari, Talabalarining jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish uchun treninglar va tadbirlar rejalashtirilishi zarur. Psixologik qo'llab-quvvatlash, universitetlarda talabalarga yordam beradigan psixologik maslahat va qo'llab-quvvatlash markazlari tashkil etilishi foydali bo'ladi. Jismoniy tayyorgarlik talabalarining nafaqat sog'lig'ini yaxshilash, balki ularning ruhiy salomatligini ham mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi. Shu sababli, bu borada doimiy dasturlarni rivojlantirish lozim.

Foydalangan adabiyotlar

1. Abdullayev, M.J., Berdiyev, O.I., & Omonova, N.R. (2021). Methodology Of Organization Of» Physical Education And Sports» Lessons In Higher Educational Institutions. The American journal of social science and education innovations (TAJSSEI) SJIF-5.857 DOI-10.37547/TAJSSEI, 3(02), 312-320.

2. Abdullaev M.J. Methodology of application games in the training of young athletes // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2020. – T. 8. – №. 11.

3. Abdullaev M.J. Characteristics, forms and methods of extracurricular activities with athletes

of different ages //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2020. – T. 8. – №. 11.

4. Şahin, M., Kırandı, Ö., Atabaş, G., Bayraktar, B. (2017). Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Fiziksel Aktivite Düzeyleri. Spor Eğitim Dergisi, 1(1), 26-33.

5. Diener, E., Chan, M. (2011). Happy people live longer: Subjective well-being contributes to health and longevity. Applied Psychology: Health and Well-being, 3(1), 1-43.

O'ZBEK OILALARIDA GENDER STEREOTIPLARNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Saribayeva Umida Sattarovna

psixologiya fanlari nomzodi, dotsent TAFU Psixologiya kafedrasida dotsenti
ORCID: 0009-0005-7230-7313

Annotatsiya: Maqolada mavzuga doir ilmiy adabiyotlar tahlil qilingan va stereotiplar ijtimoiy birdamlik tuyg'usi hisoblanishi, aksariyat hollarda ularni o'zgartirib, tuzatib bo'lmashligi, shuningdek, ma'lumotlarning taqchilligi sharoitida paydo bo'ladigan tasavvurlar ijtimoiy stereotiplarni shakllantirishi, gender tengsizlikni namoyon bo'lishida ijtimoiy funktsiya va gender rollar taqsimotidagi noholisliklar, gender stereotiplarning ta'siri muammosi o'zbek oilalari misolida empirik o'rganilgan.

Jumladan gender tengsizlikni saqlanib qolinishida gender stereotiplarining ta'siri O.L.Kustovaning "Gender stereotiplarini shaxsiy semantik farqlash" metodi asosida aniqlangan va asoslangan, tadqiqot natijalari jadvallarda aks ettirilib, psixologik jihatdan tahlil qilingan va xulosa berilgan.

Kalit so'zlar: gender, stereotip, xavf, himoyalaniish, mexanizm, qonuniyat, tengsizlik, kamsitish, ijtimoiy funktsiya, gender rol, barham berish, ijtimoiy-madaniy rivojlanish.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГЕНДЕРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ В УЗБЕКСКИХ СЕМЬЯХ

Сарибаева Умида Саттаровна

кандидат психологических наук доцент кафедры психологии ТУФУ

Аннотация: В статье анализируется научная литература по теме и изучается тот факт, что стереотипы рассматриваются как чувство социальной солидарности, в большинстве случаев они не поддаются изменению или коррекции, а также формирование социальных стереотипов в условиях недостатка информации, проблема социальной функции и распределения гендерных ролей при проявлении гендерного неравенства, проблема влияния гендерных стереотипов на примере узбекских семей.

В частности, определено влияние гендерных стереотипов на сохранение гендерного неравенства и на основе методологии О.Л. Кустовой «Личностная семантическая дифференциация гендерных стереотипов», результаты исследования представлены в таблицах, психологически проанализированы и обобщены.

Ключевые слова: гендер, стереотип, защита, механизм, законность, неравенство, дискриминация, социальная функция, гендерная роль, элиминация, социокультурное развитие

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF GENDER STEREOTYPES IN UZBEK FAMILIES

Saribayeva Umida

PhD in Psychology Associate Professor of the Department of Psychology, TUFU

Abstract: The article analyzes the scientific literature on the topic and studies the fact that stereotypes are considered as a feeling of social solidarity, in most cases they cannot be changed or corrected, as well as the formation of social stereotypes in conditions of lack of information, the problem of social function and distribution of gender roles in the manifestation of gender inequality, the problem of the influence of gender stereotypes on the example of Uzbek families. In particular, the influence of gender stereotypes on the preservation of gender inequality is determined on the basis of the methodology of O.L. Kustova «Personal semantic differentiation of gender stereotypes», the results of the study are presented in tables, psychologically analyzed and generalized.

Keywords: gender, stereotype, protection, mechanism, legality, inequality, discrimination,

social function, gender role, elimination, socio-cultural development

Kirish. Prezident Shavkat Mirziyoevning 2019-yil iyun oyida Oliy Majlis Senatidagi nutqida, “Meni kishilarimizning ongida paydo bo‘lgan stereotip ko‘p o‘ylantiradi. Odatda biz ayolni avvalambor ona, oila qo‘rg‘onining qo‘riqchisi sifatida hurmat qilamiz. Bu shubhasiz to‘g‘ri. Ammo bugun har bir ayol oddiy kuzatuvchi emas, balki mamlakatda amalga oshirilayotgan demokratik o‘zgarishlarning faol va tashabbuskor ishtirokchisi ham bo‘lishi kerak”ligi ta’kidlangan[1].

Tadqiqot ishimizning maqsad va vazifalarida gender tengsizlikni namoyon bo‘lishida gender stereotiplarning ta’siri muammosini nazariy tahlil qilish va o‘zbek oilalari misolida empirik o‘rganish belgilab olindi.

2) Adabiyotlar tahlili. Gender stereotiplari - mohiyatiga ko‘ra ijtimoiy normalardan iborat, gender tasavvurlarimizda erkaklarda erkakka xos xususiyatlar, xatti-harakat me’yorlari va ayollarda ayollarga xos fazilatlar, xatti-harakatlarning gender farqlarini xarakterlovchi g‘oyalar to‘plami ekanligi haqidagi fikrlar Sh.Bern[3,-318 c.] ishlarida yoritilgan va Sh.Bern genderni ijtimoiy psixologiyasini o‘rganganligi muhim ahamiyat kasb etdi. Shuningdek, ijtimoiy stereotip (yunoncha — stereos — qattiq va typos — ta’siri, tamg‘a, alomati) ma’nosida tushunilibgina qolmay ijtimoiy obyektning mustahkam va soddalashtirilgan qiyofasi sifatida guruhlar, insonlar, voqealar, hodisalar haqida shaxsning tajribasi va jamiyatda qabul qilingan, aksariyat hollardagi noxolis tasavvurlarining umumlashtirilishi natijasi ekanligi qayd etilgan.

Jumladan, A.H.Eaglyning[6, 794 pp.] nazariyasiga ko‘ra, erkaklar va ayollarning gender stereotiplari, gender rollarini tanlanishi va amal qilinishini belgilaydigan, muayyan gender farqlilikdagi xatti-harakatlarini qo‘llab -quvvatlaydigan yoki bostiradigan turli xil ijtimoiy munosabatlar, ta’limiy vaziyatlar va jarayonlar mahsulidir, deyilgan.

D.Barry[2,f90e] (1991) ta’kidlaganidek, ayollar asosan erkaklardan ehtirosli, hissiy-emotsional munosabat kutishadi, bu imkonsiz bo‘lib, erkaklar tajribalarida bunday his-tuyg‘ular mavjud emasligi qayd etilgan, aksariyat ayollarda bu haqda asosli bilim, tushunchani shakllanmaganligidan erkaklarning psixoemotsional holatini tushunishlari qiyin kechishini, ko‘rsatadi, bu gender tengsizlikning psixoemotsional omillari sanaladi.

C.Tavrisning [8] (1992) kuzatishlari natijasida “Erkaklar va ayollar o‘rtasidagi empatiyadagi farqlarning mavjudligini, ularning gender rollarini mas’uliyatidan kelib chiqqan xatti-harakatlardir”, deb ta’kidlashi bejiz emas. Bolalarga fidoiylik bilan g‘amxo‘rlik qilish faqat ayollarda shakllanmagan, balki, xotinlari tomonidan tashlab ketilgan yoki ayolini vafotidan keyin bolalarini yolg‘iz tarbiya qilayotgan erkaklarning g‘amxo‘rlik, fidoiylik, jonkuyarlik kabi empatik sezgirlik xususiyatlarini namoyon etilishi; erkaklarning ayollar kabi juda g‘amxo‘r bo‘lishlari, yolg‘iz qolgan erkaklar bajarayotgan ijtimoiy rollar emas, balki vaziyat taqozosi bilan yuzaga chiqayotgan empatik xatti-harakatlar bo‘lib, ko‘p farzandli oila erkaklarida farzandlariga ayniqsa qizlariga nisbatan epmatiya ijtimoiy rol sifatida shakllanganligini tavsiflaydi.

D.Mid[7] tomonidan ijtimoiy psixologiyaga rol tushunchasi kiritilgan. Rol tushunchasining ijtimoiy psixologik talqini quyidagicha yoritilgan: Rol - shaxsning ijtimoiy funksiyasidan kelib chiqadigan, mavqeyi yoki jamiyatdagi o‘zaro munosabatlar tizimlariga bog‘liq bo‘lgan va ijtimoiy-madaniy qabul qilingan talablarga mos xulq-atvori me’yorlaridir.

Shuningdek, K.Deluks[4,-S.145-167.] (1985) va boshqa izlanuvchilar ijtimoiy rol nazariyasi ham ijtimoiy stereotiplar asosida erkaklarni va ayollarni gender rollaridan kelib chiqib doimiy ravishda boshqa-boshqa faoliyat turi bilan mashg‘ul bo‘lishlari natijasida paydo bo‘lganligini tasdiqlagan va erkak rollarini o‘z zimmasiga olgan ayollarning xulq-atvorida erkaklarga xos sifatlarni shakllanganligini va aksincha ayollarga xos faoliyat turi bilan mashg‘ul bo‘lgan erkaklarda an’anaviy erkak rolini bajarayotganlarga nisbatan ayollarga xos noziklik sifatlarini namoyon bo‘lishi aniqlangan.

Ammo R.K.Unger va M.Crawford[3,] (1993) tadqiqot natijalarida erkaklar va ayollar qobiliyatidagi yuqoridagi kabi farqlar juda kichik va vaziyatga xos bo‘lib chiqqanligini va qobiliyatlar jinsga bog‘liq emasligini ko‘rsatadi va ushbu nazariya va g‘oyalar ilmiy ishimizning metodologiyasini tashkil etadi. “O‘zbek oilalarida gender stereotiplarni namoyon bo‘lishining etnopsixologik xususiyatlarini empirik o‘rganish”da O.L.Kustovanning[5] “Gender stereotiplarini

shaxsiy semantik farqlash" usulidan foydalanib, er-xotinlarning shaxsiy ongini jinsga tegishlilikni, erkaklik va ayollikni tavsiflovchi sifatlarini, o'ziga xos gender xususiyat determinantlarini, mavjud jinsiy stereotiplarni tartibga soluvchi, ideal va ramziy munosabatlari va gender rollarni baholanishi aniqlandi va shaxsning xulq-atvorini gender tushuncha va tasavvurlari bilan qiyosiy taqqoslandi.

3) Muhokama. Adabiyotlarni o'rganish natijasida ijtimoiy rollar hamda ijtimoiy stereotiplar asosida erkaklarni va ayollarni gender rollar taqsimotidagi noholisliklar gender tengsizlikka sabab bo'lishi mumkin muammolardan ekanligi aniqlangan, biroq o'zbek oilalari misolida o'rganilayotgan ilk qadamlar sanaladi va gender tengsizlikni bir qator ijtimoiy-psixologik muammo va etnopsixologik xususitlarini tadqiq etish zarurati mavjudligini ko'rsatadi.

Tadqiqot talabiga asosan, er-xotinlar birinchi bosqichda vaziyatning mazmuni bilan tanishib chiqqanlar va o'z reaksiyalarini bildirganlar, ikkinchi bosqichda ularning javoblari kalitga mos ravishda klasterlash usulida baholanib, korrelyatsion taxlil qilindi.

4) Natijalar. Tadqiqotimiz natijalari er-xotinlarni gender stereotiplardan xabardorligi va gender rollarni egallaganligini, ayollar xam erkaklar kabi amaliy faoliyatga jiddiylik va ma'suliyatlilik bilan yondoshishlarini, mutaxassislik rolini erkaklar kabi yuqori darajada egallaganliklarini anglatadi, xotinning o'rtacha ko'rsatkichi - 7,6; erkakniki - 8,5 ga teng; shaxsiy rollarni egallashda muvaffaqiyatlilik xotinlarda - 7,3 va erkaklarda - 7,6 ga teng bo'lib har ikkisida o'ziga ishonch, o'zidan mamnunligini, rozilik xissi shakllangan, 1-jadvalga qarang.

Kommunikativ rollni egallaganlik xotinlarda -8,6 yuqori, erkaklarda -6,8 ga teng. Ayollar har qanday vaziyatda hamma qatori o'z fikrini baham ko'rishi kerakligiga amin bo'lgan holatda, kommunikabeldirlar, erkaklar -6,8 o'rtacha ko'rsatkich, chunki ular real va pragmatik hisoblanishadi, bu esa gender tenglikni saqlanishida er-xotin kommunikatsiyasini meyorlashtirishi mumkinligini ko'rsatadi.

Kommunikativ rollni egallaganlik xotinlarda -8,6 yuqori, erkaklarda -6,8 ga teng. Ayollar har qanday vaziyatda hamma qatori o'z fikrini baham ko'rishi kerakligiga amin bo'lgan holatda, kommunikabeldirlar, erkaklar -6,8 o'rtacha ko'rsatkich, chunki ular real va pragmatik hisoblanishadi, bu esa gender tenglikni saqlanishida er-xotin kommunikatsiyasini meyorlashtirishi mumkinligini ko'rsatadi.

1-jadval

**NaO er-xotin gender stereotiplari va gender rollarini baholari
(M-o'rta arifmetik ko'rsatkich asosida N-163)**

Gender rollar	mutaxassislik roli	shaxsiy rol	boshqaruvchilik roli	kommunikativ	intellektual-kognitiv	psixoeotsional, hissiy ta'sir	gender xulq-atvor	androgenlik roli	jinsiy rol	gender rol
Xotin M	7,6	7,9	7,1	8,6	7,9	8,3	7,3	8,9	5,2	5,6
Er M	8,5	6,6	8,0	6,8	8,6	7,5	7,8	7,8	6,8	7,3

Psixologik tadqiqotlar natijasida intellektual-kognitiv rollarni egallashda erkaklarda – 8,6 va xotirlarda 7,9 ni tashkil etib, erkaklar ayolning psixologik holatini yaxshiroq his etishlari aniqlandi. Ammo bu sifatlarni tashqi namoyon etilishi ayollarning psixoeotsional, hissiy rollarni egallaganliklariga bog'liqligi tasdiqlandi, xotirlarda – 8,3 ga, erkaklarda 7,5 ga teng.

Jinsiy rollarni xis etish, tasavvur etishda ayollar qiziquvchan, yangi va notanish narsalarni sinab ko'rishga intilishi baland bo'lsa ham, jinsiy xulq-atvorni namoyon etilishida o'zlarini cheklashadi, psixologik to'siq qo'yishadi, natijada xotirlarda - 5,2 va erkaklarda - 6,8 ga teng, erkaklar va ayollar juda o'xshash hissiy reaksiyalar va in'ikoslarga ega, faqat ularning namoyon bo'lishi turlicha, bu o'zbek etnomadaniyatida jins bilan bog'liq tushuncha va tasavvurlar borasida stereotiplarni chuqur shakllanganligini tasdiqlaydi.

Har ikki jins vakillari, erkak ham, ayol ham gender rollardan xabardorligining yuqori darajasi qarama-qarshi jins vakillari bilan o'zaro ta'sir, idrok va faoliyat jarayonida yuqori natijani aks ettirdi va turli xil mutaxassislik va shaxsiy rollarni muvaffaqiyatli egallashlari aniqlandi. Boshqaruvchilik qobiliyatini namoyon qilinishida ayollar empatiyaga, xissiyotga suyanishi, erkaklarni ko'proq amaliy natija samaradorligi o'ziga jalb qilishi kuzatildi. Har ikkisi xam qarama-qarshi jinsdagi odamlar guruhlarini jamoani boshqara olish qobiliyatiga egaligi aniqlandi.

Natijalardagi o'rtacha daraja gender qarashlarning yuqori xabardorligini ifodalasada, biroq, kundalik muloqot amaliyotida gender stereotiplarni namoyish etishini tasdiqlaydi.

NiO er-xotinlar natijalarida jinsiy va gender rollarni yaxshi farqlay olmasliklari ayollarda – 2,3 va erkaklarda – 3 ga tengligi aniqlandi. Shuningdek kommunikativ, kognitiv, psixoeotsional, xissiy, gender xulq-atvor, androgen rollarni quyi darajada shakllanganligini tasdiqlaydi. Bunda ko'rsatkichlar qarama-qarshi jins vakillari bilan o'zaro munosabatlar jarayonida quyi vakolatga egaligini va gender tenglikka erishishda amaliy samaradorlikni pastligini anglatadi, 2-jadvalga qarang.

3.2-jadval

NiO er-xotin gender stereotiplari va gender rollarini baholari (M-o'rta arifmetik ko'rsat kich asosida N-115)

Gender rollar	mutaxassislik roli	Shaxsiy rol	boshqaruvchilik roli	kommunikativ	intellektual-kognitiv	psixosotsial-hissiy	gender xulq-atvor	androgenlik roli	jinsiy rol	gender rol
Xotin=M	2,6	4,9	4,2	3,7	3,8	4,8	4,3	5,9	2,3	2,1
Er=M	4,6	3,3	3,1	3,0	3,2	3,6	4,6	3,4	3,0	3,3

Tadqiqot natijalarida insonning aqliy, ruhiy-ma'naviy, psixologik sog'lomligi va sifatleri jinsga bog'liq emasligi tasdiqlandi. Bu ijtimoiy hayot tarziga, ijtimoiy, milliy-madaniy munosabatlarga, ijtimoiy normalar va hayot kechirish tarziga, o'zbek oilasida yetakchi va dominant shaxslarning xissiy-motivatsion, kognitiv, intellektual, kommunikativ va ijtimoiy-psixologik yetukligiga ham bog'liqligi o'z isbotini topdi. Ya'ni, Gender stereotiplarini shaxsiy semantik farqlash usuli asosida erkaklar va ayol sinalluvchilarlarning munosabatlari o'rganildi va olingan natijalar, 3-jadvalda yoritildi.

Olingan empirik tadqiqot natijalaridan ma'lum bo'ldiki, real hayotdagi ijtimoiy normalar va ijtimoiylashuv jarayoni ayollarda aynan ayollikka xos, erkaklarda erkakka xos xislatlarni shakllantirmaganligini, bu gender farqlilik u qadar bir-birini inkor etmasligi, ayol ham, erkak ham, har ikki turdagi eng yaxshi gender xususiyatlarni vaziyat taqazosi bilan o'zlashtirganligini tasdiqladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra «Umumiy jozibadorlik» ayollarda 49,1 foizni, erkaklarda 52,7 foiz, umumiy ko'rsatkich – 51,2 ni tashkil etgan, bu genderning jins xulq-atvorida jinsiy hamrohga xos sifat ko'rsat kichlarini yetarli namoyon etilmasligi bilan izohlanadi. Shaxsning kuch omili 72,2 foiz, erkaklarda 70,6 foiz o'rtacha qiymat – 71,4, erkaklarga nisbatan ayollarda oz bo'lsada yuqori natija olingan va ayollarni oilasi butligi, farzandlar kelajagi uchun ichki quvvat va psixologik barqarorlikni ko'proq his etishlarini ko'rsatadi.

3-jadval

Gender stereotiplarini shaxsiy semantik farqlash usuli asosida olingan natijalar % da

№	Baholash omili o'lchovlari	Sinaluvchilar	% da	o'rtacha % ko'rsatkichi
1	Umumiy jozibadorlik	Ayol	49,1	51,2
		Erkak	52,7	
2	Shaxsning kuch omili	Ayol	72,2	71,4
		Erkak	70,6	
3	Hissiy omil	Ayol	76,4	74,9
		Erkak	73,5	
4	Ijtimoiy holat	Ayol	66,2	65,6
		Erkak	65,1	
5	Qaramlik omili	Ayol	68,1	62,3
		Erkak	56,5	
6	Empatiya omili	Ayol	66,3	64,4
		Erkak	62,6	
7	Zamonaviylik omili	Ayol	65,2	69,8
		Erkak	74,5	
8	Feminlik omili	Ayol	72	66,9
		Erkak	61,9	
9	Erkaklik omili	Ayol	73,8	71,1
		Erkak	68,5	
10	Androgen omili	Ayol	75,4	84,9

Hissiy omil ko'rsatkichi ham ayollarda 76,4 foiz, erkaklarda 73,5, o'rtacha qiymat – 74,9 foizni tashkil etgan bo'lib, har ikki jins vakillarida o'rtadan yuqori, ammo juda yuqori darajada tarkib topmaganligini ko'rsatadi.

Qaramlik va empatiya omili bo'yicha ham ayollarning ko'rsatkichlari 68,1 ga, erkaklar – 56,5 ko'rsatkichlaridan birmuncha yuqori bo'lib bu ayollarga xos gender sifat tariqasida shakllanganligidan dalolat beradi.

Natijalarni e'tibor qaratilishi zarur bo'lgan jihati shundaki ayollarda feminlik omili ham, maskulinlik omili ham yuqori ko'rsatkichga ega bo'lgan. Bu ayollarning an'anaviy munosabatlarda erkaklarga xos hisoblaniladigan kuch, o'ziga ishonch, intiluvchanlikni yuqoriligini isbotlaydi.

Bugun ayollar nafaqat uy-ishlari, bola tarbiyasi bilan mashg'ul, balki, "ham oilasini, ham o'z sevgan ishini" uddalashga harakat qilishmoqda. shunga qaramay, gender tengligiga to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan ayrim omillar sifatida yuzaga chiqayotgan, rivojlanishning eng o'tkir muammolari mavjud bo'lib, bu tenglikka erishish, ayniqsa, jamiyatda ham, oilada ham erkak va ayolning gender tengligiga erishish eng og'ir masalalardan biridir.

O'zbek oilasi er-xotinlar o'rtasidagi gender tenglik masalalari, ijtimoiy rollar va ijtimoiy onglilik, aqliy intellektual salohiyat, umuminsoniy qadriyatlar tizimi va shaxsning o'z -o'zini

baholash darajasi va bir qator psixofiziologik omillarga ham bog'liqligi kuzatildi.

Bu hol bugungi kun oilalarida biroz o'zgargan holda namoyon bo'lmoqda. o'zbek oilalarida gender stereotiplarni namoyon bo'lishining etnopsixologik xususiyatlarini o'rganish maqsadida o'tkazilgan tadqiqot ishlarimiz davomida oilada gender stereotiplar va gender rollarni namoyon bo'lishida er-xotinlarning kasbi, ma'lumot darajasi ham tahlil qilindi, 4-jadval.

4-jadval

O'zbek oilasi erkak va ayollarning kasbi, ma'lumot darajasiga ko'ra gender rollar va stereotiplarning empirik ko'rsatkichlari (N-233 erkak, N-267 ayol)

№	Tasdiqlar	Gender stereotiplar		Gender rollar	
		ma'lumoti			
		Oliy	O'rta va quyi	Oliy	O'rta va quyi
1.	Oilada shaxslararo munosabatlar sohasi	28%	72%	75%	25%
2.	Professional-kasbiy faoliyat	32%	68%	78%	22%
3.	shaxsiy xususiyatlar	20%	80%	66%	34%

Guruhlararo va shaxslararo hislar va o'zaro ta'sirlar sharoitida gender stereotiplarining roli ko'rib chiqilgan bo'lib, ularning ijobiy va salbiy tomonlarini, gender stereotiplar, boshqa ijtimoiy stereotiplar kabi atrofda dunyoni inson tomonidan baholashda muhim rol o'ynaydi.

Empirik ko'rsatkichlarda oliy ma'lumotli oilalarda o'zaro muloqot, shaxslararo munosabatlar sohasi birmuncha yaxshi shakllanganligi, oliy ma'lumotli er-xotinlarning 75 %ni tashkil etganligi kuzatildi. Bunday oilalardagi gender tenglik munosabatlari er-xotinning o'zaro hurmat, qadriyat tarzida namoyon bo'lib, o'z o'rnida oiladagi ijtimoiy-psixologik muhitini yaxshilanishiga imkon beruvchi omil sifatida ifodalandi.

Aksincha o'rta va quyi ma'lumotli oilalarning 22 foiz erkaklar tomonidan ayollarning o'z professional-kasbiy faoliyatida o'rni va jamiyatning faol a'zosi bo'lishga loyiqligini cheklangan holda e'tirof etganlar. Ularning nuqtai nazaricha, ayollar faqat quyi bo'g'imlarga xos bo'lgan kasblarda faoliyat olib borishlari va yuqori tashkilotlarda, oliy mansabda ishlari shart emasligi haqidagi tasavvurlarni mavjudligi aniqlangan.

O'rta va quyi ma'lumotga ega bo'lgan oilalarda shakllangan stereotiplar konservativ ko'rinishga ega bo'lib, ularda noto'g'ri bilim va noholis tasavvurlarni shakllanganligini, shaxslararo o'zaro ta'sir o'tkazish jarayonini buzilgani bilan izohlanadi.

Kasbiy faoliyat va mehnatga bo'lgan munosabat bilan bog'liq stereotiplar hududlar kesimida o'rganilganida Toshkent, Xorazm viloyati oilalarida erkaklarning 72 %i ayollarni ijtimoiy faolligini, ish joyini bo'lishini, kasb-korli bo'lishini yoqlashadi. Ushbu hududlarda ayollarni ishlari oilaga foydali ekanligini tan olishadi. Ijodkorlik, yaratuvchanlik, kasb-korlik qobiliyati ijtimoiy jihatdan qadrlanadi.

Farg'ona, Andijon, Toshkent shaharlarida oilada moddiy qiyinchilik, iqtisodiy yetishmovchiliklar bo'lsada, oilaga pul topib keladigan kasb-korli, hunari bor ayolini uyda o'tirishi, uy-ro'zg'or ishlari bilan band bo'lishi, farzandlar tarbiyasi bilan mashg'ul bo'lishi, xijob o'rab, 5 mahal namoz o'qishini istashlari aniqlandi. Biroq oilaviy xo'jalik pudratida ayollarini ishlashiga roziliklarini bildirishgan erkaklar bilan qo'shimcha savol-javob o'tkazilganda ayolni asrab avaylash, ehtiyotlash uchun emas, ayolni turli tashkilotlarda boshqa erkaklar jamoasida ishlashini istamasliklarini bildirishgan. Gender tengsizlikning psixologik sabablaridan biri nafaqat ayollarning o'ziga bo'lgan ishonchini pastligi, balki, erkaklarda ham o'zlariga bo'lgan ishonchni

pastligi sanalib, GTni shakllantirish va takomillashtirishning psixokorreksion tadbirlarini tashkil etish zaruratini asoslaydi.

Oilada moddiy qiyinchilik, iqtisodiy yetishmovchiliklar bo'lsada, oilaga pul topib keladigan kasb-korli, hunari bor ayolini uyda o'tirishini ma'qul ko'rish, rashk sababli ijtimoiy erkinligini cheklash va shaxs sifatida hayotiy qiziqishlari, intilish va maqsadlarini ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qilish holatlarini mavjudligi Toshkent shahrida 67 foizni tashkil etdi. Ayol kishini ijtimoiy faol bo'lishini istamaslik, biroq, ayollarning jussasi, imkoniyatlari uchun og'ir bo'lsada oilaviy pudrat asosida dalada ishlahlariga qarshilik qilmaslik xolatlari aniqlandi. Andijon shahrinig ayrim tumanlarida hattoki ayol kishi kech soat sakkizdan keyin ko'chaga chiqmasligi ma'qul ko'rilishi holatlari kuzatildi. Ayollarning tartib-intizomli, odobli bo'lsalarda ishlab ijtimoiy faol bo'lishlari ayrim erkaklar tomonidan ta'qiqlanishi, sababi sifatida shunchaki yoqmasligi, ayollariga nisbatan shakllangan ishonchsizlik, ijtimoiy steteotip, ijtimoiy-psixologik ustanovkalar va gender stereotiplarni saqlanib kelinayotganligi bilan izohlanadi.

Jumladan, tadqiqotimizda zamonaviy tipdagi oiladagi er-xotin munosabatlarida psixofiziologik omillar ahamiyatini ortib borishi kuzatildi, ya'ni bir-birlariga o'zaro hurmat ko'rsatilishi – boshqa oila a'zolarini oldida yaxshi muomalada bo'lishi, oilaviy masalalarda qaror qabul qilishda maslahatlashishi, ayol kishini fikrini inobatga olinishi, hissiy – emotsional omillar: muloyimlik, mehr-muhabbatli bo'lishi, ruhlantirishlari, minnatdorchilik bildirib turishlari, g'amxo'rlik ko'rsatishlari borasida - oilaviy yumushlarga yordam berishlari aniqlangan va uy ishlarida ayollariga yordam berishlari, bu erkaklik g'ururini pasayishiga asos bo'lishi mumkin emas deb qaralishi aniqlandi.

Ushbu toifadagi oilalarda erkaklik or-nomusini toptalishi uy-ro'zg'or ishlarida ayollarni og'irini yengil qilish bilan o'lchanmasligi haqidagi tasavvurlar shakllangan.

Ayollar dam olish, hordiq chiqarish borasida oilaviy birdamlik, ota-ona va farzandlarni birgalikdagi hordiq chiqarishlarini istashlarini bildirishgan.

Tadqiqotimizda o'zbek oilalarida erkaklar va ayollarga xos bo'lgan xususiyat va fazilatlar, ular o'rtasidagi gender rollar taqsimoti va undagi farqli tafovutlari ya'ni, «ayol» va «erkak»larga xos oilaviy rollar haqidagi tasavvurlari o'rganildi. Natijada, aksariyat erkak va ayollar ayollarga hos bo'lgan gender rollar sifatida ona, uy bekasi, uy vazifalariga mas'ul, bola tarbiyalovchisi va salomatligiga javobgar, kir yuvuvchi, oshpaz, uy tozalovchi rollarini qatd etishgan. Bu ham ayollarni ona sifatida bola tarbiyasiga ma'sulligi bo'lsa, ikkinchidan, ayollarni uyga bog'lovchi roller stereotiplarini shakllanganligini izohlaydi. Erkak esa - ota, moliyaviy ta'minotchi, uy posboni oila tayanchi, himoyachi, ro'llar bilan xarakterlanishi aniqlangan. Jumladan hissiy fazilatlar bo'yicha ayollar - vafodor, itoatkor, mehr-oqibatli, ehtirosli, ba'zan injiq, yoqimli bo'lishi tasavvur etilishi; bugungi kun ayollik fazilati - intiluvchan, mulohazali, kuchli, sabrli, aqlli, faxm-farosatli; erkeklik fazilatlariga - intiluvchan, mulohazakorlik, kuchli, sabrli, aqlli, faxm- farosat va mardlik shakllangan bo'lishi kerakligi bilan bir qatorda hayotda ular tajovuzkor, qo'rs, qo'pol, rashkchi kabi xususiyatlar erkaklarda chuqur shakllanganligi qayd etilgan va ularga xos deb baholangan.

5) Xulosa o'rinda aytish mumkinki, erkaklarning erlik roli nuqtai nazaridan ijtimoiy mavqeini, oilada erlik hurmatini, obro'sini saqlab qolishga intilishlari ayollarining xulq-atvori sabab, atrofdagilarni, qarindoshlarni, mahalla kuyni noo'rin gap-so'zlaridan, ya'ni ijtimoiy nazoratdan, axborotlar bosimi-taftish qilinish, aybdor sanalish kabi xavfdan himoyalalanish mexanizmi qonuniyati bilan izohlanadi. Erkak bo'lib oilani moddiy-iqtisodiy ta'minlay ololmading, degan gapdan qochish va ayolimga begona erkakning e'tiborini tushmasligiga kim kafolat beradi, degan tasavvurlar gender tensizlikka sabab bo'luvchi stereotiplar shakllanganligini ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1 O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining 2021 yil 28-maydagi SQ-297-IV-sonli qarori 3-ilovasi

2. Barry, D. (1991). Dave Barry talks back. New York: Crown. Stereotip - Duane Barry - скачать mp3 бесплатно и слушать онлайн на Хотплеере (f90e)

3. Берн Ш. Гендерная психология. - СПб., 2003. - 318 с.

4. Deaux, K., Winton, W., Crowley, M., & Lewis, L.L. (1985). Level of categorization and content of sex stereotypes. *Social Cognition*, - S.145-167.

5. Гендерный профиль полоролевых женских стереотипов (О.Л. Кустова). Гендерный профиль полоролевых женских стереотипов (О.Л. Кустова) - Психология гендерных различий

6. Eagly A.H. (1987). Stereotype versus behavior. In V. Ye. O'Leary, R.K. The Psychology of Attitudes. A.H. Eagly & S. Chaiken. Fort Worth, TX: Harcourt, Brace, & Janovich, 1993, 794 pp.

7. mid stereotip - Поиск Изображения

8. С.Таврис - Поиск

PSIXOLOGIYA FANIDA MULOQOTDAGI QIYINCHILIK TUSHUNCHASINING MAZMUNI

Raximova E'tibor Rustamovna
Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqola muloqotdagi qiyinchiliklarning psixologik jihatlariga bag'ishlanadi. Unda muloqotdagi qiyinchilik tushunchasiga nisbatan ilgari surilgan ta'riflarning mazmun, mohiyati ochib berilgan. Ayniqsa, jahon olimlari tomonidan muloqotdagi qiyinchiliklar borasidagi fikrlarning tahlili bayon qilingan.

Kalit so'zlar: muloqot, muomala, muloqotdagi qiyinchilik, ma'lumot almashish, o'zaro ta'sir o'tkazish, idrok etish, boshqa odamni tushunish, ijtimoiylashuv, bilimlar, ijtimoiy qadriyatlar, tajriba.

СОДЕРЖАНИЕ ПОНЯТИЯ ТРУДНОСТИ В ОБЩЕНИИ В ПСИХОЛОГИИ

Рахимова Эътибор Рустамовна
независимый исследователь Ургенчского государственного университета

Аннотация. Статья посвящена психологическим аспектам трудностей в общении. В нем раскрывается содержание и сущность определений, выдвинутых относительно понятия трудности в общении. В частности, представлен анализ мнений мировых ученых о трудностях в общении.

Ключевые слова: общение, взаимодействие, трудности в общении, обмен информацией, взаимодействие, восприятие, понимание другого человека, социализация, знания, социальные ценности, опыт.

THE CONCEPT OF DIFFICULTY IN COMMUNICATION IN PSYCHOLOGY

Rakhimova Etibor Rustamovna
is an independent researcher at the Urgentsky State University

Abstract. The article is devoted to the psychological aspects of difficulties in communication. It reveals the content and essence of the definitions put forward regarding the concept of difficulty in communication. In particular, an analysis of the opinions of world scientists on the difficulties of communication is presented.

Keywords: communication, interaction, difficulty in communication, information exchange, interaction, perception, understanding another person, socialization, knowledge, social values, experience.

So'nggi vaqtlarda inson omili ko'plab fanlarning o'rganish predmetiga aylanib bormoqda. Ma'lumki, muloqotsiz shaxs insonlar orasida yashash imkoniyatiga ega bo'lmaydi, kamolotga erisha olmaydi hamda biror-bir narsani yaratish qobiliyatidan mahrum bo'ladi. Shu bois, muloqot tushunchasi keng ma'noda insonlar o'rtasidagi turli xil ko'rinishdagi munosabatlarning yig'indisidir.

Shuningdek, muloqot har bir shaxsni individual shakllanishi va rivojlanishining zaruriy shartidir. Ta'kidlash joizki, o'qitish va tarbiyalash jarayonlari o'qituvchi va o'quvchining o'zaro ta'siri, harakatlari bilan bog'liq bo'ladi. Shu sababli ular o'rtasida muloqotni to'g'ri yo'lga qo'yish qobiliyati ikki tomon o'rtasida samarali munosabatga erishishda eng muhim vazifadir.

Ma'lumki, shaxsning jamiyat hayotida insonlar bilan birgalikda yashashi, hamkorlikda faoliyat olib borishi jarayonida muloqot, muomala qilish qobiliyatiga ega bo'lishini taqozo qiladi. Agar inson ob'yektiv yoki sub'yektiv omillar tufayli muloqotdagi qiyinchiliklarga duch kelsa, u holda uning jamiyatga moslashishi va ijtimoiylashuvida muammolar paydo bo'ladi.

Tadqiqotimizning asosiy muammosi "muloqotdagi qiyinchilik"ning mohiyati, sabablari va xususiyatlarini ko'rib chiqishdan oldin "muloqot" tushunchasining mazmuniga to'xtalib o'tish maqsadga muvofiqdir. S.I.Ojegovning izohli lug'atida muloqot "o'zaro munosabatlar, ishbilarmonlik va do'stona munosabatlar" deb hisoblanadi [8].

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, muloqot rus psixologlari tomonidan batafsil o'rganilgan hodisa deyish mumkin. Jumladan, B.F.Lomovning fikrlariga ko'ra, muloqot - bu insoniyat jamiyatining tuzilishi, tashkil etilishi va faoliyat mexanizmini, shuningdek, shaxsning ijtimoiy-tarixiy tizimga kiritish shakllari va usullarini ochib beruvchi ijtimoiy hodisadir. Uning ta'kidlashicha, muloqotning ajralmas sharti, konsepsiyaning murakkabligi va ko'p qirraliligini belgilaydigan ijtimoiylashuv jarayonidir [7]. O'z navbatida A.A.Leontyevning fikrlariga ko'ra, muloqot inson faoliyatining turlaridan biri sifatida ko'rsatiladi [6].

Psixologiyada muloqot "insonlar o'rtasida munosabatlarni o'rnatish va rivojlantirishning murakkab, ko'p qirrali jarayoni hamda birgalikdagi faoliyat ehtiyojlari natijasida hosil bo'lgan va ma'lumot almashish, o'zaro ta'sir o'tkazish, idrok etish, boshqa odamni tushunishning yagona strategiyasini ishlab chiqishni o'z ichiga olgan" jarayon sifatida taqdim etiladi [9]. Muloqotdagi qiyinchiliklar borasidagi ilmiy tadqiqot ishimizda L.S.Vigotskiy va S.L.Rubinshteynlarning fikrlarini tahlil qilgan holda [2], biz turli xil muloqot vositalari va mexanizmlari yordamida odamlar o'rtasida ma'lumot almashish va o'zaro bir-birini tushunish jarayonini yo'lga qo'yishni tushunamiz. Shuningdek, mazkur jarayonda hissiyotlar, kechinmalar, fikrlar, qarashlar, bilimlar, ijtimoiy qadriyatlar, tajriba va boshqalar ma'lumot sifatida ishlaydi.

Insoniy munosabatlar jarayonida muloqot asosiy o'rin egallaydi hamda bu bilan bog'liq qator qiyinchiliklar yuzaga keladi. Ye.V.Sukanovanning ta'kidlashicha, muloqotdagi qiyinchiliklar "insonlarning bir-birini tushunmasliklari ko'rinishidagi o'zaro munosabatlarning real vaziyatlarida o'zini namoyon qiladigan o'ziga xos ijtimoiy-psixologik hodisadir [12]. V.A.Labunskayaning qarashlariga ko'ra, shuni aytish mumkinki, hatto muloqotning o'zi ham, ijtimoiy-psixologik tabiatiga ko'ra, "qiyin" faoliyat hisoblanadi. Chunonchi u faoliyatning qulay darajasiga to'sqinlik qiladigan elementlarni o'z ichiga oladi. Ifoda va nutqning xususiyatlari, shaxsning ijtimoiy-perseptiv sohasi, uning munosabatlar tizimi, murojaat shakllari, o'zaro ta'sir ko'nikmalarining rivojlanish darajasi va o'zaro aloqaga kirishish sharoitlari har qanday muloqot harakatini vazifaga, murakkab ko'p qirrali faoliyatga aylantiradi [5].

I.Ye.Strelkov muloqotdagi psixologik qiyinchiliklarning mohiyatini ko'rib chiqib, ularda "suhbatdoshlarning o'zaro ta'siri paytida aloqalarning buzilishi, munosabatlarning rivojlanishiga barcha turdagi to'siqlarning paydo bo'lishi, ularning davomiyligiga ko'ra, muloqot noqulay rivojlansa va sheriklar (yoki ulardan biri) xulq-atvorining moslashuvi bilan birga keladigan hissiy tanglik, zo'riqishni boshdan kechirishiga olib keladi [5].

Binobarin, muloqotdagi qiyinchiliklar o'zaro ta'sirning turli yo'llari (kontaktlar), o'ziga xos to'siqlarning paydo bo'lishi va shu kabilar bilan namoyon bo'lishi mumkin.

Tadqiqot mavzusiga doir adabiyotlarni tahlil qilish natijasida biz muloqotdagi qiyinchiliklar ob'yektiv va sub'yektiv xususiyatga ega ekanligini aniqlash imkoniyatiga ega bo'lamiz. V.N.Kunisina ularni sub'yektivning ongi darajasida intrapersonal va neyropsixik stress bilan birga keladigan noqulaylikning hissiy tajribalari shaklida ifodalangan sub'yektiv hodisa deb hisoblaydi [3].

Shu bilan birga, A.A.Bodalev va G.A.Kovalev o'z tadqiqotlarida muloqot qilishdagi qiyinchiliklarni ta'riflab, shunday deb ta'kidlaydi: "Muloqot jarayonida ob'yektiv qiyinchiliklar paydo bo'lishi mumkin, natijada maqsadlarga to'liq yoki qisman erisha olmaslik, motivdan norozilik yoki faoliyatda kerakli natijani ololmasligiga bu kommunikatsiya xizmat qilishi mumkin" [1].

"Samarasiz", buzg'unchi, destruktiv muloqot muammosi "muloqotdagi qiyinchilik" degan maxsus atamasini keltirib chiqardi.

E.V.Sukanovanning ta'kidlashicha, "muloqotdagi qiyinchilik" tushunchasi muloqotni to'xtatmaydigan va aloqa jarayoni ishtirokchilarining o'zlari tomonidan yengib o'tiladigan kichik nosozliklar bilan tavsiflangan muloqotni aniqlash uchun uning qo'llanilish imkoniyatlarini belgilab berish mumkin. Muloqot jarayoni qattiq bloklangan va xafa bo'lganida, yuqori darajadagi qiyinchilik, shuning uchun keyingi aloqa uchun imkonsiz bo'lib qoladi" [10].

Ma'lumki, rus psixologlari tomonidan muloqotdagi qiyinchilik muammosi borasida qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Jumladan, A.A.Bodalev, G.A.Kovalyov [1], E.V.Sukanova [12], V.N.Kunisina [4] va boshqalar tomonidan keng doirada o'rganilgan. Ayniqsa, muloqotdagi

qiyinchilik muammosini V.A.Labunskaya tomonidan keng doirada tadqiq qilingan [5].

Shu bois, rus psixologiyasida “muloqotdagi qiyinchilik” tushunchasiga nisbatan eng yaqin ta’rif – muloqot hamkorlarining bir-biridan norozi bo’lgan, o’z maqsadlariga erisha olmaydigan, ochiq muloqotga kirishish imkoniyatini mavjud emasligini bunday vaziyatlarni aks ettiruvchi muloqotdagi nuqsonlar tushunchasi bo’lib, tushunmovchilik natijasida nizolarning yuzaga kelishiga asosiy sabab bo’ladi.

Olimlarning ta’kidlashicha, “qiyin - oson muloqot” juftlashgan tushunchalari “muvaffaqiyatli – muvaffaqiyatsiz”, “samarali – samarasiz”, “qulay – qulay bo’lmagan muloqot” tushunchalari bilan sinonim emas. Muloqotning bu xususiyatlari uning natijaga erishishning ob’yektiv ko’rsatkichlarini aks ettiradi, lekin muloqot jarayonida yuzaga keladigan hissiy holatni (tajribalar spektrini) hisobga olmaydi.

V.A.Labunskayaning fikrlariga ko’ra [5], muloqotdagi qiyinchilik psixologiyasida bir necha jihatlar ko’rib chiqiladi. Xususan:

- faqat ijtimoiy muloqot, o’zaro ta’sir vaziyatida namoyon bo’ladigan ijtimoiy-psixologik hodisa;

- maqsad va natija, tanlangan muloqot modeli va haqiqiy jarayon o’rtasidagi nomuvofiqlikda ifodalangan ob’yektiv hodisa;

- qondirilmagan ehtiyojlar, motivasion, kognitiv, hissiy dissonanslar, shaxsiy ichki nizolar va boshqalarga asoslangan turli xil insoniy tajribalarda aks ettirilgan sub’yektiv hodisa.

Ilmiy adabiyotlarda muloqotdagi qiyinchilik tushunchasining tor va keng ma’noda ko’rib chiqish maqsadga muvofiqdir [5].

Birinchi holatda, muloqotdagi qiyinchilik - bu hamkorlar va jamoalarni xulq-atvorlarining buzg’unchi o’zgarishlariga, uzluksiz va uzluksiz bo’lmagan aloqalarga (muloqot qilishdan bosh tortishgacha), muloqot darajasining pasayishiga olib keladigan barcha turdagi va aloqa shakllari (shaxslararodan guruhlararogacha), shuningdek, muloqotdagi qiyinchiliklarning sabablarini bilish, kamayishi va ba’zi hollarda yo’qolishi, yuzaga kelgan qiyinchiliklardan mustaqil ravishda chiqishga urinishlar, har qanday muloqot holatiga tashvishli munosabatni shakllantirishdir.

Ikkinchi holatda, muloqotdagi qiyinchilik - bu shaxslararo muloqot sohasidagi kichik ishqalanish va muvaffaqiyatsizliklar, bunda xavfsizlik, suhbatdoshlar o’rtasidagi muloqotlarning uzluksizligi, boshdan kechirilgan qiyinchiliklardan ma’lum darajada xabardorlik kuzatiladi; muloqot jarayonidagi nuqsonlarni kelib chiqish sabablarini izlash; ijtimoiy-perseptiv, o’zaro muloqotdagi qiyinchiliklarni mustaqil ravishda yengib o’tishga urinishlardan iborat.

V.A.Labunskayaning xulosasiga ko’ra, mazkur tushunchaning ta’rifi “sub’yektiv va ob’yektiv xarakterga ega bo’lgan muloqot jarayonini ham, natijasini ham o’z ichiga oladi” [5].

Ijtimoiy psixologiyada “muloqotdagi qiyinchilik” atamasini tushunishga nisbatan o’ziga xos yondashuvlarga ega bo’lgan bir nechta sohalar aniqlangan.

Psixologiyaning psixoanalitik yo’nalishi kontekstida muloqotdagi qiyinchilik, bola tabiati va unga yaqin odamlar, insonning dunyo bilan munosabatlari tizimida yotadi hamda yetarli darajada amalga oshirilmagan shaxsiy ichki nizolar natijasida yuzaga keladigan keskinlik holati sifatida talqin etiladi. Natijada uning asosiy ijtimoiy ehtiyojlari turli yo’llar orqali qondiriladi.

Ijtimoiy yo’naltirilgan psixoanaliz kontekstida muloqotdagi qiyinchilik shaxsda salbiy natijalari ijobiyalaridan ustun bo’lgan muloqotdir. Bunday muloqotning sub’yekti – boshqa insonlarni mukofotlash qobiliyati rivojlanmagan hamda xatti-harakatlarida ular o’rtasidagi farqni ko’rsatadigan munosabat va qadriyatlar uning sherigi hamda muloqotning haqiqiy natijasiga nisbatan haddan tashqari talablar bilan ajralib turadi (V.A. Labunskaya) [5].

Turli maktablarning izlanishlarda ilgari surilgan muloqotdagi qiyinchilik odatda keng ko’lamli hodisa sifatida tushuniladi. Natijada ular umidsizlikka tushishi mumkin bo’lgan, disfunksiyali, bezovtali, samarasiz, noqulay muloqotga olib kelishi mumkin. Tadqiqotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, murakkab bo’lmagan muloqotning xususiyatlari “qulay muloqot” tushunchasining asosida qurilgan. Mazkur masala bo’yicha adabiyotlar tahlil qilinganda “muloqotdagi qiyinchilik” atamasiga quyidagi hodisalarni: qiyinchilik, to’siqlar, muvaffaqiyatsizliklar, nizo va boshqalar kiritiladi. Uning muhim xususiyatlariga qiyinchiliklarning jiddiyliigi, ularning chuqurligi va muloqot natijalariga ta’sir qilishning jadalligi kiradi.

Yuqoridagi fikrlardan ko'rinadiki, shaxsda muloqotdagi qiyinchiliklarning yuzaga kelishida nutqiy ko'nikma va malakalarni yetarli darajada shakllanmaganligi, o'zining mavjud bilimlaridan yetarli darajada foydalana olmasligi hamda atrofdagi insonlar bilan faol munosabatga kirishish imkoniyatini yetarli emasligi natijasida yuzaga kelishi bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бодалев А.А. Психологические трудности общения и их преодоление / А.А. Бодалев, Г.А. Ковалев // Педагогика. – 1992. – № 5, 6. – С. 15 – 25.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский // Собр. Соч.: В 6 т. Т.2. – М.: Педагогика, 1982. – С. 381-395.
3. Куницына В.Н. Нарушения, барьеры, трудности межличностного неформального общения / В.Н. Куницына // Актуальные проблемы психологической теории и практики; под ред. А.А. Крылова. – СПб.: Речь, 2005. – С. 56 – 82.
4. Куницына В.Н. Трудности межличностного общения: дисс. ... д-ра психол. наук / В.Н. Куницына. – СПб., 1991. – 358 с.
5. Лабунская В.А. Психология затрудненного общения: Теория. Методы. Диагностика. Коррекция: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А. Лабунская, Ю.А. Менджерицкая, Е.Д. Бреус. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 288 с.
6. Леонтьев А.А. Психология общения: учеб. пособие для студентов вузов. – 5-е изд., – М.: Академия, 2008. – 368 с.
7. Ломов Б.Ф. Проблема общения в психологии / Б. Ф. Ломов. – М.: Наука, 1981. – С. 115-119
8. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: ок. 100 000 слов, терминов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов; под ред. проф. Л.И. Скворцова. – М.: ООО «Издательство Оникс»: ООО «Издательство Мир и Образование», 2010. – 736 с.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 720 с.
10. Хухлаева О.В. Психология развития: молодость, зрелость, старость / О.В. 11. Хухлева. – М.: Акакадемия, 2012. – 208с.
12. Цуканова Е.В. Психологические трудности межличностного общения / Е.В. Цуканова. – Киев: Вища школа, 1985. – 160 с.

РЕЛЕВАНТНЫЕ МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ И ИХ РОЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ В ВЫСШИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ УЗБЕКИСТАНА

Рахманова Диляра Рустемовна,
кандидат психологических наук,
доцент кафедры «Педагогика и психология» Profi University

Аннотация. Статья посвящена Международному стандарту IACS на основе организации системы психологического сопровождения высшей школе Узбекистана. Обосновано, что данная система, как в других странах Центральной Азии вступила в фазу начального этапа своего развития и отличается низким уровнем зрелости. Раскрыты главные причины такого состояния: дефицит квалифицированных кадров и финансовых ресурсов, недостаточно развитая материально-техническая инфраструктура, отсутствие методического обеспечения и регламентирующей документации, а также опыта в создании Психологической службы и объективного понимания её роли в совершенствовании деятельности современного вуза. Подчёркнуто признание на государственном уровне в Узбекистане необходимости развития Психологической службы в системе образования, введения в штат вузов должности психолога, получения студентами психологической поддержки в различных ее формах. Установлена необходимость системного подхода и комплексных усилий для развития и совершенствования деятельности Психологических служб в вузах Узбекистана. Показана целесообразность применения релевантного Международного стандарта IACS [1], построенного на многолетнем опыте работы в различных образовательных системах для психологической поддержки студентов. С учётом трудности реализации требований IACS в вузах Узбекистана рассмотрены возможности и условия результативного использования данного стандарта, исходя из институциональных особенностей системы высшего образования Узбекистана.

Ключевые слова: система, психологическое сопровождение, методическое обеспечение, международный стандарт, высшее образование, студент, образовательная система.

Abstract. This article is dedicated to the IACS International Standard based on the organization of the psychological support system in higher education institutions of Uzbekistan. It is substantiated that this system, like in other Central Asian countries, has entered the initial stage of its development and is characterized by a low level of maturity. The main reasons for this state are outlined: a shortage of qualified personnel and financial resources, underdeveloped material and technical infrastructure, lack of methodological support and regulatory documentation, as well as a lack of experience in creating Psychological Services and a clear understanding of its role in improving the activities of modern universities. It is emphasized that at the state level in Uzbekistan, there is a recognition of the need to develop Psychological Services in the education system, introduce the position of psychologist in university staff, and provide students with psychological support in various forms. The necessity of a systematic approach and integrated efforts for the development and improvement of the Psychological Services in higher education institutions of Uzbekistan is established. The feasibility of applying the relevant IACS International Standard [1], built on years of experience in various educational systems for psychological support of students, is demonstrated. Considering the challenges of implementing the IACS requirements in Uzbek universities, the possibilities and conditions for the effective use of this standard are discussed, taking into account the institutional features of the higher education system in Uzbekistan.

Keywords: system, psychological support, methodological support, international standard, higher education, student, educational system.

Annotatsiya. Ushbu maqola O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida psixologik yordam tizimini tashkil etishga asoslangan IACS xalqaro standartini haqida. Ushbu tizimning boshqa Markaziy Osiyo mamlakatlari kabi O'zbekistonda ham rivojlanishning dastlabki bosqichida ekanligi va past rivojlanish darajasi bilan tavsiflanishi asoslantirilgan. Ushbu holatning asosiy sabablari

keltirilgan: malakali kadrlar va moliyaviy resurslar etishmasligi, moddiy-texnik infratuzilmaning rivojlanmaganligi, metodik qo'llab-quvvatlash va normativ hujjatlarning yetishmasligi, shuningdek, Psixologik xizmatlar yaratish tajribasining yo'qligi va uning zamonaviy universitetlar faoliyatini yaxshilashdagi roli to'g'risidagi tushuncha yetishmasligi. O'zbekiston davlat darajasida ta'lim tizimida Psixologik xizmatlarni rivojlantirish, universitetlar tarkibida psixolog lavozimini joriy etish va talabalarga turli shakllarda psixologik yordam ko'rsatish zarurligi tan olingani ta'kidlangan. O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida Psixologik xizmatlarni rivojlantirish va takomillashtirish bo'yicha tizimli yondashuv va integratsiyalashgan sa'y-harakatlar zarurligi ko'rsatilgan. Talabalar uchun psixologik yordam ko'rsatish bo'yicha turli ta'lim tizimlarida yillar davomida to'plangan tajribaga asoslangan tegishli IACS xalqaro standartining samarali qo'llanilishining amaliy jihatlari ko'rsatilgan. O'zbekiston universitetlarida IACS talablari amalga oshirishdagi qiyinchiliklar hisobga olinib, ushbu standartni samarali qo'llashning imkoniyatlari va sharoitlari, O'zbekiston oliy ta'lim tizimi institut xususiyatlari hisobga olingan holda muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: tizim, psixologik yordam, metodik qo'llab-quvvatlash, xalqaro standart, oliy ta'lim, talaba, ta'lim tizimi.

На современном этапе развития общества большое внимание стало уделяться системе психологического сопровождения в вузах Узбекистана. Для её реализации требуются усилия многих служб, в том числе психологического сообщества, профессорско-преподавательского состава, административных работников вузов, государственных органов, представителей бизнеса, некоммерческих структур, самих студентов и членов их семей. Главной составляющей такой системной работы является международный стандарт IACS. Он включает пять разделов. Детально охарактеризуем возможности использования требований IACS к вузам Узбекистана, рассматривая каждый раздел стандарта.

В нём дается определение общего состояния Психологической службы вне зависимости от названия и формы организации в структуре системы вуза и его взаимосвязи с другими подразделениями и подотчетности. Главная её установка – обеспечивать административную независимость и нейтральность службы, т.е. в условиях любой модели гарантировать конкретную самостоятельность функционала службы, не смешивая его с решением таких задач вуза, как медицинское обслуживание, организацию учебного процесса, досуга либо проживания в общежитии. В ситуациях службы как обособленного подразделения задачу нужно решать посредством точного описания её функций и должностных обязанностей работников. Между тем в случаях смешанных служб, где психологическое сопровождение вменяется в обязанность более крупного подразделения, эта задача становится более сложной. Для её решения необходимо выделить внутри самой структуры соподчиненности и отчётности, что обеспечит сохранение требуемой самостоятельности психологического направления деятельности. В таких ситуациях функции и роли процесса психологического сопровождения должны обеспечивать соответствие стандартам цикла психологического консультирования, т.е. конфиденциальность в процессе работы со студентами.

Ключевым постулатом Психологической службы служит обеспечение двух важных критериев – относительной административной независимости и нейтральности. Таким образом, решая психологические проблемы студентов, работников, как и всего сообщества, служба в то же время не должна была участвовать в принятии административных решений, касающихся вопросов об отчислении студентов, дисциплинарных санкциях, учебном процессе и др. Это объяснялось тем, что Психологическая служба, направленная на оказание помощи конкретному человеку и группам, не предусматривает административное воздействие на человека, так как это могло кардинально изменить доверительное отношение к психологу.

Согласно стандарту, Психологическая служба должна обеспечивать её взаимосвязь с другими подразделениями для гарантии психологического благополучия в вузе. Формирование подобных взаимоотношений служит главной задачей самой службы, хотя её решения зависят и от её места в организационной структуре вуза. Во многих странах мира

Психологическая служба прикреплена к отделам по работе со студентами и, в основном, находятся под руководством сотрудников высшего ранга (проректор, декан).

Данный первый раздел IACS применительно к вузам Узбекистана свидетельствует о важности проблемы функционирования системы психологического сопровождения в вузах Узбекистана. Между тем для полноты её решения требуется продуманное предопределение работы этого направления в структуре вуза. Как свидетельствуют результаты исследования, в основном должность психолога заложена в определённый организационный вакуум и не входит функционально-специфическую организационную вертикаль. В отделах по духовной и просветительской работе, занимающихся параллельно психологическим сопровождением, внедрение должности психолога не выходит за рамки организационного момента, психологическая работа ограничивается функциональными действиями неспециализированного отдела, отчего снижается её значимость, а взаимодействие с ключевыми руководителями и другими подразделениями вызывало большие трудности. Особо следует указать, что возможности введения психологического сопровождения в общую стратегию вуза затрудняется следующим. Руководителями таких отделов, которым ныне подчиняются психологи вузов Узбекистана, в основном, не являются профессиональные психологи.

Положение также осложняется противоречием, сложившимся между задачами психологической помощи и воспитательной работой. Дело в том, что первая осуществлялась, исходя из проблем и потребностей клиентов, вторая была направлена на формирование конкретных установок и моделей, поведения, разработанных директивными службами. В конечном итоге это противоречило принципу нейтральности Психологической службы, ограничивало её возможности в своевременном выявлении у студентов психологических проблем (бывают и как результат воспитательной активности вуза) доводило до руководства вуза.

На наш взгляд, повышению степени соответствия психологического сопровождения стандарту IACS в вузах Узбекистана будет способствовать следующие рекомендации:

Создание Психологической службы вуза как обособленного подразделения вместо введения должности штатного психолога. Данное предложение приемлемо даже при отсутствии возможности вузу создать свыше одной штатной единицы психологического сопровождения. В такой ситуации возможно вместо службы включение должности Главного психолога вуза, для которой характерно отдельное положение в структуре вуза и невхождаемость в состав рядовых работников определённого подразделения. Подобной обособленностью достигается административная независимость и нейтральность психологической деятельности, и выделение самостоятельного психологического сопровождения, что препятствует его смешению с функциями других служб. Такая самостоятельность службы повышает её организационные возможности во взаимодействии во взаимодействии с другими подразделениями и более предпочтительна, чем включённый в работу смешанных служб функционал, поскольку более сложно гарантировать соблюдение требований независимости и нейтральности.

Повышение статуса Психологической службы прямым подчинением её высшему руководству вуза. Во многих вузах соблюдается подчинённость либо проректору по учебной работе либо проректору по воспитательной работе, хотя в последнем случае в недостаточной мере решается потенциальный конфликт функций. В некоторых вузах отмечается прямое подчинение Психологической службы ректору, что обеспечивает её самостоятельность и способствует эффективному взаимодействию с другими подразделениями и оказывает влияние на психологическое благополучие студентов.

В разделе описывается девять основных функций Психологической службы. Они включали индивидуальное и групповое консультирование, кризисное вмешательство, экстренную помощь, а также программы вузовского сообщества и их оценку, программы обучения консультации, справочные ресурсы, исследования, профессиональное развитие.

Наряду с этим в разделе описывались варианты дополнительных и смежных задач, решение которых вменялось службе.

Результаты обзора и анализа Психологической службы стран Центральной Азии, опрос экспертами психологов и работников служб, два пилотных диагностических исследования студентов и преподавателей вузов Узбекистана дают основание сформулировать основные задачи Психологической службы и выявить особенности их решения.

На данном, начальном, этапе развития система психологического сопровождения в вузах Узбекистана не способна оказать должном объеме экстренную психологическую помощь студентам и консультирование.

Фактическое состояние системы психологической помощи в вузах Узбекистана, выявленный комплекс потребностей студентов и преподавателей предопределяют целесообразность развития на начальном этапе следующих направлений работы Психологической службы:

Групповое консультирование. Представляя собой одно из перспективных направлений в работе Психологической службы для вузов Узбекистана в области функционального ядра, оно нуждается в меньших ресурсах в отличие от индивидуального, высоко востребовано обучающимися и преподавателями, обеспечено в достаточной мере программами групповой терапии, а также совершенствования психологических знаний и навыков, психоэмоционального состояния студентов (прокрастинация, тайм-менеджмент, борьба со стрессом, повышение уверенности в себе и мн. др.

Профессиональное развитие и программы обучения. Является особенно важной данная функция и способствует увеличению человеческих ресурсов для последующей работы.

Справочные ресурсы. Будучи наименее ресурсоёмкими, но универсальными, они обеспечивают доступность многих других видов психологической помощи. В основном в их роли выступают информация для студентов и сотрудников об услугах самой службы и других субъектов за пределами вуза, а также справочных и учебных материалов, благодаря которым самостоятельно решаются психологические проблемы и развиваются навыки, необходимые для их предотвращения. Конечная цель состоит в обеспечении членов организации простого и удобного доступа к информации о психологическом благополучии и возможностях решения психологических проблем.

Ограниченное индивидуальное консультирование. Учитывая невозможность полной замены индивидуального консультирования другими формами, создаваемые в вузах Узбекистана службы обязаны наделять даже ограниченными возможностями для индивидуальной работы с такими студентами, которые сталкиваются с психологическими проблемами. С последующим развитием Психологическая служба обязана постепенно увеличивать свои функции в целях обеспечения всеобъемлющего подхода к психологическому сопровождению.

Описанные в данном разделе этические вопросы и условия соблюдения этических требований связаны с работой конституционной службы. Например, этические стандарты в развитых странах в основном кодифицированы и закреплены в правовой системе и институтах, в связи с чем необходимо соблюдение этих требований, в том числе и для снижения рисков юридической ответственности сотрудников Психологической службы и вузов в целом.

К главным этическим и юридическим проблемам Психологической службы относятся конфиденциальность и информированное согласие студента. Конфиденциальность в сложившихся отношениях между психологом и студентом не только служит этическим либо юридическим требованием законодательства о защите персональных сведений, но и используется в процессе решения главных задач Психологической службы. В случаях неуверенности в публичности поднимаемой проблемы обсуждаемой с психологом, подрывается доверие к психологу, снижается обращаемость к нему и растут риски стигматизации и социальной агрессии со стороны окружающих. Между тем информированное согласие предполагает принятие человеком, обращающимся за психологической помощью, ответственности за собственное решение и на базе достоверной информации от психолога.

В Узбекистане предприняты важные шаги в правовом обеспечении защиты персональных данных. В частности, Закон о персональных данных [2] и типовые порядки [3], приблизившие юридические требования к международным нормам [4]. Они предопределяют создание

условий, согласно которым конфиденциальная информация, полученная Психологической службой, будет доступна лишь уполномоченным лицам [5]. Как отмечают правоведы, рост правовой культуры необходим для развития социальных и экономических институтов Узбекистана, в том числе и образовательной среды [6,7]. Не владея правовой культурой, работники Психологической службы либо имеющих к ним отношение подразделений вуза могут способствовать рискам нарушения конфиденциальности. В таких ситуациях необходимо усилить внимание к подготовке сотрудников службы относительно их этической и правовой ответственности.

В Узбекистане Психологическим службам вузов рекомендуется исходить из отраслевых этических принципов, и следовать им. В частности, прежде всего, необходимо базироваться на Универсальной декларации этических принципов для психологов, разработанных Международным союзом психологической науки [8].

В данном разделе определяются ключевые требования к персоналу Психологической службы на основе рамочных условий её организационной структуры. Дается описание Психологической службы как структурного подразделения, не ограничивающееся должностью психолога, а предусматривающее как минимум две категории позиций в своем штате: директора и специалиста службы. По отношению к этим специалистам-консультантам выдвигалось условие – иметь профессиональное образование, причём не ниже магистерского уровня. Наличие его позволяет специалистам указанных категорий осуществлять подготовку студентов по консультационной психологии, клинической психологии, непсихологическому консультированию, социальной работе, семейной психологии, консультированию в области душевного здоровья.

Наряду с этим к указанным должностным структурам вменялись обязанности прохождения интернатуры либо практики под конкретным руководством в целях получения опыта работы с целевыми группами, наличие для директора 5-летнего опыта работы как специалиста в Психологической службе либо консультационном центре и не менее 1 года как административного руководителя. Для директора обязательной была подготовленность в области диагностики и оценки, теории и практики консультирования и его этических проблем руководства, а также компетенции в организационно-административной, управленческой деятельности, взаимодействии с коллегами, студентами, университетским сообществом.

Реализация требований IACS относительно квалификации профессионального персонала Психологических служб вузов Узбекистана осуществима с учётом национальных особенностей и определённых ограничений. В стране созданы базовые условия для подготовки профессиональных психологов. Например, в таких вузах, как Национальный университет Узбекистана, Ташкентский филиал МГУ им. М.В. Ломоносова, Ташкентский государственный педагогический университет им. Низами, Самаркандский государственный университет, разработаны и используются в учебном процессе бакалаврские и магистерские программы по различным направлениям психологии, действуют диссертационные советы по психологии.

В стране имеются вузы из разных стран, что создает конкуренцию образовательных систем. Международная интеграция предоставляет широкие возможности для получения психологического и профессионального психологического образования и подтверждения квалификации в международных вузах – российских, европейских. Преимущество таких возможностей состоит в получении образования как на узбекском, так и на русском языках, что важно для работы в условиях многоязычных студенческих сообществ.

В Узбекистане к наиболее приемлемым направлениям следует отнести психологическое образование (особенно прикладная психология) и образование в области социальной деятельности. Для страны пока не востребована специализация по психологическому консультированию. Вследствие нехватки магистерских программ затрудняется привлечение в Психологическую службу специалистов с магистерской степенью, хотя в силу требования о наличии базового психологического или связанного образования для работников Психологической службы в условиях Узбекистана это можно реализовать. Базовое профильное образование вполне может быть заменимо присуждением учёной степени

либо получением дополнительного образования, в том числе и в российских вузах, широко представленных на образовательном рынке нашей страны.

Рассматриваемый стандарт перечисляет основные функции и их обязательное закрепление за профессиональным штатом Психологической службы, а также конкретные особенности организации их работы. Здесь следует указать на некоторые важные рекомендации IACS. Например, по должности директора рассматривается ситуация смешанных служб, совмещающих собственно психологическую работу с другими направлениями своей деятельности. В данном случае требуется неременное соответствие принципу административной автономии психологического направления. Данное условие очень важно для вузов Узбекистана, где ответственным были другие подразделения, не имеющие жёстких профессиональных и этических требований, в том числе связанных с конфиденциальностью.

Согласно стандарту, имеются ограничения относительно рабочей нагрузки специалистов. По рекомендациям IACS, она обусловлена прямым контрактом со студентами и не должна превышать 65% от всего рабочего времени. Специалист должен располагать достаточным временем для реализации других задач. Соблюдение такого требования служит критически важным условием для обогащения профессиональными компетенциями и потенциалом работников Психологических служб.

Одна из важнейших особенностей вузов Узбекистана, как и многих других стран – дефицит ресурсов на создание Психологических служб. Для решения задач Психологической службы большую роль играет минимизация потребностей в труде квалифицированных специалистов. Одно из универсальных решений – привлечение лиц, не являющихся штатными сотрудниками, но обладающих нужными компетенциями: стажеров, практикантов, студентов-добровольцев. Стандарт IACS признает потенциал этого источника кадровых ресурсов и допускает их привлечение к работе Психологической службы. В условиях Узбекистана следует максимально использовать возможности привлечения несертифицированных, но компетентных лиц.

В анализируемом разделе стандарта предусматривается допуск других категорий работников Психологической службы. К ним относятся административный персонал, аспиранты, преподаватели и др., в обязанность которых вменялось строгое соблюдение профессиональных и этических требований Психологической службы.

Раздел 5. Ресурсы и инфраструктура. В данном разделе стандарта дается описание требований к ресурсному обеспечению Психологической службы. В основном требования трудновыполнимы в полной мере, но способны существенно влиять на возможности Психологической службы и эффективность её работы. В таблице приведены некоторые наиболее важные требования к ресурсам службы, а также охарактеризованы особенности и сложности их выполнения в вузах Узбекистана.

Выполнимость отдельных требований IACS относительно ресурсов и инфраструктуры Психологической службы в вузах Узбекистана

Требование стандарта	Возможности выполнения требования
1	2
Основной персонал службы должен регулярно участвовать в профессиональном развитии как на рабочем месте, так и в ходе специальных мероприятий.	Возможности профессионального развития ограничены доступностью качественных очных программ и мероприятий в релевантных областях психологии и смежных дисциплин. Частично может компенсироваться за счет дистанционных мероприятий (курсов, семинаров, конференций и др.), в том числе международных. Возможности профессионального развития особенно ограничены для узбекоязычных специалистов.
Консультационные ресурсы: сотрудники службы должны иметь доступ к консультациям в таких областях, как психофармакология, психодиагностика, разработка программ, психиатрия и др.	В крупных мультидисциплинарных вузах такие ресурсы могут быть доступны внутри организации, однако, это требует решения организационных вопросов. В остальных случаях удовлетворение потребностей в подобных консультациях требует выстраивания отношений с партнерами за пределами организации: клиниками, государственными структурами, другими вузами. Перспективным способом решения проблемы может быть создание межвузовских ресурсных центров.

Продолжение таблицы

1	2
В штат Психологической службы должно входить не менее двух полных ставок. Рекомендованная общая численность профессионального состава службы, без учета стажеров, составляет 1 ставку на 1000–1500 студентов.	В вузах, в которых есть лишь одна ставка психолога, ключевое требование не выполняется. Организация Психологической службы требует создания отдельной структуры как минимум с двумя ставками (директора/руководителя и специалиста/психолога). Для абсолютного большинства вузов выполнение норматива численности представляется невозможным. Для крупных вузов оно предполагало бы создание служб с 20–30 штатными единицами, что в настоящее время неосуществимо, особенно с учетом требования не превышать долю от рабочей нагрузки в 65% для непосредственного взаимодействия с клиентами.
Психологическая служба должна иметь собственный бюджет и возможность самостоятельного управления этим бюджетом.	Выполнение этого требования предполагает организационное обособление службы. В большинстве вузов Узбекистана в настоящее время это требование не выполняется. Необходим переход от модели штатного

	психолога к модели выделенной организационной единицы.
Вознаграждение сотрудников службы должно обеспечивать их мотивацию и быть сопоставимым с другими профессиональными позициями в вузе и на рынке труда.	Выполнение данного требования возможно, однако, требует соответствующих управленческих решений.
Психологическая служба должна располагаться в отдельном помещении на территории кампуса, быть изолированной от административных подразделений и службы безопасности, а также доступной для людей с ограниченными возможностями здоровья.	Данное требование является труднореализуемым без выделения Психологической службы в отдельное подразделение и принятия управленческих решений об их ресурсном обеспечении.
У каждого специалиста должен быть отдельный звукоизолированный кабинет с мебелью и техникой, обеспечивающий комфортную среду для студента.	Хотя на начальном этапе индивидуальное консультирование может быть реализовано лишь в ограниченных масштабах, оно является базовой формой оказания психологической помощи. Поэтому организация службы должна предполагать создание хотя бы одного кабинета, пригодного для индивидуальных консультаций.
Служба должна иметь доступ к помещениям, позволяющим организовывать встречи сотрудников и проводить групповые сессии.	Поскольку групповое консультирование является приоритетным направлением на начальном этапе развития службы, целесообразно выделить отдельного помещения для групповых сессий, организованного соответствующим образом.
Психологическая служба должна располагать отдельной зоной ожидания, обеспечивающей приватность и не позволяющей окружающим идентифицировать студентов как посетителей служ-	Выполнение данного условия требует не только пространственной организации и дизайна места расположения службы, но и соответствующей культуры со стороны сотрудников и администрации вуза, признающей важность

1	2
бы. Камеры видеонаблюдения должны быть расположены таким образом, чтобы не нарушать приватность и конфиденциальность получения помощи.	создания комфортных и безопасных условий для посетителей Психологической службы. Такие условия необходимы для формирования доверия со стороны обучающихся и их готовности обращаться за профессиональной помощью.
Психологическая служба должна располагать необходимыми техническими и информационными ресурсами для эффективной работы, включая компьютерную и оргтехнику, защищенный доступ в Интернет, системы аудио- и видеосвязи, справочные ресурсы, библиотеку,	Базовый набор технических средств и справочных ресурсов в электронном виде может быть обеспечен в большинстве вузов Узбекистана. Однако подписка на профессиональные журналы является труднореализуемым требованием. Имеются также сложности с обеспечением специальной литературой, справочными и методическими

подписку на профессиональные журналы.	материалами на узбекском языке. Решение этой проблемы может быть связано с созданием межвузовского ресурсного центра.
Страхование ответственности специалистов за возможные ошибки и нарушения в ходе профессиональной деятельности.	Требование в настоящий момент является нереализуемым посредством стандартных механизмов страхования. Однако в качестве альтернативы может быть реализовано посредством пунктов об ответственности в трудовых договорах сотрудников и утверждением внутренней политики, гарантирующей компенсации обучающимся в случае ошибок или нарушений со стороны службы.

Согласно стандарту IACS, в различных культурных и региональных контекстах могут присутствовать свои особенности, поэтому им допускается определённая гибкость относительно выдвигаемых требований. Наряду с этим в стандарте нет определения многих важных аспектов деятельности Психологических служб. В частности, это установление взаимодействия с внешними партнёрами либо оказание преподавателям и сотрудникам вуза психологических услуг. Несмотря на указанные недочёты, стандарт по праву занимает позицию отправной точки при разработке модели организации Психологической службы, которая способна быть эффективной в образовательной системе высшей школы Узбекистана.

Список использованной литературы

IACS Standards / IACS. URL: <https://iacsinc.org/iacs-standards/>.

Закон Республики Узбекистан от 2 июля 2019 г. № ЗРУ-547 «О персональных данных» // URL: <https://lex.uz/docs/4396428> (дата обращения: 27.01.2025).

Типовые порядки в сфере обработки персональных данных // Azizov & Partners. 05.01.2024. URL: <https://azizovpartners.uz/ru/memos/tipovye-poryadki-v-sfere-obrabotki-personalnyh-dannyh/> (дата обращения: 27.01.2025).

Тиллабоев Ш. Имплементация опыта Великобритании и Европейского Союза в сфере защиты персональных данных в законодательство Республики Узбекистан // Юрист ахборотномаси. – 2022. – 3 Сон. 2 Жилд. С. 125–130.

Ходжанова М. А. Сравнение нормативно-правового обеспечения защиты персональных данных в зарубежных странах и в Узбекистане // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. Vol.4 (5). – 2024. – P. 463–472.

Туйчиева Х.Н., Каххарова М.М. Повышение правовой культуры в системе образования Республики Узбекистан // Общественные и гуманитарные науки. – Минск: Белорусский государственный технологический университет, 2020. – С. 51–53.

Ханбекова А.Т., Косимова М.М., Темирова С.В., Рахимова М.И. Высокая правовая культура – гарантия развития страны // Academic research in educational science. TSTU Conference 2. Vol. 3. – 2022. – P. 509–517.

Universal Declaration of Ethical Principles for Psychologists / International Union of Psychological Science. URL: <https://www.iupsys.net/about/declarations/universal-declaration-of-ethical-principles-for-psychologists/> (дата обращения: 28.01.2025).

YOSHLARDA INFORMATSION STRESS NAMOYON BO'LISHINING PSIXOLOGIK MANBALARI

Ismoilova Nurjaxon Zuxuriddinovna,
TDPU, "Psixologiya" kafedrasida prof.v.b., psixol.f.d. (DSc)

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kun yoshlarida informatsion stressni keltirib chiqaruvchi omillar haqidagi ma'lumotlar, yoshlarda bu jarayonning fiziologik kechishiga ta'sir ko'rsatuvchi holatlar va ularning qay tarzda kechishi haqidagi nazariy ma'lumotlar nazariy jihatdan tahlil qilib berilgan.

Kalit so'zlar: yoshlar, stress, informatsion stress, zo'riqish, stressogen, stress-ta'sir, stressli vaziyat

Аннотация. В данной статье теоретически анализируются сведения о факторах, вызывающих информационный стресс у современных молодёж, условия, влияющие на физиологическое течение этого процесса у молодёж, и теоретические сведения о том, как они происходят.

Ключевые слова: молодёж, стресс, информационный стресс, напряжение, стрессор, стресс-эффект, стрессовая ситуация

Rezyume. This article theoretically analyzes information about the factors causing information stress in modern youth, the conditions influencing the physiological course of this process in young people, and theoretical information about how they occur.

Keywords: youth, stress, information stress, tension, stressor, stress effect, stressful situation

Kirish. Bugungi kun yoshlari zamon bilan hamnafas bo'lishga intilishini qondirish maqsadida juda ko'p informatsiyalar oqimini o'zlashtirishga harakat qilmoqda. Bu intilishlar "vaqt tanqisligi" yoki "informatsiyalar oqimining nihoyatda ko'pligi" kabi omillar natijasi sifatida bugungi yoshlarda o'ziga xos holatda psixologik (informatsion) stress holatini keltirib chiqarayotganligi kuzatilmoqda.

Asosiy qism. Bizga ma'lumki, stressorning turiga va uning ta'sir etish xarakteriga ko'ra stressning turlari farqlanadi. Umumiy klassifikatsiya nuqtai nazaridan stress ikkiga - fiziologik va psixologik stressga bo'linadi. Psixologik stress ham o'z navbatida ikkiga - informatsion va emotsional stressga farqlanadi. Informatsion stress axborotlar oqimining ko'pligi natijasida berilgan vazifani uddalay olmaganda yoki katta javobgarlik ostidagi uning qarori hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lganda talab etilgan darajada to'g'ri qaror qabul qila olmagan vaqtlarda paydo bo'ladi.

Aynan bugungi kun yoshlari misolida oladigan bo'lsak, zamonaviy yoshlarda informatsion stress axborotlar oqimining nihoyatda ko'pligi, ularni o'zlashtirish uchun vaqtning tanqisligi yoki yoshlarning shaxsiy kognetiv imkoniyatlarining etishmasligi natijasida kelib chiqayotganligini kuzatish mumkin.

Kengroq ma'noda oladigan bo'lsak informatsion stress, yoshlar o'quv faoliyatini amalga oshirish jarayonida o'ziga yuklatilgan vazifa va topshiriqlarni uddalash uchun o'ta zo'r berib ishlashi, o'ziga imkoniyati etmaydigan darajada yuklamalar yuklashi, bu jarayonda yuqori javobgarlik hissini sezishi, yuzaga kelgan vaziyatlarni hal qilishi va echishda to'g'ri qaror qabul qila olmasdan siqilishi kabi yoshlarning organizmi uchun ham, ruhiyati uchun ham yuzaga keladigan ortiqcha zo'riqishlar vaziyatida yuzaga keladi.

Bugungi zamonaviy yoshlar hayot tarzining o'ziga xos muhim jihatlaridan biri - yoshlarning psixologik ekologiyasini buzib, uning hayot faoliyatini "informatsion ifloslanishi"ga olib keladigan ortiqcha informatsiyalarning mavjudligi hisoblanadi. Bularga nafaqat yoshlarning tor doiradagi va o'quv faoliyati bilan bog'liq ravishda faol to'qnash keladigan axborotlarni qabul qilishi, shu bilan birga, umumiy holda qabul qilinadigan va foydalaniladigan ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqatiladigan axborotlar ham kiradi. Hatto oxirgi informatsiya turini ommaviy axborot emas, balki manipulyativ axborot deb atasak to'g'riroq bo'lardi.

Bugun internet tarmoqlaridagi ayrim axborotlar yoshlar auditoriyasiga shu darajada ustomonlik bilan singdiriladiki, natijada bu informatsiyalar yoshlar tomonidan passiv yoki istalmagan holda bo'lsa ham qabul qilishi ta'minlanadi. Quyidagi holatlarda axborotlar yoshlar tomonidan majburan qabul qilinadi:

- axborotlar yoshlarning ongiga suggestiv nutq vositalari ta'siridan foydalaniladigan yashirin psixotexnik vositalar orqali ta'sir o'tkazish yo'li orqali uzatilganda;
- ko'p marotaba takrorlash orqali shartli reflekslarni shakllantirish qoidasiga amal qilgan holda ma'lumotni majburan qabul qildirish va mustahkamlashga harakat qilinganda, bu hol ma'lum bir ijtimoiy tarmoqlar tomonidan amalga oshirilishi va aynan qaysidir qiziqarli ma'lumotni kutib o'tirilganda reklama tarzida berilishi mumkin;
- axborotni majburan almashtirilganda yoki reklamaning axborotga mos kelmasligi va reallikning

yo'qligi kuzatilganda;

- va nihoyat, insonning instinktlari (qo'rqitish, agressiya va h.k.) ga apellyatsiya yo'li bilan ta'sir ko'rsatish, yolg'on sensatsiyalardan foydalanish, "pashshadan fil yasash", mistikani aralashtirish yo'llari orqali ma'lumotlar uzatilganda.

Yoshlar ongiga tushayotgan informatsiyalarning bunday shiddatli oqimi ularda albatta informatsion stressga olib keladi. Bu esa o'z navbatida, oldi olinmasa oxir-oqibat yoshlarning "informatsion nevroz"ga chalinisha olib kelishi mumkin. Informatsion stress va informatsion nevroz zamonaviy yoshlar hayot tarzining ajralmas qismiga aylanib qolaverishining oldini olish uchun nimalar qilish mumkin?

Informatsion stressning o'rganilishi yuzasidan olib borilgan tadqiqotlarning aksariyati kompyuter texnologiyalari bilan ishlaydigan ish o'rinlari egalari bilan bog'lab olib borilgan. Va ularning barchasida shaxsning ekstremal vaziyatlarda shaxsiy xulq-atvor reaksiyasi ham ko'rib chiqilgan.

Ko'pgina tadqiqot natijalariga ko'ra, inson qabul qilishi lozim bo'lgan axborotlar o'ta ko'p bo'lsa va uni qabul qilish uchun vaqt tig'iz bo'lsa hamda bu axborotni qabul qilishda katta mas'uliyat talab etilsa, va nihoyat mas'uliyatli qaror qabul qilishga majbur bo'lsa, bunday holatlarda yoshlarda informatsion nevroz paydo bo'ladi. Bunda mas'uliyatlik omili axborotning qimmatligi va xatolarga yo'l qo'ymaslikka e'tibor qaratish bilan bog'liq ravishda mobilizatsiya holati yoki ruhiy zo'riqishni aks ettiradi. Bu holat vaziyatli-shartlangan bo'lganini hisobga olgan holda aytish mumkinki, uni ruhiy zo'riqishsiz o'tkazsa ham bo'ladi. Qabul qilinayotgan informatsiyaning hajmi hamda uni tahlil etish tezligi bilan bog'liq bo'lgan ikki omil nospesifik hisoblanadi. Ya'ni ular, aynan "sivilizatsiyaning yuki" va zamonaviy jamiyatning "hayot qiyinchiliklari" bilan chambarchas bog'liqdir..

Buni shunday tushunish mumkin: miyaning fikrlash ya'ni, dasturlash ta'minoti murakkablashadi, ammo uning "texnik bazasi" avvalgidayligicha qoladi, natijada ular bir-biriga unchalik mos kelmay qo'yadi. Inson miyasi axborotni bir tomonlama, mantiqiy, nutqiy qayta ishlashga yuqori darajada moslashmagan. Avvaliga inson miyasi shunga o'xshash amallarni bajarishga anchagina kuch sarflaydi, ya'ni u o'z resurslarini behudaga, kerakmas va o'zi etarlicha moslashmagan faoliyatlarga tarqatish orqali sarflay boshlaydi. Shu sababli axborotni qayta ishlash bilan bog'liq bo'lgan zo'riqish reaksiyasini – informatsion stressni keltirib chiqaradi.

N.M.Sandomirskiyning fikricha, "yaqin kunlargacha biz informatsion stressning insonning miyasiga ta'siri haqida gapirgan bo'lsak, endilikda informatsion stress inson nutqni o'zlashtirganidan boshlab inson miyasini ta'qib eta boshlashi" haqidagi ma'lumotlar ham yuzaga kela boshladi. Shuning uchun, yoshlarning miyasiga singdirilayotgan doimiy informatsion bosim uning rivojlanishiga jiddiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlash lozim. Miyaning rivojlanishiga ko'rsatiladigan ta'sir undagi faol informatsion yuklanish bilan bog'liq.

Bugungi yoshlarning o'quv faoliyat davri va undan keyingi faoliyat davrida ham "ta'limiy" stress informatsion stressga qo'shilib boradi. Yoshlarda informatsion stressni yuzaga keltirishi mumkin bo'lgan stressogen vaziyatlar sifatida axborotlarning katta hajmi va uni o'zlatirish uchun vaqt tanqisligi o'rtasida nomutanosiblikning yuzaga kelishini alohida ta'kidlab ko'rsatish lozim. Bunday holatda yoshlar axborotni tahlil qilmasdan o'zlashtirish yo'lidan boradi, ya'ni u axborotning mohiyatini tahlil qilmaydi, uning asoslari haqida mustaqil fikr yuritmaydi. Boshqacha qilib aytganda, yoshlar mustaqil fikrlamaslikka o'rgandi, ya'ni ularda mustaqil fikrlash ko'nikmasi susayib boraveradi. Bunday yoshlarlar odatda o'zlashtirishi lozim bo'lgan matnni mexanik takrorlash yo'li bilan yodlaydi yoki ijtimoiy tarmoqlarda ko'rganlarini muhokama qilmasdan qabul qiladi. Natijada nafaqat axborotlarning mohiyatini, balki hayotning, qadriyatlarining, urf odat va an'analarning ham mohiyati haqida fikr yuritmaslikka qarab boraveradi. Ayniqsa, oson yo'l bilan o'zgalarning tayyor fikrini o'ziniki qilib oladi – bularning barchasi bitta natijaga olib keladi - ta'lim oluvchining fikrlash qobiliyati, ya'ni o'z miyasining imkoniyatlaridan to'g'ri va keraklicha foydalana olish shakllanmay qolaveradi.

Ma'lumotlarda qayd etilishicha, real yoki potensial xavf-xatar, zarar, yo'qotish, qiyinchilik kabi vaziyatlar haqida informatsion tasavvurlarning shakllanishi kognetiv jarayonlar yordamida amalga oshirilgan ekan. Ma'lumotlarning bu tarzda turli psixik jarayonlarning o'zaro bog'liqligi asosida o'zlashtirilishi unga nisbatan tanlab munosabatda bo'lishga olib keladiki, buning natijasida ma'lum bir ahamiyatga ega bo'lgan informatsiyalar tanlab olinadi, bu esa xotirada ma'lumotlarning uzilishiga olib keladi.

Bir qancha adabiyotlarda shaxs bajarayotgan faoliyatining funksional ishonchliligi u boshqarayotgan ob'ektning holatiga qanchalik to'g'ri va o'z vaqtida o'zgartirishlar kirita olishiga bevosita bog'liqligi ko'rsatiladi.

Faoliyatning muvaffaqiyati, uning foydaliligi va funksional ishonchliligi shu faoliyat jarayonining real mazmuni, adekvatligi, to'liqligi, rivojlanish darajasi orqali aniqlanadi. Agar bu holatlarda buzilish sodir bo'lsa albatta faoliyatning boshqarilishi va bajarilishida qiyinchiliklar paydo bo'ladi.

Faoliyatning informatsion asosi. Faoliyatning informatsion asosi tushunchasi faoliyatning predmetli va sub'ektiv sharoitlarini tavsiflaydigan hamda faoliyatni "maqsad-natija" holatida tashkil etishga imkon beradigan ma'lumotlar yig'indisi sifatida tushuniladi.

Faoliyatning informatsion asosi uch xil darajada shakllanadi:

1) sensor-perseptiv daraja - zarur ma'lumotlarni o'zida jamlovchi signallarni aks ettiruvchi (idrok etuvchi) qonuniyatlarga asoslangan holda shakllanadi;

2) kognitiv daraja – signallarning funksional ahamiyatini baholash tarzida, ya'ni ma'lumotlarning ishlab chiqarish faoliyatidagi qimmatini, shuningdek bu ma'lumotlarni yig'ish, saqlash va ulardan foydalanish tarzida shakllanadi;

3) obrazli-operativ daraja – faoliyatni rejalashtirish va boshqarishni amalga oshiradigan ma'lumotning alohida belgilarining yaxlit holatda jamlanishi qonuniyatlariga asoslangan holda shakllanadi.

Har qanday faoliyat davomida bu uch daraja o'zaro aloqada va o'zaro ta'sirda bo'ladi. Bu darajalardan istalgan birida sodir bo'ladigan buzilishlar shaxsning faoliyati davomida ishonchsizlikni keltirib chiqaradi va zo'riqishni kuchaytiradi.

Ayni kun yoshlarida bu holni tahlil etadigan bo'lsak, ularda shu darajalarda buzilishlar sodir bo'lib turishi zo'riqishlarni kuchaytirib, informatsion stressni keltirib chiqarayotganligini kuzatish mumkin.

Xulosa. Informatsion stress sub'ektning ekstremal signal yoki vaziyat davomidagi stress-ta'sirning xavfliligini aynan o'z-o'zicha qanday baholashiga bog'liq bo'ladi. Shuni alohida qayd etish lozimki, aynan real stressli vaziyatning o'zigina emas, balki uning tasavvur etilishi ham xavf soluvchi sifatida qabul qilinaveradi va bu ham informatsion stressni keltirib chiqaradi. Shunga ko'ra, biz bugungi kun yoshlarida informatsion stressni o'rganishga yordam beradigan metodikalar bankini yaratishimiz va shu asosda ularni informatsion stressga barqarorligini oshirishni o'z vazifalarimiz qatoriga kiritishimiz maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бодров В. А. Психологический стресс: развитие учения и современное состояние проблемы. М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 1995.
2. Бодров В.А. Информационный стресс. М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 1997.
3. Бодров В. А. Психологический стресс: развитие и преодоление. М.: ПЕР_СЕ, 2006.
4. Сандомирский М.Е. Защита от стресса. Питр, 2008

BOSHQARUV FAOLIYATINING: TARIXIY, ILMIY-NAZARIY VA PSIXOLOGIK TAHLILI

Mamatqulova Komila

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, dotsenti, p.f.f.d., (PhD)

Annotatsiya. Maqolada boshqaruv faoliyatining: tarixiy, ilmiy-nazariy va psixologik jihatdan tahlil etilgan. Shuningdek, boshqaruv jarayonlarida vujudga kelayotgan zamonaviy talablar sifatida: pedagogik jarayonlar ishtirokchilarida o‘zaro munosabatlarni, sub’yekt-ob’yekt va sub’yekt-sub’yekt munosabatlarini tahlil qilish va muvofiqlashtirish, boshqaruvining zamonaviy texnologiyalarini amaliyotga tatbiq etish, rahbarning boshqaruv kompetentligini rivojlantirish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: rahbar, sub’yekt-ob’yekt, sub’yekt-sub’yekt, tarixiy, ilmiy-nazariy va psixologik, zamonaviy talablar, rahbar kompetensiyasi.

ANALYSIS OF MANAGEMENT ACTIVITY: HISTORICAL, SCIENTIFIC-THEORETICAL, AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS

Komila Mamatqulova

Associate Professor, PhD, Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

Abstract: The article analyzes management activity from historical, scientific-theoretical, and psychological perspectives. Additionally, it discusses the modern demands arising in management processes, such as: analyzing and coordinating interrelations between participants in pedagogical processes, subject-object and subject-subject relationships, applying modern management technologies in practice, and addressing issues of developing leadership competencies.

Keywords: leader, subject-object, subject-subject, historical, scientific-theoretical and psychological, modern demands, leadership competence.

АНАЛИЗ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ИСТОРИЧЕСКИЙ, НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

Комила Мамадқулова

Доцент, PhD, Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами

Аннотация. В статье проводится анализ управленческой деятельности с исторической, научно-теоретической и психологической точек зрения. Также рассматриваются современные требования, возникающие в процессе управления, такие как: анализ и координация взаимоотношений участников педагогических процессов, субъект-объектные и субъект-субъектные отношения, применение современных технологий управления на практике, а также вопросы развития компетенции руководителя.

Ключевые слова: руководитель, субъект-объект, субъект-субъект, исторический, научно-теоретический и психологический, современные требования, компетенция руководителя.

Kishilik jamiyatida boshqaruv faoliyatini takomillashtirish va unda inson omiliga e’tibor masalasi har doim dolzarb bo‘lib kelgan. Boshqaruv jarayonlarida vujudga kelayotgan zamonaviy talablar sifatida: pedagogik jarayonlar ishtirokchilarida o‘zaro munosabatlarni, sub’yekt-ob’yekt va sub’yekt-sub’yekt munosabatlarini tahlil qilish va muvofiqlashtirish, boshqaruvining zamonaviy texnologiyalarini amaliyotga tatbiq etish, rahbarning boshqaruv kompetentligini rivojlantirish masalalarini keltirish mumkin.

Sharqona qarash va yondoshuvlar boshqaruv faoliyatining nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilib, rahbarlik qobiliyatining muximligini ta’kidlaydi. Mutafakkir ajdodlarimiz boshqaruvda adolatli va adolatsiz munosabatlarning yuzaga kelishi rahbar shaxsiga bog‘liq ekanligini alohida ta’kidlashgan. Bu fikrlar asosida, rahbarning shaxsiy fazilatlarini, halolligi, insofigi va adolatli munosabati boshqaruv samaradorligini belgilaydi deb ta’kidlashgan.

Buyuk mutafakkirlar boshqaruv haqida turli fikrlar va ta’limotlarni taqdim etganlar. Ularning fikrlari boshqaruvning nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilib, rahbarlik, tashkilotchilik va ijtimoiy munosabatlarning muximligini ta’kidlaydi. Qadimgi zamonlardan boshlab, buyuk mutafakkirlar boshqaruvning asosiy rivojlanish- bosqichlarini shakllantirishga hissa qo‘shganlar.

Shaxs va jamiyat munosabatlarini boshqarish, odil hukmdor, adolatli rahbarga qo'yilgan talablar, jamoa bilan to'g'ri munosabatni yo'lga qo'yish masalalari Sharq mutafakkirlari Abu Nasr Farobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Xasan ibn Ali Tusiy, Yusuf Xos Hojib, Amir Temur, Alisher Navoiy va boshqa buyuk allomalar asarlarida uchratish mumkin.

Abu Nasr Farobiy (870–950) – o'rta asrlarning ulug' mutafakkiri, falsafa, ma'rifat va ilm sohalarida chuqur izlar qoldirgan olim. Uning boshqaruv haqidagi fikrlari ayniqsa “Fozil odamlar shahri” (“Al-Madinat al-Fozila”) asarida bayon etilgan. Farobiy boshqaruvning nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilib, ideal jamiyat va uning boshqaruvi qanday bo'lishi kerakligini ko'rsatgan.

Sharqda ilk Uyg'onish davrining qomusiy olimlaridan biri Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad Al-Beruniy jamiyatni boshqarishda jamiyat podshoga xizmat qilmay, balki podsho jamiyatga xizmat qilishi kerakligini ta'kidlagan holda: “idora qilish va boshqarishning mohiyati aziyat chekkanlarning huquqlarini himoya qilish, birovlarining tinchligi yo'lida o'z tinchligini yo'qotishdan iborat” [1;74-6].

Jaloliddin Davoniy ham o'zining mashhur asari “Axloqi Jaloliy” kitobida inson kamoloti uchun zarur axloqiy fazilatlar yo'llari va usullarini bayon etib, unda muhim ijtimoiy-siyosiy masalalar ko'tarilgan, bundan tashqari boshqaruv jarayonida kerak bo'ladigan shaxsiy sifatlar, boshqaruv borasidagi qarashlar yoritib berilgan.

Shaxs va jamoa o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish, jamoani boshqarish san'ati “Avesto” da ham o'ziga xos tarzda yoritilgan. “Avesto” da keltirilishicha, jamoani boshqargan shaxs “kavi” yoki “sastra” deb nomlangan. Lekin jamoat ishlarini boshqarishda “varzanopati”, ya'ni oqsoqollar kengashiga murojaat qilingan. Zardo'shtiylik dini ta'lilotiga ko'ra, har bir kavi iymonning uch aqidasiga tayanmog'i, ya'ni: fikrlar sofligi, so'zning sobitligi, amallarning insoniyligi kabilardir. Demak, rahbarning jamoani samarali boshqaruvi uning kommunikativ kompetentligiga bog'liqligi, jamoa bilan konstruktiv munosabatlarni o'rnatish qobiliyatiga ega bo'lishi, vaziyatni to'g'ri baholay olishiga bog'liqdir.

Abdurahmon Jomiy esa adolatli shohning eng oliyanob fazilati bu odillikdir va odillik nurga qiyosdir deb ta'kidlagan. Shuningdek, ma'rifatparvar shaxs Ahmad Donish fikriga ko'ra, agar boshqaruvchi odil va donishmand bo'lsa, halqni qashshoqlikdan saqlab qolishi mumkin. Davlat bir gurux kishilargagina emas, balki xalq manfaatlariga xizmat qilishi zarur. Buning uchun esa, xukmdor shaxsi bilimdon, odil, donishmand bo'lmog'i lozim. deya, fikr yuritgan. Shuningdek, Sohibqiron Amir Temurning “Temur tuzuklari”ni o'rganish orqali, boshqaruvning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish mumkin.

Tadqiqot yuzasidan o'rganilgan adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, sharq mutafakkirlari qarashlarini boyitgan holda, boshqaruv xususida xalqimizning juda ko'plab atoqli shoir va davlat arboblari ham o'z fikrlarini bildirganlar. Jumladan: buyuk mutafakkir bobomiz Nizomiddin mir Alisher (1441–1501) o'zining “Saddi Iskandariy” [8] dostonida jamiyatni adolat bilan boshqarish uchun shaxsda mavjud bo'lishi lozim bo'lgan sifatlar majmui Iskandar obrazi orqali bayon etilgan.

Xusain Voiz Koshifiy (1463–1532) – o'rta asrlarning ulug' mutafakkirlaridan biri bo'lib, u falsafa, adabiyot, tasavvuf va boshqaruv masalalari bo'yicha chuqur fikrlarni bayon etgan. Uning boshqaruv haqidagi qarashlari ayniqsa “Axloki Muhsiniy” (Muhsiniy axloqi) kabi asarlarida aks etgan. Koshifiyning boshqaruv haqidagi fikrlari davlat boshqaruvi, rahbarlik va ijtimoiy adolatning asosiy prinsiplarini tahlil qilishda muxim ahamiyatga egadir.

Adabiyotlar tahlil qilinganda boshqaruvning ma'nosi quyidagi yo'nalishlarda mavjud. Masalan, o'z vaqtida boshqaruv fanining rivojlanishiga salmoqli hissa qo'shgan, boshqaruv nazariyasi asoschilaridan biri fransuz olimi A.Fayol boshqarishni kelajakni ko'ruvchi; tashkilotni idora qiluvchi; faoliyatni tashkillashtiruvchi; faoliyat turlarini muvofiqlashtiruvchi; qaror va buyruqlar ijrosini nazorat qiluvchi kuchli qurol deb ataydi.

B.C.Lazarev, G.X.Popov, M.M.Potashnik, A.Fayollarning fikriga ko'ra boshqaruv bu faoliyat demakdir. Bunday yondashish ta'lim jarayonini unda ishtirok etuvchi shaxslarga bog'liq bo'lmagan xolda o'rganishda asqotadi [3;157-6].

L.B.Itelson, A.A.Orlovlar nuqtai nazariga ko'ra boshqaruv bir tizimning ikkinchisiga ko'rsatgan ta'sirini aks ettiradi. Bunda boshqaruv sub'ektning boshqaruv ob'ektiga ko'rsatadigan maqsadga yo'naltirilgan va ob'ektning o'zgarishiga olib keladigan ta'siri sifatida qaraladi. Bunday yondashish boshqaruvning sub'ektlararo tabiatini e'tiborga olmaydi, chunki faollik faqat boshqaruvchi tomonidan amalga oshirilishi ko'zda tutiladi, boshqariluvchi esa hech qanday aks ta'sir qobiliyatiga ega bo'lmagan passiv element sifatida qaraladi.

N.P.Kapustin, P.I.Tretyakov, T.I.Shamovalar boshqaruvni sub'ektlarning o'zaro ta'sir faoliyati sifatida e'tirof etadi. Bunda o'zaro ta'sir ishtirok etuvchilarning barchasida o'zgarishlar yuz berishini va mazkur o'zgarishlar, ma'lum darajada, bir-biriga bog'liqlikda namoyon bo'lishi e'tirof etiladi. Mazkur yondashuvning mohiyati bir-biriga ta'sir etuvchi sub'ektlardagi o'zgarishlarning mutanosibligi va sub'ektlararo o'zaro to'g'ri va teskari aloqalarning uzviy bog'liqligini e'tirof etilishidir.

Muhammad Gabdulgalimovich Davletshin (1923–2011) O'zbekistonda psixologiya fanining asoschilaridan biri bo'lib, uning ilmiy ishlari umumiy, pedagogik, yosh va ijtimoiy psixologiya sohalariga bag'ishlangan. Uning "Ijtimoiy psixologiya muammolari va ularni odamlar bilan ishlashda qo'llash" (1990) asarida ijtimoiy psixologiyaning turli jihatlari, jumladan, boshqaruvdagi inson omillari haqida so'z boradi.

E.G'oziev boshqaruv sohasidagi tadqiqotlarida munosabatlar psixologiyasi, jamoa rahbarining nufuzi, rahbar tipologiyasi, rahbarning shaxsiy va kasbiy qobiliyatlari, boshqaruv qarorini qabul qilish masalalariga alohida to'xtalgan.

G'.B.Shoumarov ijtimoiy psixologiyaning turli yo'nalishlari qatorida boshqaruv masalalarini ham chuqur tadqiq etgan. Xususan, u rahbar shaxsiga qo'yiladigan psixologik talablarni tahlil qilib, ular orasida ijtimoiy-psixologik kompetentlikka alohida e'tibor qaratgan. Shuningdek, rahbarning mazkur kompetentlik jihatlari namoyon etish xususiyatlarini atroflicha yoritib bergan [9;54-6].

Mamlakatimizda boshqaruv psixologiyasi masalalari bo'yicha ilmiy maktab yarata olgan yetakchi olimlardan biri I. Maxmudov rahbar shaxsida shakllanishi lozim bo'lgan sifatlarni uch asosiy toifaga ajratadi: motivatsion-irodaviy, intellektual va kommunikativ xususiyatlar [6;170-6].

Mamlakatimiz yetakchi psixolog olimlaridan V.M.Karimovning ta'kidlashicha esa, ijtimoiy-psixologik kompetentlikka ega rahbar:

- atrofdegilarning qiziqishlarini tushuna oladi;
 - atrofdegilarning his-tuyg'ularini, ularning o'zini tutishi, yuz ifodasi, so'zlarni tanlashi va gap ohangidan to'g'ri tushunadi va seza oladi;
 - u yoki bu holatga atrofdegilarning javob reaksiyasini seza oladi;
 - g'oya va takliflarni diqqat bilan eshitadi;
 - atrofdegilarning ham kuchli, ham nozik tomonlarini e'tiborga oladi;
 - aytib tugatilmagan ma'noni tushuna oladi;
- atrofdagilar qanday mavzularda gaplashishlaridan qat'iy nazar qiziqish bilan munosabatda bo'lish orqali, ularning e'tiborini qozonadi [5;].

V. Tarasov o'z tadqiqotlari natijasiga ko'ra, menejmentidagi yetti xil boshqaruv uslubini farqlaydi. Jumladan:

Darhaqiqat, mamlakatimiz olimlari tomonidan boshqaruv va rahbarlik psixologiyasiga oid masalalar bilan bir qatorda, professional kompetentlik muammosi ham keng tadqiq etilgan. Jumladan, Sh.H. Abdullaeva o'z tadqiqotlarida pedagoglarning professional kompetentligini shakllantiruvchi asosiy komponentlarni aniqlab, ularning pedagogik faoliyat samaradorligiga ta'sirini ilmiy asosda tadqiq etgan [2;61-6].

M.B. Narzullayeva o'z tadqiqotlarida boshqaruv jarayonidagi nizolarning zamonaviy tushunchasini tahlil qilib, ularni o'rganishdagi ilmiy yondashuvlarni ochib bergan. U nizoli vaziyatlarning boshqaruv faoliyatiga ta'sirini o'rganib, ularning konstruktiv o'zaro ta'siri mohiyatini ilmiy asoslab bergan. Shuningdek, menejrlarning nizoli vaziyatlarda konstruktiv munosabat o'rnatishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillarni empirik tadqiqotlar orqali aniqlagan [7;49-6].

Psixologiya sohasining boshqaruv psixologiyasi masalalariga oid tadqiqotlari bilan yetakchi olim hisoblangan O.E.Hayitov oliy ta'lim muassasasi o'rta bo'g'in rahbarlari psixologik kompetentligini modellashtirish masalasini tadqiq etib, rahbar psixologik kompetentligining professional, ijtimoiy-kommunikativ, ijtimoiy-informatsion, kognitiv, uslubiy-maxsus, ijtimoiy-madaniy, autopsixologik komponentlarini ijtimoiy-psixologik fazilatlar va kasbiy sifatlarni klasterlash asosida takomillashtirgan, rahbarlarda psixologik kompetentlik reprezentatsiyasining differensial ko'rinishlarini tahlil qilib bergan. Qolaversa, muallif tomonidan boshqaruv faoliyati jarayonining bir semantik maydondagi ijtimoiy fasilitatsiya va ingibitsiya mexanizmlarini integratsiyalash asosida rahbar kompetensiyalarining yangi modeli yaratilgan hamda rahbar psixologik kompetentligini autopsixologik diagnostika qilish imkoniyatini tahlil qilib bergan [4;].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abu Rayxon Beruniy. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. Tanlangan asarlar. 1–tom. T.: Fan,

1968. 74 - b.

2. Abdullaeva Sh. X. Pedagog professional kompetentligini shakllantirishning ijtimoiy psixologik mexanizmlari. Psixol.f.d... diss. avtoref. T.: O'zMU, 2019. - 61 b.

3. Gurov V.N., Stepanov SV. Upravlenie razvitiem i funkcionirovaniem obrazovatelnykh uchrejeniy. - Stavropol: Izd-vo SGU, 2000.-157 s

4. Hayitov O.E. Oliy ta'lim muassasasi o'rta bo'g'in rahbarlari psixologik kompetentligini modellashtirish. Psixologiya fanlari doktori dissertatsiyasining avtoreferati. – Toshkent: TDPU, 2020. - 78 b.

5. Karimova V.M., Xayitov O.E., Umarova N.Sh. Boshqaruv sohasidagi professional kompetensiya asoslari. – T.: Fan va texnologiya, 2008. -120 b.

6. Mahmudov I. Boshqaruv psixologiyasi. – T.: Unaks-print, 2005. 170-b.

7. Narzullaeva M.B. Nizo jarayonida menejning konstruktiv o'zaro aloqadorligining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Psixol.f.n... diss. avtoref. – T.: O'zMU, 2018. - 49 b.

8. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 1-jild. A – Beshbaliq. – T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2000. – B. 217–723.

9. Shoumarov G'.B. Rahbar shaxsiga qo'yilgan talablar. – T.: Fan va texnologiyalar, 2003. - 54 s.

Jurnal Ommaviy axborot vositasi davlat ro'yxatidan 2020 yil 6 oktyabrda o'z
Jurnal har oyda bir marta o'zbek, rus va ingliz tillarida nashr etiladi.
Jurnalning hajmi 60x84, 1/8, A-4;

«Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar» xalqaro ilmiy-metodik jurnali 2020 yil oktyabrdan nashr etilmoqda.

Pedagogika, psixologiya, filologiya va tilshunoslik, matematika, fizika va mexanika, texnika fanlari, tabiatshunoslik, tarix va falsafa, turizm va iqtisodiyot, axborot kommunikatsion texnologiyalari, geografiya sohalardagi ilmiy va ilmiy-uslubiy materi-allarni o'z ichiga oladi. Nashr qilingan materiallar mualliflari O'zbekiston Respublikasi hamda yaqin va uzoq xorijning yetakchi olimlari, tadqiqotchilari.

Jurnalning kalit so'zlari:

Oliy pedagogik ta'lim nazariyasi va amaliyoti; umumiy va maxsus pedagogika va psixologiya, pedagogika va innovatsiya, integratsiya, O'zbekiston, Rossiya va xorijiy mamlakatlarning ta'lim tizimi; ta'lim jarayoni; ko'p madaniyatli va mintaqaviy ta'lim; III Renessans, XXI asrdagi ta'lim; ta'lim va tarbiya sohasidagi milliy va qadriyat ustuvorliklari; ta'lim sifatini monitoring qilish; uzluksiz pedagogik ta'lim tizimi; ta'lim dasturlari; umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlari; o'qituvchilarni tayyorlash tizimidagi ta'lim texnologiyalari.

Guvohnoma raqami № 8882

Bosh muharrir: B.B.MA'MUROV

Bosishga ruxsat etildi: 10.02.2025 y.

Qog'oz bichimi 60x84 1/8. b/t.12,5.

Buyurtma raqami №0324

«FAN VA TA'LIM» nashriyotida chop etildi. Buxoro shahar.

<https://interscience.uz/> saytida joylashtirildi